O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLAR “OLIMA” UYUSHMASI

JIZZAX VILOYAT “OLIMA” UYUSHMASI

“BARQAROR TARAQQIYOT MAKONIDA TA’LIM VA TARBIYA MUTANOSIBLIGINI TA’MINLASHNING ISTIQBOLLARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari

JIZZAX-2023

UO‘K: 821.512.133
KBK: 83.3(5O‘)

Barqaror taraqqiyot makonida ta’lim va tarbiya mutanosibligini ta’minlashning istiqbollari / respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Toshkent, «Внешинвестром», 2023, 785 b.

Перспективы обеспечения баланса образования и обучения в пространстве устойчивого развития /Материалы республиканской научно-практической конференции. Ташкент, «Внешинвестром», 2023, 785 с.

Prospects for ensuring the balance of education and training in the space of sustainable development /Materials of the republican scientific-practical conference/. Tashkent, Внешинвестром, 2023, 785 p.

Konferensiya to‘plamida mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g‘oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo‘lgan, intellektual va ma’naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta’lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo‘lishlari uchun ularda zarur ko‘nikma va bilimlarni shakllantirish masalalari yoritildi va tahlillar natijasida xulosa, taklif va tavsiyalar ilgari surildi.

В сборнике конференции были освещены вопросы подготовки нового поколения кадров с высоким интеллектуальным и духовным потенциалом, способных выдвигать новые инициативы и идеи для развития страны и способных их реализовать, которые будут содействовать формированию необходимых умений и знаний для того, чтобы выпускники образовательных организаций стали современными профессионалами, и по результатам анализов были выдвинуты выводы, предложения и рекомендации.

In the proceedings of the conference, analyzed the issues of the training of a new generation of personnel with high intellectual and spiritual potential, capable of putting forward new initiatives and ideas for the development of the country and able to implement them, so that graduates of educational organizations become modern professionals analysis results.

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi: Siddiqova Sh.I.
Mas’ul muharrirlar: Pardayeva Z.J., Ochilova B.M.
Taqrizchilar: Karimova Y., Jabborova A., Xadjimusaeva N., Boltayeva B., Ne’matova H., Abduvaliyeva D., Boymatova D., Abdullayev A.

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika uneversiteti Ilmiy texnik kengashining 2023-yil 28-apreldagi 4-sonli yig‘ilish bayonnomasi bilan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-7957-5-4 © «ВНЕШИНВЕСТРОМ» 2023

SO‘ZBOSHI

Assalomu alaykum, hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Hurmatli mehmonlar!

Avvalom bor, Jizzax davlat pedagogika universitetida o‘tkazilayotgan respublika ilmiy-amaliy konferensiyaga xush kelibsizlar!

Qimmatli vaqtingizni ayamasdan konferensiyamizga tashrif buyurganliklaringiz hamda uni mazmunli va samarali o‘tkazish uchun bizga hamkorlik qilgan tashkilotlar rahbarlari, mutaxassislariga o‘zimning samimiy minnatdorchiligimni bildiraman.

Barchamizga ma’lumki, jahon taraqqiyotining hozirgi bosqichida ayol va uning jamiyat hayotidagi o‘rnini oshirish tendensiyalari avj olmoqda. XXI asrda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, siyosiy va huquqiy madaniyati, ta’lim va ilm-fan bilan shug‘ullanishining yuqoriligi, yangi avlodning shakllanishi va rivojlanishidagi o‘rni davlatlar taraqqiyotining hamda demokratiyaning muhim indeksi sanalmoqda. Bu indeks mamlakatimizda Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti, bugungi holati va istiqboli bilan bog‘liq masalalarni chuqur o‘rganish, bu borada olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va ijodiy ishlar samaradorligini ta’minlashning dolzarbligini ham ko‘rsatmoqda.

Ta’kidlash kerakki, xotin-qizlarning huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, ayollar va qizlarning ilm-fan bilan to‘laqonli foydalanishlariga teng imkoniyatlar yaratish maqsadida BMT Assambleyaning 2015-yil 22-dekabrdagi yalpi majlisida “Taraqqiyot maqsadlaridagi fan, texnika va innovatsiyalar” togrisidagi rezolyusiyasida 11-fevral – Xalqaro ilm-fan sohasidagi xotin-qizlar kuni deb qabul qilingan edi. Mazkur yangi xalqaro sananing belgilanishi Barqaror rivojlanish bo‘yicha 2030-yilgacha mo‘ljallangan kun tartibini amalga oshirishdagi navbatdagi muhim qadam bo‘ldi.

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi 83-son qarori bilan tasdiqlangan “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar”ning 5-maqsadi – Gender tenglikni ta’minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish – mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan islohotlar bilan hamohangdir. 2022-2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo‘yicha Milliy dasturni 2022-2023-yillarda amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasida nazarda tutilayotgan yangiliklar fikrimizni to‘liq tasdiqlaydi. Xususan, 6 ta asosiy yo‘nalish va 112 ta banddan iborat bo‘lgan chora-

tadbirlar rejasida mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida xotin-qizlarning faolligini oshirishga qaratilgan, ilgari jahon mamlakatlari amaliyotida kuzatilmagan Yangi O‘zbekistonning o‘ziga xos tajribasiga asos bo‘ladigan yangiliklar o‘z aksini topdi.

Jamiyatimizda faol, bilimi va salohiyati bilan bizga g‘urur bag‘ishlaydigan ayollarimiz soni oshmoqda. Jumladan, tibbiyotda ayollar ulushi 77 foizni, ta’lim sohasida 74 foizni, iqtisodiyot va sanoat tarmoqlarida esa 46 foizni tashkil etmoqda. Agar 2017-yilda xotin-qizlarning boshqaruv sohasidagi ulushi 27 foizni tashkil etgan bo‘lsa, bugungi kunda 33 foizga, siyosiy partiyalar safida 40 foizdan 47 foizga, tadbirkorlikda 21 foizdan 37 foizga yetdi. Bilimli, tashabbuskor va faol ayollarimizdan 2 ming nafarga yaqini davlat va jamoat tashkilotlarida rahbarlik lavozimlarida xizmat qilmoqda. Xususan, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlarining 33 foizi, Senat a’zolari hamda mahalliy Kengashlar deputatlarining 25 foizi xotin-qizlardan iborat.

Albatta, ziyoli ayol kelajakda oilaning ilmli bo‘lishiga zamin yaratishi bugungi kunda hech kimga sir emas. Bu borada ma’rifatparvar alloma Abdulla Avloniy tomonidan muhim fikr ilgari surilgan: “Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur? degan savol keladur. Bu savolga javoban: birinchi – uy tarbiyasidur. Bu Onalarning vazifasidur. Ikkinchi – maktab va madrasa tarbiyasidur. Bu Otalar, muallim, mudarris va hukumat vazifasidur”.

Xo‘sh, bugun yoshlar tarbiyasi borasida nimaga erishyapmiz, qanday yutuq va muammolarimiz bor? Barqaror taraqqiyotni ta’minlashda ta’lim va tarbiya mutanosibligini ta’minlashning zamonaviy paradigmalari, uslub va strukturasi qanday?

Albatta, bu savollarga javob va ilmiy yechimlar bugun bo‘lib o‘tayotgan “Barqaror taraqqiyot makonida ta’lim va tarbiya mutanosibligini ta’minlashning istiqbollari” mavzusidagi ilmiy anjumanimizda o‘z aksini topadi.

Hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Sizlarga salomatlik, ilmiy-pedagogik faoliyatlaringizda kuch va muvaffaqiyat tilayman.

SHARIPOV SHAVKAT SAFAROVICH

Jizzax davlat pedagogika universiteti rektori,

pedagogika fanlari doktori, professor

I SHU'BA. MAMLAKATNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA TA'LIM VA TARBIYANING O'RNI

SIFATLI TA'LIM-FAROVON TURMUSH ASOSI

Xoliqova Rahbar Ergashevna
Tarix fanlari doktori, professor
Toshkent davlat texnika universiteti

Bugun yurtimizda inson omili oliy qadriyat darajasiga ko'tarildi. Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan yil nomida ham bu jihat o'z aksini topmoqda. O'zbekistonda davlat siyosatining markazida inson va uning manfaatlarining ta'minlanishi ustivor vazifa etib belgilanishi bu bunyodkor xalqimizga, fidokor ota-onalarimizga, qolaversa, yosh avlodga bo'lgan e'tibor sanaladi. Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalari sonining ko'payishi, bugungi kunda 198 taga yetganligi biz uchun quvonarli holdir. Yurtimizda oliy ta'lim tizimi tubdan isloh qilinishi natijasida tizimda ko'plab muammolar o'z yechimini topmoqda. So'nggi yillarda oliy ta'lim maktab bitiruvchilarining 9 foizini qamrab olgan bo'lsa, bugungi kunga kelib yoshlarning 38 foizi oliy ta'limda tahsil olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Yurtboshimiz "birinchi navbatda, e'tiborni Yangi O'zbekiston uchun eng katta investitsiya bo'lgan ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratamiz" deb aytishlari bejiz emas. Davlat tomonidan yoshlarimizga nafaqat sifatli ta'lim beribgina qolmay, balki kasb-hunarga o'rgatish, ularning bandligini ta'minlashga ham e'tibor qaratilayotgani soha xodimlarini ham davlat rahbari singari fidoyi bo'lishga chaqiradi. Zimmalariga cheksiz ma'suliyat yuklaydi.

Kuchli ijtimoiy siyosat – farovon turmush asosidir. Bizga ma'lumki, jamiyatning yuksak intellektual salohiyati mamlakatning raqobatbardoshligini ta'minlash va barqaror rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ta'limga investitsiya kiritish – bu kelajakga sarmoya tikishdir. Bundan xalqning hayoti farovonlashadi, davlatning jamiyatda raqobatbardoshligi ta'minlanadi.

Yurtimizda yashayotgan har bir insonga tinch va baxtli hayot kechirishi, yaxshi ta'lim olishi, o'zi xohlagan kasbini egallashi, oilasini tebratishi uchun sharoitlar yaratib berilgan, buni davlatimiz olib borayotgan ijtimoiy siyosatida ham ko'rishimiz mumkin. Konstitutsiyamizda inson qadri va sha'nini himoya qilish, o'qituvchi maqomini ulug'lash, ularning huquqlari davlat himoyasida ekanligi, ulrning kasbiy faoliyatiga noqonuniy aralashuv, boshqa ishlarga jalb qilish javobgarlikga sabab bo'lishi qat'iy belgilandi, yoshlarning ta'limiga e'tibor berish haqidagi fikrlar qonun bilan mustahkamlandi.

Darhaqiqat, o‘qituvchilarni turli ishlarga jalb qilish o‘z faoliyati bilan shug‘ullanishga imkon bermaslik o‘qituvchilarning ruhiyatining tushib ketishiga sabab bo‘lgan edi. Nafaqat bu o‘qituvchilar yillar davomida ta’lim bilan bog‘liq bo‘lmagan ishlar bilan shug‘ullanishi o‘qituvchi kasbining obro‘yini tushib ketishiga, ushbu kasbni iqtidorli yoshlarimiz tanlamay qo‘yishiga sabab bo‘lgani sir emas. Mana keyingi yillar mobaynida bu holatlar sekin-asta yo‘qotilib o‘qituvchi yana eng obro‘li shaxsga aylantirilmoqda. Uning maqomini tiklash masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi tubdan bu kasbga bo‘lgan munosabatning o‘zgarishiga olib kelmoqda. O‘qituvchining faoliyati, uning sha’ni va qadr-qiymatining himoya qilinishi shaxsan Prezidentimiz tomonidan Konstitutsiya darajasiga chiqarilishi, albatta, hech bir insonni befarq qoldirmaydi. bu fidoyi kasb egalari – o‘qituvchilarimizni xursand qilmasdan qo‘ymaydi.

Bizga ma’lumki, ilg‘or ta’lim, yorug‘ kelajak, bag‘rikenglik va insonparvarlik sari yo‘l ochadi. Yoshlarni yuksak axloqli va intizomli qilib tarbiyalash, ularning sifatli ta’lim olishi va vatanparvarlik ruhida voyaga yetishi mamlakat iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotining kaliti hisoblanadi. Davlatimiz rahbari bejiz o‘z ma’ruzalarida **“Najot – ta’limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi”** deb gapirib o‘tmaganlar, bu bilan ular sifatli ta’lim xizmatlariga ega bo‘lish darajasini oshirishni kun tartibiga qo‘yayaptilar. **Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to‘g‘ri yo‘lidir. Buyuk mutafakkirlarimizdan Yusuf Xos Hojib bobomiz fikrlariga e’tiborimizni qaratganlar:**

“Zakovat bor joyda ulug‘lik bo‘ladi,
Bilim bor joyda buyuklik bo‘ladi”.

Shuning uchun ushbu sohada boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta’lim dargohlariga borib, o‘qituvchi va murabbiylar bilan ko‘proq muloqot qilib, o‘quv-tarbiya ishlari sifatini oshirish bo‘yicha ular qo‘ygan masalalarni birgalikda hal etishimiz kerak, deb ta’kidlaganlar.

Muhtaram yurtboshimizning nutqlarida belgilab bergan vazifalari ta’lim sohasini rivojlantirish uning sifatini yangi darajaga ko‘tarishga undaydi. Prezidentimiz taklif etgan mexanizm shu maqsadga xizmat qiladi.

O‘zbekiston innovatsion rivojlantirish stategiyasining bosh maqsadi inson kapitalini taraqqiy ettirishdir. Ushbu hujjatda 2030-yilga borib O‘zbekistonni Global innovatsion reytingida jahonning 50 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kiritish asosiy vazifalardan biri etib belgilangan.

O‘z-o‘zidan ma’lumki, tez o‘zgarib, tez rivojlanayotgan dunyoda til biladigan, kasbini puxta egallagan, kreativ fikrlaydigan va shu bilan birga zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan yosh avlodgina hayotda munosib

o‘z o‘rnini topa oladi. O‘zbekiston aholisi tarkibida yoshlar 60 foizdan ko‘proqni tashkil etadi. Bu mamlakatimizda inson kapitaliga investitsiya yo‘naltirish zarurati juda katta hajmda bo‘lishi kerakligini anglatadi [1].

Ma’lumki, inson kapitali qobiliyati, malaka va maqsadlar jamlamasi bo‘lib, har qanday davlat iqtisodiyotining jahon bozorida raqobatbardoshligini ta’minlovchi, davlat boshqaruvi, qonunchilik hamda ijro organlari faoliyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omil bo‘lib hisoblanadi. Shuning uchun ham butun dunyoda inson kapitaliga jiddiy e’tibor qaratiladi.

Har qanday davlat va jamiyatning mushkul vaziyatdan xalos bo‘lishi, yuksalishi va xalqi farovonligi bevosita sifatli ta’lim kafolatlangani hamda uning amalda ta’minlanishi bilan bog‘liq. Shu o‘rinda inson kapitali masalasiga milliy miqyosda e’tibor qaratish ham muammoni hal etishning samarali yechimi bo‘lishi shubhasiz. O‘z davrida iqtisodiy va siyosiy jihatdan tang ahvolga tushgan Yaponiya, Janubiy Koreya, Malayziya kabi davlatlar aynan sifatli ta’lim va inson kapitaliga yetarli e’tibor qaratgani bois, vaziyatdan chiqishni uddalab, rivojlangani va farovon hayot tarziga erishgani amaliy misoldir.

Aslida, sifatli ta’lim jarayonida inson, jamiyat va davlat manfaatlari uyg‘unlashadi. Ya’ni inson shaxs sifatida maydonga chiqadi. Bu degani, o‘qitish jarayonida faoliyat yurituvchi mutaxassis sohasining butun sir-asrorini fidoyilik bilan mukammal o‘zlashtiradi. O‘zi ta’lim berayotgan yoki tarbiyalayotgan bola, o‘quvchi yoki talabaga davlat va jamiyat boshqaruvi hamda xalq farovonligi uchun faol va ongli ishtirok muhimligini to‘g‘ri tushuntiradi [2].

Yangi rivojlanayotgan O‘zbekistonimiz ham bu jarayonlardan mustasno emas. Insonlarda bugungi kunda dunyoqarash o‘zgarmoqda. Bugungi kunda inson kapitalining mohiyatini har bir yurtdoshimiz anglab yetmoqda. Shuning uchun **bugungi O‘zbekiston – kechagi O‘zbekiston emas, bugungi xalqimiz ham kechagi xalq emas**, deb aytishga barcha asoslarimiz bor [3]. Yurtdoshlarimiz inson kapitalining zarurati, ahamiyati va nafini tushunib yetmoqda. Shundan kelib chiqib, har bir ota-ona o‘zining topgan tutganini orzu havaslarga emas, balki bolasini bilimli qilishga sarflamoqda. Bunday harakatlar qilishga, albatta, asos bor. Yurtdoshlarimiz yon atrofga qarab mulohaza qilyapti. Yoshlarimizning qo‘lga kiritgan yutuqlari ularni xursand qilyapti. Natijada aksariyat ota-onalar o‘zini turli eskicha, keraksiz, ortiqcha sarf-xarajatdan tiyib, mablag‘ini ishonch bilan farzandlarining kelajagi uchun sarflamoqda. Tabiiyki, bunday tavakkalchilik to‘liq samara berayotgani ayni haqiqat. Uzoq qishloqlarda ham “Falonchining o‘g‘li sportning shu turi bo‘yicha jahon chempioni bo‘libdi. Yutuqlari evaziga berilgan mablag‘ga poytaxtdan uy olib, ota-onasini ko‘chirib ketibdi”, “Falon o‘qituvchining farzandi chet eldan grant yutib, nufuzli universitetga o‘qishga

kiribdi”, degan xabarlar haqiqatga aylandi. Inson kapitaliga e’tiborning natijasi bu [4].

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunda yurtimizda ijtimoiy tenglikni ta’minlash, sifatli ta’lim berish kelajagimiz bunyodkorlari bo‘lmish yoshlarning salohiyati, iqtidori va qobiliyatini yuzaga chiqarish ahamiyatli dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ta’lim sifati tubdan yangilanadi. Xalq so‘zi. 2020-yil, 9-oktabr, №212.
2. https://yuz.uz/file/newspaper/8871b65532a7cc3364c92eee1494e162.pdf
3. https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-demokratik-ozgarishlar-keng-imkoniyatlar-va-amaliy-ishlar-mamlakatiga-aylanmoqda.
4. https://yuz.uz/file/newspaper/8871b65532a7cc3364c92eee1494e162.pdf

ЗНАНИЕ – ОБЪЕКТ ПОНИМАНИЯ

Очилова Б.М.
профессор Джизакский ГПУ, д.ф.н.

Поскольку человек стремится изучить все события существования, относятся к процессам мышления, понимания, мышления в своей деятельности и воспринимает мир, именно, через них. Исследование знания и понимания во взаимосвязи актуально еще и потому, что механизм перевода знания в понимание может быть объективно представлен лишь при условии рассмотрения их в единстве. Исследование понимания безотносительно к знанию, равно как и анализ последнего вне контекста проблемы понимания, носит односторонний, фрагментарный характер.

Содержание понятия «знание» может интерпретироваться по-разному. Субъект на основе знания получает возможность действовать. Взаимоотношение знания и действия всегда было в центре исследования многих философских направлений. Так, например,ал-Газали считает, что «знание – есть «корень корней», поскольку действие приобретает форму только через знание того, каким образом это действие нужно осуществлять». Любой действие не может быть без знания. Знание – необходимо компонет личности, воплощающее в себе стремление к совершенствованию посредством учения и обрзования.

Приобретение знания отождествляется с достежением исключительного счастья и наивысшего совершенства и достоинства. Любое улучшение общественного положения человека зависит от доли его знания, и не должно зависеть от богатства, премущества рождения и т.д. В этой общественной среде «ни мораль, ни благочестие, ни действие, ни какая-либо другая из

общественных ценностей не используется такой же долей внимания, как «знание». Сохранение и передача знания связаны с имением Гемес, в восточной философии эту миссию выполняет Идрис. В тасаввуфе большое значение уделялось сложным специфичным отношениям между учителем и учеником. Среди многофуекциональной деятельности задача учителя состоит в том, чтобы подготовить ум ученика к осознанию своего предназначения, помочь развитию его сознания. Ученик должен понять необходимость освобождения ума от субъективных предположений. Не добившись этого, ученик не может достичь истинного понимания. Потребность в понимании ведет к познанию, через понимание человека. Понимание в творчестве восточных мыслителей Фараби, Беруни, Руми является частью их теории познания. По Фараби, «понимание – это непрерывный процесс в уме,сознание является первой стадией понимания». Формирование новых понятий (алгоритм, стереография и др.), методов (Беруни, Улугбека и др.), достижения в области медицины, механики (Ибн Сино идр.) свидетеьствуют о том, что обладая необходимым объемом знаний, они в решении искомой проблемы пошли не старыми, всем известными путями, а осознали и применили новые, инновационные подходы, которые выводят на новые рубежи познавательного процесса, новые видения в решении проблем

Понимание – существенная характеристика социального познания и оно связано с осмыслением, интерпретацией, искусством постежения значения текстов, знаков, смыслов. Понимание категория герменевтики. Понимание в аспекте герменевтики, бесконечные процесс, что проявляется в разнообразии методов, подходов.

В.Дильтей разработал основные исходные положения герменевтики, как: толкование литературных памятников, метод постижения смысла, понимание как ассоцирование себя с автором. Проникновение в духовные мир автора текста неразрывно связано с реконструкцией культурного контекста создания последного. По Дильтею, это процесс, в котором от чувственно данных проявлений духовной жизни последняя приходит к самопознанию. Все пережитое личностью доводится до сознания через самопознание. Понимая себя, люди приходят к пониманию других, а затем осознают некую общность, существующая между индивидами многообразными духовными формами. Понимание в философской интерпретация наряду с гносеологическим статусом приобретает и аксиологическию окраску, и практическую значимость для обустройства человеческого сообщества. “Жизнь – по Дильтею, – бесконечна и неопределенный, он вытекает из таинственных источников и направлен на неопределенные цели; наш разум может знать только его части; мы живем

только одни мы можем понять психологическую интерпретацию событий». Он делит предмет понимания на три типа - внутренний мир человека, к внешнему миру и культуре прошлого. По мнению философа, внутреннее самоанализ в понимании мира (познание через самонаблюдение) использование метода дает эффективный результат. Понимание внешнего мира и это похоже на понимание объективного мира. В понимании культуры прошлого и может быть использована только герменевтическая методология. Дильтей делает эту связь называет его «психофизиологической жизненной единицей». В то же время природа и знание души сливается. Но дело только в этом можно представить абстракционно, из-за человека духовно-духовный мир не может быть познан с полной точностью. «Такая жизнь составляет предмет исторических и общественных наук подразделения объединяются в действии».

В философии Хайдегера понимание из метода превращается в специфическое человеческое отношение к действительности. Человек понимающе относится к своему бытию, представляет собой толкующее себя бытие, способ бытия человека в мирк, “бытие понимающее”. По Хайдеггеру, понимание есть основа человеческого мышления, а не форма его поведения. Формируясь при определенных условиях, понимание включает в себя всю совокупность знаний о мире и бытия в нем.

Гадамер считает, что понимание возможно тогда, когда понимающие включают в свою игру собственные предпосылки. Язык является важнейшим условием упорядочивания связей, событие в нашем понимании. При помощи языка строятся человеческие ориентации, которые стражаются в понятиях. Понимание – способ существования познающего, действующего и оценивающего человека. «Понимание, по Гадамеру, – есть познание, деятельность условие существования человека, который проводит и оценивает. Понимание – это не только знание, но и универсальный способ освоения (опыта) мира, процесс самопознания рецензента и поиска содержания».

Понимание может означать очень разные вещи. *Несомненно, что понимание – это, прежде всего, когнитивный акт постижения смысла, репрезентируемого в человеческих действиях, жестах, знаках, символах, в произведениях культурного творчества. Акт понимания основывается на смыслополагании и смыслопорождении и предполагает уверенность в умопостигаемости объектов понимания.* *Акт понимания основывается на смыслополагании и смыслопорождении и предполагает уверенность в умопостигаемости объектов понимания.*

*Также, в*ажно определить в каких конкретных ситуациях, каким образом использовать понимание в интерпретации общественных явлений. Среди многообразия подходов можно выделить “понимание с целью самоорганизации”. В этом служае объект изучается не с целью воздействия на него, а чтобы понять, как действовать самому субъекту в данных конкретных социокультурных условиях. Нынешние сложнейшие социальные конфликты требуют подобных установок. При использования любого понятия в диалоге дискуссии необходимо прежде всего понять, какой смысл вкладывают стороны в это понятие. Речь идет о едином понимании смысла слов. В естествознании единство научных понятий необходимо для всех, использующих его. Смысл их не зависит от их собственных убеждений, мировоззрения, взглядов. Оно никак не оерашено индивидуальностью человека.

Иногда «понимание» означает чувство «завершенности», целостности, так как ранее бессвязные вещи, явления становятся объединенными в единое целое. Понимание – процесс необратимый, то, что было однажды понято, не может «распоято». Понимание развивается постепенно, становясь все более структурным и четко сформулированным по мере развития. Если субъект понял какую-то идею, то он может использовать ее в незнакомых или новых контекстах. Практическое использование понимания – объяснить это другому, упросить и использовать то, что было понято. Формируется индивидуальное понимание изучаемого предмета, субъект имеет собственное понятие об изменяющихся явленият, что обогащает видения мира. Понимание делает личность свободной в выборе принятия решений в познавательной и практической деятельности. Знание – это более или менее приобретенная информация о состоянии, свойствах, тайне определенной вещи. Это восприятие, но не внезапное отражение в зеркале, а «картинка», созданная в течение длительного периода времени. То есть знание есть результат знания. Итак, познание — это процесс.

Процесс понимания неразрывно связан с процессом познания окружающего человека мира. Однако процесс осмысления часто связан с пониманием, то есть выявлением вещей, имеющих для человека определенное значение. Понимание является формой воспроизведения объекта в знании. Феномен понимания проявляется на разных уровнях познавательной деятельности: в чувственном восприятии, в языке, в мышлении. Одну из причин расхождения между линиями бытия и знания в жизни, недостатка понимания, который частично является причиной, а частично следствием этого расхождения, нужно искать в языке, на котором говорят люди. Этот язык полон ложных понятий, неправильных

подразделений и ассоциаций. И главное – вследствие существенных, характерных особенностей обыденного мышления, его неясности и неточности — каждое слово может иметь тысячи различных значений сообразно материалу, которым располагает говорящий, и действующему в нём в данный момент комплексу ассоциаций.

Структура познания: *Субъект* — тот, кто совершает действия, которые направлены на получение знаний. Например, вы читаете этот материал, чтобы узнать виды познания и их характеристику. Получается, что вы субъект познавательной деятельности; *Объект* – то, на что направлена деятельность субъекта. Например, сейчас объект вашей познавательной деятельности – понятие познания и его виды; *Мотивы* – то, зачем мы что-то делаем; *Цель* – познавательной деятельности заключается в получении истинных, достоверных знаний о мире, понимании, как устроена реальность на самом деле; *Результат* – это само знание о предмете или явлении. Иногда получение результата происходит неосознанно, например, если ребенок будет играть с глиняной кружкой и разобьет ее, он тут же поймет, что глина хрупкая и будет обращаться с посудой более бережно.

Как известно, в идее Бенджамина Блума обучение – состоит из 6 уровней: запоминание, понимание, применение, анализ, синтез и оценка. Каждый из них опирается на предыдущий: без знания невозможно понимание, без понимания – применение и далее.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абу Хамид Газали. Ихёууламид-дин (Возрождение религиозных наук). Первая книга. - Ташкент: Маварауннахр, 2004. – С. 236.
2. Роузенталь Ф.Торжество знания.-М.,1978. – С.235.
3. Аль Фараби. Историко-философские трактаты. –М.: Наука, 1985. – С. 322
4. Дильтей В. Собрание сочинений в 6 тт. Под ред. А.В. Михайлова и Н.С. Плотникова. -Т. 1: Введение в науки о духе / Пер. с нем. под ред. В.С. Малахова. -М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. – С. 12.
5. История философии. Кохановский В.П., Яковлев В.П. –Ростов на Дону: Феникс, 1999. – С. 412.

ЖАМИЯТ БАДИИЙ-ЭСТЕТИК ТАФАККУРИ РИВОЖИ ВА ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК РОМАНЧИЛИГИ

Пардаева Зулфия Жўраевна
филология фанлари доктори, профессор
Жиззах давлат педагогика университети

Ўзининг уч асрдан зиёдроқ тараққиёт тарихида роман жанр сифатида ўзининг яшовчанлигини, мукаммалигини, инсон ва жамият билан чамбарчас

боғлиқлигини намоён этаётган бўлса, XX асрда А.Қодирий асос солган ўзбек романчилиги ҳам дунё романчилиги билан баҳслаша оладиган бақувват асарлар солномасини яратмоқда.

Роман эпик жанр сифатида жамият бадиий-эстетик тафаккури инъикоси сифатида юзага келар экан, унда инсон ва жамиятга хос тараққиёт ва таназзул сабаб ва оқибатлари бадиий талқин этилиши табиий (биз бунда бадиий бақувват романларни назарда тутаяпмиз). Эътироф этиш керак, ўзбек романчилиги ва романшунослиги бир-бирига монанд ривожланди. Миллий истиқлолнинг биринчи йилларида ўзбек романчилигида кечган сокинликни ижодкор онгида кечган курашлар силсиласи даври десак адашмаймиз. Қалбда, руҳда кечган ҳайрат ва шукроналик онгда акс-садо берар экан, ёзувчининг ўй-хаёлини банд этган ғоя талқини учун йиллар керак бўлди.

Мустақилликнинг XXI асрида яратилган Наим Каримовнинг «Чўлпон», Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Донишманд Сизиф”, Асад Дилмуроднинг «Фано даштидаги қуш», Саломат Вафонинг «Тилсим салтанати», «Оворанинг кўрган кечирганлари», Исажон Султоннинг «Озод», Эркин Самандарнинг «Тангри қудуғи» романлари поэтикаси жаҳонга юзлашган ўзбек романчилигининг ютуғи сифатида турли жанр ва услубларда мозаика сингари турфа хил ранг-баранг шаклларни туҳфа этди. Эътиборга молик жиҳати, бу романлар чоп этилиши билан ўз китобхонини ҳам, ўз мунаққидини ҳам, ўз тадқиқотчисини ҳам топди.

Мустақиллик даври романчилигимизда равнақ топаётган анъанавий романлар қаторида, ноанъанавий романлар ҳам тараққиёт сари юзланган экан, ёзувчиларимиз йиллар давомида тазйиқ остида яшаган онг озод бўлиши, ўз индивидуал услубларига эга бўлиш билан бирга, ҳар бир роман ҳам индивидуал бўлишини англаб етдилар. Роман ҳеч бир қолипга, андозага тушмаслиги ноанъанавий романлар мисолида ҳам очиб берилар экан, туб ислоҳотлар тасирида янгиланаётган замонда янгича руҳ, янгича тафаккур ҳосиласи ўлароқ, янги-янги романлар яратилиши табиийдир. Негаки, ҳар бир давр ўз талаб ва эҳтиёжига кўра жамиятда бадиий-эстетик тафаккурни шакллантиради.

Мустақиллик даври романларида ноанъанавий роман поэтикаси турлича шаклланар экан, ҳар бир ёзувчи қўллаган услуб индивидуал бўлиши билан бирга ҳар бир роман ҳам ўзига хос поэтик тизимни намоён этади. Романларнинг концептуал ғоясини очиб беришда, асосан, ретроспектив ва ассоциатив сюжетлар қўлланган бўлиб, қаҳрамонларнинг ботиний оламини, қалб кечинмаларини бадиий талқин этишда уларнинг кенг имкониятлари намоён бўлади.

Ҳозирги ўзбек романларида ноанъанавий талқин услубларининг қўлланилиши ўзбек романи поэтикасининг бадиий янгиланишида муҳим аҳамият касб этади. Эътироф этиш керак, ноанъанавий талқин йўлларининг шаклланишида нафақат ғарб модерн романларининг, балки мумтоз ўзбек адабиёти, халқ оғзаки ижоди анъаналарининг ҳам таъсири эътиборга молик. О.Мухторнинг «Кўзгу олдидаги одам», «Афлотун», Х.Дўстмуҳаммаднинг «Бозор» романларида фалсафий мушоҳада, «Минг бир қиёфа», «Тепаликдаги хароба»да психологик таҳлил, Т.Рустамнинг «Капалаклар ўйини»да абсурд ғоя бугунги кун мисолида очиб берилган бўлса, замонавий романчилигимизда ноанъанавий услубларнинг юзага келишида аслида биз яшаётган воқелик ҳам алоҳида ўрин тутишини кўрсатади.

Романчилигимизда ноанъанавий романларнинг юзага келишининг энг муҳим омили жанрнинг тадрижий тараққиёт талаби бўлиб, жанрга хос янгиланиш, ислоҳ қилиш, тарихий поэтика компонентларини намоён этиш ўзбек романига ҳам хос хусусиятдир. Бу нафақат ўзбек романи динамикасини, умуман, роман жанрининг тадрижини ифодалайди.

Ҳозирги давр романчилигида кечаётган бадиий эврилишлар адабий жараённинг бирмунча фаоллашганидан дарак бериш баробарида, роман поэтикасига ҳам таъсир қилмай қолмайди. Романчилик ва унинг теграсида кечаётган баҳс-мунозаралар, илмий тадқиқотлар таҳлили тараққий этган жамиятларда бўлгани каби бизнинг жамиятимизнинг ҳам бадиий-эстетик тафаккури даражасини айнан роман инкишоф этиши, бугунги муттасил ўзгариб бораётган адабий жараёнда роман тақдири ёзувчиларимиз учун ҳам, адабиётшуносларимиз учун ҳам энг муҳим муаммо бўлиб қола беришини кўрсатади. «Жанр ўз даврига ва ўз ёзувчисига монанд бўлади: ўзи мансуб даврни нафақат тасвирлайди, балки унга аниқлик ҳам киритади», - деб ёзади адабиётшунос Н.Дулова. [7, 5] Демак, Мустақиллик даври романчилиги нафақат ўзи мансуб даврни тасвирлайди, балки даврга хос жамият бадиий-эстетик тафаккур роман тафаккури сифатида шаклланади. Турли-туман ўзгаришлар, глобал муаммолар, табиий офатлар, сиёсий зиддиятлар, қирғинбарот урушлар инсон онгида юз бераётган ўзликни англаш йўлидаги силсилалар қаҳрамон «мен»и бўлиб роман тилига кўчар экан, куз ҳавосига ўхшаш ўзгарувчан инсон табиатини тасвирлаш анъанавий романлар поэтикаси рамкасига сиғмайди, шу сабабдан ҳам ёзувчилар мураккаб тизимли роман поэтикасига мурожаат этадилар. Бу жараён, айниқса, XX асрнинг энг охирги ўн йиллигида бирмунча изчиллашган бўлса, XXI асрнинг биринчи чорагида фаоллашди.

Мустақиллик даври ўзбек романлари шаклан янгиланиб қолмай, уларда тафаккур мантиқи моҳиятан ўзгармоқда, поэтика тузилиши янгиланмоқда,

умуминсоний қадриятлар миллийликдан келиб чиқиб талқин этилмоқда. Миллий истиқлол даврининг биринчи ўн йиллигида О.Мухтор, Х.Дўстмуҳаммад, Т.Рустам ижодида бўй кўрсатган янгича бадиий усул ва услублар ўзбек романи поэтикасига ижобий таъсир қилмай қолмайди.

Бир-бирини такрорламайдиган, мавзу жиҳатидан ҳам, поэтикага нисбатан ҳам О.Мухтор романлари ёзувчининг бадиий тадқиқотларига ўхшайди. Мудом ижодий изланишда бўлган ёзувчи услубан нимanидир кашф этади. Чуқурроқ мушоҳада юритилса, бизга нотабиий туюлган ифода, мавзу, ҳатто услуб орқали ўзимиз, ўзлигимиз, Шарқ тафаккури бадиий инкишоф этилганини англаймиз. Воқеликнинг худди шундай инсон ва коинот, инсон ва жамият нуқтаи назаридан «нотабиий» бадиий тасвир воситалари орқали бадиий ифодаланиши ўзбек романчилиги таснифида ноанъанавий романлар тамойилини очиб берди, десак, адашмаймиз. Ўзбек романчилигида ноанъанавий роман жанрининг шаклланишида ёзувчи Омон Мухторнинг ўз ўрни бор.

Давр ўтмоқда, замон ўзгармоқда, демак, одамлар онги ҳам ўзгармоқда. Кечагина шов-шувларга сабаб бўлган асар бугун ўқувчини қониқтирмаслиги мумкин. Бу билан биз асло вақт ўтиши билан ҳар қандай асар эскиради, истеъмолдан чиқади, демоқчи эмасмиз. Аксинча, бадиий асарнинг ҳақиқий қийматини баъзан вақт масофаси ҳам белгилайди. Роман тафаккури таклиф этган фалсафий баҳсга ўқувчи тайёр бўлмаган аксар ҳолларда шундай жараён кечишини Марсель Пруст, Жеймс Жойс, Франц Кафка, Натали Саррот, Жон Апдайк, Пауло Коело, Габриель Маркес романларининг тақдиридан ҳам англаш мумкин.

Омон Мухтор романлари тадрижини таҳлил этар эканмиз, «Майдон» ва «Афлотун» романлари талқин услуби, воқелик талқини ечими билан бир-биридан фарқ қилса-да, талқинга жалб этилган манба ва муаммони роман ғоясига сингдириб юборилиши жиҳатидан ўзаро муштарак. «Майдон» романи мутолааси жараёнидаёқ жаҳон адабиёти дурдоналари бўлмиш «Асрга татигулик кун», «Ўн бир негр боласи» романларига хос бадиий компонентлар «Майдон»га ҳам хос эканлигини англаймиз. Шунингдек, «Уч мусулмон ва бир қиз» ҳақидаги ҳикоят замиридаги моҳиятни «Майдон»да уққандек бўламиз.

«Минг бир қиёфа», «Кўзгу олдидаги одам», «Тепаликдаги хароба» романлари руҳига сингдириб юборилган, оғзига қулф солинишига тоқат қилолмай, бу кунимдан ўлганим яхши деб ўзини дорга осишларини сўраб, майдонга арқон кўтариб келган одам ҳақидаги ривоят ушбу трилогия ғояси рамзи, десак ҳам бўлади. [6; 12; 13]

О.Мухторнинг шартли-рамзий бадиий талқин йўлида яратилган янги романлари миллий истиқлол даври романчилигимизда шаклланаётган ва янгиланаётган ўзбек романи жанрига ижобий таъсир кўрсатар экан, замон билан ҳамнафас роман жанр талабидан келиб чиқиб, ўзбек романчилигида ноанъанавий роман жанри шаклланишини романчилигимиз йўлидаги ижобий ҳодиса деб баҳолаймиз.

Мустақиллик даври романчилигимизда равнақ топаётган анъанавий романлар қаторида, ноанъанавий романлар ҳам тараққиёт сари юзланган экан, ёзувчиларимиз йиллар давомида тазйиқ остида яшаган онг озод бўлиши, ўз индивидуал услубларига эга бўлиш билан бирга, ҳар бир роман ҳам индивидуал бўлишини англаб етдилар. Роман ҳеч бир қолипга, андозага тушмаслиги ноанъанавий романлар мисолида ҳам очиб берилар экан, туб ислоҳотлар таъсирида янгиланаётган замонда янгича руҳ, янгича тафаккур ҳосиласи ўлароқ, янги-янги романлар яратилиши табиийдир. Негаки, ҳар бир давр ўз талаб ва эҳтиёжига кўра жамиятда бадиий-эстетик тафаккурни шакллантиради. Худди шу ўринда Х.Дўстмуҳаммаднинг «Бозор» романи янги шаклланиб келаётган роман тафаккурида бадиий талқин этилган жамият бадиий-эстетик тафаккури инъикоси бўлган бўлса, ёзувчининг “Донишманд Сизиф” романига хос умуминсоний фалсафий мушоҳада қадимги юнон мифи репрезентацияси орқали очиб берилади.

Т.Рустамнинг «Капалаклар ўйини» модерн-абсурд романи орқали талқин манбаи абсурд ҳаёт эканлигини, англаймиз. Романда талқин этилган ҳар бир воқеа хулосаси қаҳрамонда абсурд туйғу уйғотади. Ҳаёт ҳақидаги фалсафий мушоҳадаларни кўповозлилик психологик таҳлил меъёрига етказади. Романнинг ғоявий-бадиий мазмуни қаҳрамон мансуб абсурд ҳаёт инъикоси сифатида намоён бўлганини, Бадал Армон эса абсурд қаҳрамон сифатида шаклланганини, абсурд эса ҳар қандай даврда, ҳар қандай ҳолатда манисизликдан маъно излаш эканлигини очиб беришга хизмат қилади. [12]

Шу билан бирга, «Капалаклар ўйини» поэтикасида бирмунча мавҳумликлар мавжуд. Романда мантиқий таҳлил базан «модерн» йўналишига таассуб билан алмашинади. Нокерак такрорлар роман моҳиятига фақат салбий тасир кўрсатади, холос. Модерн талқин услубига хос «бир бадиий нафас олишлик» абзацларда ёзувчи «нафаси» етмаётгани, абзац давомийлиги зўраки бўлаётгани сезилади.

«Капалаклар ўйини» романининг аҳамияти шундаки, айнан шу роман орқали ўзбек романчилиги ноанъанавий жанр йўналишида яратилган модерн талқин услубидаги абсурд роман тамойилига бирмунча яқинлашган. Бу эса, табиийки, роман жанри тараққиётидаги ранг-баранглиликни таминлайди.

Мустақиллик даври романлари таҳлили жараёнида О.Мухтор, Х.Дўстмуҳаммад, Т.Рустамнинг ижодларида ноанъанавий роман поэтикаси турлича шаклланар экан, ҳар бир ёзувчи қўллаган услуб индивидуал бўлиши билан бирга ҳар бир роман ҳам ўзига хос поэтик тизимни намоён этади. Романларнинг концептуал ғоясини очиб беришда, асосан, ретроспектив ва ассоциатив сюжетлар қўлланган бўлиб, қаҳрамонларнинг ботиний оламини, қалб кечинмаларини бадиий талқин этишда уларнинг кенг имкониятлари намоён бўлади.

Ҳозирги ўзбек романларида турли хил талқин услубларининг қўлланилиши ўзбек романи поэтикасининг бадиий янгиланишида муҳим аҳамият касб этади. Эътироф этиш керак, ноанъанавий талқин йўлларининг шаклланишида нафақат ғарб модерн романларининг, балки мумтоз ўзбек адабиёти, халқ оғзаки ижоди анъаналарининг ҳам таъсири эътиборга молик. О.Мухторнинг «Кўзгу олдидаги одам», «Афлотун», Х.Дўстмуҳаммаднинг «Бозор» каби романларда фалсафий мушоҳада, «Минг бир қиёфа», «Тепаликдаги хароба»да психологик таҳлил, Т.Рустамнинг «Капалаклар ўйини»да абсурд ғоя замонга монанд вақт ва макон моҳиятидан келиб чиқиб очиб берилиши романчилигимизда янги услубларнинг юзага келишида биз яшаётган воқелик ҳам алоҳида ўрин тутишини кўрсатади. [12; 13]

Мустақиллик даври ўзбек романларига хос яна бир бадиий хусусият – мифопоэтик романларнинг яратилиши. Бу туркумга ўзбек прозасининг жиддий ютуқларидан саналган Ш.Бўтаевнинг “Шох”, “Еттинчи тонг”, Х.Дўстмуҳаммаднинг “Бозор”, “Донишманд Сизиф”, Н.Эшонқулнинг “Гўрўғли”, У.Ҳамдамнинг “Исён итоат”, И .Султоннинг “Боқий дарбадар”, “Озод” романлари мансубдир. [19]

Кўрсатиб ўтиш жоиз, ўзбек адабиётшунослигида мифопоэтика масалалари адабиётшунослар Н.Владимирова, Г.Гарипова, С.Камолова, Н.Сиздиқбоев, М.Қўчқоровалар томонидан тадқиқ этилган, юқорида зикр этилган романлар бўйича ҳам турли хил нуқтаи назардан илмий тадқиқотлар олиб борилган. Ж.Бўронованинг “Замонавий русийзабон ва ўзбек насрида бадиий мифологизм” [2] мавзуидаги фалсафа доктори диссертацияси қиёсий адабиётшунослик йўналишида бажарилган бўлиб, русийзабон ва ўзбек насрида мифопоэтика масалалари акс этган Темур Пўлатовнинг «Мулк», «Тарозий тошбақаси», Ҳамид Исмоилнинг «Мбобо», Омон Мухторнинг «Тўрт томон қибла» ва Хуршид Дўстмуҳаммаднинг «Донишманд Сизиф» каби қисса ва романлари қиёсий тадқиқ этилган. Ушбу тадқиқотни бажаришда тадқиқотчи қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик ва структурал-семантик тадқиқ усулларини қўллаган.

Ушбу даврда яратилган мифопоэтик романлардан Хуршид Дўстмуҳаммаднинг "Донишманд Сизиф" [8,249-359] тўлиқ репрезентацияси билан фарқ қилади. Ёзувчи Сизиф ҳақидаги қадимги мифга мурожаат қилиб, ўзининг янгиланган (неомифологизм) мифини яратади, талқин жараёнида кўплаб ўзбек мақоллари ва ибораларни қўллайди, Сизиф образи, гўёки инсоннинг дардлари, ўй-кечинмалари ва ташвишларининг рамзий талқини сифатида тасвирланади.

Роман жамият бадиий-эстетик тафаккури инъикоси экан, кундан-кунга ўз мураккабликларини намоён этаётган бозор иқтисодиёти шароитида руҳан, маънан ва моддий жиҳатдан синиб қолмаслик учун эврилаётган инсон бор дарду ташвиши, шодлигу ғами билан реал воқелик инъикоси сифатида унинг бадиий талқин объектига айланиши табиий. Х.Дўстмуҳаммад қаламига мансуб «Бозор» романининг бадиий ютуғи ҳам унда айнан реал воқелик бадиий моделининг яратилганлигидир. Ёзувчининг "Донишманд Сизиф" фалсафий романида эса Сизиф образи репрезентациясини амалга оширишда ёзувчи постмодернизм услубларини бадиий маҳорат билан амалга оширади.

"Донишманд Сизиф" романи жанр жиҳатидан ҳам, услуб жиҳатидан янги бўлиб замонавий ўзбек романчилигини бир поғона юқори кўтарди, десак, адашмаймиз. Ўзининг бадиий муваффақияти билан кўплаб адабиётшуносларни, тадқиқотчиларни, китобхонларни ўзига жалб этди. Роман хусусида баҳс-мунозаралар юзага келди, илмий хулосалар билдирилди. Роман ўз бадиий жозибаси билан замонавий ўзбек романлари ичида "ярқ" этиб кўзга ташланди. Шу сабабли ҳам муносабатлар ҳар хил бўлди.

Мамлакатимизнинг тараққий этган давлатлар ҳамжамиятига қўшилиши мулоқот имкониятларини кенгайтирди, тилларга бўлган эътибор бадиий асарларни аслиятда ўқишга, аслиятдан ўзбек тилига ўгиришга олиб келди, етук адиблар қўллаган услублар ўзбек ёзувчилари учун бадиий маҳорат мактабини ўтаётган бўлса, жаҳон адабиётшунослигида қўлланилаётган илғор таҳлил методларини ўзлаштириш адабиёт соҳасида олиб бориладиган тадқиқотларни ҳам фаоллаштирди, илм-фан йўналишларини бойитди.

Бадиий адабиёт, хусусан, романчилик бугунги глобаллашув жараёнида инсоният маданиятини юксалтириш, интеллектуал салоҳиятини ошириш, ёш авлодни баркамол шахс этиб тарбиялашда муҳим ўрин тутади. Янгича услуб ва ёндашувлар, адабий-эстетик тамойилларнинг изчил такомиллашуви натижасида бадиий тафаккурнинг тадрижий ривожи билан боғлиқ илмий консепциялар адабиётшунослик соҳалари тараққиётини таъминлашнинг аҳамиятга эга омилларидан саналадики, романчилик муаммоларига

бағишланган тадқиқотларнинг илмий ҳамда амалий хулосаларига асосланиш заруриятини юзага келтиради.

XX-XXI асрлар оралиғида яратилган ўзбек романлари семантик-структур катламида эсселашув миқёси кенгайиб, поэтик ифода имкониятлари ортди. Шу билан бирга роман жанрига Лотин Америкаси, ғарб ва рус романчилигига хос бўлган нон-фикшн ва эссе жанрларининг хусусиятлари кириб келдики, бу жараён Ғарбу Шарқ адабий-эстетик анъаналарининг синтезлашувига ижобий таъсир қилмай қолмади.

Роман жанр сифатида тараққий этиб борар экан, демакки, ундаги барча унсурлар, яни компонентлар ўзгариб туради. Фикр туғилиши табиий: янги яратилган роман ўзидан олдинги яратилган романлардан тадрижан фарқланадими? Ҳар бир романнавис бадиий тафаккурида туғилган ғоя етилиб концептуаллик мақомига эришган муаммони ёзувчининг бадиий маҳорат имкониятлари очиб беради. Асар бадиий такомилга эришмагунча ёзувчи концептуал ғояси очилмайди. Янги яратилган роман ҳақиқатдан ҳам бадиий мукаммалликда фарқланадими? Танланган мавзу, қўлланилган бадиий имкониятлар ёзувчи ниятини юзага чиқарганми, энг муҳими ўз китобхонини топдими? Шу каби саволлар ҳар бир романга нисбатан туғилиши табиий. Агар роман Ислом дини ва унинг пешволарига бағишланган бўлса-чи? “Мен Ислом дини, Қуръони каримни, Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллоллоҳи вассаллам жаноб олийлари ҳаёти ва тарихини, Ислом дини пешволари - шайх валийлар тутумларини яхши биламан”, дейдиган валломат ҳам нафақат ижод сирларидан воқиф бўлиши, шу мавзуни ёритишга ҳам тафаккуран, ҳам руҳан, ҳам ақлан тайёр бўлиши лозим. Мустақиллик даври ўзбек романшунослигида дунёни образли бадиий қайта гавдалантиришнинг тараққий топган тамойилларини Шарқ-ислом адабий-эстетик анъаналари билан уйғунлаштириш амалиёти юзага келгани, носирларимизнинг Қуръони карим ва Ҳадиси шариф ҳақиқатлари, тасаввуф ва Ислом фалсафаси, мутасаввиф алломаларнинг илмий-адабий мероси, мураккаб шахсияти ҳамда муҳитини кенг ўргангани, Аллоҳни англаш йўлида бадиий бақувват насрий асарлар яратилгани халқимизнинг манавий-диний илдизлари бақувват эканлигини ҳам англатади, Асад Дилмуроднинг “Паҳлавон Муҳаммад”, Саъдулла Сиёевнинг “Аҳмад Яссавий”, Омон Мухторнинг “Навоий ва рассом Абулхайр”, Тўлқин Ҳайитнинг “Буроқ водийси ёхуд Баҳоуддин Нақшбанд қиссаси”, Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” тарихий биографик романлари бунга мисол бўла олади. Шарқшунос олим Е.Э.Бертельснинг “Тасаввуф адабиётини ўрганмасдан туриб, ўрта асрлар мусулмон Шарқи маданий ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас. Бу адабиётдан хабардор бўлмасдан, Шарқнинг ўзини ҳам англаш

қийин”, - деган фикрлари ҳам ёзувчи, ҳам тадқиқотчи олдига шундай масъулиятни қўяди.

Роман жамият бадиий-эстетик даражасининг инъикоси эканлигини назарда тутсак, мустақиллик даврида яратилган романлар глобаллашув шароитида ўзлигини излаётган, “яшаб қолиш” қонунлари билан курашаётган инсоннинг бадиий шакли шамойилидир. “Яшаб қолиш шарти” қанчалик оғир бўлмасин, бугунги романий қаҳрамон интилган ҳақиқат – ўзига, ўзлигига содиқ қолиш. Қаҳрамон бошидан кечираётган сиру синоатлар, руҳий кечинмалар ҳаётий ҳақиқат ва бадиий талқин уйғунлигида ёзувчи бадиий тафаккурида чиғириқдан ўтар экан, ҳаётий мезонлар ва бадиийлик мезонлари бир-бирига мос тушсагина романий тафаккурни юзага чиқаради. Биз юқорида бир мақола имкониятидан келиб чиқиб саралаб кўрганимиз ўзбек романлари ва улар теграсида кечган баҳс-мунозаралар, олиб борилган тадқиқотлар, асосан, сараланган асарлар юзасидан амалга оширилган. Бир-бирини такрорламаган романлар, уларни жаҳон адабиётшунослиги методлари ва ютуқлари, адабиётшуносликнинг турли масалаларидан келиб чиқиб тадқиқ этилган тадқиқотлар Мустақиллик даври романчилиги тадрижини, романлар поэтикасидаги янгиланишларни, ўзбек бадиий ва илмий тафаккури даражасини ҳам билдиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. - 423 с. М.: Искусство, 1979. - 423 с.
2. Владимирова Н.В. Развитие узбекской прозы XX века и вопросы художественного перевода. – Ташкент: Фан, 2011. – 336 с.
3. Гарипова Г.Т. .Т. Художественная модель бытия в литературе XX века / Отв. ред.: д.ф.н., профессор Давшан А. Н. – Т.: МУМТОЗ СЎЗ, 2012. – 352 с.
4. Дулова Н. Судьба жанра в литературном протсессе. Изд-во Иркутского университета, 1996. – *96* с**.**
5. Дустмухаммад Х. Донишманд Сизиф. Роман. – Тошкент: Узбекистон НМИУ, 2016. – 360 б.
6. Мухтор О. Тўрт томон қибла: Уч романдан иборат Шарқ дафтари: (Трилогия). – Т.: Шарқ НМАК, 2000. – 432 б.
7. Пардаева З.Ж. Ҳозирги ўзбек романчилигининг тараққиёт тамойиллари. Филол. фанлари доктори ... дисс. –Т., 2003. – 296 с**.**
8. Пардаева З. Ўзбек романи поэтикаси. – Тошкент: “Мерос”, 2003, 104-б.
9. Солижонов Й. Камю, абсурд, Сизиф ва ўзбек адабиёти // Тафаккур. – Т., 2019. 1-сон. – Б. 78-83.
10. Қосимов У. “Адабий-эстетик тафаккур тадрижи: ананавийлик, ворисийлик, ўзига хослик (Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор ва Тоғай Мурод ижоди мисолида)”. Фил. фан. буйича фан докт. (DSc) илмий дар. олиш учун тақ. эт. дис. Автореф. – Т., 2020. – 46 б.

УНИВЕРСАЛЬНАЯ ПРИРОДА ЯЗЫКОВОЙ ВАРИАНТНОСТИ

Шереметьева Анна Геннадьевна
доктор филологических наук
профессор НУУз

Одним из актуальных направлений современного языкознания остается изучение лингвистических универсалий самых разных позиций. Вариантность, обусловленная самой природой лингвистического знака, вполне может интерпретироваться как одна из лингвистических универсалий, что подтверждается констатацией многочисленных фактов формального и семантического варьирования в языках различных типов.

Языковыми универсалиями, как известно, признаются «закономерности, общие для всех языков или для их абсолютного большинства» [4;10]. Ср.: - «Универсалии лингвистические. Языковые явления (свойства, характеристики), обнаруживаемые во всех языках, свойственные всем языкам» [1;485] - О.С. Ахманова, - «Языковая универсалия - это некоторый признак или свойство, присущее всем языкам или языку в целом» [6;45] - Ч.Ф. Хоккетт. Заметим, что последняя дефиниция указывает на еще один существенный аспект проблемы универсалий: в языке возможны универсалии, «как бы включенные в современное понятие сущности человеческого языка... Их изучение относится не к типологии, а к общей теории языка и связано с построением универсальной модели естественного языка» [3;35-37]. Это такие онтологические признаки языка («тривиальные» универсалии), как знаковость, дискретность, избыточность, структурированность и т.д.), в том числе и вариантность при функционировании и развитии.

В научной литературе признак универсальности языкового варьирования акцентируется в таких определениях, как «фундаментальное свойство языков», «всеобщее свойство языковой системы» и под., хотя явная дефиниция - «вариантность - лингвистическая универсалия» обычно отсутствует. Попытки некоторых авторов говорить об особой «категории вариантности» мало убедительны и относятся скорее к терминологической небрежности, поскольку даже в общелингвистической трактовке категория предполагает «общие свойства различных классов и разрядов языковых единиц» [1;190], но не общее свойство системы в целом.

Заметим, что сама идея языковой универсалии вполне соотносима с гносеологическим аспектом вариантно-инвариантных отношений: универсалия - типичный инвариант, реализуемый в конкретных языках в виде множества специфических вариантов.

Неодномерность языковой вариантности обусловливает ее особые свойства и в качестве универсалии:

1. Вариантность - индуктивная (эмпирическая) универсалия, учитывающая, что «это явление имеет место во всех известных исследователю языках (и, по экстраполяции, он предполагает, что оно, вероятно, имеет место и в языках, ему неизвестных)»[5;17]. Вместе с тем, вариантности свойственны и черты дедуктивного характера, следующие из некоторых априорных предпосылок, т.е. «это явление должно иметь место во всех языках» [5;17], поскольку: а) любой язык - система знаков, б) языковой знак асимметричен, следовательно, может изменяться, варьироваться, в) вариантность «должна быть» во всех языках.

2. Вариантность - абсолютная (полная) универсалия, имеющая вид: «\X\ XL >...», т.е. для всех X., где X есть язык, имеет место ...», [2;35] определяемая также как неограниченная универсалия существования [2;35], т.е. во всех языках существует такое свойство, как вариантность.

3. Вариантность - простая (элементарная) универсалия, которая, в отличие от импликационных универсалий, не предполагает соотношения нескольких постулируемых элементов или соотношения языков, где она может проявляться [4;180].

4. Вариантность относится к неколичественным универсалиям, поскольку не фиксирует никаких количественных закономерностей.

5. Вариантность является как собственно лингвистической универсалией, определяемой непосредственным сравнением языков друг с другом, так и - в определенной мере - экстралингвистической, ориентированной на сравнение естественных языков и искусственных знаковых систем [4;180].

6. Учитывать неодномерность языковой вариантности приходится и при определении сферы ее действия. Так, «с общелингвистической точки зрения, некоторые универсалии легче интерпретировать как результат динамических процессов, например, ... существующие во всех (или почти во всех) языках вариантные формы значимых языковых единиц (например, морфонологические чередования) - как результат диахронического процесса закономерно обусловленных звуковых изменений» [2;39].

Следовательно, вариантность - универсалия диахроническая. Вместе с тем, варьирование как способ функционирования лингвистических объектов рассматривается и в синхронном аспекте, что делает вариантность синхронической универсалией.

Эта двойственность не противоречит известному факту взаимодействия синхронических и диахронических универсалий. В «Меморандуме о

языковых универсалиях» Дж. Гринберга, Ч. Осгуда и Дж. Дженкинса подчеркивается: «эта взаимосвязь выражается в том, что не существует такого синхронного состояния, которое не являлось бы итогом каких-либо динамических процессов, ... равно как и нет такого диахронического процесса, результатом которого оказалось бы синхронное состояние, не соответствующее универсальным закономерностям» [2;40].

В заключение отметим, что вариантность как «некоторое обобщение о языке» [6;45], его системе в целом, относится к универсальным утверждениям, предполагающим весьма высокий уровень абстракции (по сравнению с более «конкретными» фонологическими, грамматическими, семантическими и т.д. универсалиями, сформулированными в достаточно конкретных терминах) [4;27].

Учитывая, что изучение лингвистических универсалий представляет собой одно из перспективных направлений общего языкознания, считаем возможным постулировать тезис об универсальности языковой вариантности и признать необходимость дальнейшей научной разработки этой проблемы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Сов. энциклопедия, 1966.
2. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях \\ Новое в лингвистике. Вып. У.-М.: Прогресс, 1970.
3. Гухман М.М. Лингвистические универсалии и типологические исследования. Мещаниновские чтения. - М.: Наука, 1974.
4. Успенский Б.А. Проблема универсалий в языкознании \\ Новое в лингвистике. Вып. У.М..: Прогресс, 1970.
5. Успенский Б.А. Структурная типология языков. - М.: Наука, 1965.
6. Хоккетт Ч.Ф. Проблема языковых универсалий \\ Новое в лингвистике. Вып.Y-,М.: Прогресс, 1970.

TURIZM PEDAGOGIKASINING O‘ZIGA XOSLIGI

Xamroyev Xalim Rozikovich
BuxDU “Turizm va mehmonxona xo‘jaligi” kafedrasi professori, i.f.n.

XXI asrning globallashuv jarayoniga dunyo xalqlarining faol muloqoti, shu jumladan, turizm ham yordam berdi. Zamonaviy dunyoda turizm faoliyatining rivojlanish ko‘lami, turizm pedagogikasining shaxsni tarbiyalash va turizm mutaxassislarini tayyorlashda amaliy faoliyat sohasi sifatida rivojlanishi va shakllanishini aktuallashtiradi. Mamlakatning iqtisodiy va madaniy salohiyati, bir jihatdan, turizm sanoatining holatiga bog‘liq. Davlat turistik ta'lim va pedagogik paradigmani rivojlantirishdan manfaatdor. Tarbiya va ta'limda shaxsiy manfaatlar

va jamiyat manfaatlariga yo‘naltirilganlikni uzviy ravishda uyg‘unlashtirish, yoshlarni individualizm va kollektivizmning haddan tashqari holatlaridan qochib, hayotiy to‘g‘ri maqsadlarni tanlashga yo‘naltirish kerak.

Pedagogika fani shuni e’tirof etadiki, “tarbiya, asosan, odamlarning dunyoqarashini, odob-axloqini rivojlantirish, shaxs xususiyatlari va insoniy xatti-harakatlarini shakllantirish maqsadida shaxslararo muloqot orqali amalga oshiriladi, o‘rganish esa turli mavzudagi nazariy va amaliy faoliyat turlari orqali amalga oshiriladi, intellektual va aqliy faoliyatga yo‘naltirilgan.

Xorij olimlari N.Nichkalo, I.Zyazyun, V.Kremen, V.Fedorchenkolarning asarlarida turizmning pedagogik jihatlarini o‘rganishda turizm pedagogikasi predmetini aniqlash zarurligi e’tirof etilgan. Uning tadqiqot predmeti, bir tomondan, ta'lim to‘plangan qadriyatlarni uzatishning samarali vositasi sifatida, shuningdek, turizm bilan shug‘ullanish jarayonida shaxs xususiyatlarini maqsadli o‘zgartirish, madaniy va tabiiy meros haqidagi tushunchalarni kengaytirishdan iborat. Ikkinchi tomondan, turizm ta'limining pedagogik tizimi kasbiy bilimlarni yangi avlodlarga yetkazish vositasi sifatida, turizm faoliyati jarayonida ko‘nikmalarni shakllantirishdir [5, 10, 11].

Turizm pedagogikasining dual predmetini shakllantirish mumkin: “Turizm sohasida mutaxassisni tarbiyalash, tayyorlash va rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti” va “Turizmda ta’lim va rivojlanish nazariyasi va amaliyotining xususiyatlari”. Demak, turizm pedagogikasi turistga nisbatan, turizm mutaxassisiga nisbatan esa tarbiyaviy ahamiyatga ega [7, 8, 9].

Turizm orqali inson tabiatni, madaniyatni, insonlar bilan muloqotni, o‘zini-o‘zi anglaydi. Turizm hayotga ongli va mas'uliyatli munosabatda bo‘lishni o‘rgatadi, o‘zining biologik, psixologik salohiyatini ro‘yobga chiqarish, o‘z shaxsini rivojlantirish imkonini beradi.

Xullas, turizm pedagogikasi turizm vositasida ta’lim-tarbiya berish va turizm faoliyatini rivojlantirish qonuniyatlari haqidagi fandir. Turizm orqali shaxsni rivojlantirish muammosi an'anaviy pedagogika fanining diqqat-e'tibori mavzusi emas edi. Unda turizmning tarbiyaviy va sog‘lomlashtirish funktsiyalari, uning shaxsni rivojlantirish uchun rekreatsion, moslashuv va aksiologik imkoniyatlari, shaxsning subyektiv faoliyati e'tibordan chetda qolgan edi.

Turizm pedagogikasining uslubiy asoslarini ishlab chiqishda asosiy unsurlar: maqsadlar, vazifalar, funktsiyalar va asosiy kategoriyalar bilan asoslash kerak. Turizm ta'limi va o‘qitishning uslubiy asoslarini o‘rganish quyidagi yo‘nalishlarni nazariy asoslash va amaliy amalga oshirishni nazarda tutadi:

- Pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish;
- O‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish;
- Turizm uchun kadrlar tayyorlashda yuqori malakali mutaxassislarning ishtiroki;

- Turizm ta’limi mazmunini rivojlantirish va takomillashtirish;
- Sohada kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy ta’minlash.

Turizm pedagogikasi oldida turgan tashqi (ekzogen) vazifalar majmuasi, birinchi navbatda, uning vazifalari bilan belgilanadi. Aynan ular ijtimoiy tizimni va turizmning jamiyatdagi o‘rnini shakllantiradilar. Turizm pedagogikasining quyidagi asosiy funktsiyalari ajratiladi:

- Aksiologik (metafunktsiya);
- Ijtimoiy va dam olish;
- Didaktik (trening);
- Boshqaruv (amaliy) [4].

Ustuvorlik *turizm pedagogikasining* **aksiologik funksiyasi** *(meta-funksiyasi) bo‘lib,* u turizmning qadriyatlar zanjiridagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi. Turizmning ko‘plab aksiologik talqinlari mavjud. Ularning aksariyati pedagogik chegaralardan tashqariga chiqib, keng ijtimoiy-madaniy ma’noga ega: turizm tinchlik elchisi (BJTT); turizm – dunyoning atributi (rus olimi V. Kvartalnov); turizm – tinchlik va mintaqaviy rivojlanish maqsadlari uchun (YUNESKO) va boshqalar.

Turizm pedagogikasining maqsadli modeli uchta komponentni aks ettiradi: **shaxs** – aksiologik makonning pedagogik va turizm vektorlarining **maqsadi** – shaxsning maksimal mumkin bo‘lgan rivojlanishiga erishish **shartlari va vositalari**.

Pedagogikadagi mutaxassislar o‘rtasidagi bog‘liqlik, yaratilgan, yoki obyektiv ravishda mavjud sharoitlar va erishilgan natijalar sifatida talqin qilinadi. Natijalar esa ta'lim, tarbiya, o‘ziga xos parametrlarda shaxsiy rivojlanishdir. Pedagogika fani ushbu aloqalarni baholashning asosiy mezonlarini ko‘rib chiqadi:

1) xolislik – har qanday sharoitdan mustaqillik;

2) yaxlitlik – birgalikda kerakli natijalarni ta'minlaydigan omillarning majburiy to‘plami;

3) umumiylik – har qanday tajribadan foydalanish va takrorlash imkoniyati;

4) takrorlanuvchanlik – o‘xshash vaziyatlarda rivojlanish qobiliyati.

Axloqiy me'yorlar va qadriyatlarning turizm bilan o‘zaro bog‘liqligi muammosi bugungi kunda globallashuv sharoitida, ayniqsa, dolzarbdir.

Turizmda axloqiy-qiymatli yo‘nalishlar va ularni birlashtirish shakllarini izlash o‘rnatilgan axloqiy tizimlarning yo‘q qilinishi bilan bog‘liq. Bu izlanishlar nafaqat ta'limning umumiy aksiologiyasiga, balki muayyan faoliyatning aksiologik jihatlariga, xususan, turizm ta'limiga ham qiziqishni oshiradi. Aksiologik va axloqiy – axloqiy muammolar ta'lim uchun mutlaqo yangi hodisa emas, lekin ular, birinchi navbatda, zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotiga xos bo‘lgan o‘ziga

xos xususiyatni ifodalaydi, bunda qiymat mulohazalari to‘g‘risidagi bahslar ancha keskinlashdi.

Turizm pedagogikasida boshlang‘ich kategoriyasi – "estetik" kategoriyalar bo‘lib, ular obyektiv voqelik hodisalariga ham, san'at asarlariga ham mavjud, ular turizm faoliyati jarayonida bilishadi. Bunday estetik kategoriyalar qatoriga quyidagilarni sanash mumkin: chiroyli, fojiali, kulgili, baland, past. Ekskursiyalar davomida turizm pedagogikasida estetik kategoriyalar alohida ahamiyatga ega.

Estetik tuyg‘ular, ijodiy tabiat, sayyoh tasavvurining rivojlanishiga ta'sir qiladi, stereotipik fikrlashni yengishga, dunyoni konstruktiv o‘zgartirish imkoniyatlarini amalga oshirishga yordam beradi.

Turizm ijtimoiy makonni kengaytirishda, klublar, sport majmualari, san'at uylari, tabiiy va madaniy meros obyektlarini o‘z ko‘lamiga jalb qilishda multiplikativ rol o‘ynaydi. Shuning uchun **ijtimoiy multiplikativ funksiyani** rivojlantirish turizm pedagogikasining muhim vazifalaridan biridir.

Turizm pedagogikasining **rekreatsion funksiyasi** nafaqat sog‘liqni tiklashga, balki insonning jismoniy, intellektual va hissiy kuchlarini rivojlantirishga yordam beradigan kuchli faoliyatni o‘z ichiga oladi.

Olimlar insonning tabiiy va ijtimoiy muhitdagi o‘zgarishlarga moslashish darajasining pasayishini, ba'zi hollarda esa butunlay pasayib ketishini qayd etadilar. Bunday sharoitda turizmning adaptiv roli juda muhim bo‘lib, u insonning jismoniy, psixologik va intellektual moslashuvining samarali mexanizmlari va vositalarini taklif qiladi. Shuning uchun turizm pedagogikasi o‘zining **adaptiv funksiyasini** rivojlantirishi kerak.

Jozibadorlik (jozibalilik, qiziquvchanlik) nafaqat odamni yangilashi, balki yangi sayohatlarga qiziqish uyg‘otishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, pedagogikada turizm va ekskursiyaning imkoniyatlari cheksiz va deyarli o‘rganilmagan.

Turizm pedagogikasining **didaktik (tarbiyaviy) funksiyasi** bir qator muammolarni hal qilishni talab qiladi: bu fanni yetarli miqdordagi raqobatbardosh turizm mutaxassislarini tayyorlash bo‘yicha ijtimoiy-iqtisodiy buyurtmani bajarish uchun qanday, kim, qayerda va qachon o‘qitishi kerak. Didaktik vazifalar qatoriga professional turizm ta’limi bo‘yicha mahalliy va xorijiy tajribani o‘rganish, umumlashtirish va amaliyotga joriy etish kiradi.

Turizm pedagogikasining muhim yo‘nalishi turizm ta'limi mazmunini rivojlantirishdir. Mavjud ta'lim paradigmalarida ta'lim mazmuni, qoida tariqasida, o‘quv materiali bilan belgilanadi. O‘quv materialining hujjatli tashuvchilari o‘quv rejasi, dasturlari, darsliklari, o‘quv qo‘llanmalari, turli ko‘rgazmali qurollar, EHM dasturlarining mazmuni va tarkibiy qismlari, masofaviy (telekommunikatsiya) ta'lim turlaridir [12, 13].

Biroq B.Gershunskiy ta'kidlaganidek, asosan, o'quvchilar ongini o'ziga tortadigan, aql-zakovatni ilmiy faktlar, tushunchalar, kategoriyalar, qoidalar, tamoyillar, nazariyalar va qonunlar bilan to'ldirishga intiladigan sof o'quv kontsepsiyasi ishlamay qoldi [2]. Uning o'rnini shaxsni chuqur tafakkurga tayyorlash, hayot mazmunini har tomonlama anglash, o'z-o'zini anglash yo'li bilan ochib beradigan tushuncha bilan almashtirilishi kerak.

Turizm pedagogikasi muammolarining rivojlanishi pedagogika va turizmning nazariy asoslarini, shuningdek, turizm ta'limi, uning imkoniyatlarini tushunishdagi chuqur, paradigma o'zgarishlari bilan bog'liq.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, **turizm pedagogikasini rivojlantirishning asosiy vektorlari** quyidagilardir:

- Turizm pedagogikasining kategorik-konseptual apparatini shakllantirish;
- Tizim sifatida turizm pedagogikasining tarkibiy unsurlarini nazariy va uslubiy jihatdan asoslash;
- Uzluksiz turizm ta'limi konsepsiyasini ishlab chiqish;
- Turizm ta'limi davlat standartlarining falsafiy-paradigmatik, mazmun-mantiqiy va resurs-texnologik komponentlarini ishlab chiqish;
- Turizm bozorining mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradigan kasbiy faoliyatga konseptual yondashuvlar asosida mutaxassisliklar, ixtisosliklar va ularning mazmunini shakllantirish;
- Turizm sohasi uchun mutaxassislar tayyorlashning o'quv-uslubiy ta'minotini rivojlantirish [3].

Turizm pedagogikasining **boshqaruv (amaliy) funksiyasi** turizm ta'limini boshqarishning zamonaviy institutsional tamoyillarini, ayniqsa, davlat va tarmoq ta'lim standartlari tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi. Ushbu muammolarni hal qilish turizmning yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyati bilan bog'liq holda yangi mutaxassisliklar ochilishiga yordam berishi kerak.

Pedagogik innovatsiya muammolarini hal etish ham dolzarbdir – ta'lim tuzilmalarini tayyorlash, tarbiyalash va boshqarishning yangi usullari, vositalari, shakllari, tizimlarini joriy etish, shuningdek, turistik infratuzilmaga ega tegishli ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini yaratish. Ishlab chiqarish birliklari: o'quv firmalari, mehmonxonalar, restoranlar, sayyohlik agentliklari, animatsiya zallari va boshqalarning kadrlarga bo'lgan talabiga kadrlar tayyorlash zarur.

Demak, turizm pedagogikasida innovatsion jarayonlarni rivojlantirish mehnat bozori ehtiyojlarini malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik innovatsiyaning barcha tarkibiy qismlarining kapital funksiyalarini bajarishga qodir bo'lgan intellektual mahsulotga aylantirish vazifalari bilan bevosita bog'liq. Turizm pedagogikasining asosiy funksiyalarini darhol natija bilan o'lchab

bo‘lmaydi, lekin aynan u butun xalqning ma'naviyati va ma'rifiy darajasini oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotini yangi chegaralarga olib chiqishga qodir [6].

Bir madaniyatning madaniy niyatlarini boshqa madaniyat tilida dialogik talqin qilish **turizm pedagogikasining asosiy vazifasi** hisoblanadi. Shu munosabat bilan matnni adekvat va madaniy tarjima qilish muammosi paydo bo‘ladi. Turizm pedagogikasi uchun boshqa madaniyatni tushunish turlarini ajratib ko‘rsatishga imkon beradigan germenevtikaning ishlanmalariga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Avvalo, o‘tmishni tushunishning o‘zi – matnni yaratuvchisi (gid, o‘qituvchi, muzey mutaxassisi) matnni (madaniyatni) qanchalik tushunadi, sharhlaydi va shunga mos ravishda, talqin qilingan matnni turistlar qanchalik tushunadi.

Turizmda ta'lim aksiologiyasining asosiy maqsadi – "begona" hayot dunyosi va madaniyatini, qadriyatlarini o‘zlashtirish, "o‘zgani" hurmat qilishga shaxsni yo‘naltirishdir.

Turizm pedagogikasi **aksiologiyasining asosiy vazifalari** quyidagilardan iborat:

- Turizmda shaxs tarbiyasining axloqiy va estetik asoslarini tushunish;
- Boshqa hayotiy dunyolar, madaniyatlar va tarixlarning qadriyat yo‘nalishlari ta'sirida shaxsni tarbiyalash shartlarini aniqlash.

Turizm pedagogikasining aksiologik funksiyasi turizmni qadriyatlar ongini shakllantirish omili sifatida tushunishga yordam beradi. Aksiologik kontekstda turizm insonni tabiiy va madaniy yutuqlarga muqobil fazo-vaqt yo‘llari orqali yetkazishning umumiy, doimiy, qulay usuli sifatida ta'riflanadi.

Turizm pedagogikasida tashkillashtirilgan aksiologik makondan foydalanishning zamonaviy shartlari quyidagilar bilan tavsiflanadi:

1) Dars variantini tanlashning to‘liq erkinligi;

2) Darsning kasbiy asoslari (o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ilmiy-metodik ta'minotni ishlab chiqish);

3) Qo‘shimcha ta'lim olish, yangi kasbga tayyorgarlik ko‘rish imkoniyati;

4) Faoliyatning ijodiy xususiyati.

Zamonaviy pedagogika fanida ta'lim va tarbiyaning **estetik funksiyasi**ni tushunish noaniqdir. Bir tomondan, shunday tushuncha mavjudki, uning doirasida tarbiya, tarbiya estetikasi pedagogikaning barcha funksiyalari bilan bir qatorda ko‘rib chiqiladi, ikkinchi tomondan, ayrim pedagogik tushunchalarda estetik funksiya farqlanadi, adabiyot va san'atning obrazli-emotsional, estetik rivojlanishini tashkil etishda u asosiy bo‘lib, o‘ziga xos "estodidaktika" sanaladi [1].

Pedagogikaning estetik funksiyasining mohiyatini noaniq tushunish turizm pedagogikasining estetik funksiyasini turlicha talqin qilishga olib keladi: turistning estetik afzalliklarini tarbiyalash yoki turizm sohasi uchun mutaxassislar

tayyorlashning estetik tarkibiy qismi sifatida. Turizm pedagogikasining shakllanish bosqichida turizmning tarkibiy qismi bo‘lgan pedagogikaning estetik funksiyasining mohiyati shundan iboratki, turizm sayohatchining estetik g‘oyalari timsoliga, uning estetik g‘oyalarini qondirish vositasiga aylanadi.

Turizm pedagogikasining **estetik funksiyasi** quyidagi **vazifalarni** bajaradi:

- Shaxsning bilimlarini olish, yangilash bilan bog‘liq axborot va kognitiv;
- Qiymatga yo‘naltirilgan – estetik e'tiqodlarni amalga oshirish bilan;
- Faoliyat – irodaviy-estetik qobiliyatlarni amalga oshirish bilan;
- Turistning xulq-atvori va faoliyatini hissiy va me'yoriy o‘z-o‘zini tartibga solish modeli bo‘lgan kommunikativ.

Turizm pedagogikasining yakuniy maqsadi:

- shaxsni axloqiy qadriyatlar bilan boyitish;
- turizmologiya bo‘yicha bilimlarni to‘ldirish va mustahkamlash;
- insonning adaptiv qobiliyatlarini rivojlantirish.

Ta'lim maqsadini amalga oshirish jarayonida asosiy **tamoyillar**, mazmunan obyektiv, lekin shaklan subyektiv, chunki ular aniq shaxslar faoliyatida namoyon bo‘ladi. “**Ta’lim tamoyillari** ta’lim qonuniyatlarining asosiy qoidalari bo‘lib, ta’lim jarayonining umumiy yo‘nalishini, uning mazmuni, metodikasi va tashkil etilishiga qo‘yiladigan asosiy talablarni belgilaydi” [11].

Turizm pedagogikasida ta’lim tamoyillari turistik yo‘nalishdagi ta’lim muassasasining pedagogik jarayonida qo‘llaniladi, uning asosiy maqsadi turizm industriyasi uchun mutaxassislar tayyorlash va sayyohlik nuqtayi nazaridan turizm predmetiga nisbatan, boshqa madaniyatli shaxsning rivojlanishidir.

Turizmdagi bunday tamoyillar turistik ta'lim maqsadlariga erishish uchun aniq tavsiyalar sifatida tushunilishi kerak:

- Turistik faoliyat ishtirokchilarining turli munosabatlarini tartibga solish, chunki ularning mavjudligi tabiatiga ko‘ra ular subyektivdir;

- Uning ichki mohiyati va mazmunini aks ettirish;

- Turizm tashkilotchilarining o‘quv jarayonining ijtimoiy va amaliy yo‘nalishini aniqlash;

- Bir butun sifatida tarbiya jarayonining barcha tarkibiy qismlarining o‘zaro bog‘liqligi va mosligini aniqlash, va boshqalar;

- Turizm vositasida shaxsni tarbiyalashning yetakchi tendensiyalarini tushunish;

- Tarbiyaviy faoliyatning mazmuni, usullari va shakllarini aniqlash va boshqalar.

Turizm ta'limi tamoyillari – bu turizmda shaxsni tarbiyalash bo‘yicha ishning maqsadi, ideallari, mazmuni, uslubi va tashkil etilishini belgilaydigan umumiy qoidalar. Bir-biri bilan chambarchas bog‘langan ta'lim tamoyillari yaxlit

tizimni yaratadi. Bir tamoyilni amalga oshirish boshqasini amalga oshirish bilan bog‘liq. Ularning barchasi turizm faoliyatining mohiyati va asosiy xususiyatlarini aks ettiradi va shunga mos ravishda turizm sohasidagi mutaxassisga sayohatning turli turlari va shakllarini tashkil etish va o‘tkazish, turizm industriyasi uchun kadrlar tayyorlash bo‘yicha aniq uslubiy, nazariy, uslubiy tavsiyalar beradi.

Turizmda ta'limning asosi – bu shaxslarning o‘zini-o‘zi takomillashtirishga bo‘lgan faolligi va qiziqishi, turizm subyektlarining doimiy o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini rag‘batlantirish.

Shunday qilib, turizm zamonaviy jamiyatning ijobiy globallashuvining muhim omili bo‘lib, madaniyatlar qarama-qarshiligini ularning muloqotiga aylantirishga, tabiiy va madaniy merosni saqlashga hissa qo‘shadi, ijtimoiy bandlikning yangi yo‘nalishlarini va boshqa sohalardan ko‘ra ko‘proq ijtimoiy hodisalarni yaratadi, xalqlar o‘rtasida o‘zaro tushunish va ishonchni ta'minlash salohiyatiga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Брандесов, Р.Ф. Избранные труды [Текст] / Р.Ф. Брандесов; под науч. ред. Н.П. Терентьевой. – Челябинск: Изд-во Южно-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2017. - 271с.
2. Гершунский Б. С. Философия образования XXI века. - М.: "Совершенство", 1998.
3. Ермоленко А. Коммуникативная философия: монография / А. Ермоленко. – М., 2003.
4. Зорин И. В. Теоретические основы профессионального туристского образования: монография / И. В. Зорин. - М.: Советский спорт, 2001. - 288 с. /https://search.rsl.ru/ru/record/01000730508
5. Кремень В. Г. Философия человека центризма в образовательном среде. /В. Г. Кремень. - 2-е изд. - М.: Общество «Знания» Украины, 2010.
6. Лукьянова Л.Г. Образование в туризме: учеб. - метод, пособие. / Л. Г. Лукьянова. – М., 2008.
7. Любицева О. О. Туризмоведение: поступление в профессию / О. О. Любицевая, В. К. Бабарицкая. - К.: Изд. - полиграф, центр «Киевский университет», 2008.
8. Приезжева Е. М. Педагогические условия подготовки студентов к анимационной деятельности в процессе профессионального туристского образования: дис. канд. пед, наук: 13.00.08 /Э. М. Приезжева. - М.: РГБ, 2003.
9. Туризмология (теория туризма): учеб. - метод, пособие, со спец курса / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, О. А. Кручек, И. М. Минич. - К.: КУТЭП, 2010.
10. Устименко Л.М. История туризма / Л.М. Устименко, И. Ю. Афанасьев. – М., 2005. – 320с. /https://tourlib.net/books_history/ustymenko.htm.
11. Федорченко В. К. Педагогика туризма / В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. И. Охрименко, Г. С. Цехмистрова, - М.: Изд. дом «Слово», 2004. – 296с.
12. Фоменко Н. А. Педагогика высшей школы: методология, состояние стандартизация туристического образования / Н. А. Фоменко. - К.: Изд. дом «Слово», 2005.
13. Фоменко Н. А. Стандартизация туристского образования: теория, методика / Н. А. Фоменко. – М., 2011.

«ИЛМ ЮЛДУЗЛАРИ» ИНТЕЛЛЕКТУАЛ КЎРИК ТАНЛОВИ - ЁШЛАРНИ ИЛМ-ФАНГА ЖАЛБ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМИ СИФАТИДА

Ишанходжаева З.Р.
ЎзМУ профессори, т.ф.д.,
Ўзбекистон хотин-қизлар «Олима»
уюшмаси раисининг ўринбосари

Ўзбекистон хотин-қизлар «Олима» уюшмаси ўзини ташкил этилган биринчи куниданоқ Республикада фаолият кўрсатаётган олима аёлларни жипслаштириб ҳамжиҳатликда фаолият кўрсатиб келмоқда. Олима уюшмаси, шу билан бирга, ёшларни илм-фанга жалб қилиб, уларнинг иқтидорини, илмий салоҳиятини янада ривожлантириш ва кенг тарғибот қилиш, шу билан бир қаторда илм-фан ютуғини турмуш фаровонлигини оширишга қаратилган ишларни ҳам олиб бормоқда.

Олима уюшмани яна бир диққатга сазовор томони - бу ёш, иқтидорли хотин-қизларни илм-фанга жалб қилиш, уларнинг илмий тадқиқот борасидаги ютуқлари билан Ўзбекистон ва хориж илмий жамоатчиликни таништириш, уларнинг иқтидорини кенг тарғиб қилиш ва республика илмий салоҳиятини янада ривожлантиришга қаратилган. Бу йўналишда Олима уюшмаси томонидан маълум бир механизм яратилган ва ушбу механизм ўз самарасини бермокда. Ушбу борада, 2011 йилдан бошлаб, Олима уюшмаси хар икки йилда бир марта «Илм юлдузлари» интеллектуал кўрик танловини ташкиллаштириб, муваффакиятли ўтказиб келмоқда.

Интеллектуал кўрик-танлов Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси, Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси ва Ўзбекистон хотин-қизлар "Олима" уюшмаси ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликда ўтказилади. «Илм юлдузлари» Интеллектуал кўрик-танловни ташкил этиш ва ўтказиш тартиби, унда иштирок этадиган олима аёлларнинг илм соҳаларидаги иқтидорларини намоён этиш даражаларини баҳолаш мезонларини танловнинг махсус Низоми орқали олиб борилади.

"Илм юлдузлари" интеллектуал кўрик-танлови айнан республика олий ўқув юртларида ҳамда Фанлар Академияси институтларида, бошқа илмий марказларда самарали меҳнат қилаётган олима аёллар орасидан илғор, ташаббускор, ижодкор, фидоий, инновацион технологиялардан унумли фойдаланиб, самарали натижаларга эришаётган олималарни аниқлаш ва уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг ишларини муносиб баҳолаш ва рағбатлантириш, илғор тажрибаларни оммалаштиришдан иборат.

Ушбу кўрик танлов Республика барча вилоятларида, Қорақалпоғистонда ва Тошкент шаҳрида ўтказиб келинмоқда. Танловнинг биринчи босқичи Олий ўқув юрти ёки ФА тармоғидаги илмий марказларида ўтказилади, иккинчи босқичи эса вилоятлар ва Тошкент шаҳар кесимида ўтказилади ва ниҳоят, учинчи босқичи Республика миқёсида ўтказилади.

Қўрик-танловда республикамизнинг олий ўқув юртларида ҳамда Фанлар Академияси институтларида ўқитувчи лавозимида, фан номзоди унвонига эга, катта илмий ходим-изланувчи, мустақил тадқиқотчи сифатида, PhD, докторлик илмий даражасига эга бўлиш учун гуманитар, табиий ва аниқ фанлар соҳасида илмий тадқиқот олиб бораётган 25 ёшдан 40 ёшгача бўлган хотин-қизлар қатнашиши мумкин.

«Илм юлдузлари» кўрик танловининг иштирокчилари уларга қўйилган шартлар бўйича ўзларининг илмий тадқиқотларида инновацион ёндашув асосида эришилган ютуқлари, уларнинг аҳамиятли томонларини очиб беради, хориж ва Ўзбекистонда эълон қилган илмий мақолалар, сертификат ва патентлари ҳакида сўзлаб беришади ва ушбу ютуқларни амалиётга жорий қилиш механизми билан таништиради. Шу билан бир қаторда иштирокчилар Республикада бўлиб ўтаётган ислоҳотлар ҳақида «Куч билим ва тафаккурда» деб номланган шартида ўз билимларини намоиш қилишади. Танлов иштирокчилари, албатта, чет тилларни мукаммал билишлари шарт, чунки бу шартнинг асосий мақсади – чет тилларда Ўзбекистон хақида юртимиз меҳмонларига ҳикоя килиб беришга қаратилган.

Йиллар давомида ўтказиб келаётган ушбу кўрик танлов бугунги кунда Республика миқёсидаги ёш олималар харакатига айланган. Чунки йилдан йилга ушбу танловнинг иштирокчиларини қатори борган сари кенгайиб келмоқда ва Республиканинг энг иқтидорли, истеъдодли ёш олима-аёллари ушбу танловда қатнашиш учун бир неча йил олдиндан тайёрланишади. Буни биз ёш, истеъдодли олима – юлдузчаларни танлаш учун яратилган механизмни самараси деб биламиз. Ушбу интеллектуал кўрик-танлов қатнашчилари ўзларини тадқиқот олиб бораётган илм-фанни турли йўналишларидаги бўлган оригинал, ноёб илмий мавзулари, бу борада эришилган ютуқлари ва ушбу ютуқлар аксарияти аллақачон амалиётга, ҳаётга муваффақиятли татбиқ бўлиб ўз самарасини келтиргани билан ажралиб туришади.

«Илм юдузлари» интеллектуал кўрик танловининг қатнашчилари, булар қаторида барча олима-аёллар – табиий ёки гуманитар соҳа вакили бўлишидан қатъий назар, юкори маданиятли, хар томонлама етук бўлиб, илм фанда юксак ютуқларга, юкори натижаларга, эришишга, янгиликларга

интилиши керак, уларнинг илмий ютуқлари халқ фаровонлигини юксалтиришига хизмат қилишига қаратилган.

Масалан, танловда қатнашган математика соҳасида илмий тадқиқот олиб бораётган ёш олималаримиз, ўз тадқиқотлар туфайли ишлаб чиққан математик дастурлари тиббиёт соҳасида қўлланиладиган компьютерлар орқали турли касалликларни эрта аниқлашда ва шунга ўхшаш, соғлиқни сақлаш тизимидаги турли жабҳаларда унумли фойдаланиш мумкинлигини таъкидлаган. Бундан ташқари, фармацевтика соҳасида илмий тадқиқот олиб бораётган интеллектуал кўрик танловда ёш олималар маҳаллий хомашё асосида тайёрланадиган қандли диабетга қарши дориворларни кашф этган ва уларни лаборатория синовларидан ўтказмоқда. Шу билан бир қаторда, танлов иштирокчилари орасида тиббий соҳа вакиллари томонидан болалар юрак хуружи касалликларига қарши курашни, неврологик касалликларни даволашда янги усулларни аниқлаган ва улар амалиётда қўлланиб келмоқда. Шу билан бир қаторда танлов иштирокчилари Ўзбекистонда дипломатия, тарих, юриспруденция, интернет-журналистика, ахборот технологиялар, нефть ва газ, иқтисодиётнинг бошқа соҳаларини ривожлантиришига илмий кашфиётлари билан ўз ҳисссаларини қўшиб келмоқдалар.

Умуман олганда, «Илм юлдузлари» интеллектуал кўрик-танлов Республикада фаолият олиб бораётган ёш хотин-қизларнинг, олималарнинг иқтидорини ривожлантиришига қаратилган бўлиб, уларнинг илмий ютуқларини нафақат Ўзбекистонда, балки хорижий мамлакатларда, жаҳон илмий жамоатчилик ўртасида кенг тарғибот қилишга, ушбу танлов ғолибларини эса ҳар томонлама қўллаб-қувватлаб, рағбатлантиришга қаратилган. Кўрик-танлов иштирокчиларини фаолияти, ютуқлари ёш қизларимизни илм-фанга жалб қилишга мотивацион роль ўйнайди деган умиддамиз.

Ўз навбатида, ёш олималаримиз долзарб тадқиқотлар ва илмий ютуқлари билан чет элларда Ўзбекистон Ркспубликасининг илмий нуфузини ва обрўсини янада кўтаришга хизмат қилиб келишмоқда.

ПСИХОЛОГИЗМ КАК СТИЛЕВАЯ ДОМИНАНТА В «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ» ВИКТОРИИ ТОКАРЕВОЙ И ЗУЛЬФИИ КУРОЛБОЙ КИЗИ

Муртазаева Феруза Рашитовна
д.ф.ф.н (PhD), доцент кафедры
русского литературоведения, БухГУ

Для современного понимания литературно–художественного стиля

существенно следующее: стиль является выражением глубокой оригинальности; стиль обладает эстетическим совершенством; он представляет собой содержательную форму; он является свойством всей художественной формы произведения а не только его речевой стороны, которая имеет для литературного стиля важнейшее значение.[3]

В своё время Б.Эйхенбаум утверждал, что: «Художественное произведение – всегда результат сложной борьбы различных формирующих элементов, всегда своего рода компромисс. Элементы эти не просто сосуществуют и не просто «соответствуют» друг другу. В зависимости от общего характера стиля тот или иной элемент имеет значение организующей доминанты, господствующий над остальными и подчиняя их себе» [1]

Задача данной статьи – выявить стилевые доминанты психологизма в «женской прозе» Виктории Токаревой и Зульфии Куролбой кизи .н

Рассмотрим, какими же приемами и способами пользуются для этой цели авторы. Внешние детали могут не прямо входить в процесс внутренней жизни героев, а лишь косвенно соотноситься с ним. Очень часто такое соотнесение наблюдается при использовании пейзажа в системе психологического письма, когда настроение персонажа соответствует тому или иному состоянию природы или, наоборот, контрастирует с ним.

Проза Виктории Токаревой обладает большим потенциалом для исследования и содержит в себе немало приёмов, требующих глубокого филологического анализа. Оригинальный стиль, тонкий психологизм, жизнеподобие, своеобразие подхода к монологизму и диалогичности в области художественной речи, умение соответствовать так называемому «духу времени» – всё это причины, по которым анализ её прозы может обладать высоким научным потенциалом. Но эти внешние признаки не дают полного ответа на вопрос, почему её творчество производит сильное впечатление на людей разного уровня образования и социального положения.

Одной из главных определяющих особенностей стиля В.Токаревой литературоведы называют простейшую разработку сюжета: явный контраст между положительным и отрицательным, настоящим и ненастоящим, важным и неважным, своим или показавшимся таковым. По какой–то ведомой только им интуиции, герои В.Токаревой четко отделяют все лишнее, оставляя за собой право идти дальше со своим багажом жизненных установок, привязанностей, антипатий. [1]

Приёмы композиции и сюжета в рассказах сочетаются с описательностью и психологизмом. Особенно ярко эти черты выражены в портрете и пейзаже.

Портретные характеристики персонажей в рассказах представлены широко и разнообразно. Самым важным в человеке для В.Токаревой является внутренний мир.

Пейзаж на страницах книги В.Токаревой занимает достаточно скромное место, но, несмотря на это, он не только органически включается в мир ее произведений, но и отражает особенности стиля писательницы: выполняет функцию психологического параллелизма, используется в роли символа, создает атмосферу конфликтности, в которой человек резко противопоставляется природе.[5]

Если говорить о художественной речи в ее рассказах, то в них выделяется ритмическая упорядоченность фраз и их темповая организация.

Существенной особенностью стилистики речи является номинативность. Характерным для ее творчества, является точное название деталей изображенного мира, хотя встречаются сравнения и метафоры (создание пейзажа, портрета, образов-символов). Язык произведений отличается простотой синтаксических конструкций.

Неотъемлемым свойством повестей Виктории Токаревой является диалогичность. Это может быть передача чужой речи, либо авторской в форме прямой или несобственно-прямой речи. С помощью диалога автор передаёт разнообразие жизни, нормальных, обыденных взаимоотношений между людьми: в любовных отношениях, в семейном быту и т.д.

Как отметил М.М.Бахтин «текст живёт, только соприкасаясь с другим текстом (контекстом), только в точке этого контакта текстов вспыхивает свет, освещающий и назад, и вперёд, приобщающий данный текст к диалогу»[2]

Произведения В.Токаревой привлекают читателя интересом к внутреннему миру героев, осмыслением морально–этических проблем. Чаще всего главные персонажи её произведений – женщины. Главная черта творчества В. Токаревой – подход к женщине как творцу, архитектору собственной жизни (повесть «Своя правда», рассказы «Жена поэта», «Дерево на крыше», «Старая собака» и т.д.)[6].

Перейдем к рассмотрению психологизма как стилевой доминанты в творчестве Зульфии Куролбой кизи. Так как стиль не элемент, а свойство художественной формы, он не локализован, а как бы разлит во всей структуре формы. Поэтому организующий принцип стиля обнаруживается практически в любом фрагменте текста, каждая текстовая «точка» несет на себе отпечаток целого[3]

В прозе автора выпукло отражены пейзажные компоненты, которые позволяют отметить особенности стиля автора. В ее рассказах есть гармония с природой, часто встречаются образы дождя и снега.

Рассказы Зульфии Куролбой кизи вызывают интерес читателя к внутреннему миру персонажей. Главной героиней в её рассказах обычно становится женщина. Основная черта творчества автора – подход к женщине как матери, жене, и в то же время как очень сильно страдающему человеку (рассказы «Ёмғирли ўлка» («Дождливый край»), «Изтироб» («Боль»), «Рашк» («Ревность»), «Муҳаббат ва нафрат» («Любовь и ненависть»)) и т.д.[4]

Интересным является процесс развития сюжета в рассказах Зульфии Куролбой кизи. Поступательное движение развития сюжета никогда не ослабляется, наоборот, он постоянно стремителен и напряжен, изобилует разнообразными перипетиями. Её произведения всегда привлекают читателя необычной фабулой, чередой неординарных событий, сопряженных с простотой и будничностью.

В рассказах Зульфии Куролбой кизи повествование введется от первого и третьего лица. Такое сочетание ориентировано, прежде всего, на авторское изложение мыслей и чувств персонажей, что позволяет ей вводить внутренние монологи, которые глубоко и детально раскрывают внутренний мир героинь

Прежде всего отметим значительную роль, которую играет психологическое повествование от третьего лица, которое наблюдается в рассказах Зульфии Куролбой кизи. Повествование, которое ведется «нейтральным», «посторонним» рассказчиком, обладает рядом преимуществ в изображении внутреннего мира, хотя в научной литературе часто можно встретить противоположное утверждение, согласно которому более органичной формой психологизма является повествование от первого лица. Рассмотрим, что же дает нейтральное повествование со стороны в плане изображения внутреннего мира в творчестве Зульфии Куролбой кизи.

Во-первых, оно ориентировано прежде всего на такую форму психологического анализа, как авторское повествование о мыслях и чувствах героя. Это именно та художественная форма, которая позволяет автору без всяких ограничений вводить читателя во внутренний мир персонажа и показывать его наиболее подробно и глубоко. Для автора нет тайн в душе героя – он знает о нем все, может проследить детально внутренние процессы, объяснить причинно-следственную связь между впечатлениями, мыслями, переживаниями. Нейтральный повествователь может прокомментировать самоанализ героя, рассказать о тех душевных движениях, которые сам герой не может заметить или в которых не хочет себе признаться.

Во-вторых, повествование от третьего лица дает небывалые возможности для включения в произведение самых разных форм психологического изображения: в такую повествовательную стихию легко и свободно вливаются внутренние монологи, публичные исповеди, отрывки из дневников, письма, сны, видения и т.п. Такая же композиционно-повествовательная форма, как рассказ от первого лица, или роман в письмах, или роман, построенный как имитация интимного документа, дает гораздо меньше возможностей разнообразить психологическое изображение, делать его более глубоким и всеохватывающим

В-третьих, повествование от третьего лица наиболее свободно обращается с художественным временем, оно может подолгу останавливаться на анализе скоротечных психологических состояний и очень кратко информировать о длительных событиях, имеющих в произведении, например, характер сюжетных связок. Это дает возможность повышать удельный вес психологического изображения в общей системе повествования, переключать интерес с подробностей события на подробности чувства. Кроме того, психологическое изображение в этих условиях может достигать небывалой детализации и исчерпывающей полноты: психологическое состояние, которое длится минуты, а то и секунды, может растягиваться в повествовании о нем на несколько страниц

В заключение, использование психологизма в качестве стилистической доминанты в «женской прозе» позволило таким авторам, как Виктория Токарева и Зульфия Куролбой Кизи исследовать внутреннюю жизнь своих женских персонажей с глубиной и нюансами. Углубляясь в сложности мыслей и эмоций своих персонажей, эти писатели создали произведения, которые резонируют с читателями и предлагают понимание человеческого опыта. психологизм оказался мощным инструментом для этих авторов в создании убедительных повествований, которые отражают суть женского опыта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 2006. – С. 424.

2.Букина Ю.А. Доминантные черты художественного мира В.Токаревой// Русская литература. Исследования. Выпуск XIV. – 2010. – С. 234.

3.Есuн А.Б.Стиль // Введениевлитературоведение / Подред. Л.В.Есина. – М., 2000. – С. 353.

4.Зульфия Куролбой кизи. Қадимий қўшиқ. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – С. 274.

5. Муртазаева, Ф. Р. (2020). Женское видение мира в прозе В. Токаревой." Своя правда". Молодой ученый, (4), 462-465.

6.Муртазаева, Ф. Р. (2019). Художественная философия" женской прозы". Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (12), 95-98

7.Эйхенбаун Б. О поэзии. – Л., 1969. – С. 332.

MAXSUS MAKTAB INTERNATLARDA ZAMONAVIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Xoliqulova Hulkar Yuldashevna
tarix fanlari nomzodi, dotsent
Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy universiteti

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikning dastlabki yillaridanoq yosh avlodning ta’lim-tarbiyasiga katta e’tibor qaratib kelmoqda. Shu boisdan yoshlar ta’lim-tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor darajasiga ko‘tarildi. Bunga jamiyatimizdagi so‘nggi yillardagi ijobiy o‘zgarishlar misol bo‘la oladi. Ammo yurtimizda sog‘lom bolalar qatori ijtimoiy himoyaga muhtoj, jismoniy imkoniyatlari cheklangan bolalar ham ta’lim-tarbiya olmoqdalar.

Respublikamiz hukumati rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalarning barcha sog‘lom tengqurlari qatori milliy ruhda tarbiyalanishlari, aqliy, axloqiy, jismoniy jihatdan kamol topishlari, jamiyatdagi ijtimoiy hayotga mustaqil yetuk fuqarolik darajasida tayyor bo‘lib yetishishlari masalalariga alohida ahamiyat berayotganligi barchamizga ma’lum.

BMTning bolalar muammolari bilan shug‘ullanuvchi Xalqaro YUNISEF tashkiloti tomonidan har yili hamdo‘stlik mamlakatlari bo‘yicha olib boruvchi ijtimoiy monitoring natijalarida O‘zbekiston inson hayotini himoyalashda, ayniqsa, onalik va bolalikni, shuningdek, jamiyat fuqarolarining alohida yordamga muhtoj bo‘lgan qatlamini muhofazalashda o‘ziga xos yutuqlarga erishayotgan davlatlardan biri ekanligi ko‘rsatildi. Bunday yuqori ko‘rsatkichlarga erishishimiz hukumatimizning istiqlolining ilk kunlaridanoq mamlakatimizga xos va mos iqtisodiyot hamda ijtimoiy modelni, ya’ni ustuvor yo‘nalishlarimizni aniq belgilab olishi bilan bog‘liqdir. Chunki bosib o‘tgan har bir yilimizni sarhisob qilsak, unda hukumatimiz tomonidan inson manfaatlarini ko‘zlash va himoyalash barobarida, jamiyatimizning ajralmas qismi bo‘lgan alohida yordamga muhtoj qatlamiga jiddiy e’tibor qaratib kelinayotganini kuzatamiz[1]. Aksariyat kompleks tadbirlar, xususan, Yangi tahrirdagi ta’lim to‘g‘risidagi qonun va sog‘lom avlodni shakllantirishga qaratilgan qator davlat dasturlari buning misolidir.

Bolalarga doir davlat siyosatini Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyaga muvofiqlashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasida bu talablarni to‘la ro‘yobga chiqarish yuzasidan qonunchilik, ma’muriy va boshqa yo‘nalishda chora-tadbirlar belgilangan. Bolalar huquqini tartibga soluvchi O‘zbekiston qonun

hujjatlari tizimini mamlakat Kostitutsiyasi, Oila kodeksi, Mehnat kodeksi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni va boshqa bir qancha qonunlar tashkil etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi 4947-sonli «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni, 2017-yil 2-avgustdagi PF-5006-sonli «Nogironlarning davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoyishi, 2017-yil 1-dekabrdagi yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risidagi qonunda nogironlikka bo‘lgan zamonaviy yondashuvlardan kelib chiqqan holda maxsus ta’lim mazmunining yangilanuvi jarayoni boshlandi” [2]. “O‘zbekistonda nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risidagi qonunning 56-moddasida “Davlat jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalarning (shaxslarning) davlat ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional ta’lim muassasalarida inklyuziv shaklda bepul umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta’lim olishini ta’minlaydi.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalarni o‘qitish hamda tarbiyalash uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari tashkil etiladi. Ta’lim oluvchilarni ushbu ta’lim muassasalariga yuborish va ulardan chetlatish ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyaning xulosasiga binoan amalga oshiriladi” [3] deyilgan. Ushbu qonunga binoan bizning yurtimizda jismoniy va aqliy imkoniyatlari cheklangan bolalar ta’lim olishlariga keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

Bizning mamlakatimizda ayni paytda 9765 umumiy o‘rta ta’lim maktabi mavjud bo‘lib, ularda jami 5390490 nafar o‘quvchi tahsil oladi [4]. Umumta’lim maktablari o‘quvchilari orasida rivojlanishida turli xil (nogiron) muammolari bo‘lgan bolalar 26836 nafarni tashkil etadi. Xalq ta’limi vazirligining 2021-2022-yillarda olingan statistik ma’lumotlariga binoan Respublikamizda jami 18388 nafar o‘quvchi uchun 85 ta maxsus maktab, maktab internatlarda [5], shulardan ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarga mo‘ljallangan maxsus maktablarda 1240 nafar bola, 19 ta kar va zaif eshituvchi bolalarga mo‘ljallangan maxsus maktab internatlarda 2706 nafar bola tahsil oladi [6]. 11 mingga yaqin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun 120 ta MTMlar faoliyat ko‘rsatib kelmoqda [7], shulardan 8 nafari kar-soqovlarga mo‘ljallangan bo‘lib, ularda 186 nafar imkoniyati cheklangan bolalar tarbiyalanmoqda [8].

Har yili bunday bolalar davlat tomonidan moddiy qo‘llab-quvvatlanadi. Masalan, ijtimoiy himoya yili davlat dasturi doirasida 2021-2022-yillar davomida Respublikaning barcha hududlarida uyda yakka tartibda ta’lim olayotgan har bir tumandan 5 nafardan tanlab olingan 5-9-sinflardagi jami 1612 nafar bolalar

kompyuterlar bilan ta’minlandilar. Ushbu kunda bu bolalarning multimediyali o‘qitish dasturlari asosida ta’lim olishlari uchun vazirlik tomonidan 22 ta elektron darslik, 25 ta o‘quv filmlari jami 47 ta elektron o‘quv resurslari tayyorlanib, kompakt disklarga qayd etildi [9].

Ijtimoiy himoya yilining mantiqiy davomi sifatida 2010-yil “Barkamol avlod yili” davlat dasturida ham “Imkoniyati cheklangan va uyda o‘qishga jalb qilingan 5-9-sinflarning 10 tadan o‘quvchisini har bir tumanda shaxsiy kompyuterlar bilan ta’minlash, shuningdek, ularni ZiyoNet tarmog‘iga ulash (hammasi bo‘lib 2000 kishi)” masalasi yil rejasiga kiritildi. Ushbu dasturni bajarish maqsadida Marg‘ilon shahridagi imkoniyati cheklangan 5-9-sinflarning 8 nafar o‘quvchisi zamonaviy kompyuterlar bilan ta’minlandi. Ularga kompyuterlar bilan muloqotda bo‘lishlari uchun alohida operatorlar biriktirildi. [10]

Bugungi kunda uyda yakka tartibda tahsil oladigan bolalar o‘rtasida masofaviy ta’limni qo‘llash dunyoning rivojlangan davlatlari, jumladan AQSh, Germaniya, Yaponiya, Rossiya kabi davlatlari tomonidan amaliyotga tabiq etib kelinmoqda va o‘z samarasini bermoqda. Chunki, eskirgan ta’lim usulida, uyga o‘qitishga faqat birgina o‘qituvchi boradi, u esa barcha fanlardan dars o‘tolmasligi tabiiy hol. Nari borsa bir-biriga yaqin ikki yoki uchta fandan dars beradi. Tarix geografiya va boshqa qolgan fanlardan nogiron bola bexabar bo‘lib qolaveradi. Bunday sharoitda u qanday qilib, fanlarni chuqur o‘zlashtira olsin. Eshitish qobiliyati sust o‘qituvchilarga esa maxsus mutaxassislikka ega o‘qituvchilar yo‘q hisobi. [11].

Umumta’lim maktablariga boradigan bolalar esa ko‘proq kirish yo‘laklarining moslashtirilmaganligidan aziyat chekishmoqda. Shu bois bunday bolalarning ta’lim olishi uchun alohida sharoitlar yaratish juda muhim. Dunyoning rivojlangan davlatlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida shu narsa ayon bo‘ldiki, imkoniyati cheklangan bolalarga samarali dars o‘tish usullaridan biri masofaviy ta’lim tizimidir.

Ta’limning ushbu turi qaysi jihati bilan ahamiyatli:

1. Bugungi zamonaviy kommunikatsion texnologiyalar rivojlanayotgan bir paytda dunyoning yetakchi davlatlari tomonidan imkoniyati cheklangan yoshlarni o‘qitishda ushbu tizimdan foydalanayotganligi ushbu tizimning sarali ta’lim berish usгli ekanligini isbotlamoqda. [12].

2. Yurtimizdagi aksariyat ta’lim maskanlarining kirish yo‘laklarining nogironlar aravachasining harakatlanishlariga moslashtirlmaganligi ularning oliy ta’lim olishidagi asosiy to‘siqlardan biri hisoblanadi. Masofaviy ta’lim esa ularga uydan chiqmagan holda barcha qatori bilim olish imkoniyatini yaratib beradi.

3. Ko‘zi ojizlar uchun yaratilayotgan darsliklar(ya’ni brayl yozuvidagi)ning tez silliqlashib nogironlar uchun o‘qishga noqulay bo‘lib qolishi, bunday adabiyotlarni

yaratish uchun ko‘p mablag‘ va ko‘p vaqt talab qilinadi. Shuning uchun ovozli tasmali elektron darsliklardan foydalanish samaraliroq va tejamliroqdir.

4. Masofaviy ta’limni tashkil qilish imkoniyati cheklangan yoshlarni jamiyatga integratsiya qilishning eng maqbul usullaridan biri hisoblanadi.

5. Keyingi yillarda ta’lim tizimida, jumladan, maxsus maktablarda maxsus yordamga muhtoj imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni o‘qishga, mehnat va kasb-hunarga tayyorlash yuzasidan to‘plangan tajribalarni o‘rganish hamda tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, o‘qish, mehnat va kasb-hunar ta’limi mazmunini takomillashtirishda O‘zbekistonning mahalliy va etnografik sharoitlari, ushbu o‘quvchilarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlari va ularning qiziqishlari hisobga olinmaganligi hamda u vaqtlar zamonaviy kommunikatsion texnologiyalarning unchalik rivojlanmaganligi; maxsus maktablarda ta’lim bo‘yicha ilmiy-nazariy, metodik va elektron ta’lim resurslarining yetarli darajada emasligi kabilar maxsus yordamga muhtoj imkoniyati cheklangan o‘quvchilarda ta’lim va mehnat qadriyatlari va kasb-hunar haqida chuqur bilim, malaka va ko‘nikmalarning yetishmasligiga olib keldi. [13].

Maxsus yordamga muhtoj imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni o‘qishga qiziqtirish ularning kompyuter savodxonligini oshirish hamda ular uchun maxsus masofaviy ta’lim kurslarini yaratish muammolari hozirda masalaning dolzarbligini yanada oshiradi.

Ta’lim islohotining hozirgi bosqichida o‘qitishning zamonaviy texnologiyasi – masofadan o‘qitish tizimi uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi.

Birinchidan, axborot texnologiyalari va kommunikatsiya vositalarining dasturlarini ishlab chiqish rivojlandi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarni tayyorlashga majbur etuvchi mehnat resurslari soni ortdi.

Endilikda o‘qitishning an’anaviy shakllari orqali kasbiy bilimlarni oshirish ehtiyojini qondirib bo‘lmay qoldi. Masofadan o‘qitish orqali ta’lim jarayonini tashkil etish xarajatlarini pasaytirish evaziga uning iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyati tug‘ildi.

Uchinchidan, ta’limni takomillashtirish va isloh qilishga bo‘lgan ehtiyoj ortdi. Ta’limni o‘quvchilar ehtiyoji va aniq imkoniyatlariga ko‘ra tashkil etish uchun sharoit yaratildi. [14].

Masofali o‘qitish – bu ta’lim berish shakllaridan biri bo‘lib, bunda ta’lim jarayonida kompyuter va telekommunikatsion texnologiyalarga asoslangan holda o‘qitishning pedagogik innovatsion texnologiyalarga asoslangan zamonaviy shakllari, usul va vositalaridan foydalaniladi. Bu vositalar o‘quvchilarga standartlarga mos ta’lim fanlarini erkin tanlash, o‘qituvchi bilan muloqotga kirishishi uchun shart-sharoitlar yaratadi. Bunda o‘qish talaba va o‘quvchining

ta'lim olish joyi va vaqtiga bog'liq bo'lmaydi. Chunki talaba ixtiyoriy vaqtda o'qishni boshlaydi, o'quv materiallarini o'qituvchi nazoratida o'zlashtiradi. O'zlashtirish talabaning topshiriqlarni, testlarni bajarishiga qarab aniqlanadi. Talaba berilgan dasturni qanchalik tez o'zlashtirsa, shunchalik tez o'qishni tugatadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bugungi kunda maxsus maktablarda maxsus yordamga muhtoj imkoniyati cheklangan o'quvchilarni o'qitishda ta'lim texnologiyalari o'zgartirilmasa, u holda ularning bilim zaxirasi va qanday malakaga ega bo'lishini tasavvur qilish mumkin.

O'quvchilar odatdagi texnologiyalarga qaraganda axborot kommunikatsion texnologiyalari yordamida bilimlarni 40-60 foizgacha tez va qisqa muddatda o'zlashtiradi.

Shuning uchun ham masofali o'qitish butun dunyo miqyosida juda tez rivojlanmoqda.

Shunday ekan, bugungi kun o'quvchisi shu jumladan maxsus yordamga muhtoj imkoniyati cheklangan o'quvchi axborot texnologiyalarini yaxshi egallashi zarur. Uning faoliyati ko'proq axborotga ega bo'lganlik darajasi, ushbu axborotlardan samarali foydalana olish qobiliyatiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xalq ta'limi tizimida alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim tarbiyasining tashkil etilishi. Ma'lumotnoma, -B. 18.

2. 2008-yil 11-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi qonun.

3. 2020-yil 7-avgustdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun (56 modda)

4. Shomaxmudova.R. Inklyuziv ta'lim (Xalqaro va O'zbekistondagi tajribalar). -Toshkent, 2011, -B.7.

5. Xalq ta'limi vazirligi sayti. www.edu.uz.

6. Абдухалилов. А. Аналитический документ, посвященный исследованию проблемам лиц с нарушением зрения. –Ташкент, 15.12.2022 Стати www.imkoniyat.uz.

8.Xo'jamberdiev M. O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini takomillashtirish masalalari // Demokratlashtirish va inson huquqlari. – Toshkent, 2022. -№3. – B.43.

9. Karlar jamiyati joriy arxiv materiali. (Показатели трудовой занятости по слуху и речи Общества глухих Узбекистана(ОГУ) по состоянию на 1 октября 2022 года в разрезе областей).

10. Xalq ta'limi tizimida alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim tarbiyasining tashkil etilishi. Ma'lumrtnoma 20 bet.

11. Халикулова, Хулкар Юлдашевна. "ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ШКОЛАХ И ШКОЛАХ ИНТЕРНАТАХ (1991-2014Г)." *Theoretical & Applied Science* 5 (2016): 40-43.

12. Xulkar, Xolikulova. "Social protection of people with disabilities in Uzbekistan after State Independence." *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives* (2015): 29.

13. Kholikulova K. Y. Evacuation of children during World War II to Uzbek families //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 5. – C. 8-13

14. Kholikulova, Khulkar Yuldashevna. "Evacuation of children during World War II to Uzbek families." *Eurasian Scientific Herald* 5 (2022): 8-13.

O‘ZINIKI BO‘LMAGAN KO‘CHIRMA GAPLAR PRAGMATIKASI XUSUSIDA MUXTASAR

Siddiqova Shoxida Isoqovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti, dotsent

So‘zlovchi yoki yozuvchi ba’zan fikr ifodalashda o‘zga gaplardan ham unumli foydalanadi. O‘zgalarning gapi so‘zlovchi tomonidan nutqiy vaziyat, nutq qaratilgan shaxs bilan bog‘liq xususiyatlarni hisobga olgan holda hech o‘zgarishsiz yoki mazmuni saqlangan, ammo grammatik jihatdan o‘zgartirilgan holda qo‘llanilishi mumkin. Muloqot maqsadining eksplitsit yoki implitsit ifodasi hisoblangan illokutiv akt o‘zining badiiy-estetik imkoniyatlarga boyligi bilan ajralib turadi. Muloqot jarayonida so‘zlovchi yoki yozuvchi oldindan o‘ylangan reja asosida fikr ifodalar ekan, til birliklarini tanlashga alohida mas’uliyat bilan yondashadi. Chunki “So‘zlash jarayoni murakkab hodisa bo‘lib, u so‘zlovchidan ko‘p narsalarni talab qiladi. Avvalo, so‘zlash aktini to‘g‘ri sodir etish uchun so‘zlovchi idrok qilayotgan voqelik harakatlarining o‘zaro muvozanatini saqlash lozim” [1]. So‘zlovchining ma’lum bir maqsadga erishishi esa nutqiy vaziyatga bog‘liq bo‘ladi. Tilshunos olim N.Mahmudov to‘g‘ri ta’kidlab o‘tganidek, “odatda, kommunikativ vaziyatning uch asosiy unsuri mavjud bo‘ladi, ya’ni so‘zlovchi, tinglovchi va mavzu yoki axborot” [2].

Lingvistika bo‘yicha an’anaviy va g‘arbiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, matnni o‘rganishda tadqiq mezonlari o‘zaro mos keluvchi uch yondashuv, ya’ni grammatik, semantik va pragmatik yondashuv mavjud. Matn tuzilishining asosiy birligi – ma’noviy, kommunikativ va tuzilish jihatdan tugallangan nutq parchasidir.

Bog‘liqlik – muhim matn kategoriyasi bo‘lib, u tufayli ko‘plab ifodalar matnga aylanadi.

Matnga grammatik nuqtayi nazardan yondashilganda bog‘liqlik faqat grammatik kategoriya sifatida o‘rganiladi. Bog‘liqlik ajratilishi grammatik moslik qonuniyatlari va lisoniy sintagmatika qonunlari bilan asoslangan grammatik

nomustaqillik sifatida izohlanadi. Buning natijasida matn boshqa nutq birliklariga tenglashtirilgan lisoniy birlik sifatida qaraladi.

Matnni oʻrganishda semantik nuqtai nazaridan yondashuvda birinchi oʻringa semantik yoʻnalish chiqadi. Bogʻliqlik semantik nuqtai nazardan matnning konseptlashuvi va voqelik parchasi bilan mos kelishiga asoslanadi. Matnning asosiy belgilari boʻlgan butunlik, yaxlitlik, tugallanganlik kabilar nutqiy, kommunikativ hodisa sifatida namoyon boʻladi. Tabiiyki, matn nutqiy, kommunikativ birlik sifatida qaraladi. Uning lisoniy birlikdan farqlanuvchi tuzilishdagi oʻziga xos qonuniyatlari va amal qilishiga urgʻu beriladi.

Matnni lisoniy tavsiflashning pragmatik (kommunikativ-pragmatik) yondashuvida matnni sintaktik yoki semantik tuzilishi emas, balki uning asosida yotuvchi amaliy faoliyat xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, pragmatikada, birinchi navbatda, qanday sharoitda, qanday kommunikativ vaziyatda ifodaning qanday moʻljal va maqsad bilan yuzaga chiqishi oʻrganiladi. Bunda matn ma'lum moʻljalga koʻra mavjud boʻlgan va adresatga ta'sir qiluvchi usullar va lisoniy vositalar yigʻindisidan iborat boʻlgan murakkab imitatsion nutqiy akt sifatida qaraladi. Bunda matn nutqiy, kommunikativ hodisa, bogʻliqlik matn tuzilishining mohiyati ifodalanishidagi asos sifatida namoyon boʻladi. Matn pragmatik tabiatining asosiy tushunchalari illokutiv akt, deyksis, implikatsiya va presuppozitsiya hisoblanadi.

Badiiy matnda fikr ifodalashda faol qoʻllaniladigan sintaktik birliklar qatori oʻziniki boʻlmagan koʻchirma gaplar ham obraz, xarakter va tasvir yaratish vazifasini bajaradi hamda lisoniy shaxs doirasida umumlashadi. Oʻziniki boʻlmagan koʻchirma gap badiiy matnda nutqning ichki yoki tashqi koʻrinishida ifodalanishidan qat'iy nazar, personaj holati, his-tuygʻulari, oʻy-fikrlarini muallif istagiga mos holda badiiy-estetik tasvirlash imkonini beradi.

Oʻziniki boʻlmagan koʻchirma gaplar strukturasining grammatika boʻyicha emas, matn qonuniyati boʻyicha shakllanishi badiiy matnda ijodkorning fikrlashi, ongi orqali amalga oshadi. Muallif fikrlarining umumlashmasi sifatida matn semantik sathda ham, grammatik sathda ham buni namoyon etadi.

Kompozitsion nutq qurilishiga muallif gapi, koʻchirma gap, oʻziniki boʻlmagan koʻchirma nutq kabilarni kiritish mumkin. Ularning me'yoriy tavsifi quyidagicha namoyon boʻladi: muallif gapi monologik koʻrinishda boʻlib, birinchi va uchinchi shaxs shaklida namoyon boʻladi. Birinchi shaxs shaklida muallif "men"i boʻrtib turadi va eksplitsit shaklda ifodalanadi, uchinchi shaxs shaklida esa muallif eksplitsit ifodalanmaydi. Muallif gapi nutq qaratilgan ob'ektni ta'riflash, hikoya qilish, mulohaza qilish kabi vazifalarini bajarib, badiiy prozaik matnda salmoqli oʻrin egallaydi. Muallif gapi ifodalanishida adabiy tildagi mavjud me'yorlarga asoslaniladi. Koʻchirma gapda nutq sub'ekti – joʻnatuvchi va nutq

qaratilgan shaxs – oluvchi sifatida badiiy matnga tegishli personaj chiqadi. Asar muallifi har bir til birligini qo‘llashda, albatta, ma’lum bir kommunikativ maqsadni ko‘zda tutadi. Shunga ko‘ra ko‘chirma gaplarning badiiy matnda bajaradigan asosiy vazifasi asar qahramonlarini tavsiflash, ularning mukammal portretini yaratishdan iborat bo‘ladi. Ko‘chirma gaplarning badiiy matnlarda qo‘llanish darajasi muallif gapiga nisbatan sezilarli darajada past bo‘ladi. Ichki monologda so‘zlovchi ham nutq qaratilgan shaxs ham bir kishi hisoblanadi. Ichki monologning funksional xoslanishi – nutq sub’ektining ichki dunyosini ochib berish, uning ichki kechinmalari, his-tuyg‘ulari, voqelik faktlariga munosabati va ularni baholashi hisoblanadi. An’anaga ko‘ra ichki monologning qo‘llanishi va ahamiyatini sub’ekt belgilab beradi. Bunda o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplar sub’ektni – lisoniy shaxsni kitobxonga yaqindan tanishtirish vazifasini bajaradi.

Kompozitsion-nutqiy struktura doirasida shakllangan o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplar ko‘chirma gap va o‘zlashtirma gaplarga nisbatan keyinchalik shakllangan. Kommunikativ doirada muallif gapida xabar, ma’lumot berish mazmuni ifodalansa, o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplarda lisoniy shaxsni tavsiflash muhim o‘rin tutadi.

Tashqi o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gap o‘z doirasiga mavzuiy gap, yashirin gap, ilovali gap, gap ichidagi gap, jamoaviy gap kabi turlarni qamrab oladi. Personaj nutqining og‘zaki shaklda bayon qilinishi ularning hammasini bir nuqtada birlashtirib turadi. Bu ularning qisqaligi, siqiqligi, muallif tomonidan matnga kiritilgan o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gapdan so‘ng darhol namoyon bo‘lishini ta’minlaydi.

O‘ziniki bo‘lmagan ichki ko‘chirma gap va ichki monologning badiiy matnlardagi vazifalari o‘xshashligi ko‘pincha ularni bir xil deb qarashga olib keladi va biz ularning mezonlarini shu asosda belgilaymiz.

Badiiy matndagi ichki nutq kitobxonga yaxshi tushunarli bo‘lishini ta’minlash uchun muallif tomonidan qayta ishlashni taqozo qiladi. Badiiy o‘xshashlikda ichki nutq fikrlar oqimini, ichki monolog, orada joylashgan ichki nutqni, audialoglarni ajratadi. Tasnif asosida bo‘laklarga ajratish mezoni va hajm yotadi. Fikrlar oqimi kam ajratilgan va ko‘p miqdordadir. U, shuningdek, o‘quvchining o‘z ichki bog‘liqligi kuchsizligiga ko‘ra o‘qiganlarini idrok etishi uchun murakkabdir. Ichki nutq o‘zining har bir ko‘rinishida qahramonning ichki dunyosini – uning his-tuyg‘ularini, fikrlari,tashvish-qayg‘ularini ifodalaydi. U personaj nutqining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ammo u tashqi ifodadan shakliga, o‘z tuzilishi va matnda grafik punktuatsion namoyon bo‘lmasligiga ko‘ra farq qiladi. Bu ayrim tadqiqotchilarning ichki nutq va o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gapni bir xil deb qarashlariga dalil bo‘lib xizmat qiladi.

Ichki monolog syujet harakatini to‘xtatadi. Personaj voqea sodir bo‘lganga qadar o‘tgan vaqtga qaytish uchun fikrlaydi va matnda ifodalanayotgan harakat so‘nadi.

Ichki monolog kitobxonda kuchli his-tuyg‘ularni junbushga keltiradi. Personajning ichki monologi uning ichki kechinmalari to‘g‘risida ma’lumot berishning asosiy vositasi sifatida ishtirok etadi. Asar qahramoni jamiyatda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalar to‘g‘risida fikr yuritar ekan, o‘zining ushbu voqealar silsilasida tutgan o‘rnini va ularga bo‘lgan munosabatini belgilab olishga intiladi.

Ikkinchidan, morfologik jihatdan lingvistik divergensiya, ya’ni tavovutlar mavjud. Ichki monolog harakatlanuvchi shaxsga grammatik zamon shallarini, o‘zlik va egalik olmoshlarini birlik shakliga o‘zgartiruvchi kirish so‘z va o‘ramlar tarzida beriladi.

O‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gapda so‘z harakatlanuvchi shaxsga berilmaydi – bu mazkur nutq turining o‘ziga xos xususiyati hisoblanadi. Unda muallif tili muallif hikoyachiligining morfologik belgilarini saqlagan holda personaj nutqi va fikrlashini qamrab oladi. Tabiiyki, o‘zlik va egalik olmoshlarining 3 shaxs birlik shakli o‘zgarmay qoladi.

Shunday qilib, ichki monolog va o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gap – bular turlicha lisoniy hodisalardir.

O‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplarning o‘ziga xos belgilari va xususiyatlarini aniqlash badiiy matnda til birliklarining qo‘llanish imkoniyatlari haqida muayyan xulosalarga kelishga imkon beradi. O‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplar yozuvchi Pirimqul Qodirovning “Ona lochin vidosi” romanida personajlar psixologik tasvirini berishda, badiiy-estetik ta’sirchanlikni ta’minlashda muhim vosita sifatida ishtirok etgan. O‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gapning badiiy matnda qo‘llanishi asar mavzusi va g‘oyasi bilan chambarchas aloqador bo‘ladi. Yozuvchi Mirzo Ulug‘bekning ruhiy iztiroblarini, ichki kechinmalarini tasvirlashda o‘zga gapning ko‘chirma yoki o‘zlashtirma gap kabi turlarini qo‘llashdan qochadi. U aynan o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplardan foydalanishga harakat qiladi:

Bu orada Ulug‘bek Amudaryodan o‘tib Balxga kelgan edi. Shu yerda turib so‘nggi mudhish voqealarni eshitdi-yu, cheksiz bir iztirob ichida qoldi. Aqlini yo‘qotib keksa momosini hibs qilgan Abdulatifni endi qanday qutqarish mumkin? Albatta, bu hodisada ko‘pchilik Gavharshodbegimni haq deb biladi. Lekin Ulug‘bek Alauddavlaning bandisiga aylangan o‘g‘lini hibsdan chiqarib olmasa uning otaliq obro‘si nima bo‘ladi? Hirotga qo‘shin tortib borib, jang qilsa, u yerda onasi bor. Yetmish yoshlik onaga qarshi qilich yalang‘ochlash... Buni Ulug‘bek xayoliga ham keltira olmaydi.

Matndan Ulug‘bekning ota, hukmdor sifatida qiynalishi, farzandi qilmishlaridan iztirob chekishi o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplar vositasida ochib berilgan. Badiiy asarda yozuvchining o‘z kommunikativ maqsadiga erishishi, ya’ni qahramon xarakter-xususiyatini yoritib berishi bir qator nolisoniy omillarga ham bog‘liq. Muloqot amalga oshayotgan nutq sharoiti, aloqa jarayoni, so‘zlovchi va nutq qaratilgan shaxsning qanday holatda joylashganligi, muloqotchilarning ruhiy holati, o‘zaro munosabati, lisoniy birliklar ishtiroki, ularning yoshi, jinsi kabilarning o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplar bilan uyg‘unlikda psixologik tasvir vositasi sifatidagi badiiy-estetik imkoniyatlari Husn Nigor xonim bilan bog‘liq lavhalarda ham o‘z ifodasini topgan.

O‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplar ko‘chirma va o‘zlashtirma gaplarni mexanik qo‘shish, qorishtirish natijasida yuzaga keladigan hodisa emas, balki o‘zganing nutqini faol idrok qilish va ifoda etishning mutlaqo mustaqil ko‘rinishidir. Shuning uchun ular ham grammatik, ham stilistik, ham poetik, ham pragmatik va boshqa jihatlarga ega bo‘lgan mustaqil va ko‘p jihatli hodisa bo‘lib, ular, asosan, badiiy matnda qo‘llanadi. Ular ishtirokidagi matnda muallif ham, asar qahramoni ham birdaniga gapiradi, ovozlar almashinib turadi, shuning uchun ularning kommunikativ-sintaktik strukturasi sezilarli darajada murakkab bo‘ladi, ular hatto ko‘chirma hamda o‘zlashtirma gaplardan farqli ravishda nostandart va dinamik struktura sifatida qaraladi [3].

Umuman olganda, o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gaplar badiiy matnlarda o‘ziniki bo‘lmagan ichki nutq shaklida namoyon bo‘ladi. U ichki refleksiya, ichki monolog va fikrlar oqimini o‘zaro tutashtirib turadi. Tashqi nutqdan farqli ravishda ichki ko‘rinishdagi o‘ziniki bo‘lmagan nutq asosida o‘ziniki bo‘lmagan ko‘chirma gap yotadi. Biz ichki o‘ziniki bo‘lmagan nutqni muallif tavsifi maydonida beriluvchi bir syujet chizig‘ida ifodalanuvchi, voqelikka asoslangan va kirish so‘z va oborotlardan xoli bo‘lgan ichki ko‘chirma gap sifatida tushunamiz. O‘ziniki bo‘lmagan ichki ko‘chirma gap o‘z tuzilishiining kengayishi, sintaktik murakkabligi, ayrim pragmatik vazifalarni bajarish imkoniyatlarining mavjudligi bilan xarakterlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Hakimov M. O‘zbek tilida matnning pragmatik talqini. Filol.fan.dok. diss. avtoreferati. T., 2001, 21-bet.

2. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. –Toshkent, 2007.-B.40.

3. Siddiqova Sh.I. O‘zga gaplar tadqiqi. Monografiya. Toshkent “Innovatsiya-Ziyo”. 2021. B. 128.

MAMLAKATNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA OLIY TA’LIMNING O‘RNI

Isomov Bekmurot Sayfiddinovich,
Buxoro davlat universiteti,
Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrasi dotsenti
Yoqubova Bashorat Akbar qizi
Buxoro davlat universiteti,
Iqtisodiyot va turizm fakulteti 3-bosqich talabasi

Turli mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi jarayonida oliy ta'limning roli tobora ortib bormoqda. Yangi texnologiyalarni joriy etish va innovatsiyalarning tarqalishi bilan bog‘liq ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar ushbu texnologiyalarni o‘zlashtira oladigan va ularni turli vaziyatlarda qo‘llay oladigan yetarli miqdordagi mutaxassislarni tayyorlashni taqozo etmoqda. So‘nggi yillarda iqtisodchilar jahon miqyosida ham, alohida mamlakatlar darajasida ham oliy ta'limning ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarning holati va tabiatiga ta'sirini aniqlash va rolini baholash masalasini faol ravishda o‘rganmoqdalar. Ayniqsa:

- iqtisodiyotni rivojlantirishda ta'limning hal qiluvchi roli;
- moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish;
- ta'lim jarayonining mazmuni, usullari va shakllariga qo‘yiladigan talablarning o‘zgarishi (kompetensiyaga asoslangan yondashuv, yangi ko‘nikmalarni shakllantirish zarurati, hayot davomida o‘rganish qobiliyati, katta hajmdagi axborot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan ishlash qobiliyati, ijodkorlik va jamoada ishlash qobiliyati);

– ta’lim faoliyatining tashkiliy shakllarini o‘zgartirish (universitet faoliyatini takomillashtirish, diversifikatsiya: parallel ta’lim, tarmoq universitetlari, masofaviy ta’lim);

- ta'limni baynalmilallashtirish (ta'lim mazmunini xalqaro miqyosda unifikatsiya qilish zarurati, diplomlarni tan olish);
- ta'limning globallashuvi (ta'lim xizmatlariga doir jahon bozorining shakllanishi, chet ellik talabalar sonining o‘sishi, transmilliy, transchegaraviy ta'limning paydo bo‘lishi, raqobatning kuchayishi va jahon universitetlari reytingi) va boshqalar olimlar tomonidan chuqur tahlil qilinmoqda.

Oliy ta'limning ijtimoiy institut sifatidagi mohiyati, jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyati, uning ijtimoiy, iqtisodiy, xavfsiz va boshqa tarkibiy qismlarining rivojlanishini ta'minlash bilan belgilanadi. Jamiyatning barqaror rivojlanishi (bu ijobiy, doimiy o‘sib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar jarayoni bo‘lib, zamonaviy va kelajak avlodlarning

rivojlanish resurslariga bo‘lgan ehtiyojlarini muvofiqlashtirishni, ijtimoiy standartlarni yaratishni o‘z ichiga oladi.

Hozirgi paytda, oliy ta’lim muassasalarining faoliyati tegishli bilim va malakalarga ega bo‘lgan, doimo o‘zgarib turadigan zamonaviy dunyoda ishlay oladigan, yangicha va ijodiy fikrlaydigan, ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk avlodni shakllantirishga qaratilgan. Demak, oliygohlarning eng muhim missiyasi bilimli shaxsni yaratishdir. Chunki jamiyat taraqqiyotining ilmiy-texnikaviy darajasi shunday darajaga yetganki, bunday barqarorlikni faqat oliy ma’lumotli shaxsgina ta’minlay oladi.

Zamonaviy globallashgan iqtisodiyot yangi bilim va texnologiyalar tufayli rivojlanayotganini e’tiborga olishimiz kerak. Dunyo tobora raqobatbardosh bo‘lib bormoqda va yangi o‘yinchilar paydo bo‘lmoqda. Bunday sharoitlar inson mehnatining xarakterini o‘zgartiradi, demak, kasbiy tayyorgarlikka qo‘yiladigan talablar ham o‘zgaradi. Zamonaviy mutaxassis o‘z bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda takomollashtirishga intilishi lozim.

Innovatsion bilim va kasblarning yangi-yangi turlarining paydo bo‘lishi oliy ta’lim tizimi oldiga yanada individuallashtirish, o‘quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab borish, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish talablarini qo‘ymoqda. Boshqa tomondan, fanning istalgan sohasida shunchalik ko‘p bilim va ma'lumotlar to‘planganki, oliy o‘quv yurtida o‘qish davrida ularning barchasini o‘zlashtirishning iloji yo‘q. Bundan tashqari, har kuni yangi bilimlar yaratiladi, yangi axborot xabarlari tarqatiladi va mutlaqo barcha bilimlarni o‘zlashtirishga va barcha muhim ma'lumotlarni kuzatishga vaqt topa olmaymiz. Bunday sharoitda bo‘lajak mutaxassislar aniq amaliy vaziyatda zarur bo‘lgan bilim va ma’lumotlarni izlash, ularni qayta ishlash va yechimlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, oliy ta'limning roli tez sur'atlar bilan o‘sib bormoqda, chunki yangi bilim va ma'lumotlar bilan ishlash bo‘yicha barqaror ko‘nikma va qobiliyatlar aynan oliy o‘quv yurtida o‘qish jarayonida shakllanadi.

Binobarin, dunyoda bilim, ta’lim va ilm-fanning o‘rni muttasil oshib bormoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim yangi bilimlarni ishlab chiqaradigan, ta’lim bilimlarni ommalashtiradigan va, birinchi navbatda, shaxsning individual rivojlanishini ta’minlovchi soha sifatida rivojlanmoqda. Faqat ushbu sohaning ustuvor rivojlanishini e’tirof etgan va uni ta’minlay olgan davlat, jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashi, raqobatbardosh bo‘lishi mumkin.

Tahlil qilingan ma'lumotlar ishonchli tarzda shuni ko‘rsatadiki, oliy ta'lim ommaviylashib bormoqda va ko‘plab mamlakatlarda maktab bitiruvchilarining yarmidan ko‘pi oliy o‘quv yurtlarida qabul qilinmoqda. Ko‘p sonli mutaxassislarni tayyorlash kasb-hunar ta'limi tizimini aniq shaxsga qaratishni talab qilmoqda. Ta'lim tizimida mutaxassislar tayyorlashda ilgari erishilgan yutuqlar “bilim”,

“malaka” va “mahorat” bo‘yicha baholansa, endilikda kompetensiyaga asoslangan yondashuv yutuqlarning asosi hisoblanadi. Ha, har bir mamlakat shaxsning qaysi asosiy kompetensiyalarida malaka darajalari, shuningdek, har qanday malakalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri tavsiflanishini belgilaydi.

Bundan tashqari, mamlakatimizda oliy ta’lim tizimi bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo‘yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlanishini ta’minlaydi [1,11modda]. Bugungi kunda yurtimizdagi oliy o‘quv yurtlari soni 170 tani tashkil etadi. Xorijiy universitetlar filiallari soni 31 taga etdi. Oliy ta’limda nodavlat sektori faol rivojlanmoqda, respublikada 27 ta xususiy universitet faoliyat ko‘rsatmoqda. Universitetlarga qabul kvotalari bilan bog‘liq vaziyat ham keskin o‘zgarmoqda. 2017-yilgacha, uzoq yillar davomida 60 mingdan sal ko‘proq kishi davlat oliy ta’lim muassasalari talabasi bo‘lardi. O‘zbekiston Statistika agentligi xabarlariga k’ora 2022-2023 o‘quv yili boshida respublika oliy o‘quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalar soni 1 million nafardan ortiqni tashkil qildi. Ulardan 544 mingtasi qizlar va 495 mingtasi esa o‘g‘illar.

O‘tgan yili akademik va moliyaviy mustaqillikka erishgan oliy o‘quv yurtlari tomonidan Prezident qarorlariga muvofiq o‘n minglab kvotalar ajratildi. Endi ularning o‘zlari o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib, qancha talabani va qanday sharoitda qabul qilishlari mumkinligini hal qiladi. Shuningdek, joriy 2022/2023-o‘quv yilidan boshlab xorijiy oliy ta’lim muassasalari va ularning filiallari, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan xususiy oliy o‘quv yurtlarida davlat granti asosida kadrlar tayyorlash uchun mingta o‘rin ajratildi. Oliy ma’lumotga ega bo‘lmagan hamda oila va xotin-qizlar masalalari davlat qo‘mitasining tavsiyanomalariga ega bo‘lgan ayollar uchun umumiy qabul parametrlaridan tashqari yana ikki mingta o‘rin ajratiladi. Boshqa qo‘shimcha kvotalar ham mavjud. Oliy ta’lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish mazkur tizimning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. (3)

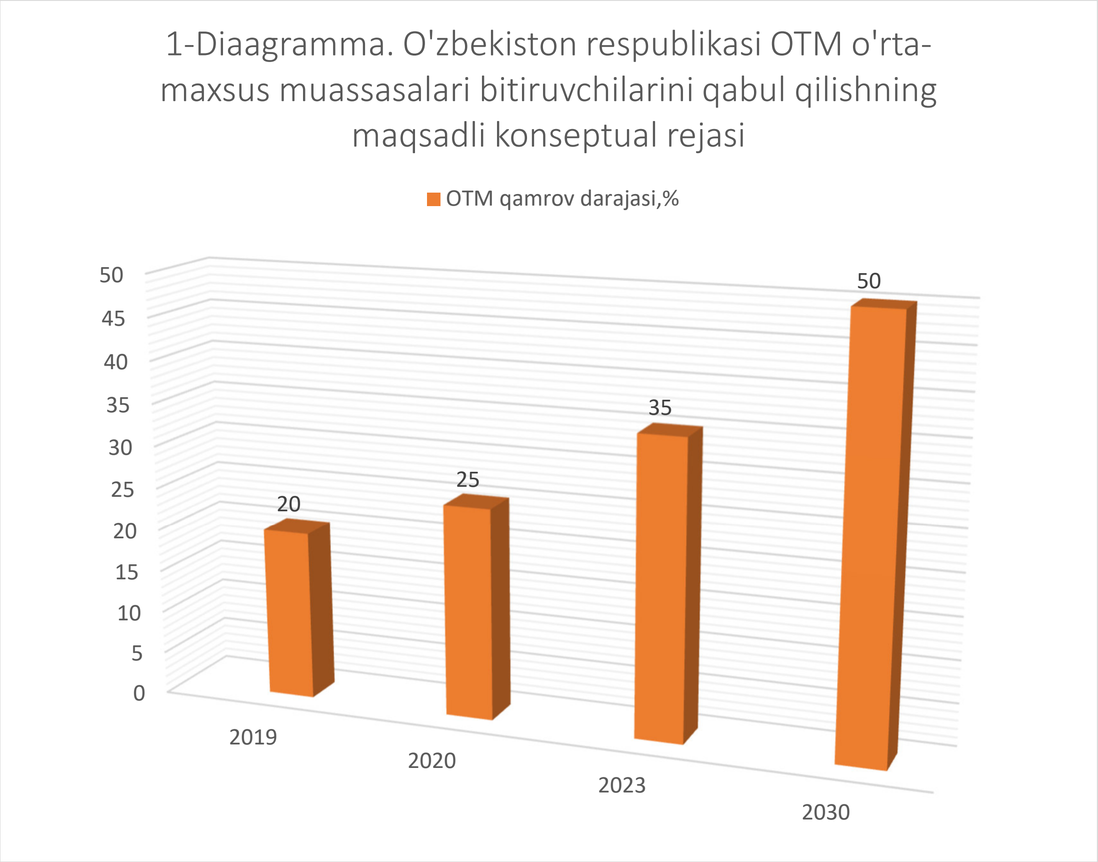

Manba: O‘zbekiston respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-5847-sonli farmoni. 1-Ilova. Toshkent. 2019-yil 8-oktabr.

Oliygohlarda o‘rta maxsus ta’lim muasasalari bitiruvchilarini qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish ham hozirgi davrning dolzarb masalasi hisoblanadi. Mamlakatda 2030-yilga borib OTM qamrov darajasi 50 foizni tashkil qilishi rejalashtirilgan. Albatta, ommaviy oliy ta'lim bitiruvchilarning vaqtivcha ishsizligi muammosiga ham olib kelishi mumkin, chunki, iqtisodiyotda ko‘pincha yetarli tajribaga ega bo‘lmagan ko‘plab bitiruvchilarni ishga qabul qilish muammosi mavjud. Shu bilan birga, bitiruvchilarning aksariyatini mustaqil ravishda haq to‘lanadigan ish bilan ta'minlash juda murakkab. Shuning uchun o‘z biznesini ochish yoki o‘zi uchun ish o‘rni yaratishga qaratilgan ta’lim tizimini yaratish, uni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy dunyo postindustrial davrga qadam qo‘ydi, bu davrda bilim va axborot barqaror rivojlanishni saqlashning asosiy vositasiga aylanadi. Hozirgi vaqtda barcha davlatlar, shu jumladan, O‘zbekiston ham, avvalgidan ko‘ra ko‘proq global muammolar, global iqtisodiy tendentsiyalar ta'siriga bog‘liq bo‘lib, bu ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning globallashuvi bilan izohlanadi.

Yetakchi oliy ta’lim muassasalari xorijiy talabalarni o‘qishga jalb qilishga ham katta e’tibor bermoqdalar. Shu bilan birga, ayrim fuqarolarimiz xorijda oliy ma'lumot olmoqdalar. Natijada, ta'lim xizmatlari importi ham shakllanmoqda. Bundan tashqari, zamonaviy ijtimoiy-gumanitar rivojlanish paradigmalari insonni

asosiy ijtimoiy qadriyat sifatida tan oladi. Bunday sharoitda kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil etish, ta’lim muassasalarini yangi texnologik jarayonlarni boshqarishga qodir mutaxassislar tayyorlash muammosi tobora oydinlashib bormoqda. Bunday mutaxassislar fundamental bilimlarga, yetarli ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim va ijodiy ishlar bilan shug‘ullanishi kerak.

Hozirgi oliygohlar mutaxassislarni o‘qitish uchun ko‘p yo‘nalishli o‘quv bloklarini (fundamental tayyorgarlik; kasbiy yo‘naltirilgan ta'lim) birlashtiradigan yangi o‘quv dasturlarini doimiy ravishda ishlab chiqish va mavjudlarini takomillashtirishni ta'minlashlari zarur. Oliy ta'lim sohasida ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanish dinamikligi davlat tomonidan ham qo‘llab-quvvatlanmoqda. Iqtisodiyotlari rivojlangan mamlakatlar ta’limga sarflanadigan xarajatlarni muttasil oshirib bormoqdalar, chunki ta’lim, ayniqsa, oliy ta’lim ularning iqtisodiy o‘sish strategiyasini amalga oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Hozirgi paytda rivojlangan va rivojlanib borayotgan mamlakatlar yalpi ichki mahsulotning 1,5-1,8 foizini oliy ta'lim tizimining faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga sarflaydilar.

O‘zbekiston hukumati ham ta’lim sohasiga ustuvor ahamiyat beradi. Masalan, 2016-yilgacha ta'limga har yili davlat xarajatlari yalpi ichki mahsulotning 10-12 foizini tashkil qilardi. [2, 8 s.]. Ammo 2022-yilda bu ko‘rsatkich 25,6 foizni tashkil qildi. Ushbu mablag‘, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash bo‘yicha davlat buyurtmasini bajarishga, shuningdek, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan ilmiy loyihalarni hamda murakkab innovatsion va texnologik loyihalarni amalga oshirishga, ijodkorlikni rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Bugungi kunda “oliy ta’lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish ham asosiy vazifalardan biri hisoblanadi [3, 3 bob]. Oliy ta’limning hozirgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar omili sifatidagi o‘rni har bir insonning turmush tarzini yaxshilash, shu jumladan, uning qadr-qimmatini oshirish yo‘lida ham namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy insonni o‘qitish, ilg‘or bilim va texnologiyalarni o‘zlashtirishini ta’minlash eng muhim masala. Oliy ma’lumotsiz insonning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish deyarli imkonsiz. Ta’lim xizmatlari bevosita inson kapitalini shakllantiradi. Oliy ta’lim inson salohiyatining intellektual kapitalini shakllantirish bo‘yicha o‘ziga xos missiyasi tufayli jamiyat boyligining miqdor jihatdan o‘sishining asosiy omiliga aylanmoqda. Jamiyatning barqaror rivojlanishiga konseptual yo‘naltirilganlik, inson kapitaliga doimiy ravishda sarmoya kiritishni talab qiladi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish orqali zamonaviy jamiyat, iqtisodiyotda va jamiyat hayotining boshqa sohalarida progressiv o‘zgarishlarning dinamikligini ta’minlaydi. Bundan tashqari, oliy ta’lim aholining

ijtimoiy va samarali bandligini ta'minlashning muhim omiliga aylanib bormoqda. Mehnat unumdorligiga ta'sir qilish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish orqali oliygohlar tizimi milliy daromadning ko'payishini, qashshoqlikning kamayishini, ishlab chiqarish va iste'mol madaniyati darajasini oshirishni, hayot sifatini oshirishni ta'minlaydi. Bo'lajak mutaxassislar amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'zlashtirilgan zamonaviy bilimlarni puxta egallashi sharti bilangina bunday natijaga erishiladi. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikning rolini qayta ko'rib chiqish zarur. Kuchli sanoat korxonalarining o'sishi va mustahkamlanishi, texnologik jarayonlarning murakkablashishi jarayonida ish beruvchilar o'zlari aniq sharoitlarda ishlashga tayyor, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash choralarini ko'rishlari kerakligini tobora ko'proq anglab yetmoqdalar. Shuning uchun, korporativ ta'limning stajirovkalar, kurslar, treninglar, master-klasslar kabi boshqa yo'nalishlari ham rivojlanmoqda.

Bundan tashqari, oliy ta'limni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalari alohida ajralib turmoqda. Jamiyat nazoratini kuchaytirgan holda oliy ta'lim muassasalarining avtonomiyasi va o'zini o'zi boshqarishini kengaytirish, bilimini mustaqil baholash asosida o'qishga talabalarni qabul qilish, talabalarga kreditlar berish, ta'limni tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishning bozor modellaridan keng foydalanilmoqda. Umuman olganda, ijtimoiy-iqtisodiy va strategik o'zgarishlar sharoitida oliy ta'limning o'rni tobora ortib bormoqda. Zamonaviy axborot jamiyatida oliy ta'lim tizimi nafaqat jamiyatning barcha soha va tarmoqlarini malakali kadrlar bilan ta'minlash, balki yangi bilim va axborotlar bilan ishlash bo'yicha barqaror ko'nikmalarni shakllantirishga yonaltirilmoqda.

Dunyoda ta'lim xizmatlari bozori jadal rivojlanmoqda. Shu bois oliy o'quv yurtlari oldida yangi vazifalar turibdi va ularning yechimi raqobatning samarali vositalaridan foydalanishni talab qiladi. Xulosa sifatida yana shuni ta'kidlash mumkinki, oliygohlar, madaniyat muassasalari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, sport tashkilotlari, banklar, firmalar bilan hamkorlik qilmoqdalar. Bu esa bilimlarni, tajriba turlarini, madaniyatni o'rganish uchun integratsion tizim sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 29-avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (11- modda). Toshkent, 2020-yil.

2.Узбекистан. Обзор системы высшего образования. Erasmus. Феврал 2016 г. 8 s. (http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/eurypedia_en.php)

3. O'zbekiston respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni. Toshkent. 2019-yil 8-oktabr.

YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM SOHASIDAGI ISLOHOTLAR

Iymanova Dilafruz Abdimannobovna
tarix fanlari nomzodi, dotsent
O‘zbekiston Milliy universiteti

Yurtimizda hayotimizning barcha jabhalarida ulkan o‘zgarishlar yuz bermoqda. Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish ishlari yurtimizda keng amalga oshirilmoqda. Hozirgi shiddatli zamonga mos ravishda yanada xushyor, faol bo‘lish, o‘z ustimizda tinimsiz ishlash, izlanuvchanlikka intilish, harakatchan, yurakdan mehnat qilish zaruriy burchimizdir. Chin ma’nodagi o‘zgarishlar davrida islohotlardan chetda turmay, faol fuqarolik pozisiyasini nomoyon etish, xalq sifatida bir mushtga aylanib, yakdil bo‘lish, umumiy ta’kidlaganda o‘zgarishlarni dastlab o‘zimizdan boshlashimiz kerakligini angladik.

O‘zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Erishayotgan barcha yutuqlarimiz, inson qadri ulug‘ bo‘lgan diyor – Yangi O‘zbekistonni barpo etish yo‘lidagi dastlabki natijalardir. Biz bunyodkor xalqimiz bilan birga bunday ezgu ishlarni davom ettiramiz va oldimizga qo‘ygan katta-katta marralarga albatta erishamiz.“Najot – ta’limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladiTa’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir”, kabi ulkan g‘oyalari faoliyatimizning bosh mezoniga aylanmoqda[1]. 2023-yilga yurtimizda “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” deb e’lon qilinishi ta’limni yanada isloh qilishda muhim ish bo‘ldi. Yana bir haqiqat shuki, o‘zimizning ichki muammo, kamchiliklarimizni o‘zimiz tuzatmasak, hech kim chetdan kelib xolisona, beg‘araz, manfaatsiz hal qilib bermaydi. Mamlakatimizda inson manfaatlarini oliy qadriyat darajasiga ko‘tarishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar xalqimizning ijtimoiy, siyosiy hayotini, ma’naviy olamini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Haqiqatdan ham, yurtboshimizning g‘oyalari, tashabbuslari va bevosita rahnomaligi ostida olib borilgan barcha islohotlar, reja va dasturlar, amaliy va sa’y-harakatlar avvalambor inson uchun, uning manfaatlari, farovon hayoti, xavfsizligi va orzu-umidlarining ro‘yobga chiqishi uchun qaratilgandir. Bizning yurtimizda rejalashtirilayotgan barcha ishlarning bosh maqsadi inson, uning baxtli hayotini ta’minlashdan iboratdir.

Bugungi kunda yurtimizda davlat va jamiyat hayotining barcha sohasini tubdan yangilashga qaratilgan innovasion rivojlanish yo‘liga o‘tilmoqda. Davlatimiz rahbarining “O‘zimiz o‘zimizga xiyonat qilmasak, o‘zimiz o‘zimizni aldamasak, halol, pok bo‘lib mehnat qilsak, men aminman, ko‘zlagan barcha marralarimizga, albatta, yetamiz. Bu borada men avvalo ko‘p sinovlardan

yorug‘ yuz bilan o‘tgan oliyjanob xalqimizning mustahkam irodasi va bunyodkorlik salohiyatiga ishonaman”[2], deb ta’kidlashi, Vatanimiz taqdiri, kelajagi, farzandlarimiz baxtu-iqboli uchun haqiqiy fidoyi inson bo‘lishga undaydi. Jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish, yosh avlodning intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ro‘yobga chiqarish, bolalar va yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ularni sportga keng jalb etish, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, iste’dodli bolalar, o‘smirlar va yoshlarni to‘g‘ri tanlash va izlab topishni tashkiliy jihatdan uyushtira bilishi lozim [3.203-204]. Yoshlarning iste’dod va qobiliyatini o‘rganish, yuzaga chiqarish, ularni buyuk maqsadlar sari yo‘naltirish alohida ijtimoiy ahamiyatga ega.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev har bir chiqishida, hududlarga tashrif buyurib, odamlar bilan olib borayotgan har bir muloqotida o‘sib kelayotgan avlodning buguni hamda ertasi haqida alohida to‘xtalib, yoshlarni qiynayotgan, o‘ylantirayotgan muammolarni uzil-kesil hal etishga birinchi darajali vazifa sifatida qarashi bejiz emas. Ertamiz egalari sanalgan yoshlarimizni asrash, har taraflama qo‘llab-quvvatlash, o‘z kasbining haqiqiy vijdonli, intellektual salohiyatli mutaxassisi qilish ishlari yurtimizda keng islohotlar bilan birgalikda amalga oshirilmoqda. Hikmatlarda, “Agar noming xalq orasida hurmat bilan yod etilishini istasang, oilangning doimiy rohatini ko‘zlasang, bolalaringga go‘zal tarbiya ber”, deb bejiz aytilmagan[4].

Farzandlarimizning ta’lim-tarbiya olishida asosiy bo‘g‘in hisoblangan ta’lim tizimida, sezilarli zalvorli katta islohotlar amalga oshirildi. E’tiborga molik islohotlardan maktabgacha ta’lim vazirligining tashkil etilishi bo‘ldi. Bu sohaning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, harakatlar dasturida yaqin 3-4 yilda barcha hududlarda minglab yangi bog‘chalar qurilishi, ta’lim-tarbiya sifatini yuqori bosqichga ko‘tarish nazarda tutilgan edi. 2019-yilda maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish 44 foizga yetkazilishi belgilab berilgan bo‘lsa[5], 2021-yil 65 foizga qamrab olish belgilandi va amalga oshirildi[6]. 2022/2023-yillarda 6 yoshli bolalarni maktabgacha tayyorlov tizimi bilan qamrab olish darajasini 90 foizga, 2024/2025-o‘quv yili yakuniga qadar 100 foizga yetkazish rejalashtirildi[7].

Maktabgacha ta’lim tizimiga xususiy sektor mablag‘larini jalb qilish orqali 7 mingdan ziyod yangi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarini tashkil etish. Rivojlangan mamlakatlarda ta’limning to‘liq sikliga investisiya kiritishga, ya’ni bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo‘lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya ajratishga katta e’tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya davlatga 15-17 barobar miqdorda

foyda keltiradi[8].2023-yilga mo‘ljallangan Prezident Murojaatnomasining muhim yo‘nalishlaridan biri maktabgacha ta’lim masalalariga alohida e’tibor qaratmoqdi. Ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan maktabgacha ta’limga investisiyalar shaxsning IQ va ijtimoiy unumdorligini rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, maktabgacha ta’lim muassasalariga investisiya qilingan bir dollar davlatga 15-20 yil ichida 8 dollar bilvosita foyda keltirishi taxmin qilinmoqda [9]. Buyuk mutafakkirimiz Yusuf Xos Xojib, “O‘quv qayda bo‘lsa ulug‘lik bo‘lar, bilim qayda bo‘lsa buyuklik bo‘lar”, “Bolani bilimli qilmoqchi bo‘linsa, unga yoshligidanoq bilim o‘rgatib borish kerak”, deb purma’no fikrlarini meros qilib qoldirgan[10]. Ta’lim-tarbiya davlat siyosatining ustivor yo‘nalishiga aylandi.

Umumta’lim maktablarida AKTni rivojlantirish uchun 2019-yilda 18 trillion so‘mdan ziyod mablag‘ yo‘naltirilgan edi. Prezident Sh.SH.Mirziyoyev “Xalqimiz ertaga emas, uzoq kelajakda emas, aynan shu bugun o‘z hayotida ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rishni istaydi. Bizning mehnatkash oqko‘ngil, bag‘rikeng xalqimiz bunga to‘la haqlidir”, deb ta’kidlaydi. Ta’lim tizimidagi innovatsiya va kreativ yondashuvlar asosida yurtimizda Muhammad Xorazmiy va Mirzo Ulug‘bek nomlari bilan ataladigan, aniq fanlar chuqur o‘qitiladigan maxsus maktablar tashkil etildi. 2021-yilda 30 ta yangi maktab qurish, 320 ta maktabni ta’mirlash va moddiy-texnik bazasini yaxshilash maqsadida byudjetdan 2 trillion so‘m ajratildi. Yurtimizda 10 ta Prezident maktabi, kimyo-biologiya, matematika, axborot texnologiyalariga ixtisoslashgan 197 ta maktab qurildi. Iqtidorli o‘g‘il-qizlarimizning yuqori texnologiyalar va bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga keng sharoit yaratish hamda raqobatbardosh milliy kadrlarning yangi avlodini tayyorlash maqsadida Toshkent shahrida yangi zamonaviy universitet tashkil etildi. Ushbu oliygohda chet eldagi yetakchi olimlar va professor-o‘qituvchilar jalb qilinib, yoshlarga eng zamonaviy dasturlar asosida ta’lim-tarbiya berilmoqda. Iqtidorli o‘g‘il-qizlarimizning yuqori texnologiyalar va bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga keng sharoit yaratish hamda raqobatbardosh milliy kadrlarning yangi avlodini tayyorlash maqsadida Toshkent shahrida yangi zamonaviy universitet tashkil etildi. Ushbu oliygohda chet eldagi etakchi olimlar va professor-o‘qituvchilar jalb qilinib, yoshlarga eng zamonaviy dasturlar asosida ta’lim-tarbiya berilmoqda[11].

Yangi O‘zbekistonning “Taraqqiyot” strategiyasiga ko‘ra yangi maktablar qurish, xususiy maktablarni ko‘paytirish, ta’lim sifatini oshirishni nazarda tutuvchi milliy dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish, o‘quv o‘rinlari sonini 2026-yil yakuniga qadar 6,4 milliongacha yetkazish, nodavlat ta’lim xizmatlari ko‘rsatuvchi tashkilotlarga sharoit va imkoniyatlarni kengaytirish orqali ularning ulushini 2026-yilda 8 foizga, shu jumladan, 2022-yilda 3 foizga oshirish, 2022-2026-yillarda 217 ta «Barkamol avlod» bolalar maktabini rivojlantirish bo‘yicha dasturni amalga oshirish, yoshlarni san’at dunyosiga oshno etish,

kompyuter va IT texnologiyalari sohasida bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari uchun zarur jihozlar bilan ta’minlangan 100 mingdan ortiq bepul to‘garaklar faoliyatini yo‘lga qo‘yish, chekka hududlarda maktab hamda maktabgacha ta’lim muassasalarigacha transport qatnovini yo‘lga qo‘yish kabi oliy maqsadlari kiritildi[12]. Milliy o‘quv dasturiga asosan 2026-yilga qadar 699 nomdagi, shu jumladan 2022-yilda 296 nomdagi yangi darsliklar, mashq daftarlari, o‘qituvchi metodika kitoblari hamda mobil ilovalarni yaratish ishlari amalga oshirilmoqda[13].

O‘zbekistonning xalqaro ta’lim reytinglaridagi pozitsiyasi qanday bo‘lishidan qat’iy nazar, tizimda amalga oshirilayotgan islohotlar xalqaro ekspertlar tomonidan ijobiy baholanmoqda. Ishonch bilan tasdiqlash mumkinki, Jahon bankining umumiy o‘rta ta’limni baholash natijalariga ko‘ra, 174 mamlakat ichida 474 ball bilan 57-o‘rinni egallagan mamlakatda ta’lim sifati takomillashib, tizimni baholash va baholashni boshqarish salohiyati xalqaro standartlar talablari darajasida amalga oshirilmoqda[14].

Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish borasida ham ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. 2017-2021-yillarda Oliy ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish dasturi qabul qilindi. 2018-yilda qabul kvotalari 30 foizga oshdi, 13 ta yangi oliy ta’lim muassasasi o‘z faoliyatini boshladi. 2019-yilda bitiruvchilarni oliy ta’limni qamrab olishi 20 foiz bo‘ldi[15]. 2021-yilda esa bu ko‘rsatkich 25 foizni qamradi. 2022-2026-yillar ichida Respublikada Oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta’lim sifatini oshirish, kadrlar buyurtmachilari takliflari asosida qabul parametrlarini 2022-yilda oshirish, 2022-yilda yoshlarni oliy ta’lim bilan qamrov darajasini 38 foizga yetkazish, to‘lov-kontrakt asosida o‘qishga qabul qilish parametrlarini oliy ta’lim muassasalari tomonidan mustaqil belgilash tartibini joriy etish, 2026-yilda qabul ko‘rsatkichini kamida 250 mingga yetkazish, davlat oliy ta’lim muassasalariga akademik va moliyaviy mustaqillik berish, shu jumladan, ular tomonidan mehnatga haq to‘lash, xodimlar soni, to‘lov-kontrakt miqdori va ta’lim shaklini mustaqil belgilash amaliyotini yo‘lga qo‘yish maqsadlari asosiy qilib belgilandi[16]. Bundan tashqari talabalar turar joylarini davlat-xususiy sheriklik asosida barpo etishda loyihalarni moliyalashtirishning maqbul usullarini yo‘lga qo‘yish, 2022-yilda 18 800 o‘rinli 47 ta talabalar turar joylarini barpo etish, 2026-yilga qadar 72 400 o‘rinli 181 ta talabalar turar joylarini barpo etish natijasida talabalarni yotoqxona bilan ta’minlash darajasini 60 foizdan oshirish kabi rejali maqsadlar amalga oshiriladi[17].

Davlat oliy ta’lim muassasalarining tegishli huquq va vakolatlarini aniq belgilashi, oliy ta’lim muassasalarida iqtisodiyotning real sektoridagi talab va ehtiyojdan kelib chiqib, sirtqi va kechki bo‘limlar ochildi. 2022-yilda Navoiy,

Samarqand, Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlari va Toshkent shahrida kamida 1 tadan nodavlat oliy ta'lim tashkilotini tashkil etish orqali ularning jami sonini 34 taga yetkazish, Qoraqalpog'iston Respublikasida 5 ta nufuzli mahalliy va xorijiy oliygohlarning filiallarini hamda Toshkent viloyatida 5 ming nafar talabaga mo'ljallangan Nurafshon davlat universitetini tashkil etish, Andijon viloyatida 4 ta xususiy oliygoh tashkil etish, natijada hududdagi yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrovini 23 foizdan 50 foizga yetkazish, Namanganda kelgusi 5 yilda 7 ta oliygoh tashkil etib, jami oliy o'quv yurtlari soni 10 taga yetkazish, Samarqand shahrida 20 ming nafar talabaga mo'ljallangan «Yoshlar shaharchasi»ni barpo etib, unda kamida 4 ta xorijiy universitetning filial va kampuslarini joylashtirish, xorijiy davlatlarning yetakchi texnika universiteti bilan birgalikda Samarqand texnologiya universitetini tashkil etish, Urganch davlat universiteti qoshida Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi xalqaro matematika markazi va jamg'armasini, O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasining Urganch filiali va uning qoshida Urganch boshlang'ich raqs san'ati maktab-internatini tashkil etish, 2026-yilga qadar respublika hududlarida kamida 1 tadan nodavlat oliy ta'lim tashkilotlarini tashkil etish orqali ularning sonini 50 taga yetkazish kabi buyuk maqsadlar oliy ta'lim tizimida amalga oshiriladi [18]. O'zbekistonning kelajagini yanada taraqqiy ettirish yosh avlodning zimmasida ekan, ularni bilimli, madaniyatli, mehnatsevar, tashabbuskor, izlanuvchan etib shakllantirish hayot tajribasiga ega, qiyinchiliklarda toblangan yoshi ulug'larimiz, faxriylarimizning, shu bilan birga, mazkur ishga da'vat etilgan tarbiyachilar, muallimlar, olimlarning va barcha insonlarning asosiy burchi bo'lib qoladi. Yoshlar tarbiyasi sohasidagi siyosatning keng jabhada olib borilishi, jumladan, oiladagi tarbiya poydevorini ta'lim maskanlarida ham uyg'un ravishda mustahkam qo'yilishiga e'tibor qaratilishi kerak.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi tizimi takomillashtirildi, moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi, uning tarkibida bir qator ilmiy tadqiqot institutlari va markazlar faoliyati qayta tiklandi. Ko'p yillik tanaffusdan so'ng Fanlar akademiyasiga saylov o'tkazilib, o'zining ilmiy ishlari bilan mamlakatimiz va xalqaro miqyosda nom qozongan iste'dodli olimlar akademik degan yuksak sharafga sazovor bo'ldilar. Bularning barchasida yagona bir maqsad, yurtimizda ilm-fan, intellektual salohiyat sohasida, zamonaviy kadrlar, yuksak texnologiyalar borasida dunyo miqyosida raqobotbardosh bo'lishi nazarda tutilgan. Har bir yurtdoshimiz Vatanimizga munosib farzand bo'lish, yurtini jahonga olib chiqib, yuqori pog'onalarni zabt etish, ona-Vatanga mehr-muhabbatni yurakka joylab, dilida doimo yuksaltirish har bir yosh avlodning ham burchi, ham farzi, ham qarzidir.

Chuqur ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar hech qaysi mamlakatda osonlikcha amalga oshirilgan emas. Lekin hayot davom etar ekan, hayot talabi bo'lgan

islohotlar izchil davom etishi muqarrar. Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash lozimki, ijtimoiy hayotimizning qaysi jabhasini olmaylik, amalga oshirilayotgan xalqchil islohotlar amaliy tasdigʻini topmogʻi uchun biz, siz- hammamiz uygʻoq qalb, uygʻoq ruh va uygʻoq dunyoqarash bilan oʻzgarishlarga oʻz hissamizni qoʻshishimiz kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2022-yil 20-dekabr.
2. “Xalq soʻzi” gazetasi, 260-son, 2017-yil 26-dekabr.
3. 2017-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasini “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturini oʻrganish boʻyicha ilmiy-uslubiy risola. / - Toshkent: Maʼnaviyat, 2017. 203-204 betlar.
4. Sharq donishmandlari hikmatlari. – Toshkent: Sharq, 2006. 178, 181-betlar.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // “Xalq soʻzi”, 2018-yil 29-dekabr
6. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // “Xalq soʻzi”, 2020-yil 30-dekabr
7. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026-yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.
8. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2022. -224-bet.
9. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2022-yil 20-dekabr
10. 111 vatandosh allomalarimizning hikmatli fikrlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi. 2012. 97 bet.
11. 2020-yil 29-dekabr, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
12. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026-yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.
13. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2022-yil 20- dekabr
14. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026 yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.
15. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // “Xalq soʻzi”, 2018-yil 29-dekabr
16. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026 yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.
17. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026 yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.
18. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026-yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.

МИЛЛАТНИНГ “БИЛЛУРЛАНИШ”ИГА ХИЗМАТ ҚИЛГАН САФАРНОМАЛАР

Неъматова Ҳулкар Абдулбакиевна
филология фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б.
Жиззах давлат педагогика университети

XIX асрнинг охири, XX асрнинг биринчи чораги ўзбек халқи тарихининг муҳим бир қисмини ташкил этади. Адабиётшунос олим, Ўзбекистон Қаҳрамони Иброҳим Ғафуров бу даврни бир сўз билан “биллурлашиш”, яъни миллатнинг биллурланиши деб атади, жумладан, у шундай ёзади: “биллурлашиш” бизда эртарок, XX аср бошларида куртакланган ва ғоятда тезлашган эди... Бизда миллатни англаш миллий туйғуларининг кучли танқидидан бошланди. Миллат танқиди билан майдонга чиққан зиёлиларимизнинг ҳаммаси дунё мамлакатларини кўриб келдилар. Жаҳонда бораётган шиддатли ўзгаришлардан хабардор бўлдилар. Ўз ҳоллари ва аҳволларига назар солдилар... Бир миллатнинг аҳволи бошқа миллат аҳволига қиёсланганда яхши билинади... Солиштирилганда, маърифат юзасидан, орифлик, хабардорлик ва ҳаёт тарзининг даражаси юзасидан солиштирилди” [2;10-17].

Дунёдан хабардорлик миллатнинг биллурланишининг бир омили эканлигини яхши билган маърифатпарвар сайёҳлар томонидан кўз билан кўрилган йўл таассуротлари, сафардаги кечмишлар онг билан идрок этилиб қалбга, қалбдан эса қоғозга кўчди. Шу тариқа ижтимий-маърифий мақсад билан бир қаторда, публицистик, бадиий-эстетик, фалсафий, сиёсий мақсадларни ўз олдига қўйган бир қатор саёҳатномалар вужудга келди.

XVIII аср Ғарбий Европа маърифатпарварлари адабиёт ва миллий уйғониш даври ўзбек адабиётидаги саёҳатнома жанрининг маънавий-маърифий хусусиятларини ўрганган тадқиқотчи Х. Жалилова саёҳатнома жанрини икки кўринишга бўлиб тадқиқ этади.

1.Реал географик маршрут ва саёҳат асосида яратилган асарлар. Саёҳатномалар – сафар хотиралари, кундаликлар ва сафар очерклари шундай асарлар қаторига киради.

2.Бадиий тўқима асосида яратилган саёҳат адабиёти. Бундай асарларда саёҳат мавзуси фақат бадиий усул сифатида қўлланилади. Асардаги саёҳат мотиви муаллиф ғоясини етказишга хизмат қилади. Бундай асарлар роман, қисса, ҳикоя каби шаклларда бўлиши мумкин [9].

Айтиш мумкинки, шу таснифга кўра, миллий уйғониш даври адабиётининг илк босқичи (XIX асрнинг охирлари)да реал географик маршрут ва саёҳат асосида яратилган самарқандлик Мирзо Бухорийнинг

Петербургга қилган саёҳати натижасида ёзилган хотиралари, тошкентлик Тошмуҳаммад Исамуҳамедовнинг Париж саёҳати хотиралари, Фурқатнинг “Аҳволот”и, тошкентлик Орифхўжанинг “Саёҳатнома”лари вужудга келди[5;4].

Умумтараққиётдан узилиб қолиш, ўз қобиғига ўралиб яшаш оқибатини яхши билган маърифатпарвар жадидлар дунё хабардорликни ўзликни теран тушуниб етишнинг, ўз-ўзини ислоҳ қилишнинг асоси эканлигини англаб етдилар. Шунинг натижасида XX асрнинг биринчи чорагида ҳам жадид адибларимиз томонидан аниқ белгиланган йўналиш бўйича амалга оширилган сафар хотиралари: М.Беҳбудийнинг “Қасди сафар” (1914), А.Авлонийнинг “Афғон саёҳати”, Чўлпоннинг “Вайроналар орасидан” (Андижон-Ўш-Жалолобод) (1924) кабилар яратилди.

Яна бир миллатпарвар, жадид ижодкори Абдурауф Фитратнинг ҳам бу давр ижодига назар ташласак, 1909 йилда “Ҳиндистонда бир фаранги ила бухороли мударриснинг жадид мактаблари хусусинда қилган мунозараси” ҳамда 1912 йилда яратилган “Ҳинд сайёҳи” асарларини сафар мавзусида эканлигига гувоҳ бўламиз. Фикримизни Адабиётшунослик луғатидан олинган қуйидаги кўчирма ҳам тасдиқлайди: “... адабиёт ривожи давомида саёҳатноманинг бир қатор бошқа кўринишлари ҳам пайдо бўлди. Жумладан, кўпроқ публицистик характердаги ва ижтимоий-маърифий мақсадларни кўзловчи “ўз юрти бўйлаб” сафарлар (А. Радишчев “Петербургдан Москвага саёҳат”; Муқимий “Саёҳатнома”; Чўлпон “Вайроналар орасидан”); ўз юртидаги ҳолатни шартли равишда таҳлил қилиш, муайян ижтимоий-сиёсий қарашларни ифодалаш мақсадларига қаратилган ва кўпроқ сатирик характердаги асли мавжуд бўлмаган “фантастик юртлар”га саёҳатлар (Ж.Свифт. “Гулливернинг саёҳатлари”); хорижликларнинг муаллиф юртидаги саёҳати (Монтескье. “Форс хатлари; Фитрат “Сайёҳ Ҳинди”) ва бошқалар” [1;265-266].

Адабиётшунос олим, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов томонидан: “Ҳинд сайёҳи” роман эмас, ҳатто қисса ҳам эмас, балки ижтимоий-сиёсий, бадиий-публицистик асар” [6;102], дея жанрнинг табиати тўғри белгиланар экан, унинг яна бир муҳим жиҳати: яратиқнинг сафарнома характерда эканлигини ҳам таъкидлаб ўтиш муаллиф мақсадини кенг китобхонга янада теранроқ етказишга ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Жаҳон адабиётида бирор мамлакатнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ва маънавий ҳаётини ўрганиб унга муносабат билдириш, ўрни билан танқидий фикрлар айтиш учун муаллифга хорижлик сайёҳ образи қўл келиши соҳа луғатида қайд этилганини юқорида гувоҳи бўлдик. “Йўл очерки, саёҳатнома жанри типологиясининг шаклланишида яна бир муҳим жиҳатни

таъкидлаш лозимки XIX аср деярли (сафарнома, эссе, очерк, мемуарлар битта умумий ном билан аталувчи беллетристикага мансуб адабий асарлар ҳисобланади- изоҳ бизники Ҳ.Неъматова) барча рус беллетристлари ўз саёҳатномаларига енгил, фельетон шаклини бериш учун саёҳатлари давомида ўзларига ҳамроҳ-йўлдош “танлайдилар”. Улар вагонда тасодифий учрашиб қолган суҳбатдош, ёки олдиндан таниш мухбир, ёки “билгич одам” ва ҳоказо бўлиши мумкин. Одатга кўра, суҳбатдошлардан бири хорижга биринчи чиқиши бўлса, яна бири тажрибали саёҳатчи, яна бири бизнинг чегараларга биринчи қадамини қўяётган бўлса, бирлари ўша юртларда туғилган. Ана шу ҳолатда диалог юзага келади, фикрлар алмашинади, қарашлар, нуқтаи назарлар тўқнашади, айрим конфликтлилик – баён ҳаётий, беллетристиклик касб этади. Диалоглар асосий чизиқ бўйлаб ҳаракатланмайди, “савол-жавоб берди” шартисиз, улар драматурглик шаклида берилади. Шу тариқа саҳна юзага келади” [7;124], -дейди рус адабиётшуноси Ольга Скибина.

Дарҳақиқат, худди шундай ёндашувни бизнинг ўзбек адабиётида жадид сафарномаларида ҳам кузатишимиз мумкин. Сафар давомида Ҳинд сайёҳига Скибина таъкидлагандек турли образлардаги: тасодифий суҳбатдан, сафарда учратиб дўст тутинган бухоролик, бетоб бўлиб қолганида сайёҳ мурожаат қилган табиб ва духтир, Қарши қозиси, хатирчи станциясида поездда учраб қолган икки тожир, бухоролик домла йўлдош, ҳамроҳ бўладилар. Айнан ана шу йўлдошлик, ҳамкорлик, суҳбатдошлик жараёнлари кечган саҳналарда асар концепцияси, Фитратнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий, ғоявий-маърифий мақсади юзага қалқиб чиқади. Бухородаги тартибсизликлар ҳинд сайёҳининг кўз ўнгида ҳали амирлик остонасиданоқ шаҳар дарвозасига рўбарў бўлиши билан бошланади. Дарвоза пулдор арманиларга, яҳудийларга, ҳатто уларнинг итларига ҳам очилади. Аммо мусулмон фарзандлари туни билан шаҳар ташқарисида қолиб кетадилар. Изтиробда, ҳайратда қолган ҳинд сайёҳининг кучи фақат овозига етади: “Ёраб, Муҳаммад умматларининг гуноҳи нима?”- деб қичқирдим [8;101], дейди у надомат билан.

Ҳинд сайёҳи қиёфасидаги Фитрат Бухоро, Қарши, Шаҳрисабз, Самарқанд, Хатирчи, Карманада бўлади. Шу шаҳарлар мисолида Туркистон ва Бухородаги иқтисодий, маданий, маиший ҳаётни чуқур, илмий таҳлил қилади. Ўта ибтидоий ҳолатдаги деҳқончилик ва ҳунармандчиликни ривожлантириш, ҳўкиз омочдан воз кечиб ерга ишлов беришда техника кучига таяниш, тупроқ унумдорлигини ошириш, меҳнатни тўғри ташкил этиб, алалоқибат унинг самараси ўлароқ турмуш даражасини яхшилаш масалаларига эътибор қаратади. Ҳинд сайёҳининг фикрича, “Эртани ўйлаш

олам ободлигининг боисидир... Бутун оламда ўтмиш учун қадам қўйган бирор кимса йўқдир" [8;142].

Қўлида жуда нафис, нозик ҳунари бўла туриб, "Ҳозир ишимиз яхши, ўн йилдан кейин ким тирик, ким ўлук?" [8;141] қабилида қўл қовуштириб ўтирган қаршилик усталарига қарата: "Оврўпа халқлари агар бирор ишга қўл урсалар, шу ишларнинг ўн йил, йигирма йил, ҳаттоки юз-икки юз кейинги ривожини кўзда тутадилар. Сиз – Қарши халқи ҳам жуда юксак ҳунарга эгасиз. Ана шу ҳунарларингни келгуси тақдирини ҳеч ўйламайсизларми?" [8;141]-дея куйинади.

Ҳинд сайёҳи қаршилик тўқувчига ҳунармандлар маҳсулотларини тайёр товар даражасига етказиб ишлов бериб, унинг савдо-сотиғини ҳам ўз қўлларига олмасалар ҳеч қачон меҳнатларидан барака топмасликларини, бойлик, даромад, тайёрга айёр ярим тайёр маҳсулотни умариб кетаётганларга буюришини уқтиради.

Ҳинд сайёҳи ёпган нонини мушукка олдириб қўйганлиги учун эридан калтак еб, унинг устидан Қарши қозисига арз қилган аёл ва унинг эрини устидан мунофиқларча таъмагирлик билан "мушук ўйини" қилган (Фитрат) қозининг кирдикорларидан ҳайратланади. Шаърий шарифнинг ҳокими – қозининг ўз нафс йўлида камбағал эру-хотиннинг можаросидан фойдаланиб кистасини қаппайтирганини, уларнинг сўнгги тийинигача ишлаб ерсиз, мулксиз қолдирганини Қарши қозисининг нафақат ўз лавозимига, балки мусулмончиликка қилган хиёнати деб баҳолайди.

Фитратнинг қаҳрамони-сайёҳ ҳинди Бухоронинг тор, ибтидоий кўчаларида йўл талашиб, бир-бирининг оғзи-бурнини қон қилаётган аравакашларнинг ҳолига ачинади, томошабин масъуллардан нафратланади, чиқинди тўла Девонбеги ҳовузининг суви эпидемия манбаига айланганини энг афсусланарлиси шу касаллик ўчоғини оддий санитария ҳолатига риоя қилмасликлари, тиббий билимлари етарли эмаслиги оқибатида одамларнинг ўзлари қўллари билан яратаётганларидан надомат чекади.

Фитратнинг лирик меросига назар ташласак, уч сочма ва бир шеърдан иборат "Юрт қайғуси" деб номланган, ўзига хос композицияга эга бадиий ятатиққа кўзимиз тушади. Шоир Фитрат биринчи сочмадаёқ изтироб ва аламга тўла кўнглини тўкиб солади, афсус ва надоматини баралла айтади. "Эй улуғ Турон, арслонлар ўлкаси! Сенга не бўлди? Ҳолинг қалайдир? Нечун кунларга қолдинг? Эй Чингизларнинг, Темурларнинг, Ўғузларнинг, Отиллаларнинг шонли бешиклари! Қани у чиқдиғинг юксак ўринлар? Қуллик чуқурларига недан тушдинг?" [8;31],-дея ҳайқирган Фитрат "Ҳинд сайёҳи"да ватанпарвар, халқпарвар, виждони уйғоқ бир фарзанд сифатида "бемор"

Ватани, “хаста” миллат” дардига даво излайди, гўё. “Қоронғуликлар ичра ёғдусиз қолган ўзбек кўзлари учун” нур қидиради.

Миллатнинг биллурланишига хизмат қилган сафарномалардан бири М.Беҳбудийнинг “Қасди сафар”идир. Асарнинг бошиданоқ муаллиф сафарга чиқишдан ўзининг мақсад-муддаоларидан аниқ баён этади: “Кутубхонаи Беҳбудия” исминда “Ойна” идорасинда китоб савдоси очмоқ учун рухсат олинган. Истанбул, Миср, Қирим, Кафказ, Қозон, Ўрунбург, Ҳиндистон китобларидан келтурмоқ керак. “Ойна” қўймоқ учун Русия ва хорижиянинг машҳур иморат ва манзара акобирларининг расм ва суратлари, илмий ва фанний мақолалар учун фанний ва тарихий нақшларни қолиби – клишеси лозим яна... керак” [4.55]. Шу жойнинг ўзида Беҳбудий сафар маршрутини ҳам аниқ белгилайди: “Кафказ ва Қирим воситаси-ла Истанбулға, андин Юнонистонға кириб, сўнгра Байрут тариқий-ла Миср ал-Қоҳирағача бориб, яна қайтишга Истанбулға кириб, Рум эли темир йўли ила Булғористон, Австрия ва Берлин тарийқи-ла ватани азизимиз Русия ва Туркистонға авдат этилса...” [4.55].

“Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдур. Замона илм ва фанидан бебаҳра миллат бошқа миллатларга поймол бўлур... қонун ва Оврупо одатларини билмаганимиз учун бойимиз бўлсун, қози ва миллий ҳукамомиз ва аҳолимиз бўлсун кўб ташвиш ва зарар кўрар...” [4.200],-дея ўз миллати учун жаҳолат чоҳларидан чиқиш йўлларини қидирган Беҳбудий нажотни ҳар тарафлама тараққий этган мамлакатлардан, хусусан, Европадан ўрганишда, ибрат олишда кўради. Беҳбудий сафарининг туб мақсади ҳам асли шу эди. “Бутун ислом дунёси, бохусус, жаҳолат қоронғулуғинда қолғон Туркистон ўлкаси муршид ва раҳбарларға ниҳоят даражада муҳтож бўлдиғи бир замонда Туркистон халқиға меҳрибон ота ва устоз манзалласинда бўлғон” [10;28]. – Беҳбудийнинг дарсликлар яратган муаллиф-муаллим, мухбир, драматург, публицист сифатида қалами чархланган, тафаккури кенг, таҳлили ва талқини чуқур ижодкор сифатида “саёҳат хотиралари”ни ҳам муваффақиятли қоғозга тушира олди. 1914 йилдан бошлаб бобма-боб “Ойна” журналида босилиб чиққан “саёҳат хотиралари”да Беҳбудий ушбу жанрнинг талабларидан келиб чиқиб қадами етган жойлар, у ерда яшовчи аҳоли турмуш тарзи, яшаш маданияти, урф-одати, масжиду мактаби, ҳатто қабристонларининг аҳволларигача фикр юритади, мулоҳаза қилади, ҳар нарсага ибрат кўзи билан қарайди ва зимдан сафарнома ўқувчиларини ҳам огоҳ, ҳушёр, хабардорликка, ўрганишга эҳтиёжманд бўлишларидан умидвор бўлади. “Чироғларим, бирлашайлик! Энди бирлашмоқ замонидир”,-дея дунё мусулмонларининг ғамини еган Беҳбудий саёҳати давомида ҳам шу муаммога алоҳида ёндашади: “2 июнда Бокудан чиқиб, Минерални вўда”

(Маъдан сувлари) махаттасиға мутаважжиҳ бўлдикким, ораси 755 чақирим бўлуб, бир кеча-кундуз юрулди. Мунинг олти юз чақирими комилан мусулмон ерлари ҳам ниҳоятда манбит (кўкаламзор) ва аъло ерлардурким, арпадан шолиғача экилган ва аксариятан баҳорикори ва ерлари қарағаса (қора тупроқ)дур. Дарахтлари у қадар кўпким, Самарқанднинг Қарадарахт-у Миёнколи анга нисбатан ҳечдур. Халқи бизнинг пирсиён, лазги, доғистоний деган халқлар бўлиб, яна дохилан чечен, қумуқ ва бошқа исмлар ила аталадур" [4;61]. Йўл очерки жанрининг хос талабларига қатъий риоя қилган Беҳбудий саёҳат маршрутларини аниқ кўрсатади. Шаҳарлар орасидаги масофани кўрсатишда, айрим жойларнинг ҳажми, узунлигини белгилашда ҳам муаллиф аниқликда ўқувчини лол қолдиради. Ютуқлар, афзалликларни тан олишда, эътироф этишда Беҳбудийга қиёс, солиштириш методи асос, таянч. Зеро, қиёс, солиштириш маърифатпарварларнинг доимо шай қуролига айланганини, бунинг ортида эса миллатнинг аҳволига, ҳаётига теранроқ кириб бориш, таҳлил ва хулоса ётишини яхши биламиз. Беҳбудий шу ерда давом этиб шундай ёзади: "Таажжуби шулки, мавқуфлар (истансалар) атрофида алардан савдо қилатургон эркак, аёл ва бола кўрунмайдур. Қишлоқлари йўлдан узоқдур. Шу қадар узоқ йўлда ялғуз иккигина масжид кўринди. Аммо рус муҳожирларининг қишлоқ ва калисолари йўлға яқиндур. Мусулмонларнинг ерлари ҳосилхиз (серҳосил), қўй, пода ва илқилари-да кўп ва аларнинг жунидан яхши матўлар тўқийдурлар. Заргарлик, мисгарлик, чармгарлик ва бошқа ишларда аёл-у эркакларнинг маҳорати кўп, фақат замонча илмлари йўқдур" [4;61].

"Ҳинд сайёҳи"да қаршилик алача тўқувчининг тақдирига, ҳунарининг келажагига Фитрат қанчалик куйинганини шоҳиди бўлган эдик. Замонавий билим, дунёвий илм-тажриба, қўлидаги ҳунарнинг келажагиниилмий-амалий режалаштириш миллат эртасининг кафолати эканлигини Беҳбудий ҳам таъкидламоқда. Бу жойнинг мусулмонлари ҳақида фикр юритиб: "Биз, туркистонийлар топганимизни тўй, ўлук ва кўпкариға сарф қилгандек, бу мусулмон қариндошларимизнинг аксари ўз молини қиз олиб қочиб, жанжолиға сарф этмоқ, бир-бировларини ўлдуруб, яна қасоси номашруъ тариқида тарафайндан бир нечалаб ўлдуруб, сўнгра бор пулларини суд-у синод йўлиға ва умрларини Сибириё чўллариға сарф қилиб, нобуд бўлар эканлар. Ароларида мадраса номида бир шай йўқ эмиш" [4;62]. "Ойна" журналининг 1914 йил, 35-сонида эълон қилинган бу хотиралар шунчаки саёҳат таассуротлари эмас, балки муаллифнинг ўзига хос ижтимоий таҳлиллари ҳам эди. Эътироф этиш керакки, Беҳбудийнинг "Саёҳат хотиралари" беллетристик жанр бўлишига қарамай ўз бадиияти билан "Падаркуш"дан анча устун туради. Кисловодскнинг Бештоғ шаҳри

манзарасини Беҳбудий шундай таърифлайди: “Бештоғнинг катта тоғ тепалари доимо бошиға оқ абрдан салла ва чодир ўраган. Бу тоғларнинг тепасидан охириғача тамоман ўрмон (беша) қоплаган ва булутнинг акси-ла ажойиб ва кўргон ила манзарасидан тўйёлмайдиргон бир шакли назарфириб (мафтункор, жозибали) ташкил этар”[4;63]. Муаллифнинг шу ҳассос тасвирларини назарда тутиб, адабиётшунос И.Ғафуров: “Маҳмудхўжа ўта шоирона табиатли. У гўзал манзараларни севади, қалбига, хотирасига жо қилади, улардан қаттиқ таъсирланади. Саёҳатномалар ёзувчиларнинг дунёга, дунё масалаларига муносабатларинигина эмас, шу муносабатлар орқали уларнинг ким ва қандай инсон эканликларини ҳам ёрқин намоён этади”,- дейди. Олимнинг фикрича, Беҳбудий шахсиятининг нозик, жозибадор қирралари ерга сочилиб кетган олтин заррачалардек “саёҳат хотиралари” бағрида сочилиб ётибди. Жуда чиройли образли ифода этилган ҳақрост гап. Бу фикр орқали И.Ғафуров саёҳатчи хотираларида муаллифнинг субъектив дунёси, қалб манзаралари, онги, савияси, дунёқараши туйғу ва сезимлари, инсоний ва ижодий фазилатлари яққол кўзга ташланишини назарда тутган. Умуман сафарномаларнинг хос хусусияти ҳам энг аввало уларнинг “барча жанрлар орасида анчайин шахсий жанр” (А.Нурматов) ҳисобланишида, муаллиф “мени”нинг ёрқин намоён бўлишида кўринади. Фикримизнинг исботи тариқасида XVIII аср рус маданиятида, адабиётида катта воқеа бўлган Карамзиннинг “Рус сайёҳининг хатлари” сафарномасини эсласак. Ҳали сафарнома бошлариданоқ юртини, ватани, атрофидаги одамларни, ҳатто ўзининг ёзув столигача чексиз меҳр қўйган муаллиф шахси, олдиндан айриликнинг изтиробларини ҳис қилаётган муаллиф – саёҳатчи руҳонияти кўз олдимизга келади: “Мени сизлардан узоқлашдим, азизларим, айро тушдим. Енг нозик туйғуларим ила кўнглим, юрагим сизларга бойланган, аммо ўзим эса сизлардан ҳар дақиқада айрилиб кетаяпман ва айриламан. О юрак, юрак! Ким билади, сен нималарни хоҳлайсан? Неча йиллар давомида саёҳат тасаввуримдаги энг ёқимли орзум бўлиб келди. Ҳаяжон билан ўзимга-ўзим: Ниҳоят мана, сен йўлга чиқасан, дедим. Саёҳат, йўлга отланиш завқи билан тонгда кўз очмадимми, шу сурур билан уйқуга кетмадимми?! Қанча вақт ҳеч нимани ўйламай, ҳеч нимага эътибор бермай, фақат саёҳат хаёлида кунлар соатларни санаб юрдим. Аммо кутилган кун етиб келганда биринчи марта айрилиқ ҳиссини туйдим. Мен учун жуда азиз бўлган инсонларимдан, атрофимни тўлдириб турган барча-барча нарсалардан, етилган-етилмаган ўй фикрларим туширилган қоғозлар сочилиб ётган стол, тарқоқ хаёлларим йиғиб олишга кўмаклашадиган дераза олди, ҳар тонг энди кўтарилаётган қуёш билан учрашадиган жойим - эски уй – бир сўз билан айтганда нимагаки кўзим тушмасин, улар йиллар давомида умримнинг ажралмас қисми, мен

учун қимматли хотираларга айланганини ҳис қилдим... Айниқса, мана шундай пайтда тўкиладиган кўз ёшлар юқумли бўлади...”[3;6]. Саёҳат олди ўз уйидан, яқинларидан узоқлашиш изтироби билан боғлиқ Беҳбудий руҳиятида кечган ҳис-туйғулар ҳам “Қасди сафар”да худди шундай ифода этилган.

Адабиётшунос И.Ғафуров таъкидлаганидек, миллатни қолоқлик ботқоғидан олиб чиқишининг мақсадли йўлларидан бири ибрат олиш, илғор миллатлардан ўрганиш, дунё хабардорлик эканлигини яхши билган жадидлар ўз асарларида сафар мотивидан муваффақиятли фойдаландилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Д. Қуронов, З.Мамажонов, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. Т. Академнашр. 2010 йил.
2. Иброҳим Ғафуров. Миллатнинг биллурланиши. Мангу латофат. Т. “Шарқ”, 2008 йил.
3. Карамзин Н.М. письмо русского путешественника. М. “Наука”,1984.
4. М. Беҳбудий. Танланган асарлар. Т.: “Маънавият”. 2006 йил. -бет
5. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Т. “Маънавият”. 2004 йил.
6. О. Шарафиддинов. Ижодни англаш бахти. Т.: “Шарқ”. 2004 йил.
7. Скибина О.М. Творчество В.Л.Кигна-Дедлова: Проблематика и поэтика специальност 10.01.01. русская литература. Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук. Московский педагогический государственной университет. Москва-2003.
8. Фитрат. Танланган асарлар. 2 жилдлик. Т.:”Маънавият”. 2000 йил, 1-жилд.
9. Х. Жалилова. Саёҳатнома жанрининг маънавий-маърифий хусусиятлари. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент-2008.
10. Ҳожи Муин. Танланган асарлар. Т.: “Маънавият”. 2005 йил.

KREDIT-MODUL TA’LIMI: TALABALAR MUSTAQIL TA’LIMI ZARURIYATI VA IMKONIYATLARI

Pardayeva Xurshida Olimjonovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
katta oʻqituvchisi

Oʻzbekiston Respublikasining “Oʻzbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi toʻgʻrisida”gi qarorida ta’kidlanganidek: “Oʻz-oʻzini oʻqitishga ajratiladigan soatlar ulushini koʻpaytirish, oʻz-oʻzini tarbiyalashga yoʻnaltirilgan uslub va texnologiyalarni joriy etish, oʻquvchilarning mustaqil bilim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, oʻquv jarayoniga kompetensiyalarni mustahkamlashga qaratilgan usul va texnologiyalarni joriy etish, oʻquv jarayonini amaliy koʻnikmalarni

shakllantirishga yo‘naltirish, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish". [1: 7-bet] vazifalari belgilangan.

Ta’lim jarayoniga raqamlashtirishni joriy etish, ayniqsa, butun jahonda kechgan 2019-yilgi koronavirus pandemiyasi sharoitida yanada faollashdi, ta’lim tizimiga raqamlashtirishni joriy etish esa masofaviy ta’limni amalga oshirishning muhim omili bo‘lib qoldi. Bunday sharoitda barchada axborot madaniyati zaruriyati kerak bo‘ldi. Axborot madaniyati juda keng va umumiy tushuncha bo‘lib, mavzu tajribasining ilmiy va amaliy axborot bilimlarining muhim sohasini qamrab oladi. Bunday madaniyatni maqsadli shakllantirish uzluksiz ta’limning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib, ayniqsa, shaxsning shakllanishi bosqichida sub’ektning tafakkurini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, toifalarga bo‘lingan holda fikrlash qobiliyatini shakllantiradi, vaziyatni sifatli tahlil qiladi va mos ravishda chizadi, majoziy, mavhum va ijodiy yo‘nalishni rivojlantirgan xulosalar chiqaradi. Axborot madaniyati umumiy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, insonning ijtimoiy tabiati bilan bog‘liq va uning turli ijodiy qobiliyatlari mahsulidir. Jamiyatni axborotlashtirish sur’ati shaxsning axborot madaniyatini shakllantirish muammosining dolzarbligini belgilaydi.

"Yangi O‘zbekiston" gazetasining 2021-yil 31-dekabr sonida e’lon qilingan Abduqodir Toshqulovning “Oliy ta’lim: yuksalish yo‘lidagi muhim qadamlar” nomli maqolasida “Bugun hech bir sohani axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ta’lim jarayoniga oliy ta’lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va ma’lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog‘oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimini raqamlashtirish maqsadida “Raqamli universitet” loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyiha doirasida oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi ishlab chiqildi. Ushbu axborot tizimi ma’muriy, o‘quv, ilmiy va moliyaviy jarayonlarni boshqarish modullarini o‘z ichiga oladi” – deya ta’kidlaydi. [6]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida “raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini baholash mexanizmlarini ishlab chiqish va bunda quyidagi jihatlarni inobatga olish: axborot savodxonligi (qaror qabul qilish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni topish qobiliyati); kompyuter savodxonligi (raqamli qurilmalar bilan ishlash qobiliyati); media savodxonligi (ommaviy axborot vositalarini tanqidiy o‘rganish imkoniyati); kommunikativ savodxonlik (zamonaviy raqamli aloqa vositalaridan foydalanish qobiliyati); texnologik innovatsiyalarga (yangi texnologiyalarga) ijobiy munosabatni shakllantirish” belgilab qo‘yilgan. [2]

Zamonaviy dunyoning ijtimoiy-madaniy holati raqamli texnologiyalardan hayotning barcha jabhalarida: iqtisodiyotda, sog‘liqni saqlashda, xizmat ko‘rsatishda, ta’limda faol foydalanish bilan tavsiflanadi. 2019-yil bahorida koronavirus pandemiyasi davrida joriy etilgan cheklovchi choralarning majburiy rejimi dunyodagi ta’lim holatini bevosita o‘zgartirdi, buning asosiy belgisi barcha ta’lim muassasalarining raqamli ta’lim muhitidan faol foydalangan holda masofaviy formatga to‘liq o‘tishi bo‘ldi. Raqamli ta’lim g‘oyasining amalga oshirilishi nafaqat ta’lim texnologiyalarini, balki uning paradigmasini ham o‘zgartirishga yordam berdi, uning asosiy komponenti raqamlashtirish – ta’limni elektron formatga o‘tkazish jarayoni edi.

Raqamli ta’lim muhitini joriy etish va undan foydalanish zarurati, ayniqsa, ta’lim muassasalarining masofaviy ta’limga o‘tishiga olib kelgan umumiy pandemiya davrida dolzarb bo‘lib qoldi. Ta’lim tizimini doimiy isloh qilish federal davlat ta’lim standartlarini yangilash, universitet dasturlarining siklik dinamikasi, ilmiy va pedagogik xodimlarning ish yukini oshirish, o‘qituvchilar faoliyatini reyting baholashni joriy etish, talabalar bilimini baholash mezonlari birdaniga barcha darajadagi ta’limning turli platformalar asosida masofaviy rejimga muqarrar o‘tishi bilan murakkablashdi. [4]

Elektron (masofaviy) ta’limning asosiy tendentsiyasi uni raqamlashtirish – elektron formatga o‘tish jarayoniga aylandi. Zamonaviy sharoitda “raqamlashtirish” atamasi transformatsiyani tavsiflash uchun ishlatiladi, uning mohiyati analog yoki jismoniy resursni raqamli bilan almashtirishdir.

Raqamlashtirish ta’limining mazmuni - kasbiy ta’lim dasturini amalga oshirish jarayonida har bir talabaga bir yoki bir nechta elektron kutubxona tizimlari (elektron kutubxonalar), elektron ma’lumotlar va elektron kutubxonalardan individual cheksiz foydalanishni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi. Tashkilotning ta’lim muhiti talabalarga ta’lim tashkiloti hududida va undan tashqarida internetga istalgan kirish nuqtasidan kirish imkoniyati berilishi kerak. [7]

Raqamli ta’lim muhitining mazmun konteksti elektron axborot resurslari, elektron ta’lim resurslari, axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari, joylashgan joyidan qat’iy nazar, o‘quvchilarning ta’lim dasturlarini to‘liq o‘zlashtirishini ta’minlashga qaratilgan tegishli texnologik vositalardan iborat.

Universitetning raqamli ta’lim muhitining maqsadli konteksti Rossiya Federatsiyasining ta’lim sohasidagi amaldagi qonunchiligi talablariga muvofiq universitetlarning axborot ochiqligini ta’minlashga, ta’lim faoliyatini tashkil etishga va talabalar va xodimlarga o‘z bilimlarini taqdim etishga qaratilgan.

Oliy ta’lim tizimida raqamli universitet loyihasi davom etmoqda. Hozirgi kunda ta’lim jarayoniga oliy ta’lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va

ma’lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog‘oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimini raqamlashtirish maqsadida Raqamli universitet loyihasi doirasida “Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi” (HEMIS - Higher Education Management Information Systems) ishlab chiqildi. Ushbu axborot tizimi “Ma’muriy boshqaruv”, “O‘quv jarayoni”, “Ilmiy faoliyat” va “Moliyaviy boshqaruv va statistika” axborot tizimlarini o‘z ichiga oladi. [5, 1050-s,]

Raqamli ta’lim muhitini yaratish va faoliyatining asosiy tamoyillari bu – mavjudlik va ochiqlik, izchillik, interaktivlik, ko‘p funksiyalilik, foydalanuvchiga yo‘naltirilganlik tamoyillaridir. [3]

Shunday qilib, zamonaviy sharoitlarda shaxsni rivojlantirish masalalari axborotlashtirishning global sharoitida subyektning yuqori darajadagi axborot madaniyatini shakllantirish masalasiga qisqartiriladi. Ushbu pozitsiyaning talqini zamonaviy ta’lim tizimining mazmunan ham, tashkiliy jihatdan ham sezilarli darajada o‘zgarganligi bilan izohlanadi. U bilimlar bilan qurollantirishi, ularni uzluksiz mustaqil o‘zlashtirishga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirishi, o‘z-o‘zini tarbiyalash ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishi kerak. Raqamli ta’lim muhiti mazmuni va maqsadli kontekstlarini o‘z ichiga oladi, elektron ta’lim texnologiyalarining ilg‘or yutuqlarini integratsiyalashgan holda, o‘quvchilarning ta’lim dasturlarini, joylashgan joyidan qat’iy nazar, ta’lim to‘g‘risidagi qonun talablariga muvofiq to‘liq o‘zlashtirishlarini ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasida masofaviy formatda masofaviy ta’lim onlayn ta’lim platformalariga (Moodle, Hemis) asoslangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi qarori. 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079 sonli “Raqamli O‘zbekiston 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. Положение «Об электронной информационно-образовательной среде в университете» [Электронный ресурс]. URL: https://esstu.ru/uportal/document/download.htm?documentId=18044
4. Бедов А.Н. Цифровизации образования - внедрение в образовательный процесс [Электронный ресурс]. URL https://infourok.ru/cifrovizacii-obrazovaniya-vnedrenie-v-obrazovatelniy-process-3371080.html
5. Mirzayev O.O‘. Mamlakatimiz ta’lim tizimida raqamlashtirish va raqamli dunyoda o‘qitish va o‘rganishning mavjud imkoniyatlari // Academic Research in Educational Sciences. VOLUME 2 | ISSUE 12 | 2021
6. Toshqulov A. Oliy ta’lim: yuksalish yo‘lidagi muhim qadamlar // "Yangi O‘zbekiston"/ 2021.31 – dekabr.

7. Серафимович И.В., Конькова О.М., Райхлина А.В. Формирование электронной информационно-образовательной среды вуза: интеракция, развитие профессионального мышления, управление // Открытое образование. 2019. Т. 23, № 1. С. 14-26.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Ummatova Maxbuba Axmedovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti
matematika kafedrasi katta o'qituvchisi

Zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitda dunyo ta'lim nazariyasi va amaliyotida tez sur'atlar bilan rivojlanib, o'zgarib borayotgan jamiyatlar uchun muammolarni samarali hal qilishga qodir, o'z mustaqil fikriga ega, o'zini inson faoliyatining turli jabhalarida namoyon eta oladigan, noan'anaviy va o'ziga xos intellektual-ijodiy tafakkur yuritishga, vaziyatga mos operativ qarorlar qabul qilishga qodir kreativ shaxslar zarurligi ta'kidlanib o'tiladi. Bugungi kunda kreativlik – XXI asr fuqarosi ijodkorligining muhim mezoni, uning yaxlit rivojlanishini belgilab beruvchi asosiy omillardan biridir.

Respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini izchil rivojlantirish, ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurish jarayonlariga moslashtirish, kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollari, jamiyat ehtiyojlari, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda takomillashtirish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayni paytda ta'lim oluvchilarni ijodiy-intellektual va ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ularda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, buning samarali shakl hamda uslublarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni ta'minlovchi normativ, moddiy-texnik va axborot bazasini yaratish kabi vazifalar belgilab berildi.

Bugungi kunda yoshlarni munosib istiqbol vorislari, ijodkor inson qilib tarbiyalashga e'tibor qaratilib, vatanimizning kelajagi ijodiy fikrlaydigan yoshlarning salohiyati va iqtidorini rivojlantirish, modifikasiyalashgan ta'lim mazmuni, yangi texnologiya va innovasiyalarni izlash bilan bog'liq. Xususan, o'qituvchi va murabbiylarning kasb bayramlari bilan tabriklashga qaratilgan tarixiy nutqida davlatimiz rahbari: "Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi davriga qadam qo'ygan hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasini 2017−2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi

asosida barcha sohalarda keng ko‘lamli o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ana shu islohotlarning muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o‘rin egallashi avvalo ilm-fan va ta’lim-tarbiya sohasining rivoji bilan, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatdosh bo‘la olishimiz bilan uzviy bog‘liq, desak, hech qanday mubolag‘a bo‘lmaydi” — deya ta’kidladi.

O‘quvchilar intellektual-ijodiy–kreativ faoliyati katta ijtimoiy pedagogik ahamiyatga ega bo‘lib, u barkamol avlodning bazaviy sifatlari va qobiliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirishning omilidir. Zero, intellektual-ijodiy rivojlanish — shaxsning ma’naviy sohasi bilan bog‘liq. Bu faol faoliyat jarayonidagi axloqiy, intellektual va estetik talablar va manfaatlarning shakllantirilishi va qanoatlantirilishidir. Demak, mazkur jarayonda inson ma’naviyatining muhim qirralari shakllantiriladi, rivojlantiriladi va takomillashtiriladi.

Kreativ – intellekt va ijod, o‘quvchilar shaxsining yuksak ma’naviyligi va yuqori darajada rivojlanganligi bilan izohlanadi. Milliy va jahon qadriyatlari, birinchi navbatda, o‘zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi asosida o‘rganilgan. Motivasiya, relaksatsiya, o‘quvchilarda ijodiy izlanish mavjudligini rag‘batlantirish kabi usullarni qo‘llab, ularning shaxsiy faolligini oshirishga, me’moriy yodgorliklarning badiiy va estetik xususiyatlarini anglashga qaratilgan sinfdan tashqari mashg‘ulotdagi intellektual-ijodiy faoliyatni jarayon sifatida baholab, o‘quvchi shaxsida o‘quv va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish hamda uning faol, anglangan motivatsion, aniq bir maqsadga yo‘naltirilgan, ehtiyojlariga asoslangan, metodik, natijali-bashoratlangan, intellektual-ijodiy muloqotlarini ta’limning amaliy va nazariy shakllari, innovatsion didaktik metodlarni qo‘llab takomillashtirish zamonaviy yetuk shaxsni shakllantirishning ishonchli yo‘nalishidir.

Yuqori sinf o‘quvchilarida kreativlik qobiliyatini rivojlantirish ularning psixologik yoshi bo‘yicha tavsifi, jumladan, suhbat, anketa, test, savolnoma va boshqa tegishli diagnostik vositalar orqali o‘quvchidagi mavjud kreativlik qobiliyatini tegishlicha tashxislash, unda mavjud bo‘lgan va rivojlana boshlagan kreativlik qobiliyatini, jumladan, fikrlash va ijod qilish bilan bog‘liq tafakkur darajasini aniqlashni zarur deb topilib quyidagicha tavsiyalar bilan kreativ qobilyatlarni shakllantirish maqsadga muvofiq**. Jumladan:**

– o‘quvchilarda kreativlik qobiliyatlarni rivojlantirishga rasmiy maqomli urg‘u berish lozim;

– ushbu muammoga o‘quv muassasalari ma’muriyatining e’tiborini qaratishga erishishda quyidagi faoliyat turlarini qo‘llash: o‘qituvchilarni zaruriy tayyorgarlik bilan ta’minlagan holda, tashabbuskor tadqiqotchilarni

rag‘batlantirish; ushbu muammoni davlat ahamiyatiga molik, zamonaviy jihatdan dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo‘yish va hal qilish zarur;

– umumiy o‘rta ta’lim maktablari, akademik litseylar, kollejlarda o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha sinfdan tashqari mashg‘ulot va tadbirlarni faollashtirish kerak;

– pedagoglar, olimlar, metodistlar, ilg‘or o‘qituvchi, amaliyotchi, pedagogika oliy o‘quv yurtlari professor-o‘qituvchilari o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muammosining turli yo‘nalishlari bo‘yicha nazariy-pedagogik asoslarni ishlab chiqish hamda ularni ilmiy jihatdan asoslashga e’tibor qaratishlari zarur;

– pedagog kadrlar malakani oshirish va qayta tayyorlashni takomillashtirish tizimida, ta’limning barcha tuzilmalarida o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlanishi bo‘yicha maxsus kurslarni tashkil qilish kerak.

– O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida o‘quv faoliyatining turli jabhalarida o‘quvchi yoshlarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muammosini o‘rganish va hal etishga qaratilgan tizimli tadqiqotlarni amalga oshirish lozim. Bunda muayyan predmetli tavsiyalar, unda sinfdan tashqari mashg‘ulotlarning mualliflik dasturi doiralarida muammo yechimini topishning metodologik-direktiv, psixologik-pedagogik, nazariy-pedagogik hamda amaliy yondashuvlariga urg‘u berish zarur.

– tadqiqotda kreativ – intellektual-ijodiy, yetik-ommaviy o‘zini namoyon etish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan sharoitlar yuqori sinf o‘quvchilari yosh va aqliy imkoniyatlariga mos bo‘lib, ularda kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda qulaydir; [4]

– tadqiqot muammosini amaliy hal etishda o‘qituvchining tashabbuskorligi, uning tegishli tayyorgarligi, kreativ-pedagogik qiyofasi muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, so‘zsiz, maktab ma’muriyatining qo‘llab-quvvatlashi, uni amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni yaratishi juda katta ahamiyatga ega;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasi.-strategy.regulation.gov.uz/uz/document/
2. Muxamedov, G. I., & Qoraev, S. B. (2019). O‘quv-Ishlab chiqarish majmua mashg‘ulotlarini olib borishda pedagog muhandislarning kasbiy funktsiyalarini oshirish tamoyillari. mug‘allim həm yzliksiz bilimlendirio‘, 2, 718. Qorayev, S. B. (2016). Fanlarni o‘qitishda tabaqalashtirilgan ta’lim texnologiyasini joriy эtish masalalari. Ta’lim texnologiyalari, 2, 45-50.

INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA TA’LIM JARAYONINI SHAKLLANTIRISHNING SHART-SHAROITLARI

Eshonkulova Shafoat Ergashevna,
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Eshonkulov Sherzod Ummatovich
Jizzax politexnika instituti

Zamonaviy ta’limning rivojlanib borishi yangi ijtimoiy-madaniy muhitning yuzaga kelishi oldindan ko‘ra bilishni talab etadi. Aynan ularning ifodalanishida innovasiyalar uchun, individlar va jamiyatning rivojlanishi uchun turtkilar yuzaga keladi. Ularda ta’limni tashkil etish shaklllari, mazmuni, vazifasi, natijalaridagi o‘zgarishlarning zaruratini aks ettiruvchi ta’limning yangi hodisalarini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Bunda ta’lim muassasalarining yangi turlari va ta’lim xizmatlarining yangi turlari va shakllari yuzaga keladi.

Maktab bitiruvchisi bitirganidan keyin ta’lim tizimidan ijtimoiy tizimga, ya’ni ijtimoiy yetuklik, shaxsiy mas’uliyat va mustaqillik talab etiladigan hayot darajasiga o‘tishda to‘siqlarni yengishiga to‘g‘ri keladi, deb ta’kidlash mumkin. Jamiyatning yangi maqsadlari va qadriyatlari ta’lim turlarini anglash zaruratini ko‘rsatadi.

Bundan kelib chiqadiki, maktab oldida bilimlarni egallash va to‘plash hamda shaxsning yuzaga kelishi, shakllanishi va ijodini ta’minlay oladigan faoliyat sharoitlari, uning mazmuni, texnologiyalarini yaratish zarurati to‘g‘risidagi masala yuzaga keladi. Maktab hayoti – bu yaxlit inson hayotining hodisasidir. Ta’limda yondashuvning mohiyatini aniq tushunish uchun ta’lim oluvchining ichki olami bilan bog‘liq bo‘lgan bilish jarayonlarining asoslari va usullarini aniqlash zarurdir. Ta’lim muassasasida u alohida vaziyatga – o‘z imkoniyatlarini anglash va boshdan kechirishga jalb etiladi.

Hozirgi vaqtda bilimlarni to‘plash bilan bir qatorda bilimlarni izlashga qobiliyatlarni va intilishlarni rivojlantirishga katta e’tibor berilmoqda. Bu rivojlantiruvchi ta’lim to‘g‘risida so‘z yuritish imkonini beradi. Mantiqiy yakunlangan bilimlar tizimi ko‘rinishidagi madaniy tajribani etkazish asosiy hisoblangan ta’limdagi yondashuv asta-sekin o‘tmishda qolmoqda[1].

Zamonaviy umumta’lim maktabi ta’lim sifatini boshqarishda yangi tizimli metodlarni joriy etishni talab etuvchi sharoitlarda turibdi. Yangi sharoitlardagi rivojlanish davlat ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan va ta’lim sohasidagi qonunchilikdagi o‘zgarishlar, milliy ta’lim siyosatida yangi ustuvorliklarni ishlab chiqish, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy sohalardagi paydo bo‘lgan yangi voqelik bilan yuzaga kelgan institusional o‘zgarishlar bilan belgilanadi[2].

Mohiyati bolalar jamoasidagi hamkorlikdagi ishlarda ifodalanadigan o‘quvchining aqliy faoliyati va ijtimoiy munosabatlari xususiyatlariga ko‘ra o‘quv guruhlarini tashkil etish hisoblangan ta’limdagi samarali-umumlashtiruvchi yondashuv konsepsiyasi o‘quv vazifalarini hal etish hamda o‘quvchilarning munosabatlarini takomillashtirish uchun bolalarning muloqotlari xususiyatlaridan foydalanish imkonini beradi.

Jamiyatdagi zamonaviy vaziyat, shuningdek, maktabni boshqarish tajribasi ta’lim tizimining rivojlanishi va mustahkamligining asosiy yo‘li – bu har bir ta’lim muassasasi bitiruvchisining raqobatbardoshliligini ta’minlash ekanligini ko‘rsatadi. Maktab jamoasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ona tili fanidan bilim va ko‘nikmalarni egallashlarida turli xil muammolarga duch keladilar. Ularning bilimlarni egallashlari shakllantirishga ta’sir ko‘rsatuvchi bir qator omillar mavjuddir.

Maktabning murakkab iqtisodiy va ijtimoiy-demografik vaziyatga moslashishi jarayonini tahlil qilib, biz, raqobatbardoshlik bir necha tashkil etuvchilardan hosil bo‘lishi to‘g‘risidagi xulosaga keldik.

Birinchidan, bu, maktabning bitiruvchisini keyin bosqich ta’lim xizmatlari yoki mehnat bozoriga moslashishi ta’minlovchi, ta’limning I, II, III bosqichlarida sifatli ta’lim berish qobiliyatidir. Ikkinchidan, bu, maktabning «imidji»: ota-onalar va o‘quvchilarning maktab tomonidan taqdim etiladigan xizmatlar to‘g‘risidagi etarlicha xabardorliklari va mazkur ta’lim xizmatlari darajasidan qoniqishlari. Uchinchidan, ota-onalar va o‘quvchilar ta’lim xizmatlarining barcha turlaridan etarlicha qoniqishlari.

Maktab raqobatbardoshliligining ko‘pgina bilvosita ko‘rsatkichlari ham mavjud. Bunda o‘quvchilar salomatliklarini saqlash, ruhiy rivojlanishlarining ijobiy dinamikasi, maktab olimpiadalardagi ishtirokining samarasi, sinflar jamlanishining muvaffaqiyatliligi, kadrlar malakasining yuqori darajasi, fan, madaniyat va boshqa muassasalarning kadrlar imkoniyatlaridan foydalanish, ta’minlovchi xizmatlarning muvaffaqiyatli ishlari: psixolog, valeolog, logoped, pullik ta’lim xizmatlarining hajmi va sifati bilan qiziqtira olish qobiliyati, ta’lim sifati bo‘yicha shikoyatlarning yo‘qligi va ko‘pgina boshqalar. Maktabning yuqori raqobatbardoshligini rahbar va butun ma’muriyatning ta’lim xizmatlari siyosati sohasidagi malakali ishlari ta’minlashi ayondir. Ta’lim tizimi tarixiy jihatdan jamiyatlar asosida yuzaga kelgan, ularning ijtimoiy aloqalari tashkilotlarning birlashishi bilan bog‘liq. Bu jihatdan, ta’lim tizimi ijtimoiy institut, ijtimoiy tizim sifatida xizmat qiladi.

Ta’lim tizimi iste’molchining ta’lim modelini tanlashi uchun zarur shart-sharoitlarni ta’minlashi kerak (tashkiliy, kadrlar, o‘quv-metodik, axborot va h.k.). Ta’lim olishning eng boshidan o‘quvchi-iste’molchi tanlash sharoitiga ega bo‘lishi

va o‘z tanlovi uchun javobgarlikka ega bo‘lishi kerak. Tanlash vaziyati doimo o‘quvchining imkoniyatlari va ehtiyojlari, standartlar talablari o‘rtasidagi ziddiyatlarda bo‘lishi kerak.

Ta’lim xizmatlari sohasidagi savodli siyosatni qurish uchun davlat ta’lim standartlari hamda o‘quvchilar va ota-onalarning talablariga mos yo‘nalganlik zarurdir[3].

Ammo, ta’lim muassasasi raqobat sharoitlarida ta’lim xizmatlari iste’molchilariga o‘zlarida o‘sib boruvchi madaniyat talablarni qondirishning va individual o‘ziga xosliklarini amalga oshirish yangi imkoniyatlarini ochishlariga imkon beradigan ta’lim xizmatlarini izlash holatida bo‘ladilar[4]. Shu sababli, o‘quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishning yangi g‘oyalarini, o‘quvchilarning millat, texnika, texnologiya, ishlab chiqarishdagi rivojlanishining zamonaviy darajasiga olib chiqadigan yangi imkoniyatlarni izlash amalga oshiriladi. Ta’lim muassasasi tomonidan o‘ta muhim vazifa – jamiyatni isloh etishning asosiy omili sifatida shaxsning shakllanishi uchun sharoitlarni yaratish hal etiladi. Buning uchun maktabning pedagogik tizimida o‘zgarishlar – innovasiyalar zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Эшонкулов, Ш., Бурлиев, А., & Эшонкулова, Ш. (2019). Научно-методический подход к созданию электронного учебника.

2. Савурбаев, А., Дангалов, Н. А., Шертойлоков, Г. М., & Эшонкулов, Ш. У. (2014). Алгоритм расчета переходного процесса при ударе цилиндрического колца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (8), 246-250.

3. Савурбаев, А., Мухаммадиев, М. Т., Эшанкулов, Ш. У., & Гулиев, А. А. (2015). Косой удар цилиндрического колца о жесткое полупространство.*Молодой ученый*, (1), 97-102.

РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАНИИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ.

Кадырова Нигора Абдурашидовна

К.ф.н. факультета русского языка и литературы

Преподавател Кокандского педагогического института

Основная цел активизации познавательной деятельности учащихся - развитие их творческих способностей, которые развиваются в процессе деятельности.

Развитие творческих познавательных способностей учащихся - цел деятельности учителя, а применение различных приемов активизации является средством достижения этой цели.

Еще К.Д. Ушинский писал: " Преподавание всякого предмета должно идти таким путем, чтобы на долю воспитанников оставалось столько труда, сколько могут одолеть эго молодые силы”.

Развивать познавательные способности учащихся - значит, формировать у них мотивы учения.

Мыслительная деятельность делится на три уровня:

1) уровень понимания;

2) уровень логического мышления;

3) уровень творческого мышления.

Понимание - это аналитико-синтетическая деятельность, направленная на усвоение готовой информации, сообщаемой учителем или книгой. Именно в процессе понимания ученик усваивает опыт проведения логических рассуждений , анализа , синтеза, абстракции и обобщения и т.д. Логическое мышление - процесс самостоятельного решения познавательных задач.

Учащиеся должны самостоятельно анализировать изучаемые объекты, сравнивать результаты отдельных опытов, строит обобщенные выводы, выполнят классификацию, доказательства, выводит формулы, анализировать их и т.д. В процессе мышления ученик самостоятельно приходит к новым выводам. Приемы развития логического мышления - эвристическая беседа, логико - поисковые задания, приемы работы с учебником и т.д. Одна из идей развивающего обучения (Ирина Ивановна "Технология развивающего обучения ") - это идея о наличии затруднения (проблемы) для учащихся в процессе обучения. Проблемная ситуация предполагает умственную активность ученика и порождает соответствующую мотивацию.

Польский педагог В. Окон так определяет проблемное обучение: "*...под проблемным обучением мы разумеем совокупность таких действий, как организация проблемных ситуаций, формулирование проблемы (постепенно к этому приучаются сами ученики*), оказание ученикам необходимой помощи в решении проблем, проверка этих решений и, наконец, руководство процессом систематизации и закрепления приобретенных знаний".

Компетентностный подход в современном образовании представляет собой проблему. Причем, это утверждение остается верным и применительно к научным обсуждениям этого феномена, и для компьютерного редактора, неизменно обнаруживающего ошибку в прилагательном компетентностный.

Если же заглянут вглубь филологических тонкостей, то отчетливо выделяются две противоположные точки зрения на сущность этих. Одна из них , представленная в уже упомянутом тексте. Э. Бершадского, состоит в

том, что " понятие компетентности не держит каких - либо принципиально новых компонентов, не входящих объем понятия "умение", поэтому все разговоры о компетентности и компетенции представляются несколько искусственными, призванными скрыт старые проблемы под новой одеждой". Прямо противоположная точка зрения базируется на вполне интуитивном представлении о том , что именно компетентностный подход во всех своих смыслах и аспектах наиболее глубоко отражает основные аспекты процесса модернизации .

Именно в рамках этой " прогрессистской" установки делаются утверждения:

компетентностный подход дает ответы на запросы производственной сферы ;

компетентностный подход проявляется как обновление содержания образования в ответ на изменяющуюся социално-экономическую реалност ;

компетентностный подход как обобщенное условие способности человека эффективно действоват за пределами учебных сюжетов и учебных ситуаций;

компетентност представляется радикальным средством модернизации;

компетентност определяется как " готовность специалиста включится в определенную деятельность" или как атрибут подготовки к будущей профессиональной деятельности.

Таким образом, мы можем констатироват что само обсуждение компетентностного подхода, безотносительно специфических представлений и интерпретаций, погружено в особый культурно - образовательный контекст, заданный тенденциями российского образования в последнее десятилетие (утрата единства и определенности образовательных систем, формирование рынка труда и связанного с ним рынка образовательных услуг; вариативность и альтернативность образовательных программ, возрастание конкуренции и коммерческого фактора в деятельности образовательной системы и др.). С одной стороны, вполне очевидно, что современная экономика ориентирована на кадры, которые намного превосходят показатели образования большинства выпускников как средней, так и высшей школы.

Компетентностныи подход востребован постольку, поскольку современное образование требует существенной модернизации, не осуществление этого процесса рискует оказатся уже очередной кампанией среди многолетних попыток безуспешного реформирования образования на основании внедрения современнейших педагогических идей и концепций.

Не ставя перед собой задачу исчерпывающего определения вцех аспектов этого подхода, остановимся на несколких, на наш взгляд, наиболее значимых и содержателных отличиях.

1. Компетентностный подход рассматривается как диалектическая алтернатива более традиционному кредитному подходу, ориентированному на нормирование содержателных единиц, аналогичных российским представлениям об образователном стандарте. Соответственно, оценка компетенций, в отличие от экзаменационных испытаний, ориентированных на выявление объема и качества усвоенных знаний , предполагает приоритетное исползование объективных методов диагностики деятелности (наблюдения , экспертиза продуктов профессионалной деятелности , защита учебных портфелей и др.).

2. Сама компетентность рассматривается как " способность к решению задач и готовность к своей профессиональной роли в той или иной области деятельности". Соответственно, компетенция предъявляется, в первую очередь, работодателями и обществом в виде некоторых специфических ожиданий, связанных с профессиональной деятельностью выпускника. Более того, именно уровень соответствия индивидуальных показателей - ожиданиям работодателя и общества и полагается в качестве основного показателя компетентности.

3. Ведущим понятием компетентностного подхода является "образовательный домен". При этом итоговая компетентност представляется совокупностью таких доменов, а каждый домен формируется как специфическая функция (аспект) деятельности. В целом компетентностная модель специалиста оказывается достаточно сложным многоуровневым образованием, где, например, отдельным знаниям сопоставлены объекты, критериям практической подготовки - конкретные материализированные свидетельства, а личностным и профессиональным аспектам - данные психологических тестов, собеседований и др.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Демакова И. Д., "С верою в ученика",-М.,-1989.
2. Баубекова Г. Педагогическое мастерство.-Т.,-2000
3. Методика преподавания русского языка.-Л.:"Просвещение",-1990

BOSHLANG‘ICH SINF “ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI” DARSLARIDA O‘QUVCHILARGA TAXALLUS HAQIDA TUSHUNCHA BERISH

Sh.U.Nizamova
QDPI katta o‘qituvchisi

Har tomonlama barkamol yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning bugungi kundagi eng muhim vazifa deb qarab, bu borada badiiy adabiyot, ayniqsa, bolalar adabiyoti va bolalar ijodkorlarining roli katta. Shu sabab bolalar adabiyotini nechog‘lik yaxshi rivojlanishi va uni bilish, ijodkor maqsadini tushunib yetish har bir pedagog uchun muhim hisoblanadi.Yosh avlodning komil inson bo‘lib kamol topishiga ko‘mak berish, uni shakllantirish uchun bola tilidan so‘zlaydigan asarlar zarur. Alisher Navoiy “Maxbub-ul qulub”da “Ko‘ngil mazxabining qulfi til va ul mazxabning kalidin so‘z bil” – deb bejiz aytishmagan. Chunki aynan so‘z va uni ishlatish, shirin so‘z va yomon so‘z bir og‘izdan chiqib, turlicha ta’sir etadi. Buyuk shoir kishilarniqisqa va mazmunli, chuqur mantiq, bilan so‘zlashgachaqiradi. Bu talab, shubhasiz, bolalar yozuvchilari uchun o‘rnak bo‘lgan.

Bolalar yozuvchisi sodda, ravon, qiziqarli ba mazmundor qilib yozish orqali bola qalbiga yo‘l ochadi. Buning uchun esa u xalq, tilinipuxta bilib, ravon til bilan yozilgan badiiyasarlar kitobxonning nutqiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi, so‘z boyligini oshiradi Bolalar yozuvchilarining eng yaxshi kitoblari yosh avlodni hayotga to‘g‘ri munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi, ona diyorimizga,mehnatga muabbat, zamonamizga sadoqat ruhida tarbiyalaydi, ularni yurtimizning munosib farzand bo‘lishga chaqiradi. Kitob bolaning dunyo qarashinishakllantirishga yordam beradi, xarakterini tarbiyalaydi.Ilm-fanga muhabbatini oshiradi. Kitob xalqimizningo‘tmishi, madaniyatimiz, fan va texnikamizyutuqlari bilan tanishtiradi, faxr-iftixor tuyg‘ularida shakllanishiga xizmat qiladi. Barkamol shaxsni tarbiyalash, mustaqil fikrli o‘zi kimligini, ajdodlarini biladigan, ulardan faxrlanish tuyg‘usi bilan o‘stirish, hozirda har bir pedagog uchun aniq maqsad qilib belgilab qo‘yilgan. Buning uchun hozirda maktabgacha va ta’lim muaassalarida juda ko‘p ishlar olib borilmoqda. Buning uchun turli kitoblar, maktabda darsliklar bo‘lib, kitob o‘qish, badiiy adabiyot o‘qish zaruriyati kelib chiqadi. Maktabga qadam qo‘ygan bola hali savodi chiqmagan, oq-qorani tanimagan, holda kirib,bir necha oy ichida to‘la savodli bo‘ladi. Bu esa uni olamni tanishi, his etishi, o‘zining fikrlarini aniq his etib ayta olishga, yoki uni qog‘ozga yoza olishi uchun asos bo‘ladi. Shu vaqtdan boshlab pedagog bolani kitob o‘qishga, badiiy kitob o‘qishga qiziqtira borishi zaruriyati kelib chiqadi. Shu bilan birga bu har bir bola o‘qishi zarur bo‘lgan badiiy asarlardan parchalar, yoki aynan bolalarni tarbiyaga chaqiruvchi bolalar yozuvchilari tomonidan berilgan she’rlar bo‘lib, bular ta’lim

darsliklari ichiga kirgizib boriladi. Aynan boshlang‘ich sinf o‘qish va hozirda milliy o‘quv dastur asosida nashr etilgan ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi shunga misol bo‘la oladi. Chunki aynan o‘qish darsigi shu kungacha bolaning yoshi va qiziqishi, tabiat va fasllar bilan chambarchas holda yashshi uchun, ketma-ket mavzular asosida badiiy va ijtimoiy mavzularni qamrab asarlar keltirib o‘tilardi. Hozirda ham shunday, lekin ba’zi zamon bilan ham nafas bir qator yangi mavzular, mantiqiy tafakkurni rivojlantiruvchi topshiriqlar, bolani kelajakda aniq bir kasb egallashiga zamin yaratish uchun asos bo‘ladigan mavzular kiritib kelinmoqda.

Badiiy adabiyot inson teran fikrlashga, so‘z boyligini oshirishga, savodini chiqarishga xizmat qiladi. Shu sabab boshlang‘ich sinf o‘qish va ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi biz pedagoglar uchun asosiy fan hisoblanadi. Bu fanni tushunib, his qilib o‘tish uchun avvalo biz badiiy adabiyotga nazar solamiz. Bolalar adabiyot so‘z san’ati va tarbiya vositasi bo‘lib, bumda bola yosh xususiyatidan kelib chiqib, ularga ta’sir etuvchi so‘zlardan foydalib, bolalarning yosh xususiyati, saviyasiga mos, kitobxo qalbiga o‘y-fikr soladigan, yorqin fikrlarga asos soladigan ulkan g‘oyalarga ilhomlantiradigan, lekin sodda, aniq, mohiyati chuqur asarlar bolani taryibalash uchun juda zarur hisoblanadi.

Bolalar o‘qish, ona tili va o‘qish savodxonligi bu vazifani bajarishda badiiy tilga suyanadi. Adabiy asarning tili uning g‘oyaviy mazmunini aniq va ifodali ochib berish vositasidir. Yaxshi, aniq, ravon, obrazli, boy til bilan yozilgan asar yozuvchining maqsad va fikrlarini kitob bolajonlarga tez va oson yetkazadi. Bolalar yozuvchilarining eng yaxshi asarlari yosh avlodni hayotga to‘g‘ri munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi, ona-yurtimizga, mehnatga muhabbat, zamonamizga sadoqat ruhida tarbiyalaydi, ularni yurtimizning munosib farzandlari bo‘lishga chaqiradi. Kitob bolaning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi, xarakterini tarbiyalashga, ezgulik va yovuzlikni farqlashga o‘rgatadi.Ilm-fanga muhabbatini oshiradi. Kitob xalqimizning o‘tmishi, milliy qadriyatlarimizni, ilg‘or madaniyatimiz, fan va texnikamiz yutuqlari bilan tanishtiradi, faxr-iftixor tuyg‘ularini o‘stirib, kelajakka dadil qadam tashlash uchun kuch beradi. Bugungi kunda qudratli qurol bo‘lgan badiiy adabiyotdan keng foydalanmay turib, yangi jamiyat quruvchisini har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash mumkin emas.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligidagi mavzular bolalar ijodkorlari tomonidan aynan bola yosh xususiyatini hisobga olib yozilgan asarlar hisoblanadi. Bu idkorlarimizning serqirra ijodlarining yorqin namunalaridan biri hisoblandi. Bolalar ijodkorlari haqida darsliklarga hech qanday ma’lumot kiritib keltimaydi.Chunki asar mualliflari haqidagi ma’lumotlar ham kitob hajmi oshib borishiga, o‘quvchini yosh xususyatini hisobga olib, og‘ir kitob ko‘tarishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sabab pedagoglar bu muammoni o‘zlari hal etishlari va har

bir o‘tiladigan mavzuni chuqur o‘rganib, uning mohiyatini anglab, mualllif haqida fikr yuritib ketmog‘i zarur hisoblanadi. Bizning bolalar adabiyotimizning bir guruh vakillari ism va familyalarida, yana bir guruh vakillari esa ma’lum taxalluslar ortida ijod qilishadi. Bu esa o‘qituvchiga shu muallif haqida ma’lumot topishga undaydi.

Bizning yurtimiz azal-azaldan buyuk olim-u fozillar yurti bo‘lgan. Yillar, asrlar davomida bizgacha ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ko‘plab ma’naviyat durdonalari yetib kelgan. Ular qoldirgan ilmiy meroslar yozuvning paydo bo‘lishi o‘laroq bizgacha yetib kelgan. Bundan bir necha ming yillar oldin ajdodlarimiz yozuv madaniyatiga ega bo‘lganligi uchun ona zaminimizdan dunyo fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan bir qancha buyuk allomalar yetishib chiqqan.

Bolalar ijodkorlarini bilish, asarlarini o‘rganishdan oldin muallif haqida kerakli ma’lumotni berish, asar muallifini tanishi kerak. Ijodkorlar o‘z xohishiga ko‘ra taxallus tanlaydi buning motivlari haqidaa fikr Yuritish lozim. O‘qish va ona tili o‘qish savodxonligi darsligidagi bolalar ijodkorlarining taxalluslarini quyidagicha guruhlarga bo‘lib, o‘rgananish mumkin.

Bunda quyidagi motivlar asos qilib olingan:

1.Ism taxalluslar; **Oybek** (taxallusi; asl ism-sharifi Musa Toshmuhammad o‘g‘li; 1905.10.1 – Toshkent – 1968.1.7) – shoir, yozuvchi, adabiyotshunos olim va jamoat arbobi. O‘zbekiston xalq yozuvchisi (1965), O‘zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1943). Oybek hunarmand-bo‘zchi oilasida tug‘ilgan. Oybek quyidagilarni yozadi: “Uzoq yoshlikning taassurotlaridan biri hali-hali esimda. Yop-yorug‘kecha, uyimizning yassi tomida onam bilan turardim: to‘lishgan oppoq oy osmon bo‘ylab suzardi, u menga juda go‘zal ko‘rinardi. Men unga qo‘llarimni cho‘zib intilardim va “oyi, oyi, oyni olib bering”, deb xarxasha qilardim”.1 Oy yer tabiiy yo‘ldoshining nomi bo‘lib, qadimgi turkiy tilda ham, hozirda ham “Yerning yo‘ldoshi”, “yilning o‘n ikkidan bir qismi” ma’nolarini anglatgan. Oy so‘zi turktilda A:y tarzida talaffuz qilingan. Oybek adabiy faoliyatini shoir sifatida boshlagan. “Cholg‘u tovushi” degan birinchi she’ri 1922-yil “Armug‘on” jurnalida bosilgan. Bu vaqtda u Cho‘lpon, shuningdek, “Yosh usmonlilar” she’riyati ta’sirida bo‘lib, ular ruhidagi she’rlaridan iborat “Tuyg‘ular” (1926) va “Ko‘ngil naylari” (1929) to‘plamlarini e’lon qilgan. Oybek dastlabki ijodida davrning o‘tkinchi mavzulariga bag‘ishlangan sarbast she’rlar yaratgan, ularning aksariyati “Mash’ala” (1932) to‘plamidan o‘rin olgan. Keyinchalik shoir lirik tuyg‘u va kechinmalar tasviriga katta e’tibor berib, “Ko‘ngil lirikasi” namunalarini yaratishga intildi. Uning bu boradagi izlanishlari, ayniqsa, “Yevgeniy Onegin” she’riy romanini tarjima qilishi (1936) jarayonida orttirgan tajribasi tufayli va Aleksandr Pushkin asarlaridagi lirizm ta’sirida yaxshi samaralar berdi.

Oybekning “Chimyon daftari” turkumiga kirgan, o‘zbek tabiatining fusunkor tarovati va betakror ranglarini o‘ziga simirgan she’rlari nafaqat shoir she’riy ijodining, balki umuman o‘zbek lirikasining shoh namunalaridan biri bo‘ldi. Shoir bu she’rlari bilan o‘zbek she’riyatiga oybekona nafis lirizmni olib kirdi, nozik tuyg‘u va kechinmalarni tasvirlash madaniyatini yanada mukammallashtirdi, lirik she’riyat tilini nafosat yog‘dulari bilan jilolantirib yubordi.

Garchi “Oybek” ijodkorning ismi bo‘lmasadauning hayoloti maxsuli bo‘lsada, bu nom o‘zbek ismlari lug‘atidan joy olgan.

2.Familiyani qisqartirish orqali taxallus hosil qilish. **Anvar Obidjon** (Asli ismi sharifi Anvar Obidjonov) 1947-yil 8-yanvar - 2020-yil 11-aprel) Farg‘ona viloyati Poloson qishlog‘ida tug‘ilgan. U o‘rta maktabda o‘qib yurganida “G‘uncha” jurnalida “Shkafjon“ nomli birinchi she’ri bosilgan (1960). Anvar Obidjon “Ona yer” (1975), “Olovjon va uning do‘stlari” (1983), “Bezgakshamol” (1985), “Akang qarag‘ay Gulmat” (1987), “Oltin yurakli Avtobola” (1986), “Alamazon va Gulmat xangomasi” (1992), “Meshpolvonning janglari” (1994), “Oltiariq xangomalari” (1999), “Odobli bo‘lish osonmi?” (2001), “Meshpolvon” (2003) singari kitoblari e’tirof etilgan. U aksariyat asarlarini bolalarga bag‘ishlaydi. Bolalar ijdkori xuddi bolalardek sodda qalb egasi, ular ham boladek hamma narsaga qiziqadigan tabiati boshqa ijodkorlardan ajrab turadi. Jo‘shqin ijod sohibi Anvar Obidjon ham huddi shunday ijodkorlar sirasiga kiradi. U kishi ism familiyasini qisqartirib taxallus qabul qilishga qaror qilganlar. Uning ba’zi ijod namunalari “Gulmat” taxallusi ostida nashr etilgan.

Taxalluslarning atalish motivlariga ko‘ra guruhlanishi eng muhim tasniflardan hisoblanadi. Chunki taxalluslarni lug‘aviy-ma’noviy jihatdan tasniflash bo‘yicha aytilgan fikrlar e’tiborga olingan holda to‘plangan materiallar ilmiy tahlil qilib boriladi. Motiv lotincha motivus so‘zidan olingan bo‘lib, biror narsa, hodisa yoki obyektni nomlash uchun sabab, asos bo‘lgan belgi xususiyatni anglatadi.

Kishilar o‘zlarining hayot kechirish jarayonida uchraydigan, duch keladigan predmet, obyekt va shaxslarni bir-biridan farqlashga majbur bo‘lgan. Chunki kishilarning bir-biri bilan aloqasi, badiiy ijod jarayonida adabiy taxalluslar ham xuddi ish qurollari va boshqa predmet nomlari kabi qo‘llaniladi. Bu esa, o‘z navbatida, taxalluslarning yuzaga kelishi uchun asos bo‘ladi.

Taxallus tanlash jarayonida tajriba, inson psixologiyasi, shaxs va jamiyatning roli, tashqi sharoit, nom berish hamda til tizimi, qardosh tillarning o‘zaro ta’siri, bizni o‘rab turgan tevarak-atrof asosida fikrlash u yoki bu darajada namoyon bo‘lib turadi.

Ma’lumki, ijod qilish jarayonida yozuvchi yoki shoir ruhiy-ma’naviy hayajonlarni boshdan kechiradi. Ushbu ruhiy-ma’naviy holat nihoyatda ko‘p qirrali bo‘lib, ular xilma-xil istaklarni, tilak va orzu-uidlarni tug‘diradi. Mana shu asosda

ijodkorlarning taxallus tanlash motivlari shakllanadi. Ijodkorga tanlanadigan taxalluslarni mana shu motivlar asosida muayyan guruhlarga bo‘lish mumkin. Ularning asosiylari quyidagilar. Ijodkorning orzu-umid va armonlari o‘zida aks etadi. Taxallus bevosita go‘zallik tushunchasini anglatadigan so‘zlardan yasalishi mumkin. Taxallus go‘zallik ramzi bo‘lgan narsalar nomiga nisbat berish orqali ham hosil qilinadi. Ijodkor turli maqsadda o‘zining nomini yashirishga intiladi. Bu ba’zan jarangdor bo‘lishiga xizmat qilsa, ba’zan esa o‘ziga tabiat jismlari, yoki tug‘ilgan joyiga nisbatan yashirin nom qo‘yib ijod qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Oybek. El xizmatida. – Adabiyotimiz avtobiografiyasi. To‘plovchi prof. Laziz Qayumov. – Toshkent, G‘afur G‘ulom, 1973. –B.145.

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПТОВ

З.О.Каримова

преподавател ДжГПУ, Узбекистан.

В настоящее время в современной концептологии как междисциплинарном научном направлении, вбирающем в себя достижения разных гуманитарных научных дисциплин, накоплен разнообразный арсенал методов и методик концептуального анализа, обзор которых можно увидет в работах [Фрумкина 1991; Нерознак 1998; Радбил 2016].

В нашей работе применяется интегративная методика концептуального анализа, принятая в Волгоградской, Воронежской, Нижегородской и Тамбовской концептологических школах [Карасик 2002; Бабушкин 1996; Ручина, Горшкова 2001; Болдырев 2004].

Анализ концепта должен включат в идеале все эго проявления в културе, во вцех знаковых воплощениях. Такое рассмотрение эсли и возможно, то вряд ли может быт научным в силу узости опыта отделного исследователя. Задача лингвокултурологического исследования сужает объект исследования до воплощения концепта в одной знаковой системе — языке. Конкретност (относителная, но существующая) такого объекта позволяет систематизироват материал, создават универсалную методологию анализа и рассматриват эго достаточно объективно и научно.

Концептуальный анализ в лингвистике как методика исследования эщё не имеет устоявшейся формы, определённого набора приёмов. Можно выделит несколко подходов к «расшифровке» концепта: анализ метафорической сочетаемости имени; аналитическое толкование значения слова, выявление и описание эго компонентов; смысловой подход: составление прототипических ситуаций.

Изначално под концептуальным анализом подразумевался лиш анализ метафорической сочетаемости абстрактного имени. Дж. Лакофф и М. Джонсон предложили именно метафору рассмотрет как показател стоящей за ней наивной картины мира [Лакофф, Джонсон 2004]. Это направление в современной лингвистике развивает Л.О. Чернейко, которая ставит цел анализироват «те содержателные фрагменты абстрактного имени, о которых знает интуиция и которые она выводит на поверхност сознания через языковое знание, то эст через сочетаемост имени» [Чернейко 1997: 284]. Источником извлечения имплицитных културно значимых смыслов, стоящих за словами и выражениями эстественного языка, исследовател считает модели несвободной сочетаемости абстрактных имен с глаголами физического действия и с конкретными существителными в генитивной форме: «Частеречная принадлежност этих слов свидетелствует, что явления, стоящие за ними, имеют характер субстанции, то эст того, что существует в себе и благодаря себе как носител свойства, признака, состояния, действия» [там же, 285]. Л.О. Чернейко исходит из следующей теоретической позиции: «Проекции умопостигаемой (абстрактной) сущности на эмпирически постигаемые (видимые) явления раскрываются через глаголную сочетаемост абстрактного имени, а на эмпирически постигаемые свойства — через атрибутивную» [там же, 291]. По мнению Л.О. Чернейко, не скрытые смыслы возникают на основе сочетаемости абстрактных имен, а напротив, сочетаемост имен обусловлена наличием некоего глубинного концептуального смысла овеществленной природы, стоящего за абстрактным именем в системе языка.

Аналогичный концептуально-метафорический подход предлагают О.О. Борискина и А.А. Кретов, которые на основе выявленных моделей концептуальной метафоризации выделяют целые классы метафорических выражений — криптоклассы (т.э. скрытые, неэксплицированные на поверхностно-языковом уровне классы). Криптокласс выступает в качестве «скрытой языковой категории, характеризующейся тождеством семантического признака составляющих эё слов и проявляющаяся в особенностях лексико-семантической сочетаемости» [Борискина, Кретов 2003:14]. На основе метафорических синтагм и повторяющихся синтаксических позиций выделяются, например, такие криптоклассы, как «дышащее живое», «смертное живое», «ходячее живое» и т.д. (*умирающий огон, родился огон* — эти метафорические сочетания являются присвоением понятием «огон» криптокласса «смертное живое»). Криптокласс является частю языковой концептуализации мира: это «следствие предшествующей адаптации языка и проявление кумулятивной функции языка, ведущей к

сохранению тех видов связей между образами денотатов, которые сформировалис в дологический период развития языка и мышления» [там же, 132]. На основании этого делается вывод о том, что «совокупност наиболее устойчивых и часто реализуемых языковых метафор составляют каркас семантической структуры языка, обеспечивают эё националное своеобразие и определяет законы семантического развития лексики данного языка» [там же, 139].

Однако с изучением концептуальизации путём анализа метафорической сочетаемости имени не согласны многие лингвисты. По мнению Ю.Д. Апресяна, «мёртвые метафоры» не могут быт предметом концептуального анализа в силу их идиоматичности: они употребляются как готовые элементы речи. Ю.Д. Апресян вообще отказывается от такого способа исследования наивной картины мира, как анализ отделных културных концептов. Он ставит задачу реконструкции целной картины мира через системно-лексикографическое описание. Однако для лингвистического описания некоторых понятий — например, эмоций — он признаёт преимущества метафорического подхода: эмоцию трудно перевести в слова, поэтому она чаще уподобляется чему-то, чем выражается прямо. При этом все же этом он видит существенный недостаток «в том, что метафора принимается за конечный продукт лингвистического анализа, и собственно семантическая мотивация того, почему та или иная метафора ассоциируется с определённой эмоцией, отсутствует» [Апресян 1995б: 456]. К тому же многие метафорические выражения обусловлены не столько языковой практикой, сколько единичными употреблениями. Поэтому Ю.Д. Апресян приходит к идее «связать такое метафорическое описание с собственно смысловым».

В работах Анны Вежбицкой концептуальный анализ принимает несколько иное направление. «Ключевые слова» културы анализируются через такие признаки, как частотност употребления анализируемого имени, эго лингвоспецифичност (безэквивалентност), културная разработанност понятия. Она делает принципиално важным сравнителный аспект, выдвигая следующее положение: концептуальную значимость имени можно выявит лишь в сравнении с именами этого предмета в других языках.

Таким образом, задачи концептуального анализа выходят за пределы анализа метафорической сочетаемости абстрактного имени, хотя в большинстве случаев этот метод всё же остаётся центральным. Обосновано включение в качестве объектов концептуального анализа таких лингвистических сущностей, как:

- собственное значение имени (со всеми лексико-семантическими вариантами);

- этимология имени;

- правила взаимодействия с другими единицами (синтагматический план);

- парадигматические отношения с другими единицами;

- словообразовательные связи;

- коннотации;

- семантические ассоциации.

Таким образом, концептуальный анализ подразумевает анализ лексики, соответствующей концепту, по тем параметрам, которые можно выделит в соответствии со связями, в которых слово находится в языке.

Оригинальное направление концептуального анализа представлено в работе О.А. Корнилова, который, применительно к лексико-семантической организации языковой картины мира, выделяет по отношению к слову уровни внешней и внутренней системности лексики. *Внутренняя системность* подразумевает соотношение компонентов лексического значения слова: лексико-семантических вариантов слова и семантических компонентов каждого значения. *Внешняя системност* – семантические отношения между словами. Эти отношения О.А. Корнилов располагает на четырёх уровнях:

1. Характер соотнесённости слова с объективным миром. Языковое сознание именует не только реально существующие объекты, но порождает массу понятий: «сознание социализированного человека благодаря языку содержит огромное количество информационных единиц, для которых в окружающем мире нет соответствующих объектов, но без которых сам этот мир становится непроницаемым для человеческого разума» [Корнилов 2003: 283]. О.А. Корнилов предлагает выделят следующие группы по соотнесённости слова с внешним миром:

-имена реальных объектов

-имена субъективно-оценочных категорий

-мифические категории.

2. Микросистемы лексики, учитывающие и формальную, и смысловую общность единиц (ЛСГ).

3. Идеографическая классификация всей лексики в целом.

4. Межсловные связи отдельной лексической единицы по трём «осям координат семантического пространства языка»: синтагматической, парадигматической, деривационной [Корнилов 2003].

Обобщая вышесказанное, можно сказать, что в современной концептологии концептуальный анализ используется для выявления национально и культурно обусловленного языкового воплощения мыслительных и ценностных образований, которые во многом определяют своеобразие языковой картины мира. Предметом подобного анализа выступают сложные линвгоменталные феномены, выраженные, например, такими словами как *знание, мнение, вера* и пр.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Антология концептов 2007 — Антология концептов [Текст] / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. — М.: Гнозис, 2007. — 512 с.
2. Апресян 1986 — *Апресян, Ю.Д.* Дейксис в лексике и грамматике и наивная модел мира [Текст] / Ю.Д. Апресян // Семиотика и информатика: Сб. науч. статей. — М.., 1986. — Вып. 28. — С. 5—33.
3. Болдырев 2001 — *Болдырев, Н.Н.* Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии: Учебное пособие [Текст] / Н.Н. Болдырев. — Тамбов: ТГУ, 2001. — 124с.
4. Болдырев 2004 — *Болдырев, Н.Н.* Концептуальное пространство когнитивной лингвистики [Текст] / Н.Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. — 2004. — №1. — С. 18-39.
5. Воркачев 2001 — *Воркачев, С.Г.* Лингвокултурология, языковая личност, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в сознании [Текст] / С.Г. Воркачев // Филологические науки. — 2001. — № 1. — С. 64-72.
6. Воркачев 2005 — *Воркачев, С.Г.* Постулаты лингвоконцептологии [Текст] / С.Г. Воркачев // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика и И. А. Стернина. — Т.И. — Волгоград: Парадигма, 2005. — С. 10-15.
7. Гаспаров 1996 — *Гаспаров, Б.М.* Язык. Памят. Образ. Лингвистика языкового существования [Текст] / Б.М. Гаспаров. — М.: Новое Литературное Обозрение, 1996. — 352 с.
8. Жданова 2006 — *Жданова, В.* Русская културно-языковая модел пространства и особенности индивидуалной ориентации в ней [Текст] / В. Жданова // Русские и «русскост»: Лингвокултурологические этюды / Сост. В.В. Красных. — М.: Гнозис, 2006. – – С. 5–178.

O‘YINNI TASHKIL ETISHDA PEDAGOGNING ROLI

Mamatova Husnora Eshquvatovna

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor
va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti
katta o‘qituvchisi

O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish va o‘qitishda katta salohiyatga ega. Lekin bu xususiyatlarni u pedagogik jarayon doirasida

qo‘llanilganida namoyon qilishi mumkin. Bolaning umumiy shakllanishi va o‘yin faoliyatining rivojlanishi bilan uning mustaqilligi oshadi; shu bilan birga o‘yinni boshqarishda pedagogning roli ortadi. Pedagog mazmunni o‘rgatish uchun rejalashtirgan harakatlardan bolaning o‘tishi o‘yin emas. Bolalar harakatlarni erkin boshlay olmaydi va ko‘pincha pedagoglar rejalashtirgan faoliyat turlari yakuniy mahsulotga ega (masalan, bola rasm chizadi, yozadi yoki o‘qiydi yoki qaror qabul qiladi). Biz tarbiyachi sifatida bu faoliyat turlari orqali bolalarga ma’lum mazmunni o‘rgatishimiz lozim bo‘lsa-da, bolalar erkin o‘yin faoliyatida ishtirok etishi uchun ham kun davomida ko‘p vaqt ajratishimiz kerak. Bu vaqt mobaynida bolalarga o‘yin uchun vaqt berish lozim, bunda kattalarning aralashmasligi yoki o‘yinchilarning biri sifatida ishtirok etishi maqsadga muvofiq. Ko‘nikma va bilimlar o‘yin orqali qiziqarli va interfaol usullarda o‘rgatilganda bolalar qiziqish bilan ishtirok etadi, ma’lumotlarni tushunadilar va eslab qoladilar. Yosh bolalar uchun o‘rganish va o‘ynash qarama-qarshi faoliyat emas, balki aslida o‘zaro bog‘liq jarayon (Bodrova, 2008; Diamond, Barnett, Thomas and Munro, 2007; Paley, 2005). Bolalar o‘yinini targ‘ib qilishda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar muhim rol o‘ynaydi. Bunda ular kuzatuvchi, rejissyor, o‘yin ishtirokchilarini rag‘batlantiradigan vositachilar sifatida qatnashishi mumkin. Ba’zan rollarimiz to‘g‘ridan-to‘g‘ri namoyon bo‘ladi (masalan, o‘yinga zamin tayyorlaganimizda). Boshqa hollarda biz bolalarga o‘yin holatiga kirishga yoki o‘yinni davom ettirishga yordam beradigan ko‘nikmalarni o‘rgatish kabi bevosita rollarni o‘ynaymiz (masalan, murakkabroq pazlni yig‘ish). Bolalar o‘yiniga qachon aralashish va qachon aralashmaslik kerakligini bilish ham muhimdir. O‘yin orqali o‘rganish integratsiyalashgan va muhim bo‘lsa-da, u tajribasiz ko‘zga ko‘rinmasligi mumkin (Hewes, 2006). Shuning uchun biz bolalar qanday o‘rganishlarini, shuningdek, o‘yin orqali nimani o‘rganishlarini tushunishimiz kerak. Biz bolalarga uzoq, uzluksiz o‘yin davrlarini taqdim qilib, har xil turdagi o‘yinlarni rag‘batlantirish uchun yetarli materiallar berib va bolalarni mustaqil o‘ynashiga imkon yaratib, ularga eng yaxshi yordamimizni bergan bo‘lamiz. Biz, shuningdek, bolalar bilan o‘ynashda to‘g‘ridan-to‘g‘ri rolga qachon va qanday o‘tishimiz kerakligini ham bilishimiz kerak. To‘g‘ri aralashuvda kattalar ishtiroki o‘yinning uzoqroq va murakkabroq epizodlariga olib kelishi mumkin. Kichkina bolalar biz, ota-onalari va boshqa insonlar bilan o‘zaro munosabatga kirishib hamda predmetlar, materiallar va tabiatni anglash orqali bilimini kengaytiradi. L.S.Vыgotskiy hisoblashicha, kognitiv rivojlanish eng yaqin rivojlanish zonasida boshqariladigan o‘qitishdan ijtimoiy o‘zaro aloqadorlik orqali yuz beradi. Zero, bolalar va ularning hamkorlari dialog orqali bilimlarini birgalikda boyitadi. Shuning uchun ta’lim strategiyalari bolalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishini hisobga olishi kerak, chunki ular pedagoglar va bolalar o‘rtasidagi hamda bolalar

va boshqalar o‘rtasidagi muloqotlar asosida o‘rganadilarBolalarning oldingi bilim va ko‘nikmalariga asoslangan ochiq savollar va boshqa tipdagi strategiyalarni qo‘llaganimizda dialoglar bolalar tafakkuri va bilimini kengaytirishi va qo‘llab-quvvatlashi mumkin. O‘qitishning aniq strategiyalarini qo‘llash (biz va bolalar o‘rtasida yoki bolalar o‘rtasida hamkorlikdagi o‘yin orqali) bolalarni o‘qitishgagina emas, balki ular qanday o‘qiyotganini bilishiga ham zamin yaratadi. Kattalarning vazifasi ularni muvaffaqiyatli rivojlanishiga yordam beradigan muhitni yaratishdir: bolaning yoshiga mos ravishda istaklar, ehtiyojlar va intellektual xususiyatlarni shakllantirish.

O‘yinni boshqarishda pedagogning rolini faollashtirish. Pedagog har bir o‘yin turining o‘ziga xos jihatlarini hisobga olishi kerak. O‘yin umumiy tarbiyaviy vazifalarni hal etishga mo‘ljallangan. Ular orasida bolaning axloqiy sifatlarini shakllantirish vazifalari ustuvor hisoblanadi. Bolalar hayoti va faoliyatini tashkil etish shakli sifatida o‘yin kundalik hayotda va umuman pedagogik jarayonda o‘ziga xos o‘ringa ega. Pedagog bolalarning qiziqishini uyg‘otish, faolligini oshirish, ijobiy hissiyotlarini uyg‘otish uchun qanday kundalik jarayonlarni o‘yin shaklida qo‘llash mumkinligi haqida o‘ylab ko‘rishi kerak. Bolalar hayotining shakli sifatida o‘yinning muhim ahamiyati uning har xil faoliyat turlariga singishidir: mehnat, kundalik jarayonlar va h.k. O‘yinning ta’lim-tarbiyaviy imkoniyatlari boshqa biron-bir faoliyat turi bilan uyg‘unlikda bog‘liq bo‘lsa, ortib boradi. O‘yinni mehnat, ko‘rgazmali va konstruktiv faoliyat bilan bog‘lash maqsadga muvofiq. O‘yin davomida yangi o‘yinchoqni yasash (tarozi, durbin), atributlarni boshqacha bezashga ehtiyoj paydo bo‘ladi. Kattalar yordamida bolalar shikastlangan o‘yinchoqni tuzatishlari mumkin. Pedagog bolalarning hayoti va faoliyatini o‘yin shaklida tashkil etib, faollik va tashabbuskorlikni izchil rivojlantiradi, o‘yinda o‘z-o‘zini tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantiradi. O‘yin ta’lim shakli sifatida ikki jihatni o‘z ichiga oladi: kognitiv va o‘yinli (ko‘ngilochar). Tarbiyachi bir vaqtning o‘zida ham pedagog, ham o‘yin ishtirokchisiga aylanadi. U o‘rgatadi va o‘ynaydi, bolalar esa o‘ynab o‘rganadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar foydalanishi mumkin bo‘lgan eng yaxshi strategiyalar bu bolalar o‘yiniga turtki beradigan, rag‘batlantiradigan va uzaytiradiganlaridir. Bolalar o‘yinlarida ularning bilimi va tafakkurini boyitish uchun qachon va qanday ishtirok etishni tushunish maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan malakali pedagogning nishonasi sanaladi. O‘yin bolalarning jismoniy, aqliy, ijtimoiy va hissiy salomatligi va farovonligida markaziy rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar hatto o‘ynash imkoniyatidan mahrum bolalar keyinchalik ijtimoiy va hissiy muammolarga duch kelishi mumkinligini tasdiqladi (Fraser Brown, 2013). O‘yin bu bolalar olamni qanday qabul qilishi va o‘z tajribasini anglashidir. O‘yin shunday ahamiyatga egaki, 2013

yilda BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasiga uning ahamiyati haqida quyidagi izoh qo‘shildi. Unda aytilishicha, o‘yinlar va o‘yin-kulgi bolalar salomatligi va farovonligi uchun juda muhimdir va ijodkorlik, tasavvur, o‘z-o‘ziga ishonch, samaradorlik va jismoniy, ijtimoiy, kognitiv va hissiy kuch va ko‘nikmalarning rivojlanishiga zamin yaratadi. Ular ta’limning barcha jihatlariga hissa qo‘shadilar; o‘yinlar kundalik hayotda ishtirok etish shakli bo‘lib, bolaga faqat quvonch va zavq keltirishi nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega .O‘yin bu nima? O‘yin – bu kutilmagan va faol jarayon bo‘lib, unda tafakkur, his-tuyg‘ular va harakatlar rivojlanishi mumkin.

Bu barchaning shaxsiy ehtiyojlariga javob beradigan murakkab hodisadir. O‘yinda mavjud bo‘lgan turli jihatlar:

● zavq va quvonch;

● ishtirokchilar tomonidan faol jalb qilinganlik;

● ichki motivatsiya (ya’ni u tashqi maqsadsiz o‘tkaziladi);

● tadbirlar ishtirokchilar tomonidan erkin tanlanadi;

● ishtirokchilar tomonidan shaxsan yo‘naltirilgan yoki birgalikda yo‘naltirilgan bo‘lishi mumkin;

● e’tibor maqsadga (mahsulot) emas, balki vositalarga (jarayonga) qaratiladi. O‘yinlar bolalarning muzokara qilish, hissiy muvozanatni tiklash, nizolarni hal qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar o‘yin va o‘yin-kulgilarda ishtirok etib, amaliy ko‘nikmalarni egallaydi; atrofdagi olamni o‘rganadi va anglaydi; yangi g‘oyalar, rollar va tajribani sinovdan o‘tkazishadi hamda shu bilan birga dunyodagi o‘z ijtimoiy mavqeini tushunish va “qurishni” o‘rganishadi. Jismoniy jihatdan o‘yin bolalarga mayda va yirik motorikani rivojlantirish hamda jismoniy malaka va mushaklarni boshqarishni mashq qilish va takomillashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, u bolalarning makonni tushunishi va tavakkalchilik qobiliyatini rivojlantiradi. Muntazam jismoniy faoliyat salomatlik, ovqatlanish va farovonlikka sog‘lom munosabatda bo‘lishga yordam beradi. Kognitiv munosabatda o‘yin xotira, tasavvur, konsentratsiya va ijodkorlikni rag‘batlantiradi, shuningdek, g‘oyalar va savollarni o‘rganish va muammolarni bashorat qilish va hal qilish imkonini beradi. Bilish faoliyati jarayonida bolaning ko‘rgazmali va mantiqiy tafakkuri, ixtiyoriy anglash diqqati, xotira, ijodiy tasavvurning rivojlanishi sodir bo‘ladi. Bilish faoliyati o‘yin faoliyatining ajralmas qismi vazifasini bajaradi. O‘yin davomida bolaning ma’naviy va jismoniy kuchi, shuningdek, uning diqqati, xotirasi, tasavvuri, intizomi, chaqqonligi rivojlanadi, yangi bilim va ko‘nikmalari egallanadi va o‘zlashtiriladi. Bundan tashqari, o‘yin maktabgacha yosh davriga xos bo‘lgan ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishning o‘ziga xos usulidir.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning to‘laqonli bilim olishi ta’lim-

tarbiya jarayonining uchta asosiy bloki negizida tashkil etilishi lozim:

 maxsus tashkil etilgan o‘quv faoliyatida;

 pedagog bilan bolalarning birgalikdagi bilish faoliyatida;

 bolalarning mustaqil bilish faoliyatida.

Lingvistik jihatdan o‘yin og‘zaki va noverbal muloqot malakalarining rivojlanishiga yordam beradi va til yordamida o‘z tajribalarini his qilish orqali bolalarning dunyoni tushunishlarini kengaytiradi. Verbal muloqot (belgili) so‘zlar, ya’ni inson nutqining o‘zi yordamida amalga oshiriladi. Noverbal muloqotda so‘zlashuvda qo‘llanilmaydigan (noverbal) belgilar (pozitsiyalar, imo-ishoralar, yuz ifodalari, intonatsiyalar, qarashlar, fazoviy joylashuv va boshq.) axborotni uzatish vositasi hisoblanadi.Muloqotning asosiy noverbal vositalariga quyidagilar kiradi: Kinestika – muloqot jarayonida inson his-tuyg‘ulari va hayajonlarining tashqi namoyon bo‘lishini o‘rganadi.

U o‘z ichiga oladi:

● imo-ishoralar;

● mimika;

● pantomimika.

Imo-ishoralar – bu qo‘llar va boshning turli harakatlari. Imo-ishora tili o‘zaro hamjihatlikka erishishning eng qadimgi usulidir. Mimika – bu yuz mushaklarining harakati, hissiyotlarning asosiy ko‘rsatkichi. Yuz ifodalarining asosiy xarakteristikasi uning yaxlitligi va dinamikligidir. Demak, oltita asosiy emotsional holatning yuz ifodasida (g‘azab, quvonch, qo‘rquv, qayg‘u, hayrat va taajjub) yuz mushaklarining barcha harakatlari muvofiqlashadi. Yuz ifodasi bo‘yicha asosiy axboriy yuk qoshlar va lablar tomonidan bajariladi. Pantomimika – bu qadam tashlash, gavdaning turish holati, qad-qomat, tananing umumiy motorikasi. Hissiy jihatdan o‘yin bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini o‘rganish, nomlash va ular haqida gapirish, shuningdek, ruhiy zo‘riqishni yengish, qiyin vaziyatlarni to‘g‘ri qabul qilish va boshqalar bilan muloqotda bo‘lish imkonini beradi. His-tuyg‘ular bolalar hayotida muhim rol o‘ynaydi, voqelikni idrok etish va unga javob berishga ko‘maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. PQ-4312-sonli qaror. 2019 yil 8 may.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.

O‘RTA OSIYO HUDUDLARIDA DEMOGRAFIK JARAYONLAR VA OILA-NIKOH MUNOSABATLARI TARIXIDAN

Tillaxodjaeva Xurshida Djumabayevna
Toshkent davlat texnika
universiteti katta o‘qituvchisi

Barchamizga ma'lumki, ona yurtimizda azaldan oila va nikoh munosabatlariga katta e'tibor bilan qaralgan va hozirgacha ajdodlarimiz va ota bobolarimiz tomonidan nikohning qanchalik muqaddasligini, er va xotin o‘rtasidagi ajralishlarning oldini olish va oilani qanday bo‘lmasin saqlab qolishga uringanlar. Afsuski, so‘nggi yillardagi nikohdan ajralish to‘g‘risida berilayotgan ma'lumotlarga ko‘ra mamlakatimizda ajralish holatlari juda ko‘payib, achinarli holatga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Masalan, hozirgi kunda olib borilgan tahlillarga ko‘ra, respublika bo‘yicha 24 572 ta nikohdan ajralish holatlari qayd etilgan bo‘lib, har ming nafar aholiga to‘g‘ri keladigan nikohdan ajralishlar soni – 1,4 promilleni tashkil etgan. Eng ko‘p ajralishlar Toshkent, Namangan va Farg‘ona, Andijon, Samarqand viloyatlarida kuzatilgan bo‘lsa, eng kami – Navoiy, Jizzax va Sirdaryo viloyatlariga to‘g‘ri keladi.

O‘zbek xalqining vujudga kelishi, rivojlanishi, ularning oilaviy munosabatlari, demografiyasi masalalarini o‘rganish ko‘p tadqiqotchilarni qiziqtirib kelgan dolzarb masalalardan biri sanaladi. Aholishunoslik, aholi sonining o‘sishi, tug‘ilish, o‘lim holatlarini qayd etish, aholi tarkibi, yosh jihatlarini o‘rganish masalalarida qadimgi davrga oid manbalar, statistik ko‘rsatgichlar amalda mavjud emas. Shu nuqtai nazardan bu davrda yashagan aholining fuqarolik holatlarini statistik tahlil qilish imkoniyatlari amalda nolga teng hisoblanadi. Demografik jarayonlarni harakatlantirib turadigan oila-nikoh munosabatlari insoniyat tarixining ilk bosqichlaridayoq shakllangan. O‘ziga yarasha demografik jarayonlarni boshidan kechirgan O‘rta Osiyo xalqlarida oila-nikoh munosabatlari shakllanib kelgan.

Ko‘plab tadqiqotlarda O‘rta Osiyoda uzoq davr mobaynida katta patriaxal oilalar (oilaning eng dastlabki tarixiy shakli)da 30 dan 45 kishigacha bo‘lganligi haqida ma'lumotlar keltiriladi. Bunday oilalarda oila boshlig‘i hisoblangan ota bilan birga uning oilasi o‘g‘il farzandlari, ularning farzandlari, qizlari, ayrim hollarda oila boshlig‘ining aka-uka va opa-singillari ham yashagan.[1;67]

Yarim ko‘chmanchi o‘zbeklar turmush tarzini o‘rgangan A.D. Grebenkin ham shunga o‘xshash ma'lumotlarni keltiradi. Ba'zi o‘zbek oilalarida oila qurgan o‘g‘illarini ajratish odat tusiga kirgan bo‘lsa, boshqalarida esa, aksincha, ular otasi bilan bitta o‘choq atrofida uzoq vaqt yashashgan, oilada 10 tacha turmush qurgan va o‘z farzandlariga ega o‘g‘illar birga yashagan oilalar bo‘lgan.[2;62] Ana

shunday katta oiladagilar soniga qarab qishloqda yoki shaharlarda yashovchi aholi soniga qarab soliq to‘lovchilarni aniqlashgan. Shu asosda aholini taxminiy soni mamlakat bo‘yicha aniqlangan. Chunki, har bir qishloq yoki ovul oqsoqollarida bunday ro‘yxat mavjud bo‘lgan, shaharlarda esa mahalla oqsoqollari ro‘yxatni yuritishgan.

Shariat qonuni aholini tabiiy harakatlanish jarayonlarini hisobga olish, bu borada statistika yuritishni hamda aholining yoshi, jinsi, nikohdan o‘tish va uni bekor qilish bilan bog‘liq dalolatnomalar tuzishni qo‘llab-quvvatlamagan. Shu nuqtai-nazardan ta'kidlash joizki, O‘rta Osiyo hududlarida islom dini qaror topganidan to XX asr boshlariga qadar fuqarolik holatlarini ro‘yxatga olishga oid rasmiy ma'lumotlar amalda yo‘q.

1917-yil oktabrdagi davlat to‘ntarishiga qadar ham Turkistonda kelin va kuyov o‘rtasidagi nikoh shartnomasi tuzilgan. Ushbu shartnoma tuzilishi biy va qozilar ishtirokida amalga oshirilgan. Ushbu shartnomada kelin va kuyov (er va xotin) o‘rtasidagi huquq va majburiyatlar, nikohni tugatish tartibi va oqibatlari, ota-ona va farzandlar oldidagi burchlariga amal qilish kabilar aks etgan.

Tadqiq qilinayotgan davrda oila-nikoh munosabatlarida ko‘p xotinlik, ya'ni xotin ustiga xotin olish ko‘pchilikni hayratlantirmagan, chunki shariat bunga ruxsat bergan. Qalin bilan bog‘liq holatlar esa ikki tomon kelishuvi orqali hal etilgan. Qalin miqdorini belgilashda kuyov tomonning mablag‘i, kelinning husni va holati hisobga olingan. Oxir oqibat tomonlar ma'lum bir miqdorga kelishishgan.[3;8]

Aholi hisobini olish bilan bog‘liq dastlabki urinishlar Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyoga qilingan istilolaridan so‘ng Turkiston general-gubernatorligi hududlarida amalga oshirilgan. Ammo yetarli darajada ma'lumotlar to‘plash imkoniyati bo‘lmaganligi sababli Turkiston harbiy guberniyasi va uning joylardagi bo‘linmalari tomonidan to‘liq bo‘lmagan ma'lumotlar to‘plangan. Shu bois bu ma'lumotlar o‘lkadagi demografik vaziyatga baho berishga yetarli bo‘lmagan. Tug‘ilish to‘g‘risidagi, o‘lim, nikohdan o‘tish va ajralish bilan bog‘liq ma'lumotlar aholi yashaydigan juda kam sonli hududlardagina amalga oshirilib, ular ham doimiy xarakter kasb etmagan.

Aholini ro‘yxatga olish bilan bog‘liq jarayonlarga bir qancha holatlar o‘z ta'sirini o‘tkazgan. Masalan, Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida Turkiston general-gubernatori nomiga viloyat va uezdlar rahbarlari tomonidan yuborilgan ma'lumotlarda fuqarolik holatlarini ro‘yxatga olish jarayonlaridagi turli sabablar ko‘rsatiladi. Xususan, Sirdaryo viloyati boshqaruvchisining yozishicha, ruyxatga olish kitoblari kamdan-kam hollarda yuritilganligi, unda ham ovul oqsoqollari tomonidan ayrim holatlardagina, shunda ham to‘liq bo‘lmagan yozuvlar haqida ma'lumot beradi.[4;192]

XIX asr oxirlarida imperiya statistika qo‘mitasining erkin iqtisodiy jamiyatning asosan Turkiston o‘lkasidagi demografik hisoblarning holati to‘g‘risida berilgan ma'lumotda Sirdaryo viloyatida 1894-1896 yillar bo‘yicha shaharlar va uezdlardagi mavjud holat to‘g‘risida aniq ma'lumot bera olmasligini, chunki, bunday raqamlar mavjud emasligini ta'kidlanadi: viloyat yuborayotgan va undan olinayotgan ma'lumotlar to‘g‘risida qo‘mita hech qanday ma'lumotga ega emas va ko‘chmanchi turmush tarziga asoslangan aholi haqida bunday ma'lumot olishning imkoniyati ham yo‘q. [5;23] Ko‘rinib turibdiki, Rossiya ma'muriyati o‘lka aholisi haqida ma'lumotlar to‘plash, miqdorini aniqlash borasida harakatlar qilgan. Ammo mavjud ob'ektiv va sub'ektiv sabablar bunday imkoniyat bermagan.

1867-yilda Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilib, ma'muriy boshqaruv yo‘lga qo‘yilgach, o‘lka aholisi sonini aniqlash, ularning tabiiy va mexanik harakatlanishi ustidan doimiy hisob yuritishga urinish amalga oshirishga kirishiladi. Ammo mahalliy sharoitlar sababli uzoq vaqtgacha buning uddasidan chiqib bo‘lmaydi. Shu tariqa O‘rta Osiyoda XIX asrning oxiriga qadar ham aholini ro‘yxatga olishni amalga oshirib bo‘lmaydi.[6;194] Bunga sabab, avvalo, aholining ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi qismining muqim joyda yashamasligi, qolaversa, mahalliy amaldorlarning ushbu masala bilan shug‘ullanishga yuzaki yondoshishlari sabab bo‘lgan.

Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan hududlarda (Buxoro amirligiga qarashli) tashkil etilgan Zarafshon okrugining tarkibiga kirgan Panjikent, Kattaqo‘rg‘on va Samarqand ma'muriy bo‘linmalari aholisi tarkibi tahlil etilib, har bir hovlida yashovchilar soni o‘rtacha 5 kishidan hisoblanib, 1871-yilga ko‘ra okrug aholisining umumiy soni 280.9 ming kishi deb belgilangan. [6;195]Bu raqamlar taxminiy hisob-kitob bo‘lib, rasman mahalliy musulmon aholi ro‘yxatga olinmagan, har bir hovlida yashovchi aholi sonining o‘rtacha hisobdan kelib chiqqan.

SSSR tarkibiga kirgan O‘rta Osiyo respublikalari aholisining soni 1865-1900-yillar oralig‘ida qanday o‘zgarganligini quyidagi jadvalda ko‘rish mumkin bo‘ladi.

SSSR tarkibiga kirgan O‘rta Osiyo respublikalari aholisining soni dinamikasi (1865-1900 yillar, ming kishi hisobida.) [6;200]

Respublikalar hududlari (SSSR tarkibida)	**Yillar**								
	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1897	1900
O‘zbekiston SSR	3320	3426	3529	3651	3767	3889	3931	3948	4016
Qirg‘isiston SSR	547	502	533	603	622	641	655	663	697

Tojikiston SSR	686	703	722	742	763	784	792	810	848
Turkmaniston SSR	637	653	672	692	711	731	737	750	757
O‘rta Osiyo	5190	5344	5506	5687	5869	6045	6115	6171	6358

Jadvaldan ko‘rinadiki, O‘rta Osiyo aholisi 1865-1900-yillar orasida o‘sish ko‘rsatgichiga ega bo‘lgan. Bu o‘sish tabiiy – ya'ni tug‘ilish hisobiga bo‘lgan. Ammo yuqorida qayd etganimizdek, fuqarolik holatlari dalolatnomalarini ro‘yxatga olish yo‘lga qo‘yilmaganligi sababli raqamlar xonadon va oila a'zolarining o‘rtacha sonidan kelib chiqib belgilanib, shundan umumiy raqamlar olingan. Mexanik o‘sish esa katta ahamiyat kasb etmagan. Rossiya ichki guberniyalaridan ko‘chib keluvchilar bu davrda asosan harbiylardan iborat bo‘lib, ular aksariyat holda yirik shaharlar va mustahkamlangan manzilgohlarda joylashishgan. Bunday statistik ma'lumotlar O‘zbekiston milliy arxivi fondida ko‘plab uchraydi.

O‘rta Osiyo aholisining hisobini aniqlash maqsadidagi dastlabki urinishlardan biri 1876-yilda Zarafshon okrugida amalga oshirilgan. Unda aholi soni, uning tarkibi, ijtimoiy holati va mahalliy aholining alohida farqli tomonlarini aniqlashga harakat qilingan. Bu hisobga olishlar ayrim qimmatli ma'lumotlarni bergan. Toshkent shahrining tub joyli va yevropalik aholi yashaydigan qismlarida ham bir necha marotaba ro‘yxatga olish amalga oshirilgan. Jumladan, 1893-yil 17-martda bir kunlik ro‘yxatga olish rus aholisi orasida o‘tkazilgan, 1892-yil 28-martda Samarqand shahrida rus aholisi orasida bir kunlik ro‘yxatga olish o‘tkaziladi. Unga ko‘ra, ruslar soni 10128 kishi, jumladan, 5922 tasi harbiylar va ularning oila a'zolari ekanligi aniqlanadi. Shunga o‘xshash ro‘yxatga olish ishlari Verniy va Farg‘ona shaharlarida o‘tkaziladi.[7;198]

Turkiston hududlari bo‘ysundirilganidan keyin aholini dastlabki rasmiy ro‘yxatga olish tadbiri – Butunrossiya aholini ro‘yxatga olish 1897-yilda tashkil etilgan. Ro‘yxatga olish Farg‘ona, Samarqand, Sirdaryo, Kaspiyorti va Yettisuv viloyatlarida o‘tkazilgan.[8;210] Ammo bu ham aholi sonini aniqlashning to‘liq imkonini bermagan, asosan rus aholisi hisobga olinib, mahalliy aholi esa oilalar va xonadonlardagilarning o‘rtacha soni hisobidan olingan. Tug‘ilish bo‘yicha ma'lumotlar ham shu asosida shakllantirilgan.

Ayrim arxiv hujjatlarida, statistik hisobotlarda tug‘ilish holatlari bilan bog‘liq ba'zi ma'lumotlarnigina olish mumkin bo‘ladi. Masalan, 1870-yil Sirdaryo viloyatiga tegishli ma'lumotlarga ko‘ra, viloyat bo‘yicha har ming aholiga nisbatan tug‘ilish – 34,5 ta, shu jumladan, Toshkent shahri bo‘yicha – 38,8ta , Qurama uezdi bo‘yicha – 30,2 ta, Jizzax uezdi – 40,6 ta, Xo‘jand uezdi bo‘yicha – 37,8 ta, Chimkent uezdi bo‘yicha – 27,7 ta ni tashkil etadi.[9;207] Ammo Turkistonning

boshqa hududlarida tug'ilish ko'rsatkichlari bundan ham yuqori bo'lganligi haqida ma'lumotlar uchraydi (Ettisuv viloyati ayrim uezdlari). Bunday ko'rsatkichlar haqiqatdan ancha yiroq va aniq asoslar yetarli emas edi.

Fuqarolik holatlari dalolatnomalarini ro'yxatga olish organlari vazifalaridan biri o'lim bilan bog'liq holatlarni ham qayd etish hisoblanadi. Ammo mamlakatimiz hududlarida islomga qadar ham, undan keyingi davrlarda ham bunday tizim ishlamagan. Chunki o'lim va uning sabablari turlicha bo'lishi mumkin.

Turkiston o'lkasida Chor Rossiyasi hukmronligi davrida o'lim bilan bog'liq statistika yuritishga urinishlar bo'lgan. O'lim sabablari aniqlashtirilgan. Aksariyat hollarda mahalliy aholi orasida sodir bo'layotgan o'lim holatlariga turli yuqumli kasalliklar, aholi turmush tarzida hukmron bo'lgan feodal tartiblarning saqlanib qolishi oqibati hayot sharoitining yomonligi, kabi holatlar bilan izohlangan.

Turkistonda sho'ro hokimiyati o'rnatilgunga qadar ham o'lim holatlari to'g'risida aniq bir statistika yuritilmagan. Demak, o'lim holatlari bilan bog'liq statistika ham amalda mavjud emas edi.

O'rta Osiyoda demografik vaziyat bilan bog'liq jarayonlarning muhim jihatlaridan biri erta yoshdagi nikoh sanaladi. Ota-onalar farzandlarini ertaroq uylantirish yoki turmushga berishga harakat qilishgan.[9;207]

Islom dini shariat qonuniga ko'ra, ko'pxotinlik man etilmagan. Ammo poligam oilalar soni uncha ko'p uchramaydi. Bu odatda moliyaviy holatlar bilan bog'liq bo'lib, hamma ham bunga jazm kilavermagan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, demografik jarayonlar, ularni tartibli tarzda yo'lga qo'yish bilan bog'liq muammolar oxirigacha bartaraf etilmadi. Shu bilan birga asrlar davomida shakllangan odat aholi orasida oila-nikoh munosabatlarida ayrim hollarda shariatga zid bo'lsada saqlanib qolganligini ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda, aholini ro'yxatga olish muayyan vaqt ichida mamlakatdagi barcha shaxslarga taalluqli demografik, iqtisodiy va ijtimoiy ma'lumotni to'plash, birlashtirish, baholash, tahlil qilish va tarqatish jarayonidir. U aholi to'g'risidagi eng ishonchli manba hisoblanadi. Shu bois bu tadbirni amalga oshirish mamlakat rivojini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Снесарев Г.П. О некоторых причинах сохранения религиозно-бытовых пережитков у узбеков Хорезма. / СЭ, 1957. – №2, 67-с
2. Гребенкин А.Д Узбеки. / Сборник. Русский Туркестан, 11. – Москва. 1872. – 62с .
3. 3. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997. – B. 8.
4. Караханов М. Источники изучения демографической истории Средней Азии, Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР. Сборник статьей. – Москва: Статистика, 1977. – С. 192.
5. O'zbekiston milliy arxivi, 19-fond. 1-ro'yxat. 1760-ish. 23-varaq.

6. Караханов М.К. Источники изучения демографической истории Средней Азии, Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР. Сборник статей. – Москва: Статистика, 1977. – 194 с.195с.200с.
7. Караханов М.К. Источники изучения демографической истории Средней Азии, Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР. Сборник статьей. – Москва: Статистика, 1977. – 198 с.
8. Терентьев М.А. Статистические очерки Среднеазиатской России, очерк III, Приложение №4, “Движение населения. Сирдаринской области за 1870 г.” С-б, 1874: яна қаранг Карахонов М.К. Источники изучения демографической истории Средней Азии, Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР. Сборник статьей. – Москва: Статистика, 1977. – 210 с.
9. Карахонов М.К. Источники изучения демографической истории Средней Азии, Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР. Сборник статьей. – Москва: Статистика, 1977. – 207 с.

MUSIQA METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA MUSIQA RAHBARINING PEDAGOGIK VAZIFALARI

Mizamova Hulkar Muhiddinovna
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini
qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti
katta o‘qituvchisi

Maktabgacha ta’lim tashkilotida musiqa rahbari maktabgacha yoshdagi musiqiy ta’lim orqali musiqa mashg‘ulotlarini tashkillashtiradigan tor mutaxassislik pedagogi hisoblanadi. Bolalarning musiqiy didini va dastlabki musiqiy savodini o‘stirish va musiqiy layoqatini qobiliyat darajasiga ko‘tarish uchun xizmat qiladi. Musiqa rahbari bolalar bilan jamoaviy va yakka tartibda faoliyat olib boradi. Direktor tomonidan tasdiqlangan ish jadvali asosida guruhli mashg‘ulotlar, pedagoglar bilan hamkorlik, bolalar bilan yakka tartibda ishlash, ma’naviy va ko‘ngil ochish soatlari, bolalar bayram ertaliklarini tashkil etish kabi muhim vazifalarni olib boradi. Maktabgacha ta’lim xodimlari asosiy lavozimlarining malaka tavsiflarini tasdiqlash to‘g‘risida Maktabgacha ta’lim vazirligining 255-sonli buyrug‘iga asosan musiqa rahbarining lavozim vazifalari quyidagicha tavsiflangan:

• “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari” hamda “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi va variativ (muqobil) dasturlari, o‘quv-uslubiy qo‘llanmalarini amaliyotga tatbiq etish;

Har bir musiqa rahbari Maktabacha ta’lim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar va maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartiga amal qilgan holda faoliyat olib borishi lozim. Ya’ni davlat dasturda belgilab berilgan bolaning asosiy kompetentsiyalarini o‘stirishga, bolaning yosh xususiyatlarini

inobatga olgan holatda mashg‘ulotlar tashkil etishga, mavzuli rejalashtirish bo‘yicha haftalik va oylik mavzular asosida o‘quv jarayonini belgilashga qaratilgan.

• maktabgacha ta’lim tashkiloti rejasiga muvofiq musiqa mashg‘ulotlarini o‘tkazish bo‘yicha seminarlar va ochiq mashg‘ulotlar o‘tkazishni tashkil etish;

Har bir o‘quv yili davomida musiqa rahbari o‘zining yangicha metodik ishlari va izlanishlari natijasini ochiq mashg‘ulot yoki seminar tarzida pedagoglar va rahbariyat jamoasiga, shu bilan birga, kuzatuv kengashi a’zolariga taqdim etishi ko‘zda tutilgan. Ilg‘or pedagogik tajribalarni ommaviylashtirish uchun ham ko‘p yillik tajribaga ega musiqa rahbarining ishlari ochiq mashg‘ulotlar va seminarlar orqali o‘rganiladi.

• maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari, bolalar va ularning ota-onalari bilan o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish;

Musiqa rahbari o‘zlashtirishi past va layoqati sust bolalar bilan yakka tartibda faoliyat olib borar ekan, ularning ota-onasi bilan hamkorlikda ishlashga to‘g‘ri keladi. Berilgan vazifalarni uyda takrorlash va ota-onani bolaning o‘zlashtirishi uchun hayrihohligini oshirish maqsadida doimiy hamkorlikda ishlashni tashkillashtirish lozim. Qaysi guruhda musiqa mashg‘ulotlarni olib borilayotgan bo‘lmasin, o‘sha guruhning tarbiyachisi va tarbiyachi yordamchisi bilan o‘rgatilayotgan qo‘shiq yoki ritmik harakatlarni o‘zlashtirishi uchun hamkorlik ishlarini tashkil etadi. Qisqa payt davom etadigan musiqa mashg‘ulotlarida o‘rgatilgan asarni mustahkamlash maqsadida tarbiyachilar bolalarning kun tartibidagi erkin faoliyatida mana shu asarning so‘zlarini takrorlab turishadi. Bu esa maqsadli hamkorlikni tashkil etishda samarali yo‘l hisoblanadi.

• maktabgacha ta’lim tashkiloti ma’muriyati tomonidan belgilagan o‘quv, uslubiy va tashkiliy ishlarda ishtirok etish;

Musiqa rahbari o‘quv yili boshida belgilangan o‘quv faoliyatini vaqtida olib borishi, Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bayram va ko‘ngil ochish kunlarni o‘tkazishda jonbozlik ko‘rsatishi, musiqa zalini bolalar uchun ko‘rgazmali va o‘quv tarbiyaviy jihozlar bilan qulay holatda bezatishi kabi tashkiliy ishlarni olib boradi. O‘z faoliyatidan zavq oladigan, bolalar bilan ishlash ular uchun quvonch bag‘ishlaydigan har qanday musiqa rahbari bu kabi vazifalarni sidqidildan bajaradi.

• tarbiyalanuvchilarning musiqaga bo‘lgan qobiliyatlarini o‘stirish va ijodiy va musiqaviy faoliyatini tashkil qilishning turli shakl va ko‘rinishlaridan foydalanib, ularda estetik didni shakllantirish, musiqani tinglashga o‘rgatish;

Bolaning yosh jihatidan rivojlanish indikatorlari ya’ni ko‘rsatkichlari yaxshi bilgan holda, ular bilan turlicha musiqiy faoliyat turlaridan foydalanish orqali musiqa mashg‘ulotlarini tashkillashtirishi lozim. Musiqa rahbari asosiy beshta

musiqiy faoliyat turidan foydalanishi belgilab berilgan. Musiqa tinglash va idrok etish, qo‘shiq kuylash, musiqiy ritmik harakatlar, bolalar musiqiy cholg‘ularida jo‘r bo‘lish va musiqa savodi.

• tarbiyalanuvchilarning musiqiy qobiliyatlarini yakka va jamoa ko‘rinishda rivojlantirishga ko‘maklashish;

Avvalo, bolajonlar yakka va jamoaviy tarzda musiqa mashg‘ulotlarini qo‘shiq kuylash hamda musiqiy cholg‘ularga jo‘r bo‘lish faoliyati orqali o‘zlashtirib boradi. Bolalar o‘z qobiliyatlarini jamoa oldida namoyish etishi, ulardagi ijodiy va men kompetensiyalarini rivojlantiradi. Jamoaviy tarzda olib borilgan qo‘shiq kuylash va musiqiy ritmik o‘yinlarni bajarish faoliyat orqali ularning tortinchoqlik va odamovilik sifatlarini bartaraf etib, shu bilan birga, kommunikativ kompetensiyalarini shakllanishiga yordam beradi. Cholg‘u ijrochiligiga o‘rgatish faoliyati murakkab jarayon bo‘lganligi sababli, bola bilan yakka tartibda ishlashni talab etadi. Bola musiqa rahbarining ko‘rsatmalari asosida cholg‘uni to‘g‘ri ushlashi, qaddini tutish holati, agar o‘tirish ijro etish talabidagi cholg‘u bo‘lsa o‘tirish holati, cholg‘uda ovoz chiqarish yo‘llarini bilishiga, dastlabki musiqa savodi va ritmni his qilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan mashqlarni bajarishiga to‘g‘ri keladi. Ammo pedagog cholg‘u ijrochiligiga o‘rgatish faoliyatini ansambl ko‘rinishida olib borilsa, musiqa rahbari ko‘rsatmalariga ergashgan holatda, bolalarni bir-birini ijrosini eshitib uyushib ijro etishga o‘rgatadi. Shu bilan birga, tarbiyalanuvchilar bir-biridagi kamchilikni ko‘rib tuzatishga imkoniyat beradi. Mana shu jihatlarini inobatga olgan musiqa rahbari bolaning ijodiy qobiliyatini yakka va jamoaviy mashg‘ulotlarni tashkil etish orqali o‘stirib borishi lozim.

• maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyalanuvchilarning musiqiy bilim darajasini umumlashtirish, tahlil qilish va natijasiga ko‘ra chora-tadbirlar, individual va yosh xususiyatlarini, ijodiy qobiliyatlarini hisobga olib, qo‘shimcha mashg‘ulotlar rejasini belgilash;

Har bir bola turlicha layoqat va iqtidor darajasiga ega. Bundan tashqari oiladagi muhit ham ularning xarakter va shaxsiy sifatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Qaysidir tarbiyalanuvchi sho‘x, jo‘shqin va kirishimli bo‘lsa, ba’zilari vazmin, kamsuqum va tortinchoq bo‘lishadi. Ammo bu kabi sifatlar 3-7 yoshgacha bo‘lgan bolaning qobiliyat darajasini belgilamaydi. Qobiliyatning dastlabki belgisi layoqat hisoblanib, uning rivojlanib yuzaga chiqishi uchun, avvalo, ijodiy muhit zarur. Ijodiy muhitni esa oilada ota-ona, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagoglar yaratib beradi. Bundan ko‘rinib turibdiki, ba’zi bolalardagi tortinchoqlik ostiga yashiringan qobiliyatlarni yuzaga chiqarish uchun ijodiy muhit, pedagoglar yordami juda ham muhim hisoblanadi. Musiqa rahbari o‘z ishini tashkil etishga kreativ yondoshgan holatda bolalar bilan ishlar ekan, mana shu jihatlarga alohida

e’tibor berishi va o‘z ish rejasini belgilashi lozim. Bolalarning imkoniyat darajasiga qarab ular bilan qo‘shimcha ishlashi, o‘zlashtirishi past bo‘lgan bolalar bilan esa yakka tartibda ishlash rejasini belgilab oladi. Bundan tashqari bolaning jismoniy va ruhiy holatida nuqsoni bor bo‘lsa, tor mutaxassislik pedagoglari bilan hamkorlikda ishlash rejasini tuzib olinadi va bunday bolalarni sog‘lomlashtirish uchun metodik ishlar birgalikda olib boriladi.

• bolani rivojlanish xaritasini yuritishda tarbiyachi bilan hamkorlikda yuritib borib, psixolog tomonidan kuzatuv natijasida belgilangan indikatorlar bo‘yicha bolalar tomonidan erishilgan natijalar va salbiy tomonlarni aniqlash, olingan natijalarga mos ravishda ta’lim jarayoniga tuzatishlar kiritish, individual ishlarni rejalashtirish va amalga oshirish bo‘yicha yakuniy kuzatuvlarni o‘tkazilganligini nazorat qilib borish;

Bolaning turli yosh xususiyatlarini tahlil qilib borish, Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standartlariga to‘g‘ri kelish yoki kelmasligini kuzatish, har bir pedagogning lavozim vazifalaridan biridir. Tarbiyachi va tor mutaxassislik pedagoglari har bir bolaning o‘zgarishlari va o‘zlashtirish darajalarini kuzatib tahlil qilishga mas’uldirlar. Agar tarbiyalanuvchilarning rivojlanish darajasida o‘zgarishlar kuzatilsa, individual ishlarni rejalashtirish va amalga oshirish bo‘yicha yakuniy kuzatuvlarni o‘tkazish hamda nazorat qilib borish lozim.

• tarbiyachilar bilan birga tarbiyalanuvchilarni raqsga tushishga, ashula aytishga, musiqiy o‘yinlarga o‘rgatish;

Davlat dasturida belgilangan mavzuli rejalashtirish asosida tarbiyachilar o‘tkazilgan frontal mashg‘ulotlar olib borar ekan, musiqa rahbarlari bilan hamkorlikda bolalar uchun mavzuga mos qo‘shiqlar va musiqiy o‘yinlar tashkil etishlari lozim. Tarbiyachilar va ularning yordamchilari esa jamoaviy tarzda olib boriladigan musiqa mashg‘ulotlarida musiqa rahbariga ko‘makchi bo‘lib, bolalarni tartibga chaqirib turishi va ularning diqqatini mashg‘ulotga jalb qilishga, harakatlarni bajarishga va qo‘shiqlarni barobar kuylashiga yordam berishi kerak.

• ota-onalarga farzandlarining musiqiy tarbiyaga moyilligi, qobiliyati, iqtidorini rivojlantirish yuzasidan maslahatlar berish;

Musiqa mashg‘ulotlari davomida bolalar tahlil qilib boriladi. Bayramlar va turli musiqiy kechalar orqali bolalarning jamoaviy va yakka chiqishlari kuzatilgan holda, layoqati va musiqiy eshitish qobiliyati tengdoshlariga nisbatan yuqori bo‘lgan tarbiyalanuvchilar ajratib olinadi. Ularga qo‘shimcha topshiriqlar berilib, musiqiy eshitish qobiliyatini yanada o‘stirishga e’tibor qaratiladi. Iqtidorli bolalarning ota-onalariga bolasining iqtidorini o‘stirishda ko‘makchi bo‘lishi va kelajakda musiqaga oid kasblarga yo‘naltirishi bo‘yicha maslahatlar berib boriladi.

• maktabgacha ta’lim tashkilotida tashkil etiladigan bayram ertaliklari, turli ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish;

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari musiqiy kechalar, ma’naviy tadbirlar, ko‘ngil ochish soatlari, bayram ertaliklariga boy. Bayramlarni tashkillashtirishda tarbiyachi va barcha tor mutaxassislik pedagoglari birgalikda hamkorlikni yo‘lga qo‘yishadi. Bayram ertaliklari siklogrammasi har bir guruh uchun alohida tuzib chiqiladi. Yil boshida o‘tkazish vaqti va tartibi rejalashtirilib, tashkilot direktori tomonidan tasdiqlanadi. Bolalar bilan musiqa mashg‘ulotlari orqali o‘zlashtirilgan kuy-qo‘shiqlar va jamoaviy chiqishlardan tarkib topgan dastur yoki bayram ertaliklari ssenariylari ishlab chiqiladi. Har bir guruh uchun alohida bayramlarni o‘tkazishga qo‘yilgan talablar va vaqt me’yorlariga amal qilish lozim. Bolalarning diqqati va jismoniy layoqatini inobatga olgan holatda ular bilan ishlash va turlicha yordashuv talab etiladi. Kichik guruh (3-4) yoshidagi bolalar uchun bayramlar o‘tkazish vaqti 20 minutni, o‘rta guruh (4-5) yoshidagi bolalar uchun 25-30 minut, katta guruh (5-6) yoshidagi bolalar uchun 30-35 minut, maktabga tayyorlov guruhi (6-7) bolalar uchun 35-40 minutni tashkil qiladi.

Bundan tashqari, pedagoglar bolalar bilan mashg‘ulotlarda shug‘ullanayotganda ovoz kuchaytirgichlardan ham keng foydalaniladi. Albatta, buning yomon tomoni yo‘q. Musiqani tinglashi va idrok etishi, “musiqiy orkestr”, musiqa ostida musiqiy didaktik o‘yinlar va musiqiy-ritmik harakatlar bajarishi kabi faoliyatlarda, badantarbiya mashg‘ulotlarini bajarishida ovoz kuchaytirgichlar pedagoglar uchun juda ham kerak. Ammo bolalarni eshitish qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan holatda musiqaning baland qo‘yilishi, bundan tashqari, o‘ta shovqin va saviyasiz musiqalarni tanlanib eshittirilishi kabi holatlar uchrab turadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotidagi barcha pedagoglar bolaning ma’naviy o‘sishiga, musiqaning go‘zal sehridan bahramand etib borishga mas’uldir.

• odob-axloq, jamoa shartnomasi, sanitariya-gigiyena talablari, mehnatni muhofaza qilish, texnika va yong‘in xavfsizligi qoidalari talablariga rioya qilish.

Birinchi galda maktabgacha ta’lim tashkiloti odob va axloq, tarbiya maskani hisoblanadi. Milliy qadriyatlarimiz ostida yo‘g‘rilgan odob me’yorlarini bolajonlarga singdirib borishimiz, ularning oq va qorani anglashida yordam beradi. Milliy musiqalarimiz, o‘zbek xalq cholg‘ularida ijro etilgan kuylarni bolalarga eshittirib, ularning ong ostiga sifatli musiqa mahsulotlarini joylab borilishi natijasida bolalarning musiqiy estetik didini shakllantirishga muvaffaq bo‘lamiz. Bolalarda musiqani tanlab eshitish odobi, tinglovchi va ijrochilik madaniyati o‘sib, rivojlanib boradi.

Musiqa rahbari Maktabgacha ta’lim tashkilotida faoliyat olib borar ekan, jamoa shartnomasiga amal qilishi lozim. Mehnat jarayonida Maktabacha ta’lim vazirligi buyruqlarida ko‘zda tutilgan vazifalarni bajarishda, MTTning ichki tartib qoidasi va pedagoglar bilan samimiy ijodiy muhit orqali muomalada bo‘lishi kerak. Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagoglari bolaning har tomonlama himoyasini

ta'minlab ish tutadi. Yangi bir niholni to'g'ri o'nib o'sishi uchun qanchalik mehnat va muhofaza zarur bo'lsa, inson bolasining aqliy, ruhiy va jismoniy rivojlanishida uchun ham, turli omillardan muhofaza qilmoq zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

3. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. PQ-4312-sonli qaror. 2019-yil 8-may.

4. O'zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi Qonuni 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son.

5. "O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari". T.: 2018-yil.

6. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining Davlat o'quv dasturi". T.: 2018-yil

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA BOLALARNING XULQ-ATVOR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA SYUJETLI-ROLLI O'YINLARNING TARBIYAVIY IMKONIYATLARI

Salimova Dilmira Farhodovna
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari
direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish
instituti Maktabgacha va musiqiy ta'lim
kafedrasi katta o'qituvchisi

Butun dunyo taraqqiyotining barcha bosqichlarida inson qalbini bolaligidan boshlab yaxshilik, oliyjanoblik, insonparvarlik, odamgarchilik, poklik, xushmuomilalik, bilimli bo'lish kabi oliyjanob xislatlar bilan boyitish inson kamolotining me'yori bo'lib kelmoqda. Shuning uchun ham komil insonning ma'naviyati yuksak bo'ladi, yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan kishi esa, o'z xalqining o'tmish tarixi, urf-odati, qadriyati va an'analarini, madaniyatini chuqur o'rganadi va unga doimiy rioya qiladi.

Yurtimizda amalga oshirilayotgan ulkan islohatlardan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida syujet-rolli o'yinlar va sahnalashtirish rivojlanish markazidagi ta'lim-tarbiya jarayonining yangi bosqichda samaradorligini oshirishda ayrim kamchiliklar mavjudligi sezilmoqda. Bular maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari tomonidan tashkil etiladigan sahnalashtirilgan tomoshalarda bolalar jamoasi bilan ro'llarni tanlash, qahramonlar so'zlarini yodlashda barcha bolalarning jalb etilmasligi; teatr orqali namoyish etiladigan ertak, hikoyalar bolalarning ma'naviy hayot uyg'unligini ta'minlay olmasligi va xulq-atvor normalariga yetarli darajada javob bermayotganligi hamda sahnalashtirilayotlagan

ertaklarni bolalar yoshiga to‘g‘ri kelmasligidir. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining 2017-2021-yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasida maktabgacha ta’lim tizimini qayta ko‘rib chiqish va uni yanada takomillashtirish vazifalari belgilab berildi. [1]

Bolaga maktabgacha yoshida berilgan bilim, uning butun hayoti davomida yetakshi o‘rinni egallaydi. Bu hayotiy zaruriyat “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining asosini tashkil etadi. [3] Jamiyatimizda olib borilayotgan islohotlar ko‘lami, rivojlanib borayotgan fan-texnika taraqqiyoti asrida ota-onalar farzandlariga bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda, ularning yoshiga munosib va o‘ziga xos xususiyatlarni inobatga olgan holda kerakli ta’lim-tarbiyani berib borish, ma’naviyati yuksak, har tomonlama yetuk inson qilib voyaga yetkazish lozimligini tobora anglab yetmoqdalar.

O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi.

Maktabgacha ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari sonini yanada oshirish va ular ko‘rsatadigan xizmatlar turlarini kengaytirish uchun mustahkam poydevor bo‘ldi.

Ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang‘ich ta’limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishi lozim.

Bunda bolalarda Vatanga muhabbat hissini, oilaga, o‘z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida quyidagilar nazarda tutiladi:

1) maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini, shuningdek, bolaning rivojlanishi va uning umumiy boshlang‘ich ta’limga tayyorligini kompleks baholashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish;

2) maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun o‘quv-metodik, didaktik materiallar va badiiy adabiyotlarni tanlab olishni va ekspertizasini ishlab chiqilgan tartibga muvofiq o‘tkazish;

3) maktabgacha ta’limning muqobil shakllari uchun yangi o‘quv-metodik materiallarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

4) «Ilk qadam» davlat o‘quv dasturini keng joriy etish;

5) tarbiyalanuvchilarning yakka tartibdagi ish daftarlari, kartochkalar, tarqatma va sanoq materiallari mazmuni va dizaynini oʻrnatilgan talablarga muvofiq ishlab chiqish;

6) rivojlanishida jismoniy yoki ruhiy buzilishlari boʻlgan bolalar ta'limining kompleks texnologiyalarini ishlab chiqish, inklyuziv ta'lim, eng yangi reabilitatsiya va abilitatsiya usullarini keng joriy etish, ularning izchil ijtimoiylashuvi va umumiy maktabgacha ta'lim umumiy tizimi integratsiyalashuviga koʻmaklashadigan moslashtirilgan dasturlar va yakka tartibdagi ta'lim yoʻnalishlarini ishlab chiqish;

7) maktabgacha ta'limda fanlarni rivojlantiruvchi muhitning innovatsion texnologiyalari va modullarini ishlab chiqish, maktabgacha va umumiy boshlangʻich ta'lim izchilligining mazmun va protsessual komponentlarini optimallashtirish;

8) mashgʻulotlar davomiyligining eng maqbul vaqtini va ularning ketma-ketligini aniqlash maqsadida oʻquv rejalari va ta'lim dasturlarini optimallashtirish;

9) bolalarni sogʻlom turmush tarzini yuritishga oʻrgatish, gimnastika va faol oʻyinlar boʻyicha mashgʻulotlar oʻtkazish orqali tarbiyalanuvchilarda jismoniy tarbiya mashgʻulotlari va sportga qiziqish uygʻotishni shakllantirish, jismonan sogʻlom oʻsib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash;

10) maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy-estetik va musiqiy tarbiya hamda ta'lim darajasini oshirish, erta yoshdan boshlab STEAM oʻqitish asoslarini joriy etish;

11) bolaning kelgusida oʻzini oʻzi muvaffaqiyatni namoyon qilishi uchun asos sifatida ijtimoiy-emotsional koʻnikmalarni rivojlantirish;

12) maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qatnamaydigan bolalar uchun ta'lim xizmatlari turlari: pullik ta'lim xizmatlari, qisqa muddatli guruhlar va boshqalarni kengaytirish.[2]

Kelajagimiz poydevori boʻlgan yoshlarning ertangi kuni qanday boʻlishi, koʻp jihatdan ularni bugun qanday ta'lim-tarbiya olayotganiga, ular yashayotgan ijtimoiy muhitga bogʻliq. Shu jihatdan olib qaralganda, bugun ustoz, murabbiy, ota-ona va keng jamoatchilik bolaning ertangi kuni uchun birdek ma'suldir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining ongida yuksak axloqiy sifatlarning shakllanishida oila a'zolari va tarbiyachilarning faoliyati alohida ahamiyatga ega. Zero, oila a'zolari, tarbiyachi va bola oʻrtasida sofdillik, xushmuomilalik, kamtarlik, oʻzaro hurmat bir soʻz bilan aytganda samimiy munosabat kabi xislatlar mavjud boʻlsa, bu ibratli xulq-atvor me'yorlari bolalarga ijobiy ta'sir etadi. Bola oʻz yaqinlarini hurmat qilish va oʻz burchini vijdonan bajarishga intila boshlaydi. Tarbiyachi va ota-onalar bolalarga Vatanni sevishga, ota-onalar va oʻzidan kattalarga hurmatda boʻlishga, oʻzidan kichik boʻlgan

bolalarni hurmat qilishga, singil va ukalarini himoya qilishga, do‘st sirini saqlashga va sadoqatli bo‘lishga eng kichik yoshligidanoq o‘rgatib borishlari kerak.

Milliy pedagogikada bolalar o‘yinlari faoliyatning tarixan yuzaga kelgan turi sifatida talqin qilinib, uning mohiyati ijtimoy, predmetli va tabiiy voqelikning har xil vaziyatlarda aks ettirilishi hamda modellashtirilishidan iboratdir.

O‘yin – bolaning haqiqiy ijtimoiy amaliyoti bo‘lib, uning o‘z tengqurlari jamiyatidagi real hayotidir, shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasida bolalarning har tomonlama rivojlantirilishlari maqsadlarida va eng birinchi navbatda – shaxsning axloqiy jihatlarini shakllantirishda o‘ynlardan foydalanish muammosi dolzarb bo‘lib hisoblanadi.

D.B.Elkonin ta’kidlab o‘tgan ediki, o‘yin ijtimoiy xususiyatga ega sanaladi, chunki uning mazmuni kishilar orasidagi turli xil o‘zaro munosabatlarning aks ettirilishidan iboratdir: “O‘yin aynan o‘zining mazmuni bo‘yicha shuning uchun ham ijtimoiyki, bunda u o‘z tabiatiga, o‘zining kelb chiqishiga ko‘ra ijtimoiydir, ya’ni, o‘yin bolaning jamiyatda yashash tarzi sharoitlaridan kelib chiqadi”.[4]

Syujetli-rolli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolaning hayot faoliyatini tashkil etishning shunday shakli bo‘lib sanaladiki, bunda pedagog turli xil metodlarni qo‘llash orqali bola shaxsining shakllanishini, uning ijtimoiy yo‘naltirilganligini ta’minlay oladi.

Syujetli-rolli o‘yinlarning asosiy o‘ziga xosligi bo‘lib o‘yinda tasavvur qilinadigan vaziyatning mavjudligi hisoblanadi. tasavvur qilinadigan vaziyat syujetlar va rollardan tashkil topadi, bunda bolalar mazkur rollarni o‘yin vaqtida o‘z zimmalariga oladilar, narsalar va predmetlardan o‘ziga xos tarzda foydalanish tartibini o‘yinga olib kiradilar.

O‘yin syujeti – bu hayotiy motivatsiyalangan aloqadorliklar bilan birlashtirilgan voqealarning qatoridir. Syujetda o‘yinning mazmuni – o‘yindagi voqealar ishtirokchilari bir-biri bilan bog‘lanadigan harakatlar va munosabatlarning xususiyatidir.

Aynan syujetli-rolli o‘yinlardan foydalanish xulq-atvor madaniyatini tarbiyalash imkoniyatini, aynan olganda esa – katta yoshli kishilar bilan qanday qilib salomlashishi va xayrlashish, ularga qanday qilib "Siz" deb murojaat qilish, iltimosni xushmuomalalilik bilan bildirish va ko‘rstailgan xizmatlar uchun munnatdorchilik bildirish, noqulaylik uchun kechirim so‘rash, ovqatlanish vaqtida taklif etilgan narsani xushmuomalalilik bilan tasdiqlash yoki rad qilish, katta yoshli kishilarning suhbatini bo‘lmaslik, ularga kerakli xizmatlarni ko‘rstaish kabilarni tarbiyalash imkoniyatlarini taqdim etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvor madaniyatini tarbiyalash vositasi sifatida syujetli-rolli o‘yinlarni tashkil etishda quyidagi shart-sharoitlarga rioya qilish lozimdir:

bo‘lajak faoliyatning maqsadini, uning zarurligini emotsional ravishda tushuntirish;

maktabgacha yoshdagi bolalarda bunday o‘yin faoliyatida ishtirok etishga qiziqishni uyg‘otish;

o‘yin faoliyati jarayonida har bir ishtirokchining faol qatnashishini ta’minlash;

bolalarni o‘yin faoliyatini rejalashtirishga, ishlarni va rollarni taqsimlashga, majburiyatlarni aniq belgilashga jalb qilish;

ish bosqichlarini aniq ajratib olish va bolalarga olingan oraliq natijalardan va erishilgan umumiy muvaffaqiyatdan birgalikda quvonish imkoniyatini berish.

Xulq-atvor madaniyatini tarbiyalashdagi muvaffaqiyat istalgan pedagogik vaziyatdan foydalanish imkoniyatining tizimliligiga bog‘liqdir.

Shunday qilib, syujetli-rolli o‘yinlar bolaning shakllanib kelayotgan shaxsiga, bolalarning o‘z tengqurlari, yaqin kishilar va atrofdagi boshqa kishilar bilan ijobiy munosabatlari shakllanishiga hamda rivojlanishiga, axloqiy sifatlarning va xususan, xulq-atvor madaniyatining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. “ Harakatlar strategiyasi 2017-2021-y” T.: Ma’naviyat, 2017
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktbagacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi 1-ilova 08.05.2019 PQ-4312
3. Maktabgacha ta`lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi (takomillashgan nashr) T:2022
4. Эльконин Д.В. Психология игры. 2–е изд.– М.: Гуманит. изд. Центр Владос, 1999–360 с.

РОЛЬ И ЗАДАЧИ РУКОВОДИТЕЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ В СТРАТЕГИИ «ЦИФРОВОЙ УЗБЕКИСТАН – 2030»

Бекзод Шухратович Хаитов

13.00.02- Теория и методика обучени и

подготовка докторантов 2 ступени,

Кокандский государственный педагогический институт

5 октября 2022 года Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев подписал указ «Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и мерах по эе эффективной реализации».

Указ подтвердил следующее:

• Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030» и «дорожная карта» по эе реализации;

• Программы цифровой трансформации регионов и сетей на 2020-2022 годы.

В рамках программ цифровой трансформации регионов и сетей, в том числе по различным направлениям социально-экономического развития регионов, в указанные годы будет внедрено более 400 информационных систем, электронных сервисов и других программных продуктов.

Согласно постановлению, проекты цифровой трансформации будут реализованы в 29 выборочных районах (городах) в 2020 году и до конца первого квартала 2021 года.

С 1 ноября 2020 года не менее 5 процентов инвестиционных проектов и средств международных финансовых институтов, иностранных государственных финансовых организаций и стран-доноров будут направляться на «цифровые» компоненты.

В соответствии с указом проект «Цифровой офис» будет реализован в сфере развития информационных технологий и связи и в министерствах юстиции и подведомственных им организациях.

В рамках проекта, в том числе, до 1 января 2022 года все административные процедуры и операционные процессы будут оцифрованы путем организации безбумажного электронного документооборота и ведения бизнеса.

С 1 августа 2021 года можно будет оплачивать госпошлины, пошлины, штрафы и другие обязательные платежи онлайн.

Известно, что проект Указа Президента был разработан в целях дальнейшего совершенствования системы образования нашей страны и ускорения развития области науки. Данный документ был размещен на портале регулирования.гов.уз и широко обсуждался во всех регионах, местных канешах и школьных сообществах с участием родителей.

В проект указа включены цели, решающие текущие проблемы в образовании, показывающие результаты на ближайшие пят лет, определяющие уровень дальнейшего прогресса.

В частности, повышение престижа и статуса учителя в обществе, полный пересмотр учебного плана и методики, подключение школы к следующим этапам образования, освобождение учителей от излишней бумажной волокиты и создание условий для их большей работы над собой и поощрение это, школьная инфраструктура и моральный дух в нем решения таких вопросов, как улучшение окружающей среды, четко определены.

Главное – в корне изменит подход и внимание местных руководителей, а также местных кенешей к этому важному вопросу, внедрит механизмы их ответственности, подотчетности и подотчетности.

Глава нашего государства подчеркнул необходимость пересмотреть учебную программу и количество уроков в школах, создать методику, побуждающую школьников думать, а не просто запоминать.

В связи с этим в качестве примера приводился опыт Финляндии. Эта страна является одной из самых передовых в мире по общей грамотности, эстественным наукам и математике.

Подчеркнута важность изучения современных образовательных программ и методик обучения в мире и внедрения их в общеобразовательных школах нашей страны. Министерству народного образования поручено разработать Национальную учебную программу на основе этого опыта и внедрит ее в виде теста в образовательный процесс, начиная с 2021/2022 учебного года.

Для эффективного внедрения новой методики все учителя школы проходят обучение посредством видеосвязи с участием зарубежных специалистов. Самое главное, что в эти процессы будут вовлечены вузы и институты в области педагогики, будет обновлена методика подготовки учителей. Также углубленно изучаются передовые зарубежные учебники по математике, физике, химии, биологии и информатике.

Было отмечено, что губернаторы несут персональную ответственность за такие хозяйственные вопросы, как ремонт школ, благоустройство, отопление. Также важно привлечь к определенной профессии или предпринимательству выпускников, которые не смогли поступит в вуз.

Поэтому со следующего года было принято решение ввести практику определения карьерных интересов юношей и девушек с 7-го класса и постепенного направления их в профессию. К школам присоединены промышленные, сельскохозяйственные и обслуживающие предприятия района.

Было сказано, что необходимо разработать рейтинг каждой школы и на этой основе рейтинг районов, городов и областей по качеству образования. По результатам рейтинга оценивается деятельность директоров и заместителей школ, учителей, губернаторов и их советников по вопросам образования.

Директора школ, вошедшие в первую пятерку рейтинга, получают надбавку из местного бюджета. В частности, директорам школ и их заместителям устанавливаются стимулирующие выплаты в размере от 3 до 12 минимальных размеров оплаты труда. При этом заведующему и методисту отдела народного образования, директорам школ, 2-м передовым учителям школ, занявших первое и второе место в районном рейтинге, ежегодно предоставляется двухнедельная бесплатная поездка в санаторно-

курортные учреждения по адресу: г. за счет профсоюзов. Преданные педагоги поощряются и другими способами.

Сегодня педагоги проходят обучение каждые 5 лет, а менеджеры – каждые 3 года. Но этого недостаточно для полного покрытия. В этом году все 11 тысяч школьных учителей Сырдаринской области охвачены дистанционными курсами обучения в качестве теста.

Еще одна проблема заключается в том, что некоторые школы работают не на полную мощность из-за низкого качества образования и недостаточной материально-технической базы. Например, в 32 школах Ташкента низкая посещаемость.

В связи с тем, что в нашей стране создаются широкие условия для частных образовательных учреждений, со следующего года в порядке эксперимента предлагается передать малообеспеченные школы в доверительное управление на основе конкурса.

Также были затронуты вопросы внедрения современного менеджмента в школах. Теперь назначение директоров школ осуществляется на конкурсной основе, непосредственно по согласованию с местными советами. Каждый кандидат участвует в конкурсе со своей программой по улучшению показателей школы в ближайшие 3 года и ежегодно отчитывается перед советами.

Основной целю этого является организация эффективной деятельности школ, устранение незаконного вмешательства в работу директоров и нехватки кадров.

Школы – это места образования и духовности наряду со знаниями. Глава нашего государства подчеркнул, что к этим работам следует широко привлекать поэтов и писателей, проживающих и работающих в регионах, а также выплачивать им ежемесячную заработную плату из средств директоров школ и средств местного бюджета.

Отмечена важность создания здоровой конкурентной среды в сфере высшего образования и увеличения охвата, создания не менее одного негосударственного высшего учебного заведения в каждом регионе.

На новом этапе развития Узбекистана воспитание нравственно зрелого поколения, воспитание самостоятельно мыслящей молодежи с благородными качествами стало одной из приоритетных задач.

В частности, в последние годы в системе народного образования осуществлены масштабные реформы, основанные на благородной идее о том, что «Новый Узбекистан начинается с порога школы, с системы образования».

В результате этих реформ, предусмотренных в стратегии развития нового Узбекистана, улучшаются условия в сфере образования, внедряются современные технологии. Знания, талант и творческий потенциал учащихся поддерживаются, поощряются в материальном и духовном плане. Сотрудничество «семя-соседство-образовательное учреждение» играет важную рол в формировании духовного облика учащихся. Повышают эффективность реформ в сфере и организуемые в учебных заведениях общественно-политические, духовно-этические и патриотические экзамены, круглые столы, творческие встречи.

Одним из важнейших факторов воспитания является развитие личности участников образовательного процесса. Чтобы воспитать подрастающее поколение физически и психически здоровым, в духе верности Родине, воспитать из него достойных наследников нашего будущего, каждый участник образовательного процесса должен следовать общечеловеческим и национальным ценностям, быт нравственно здоровым, иметь свои собственные принципы, представления и необходимо формироваться как человек, имеющий мнение, манеры, соблюдающий принятые нормы этикета. В связи с этим важна гармония и стабилност духовной среды в семе, соседстве и образовательных учреждениях.

Сегодня с учетом условий образовательного процесса формирование нравственного облика участников образовательного процесса (директора школы, учителя, учащегося, родителя) и превращение эго в основную част образовательной среды требует принятия за основу .

При этом, формируя духовный образ «Образцового директора школы», «Образцового учителя», «Образцового ученика» и «Образцового родителя», воспитывая учащихся в духе верности национальным и общечеловеческим ценностям, превращая их сознание и мировоззрение в позитивное направление - изменится.

В реализации этой цели будут созданы и внедрены в систему школьного образования нравственный образ и воспитательный критерий «Образцовый директор школы», «Образцовый учитель», «Образцовый ученик» и «Образцовый родитель».

Для достижения поставленной в критерии цели предполагается реализация следующих задач: повышение требований, предъявляемых к директору школы, педагогическому коллективу, учащимся и родителям в процессе образовательного процесса;

совершенствование механизмов назначения на руководящие должности в системе народного образования (руководители районных управлений,

заведующие районными (городскими) отделами народного образования, директора школ);

повышать энтузиазм учителей по отношению к системе образования, быт знающими и информированными;

достижение существенных положительных изменений в воспитании и нравственности учащихся;

профилактика антиобщественного поведения учащихся путем дальнейшего усиления сотрудничества образовательных учреждений, микрорайона, родителей, правоохранительных органов и общественности в повышении эффективности воспитательной деятельности, проводимой в общеобразовательных школах;

повышать культуру использования мировой информационной сети Интернет в воспитании студентов и молодежи, формировать у них идеологический иммунитет против идеологических и информационных атак;

усилит внимание и ответственность семи за воспитание детей и подготовку их к семейной жизни; путем разработки показателей оценки эффективности духовно-просветительской работы в общеобразовательных школах добиться повышения качества и эффективности работы в этом направлении;

создать атмосферу взаимного здорового соперничества студентов в стремлении к духовному совершенствованию путем введения критериев индивидуальной оценки духовности и нравов студентов; совершенствование обязанностей лиц, ответственных за профилактику правонарушений, на основании сведений о преступлениях, совершенных среди обучающихся.

Критерий «Образцовый директор школы»

Стратег, обладающий опытом педагогической работы в сфере образования, а также образцовыми личными качествами, способен находит нестандартные пути решения стоящих перед школой задач, создавать и использовать инновационные технологии управления, видеть перспективы развития своей школе на протяжении нескольких лет, человек, вдохновляющий педагогическое сообщество своими образцовыми качествами.

Для того чтобы служит личным примером ученикам и педагогическому коллективу, директор модельной школы должен обладать следующими навыками:

харизматичный – умеет привлекать людей, обладает прекрасными коммуникативными способностями, обаятелен, обладает способностью вести за собой коллектив;

коммуникабельный - умеет общаться со всеми на равных, умеет найти способ угодит каждому человеку, умеет формировать культуру общения ППС и студентов в коллективе;

организатор - умеет управлять коллективом, четко и правильно организовать работу, мобилизовать вес педагогический коллектив для организации какого-либо эффективного мероприятия в короткие сроки;

культурен - не поддается чрезмерным эмоциям в процессе работы, может одинаково хорошо относится ко всем, свободен от различных пороков, хорошо знает государственный язык и язык обучения;

честный - не использует ложных слов и фактов в процессе управления командой;

справедливый и настойчивый, способный смело вести команду к главной цели, несмотря на возникающие препятствия, поддерживает членов команды в сложных ситуациях;

компетентное лицо, имеющее возможность требовать от своих заместителей обеспечения исполнения ими своих обязанностей в установленный срок, - способное справедливо решат различные вопросы, возникающие в процессе обучения, не нарушая действующих правовых норм;

творческий и новаторский мыслитель - который проявляет инициативу во внедрении инноваций на основе образовательного процесса, не сопротивляется нестандартному мышлению сотрудников, обсуждает любое новшество и может предвидеть результат.

Также руководитель школы должен строго соблюдать трудовую дисциплину, правила этикета, внешнего вида, одежды и поведения педагогического коллектива на территории образовательного учреждения;

требуется придерживаться принципов открытости и прозрачности во взаимодействии с руководством вышестоящего органа, представителями партнерских организаций, родителями и представителями средств массовой информации;

предотвращение таких ситуаций, как тесное соперничество и разделение работников в трудовой деятельности;

для повышения мотивации учащихся к освоению предметов необходимо организовывать мастер-классы с привлечением деятелей культуры, спорта или людей, добившихся высоких результатов в своей профессии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Khaitov, Bekhzod Sh. "CREATION OF E-LEARNING ENVIRONMENT IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF DIGITAL EDUCATION." International Scientific and Current Research Conferences. 2022.
2. Khaitov, Bekzod Shukhratovich. "IMPROVING THE SYSTEM OF WORK WITH PARENTS OF SCHOOLCHILDREN IN THE ACTIVITIES OF DIRECTORS OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.1 (2023): 396-400.
3. Khaitov, Bekzod Shukhratovich, and Nargiza Muzaffarovna Babaeva. "Problematic situations in higher authority administration and ways to improve of dealing with them." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.4 (2021): 974-977.Khaitov, B. S. (2022). METHODS FOR IMPROVING THE INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF THE HEAD OF A GENERAL EDUCATION INSTITUTION DURING THE EDUCATIONAL PROCESS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(12), 928-931.
4. Khaitov, Bekzod Shukhratovich. "METHODS FOR IMPROVING THE INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF THE HEAD OF A GENERAL EDUCATION INSTITUTION DURING THE EDUCATIONAL PROCESS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 928-931.
5. Shukhratovich, Khaitov Bekhzod. "Innovative Methods of Developing Communicative Competence of the Head of Educational Institution." *American Journal of Social and Humanitarian Research* 3.5 (2022): 196-202. Khaitov B. S. IMPROVING THE SYSTEM OF WORK WITH PARENTS OF SCHOOLCHILDREN IN THE ACTIVITIES OF DIRECTORS OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 1. – S. 396-400.
6. Хаитов Бехзод шухратович «Инновационные методы развития коммуникативной компетентности руководителя образователного учреждения» исн: 2690-9626т.3, №5, 2022
7. Haitov, Bekzod. "Methods of Improving Communicative Competence of the Head of Educational Institution." *Scienceweb academic papers collection* (2022).

O‘ZBEKISTONDA TA’LIM JARAYONIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA ZAMONAVIY USLUBLARNI JORIY ETISH STRATEGIYALARI

Rajabova Mohichehra Abduxoliqovna
Buxoro davlat universiteti, Menejment
va marketing kafedrasi o‘qituvchisi

Davlat boshqaruvi tizimiga raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat va axborot tizimlarini joriy etish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi Prezident qaroriga muvofiq “Elektron hukumat” tizimi, jumladan, davlat xizmatlari ko‘rsatish ma’muriy tartib-taomillarga o‘tishni soddalashtirish, sifatni oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, raqamlashtirish va raqamli iqtisodiyotga o‘tishga

to‘sqinlik qilayotgan bir qator hal etilmagan muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Xususan, davlat axborot tizimlarini rivojlantirishning yagona tamoyillari ishlab chiqilmagan, bu boradagi faoliyat boshqa axborot tizimlari bilan o‘zaro aloqasiz amalga oshirilmoqda.[1]

Ta’lim tizimini rivojlantirish strategik maqsaddir. Mamlakatni modernizatsiya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, mehnat bozori talablari asosida inson kapitalini rivojlantirish zarur. Oliy ta’lim muassasalariga qabul darajasini oshirish, yuqori malakali, ijodiy va tizimli fikrlaydigan, xalqaro andozalar asosida mustaqil qaror qabul qiluvchi kadrlarni tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma’naviy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish zarur.

Ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo‘yicha quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirimoqda:

1.Raqamli iqtisodiyot uchun yuqori malakali muhandis-texnik kadrlar tayyorlash tizimini tashkil etish.

2. Mamlakatimizda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarini mustahkam integratsiyalashuvini ta’minlash.

3. O‘qituvchilarning kasb mahoratini uzluksiz oshirish uchun qo‘shimcha shart-sharoit yaratishga qaratilgan qator qaror va qonunlar qabul qilish.

Endi ta’lim sohasidagi xorijiy tajribaga to‘xtalsak.

Mutaxassislarning fikricha, dunyodagi eng yaxshi ta’lim tizimi Finlyandiyada.[2] Finlyandiya Yevropaning eng rivojlangan davlatlaridan biridir. Xo‘sh, dunyoda eng yaxshi deb topilgan Finlyandiya ta’lim tizimi boshqalardan nimasi bilan farq qiladi? Finlyandiyada nufuzli yoki oddiy maktab tushunchasi mavjud emas.

Barcha maktablar davlat mulki bo‘lib, ular bir xil mablag‘ va bir xil jihoz va jihozlarga ega;

• Bir talabani boshqasi bilan solishtirish taqiqlanadi.

• Imkoniyati cheklangan va imkoniyati cheklangan bolalar bir sinfda o‘qiydi;

Fin maktablarining shiori: “Biz bolani hayotga yoki imtihonga tayyorlaymiz. Biz birinchisini tanladik". Shuning uchun Finlyandiya maktablarida imtihon faqat bir marta - talaba 16 yoshga to‘lganida topshiriladi. Finlyandiya maktablarida eng muhimi o‘quvchini mustaqil hayotga tayyorlashdir. Shuning uchun ular bilimlarni mustaqil egallashga o‘rgatiladi. Bolalar yodlangan formulalar o‘rniga ma’lumotnoma, kalkulyator va internetdan foydalanishni o‘rganadilar. O‘qituvchilar kuniga 4 soat darsda, haftasiga 2 soatni o‘qituvchilar malakasini oshirishga sarflashadi. Finlyandiyada “o‘qituvchilik” kasbi nufuzli hisoblanadi. Oliy ta'limda o‘qituvchilik ishlari uchun katta raqobat mavjud. Finlyandiyada

umumiy o‘rta ta'lim bepul, shu jumladan bepul tushlik, sayohatlar, maktab avtobuslari uchun ota-onalardan pul olish mumkin emas.

Finlyandiya maktablari haqli ravishda dunyodagi eng yaxshi maktablar deb tan olingan: 15 daqiqalik tanaffuslar, har qanday ob-havoda tabiat darslari va minimal uy vazifasi shular jumlasidandir. Bundan tashqari, ta'lim tizimi nafaqat eski an'analardan xoli, balki dunyodagi eng yaxshilaridan biriga aylanib bormoqda. Finlyandiya o‘qituvchilari ko‘pincha darslarni maktabdan tashqarida o‘tkazadilar. Shunday qilib, finlar virtual dunyo tufayli zamonaviy bolalar va real hayot o‘rtasida yaratilgan ulkan tafovut bilan kurashmoqda. “Maktabdan tashqari taassurotlar geografik, adabiy, ilmiy va tarixiy jihatlarga ega. Barcha tadqiqotlar Yerdan boshlanadi, chunki unda hayot bor”.

Finlyandiyalik talabalar odatda sinfdoshlari bilan tashqarida o‘tkazadigan har 45 daqiqalik darsdan keyin 15 daqiqalik tanaffus qilishadi. Nafas olishning bu reglamenti o‘quvchilarning diqqatini jamlashi va yaxshiroq o‘rganishiga yordam beradi, shu bilan birga o‘qituvchilarni tinchlantiradi va stressni engillashtiradi.Finlar buni qadimdan anglab yetgan va 1960-yillarda maktablarda majburiy tanaffuslarni joriy qilgan. 1980-yillarda Finlyandiyada oliy ta’lim sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. O‘shandan beri har bir bo‘lajak o‘qituvchi ilmiy-tadqiqot ishlari bo‘yicha magistr darajasiga ega mutaxassisga aylanadi.

O‘n yil o‘tgach, o‘qituvchilar o‘quv dasturlari va o‘qitish usullarini ishlab chiqishlari kerak. Ko‘pincha direktorlar va direktorlarning o‘zlari o‘z maktablarida dars berishadi. Fin maktablarida aniq ierarxiya yo‘q: ko‘pchilik direktorlar bir vaqtning o‘zida dars beradi va boshqaradi. Shunday qilib, ta'lim rahbarlari sinfda o‘qitishning birinchi qo‘l tajribasiga ega bo‘ladilar. Agar o‘qituvchilarga o‘zlari kabi muammolarga duch kelgan tengdoshlari rahbarlik qilsalar, ular tanqidni yaxshi qabul qiladilar va muammolarni osonroq muhokama qiladilar.

Shveytsariyada o‘qituvchilar yaxshi maosh oladi. Mahalliy o‘qituvchilar yiliga o‘rtacha 68 ming dollar maosh oladi, bu IHTT (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) mamlakatlari orasida eng yuqori ko‘rsatkichdir.[3]

Tailandda oliy o‘quv yurtlarini bitirganlarning 14 foizi (boshqa mamlakatlarga qaraganda bir oz ko‘proq) o‘qituvchilardir. Ammo oliy ta'lim muassasalarining aksariyati universitetlar emas, balki kasbiy maktablardir. Universitet bitiruvchilarining 20% dan kamrog‘i fan va texnologiyaga ixtisoslashgan. (Singapurda 50% dan ortig‘i).[4]

Janubiy Koreyada o‘rta maktablar bir necha turga bo‘linadi: davlat o‘rta maktablari (Koreya Ta’lim va Texnologiya vazirligi, Madaniyat, Jismoniy tarbiya va Turizm vazirligi tomonidan boshqariladi), umumiy o‘rta maktablar (har bir

viloyatdagi oliy tashkilotlar tomonidan boshqariladi), va xususiy o‘rta maktablar. [5].

Oliy maktablar ham o‘qitiladigan fanlarga qarab bir necha turlarga bo‘linadi:

- umumta’lim maktablari,
- ixtisoslashtirilgan maktablar (qishloq, sanoat, dengizchilik, axborot),
- maxsus maktablar (litseylar), texnikumlar,
- chet tillar maktablari,
- jismoniy tarbiya maktablari,
- san'at maktablari.

Koreya Respublikasida ham ta’lim vazirligi tomonidan maxsus tashkil etilgan oliy maktablar mavjud.

Ular asosan qishloq xo‘jaligi, baliqchilik, sanoat, xalqaro tillarga ixtisoslashgan bo‘ladi.

Yuqoridagi ma’lumotlardan tahlil qilish mumkinki, rivojlangan mamlakatlarda ta’lim tizimiga davlat tomonidan ham, xususiy shaxslar tomonidan ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Natijada rivojlangan mamlakatlarda o‘quvchilar bog‘chadan boshlab kompyuter texnikasi bilan mustaqil ishlashni o‘rganadilar va o‘rganadilar. Mamlakatimizda bu ko‘rsatkich so‘nggi 10 yilda sezilarli darajada oshdi.

Raqamli texnologiyalar asosida ta’lim jarayonlarini individuallashtirish, masofaviy ta’lim xizmatlari, vebinarlar, onlayn ta’lim, “blended learning”, “flipped classroom” hamda "aralashtirilgan ta'lim" texnologiyalarini rivojlantirish amaliyotga keng joriy etilmoqda.

Axborot texnologiyalari ta'limning ko‘plab yangi shakllarini taklif qilmoqda, ayniqsa, keyingi yillarda modulli ta'lim tizimida yaxlit yondashuv tamoyili tobora kuchayib bormoqda. Turli shakl va usullarning moslashuvi aralash ta’limning yangilik sifatida joriy etilishiga olib keldi. Deklan Bern “aralashtirilgan ta’lim” haqida aytganidek [6] – “bu ta’lim boy pedagogik tajribadan samarali foydalanishga qaratilgan”. Bunday yondashuv ma'lumotni taqdim etishning turli usullaridan foydalanishga, o‘qitishni tashkil etishda va o‘quv jarayonida an'anaviy tadbirlarni tashkil etishga, axborot texnologiyalariga, yakka tartibda va guruhlarga asoslangan bo‘lishi mumkin.

Bunday rang-barang yondashuv o‘quvchini charchatmaydi, uning o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi. Asosiy vazifa tanlangan usullarning muvofiqligini ta'minlash va arzon narxlarda yuqori samaradorlikka erishishdir.

“Birlashtirilgan ta’lim” modeli talabalarga quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi.

1-jadval

"Birlashtirilgan ta'lim" modeli talabalarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:	Eelektron ta'lim modeli talabalarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:
• Istalgan vaqtda o‘quv materiallarini onlayn ko‘rish.	• O‘quvchiga kam tushuntiriladi, o‘quvchi mustaqil bo‘ladi;
• Test topshirish orqali bilimingizni sinab ko‘rish imkoni;	• O‘qituvchilar va boshqa talabalar bilan muloqoti cheksiz bo‘ladi.
• Nazorat testidan o‘tish;	• Asosiy aloqa vositasi - chat, forum va elektron pochta. “Virtual elektron sinf” ham mavjud.
• Trening bilan bog‘liq qo‘shimcha resurslarni ko‘rish;	• O‘qituvchi ma’ruza o‘qishi, virtual seminarlar o‘tkazishi mumkin.
• Audio va video yozuvlardan foydalanish, animatsiya va modellashtirish;	• O‘quvchi kompyuterda qolib ketmasligi, jamoada ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi uchun guruh faoliyatiga jiddiy e’tibor beriladi.
• Elektron pochtadan foydalanish va forumlarda qatnashish;	• Ilmiy materiallar interaktiv shaklda taqdim etiladi: matn, audio, video, turli chizmalar, grafikalar, diagrammalar, animatsiyalar, simulyatsiyalar, fotosuratlar, manbalarga havolalar bilan to‘ldiriladi;
• Ma'ruzadan tashqari o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi muloqotni tashkil etish.	Talabalar bilimi nazorat qilish jarayoni testlar, guruh loyihalari, konspektlar, ma’ruzalar shaklida amalga oshiriladi;
• An’anaviy ta’lim elementlari ming yillar davomida mavjud bo‘lgan, biroq aralash ta’lim paydo bo‘lganiga 10 yildan ortiq vaqt o‘tmagan. Shuning uchun bu turdagi mashg‘ulotlarni aralash usulda o‘tkazish tavsiya etiladi.	• Ma'lumotlar almashinuvi tizimi - fayllarni jo‘natish va qabul qilish ko‘rinishida mavjud. O‘qituvchiga yuborilgan ma'lumotlar diqqat bilan ko‘rib chiqilgandan so‘ng shaxsiy sharhlar, tavsiyalar yoki baholar shaklida qaytariladi.

Mana bir necha yildirki, ilg‘or o‘qituvchilar orasida yangi usul – “O‘girilgan sinf” yoki navbatli sinf metodi keng qo‘llanilmoqda. Bu ularning aralash ta'lim modellaridan biri. Uyda o‘quvchilar nazariyani o‘rganadilar, sinfda esa amaliy ko‘nikmalarni mashq qiladilar va o‘qituvchiga savollar berishadi.

Odatda o‘qituvchi maktabda, sinfda ma'ruza o‘qiydi, savollar va mashqlar uchun juda oz vaqt qoldiradi. Bularning barchasini amalda qanday qo‘llash kerak, ko‘pincha buni uyda o‘zingiz hal qilishingiz kerak. O‘qitish sinfda olib boriladi va ko‘plab talabalar materialni to‘liq o‘zlashtirib olishlari qiyin. Ko‘pchilik o‘qituvchilar o‘z vaqtlarini materialni tushuntirish va bilimlarni uzatishga sarflaydilar, biror narsani tahlil qilish, baholash va yaratishni o‘rgatish uchun kamroq vaqt sarflaydilar. "O‘girilgan sinf" g‘oyasining asoschilaridan biri Jonatan Bergmanning tushuntirishicha, o‘qishning "teskari modeli" bilimlarni talabaning

shaxsiy makoniga o‘tkazish va amaliy ko‘nikmalarga ko‘proq vaqt sarflashni maqsad qiladi.

Jonatan Bergmanning tadqiqotiga ko‘ra, "O‘girilgan sinf" g‘oyasining xususiyatlari

2-jadval

Metodning afzalliklari	Metodning kamchiliklari
1. Talaba bilimni faqat darsda paydo bo‘lish sharti bilan emas, balki o‘zi uchun qulay vaqtda ham oladi. Bu smartfon yoki planshetga yuklangan video, pleerga yuklangan audio hisobot bo‘lishi mumkin.	1. Siz jarayonni nazorat qila olmaysiz va talabalar buni tushunishadi. O‘quvchilar sizning materiallaringizni o‘rganayotganiga ishonch hosil qilish uchun siz ular o‘rgangan mavzu bo‘yicha testlar kabi nazorat shakllarini olishingiz kerak bo‘ladi.
2. Talaba materialni o‘z tezligida o‘rganadi, xohlagancha video ko‘rishi yoki audio tinglashi, xulosa chiqarish uchun pauza qilishi yoki oddiygina yangi ma’lumotlarni idrok qilishi mumkin.	2. Birinchi navbatda ko‘proq ish bo‘ladi Yangi ta'lim modeliga o‘tish qo‘shimcha yukdir. Siz bir yildan ortiq ishlab kelayotgan usullar va texnologiyalarni o‘zgartirishingiz kerak bo‘ladi. Siz qo‘shimcha materiallarni izlashingiz kerak bo‘ladi: maqolalar, YouTube videolari, platformalardagi vazifalar, podkastlar. Sinf ishlarini ham qayta formatlash kerak bo‘ladi - endi siz nafaqat yangi materialni tushuntirasiz, balki bolalarning amaliy ko‘nikmalarini ham oshirasiz.
3. O‘qituvchi bilan individual maslahatlashuv shakli bolalarga ko‘ngilsizlik va yangi materialni noto‘g‘ri tushunish qo‘rquvidan xalos bo‘lishga yordam beradi. Shuningdek, u o‘qituvchiga har bir o‘quvchining rivojlanish va tushunish darajasini ko‘rishga yordam beradi.	3. Talabalar kompyuterda ko‘proq vaqt o‘tkazadilar. Bolalarga beradigan materiallarning aksariyati Internetda. Binobarin, kompyuter va turli gadjetlarda sarflanadigan vaqt ortadi. Darslarni rejalashtirishda buni yodda tuting.
4. Darsda yangi materialni namoyish qilish uchun vaqtni behuda sarflamaslik, bu bilimlarni qo‘llash uchun ko‘proq imkoniyatlar yaratadi.	4. Bu usulda past samaradorlik bo‘ladi.
5. Texnika maxsus qimmat texnik vositalarni talab qilmaydi. "Inverted Class" da ishlash uchun sizga ovoz yozish moslamasi (ovoz yozuvchisi, mikrofon), kamera yoki veb-kamera, standart dasturiy ta'minotga ega kompyuter kerak bo‘lishi mumkin.	

6. Talabalar uyda mustaqil ta'lim olish uchun ko‘proq qo‘shimcha manbalardan foydalanishlari mumkin: Internet, uy kitoblari, lug‘atlar va boshqalar.	

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. https://lex.uz/docs/4900375
2. https://www.gazeta.uz/oz/2022/11/08/finland-education/
3. https://prep.uz/news/otm/shvetsariyada-ta-lim-olishni-istagan-abituriyentlar-diqqatiga
4. https://studyabroadnations.com/uz/xalqaro-talabalar-uchun-Tailanddagi-universitetlar/
5. https://surxonvmb.uz/uz/blog/boshqarma_yangiliklari/53
6. https://cyberleninka.ru/article/n/blended-learning-sovremennyy-podhod-k-prepodovaniyu-v-meditsinskom-obrazovanii

PROFESSOR NIZOMIDDIN MAHMUDOVNING ASOSIY TUSHUNCHALARI, METODIK QARASHLARI

Boshmanova Dildora Maxram qizi

Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Hozirgi kunda tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalarning yuzaga kelishi, tilshunoslik sohasining chuqur o‘rganilishi bilan bog‘liq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu bois bugungi kunda tadqiqotchilar grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yo‘nalishlarda qo‘lga kiritgan yutuqlarga tayanib ish ko‘rmoqdalar. Xususan, o‘zbek tilining bugungi kun jonkuyarlaridan biri professor Nizomiddin Mahmudov ayni sohaning eng asosiy tushunchalaridan bo‘lgan til va madaniyat haqida shunday yozadi: “Til va madaniyat deganda, ko‘pincha, “nutq madaniyati” deyiladigan muammo assotsiativ holda esga tushsa-da, bu ikki o‘rindagi madaniyatning aynanligini aslo ko‘rsatmaydi. Til va madaniyat deganda, odatda, til orqali u yoki bu madaniyatni yoki aksincha, madaniyatni o‘rganish orqali u yoki bu tilni tushuntirish nazarda tutiladi, aniqroq aytadigan bo‘lsak, lingvokulturologiyadagi madaniyatning ma’nosi “aqliy-ma’naviy yoki xo‘jalik faoliyatida erishilgan daraja, saviya (nutq madaniyati)” emas, balki “kishilik jamiyatining ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma’naviy-ma’rifiy hayotida qo‘lga kiritgan yutuqlari majmuyi demakdir. Shunday bo‘lgach, nutq madaniyatining o‘rganish muammolari boshqa, lingvokulturologiyaning o‘rganish ob’ekti tamoman boshqadir”.[1, 10]

N.Mahmudovning metodik tadqiqotlaridan shuni koʻrishimiz mumkin ya'ni uning fikricha, tilshunoslikda muhim oʻrinni lingvistik eksperiment egallaydi. Olimning ta'kidlashicha, matnlardan til tizimini ajratib olish tilshunos uchun tahlil qilishning yagona mumkin boʻlgan usuli emas, aksincha eksperimental ish natijalari bilan qoʻllab-quvvatlanishi lozim. Buning uchun tanlangan til materialini koʻp sonli turli xil kontekstlarda koʻrib chiqish kerak, bu mustaqil kuzatish va tadqiqotga tayanish imkonini beradi.[2. 5] N.Mahmudov ma'lum bir soʻzning ma'nosi, shakli yoki soʻz va shakl yasalish qoidasi toʻgʻrisidagi taxminni amalda tekshirish muhimligini yozadi, chunki bunday eksperiment davomida qatorni qurish mumkin emasligini aniqlash mumkin. Olimning fikricha, eksperimental ishning salbiy natijasi individual va umumiy nutq tizimini oʻrganish uchun ijobiy natijadan kam emas.

N.Mahmudovning soʻzlariga koʻra me'yorning toʻgʻri yoki notoʻgʻriligi baholovchi tuygʻuga bogʻliq, tilning tuygʻusi uning assimilyatsiyasi bilan parallel ravishda paydo boʻladi va rivojlanadi. U inson ongida ma'lum bir "ideal me'yor" mavjudligiga ishora qildi. Nutq faoliyatida u vaziyatga qarab ifodalanmasligi yoki qisman mavjud boʻlmasligi mumkin, shuning uchun odamlar koʻpincha idrok etilgan materialda biror narsa yetishmasa, tashqaridan olingan ma'lumotlarni toʻldiradilar. U faol grammatika bilan passiv grammatikani qarama-qarshi qoʻyib, faqat til birligining shaklidan uning ma'nosiga qarab emas, balki koʻp sonli oʻxshash shakllar orasidan eng mos keladiganini tanlagan holda ma'nodan shaklga ham borish mumkinligini koʻrsatdi. Uning fikriga koʻra, insonga oʻz fikrlarini til jamiyatida imkon qadar toʻliq va ochiq ifoda etishga imkon beradi. Bundan tashqari, odam, qoida tariqasida, tayyor mahsulotdan foydalanmaydi, balki oʻz fikrlarini ifodalash shaklini tanlaydi va koʻpincha yaratadi.

N.Mahmudov gap boʻlaklarining holatini sintaktik va morfologik darajada tahlil qilib, til tizimi oldindan belgilab qoʻygan tasniflarni hisobga olish muhimligini yozgan. Shu bilan birga, psixolingvistik mexanizmlar ham turli tasniflarni keltirib chiqarishini ta'kidladi, bu esa unga alohida soʻzlar ishlab chiqilgan tasniflarga mos kelmasligi mumkin boʻlgan nutq qismlarining kesishishiga imkon beradi.

Passiv va faol grammatika sohasidagi metodik qarashlariga asoslanib, N.Mahmudov "mafkuraviy" lugʻat nazariyasini ishlab chiqdi. Olimning fikricha, alifbodan farqli oʻlaroq, ieografik lugʻatni tuzish jarayonida tilning tabiati yaxshiroq namoyon boʻladi. Xususan, baxt gʻoyasini turli xil lingvistik vositalar, shu jumladan sinonimlar va assotsiativ soʻzlarni aniq boʻlmagan aloqalar bilan ifodalash mumkin. Lugʻatda ma'no jihatdan bogʻlangan leksemalarni birlashtiruvchi soʻz markazlari mavjud. Shu munosabat bilan alifbodagi soʻz tartibi foydasiz boʻladi. Mafkuraviy lugʻat aniq afzalliklarga ega, chunki u yerda rasmiy

jihat ma’lum bir jamiyatdagi odamlarning fikr va his-tuyg‘ulariga va ma’lum bir davrga bog‘liq bo‘lgan mazmun bilan to‘ldiriladi. Ieografik lug‘at shakllarni emas, g‘oyalarni o‘z ichiga oladi, shuning uchun unda tafakkur ustunlik qiladi va tilda ifodalangan ma’lum bir tartibga ega bo‘ladi.

O‘zining uslubiy ishlarida N.Mahmudov antropolinguistik g‘oyalarni ham kiritdi. U yerda professor, pedagogik jarayonda talabalarning aqliy qobiliyatlarini ustuvor rivojlantirish zarurligi haqida yozadi, chunki ular fikrlashni o‘rganishlari kerak. Tilda ochilgan qonuniyatlarni umumlashtirish natijasida qoidadan misolga emas, jonli misollardan qoidalarga amal qilish muhimdir. O‘qitishning bu usuli o‘z-o‘zini kuzatish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Olim o‘qituvchining vazifasi bolalarga til hodisalarini eslab qolish emas, balki ongli ravishda idrok etishga o‘rgatishdir, deb hisoblardi. U ikkinchisini samarasiz deb hisobladi va talabalarning motivatsiyasini pasaytiradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarda til hodisalarini aniq material ustida kuzatish istagini uyg‘otishi va ularni tahlil qilishni o‘rganishi kerak. Bu esa o‘rganilayotgan tilga qiziqishni oshiradi, maktab o‘quvchilari va talabalarni o‘quv jarayoniga jalb etadi.

N.Mahmudov o‘zining umumiy nazariy va uslubiy kontsepsiyalarida ma’ruzachining faol pozitsiyasini talab qildi. N.Mahmudov ko‘pincha chet tilini bilish ona tilingizni yaxshiroq tushunishga va dialektik fikrlashni shakllantirishga imkon berishini ta’kidladi. Til va tafakkur bitta bo‘lib, bu fikrni ifodalash usullaridan ajralishiga to‘sqinlik qiladi, shuning uchun agar inson faqat bitta tilda gapirsa, u turli tillardagi ekvivalent tushunchalar har doim va hamma joyda amal qiladi degan xayolda bo‘ladi. Bir nechta tillarni bilish fikrni uni ifodalovchi belgidan ajratishni va ona tilida so‘zlashuvchilarning voqeligini hisobga olgan holda turli fikrlarning soyalarini yaxshiroq tanib olishni o‘rganishga imkon beradi. Fikrning til so‘zlaridan ozod bo‘lishi uning chinakam dialektik ilmiy tus olishiga imkon beradi. Bir necha tilda so‘zlashuvchi odam o‘z fikrini ona tilida turli toifa va tushunchalarda turli ifoda vositalari bilan ifodalay oladi. Natijada, odam o‘z fikrlarini mazmuni bilan ifodalash usullarini aniqlashni butunlay to‘xtatadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, N.Mahmudovning umumiy tilshunoslik, psixolingvistika, leksikografiya, grammatika va fonologiya fanlarining rivojlanishidagi hissasi juda katta. U tilning barcha darajalarida ilg‘or lingvistik nazariyalarni shakllantirish va rivojlantirishga muvaffaq bo‘ldi. Shuni ta’kidlash kerakki, uning ilmiy va pedagogik faoliyati bir-birini boyitgan, shuning uchun u o‘zi ishlab chiqqan tushunchalarni hayotga tatbiq etish, boshqacha aytganda, odamlarga ona tilini o‘rgatishning real sharoitida hayotiyligi va samaradorligini sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Olim tilshunoslik va pedagogikaning eng muhim muammolarini hal qilishga imkon beradigan antropolinguistik nazariyaga tayandi, chunki u asosiy e’tiborni til tizimining

darajalarini o‘rganishdan tilni fikr va hissiyotlarni ifodalashning murakkab vositasi sifatida o‘rganishga o‘tkazishga muvaffaq bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab…// O‘zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – B.10.
2. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi// Mumtoz so‘z. – T., 2017. – B.5.
3. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab…// O‘zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – B.15.
4. Yo‘ldoshev M., Andaniyozova D. Zarif so‘z ziyorati// Anlam kitap. – Anqara., 2022. – B.14.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Мелиева Хуснида Хафизалиевна
преподаватель, кафедра начального образования,
Кокандский государственный педагогический институт

Модернизация системы образования в республике выдвигает проблемы формирования ИКТ-компетентности школьников на одно из ведущих мест. Введение государственных требований к структуре основной общеобразовательной программы школьного образования, предполагают совершенно новое проектирование образовательного процесса с использованием новых технологий. Так или иначе, это говорит о большом влиянии ИКТ-технологий на образование в целом и на качество обучения школьников в частности. Информатика, как предмет была введена 30 лет назад и только для старшеклассников, которые изучали теоретические аспекты работы с информацией, логику, основы разработки алгоритмов, программирование, отдельные модули информационных технологий и то в основном это касалось работы с текстами, их применение и хранение [1]. Прошло достаточно много времени, содержательно изменились некоторые понятия, очень быстро стали развиваться процессы электронизации и информатизации, усугубились процессы глобализации в мире. Наша задача - подготовить информационно грамотных выпускников, чтобы они могли правильно работать и распоряжаться нужной для них информацией, знать законы взаимодействия в мировом сетевом сообществе (все мы являемся членами этого сообщества), уметь работать с разными видами информации.

В настоящее время школы обеспечиваются современными компьютерами, интерактивным оборудованием, электронными ресурсами, доступом к Интернету. Это способствует внедрению новых педагогических технологий в учебно-воспитательный процесс школы. В мире, который

становится всё более зависимым от информационных технологий, школьники и учителя должны быть знакомы с ними. И учитель, если он заботится о своих учениках, их будущем, должен помочь им освоить новые жизненно необходимые навыки.

Использование компьютерных технологий - это не влияние моды, а необходимость, диктуемая сегодняшним уровнем развития образования.

Что же такое ИКТ?

ИКТ - это информационно-коммуникационные технологии.

Внедрение ИКТ осуществляется по следующим направлениям:

1. создание презентаций к урокам;
2. работа с ресурсами Интернет;
3. использование готовых обучающих программ;
4. разработка и использование собственных авторских программ.

Возможности ИКТ:

• создание и подготовка дидактических материалов (варианты заданий, таблицы, памятки, схемы, чертежи, демонстрационные таблицы и т.д.);

• создание мониторингов по отслеживанию результатов обучения и воспитания;

• создание текстовых работ;

• обобщение методического опыта в электронном виде и т.д.

Применение ИКТ в процессе обучения и воспитания младших школьников повышают общий уровень учебного процесса, усиливающие познавательную активность учащихся. Но, чтобы так учить младших школьников, одного желания мало. Учителю необходимо овладеть рядом умений.

Необходимо время, а точнее в течение всего периода обучения поэтапно воспитывать в будущих гражданах нашей страны информационную культуру и информационную грамотность, дать основы жизнедеятельности в мировом информационном сообществе, философии информатики и информациологии, научить школьников формулировать причинно-следственные связи возникших проблем и таким образом готовить их к реальной жизни.

Наиболее проблематичной с точки зрения изучения информатики является начальная школа, так как предмет в учебный план ввели совсем недавно и ввели в образовательную область математики, но при этом в стандарте прописали ряд требований по информатике, которым должен соответствовать выпускник начального общего образования.

Результат зависит от компетентности педагога. Педагог должен быть человеком высоких нравственных позиций, положительных психолого-педагогических характеристик и научно-предметных знаний в сочетании с

соответствующим культурно - нравственным обликом, обеспечивающим на практике результат педагогического труда в подготовке подрастающего поколения. А с позиции профессионализма - обладать необходимыми знаниями, умением учиться и применять свой опыт и знания на практике, используя инновационные методы в работе, в том числе, информационные технологии. Наша задача состоит в том, чтобы обучить учителей начальной школы профессиональному применению ИКТ в своей педагогической деятельности. Закладывая фундаментальные основы по информатике в начальной школе, мы обеспечиваем высокий результат по предмету на 2-й, и 3-й ступенях обучения. Переходя от формальных методов обучения к практико- ориентированным, мы закладываем основы проектного мышления, умению формировать причинно-следственные выводы и умозаключения, что поможет ребенку в дальнейшем правильно ориентироваться в реальной обстановке и лучше адаптироваться в создавшейся жизненной ситуации.

Именно поэтому считаем, что роль информационно-коммуникационных технологий и информатики в развитии и непрерывном обучении школьников очень велика. Возможно, влияние ИКТ приведет к формированию мировоззрения, интеллекта, повысит стимул к самообразованию, проектированию, а это как раз и сформирует его личностные характеристики, как человека, что соответственно обеспечивает его карьеру, интеллектуальный рост и лидерство.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдукадыров А., Тайлаков Н., Болтаев Б. Основы информатики и вычислительной техники. Учебник. Ташкент: Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана, 2006. 128 с.
2. Мелиева, Х. Х. (2022). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ АХБОРОТ КОММУНИКАЦИОН КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *2*(12), 407-411.
3. Мелиева, Х. Х. (2022). Контекстный подход к профессиональной подготовке будущих учителей начальных классов в области ИКТ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИНКЛЮЗИВНОГО И УСТОЙЧИВОГО ОБРАЗОВАНИЯ* , *1* (6), 247-249.
4. HH, M., AA, N., GB, U., & UA, M. (2022). COMPETENCE-BASED APPROACH IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE FIELD OF ICT. *International Journal of Early Childhood Special Education*, *14*(7).
5. Melieva, H. H. (2023). Computerization and Informatization of Primary Education. *INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS*, *2*(2), 39-44.
6. Мелиева, Х. Х. (2023, February). РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ. In *E Global Congress* (Vol. 2, pp. 26-35).

BOSHLANG‘ICH TA'LIM: UNING BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Eliboyeva Hanifa Xayrullayevna
Sharof Rashidov tumani 34-maktab
boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Boshlag‘ich ta'lim bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun zamin yaratadi. Natijada aksariyat mamlakatlar boshlang‘ich maktabni barcha fuqarolar uchun asossiz deb e'lon qildi. Bolalarda xarakterning rivojlanishi o‘ziga xoslikdan boshlanadi, bu ularga o‘rganish uslubini o‘zlashtirishga imkon beradi. Bundan tashqari bolalarning butun rivojlanishiga yordam berish uchun siz bilishingiz kerak bo‘lgan asosiy ta'limning turli sohalari mavjud.

Boshlang‘ich ta'limning asosiy roli bolalarda tanqidiy fikrlash, hayotning yuqori darajalariga erishish, texnologik innovatsiyalar qiyinchiliklariga dosh berish, fuqarolik ya asosiy qadriyatlarni oshirish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. Boshlang‘ich ta'lim provayderlari samarali o‘rganish sodir bo‘ladigan xavfsiz ya ijobiy muhitni ta'minlashi kerak. Boshlang‘ich ta'lim o‘zaro hamkorlik qilish uchun barqaror jamoaga ega bo‘lish imkoniyatini berishga qaratilgan. Boshlang‘ich ta'lim, shuningdek, kichikroq toifalari va ko‘plab akademiklarni o‘z ichiga oladi, Boshlang‘ich ta'lim nafaqat shaxs uchun, balki mamlakat uchun ham zarur. Bu keyingi ta'lim uchun asosdir.

Hindistonda esa ko‘pchilik ota-onalar eng zo‘r maktabni topishdan ko‘ra, yana atrofdagi maktabni topishga ko‘proq e'tibor berishadi. Maktabni tanlashda asosiy e'tibor uydan masofa bo‘lmasligi kerak. Avrim ota-onalar maktab tarixi, qarashlari, faoliyati va o‘quv dasturidan bexabar. Albatta, ular o‘z farzandlari uchun eng yaxshisini xohlashadi, lekin sifat har doim boshqa fikrlardan ustun bo‘lishi kerak.

Har bir bolaning birinchi va eng asosiy huquqi boshlang‘ich ta'lim olishdir. Barcha bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash nafaqat hukumatning, balki ota-onalarning ham mas'uliyati bo‘lishi lozim. Boshlang‘ich ta'limning asosiy maqsadi bolalarning ongini yuksaltirish, o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini ta'minlash va avlodlar o‘rtasidagi qashshoqlikni bartaraf etishdir. Bu farovonlik ya jamiyatni o‘rnatish yo‘lidagi birinchi qadamdir. Boshlang‘ich ta'lim uzoq muddatli o‘sish uchun mutlaq talabdir.

Boshlag‘ich ta'limning maqsadi bolalarning to‘g‘ri rivojlanishini ta'minlashdir. Bu shuni anglatadiki, barcha bolalar o‘zlarining ijtimoiy, kognitiv, madaniy, hissiy va jismoniy qobiliyatlarini to‘liq rivojlantirish imkoniyatiga ega. Yaxshi maktabgacha va boshlang‘ich maktabga borish, bu bolalarning o‘quv

yutuqlariga ularning oilasi yoki jinsidan ko‘ra ko‘proq ta'sir qilishi mumkin, sifatli boshlang‘ich ta'lim olish uchun juda muhimdir.

Boshlang‘ich ta'limning bola rivojlanishi uchun afzalliklari

Boshlang‘ich ta'lim bolaning rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki u kelajakdagi ta'lim uchun poydevor yaratadi. Boshlang‘ich maktabda kuchli boshlanish o‘quvchilarning keyingi bosqichlarida yaxshi o‘qishlarini davom ettirish ehtimolini oshirishga yordam beradi, bu esa balog‘at yoshida yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin. Boshlang‘ich ta'limning afzalliklarini bolalarning kognitiv rivojlanishi, jismoniy rivojlanishi, ijtimoiy-emotsional rivojlanishi yoki axloqiy rivojlanishida ko‘rish mumkin.

Yosh bolalar rivojlanishida boshlang‘ich ta'limning ahamiyatini ta'kidlab bo‘lmaydi. Bu bolaning umumiy rivojlanishi uchun bir qator afzalliklarga ega. masalan:

1) izlanuvchanlikni tarbiyalaydi;
2) bolaning konsentratsiyasini yaxshilaydi;
3) Kognitiv qobiliyatlarni oshiradi;
4) Turli xillikka o‘rgatadi;
5) Jamoa ruhi va chidamliligini rivojlantiradi.

Mamlakatimiz kelajagi bugungi farzandlarga tayanadi. Savodxonlik darajasini oshirish va bolalarning og‘ir va xavfli sharoitlarda ishlamasligiga ishonch hosil qilish uchun bolalar mehnati ham taqiqlangan. Imkoniyati bo‘lmagan va shuning uchun maktabga bormaslikka majbur bo‘lgan odamlar uchun ta'lim bepul qilib qo‘yildi. Mamlakatimiz kelajagi bugungi farzandlarga tayanadi. Savodxonlik darajasini oshirish va bolalarning og‘ir va xavfli sharoitlarda ishlamasligiga ishonch hosil qilish uchun bolalar mehnati ham taqiqlangan. Imkoniyati bo‘lmagan va shuning uchun maktabga bormaslikka majbur bo‘lgan odamlar uchun ta’lim bepul qilib qo‘yildi. Mamlakatimiz kelajagi bugungi farzandlarga tayanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta’lim tizimi oldida turgan muammolar:

- Sinflardagi texnologiya sizga ko‘proq tajriba qilishda yordam berishi mumkin, ammo bu o‘quvchilarni chalg‘itishi ham mumkin. Shuningdek, u bolalarning og‘zaki muloqot qilishiga to‘sqinlik qiladi.
- Rivojlanayotgan mamlakatlardagi ba'zi maktablarda hatto sinf xonasi ham yo‘q, bu esa tegishli ta'lim olmaslikka olib keladi.
- Kambag‘al bolalar ko‘pincha to‘yib ovqatlanmaydilar, bu esa miya va uning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Qashshoqlik har doim maktabda o‘qish uchun to‘siq bo‘lib kelgan.
- Ba'zi o‘quvchilar ota-onalari ishlayotgan paytda bolalar uylariga qarashlari uchun ota-onalarning bosimi tufayli maktabni tark etishadi.

- ➢ Sifatli ta'lim ta'lim tizimining asosiy muammosi bo‘lib kelgan, o‘quvchilarni hissiy va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash uchun qo‘shimcha milni sarflaydigan o‘qituvchilarning yetishmasligi.

Biz nima qila olamiz?

- ➢ Boshlang‘ich ta'lim imkon qadar qiziqarli bo‘lishi kerak.
- ➢ Bizda nafaqat shaharlarda, balki qishloqlarda yashovchi bolalarga ta'lim beradigan maktablar bo‘lishi kerak.
- ➢ Maktablar, shuningdek, o‘quvchilarni qiziqtiradigan, masalan, rasm chizish va hunarmandchilik kabi ko‘nikmalarga o‘rgatishlari kerak.
- ➢ Bolalar o‘z kasblarini tanlashga majburlamasliklari uchun o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi aloqani yaxshilash kerak
- ➢ Ota-onalar ham o‘z farzandlari bilan yaxshi muloqotda bo‘lishlari kerak, shuningdek, ular bolaning maktab vazifalarida ishtirok etishga qiziqish bildirish orqali ularni qo‘llab-quvvatlashlari mumkin. Bu haqiqatdan ham ularni xursand qiladi.

Ta’lim maqsadi ta’limiy, tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi vazifalarni amalga oshiradi. Boshlang‘ich ta’limda belgilangan ta’lim maqsadi har bir pedagogik texnologiyani yaratishga asos bo‘lib hisoblanadi. Maqsadning zamonaviy ta’lim va tarbiya muammolarini yuqori samaradorlik bilan hal qilishga qaratilgan bo‘lishi zarur asos hisoblanadi. Biror pedagogik texnologiyani yaratish uchun eng zarur shart shunday dolzarb maqsadni aniqlay olishdan iborat. Bunday maqsad zarur tadqiqotlar, ijodiy izlanishlar olib borish, o‘zining va boshqa mutaxassislarning ish tajribalarini chuqur tahlil qilish orqali aniqlanadi.

Ulug‘ donishmandlardan biri «... kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o‘qit», degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o‘zgarish bo‘ldi, desak xato bo‘lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg‘urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko‘ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo‘lishlari kerak, degan g‘oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limning ta’lim maqsadi ilmiylik, tushunarlilik, ko‘rgazmalilik, insonparvarlik, tizimlilik kabi tamoyillarga tayangan holda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yilgan talablarni amalga oshorishga xizmat qiladi. Aniq qo‘yilgan maqsad kelajak poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Pedagogika. M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida (Darslik). – T., 2010.
2. Ibragimov X.I.., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi (o‘quv qo‘llanma). - T., 2008.

3. Хасанбоев Ж, Тўракулов Х., Хайдаров М., Хасанбоева О. Педагогика фанидан изохли луғат. – Т., 2008.

MATEMATIKADAN MASHG'ULOTLARDA ESTETIK TARBIYA BERISH HAQIDA

Ummatova Mahbuba Axmedovna,
Qo'qon DPI Matematika kafedrasi katta o'qituvchisi
Imomaliyeva Mohidil A'zamjon qizi
Qo'qon DPI, magistranti

Bugungi kunda ona yurtimizda elim deb, yurtim deb yashash davrimizning asosiy shioriga, izlanish, fidoiylik, tadbirkorlik asosiy fazilatimizga, jur'at, jasorat, tashabbus esa davrimiz ehtiyojiga aylandi. Istiqlolning yangi imkoniyatlari tufayli mamlakatimizda ro'y beradigan tub o'zgarishlar, islohotlar, ta'lim-tarbiya qabul qilingan qonun va qarorlarda ko'zda tutilgan buyuk maqsadlar hozirgi zamon maktabi va o'qituvchisi oldiga muhim vazifalarni qo'ymoqda.

Bu vazifalar har tomonlama yetuk, iqtidorli, mustaqil va sog'lom fikrlay oladigan, milliy qadryatlarimizni, ajdodlarimizning moddiy va ma`naviy merosini qadrlay oladigan, ijodkor, sof axloqli va nozik didli yoshlarni tarbiyaslashdan iborat bo'lib, bugungi kun o''qituvchisidan tinmay ijodiy izlanish yuksak pedagogik mahorat, o'qish va o'qitishga yangicha munosabatni,fidoiylikni talab qiladi.

Mamlakatning eng ilg'or ziyolisi, eng ishonchli "marifatparvari" deb e'zozlanayotgan o'qituvchilar buni nihoyatda chuqur his etmog'i, buyuk bobokalonlarimiz yaratgan minglab asrlarni, noyob qurilmalar va javohirdek milliy merosimizni yosh avlod ongiga chuqur singdirishdek, barkamol va bilimdon yoshlarni tarbiyalashdek, vatan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shishdek bu oliyjanob ishni o'zimizning muqaddas burchimiz yuksak masuliyati deb bilmog'i darkor.

Ko'zlangan bu buyuk maqsadni amalga oshirishda ijtimoiy fanlar qatori matematika fanining ham salmog'i beqiyos.

Matematik mashg'ulotlardagi estetik tarbiya elementlari ikki maqsadni ko'zda tutishi mumkin: birinchidan, go'zallikni ko'ra bilish va uni yaratishda ishtirok etish qobilyatini tarbiyalaydi; ikkinchidan, matematikani sevish, unga bo'lgan qiziqishni uyg'otish vositasi bo'lib xizmat qiladi.[3]

O'quvchilarda go'zallikni his etishni tarbiyalamoq lozim, buning uchun tafakkurni kuchliroq rivojlantirish zarur. Tafakkur kamdan-kam "sovuq" bo'ladi, odatda, u emotsional bo'yalgan bo'ladi. Emotsiya - tafakkurning murakkab jarayonida muhim tarkibiy qismdir.

Go‘zallikni ko‘rish va sezish orqali mushohada qilish, birinchi navbatda, uning boshlang‘ich elementlarini - rangini, chiziqlarini, shaklini ularning uyg‘unligini va mutanosibligini nozik idrok etishni nazarda tutadi. Biz matematika mashg‘ulotlar o‘tkazayotganda go‘zallikning boshlang‘ich, eng sodda elementlari – shakllar va chiziqlarga duch kelamiz. Ko‘pincha go‘zallikning mazmunini tashkil etuvchi mutanosiblik tushinchasi asosida matematik munosabatlar yotadi.

Hozirgi kunda matematikaning buyuk roli va qudratini tan olmaydigan odam topilmasa kerak. “Fanlar malikasi” hamma joyga kirib bormoqda va u bilan hisoblashmaslik mumkin emas. Shunday bo‘lsa-da hali ham ba`zilar matematikani quruq va so‘zlardan iborat deb hisoblaydilar. Bunday odamlar orasida birorta ham matematik yo‘qligi ravshan. Chunki bu fanni chuqur tushungan odam uni sevib qolmasligi, uning g‘ozalligini sezmasligi mumkin emas.

Buyuk ingliz filosofi va mantiqchisi Bertran Rassel bunday deb yozgan edi: “Matematika haqiqatgagina emas, balki bizning ojiz naturamizga hech narsaga aylanmaydigan skulpturadagi go‘zallikka o‘xshash sovuq va qatiy go‘zallik – oliy go‘zallikka ega.”

Matematika g‘oyalarining go‘zalligi haqida G.X.Xardi quyidagilarni aytgan: “Matematik chizgan naqshlar rassom yoki shoir yaratgan naqshlar kabi go‘zal bo‘lishi kerak: g‘oyalar rang yoki so‘zlarga o‘xshash bir-biri bilan uyg‘unlashmog‘i lozim. Go‘zallik birinchi talabdir. Dunyoda go‘zal bo‘lmagan matematikaga o‘rin yo‘q”.

Matematikaning, ayniqsa, geometriyaning go‘zalligi haqida ajoyib matematik, akademik A.D.Aleksandrov bunday deydi: Geometriyaning mohiyati uning metodidadir, bunda isbotning qat`iyligi ayoniy tasavvur bilan birlashib ketadi. Qayerda ayoniy tasavvur va natijani bevosita ko‘rish bo‘lmasa, u yerda haqiqiy geometriya ham bo‘lmaydi. Haqiqiy geometrik shaklni tassavvur va his etishni, geometrik faktning go‘zalligini his etishni biladi.

Kishining estetik ongi va uning aqliy rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Chernishevskiy “Haqiqiy hayot aql va yurak hayotidir” degan. Matematiklar orasida “Musiqa qalb matemalikasi bo‘lsa, matematika miya musiqasidir” degan gap bor.

Fan— bilish sa`nati, sa`nat esa hayot fani deb hisoblanishi bejiz emas. “Romantiklar — barcha narsaga, shu jumladan, fanga va bilishga ham xosdir” — deb yozadi. K.Pautoviskiy “Kishi qancha ko‘p narsa bilsa, u shuncha tez idrok etadi, uni go‘zallik shunchalik zich orab oladi va u shu bilan baxtlidir.”

Matematika mashg‘ulotlarida estetik tarbiya elementlari ikki maqsadni ko‘zda tutishi mumkin: birinchidan, go‘zallikni ko‘ra bilish va uni yaratishda ishtirok etish qobiliyatini tarbiyalaydi, ikkinchidan, matematika sevish va unga ya’nada qiziqishni uyg‘otish vazifasi bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchilarda

go‘zallikni his etishni tarbiyalash kerak, buning uchun tafakkurni kuchliroq rivojlantirish kerak.

Matematika bilan shug‘ullanuvchi odam masalaning yechimini topishda erishgan muvaffaqiyatidan olgan zavqi bundan keying ishi uchun va olg‘a qarab harakat qilish uchun yaxshi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ijobiy emosiyaning tug‘ilishi miyaning ishiga samarali natija berar ekan. O‘qituvchining vazifasi bu imkoniyatlarni tushinish va tushuntirib berish maqsadlarida foydalanishdan iborat. Biz o‘quvchilarga ularning go‘zallikni his etishni, qiziqish va zavqlanish tuyg‘ularini his etishni o‘rganishlariga, go‘zal narsalarni payqashlariga, qadrlashlariga va uni yaratishlariga yordam berishimiz kerak.

“Go‘zallik”, “go‘zallikni his etish” deganida nimani tushunmoq kerak? Go‘zallikni his etish, zavq olish bilan birga ro‘y beruvchi ajoyib emotsiyadir. Go‘zallikning ayrim turlari quyidagichadir:

a) Narsa shaklining va bu narsa elementlari guruhining chiziqlar, rang, o‘lchamlari va hakozalar go‘zalligidir.

b) Fikrning va uning ifodalanishining go‘zalligi, o‘z aqlining va boshqa kishilar kuchini sezish, ijobiy quvonchi.

c) Kishi xulqining jamiyatdagi go‘zalligi.

d) Go‘zallikning sado go‘zalligi, hid go‘zalligi kabi ham turlari bor.

Go‘zalikni ko‘rish va sezish orqali mushohada qilish birinchi navbatda, uning boshlang‘ich elementlarini – rangini, chiziqlarini, shaklini, ularning uyg‘unligini va mutanosibligini nozik idrok etishni nazarda tutadi. Biz matematika mashg‘ulotlarini o‘rganayotganda go‘zalikni boshlang‘ich elementlari – shakl va chiziqlarga duch kelamiz. Ko‘pincha go‘zalikning mazmunini tashkil etuvchi mutanosiblik tushunchasi asosida matematik munosabatlar yotadi.

Qadimgi yunon faylasufi Platon (eramizdan oldingi 427-347 yillar) bunday deb yozgan: “Deyarli hamma ko‘rish orqali idrok qilinayotgan go‘zallik qismlarinig bir-biri va butun bir nafis bo‘yoqlari bilan mutanosibligini vujudga keltiradi. Buni tasdiqlayotganlar uchun ham, umuman, barcha yolg‘onlar uchun ham go‘zallik bo‘lishlik - simmetrik va mutanosib bo‘lishlik demakdir”.

Geometriyani, chiziqlarning va boshqa geometrik shakllarning go‘zalligini, mutanosibligini, simmetrigilini sezmasdan o‘rganib bo‘lmaydi. Faqat matematika aniqrog‘i geometriya har bir kishiga geometrik shakllar chiziqlari guruhining tashqi go‘zalligidan zavq olishgagina emas balki go‘zallik asosida ichki tuyg‘ularga zavq olishga undaydi.

Ushbu maqolamizni Abdulla Avloniyning quyidagi misralari bilan yakunlashni ma’qul topdik:

Har kishining dunyoda oromi joni-tarbiya,
Baxtu iqboli saodatining makoni – tarbiya

Ey otalar jonlaringizdan aziz farzandingiz,

G‘ayrat aylang, o‘lmasun vaqtu zamoni – tarbiya

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Якубжонова, Мафтунахон Исломжон Қизи. "ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ТАЛАБАЛАР МЕДИА МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* 2.3 (2022): 489-497.
2. Вебер В. Портфолио медиаграмотности // Информатика и образование. 2002. – № 1/ http://www.infojournal.ru/journal_arxiv/2002/
3. YAKUBJONOVA, M.I. "DEVELOPMENT OF MEDIA CULTURE IN STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM." *ЭКОНОМИКА*: 329-333.
4. Abdunazarova, Dilfuza Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." *Scientific Bulletin of Namangan State University* 3.5 (2021): 7-10.
5. Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876* 16.06 (2022): 72-75.

THE CATEGORY OF MODALITY IN TEXT INTERPRETATION

Ernazarova Xilola Ergashevna

Teacher Kokand State Pedagogical Institute

Interpersonal function of language is one of the most fascinating and complicated subjects in a linguistic study. Modality, reflecting the writer's opinion and idea about a proposition, lexico-grammatically realizes the interpersonal meaning of an utterance. Two main modalities can be recognized; that is, epistemic and root modality. The latter rests with the hearer/reader whereas the former rests with the writer and refers to a linguistic mood that indicates how much certainty or commitment the writer has for his proposition. Both root and epistemic modalities can be textualized through different lexical verbs, adverbs, adjectives, nouns and modal auxiliaries. Among these different lexico-grammatical realizations, modal auxiliaries are employed more frequently in expressing the writer or writer's attitude toward a proposition.

Modality or the attitude of the speaker or writer to reality characterizes any utterance. It is a category inherent in the language in action and therefore, equally with other categories, constitutes the essence of the communicative process.

This is the opinion of the outstanding modern linguists V.V.Vinogradov, I.R.Galperin, N.Yu.Shvedova, G.A.Zolotova and others. At the same time the overwhelming majority of grammarians consider the category of modality mainly

as the expression of reality/irreality of the utterance, treating it as a notion, objectively inherent in the utterance, but not connected with a personal evaluation of the subject of thought.

In compositions of emotive prose textual modality is realized in the basis of certain regularities. Subjective evaluating attitude to the object of utterance, as a rule, doesn't reveal the essence of a phenomenon, but only colours it correspondingly, and gives a notion of the author's world outlook. Therefore textual modality more frequently finds its place in relative spans of the text, which don't carry the main factual information, but not in predicative spans, which are mostly imbued with facts. Yet, in the process of linear development of the text accentuation can be shifted and relative spans may gradually acquire the status of predicative ones. As a result, modality acquires a more significant role in creating conceptual information.

Thus in the story "Wild Flowers" by E.Caldwell descriptive spans of the text carrying no factual information are subjected to reaccentuation. The following example shows how description acquires a predicative status and becomes a key-note in conveying conceptual information. "While she trudged along the sandy road, she could smell the fragrance of the last summer flowers all around her. The weeds and scrub hid most of them from sight, but every chance she got she stopped a moment and looked along the side of the ditches for blossoms".

Bringing this passage into correlation with the title and the content of the whole story we can disclose the author's attitude to his personages and the reality described — in other words determine the subjective evaluating textual modality: for the author Vern and Nelly are frail but at the same time staunch wild flowers, staunch in their love confronting the cruel world, the reign of weeds and thorns.

Such reaccentuation, connected with the saturation of relative spans of the text by subjective-evaluating modality is observed most frequently in the literary works which more or less distinctly manifest the personality of the author, his world outlook, his tastes and notions.

Thus the notion of subjective-evaluating modality comes into close contact with the concept of the "author's image". Discoursing about the essence of the latter, Academician V-V.Vinogradov cites N.M.Karamsin's words that "the creator is always represented in his creation and often against his will"[1]. At the same time V.V. Vinogradov stresses, that the "author's image", as a deep-lying linking element of the text, is a notion of a broader scale, than the position of the author. According to L. Tolstoy's expression, the cement binding any literary work into one integral whole is the unity and invariability of the author's original moral attitude to the subject. Making this formula more precise, V.V.Vinogradov speaks about "the unity of the author's evaluation and comprehension of reality"[3]. '

The author's image is most explicitly represented by his point of view expressed in the literary work. Indeed, if the writer himself qualifies the thoughts and actions of his personages, the reader gradually gets an idea about his image. It is much more difficult to define the author's position, when the writer refuses to be present in the story and entrusts his role to an immediate participant or a witness of events. That imparts especial authenticity to the narration, because in this case the events are narrated and comprehended from inside, from the eye-witness' point of view[2].

The brief description of textual modality shows that this category in application to the units, exceeding sentence limits, cardinally changes its designation even in the subjective-evaluating plane. Out of the two kinds of modally-objective and subjective— the first one, according to I.R.Galperin, is not inherent' in literary texts in general. Moreover, most frequently objective — modal meaning confines itself only to a sentence. The relation of reality Irreality is not pertinent to fiction texts at all, so long as fiction texts give only depicted reality. These works are a fruit of a writer's imagination, the fancy of a poet, of a dramatist. The less we notice conventionality in depicting reality, the greater is the artistic impact. Nevertheless an experienced reader never forgets that he deals with depicted life. Such a reader perceives the described happenings in two planes: he compares the real and the imaginary, verifies how far they agree with each other and evaluates the imaginary, proceeding from his habitual criteria and conception of the world. Simultaneously he tries to determine the author's attitude to the subject-matter of the book and in this way to make out the subjective-modal meaning of the whole text.

USED LITERATURES:

1. Ашурова Д.У. Интерпретация производного слова в свете коммуникативной теории языка. - Ташкент, 1991.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - Москва, 1975.
3. Vinogradov.V.V Stylistics, Poetics. – Moscow, 1963

ДАРС САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ПЕДАГОГ МАҲОРАТИНИНГ АҲАМИЯТИ

Эрназарова Хилола Эргашевна
Қўқон давлат педагогика институти ўқитувчиси

Таълим жараёнида дарсларнинг қандай кечиши ўқитувчининг тажрибаси, билими, маҳоратига ҳар жиҳатдан боғлиқдир. Агарда

педагогнинг касбий маҳорат дастурига амалий қаралса, унинг қатор қобилиятлар ва малакалардан иборатлигини кўришимиз мумкин. Педагогик маҳоратга берилган таърифлар шунча кўп бўлишига қарамай, уларда маҳоратнинг қайсидир томонлари, албатта, ифодаланади. Маҳорат - бу юқори ва доимо юксалиб борувчи тарбия ва ўқитиш санъатидан иборат. Педагог- ўз ишининг устаси, ўз фанини чуқур билувчи, фан ва санъатнинг мос соҳалари билан яхши таниш, амалда умумий ва ёшлар психологиясини яхши тушунувчи, ўқитиш ва тарбиялаш методикасини хар томонлама билувчи хамда юқори маданиятга эга бўлган мутахассис. Педагогик назарияда ўқитувчи махоратини икки хил тушуниш мавжуд.

Биринчиси, педагогик меҳнатни тушуниш билан боғлиқ бўлса, иккинчисига кўра тарбияда педагог шахси асосий ўрин тутади. Маҳоратни эгаллаш учун кўп нарсани билиш ва қила билиш зарур. Тарбия принциплари ва қонунларини хамда унинг ташкил этувчиларини билиши зарур. Ўқув-тарбиявий жараён ва унинг ташкил этувчиларини самарадор технологиялардан фойдаланиш учун хар бир конкрет ҳолат учун уларни тўғри танлаб олишни, диагностикалашни, олдиндан билишни ва берилган даража ва сифат жараёнини лойиҳалашни жуда яхши билиши зарур. «Бизнинг педагогик ишда хамма нарсани охир оқибат маҳорат ҳал этади»,- дейди Азаров.

Аниқ ирсий хусусият сохиби бўлган талантли инсонгина хақиқий уста-ўқитувчи бўлиши мумкин, деган фикрлар мавжуд. Ўқитувчи бўлиб туғилмок зарур. Деярли барча инсонлар табиат томонидан туғма тарбиячи сифатларига эга бўлиб туғилади. Асосий масала шундан иборатки, уларни педагогик маҳоратга ўргатиш зарур. «Талантли инсонларнинг тасодифий тақсимотига ишонишимиз мумкинми? Бизлар талант хисобига тарбияни амалга оширишимиз мумкинми? Йўқ. Шунинг учун фақат маҳорат тўғрисида гапириш мумкин, яъни хақиқатда тарбиявий ишларни билиш, тарбиялай олиш ҳақида гапириш мумкин. Мутахассислик ва билишга асосланган махорат хамма масалаларни хал қила олади», - деган эди А.С. Макаренко, «Тарбиячи ўзини шундай тутиши керакки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияласин ва ҳар доим у ўзининг нимани хоҳлашини ва нимани хоҳламаслигини билиши зарур. Агар тарбиячи буни билмаса, у кимни тарбиялай олади» [1]. Ўқитувчининг махорати, ҳар қандай шароитларда хам, кераkли даражадаги тарбияланган, ривожланган ва билимдонларни тарбия қилувчи ўқув жараёнини ташкил қила олишидан иборат. Ҳақиқий ўқитувчи исталган саволга тўғри жавоб топа билади, талабага ўзига хос йўл билан яқинлаша олади, уни рағбатлантирувчи фикрлар билан уни ўзига тортади. Бундай ўқитувчи ўз фанини чуқур билади, асослари ўқитилаётган фаннинг

ривожланиши, келажагини билади, шулар билан бирга замонавий адабиётни, маданият ва янгиликларни, халқаро ходисаларни таҳлил қила олади, у талабалари яхши кўрадиган оммабоп журналларни ўқиб боради. Демак, устоз - бу ҳозирги замон ўқитиш методларини жуда яхши билувчи муаллимдир. Муаллимлик санъати, айниқса, дарсларда ўқитишни билишдан иборат. Тажрибали педагог тингловчиларнинг дастурий материални дарс пайтида ўзлаштиришларига эришади. Унинг учун уй иши билимларни мустаҳкамлаш, чукурлаштириш ва кенгайтириш усулидан иборат. Маҳоратнинг яна бир асосий кўрсаткичи ўқувчиларни фаоллаштириш, уларнинг қобилиятларини, мустақиллигини ва талабчанлигини ўстиришдан иборат. Педагогик маҳоратнинг кейинги ташкил этувчиси – бу тарбиявий ишни ўқув жараёнида самарали ўтказа олиши, ўқувчиларда юқори маънавият, ватанпарварлик, мехнатсеварлик, мустақилликни шакллантиришдан иборат.

Ўқитувчининг вазифаси - ўқувчиларда ўқув жараёнида, ижобий хис-туйғуларни ишлаб чиқишга йўл топа билиш. Булар оддий усуллар бўлиб: унга иш методини ўзлаштириш, ҳиссий ҳолатни яратиш, ўқитувчининг фаоллиги, қизиқ мисоллар келтириш, кучли маъноли танбеҳлар ва шу кабилардир [2]. Бу каби усуллар нафақат вақтинчали муваффақиятни ҳосил қилади, балки улар ўқитувчининг хурматини оширади, фанга турғун ва барқарор интилишни юзага келтиради. Педагогик маҳоратнинг моҳияти – бу муаллим шахсий маданияти, билимлари ва дунёқараши, унинг ўқитиш ва тарбиялаш усулларини юқори маънода билиши ва янги тажрибалар ва педагогик техника буйича ҳар томонлама тайёргарликларининг ўзига хос қотишмасидир. Педагогик маҳоратнинг асосий белгиларидан бири ўқитувчи педагогик техникасининг юқори даражаси ҳисобланади.

Моҳир ўқитувчи педагогик воситаларнинг барчасини билган ҳолда улардан энг арзон ва самарадорини ажратиб олади. Педагогик техниканинг эгалланганлик даражаси педагогик қобилиятнинг ташкилий кисмидан иборат бўлиб, у педагогика, психология ва алохида амалий тайёргарлик бўйича чуқур билимларга эга бўлишни талаб қилади. Педагогик техниканинг ташкилий қисми-тарбиячининг ўқувчилар эътибори ва ўзининг эътиборини бошқара олишидан иборат. Шунингдек, педагогик техниканинг ташкилий қисми ҳақида гапирганда, педагогик таъсир - характерлардаги темпни, тезкорликни сезиш каби қобилиятларни эслатиб ўтиш жоиз. Педагог ўзининг овозини ва кўринишини бошқаришни билиши, ташқи қиёфани, мимикани ушлаб туришни билиши зарур.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, бугунги кунда моҳир педагог ҳам ўз фанидан, ҳам педагогика ва психология фанларидан чуқур билимга эга бўлиши, талабалар билан ижобий педагогик мулоқотни йўлга қўя олиши,

уларнинг ҳар бирига алоҳида йўл топа олиши лозим. Бундан ташқари моҳир педагог ўз дарсларини тўғри ташкиллаб, метод ва воситалардан самарали ва ўз ўрнида фойдаланиши мақсадга мувофиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Макаренко А.С. "Педагогическая поэма", АСТ, 2016.
2. Gary D. Borich "Effective teaching methods" , N.J., Merril, 2000

DIKTANTLAR ORQALI O'QUVCHILARGA TA'LIM VA TARBIYA BERISH

Abdulxayeva Musharraf Usmonjon qizi
Qo'qon davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
Ne'matjonova Nozima Iqboljon qizi
Qo'qon davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Hozirgi kunda ta'lim va tarbiyaga juda katta e'tibor berilmoqda. Buning yorqin misoli tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risi"dagi PF-6108-sonli qarorini ko'rishimiz mumkin.

Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bu zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan degan edilar Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev. Shu sababli ham dars o'tish jarayonida o'qituvchi ta'lim va tarbiyani bir-biri bilan hamohang ravishda olib borishi lozimdir.

Ushbu maqola orqali sizlarga diktantlar orqali o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish jarayoni yoritib beriladi.

Kutubxona

Biz kutubxonaga a'zo bo'ldik. U yerda kitoblar ko'p. Juma kuni kitob olishga boramiz. Kitoblarni yaxshi saqlaymiz.

Ushbu “Kutubxona” diktant matni orqali o‘quvchilarda kitob o‘qishga bo‘lgan muhabbat tuyg‘usini shakllantiramiz. Kitoblarni saqlash, ehtiyotkorlik chora tadbirlari tushuntirib boriladi.

Atirgul

Oqiljonning dadasi kuzda hovliga ikki tup atirgul olib kelib o‘tqazgan edi. Kuni kecha hovlida o‘ynab yurgan Oqiljon ikkala gul ko‘chatni barg ochganini bittasi kichginagina g‘uncha tukkanini ko‘rib qoldi. Suyunib ketdi. Shundan keyin har kuni ertalab turib, yugurganicha gulning oldiga boradigan, g‘uncha katta bo‘layotganmikin deb qaraydigan bo‘ldi[1,8].

“Atirgul” diktant matni orqali o‘quvchilarga atrof muhitni muhofaza qilish, o‘simliklarni asrash va parvarish qilish kabilar to‘g‘risida tushunchalar beriladi. Atirgul matnini eshitish va diktant yozish jarayonida o‘quvchilarda sekin astalik bilan tabiiy fanlarga ham qiziqish uyg‘onadi.

Meva sharbatlari

Inson uchun meva sharbatlari ichib turish nihoyatda foydali. O‘lkamizda turli shifobaxsh mevalar ko‘p. Ularni yeyish foydali. Lekin ularning sharbatini ichish kishini yanada sog‘lom qiladi.

Uy sharoitida sharbat tayyorlash oson. Bu haqda kitoblar bor. Ulardan foydalanib, sharbat tayyorlash mumkin[2,55].

“Meva sharbatlari” diktant matni o‘quvchilarga bir marta o‘qib beriladi va diktant matni asosida suhbat o‘tkazilinadi. Quyidagi savol va javoblar orqali o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berib boriladi:

1. Siz qaysi mevalarni bilasiz?
2. Mevalar tarkibida qanday vitaminlar bor?
3. Mevalardan sharbat qanday tayyorlanadi?
4. Sharbat tayyorlash yoki mevalar to‘g‘risida qaysi kitoblarni o‘qigansiz?

Tanlab olingan diktant matni yuzasidan suhbat yakunlanganidan so‘ng diktant matni o‘qib o‘quvchilarga yozdiriladi.

“Meva sharbatlari” diktant matni orqali o‘quvchilarni kasb-hunarga ham yo‘naltirish mumkin.

Yuqorida berilgan fikr va mulohazalar asosida shuni aytish mumkinki, o‘qituvchi, eng avvalo, diktant matnini tanlayotganda o‘quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tanlashi, tanlab olingan diktant matni o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berishi hamda dunyo qarashini rivojlantirishga asoslangan bo‘lishi lozimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Xolmurodov I., Musayeva S. Diktantlar to‘plami (O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma) – Qoraqalpog‘iston. – b.40.
2. Abdullayeva Q., Rahmonbekova S. Diktantlar to‘plami. – Toshkent. 2005. – B.109.

3. Mirhojiddinovna, J. D., Shavkatovna, A. M., & Alijonovna, M. D. (2022). Lingupoetic Features Of Unconventional Combinations And Agricultural Terms In Literary Texts. Journal of Positive School Psychology, 6(11), 1599-1604.
4. Abdulkhayeva, M. The Role of Dictations in the Development of Students' Written Speech in the First Class. International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA FAOLIYATLAR DAVOMIDA AXBOROT KOMMUNIKATIV TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI

Botirova Nasibaxon Anvarovna
Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani
Maktabgacha ta'lim bo'limi
tasarrufidagi 43-davlat maktabgacha
ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

"Bolaligim podsholigim" deb bejizga aytishmagan. O'zbekiston bolalari rivojlangan mamlakatda barkamol kamol topmoqdalar. Muhtaram yurtboshimiz bolalarni yoshligidan ilmga chanqoq ruhda tarbiyalamoq zarur ekanligini qayta va qayta ta'kidlamoqdalar. Bunga misol qilib, maktabgacha ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar va zamonaviy qulay sharoitlarga ega yangidan-yangi maktabgacha ta'lim tashkilotlari qurilayotganliklarini keltirib o'tishimizning o'zi yetarlidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari ham hozirgi zamon bilan hamnafas bo'lib ishlamoqdalar. "Yoshlikda olingan bilim-toshga o'yilgan naqshdir'' degan g'oyani ilgari surib maktabgacha talim tashkiloti tarbiyachilari Axborot kommunikativ texnologiyalarining yangi usullaridan foydalanib faoliyatlarni tashkil etishmoqda. Faoliyatlarni bolalarga tushuntirishda video roliklardan keng foydalaniladi. Bundan maqsad mashg'ulotlarni bolalar uchun qiziqarli va mazmunli tarzda tashkil etishdir. Axborot kommunikativ texnologiyalarining afzalliklaridan yana biri dam olish daqiqalarida juda qo'l keladi. Bolalar kompyuter (notebooklarda) ko'rganlarini quvonch va qiziqish bilan bajaradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini zamonaviy texnologoyalarsiz tasavvur qilish qiyin. Ushbu faoliyatlar davomida ham tarbiyachiga kompyuter texnologiyari yordamga keladi. Bolalar kompyuterlarni o'zlari ishga tushirishni mustaqil bajara olishadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlari savodga o'rgatish faoliyatlarida bosma harflar bilan tanishtirib boriladi. Bolalar o'rgangan harflarga asoslanib hatto kompyuter klaviaturalarida qiynalmasdan ota-onalari, vatani va o'z ismlarini bemalol yoza olmoqdalar. Bu ham Axborot kommunikativ texnologiyalarining afzalligidan namunadir. Mitti yurakchar bilan faxranishga arzigulik ulkan yutuqlarga

erishayotganimizdan va mitti bilimdonlarga tarbiyachi ekanligimizdan faxrlanaman. Bugungi kunimizga yana bir bor shukronalar aytaman. Uchinchi renessans davrining bolalari dunyolarni lol qoldirishga qodir ekanligiga men ishonaman. Zero yurtboshimiz aytganlaridek: “Dunyoqarashni nima o‘zgartiradi – ilm davomat ma’rifat”.

Oliy o‘quv yurtlarida ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish maqsadida 2021-yilda rivojlangan mamlakatlardan 1793 nafar xorijlik mutaxassis mahalliy o‘quv jarayoniga jalb etildi.

Bugun hech bir sohani axborot-kommunikativ texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Oliy ta’lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot, ma’lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog‘oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimini raqamlashtirish maqsadida “Raqamli universitet” loyhasi amalga oshirilmoqda. Loyiha doirasida oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborat tizimi ishlab chiqildi. U ma’muriy, o‘quv ilmiy va moliyaviy jarayonlarini boshqarish modullarini o‘z ichiga oladi.

Maktabgacha ta’lim uzliksiz ta’lim tizimining asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, bolani keyingi bosqich hamda katta hayotga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim tizimini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgani ham bejiz emas. Bugun barkamol avlod tarbiyalashda intellectual salohiyatni oshirish va ularni har tomonlama rivojlangan shaxs etib tarbiyalash asosiy kun tartibidagi masalalar qatorida ko‘rilayotgani fikrimiz isbotidir. Chunki ham ma’nan ham jismonan sog‘lom va baquvvat , shaxslargina buyuk kelajakni barpo etadi .

Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini yanada rivojlantirish moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta’lim tarmog‘ini kengaytirish va malakali pedagoglar bilan ta’minlash jarayonini tubdan yaxshilash uchun qabul qilingan qator farmon, qaror va farmoyishlar bu tizimni tubdan islox qilishga harakat qilmoqda. Yana bir quvonarli jihati shundaki, bugun zamonaviy texnalogiya asosida ko‘p MTT larda xodisalarning rang xarakat va tovushda qayta yaratishga sharoit mavjud. Bu bolajonlarning qobiliyat va iqtidorini kengroq ochishga yordam berib aqliy faoliyatini yanada kuchaytiradi. Kompyuter bir vaqtining o‘zida matn, grafik, tasvir, ovoz, nutq, video rolik, ma’lumotlarini katta tezlikda takrorlash qobilyati mutahasislar uchun ham bolalar uchun ham yangi faoliyat vositalarini yaratishga imkon beradi. Shuning uchun axborot texnologiyalarini maktabgacha ta’lim va ta’lim tizimiga joriy etish zarur.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida axborot texnologiyalaridan foydalanish va joriy etishning asosiy shartlaridan biri shundaki, bu yo‘nalish bo‘yicha bolalar bilan ishlaydigan tarbiyachi kopyuterlarning texnik imkoniyatlarini yahshi bilishi, kichkintoylarga axborot texnologiyalarni tushuntira oladigan mutaxasis pedagog bo‘lishi kerak. Bugungi kun tartibidagi har bir pedagog mashg‘ulotlarni zamonaviy

texnologiyalardan foydalangan holda sifatli ta’lim etmog‘i darkor. AKTdan foydalanilgan mashg‘ulot ko‘rgazmali, rang-barang, ma’lumotlarni aniq va qiziqarli interaktiv bo‘lib, tarbiyachi hamda bolalarning vaqtini tejaydi, tarbiyachiga bolalar bilan individual ishlashga imkon beradi. Qolaversa, natijalarni tezkor kuzatib borish va baholash imkonini beradi. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, bugungi tezkor globallashib borayotgan texnika asri Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimedia vositalari, ovozli, musiqali, harakatlanuvchi vositalar bo‘lishi shart. Shundagi ta’lim-tarbiya jarayoni samarali va foydali tashkil etilgan bo‘ladi. Har bir bola jamiyatda o‘z o‘rnini topishi mamlakatimiz ravnaqi uchun hissa qo‘shadigan yetuk kadr bo‘lib voyaga yetishi tarbiyachilarning mehnatiga chambarchas bo‘g‘liqdir. Shuning uchun har bir pedagog chindildan mehnat qilishi, kichkintoylarni yorug‘ kelajakda ilhomlanishi lozim mashg‘ulotlarda sinovdan o‘tgan foydali dasturlar elektron qo‘llanmalar hamda turli pedagogik o‘yinlardan foydalanishi nur ustiga a’lo nurdir.

2018-yil 30-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-sonli qarori qabul qilindi. Qarorda bolalarni har tomonlama intellektual ma’naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini ta’lim-tarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish uchun bir qator ishlar belgilab o‘tildi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, zamonaviy texnologiyalardan foydalanib ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish ta’lim sifatini oshirishga, vaqtni tajashga, ko‘rgazmalilikni ko‘rsatishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “Ilk qadam” jurnali (6-7-sonlar).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 3955-son qarori.
3. “Xalq so‘zi” gazetasi, 195-son.

YOSH AVLODNINNG KAMOL TOPISHIDA TA’LIM-TARBIYANING O‘RNI

Turanazarova Nilufar Rahmonqul qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
stajyor-o‘qituvchi

Insoniyatning paydo bo‘lishi, uning bosqichma-bosqich rivojlanishi bir necha yuz yillardan beri olimlar tomonidan o‘rganiladi va bu bo‘yicha turlicha qarashlar

mavjud, ya'ni insoniyatning paydo bo'lishi uning rivojlanishi, taraqqiyoti to'g'risida 2 xil qarashlar mavjud. Bular:

- Diniy qarash;
- Dunyoviy qarash.

Biz yashab turgan dunyo undagi odamlar, ularning xulq atvori kabi masalalarda diniy va ilmiy adabiyotlar bir-birini inkor etuvchi xulosalar bilan yondoshadi. Ammo har ikki nazariya ham o'z g'oyalarini ilgari surishlari tabiiy albatta. Ammo hech narsaga qaramasdan hech qanday xulosalarsiz biz shuni aytolamizki insoniyatning rivojlanishi ta'lim tarbiyaga borib taqaladi. Chunki ta'lim-tarbiyaning mohiyatida juda boy tajriba, bilim, malaka, ko'mikma yotadi. Biz har zamonda bo'lgani kabi yosh avlodni tarbiyalashda bevosta ta'lim tarbiyaga tayanamiz. Shu o'rinda barcha pedagoglar ta'lim tarbiyaning ahamiyatini, xususiyatlarini, mohiyatini o'rganishimiz kerak.

Ta'lim va tarbiya doim birgalikda tilga olinsada ular o'rtasida sezilarli farq bor. Ta'lim, tarbiyaning bir juz'idir. Tarbiya ta'limdan ko'ra keng tushuncha ya'ni, ta'lim tarbiyaning ichiga kirib ketadi. Tarbiyaga agar diniy nazar tashlaydigan bo'lsak uning ma'nosi jamiyatda har taraflama komil inson shaxsiyatini barpo qilish va albatta, bu tarbiya ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarni o'z ichiga olishi kerak. Zero Alloh taolo ham insoniyatni yer yuzini obod qilish uchun yaratgan. Demak, u o'zining vazifalarini ado etishi uchun har taraflama komil va yetuk bo'lishi kerak. Buning uchun esa bizning dinimiz Islomda barcha ko'rsatma va imkoniyatlar mavjud. Eng asosiysi, inson o'zining oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish asnosida doimiy holda Allohga yuzlanib turishi tarbiyadir. Dunyoviy qarashlarga tayanadiga bo'lsak ham tarbiyaning ishtirokisiz ta'lim olib bo'lmaydi. Chunki har qanday bilimlar ham tarbiyaga yo'g'rilgan muhitda tezroq singiydi, agar aksi bo'ladigan bo'lsa ta'lim olishning ham samarasi bo'lmaydi.

Ta'limga to'xtaladigan bo'lsak, u komil tarbiyaning bir juz'idir. U esa aqlni rivojlantiradi va sayqallashtiradi. Natijada u o'z hayotida kerak bo'ladigan ilmu ma'rifatni ashyolar to'g'risidagi turli ma'lumotlarni, kasbiy mahoratini yoki kasb va hunarlarga tegishli bo'lgan fanlarni o'rganadi. Lekin tarbiyaga o'xshab keng qamrovli bo'la olmaydi. Chunki ta'lim insonni ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarini birdek qamrab ololmaydi. Shuning uchun ham ta'lim va tarbiya doimo birga bo'lishi talab etiladi. Bu haqiqatni esa Rasululloh sollallohu alayhivasallamning quyidagi hadisi shariflari orqali ham bilib olishimiz mumkin.

Abu Muso roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Alloh taolo Men orqali yuborgan hidoyat va ilmning misoli yerga yoqqan yomg'ir kabidir. Yerning ba'zi joyi yaxshi ekan, suvni qabul qilib, ko'plab nabotot va o'simliklarni o'stiribdi. Uning ba'zi joylari qattiq ekan, suvni tutib qolibdi. Bas, u bilan Alloh odamlarga manfaat beribdi. Ular undan ichibdilar,

sug‘oribdilar va ekin ekibdilar. Yerning ba’zi joylari silliq ekan. Suv tutmas va ekin ham o‘stirmas ekan. Ana o‘sha xuddi Allohning dinida faqih bo‘lgan kishiga o‘xshaydi. Alloh men ila yuborgan narsa unga manfaat beribdi. O‘zgalarga o‘rgatibdi. Boshqasi o‘sha narsaga e’tibor bermagan kishiga o‘xshaydi. Yana biri esa, men ila yuborilgan Allohning hidoyatini qabul qilmagan odamga o‘xshaydi», dedilar». Ikki Shayx rivoyat qilishgan.

Imom Qurtubiy (r.a) «Nabiy sollallohu alayhivasallam o‘zlari orqali yuborilgan hidoyat va ilmni insonlar bir qo‘ltim suvga muhtoj bo‘lib turgan holatlarida yuborilgan yomg‘irga o‘xshatdilar.» Ha, Rasululloh sollallohu alayhivasallam yuborilishlaridan avval insonlar ana shunday muhtoj va nochor holda edilar. Osmondan yoqqan yomg‘ir o‘lik yerlarni tiriltirganidek diniy ilm va ko‘rsatmalar o‘lik qalblarni tiriltirdi. So‘ngra Rasululloh sollallohu alayhivasallam eshituvchilarni yomg‘ir yoqqan har xil yerlarga o‘xshatdilar. Ularning ba’zilarini ilmga amal qiladigan olim hamda muallim, xuddi unumdor yer o‘rnida ko‘rdilar. Suvni ichadi, o‘zi foydalanadi va o‘simliklar o‘stirib boshqalarga ham foyda keltiradi. Ba’zilari esa zamonasidagi barcha ilmlarni egallaydi, lekin unga amal qilmaydi yoki unga muvofiq hayot kechirmaydi. Boshqalarga esa yetkazadi. Bu kishilar suvni o‘zida saqlab qolib odamlar undagi suvdan foydalanayotgan yerga o‘xshaydi.

Rasululloh sollallohu alayhi vasallam bunday kishilar to‘g‘risida: «Mening so‘zimni eshitib boshqalarga xuddi shunday holatda yetkazgan kishini Alloh yorlaqasin», deganlar.Yana ba’zilari esa ilmni eshitadi lekin uni yodda saqlab qolmaydi, tafakkur va tadabbur ham qilmaydi. Boshqalarga ham yetkazmaydi. Bularning misoli qattiq silliq, o‘ziga hech narsani yuqtirmaydigan, suvni ham qabul qilmaydigan yer kabidir. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam ushbu hadisi shariflarida ta’lim va tarbiyani jamlab keltirdilar va bunda ilmga amal qiluvchi olim va muallimni eng oliy darajaga ko‘tardilar. So‘ngra, eshitgan narsasini ilm va yaxshilikni qanday eshitgan bo‘lsa xuddi shunday holatda boshqalarga yetkazgan olim va muallimni keltirdilar. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam bu ikki toifani ta’lim va tarbiyada ishtirok etganlari uchun madh etdilar. Uchinchi toifani esa mazkur ishlarda ishtirok etmagani uchun qoraladilar. Agar ta’limni tarbiyadan ajratib qo‘ysa, ta’lim cho‘loq bo‘ladi. U holda ta’lim go‘yoki ma’lumotlar saqlanadigan quticha, idish va yana qandaydir narsaga aylanib qoladi. Natijada esa bu ma’lumotlar jamiyat uchun kerak bo‘ladigan komil insonni shaxsiyatini yetishtira olmaydi. Mana shuning uchun barcha ta’lim muassasalarida ma’lum bir yo‘nalish bo‘yicha ta’lim berish bilan birga tarbiyani ham berib ketish kerak, aks holda qanotsiz qush kabi parvoz qila olmaydi. Qush esa pavoziga qarab turib baholanadi. Bu borada diniy ta’lim berilayotgan muassasalarni alohida zikr qilib o‘tish kerak. Zotan, bu ilm ikki dunyoning obodliligiga tegishliir. Qolaversa, bu

ilm bandani o‘z Robbiga ibodat qilib, bandachiligini izhor qilishni yo‘l-yo‘riqlarini qonunlarini o‘rgatadi. Albatta bu borada ta’lim bilan birgalikda xossatan ruhiy va aqliy tarbiya ishtirok etishi kerak.

Fanda asoslangan bilimlarga tayanadigan bo‘lsak tarbiya jarayonining o‘ziga xosligi:

1. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari.
2. Tarbiya jarayonining xususiyatlari.
3. Tarbiya jarayonining jamiyat taraqqiyotidagi roli.
4. Tarbiya qoidalari va ularning mohiyatlari bor.

Bulardan tashqari tarbiyaning qo‘llanilish o‘rni mazmunidan kelib chiqib bir qancha ko‘rinishlari ham mavjud. Bular:

- Aqliy tarbiya: bilim, ilm, malaka, ko‘nikma ; aql, ong, fahm;
- Axloqiy tarbiya: axloq, odob, xulq, yaxshilik, adolat, insof, diyonat, sharm, hayo, vatanparvarlik va boshq.;
- Mehnat tarbiyasi: faollik, ishchanlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik; aqliy ish, jismoniy mehnat, foyda, maosh;
- Jismoniy tarbiya: chiniqish, sport, o‘yinlar; sog‘lom tan;
- Estetik tarbiya: go‘zallik, kiyinish, tozalik, yurish-turish, saranjom-sarishtalik;
- Ekologik tarbiya: tabiat, atrof-muhit, daraxtlar, qushlar, o‘rmonlar;
- Iqtisodiy tarbiya: tejamkorlik, bozor iqtisodiyoti, sarf, isrof; foyda, mulk, mulkka egalik;
- Huquqiy tarbiya: fuqaro, tenglik, to‘g‘rilik, halollik, jinoyat, jazo, huquq, burch kabilardir.

Tarbiyada bo‘lgani kabi ta’limning ham o‘ziga xos vazifalari mavjud. Bular:

- Ta’lim funktsiyasi - bilim, ko‘nikma, ko‘nikmalarni shakllantirish uchun o‘quv maqsadlari, ya’ni. o‘quvchilarning ongi va xulq-atvorini shakllantirish maqsadi.
- tarbiyaviy funktsiya- o‘quvchilarning hayotning eng xilma-xil tomonlariga: jamiyat, mehnat, dars mavzusi, kasb, do‘stlar, ota-onalar, san’at va boshqalarga munosabatini shakllantirish maqsadini amalga oshirish.
- Rivojlanish funktsiyasi- shakllantirish maqsadini amalga oshirish ijodiy faoliyat, o‘quvchilarning qobiliyatlari, moyilliklari, qiziqishlari, aql-idrokini rivojlantirish, ruhiy rivojlanish shaxsiyat.

Pedagogik faoliyat mobaynida yosh avlodda tarbiyani shakllantirgan holda, o‘qitish va o‘qitishni amalga oshirish faoliyati yo‘lga qo‘yiladi. Lekin har bir o‘quvchining o‘zing bilim olishdan maqsadi, har bir pedagogning esa o‘z o‘qitish usullari va vositalari bor. Pedagog va tarbiyalanuvchining maqsadlari, hatto bir dars davomida ham farq qilishi mumkin. Pedagogik faoliyatda ta’lim va tarbiya yaqin bo ‘lsa, pedagogik jarayon qanchalik asosiy maqsadga qaratilgan bo‘lsa, bilimga muvaffaqiyatli erishasiz. Asosiy maqsad qo‘yish, tartib-qoidalarini

o‘rgatish, ularning har birining maqsadlarini o‘rganish va bilish, foydali maqsadlarni amalga oshirishga hissa qo‘shishdir. Ta’lim jarayon sifatida tavsiflash mumkin bo‘lsa faol ta’sir ko‘rsatuvchi, o‘qituvchi va tarbiyalanuvchi ‘rtasida ham birday ma’lum bilim va ko ‘nikmalar hosil qilishga xizmat qiladigan omildir.

“Ta’lim” va “tarbiya” tushunchalari qandaydir hayot tarzimizning ajralmas qismi sifatida jamiyatimizga singib bo‘lgan. Ular bizning hayotimizning ajralmas qismi bo‘lib xizmat qiladi, ularsiz biz hech qachon o‘zimiz bo‘lmagan bo‘lardik. Shubhasiz, ta’lim va tarbiya jarayonlari o‘rtasida ma’lum farqlar mavjud bo‘lib, ularni ba’zan hatto oliy ma’lumotli odam ham shakllantirishga qodir emas. Keling, ushbu maqolada buni tushunishga harakat qilaylik. Ta’lim va ta’lim nima Ta’lim – maqsadli jarayon bilim turli hodisalar o‘quvchining o‘qituvchi bilan o‘zaro munosabati orqali atrofdagi dunyo va ularning naqshlari. Tarbiya - maqsadli ta’sir qilish jarayoni, uning asosiy vazifasi o‘quvchi tomonidan kerakli narsalarni to‘plashdir ijtimoiy tajriba jamiyatdagi hayot uchun, unda ma’lum bir qadriyatlar tizimini shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. To‘raqulov E. Raximov S. Abu Rayhon Beruniy: ruhiyat va ta’lim-tarbiya haqida. - T.: «O‘qituvchi», 1992.

2. «O‘zbekistonning iste’dodli bolalari» Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma’ruzalar. qisqacha bayoni.(Mas’ul muharrir B.R.Kodirov).–Termiz, 1992

3. Goziyev E. Psixologiya fani va kadrlar tayyorlash muammosi. GG «Xalq ta’limi» jurnali, 1996, №2. 44-52-b.

4. www. pedagog. uz

5. www. Ziyonet. uz

6. www. edu. uz

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI O‘RGANISH

Eshbekova Dilnoza Ibraimovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va

amaliyoti kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi

Ta’lim tizimining oliy ta’lim bosqichida talabalarning o‘z kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, rivojlantirish, bugungi kun talabiga “Labbay” deya javob bera oladigan shijoatli, bilimdon, tashabbuskor, o‘z kasbining yetuk mutaxassislarini yetishtirish oliy ta’lim oldidagi eng asosiy vazifa sifatida turibdi.

Shu nuqtayi nazardan, talabalar oliy ta’limni tamomlaganda, yuksak kasbiy

kompetensiyalarga ega bo‘lishiga alohida e’tibor berilishi talab etilmoqda. Bu jarayonda talabalarni yosh avlodni tarbiyalash orqali jamiyat rivojiga o‘z hissasini qo‘sha oladigan darajada etib, kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muhim ekanligini ta’kidlash lozim. Jumladan, oliy ta’limning pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan barcha talabalari o‘z kasbini qay darajada sevishi, qiziqishi, qay darajada bilimga ega ekanligini aniqlash orqali ulardagi bo‘shliqlarni aniqlash va bo‘shliqlarni bartaraf etishning yangi metodik, pedagogik, psixologik yondashuvlarini joriy etish va amaliyotda sinab ko‘rish muhim pedagogik muammodir.

Mazkur tajriba-sinov ilmiy tadqiqotning eng sermahsul usuli bo‘lib, u kuzatishlar jarayonida tug‘ilgan g‘oya, taqdim etilgan tavsiya va ishlab chiqilgan o‘quv topshiriqlarining samaradorlik darajasini belgilab beradi.

Tajriba-sinov ishlarining asosiy maqsadi ham talabalarda o‘z kasbiga nisbatan muhabbat, mehr uyg‘otish, zamonaviy o‘qituvchi, o‘qituvchi imiji haqidagi tushunchalarini yanada kengaytirish, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tajriba jarayonida I, III bosqich talabalarining o‘z kasbini nima sababdan tanlaganligi, kasbiga nisbatan qiziqishi bor yo‘qligini aniqlash, zamonaviy o‘qituvchi, o‘qituvchi imijini qanday yaratishi haqidagi fikr-mulohazalari aniqlandi.

Bundan tashqari tajriba-sinov ishlari umumiy o‘rta ta’limning 4-11-sinflarida ham o‘tkazildi. Bunda o‘quvchilar uchun pedagog, o‘qituvchilar qanday bo‘lishi kerakligi, o‘quvchilar qattiqqo‘l, talabchan o‘qituvchilarning darslarida faolmi, yoki samimiy, do‘stona munosabatda bo‘ladigan o‘qituvchilarning darslarida faolmi, boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari uchun o‘qituvchi qanday bo‘lishi, yuqori sinf o‘quvchilari uchun o‘qituvchi qanday bo‘lishi kerakligi haqida o‘rganilib, so‘rovnomalar o‘tkazildi.

Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi I va III bosqich talabalaridan so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada 25 nafar 1-bosqich talabalari hamda xuddi shu savollar bilan 21 nafar 3-bosqich talabalari ishtirok etdi.

So‘rovnoma savollari:

1. O‘qituvchilik kasbini tanlashingizga sabab nima bo‘lgan?
2. Nega aynan Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida o‘qiyapsiz?
3. Ta’lim olish jarayonida tanlagan kasbingizga nisbatan hadik, ikkilanish, eplolmasam-chi degan ichki kechinmalar o‘tganmi, nima uchun?
4. Tasavvuringizda “Zamonaviy o‘qituvchi” qiyofasida qanday o‘qituvchini ko‘rasiz?

5. Siz, kelajakda o‘qituvchilik imidjingizni yaratishda asosan nimalarga e’tibor berasiz?
6. Ta’lim olish jarayonida tanlagan kasbingizga nisbatan qiziqish, intilish yo‘qolganini, biroz afsuslanish holatlari ham bo‘lganini his etganmisiz, nima uchun?
7. O‘qituvchilik kasbi tanlovi o‘zingizning tanlovingizmi, yoki majburiy, ilojsizlik, ayol kishi uchun shu kasbdan yaxshisi yo‘q degan fikrlar bo‘lgani uchunmi, javobingizni izohlang?

Bu savollar orqali ta`lim jarayonida bevosita ishtirok etayotgan talabalarning o‘z kasbiga bo‘lgan munosabatini, mehrini, shijoatini hamda layoqatini bilishdir. Bularni bilish orqali bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga ya`ni bitiruvchi talabalarga kelgusida maktablarga borib ish faoliyatini boshlaganda turli xil to‘siqlarga, muammolarga uchramasliklari uchun ularning pedagogik kompitentliklarini rivojlantirish, bo‘shliqlarni aniqlash, ular ustida ishlash va muammolarni oldindan bartaraf etish imkonini beradi.

Talabalar so‘rovnomadagi savollarga javob yozish bilan birga, o‘z-o‘ziga savol berishi orqali o‘zlariga maqsad ham qo‘yib olish imkonini beradi. Ular o‘z-o‘zlariga so‘rovnomaning savollariga javob yozib, topshirib bo‘lgandan so‘ng ham shunday savollar berishi mumkin.

- ✓ men o‘z kasbimni yoqtiramanmi, yo‘qmi?
- ✓ men kelajakda zamonaviy o‘qituvchi bo‘la olamanmi?
- ✓ o‘qituvchi imijiga yana nimalar kiradi?
- ✓ mahoratli o‘qituvchi bo‘lishim uchun qanday sifatlarga ega bo‘lishim kerak?

O‘z-o‘ziga mana shunday savollar bergan talabalar, albatta, yuksaklikka erishadi. Chunki ular savollarga javobni avval nazariy olishga harakat qiladi. Ya’ni turli xil pedagogik kitoblardan, ustozlardan, internet tarmoqlaridan. Bu haqda nazariy bilimlarga ega bo‘lgach esa amaliyot davrida o‘qituvchilarning darslarini kuzatish, tanqidiy tahlil qilish orqali ham o‘ziga kerakli javobni topa oladi.

Yuqorida ko‘rsatilgan so‘rovnomalarni o‘tkazishdan maqsad ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini yanada rivojlantirish va takomillashtirishdan iboratdir. Buning uchun bizga talabalarning qanday o‘qituvchi bo‘lmoqchi ekanligi va maktab o‘quvchilariga qanday o‘qituvchilar yoqishini bilish biz uchun muhim hamda dolzarbdir. Agar ularning xohishlari orasidagi taffovut qancha katta bo‘lsa, ta`lim jarayonidagi samaradorlik shu qadar salbiy bo‘lishi mumkin. Shuning uchun bu holatni o‘rganish va muammolar yechimini hal etib, xohishlar orasidagi tafovutni bartaraf etib, ta`lim jarayonidagi samaradorlikni ijobiy tomonga o‘zgartirish lozim.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchilar kasbiy kompetentliligini rivojlantirish yo‘nalishlarida tashkil etiladigan innovatsion jarayonlarni ijobiy boshqarish,

mazkur jarayonga o‘qituvchilarning qiziqishlarini shakllantirish va ko‘zlangan natijalarga erishishda innovatsion jarayonlarni oldindan rejalashtirish hamda bunday innovatsiyalarning o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olish zarur.

Biz o‘qituvchilar kasbiy kompetentliligini rivojlantirish yo‘nalishlarida tashkil etiladigan innovatsion jarayonlarini murakkab, ko‘p darajali jarayon sifatida izohlashda quyidagi bir qator xususiyatlarni innovatsiyalarga xos xususiyatlar deb hisoblaymiz: dialektiklik, davriylik, asoslanganlik darajasi, ixtiloflilik, ahamiyatlilik, tavakkalchilik, rahbarlik uslublarini tavsiflash qobiliyati, vaziyatga aloqadorlik, tarkibiy tuzilishga egaligi (strukturaviylik), innovatsion harakatlar strategiyasini shakllantirish imkoniyati, boshqaruvchanlik, ijtimoiy mo‘ljal-langanlik, insonlarning qiziqishi bo‘yicha tabaqalashtirish qobiliyati, innovatsiyalarni sub`ekt tomonidan qabul qilinishi. Dialektiklik – bu innovatsiyalarning rivojlanish jarayoni bo‘lib, uning me’yoriy asoslarini sekin-asta, bosqichma-bosqich yangilanib borish jarayoni bilan tavsiflanadi. Innovatsiyalar mavjud urf-odat, an`analar bilan ijodiy ziddiyatlarni vujudga keltiradi va ular asosida amalga oshiriladi hamda rivojlantiriladi. Bu tizimning uzluksizligi muassasaning innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichini belgilaydi.

So‘rovnoma bo‘yicha I bosqich talabalarining javoblarini tahlil qiladigan bo‘lsak, ulardan 84 % o‘z kasbiga qiziqishini va o‘zi tanlab shu yo‘nalishga o‘qishga kirganini aniqladik. Qolgan 16 % esa ota-onasining xohishlariga ko‘ra kirganini hamda ayol kishi uchun eng yaxshi kasb degan fikr bo‘lganligi uchun deya yozgan I bosqich talabalari.

So‘rovnomada berilgan javoblarni tahlil qiladigan bo‘lsak, aynan o‘sha 16 % majburiy tanlagan hamda o‘qiyotgan o‘quvchi talabalarning 100 % va qolgan 84 %ning 17 % da so‘rovnomaning 3-savolida “Ta`lim olish jarayonida tanlangan kasbingizga nisbatan hadik, ikkilanish, eplolmasam-chi degan ichki kechinmalar o‘tganmi, nima uchun?” degan savolga ular hadik, ikkilanish biroz borligini, bolalar psixologiyasi juda antiqa va o‘zgacha ekanligini, yana birida o‘qituvchilik kasbi ma`sulyatli kasb ekanligi haqida aytib o‘tgan.

Bu so‘rovnoma bo‘yicha 4-5-savollardagi talabalar javobini tahlil qiloadigan bo‘lsak, 4-savoli “tasavvuringizda “zamonaviy o‘qituvchi” qiyofasida qanday o‘qituvchini ko‘rasiz? 5-savol “siz kelajakda o‘qituvchilik imijingizni yaratishda asosan nimalarga e’tabor berasiz?” kabi mavjud edi. Bu savolga talabalar o‘z fikr mulohazalarini bildirishgan. Ular zamonaviy o‘qituvchi deganda, bilimli, har tomonlama yangiliklarga intiluvchan o‘qituvchilarni nazarda tutsa, ba`zi talabalar zamonaviy o‘qituvchi deganda zamonaviy texnologiyalarni biladigan va ularni dars jarayonida qo‘llay oladigan o‘qituvchilarni nazarda tutgan.

Aynan, mana shu savollardan iborat so‘rovnomani III bosqich talabalaridan ham oldik. Ularning 65 % o‘z qiziqishlari hamda ustozlariga havas qilganliklari

uchun tanlaganini yozishgan. Qolgan 35% esa, boshqa sohagaqiziqishini, bu kasbni majburligidan, ayol kishi uchun yaxshi kasb bo‘lganligi sababli tanlaganini aytib o‘tgan. Aslida esa ular bank sohasida ishlashni, hisobchi, tarjimon, dizayner, shifokor bo‘lishini xohlaganligini aytib o‘tgan.

Talabalar so‘rovnomadagi 3-savolga, ya`ni “ta`lim olish jarayonida tanlangan kasbingizga nisbatan hadik, ikkilanish, eplolmasam-chi degan ichki kechinmalar o‘tganmi, nima uchun?” degan savollarga ularning 90% “ha” deb javob bergan, sababi esa, amaliyotga maktablarga borganligi, u yerda o‘quvchilarga ta`lim-tarbiya berish jarayonini kuzatganligi va bu jarayonda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan katta ma`sulyat talab qilishini ko‘rganligini yozishgan, 20 nafar talabadan 2 nafari esa, matematika fanidan nazariy bilimlari yetarlicha ekanligiga ishonmasliklarini aytib o‘tgan.

So‘rovnomadagi 4-5-savollarga, ya`ni “tasavvuringizda “zamonaviy o‘qituvchi”qiyofasida qanday o‘qituvhini ko‘rasiz? Siz, kelajakda o‘qituvchilik imijingizni yaratishda asosan nimalarga e’tibor berasiz?” degan savollarga zamonaviy o‘qituvhi qiyofasini yaratish birdaniga bo‘lib qolmasligini, o‘qituvchi yillar davomida o‘zining o‘qituvchilik qiyofasini yaratishini, yana biri esa, zamon talablariga javob beradigan axborot-komunikatsiya texnologiyalaridan xabardor va dars jarayonlarini zamonaviy tashkil etib, barha talabalarga javob beradigan o‘qituvchi har tomonlama mukammal metodlari va dars o‘tish usullari zamon bilan hamnafas bo‘lishini nazarda tutgan. O‘qituvchilik imijini yaratishda bilimimni oshirishga, salohiyatimni takomillashtirishga, har doim boshqalardan ajralib turgan holda, bir qadam oldinda yurishga harakat qilishini, yana biri, nafaqat ta`limiy balki, tarbiyaviy jihatdan ham namuna bo‘lishi kerak deb yozgan.

Bu so‘rovnomadagi I bosqich va III bosqich talabalarining yozgan javoblarini taqqoslaydigan bo‘lsak, III bosqich talabalari o‘z kasbiga qiziqib, o‘z xohishi bilan kirganlik darajasi 65 %ni, I bosqich talabalarida 84 %ni tashkil etadi. Ko‘rinib turibdiki, ta`lim jarayonimizda ijobiy tomonga o‘sish, rivojlanish bo‘lmoqda. 4-5-savollar bo‘yicha javoblarni taqqoslaydigan bo‘lsak, I bosqich talabalari zamonaviy o‘qituvchi, o‘qituvchi imiji haqida torroq doirada o‘z fikrlarini bildirishgan. III bosqich talabalari esa, bu savollarga oliy ta`limning bilimlari natijasida kengroq, batafsilroq yorita olgan. Yozma javoblar orqali I bosqich talabalaridan ko‘ra, III bosqich talabalari amaliyotga chiqishi natijasida kasbiga bo‘lgan ma`sulyat kuchayganini, barchasida biroz hadik, men yaxshi o‘qituvchi bo‘la olamanmikan? degan savollar borligini aniqladik. Bundan ko‘rinib turibdiki, amaliyot III bosqich talabalarini o‘z kasbiga bo‘lgan ma`sulyatini ikki karra oshirib, o‘z ustida ishlashga majbur qilmoqda. Bu esa, quvonarli holat, albatta.

GENDER QADRIYATLARNING SHAKLLANISH JARAYONI (OILAVIY MUNOSABATLAR MISOLIDA)

To'rayev Kamoliddin
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar
instituti ilmiy xodimi

Har bir inson oilada shaxs sifatida shakllanadi, ilk tarbiya va ta'limni aynan oiladan oladi. Shunday ekan, oilaning ta'lim-tarbiya salohiyatini mustahkamlash, jamiyatimizda an'anaviy oilaviy qadriyatlarni saqlash, oilalarda ma'naviy-axloqiy muhitni yaxshilash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, oiladagi tarbiyada ajdodlar merosini tadqiq qilish va ulardan xolisona samarali foydalanish, ulardagi bag'rikenglik, bunyodkorlik va insonparvarlik g'oyalarining yoshlarimizda yot mafkuralardan ma'naviy immunitet hosil qilishdagi ahamiyatini keng ko'lamda o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek oilaviy munosabatlarning o'ziga xosligi er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarning o'zaro kelishuv yo'li bilan hal qilinishi, oilada bolalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g'amxo'rlik qilish, voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz oila a'zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish ustuvorligi tamoyillari asosida namoyon bo'lishi ta'kidlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasi "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega" deya ta'rif berilgan[1]. Mazkur qoida ikki muhim jihat bilan ajralib turadi. Birinchidan, oilaning jamiyat oldidagi asosiy bo'g'in sifatidagi vazifalariga ega ekanligi; Ikkinchidan, oilaning jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega ekanligi ifodalangan. Yangilanayotgan O'zbekistonda kuchli va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lida mamlakatimizda oilaviy tarbiyaning ahamiyati hamda oilada ayollarning huquq manfaatlarini yanada mustahkamlash masalasiga katta e'tibor qaratilayotgani quvonarlidir. Oila - o'zining ijtimoiy-madaniy rivojlanish jarayonida o'z ajdodlarining milliy qadriyatlarini saqlovchi makondir. Bu makonda ayolning o'z o'rni hamda muhim vazifalari bor. O'zining ana shunday insoniy burchlarining har bir oila hamda ayollar tomonidan mukammal bajarilishi milliy ma'naviyatni, qadriyatlarni boyitadi.

Oilaviy qadriyatlarning asosi – bu er-xotinning o'zaro izzat-hurmati, e'tibori xushmuomala va shirinso'zligi, bir-biriga yordam berishi va hamjihatligidir. Bu farzandlar tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki farzand aytilgan nasihatni esidan chiqarishi mumkin, lekin ko'rganini hech qachon esdan chiqarmaydi. Shu bois tarbiyaning bu jihatiga e'tibor berish lozim. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, oiladagi tarbiya mazkur oilaning

mustahkamligini saqlashda, undagi munosabatlarni aniq maqsadlarga yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Oiladagi tarbiya asosan ota-onalar va oilaning yoshi katta a’zolari tomonidan amalga oshiriladi. Oila tarbiyasida muvaffaqiyatga erishish ko‘p jihatdan oilada ham ota, ham onaning bo‘lishi, ularning birdamlik va tenglikka erishishi, kuch-g‘ayratlarini birlashtirishiga bog‘liqdir. Oiladagi tarbiya – ijtimoiy tarbiyaning bir turi bo‘lib, oilaning barcha a’zolari unda faol ishtirok etadilar, bir-birlariga o‘z bilim, tajribalarini o‘rgatadilar. Oiladagi tarbiya bir umr davom etadigan jarayondir. Bu hissiyotlar o‘z-o‘zicha yuksak axloqiy fazilat bo‘lgani holda shaxsning ijtimoiy aloqalarida, jamiyat axloqini o‘zlashtirishda mustahkam zamin bo‘lib xizmat qiladi[2].

O‘zbek oilasining o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri – oilada yoshi ulug‘ kishilarning yuksak mavqe va martabaga egaligi bo‘lib, ular hamisha izzat-ikrom qilinadi, ijtimoiy hayotda barcha masalalarda ulardan ruxsat olinib, so‘ng ish boshlashga amal qilinadi. O‘zbek oilasiga xos mazkur xarakterli xususiyatlarning keltirishdan maqsad shuki, oiladagi tarbiyaning o‘ziga xos qirralari ana shundagina to‘la-to‘kis namoyon bo‘ladi.

Bu tarbiya jarayonida milliy-madaniy merosning qanday o‘rin tutishi, salmog‘i, ahamiyati xususida asosliroq fikr yuritish imkoniyati paydo bo‘ladi. Jumladan, oilada otaning mavqei balandligi, ayol ham o‘z haq-huquqlariga egaligi, farzandlarning ota-onani, o‘zidan kattalarni hurmat qilishlari ko‘p yillar davomida ota-bobolarimiz qalbiga singib ketgan qadriyatlardir. Bugun ushbu qadriyatlarni asrab-avaylab yanada rivojlantirish eng dolzarb masalalardan biridir.

Chunki shiddat bilan o‘zgarib borayotgan hozirgi zamonda bema’ni ta’sirlar ko‘payib, ularning inson va jamiyat hayotida salbiy oqibatlari misli ko‘rilmagan darajada kuchayib bormoqda. Shuning uchun barchamiz ogohlik bilan bunday hamlalarga qarshi kurashmog‘imiz lozim. Xullas, oila tarbiyasi har qancha o‘ziga xos, betakror bo‘lmasin, u asosan yagona manbadan oziqlanib, rivojlanib, boyib boradi. Bu manba milliy-madaniy merosdir. Binobarin, ta’kidlanganidek, oila tarbiyasi milliy madaniy merosning uzviy bir qismi bo‘lib, unda shu millat asrlar davomida to‘plab qo‘lga kiritgan barcha madaniy boyliklar mujassamlashgan bo‘ladi.

Oilaviy munosabatlarda, albatta, xotin-qizlarning ahvolini yaxshilash, ularning erkinligi, huquqi, manfaatlari va sog‘ligini muhofaza qilish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Xotin-qizlar masalasi jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, millatlar, davlatlar, madaniyat va sivilizatsiyalar bilan uzviy aloqada. Har doim hamma jamiyatda ham xotin-qizlarga adolat bilan qaralgan deyishning o‘zi mubolag‘ali masala bo‘lib, asrlar davomida xotin-qizlarga nisbatan ijtimoiy va ma’naviy tayziqlar yuz berib kelmoqda va albatta bu xolat ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga to‘siq bo‘lmoqda. Tarixga nazar tashlasak, islomga

qadar johiliya davrida va qariyib barcha mintaqa va dinlarda ayollarga past nazar bilan qaralganligini guvohi bo‘lamiz.

Qur’oni karimning ko‘plab oyatlarida erkak va ayol munosabatlarida quyidagi jihatlarga alohida urg‘u beriladi: - Allohning oldida ayol va erkakning tengligi. - Allohning ayol va erkakka bir xilda g‘amxo‘rlik qilishi. - Alloh uchun qilgan yaxshi, savobli amallari uchun beriladigan ajr (mukofotning) tengligi. Shuningdek oilaviy munosabatlarning o‘ziga xosligi yana ba’zi bir adabiyotlarda ayollarning erkaklar bilan o‘zaro tenglik jihatlarini oilada tomonlardan kelib chiqadigan bir qator huquq va majburiyatlarda tengligi, bu esa oilaviy munosabatlarni tartibga solish erkak va ayolning ixtiyoriy ravishda nikohlanib tuzgan ittifoqi, er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarning o‘zaro kelishuv yo‘li bilan hal qilinishi, oilada bolalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g‘amxo‘rlik qilish, voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz oila a’zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish ustuvorligi tamoyillari asosida namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi. Islom huquqida oilada ayol bilan erkakning o‘zaro tengligi haqida tushunchaning o‘ziga xos jihatlari bor. Bu qaysidir ma’noda ayollarning yaratilish jihatidan, xususiyatlaridan kelib chiqqan holda chegaralangan. Ya’ni erkaklardan farqli tomonlarini hisobga olgan holda o‘rnatilgan. Albatta bu holat ayollarning erkaklar bilan o‘zaro teng bo‘lgan huquqlariga to‘sqinlik qilmaydi.

Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy jihatdan faollashuvi, jamiyat hayotining turli sohalarida ularning ishtirok etishi oldingi davrlarga nisbatan sezilarli oshdi. Aynan shular xotin-qizlarni ijtimoiy hayotga, iqtisodiy ishlab chiqarishga, qolaversa, siyosiy sohalardagi barcha jarayonlarga ishtirok etishlarining faollashuviga olib keldi. Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtirok etish orqali ijtimoiylashib borishi nihoyatda murakkab jarayondir. Xotin-qizlarning erkaklar bilan bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lishining, onalik va bolalik bilan bog‘liq davlat siyosati yuritilayotgani, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi mavqeini kuchaytirish, siyosiy faolligini oshirish, davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish bilan bog‘liq olib borilayotgan ishlar alohida e’tiborga loyiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.:-“O‘zbekiston” 2021-y.
2. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oilani boshqarish tartibi. T.:-“Ma’naviyat” 2000-yil.

TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI

Otaboyeva Mazmuna Rahimovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Bugungi kunda ta’lim sohasida pedagogika sohasida turli xil terminlarni uchratish mumkin. Jumladan, “Pedagogik texnologiya”, “Yangi pedagogik texnologiya”, “Ilg‘or pedagogik texnologiya” kabi tushunchalar keng qo‘llanmoqda va turlicha izohlanmoqda.

Shu o‘rinda, YUNESKO tomonidan berilgan quyidagi ta’rifni inobatga olish mumkin: “Pedagogik texnologiya bu – butun o‘qitish va bilimlarni samaradorlashtirish vazifasini qo‘yuvchi texnik hamda shaxs resurslari va ularning o‘zaro aloqasini hisobga olib yaratish, qo‘llash va belgilashning tizimli metodidir”.

Texnologiya so‘zi yunoncha bo‘lib, texne – mahorat, san’at; logos –ta’limot ma’nolarini bildiradi. Bu termin asosan sanoatda yoki qishloq xo‘jaligida tayyor mahsulot olish uchun ishlab chiqarish jarayonida qo‘llanadigan usul va metodlar yig‘indisini bildiradi. Ta’lim jarayoniga nisbatan esa bu tushuncha o‘qish va o‘qitishning o‘zaro uzviyligini, aloqadorlik bosqichlarini ajratish, ta’lim-tarbiya jarayonida belgilangan maqsadga erishish uchun bajariladigan ishlarni muvofiqlashtirish, ularning ketma-ketligi va bosqichma-bosqichligini ta’minlash, rejalashtirilgan barcha ishlar va amallarni talab darajasida bajarishni anglatadi. Boshqacha aytganda, ta’lim texnologiyasi tushunchasi ta’lim berish san’ati, ta’lim berish mahorati ma’nolarini ifodalaydi. Yangi pedagogik texnologiya deyilganda ta’lim berish san’atini ishga solib, uni samarali tashkil etish, uni jahon andozalari darajasiga ko‘tarish tushuniladi.

Pedagogik texnologiya termini ta’lim jarayoniga yangicha, o‘ziga xos belgi va xususiyatlarga ega bo‘lgan tizimli yondashuvga asoslanib, ta’lim jarayoniga innovasion yondashuv demakdir. Yangi ta’limni tashkil etishda jahon pedagogikasi amaliyotida qo‘llaniladigan ilg‘or metod va usullar, texnika vositalari, o‘qitishning shakllarini ta’lim jarayoniga har bir o‘quvchi shaxsi, ruxiy o‘ziga xosligi, intellektual imkoniyatlari, milliy va ijtimoiy xususiyatlarini inobatga olgan holda olib kirish demakdir.

Yangi pedagogik texnologiya o‘quvchiga ta’lim jarayonining subyekti, ya’ni faol ishtirokchisi, o‘qituvchiga esa shu jarayonning tashkilotchisi, boshqaruvchisi sifatida qarashni taqozo etadi. Darsda o‘quvchi faol ishlovchi shaxs bo‘lib, u butun mashg‘ulot jarayonida egallagan bilimlarini xotirada tiklaydi, uni qisman yangi sharoitlarda qo‘llaydi, aqliy faoliyat usullarini bajarib, ma’lumdan noma’lumga qarab boradi.

Yangi pedagogik texnologiyaning mohiyati o‘quvchini mustaqil fikrlashga o‘rgatish, bilim olishga qiziqish va ehtiyoj uyg‘otish, unga kashf etish lazzatini his ettirish demakdir.

Pedagogik texnologiya ta’limda o‘quvchilarni qiziqtirib o‘qitish va bilimlarni to‘liq o‘zlashtirishga erishish, o‘quvchilarning o‘z fikrini bayon etishga imkoniyat yaratishdir. Pedagogik texnologiya jarayonida dars o‘tishda eng asosiy talab o‘quvchining hayotiy tajribasi, avval o‘zlashtirgan bilimlari va qiziqishlari asosida bilim berishni ko‘zda tutadi.

Yangi pedagogik texnologiya bo‘yicha o‘qitishda quyidagilar ta’limning asosiy parametrlari hisoblanadi:

1) Butun o‘quv vaziyati boshqarish obyekti sanaladi.
2) Ta’limni boshqarish maqsadli bo‘lib, o‘quvchining mohiyatli, ma’naviy va ruhiy kuchlarini rivojlantirishni ko‘zda tutadi.
3) Ta’lim jarayoni demokratik, rag‘batlantiruvchi uslubda bajariladi.
4) Ta’lim jarayonining zaruriy sharti o‘quvchining shaxsiy tashabbusini qo‘llab quvvatlash, o‘qituvchi shaxsinipg ochiqligi, ularning hamkorligi, o‘zaro ishonchli munosabatlarni yuzaga keltirishdir.

Pedagogik texnologiyaning o‘ziga xos tamoyillarini ham keltirib o‘tish mumkin:

1) Muayyan dars, mavzu, qism, o‘quv predmetidan kutilgan asosiy maqsadni shakllantirib olish.
2) Umumiy maqsaddan kelib chiqib, darsni yoki o‘quv predmetini modullarga ajratib, har bir moduldan kutilgan maqsadni va modullar ichida hal qilinishi lozim bo‘lgan masalalar tizimini aniqlab olish.
3) Modul ichida yechiladigan masalalarning‘ har biri bo‘yicha test savollarini tuzib chiqish.
4) Maqsadlarga yetish usullari tanlanib, ularni ishlatadigan aniq joylarni belgilab olish.
5) Dars qismlari orasidagi zaruriy bog‘liqliklarga va fanlararo aloqalarga alohida e’tibor qaratish.

Yangi pedagogik texnologiyalarga bag‘ishlangan adabiyotlar va maqolalarda bir qator o‘qitish usullari haqida so‘z yuritilmoqda. Bu usullar innovatsion metodlar sifatida taqdim etilmoqda. Shulardan chet tili darslarida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan ayrim metodlarga to‘xtalib o‘tamiz.

Modulli ta’lim texnologiyasi. Bu o‘quvchilarda darslik, ilmiy-ommabop va qo‘shimcha adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko‘nikmalari, ijodiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish maqsadida o‘tkaziladi. Modulli ta’lim texnologiyasining o‘ziga xos jihati o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy ishlashiga imkon beradigan modulli dastur tuzishdir.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi. Uning asosiy g‘oyasi o‘quv topshiriqlarini va faqat birgalikda bajarish emas, balki o‘quvchilarni hamkorlikda o‘qishga o‘rgatish, ular o‘rtasida hamkorlik, o‘zaro yordam va fikr almashinuvini vujudga keltirish.

Muammoli ta’lim texnologiyasi. Muammoli vaziyat yaratish, savollar qo‘yish, masalalar va topshiriqlarni taklif qilish, muammoli vaziyatni yechishga qaratilgan muhokamani uyushtirish va xulosalarning to‘g‘riligini tasdiqlashdir.

Interfaol metod texnologiyasi. O‘quvchilarning ijodkorligiga tayanish, darsda erkin bahs-munozara sharoitini tug‘dirish. Buning uchun sinf kichik guruhlarga bo‘linadi va dars davomida shu guruhlar bilan ishlanadi.

Didaktik o‘yinlar texnologiyasi. Dars jarayonida turli didaktik o‘yinlarni qo‘llash va ular orqali darsda jonlanish, faol harakat va qiziqish uyg‘otish.

Sinov darslari. O‘quvchilarning ma’lum bilim va ko‘nikmalarini sinash maqsadida o‘tkaziladigan darslar bo‘lib, ular test topshiriqlari yoki nazorat varaqlari orqali o‘tkaziladi.

Xulosa qilib aytganda, yangi pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga olib kirish davr talabidir. Bu ish esa o‘qituvchiga bog‘liq. O‘qituvchi ijodkor bo‘lishi, yangi pedagogik texnologiyalarning xilma-xil shakllarini, usullarini yaratib borishi, ularni ta’lim jarayonida qo‘llab borishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Отабоева, Мазмуна Рахимовна. "Chet tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi." *Молодой ученый* 4-2 (2017): 36-37
2. Назарова, Раьно Рахимовна, and Дилфуза Алишеровна Кадирова. "THEORETICAL ASPECT OF TECHNOLOGIES OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AS A SECOND LANGUAGE." *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА* 4.2 (2021).
3. Каримова, Васила Вахобовна, and Дилором Алиевна Юлдашева. "The Responsibility of a Teacher for Increasing the Probability of Advancing Student Achievement." *Молодой ученый* 3-1 (2016): 41-41.
4. Масодикова, Зульфия Хамдамовна, and Мафтуна Омонбоевна Омонбоева. "Chet tillarini o‘qitishda ta’lim va tarbiyaning birligi." *Молодойученый* 3-1 (2016): 47-48.

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI FANIDAN O‘QUV DASTURIGA KIRITILGAN O‘ZGARISHLAR

Nargizaxon Baxtiyorovna Malikova
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Amaldagi o‘quv dasturining tahlili shuni ko‘rsatadiki, hozirgi kunda O‘zbekistonda o‘rta ta’lim tizimida o‘qitilayotgan bir qator fanlar xalqaro tajribaga muvofiq alohida fan sifatida taqdim etilmaydi (masalan, «Odobnoma», «Davlat va huquq asoslari», «Milliy g‘oya», «Vatan tuyg‘usi», va «Dinlar tarixi»). Xuddi shu tarzda, O‘zbekistonda qo‘llaniladigan fanlar guruhlari xalqaro kontekstdan farq qiladi. Quyida ko‘rsatilgandek fanlar guruhlarini xalqaro amaliyotga yaxshiroq moslashtirish uchun ularnu o‘zgartirish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, O‘zbekistonlik o‘quvchilarning umumiy dars soatlari eng yaxshi mamlakatlar bilan taqqoslaganda juda past. O‘quv darajasi bo‘yicha, amaldagi standartlar va shu sababli o‘quvchilarning ko‘rsatkichlari yetakchi mamlakatlarga qaraganda O‘zbekistonda ancha past. Xalqaro baholash taqqoslashlarida yutuqlarni yaxshilash bo‘yicha milliy kun tartibini hisobga olgan holda (masalan, PISA / TIMSS va boshqalar), yutuqlar va taraqqiyot darajasi sezilarli darajada yaxshilanishi muhimdir. Taklif etilayotgan MO‘D standartlari akademik ko‘rsatkichlarni barcha fan sohalari bo‘yicha avvalgi standartlarga qaraganda ancha yuqori darajada ushlab turadi va dunyoning yetakchi ta’lim tizimlariga mos keladi.

Bunda Finlandiya, Singapur, Koreya Respublikasi, Angliya kabi ta’lim tizimi rivojlangan mamlakatlarning tajribalari o‘rganildi. Ushbu davlatlarning tajribalari o‘rganilishiga ta’lim sifatini baholash xalqaro dasturlarining tadqiqotlari natijalari ham asos bo‘ldi. Tanlab olingan davlatlarning PISA, PIRLS, TIMSS reytingidagi o‘rinlari, bunday natijalarga erishish yo‘llariga e’tibor qaratildi. Shu asosda xalqaro tajriba va andozalarga moslashtirilgan yangi o‘quv dasturlari, darsliklar joriy qilinmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ning 15 yoshli o‘quvchilarning ona tili, matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonlik darajasini baholashga qaratilgan PISA – o‘quvchilar yutuqlarini baholash xalqaro dasturi, Ta’limiy yutuqlarni baholash xalqaro uyushmasi (IEA)ning TIMSS – matematika va tabiiy fanlar ta’lim sifatining xalqaro monitoringi dasturi tadqiqotlari natijalari e’tiborga molik. O‘quvchilarni PISA, PIRLS, TIMSS xalqaro dasturlari imtihonlariga tayyorlash, tadqiqot natijalariga ko‘ra zarur xulosalar chiqarish, ta’lim mazmuni va jarayoniga kerakli o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Jumladan Milliy o‘quv dasturi asosida yangilanayotgan darsliklarga xalqaro baholash dasturlarining baholash mezonlari va mexanizmlariga javob beradigan,

o‘quvchilarni ana shu dasturlarning imtihonlariga tayyorlashga xizmat qiladigan materiallar ham kiritilyapti. Masalan, «Ona tili va o‘qish savodxonligi» darsligidan o‘quvchining mantiqiy fikrlashini va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan, PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari talablariga mos keladigan matnlar bilan ishlashga mo‘ljallangan amaliy topshiriqlar joy olgan. Bunday topshiriqlar vositasida o‘quvchida matnni tushunish, tahliliy, tanqidiy fikrlash va munosabat bildirish malakalarini shakllantirish ko‘zda tutiladi. Demak, biz o‘quvchilarni PISA, PIRLS, TIMSS xalqaro dasturlari imtihonlariga tayyorlashimiz, o‘quvchilarni ana shu dasturlarning imtihonlariga tayyorlashga xizmat qiladigan materiallarni biz pedagoglar puxta o‘zlashtirishimiz va o‘quvchilarga o‘rgatishimiz zarur.

Ilgarigi dasturda o‘quv materiallari darsliklar bilan cheklangan bo‘lsa, Milliy o‘quv dasturida esa dastur asosida tayyorlangan darsliklardan tashqari, o‘quvchi mashq daftarlari, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar, multimediya vositalari va raqamli kontent ham taqdim etilgan.

Bugungi kun o‘quvchisi internetga oshno, zamonaviy texnika va texnologiyadan to‘laqonli foydalana oladi. Demak, uni darsga, kitobga, bilimga qiziqtirish, e’tiborini egallash uchun zamonaviy yondashuv talab etiladi. Darsliklar bilan birga multimedia ilovalari va boshqa raqamli mahsulotlar ham ishlab chiqilayotgani bu yo‘ldagi muhim qadamdir. Ushbu dasturda xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash, ularning o‘lchov va me’zonlarini hisobga olish ko‘zda tutilgan.

Avvalgi o‘quv dasturlari mazmuni 90% nazariyadan iborat bo‘lib, o‘qitish metodikasida yodlatishga yo‘naltirilgan. Yangi Milliy o‘quv dasturi mazmuni 50% nazariya, 50% amaliyotdan iborat bo‘ladi va asosiy urg‘u o‘quvchining mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir.

Ilgarigi o‘quv dasturlarida baholash esa faqat eslab qolgan bilimlar hajmini aniqlagan. Milliy o‘quv dastur asosida o‘quvchilarda shakllangan ko‘nikmalar baholanadi.

Fanlar soni va o‘quv yuklamalari optimallashtirilib, o‘quvchilar qiziqishiga ko‘ra fanlarni tanlab o‘qish imkonini beruvchi variativ o‘quv dasturlar asosida hayotga va kasbiy faoliyatga tayyorlash imkoni yaratiladi.

Milliy o‘quv dasturi asosida fanlar chiziqli tartibda emas, spiralsimon tarzda o‘qitiladi. Ya’ni mavzular takroriy emas, bir-birini mantiqan davom ettiruvchi hamda soddadan murakkabga tomon yo‘naltirilgan tarzda kiritiladi. Biz bu yangi o‘quv dasturini amaliyotda qo‘llab shunga guvoh bo‘lmoqdamizki, darsliklar 1-sinfdan 4-sinfgacha bo‘lgan darsliklarda uzviylikni guvohi bo‘lib turibmiz, ya’ni 1-singda berilgan mavzular 4-sinfgacha bir-birini to‘ldirib boradi. Masalan, 1- sinfning «Ona tili va o‘qish savodxonligi» darsligidagi «Tanamizni o‘rganamiz»

mavzusi 2-3-4 sinflarda ham berilgan bo‘lib, kengaytirilib, ma’lumotlari ortib borgan.

Milliy o‘quv dasturi asosida maktabni bitirib chiqqan yoshlar ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotning rang-barang jabhalarida, muloqot va munosabatning barcha turlarida o‘zbek tilidan bemalol - erkin, samarali va to‘g‘ri foydalana olish, uning cheksiz imkoniyatlaridan to‘laqonli bahramand bo‘lish, zaruriy ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. K. Qosimova|, S.M atchonov, X. G‘ulom ova, Sh. Yo‘ldosheva, Sh. Sariyev. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: «BAYOZ», - 2022.
2. |K. Qosimova|, S.M atchonov, X. G‘ulom ova, Sh. Yo‘ldosheva, Sh. Sariyev. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: «NOSHIR», - 2009.
3. Zamonaviy darsliklar qanday bo‘lishi kerak? // Elektron manba. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi sayti: http://uza.uz/posts/208815
4. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-son farmoni va uning 1-ilovasi// Elektron manba.
5. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz/uz/docs/-5841063
6. https://www.refseek.com327b
7. https://zenodo.org/record 326b

O‘QITUVCHI MAHORATINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Tadjibayeva Rayxona Muxammadjon qizi,
QDPI Boshlangich talim fakulteti o‘qituvchisi
Mo‘ydinova Madinabonu
QDPI Boshlangich talim fakulteti talabasi

Jahondagi tez o‘zgarishlar talimda ham keskin o‘zgarishlarga olib keladi. Hozir jahonda raqamli eraga sakrash yuz bermoqda. Prezidentimiz tomonidan 2023-yilni “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim” yili deb nomlanishi talimga ham katta talablarni qo‘ymoqda. Bunda o‘qitishning zamonaviy usullarini dars jarayonlariga qo‘llash muhim rol o‘ynaydi. Raqamli texnologiyalar esa zamonaviy texnologiyalarning bir yo‘nalishidir.

O‘zingiz o‘ylab ko‘ring: planshetlar, mobil telefonlar, smart soatlar, kundalik hayot tarziga aylanib bormoqda. Darslarda prezentatsiyalar, videoroliklardan foydalanishni hozirda yangilik emas. Raqamli texnologiyalar 21 asr ta’limining asosidir.

Har bir zamonaviy o‘qituvchi ta’lim jarayonlarida innovatsion kompyuter texnologiyalaridan foydalanib yangicha dars o‘tib kelmoqda. Raqamli ta’lim resurslari (RTR) bu talim jarayonini tashkillashtirish va ularni raqamli shaklda tasavvur qilish uchun zarur bo‘lgan fotosuratlar, videomatnlar, modellar, rolli o‘yinlar, kartografik materiallardir. Ular aniq darslik mazmuni asosida tanlab olinadi.

O‘quv jarayoniga yangi informatsion texnologiyalarni tadbiq qilish ta’lim jarayonini faollashtirishga, tezligini oshirishga yordam beradi, talabalarning mustaqil va individual ishlari hajmini oshiradi.

Bugungi kunda o‘qitish jarayoni to‘liq bo‘lishi uchun har bir o‘qituvchi darslarni turli xil informatsion ta’lim resurslaridan foydalangan holda tayyorlashi va o‘tishi lozim. Chunki ulardan foydalanish darslarni o‘ta yorqin to‘liqroq, samaraliroq, qiziqarliroq bo‘lishiga yordam beradi.

Raqamli texnologiya bugun:

- Ma’lumotni va bilimlarni talabalarga yetkazishning samarali usuli
- O‘quv materiallari tashkil qilish instrumenti
- O‘qitishning samarali usuli instrumenti
- Yangi ta’lim muhiti rivojlanayotgan va texnologik jarayonlarni qurish vositasi.

Yangi zamonaviy raqamli texnologiyalarga quyidagilar kiradi:

•O‘quvchi va o‘qituvchining birgalikdagi eksprimental tadqiqot texnologiyalari

•“virtual reallik” texnologiyasi

•“Panoram tasvirlar” texnologiyalari

•“ 3D modellashtirish” texnologiyasi

•“Ta’limli robototexnika” texnologiyasi

•Multimediyali o‘quv kontenti

•Interaktiv elektron kontent

Matematika fani o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lganligi uchun bu darslarda raqamli texnologiya resurslaridan foydalanish o‘quvchilar faollligini oshirishga, ish shaklllarini xilma-xilllashtirishga, diqqatni faolllashtirishga, bilim oluvchilarni ijodiy faollligini oshirishga yordam beradi. Sxemalar, jadvallar tuzish, tadqiqotlar o‘tkazish vaqtni kam sarflashga, materialni estetik jihatdan chiroyli shakllantirishga imkon beradi.

Rebuslar, rasmlar, krossvordlardan foydalanish, turli xil testlar mashqlarni ishlatish darslarga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Darslarda informatsion, kommunikatsion texnologiyalarni qo‘llash, xilma-xil illyustratsion-informatsion materialdan foydalanishga imkoniyat yaratadi. Bu holda talabalar materialni internetdan va disklardan o‘zlari topishlari mumkin. Shunday qilib bilim oluvchilarda informatsion kompetensiyalar shakllanadi. Interaktiv testlardan foydalanish nafaqat o‘qituvchi vaqtini tejashga balki bilim oluvchilarga o‘zlarini imkoniyatlari va bilmlarini o‘zlari baholashga imkon beradi. Multimediya va annimatsiyalardan foydalanish darslarni xilma-xilligini va bilim oluvchilarning faollligini oshiradi.

α	0°	30°	45°	60°	90°	120°	135°	150°	180°	210°	225°	240°
$\sin\alpha$	0	$\frac{1}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	$-\frac{1}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$
$\cos\alpha$	1	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	$-\frac{1}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$	-1	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{1}{2}$
$tg\alpha$	0	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	1	$\sqrt{3}$	–	$-\sqrt{3}$	-1	$-\frac{\sqrt{3}}{3}$	0	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	1	$\sqrt{3}$
$ctg\alpha$	–	$\sqrt{3}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	0	$-\frac{\sqrt{3}}{3}$	-1	$-\sqrt{3}$	–	$\sqrt{3}$	1	$\frac{\sqrt{3}}{3}$
α	0	$\frac{\pi}{6}$	$\frac{\pi}{4}$	$\frac{\pi}{3}$	$\frac{\pi}{2}$	$\frac{2\pi}{3}$	$\frac{3\pi}{4}$	$\frac{5\pi}{6}$	π	$\frac{7\pi}{6}$	$\frac{5\pi}{4}$	$\frac{4\pi}{3}$

Bunda asosiysi dars jarayonining qayerida va qanday qilib informatsion texnologiyalarni qo‘llash muhimdir. Elektron talim resurslari o‘qituvchiga ko‘pgina o‘quv dasturlarini tavsiya qiladi. Matematika darslarida ko‘pgina illyustratsion materialllarni jalb qilish bilan video kuzatishlardan foydalaniladi. Bularning hammasiga multimediya imkoniyatli kompyuter texnologiyalarni qo‘llash orqali erishiladi. Dars jarayonida ko‘proq foydalaniladigan raqamli

texnologiya resurslariga to‘xtalamiz. Odatda, ko‘p hollarda prezentatsiyalar qo‘llaniladi. Ularni yangi mavzuni tushuntirishda, bilimlarni mustahkamlashda, ijodiy mashqlarni bajarishda qo‘llash mumkin. Prezentatsiyaga mumkin bo‘lgan hamma narsani kiritish mumkin: rasmlar, sxemalar, jadvallar, testlar va videolar. Boshqa resurslarga nisbatan prezentatsiya resursi universal hisoblanadi.

Annimatsiya va illyustratsiyalar yangi mavzu bayonida qo‘llaniladi. Bu resurslar o‘quv materialini yaqqol namoyon qiladi, xilma-xil tabiat hodisalarini kuzatishga imkon beradi. Yana bu resurslardan ishlarni tashkil qilishda foydalanish mumkin (rasmlar asosida hikoya tuzish).

Takrorlash va umumlashtirish darslarida interaktiv jadval va sxemalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir, ular o‘rganilgan materialni sistemalashtirishga yordam beradi.

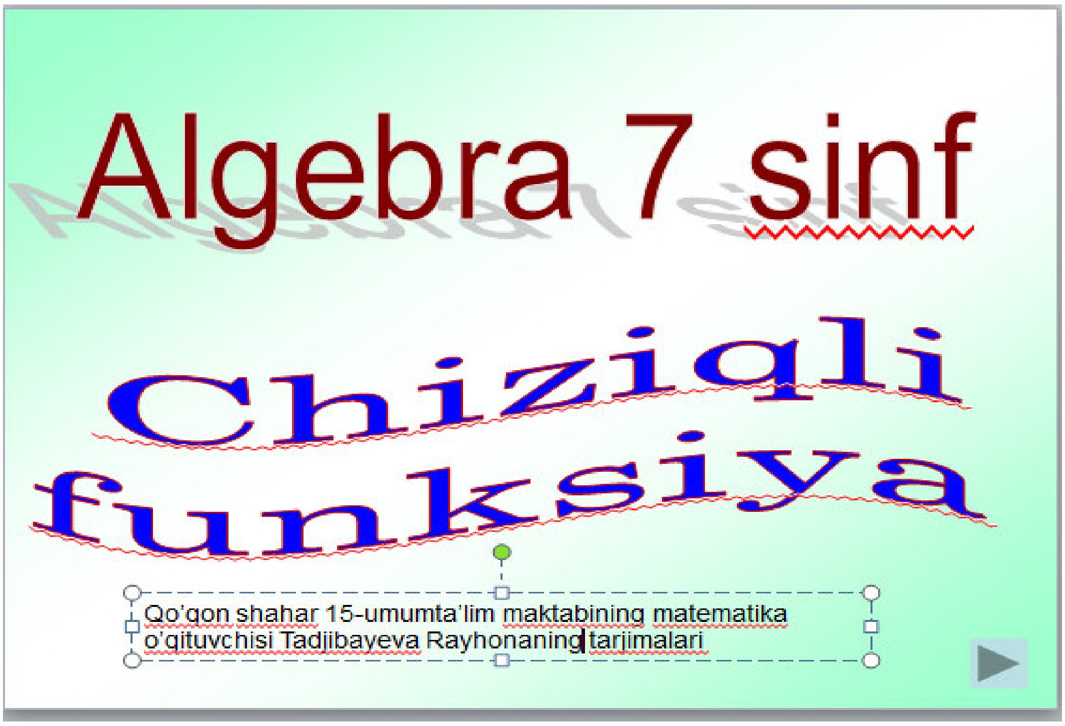

Jadval yordamida bilim oluvchilar hodisani analiz qilishni, umumlashtirish va xulosalar chiqarishni o‘rganadi. Jadvalllar ko‘p sathli bo‘lganligi uchun bir xil jadvalni qaysidur mavzuni boshqa bosqichlarda ham qo‘llash mumkin.

Darslarda raqamli texnologiya resurslaridan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari:

- Vizual ma’lumot (illyustrativ, ko‘rgazmali material);
- Interaktiv demonstratsion ma’lumot;
- Trenajyor;
- Bilim oluvchilar bilim va ko‘nikmalari ustidan nazorat;
- Bilim oluvchilarning ijodiy mustaqil izlanuvchan ishlari.

Darslarda raqamli oʻqitish resurslarini tanlash dars turiga, oʻquv mashgʻulot maqsadiga qarab amalga oshiriladi.

Raqamli texnologiya turlariga quyidagilar kiradi:

- Raqamli shakldagi test materiallari;
- Illyustratsiyalar va videofilmlar;
- Elektron mashqlar.

Ta’lim standartlari bizni oʻquv jarayonini qayta qurishga undaydi. Yuqori darajadagi bu talablar oʻqituvchi va oʻquvchilarning ekspremental oʻquv jarayoniga tegishli. Oʻquvchilar nafaqat konkret amaliy koʻnikmalarni balki umumoʻquv koʻnikmalarni oʻzlashtirishlari shart, oʻquv jarayonini shunday shakllantirish kerakki, bunda bilishning tabiiy ilmiy usuli oʻzlashtirilsin. Birgalikdagi tadqiqot texnologiyalari oʻqitishda muammoli izlanuvchan yondashuvni amalga oshiradi va faktlar-model-izlanish eksprement – faktlar siklini amalga oshirishni ta’minlaydi.

Avvaliga oʻqituvchi kuzatishni amalga oshiradi va demonstratsion tajribalar qoʻyadi, oʻquvchilar bilan birgalikda hodisani anglash uchun xulosalarni asoslovchi faktlarni aniqlaydi. Oʻqituvchi va oʻquvchi olingan faktlarga asoslanmasdan kuzatilgan hodisalarni tushuntirishga va qonuniyatlarni asoslashga harakat qiladi, natijalar chiqariladi va sabablar aniqlanadi. Shundan soʻng oʻquvchi va oʻqituvchi qanday tekshiruv tajribalar qoʻyish mukinligini, ularni gʻoya va maqsadlari qandayligini, qanday amalga oshirishni oʻylaydilar. Oʻquvchilar oʻylaganlarini mustaqil laboratoriya eksperimentida amalga oshiradi, natijalar nazariy ma’lumotlar bilan taqqoslanadi va xulosa qilinadi. Bu texnologiya asosida quyidagilar amalga oshiriladi:

- Oʻquvchilar bilish jarayoni bilan tanishtiriladi;
- Bilimlarini umumyondashuv elementlari bilan qurollantiriladi;
- Oʻquvchilarni turli xil oʻquv harakatlariga jalb qilinadi.

“Kichik informatsion muhit” texnologiyasi bu har bir bilim oluvchining informatsion texnologiya bilan oʻzaro aloqasini taminlovchi texnologiyadir. Bu texnologiyaning koʻrinishlari:

- Grafik hisoblagichlar;
- Elektron lugʻatlar;
- Bilim sifatini nazorat qiluvchi turli xil vositalar.

SIFATLI TA’LIM – TARAQQIYOT POYDEVORI

G‘aniyeva Xayriniso Baxtiyarovna,
JDPU o‘qituvchisi
Boyqo‘ziyeva Muxlisa Ixtiyor qizi
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda
Xorijiy til yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Hozirgi kunda ta’lim jarayoniga hamma davlat diqqat e’tiborini qaratgan shu bilan birga bizning yurtimizda ham ta’lim tizimini takomillashtrishga rivojlantrish maqsadida ta’lim tizimiga ko‘plab investitsiyalar kiritmoqdalar. Hozirgi zamon talabi, yuqori safarbarlikni, saviyali va sifatli ta’limni talab qiladigan jarayondir . Shu bois, 2023-yilga yurtimizda “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” deb nom berishni taklif qilgani ham bejiz emas. Murojaatnomada ta’kidlaganidek, “Ta’lim sifatini oshirish-Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to‘g‘ri yo‘lidir”. Ushbu holatni inobatga olib, davlatimiz rahbari 2022-yil davomida taraqqiyotnning ushbu muhim omillariga uzluksiz katta e’tibor qaratib keldi. Jumladan, o‘tgan yili 6-iyulda Prezidentimizning “2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni hamda “2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsiyon rivojlanish strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaror qabul qilindi. Ushbu hujjat mamlakatimizning ta’lim tizimini yanada takomilashishiga, rivojlanishishiga yordam beradi.

Mamlakatimiz kelajagi, endigi taraqqiyoti bevosita innovatsion omillarga, pirovardida, sifatli ta’limga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Shu tufayli fan, ta’lim sohasida boshlangan islohatlarni jadal davom ettirish, ta’lim dargohlariga borib ,o‘qituvchi va murabbiylar bilan ko‘proq muloqot qilib, o‘quv- tarbiya ishlari sifatini oshirish bo‘yicha qo‘yilgan masalalarni hal qilish kerak. Bu o‘z – o‘zidan sodir bo‘ladigan hodisa emas. Eng avvalo, Prezidentimiz ilgari surgan Uchinchi Renessans poydevorini yaratish uchun iqtidorli yoshlarni tanlab, ularga katta e’tibor qaratish bo‘yicha ishlarni kuchaytirish darkor. Hozirgi kunda Prezident maktablarida o‘qiyotgan yoshlar aynan shu talablarga javob beradi. Yurtboshimiz maktab, bog‘cha va shifoxonalarni ko‘paytish, ta’lim sifatini oshirishga bu yil ko‘p invistitsiya kiritdi. Mamlakatimizda ta’lim xizmatlar sifatini oshirish uchun o‘quv-tarbiya muassasalari va pedagoglar barchaning e’tibori markazida bo‘lishi kerak. Bunga bir qancha davlatlar tajribasini misol keltirish mumkin.

Jumladan, Singapur davlati juda qisqa vaqtda o‘z iqtisodiy mo‘jizasini yaratdi. Bu mo‘jizaning muallifi Li Kuan Yudan “Qanday qilib bunga erishdingiz?”, deb so‘ralganda, u: “Men davlat byudjetini ta’limga yo‘naltirdim.

Muallimning eng quyi tabaqadan singapurdagi eng yuqori martabaga ko‘tardim. Davlatdagi mo‘jizalarni qilganlar muallimlardir. Ular ilm, axloq, mehnat va haqiqatni sevadigan kamtar avlodni yetishtrib berdi. Buning uchun ulardan minnatdormiz”, deb javob bergan. Xuddi shunday Yaponiya ham ta’limni rivojlantrish evaziga juda qisqa muddatda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Shu tariqa ta’lim muassasasiga, pedagoglarga e’tibor mamlakatni shiddat bilan juda yuksak darajaga ko‘taradi. Davlatimiz rahbari uqtirgandek, bizda ham mutasaddilar, ziyolilar ta’lim dargohlariga borib, o‘qituvchi va murabbiylar bian ko‘proq muloqot qilishi, o‘quv-tarbiya ishlari sifatini tekshirishlari lozim. Yangi O‘zbekiston uchun eng katta investitsiya bo‘lgan ta’limni qo‘llab-quvvatlashimiz lozim. Yoshlarga ta’lim berish bilan birga, tarbiyaning ham uyg‘unligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. “Najot – ta’limda, najot – tarbiyada, najot - bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi” bu gap bejizga aytilmagan. Ta’lim-tarbiya beradigan pedagoglar faoliyatiga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Farzandlarimizga bilim berayotgan pedagoglar mehnati yillar davomida beqadr bo‘lgan edi. Ulardan o‘qitishdan tashqari barcha ishlarda juda ko‘p foydalanilardi. Ta’bir joiz bo‘lsa, muallimlar pedagog sifatida haq-huquqsiz va himoyasiz soha xodimlari edi. Hozirgi kunda bularning aksi o‘qituvchilar ham talabalar ham faqat o‘qish bilan shug‘ullanadi. O‘z ustilarida ishlashadi, eng muhimi, ularning oylik maoshlari ham yetarli darajada, o‘qtuvchilarning bilimiga qarab pul to‘lashadi. Yuqorida aytganimizdek, “Sifatli ta’lim” bu davlatning ham rivojlanishiga, taraqqiyot topishiga yordam beradi.

Sifatli ta’lim-sifatli mutaxassis, degani shuning uchun ta’lim sifatini oshirishni biz, avvalo, maktabgacha tashkilotdan va maktabdan boshlashimiz kerak va ana shundagina biz sifatli kadr yetishtira olamiz va maqsadimizga erisha olamiz. Rivojlanish maktabdan boshlanadi, shunday ekan maktabda o‘quvchilarga tog‘ri va puxta ta’lim berishimiz lozim. O‘quvchilarni ertangi kunda yaxshi mutaxassis bo‘lib yetishida bizning sifatli ta’limimiz muhim ro‘l o‘ynaydi. Ta’limning sifatini oshirish uchun dastavval biz yaxshi o‘qtuvchilarga mutaxassislarga ega bo‘lishimiz kerak. Ma’lumotlarga qaraganda yaxshi o‘qtuvchi bo‘lish uchun Notiqlik ham yordam berar ekan, bilimi kuchli o‘qtuvchi bo‘la turib lekin uni o‘quvchilarga yetqazib beraolmasa bu ham qiyin va noqulaylik holatiga olib keladi. O‘qituvchining so‘z boyligi ham muhim o‘rinda turadi va shuning uchun o‘qituvchi notiqlik san’atidan ham xabardor bo‘lishi lozim. Dars jarayonida o‘quvchilarning bor e’tibori o‘qituvchida bo‘ladi, shuning ushun o‘qituvchi hayajonlanmasdan o‘quvchiga o‘zida bor bilimini berishi kerak, ana shundagina o‘quvchi biror narsani o‘rganadi va o‘qtuvchisi o‘rgatgandan ham ko‘proq narsani o‘rganishga harakat qiladi. Hamma narsaning vaqti keldi, hamma sharoitlar yaratilgan va biz bundan unumli foydalansihimiz kerak. Iqtidorli talabalarga

muhtaram Prezidentimiz ko‘plab sharoitlar yaratib berganlar, faqat biz o‘z ustimizda ishlab yaxshi kadr bo‘lib yetishib chiqishimiz kerak.

Sifatli ta’lim – taraqqiyot poydevori deb bejizga aytishmaydi, chunki bizning ko‘p muvaffaqiyatga erishimiz va mamlakatimizning rivojlanishiga hissamizni qo‘shishimiz mamlakatimizni rivojlangan davlatlar qatoriga qo‘sha olishimizning tagida bizning sifatli ta’lim olganimiz va sifatli ta’lim berganimiz turadi. Sifatli ta’lim olsakgina biz yuqori cho‘qilarga chiqa olamiz, o‘zimiz xohlagandek natijaga erishamiz.

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida pedagogik innovatsiyalardan foydalanish jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Bu o‘z navbatida, mamlakatda modernizatsiya jarayonining tez sur’atlarda rivojlanayotganligi sababli ayni davrda ta’lim sohasiga yangiliklarni tizimli ravishda kiritishga alohida e’tibor qaratishni taqazo etadi. Darhaqiqat, yangilangan ta’lim tizimini joriy etishda har bir pedagog ta’limga oid yangiliklarni muntazam o‘rganib, ularni o‘z mehnat faoliyatida izchil qo‘llay bilish mahoratiga ega bo‘lishi muhim. Bugun fan va texnika sohasidagi yangiliklarni o‘quv dasturi mazmuniga tez kiritish talab etiladi va bu orqali zamonaviy bilimlarni shakllantrishga zamin hozirlanadi. Ta’lim sifati yaxshilangani sari chet tilini o‘rgatishga ham katta e’tibor qaratilmoqda. Chet tilini rivojlantirish uchun yurtimizda koplab ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, 2012-yil 10-dekabrda qabul qilingan. Chet tillarini o‘rgatish chora-tadbirlari to‘g‘risida Prezident qonuni chet tillarini o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Yurtimizda chet tilining o‘qitilishi chet tili o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarining baholashining umumyevropa tavsiyanomalari “CEFR”ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Bugungi kunda xorijiy tillarni bilish ko‘nikmalari tizimining ajralmas qismlaridan biri bo‘lib bormoqda. Turli sohalardagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan hamkorlik qilish ko‘rsatkichi yuqori bo‘lganligi sababli, ularda til o‘rganishga bo‘lgan talab yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari har qanday kasbiy ta’limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Yuqorida aytib o‘tilganlarning qatoriga o‘quv kurslar yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o‘rganishga yordam beruvchi to‘plamlari bilan tanishgan holda o‘rganadilar. Bugungi kunda turli darajadagi til bilimiga ega kishilar uchun o‘quv materiallarining katta to‘plamlar mavjud. Ushbu maqsadga yetishishda muvaffaqiyatga erishish, o‘qtuvchilarning amaliy uslublari va malakasiga bog‘liq. Axborot texnologiyalari va zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish qobilyati yangi materiallarni tezroq tushunishga yordam beradi. Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risidagi hamda 2023-2024-yildan boshlab umumta’lim maktablarining birinchi sinflarida xorijiy tillarni uzluksiz o‘rgatishning joriy etilishi ta’limning sifati o‘shishiga yordam beradi. Ingliz tilini jahon tili sifatida deyarli barcha sohalarda eng keraki til sifatida

namayon bo‘lmoqda. Boshqa sohalar singari til o‘rganish ham o‘quvchi yoshlarning zehni bilan birgalikda yosh davriga ham bog‘liq. Kichik yoshli bolalarda til o‘rganishga bo‘lgan xohish istak juda yuqori ko‘rsatkichlarni ko‘rsatmoqda. Davlatimiz tomonidan maktablarda yaratilgan shart-sharoitlar, o‘quv xonalarining zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlanganligi, yosh bilimli kadrlar bilan ta’minlanganligi, maktab darslaridan tashqari mustaqil shug‘ullanish uchun barcha online televizion online darslarning etilganligi taqsinga sazovordir .

Xulosa: Man shunday shart-sharoitlar yaratilishi ta’limning sifatini oshiradi va biz ham rivojlangan davlatlar qatorida bo‘lishimizga yordam beradi, sifatli ta’lim taraqqiyot poydevoridir va kelajak avlodga mustahkam poydevor hisoblanadi. Ta’lim darajasi qanchalik yaxshi bo‘lsa kelajak avlodning kelajagi ham porloq bo‘ladi. Sifatli ta’lim darajasiga biz ham yetib kelmoqdamiz sifatli ta’lim darajasining talablariga amal qilgan holda ta’lim darajasini yanada takomilashtrishimiz zarur, bu nafaqat bizga foyda bizning yosh avlodlar uchun ham foydalidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtrokini yanada kengaytrish chora-tadbirlari” PQ 3151-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantrish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida’’gi PF-5847-son farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-sentabrdagi ‘’Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun’’. O‘RQ 637-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantrish chora-tadbirlari to‘g‘risida’’gi PQ 6108-son Farmoni.
5. O‘.Hoshimov, I .Yoqubov . “Ingiliz tili o‘qitish metodikasi’’ Toshkent sharq nashriyoti .
6.Bekmurodova U. B. “Ingiliz tilini o‘qitishda inovatsion texnologiyalardan foydalanish’’ mavzusida referat Toshkent, 2012.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Umarova Madina Bobomurod qizi
JDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 2-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Halima Shukurova Sunatullayevna
JDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti katta o‘qituvchisi

Bugungi kunda axborot texnologiyalari boshqa texnologiyalarga nisbatan yuqori tezlik bilan rivojlanib borayotganligi hammaga ayon. Internetda bilimlarni

boyitishda, malakalarni oshirishda zarur bo‘lgan axborotlar bilan tanishish uchun murojaat qilinadi. Uning manbasi esa tarmoqqa ulangan kompyuterlarda joylashgan axborot resurslari hisoblanadi.

Respublikamizning barcha ta’lim muassasalarida zamonaviy axborot texnologiyalarini o‘quv, ilmiy va ma’muriy boshqaruv faoliyatlarida targ‘ib etishni ta’lim sifati xizmatlarini yuqori darajada ko‘tarishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda.

Yosh avlodni tarbiyalashning o‘z-o‘zini boshqarishni hamda ta’lim jarayonlarini takomillashtirish axborot texnologiyalari vositasida erishilgan yutuqlar muhim omil hisoblanadi.

Mamlakatlarimizda izchillik bilan amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar, ma’naviy yangilanishlar jarayoni bilan kadrlarni tayyorlashni uyg‘un olib borish, ta’lim-tarbiyaning ijtimoiy ahamiyati va mavqeini yuksaltirish, bu jarayonga malakali, fidoyi insonlarni jalb qilish, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirishga alohida e’tibor qaratildi.

Prezidentimizning ta’lim sohasini yanada rivojlantirish maqsadida olib borayotgan sa’y-harakatlaridan kelib chiqib sayqallanib, yanada rivojlanib bormoqda. Barkamol avlodni shakllantirishning pedagogik, psixologik, ma’naviy-iqtisodiy , ijtimoiy-huquqiy omillari pedagog o‘qituvchilarning raqobatbardoshlik, kasbiy malaka va pedagogik mahoratini kuchaytirishni, davr taqozasi qilib qo‘ymoqda.

Hozirda texnika va texnologiyalar rivojlangan zamonda ta’lim tizimida hali texnik vositalarsiz ta’lim standartlariga belgilangan shaxs sifatlarini, mutaxassislardan kasbiy bilish, ko‘nikma, malakalarni shakllantirish masalalarini hal etib bo‘lmaydi.

Ta’lim jarayonida turli metod, shakllar bilan birgalikda ko‘rgazmali va texnik vositalar ham o‘qish jarayonini tashkil etish, amalga oshirish va nazorat qilish uchun qo‘llaniladi. Bugungi dunyo manzaralarida yoshlarimizning ma’naviy immunitetini kuchaytirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish har qachongidan dolzarbroq ekanini zamonning o‘zi ko‘rsatib turibdi. Shu bois ham, yurtboshimiz Sh. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan beshta muhim tashabbusning uchinchi tashabbusga aholi va yoshlar o‘rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ham to‘liq ma’lumotlar ustida ishlashda ma’lumotlar bazasi bilan ishlashda axborot texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Shuning bilan birga, bo‘lajak mutaxassislarni zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan, o‘quv-tarbiyaviy ishlarning interaktiv usullaridan

foydalana oladigan qilib hamda o‘zidagi pedagogik faoliyat mahoratini va ko‘nikmalarini yanada takomillashtirish, rivojlantirish ustidagi faoliyatini, ilmiy tashkil qila oladigan bo‘linishda, shuningdek, ularni mustaqil ravishda o‘z ilmiy dunyoqarashni yuksalishida ilmiy-pedagogik va kasbga doir qobiliyatning shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Pedagogning asosiy vazifalaridan biri talabaga tegishli o‘quv materiallarini yetkazib berish va o‘zlashtirish darajasini oshirishdan iboratdir.

Hozirgi kunda oliy ta’limda tahsil oluvchilar kredit-modul tizimida o‘qitilishni keng joriy etilgan bo‘lib, unda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishga keng e’tibor qaratilgan. Mustaqil ish topshiriqlaridan biri talabalarni fan bo‘yicha taqdimot tayyorlashga qaratilgan.

Buning uchun fanlar o‘qitilishi bo‘yicha uning mazmuni tanlanadi va talabalarning o‘zlashtirishlari uchun mos metodlar, o‘qitish shakli va vositalarining aloqadorligi ko‘rib chiqiladi. Ayniqsa, dars samaradorligini yanada oshirish uchun taqdimotlardan foydalanish ta’lim oluvchilar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bunda o‘quv materiallarining animatsiyalar asosida o‘tilayotgan materialning berilishi mavzuning o‘zlashtirilishini yanada yengillashtiradi.

Namoyish qilingan taqdimotlarga talabalar o‘z munosabatlarini bildiradilar. Tashkil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradilar.

Horij tajribasidan ma’lumki, talabalarning internet sahifasidagi videodarsini yoki slayd taqdimotni ko‘rish orqali bilim, ko‘nikma, malakalarga ega bo‘ladilar, mavzuga nima haqida so‘z yuritayotgani to‘g‘risida qisman tushunchaga ega bo‘ladilar.

Keyinchalik o‘qituvchi o‘qitayotgan jonli darslarda esa muhokama etilayotgan mavzu bo‘yicha xulosalar va savollarga to‘liq javob topadilar.

Masalan: Ona tili o‘qitish metodikasi fanidan seminar mashg‘ulotini tashkil etilganda yangi darslik Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi bilan ishlash jarayoni orqali 1-3-sinf o‘quvchilarining dars o‘tish metodikalarrini ko‘rsatishimiz lozim.

Bunda talabalarga mavzular bo‘yicha yangi bilimlarni hosil qiluvchi videoroliklar, turli multimedialar va taqdimotlardan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi sifatida qanday foydalanish kerakligini bevosita shakllantirib boriladi.

Ta’lim va tarbiya jarayonida o‘qituvchi (pedagog)lar tomonidan interfaol metodlarning o‘rinli, maqsadli, samarali qo‘llanilishi ta’lim oluvchi (o‘qituvchi, talabalar)da muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g‘oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli xil qarashlarni topa olish qobiliyatlarini tarbiyalash uchun keng imkoniyat yaratadi.

Buning uchun ona tili o‘qitish metodikasini o‘qitishda talabalar fan asoslarini mukammal o‘zlashtirishlari uchun ta’lim jarayonida faol ishtirok etishlari va ularni

qiziqishlari bilan ishlashlariga imkon beruvchi samarali taqdimotlardan foydalanishlari maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Har bir darsda yangi mavzu bayonini tushuntirishga oid animatsiyalardan foydalanish zarur. Ushbu animatsiyalar orqali bo‘lajak o‘qituvchi o‘quvchilarga dars mazmunini tushuntirish osonlashadi hamda talabalar mavzuni o‘zlashtirishda, masalani yechishda unga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni hosil qilishga imkon yaratadi.

Multimediali ilovalarda Ona tili va o‘qish savodxonligida yozuvga oid topshiriqlar berilgan. Bu topshiriqlarni animatsiyalar orqali amalga oshirish o‘quvchilarning bilim olishlariga imkoniyat yaratib beradi.

Ayniqsa, 1-sinf o‘quvchilariga lug‘at so‘zlar bilan ishlash qiyinchilik tug‘diradi, shuning uchun Ona tili va O‘qish savodxonligi darsligidagi lug‘at so‘zlarni animatsiyalar orqali bilish malakasini hosil qilinsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Multimediali ilovalari o‘quvchilarning lingvistik tafakkurini oshirishga doir tanqidiy topshiriqlar berilgan.

Lingvistik topshiriqlarini bajarishga oid animatsiyalar orqali darslarni tashkil etishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Fan-texnikaning rivoji bir tomondan ta’lim oluvchilarga axborotlar olishni ko‘paytirish bilan bir qatorda, ikkinchi tomonlardan ularda barqaror qiziqishning yo‘qolishiga olib keladi. Negaki iqtisodiy izlanish o‘rnini loqaydlik egallaydi. Bir so‘z bilan aytganda, kompyuter, displey, kalkulyatorlar, inson aqliy mehnatini yengillashtiradi, aqliy zo‘r berishdan xalos qiladi. Bu o‘rinda o‘qituvchining roli muhim ahamiyatga ega. Chunki ta’lim jarayonining to‘g‘ri tashkil etilish AKT dan ijobiy va samarali foydalana olish imkoniyatlarini yarata olishi muhimdir.

O‘qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish standart(an’anaviy) tizimga nisbatan o‘quv jarayonini jadallashtirib talabaga ilmga qiziqishini, ularning ijodiy faoliyatini o‘stiradi, bilim berishga differensial yondashish, olingan bilimlarni takroriy, mustahkamlash va nazorat qilishni yengillashtiradi, talabani o‘quv jarayonining sub’ektiga aylantiradi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, avvalo axborotga pedagogik izohli lug‘atlarda shunday tasniflar berilgan.

Axborot - bu yaratuvchisi doirasida qolib ketmagan va xabarga aylangan bilimlar noaniqligi, to‘liqligi darajasini kamaytiradigan hamda yozma yoki boshqa usullar (shartli signallar, texnik vositalar, hisoblash vositalari va hajozo) orqali ifodalash mumkin bo‘lgan atrof-muhit(ob’ektlar, voqea-hodisalar) to‘g‘risidagi ma’lumotlardir.

Umuman olganda, yuqori qisqacha bayon qilingan ma'lumotlar va ma'lumotlar ba'zasi haqidagi belgilar, ularning shakllanish jarayoni hamda ular ichidagi foydalaniladigan ma'lumotlar axborotlarning paydo bo'lishini ta'minlaydi.

Demak, axborotlar belgi (janrlar, so'zlar), raqam, son va ular ustida amallar, formula, grafik, shuningdek, nutq, matn, tasvir va boshqa ko'rinishlar yordamida namoyon bo'ladi. Iste'molchi nuqtayi nazaridan, axborot bu eng oxiridagi foydalanuvchi tomonidan olingan tushunchalar va foydali deb baholangan yangi ma'lumotnomalardir.

Hozirgi kunda esa kishilarning jamiyatdagi faoliyati samarali bo'lishi ko'p jihatdan axborot kommunikativ texnologiyalariga ham bog'liq.

Masalan, birgina Jizzax davlat pedagogika universitetida 2021-2022-o'quv yilidan boshlab Hemis platformasi tizimida o'quv jarayonini boshqarish yo'lga qo'yilgan. Ushbu tizimning afzalligi quyidagicha:

-Talabalar va ularning ota-onalarining axborotga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi.

-boshqaruv xodimlari tomonidan ma'lumotlarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilish samaradorligini oshiriladi.

-10 ga yaqin ma'lumotlarni elektron ko'rinishda olish hamda qaror qabul qilishda subyektiv omillarning ta'sirini bartaraf etiladi.

-barcha ma'lumotlarni zahiralash va ta'lim jarayonidagi axborot oqimlarini tashkil etib boriladi.

-Talabaning darsga qatnashishi, ya'ni davomat avtomatik tarzda boshqarish.

-Talabalarning darslarni o'zlashtirishlari uchun resurslar joylashtirilib unga fanga oid o'quv-uslubiy majmua, DTS, o'quv malakalari, topshiriqlar, joylashtiriladi.

-Talabaning darslardagi faoliyatini baholash adolatli tarzda amalga oshiriladi.

Bu qayd etilganlarni hal qilish uchun, eng avvalo, pedagoglarning hamda tahsil oluvchi talabalarning ongida axborot texnologiyalar haqidagi tushunchalarni paydo qilish zarur hisoblanadi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, har bir professor o'qituvchilarga iste'molchi sifatida axborot texnologiyalardan foydalanish, axborotlarni saqlash, qayta ishlash va rejalashtirilgan maqsadni amalga oshirishda axborotni talabalarga o'zlashtirish hamda qayd etilgan jarayonlarni amalga oshirishda texnik vositalardan foydalanishni o'rganishlari shart. Bu nafaqat pedagoglarda, balki talabalarda ham barcha topshiriqlarni bajarishlarida keng imkoniyat va yengillik yaratadi.

Ta'lim jarayonida texnik vositalar bilimlarni o'zlashtirish bilan bir qatorda didaktik maqsadlarda ham qo'llaniladi:

-axborot manbai bo'lib xizmat qiladi;

-tushunchalarni va voqea-hodisalarni aniqlashtiradi, idrok etishga yordam beradi.

-o‘quv materialiga nisbatan emotsional munosabatni yaratadi;

-ya’ni texnologiyalar, uskunalar, konstitutsiyalar orqali o‘qishga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi;

-bilish faoliyatini faollashtiradi, o‘quv materiallarini ongli o‘zlashtirishga yordam beradi;

- bilimlarni takrorlash, umumlashtirish va nazorat qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari ko‘rgazmali vositalarni texnik vositalar yordamida namoyish etish o‘quvchilarni mustaqil ishlashlarini tashkil qilishning asosi bo‘lib xizmat qilishga turli ma’lumotlar bilan ishlashga, mustaqil ishlarning xilma-xilligini ta’minlashga , o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini korreksiya qilishga yordam beradi.

O‘qitish jarayonidagi eng muhim va murakkab muammolardan biri dars davomida talabalar diqqatini mavzuga jalb qilish va diqqatni bir ma’noda ushlab turish uchun, aynan texnik vositalar ma’lum ma’noda mana shunday imkoniyatga egadir.

Oliy ta’limda kompyuterdan foydalanish o‘tilgan nazariy va amaliy materialni tez va sifatli o‘zlashtirish imkonini beradi. Ma’lum sharoitlarga dasturiy vositalarni an’anaviy o‘qitish metodikasi tizimiga kiritish, o‘quv vaqti rejasi, o‘quv hisoblash amallarini bajarish va turli mavzularni to‘liq o‘zlashtirish nominatsiyalarini nazorat qilishni avtomatlashtirish imkoniyatlari hisobiga sezilarli pedagogik effekt beradi.

Yuqorida ta’kidlanganlardan tashqari, texnik vositalar o‘quv jarayonida vaqtni tejaydi, pedagog va talabalarning ma’lumotlarni uzatish va qabul qilishdagi zo‘riqishlarini oldini oladi. Shuningdek, talabalarni o‘quv jarayonida faollashtirish, qiziqishlarini oshirish, o‘quv materialini puxta o‘zlashtirish va esda saqlab qolish imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Sh.Mirziyoyevning 2019-yil 19-martdagi 5 ta tashabbus bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 4-fevraldagi PQ-2293-sonli “ Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarni rivojlantirish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori www.lex.uz.

3.B.Boltayev va boshqalar: “Informatika va axborot texnologiyalari” Toshkent, 2017.

4. my.gov.uz ta’lim portali.

ПСИХОЛОГИЗМ КАК ВАЖНЫЙ СОСТАВЛЯЮЩИЙ АСПЕКТ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Бегматова Фируза
Магистрант 2 курса НГПИ
Научный руководитель: **доц. Рахманова Альбина Ходжаевна**

Художественный психологизм — одно из наиболее значительных, сложных явлений искусства, находящихся в постоянном поле зрения ученых. Это объясняется тем, что специфика и многоаспектность психологизма обусловливаются как объективной наукоемкостью (стык психологии, философии, эстетики, литературоведения), так и непосредственной связью практически со всеми кардинальными проблемами литературоведения. Первые мысли и рассуждения относительно феномена психологизма в русской литературе мы можем уже увидеть в трудах Н.Г. Чернышевского. Он отмечает, что: «Психологический анализ может принимать различные направления: одного поэта занимают всё более очертания характеров; другого — влияния общественных отношений и житейских столкновений на характеры; третьего — связь чувств с действиями; четвертого — анализ страстей…» [7, 233-234] Оценка психологического анализа, выдвинутая Чернышевским, сохраняет свою актуальность и по сей день, поскольку он определял его как едва ли не самое существенное из качеств, дающих силу творческому таланту. После, понятие психологизма было переведено в научную сферу А.А. Потебней и Д.Н. Овсянико-Куликовским — представителями психологического направления культурно-исторической школы литературоведения.

Л.С. Выготским, выдающимся психологом ХХ-века, были переосмыслены поднятые русскими исследователями вопросы соотношения языка и мысли, литературы и общественной психологии, психологии творчества и восприятия и т.д. В своей работе «Психология искусства» он изложил собственное понимание творческого перехода эмоций в образы фантазии, а также дал ценные замечания общего характера, например, о том, что «каждая эпоха имеет свою психологическую гамму, которую перебирает искусство» [2, 309]. С конца XIX в. психологическое содержание литературы стало предметом многоаспектных исследований, когда на первое место стали выходить психология творчества и восприятия мира художником.

Каковы же основные черты психологизма в литературе? К ним относят особое изображение внутреннего мира человека средствами собственно художественными, глубину, остроту проникновения писателя в душевный

мир героя, способность подробно описывать различные психологические состояния и процессы (чувства, мысли, желания и т. п.), подмечать нюансы переживаний.+Психологизм представляет собой стилевое единство, систему средств и приемов, которое направлено на полное, глубокое и детальное раскрытие внутреннего мира героев. В этом смысле говорят о «психологическом романе», «психологической драме», «психологической литературе» и о «писателе-психологе».

Если рассматривать психологизм как способность проникать во внутренний мир человека, то можно убедиться, что он в той или иной мере присущ любому виду искусства. Но лишь литература в силах освоить душевные состояния и процессы благодаря характеру своей образности. Мы знаем, что образы создаются при помощи литературного первоэлемента — слова, а значительная часть внутренних процессов человека (в частности, процессы мышления, переживания, осознанные чувства и даже во многом волевые импульсы и эмоции) протекают в вербальной форме. Другие виды искусства пользуются для их воссоздания различными косвенными формами и приемами изображения. Литература обладает уникальными возможностями в изображении внутреннего мира. Это самое «психологичное» из искусств, не считая искусства кино, которое, в свою очередь, тоже пользуется литературным сценарием.

Из трёх родов литературы наибольшими же возможностями для изображения внутреннего мира человека располагает эпический, который развил в себе довольно совершенную структуру психологических форм и приемов. Система средств, форм и приемов психологического изображения, выработанная в литературе, индивидуальна у каждого автора, но в то же время она общая для всех писателей-психологов. анализ этой системы имеет первостепенное значение для понимания особенностей психологизма в каждом определённом произведении.

Андрей Борисович Есин, кандидат филологических наук, доцент Высших Столыпинских курсов, отмечал, что психологизм — «это достаточно полное, подробное и глубокое изображение чувств, мыслей, переживаний вымышленной личности (литературного персонажа) с помощью специфических средств художественной литературы.» [3, 78] Он выделял три основные формы психологического изображения, к которым сводятся в конечном счете все конкретные приемы воспроизведения внутреннего мира. Первую форму психологического изображения называют прямой, так как изображение внутреннего мира героя передаётся непосредственно изнутри, вторую — косвенной, поскольку она передает переживания героя через внешние симптомы. Эти формы теоретически выделил И.В. Страхов —

российский психолог, специалист в области общей и педагогической психологии, психологии характера и типов темперамента, доктор психологических наук, профессор. Он отмечал: «Основные формы психологического анализа возможно разделить на изображение характеров «изнутри», — то есть путем художественного познания внутреннего мира действующих лиц, выражаемого при посредстве внутренней речи, образов памяти и воображения; на психологический анализ «извне», выражающийся в психологической интерпретации писателем выразительных особенностей речи, речевого поведения, мимического и других средств внешнего проявления психики.» [3, 79] О третьем же способе психологического изображения А.Б. Есин пишет так: «Но у писателя существует еще одна возможность, еще один способ сообщить читателю о мыслях и чувствах персонажа — с помощью называния, предельно краткого обозначения тех процессов, которые протекают во внутреннем мире. Будем называть такой способ суммарно-обозначающим. А.П. Скафтымов писал об этом приеме, сравнивая особенности психологического изображении у Стендаля и Толстого: «Стендаль идет по преимуществу путями вербального обозначения чувства. Чувства названы, но не показаны.» [3, 81]

Приемов психологического изображения множество. К ним относятся: использование художественных деталей, различная организация повествования, способы описания внутреннего мира героя и т.д. Повествование о внутренней жизни героя авторы могут вести как от первого, так и от третьего лица. Первая форма является исторически более ранней. Так чем же отличаются друг от друга эти формы и какими возможностями обладает аждая из них? Повествование от первого лица создает для читателя иллюзию правдоподобия психологической картины, поскольку о себе человек рассказывает сам. Получается своего рода исповедь, а это усиливает художественное впечатление. Данную повествовательную форму писатели применяют тогда, когда в произведении один главный герой, сознанием, мысли и психика которого находится в центре внимания читателя, а остальные персонажи второстепенны, и их внутренний мир практически не изображается (например, автобиографическая трилогия Толстого «Детство. Отрочество. Юность.»)

Повествование от третьего лица так же имеет свои преимущества и особенности в изображении внутреннего мира. Это такая форма, которая позволяет автору без каких-либо ограничений вводить читателя в сознание героя и показывать его подробно и глубоко. При таком способе повествования автору становится всё известно о душе героя: он может проследить детально внутренние процессы, объяснить причинно-

следственную связь между впечатлениями, мыслями, переживаниями. автор может прокомментировать течение психологических процессов, объяснить их смысл как бы со стороны, заострить внимание на некоторых из них, рассказать о тех душевных движениях, которые сам герой не замечает или игнорирует. Одновременно повествователь может провести параллель между сознанием героя и его внешним поведением, мимикой, телодвижениями, изменениями в портрете и т. п.

Повествование от третьего лица обладает довольно широкими возможностями, которые позволяют включить в произведение самые разные приемы психологического изображения. К таковым можно отнести внутренние монологи, интимные и публичные исповеди, отрывки из дневников, письма, сны, видения и т. п. Кроме того, данная форма повествования предполагает наиболее свободное обращение с художественным временем. Писатель может останавливать его на анализе мимолётных психологических состояний и, напротив, с бешеной скоростью пропускать длительные периоды, не несущие психологической нагрузки. Это дает возможность акцентировать внимание именно на психологическом изображении, а также переключать читательский интерес с деталей действия на детали душевного состояния. Психологическое изображение в таких условиях может достигать исчерпывающей полноты, то есть психологическое состояние, которое, к примеру, длится всего несколько секунд, может растягиваться автором в повествовании на несколько страниц. Психологическое повествование от третьего лица позволяет изобразить внутренний мир не одного, а нескольких персонажей, что гораздо сложнее при другом способе.

Особой повествовательной формой, которой нередко пользовались писатели-психологи XIX — XX вв., является несобственно-прямая внутренняя речь. Её характерным признаком является то, что формально она принадлежит повествователю, но при этом несёт в стилистические и психологические особенности речи героя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Белокурова С.П.Словарь литературоведческих терминов. 2005. – 316 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. 480 с.
3. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы. - М., 1988. – 177 с.
4. Зименкова В.А. Способы выражения внутренней речи персонажей в художественном тексте (на мат-ле современной прозы ГДР, ФРГ и Австрии): Автореф. дисс. .канд. филол. наук. JL, 1989. – 16 с.
5. Морозов А.В. Деловая психология: Курс лекций: учеб. для студентов высших и сред. спец. учеб. заведений / А.В. Морозов. - СПб.: Союз, 2000. – с. 198 с.

6. Соколов А.Н. Внутренняя речь и мышление/А.Н. Соколов. – М.: Просвещение, 1968. - 248 с.
Чернышевский Н. Г. Детство и отрочество. Сочинение графа Л. Н. Толстого. Военные рассказы графа Л. Н. Толстого: (отрывок из статьи) // М. Ю. Лермонтов в русской критике: Сб. статей. / Вступ. статья и примеч. Д. Зонова. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1955. – 410 с.

MAMLAKATIMIZ TARAQQIYOTI VA KELAJAGIDA TA'LIM-TARBIYANING O'RNI VA AHAMIYATI

Jovliyeva Yulduz Abdivasi qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

O'zbek xalqi ko'p yillik tarixga ega bo'lib, bugungi kungacha ko'plab sinovli kunlarni boshidan kechirgan. Turfa davrlarda, turfa mustabid tuzumlar istibdodida jabr chekkan. Shunga qaramay, xalqimiz birligi, tafakkuri va ma'naviy kamoloti tufayli taraqqiyot cho'qqilarini ko'p bor zabt etgan. Bu taraqqiyot bosqichlari renessans atamasi bilan ham yuritiladi.

O'zbekiston tarixining birinchi Renessansi – Somoniylar davriga to'g'ri kelib, ushbu davrda buyuk ajdodlarimizning yaratgan ilmiy-falsafiy asarlari va olamshumul kashfiyotlari islom svilizatsiyasiga tamal toshi bo'ldi.

Ikkinchi Renessans – Amir Temur va Temuriylar davriga to'g'ri kelib, nafaqat Movaraunnahr, balki butun Markaziy Osiyo o'lkalari o'z taraqqiyotining yangi pog'onasiga ko'tariladi. Bu davrda davlatchilik asoslari takomillashib, shaharsozlik va me'morchilik avj oldi, xalqaro savdo va diplomatik aloqalar jadallashdi. Shuningdek, bu davrda fan, madaniyat va san'at sohalarining rivojlanishi hamda tafakkur doirasining yuksalishi namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yillik tantanalarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining: "Xalqimizning ulug'vor qudrati jo'sh urgan hozirgi zamonda O'zbekistonda yangi bir uyg'onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda", - degan so'zi yangradi. Bu esa jonajon vatanimizda Uchinchi renessans boshlanganini anglatadi.

Prezidentimiz tomonidan Yangi O'zbekistonni «ijtimoiy davlat» tamoyili asosida qurishni asosiy maqsad qilib qo'yilganligi, shu jumladan, inson salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun xalqimizga teng imkoniyatlar, munosib turmush sharoitlarini yaratish, kambag'allikni qisqartirish maqsadida birinchi navbatdagi e'tibor ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratildi. Bugungi kunda eng katta investitsiya sifatida ko'rilayotgan ta'lim sifatini oshirish – Yangi

O‘zbekistonni rivojlantirishning yagona to‘g‘ri yo‘li ekanligini hisobga olgan holda 2023-yil “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” deya nomlandi.

Ayniqsa, ta’lim sifatini oshirish maqsadida o‘qitishning yangi pedagogik texnologiyalarini joriy etish, talabalarning bilimini mustahkamlash uchun o‘qish hamda amaliyot jarayonining mujassamligini ta’minlash, yangi zamonaviy laboratoriya uskunalarini olib kelish, professor-o‘qituvchilarning tajribasini oshirish, o‘quv jarayoniga yetakchi xorijiy oliy ta’lim muassasalari, ilmiy markazlarining professorlarini jalb qilish kabi namunaviy ishlar olib borilmoqda.

Bu kabi islohotlardan ko‘zlangan maqsad vatanimizni yanada obod etish, xalqimizning farovon hayotini ta’minlashdir. Bunda ta’lim, tarbiyaning ahamiyati beqiyos. Ta’lim va tarbiyaning ahamiyatini anglashdan oldin, avvalo, bu ikki tushunchani to‘liq anglashimiz talab etiladi.

Ta’lim – bilim berish, malaka va ko‘nikmalar hosil qilish jarayoni, insonni hayot va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. U insonning ma’lum bir tizim asosida olgan bilim, ko‘nikma, malakasi va egallagan ma’naviy fazilatlar yig‘indisidir.

Tarbiya esa insonning insonligini ta’minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyat hisoblanib, u har qanday jamiyat va mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bunga sabab yosh avlodning, umuman, jamiyat a’zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug‘ullanmagan mamlakat turg‘unlik va inqirozga mahkumdir. Jadid adabiyotining yorqin namoyondalaridan biri Abdulla Avloniyning „Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”, – degan so‘zlari naqadar haqiqat.

Ta’lim va tarbiyaning o‘rtasida ochiq-oydin farq bor. Ta’lim, tarbiyaning bir juz’iydir. Tarbiya esa ta’limni o‘z ichiga oladi, aksincha emas. Demak, tarbiya o‘z-o‘zidan ta’limga nisbatan komil va keng qamrovlidir. Bu ikki tushuncha bir-birini doim taqozo etadi va to‘ldiradi. Chunki ta’lim va ma’lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilimi ko‘payibgina qolmay, balki axloqiy-ma’naviy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi. Shuni e’tirof etish kerakki, ular bir-birisiz mavjud bo‘la olmaydi. Ta’lim va tarbiya to‘g‘risida ajdodlarimiz o‘zlarining bebaho asarlarida go‘zal fikrlar bildirishgan. Xususan, Kaykovus o‘zining “Qobusnoma” asarida tarbiyaga alohida diqqat qiladi va tarbiyani inson aqlini shaxsiy hayotini tarkib toptiruvchi omillardan deb biladi.

Yoshlarning ilm o‘rganishiga Kaykovus alohida e’tibor beradi. Uning fikricha, ilm (fan) insonni har tomonlama kamol toptiradiki, xususan, u tabiiiyot, astronomiya va musiqaga oid bilimlarga diqqat bilan qaradi, bu ilmlarni o‘rganishni har bir yoshning vazifasi deb bildi. [2, 21]

Shu bilan birga ma'rifatparvar adiblarimizdan biri Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ham tarbiyaga oid teran va mushohadaga undovchi fikrlar bildirilgan.

Axloqimizning binosining go'zal va chiroyli bo'lishiga tarbiyaning zo'r ta'siri bordur, ba'zilar «tarbiyaning axloqqa ta'siri yo'q, insonlar aslyaratilishida qanday bo'lsalar, shunday o'sarlar, tabiat o'zgarmas», –demishlar.

Yomon xo' tuzalmaydi darmon ila,
Ipak o'lmas ip, rangi alvon ila.
Boqing, bir daraxt mevasidur yomon,
Bo'lur yaxshi payvand, parvo bilan.
Bilur har kishi aslini rangidan,
Va yokim ulangandagi zangidan.

Lekin bu so'z to'g'ri emasdur. Chunki tarbiyaning axloqga, albatta, ta'siri bo'ladur. Oramizda masal borki, „sut ila kirgan, jon ila chiqar", mana bu so'z to'g'ridur. Rasuli akram nabiyyi muhtaram sallollohu alayhi vasallam afandimiz: „Beshikdan to mozorga borguncha ilm o'rgan", – demishlar. Bu hadisi sharifning ma'nosi bizlarga dalildur. Hukamolardan biri: – „Har birmillatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshitarbiyasiga bog'lidur", – demish. Shariati islomiyada o'z bolalarini yaxshilab tarbiya qilmak otalarga farzi ayn, o'z millatining yetim qolgan bolalarini tarbiya qilmak farzi kifoyadur. Payg'ambarimiz: "Bolalaringizni yetti yoshida namozga o'rgatingiz. Agar o'n yoshida o'qimasa uringiz", – demishlar.

Har kishining dunyoda oromi joni tarbiyat
Balki oxirida erur dorulamoni tarbiyat.
Tarbiyat hamroh etadur hur ila ruzvonlara,
Gar desam bo'lmas xato jannat makoni tarbiyat.
Ey, Otalar! Jonlaringizdan suchuk farzandingiz,
G'ayrat aylang o'tmasun vaqt-zamoni tarbiyat.
Moyai zilli xumodur tarbiyatning soyasi,
Bizda anqo tuxmidek yo'q oshyoni tarbiyat [1, 4]

Xulosa o'rnida Unsur-ul maoniy Kaykovusning „Qobusnoma" asaridagi tarbiyaga oid fikrlarni keltirishimiz mumkin. Tarbiyadan maqsad insonni hozirgi zamon va kelajak uchun yaroqli shaxs qilib yetishtirishdir. Darhaqiqat, xoh ta'lim, tarbiya olaylik, yoxud pedagog sifatida buni o'quvchilarga o'rgataylik maqsad bitta. Ya'ni bu orqali yurtimiz taraqqiyoti va kelajagiga hissamizni qo'shishdan iborat. Barcha pedagoglar yoki bo'lg'usi pedagoglar buni anglab yetmog'i, mushohada etib, o'z faoliyatlariga dasturulamal qilmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq”. Toshkent “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
2. Kaykovus “Qobusnoma” Toshkent, O‘qituvchi, 1986.
3. Xo‘jamurodov I. “Falsafa”. “Lesson press” nashriyoti Toshkent, 2020.
4. www.ziyonet.uz

II SHU’BA. XALQARO TA’LIM VA O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMI INTEGRATSIYASIDA TA’LIM VA TARBIYA MUTANOSIBLIGINI TA’MINLASH MASALALARI

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ШКОЛЬНОГО БУЛЛИНГА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Ф.А.Ахмедшина
доктор исторических наук, профессор
Джизакский государственный педагогический университет

Введение. Актуальность проблемы.

Многочисленные исследования специалистов подтверждают: во время учёбы в школе ребёнок находится в стадии становления личности и очень важно не нанести ему психологические травмы, а буллинг может воспрепятствовать полноценному развитию личности, реализации полного потенциала как буллера, так и жертвы, и не в малой мере, свидетелей. Под воздействием долговременного буллинга у некоторых детей формируется заниженная самооценка, а иногда повышенная агрессивность. Если жертвой буллинга становится подросток, то, к сожалению, эта травма может привести даже к суициду.

Жертвами постоянной или эпизодической школьной травли становятся порядка 20-25 % школьников, а по результатам некоторых исследований - до 50%. Помимо насильственных действий, неумение преодолевать трудные жизненные ситуации привело к тому, что именно молодые люди и девушки занимают второе место среди всех возрастных категорий людей, заканчивающих жизнь самоубийством. За последнее десятилетие число самоубийств среди молодежи выросло в 3 раза [11].

По данным ЮНЕСКО в африканских странах, расположённых южнее Сахары от буллинга страдают 50,5% школьниц и 47,7% школьников. В северной части континента 39% девочек и 46% мальчиков сталкивались с травлей; на среднем востоке этот показатель 33,4% и 45,4% соответственно; в Азии, Центральной и Южной Америке, а также на Карибах буллингу подвергались 25-30% детей; в США и Канаде — 30,5% мальчиков и 32,8% девочек; в Европе в среднем от травли (чаще психологической) страдают 30,1% школьников и 28,2% школьниц. Причём кибербуллинг испытали на себе в той или иной форме около 15% ребят, в России 42,5% [8]. В Узбекистане такая статистика отсутствует.

Травля в школе в любом своем проявлении несет опасность для жизни детей и угрожает их будущему. Пострадавшим детям и подросткам бывает трудно сосредоточиться на занятиях, они могут пропускать уроки или вообще бросить школу, что негативно сказывается на успеваемости и перспективах на будущее, а атмосфера тревоги, страха и незащищенности подрывает качество обучения для всех [10].

Степень разработанности темы.

Явление школьной травли считается мало изученным, несмотря на то, что проблема существовала всегда и ее описывали в художественных произведениях, хотя и редко, в специальных исследованиях.

Одними из первых современному проявлению и состоянию травли детей в школе обратили внимание скандинавские исследователи П.Хайнеманн, Д. Олвеус, Пикас, Е.Роланд и др. Их исследования оказали большое влияние на распространение интереса научного сообщества к феномену буллинга во многих странах. Выдающийся британский специалист в области буллинга Дэвид А. Лэйн важную роль отводил семье, личностным особенностям и микроклимату школы. Он свою книгу «Школьная травля (буллинг)» начинает с подборки высказываний родителей, учителей и жертвы травли:«С чего начать? С вовлеченных в процесс».''Достаточно пройтись по школьным коридорам, чтобы ощутить атмосферу царящего там насилия; немыслимо заставлять сына там учиться''(Родитель после посещения школы, в которой учится сын).''Это школа для мальчиков. Издевательства здесь - обычное явление. Если ребенок не может к этому привыкнуть, его следует перевести в другую школу''(Учитель этой же школы).''В нашей школе учится мальчик, над которым часто издеваются, даже я позволяю себе это иногда, но только потому, что иначе сам пострадаю''(Из письма в Фонд профессионального развития учителей).''Травля, распространенная в ученической среде, вызывает у меня сильнейшее возмущение, в то же время я как учитель ничего не могу с этим поделать''(Из письма в Фонд повышения квалификации учителей). ''В школе меня не любят, каждый день один из учителей и мои одноклассники издеваются надо мной. Я чувствую себя полным ничтожеством''(Написав это письмо, Роберто 15 лет из Казерта, Италия, взял отцовское ружье и застрелился: Basalisco, 1989).Эти цитаты дают представление об остроте такой проблемы, как школьная травля, или буллинг (bulling), - сложного процесса, в котором есть жертвы, преследователи, взаимодействие между ними, а также позиция по отношению к происходящему взрослых и школы» [6].

Анализ литературы по проблеме школьного буллинга показывает, что длительное физическое или психическое насилие со стороны индивида или группы в отношении индивида, не способного защитить себя в данной ситуации может привести к очень тяжелым последствиям, вплоть до суицида.

Изложение основного материала исследования.

Многие взрослые считают, что буллинг был всегда и его рассматривают как нечто естественное для закалки характера ребёнка, своеобразным элементом процесса взросления. Однако жестокость современных подростков под воздействием Интернет-пространство, СМИ и других внешных факторов обретает особые масштабы и длительность воздействия поскольку подобные поведенческие реакции позиционируются как нечто вполне обыденное, привычное, и, порой даже смешное (шутливое)[15]. С развитием и распространением интернета буллинг переобрел еще более изощренную форму- трансформировался в онлайн-травлю. Тепер у буллеров появился возможность травить жертву сколько угодно и как угодно не боясь быть узнанным. Особенно травмирующим является шантаж интимными фотографиями или откровенное преследование с угрозами для жизни.

По классификации американского специалиста в области дефектологии и права Нэнси Виллард, травля может представлять собой оскорбление, домогательство, распространение слухов, использование имени жертвы в своих целях, публичное разглашение частной информации, бойкот, преследование и угрозы физической расправы. Его адрес, личные данные, и информация о семье становятся публичны. В завершающей фазе кибербуллинг нередко переходит в фазу прямых угроз жизни, и может привести к насилию и трагедии [5].

Дискриминация детей и молодежи в школе, равно как и учителей, связанная с гендерными стереотипами, этнической принадлежностью, инвалидностью, ВИЧ-инфекцией, социальным или экономическим статусом является серьезной проблемой во многих странах и регионах [13]. По данным Дэна Олвеуса, примерно 16% девочек и 17,5% мальчиков во всех развитых странах мира два-три раза в месяц становятся жертвами буллинга независимо от того, в какой школе они учатся: дорогой элитной или бюджетной в социально неблагополучном районе. Стать жертвой буллинга может любой ребёнок, вне зависимости от физических, интеллектуальных способностей или материального положения.

В последние годы исследователи стали обращать более серьезное внимание изучению гендерных особенностей буллинга в школе. Ученые считают, что говорить о более точном количестве буллеров-девочек не

представляется возможным, т.к. и мальчики, и девочки примерно в равной степени подвергаются травле и при этом прямой физический буллинг наиболее характерен для мальчиков, а косвенный и социальная депривация — для девочек. Мальчики значительно чаще принимают участие в буллинге, нежели девочки, буллинг подростков- мальчиков в большей степени связан с борьбой за власть; буллинг подростков-девочек более психологизирован, эмоционально разрушителен [16].

Если до недавнего времени проблема буллинга считалась преимущественно «мужской», то сегодня ситуация существенно изменилась, девочки стали все чаще демонстрировать агрессивные формы поведения. Между тем, даже учителями агрессия мальчиков воспринимается более терпимо, как «норма» (и тем самым подкрепляется), тогда, как девичья агрессия рассматривается как что-то из ряда вон выходящее, требующее только осуждения и наказания, а не конструктивного вмешательства [11]. Показатель прямого буллинга заметно выше у мальчиков (2,9 против 1,6 у девочек), что подтверждается теориями исследователей буллинга о различном поведении представителей двух полов в ситуации конфликтов, в том числе травле в любой форме [15].

Результаты исследований выявили, что девочки примерно на 20% чаще мальчиков замечают скрытые формы буллинга, они более эмпатичны и в целом внимательны к деталям буллинга [15]. Девушки более склонны к высмеиваниям, интригам против «жертвы», наклеиванию ярлыков и присвоению кличек, распространению сплетней и слухов, причем эта особенность с возрастом только усиливается; юноши склонны к физической агрессии, физической расправе над «жертвой», тогда как вербальная агрессия, лишь сопутствует травле [7]. Девочки значительно чаще чувствуют себя и участвуют в ситуациях косвенной виктимизации – показатель достигает критичной отметки в 4 балла, в то время как у мальчиков он соответствует 1,9. Показатель прямого буллинга заметно выше у мальчиков (2,9 против 1,6 у девочек), что подтверждается теориями исследователей буллинга о различном поведении представителей двух полов в ситуации конфликтов, в том числе травле в любой форме. В меньшей степени, как у мальчиков (2,3), так и у девочек (1,2), зафиксированы косвенные формы буллинга [15].

У детей, подвергшихся буллингу со стороны группы девочек, в будущем наблюдаются трудности в построении отношений с представителями противоположного пола, они склонны к гиперопеке собственных детей и часто становятся жертвами буллинга на рабочем месте [7]. Гендерные стереотипы чаще влияют на сексуальный вид насильственных

действий, который более развит среди старшеклассников. Представление о превосходстве и доминировании мужчин над женщинами приводит к косвенным угрозам – психологическому давлению, а в некоторых случаях и принуждению к сексуальным действиям [1].

Поэтому важно, чтобы школьная травля не рассматривалась как норма поведения и типичное явление. Школьный буллинг в любой форме вызывает озабоченность мирового сообщества из-за своего широкого распространения. В разных странах принимаются антибуллинговые законы, разрабатываются и применяются программы подготовки учителей, родителей и тренинги для самих школьников. Поддерживая необходимость борьбы с насилием и травлей в школе глава Партнерства за ликвидацию насилия д-р Говард Тейлор заявил:«Прекращение насилия в отношении детей – это правое дело, это разумное вложение средств, и это возможно. Необходимо полностью профинансировать комплексные национальные планы действий, которые обеспечат безопасность детей дома, в школе, в Интернете и в общинах. Мы можем и должны создать мир, в котором все дети смогут развиваться, не будут подвергаться насилию и сформируют новое поколение взрослых, живущих здоровой и благополучной жизнью» [9]. Профилактика буллинга должна включать в себя действия взрослых, в первую очередь, родителей и учителей, направленной на устранение психотравмирующей и социально опасной ситуации, улучшение качества его жизни и поведения, с помощью изменения личностных ориентаций, изменения социальной, семейной, личностной ситуации.

В этом плане особенно эффективным показал себя опыт стран, где на законодательном уровне зафиксирован запрет на насилие в отношении детей в целом, права и обязанности всех сторон. Успешными в противодействии школьному насилию стали те страны, где уделяется внимание обеспечению безопасной и позитивной образовательной среды; подготовке педагогов и других сотрудников образовательных учреждений по вопросам профилактики и реагирования на случаи насилия и травли; привлечению родителей и местного сообщества к решению этой проблемы; взаимодействию с другими службами для оказания помощи пострадавшим от травли и насилия [1].

В Швеции с 1979 года запрещено насилие над детьми, в том числе психологическое. С 2006 года есть уполномоченный по правам детей, который занимается исключительно вопросами дискриминации и входит в Школьную инспекцию. В США первым из штатов, решившый законодательно бороться с буллингом в 1999 году стала Джорджия. В Японии каждая школа должна разработать политику по предотвращению

издевательств, создать структуру, которая будет выявлять, предотвращать и разрешать конфликты [8].

Одной из самых первых антибуллинговых программ считается норвежская система Ольвеуса (обучить всех: от родителей вплоть до школьных охранников, как выявить и прекратить буллинг), введённая в 1983 году. Её используют школы в Мексике, США, Литве, Великобритании, Швеции и других государствах. Запущенная в 2009 году в Финляндии программа KiVa направлена на развитие эмпатии в школьной среде, когда ответственность за травлю перекладывается на все стороны конфликта, в том числе и на тех, кто просто стоял в стороне. Программу взяли на вооружение школы из Бельгии, Нидерланд, Эстонии, Латинской Америки, Канады и других стран. Многие программы помогли снизить уровень распространённости буллинга в два раза. Норвежская система Ольвеуса в ряде школ Норвегии и Литвы снижала травлю на 60%. Подобная эффективность отмечается и у комплексного подхода в Швеции. Однако полностью решить проблему не удалось никому[8].

Несмотря на рост интереса к проявлению буллинга в школах Узбекистана в настоящее время не изучены масштабы и формы его проявления в республике. Публично о проблеме издевательств учащихся в учебных заведениях в Узбекистане начали обсуждать после дела Жасурбека Ибрагимова, студента медицинского колледжа в Ташкенте, погибшего в июне 2017 года после жестокого избиения со стороны однокурсников [3].

Смерть Ибрагимова вызвала призывы сделать больше для искоренения издевательств и дедовщины в школах и университетах. Некоторые узбекские пользователи Facebook начали использовать хэштег #МеняТравиливШколе (#IWasBulledAtSchool) для повышения осведомленности об этой проблеме [14]. В сети стали писать о случаях буллинга в учебных заведениях как о серьёзной проблеме: «Я два дня пребываю в состоянии шока и нет слов от всего происходящего: от публикаций, фото из инстаграма, историй леденящих душу... и флешмоб #МеняТравиливШколе на самом деле поднимает на поверхность очень серьёзную проблему. О которой мы не думаем и делаем вид, что не знаем. На самом деле, в школах всегда существует разделение…Буквально вчера мне рассказали историю, что такая история может закончиться суицидом подростка. В обычной ташкентской школе. Вот совсем недавно. Когда тебя обвинили одноклассники, хотя ты и не виновен, ополчились против тебя, на протяжении долгого времени гнобили, тебя вызывает постоянно директор и в итоге... детская психика не справилась и выход был один. В ОКНО. Это страшно. И это рядом с нами. С нашими детьми... Надо говорить, наблюдать, смотреть, тогда можно что-то

изменить и предотвратить» [2]. «Травили в классе слабых, тех, кто не мог постоять за себя».«Мой рюкзак выбрасывали из окна, взрывали его бомбочками, пиджак мазали клеем, вытирали им доску».«И обзывали, и на «разборки» вызывали на школьном дворе, и СМС с угрозами присылали».«Тиранили долго, мальчик был спокойный, замкнутый, никого не обижал. В один день на большой перемене прямо в школе он просто ткнул ножом обидчика в живот».«Издевались, избивали по несколько человек одновременно. Хорошо, что выжил».«Постоянно давили на меня, то деньги, то телефон. Я не мог им ответить, потому что знал, что они все вместе будут бить» [4].

Это резонансное дело заставило правительство страны увидеть и признать проблемы насилия в школе и травли среди детей [3]. Одним из первых шагов, предпринимаемых со стороны Министерства народного образования Узбекистана с привлечением опыта международных партнеров стал совместный с ЮНЕСКО проект по предотвращению буллинга в школах и обучению методам позитивной психологии в четырех пилотных школах в г. Ташкенте (№ 64, 133, 324, 241). В случае успешности пилотной программы метод позитивной психологии будет внедрен в программу обучения психологов и педагогов Центров подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников системы народного образования [12].

Заключение.

Мировой опыт доказывает, что профилактика школьного буллинга возможна. Для искоренения буллинга необходимо проводить, во-первых, воспитательную работу со школьниками, во-вторых, разъяснительную работу среди учителей, представителей администрации школы, в-третьих, с родителями. Исследования показывают, что специальные уроки, встречи, учебные программы, посвященные вопросам буллинга способствуют эффективному сокращению и изживанию его проявлений в школах. Необходимо обратить серьезное внимание подготовке педагогов для повышения их педагогической компетентности в работе с трудными детьми и разрешения ситуаций буллинга; снижения враждебности, агрессивности, оптимизации межличностных отношений. Важно наладить систематическую работу по профилактики буллинга, работу с обучающимися и их родителями, способствующих улучшению качества жизни и поведения через изменения личностных ориентаций. Дети и родители должны знать об ответственности за последствия своих поступков, иногда суровых и непоправимых. Родители должны быть осведомлены о важности благоприятного психологического климата в семье, родительской поддержки

и доверия, родительской включенности в жизнь подростка и искреннего интереса к нему.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акулова Роза. «Стоп, травля!»: ЮНЕСКО утвердил 5 ноября как «Международный день против насилия и травли в школе и кибербуллинга» https://proza.ru/2021/07/08/397
2. В Узбекистане в соцсетях стартовал флешмоб: пользователи делятся историями травли в учебных заведениях https://www.podrobno.uz/cat/obchestvo/v-uzbekistane-v-sotssetyakh-startoval-fleshmob-polzovateli-delyatsya-istoriyami-travli-v-uchebnykh-z/
3. В Узбекистане озаботились проблемой травли в школах https://cabar.asia/ru/v-uzbekistane-ozabotilis-problemoj-travli-v-shkolah
4. Вернуться из школы живым https://www.gazeta.uz/ru/2017/06/16/bullying/
5. Все на одногоhttps://www.gazeta.uz/ru/2019/03/13/cyberbullying/
6. Дэвид А. Лэйн.Школьная травля (буллинг) **https://refdb.ru/look/1718343-**pall.html
7. «Деятельность педагога-психолога по предотвращению школьного буллинга: гендерно-возрастной аспект» (технология деятельности педагога-психолога) https://psy.su/psyche/projects/1490/
8. Как навсегда остановить травлю: методы борьбы с буллингом в РФ и за рубежом https://gdemoideti.ru/blog/ru/ostanovit-travlyu-metody-borby-s-byllingom
9. Международные организации заявляют: страны не справляются с задачей предупреждения насилия в отношении детей. https://news.myseldon.com/ru/news/index/232443496
10. Международный день борьбы с насилием и травлей в школе подчеркивает роль учителей https://news.un.org/ru/story/2022/11/1434292
11. Опыт разработки и реализации технологии деятельности педагога-психолога по предотвращению проявления школьного буллинга с учетом гендерно-возрастного аспекта. Монография / К.С. Шалагинова, Е.В. Декина, Т.И. Куликова, С.А. Залыгаева. – Варшава: iScience Sp. z.o.o. – 2020. – 161 с. https://sciencecentrum.pl/wp-content/uploads/2020/11/Шалагинова%201%20%28web%29.pdf
12. Проект по борьбе с буллингом запустили в 4-х ташкентских школахhttps://darakchi.uz/ru/65199
13. Противодействие насилию в школе, травле и кибербуллингу https://iite.unesco.org/ru/stop-nasilie-v-shkole-i-kiberbulling/
14. Узбекистан: убийство подростка вызвало беспрецедентный резонанс https://eurasianet.org/uzbekistan-killing-of-teenager-sparks-unprecedented-outcry
15. Шабышева Ю.Е., Антипьева М.В., Шилова И.М. Гендерные особенности буллинга у старшеклассников // Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. 2021. Т. 10. № 6А. С. 110-118. http://www.publishing-vak.ru/file/archive-psycology-2021-6/c8-shabysheva-antipeva-shilova.pdf
16. Шалагинова К.С., Куликова Т.И., Залыгаева С.А. Гендерные особенности буллинга в подростковом возрасте // Психологическая наука и образование. 2019. Т. 24. № 4. С. 62—71. https://psyjournals.ru/journals/pse/archive/2019_n4/pse_2019_n4_Shalaginova_Kulikova_Zalygaeva.pdf

FAN VA TA'LIM INTEGRATSIYASI – O'ZBEKISTONDA OLIY O'QUV YURTLARINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI

R.H. Murtazayeva
Tarix fanlari doktori, professor
O'zMU, Tarix fakulteti O'zbekistonning eng yangi tarixi kafedrasi, O'zbekiston xotin-qizlar "Olima" uyushma raisi

XXI asrdagi globallashuv jarayoni jamiyatning barcha sohalarida tezkorlik bilan yangilanish va integratsiyani talab qilmoqda. Bunday sharoitda shubhasiz O'zbekiston taraqqiyotining ustuvor yo'nalishi bevosita ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasiga ham bog'liqdir. Ushbu integratsiya o'z vaqtida o'quv, ilmiy va ishlab chiqarish salohiyatidan o'zaro manfaatlar yo'lida birgalikdagi hamkorlikka taqozo etadi. Qayd etish lozimki, fan va ta'lim uyg'unligi turli sohalar uchun o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ta'kidlash lozimki, mustaqillikning ilk yillarida, hali jamiyat inqiroziy jarayonlari ta'siri ostida bo'lgan bir vaqtda, xalq ommasi ongida ta'lim, ilm-fan qadri o'tish davri natijasida pasayib ketdi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ta'lim egasi bo'lish bu bozor iqtisodiyoti sharoitida ish bilan ta'minlandi, degani emas. Shu boisdan ham maktabni tugatgandan so'ng yosh mutaxassislarni ishga joylashtirish muammosi hanuz dolzarbligicha qolmoqda. Bu borada e'tiborni yana bir jihatga qaratish kerak bo'ladi.

O'zbekistonning barcha milliy va tarixiy-an'anaviy tamoyillarini hisobga olgan holda, xalq va davlatning g'oyaviy-axloqiy yo'nalishlarining haqiqiy moslashuvchan va muqobil tizimi sifatida tushuniladigan davlat mustaqilligining milliy g'oyasini hisobga olib, davlatimizda gumanitar universitet ta'sis etish lozimligi tavsiya etiladi. Bunday universitetda yuqori malakali kadrlar tayyorlash o'qituvchilarni ijtimoiy-gumanitar fanlarning birinchi bloki, shu jumladan, o'tgan ikki yil davomida O'zbekistonning barcha oliy o'quv yurtlarida o'rganilayotgan "O'zbekistonning eng yangi tarixi" mavzusiga taqdim etadi.

Hozirgi davrga kelib, O'zbekistonda oliy ma'lumotli, yuqori intellektual salohiyat egasi bo'lgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga qayta e'tibor berilmoqda. Bu borada yoshlarni oliy ma'lumotli bo'lishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, oliy ta'lim sohasidagi islohotlar, birinchi navbatda, ularning qamrovini ko'paytirish, OTMlar moliyaviy ahvolini yaxshilash, professor-o'qituvchilarni moddiy rag'batlantirish masalasiga qaratilgan edi. Shu bois so'nggi 5 yil mobaynida oliy ta'lim tizimini takomillashtirish maqsadida 313 ta normativ huquqiy hujjatlar qabul qilindi, jumladan, Prezidentning 12 ta Farmoni va

65 ta qarori, Vazirlar Mahkamasining 169 ta qarori, 66 ta vazirlik hujjatlari, 1 ta O‘zbekiston Respublikasining qonuni shular jumlasidandir.

O‘zbekistonda oliy ta’lim sohasini tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, sohani modernizatsiya qilish, iqtisodiyotning ijtimoiy soha va sohalarini ilg‘or ta’lim texnologiyalari asosida rivojlantirish maqsadida 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining oliy ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi va amalga oshirila boshladi. [1].

Amalga oshirilgan kompleks chora-tadbirlar natijasida so‘nggi 3 yil ichida universitetlar soni 191 taga yetdi (taqqoslash uchun, 2016-yilda 77 ta universitet mavjud bo‘lib, shundan 99 tasi mahalliy va 33 ta xorijiy universitetlar bo‘lgan). 2022-2023-o‘quv yili boshida respublikamizda faoliyat yuritayotgan 191 ta oliy ta’lim tashkilotlarida tahsil olayotgan talabalar soni 1 million nafardan oshgan. Shundan: talaba yigitlar - 544,8 ming nafar; talaba qizlar – 495,6 ming nafar. Universitetlarning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Xorijiy davlatlar bilan qo‘shma ta’lim dasturlari doirasida 64 ta yangi mutaxassislik bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash yo‘lga qo‘yildi, OTM xodimlarining maoshi o‘rtacha 3,5 barobarga oshdi. Ish bilan ta’minlangan aholiga oliy ta’lim olishlari uchun sharoitlar yaratish maqsadida 71 ta oliy o‘quv yurtlari va 18 ta oliy o‘quv yurtlarida sirtqi va kechki ta’lim shakllari tashkil etildi. Universitetlarda ta’lim olayotgan talabalar soni 2,2 barobar ko‘payishiga erishildi (agar 2016-yilda 268,3 ming talaba tahsil olgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib, 1 milliondan ziyod talaba tahsil olmoqda).

Mamlakat hayotining barcha sohalarida ilm-fan va innovatsion rivojlanish sohasida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Ilmiy-tadqiqot muassasalarining infratuzilmasini mustahkamlash va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatini takomillashtirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish shular jumlasidandir [2]; Innovatsion rivojlanish vazirligining faoliyati tashkil etilib (2017-2022-yillar), unda mamlakat intellektual va texnologik salohiyatini oshirishga qaratilgan yagona davlat siyosatini amalga oshirish ko‘zda tutildi [3]; Xususan, O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasi global innovatsiyalar indeksi reytingiga muvofiq 2030-yilga qadar mamlakatni dunyoning 50 ta yetakchi mamlakatlariga kirishini ta’minlashni ko‘zda tutadi [4]; Bu borada huquqiy ahamiyatga molik "Innovatsion faoliyat to‘g‘risida"gi qonun ham qabul qilindi [5]; 2030-yilgacha ilm-fanni rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi [6].

Soha yuzasidan O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar natijasida fan va innovatsiya sohasida ko‘plab bo‘shliqlar bartaraf etildi. Natijada Global

innovatsion indeksda (**Global Innovation Index**) respublika reytingi 29 o‘ringa ko‘tarilib, u hozirda 93-o‘rinni qo‘lga kiritmoqda. Bu respublikada innovatsion va ilmiy rivojlanish salohiyatidan darak beradi.

2022-yil dekabrdan Prezident Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida qayd etilgan "Biz o‘z oldimizga buyuk maqsad – mamlakatimizda yangi renessans poydevorini shakllantirish vazifasini qo‘ydik va buning uchun biz yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalash uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish lozim. Mazkur tarixiy jarayondagi muhim omillar sifatida bizning milliy g‘oyamizning uzviy qismi bo‘lgan ta’lim va tarbiya, fan va innovatsiya, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirishishimiz kerak” degan g‘oyasi barqaror rivojlanish strategiyasi yo‘lida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilm-fanga oid qonun hujjatlarining tahlili, fan va ta’lim integratsiyasi ilmiy tashkilotlar va oliy ta’lim muassasalarining o‘zaro hamkorligi jarayoni bo‘lib hisoblanadi. Mazkur integratsiyasining asosiy sababi, avvalo, oliy ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot muassasalari olimlari hamkorligi orqali fundamental fanlarni rivojlantirishning samarali tizimini yaratish bilan bevosita bog‘liqligidadir.

O‘zbekistonda ilm-fan va oliy ta’lim integratsiyasining hozirgi holati universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari (ITI) hamkorlikdagi faoliyatining turli shakllari bilan xarakterlanadi. Avvalo, bu fundamental va amaliy tadqiqot loyihalari va dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, laboratoriyalarda o‘quv va sanoat amaliyoti hamda ITIning yetakchi ilmiy xodimlarini o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazishga jalb qilish, bitiruvchi kurs talabalari va aspirantlarni hamkorlikda o‘qitish, mamlakatning yetakchi universitetlarida ma’ruzalar o‘qish bilan ham xarakterlanadi.

Jahon tajribasi shundan darak beradiki, olimlar faqat tadqiqotchilar va o‘qituvchilar guruhiga bo‘linmaydi. Odatda, ularning ikkalasi ham ilm-fan bilan shug‘ullanadi Universitet ilm-fanini moliyalashtirishga oid juda yangi element - grant tizimi bo‘lib, u bugungi kunda kichik, ammo eng qobiliyatli jamoalar va alohida olimlarni qo‘llab-quvvatlash uchun asos sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, u ijrochilar va loyihalarni ijtimoiy va ilmiy e’tirof etish uchun ham xizmat qiladi. Fandagi fundamental muammolar yechimini izlab topishga imkon yaratadi.

Chet el tajribasidan ko‘rinib turibdiki, fan va ta’lim integratsiyasining zamonaviy shakllarining joriy etilishi ilmiy tadqiqot samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda ilm-fan va ta’limni integratsiyalashning asosiy maqsadi milliy innovatsiya tizimi va butun mamlakat iqtisodiyoti kadrlar

tayyorlash bo‘lishi kerak. Ushbu maqsadga erishishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar bo‘lishi mumkin:

- zamonaviy bilimga ega bo‘lgan ilmiy-texnik xodimlarni ilg‘or tajriba asosida o‘qitish va malakasini oshirish;
- iqtidorli yoshlarni ilm-fan va ta’limga jalb etish;
- ilmiy tashkilotlar va oliy o‘quv yurtlarining budjet mablag‘lari, AKT va moddiy-texnik resurslaridan fundamental va amaliy tadqiqotlar o‘tkazish;
- iqtisodiyot va koorporativ fanlarning biznes sektori bilan aloqalarni yanada kuchaytirish, tadqiqotlar va ishlanmalar natijalarini tijoratlashtirish.

Shubhasiz, fan va ta’lim integratsiyasining mohiyati ilmiy va o‘quv faoliyati o‘rtasida, birinchi navbatda, loyihani moliyalashtirish, boshqarish, rag‘batlantirish va o‘zaro ta’sir asosida barqaror o‘zaro bog‘liqlikni shakllantirish hisoblanadi. Ilm-fan ta’limni yangi bilimlar bilan boyitadi, yangi, progressiv ta’lim usullarini ishlab chiqadi, ta’lim esa yosh kadrlar bilan ilm-fanni oziqlantiruvchi manba bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasida ilm-fan va ta’lim integratsiyasining hozirgi bosqichidagi asosiy vazifalar, fikrimizcha: fan va yuqori texnologiyalar bo‘yicha kadrlar tayyorlash, yetakchi oliy o‘quv yurtlarida ilmiy-tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish, muhim yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy va ilmiy tadqiqotlarni jamlash, qimmatbaho uskunalardan birgalikda foydalanishdan iborat bo‘lishi kerak.

Ta’limni rivojlantirishning samarali usullaridan biri - uning fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasidir. Bunday integratsiya sinergik ta’sir ko‘rsatadi va ushbu triadaning barcha tarkibiy qismlarini rivojlanishini kuchaytiradi. O‘zbekistonda mazkur jarayon endi rivoj topmoqda.

Hozirgi bosqichda ilmiy-pedagogik xodimlarning mamlakatni innovatsion rivojlantirishga ytarli darajada yo‘naltirilmaganligi – bu borada dolzarb muammolardan biri bo‘lib hisoblanadi. O‘zbekistondagi hozirgi ta’lim tizimi, asosan, fan-predmet bilimlarining assimilyatsiyasiga qaratilgan an’anaviy ta’lim modelini qo‘llaydi. Ayni paytda, yangi sharoitlarda mutaxassis bugun nima kerak bo‘lishiga emas, ertaga nimalar talab qilinishiga e’tibor qaratishi kerak.

Odatda, ta’lim va fan integratsiyasi muammosi so‘z ketganda ushbu integratsiya quyidagilarda o‘z aksini topadi: talabalar ilmiy faoliyat bilan tanishtirishga qaratilgan chora-tadbirlar; bitiruvchi kurs talabalarining professor-o‘qituvchilar ilmiy izlanishlarida ishtirok etishlari; talabalarning zamonaviy ilmiy asbob-uskunalarga ega bo‘lishlari.

Bu chora-tadbirlarning barchasi qanchalik universal darajada bo‘lishi kerak degan tabiiy savol tug‘iladi. Zero, kelajakda oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarining nisbatan oz qismigina ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanadi. Masalan, pedagogika oliy o‘quv yurtlari o‘rta maktab o‘qituvchilarini tarbiyalaydi - o‘z navbatida nima uchun bu o‘qituvchilar jiddiy ravishda ilmiy tadqiqotlarga

murojaat qilishmaydi? Huquq maktablari bitiruvchilari esa asosan huquqni muhofaza qilish amaliyoti bilan shug'ullanadilar. Bu esa ular uchun kifoya qiladi.

Shuningdek, ma'muriy sohadagi iqtisodchilar, buxgalterlar, menejment va marketing mutaxassislari ham aksariyat ilmiy masalalar bilan shug'ullanmaydilar. Bitiruvchilar asosiy qismining vazifasi - bu ularning texnikasining ravonligi, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash bo'lib hisoblanadi. Shunga muvofiq, universitet bitiruvchilariga rasmiy ravishda mutaxassis maqomini beradigan tizim qabul qilindi.

Bu borada ta'lim va fanni umumlashtirish muammosi faqat klassik va texnik universitetlarga tegishli degan xulosaga kelish mumkinmi?

E'tirof etish lozimki, klassik va texnik universitetlar uchun ushbu muammo dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'qitishning konservativ usuli tobora o'tmishga aylanib bormoqda.

Klassik va texnik universitetlar masalasida ta'kidlash lozimki, ilm-fan va ta'limni uyg'unlashtirish masalasi allaqachon jamoatchilik tomonidan tan olingan holda keng muhokama maydoniga aylangan. Ta'kidlash lozimki, nafaqat bu masala muhokama ob'ekti bo'lib qolmayapti. Odatda faqat tashabbus asosida amalga oshirilgan. Ko'plab o'quv va ilmiy komplekslar tashkil etilgan, ilmiy-tadqiqot markazlari, ilmiy-tadqiqot institutlarining asosiy bo'limlari bor va hokazo.

Bizning fikrimizcha, har qanday ilmiy-tadqiqot muassasasining nizomi, shu jumladan akademik litseyda ham mustaqil, ham ma'lum bir universitet bilan hamkorlik doirasida o'quv faoliyati yo'lga qo'yilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Ta'lim faoliyatining shakllari juda xilma-xil bo'lib, bular: konsultatsiyalar, kadrlar, o'quv qo'llanmalar (shu jumladan elektron) tayyorlash, seminarlarni tashkil etishda o'z aksini topgan. Ommaviy ma'ruzalar amaliyotini ham har tomonlama rag'batlantirilishi, xususan ma'ruza matnlarini internet tarmog'iga joylashtirishni hozirgi davr taqozosiga aylanmoqda.

Masala mohiyatiga qat'iy yondoshgan holda qayd etish lozimki, deyarli har bir jiddiy tadqiqotchining talabalar muhiti bilan aloqada bo'lishi va kelajakdagi o'quvchilarini ushbu muhitdan tanlab olishlari nihoyatda foydali bo'lardi.

XXI asr zamonaviy dunyosi juda dinamik xarakterga ega. Bu sharoitda bugungi kunda olingan bilimlar bazasi ertasiga eskirib qolmoqda. Shu boisdan ham ta'lim jarayoni doimo takomillashtirilishiga, modernizatsiya qilinishga muhim bo'lgan soha hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://lex.uz/docs/4545884, Указ Президента Республики Узбекистан от 08.10.2019г., № УП-5847.

2. https://www.lex.uz/docs/3398528, Постановление Президента Республики Узбекистан от 01.11.2017г., № ПП-3365.
3. https://www.lex.uz/docs/3431985, Указ Президента Республики Узбекистан от 29.11.2017г.,№ УП-5264.
4. https://lex.uz/ru/docs/3913188, Указ Президента Республики Узбекистан от 21.09.2018г.,№ УП-5544.
5. https://www.lex.uz/docs/4910391, Закон Республики Узбекистан от 24.07.2020г., №ЗРУ-630
6. https://www.lex.uz/docs/5073447, Указ Президента Республики Узбекистан от 29.10.2020г., №УП-6097.

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Мирзаюнусова Зиёда Ибрагимовна
Доцент кафедры русского языка и литературы
Кокандский Государственный педагогический институт

Современный процесс преобразования информации, знаний, инноваций в главный ресурс экономики обусловило потребность и создало неслыханные возможности для освобождения человека, возвышения его как свободной личности, развития его умственных и творческих способностей, в чем решающая роль принадлежит образованию. В современном обществе, что фактически является переходным состоянием от индустриального к постиндустриальному, образование и, в частности, высшее образование, преобразовалось в определенный фактор динамичного социально-экономического развития страны. Одновременно, его высокое качество возможно только при условии формирования в стране эффективных институтов его функционирования и управления им. Механизм функционирования образования, в том числе и высшего, развивается и трансформируется в новых условиях глобализации и демократии. Система высшего образования Узбекистана также пребывает в процессе постоянного реформирования, что обусловлено трансформационными изменениями в обществе и необходимостью соответствовать требованиям становления экономики знаний. Высшее образование становится очень важным общественным институтом, поэтому в новых подходах нуждается вся система управления им. С одной стороны, необходимо теоретически обосновать сущность, функции, роль высшего образования как института в современной экономике и обществе, с другой – усовершенствовать механизм управления высшим образованием. Система государственного управления

должна базироваться на механизмах и стимулах, влияющих на высшие учебные заведения, принуждая их повышать качество образовательных услуг, чувствовать ответственность за результаты своей деятельности, формировать человеческий капитал, нужный для становления экономики знаний. Безусловно, образование, как самый важный институт социума, является одним с определяющих составных экономического образования, но пособственной социально-экономической природе образование не может рассматриваться на сугубо коммерческих началах. Об этом свидетельствует весь мировой опыт. Рядом с наукой, культурой и охраной здоровья, образование относится к смешанному, так званого третьего (преимущественно некоммерческого) сектора экономики, который в любой стране финансируется в большинстве государством.

Теоретический аспект определения места образования в социально экономической деятельности прежде всего лежит в исследовании процесса воссоздания человеческих ресурсов в системе образования, составляющий определяющую часть общественного воссоздания в целом. Высокотехнологический характер современного производства, широкое использование информационно-коммуникативных технологий предопределяют потребность в таких качествах, как способность творчески и аналитически мыслить, принимать нестандартные решения. Не

менее важными становятся моральные и поведенческие характеристики работника (порядочность, способность работать в команде, организованность и т.п.). Образование осуществляет функцию развития региональных систем и национальных традиций. В региональных образовательных системах учитываются образовательные запросы разных социокультурных групп населения. Образование является тем социальным институтом, через который передаются и реализовываются базовые культурные ценности и цели развития общества. Таким образом, вложения в образование стоит рассматривать как инвестиции в развитие человека и общества, поскольку полноценное образование является способом социализации личности и обеспечение очередности поколений, средой общения и привлечения к мировым ценностям, достижений науки и техники. Образование ускоряет процесс развития и становления человека как личности, субъекта и индивидуальности, обеспечивает формирование духовности в человеке и его мировоззрения, ценностных ориентаций и моральных принципов.

Современное поколение живет в эпоху роста роли личности как творца социального мира и творца самого себя. Стремление человека быть активно причастным к своей исторической и личностной судьбе, к самореализации предопределено не только усложнением мира и значительным повышением

его динамизма, но и ростом потребностей современного человека, поднявшегося на качественно высшую ступень своего социокультурного развития, нежели предыдущие поколения. А это выдвигает проблему создания такой системы образования, которая была бы в состоянии обеспечить воспитание в индивиде высоких личностных качеств, главная из них – психологическая и организационная готовность к ориентации на собственные силы в выполнении жизненных задач, высокий уровень мотивации к достижению жизненного успеха, способность к накоплению, обновлению и рациональному использованию жизненной энергии. Образование сегодня становится одной из основных ценностей, без которых невозможно дальнейшее развитие человека и общества. Образование – это целенаправленный процесс воспитания и обучения в интересах человека, общества, государства. Эффективное государственное регулирование процесса подготовки квалифицированных кадров, прежде всего управленческих, накопление человеческого капитала может стать действенным фактором ускорения перехода к экономике знаний. При этом ударение нужно сделать на создании гибкой системы высшего образования, которое могло бы быстро реагировать на переменные нужды производства, техники, спроса. Это относится ко всем уровням и типам высшего образования. По нашему убеждению, высшее образование призвано обеспечить человеку такой фундаментальный фон, базу и подготовку, позволяющий ему легко и быстро овладевать необходимым набором специальных профессиональных умений и знаний. Соответственно, целью высшего образования является обеспечение людей общими интеллектуальными инструментами, дающими им возможность быстро получить необходимые профессиональные знания и легко адаптироваться к сменным требованиям трудовой, профессиональной и общественной жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Назарова Т.С. Педагогическая технология: новый этап эволюции. –Т: «Фан», 1999
2.Ишматов К. Педагогик технологиялар. – Т: «Шарқ», 2005.

METAFORALARGA AYLANGAN KO‘NGIL ROZI

Xalova Maftuna Abdusalamovna
Samarqand davlat chet tillar instituti
dotsent, (PhD)

Zebo Mirzo lirikasida ayollik nafosati va nazokati ufurib turishini shoira she’rlari tahlili orqali oydinlashadi. Bu xususiyat, bu pafos uning adabiy-estetik

qarashlari, publitsistik chiqishlari, adabiy suhbat janridagi ijodida ham yorqin ranglarda gavdalanadiki, lirikasidagi ayol martabasi va mas'uliyatiga bo'lgan ehtirom aslo tasodifiy emasligini, ayol dardini kuylash, ayol qalbini inkishof etish uning ko'ngil e'tiqodiga aylanganligini isbotlaydi. Chunonchi, taniqli adabiyotshunos Ibrohim Haqqul bilan bo'lgan suhbatda quyidagilarni ta'kidlar ekan, bugungi kundagi ayollarning jamiyatdagi o'rni va mavqeiga diqqat qaratadi: "Allohni sevish ehtiyoji dunyoni toza ko'rish ehtiyojidan kelib chiqadi. Allohni sevgan, dunyoni Alloh nuri bilan ko'rgan inson hayotning asl mohiyatini anglab yetgan va o'zgalarga anglata oladigan insondir. Erkak kishi bu tuyg'uni aqli bilan yetkazadi. Ammo ayol bu ishqni qalb bilan bera oladi. Dunyoga hazrati Bahovuddin, Buxoriy, Yassaviy kabi zotlarni bergan zot, avvalo, onadir. Bahovuddin hazratlari ziyoratiga borgan kishi avval u kishining volidalarini ziyorat qiladi. O'z zaminimizda ham Qizbibi, Bibi Musallam, Tiginabegim moh kabi ma'lum va noma'lum valiy ayollarimiz ko'p o'tgan. Shu kishilarning barokati tufayli insoniyat o'z oldidagi vazifalarni uddalay olgan. O'z ma'naviyatining toza o'zanlarini saqlay olgan bunday pokdomon, Alloh yodi bilan yonguvchi ayol bag'rida yaralgan go'dak bir kun kelib, jahonga ma'rifat nurini taratgan, avomga boshqacha bo'lgan poklagan. Bu zotlar, vaqti kelib, yangi tariqatlarga asos solgan, Allohga borar yo'llarning eng to'g'risi – dini islomni mustahkamlaganlar. Jamiyat va ayol, ayol va jamiyat – bu bir-biriga bog'langan ikkita halqadir. Toza jamiyatni toza oila yaratadi. Toza oilani toza ayol yaratadi. Ya'ni demoqchimanki, jamiyatni, oilani toza saqlashda ayol kishining vazifasi erkak kishining vazifasidan ko'ra ikki hissa ko'pdir" [4,79-80].

XX asr sotsialistik realizm oqimi badiiy so'z san'ati oldiga shunday talablar qo'ydiki, juda ko'p ijodkorlar, jumladan, Oydin Sobirova, Zulfiya, Saida Zunnunovalar iste'dodlarining ma'lum qismini ana shu talablar yo'lida qurbon qilganliklari bugun, albatta, sir emas.

Demoqchimizki, chorakkam bir asrlik o'zbek adabiyoti sotsialistik realizm metodida yaratilgan. Shu vajdan, o'zbek adabiyoti tarixini sotsrealizm adabiyotisiz tasavvur ham qilib bo'lmaydi.

O'zbek adabiyoti tarixining sho'rolar davrini o'rganishni, dastavval, sotsrealizm metodi nazariyasini bilib olishdan boshlash lozim. Negaki, o'zbek sotsrealizm adabiyoti tarixida yuz bergan ijobiy va salbiy jihatlarni, pastlik-balandliklarni, murakkab ziddiyatli jarayonlarning ildizlarini ijodiy metod – sotsrealizm nazariyasidan, uning estetik tamoyillaridan, hukmron komfirqa mafkurasidan – davr adabiy siyosatidan qidirmoq lozim.

Ayni masalalarga biografik metod nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, Zebo Mirzo maktab, oliygoh darslik va dasturlari bo'yicha shu ruhdagi, ya'ni sotsialistik realizm adabiyotiga xos xususiyatlardan yaxshi xabardor bo'lgan.

Fikrimizning asosli bo‘lishi uchun uning hayotiy va ijodiy biografiyasiga murojaat qilamiz. Zebo Mirzo 1964-yil 15-dekabrda Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani Beshterak qishlog‘ida tug‘ildi. Toshkent davlat universitetining o‘zbek filologiyasida tahsil oldi. Toshkent davlat san’at instituti katta lobaranti, o‘qituvchisi (1987-1991), O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligining Xalq ijodiyoti va madaniy-ma’rifiy ishlar respublika markazi muharriri (1991-1995), “Yozuvchi” nashriyoti bo‘limi mudiri (1995-1999), “Yoshlar” radiokanali katta muharriri (1999-2006) vazifalarida xizmat qildi. 2006-yildan “O‘zbekiston” telekanali katta muharriri sifatida faoliyat yuritadi.

Zebo Mirzoning “Tun malikasi” nomli ilk she’riy to‘plami 1990-yilda nashr etildi. Shundan keyin shoiraning “Ajr” (1997), “Nur kukunlari” (2004), “Ishq” (2012) kabi she’riy kitoblari dunyoga keldi. Zebo Mirzo, shuningdek, “Rangin dunyo”, “Ijod maktabi”, “Siz va Siz uchun” kabi tasviriy san’at, madaniyat, adabiyot namoyondalari hayoti va ijodi haqidagi madaniy-ma’rifiy mavzudagi bir qator turkum ko‘rsatuvlar muallifi hamdir.

Albatta, bizning yaqin yillardagi turmush sharoitimiz va ta’lim-tarbiya tizimimizdan kelib chiqsak, hech kim, hatto, katta talant egasi ham o‘n, o‘n besh yoshdan mumtoz she’riyatni o‘qib, mag‘zini chaqib ketolmaydi. Shu bois Zebo Mirzo ilk she’rlaridayoq mumtoz she’r ruhiga monand she’rlar yozdi, deyish juda noo‘rin.

Zebo Mirzo bir tomondan, o‘zbek shoiralari ijodidan, ikkinchi tomondan, 70-yillar shoirlar avlodi ijodidan ta’sirlandi, ilhomlandi desak, to‘g‘ri bo‘ladi. Unda, ayniqsa, Usmon Azimning she’r kompozitsiyasini tuzishdagi izlanishlari va mahorati o‘ziga xos maktab rolini o‘tadi.

(Uchsang, qirq yillik yo‘ldir,
Yursang qirq ming yillik yo‘l...)
-Yetding, otingni qo‘ndir,
Jilovingni tortgin, bo‘l!

(“Kuz” to‘plami, 19-bet)

She’rga izohlovchi misralarni kiritish kompozitsion usuli ko‘proq zamonaviy she’riyatda Usmon Azimga xos. Zebo Mirzo ham bu usuldan samarali foydalanadi. Unda shunday satrlarni uchratamiz:

... Seni quchog‘iga oladi xonang.
Nogoh
Samolarga yetadi boshi.
Nafasing tekkan har narsa uyg‘onar.
Jonlanib ketadi hattoki toshi...
(Ne saodat sening borliging!)

(“Nur kukunlari” to‘plami, 16-bet.)

Intim tuyg‘ular ifodasida peyzajga, folklor obrazlari va ohanglariga murojaat etishda tinish belgilari (uch nuqta, undov, qavs, so‘roq belgisi)ga g‘oyaviy salmoq ortishda, she’r davomida ba’zan dialogik nutq usulini qo‘llashda va shu kabi she’r kompozitsiyasini mukammallashtirishda ishtirok etadigan mikroelementlarda Zebo Mirzoning Usmon Azim she’riyatiga yaqinlik jihatlari ko‘zga tashlanadi. Zebo Mirzoning sifatlash, metafora yaratish usullari ham o‘ziga xos original.

Ma’lumki, sifatlashlar metaforalar singari olamning butun sehridan, jozibasidan, uning cheksizligi va uning ranginligidan shoirona ta’sirlanish, hayratlanish samari sifatida tug‘ilishi mumkin. Shundagina ular misraga, bandga, hatto butun she’rga ma’naviy salmoq, badiiy ta’sirchanlik bag‘ishlay oladi, shoir fikrlari obrazli tafakkurga aylanishiga muayyan zamin yaratadi. Sifatlash shoirdan o‘ziga xos tiyraklikni, sinchkov munosabatni talab qiladi. Buning sababi bor. Sifatlash xususan sharq mumtoz she’riyatida, jumladan, o‘zbek adabiyoti tarixida ko‘p tarqalgan, eng an’anaviy hodisa. Bunday kuchli inersiyani yengish uchun shoirdan hamisha sifatlashlardan qoniqmaslik hissi bo‘lishi kerak, bu uning o‘z-o‘zidan qoniqmasligi, doimo izlanishlar tuyg‘usi bilan yashashi degan so‘zdir. Shoir turli narsa, hodisalarning hammaga ma’lum xususiyatlari (masalan, qorning oqligi, tongning musaffoligi, ko‘kning tiniqligi kabilar) hamma vaqt ham sifatlash darajasiga ko‘tarila olmasligini nazarda tutishi, ayniqsa an’anaviy sifatlashlarga murojaat qilganda ularga yangicha, ijodiy yondashishni unutmasligi, o‘zi shaxsan ta’sirlanmagan, chuqur idrok qilmagan so‘zdan saqlanishi lozim. Yangi, yorqin sifatlash shoir fikrlarining qanchalik yetilganiga, uning ijodiy hozirlik darajasiga, izlanishlar darajasiga bog‘liq. Xullas, chuqur zarurat sezmasdan ishlatilgan sifatlashlar formal sifatlashlar bo‘lib qolgani kabi, zarur sifatlashlarsiz misralarning badiiy to‘qimasida ma’lum nuqson yuz berishi, she’r ritmiga, intonatsiyasiga, ichki garmoniyasiga, kompozitsion qurilishiga ozmi-ko‘pmi xalal yetishi, oqibatda shoir ko‘zlagan niyat, uning olamga munosabati yetarli ochilmay qolishi mumkin [1,23].

Zebo Mirzoning nazdida, she’r, eng avvalo, o‘xshatish, sifatlash va oqibat metaforaga aylanadigan ko‘ngil rozi. Shoira lirikasida masalaning aynan shu tarzda qo‘yilishi uni o‘zga ijodkorlardan ajratib turgan muhim xususiyatlardan biridir.

Otashman,
Dengizman,
Samoman,
Nurman,
Jismu jahoningni o‘rayveraman.
Ayt, qanday topasan, qochmoqqa imkon,
Men seni Xudodan so‘rayveraman.

(“Nur kukunlari”, 10-bet)

“Otashman”, “Dengizman”, “Samoman”, “Nurman” sifatlovchi metaforalar. Badiiy tasvir vositalarining bunday quyuq qoʻllanishi Zebo Mirzo uslubini Halima Ahmedova poetik uslubiga yaqinlashtiradigan xususiyat. Tabiiyki, ana shu sifatlash bilan bu ikkala shoira ijodi oʻzlaridan oldingi shoiralar ulubidan keskin farqlanib turadi.

Koʻp yillar oldin Zebo Mirzoning turkum she’rlariga soʻz boshi yozib, unga oq yoʻl tilagan Usmon Azim adabiyotimizga yangi bir talant sohibasi kirib kelayotganligini ta’kidlagan edi. Zebo Mirzoning keyingi yillarda yozgan she’rlari, chop etgan toʻplamlari bugungi kunda Usmon Azimning ishonchini tasdiqlab turibti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Акрамов Б. Шеърият гавҳари. Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – Б.167.
2. Зебо Мирзо. Нур кукинлари. Т.: “Янги аср авлоди”, 2004. – Б.87.
3. Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Т.: Фан, 1979. – Б.10.
4. Иброҳим Ҳаққул. Эътиқод ва ижод // Тасаввуф ва аёл. Т.: “Фан” нашриёти, 2007. –Б. 247.

ALISHER NAVOIY MEROSIDA MAISHIY SOHALARGA XIZMAT QILGAN INSHOOTLARNING ILMIY-MA’NAVIY AHAMIYATI

Savriyev Jasur Faxriddinovich
tarix fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD)

Hazrat Mir Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning gʻururi, sha’n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan oʻlmas soʻz san’atkoridir. Ta’bir joiz boʻlsa, olamda turkiy va forsiy tilda soʻzlovchi biron-bir inson yoʻqki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e’tiqod bilan qaramasa. Inson qalbining quvonch-u qaygʻusini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan-kam topiladi. Shu bilan birga Alisher Navoiy shaxsi haqida gap ketganda, u oʻz davrida buyuk davlat arbobi sifatida el dardi, yurt qaygʻusi bilan yashagan ulugʻ bir zotdir. Mamlakat obodonchiligi yoʻlida qilgan ishlari, yaratuvchanlik sohasidagi amallari Navoiy nomini tarix zarvaraqlariga abadiy muhrlab qoʻydi. Xalqimizda yaxshidan bogʻ qoladi degan ajoyib bir naql bor. Navoiy mamlakat obodonchiligi yoʻlida juda koʻp bogʻlar barpo etgan. Shu oʻrinda muhtaram Prezidentimizning quyidagi soʻzlarini ta’kidlash oʻrinlidir: “Alisher Navoiy yurtni, diyorni koʻrkam, hosildor bogʻlar ogʻushida koʻrishni orzu qilar edi:

Kim bu bog‘ ichra xiromon erur, Barchasi bir-biriga mehmon erur, - deb odamlarni bir-biriga mehribon-u shafiq bo‘lishga, umr, hayot qadrini bilishga, do‘st-birodarlikka chaqirgan edi”. Shu sababli *Alisher Navoiy hayoti, shaxsiy fazilatlari, faoliyati, ko‘pqirrali merosini bilish va anglashga intilish moziydan hozirgi kunga qadar davom etib kelmoqda. Chunki ulug‘ o‘zbek shoiri, nosiri, mutafakkiri, davlat arbobi, ma’rifatparvari, ijod ahlining murabbiysi, fuqaro g‘amxo‘ri, mamlakat yaxlitligi, tinchligi va osoyishtaligining tolmas kurashchisi Nizomiddin Amir Alisher Navoiy o‘zining ko‘pqirrali faoliyati bilan mamlakat va xalq taqdirida, ilm-ma’rifat, she’riyat va ma’naviyat tarixida alohida mavqega ega bo‘lgan benazir siymodir. Alisher Navoiy* birinchi navbatda vazirlik lavozimiga kelganidan so‘ng, odamiylikning eng ulug‘ g‘oyalarini go‘zal shakli bo‘lgan xalqparvarlik va kamtarlikni qalbga muhrlaydi. Hazrat Alisher Navoiyning dinimizga ixlos va muhabbati hayotda ham katta miqyosda ko‘p savobli ishlarning amalga oshishiga sababchi bo‘lgan. U Xurosonda Islom ravnaqi uchun ibodat ahliga imkon qadar yaxshi sharoit yaratishga alohida e’tibor bergan. Ulug‘ shoirning zamondoshi, shogirdi, mashhur tarixchi olim Xondamirning "Makorimul axloq" tarixiy asarida bu haqda qimmatli ma’lumotlar bor. Hazrat Navoiy Temuriylar davri madaniy-ma’rifiy hayotining yanada rivoj topishi, el-yurt farovonligi, davlat obodonchiligi, til va millat istiqboli uchun arkon-u davlat bo‘la olgan buyuk siymo hamdir. Hazrat Navoiy Hirotda vazirlik yillarida butun kuchini bunyodkorlik va ma’rifatga qaratdi. O‘sha davrning mashhur tarixchisi Xondamir o‘zining “Xulosat-ul axbor” asarida “Alisher Navoiyning fazl-u hunar tabaqasining aksariyatga g‘amxo‘rlik qilgan. Shuningdek, zamon naqqoshlari va davr muhandislarining ko‘pi ul hazratning tarbiya va ta’lim vositasi bilan bu hunarlarni o‘rgandilar va atrof va olamda monandi yo‘q yaxshilar tengi bo‘ldilar”. Hazrat Navoiy o‘z hayoti davomida “ming bir” xayrli ishni bajarishni niyat qilgan ekanlar. Shulardan 366 tasi binolar qurish va ta’mirlash bo‘lib, bu vazifani u sharaf bilan bajardi. Navoiyning me’mor-muhandislar bilan muloqotda bo‘lishi, ba’zi me’moriy masalalarda ular bilan barobar fikr yuritishi shoirning muhandislik sohasidagi iste’dodidan darak beradi. Bundan tashqari, Navoiyning me’morlar san’atiga bo‘lgan shaxsiy qiziqishi ham jiddiy ahamiyatga ega bo‘lgan. Shu boisdan bo‘lsa kerak, Navoiy juda ko‘p qurilishlarning tarxini o‘zlari uzganlar. Shuning uchun ayrim me’morlarni xato va kamchiliklarini ko‘rsatishi bilan o‘zining fikrini muntazam ko‘p burchaklar, aylana va doiralar haqidagi qonuniyatlardan dalillar keltirib isbotlab berganlar. Shu yerda aytish joizki, Ustod olim Po‘lat Zohidov Alisher Navoiyning me’morchilik va bunyodkorlik sohasidagi mo‘tabar xizmatlariga yuksak baho berib, “... mubolag‘asiz aytish mumkinki, jahon tarixida hech bir shoir Alisher Navoiychalik ko‘p binolar qurgan emas, me’mor san’atini shunchalik zavq-shavq ulug‘lagan emas”, deydi. Alisher Navoiy

tomonidan Hirot shahrida qurilgan ayrim masjid va madrasalarning nomlarini keltirib oʻtishni joiz deb topdik. Chunki Alisher Navoiyning himmat qoʻli bilan qurilgan har bir masjid toʻgʻrisida alohida tafsilot berilsa, bu qisqa risola uzayib ketadi. Sari puli Injil masjidi; Tali Qutbon masjidi; Sari koʻchai Ulugʻ ota masjidi; Sari koʻchai Amir Islom masjidi; Chahorsuqi Mirzo Alouddavla masjidi ("Koʻshki jahonnamoy" tomonida); Qalandarlar mahallasi masjidi ("Bogʻi Zogʻon" ichida); Tarxoniyon mahallasi masjidi; Mir Odil mahallasi masjidi; Puli kord jome’ masjidi; Iydgoh qishlogʻidagi jome’ masjidi; Bahra qishlogʻi masjidi; Isfizor jome’ masjidi; Gʻurdagi masjid; Qushnaj qishlogʻi jome’ masjidi; Saraxs masjidi; Karoti Tarshiz masjidi; Astrobod jome’ masjidi. Bulardan tashqari, bino qilingan barcha madrasa, xonaqoh va rabotlarda ham masjidlar qurilgan... Hozirgi kungacha Hazrat Alisher Navoiy bunyod etgan binolar, maqbaralar, kanal va suv omborlaridan ayrimlari saqlanib qolgan. Ularning hamon xalq xizmatida ekanligi, ayniqsa, bizni quvontiradi. Shulardan ayrimlarini bizga ma’lum boʻlganligini sanab Qadimiy Hazrat Rizo Alayhu Salom maqbarasiga qurilgan qadimiy ayvon va maqbara atrofidagi koʻk toshdan barpo qilingan 64x104 metrlik koʻhna sahi (Mashhad shahri, Eron) Mashhad shahriga oʻtkazilgan shaharni hozir ham suv bilan ta’minlovchi kanal; Mashhaddagi shahar xiyoboni anhori; Mashhad shahri atrofidagi “Osiyoi Mir Alisher” nomi bilan elga tanilgan suv tegirmoni; Hirot yoʻlidagi Xavf qishlogʻidagi suv havzasi ombori (Mashhad); Ustoz Farididdin Attorning Nishopurdagi sagʻanasi (Eron); Bust shahridagi Sangibast Raboti (Afgʻoniston); Dezoboddagi Dezobod raboti (Afgʻoniston); Tarak qishlogʻidagi toshdan ishlangan suv ombori (Afgʻoniston); Langar qishlogʻidagi Qosimul Anvorning ziyoratgohi (Afgʻoniston); Hirotda ta’mir etilgan shahar Jomiy masjidi; Hirot Pozurgohidagi Abdulloh Ansoriy me’moriy majmuasi kabilar. Hazrat Navoiyning qurdirgan binolariga shoirona chiroyli nomlar qoʻyish odati boʻlgan. Ixlosiya, Xalosiya, Shifoiya, Safoiya, Nizomiya, Xusraviya va Finoiylar shular jumlasidandir. Masalan, Ixlosiya madrasasining nomi Navoiyning doʻsti Sulton Husayn Boyqaroga boʻlgan shoirona ixlosini, minnatdorchiligini bildiradi. Shifoiya shifoxonasining nomi sogʻliq, shifo; Safoiya hammomining nomi ozodlik, poklik ma’nosini anglatadi. Xusraviya madrasasining nomi binoning birinchi gʻishtini qoʻygan marhum Shahzoda Mirzo Muhammad nomini hamda uning qurilish yili ifodalangan. Alisher Navoiy oʻzining Injil kanali yoqasida olib borgan buyodkorlik va obodonchilik ishlarini “Vaqfiya” asarida qayd etib oʻtarkan, ushbu doim gavjum va Hirot ahliga manzur me’moriy anjumanga “Ne’matobod” deb nom beradi.

Bu buqaki’ to binosi bunyod oʻldi,
El hojat ila faqirdin ozod oʻldi,
Darvesh-u gʻani ne’matdin shod oʻldi,

Bu vajdin oti Ne'matobod o'ldi.

Darhaqiqat, Navoiyning Injil bo'yidagi me'moriy anjumani nafaqat ta'lim tarbiya, ilm-ma'rifat va sog'lik-salomatlikning maskani, balki beva-bechoralarga oziq-ovqat va turli xil tirikchilik vositalari ulashib turuvchi tabarruk mavze ham hisoblangan. Alisher Navoiyning bunyodkorlik faoliyati uning chuqur dunyoqarashidan kelib chiqib, odamiylikka, xalqparvarlikka, ezgulikka yo'g'rilgan. Navoiy o'z zamondoshlarini hatto asarlaridagi qahramonlarini ham bunyodkorlikka undaydi:

Kim qilsa imoratki, maqdur o'lgay,
Chun ismi kitobida mastur o'lgay,
Ne choqqacha ul binoki ma'mur o'lgay,
Ul ism ulus tiliga mazkur o'lgay.

Hazrat Navoiy el-yurtni obod qilishga, mamlakatni bog'-bo'stonga aylantirishga harakat qiladi. Shuning uchun ham Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining "Boburnoma"sida to'g'ri qayd qilgan edi: "Aqli fozil va aqli hunarga Alisherbekka murabbiy va muqavviy ma'lum emaskim, hargiz paydo bo'lmish bo'lg'ay…". Navoiy Hirotning yirik markaz bo'lishiga rahnamolik qiladi va bunga erishadi ham. Bunday istiqbolli va odamiylik yo'lida u xalqqa nafaqat o'z she'rlari bilan murojaat qildi, balki bunyodkorlikni barcha sohalari bilan, jumladan, o'z davri me'morchilik va bog'-oroyishchilik san'ati cho'qqilaridan ham foydalana oldi. Navoiy xalqparvarligining mohiyati uning she'riyatida bo'lib qolmay, balki uning me'morchilik ishlarida ham namoyon bo'ldi. Xulosa qilib aytsak, Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g'ururi, sha'nu sharafini dunyoga tarannum qilgan betakror qalim sohibidir. Navoiyni o'rganish har bir o'zbek farzandi uchun ham sharaf, ham katta mas'uliyatdir. Shuningdek, Navoiy bobomizga yuzlanganimiz sayin serqirra faoliyatidagi yangi bir qirralar kashf qilinaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.Karimov. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T.: "O'zbekiston", 2011-yil, 402-bet.
2. B.Valixo'jayev.Nizomiddin Mir Alisher Navoiy (Davri, zamondoshlari, hayoti, faoliyati, merosi)-ilmiy maqolasidan olindi.
3. Xondamir. Makorimul axloq.-Toshkent:Fan. 2000.
4. Xondamir. Xulosat-ul axbor. -O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi qo'lyozmalar fondi. 496-sahifa.
5. Valixonov O. Navoiy va fan.- Fan va turmush, 1991-yil. 9-son, 7-bet.

ПРИНЦИПЫ, ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ НАУК

Ш.Э.Эшонкулова
Джизакский государственный педагогический университет
Ш.У.Эшонкулов, Н.А.Каршибоев
Джизакский политехтический институт

Дидактические принципы в обучении информатике - это основные правила преподавания теории, которым учитель должен следовать при организации учебного процесса.

Принципы обучения включают:

- принцип деятельности;
- принцип связи теории и практики в обучении;
- Принцип выставки;
- принцип образовательного характера обучения;
- научный принцип;
- принцип регулярности и последовательности в обучении;
- принцип понятности обучения;
- Принцип обоснованности знаний, навыков и умений.
-принцип активности.

Студенты должны активно участвовать в каждом уроке.

Он хорошо учится и осваивает только в том случае, если действует самостоятельно. Принцип, согласно которому теория связана с педагогической практикой. Подготовка студентов к практической деятельности начинается в процессе передачи теоретических знаний и продолжается на практике и практических занятиях. На этих занятиях студенты проверяют и укрепляют доверие к знаниям, полученным во время стажировки под руководством преподавателя, и развивают навыки и умения применять эти знания на практике.

Принцип демонстрации. Демонстрация обучения подтверждает, что только при наличии у студентов определенного эмоционально-практического опыта, непосредственно связанного с восприятием изучаемых процессов, они могут осознанно усваивать знания и развивать научное воображение и концепции. Применение знаний как можно более наглядно и реалистично требует понимания языка и использования аудио-видео и современных мультимедийных инструментов в процессе обучения.

Принцип воспитательного характера обучения. Процессы обучения и воспитания неразрывно связаны. Только через воспитание человек осознает

свою личность, и только самосознающий человек понимает необходимость сформировать резервный дух, зная свои способности и потенциал.

Принцип науки. Требует предоставления студентам научно обоснованной, проверенной на практике информации для обучения.

В их отборе необходимо использовать последние достижения и открытия науки и техники. В процессе приобретения научных знаний у студентов формируется научное мировоззрение и мышление. Знания, полученные студентами, должны быть теоретически подтверждены и проверены на практике.

Принцип регулярности и последовательности в обучении. Это требует организации обучения таким образом, чтобы преподавание предметов осуществлялось в строго логическом порядке, а учащиеся приобретали знания, навыки и умения последовательным образом. Этот принцип реализуется на всех этапах учебного процесса. Его требования нашли отражение в разработке учебников и программ.

Принцип понятности обучения. Содержание, объем и методы преподавания изучаемого материала должны соответствовать возрасту и интеллектуальным способностям учащихся. Понятность обучения определяется максимальной способностью ученика и ее постепенным увеличением.

Принцип обоснованности приобретения знаний, навыков и умений. В процессе теоретического и практического обучения студенты приобретают знания, навыки и компетенции, необходимые для их будущей профессиональной деятельности. Чтобы полученные знания, навыки и умения послужили основой для дальнейшего овладения системой научных знаний, их необходимо досконально усвоить, хорошо закрепить и надолго сохранить в памяти учащихся.

Сегодня современные компьютерные технологии активно внедряются во все сферы жизнедеятельности человека, в том числе в образовании. [4]

Вопрос подготовки высокопотенциальных педагогических кадров, который полностью разработан, создается, прежде всего, в учебном процессе. Учебный процесс - это совокупность последовательных действий преподавателя и руководимых им учеников, направленных на осознанное и основательное усвоение системы знаний, навыков и умений. Обучение - это деятельность учителя по передаче учащимся системы знаний, навыков и компетенций, развитию их знаний и творческих способностей. Чтение - это регулярная и сознательная работа учащихся по усвоению материала предмета. [5]

Процесс обучения осуществляется в последовательности, показанной на рисунке 1. Рисунок 1. Системность учебного процесса Организационные формы обучения - это способы организации взаимоотношений учителя и ученика. Организационные формы обучения классифицируются по ряду критериев: количество студентов, место учебы и так далее.

Классификация по количеству студентов представлена на рисунке 2.

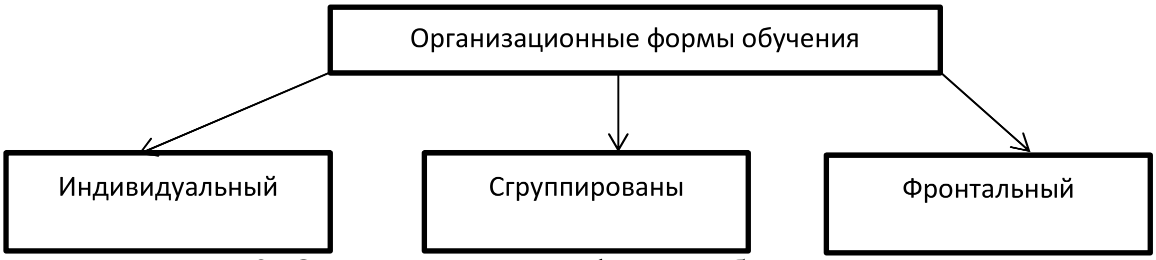

Фигура 2. Организационные формы обучения.

Примеры: вовлечение учащихся в индивидуальную деятельность. формы - самостоятельная работа по информатике; групповые формы - практические занятия в компьютерном классе; фронтальные формы - отчет проводить обучение.

В образовательном учреждении обучение по критериям места учебы - из аудитории, лаборатории, компьютерного класса и учебного заведения кроме - домашних заданий, экскурсий и других форм имеется в наличии.

В развитых странах есть группы обучения в образовательном процессе. С формой рекомендуется работать. Современные исследования эта форма обучения посвящена негативным отношениям между учениками показывает, что это эффективное средство профилактики. [6]

Между учителем и учеником в современном учебном процессе совместное обучение студентов, представляющих отношения метод создан. Данная методология определяет следующие задачи:

- педагогический и психологический персонал повысить уровень и современную грамотность компьютерных сетей перейти на полезный уровень;

- Создание учебно-методического комплекса студентов;

- Разделите учащиеся на небольшие группы по 3-6 человек, в которых учащиеся характеристики, в зависимости от іх способностей, делающие іх сильными, средними, слабыми подбирается с учетом психологической совместимости студентов наркотиков с другим;

- Индивидуальное выступление каждого ученика в небольшой группе определяется (уровень знаний) и определяется соответствующая индивидуальная работа;

- Студенты помогают друг другу в небольшой группе, сильные возлагая на студента ответственность за помощь другим студентам, рост индивидуальной успеваемости студентов время от времени будут обсуждены, и меры будут определены.

- совместно индивидуально: каждая подгруппа является результатом своей собственной деятельности представляет, обсуждаются решения и выбираются лучшие из них; [7]

- серия вместе: результат деятельности каждой подгруппы как самостоятельный компонент, необходимый для общего решения проблемы является;

Основы дидактики и методики преподавания информатики одно из мест занимает методика преподавания.

Метод обучения (греч. Metodos - путь к чему-то) - обучение и направленный на достижение целей обучения как образовательного инструмента взаимосвязанная деятельность учителя и ученика отсортированные методы.

Потому что процесс обучения сложен и многогранен существует множество методов обучения. [8]

В настоящее время академик Бабанский Ю.К. Предлагаемая классификация широкая разбросанный. Есть три основные группы методов обучения. выделено:

- Методы организации и осуществления образовательной деятельности;

- обучение - контроль познавательной деятельности и самоконтроль методы;

- Методы стимулирования и мотивации учебной деятельности.

Следующие задачи на основе методики обучения в учебном процессе готово:

- учитель;

- разработчик;

- образовательная;

- две мотивации, порождающие желание;

- коррекция управления.

В процессе обучения учитель использует один из следующих методов обучения. можно использовать: [11]

1. Согласно описанию действий ученика в обучении:

а) активные методы (лабораторная, книжная работа)

б) пассивные методы (лекции, интервью, объяснения, экскурсии и т.

2. По видам воспитательной работы:

а) способ первоначального приобретения знаний;

б) способ совершенствования знаний;

в) метод проверки и оценки знаний;

3. По источникам знаний:

а) устные методы;

б) демонстрационные методы;

в) практические методы.

При использовании таких методов обучения студентов познавательная деятельность формируется с помощью наглядных пособий это зависит от эмоциональных образов, восприятий. Демонстрация оружие для регулирования и обогащения знаний, а также помогает активизировать мыслительную деятельность учащихся. [12]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Каримов И. Наша высшая цель – независимость и процветание Родины, свобода и благополучие народа. – Ташкент: Узбекистан, 2000. – С.94.

2. Барабанов, А.Г. Общепедагогические идеи учёных-энциклопедистов Ближнего и Среднего Востока: учебное пособие / А.Г. Барабанов. - М.: Эксмо, 2004. - 70 с.

3. Джуринский А. Н. История педагогики древнего и средневекового мира: Учеб. пособие для высшей школы. — М.: Совершенство, 1999. — 207с.

4. Эшонкулов, Ш., Бурлиев, А., & Эшонкулова, Ш. (2019). Научно-методический подход к созданию электронного учебника.

5. Ummatovich, E. S., Fozilovich, E. K., & Khojamberdieva, E. S. (2022). Descriptive significance of the use of e-learning environment in the preparation of future engineers for design activities. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(1), 638-641.

6.Ummatovich, E. S., & Fozilovich, E. K. (2022, February). Design and training of future engineers in e-learning environment Pedagogical problems. In *Conference Zone* (pp. 92-96).

7.Eshonqulov, S., Nomozov, O., & Eshonqulova, S. (2021). Роль восточных мыслителей в современном образовании. *Журнал инновации в начальном образовании*, *2*(3).

8.Eshonqulov, S., Yetmishov, X., Eshonqulova, S., & Yetmishova, S. (2021). Замонавий таълим технологияларини таълим жараёнида самарали қўллаш. *Журнал инновации в начальном образовании*, *2*(3).

9.Eshonqulov, S., Yetmishov, X., Eshonqulova, S., & Mamurova, G. (2021). Innovatsion texnologiyalardan ta'lim jarayonida foydalanish. *Журнал инновации в начальном образовании*, *2*(3).

10.Eshonqulov, S., Nomozov, O., & Eshonqulova, S. (2021). Принципы, формы и методы обучения в процессе преподавания компьютерных наук. *Журнал инновации в начальном образовании*, *2*(3).

11.Савурбаев, А., Мухаммадиев, М. Т., Эшанкулов, Ш. У., & Гулиев, А. А. (2015). Косой удар цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (1), 97-102.

12.Савурбаев, А., Дангалов, Н. А., Шертойлоков, Г. М., & Эшонкулов, Ш. У. (2014). Алгоритм расчета переходного процесса при ударе цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (8), 246-250.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Ш.Э.Эшонкулова
Джизакский государственный педагогический университет
Ш.У.Эшонкулов
Джизакский политехтический институт

Сегодняшний спрос стимулирует поиск новых подходов, ведущих к качественным изменениям в образовании, меняются и подходы (методы) в его изучении.

Результатом практического применения новых знаний в образовании является создание нового образования, основанного на инновациях.

Комплексное развитие системы образования в стране, коренное обновление и реформа системы обучения входят в число первоочередных задач государственной важности.

Студент умеет применять полученные знания на практике, закреплять их во времени, уметь применять другие концепции в обучении, а также систематизировать полученные знания для обеспечения эффективности обучения.

Учебная деятельность студентов включает:

- Соберите всю информацию по теме;
- обработка собранной информации;
- Деятельность состоит из трех этапов, таких как применение изученной информации (данных).

В контексте современных педагогических технологий существует широкий спектр возможностей дифференциации и индивидуализации обучения [2].

Решение проблем современного обучения требует прямой опоры на новые информационные технологии в образовании.

Использование информационных технологий направлено на индивидуализацию и дифференциацию образовательного содержания от стандартизации, что приводит к способности индивидуализировать обучение и управлять приобретением знаний.

Либерализация образования - одна из важнейших проблем в образовании, и желательно создать правовую основу для права студентов высших учебных заведений выбирать форму обучения, такую как дневная, заочная, заочная. или дополнительные профессии.

Сегодня современные компьютерные технологии активно внедряются во все сферы жизнедеятельности человека, в том числе в образовании. [3]

Либерализация образования зависит от того, когда учащиеся осознают важность саморазвития и самостоятельного обучения. Воспитание у студентов способности к самостоятельной работе является одной из важных задач подготовки качественного специалиста и играет важную роль в повышении эффективности обучения.

Система самостоятельной работы студентов состоит из:

- текущая работа по теме, содержанию, подготовка отчетов, работа с учебниками и учебными пособиями, лабораторные, практические, семинарские и контрольные задания;

- Выполнение домашних заданий в течение семестра (подготовка рефератов по темам, самостоятельный сбор и изучение информации по заданной теме);

- Завершение курсовой работы.

Анализ результатов показывают, что в начальный момент времени точки зоны контакта движутся к оси симметрии, а затем от оси [3].

Обучение студентов самостоятельной работе начинается с прослушивания лекций ведущих и опытных преподавателей, написания и заполнения рефератов, изучения статей в научно-методических журналах, работы с учебниками и литературой с использованием электронных ресурсов. Эффективное усвоение учебного материала будет продолжено на практических, семинарских и лабораторных занятиях и в коллективном обучении студентов [5].

Главный принцип личностно-ориентированного образования - в студенте (ученике) образовательного центра.

Личностно-ориентированное образование играет важную роль в повышении эффективности образования и основывается на:

- черты характера;

- его предыдущий опыт;

- психические характеристики;

- выбрать подходящие технологии для учебного процесса.

Совместное обучение - один из способов повышения эффективности обучения, основная идея которого заключается в создании условий для активной учебной деятельности студентов в различных учебных ситуациях, таких как информационный банк для студентов, контрольный банк, дистанционное обучение, собственное обучение. организация самостоятельной работы. пригодится в решении проблем [5].

Повышение эффективности обучения опирается на метод проектирования, потому что интеграция и синтез дисциплин на основе нового подхода к целям, методам, содержанию, форме, инструментам и процессам обучения ориентированы на конкретные цели. Метод проекта ориентирован на изучение личных навыков и умений, необходимых в профессии, проект должен иметь возможность связывать теорию и практику в процессе обучения, планироваться студентами самостоятельно, помогать в организации и выполнении работы.

Основная цель метода проекта - получить все знания и навыки, необходимые для выполнения задачи, при этом учащиеся разделяют задачи, работая независимо как команда проекта от планирования до реализации и составления выводов.

Исследования по определению эффективности современного образования показывают, что уровень достижения поставленных в образовании целей измеряется тем, насколько увеличилась умственная активность учащегося.

Организация активизации деятельности учащегося в учебном процессе преподавателем означает изучение учебного материала самостоятельным, активным, целенаправленным образом, основанным на использовании методов и приемов самоуправления, самоконтроля учащихся.

Поскольку ожидаемый результат в образовании больше зависит от отношений между преподавателем и учеником (учеником), возрастает потребность в развитии совместной педагогики, которая служит для решения проблем, связанных с этими отношениями. Основными изучаемыми факторами взаимодействия учителя и ученика в достижении образовательных целей являются:

- Обеспечение роста знаний и умений преподавателей и учащихся в эффективном обучении;

- возрастающая потребность студента (ученика) в обучении, активизация его учебной деятельности, в свою очередь, рост самосовершенствования и навыков учителя;

- смоделировать учебу студентов в малых группах;

- Создание условий для самооценки студентов (школьников). На основании теоретических и практических исследований можно сделать следующие выводы об эффективном изучении информатики:

- обучение следует поощрять (похвалой);

- интерес повышается, когда учащиеся знают о своих учебных достижениях;

- необходимо организовать активные периоды учебы;

- необходимо использовать много возможностей в период обучения, чтобы освоить учебную ситуацию;

- Чем активнее студенты учатся, тем более непрерывным и успешным будет овладение, использование интерактивных методов обучения и группового обучения;

- Повышение эффективности обучения возможно за счет использования вспомогательных методов в процессе обучения.

Важно контролировать содержание и качество образования, чтобы повысить эффективность обучения при преподавании информатики в системе непрерывного образования.

При этом руководство и преподаватели учебного заведения должны знать следующее:

- Правильная организация механизма управления на научной основе;

- понятие качества в образовании;

- организация контроля качества в образовании;

- Факторы, определяющие качество образования;

- критерии оценки качества;

- сотрудники по контролю качества (комиссия по качеству);

- контрольный мониторинг и его сопровождение; - оценка конечных результатов и определение дополнительных мероприятий.

Качество в образовании - это мониторинг полученных результатов, контроль и оценка проделанной работы для достижения поставленных целей.

В любом образовательном учреждении, где механизм управления научно правильный, одной из основных задач менеджмента образовательного учреждения является повышение содержания и качества образования, должна быть развита организация контроля качества и мониторинга образования. С этой целью будет создана комиссия по качеству, которая разработает основные задачи руководства образовательного

учреждения, направленные на повышение качества образования, и контролирует выполнение этих задач.

На основе факторов, определяющих качество образования, разрабатывает критерии оценки качества образования и на основе этих критериев оценивает качество образования, определяет дополнительные меры для решения возникших проблем.

Для проведения этой работы, прежде всего, руководство образовательного учреждения и педагогический коллектив определяют факторы, определяющие качество обучения.

Факторы, определяющие качество образования, включают:

- DTS, учебный план, программы обучения;
- Учебники, учебные пособия, методические указания, их электронные версии, электронные учебники;
- технические и мультимедийные учебные пособия;
- лабораторное и мультимедийное оборудование;
- Теоретические занятия по естествознанию;
- Дидактические материалы по теме;
- учителя;
- учебно-педагогическая практика и др.

Руководством образовательного учреждения будет разработана логическая система рабочей группы для проведения контроля качества в образовании с целью выполнения этих факторов или устранения имеющихся недостатков и проблем (Рисунок 3).

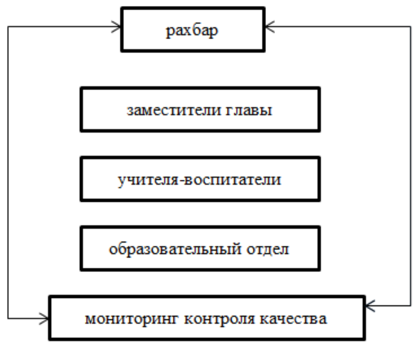

Текущий период, в котором мы живем, характеризуется повышением эффективности образования в результате внедрения в обучение и воспитание элементов и практик передовых педагогических технологий. При этом учителя повышают свои знания, осваивают методы педагогической технологии и используют их в своей профессиональной деятельности.

В связи с этим перед студентами и преподавателями стоят следующие задачи:

- определение цели, задачи и содержания обучения; - проектирование уровня усвоения учебного материала с учетом интеллектуального потенциала, возраста учащегося;

- разработка контрольных задач разной сложности;

- Разработка критериев определения результатов обучения и его эффективности;

- планирование самостоятельных рабочих заданий для очного и внеклассного обучения, разработка их системы и содержания;

- разделить данные по изучаемой теме на модульные блоки;

- выбор интерактивных методов обучения для улучшения обучения;

- использование проблемно-познавательных элементов обучения и др.

Каждый учитель должен уметь анализировать свою деятельность в классе и делать на этой основе соответствующие выводы. Если учитель не может оценить эффективность своего обучения, он не будет осознавать допущенные им недостатки, и не будет творческого подхода к занятию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Эшонкулов Ш., Бурлиев А., Эшонкулова Ш. Научно-методический подход к созданию электронного учебника. – Гомель, 24-25 октябрь 2019 года.

2. А Савурбаев, НА Дангалов, ГМ Шертойлоков, ШУ Эшонкулов Алгоритм расчета переходного процесса при ударе цилиндрического кольца о жесткое полупространство Молодой ученый, 246-250.

3.А Савурбаев, МТ Мухаммадиев, ШУ Эшанкулов. Косой удар цилиндрического кольца о жесткое полупространство. Молодой ученый учредители: ООО "Издательство (Казань)Молодой ученый" ISSN: 2072-0297 Год: 2015 .

4.Ummatovich, E. S., Fozilovich, E. K., & Khojamberdieva, E. S. (2022). Descriptive significance of the use of e-learning environment in the preparation of future engineers for design activities. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(1), 638-641.

5.Ummatovich, E. S., & Fozilovich, E. K. (2022, February). Design and training of future engineers in e-learning environment Pedagogical problems. In *Conference Zone* (pp. 92-96).

Eshonqulov, S., Nomozov, O., & Eshonqulova, S. (2021). Роль восточных мыслителей в современном образовании. *Журнал инновации в начальном образовании*, *2*(3).

ҒАФУР ҒУЛОМ ШЕЪРЛАРИ ТАРЖИМАСИДА МИЛЛИЙНИНГ ҚАЙТА МУЖАССАМЛАНИШИ

Дилнавоз Салимова

ф.ф.д., (PhD), доцент

Жиззах давлат педагогика университети

Ҳар бир халқ тилида тарихий, жуғрофий, этнографик шароитлардан келиб чиқиб, моддий ва маънавий соҳаларида маълум микдорда сўз ва сўз-

тушунчаларнинг турли даражадаги таснифлари шу тил характерига хос тарзда янгиланиб туриши мумкин. Шу маънода муайян миллий тил лексикаси тараққиётида янги пайдо бўлган сўз ва тушунчалар фақат эҳтиёж туфайли юзага келмайди. Улар баъзи ҳолларда муайян ҳиссий-эмоционал таъсир натижасида ёки адибларнинг сўз ижодкорлиги ва мутаржимларнинг сўз яратувчилик маҳоратлари ҳисобига ҳам бойийди. Миллий лексиканинг шу тариқа тараққий этишини тадқиқ қилиш давомида шу нарса маълум бўладики, сўзнинг табиийлик хусусияти ўз ўрнида таржима нуқтаи назаридан қаралганда ахборот ташувчи хусусиятга ҳам эгадир. Бадиий сўз усталари лексик ва грамматик ресурслардан қанчалик устамонлик билан фойдаланиб, поэтик тилда янгича сўз, тушунчалар ярата олсалар, мутаржимлар бундай сўзларнинг аслиятга мос муқобилларини қўллаш учун сўз танлашда муаллиф сингари маҳорат билан ёндошадилар. Шеърий асарнинг эмоционал таъсирчанлиги, поэтик бадиийлиги, лирик жозибадорлиги, шаклан мазмунга мутаносиблигига эришишнинг яна бир воситаси – бу аслият ватанига хос миллий хусусиятларнинг яққол намоён бўлишидан иборат. Миллий қиёфа, миллий услуб, оҳанг ва образ каби воситалар миллий ўзига хослик унсурлари мумтоз адабиёт анъаналари ва халқ оғзаки ижоди қадриятларини четлаб ўтган ҳолда юзага келмайди. Миллий ўзига хос сўзларнинг таржимада сақланиши аслият миллий колоритини англаб олиш имконини яратади. Реалий-сўзлар ҳақида таржимашуносликда турли таснифлар, таърифлар келтирилган. Реалийларни асосан лингвистик нуқтаи назардан баҳоловчи олимлар Е.М.Верешагин ва В.Г. Костомаровлар уларни эквивалентсизлик лексикасига мансуб деб биладилар.

Аслиятда миллий колорит барча шоирлар ижодларида мавжуд бўлса-да, матнда ўзига хос тарзда намоён бўлиши муқаррардир. Шу жиҳатдан колорит атрибутларидан фойдаланиш шеърий асарга салобатлик кўркамлик ва аниқлик бериш билан бирга шеър муаллифининг дунёқарашини ҳам намоён этиб туради. Ғафур Ғулом ва у билан замондош шоирларнинг шеърларини рус тили ва рус тили воситасида бошқа республикалар тилларига таржима қилиш жараёнида аслиятнинг миллий колоритини сақлаш масаласи И.Кашкин ёқлаб чиққан реалистик таржима услубининг энг муҳим, устувор вазифаларидан бири сифатида қаралган. Чунки аслият матнини таржима қилишга киришган таржимон аввало ўз тили ўқувчисига асл нусха ватани ва халқи хусусида муайян тасаввурни уйғотишни мақсад қилиб олади. Таржимада миллий колорит унсурларини яратишда хос сўзлар таржимасининг ўз муаммолари мавжуд бўлиб, бу муаммоларни енгиб ўтиш таржимон малакасига боғлиқ. Ғафур Ғулом шеъриятида шеърнинг барча ички ва ташқи хусусиятлари, тартиб-қоидалари ўзига хос тарзда бетакрорлик

касб этиб туради. Мавзу кўламининг кенглиги, образлар дунёсининг турфалиги, услубий воситаларнинг тинмай янгиланиб бориши ва миллий руҳнинг намоён бўлиб туришини тилга олганимизда, замоннинг ҳар қандай пўртаналарига учраган тақдирда ҳам шоир истеъдоди ўчмас из қолдирганлигига амин бўламиз. Бизнингча, агар, ўзбек халқидан етишиб чиққан истеъдодли шоир шеърияти ўзга халқлар адабиётига кириб борса, биринчидан, ўзбек халқининг характерини билдиришга, иккинчидан, қабул қилувчи халқнинг қизиқишини уйғотишга сабаб бўлади. Чунки Ғафур Ғулом шеъриятида ўзбек миллатига хос характерли хусусиятлар асосан образлар ранг-баранглиги ва тасвирий приёмларнинг кўплиги билан мужассамланади, шу тариқа ушбу шеърларни ўқиган ўзга миллат китобхони шеърнинг муаллифи ўзбек эканини билиб олиши мумкин.

Миллий колоритни кучайтирувчи реалиялар Ғафур Ғулом шеъриятида салмоқли ўринга эга. Масалан, *тагдўзи, чакма, санама, жияг, ҳаккари, шарбат, чилла, шинни, пояндоз, тўн, атлас, садарайҳон, жигарим, мушфиқ, қўзим, оқпадар, ҳаё, мунис, аждар, олтин бешик, бобо, гулўйин, гопак, олтин камар, қирқуяк, қўша қаримоқ, жома, тасаддуқ, жонон пиёла, ғаммоз, оқ сут, дастурхон, сандуқ, қирқ кокил, лолагун, жоноқи, чайла, қорабайир, оқин, қозоқ, файз, қўрғон, шунқор, пахтачи, рубоб, меҳнаткаш, олтин тупроқ, чулдироқ, алвон, андиша, рўзғор, олтинқозиқ юлдузи, онахонлар, мўрча миён* ва яна бошқа сўзлар. Шоир шеъриятига миллий руҳ ва маҳаллий тус берувчи реалиялар жуғрофий номлар, атоқли номлардан ташкил топади: *Ўзбекистон, Тошкент, Самарқанд, Наманган, Хоразм, Жиззах, Шош, Сир, Аму, Румо, Чирчиқ, Марғилон, Оҳангарон, Бўз, Анҳор, Солор, Шарқ, Осиё, Ёзёвон, Сарсон, Эрам, Лена, Париж, Москва, Конфуций, Байтулмуқаддас, Бобил, Фаластин, Байтарий, Одесс, Керчь, Юпитер, Дубби Акбар, Гавризангар, Маҳшар, Украина, Таврот, Одам, Олмаота, Олтой, Конибодом, Ойнабулоқ, Зуҳра, Найсон, Ганг, Курилл, Жазоир, Улуғбек, Нодира, Ойбегим, Авезовим, Ҳофиз, Лутфий, Навоий, Бедил, Жомий, Насриддин, Ҳамид Олимжон, Зеби, Қумри, Ҳалима, Муҳаррам, Сора, Бенаво Ҳалилуло, Муссолин, Гитлер, Нибелунги, Пушкин, Доро, Искандар, Фарҳод, Герострат,Диана, Утесов, Мопассан, Ҳумоюн, Том Сойер, Сино, Афлотун.*

Шомоний, ислом, будда, бут, тасбеҳ, чилдирма, такбир, карвон, равоқ, фотиҳ, обида, қатрон, қаландар, масжид, фиръавн, хоқон, тасанно, рафа, алҳазар, дилором, давот каби ўзлашган реалиялар шеърнинг бадиий қимматини ва медитатив (ҳиссий) устуворлигини бир қадар оширишга замин ҳозирлайди. С.Флорин ва С.Влахов реалияларни гуруҳларга ажратиб таснифлаш мобайнида шарқ халқлари поэзиясида фаол иштирок этувчи поэтемаларни ҳеч қайси гуруҳга киргизмайдилар. Бизнинг эътиборимизда

мумтоз поэзиядан кириб келган сўз-поэтемалар маълум даражада реалиялар вазифасини ўтай олади. Сабаби Ғафур Ғулом шеъриятида ва умуман, ўзбек шоирлари поэзиясида *шабнам, бода, сунбул, гул, танноз, серноз, айш-ишрат, сетора, лолагун, чаман, гулбоғ,* каби поэтемалар шарқ шеъриятига хос сўзлар бўлгани боис, бу сўз ва тушунчалар узоқ тилларга таржима қилинганда китобхонда шарқона тасаввур уйғотади. Поэтема сўзларнинг таржимада эквивалентсиз, яъни *муқобилсиз* лексикага мансуб эканлигини инобатга олиб, бундай тушунчаларни шарқона поэтема-реалиялар деб таснифлаш мумкин деб ҳисоблаймиз.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ғафур Ғулом шеъриятида миллий руҳ, маҳаллий характер давр ва макон сарҳадларида чегара билмайди. Шоирнинг ҳар бир замонда ва ҳар қандай мавзуда битилган шеърларида унинг ўзбек миллатига мансуб шоир эканлиги ҳамда шеър ўзбек поэзиясига тааллуқли эканлиги билиниб туради. Шу нуқтаи назардан қаралганда, Ғафур Ғулом поэзияси мумтоз, замонавий, қомусий, фолклор анъаналар биргаликдаги ассоциацияларда бирлашуви қуйидагича натижани беради:

1. Фолклор оҳангларининг замонавий пафосдаги шеърларга сингдирилиши пировардида миллийлик унсурларининг бўртиб туриши.
2. Халқ оғзаки ижоди анъаналарига хос деталларнинг мумтоз шарқ поэзиясидаги унсурлар билан уйғунлашиб кетиши.

Мазкур ассоциациялар биргина сўз ва тушунчалар орқали ифода этилмайди, балки лисоний нуқтаи назардан қаралганда, грамматик ва синтактик категорияларда ҳам намоён бўлади, масалан, *ўғлименким, қолғайми,қилғуси, эрмиш, севмайин, бормайин, бўлмагай* кабилар. Эътиборимизни мисолларга қаратамиз:

Бир ватаннинг ўғлименким, ҳар тараф гул-лола боғ,
Қалб кўзидай энг қоронғи кечада порлар чароғ,
Ҳар йигит мағруру ҳар қиз кўкраги қўш чўққи тоғ.
Сув десанг шарбат оқар, иқлим десанг қаймоғу ёғ,
Ўз-ўзини мақтаганда, мақтамай қолғайми мен? [5.Б.27]

Мухаммас бандида ёзилган “Боғ” номли шеърда соф ўзбекча назмий унсурларни учратамиз. Шарқ мумтоз поэзияси анъаналари билан фолклор оҳанглари ўзаро уйғунлашиб замонавий пафосда меҳнаткаш деҳқон яратган боғ манзарасини кўз олдимизга келтиради. Боғ тимсолида лирик қаҳрамоннинг она-Ватанга севги-муҳаббати изҳор қилинади, табиати, боғлари тасвирланади. Ҳиссиётга тўлиқ мисраларда шоир боғ тароватидан маст ҳолда гўзал қизни кўргандек таъриф ва тавсифлайди. Бу ўзига хос истиорали восита орқали ўзбек диёрининг боғига кирган ҳар қандай инсон унга мафтун бўлмай қолмаслиги тилга олинади ва китобхонга кўтаринки

кайфият бахшида этади. Шеърнинг *гул-лола, чиллик, даройи*, *ҳусайни, кўз шивирғон, шинни-шарбат, лола жоми, қаросидай, хумморда ўлсин, ул мени "ёрим" деганда, дил, хуш-чун, кабутар қалбидай, соҳиби сен бу чаманнинг, қурбонинг кетай,райҳон, чарос* каби мумтоз ва халқ поэтикасига хос поэтема-реалиялар шеърнинг миллий руҳини кўтаришга хизмат қилади. Таржималарда бундай сўз ва ибораларни, фахр-ифтихорга тўлиқ хуш кайфият улашувчи ва жўшқин мисраларни эътиборсиз қолдириш мумкин эмас, акс ҳолда шеърни таржима қилмай қўя қолган маъқул, назаримизда. Айни шу ҳақиқатни тан олиб таржимага киришган таржимон-шоира В. Потапова шеърни рус тилига ўгираркан, хос сўз-реалияларни имкон қадар сақлашга эришади:

Наша Родина прекрасна –
розы, мак, полей атлас.
Голубое небо ясно,
и сады ласкают глаз.
Наши девушки чудесной
красотой чаруют вас
И отвагою *джигитов*
любовался я не раз,
Пред напором песни рьяным
устоять могу ли я? [2.Б.84]

Таржимон аслиятдаги реалияларнинг ўзидек қолдириш ёки уларга она тилидан мос эквивалентларни топиб қўллашга ҳаракат қилади: *пиала, шувиргон, гулистан,джигит, Гырат, шербет, чилла* ва *шатер-чодир, стакан-жом, кувшин-жом, роза, тюльпан-гуллола, цветник-чаман.* Мисоллардан кўринадики, реалиялар ўз жойида қолгандек, бироқ аслиятнинг миллийлиги фақат шу санаб ўтилган сўзлардагина жамланмайди. Ушбу шеърда миллий руҳ бир неча атрибутларнинг – коннотациялар, фолклор қўшиқчилик оҳанги, тасвирий-ифодавий воситаларнинг уйғунлигидан ташкил топган бўлиб, таржимада буларнинг уйғунлигини таъминлаш табиий тафовутлар туфайли амалга ошмай қолиши табиий ҳолдир.

Реалияларни таржимада сақлашнинг тафовутлари асосан қуйидагилар: "Таржима тилида шу реалия ифодалаган референтнинг (объектнинг) мавжуд бўлмаганлиги боис, муқобил эквивалентнинг учрамаслиги ва нарса-буюм мазмунининг зарурияти билан бир қаторда колоритни (коннотацияни) – аслиятнинг миллий ва тарихий бўёқдорлигини, тусини ҳам етказиш муҳим вазифа эканлигидан иборат" [Б.80]

Шундан келиб чиқиб айтиш жоизки, таржимон В.Потапова реалия сўз ва коннотацияни аслига мувофиқлаштира олган, аслиятнинг миллий руҳи ҳам

маромида, фақат Ғафур Ғулом услубини ташкил этувчи, юқорида эслатганимиз – ассоциациялар бирлигини таржимада тўла сақлай олмаган. Бундай натижага эришиш талаб қилинмаслиги ҳам мумкин, чунки шоир услубида асосан тасвирий-ифодавий воситалар фаол ўрин тутади ва ўзбек халқ оғзаки ижоди хазинасида қўлланган сўзларнинг жуда кўплиги, шунингдек, сўз бойлиги Ғафур Ғулом шеъриятининг мантиқан изчил, мукаммал, эстетик жиҳатдан бадиий, лирик салмоғини оширади. Бундай асарларни таржима қилишда мутаржим "тилни билишдан ташқари таг маънони илғаб олиши, тажриба ва интуицияга таяниши ҳамда контекст вазиятига қараб иш тутиши" [1.Б.97] муҳим саналади.

Ўзбек шеъриятида "қора кўзлигим" бирикмаси эркалаш маъносини кучайтириш мақсадида фаол қўлланади. Кўз қорачиқлари мовий рангга мансуб миллат вакиллари қора кўз деганда шарқ халқлари, жумладан ўзбек миллатига мансуб кишини тасаввур қилишади. Ғафур Ғулом "қора кўзлигим" деб сиёҳдонига мурожаат этганида анъанавий эркалаш маъносидан чекиниб, "қора кўз"нинг бошқа бир хусусиятини назарда тутмоқда. Давот ичидаги қора сиёҳнинг ялтираши кўз қорачиғининг йилтираб туришига ўхшатилади ва ана шу ялтираган нур кўзгу мисол тунни ёритади, бундан фойдаланган шоир тун бўйи ижод қила олади. "Сиёҳдон" шеъридаги муаллиф қўллаган "қора кўзлигим"нинг ички маъносини таржимонлар турлича тушунадилар. Чунончи, биринчи таржимон "қора кўзлигим" анъанавий образли маънони англаган ҳолда унинг ботиний маъносини ҳам билиб олади, аслиятнинг колоритини сақлаш мақсадида таржимада уни "черноглазая" – қоракўз муқобилини қўллайди:

Алишер қаламга қилганда хитоб
Давоти ёдидан кўтарилдиму?
Сиёҳдон, азизим, қора кўзлигим,
Қора тунлар аро ёриган кўзгу. [5. Б. 76.]

С.Сомова таржимаси:
Перо прославив, славный Алишер
Не вспомнил о чернильнице своей…
О черноглазая чернильница моя,
Ты - света зеркало во тьме ночей. [3.Б. 54.]

Ўзбек мумтоз поэзияси намуналаридан бетакрор таржималарни китоб аҳли қўлига тутқизган етук таржимон С.Иванов шеър ҳаракатини кузатади, ундаги фалсафий маънонинг миллий руҳдаги ифодасини китобхонга тўғри етказади:

Алишер қаламга қилганда хитоб
Давоти ёдидан кўтарилдиму?

Сиёҳдон, азизим, қора кўзлигим,

Қора тунлар аро ёриган кўзгу. [5. Б. 76.]

С.Иванов таржимаси:

Когда калам свой Алишер хвалил,

Что ж он забыл чернильницу при этом?

Мне черным оком блеск твоих чернил

Светил в ночах зеркально-ясным светом. [4.С.446]

Таржималардаги “О черноглазая...” мурожаати учинчи таржимада қўлланилмайди. Таржимон бунинг ўрнига “черным оком” (қора кўз билан) бирикмасини танлар экан, “черноглазая” сўзи рус китобхони хаёлини чалғитишини билади, яъни мутаржимнинг мақсади ўзбек халқининг қора кўзларини ёдга солиш эмас, балки китобхонда сиёҳнинг кўз қорачиқларига ўхшаб нур беришини тасаввур эттиришдан иборат. Ғафур Ғуломнинг фолклор шеърий анъаналаридан устомонлик билан фойдаланганлиги сабаб шеърларига халқ оғзаки ижодидаги бармоқ ўлчовига хос оҳангдорлик ва жозиба ҳузур бахш этиб туради.

Хулоса қилиб, асарда реалия-хос сўзлар кўп қўлланилгандагина, шеърнинг миллийлик хусусияти ошади деб ўйламаймиз, чунки биргина аслият ватанининг табиатига хос ёки шаҳар-қишлоқ ва жой номларини келтириш билан колорит мазмун касб этмайди. Шунингдек, миллатнинг ўзига хос характерли хусусиятлари, қадриятлари ва анъаналари ҳам асар колоритини бойитади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Влахов С. Флорин С. Непереводимое в переводе.– Москва: Международные отношения, 1980. -С.36-37.

2. Гулям Гафур. Стихотворения и поэмы. Малая серия.–М.-Л.:Советский писатель,1980, С.83-84.

3. Гулям Гафур. Стихи. –Ташкент: Госиздат, 1949, -С.54

4. Иванов С. Кровное слово. Переводы из узбекской поэзии.Ташкент:Литература и искусство,1981, -С.446.

5. Ғулом Ғафур.Танланган асарлар. Назм ва наср.-Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи; 2012; - 224 б.

ПОВЕСТЬ Ш.РАШИДОВА «КАШМИРСКАЯ ПЕСНЯ» В ПЕРЕВОДЕ

Джалматова З.Д.

Доцент Джизакского государственного педагогического университета

«Кашмирская песня» одно из величайших произведений Шарофа Рашидова, в основу которой лежит целая легенда о древнем Кашмире. Но

прежде чем мы перейдем к рассмотрению этой повести, хотелось бы немного рассказать о самом авторе. Сам Ш.Рашидов по образованию был филологом. И главной чертой его характера было его образованность интелегентного человека, который хорошо знал историю своей страны, литературу и искусство своего народа. Автор повести родом был из города Джизак. По своей натуре это талантливый писатель и дипломат. Его жизненный этап начинается с ученика сельской школы и заканчивается первым секретарем Центрального Комитета Компартии Узбекистана, на которой он до последних своих дней служил верой и правдой своему народу, своей стране.

Он унаследовал от своих предков такие качества, как скромность, справедливость, самоотверженность, интеллигентность, образованность. Его талант многогранный. Это не только писатель с большой буквой, но и государственный деятель, которому пришлось быть во главе государства в не легкое время для Узбекистана. Ш.Рашидов возглавлял Узбекистан в сложный период, самоотверженно трудился на пути его развития, своей общественно-творческой деятельностью внес значительный вклад в развитие узбекской литературы и духовности.

Это верный сын своего народа. Особая заслуга Ш.Рашидова как государственного и общественного деятеля состоит в том, что при нем узбекский народ стал известен во всем мире. Благодаря ему весь мир узнал об узбекском народе, о тех добрых гостеприимных качеств, которые присуще только ему.

Первые шаги в литературе Шароф Рашидов сделал задолго до начала партийной карьеры. В 1945 году вышел его сборник стихов «Мой гнев». В 1951 году — роман «Победители», в 1958 году его продолжение — роман «Сильнее бури». Помимо этих произведений в 1950-е годы Рашидов опубликовал сборник публицистических статей «Приговор истории» (1950) и повесть «Кашмирская песня» (1956).

Произведения Ш.Рашидова «Кашмирская песня», «Поэма двух сердец», «Веление сердца» являются сокровищами национальной литературы. Они переведены на несколько языков мира, так как в них воспевается молодость, весна, красота, доброта, радость жизни, любовь к Родине.

Песни на слова Шарафа Рашидова «Оламда гуллар яшар», «Ватан фидойиларига», «Дугоналар», «Ёр келур», а также на стихи Хамида Алимджана и Зульфии «Узбекистон дея аталур...», «Ёшлик чогимда», «Кел, ассалом», народные песни, арии и композиции мирового оперного искусства подарили слушателям незабываемые впечатления.

В творчестве Ш.Рашидова можно встретить произведения на многие темы, но огромное место заняла тема Великой Отечественной войны, участником и орденоносцем которой был он сам лично.

По его произведениям снимались фильмы и ставились спектакли. Один из таких спектаклей – «Кашмирская песня».

В 2017 году в ноябре месяце на фестивале в Стокгольме бала презентована повесть Ш.Рашидова «Кашмирская песня» на английском языке, изданная в новой редакции в Лондоне в 2017 году издательским домом Hertfordshire Press. Также книга была представлена в Лондоне в рамках Литературных Дней Евразийской Творческой Гильдии в Великобритании, в Нью-Йорке, Вашингтоне, Минске, Астане, Алматы, Бишкеке и на родине писателя в Узбекистане.

Появление повести связано с визитом Ш.Рашидова в Индию в 1965 году. Богатое наследие индийского народа, его культура, искусство и литература подтолкнула автора написать произведение о чистой любви согласно легенде. Данное небольшое прозаическое произведение, оригинально украшенное стихотворными отрывками, переведено на 56 языков мира.

Действие в произведение, которое происходит весной греет душу своим музыкальным тоном, страстным и оптимистичным пафосом.

Это ода о любви и верности, воспевающая бессмертие жизни и красоты, любовь и счастье, победа добра над злом, жизнь над смертью. Создается масштабная картина борьбы между добром и злом.

Сергей Бородин был переводчиком с узбекского на русский языки первого значительного литературного произведения Ш.Р.Рашидова повести «Кашмирская песня», вышедшей в свет в 1956 году, в которой речь шла о борьбе индийского народа за свое освобождение. В архиве С.Бородина хранится отпечатанный на пишущей машинке черновик этого труда с личными пометками Сергея Петровича. В Доме-музее писателя С.П.Бородина на экземпляре книги, вышедшей в 1957 году в «Библитеке «Огонька», сохранился автограф Ш.Рашидова, обращенный к своему другу: «С глубоким уважением к Вам – моему редактору от автора».

Судьбы Рашидова и Бородина связаны с Россией и Узбекистаном. Они, занимавшие ответственные должности в государственных аппаратах и организациях двух стран, внесли существенный вклад в укреплении отношений, как замечает Георгий Петрович, «двух братских республик». В исторических романах «Звёзды над Самаркандом» и «Дмитрий Донской» С. П. Бородина и в произведениях «Кашмирская песня» и «Могучая волна» Ш. Р. Рашидова есть их понимание мира. В этих работах описываются события

других эпох, но они соответствуют нынешним представлениям о стратегическом партнёрстве между Россией и Узбекистаном, что выделяет их в число лучших духовных творений. В письме Сергея Петровича Бородина – Ш. Р. Рашидову видна их счастливая жизнь, ибо они знали, чем нужно заниматься. Их жизненные пути, свидетельствуют о дружбе, взаимном уважении друг другу, что ныне является примером для нового поколения.

О дружбе между таджикским и узбекским народами можно говорить бесконечно. Если вдуматься, утверждение о дружбе как таковой, когда речь заходит о таджиках и узбеках, которые на протяжении веков настолько сблизились, сроднились и стали схожими, может вызвать у их представителей недоумение и порой даже замешательство, как если бы речь шла о чем-то естественном, само собой разумеющемся, как дружба между кровными братьями и сестрами, между ближайшими родственниками.

Под впечатлением «Индийской баллады», других произведений выдающегося таджикского поэта Мирзо Турсунзаде, посвящённых древней сказочной и мудрой Индии, Шараф Рашидов и сам загорелся этой темой. Так зародился полный романтики красочный сюжет повести «Кашмирская песня».

Несмотря на свою занятость, Шараф Рашидов трижды переписывал рукопись и все три раза высылал отредактированный текст в Душанбе Мирзо Турсунзаде, чтобы узнать авторитетное мнение своего друга и заручиться его благословением. И только после этого отдал рукопись в печать. В блестящем переводе Мирзо Турсунзаде «Кашмирская песня» вышла на таджикском языке.

Также при содействии Посольства Узбекистана в Украине совместно с Посольством Пакистана в этом государстве и НПО «Украинская инициатива» повесть известного государственного и общественного деятеля, писателя и публициста Шарафа Рашидова «Кашмирская песня» была издана и на украинском языке.

Величайшее произведение своего времени повесть «Кашмирская песня» Шарафа Рашидова была презентована и на английском языке тоже в рамках фестиваля в Стокгольме, изданная в новой редакции в Лондоне в 2017 году издательским домом Hertfordshire Press. Широкому кругу людей книга уже была представлена в Лондоне в рамках Литературных Дней Евразийской Творческой Гильдии в Великобритании в октябре текущего года. Также презентация книги прошли в Нью-Йорке, Вашингтоне, Минске, Астане, Алматы, Бишкеке и на родине писателя в Узбекистане.

«Кашмирская песня» — это красивая сказка, которая в соответствии с традициями классического фольклора может быть прочитана читателями

всех возрастов на разных уровнях и на разных языках мира, так как добро борется и побеждает. Если бы не эта борьба, у сада цветов не было бы своей весны, а у Наргиз не было бы своего любимого Бамбура, красоты природы, радости творчества, цветы не могли бы петь песни птиц.

Собственно, видеть счастье влюбленных и прославлять его свойственно всему творчеству Ш.Рашидова. Он всегда любит воспевать славную силу добра.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Касимова С. «Звезда Благородной Бухары» в коллекции Национального Музея Истории Азербайджана//МиллиАзярбайъан Тарихи Музейи. Мягаляляр топлусу, 2008, с. 127-133.
2. Хасанова С.«Кашмирская песня». Газета «Народное слово». 16 июля 1992 г.
3. https://www.livelib.ru/book/1001460102-kashmirskaya-pesnya-sharaf-rashidov.

ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР АСОСИДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Эшонкулова Шафоат Эргашевна
Жиззах давлат педагогика университети
Эшонкулов Шерзод Умматович
Жиззах политехника институти

Замонавий таълимнинг ривожланиб бориши янги ижтимоий-маданий муҳитнинг юзага келиши олдиндан кўра билишни талаб этади. Айнан уларнинг ифодаланишида инновациялар учун, индивидлар ва жамиятнинг ривожланиши учун турткилар юзага келади. Уларда таълимни ташкил этиш шаклллари, мазмуни, вазифаси, натижаларидаги ўзгаришларнинг заруратини акс эттирувчи таълимнинг янги ҳодисаларини кўришимиз мумкин бўлади. Бунда таълим муассасаларининг янги турлари ва таълим хизматларининг янги турлари ва шакллари юзага келади.

Мактаб битирувчиси битирганидан кейин таълим тизимидан ижтимоий тизимга, яъни ижтимоий етуклик, шахсий масъулият ва мустақиллик талаб этиладиган ҳаёт даражасига ўтишда тўсиқларни енгишига тўғри келади, деб таъкидлаш мумкин. Жамиятнинг янги мақсадлари ва қадриятлари таълим турларини англаш заруратини кўрсатади.

Бундан келиб чиқадики, мактаб олдида билимларни эгаллаш ва тўплаш ҳамда шахснинг юзага келиши, шаклланиши ва ижодини таъминлай оладиган фаолият шароитлари, унинг мазмуни, технологияларини яратиш зарурати тўғрисидаги масала юзага келади. Мактаб ҳаёти – бу яхлит инсон ҳаётининг ҳодисасидир. Таълимда ёндашувнинг моҳиятини аниқ тушуниш учун таълим олувчининг ички олами билан боғлиқ бўлган билиш жараёнларининг

асослари ва усулларини аниқлаш зарурдир. Таълим муассасасида у алоҳида вазиятга – ўз имкониятларини англаш ва бошдан кечиришга жалб этилади.

Ҳозирги вақтда билимларни тўплаш билан бир қаторда билимларни излашга қобилиятларни ва интилишларни ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда. Бу ривожлантирувчи таълим тўғрисида сўз юритиш имконини беради. Мантиқий якунланган билимлар тизими кўринишидаги маданий тажрибани етказиш асосий ҳисобланган таълимдаги ёндашув аста-секин ўтмишда қолмоқда[1].

Замонавий умумтаълим мактаби таълим сифатини бошқаришда янги тизимли методларни жорий этишни талаб этувчи шароитларда турибди. Янги шароитлардаги ривожланиш давлат таълим тизимида амалга оширилаётган ва таълим соҳасидаги қонунчиликдаги ўзгаришлар, миллий таълим сиёсатида янги устуворликларни ишлаб чиқиш, ижтимоий, иқтисодий, маънавий соҳалардаги пайдо бўлган янги воқелик билан юзага келган институционал ўзгаришлар билан белгиланади[2].

Моҳияти болалар жамоасидаги ҳамкорликдаги ишларда ифодаланадиган ўқувчининг ақлий фаолияти ва ижтимоий муносабатлари хусусиятларига кўра ўқув гуруҳларини ташкил этиш ҳисобланган таълимдаги самарали-умумлаштирувчи ёндашув концепцияси ўқув вазифаларини ҳал этиш ҳамда ўқувчиларнинг муносабатларини такомиллаштириш учун болаларнинг мулоқотлари хусусиятларидан фойдаланиш имконини беради.

Жамиятдаги замонавий вазият, шунингдек, мактабни бошқариш тажрибаси таълим тизимининг ривожланиши ва мустаҳкамлигининг асосий йўли – бу ҳар бир таълим муассасаси битирувчисининг рақобатбардошлилигини таъминлаш эканлигини кўрсатади.

Мактаб жамоасида бошланғич синф ўқувчилари она тили фанидан билим ва кўникмаларни эгаллашларида турли хил муаммоларга дуч келадилар. Уларнинг билимларни эгаллашлари шакллантиришга таъсир кўрсатувчи бир қатор омиллар мавжуддир.

Мактабнинг мураккаб иқтисодий ва ижтимоий-демографик вазиятга мослашиши жараёнини таҳлил қилиб, биз, рақобатбардошлик бир неча ташкил этувчилардан ҳосил бўлиши тўғрисидаги хулосага келдик.

Биринчидан, бу, мактабнинг битирувчисини кейин босқич таълим хизматлари ёки меҳнат бозорига мослашиши таъминловчи, таълимнинг I, II, III босқичларида сифатли таълим бериш қобилиятидир. Иккинчидан, бу, мактабнинг «имиджи»: ота-оналар ва ўқувчиларнинг мактаб томонидан тақдим этиладиган хизматлар тўғрисидаги етарлича хабардорликлари ва мазкур таълим хизматлари даражасидан қониқишлари. Учинчидан, ота-оналар ва ўқувчилар таълим хизматларининг барча турларидан етарлича

қониқишлари.

Мактаб рақобатбардошлилигининг кўпгина билвосита кўрсаткичлари ҳам мавжуд. Бунда ўқувчилар саломатликларини сақлаш, руҳий ривожланишларининг ижобий динамикаси, мактаб олимпиадалардаги иштирокининг самараси, синфлар жамланишининг муваффақиятлилиги, кадрлар малакасининг юқори даражаси, фан, маданият ва бошқа муассасаларнинг кадрлар имкониятларидан фойдаланиш, таъминловчи хизматларнинг муваффақиятли ишлари: психолог, валеолог, логопед, пуллик таълим хизматларининг ҳажми ва сифати билан қизиқтира олиш қобилияти, таълим сифати бўйича шикоятларнинг йўқлиги ва кўпгина бошқалар. Мактабнинг юқори рақобатбардошлигини раҳбар ва бутун маъмуриятнинг таълим хизматлари сиёсати соҳасидаги малакали ишлари таъминлаши аёндир. Таълим тизими тарихий жиҳатдан жамиятлар асосида юзага келган, уларнинг ижтимоий алоқалари ташкилотларнинг бирлашиши билан боғлиқ. Бу жиҳатдан, таълим тизими ижтимоий институт, ижтимоий тизим сифатида хизмат қилади.

Таълим тизими истеъмолчининг таълим моделини танлаши учун зарур шарт-шароитларни таъминлаши керак (ташкилий, кадрлар, ўқув-методик, ахборот ва ҳ.к.). Таълим олишнинг энг бошидан ўқувчи-истеъмолчи танлаш шароитига эга бўлиши ва ўз танлови учун жавобгарликка эга бўлиши керак. Танлаш вазияти доимо ўқувчининг имкониятлари ва эҳтиёжлари, стандартлар талаблари ўртасидаги зиддиятларда бўлиши керак.

Таълим хизматлари соҳасидаги саводли сиёсатни қуриш учун давлат таълим стандартлари ҳамда ўқувчилар ва ота-оналарнинг талабларига мос йўналганлик зарурдир[3].

Аммо, таълим муассасаси рақобат шароитларида таълим хизматлари истеъмолчиларига ўзларида ўсиб борувчи маданият талабларни қондиришнинг ва индивидуал ўзига хосликларини амалга ошириш янги имкониятларини очишларига имкон берадиган таълим хизматларини излаш ҳолатида бўладилар[4]. Шу сабабли, ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштиришнинг янги ғояларини, ўқувчиларнинг миллат, техника, технология, ишлаб чиқаришдаги ривожланишининг замонавий даражасига олиб чиқадиган янги имкониятларни излаш амалга оширилади. Таълим муассасаси томонидан ўта муҳим вазифа – жамиятни ислоҳ этишнинг асосий омили сифатида шахснинг шаклланиши учун шароитларни яратиш ҳал этилади. Бунинг учун мактабнинг педагогик тизимида ўзгаришлар – инновациялар зарурдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Эшонкулов, Ш., Бурлиев, А., & Эшонкулова, Ш. (2019). Научно-методический подход к созданию электронного учебника.

2.Савурбаев, А., Дангалов, Н. А., Шертойлоков, Г. М., & Эшонкулов, Ш. У. (2014). Алгоритм расчета переходного процесса при ударе цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (8), 246-250.

3.Савурбаев, А., Мухаммадиев, М. Т., Эшанкулов, Ш. У., & Гулиев, А. А. (2015). Косой удар цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (1), 97-102.

4. Ummatovich, E. S., Fozilovich, E. K., & Khojamberdieva, E. S. (2022). Descriptive significance of the use of e-learning environment in the preparation of future engineers for design activities. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*,*10*(1), 638-641.

5. Ummatovich, E. S., & Fozilovich, E. K. (2022, February). Design and training of future engineers in e-learning environment Pedagogical problems. In *Conference Zone* (pp. 92-96).

6. .Eshonqulov, S., Nomozov, O., & Eshonqulova, S. (2021). Роль восточных мыслителей в современном образовании.*Журнал инновации в начальном образовании*,*2*(3).

7. Eshonqulov, S., Yetmishov, X., Eshonqulova, S., & Yetmishova, S. (2021). Замонавий таълим технологияларини таълим жараёнида самарали қўллаш. *Журнал инновации в начальном образовании*,*2*(3).

8. Eshonqulov, S., Nomozov, O., & Eshonqulova, S. (2021). Принципы, формы и методы обучения в процессе преподавания компьютерных наук. *Журнал инновации в начальном образовании*, *2*(3).

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAJAK TEXNOLOGIK TA'LIMI O'QITUVCHILARIDA ZAMONAVIY KASBIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUNI

Umrzaqov Behzod Bo'ronovich
Qo'qon DPI Milliy hunarmandchilik
va amaliy san'at fakulteti dekani

Ma'lumki, har bir soha vakili ajdodlardan meros bo'lib qolgan, ijodiy bilim, ko'nikma, malaka va tajribasini yangi avlodga o'rgatib, bu boradagi uzviylikni ta'minlashga xizmat kiladi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib kabi allomalarimiz yoshlar ta'lim-tarbiyasi masalalarini, avvalo, kasbiy sifatlarni shakllanishiga, kasbiy savodxonlikka o'rgatish bilan bog'laydilar. Shaxsning kasbiy sifatlarini shakllanishi, kasbiy savodxonligi negizini xam zamon talabiga mos mutaxassis egallaydi. Mutaxassisning zamonaviy kasbiy sifatlari milliy kadriyatlar bilan uyg'unligi xamda butunlay xamoxanglikda namoyon bo'lgan taqdirdagina chinakam barkamolligi xususida so'z yuritish mumkin. Shu ma'noda nazariy bilimlarning amaliy faoliyatga yo'naltirilishi, yuqori kasbiy ko'nikma va malakalar majmuasining hosil qilinishi, mustaqil ravishda kreativ fikr yurita olishi bo'lajak texnologik ta'lim yo'nalishi o'qituvchilarining zamonaviy kasbiy sifati

darajasining muhim mezonlari hisoblanadi.

Bo‘lajak texnologik ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchilarida zamonaviy kasbiy sifati darajasini rivojlantirish kasbiy savodxonlik hamda milliy qadriyatlarga bo‘lgan hurmat vositasida yuzaga kelar ekan, bunda avvalo, o‘tmish, ajdodlar an’analari va ular bosib o‘tgan yo‘lga nazar tashlash kerak bo‘ladi.

“Kasbiy sifat” va “Zamonaviy kasbiy sifat” tushunchalarini shakllantirish ham kompleks faoliyat hisoblanadi, ya’ni ular o‘z ichiga: inson shaxsini hurmat qilish, kasbiy layoqatlilik, har doim kasb burchini bajarishga vijdonan yondashish, fidoyilik, adolatlilik, har qanday vaziyatda ham insonlarning ishonchidan foydalanmaslik, ularning ishonchini yo‘qotmaslik, bilimdonlik va ijodkorlik, o‘ziga talabchanlik, yangilikka intiluvchanlik, muammoli va ziddiyatli vaziyatlarda hissiyotga berilmasdan aql bilan ish yuritish, kechirimli bo‘lishlik, tashabbuskorlik, moddiy va ma’naviy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bilish va ularnig mazmun - mohiyatini anglagan holda ularga har doim amal qilish, vatanparvarlik, chet tili, dunyoviy madaniyat va badiiy adabiyotlarni yaxshi bilish, kasb mahoratini egallash, kamtarlik, nazokatli, iboli va nozik didli bo‘lish va ularni amalda o‘zida ifodalash, odamlarga ishonish, jismoniy barkamollik, aqliy barkamollik, ruhiy barkamollik, ma’naviy barkamollik kabi tushunchalarni kamrab oladi. Demak, inson qaysi mavzuda fikr yuritishidan kat’i nazar uning ong osti fikrlash tarzi, dunyokarashi namoyon buladi.

Shaxs sifatlari (avvalo, yangi xayotiy tajriba uchun ochiqlik).

Intellektual sifatlar - tafakkur tezligi (ko‘plab fikrlar, g‘oyalar va assotsiatsiyalarning uyg‘onishi), tafakkur egiluvchanligi (vujudga kelayotgan g‘oyalarning xilma-xilligi), tafakkur originalligi (uylab topilayotgan g‘oyalarning o‘rinli bo‘lish barobarida kamyobligi, noodatiyligi), qadriyatlar tizimi (rivojlanish, bilish va erkinlik qadriyatlarini yuqori qo‘yish).

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda bo‘lajak texnologik ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchilarining zamonaviy kasbiy sifatlarini shakllanishi uchun qulay muhit yaratish, o‘zini-o‘zi takomillashtirish muhim hisoblanadi. Shundagina bugungi ta’lim tizimi oldida turgan yoshlarni har tomonlama tarbiyalash, ularda ixtirochilik va kashfiyotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish kabi muhim masalalar o‘z yechimini topadi. Albatta, ta’limning asosiy maqsadi barkamol shaxsni tarbiyalash ekan, o‘z navbatida ularni qo‘llab-quvvatlash, o‘z iste’dodini namoyon etishida yaqin ko‘makchi bo‘lish kerak.

Zamonaviy kasbiy sifatlar – bo‘lajak texnologik ta’lim yo‘nalishi o‘qituvchilarining mutaxassislik kompetentsiyalarini ijodiy fikrlar, kreativ tafakkur, ilmiy dunyoqarash, ilmiy-texnik va texnologik bilimlarning innovatsion metodlarini ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi asosida muntazam takomillashtirib borishga qaratilgan faoliyatdir.

Zamonaviy kasbiy sifatlar yillar davomida shakllantirilgan, ma’lum bir tajribalar asosida yuzaga kelgan jarayondir.

Bilim oluvchini ijodiy faoliyatga yo‘naltirish, tadqiqotchilik ko‘nikmalarni shakllantirish, uni tadqiqotchilikka yo‘naltirish hech qanday tayyorgarlik talab etilmaydigan, shunchaki oddiy hol deb panja orasidan qaraydigan o‘qituvchilar ish jarayonida yanglishib, xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘yishi aniq.

O‘qituvchilar o‘quvchi jamoasida hamkorlik va ilmiy-pedagogik, tadqiqotchilik muhitini yaratishda pedagogik va axborot texnologiyalar va ta’limni muammoli tashkil etishning o‘rni beqiyos hisoblanadi.

Ta’limni muammoli tashkil etish - bilim oluvchining aqliy faolligini oshirish, mustaqil, ilmiy, ijodiy izlanish, o‘zi uchun yangi bilim, ko‘nikma va malakalarni kashf etishdan iborat bo‘lib, muayyan mavzuni muammo shaklida olib chiqish yo‘li bilan egallanadigan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisidir.Muammoli ta’lim o‘quvchilarni ilmiy-pedagogik va tadqiqotchilikka yo‘naltirish omillaridan biri hisoblanadi.

Ta’lim muassasalarida tashkil etilayotgan zamonaviy darslar pedagogik va axborot texnologiyalari asosida muamoli tashkil etilishi ham aynan shu maqsadni amalga oshirilishiga qaratilgan bo‘lib bu jarayonda o‘quvchi kichik guruhlarda, yakka tartibda, mustaqil va guruh holida mavzuni o‘rganadi. O‘qituvchi hamkorligida o‘zlashtirish darajalari aniqlanadi. Har bir o‘quvchi o‘z qiziqishi, qobiliyati va imkoniyatiga mos o‘zlashtirishga erishishi bilan bir qatorda olgan bilimlarini amalda tatbiq etgan holda o‘zida mustaqil ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish ko‘nikmalarini hosil qiladi.

Pedagogik texnologiyalar va ta’limni muammoli tashkil etishni ta’lim va tarbiyaviy jarayonga tatbiq etishda noan’anaviy usuldan unumli foydalanib, o‘quvchilar guruhlari kichik guruhchalarga (mikroguruhlarga) ajratilib, topshiriqlar oldindan berib borilishi, kichik guruh sardori boshchiligida oldindan berib borilgan mavzu bo‘yicha o‘quvchilar tayyorgarlik ko‘rib borishishi, dars jarayonida esa har bir guruhni erkin fikr bildirishi mavzuni ilmiy asoslarini dalillashi o‘quvchining ijodiy faolligiga to‘liq shart-sharoit yaratishdir.Ta’limni muammoli tashkil etish talabi asosida olib borilgan darslarda o‘quvchi erkin fikr bildirib, har bir dars noan’anaviy yo‘sinda: bahs-munozara, uchrashuv, didaktik o‘yinlar, sahna darslari, kompyuter darslari, dars kompozitsiya, seminar, mushoira, aqliy hujum, savol-javob asosida o‘tishi o‘quvchini erkin, mustaqil fikrlashiga zamin yaratiladi.

Mazkur darslarda o‘qituvchi faollikni to‘liq o‘quvchilar qo‘liga berish metodikasini ishlab chiqishi, dars so‘ngida kafolatlangan natija olishga oid xulosalar, tavsiyalar o‘qituvchi tomonidan umumlashtirish imkoniyatini yaratadi. Ta’limni zamonaviy tashkil qilish asosida ta’lim–tarbiya berish ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash, o‘quvchilarni tadqiqotchilikka yo‘naltirishda asosiy omillardan

ekanligi ilmiy tahlillarda o‘z isbotini topgan. Ilmiy-pedagogik va tadqiqotchilikka yo‘naltirilgan guruhlar faoliyatidagi faollikni ta’min etish har bir o‘quvchini alohida va boshqa mikroguruhlar doirasida o‘zining ilmiy yo‘nalishiga ega bo‘lishi, ilimi, muloqot madaniyatiga amal qilishi, shaxsga nisbatan guruhiy ta’sirlar, guruhdagi shaxslararo munosabat, o‘zaro moslik, guruh faoliyatini boshqarish, muloqot jarayonida bir-birini to‘g‘ri tushunishi, sog‘lom fikrlarni bildirishi, ilmiy olam ichidagi olamni bildiradi. Kollej, yoki ta’lim yo‘nalishi jamoasi bir ilmiy olamga qiyoslanadigan bo‘lsa, guruh ichidagi mikroguruhlar ilmiy olam ichidagi olam, u yerdagi har bir shaxs alohida bir olam (dunyo) hisoblanadi. Bu olamning «Men»i ilmiy-pedagogik, tadqiqotchilik jarayonida shakllanadi. Yangicha tafakkur va dunyoqarash vujudga keladi.

Demak, o‘qituvchi o‘zining kasbiy mas’uliyatidan kelib chiqib, ma’lum ilmiy-pedagogik, tadqiqotchilikka yo‘naltirilgan guruhlar doirasida faoliyat ko‘rsatadi. Bu eng, avvalo, o‘qituvchilar, o‘quvchilar jamoasi bo‘lib, bir tomondan ilmiy-tadqiqotchilikka yo‘naltirilgan muhitiga tobora kirib borish o‘qituvchining kasbiy xususiyatidan kelib chiqsa, ikkinchi tomondan shaxsning ilmiy-pedagogik kadr sifatida shakllanish jarayonida uning jamiyatda o‘z o‘rnini belgilab olishi amalga oshadi.

Uzluksiz ta’lim tizimida ta’limni zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil qilish faqat yangi bilimlarni o‘rganish, ma’lumot olish bilan cheklanadigan bo‘lsa, uning ijtimoiy mohiyati bir tomonlamaligicha qolib ketadi.

Ta’limni zamonaviy pedagogik, axborot hamda innovatsion texnologiyalar asosida tashkil qilish jarayoni shunchaki kechadigan jarayon emas. Uning metodikasi esa pedagogika fanida ishlab chiqilgan bo‘lib, muntazam ravishda takomillashtirilishini talab etadi.

Ta’limni zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchining kayfiyati, qiziqishlari, hayot tarzi, dunyoqarashi, tafakkur tahlili, aqliy va kasbiy qobiliyati kabi xususiyatlar maydonga chiqadi. Ammo bu xususiyatlarga har qancha diqqat-e’tiborni qaratmaylik, ularning rivoji ijtimoiy-tarbiyaviy munosabatlar asosida yuzaga chiqadi. Bu jarayonlarning uyg‘unligida biz o‘qituvchining zamonaviy kasbiy sifatlari ta’siri asosida o‘quvchi shaxsida ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan sifatlar shakllanishi aniqlagan. Tadqiqot ishi metodikasini ishlab chiqish jarayonida o‘quvchilar tomonidan zamonaviy o‘qituvchi egallashi zarur deb hisoblagan zamonaviy kasbiy sifatlar tizimi aniqlandi.

Zamonaviy kasbiy sifatlar tizimi

Inson shaxsini hurmat qilish
Kasbiy layoqatlilik
Har doim kasb burchini bajarishga vijdonan yondashish

Fidoyilik
Adolatlilik
Har qanday vaziyatda ham insonlarning ishonchidan foydalanmaslik, ularning ishonchini yo‘qotmaslik
Bilimdonlik va ijodkorlik
O‘z-o‘ziga talabchanlik
Yangilikka intiluvchanlik
Muammoli va ziddiyatli vaziyatlarda hissiyotga berilmasdan aql bilan ish yuritish
Kechirimli bo‘lishlik
Tashabbuskorlik
Moddiy va ma’naviy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bilish va ularnig mazmun - mohiyatini anglagan holda ularga har doim amal qilish
Vatanparvarlik
Chet tili, dunyoviy madaniyat va badiiy adabiyotlarni yaxshi bilish
Kasb mahoratini egallash
Kamtarlik
Nazokatli, iboli va nozik didli bo‘lish va ularni amalda o‘zida ifodalash
Odamlarga ishonish
Jismoniy barkamollik
Aqliy barkamollik
Ruhiy barkamollik
Ma’naviy barkamollik

Har doim inson shaxsini hurmat qilish, kasbiy layoqatlilik, har doim burch va mas’uliyatni his etishdek kasbiy sifatlar o‘quvchilarga puxta bilim berilishiga, o‘quvchi tomonidan bilimni to‘g‘ri egallashlariga imkoniyatini yanada kengaytiradi. Bunday zamonaviy kasbiy sifatlar yanada yangi ilmiy dalillar to‘plash imkoniyatini berdi. Shu bilan birga, yuqorida tahlil etilgan sifatlarning izchil ravishda kelishi, bir-birini to‘ldirishi maktab o‘qituvchilarida ta’limni zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil qilishda muayyan tizimlilik printsipi borligini isbotlab berdi.

So‘nggi yillarda birqancha mamlakatlarda, jumladan, O‘zbekistonda ham ta’limni samaradorligiga erishish, ayniqsa, ta’limni zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil qilish muammosi faylasuf, psixolog, pedagog olimlarning e’tiborini alohida o‘ziga jalb eta boshladi. Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, ta’lim samaradorligiga erishishga oid muammolarga e’tiborni qaratish, pedagogika fanida ayrim ziddiyatli tomonlarning xarakterli barometri bo‘lib xizmat qilmoqda. Jumladan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqqan nazariy-metodologik xulosalar fikrimizning dalili bo‘la oladi. Biroq biron-bir muammoga qiziqishning mavjudligi har doim uning nazariy jihatdan anglab olinishi darajasini yoki, har holda, mazkur muammoning umumiy

pedagogik bilimlar tuzilmasida tutgan o‘rni va rolini tushunib yetishdagi aniq darajasini bilishni taqozo etadi.

Bu ma’noda pedagogika fanining bugungi holati ma’lum darajada burilish nuqtasida bo‘lib, ta’limni ijtimoiylashuvi yo‘nalishida takomillashuvi zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent : O‘zbekiston, 2017.
2. Mavlonova R.A, Sanakulov X.R, Xodieva D.P, “Mehnat va uni o‘qitish metodikasi ” O‘quv qo‘llanma. 2007 yil.
3. Qo‘ysinov O.A., Sattorov V.N., Yakubova X.S. Mehnat ta’limi, kasb tanlashga yo‘llashdan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish metodikasi. Metodik qo‘llanma. — Toshkent 2011-yil.

ХАЛҚАРО ТАЪЛИМ ВА ЎЗБЕКИСТОН ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ИНТЕГРАЦИЯСИДА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ МУТАНОСИБЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Норова Гулсанам Махсутовна
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Навоий давлат педагогика институти катта ўқитувчиси,
,

Замонавий ҳаётни бугун илм-маърифат ва таълимнинг тараққиётисиз тасаввур этиб бўлмайди, инсоният фан ўқи атрофида айланаётгандек гўё. Жаҳоннинг етакчи давлатларида таълимни ривожлантириш биринчи галдаги вазифа сифатида белгиланиши ҳам бежиз эмас. Негаки, мамлакатнинг келгуси равнақи айнан шу соҳада қўлга киритган ютуқлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Ёшларимиз соғлом ҳамда гўзал турмуш кечириш, эгаллаган касби бўйича доимий иш ўрнига эга бўлиш, масъулиятни ўз зиммасига олиш, инсоний қадр-қимматини камситишга йўл қўймаслик, қисқача айтганда, комилликка эришиш учун ҳаракат қиляпти ва бу жараёнда таълим олишни энг асосий шарт сифатида кўрмоқда.

Мамлакатимизда 2019 йилнинг октябрида Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш контсепцияси қабул қилинди. Ушбу ҳужжатга интеллектуал тараққиётни жадаллаштириш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали

ташкил этиш ҳамда халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш мақсадида фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини ривожлантириш сингари вазифалар асос қилиб олинди.

Концепция мазмуни мамлакатимиз олий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини акс эттиради. Унда олий ўқув юртларида

қамров даражасини кенгайтириш ҳамда таълим сифатини ошириш, рақамли технологиялар ва таълим платформаларини жорий этиш, ёшларни илмий фаолиятга жалб қилиш, инновацион тузилмаларни шакллантириш, илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштириш, халқаро эътирофга эришиш ҳамда бошқа кўплаб аниқ йўналишлар белгилаб берилган. Буларнинг барчаси таълим жараёнини янги сифат босқичига кўтариш учун хизмат қилади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг "Ўқитувчи ва мураббийлар куни"га бағишланган тантанали маросимдаги даъваткор нутқи ҳам ана шундан далолат беради. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, биз кенг кўламли демократик ўзгаришлар, жумладан, таълим ислоҳотлари орқали Ўзбекистонда янги Уйғониш даври, яъни учинчи Ренессанс пойдеворини яратишни ўзимизга асосий мақсад қилиб белгиладик.

Айни даврда Ўзбекистон олий таълим соҳасида сезиларли ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Билим даргоҳларининг қиёфаси ўзгариб, моддий-техника базаси яхшиланяпти, илмий ишланмаларни молиялаштириш ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш кучайтирилмоқда, жумладан, профессор-ўқитувчиларнинг даромадлари ҳам ортяпти. Инновация йўналишидаги алоҳида давлат тузилмалари ташкил этилиб, олий ўқув юртларида ҳам янги бўлинмалар очилмоқда. Буларнинг барчаси олий таълимга бўлган ёндашувни ўзгартириб, унинг сифати ҳамда даражасини кўтаришга хизмат қилиши аниқ.

Шу ўринда Президентимизнинг 2016 йил декабрида Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясида бўлиб ўтган олимлару зиёлилар билан учрашуви ёдга тушади. Ўшанда давлат раҳбари мамлакатимиз саноати, аграр тармоғи ва умуман, иқтисодиётида хорижда ишлаб чиқарилган замонавий технология ҳамда жиҳозларни жорий этиш ва улардан фойдаланиш масаласига алоҳида эътибор қаратганди.

Таълимнинг асосий вазифаларини, мавжуд илмий салоҳият ва алоҳида шахсларнинг истеъдодини давлатнинг, унинг тузилмалари ҳамда иқтисодиёти тармоқларининг амалдаги эҳтиёжларига мослаштириш жуда муҳим. Агар шундай қилинмаса, бир кун келиб, тамаддундан йироқлашиш,

мамлакат учун кераксиз, ортиқча дахмазага айланиб қолиш ҳам ҳеч гап эмас. Йиллар давомида биз ривожланмадик, кузатувчи бўлиб қолавердик, дейиш, албатта, нотўғри бўларди. Фанлар академиясидаги учрашув эса Ўзбекистоннинг энг янги тарихида биз илмий ҳамжамиятда қандай ўринни эгаллаяпмиз, халқаро таълим жараёнида қатнашяпмизми, ўзгаришлар ва инновацияларни мақсад қилганмизми — ана шу каби саволларни кўндаланг қўйди.

Бугун тобора кучайиб бораётган талабларга жавоб бериш мақсадида ҳаракат қилиш зарурлигини чуқур ҳис этяпмиз. Олдинга, янгиланиш сари

бир неча қадам қўйиш учун эса халқимиз асрлар давомида тўплаган бебаҳо тажриба, яъни кадрлар тайёрлаш бўйича ҳамда илмий-таълимий соҳада эришилган ютуқлар, услубий, тузилмавий, моддий ва ниҳоят, инновацион ривожланиш тажрибасини ҳисобга олиш ҳамда ундан фойдаланиш лозим.

Янги Ўзбекистонда таълим тизимини тубдан ўзгартириш, уни халқаро стандартларга интеграциялаш, меҳнат бозори талабига мос малакали кадрлар тайёрлаш ҳамда “Учинчи Ренессанс” ғоясини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш мақсадида катта ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Мамлакатимиз таълим тизими ривожига, айниқса, унинг дунё стандартлари даражасига чиқишига тўсиқ бўлаётган омиллар ҳам йўқ эмас. Бу кечиктириб бўлмайдиган жиддий масалалар нималардан иборат ва уларни ечиш йўллари қандай?

Ўзбекистонда сўнгги йилларда қилинаётган бу борадаги ишлар, эришилган ютуқлар албатта таҳсинга лойиқ, лекин бу ҳали миллатимиз олдига қўйиган улкан мақсад ва вазифаларни мукаммал кўриниши эмас. Ўзбекистон таълим тизимини ривожлантириш, реформацион жараёнлар кечиши давомида жаҳоннинг етакчи таълим тизимлари ҳақида билиш ва уларнинг тажрибасига таяниб ўзимизнинг миллий таълим тизимини шакллантириш долзарб масалалардан биридир.

Шу ўринда айтиш жоизки, Ўзбекистонда таълимнинг барча босқичларида дунёда етакчи бўлган давлатларнинг таълим тизимлари тажрибалари ва элементларига таяниб иш олиб борилмоқда. Мисол учун, Корея Республикасининг тажрибаси албатта эътиборга молик ва ишонамизки, Ўзбекистонда мактабгача таълим тизимини ислоҳ қилиш жараёнларида бу борадаги Корея модели элементлари албатта келажакда ўз аксини топади.

Шунингдек, бу ўринда Финларнинг таълим тизими ҳақида гапирмасликнинг иложи йўқ. Хитой, Сингапур ва Япония цингари мамлакатларнинг аксарияти мунтазам равишда математикада ҳам, табиий фанларда ҳам биринчи ўринда туради. Финляндия интеллектуал ва таълим ислоҳотларига бой мамлакат сифатида йиллар давомида ўзининг таълим тизимида бутунлай инқилоб қилган бир қатор янги ва оддий ўзгаришларни бошлади ва пировардида жаҳонда таълим сифати бўйича биринчиликка эришди. Финляндиянинг таълим тизими дунёдаги энг яхши мактаб тизимларидан биридир. Финляндиядаги талабаларнинг 66 фоизи коллежга боради, бу Европа Иттифоқидаги энг юқори кўрсаткич.

Шунингдек, ўқувчиларнинг 93 фоизи академик ёки касб-ҳунар лицейларини битиради. Бу мамлакатнинг таълим соҳасидаги кўплаб ютуқлари 40 йил олдин Финляндия таълим тизимининг ўзгариши

натижасида пайдо бўлди. Халқаро талабаларни баҳолаш дастури (ПИСА)- бутун дунё бўйлаб 40 дан ортиқ жойларда талабаларга қўлланиладиган стандартлаштирилган тест тизими ҳам бу мамлакатдаги таълим соҳасидаги намуна қилиб кўрсатса бўладиган ютуқ аслида. 2000 йилда фин талабалари дунёдаги энг яхши талабалар эканлигини кўрсатди. 2003 йил ПИСА тестида улар математикада энг яхши натижаларга эришди. Ва ниҳоят 2006 йилда Финляндия ёшлари илм-фан бўйича 57 мамлакатдан биринчи бўлиб чиқишди.

Хўш, Скандинавча таълим муваффақиятининг сири нимада? Қандай қилиб Финлар бугунги кунга келиб таълим соҳасида бутун дунё эътирофига сазовор бўлди? Аввало, дарсларида 16 тадан ортиқ ўқувчи йўқ. Шундай қилиб, ҳар бир талаба тажрибаларни бажариш ва амалий билим ва кўникмаларга эга бўлиш имкониятига эга бўлади. Уларда баҳолашга йўналтирилмаган таълим Модели мавжуд. Финляндиядаги болалар 7 ёшга тўлгунга қадар мактабни бошламайди. Шунингдек, улар ўспиринлигигача камдан-кам ҳолларда имтиҳон топширади ва 16 ёшида фақат битта стандартлаштирилган тестга эга. Статистик маълумотларга кўра, бошланғич ўқувчиларнинг тахминан 30 фоизи мактабнинг дастлабки тўққиз йилида қўшимча ёрдам олади.

Ўқитувчилар битирувчиларнинг юқори 10 фоизидан танланади. Шунингдек, Финляндияда барча ўқитувчилар магистрлик даражасига эга бўлиши керак. Ҳукумат уни тўлиқ субсидиялайди. Финларнинг таълимни яхшилашга доир қуйидаги маслаҳат ва тавсиялари диққатга молик. Кўпроқ ўйин вақтига рухсат беринг. Фарзандингиз сизнинг назоратингиз остида тажриба орқали кашфиёт қилиш ва ўрганиш учун эркинлик беринг. Ўйин боланинг соғлом ривожланиши ва фаровонлиги учун зарурдир. Структурасиз ўйин когнитив (фикрлаш қобилияти) ривожланишга ёрдам беради. Шунингдек, у тасаввурни рағбатлантиради ва хавфсиз муҳитда қидириш ва кашф этишга имкон беради. Бундан ташқари, ўйин орқали болалар атрофлари ҳақида билиб олишади ва муаммоларни ҳал қилишни машқ қилишади. Улар сабаб ва оқибатни тушунадилар, натижаларни тахмин қилиш ва башорат қилишни ўрганадилар.

Болаларга қуриш ва яратиш учун имкониятлар бериш лозим. Бугунги меҳнат бозори тобора кўпроқ қизиқиш, муаммоларни ҳал қилиш ва ижодкорликни излайди. Шундай қилиб, болалар вояга етганида меҳнат бозори талабига жавоб бериши учун ушбу кўникмаларни ривожлантиришлари керак. Улар танқидий фикрлашни ва ижодий бўлишни ўрганишлари лозим. Фарзандларимиз лойиҳа асосида ўрганишга жалб қилиниши юқори кўрсаткич бериши айни ҳақиқат. Болаларга қўллари билан

ишлаш ва нарсалар яратиш имкониятини тақдим этиб, ўз ўйинчоқларини ясаши, уларда турли хил тўқималар, ҳаракатларнинг вужудга келишига сабаб бўлади.

Бундан ташқари, болага фақат маълумот ва жавобларни етказиш эмас, бунинг ўрнига, уларни қандай фикрлашга ўргатиш лозим. Лойиҳага асосланган таълим атрофдаги дунёни чуқурроқ тушунишга ёрдам беради. Шунингдек, бола мустақил равишда билим олиши билан ишончни оширади.

Фарзандларимизни эҳтиёткорлик ва визуализация билан шуғулланишга ундаш лозим. Шунингдек, ижодий ўйинлар болаларга ўз ҳис-туйғуларини ифода этишга ва ижтимоий қоидаларни тушунишга ёрдам беради. Улар бошқа болалар ва катталар билан мустаҳкам алоқаларни қандай яратишни ўрганадилар.

Шуни айтиш жоизки, болаларни 21-асрда муваффақиятга эришиш учун зарур бўлган кўникмаларни шакллантиришга ундаш керак. Булар ижодкорлик, танқидий фикрлаш, алоқа ва ҳамкорлик. СТЕМ таълими (фан, технология, муҳандислик ва математика) бунинг учун ажойиб платформадир. Бу уларнинг муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини оширади ва танқидий фикрлашни ривожлантиради. Мустақиллик, бепул ўйин, кашфиёт ва ижодга рухсат бериш, болаларни ижодкор ва инноваторларга айланишига илҳомлантиради. Яна бир муҳим жиҳати шундаки, уларда камроқ стресс кўпроқ ғамхўрлик таълим тенденцияси мавжуд. Талабалар одатда кунига атиги икки марта дарс ўтказади. Улар бир неча бор овқат истеъмол қилиши, кўнгилочар тадбирлардан баҳраманд бўлиши ва умуман шунчаки дам олиши

керак. ОЕКД маълумотларига кўра, Финляндиядаги талабалар дунёдаги бошқа талабаларга қараганда энг кам миқдордаги аудиториядан ташқарида таълим олишади ва уй вазифалари деярли берилмайди. Финляндия талабалари ҳам репетиторларга эга эмас.

Республикамизда таълимнинг барча босқичлари учун керакли халқаро моделлар ва жаҳоннинг умумэътироф этилган элементлари тадбиқ этиляпти ва синов тариқасида кўпгина дастурлар ҳам амалда. Бу эса юртимизда таълим тизимининг халқаро таълим тизими билан уйғунлашишига пойдевор бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, ПҚ–2909 -сонли, 18-сон, 313-модда. 2017 йил 20 апрелъ.
2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев. Тошкент ш., 2017 йил 7 февралъ, ПФ-4947-сон

3. Мирсолиева М., Ибрагимова Г. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Тошкент, 2015
4. Ишмуҳамедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. (таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар, тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма). –Тошкент, 2013
5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.:Ўзбекистон, 2017
6. Арипов М. Интернет ва электрон почта асослари. - Т.; 2000.
7. Шавкат Мирзиёев 15-июнь куни Тошкентда бўлиб ўтган "Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби" мавзуидаги анжуманда сўзлаган нутқидан
8. Н.Хўжаев, Д.Тожибоева, Б.Мамарахимов, Н.Шомуротова.Касбий таълим методикаси, Ўқув қўлланма ТДИУ Т, 2007.
9. “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги ПФ-6108-сон Фармони.

INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDAN FOYDALANISH

Ataxojayev Toxirjon Maxmudjonovich
Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi

Mamlakatimizda ta`limga berilayotgan katta e`tibor, ta`lim tizimida olib borilayotgan islohatlarning asosiy maqsadi jamiyatga sog‘lom, bilimli, yetuk insonni yetkazib berishdan iborat. Jumladan, bu borada ta`lim jarayoni ham muhim jabhalardan biri sanaladi. Ta`lim va tarbiyaning bevosita uzviyligi va uzluksizligi tufayli yoshlarimizda ijobiy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish har bir pedagogning birlamchi vazifasi bo‘lib, bu jarayonda har bir o‘qituvchi mas`uliyatli bo‘lishligi, ayniqsa, bugungi kundagi turli ommaviy madaniyat ta`srida yanada katta ahamiyat kasb etmoqda.

Xususan, ingliz tili darslarida ham o‘quvchilarda turli ijobiy hislatlarni shakllantirishga katta e`tibor berish ham, umumiy maqsadimizga yetishda muhim o‘rinni egallaydi. Ingliz tili darslarida o‘quv dasturida ko‘zda tutilgan o‘quv materiallari bilan bir qatorda, qo‘shimcha man`balardan keng foydalanish uning samaradorligini oshiradi.

Bugungi kunga kelib, insonning hayotiy ehtiyojidan kelib chiqqan holda, o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish eng dolzarb masalalarda biri desak yanglishmaymiz. Bu barobarida, ingliz tili darslarida qo‘shimcha man`ba

sifatida O‘zbek xalqining asrlar davomida hayotiy shakllangan turli dono maqol va matallaridan keng foydalanib, ularni ingliz tiliga tarjima qilish orqali o‘quvchilarimizda ham til ko‘nikma va malakalarini yanada chuqurlashtirish, va hamda, ekologik tarbiya berish darsning mahsuldorligini oshiradi.

O‘zbek xalqi qadimdan boglar yaratib, daraxt ekib, tabiatni avaylab, asrab kelganligi hammaga ma`lum. Hattoki, ulug‘ bobomiz Amir Temur ham ko‘plab bog‘lar barpo ettirgani, ariqlar qazdirib, suv keltirgani tarix sahifalarida o‘z aksini topgan.

Xalqimizning “Bir tup daraxt kessang, o‘n tup daraxt ek”, (if you cut a tree plant ten tree), “Yaxshidan bog‘ qolar- yomondan dog‘ qolar” (a good man leaves a green spot, a bad man leaves black spot), “Suv keltirgan elda aziz” (a man who brings water worth honor), “Suvsiz hayot yo‘q - bilimsiz najot yo‘q” (there is no life without water, there is no destiny without knowledge), “Toza havo – tanga davo” (fresh air is remedy for the body), “Shamolimni so‘kma, tuzimni to‘kma” (do not scold the wind, do not spoil the salt), “Bahor yomg‘iri bilan go‘zal, qish qori bilan go‘zal" (spring is beautiful with its rain, winter is beautiful with its snow), “Hatto it ham o‘rnini dumi bilan supuradi” (even a dog cleans it`s place with it` s tail), “Yerga tupirma - elga gupirma” (do not dirt the land, do not boast people), ‘ yog‘ tushsa yalguday toza’ (so clean even one licks butter), “Qor yog‘di - non yog‘di’ (snow falls grain falls), “Yoz yomg‘ri yondan o‘tar, qish yomg‘ri jondan o‘tar’ (spring rain pleasant, winter rain crumble), “Soyda yotma sel olar, qirda yotma yel olar” (do not lie in the stream as water dangers, do not lie in mountain wind dangers), “Qora bulitdan tiniq suv kelar” (black cloud gives clean water) kabi maqol va ibratli so‘zlarini dars jarayonida kiritib borish va bu maqol va ibratli so‘zlarning ma`nosini ochib berish orqali o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishga oz bo‘lsada hissa qoshishimiz mumkin.

Bu borada ba`zi qo‘pol iboralarni ma`joziy ma`noda keltirilganligini eslatib o‘tishimiz joiz. Yuqorida keltirilgan misollardan foydalanar ekanmiz, avvalambor, bu materiallardan darsning kirish qismida erkin suhbat, bahs – munozara, davra suhbati shaklida yuqori sinflarda o‘tkazishimiz mumkin, bu borada o‘qituvchi o‘quvchilarni til muhitiga kiritib, ularni bu boradagi fikrlarini so‘zlab berishlarini so‘raydi, masalan: “suv keltirgan elda aziz” (a man who brings water worth honor) maqoli haqida o‘quvchilarning fikrlarini so‘raydi: Please, tell me your opinion about the proverb. O‘quvchilar ham ingliz tilida o‘z fikrlarini bildiradilar: birinchi o‘quvchi fikri: “as we know water is very necessary for our life, for the life of animals and plants, so we must save water’, ikkinchi o‘quvchi fikri: “at the moment water is one of the vital problems on Earth, because amount of the fresh water is limited, so we must economize the use of fresh water, uchinchi o‘quvchi

fikri: “water is crucially necessary for life in our planet, we must keep the rivers and lakes very clean, we must not throw litter into the water”.

Yoki “Bir tup daraxt kessang, o‘n tup daraxt ek”, (if you cut a tree plant ten tree) maqolini o‘quvchilar bilan tahlil qilar ekanmiz, uning tub mohiyati nima ekanligini ingliz tilida so‘zlab berishlariga undaymiz, ularning ingliz tilida erkin o‘z fikrlarini ifoda etishlariga o‘rgatamiz: O‘qituvchi: now dear students let`s understand the meaning of this proverb, why we have to plant ten trees, if we cut only one tree?, birinchi o‘quvchi fikri: “as we know trees supply us with oxygen which very necessary for our life, if we cut trees we get little oxygen”, ikkinchi o‘quvchi fikri: “trees absorb dust and dirt, if we cut trees dust and dirt harm our health, so we must plant more trees”. Uchinchi o‘quvhci fikri: “I like trees as they give us tasty fruits, they give us shade, we sit under the trees in hot weather, so we must protect trees”.

Yana bir maqol, “suv keltirgan elda aziz” (a man who brings water worth honor) ustida to‘xtalar ekanmiz, uning mohiyatini o‘quvchiarimizdan izohlab berishlarini so‘raymiz: please, speak about why do we honor a man who brings water?, o‘quvchilar esa o‘z fikrlarini gapirib beradilar: birinchi o‘quvchi fikri: “I think that, it is difficult to build and to dig stream it takes much time and energy, you get tired after hard work, only brave man does such deeds, they are worthy for respect”, ikkinchi o‘quvchi fikri: “I know from the history in 1939 people in Fergana valley dug a big canal without excavators, they dug it by hand and this canal supplies much land with water”.

“Toza havo – tanga davo” (fresh air is remedy for the body) maqolini o‘quvchilar bilan tahlil qilar ekanmiz, uning hayotimiz uchun naqadar zarurligini tushinib, yetishga harakat qilamiz: Now dear students let`s to analyse this proverb, why do we need fresh air?, o‘quvchilar bu boradagi o‘z fikr va mulohazalarini bildiradilar: birinchiu o‘quvchi fikri: “I think that, fresh air is necessary as we breath with the air, if it is spoiled by dust, our lungs will damage, we become ill, so we must try to keep the air clean, we must not run in the room, we must air the room”, ikkinchi o‘quvchi fikri: “as for me, there are much virus in the dusty air, if we breath the dusty air dangerous virus enters our body and we become sick, so we must keep environment clean”.

Yuqorida keltirilgan misollar tarzida o‘tkaziladigan davra suhbati o‘quvchilarimizni tanqidiy fikrlashga, o‘z fikrlarini bemalol izhor eta olishga imkon beradi. Bugungi kunda chet tillar o‘qitishdagi ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lgan kommunikativ muloqot ko‘nikma va malakalarini shakllantirish barobarida, o‘quvchilarimizda atrof - muhitni avaylab - asrash, tabiatga mehribon munosabatda bo1lish, suv havzalarini ozada saqlash kabi ijobiy hislatlarga ega bolishlarida katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:
1. O‘zbek xalq maqollari. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent — 2005
2. N. Badalov. O‘zbek tilshunosligida maqollarning lingvistik tadqiqi. Termiz . 2022.
3. O‘zbek tilida maqollari to‘plami.www.ilmlar.uz
4. Mirzayev T. O‘zbek xalq maqollari,T., 2016.
5. H. Suvonqulova. O‘zbek xalq maqollari. T., 2014

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TA’LIMDA INNOVATSIYALARNI QO‘LLASH IMKONIYATLARI

Dilmonov Qudrat Baxtiyorovich
Buxoro davlat universiteti
Turizm va mehmonxona xo‘jaligi
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta’lim dasturlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonida “bulutli texnologiyalar”dan foydalangan holda ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar, seminarlarni onlayn ko‘rish va o‘rganish, shuningdek, elektron axborot vositalariga yuklab olish imkonini beruvchi “E-MINBAR” platformasini joriy etish zarur.[1]

"Men o‘qituvchiman - bu o‘qituvchini rivojlantirish dasturi" sayti ishtirokchilarining "Flipped class: afzalliklari va kamchiliklari" g‘oyasi haqidagi fikrlari.[2]

Afzalliklar	
1. Talabalar yangi bilimlarni o‘z tezligida o‘rganadilar	**“Flipped class”** bolalarga o‘z tezligida ishlash imkonini beradi. Talaba videoni qulay vaqtda ko‘rishi, tomosha qilishni to‘xtatishi, tushunarsiz daqiqalarni bir necha marta tinglashi, savollarni yozishi va dars davomida o‘qituvchiga berishi mumkin.
2. Bolalar bilim ijodkoriga aylanadi	**“Flipped class”** tizimida bolalar endi passiv tinglovchilar emas. Yangi bilimlarni olish uchun ular mustaqil ravishda ishlanishlari kerak: video tomosha qilish, maqola o‘qish, intervyu tinglash, Internetda qo‘shimcha ma'lumot topish. O‘qituvchining vazifasi talabaga kerakli materiallarni berishi va

	xatolarni ko'rsatishdan iborat bo'ladi.
3. Materiallarni istalgan vaqtda o'rganish mumkin	Talabalar kasal bo'lib qolsa, musobaqalarda qatnashsa yoki tark etsa, bu foydali bo'ladi. Ularga materiallarni elektron pochta yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali yuborish kifoya. Talabalar hamma bilan teng ravishda o'qish imkoniyatiga ega bo'ladilar va muhim mavzuni o'tkazib yubormaydilar.
4. Ota-onalar darslarga kirish huquqiga ega	An'anaviy tizimda ota-onalar darsga shunchaki kela olmaydi. Va **"Flipped class"** ularga istalgan vaqtda bolalar nazariyasini o'rganadigan materiallarni ko'rish imkoniyatini beradi. Ota-onalar farzandlari bilan darslarga tayyorgarlik ko'rishlari va qiyin masalalarda yordam berishlari mumkin.

Jadval-1

Uyda bolalar nazariy materialni mustaqil o'rganadilar va maktabda sinfda amaliy mashg'ulotlarni bajaradilar. Shunday qilib, talabalar uyda o'rgangan materialni mustahkamlaydilar. **"Flipped class"**dan foydalanmoqchi bo'lganlar, lekin shubhalari borlar uchun biz ushbu usulning afzalliklari va kamchiliklarini tuzdik.

Mamlakat ta'lim tizimida masofaviy foydalanish imkonini beruvchi elektron kutubxona tizimini keng joriy etish, o'quvchilarning o'qishni tamomlagandan so'ng kutubxona fondlari va ma'lumotlar bazalaridan foydalanish orqali uzluksiz malaka oshirish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Milliy elektron ta'lim resurslarini yaratishni jadallashtirish, xorijiy elektron ta'lim resurslarini tarjima qilishni tashkil etish, ta'lim jarayonida elektron resurslar ulushini bosqichma-bosqich oshirish, elektron darsliklar yaratish, axborotni elektron tashuvchilarga joylashtirish, QR kodlari yordamida kutubxonalarda resurslar yaratilishi kerak.

Raqamli iqtisodiyotning ulushi rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotda (YaIM) ham, aholi jon boshiga YaIM ulushida ham yuqori. Shu nuqtai nazardan, davlatimiz rahbarining bu boradagi davlat darajasidagi fikrlari, birinchidan, aholi turmush farovonligini oshirishga, ikkinchidan, aholining real daromadlarini oshirishga qaratilgan. Mamlakatda aloqa xizmatlari, xususan, internet xizmatlari qanday tashkil etilgan, degan savol tug'iladi. Shu munosabat bilan quyida mamlakatimizdagi telekommunikatsiya korxonalari faoliyatini tor va keng ma'noda tahlil qildim. Raqamli iqtisodiyotning asosini yuqori sifatli aloqa xizmatlari tashkil etadi.

Aloqa korxonalarining aloqa xizmatlarini ko‘rsatishdan tushgan daromadlari tarkibi, foizda [3]

Jadval-2

Ko‘rsatkichlar	**2019 y**	**2020 y**	**2021 y**
Aloqa tarmog‘i			
- Jami	**100,0**	**100,0**	**100,0**
shu jumladan:			
Pochta	2,4	2,9	3,1
telegraf	0,02	0,02	0,02
shaxsiy muloqot	0,1	0,1	0,1
shaharlararo va xalqaro telefon	16,1	14,2	10,8
shahar va qishloqlarda telefon	1,2	1,4	1,8
RF yozish, nazorat qilish va himoya qilish	1,3	1,4	2,2
mobil	49,0	43,0	45,7
Internet	22,9	26,0	27,2
ma'lumotlar tarmog‘i	4,8	8,5	8,1
teledasturlarni uzatish va qabul qilish	1,6	1,6	0,8
radiodasturlarni uzatish va qabul qilish	0,2	0,2	0,2

Yuqoridagi jadval ma’lumotlarini tahlil qilib, respublika telekommunikatsiya korxonalarining aloqa xizmatlaridan tushgan daromadlari tarkibi (%) quyidagicha o‘zgarganligini aniqladik. 2019-yil ma’lumotlariga ko‘ra, aloqa xizmatlari tuzilmasida eng katta ulushni internet tarmog‘i – 49% va ma’lumotlar uzatish tarmoqlari – 22,9% egallagan. Biroq, eng past ulush xususiy tarmoqlar uchun 0,02%, shaharlararo va xalqaro telefon tarmoqlari uchun 0,1% bo‘ldi. Yuqoridagi tarmoqlar 2020-2021-yillarda eng katta va eng past ulushga ega bo‘ldi. Aloqa tarmoqlarining umumiy hajmida internet tarmog‘ining ulushi 2019 yilga nisbatan 3,3 foizga kamaydi.

Aloqa korxonalarining aholiga aloqa xizmatlari ko‘rsatishdan tushgan daromadlari tarkibi, foizda[4]

Jadval-3

Ko‘rsatkichlar	**2019 y**	**2020 y**	**2021 y**
Aloqa tarmog‘i	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Jami			
shu jumladan:	0,8	1,0	0,3
Pochta	0,01	0,004	0,003
telegraf	0,3	0,2	0,3

shaharlararo va xalqaro telefon	1,1	1,3	0,7
shahar va qishloqlarda telefon	66,7	59,9	63,5
mobil	29,8	36,3	35,2
"Internet" qo‘shilgan ma'lumotlar tarmog‘i	1,3	1,3	0,3
teledasturlarni uzatish va qabul qilish	0,001	0,0003	0,0002

Mamlakatimizdagi telekommunikatsiya kompaniyalari daromadlari tarkibini (%) o‘rganadigan bo‘lsak, ushbu jadvalga ko‘ra, telekommunikatsiya kompaniyalarining eng katta daromadlarining mobil aloqa tarmog‘idagi ulushi 2019-yilda 66,7 foizni, 2020-yilda esa 59,9 foizni tashkil etgan. 2021-yil uchun - 63,5%. Bu 2019-yilga nisbatan 3,2 foizga kam. Xususan, telekommunikatsiya kompaniyalari daromadlari tarkibida ma’lumotlar uzatish tarmoqlari va internet tarmog‘ining umumiy daromaddagi ulushi sezilarli darajada oshdi. 2019-yilda 29,8%, 2020-yilda 36,3%, 2021-yilda esa 35,2% gacha bir oz pasayish kuzatildi.

Aholini mobil aloqa bilan ta'minlash (100 doimiy aholiga) [5]

Jadval-4

Ko‘rsatkichlar	**2018 г**	**2019 г**	**2020 г**
Jami	66,6	71,0	73,0
Shu jumladan:	x	x	X
aholi	64,0	68,7	70,1

Raqamli iqtisodiyot – iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarda raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslangan amalga oshirish tizimi.[6] Ba'zan u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki internet iqtisodiyoti nuqtai nazaridan ham ifodalanadi. Raqamli iqtisodiyot zamonaviy milliy iqtisodiyotlar qiyofasini o‘zgartirib, ularning samaradorligi va shaffofligini oshirmoqda. Bugun u jahon iqtisodiyotining dvigateli, taraqqiyot belgilaridan biridir. Raqamli iqtisodiyot noldan yaratilishi kerak bo‘lgan boshqa iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellarini yaratish va ularni kundalik hayotga tatbiq etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangi tizimga aylantirish demakdir.

1995 yilda amerikalik dasturchi Nikolas Negroponte “raqamli iqtisodiyot” atamasini kiritdi. Bugungi kunda bu atama butun dunyodagi siyosatchilar, iqtisodchilar, jurnalistlar va tadbirkorlar tomonidan qo‘llaniladi. 2016-yilda Jahon banki global raqamli iqtisodiyotning holati to‘g‘risidagi birinchi hisobotini (“Raqamli dividendlar”) e’lon qildi.

Raqamli iqtisodiyot korruptsiya va qora iqtisodiyotning asosiy ittifoqchisi hisoblanadi. Chunki raqamlar hamma narsani muhrlab qo‘yadi, xotirada saqlaydi va kerak bo‘lganda tezda ma’lumot beradi. Bunday sharoitda hech qanday

ma'lumotni yashirmaslik, maxfiy operatsiyalarni amalga oshirish, muayyan faoliyat haqida to‘liq ma'lumot bermaslik mumkin emas. Kompyuter hamma narsani ko‘rsatadi. Ma'lumotlarning ko‘pligi va tuzilishi aldash va yolg‘onning oldini oladi. Chunki tizimni aldash mumkin emas. Xususan, ta’lim tizimiga raqamli iqtisodiyot keng joriy etilsa, axborot almashinuvi tezlashadi, ta’lim shakllari ko‘payadi, istalgan kishi masofaviy ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ta'lim natijalarini elektron sertifikatlashtirishni qanday osonlashtirishimiz mumkin? Uning afzalliklarini solishtirish uchun xorijiy tajribaga to‘xtalib o‘tishning o‘zi kifoya. Xususan, Germaniya, Italiya, Daniya kabi ko‘plab mamlakatlarda axborot va hujjatlarni elektron shaklda uzatish va qabul qilish tartibi hozirdanoq ijobiy samaralar bermoqda. Ta’lim tizimida masofaviy ta’lim oluvchilar yakuniy imtihonlardan so‘ng sertifikat yoki diplomni elektron shaklda olishni ma’qul ko‘radi. O‘zbekistonda ham bunday elektron usullardan foydalanish yaxshi.

O‘quv yakunlariga ko‘ra, bitiruvchilarga elektron sertifikatlar berish amaliyotini joriy etish maqsadida yagona identifikatsiya raqami va QR kod va xavfsizlikni ta’minlaydigan elektron sertifikatlar ombori tizimi va dasturiy ta’minotini yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Elektron sertifikatlar do‘koni - bu elektron sertifikatlarni saqlaydigan ma'lumotlar bazasi, ya'ni sertifikatlar haqidagi fayllar va ma'lumotlarni saqlaydigan do‘kon. Elektron sertifikatning berilishi masofani tejash, turli xarajatlarni tejash, sertifikatni elektron shaklda berishda vaqtni tejash va hujjatning qog‘oz shaklidan voz kechish imkonini beradi. Elektron sertifikatlar tayyorlash uchun maxsus dastur ishlab chiqiladi, unga ko‘ra sertifikatlarga avtomatik, ketma-ket raqamlar beriladi va guruhlar uchun alohida bo‘limlar yaratiladi.

Har qanday kursni tugatgandan so‘ng talabalar elektron sertifikatlar do‘koniga o‘zlarining to‘liq ismini yoki ta'lim muassasasi tomonidan taqdim etilgan loginni kiritib, elektron sertifikatlar saqlanadigan ma'lumotlar bazasiga kirishadi, sertifikatni yuklab olish uchun shaxsiy pasportlarning seriya raqamlarini kiritadilar va tez orada sertifikat yuklab olinadi. Sertifikatlar har bir soha yo‘nalishi bo‘yicha taqsimlanadi va elektron ma’lumotlar bazasida saqlanadi.

Oliy ta’lim muassasalarining magistrlik va doktorlik dissertatsiyalari ilmiy-texnik ma’lumotlarining elektron ma’lumotlar bazasini yaratish, kelajakdagi ilmiy-texnikaviy axborotlarning yangiligini ta’minlash maqsadida plagiatga qarshi tizimdan keng foydalanish zarur.

Ta’lim yo‘nalishi va ixtisoslashuvining o‘ziga xosligidan kelib chiqib, xalqaro ta’lim jarayonida keng qo‘llaniladigan zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Oliy ta’lim muassasalaridan kelayotgan turli hisobot va axborotlar sonini keskin qisqartirish, ularni

tayyorlashning qog‘oz shaklidan voz kechish, elektron boshqaruv tizimlari va o‘quv jarayonlari, kutubxonalar va ish jarayonini ta’minlovchi “Elektron universitet” platformasiga bosqichma-bosqich o‘tish kerak.

O‘qituvchilar, talabalar, aspirantlar va doktorantlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan elektron ma’lumotlar bazasini (Talabalarni hisobga olish tizimi) yaratish asosida oliy ta’lim muassasalarining milliy tizimini yaratish zarur.

Oliy ta’limning yagona axborot platformasi – “Oliy ta’limni boshqarish axborot tizimi” ishga tushirildi, u o‘quv-uslubiy, me’yoriy hujjatlar, statistik ma’lumotlar, shuningdek, xalqaro tashkilotlar ko‘magida oliy ta’lim sohasida davlat interaktiv xizmatlarini ko‘rsatish to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Taqdim etilgan ma’lumotlar va tahlillar asosida oliy ta’lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, innovatsion fan infratuzilmasini shakllantirish bo‘yicha quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim, fan, innovatsiyalar va tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish o‘rtasida uzviy bog‘liqlikni ta’minlovchi “Universitet 3.0” konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish.

2. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish, pullik xizmatlar va boshqa budjetdan tashqari mablag‘lar turlarini kengaytirish va ularning tegishli tarmoqlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini o‘rganish orqali oliy ta’lim muassasalarida texnoparklar, forsight, texnologiyalar transferi, startaplar, akselerator markazlarini tashkil etish zarur.

3. Tashkil etilgan texnoparklarda professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar, doktorantlar, magistrantlar va bakalavrlarning ilmiy va innovatsion faoliyatiga erishish kerak.

4. Qo‘shimcha budjet mablag‘lari hisobidan startap-loyihalar asosida yuqori tijorat salohiyatiga ega yangi mahsulot va texnologiyalarni yaratish. Oliy ta’lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot natijalarini joriy etish bilan shug‘ullanuvchi sho‘ba va sho‘ba korxonalarini tashkil etish hamda tadbirkorlikni rivojlantirish.

5. Byudjetdan tashqari startap loyihalar asosida yuqori tijorat salohiyatiga ega yangi mahsulot va texnologiyalarni yaratish orqali oliy ta’lim muassasalarida ilmiy tadqiqot natijalarini joriy etishda ishtirok etuvchi “spin-off” va “spin-out” korxonalarini tashkil etish, akademik tadbirkorlikni yuritish.

6. SsiVal xalqaro axborot-tahliliy tizimi yordamida jahon miqyosida olib borilayotgan tadqiqot natijalarini tahlil qilish asosida ilm-fanning so‘nggi yutuqlarga muvofiq rivojlanishini ta’minlash.

7. Iqtidorli yoshlarni ilm-fanga keng jalb etishni ta’minlagan holda innovatsion ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, mavjud ilmiy maktablarni saqlab qolish va yangilarini yaratish, ularning kadrlar salohiyatini mustahkamlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. http://marifat.uz/marifat/ruknlar/olii-talim/3856.htm
2. https://teacher.yandex.ru/posts/perevernutyy-klass-preimuschestva-i-nedostatki
3. https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/31756-aloqa-va-axborotlashtirish-xizmatlarining-tarkibi-5
4. https://www.andstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/7676-aloqa-va-axborotlashtirish-xizmatlarining-tarkibi-5
5. https://yuz.uz/uz/news/-mobil-aloqadan-qancha-aholi-foydalanadi
6. https://cemc.uz/uz/page/2437/raqamli-texnologiyalar-iqtisodiy-yuksalishning-muhim-omili

O‘ZGA MADANIYATNI O‘ZLASHTIRISHDA MADANIY SHOK MASALALARI

Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti
katta o‘qituvchi, p.f.d., (PhD)

Madaniyatga moslashish masalalari yuzasidan xorijdagi kabi mamlakatimizda ham ko‘p sonli izlanishlar olib borilgan. Ular orasida muhojirlarning psixologik jihatdan madaniyatga moslashuvi borasidagi tadqiqotlar muhim o‘rinlardan birini egallaydi. O‘zga madaniyat bilan muloqot jarayonida yangi badiiy qadriyatlar, ijtimoiy va moddiy hodisalar, insonlar xatti-harakati bilan tanishish amalga oshadi. Bu hodisalarning barchasi o‘zga madaniyatga xos bo‘lgan dunyo manzarasi, diniy aqidalar, qadriyatlar, me’yor va shartlar, tafakkur shakllariga bog‘liq bo‘ladi. Albatta, bunday uchrashuvlar insonlarni ma’naviy jihatdan boyitadi, ularning hayotini ranh-barang va qiziqarli qilishga hissa qo‘shadi. Ammo ayrim hollarda o‘zga madaniyat bilan bunday aloqa o‘rnatish bu madaniyatni tushuna olmaslik bilan bog‘liq turfa xil muammolarni ham keltirib chiqaradi. Inson o‘zi tug‘ilib o‘sgan dastlabki madaniy muhitini tark etar ekan, o‘zga madaniy sharoitlarda unga butunlay yangi bo‘lgan his-tuyg‘ularni boshidan kechiradi. Bu tuyg‘ularning aksariyati kutilmagan va juda kuchli bo‘lib, tushunmovchiliklarga sabab bo‘lishi, oxir-oqibat esa, yangi madaniy muhitga nisbatan adovatni ham keltirib chiqarishi mumkin [1,136]. Hattoki, kundalik hayotda uchraydigan oziq-ovqat sotib olish, do‘konlarning noodatiy ish vaqtlari, ayrim mamlakatlardagi chap taraflama harakat kabi mayda-chuydalar ham inson hayotini ma’lum paytga qadar chalg‘itishi mumkin.

Eng ko‘p tushunmovchiliklar o‘zga madaniyat milliy oshxonasi taomlari bilan tanishish chog‘ida va ayrim kundalik xatti-harakatlarda yuzaga keladi. Masalan, nemis xalqi judayam faxrlanib iste’mol qiladigan “Himmel und Erde“ (osmon va yer) deb ataluvchi taom mavjud. Uning tarkibini bir idishda alohida tortiladigan olmali (“osmon”) va kartoshkali (“yer”) pyure tashkil qiladi. O‘z-o‘zidan ayonki, bu ikki mahsulot bir-biriga mos kelmaydi, bunga odatlanmagan organizmda esa noqulaylik keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, kundalik hayotda burunni qattiq qoqish o‘zbek madaniyatida beodoblik hisoblansa, nemis madaniyatida bu oddiy hol hisoblanadi.

Yangi madaniyatning insonga nisbatan qattiq ta’sirini mutaxassislar “madaniy shok” deb nomlashadi. Madaniyatlararo muloqot tadqiqotchisi Sh.Usmanovaning fikricha, madaniy shok – individning o‘ziga tanish signallar bo‘lmagan yangi muhitda o‘zini ma’lum muddat noqulay, besaranjom his qilishidir [2,111]. Madaniy shok termini 1955-yilda antropolog Kalvero Oberg tomonidan taklif qilingan. Olimning fikricha, madaniy shok ham muayyan belgilar (qo‘lni qayta-qayta yuvish, jahldorlik, asabiylashish va h.k.) ni o‘zida aks ettirgan kasallikka o‘xshaydi. Agarda u to‘g‘ri yo‘l bilan davolansa (ya’ni, muhojir til o‘rgansa, do‘stlar orttirsa va h.k.) muhojir yangi madaniy muhitga moslashishi va o‘zini uyidagidek his qilishi mumkin bo‘ladi [3,177-182]. Hozirgi kunda yangi madaniyat tajribasi yoqimsiz yoki shokka soluvchi hisoblanadi. Chunki u birinchidan, kutilmagan bo‘ladi, ikkinchi tomondan shaxsning o‘z madaniyatiga nisbatan salbiy baho berishiga olib kelishi mumkin.

Odatda madaniy shokning olti shakli kuzatiladi:

1) Psixologik moslashuvga erishish yo‘lidagi qiyinchiliklardan zo‘riqish;

2) Do‘stlar va yaqinlardan ayrilish, moddiy va ma’naviy holati, kasbi, o‘zligini yo‘qotish hissi;

3) Yangi madaniyatdagi yolg‘izlik hissi, bu ushbu madaniyatdan voz kechishga olib kelishi mumkin;

4) Rollardagi buzilish va o‘zlikni anglash hissining buzilishi;

5) Madaniy tafovutlarni anglab yetgandan so‘ng, tushkunlikka tushish va ushbu madaniyatdan voz kechish tashvishi;

6) Vaziyatni boshqara olmaslikdan qo‘rqish hissi [1, 137-138].

Madaniy shokning asosiy sababi madaniyatlararo tafovutlarga borib taqaladi. Har bir madaniyatda ko‘plab belgi va obrazlar hamda turli vaziyatlarda inson avtomatik ravishda amalga oshiradigan xatti-harakat stereotiplari mavjuddir. Inson yangi madaniy sharoitga tushib qolsa, o‘zi odatlangan oriyentatsiya tizimi noadekvat bo‘lib qoladi. Bunga sabab insonning o‘z madaniyati dunyo haqidagi boshqacha tasavvurlarga, o‘zga me’yor va qadriyatlarga xulq-atvor va sezgilarning o‘zgacha stereotiplariga asoslangan bo‘ladi. Odatda o‘z madaniy sharoitlarida

yurgan inson o‘zida yashirin, tashqaridan sezilmaydigan madaniyatining bir qismi mavjudligi haqida o‘ylab ham ko‘rmaydi.

Amerikalik tadqiqotchi Richard Uiver bu vaziyatni ikki aysberg to‘qnashuviga o‘xshatadi: aynan “suv ostida”, “noaniqlik” darajasida qadriyatlar va mentalitet (zehniyat)larning asosiy to‘qnashuvi sodir bo‘ladi. Olimning tadqiqotiga ko‘ra, ikki madaniy aysberglar to‘qnashuvi natijasida avval anglashilmagan madaniy tushunchalar anglash bosqichiga ko‘tariladi va inson o‘z madaniyati singari o‘zga madaniyatga ham katta e’tibor qarata boshlaydi [4,159-160]. Individ o‘zga madaniyat bilan munosabatga kirishgandagina o‘z qadriyat va me’yorlarining xatti-harakatini nazorat qiluvchi bu yopiq tizimning mavjudligini hayratlanib anglay boshlaydi. Buning natijasida ruhiy, ayrim hollarda hatto jismoniy noqulaylik – madaniy shok sodir bo‘ladi.

Madaniy shok holati muloqot jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Har bir inson o‘zining muloqotga layoqatliligini o‘z-o‘zidan sodir bo‘luvchi jarayon deb tushunadi va toki o‘zi tushunarsiz vaziyatga tushgunicha bu layoqat uning hayotida qanday rol o‘ynashini anglamaydi. Muloqotdagi muvaffaqiyatsizlik, odatda, insonda dil og‘rig‘i va ko‘ngil qolish tuyg‘usini uyg‘otadi. Biroq bu vaziyat insonning dilidagi og‘riq o‘zining muloqotga tayyor emasligidan kelib chiqqan, degan fikr uyg‘otmaydi. Buning sababi til bilmaslik emas, balki boshqa madaniy muhitning madaniy ma’lumotlarini tushunib olish ko‘nikmasi, o‘zga madaniyat vakilining psixologik muvofiqligi, ularning qadriyatlarini tushunish va qabul qilish layoqatidir.

Madaniy shok belgilari turlicha bo‘lib, ular idish-tovoq, ko‘rpa-to‘shak, kiyim-kechak tozaligi, suv yoki yeguliklar sifati haqida qayg‘urishdan tortib, uyqusizlik, qo‘rquv, asabiylashish kabi organizm funksiyalarining buzilishigacha bo‘lishi mumkin. Ular depressiyaga, ichkilikbozlikka yoki giyohvandlikka, hatto o‘z joniga qasd qilishgacha olib kelishi mumkin [2,112]. Madaniy shok o‘zining turiga ko‘ra bir necha oydan bir necha yilgacha davom etishi mumkin. Bu shaxsning individual o‘ziga xosligiga bog‘liq.

Albatta, madaniy shok faqat salbiy jihatlarga ega emas. Zamonaviy tadqiqotchilar uni yangi sharoitlarga shunchaki moslashish jarayoni sifatida talqin qiladilar. Bundan tashqari, bu jarayon mobaynida shaxs yangi madaniyat va undagi xulq-atvor me’yorlari haqida bilimga ega bo‘ladi, ruhiy zo‘riqishga qaramasdan madaniy jihatdan rivojlanib boradi. Boshqacha qilib aytganda, madaniyatli insonga aylanadi [1, 139].

Oliy o‘quv yurti talabalariga madaniyatlararo muloqotni o‘rgatishda madaniy shok haqidagi ma’lumotlarni berish juda muhimdir. Ushbu ma’lumotlar ilk bir o‘zga madaniyat muhitiga tushgan insonlarda to‘gri qaror qabul qilish, o‘zga madaniyatga nisbatan adovat uyg‘otmaslik, o‘z madaniyatining o‘zgachaligini

ruhan his qilish va bag'rikenglik hissini uyg'otishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, madaniy shok hodisasining oldini olishga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации. М., Высш.шк., 2005. - 310с.
2. Usmanova Sh., Rixsiyeva G. Madaniyatlararo muloqot. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2017. – bet 22. (Usmanova Sh., Rikhsiyeva G. Intercultural communication. Study guide. Tashkent, 2017. - page 22.)
3. Oberg K. Cultural schock: Adjustment to new cultural environments // Practical Anthropology. № 7, 1960. P. 177-182.
4. Weaver R.L. Understanding Interpersonal Communication. Harper Collins College Publishers, 1996. P.159-160.
5. Гузикова М.О., Фофанова П.Ю. Основы теории межкультурной коммуникации. Учебное пособие. Екатеринбург, Изд-во. Урал. Ун-та, 2015. стр. 37. (Guzikova M.O., Fofanova P.Yu. Fundamentals of the theory of intercultural communication. Tutorial. Ekaterinburg, Publishing house. Ural. Univ., 2015. p. 37.)
6. Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna. (2022). INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A THEORETICAL AND PRACTICAL SCIENCE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(12), 456–459.
7. Sabirjanovna P.Z. (2023, February 6). ISSUES OF CULTURE SHOCK IN ADAPTATION TO ANOTHER CULTURE - Journal of Modern Educational Achievements, (Vol. 3, No. 3, pp. 240-244)
8. Sobirjonovna, P. Z. (2020). Deutsch macht uns Spaß. *Ўқув қўлланма. Қўқон. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг*, 648-065.
9. Mamadodilovna, M. N. (2021, April). STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH IN GERMAN. In Archive of Conferences (Vol. 22, No. 1, pp. 93-95).
10. Mamadodilovna, M. N. (2022). Einsatz der Kommunikationsstrategien für die Förderung des Sprechens im DaF-Unterricht. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
11. S. Haqnazarova**.** Translation and Literary Influence on The Work of Abdulla Sher. pp. 92-93
12. S.Khaknazarova.The Expression of Nationalism in the work of Abdullah Sher. P.90-92.
13. Yusupova D. Technology for the development of teaching traditions in german lesson. International Confernce on Advance research in Humanities, Sciences and Education.Switzerland conference. February 25th 2023.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ ТИЗИМИДА МАКОН ДЕЙКСИСИНИ ИФОДАЛОВЧИ СИНТАКТИК БИРЛИКЛАР

Арчабаева Наргиза Насимовна

Ҳозирги кунда чет тилларни ўрганиш ва ўргатишнинг самарадорлигини оширишда лингвистика назарияларнинг ўрни ва аҳамияти катта. Ҳозирги

даврда хорижий тилларни мукаммал ўрганмасдан туриб, буюк бобомиз айтган ана шундай марраларга эришиб бўлмайди, десак, адашмаган бўламиз. Бундай ўткир талабга амал қилиб, келгуси йилда физика ва чет тилларини ўрганишни устувор йўналиш этиб белгилашни таклиф этаман. Шу мақсадда келгуси йилда таълимнинг барча бўғинларида ушбу фанларни ўқитиш сифатини тубдан ошириш, ихтисослашган мактаблар очиш, малакали педагогларни жалб этиш каби тизимли ишлар амалга оширилади", деб таъкидладилар. Бу эса мазкур соҳа тадқиқотчилари олдига тилшуносликнинг назарий ва амалий соҳаларига доир масъулиятли вазифаларни қўяди. Дарҳақиқат, тил воситасида ахборот алмашинуви, ўзаро ҳамкорлик, коммуникация юзага келади. Илм-фан, техниканинг гуркираб ривожланиши ва илмий-техник ахборотнинг кенгайиши муносабати билан тилшунослик ва таржиманинг амалий аҳамияти ҳам ошиб бормоқда. Лингвистика назариясини мукаммал билишда қардош бўлмаган тиллар тизимида, яъни инглиз ва ўзбек тилларидаги макон дейксисини ифодаловчи синтактик бирликларнинг ўрни ва аҳамияти катта. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида категориал дифференциал синтактик-семантик белгилардан субстанциаллик базасида локатив адессив, локатив аллатив, локатив аблатив, локатив транслатив, локатив объект, локатив инструментал, локатив тарз семалар аниқланади. Шу жиҳатдан, маконга ёки локатив семаларга ишора қилувчи синтактик бирликларнинг микроконтекстда ифодаланишини кўрсатиб бериш лозим.

Бадиий асарлардан йиғилган мисолларнинг гувоҳлик беришича, локатив семани анафорик ифодаловчи воситалар турлича лексемалар ёрдамида берилиши мумкин. Инглиз тили мисолида тагмаънодаги локатив семаларнинг қандай вариантлар бўлишидан қатъий назар, улар қуйидагича ифодаланади:

I. Тагмаънодаги локатив семанинг адессив, аллатив, аблатив вариантлари ифодаланганда маконни эслатувчи анафорик восита there равиши ёрдамида берилади:

1) He had been <u>in the office</u> alone. Haso was <u>there</u> as well.[1.159]

2) Igor run over <u>to their yard.</u> When he washalf-way <u>there</u> he stopped and then walked on.[1.119]

3) He had got back <u>from the town</u>. Magus was a good man and everybody <u>there</u> esteemed him.[1.268]

Ушбу берилган мисолларда in the office (1) локатив адессив, to yard (2) локатив аллатив, from the town (3) локатив аблатив синтаксемаларни ифодаласада, макон дейксиси there воситасида ифодаланади. Маълумки, бадиий матнларда сўзловчи асосан асар муаллифи ҳисобланиб, унинг

тингловчиси китобхон бўлиб, содир бўладиган ёки содир бўлмайдиган иш-ҳаракат макони ҳар иккаласи учун ҳам узоқдалигини ифодалайди.

Тагмаънодаги локативлик вариантлари ифодалаган семаларнинг ҳар учаласига ҳам there ифодалаган макон семанинг мослиги тилшуносликнинг назарий масалаларидан бири ҳисобланади. Бадиий матндаги ифодаланган субъектга эътибор берилганда улар асосан 3-шахс кўпроқ берилади.

II. Here равиши ёрдами:

1) Florik was happy in his dream saloon. We hope to see here again.[1.52]

2) He came over to the barber and pointed to the street outside the window. And here we go upsetting ourselves over nonsense, over uniforms.[1.164]

3) When Yellow Dodo returned from the Secretary's office with his face wreathed in smiles, no further remarks were passed, lither by Florik or by Haso. "I didn't expect to meet here".[1.166]

Ушбу гапларда маконга ишора қилувчи синтактик бирлик here – in … saloon (1), to the street (2) локатив элементларга ишора ёки эслатиш кўзга ташланади, аммо учинчи гапда тагмаънодаги локативлик имплицит тарзда берилган. Демак, here учинчи гапдаги from the Secretary's office бирлигига таалluқли эмас. Ёки from here ёрдамида ҳам ишора қилинган макон эксплицит ёки имплицит ҳолатда берилиши мумкин:

а) Экцплицит тарзда:

The old women ran out of the station quicker then was decent at her age and got away from here.[1.73]

б) Имплицит тарзда:

I live in Yarden Zane. It is not very far from here.[1.147]

III. Where нисбий олмоши ёрдамида. Анъанавий грамматикаларда мазкур нисбий олмоши ўрин эргаш гапларни боғлайдиган восита деб тан олинади. Аммо, у релативлик муносабат билан биргаликда бош гапда берилган субъект ёки шахснинг бажарган иш ҳаракатининг маконига ишора қилиш билан бирга, ўша маконда яна бошқа бир иш ҳаракатнинг бажарилганлиги ёки ижро этилишини таъкидлайди.

1) Samko went on standing in the same spot where she had stood three days before.[1.308]

2) Yellow Dodo left the building of the district secretariat, but didn't know where to go.[1.166]

3) They were women from the court where Igor lived.[1.251]

4) He reached Yarden Zane, where he receded into the shadows and merged with the darkness.[1.323]

5) He walked heroically right across the middle of the square, where Eve had stood and suffered these days before.[1.308]

Мисоллардан тагмаънодаги локативликни ифодалаган the building of the district secretariat, from the court, in the same spot, Yarden Zane, across the middle of the square синтактик бирликлар локативликнинг турлича вариантларини ифодаласада, релатив олмоши where тагмаънодаги ифодаланган иш-ҳаракатига қўшимча ахборот мавжудлигини, яъни матни кенгайтириб, уни тўлғазиб бермоқда. Демак, қўшимча ахборот ёки иш ҳаракати, шахс ёки нарса-предметни айнан тагмаънодаги макон доирасида содир бўлишини таъкидлайди.

Ўзбек тили мисолида маконга ишора қилувчи воситалар ҳам ҳар хил синтактик бирликлар ёрдамида ифодаланиши мумкин. Улар “бу ерда”, “у ерда”, “шу ерда”, “у ерга”, “шу ерга”, “у ердан”, “шу ердан” кабилар ёрдамида берилиб, тагмаънодаги локативлик семанинг вариантларига уларнинг ифодалаган локатив синтаксемалар мос келиши ёки мос келмаслиги мумкин:

1. **“Бу ерда” ёрдамида:** Саф тортиб турган бир неча хонадон ўтдик ва қабулхона залига етдик. Бу ерда уч марта таъзим бажо келтирдик.[2.174]

Бу ерда равиши асосан сўзловчига яқин бўлган маконга ишорадир. Бадиий матнда иш-ҳаракат бажарувчи асосан учинчи шахсдан иборат бўлиб, муаллиф китобхонга асар қаҳрамонини ёки персонажни гапиртиради ва унинг ахбороти билвосита муаллиф орқали ўқувчига етказилади, аммо “бу ерда” орқали ишора қилиш маконнинг яқинлиги фақат муаллиф тасвирлаётган персонажгадир.

2. “Шу ерда” синтактик бирлик ҳам “бу ерда” каби локатив адессив семани ифодаласада, тагмаъно локатив адессив, аллатив синтаксемаларга ишора қилишда ишлатилади.

Жуялик одамларнинг йўл бошлаши билан гимназияга келиб кирди. Шу ерда унга хатни тушинтириб бердилар.[3.252]

3. “У ерда” синтактик бирлик маконга ишора сифатида ишлатилганда, гапдаги иштирокчи субъект асосан биринчи ва учинчи шахслардан иборат бўлиб, ишора қилинган макон улардан узоқдалигини ифодалайди:

1) Биз сарой ичига кирдик, у ерда мен дарахт тагида ўзини ҳимоя қилган ҳалиги жирканч махлуқлардан учтасини кўрдим.[2.206]

2) Маориф комиссарлигига мурожаат қилдим. У ерда ҳам бу ташаббусни қутлаб Болалар адабиёти нашриётининг харажатини берадиган бўлдилар.[3.398]

3) “Бу ерга”, “шу ерга” ёрдамида макон дейксиси ифодаланганда, ишора қилинган макон сўзловчига яқинлиги ёки сўзловчининг маконнинг ўзида жойлашганлигини ифодалаб, локатив аллатив семани ифодалайди.

а) – Йўқолинг алдамчилар, бизнинг мажлисда сизга ўрин йўқ!

- Сизларга бу ерга келишга ким ижозат берди?[3.37]

б) Маймун ўзини дарҳол деразага урди, у ердан тарновга тармашди. Бу ерга ҳар томондан юзларча одамлар келишди.[2.107]

в) Ибодатхонадаги ашё ва зийнатларни олиб чиқишган, у анча вақтдан бери бўм-бўш ётган. Шу ерга мени жойлаштирмоқчи бўлишди.[2.15]

4) "У ерга" маконнинг сўзловчидан узоқлигини ифодалаб, тагмаънодаги локатив аллатив синтаксемани ифодаловчи маконга ишора қилинади. Москвага ўқишга жўнамоқчиман. У ерга энг ози тўрт йиллар бўлсам керак.[3.21]

5) "У ердан" ёрдамида маконга ишора қилинганда тагмаънодаги локативликдан субъектнинг узоқлашиш ҳолатини ифодалайди:

1) Низомий номли Давлат педагогика институтига адабиёт ўқитувчиси бўлиб келди. У ердан шампансий пробкасидай отилиб Марғилонга тушди. У ердан ҳам ҳайдалди.[3.431]

2) Шу мамлакатда яшаб турган пайтимда, у ердан жўнаб кетишимга уч ой қолганда бўлиб ўтди.[2.237]

6) "Ўша ердаги" ёрдамида:

Чирчиқ лабига солинган азот заводига экскурсияга чиққанлар, ўша ердаги ишчиларнинг умумий ётоқхоналарига қўнмоқчилар.[3.61]

7) "Бу ердаги" ёрдамида:

Бу институтда сақланадиган китоблар ўзбек халқининг бебаҳо ва дахлсиз маданий бойлигидир. Бу ердаги кўп китоблар жаҳонда ягона нусхалар ҳисобланади.[3.431]

8) "Ўша ёққа" ёрдамида:

Мьюноди, бунақа суҳбатларни шаҳардан 20 миля узоқда жойлашган чорбоғимда олиб борилгани маъқул, эртагаёқ ўша ёққа борамиз.

Хулоса сифатида шуни айтиб ўтиш лозимки, макон дейксисини анафорик жиҳатдан ифодаланиш воситалари инглиз тили мисолида there, here, where, which, behind, through which, in the centre of which, in front of which, in front of it, in the midest of them, anywhere кабилар ёрдамида намоён бўлса, ўзбек тилида эса бу ерда, шу ерда, у ерда, бу ерга, шу ерга, у ерга, у ердан, ўша ердаги, бу ердаги, ўша ёққа кабилар ёрдамида ифодаланади. Буни биз машҳур адиблар Рудольф Жасик, Жонатан Свифт ва Ғафур Ғулом асарлари мисолида кўрдик. Бу эса инглиз ва ўзбек тилларининг ниҳоятда бой синтактик-семантик белгиларга эга эканлигини кўрсатиб турибди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Rudolf Jasik. St. Elizabeth‘s Square. – Artia, 1964.
2. Жонатан Свифт. Гулливернинг саёҳатлари. – Тошкент, 1974.

3.Ғафур Ғулом. Асарлар. Олтинчи том. – Тошкент.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI RIVOJLANISH MARKAZLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHGA MO'LJALLANGAN TEXNOLOGIYALAR SAMARADORLIGI

M.M.Rizayeva
Katta o'qituvchi,
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari
direktor va mutaxassislarini
qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish instituti

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda ilmiy adabiyotlarda o'quv jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga tobora ko'proq e'tibor berilmoqda, ammo hamma amaliyotchilar ham ta'limiy jarayonda undan to'g'ri foydalana olmaydilar. Bolalarning rivojlanishini o'rganish shuni ko'rsatadiki, aqliy jarayonlar o'yin holatida boshqa faoliyat turlariga qaraganda samaraliroq rivojlanadi, shuning uchun o'yinga tayanish tarbiyalanuvchilarni ta'limiy ishlarga jalb qilishning eng muhim usuli hisoblanadi. "O'yinli pedagogik texnologiyalar" tushunchasi pedagogik jarayonni turli xil pedagogik o'yinlar shaklida tashkil etishning metodikasi va uslublarining juda keng guruhini o'z ichiga oladi.Ya'ni, aniq belgilangan ta'lim maqsadi va tegishli pedagogik natijaga erishish ahamiyatga ega bo'lib, ular o'z navbatida asoslanadi va tavsiflanadi. Maktabgacha ta'lim bolaning tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. U ta'limning keyingi bosqichlarida, shuningdek, butun hayoti davomida rivojlanib boradi. Davlat o'quv dasturi kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan. Bu maktabgacha ta'lim va tarbiya jarayonida bolalar faoliyatining turli-tuman turlarida shakllanadigan kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Kompetensiya – bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlari majmuidir. Kompetentli bola o'z bilim, ko'nikma va malakalarini muayyan vaziyatda safarbar qilishi va qo'llashi, o'z maqsadiga erishishi va rivojlanishning har bir bosqichida yoshiga mos keladigan vazifalarni hal qilishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv bolalarning bilish bilan bog'liq bo'lgan ehtiyojlari, muammolar va imkoniyatlarga samarali javob berish qobiliyatini shakllantirish,

axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni rivojlantirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, shaxsiy ("Men" konsepsiyasi) ni shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

MTTdagi guruhlarda o‘yin shakli va texnikasi ta’limiy talablar va vaziyatlarga ko‘ra tanlanadi. Bunday yondashuv tarbiyalanuvchilarning ta’limiy faoliyatdan olinadigan natijalari oshishiga turtki beradi. Ta’limiy faoliyatda o‘yin texnikasi va vaziyatlarini amalga oshirish quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshiriladi:

1. Bolalar uchun didaktik maqsad o‘yin vazifasi shaklida beriladi.
2. Ta’limiy maqsad o‘yin qoidalariga bo‘ysunadi.
3. O‘yinda bolalar yangi ma’lumotlarni erkin holda o‘zlashtiradilar. Maktabgacha ta’lim yoshida bola o‘yin jarayonida katta imkoniyatga egaligini ta’kidlashimiz joiz. Boshqa faoliyatlardan farqli o‘laroq o‘yin jarayonida mustaqil bo‘lish, tengdoshlari bilan o‘z xohishiga ko‘ra muloqot qilish, o‘yinchoqlar tanlash va turli xil vositalardan foydalanish, o‘yin maydonchasi bilan mantiqan bog‘liq bo‘lgan muayyan qiyinchiliklarni yengish, uning qoidalariga bajonidil amal qilish kabi qoidalarni ob’ektiv qabul qiladilar. Masalan, "to‘rtinchisi ortiqcha" o‘yinida predmetlarning xususiyatlari va sifatlari aniqlanadi, konkretlashtiriladi va boyitiladi. Tarbiyalanuvchilarning sezgi, tasavvur va bilimlari standartlashtiriladi. Bunda bolalar predmetlarning o‘xshashligi va farqlarini asosli belgilar bilan aniqlashni o‘rganadilar. Umumlashtiruvchi so‘zlarni ma’nosini tushunishga harakat qiladilar, o‘yin jarayonida so‘z boyliklari oshadi. Tarbiyachi jarayonda bolalarga yo‘naltiruvchi savollar berib boradi. Jarayon qiziqarliligi bilan birga bolalar yangi bilimlarni o‘yin tarzida o‘zlashtiradilar. Nutq o‘stirish bo‘yicha ta’limiy faoliyatlarda esa “Do‘stim ismini bosma harflarda yozaman” o‘yinining ahamiyatini ta’kidlash zarur. O‘yin qoidasiga ko‘ra tarbiyachi bolalarga do‘stlik va o‘z do‘stlari haqida gapirib beradilar, o‘z ismlarining ma’nosini biladilar. Yozish malakalari rivojlanadi, mayda qo‘l motorikalari rivojlanadi. Bunda bolalarning nutqi rivojlanadi, yangi so‘zlar bilan boyiydi, voqealar ketma-ketligini eslab qolishga harakat qiladi va asar konstruksiyasini tuzishga harakat qiladi. Ayni ta’limiy topshiriqlar tarbiyalanuvchilarning nafaqat nutqini rivojlantiradi, balki diqqati, xotirasi, tasodifiy vaziyatlarda qaror qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. O‘yin asosida o‘rganish orqali olingan bilim va ko‘nikmalar boshqa o‘quv usullaridan olingan ma’lumotlarga qaraganda uzoqroq saqlanib qoladi. Ta’limning samarali jarayoni - bu erishilgan natija bilan dalillanar ekan, buning uchun o‘yin asosida va yaxshi ishlab chiqilgan va ta’limiy vazifalar to‘liq qamrab olingan metodikalar yaratilishi o‘ta dolzarbdir. Bujarayonda tadqiqotchilarning ilmiy farazlari va amaliy jarayon reallik bilan bir butunlikda olib borilishi muhim. O‘yinlarga asoslangan o‘rganish bu shunchaki mavzuga moslab harakat qilishni anglatmaydi. Aksincha, ta’limiy o‘yinlarning barcha turlari pedagogik ijodkorlik

talab etadi. Bu borada ta'limiy o'yinlarni o'quv jarayoniga kiritish uchun uchta yondashuvni tahlil qilamiz: 1. Birinchi yondashuvga ko'ra tarbiyalanuvchilar ehtiyojiga muvofiq o'yinlar loyihalashtiriladi va yaratiladi.

2. Ikkinchi holatda esa tarbiyachi-pedagog tarbiyalanuvchilarning egallagan bilim, ko'nikma, malakalariga o'yinlarni loyihalashtirish nazarda tutiladi.

3. Uchinchisi samarali o'rganish uchun muhit yaratashni ko'zlaydigan moslashuvchan o'yinlarni mashg'ulotlari tarkibiga kiritish. Ushbu uchta holatda ham o'yinlar bolalarni o'ziga ishongan va mustaqil fikrlaydigan bo'lishiga yordam beradigan o'qitishni individualizatsiya qilish uchun moslashtirilishi mumkin. Ijtimoiy hayot va ta'lim jarayoni muhitidagi o'zgarishlar hamda eng asosiysi maktabgacha yoshdagi bolalarning elektron vositalardan foydalanishi pandemiya davrida reallashdi. Ya'ni maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar ham mobil qurilmaldardan ma'lumotlarni o'zlashtirishga qiziqishi yuqoriligi aniqlandi. Shunday ekan, o'yin texnologiyalarini mobil ilovalar shaklida yaratish zaruriyati mavjudligini ta'kidlaymiz. Bunday ilovalardan maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhidagi multimedia resurslarini qo'llagan holda faol qo'llash ko'nikmalari tarbiyachipedagoglarda shakllanayotganini ta'kidlash zarur. Ayni jarayonda mobil ilovalarning mazmuni va tuzilishi ta'limiy maqsadlar va bolalar ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqilishi va ular bilan oldindan sinovlarni turli guruhlarda olib borilishi zarpup. Amalda, mobil ilovalarning yosh bolalarga ta'sirini tushunish va ularning yoshi va rivojlanish qobiliyatiga mos keladigan dizayndagi mobil ilovalarni yaratish uchun ko'proq tadqiqotlar o'tkazish zarur. Dalillar shuni ko'rsatadiki, ta'limiy mobil ilovalardan bolalarni nafaqat o'yinni samarali o'ynashda, balki o'rganish nuqtai nazaridan undan maksimal darajada foydalanishni qo'llab-quvvatlash muhimligi aniqlangan. Mazkur ehtiyojning mamulvjudligini inobatga olib, ta'limiy multimedia resurslarini har bir o'rganilishi zarur bo'lgan soha yo'nalishlari bo'yicha yaratilishi zarurligini ta'kidlaymiz. Zero bunday resurslar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib boriladigan ta'limiy jarayonlar samaradorligini ta'minlash bilan birga integratsion ravishda ta'limdagi uzluksizlik muammosiga ham yechim bo'la oladi. Sababi umumta'lim maktablari boshlang'ich sinflarida fanlar kesmida multimedia resurslari yaratilganligi fikrimizga isbot bo'ladi. Shu o'rinda mul'timediali ta'limiy o'yinlarning funksiyalarini tasniflaymiz:O'yinda bolaning o'zini anglash funksiyasini alohida ta'kidlashimiz zarur. O'yin, bir tomondan, bola amaliyotda o'ziga xos hayotiy qiyinchiliklarni bartaraf etish loyihasini qurish va sinovdan o'tkazish, boshqa tomondan, maqsadga erishish yo'llarini aniqlashga imkon beradi. O'yinning kommunikativ funksiyasi esa bolalar o'zaro bog'liq ravishda hamkorlik qiladi, muloqotga kirishadi. O'yinning diagnostik funksiyasi tarbiyachiga bolaning turli xil holatlarini (intellektual, ijodiy, hissiy va hk.) diagnostika qilish imkoniyatini

beradi. Shu bilan birga, o‘yin "o‘zini namoyon qilish maydoni" bo‘lib, unda bola erkin harakatlarda o‘zining kuchli va qobiliyatlarini sinab ko‘radi, o‘zini namoyon qiladi va o‘zini tasdiqlaydi. O‘yinning terapevtik vazifasi – bu o‘yinni bolaning xulq-atvori, muomalasi, o‘rganishi natijasida yuzaga keladigan turli xil qiyinchiliklarni bartaraf etish vositasi sifatida ishlatishdir. O‘yin terapiyasining samarasi bola rol o‘ynash orqali qabul qiladigan yangi ijtimoiy munosabatlar amaliyoti bilan belgilanadi. Aynan yangi haqiqiy munosabatlar amaliyoti, bunda rolli o‘yin bolani ham kattalar bilan, ham tengdoshlari bilan majburan emas, erkinlik va hamkorlik munosabatlariga kirishtiradi, bu oxir-oqibat terapevtik ta’sirga olib keladi. Rivojlantirish funksiyasi – bolaning shaxsiy ko‘rsatkichlari tarkibiga ijobiy o‘zgarishlar, qo‘shimchalar kiritish mavjud. O‘yinda bu jarayon tabiiy ravishda, qiziqarli tarzda sodir bo‘ladi. O‘yinning zavqlantirish funksiyasi,8 ehtimol uning asosiy funksiyalaridan biridir. Chunki maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar ko‘ngilochar va xushkayfiyat bag‘ishlovchi holatlarda idroki faol rivojlanishi olimlar tadqiqotlarida ko‘p bora o‘z isbotini topgan. Ta’limiy faoliyatda o‘yin texnologiyalaridan foydalanilganda an’anaviy ravishda olib boriladigan mashg‘ulotlardan farqli ravishda tarbiyalanuvchilarning faollashgani, yangi ma’lumotlarni oson o‘zlashtirgani, muammoli vaziyatlarga yechim izlashga kirishishini kuzatish mumkin. Shuningdek, bolalar jarayonda FIKRLAYDI, vaziyatni TAHLIL qiladi, ongli ravishda materialga nisbatan O‘Z ShAXSIY FIKRIni bildiradi. Ushbulardan xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi zamonaviy ta’limning oltin qoidasi bo‘lmish – shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim mazmuni o‘yin texnologiyalari negizida boyiydi va rivojlanadi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar idrokning yorqinligi va tezkorligi, tasvirlarga kirish qulayligi bilan ajralib turadi. Tarbiyalanuvchilar har qanday faoliyatga, ayniqsa, o‘ynashga osonlikcha jalb qilinadi. Shu o‘rinda ta’limiy jarayonda qo‘llaniladigan o‘yinlarning ahamiyati ta’lim darajasi ko‘rsatkichi bo‘yicha dunyo mamlakatlari reytingida yuqori o‘rinlarda turuvchi mamlakatlar(Germaniya, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Daniya)9 ta’lim tizimda keng o‘rin egallagan va ularning ahamiyati yuqori baholanadi. Sababi mazkur davlatlar ta’lim tizimida ta’lim oluvchiga erkinlik yaratilgan holda o‘qitish metodikalariga alohida urg‘u beriladi. O‘yinlarga asoslangan innovatsiyalar zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylandi. Zamonaviy jamiyatning yaxshi integratsiyalashgan a’zosi bo‘lish uchun o‘qish va yozishning asosiy ko‘nikmalarini egallash kifoya qilmaydi. Innovatsion ta’limiy metodlar tarbiyalanuvchilarga interaktiv usulda maqsad va vazifalarga erishish yo‘lida ishlashning yangi usullarini kashf etishlariga imkon beradi.

Ta’lim jarayonini faollashtirish va zamonaviylashtirishga qaratilgan maqsadlarning markazida o‘yin faoliyati tan olinishi ham bejiz emas. Sababi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va bolalarga beriladigan erkinliklar bu shunchaki

bolalarni maqsadsiz vaqtini o‘tkazish emas, aksincha ularga ta’lim dasturlaridagi materiallarni bosim va kuchli nazoratdan xoli bo‘lgan didaktik o‘yinlar vositasida berishni anglatadi. Bunda esa maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagogi o‘yinlarning funksiyalarini va tasnifini to‘g‘ri tushunishi, texnologiyalarni maqbul tarzda jarayonda qo‘llashi katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. R.Ishmuxamedov va b. “Tarbiyada innovatsion texnologiyalar”, Toshkent, 2010.
2. Ishmuxamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari (2 kitob).—T.: TDPU, 2010
3. Babaeva T.I., Rimashevskaya L.S. «Kak razvivat vzaimootnosheniya i sotrudnichestvo doshkolnikov v detskom sadu. Igrovыe situatsii, igrы, etyudы: uchebn-metodicheskoe posobie - SPb.: OOO «IZDATELSVO «DETSTVO-PRESS», 2012.
4. Yermolaeva M.G. Igra v obrazovatelnom protsesse: Metodicheskoe posobie/ M.G. Yermolaeva. – 2-ye izd., dop. – SPb.: SPb APPO, 2015.
5. United Nations Development Programme. Human Development Index (HDI): Education Index [URL: hdr.undp.org].
6. “Ilk qadam” davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘quv dasturi. Mualliflar: I.V.Grosheva, L.G.Yevstafyeva, D.T.Mahmudova, Sh.B.Nabixonova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova. T., 2018-y.
7. G.M.Sharipova, Sh.Yakubova. “Maktabgacha ta’lim muassasalarda musiqa o‘qitish metodikasi”, Toshkent, “Cho‘lpon”, 2009-yil. (O‘quv qo‘llanma).
8. O.P.Radыnova, A.I.Katinene, M.L.Palavandishvili. Muzыkalnoe vospitanie doshkolnikov. Uchebnoe posobie - Moskva, 1998 g.

MIFOPOETIKA BADIIYATI

Aliyeva Mehrinoza

AndDU doktoranti

Mifopoetika mif, mifologik obrazlar va motivlarning badiiy rivojlanishi va o‘zgarishi yo‘llarini o‘rganadi, matnga arxaik-mifologik unsurlarni kiritish, ularning turli davrlarda yozuvchilar ijodida namoyon bo‘lishining turli tamoyillarini ko‘rib chiqadi. "Mifopoetika" atamasining o‘zi Angliya-Amerika mifologik tanqid maktabi tomonidan kiritilgan va "qadimiy mif bilan bog‘liq bo‘lgan badiiy ijodning barcha janrlarini belgilash" deb aniqlik kiritilgan. Amerikalik olim G.Sloxover mif tuzilishiga katta e’tibor bergan. “Mifopoetika” monografiyasi muallifi turli davr va janrdagi ko‘p sonli san’at asarlarini tahlil qilar ekan, bitta va o‘ta qattiq mifologik tuzilmani ajratib ko‘rsatadi. Tadqiqotchi bu hodisani umumbashariy adabiy monomit sifatida belgilaydi, uning fikricha, u to‘rtta alohida tuzilish elementidan iborat. Bu "Adan" (qahramonning bolaligi haqidagi o‘ziga xos hikoya), "jinoyat va qulash", "sayohat", "qaytish yoki o‘lim".

Tadqiqotchi ushbu tuzilmani turli xil - to‘g‘ridan-to‘g‘ri miflarning o‘zida, XVIII-XIX-asrlar adabiyotida va jahon adabiyotida matnlarda ochib beradi.

Rus adabiyotshunosligida A.F.Locev [3] va E.M.Meketinskiylar [4] mifopoetikani keng va atroflicha tadqiq etishgan bo‘lsa, B.Sarimsoqov [5], J.Eshonqul [2] kabi o‘zbek adabiyotshunoslari ham mif bilan bog‘liq tadqiqotlar olib borishgan.

XX asr adabiyotida mifologizm nafaqat badiiy vosita, balki ijtimoiy dunyoqarashning aksi sifatida ham rivojlangan. Bungacha roman hech qachon mifologizatsiya maydoniga aylanmagan va badiiy fazo-zamon kontinuumidagi o‘zgarish ta’sirida yangi janr – neo-mifologik roman paydo bo‘lgan.

Shu bilan birga, E.M.Meletinskiy [4] ta'kidlaganidek, neomifologizm neopsixologizm, ya'ni XX asr romanlarida ularning ijtimoiy yo‘nalishini ta'kidlash uchun qo‘llanilgan ongsizning universal psixologiyasi bilan chambarchas bog‘liq edi.

Inson XXI asr ziyoratgohlarga intiladi. Bu katta sog‘inch, katta ochlik, katta tashnalik. O‘lim, uning niqob va taxalluslari bilan to‘lib-toshgan dunyoda, o‘lik suvlar yuvgan dunyoda bu tirik suvga chanqoqdir.Inson ruhi borliqning ma’nosini so‘raydi. Mif esa bu savolga o‘z belgilari bilan javob bermaydi. Shuning uchun afsonaga qiziqish nazoratsiz o‘sib bormoqda. Mif ishonmaslik davri, ishonchsizlik va gumon davri ortda qoldi. “Mif” tushunchasining mazmunini qanday talqin qilishimizdan qat’iy nazar, uning dolzarbligi mif sifatidagi zamonaviy madaniyatning muhim elementi ekanligini anglatadi. [1]

Mif nima? - ertak, fantastika, fantastika. "Bu emas"... Lekin mifni tushunish boshqacha. Uning nuqtai nazaridan, bu eski ta'riflar umidsiz ravishda eskirgan va faqat kundalik turlarda ro‘yxatga olingan. Qadimgi va zamonaviy miflar bizni hayajonlantirishda davom etmoqda, bizni fikrlashga undaydi. Axir, hatto qadimgi miflarda ham biz fan faqat yaqinlashadigan haqiqatlarni taxmin qilamiz. Mif hanuzgacha faol ma'no yaratish tamoyili sifatida qabul qilinadi.

XX asr adabiyotida mifologizm nafaqat badiiy vosita, balki ijtimoiy dunyoqarashning aksi sifatida ham rivojlangan. Bungacha roman hech qachon mifologizatsiya maydoniga aylanmagan va badiiy fazo-zamon kontinuumidagi o‘zgarish ta’sirida yangi janr – neomifologik roman paydo bo‘lgan.

Adabiyotda mifning umumiy namoyon bo‘lish jarayoniga nisbatan qo‘llaniladigan eng o‘rinli atamalardan biri “mifo-tiklanish”dir. Bu atamani S.M. Telegin XX asr oxirida: “Mitorestoratsiya - bu adabiy matnni tahlil qilish usuli bo‘lib, u matndagi mifologik ong elementlarini aniqlash, mif yasalish qonuniyatlarining ayrim harakatlari, mifologik darajasini belgilashni o‘z ichiga oladi. matn, mifologik motivlar tahlili va mifologik syujetning keyingi talqini” [6, 128].

Mifologik tafakkurni qayta qurish jamoaviy ongsizlikka ongli ravishda murojaat qilishdir, inson esa iroda kuchi bilan faqat ongsiz ravishda "mazmunli tasvirlarni" uyg'otadi, bu esa ongsiz tasvirni yaratishni estetik vazifaga aylantiradi. Bu fakt evgemerga, so'ngra afsonaning allegorik talqiniga va keyinchalik insonning jamoaviy bosqichda o'rganilgan dunyo tartibini tiklash istagiga olib keladi. Biroq, timsollar bilan fikrlashning asosiy qonuni tiklanibgina qolmay, balki o'ziga xos dunyo tartibi, subyekt va obyektning ajralmasligi va vaqt va makon munosabatlari ham tiklanadi [6, 137].

Ushbu bosqichda mifning abadiy tasvirlariga qiziqish nima uchun uyg'onayotganini aniqlash kerak. Har qanday mif, umuman olganda, haqiqiy bilim, inson tajribasining bir turi. Unga murojaat qilish voqelikni tartibga solishga, uni afsonalarda aks ettirilgan qandaydir umumiy maxrajga olib kelishga urinish demakdir. Bu borada eng yorqin bosqichlardan biri romantizm davri bo'lib, u afsona va adabiyot o'rtasidagi vositachi sifatida folklorga ham, mifologiyaning o'ziga ham bevosita qiziqish ko'rsatgan va romantiklar tomonidan inson madaniyatining abadiy va muqarrar mohiyati sifatida talqin qilingan. .

"Miforeprezentasiya", "mifologizm" va "mifopoetika" tushunchalari mifologik tizimlarni o'rganishning shunday sohasidan ajralmasdir, masalan, mif yaratish jarayoni ham jamoaviy bosqichda, ham individual bosqichda, jarayonda. asarning badiiy olamida o'tmish va hozirgi davrning ijtimoiy motivlarini ro'yobga chiqarish.

Yu.Lotman badiiy matnga mifni kiritishning turli shakllari haqida fikr yuritar ekan, "mifologizm" atamasini afzal ko'radilar: "...mifologizm u yoki bu darajada turli madaniyatlarda kuzatilishi mumkin va, umuman olganda, madaniyat tarixida sezilarli barqarorlikni ko'rsatadi. Tegishli shakllar relikt hodisani yoki regeneratsiya natijasini ko'rsatishi mumkin; ular ongsiz yoki ongli bo'lishi mumkin» [3, 536-537].

XX asr adabiyotida mifologizm nafaqat badiiy vosita, balki ijtimoiy dunyoqarashning aksi sifatida ham rivojlangan. Bungacha roman hech qachon mifologizatsiya maydoniga aylanmagan va badiiy fazo-zamon kontinuumidagi o'zgarish ta'sirida yangi janr – neomifologik roman paydo bo'lgan. Shu bilan birga, Meletinskiy ta'kidlaganidek, neomifologizm neopsixologizm, ya'ni XX asr romanlarida ularning ijtimoiy yo'nalishini ta'kidlash uchun qo'llanilgan ongsizning universal psixologiyasi bilan chambarchas bog'liq edi. [4]

Ushbu bosqichda mifning abadiy tasvirlariga qiziqish nima uchun uyg'onayotganini aniqlash kerak. Har qanday mif, umuman olganda, haqiqiy bilim, inson tajribasining bir turi. Unga murojaat qilish voqelikni tartibga solishga, uni miflarda aks ettirilgan qandaydir umumiy mahrajga olib kelishga urinish demakdir.

Afsonaviy tafakkur dunyoni idrok etishning eng qadimiy shakllarini sinkretizmida saqlaydi, mikro va makrokosmosni aniqlaydi, tsiklik qayta tug'ilish g'oyasini o'zida mujassam etadi. Mifopoetika tizimidagi mifologemalar integral holatlar va syujetlar uchun belgi-almashtiruvchi vazifasini bajaradi va ularning bir nechtasidan foydalanib, muallifning she'riy kosmosini qayta qurish allaqachon mumkin, chunki ular bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-birini to'ldiradi.

"Mifo-tiklanish", "mifologizm" va "mifopoetika" tushunchalari mifologik tizimlarni o'rganishning shunday sohasidan ajralmasdir, masalan, mif yaratish jarayoni ham jamoaviy bosqichda, ham individual bosqichda, jarayonda. asarning badiiy olamida o'tmish va hozirgi davrning ijtimoiy motivlarini ro'yobga chiqarish. Mif yaratish tushunchasi zamonaviy adabiy tanqidda eng noaniq tushunchalardan biridir.

Xulosa.

Mifologik tafakkur dunyoni idrok etishning eng qadimiy shakllarini sinkretizmida saqlaydi, mikro va makrokosmosni aniqlaydi, siklik qayta tug'ilish g'oyasini o'zida mujassam etadi. Mifopoetika tizimidagi mifologemalar integral holatlar va syujetlar uchun belgi-almashtiruvchi vazifasini bajaradi va ularning bir nechtasidan foydalanib, muallifning she'riy kosmosini qayta qurish allaqachon mumkin, chunki ular bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-birini to'ldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:.

1. Ермолин, Е. А. Миф и культура : учеб.-метод.пособие / Е.А. Ермолин; Науч.-метод.совет по культурологии М-ва Образования Рос.Федерации, Яросл.гос.пед.ун-т им. К.Д.Ушинского . - Ярославль : Александр Рутман, 2002. - 123 с.
2. Жаббор Эшонқул. Миф ва бадиий тафаккур. Тошкент. Фан. 2019. 313 б.
3. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. / Сост. подг. текста, общ. ред. А. А. Тахо-Годи, В. П. Троицкого. М.; Мысль, 2001.- 558.
4. Мелетинский, Е.М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. - Москва : Мир : Академический проект, 2012. - 331 с. https://biblio.imli.ru/images/abook/folklor/Meletinskij_E.M._Poetika_mifa._1976.pdf
5. Саримсоқов Б.И. Ўзбек маросим фольклори. https://ziyouz.uz/kutubxona/yangi-kitoblar/ba-odir-sarimso-ov-uzbek-marosim-fol.
6. Телегин С.М. Философия мифа : Введение в метод мифореставрации : О Ф.М.Достоевском и Н.С.Лескове. М., Община. 1994.

USING CLASSROOM LANGUAGE

Z.Xatamova
a senior English teacher,
Kokand State Pedagogical Institute

English is one of the most useful tool we have as humans. With it we could not think thoughts expressible to others, nor could we engage in the activities that commonly take place in the societies we build for ourselves. Most students tend to ignore the importance of listening comprehension skills, for their attention is fixed so completely on reading and writing that they fail to recognize the need for developing functional listening comprehension skills as a prerequisite.

According to related statistics, second-language learners, in order to learn the language, must first learn to understand the spoken language they hear.

Using language effectively involves using language that is appropriate for both the students and the circumstances. In the classroom, teachers and students utilize language to fulfill specific objectives, which are referred to as classroom functions. These objectives vary depending on whether they are being pursued by teachers or students. For teachers, classroom functions may include managing activities and education, transitioning seamlessly between lesson stages, and clarifying key concepts.

If the teacher utilizes English the majority of the time in class, pupils will gain greater practice listening to and responding to spoken English. This will assist students in "picking up" words and idioms outside of the textbook language. Furthermore, the terminology utilized in the lecture is sometimes awkward and contrived. However, circumstances in the classroom provide possibilities for actual and natural English to be employed. Furthermore, if the instructor utilizes English to speak genuine things to the class, it will give pupils the impression that English is not simply a textbook language, but a real language utilized for conversation. Of course, it goes without saying that teachers should not use English all of the time.

There are two main ways, in which English can be used in class:

(1) It can be used in teaching the lesson itself: introducing a text, asking questions, giving examples, etc.

(2) It can be used for activities which surround the teaching, but which are not actually part of the teaching: checking attendance, chatting to students, controlling the class, etc. [2, 9-19]

At the beginning of a lesson, the teacher can spend a few minutes chatting to the class about the topics.

Using English to chat with students in this way creates not only an opportunity for real language practice but also an English atmosphere in the class.

More importantly, it establishes contact with the class and helps students to feel relaxed and ready to learn. That is one of the reasons Teachers have been encouraged by the Ministry of Education to use English in the secondary EFL classroom as much as possible. However, classroom English is important for students as well as teachers. Students can learn how to use English in functional situations in class: e.g. asking the teacher for help; saying that they don't understand; asking for repetition; checking for comprehension; working with a partner; etc.

When conducting a class, the teacher is required to provide numerous instructions to manage the lesson, including initiating or terminating an exercise, directing students to perform or abstain from specific actions, and so on. These directives are typically basic commands and instructions that are reiterated in subsequent classes.[3,145-54.] Thus, if the teacher communicates them in English, the students can learn them quickly. Following are some examples:

Stand up, please.   Open/Close your book.

Sit down, please.   Come here, please.

Repeat after me.   Be quiet, please.

Listen carefully.   Pay attention.

Raise your hand if you have any question.

Open your book and turn to page 72.

Using English in class is worthwhile if it can be done successfully and without too much difficulty. There are some occasions, however, when it is best to use the students' own language. An explanation in English could be very confusing, especially when the word is unfamiliar to students. It would be better to give examples in English and then to give a translation of the word. An advantage of using students' own language is that the situation or the lesson can be explained more quickly and easily, leaving more time for practice. As to using English in class, it provides useful listening practice and helps students by giving them some of the words they need. Most importantly, it is probably best to give explanations in clear and simple English, and repeat some parts in students' own language to make the meanings clear. [1]

It is crucial to contemplate the language to employ for various classroom purposes and guarantee that the language adopted is fitting. Fitting language will exhibit the correct degree of formality for the learners, be appropriately leveled, ordered, and lucid. If the educator fails to strategize or contemplate the language he/she will apply, he/she may utilize language that is excessively intricate. This would not promote the learners in their education. [2]

REFERENCES:

1. Alex Case. Written for UsingEnglish.com

2. Clark, J. L. (1987). Classroom assessment in a communicative approach. British Journal of Language Teaching, 25(1), 9-19.

3. Dolle, D., & Willems, G. M. (1984). The communicative approach to foreign language teaching: The teacher's case. European Journal of Teacher Education, 7(2), 145-54.

4. TKT CAMBRIDGE. 2018.

ВАТАНПАРВАРЛИК - ЁШЛАР ТАРБИЯСИНИНГ АСОСИ

Кодиржонова Ф.Н.,

Собирова Л. А.

таянч докторантлар

Бугунги кунда халқаро майдонда мафкуравий, ғоявий ва информацион курашлар кучайиб бораётганлиги, мураккаб ва таҳликали даврда маънавий-маърифий ишларни замон талаблари асосида ташкил этиш, ёшларимизни турли мафкуравий ҳуружлардан ҳимоя этиш, юртдошларимизнинг ҳаётга онгли равишда муносабатини шакллантириш ён атрофда юз бераётган воқеаларга дахлдорлик ҳиссини ошириш, мамлакатимиз мустақиллиги, тинч осойишта ҳаётимизга хавф туғдириши мумкин бўлган тажовузларга қарши изчил кураш олиб боришни тақазо этмоқда.

Шундай экан Республикамиз ривожланиш йўлидан тезроқ бориш учун халқ маънавияти, турмуш тарзини, миллий ғururини бетўхтов юксалтириб бориш зарур бўлади. Бизга маълумки, маънавий жиҳатдан қолоқ мамлакат ҳеч қачон буюк мамлакат бўла олмайди. Демак, ривожланиш тақдирини маънавий жиҳатдан етук кишилар ҳал қилади. Маънавий етукликни ватанпарварликсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Ватанпарварлик жаҳондаги барча халқлар учун юксак қадрият хисобланади. У мазмун-моҳияти, намоён бўлишининг турли кўринишлари ва ўзига хос хусусиятлари, жамият ва инсон ҳаётида ҳамда урф-одатларимиз, қолаверса, миллий фазилатларимиз тизимидаги ўрни алоҳида аҳамиятга эгадир.

"Ватан" атамаси аслида арабча бўлиб, она-юрт маъносини англатади. Ватан деганда барчамизнинг тасаввуримизда, аввалambор, инсоннинг киндик қони тўкилган тупроқ, уни вояга етказиб камол топтирган, ҳаётига маъно-мазмун бахш этган ўз оиласи, мактаби ва маҳалласи гавдаланади. Зеро, ҳар бир фуқаронинг ўз туғилган ери, ўсиб улғайган юрти мавжуд.

Ватанпарварлик Шарқ халқларида, энг аввало, ўз ватанини, халқини, тупроғини севиш, уларнинг моҳиятини англаб етиш, уларнинг олдида турган улкан вазифаларни ҳал қилиш тушунилади.

Демак, мамлакатимиздаги ҳар бир фуқаро ватан олдидаги ўз бурчини онглилик, фидоийлик билан адо этсагина ватанпарварлик эътиқоди мустақил мамлакатимиз тараққиётига катта таъсир этувчи маънавий кучга айланади.

Ватанпарварлик, академик Эркин Юсупов айтганидек, туғма, ирсий хусусият эмас, балки муайян ижтимоий, иқтисодий, сиёсий вазиятда, таълим тарбия натижасида шаклланадиган маънавиятдир[1]. У эса, ўз навбатида, инсонда ахлоқий теранлик, ҳуқуқий саводхонлик, бурч, ватанпарварлик масъулиятини чуқур ҳис қилиш, поклик, ҳалоллик, фидоийлик, меҳнатсеварлик, садоқатлилик сингари фазилатларни шакллантиради.

Ватанпарварлик хислати, шунингдек, хар бир инсоннинг ўз ватанига меҳр-муҳаббати ва садоқатини, уни авайлаб асрашга бўлган фаолиятини ҳам англатади. Ота-боболаримиз, буюк аждодларимиз ва алломаларимиз Ватанга нисбатан чексиз муҳаббатини қалбан ифода этишда ажойиб ибратлар кўрсатганлар. Буюк алломаларимиздан Аҳмад ал-Фаргоний, Бурхониддин Маргилоний ал-Рошидоний, имом Исмоил ал-Бухорий каби кўплаб ватандошларимиз ўзларининг, тахаллусларини айнан киндик қонлари тўкилган юрт билан боғлаб, унинг номини дунёга тараннум ва машҳур қилганлари ҳам барчамизга маънавий ибратдир.

Маънавиятда, ижтимоий онг ва тафаккурда ватанпарварлик идеалларини, меъёрини қарор топтириш, тарғиб қилиш умуминсоний талаб бўлиб, у хар қандай давлатнинг мустақиллигига хизмат қилади. Ватанпарварлик ўз моҳияти билан халққа, миллатга, Ватанга хизмат қилишга, ташқи хавф-хатар туғилса барчани Ватан ҳимоясига сафарбар этишга қодир ниҳоятда кучли туйғудир. Унга таъсир кўрсатувчи омиллар, шарт-шароитлар ўзгариб туради, баъзи тарихий шароитларда ниҳоятда кучайиши ва пасайиши ва ҳаттоки сезилмай қолиши мумкин. Одамларнинг дунёқараши, маълум бир даврнинг талаби, эҳтиёжи, Ватан хавфи ватанпарварлик туйғусини ривожлантириши, юксалтириши, давлат сиёсати даражасига кўтариши мумкин. Бунинг натижасида, мавжуд истиқлол мафкурасининг таъсири кучли бўлиб, у бошқарувчи омил сифатида амалий фаолиятда намоён бўлади. Мафкуравий бўшлиқ эса одамларни Ватан ҳимоясига сафарбар қилмаслик, уларни бир мақсадга жипслаштира олмаслик, айрим фаол ватанпарварнинг фаолиятини ҳам заифлаштиради. Барча тарихий даврларда ва давлатлар ривожланишга хос бўлган бундай ҳолат кўпинча мавжуд мафкуранинг заифлиги, таъсир доирасининг торлиги, омманинг онгига сингиб кетганлиги, маънавий эхтиёжга айланганлиги билан

ҳам изоҳланади. Халқ ва давлатнинг тараққиёти, объектив зарурат ва омиллар, эҳтиёжлар ватанпарварлик туйғусини юзага чиқарувчи, озодлик ва мустақиллик учун курашга ундовчи, ташкил қилувчи ижтимоий кучга айланиши лозим. Лекин бунга хеч қачон миллий истиқлол мафкурасини шакллантирмасдан туриб эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам у халқни, Ватанни тараққиётга, озодликка етакловчи, шу йўлни ёритиб турувчи машъал ҳисобланади. Шунинг учун ҳам уни шакллантиришга, одамлар онгига сингдириб юборишга муҳим аҳамият берилади, бу йўлда кенг тарбиявий-тарғибот ишлар олиб борилади, уларнинг кўлами ортиб боради[2].

Ватанпарварлик фақатгина жанг майдонларида намоён бўлмайди. Халқимизнинг "Ватанни севмоқ иймондандир" деган ҳикматли сўзи бежиз айтилмаган. Шундай экан, ҳар биримиз туғилиб ўсган маконимиз, ёру-дўстларимиз ва қариндошларимиз билан узвий боғловчи Ватанимизни севиб ардоқлашимиз иймонимиз ифодасидир. Айнан шундай экан, Ватанга қалбан муҳаббат қўйиш, чин юракдан севиш, унинг тараққиёти йўлида ҳалол меҳнат қилиб, куч-ғайрат сарфлаш, фидойи бўлиш ҳаммамизнинг фуқаролик бурчимиздир.

Ватанпарварлик ғоясининг таркибий қисми Ватан туйғуси ҳар бир шахснинг дунёқарашига, унинг онги ва тафаккурига, миллий ғурур, фахр, фидоийлик ҳисларининг унда қай даражада шаклланганлигига боғлиқ. Ватан тақдирига шахсий ва ижтимоий масъулият шаклланмаса, фидоийлик ва қахрамонлик талаб қилинган онларда бепарволик, ёки шахсий манфаатларнигина химоя қилиш, қўрқоқлик, жон сақлаб қолиш учун хар қайси воситалардан фойдаланишга уриниш бошланади.[3] Бу ҳол эса Ватанга, халқига хизмат қилишдан кўра унга хиёнат қилишга олиб келади. Тарихдан ва бугунги кунимиздан хам буни исботини кўришимиш мумкин. Ватанпарварлик нафақат сўзда, балки ҳар биримизнинг амалий ҳаракатимиз ва меҳнат фаолиятимизда ўз ифодасини топмоғи лозим. Юрт бойликларини асраш, турмуш фаровонлигини таъминлаш йўлида қайғуришимиз лозим.

Президентимиз жамиятимиздаги фидоий, билимдон, ватанпарварлик учун эга бўлган зиёли одамлар, ёшлар кўпайишига ишонч билдирар экан, навбатдаги вазифа уларнинг интилиши ва ташаббускорликларини бир нуқтага тўплаш, бир мақсад сари йўналтириш шу асосда миллий мафкурамизни ривожлантириш ва халқимиз онгига сингдиришдан иборат эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Истиқлолни ҳимоялаш, уни қадрлаш, улуғлаш, ватанпарварлик, унга ҳизмат қилиш бизнинг онгимизга, ақидамизга айлансагина бизни танлаган йўлимиздан ҳеч қандай куч қайтара олмайди, қаддимизни бука олмайди.

Бугунги таҳликали кунларимизда ёшлар тарбиясида ватанпарварлик ғоялари ёки ватанпарварлик тарбияси биз ўйлаганчалик эмаслиги жуда ачинарли ҳолдир. Айниқса, ёшлар, хусусан, талаба ёшлар дунёқараши ўрганилганда кутилган натижаларни бермади. Энг аввало, талабаларнинг ватанпарварлик нима эканлигига, Ватан нима эканлигига, мустақиллик, истиқлол мафкураси нима эканлигига аниқ, лўнда жавоб бера олмаслигини қандай изоҳлаш мумкин? Бундан ташқари ҳозирги ёшлардаги қандай йўл билан бўлса ҳам пул топиш, бойлик орттириш кайфияти бизнинг юқоридаги дунёқарашимизга зиддир. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мамлакатимиздаги сиёсий вазият, уни келтириб чиқараётган ҳам айнан шу ватанпарварлик тарбиясининг етишмаслигида эмасмикин?

Мамлакатимиз пойтахти Тошкент ва Тошкент вилоятидаги, Сурхондарё вилоятининг Сариосиё ва Узун туманидаги, 2005 йил 12-13 май ойида Андижонда рўй берган воқеаларда ёшларнинг иштироки борлиги улар ўртасида жиддий тарбиявий иш олиб бориш зарурлигини кўрсатмоқда. Бунинг учун ўрта-махсус ва олий таълим муассасаларида тарих, фалсафа, адабиёт ва диншунослик сингари фанларни ўқитишга уларнинг тарбиявий воситаларидан унумлироқ фойдаланишга эътиборни кучайтириш зарур. Масалан, тарих дарсларида ёшларнинг ўзи яшаётган қишлоқ, туман, шаҳарнинг шонли ўтмиши, этнографияси, бу ерда яшаган атоқли кишиларининг Ватан тараққиётига кўшган ҳиссаси, маданиятимиз тараққиётида тутган ўрни ҳақида тўлароқ маълумот берилса, ёш авлодда улар билан фахрланиш анъаналарини давом эттириш, меросни асраш ва садоқат билан ҳизмат қилиш истаги пайдо бўлиши табиийдир.

Немис мутафаккири Ф. Гегель маърифатли халқларнинг хақиқий жасорати Ватан йўлида қурбон бўлишга хозир эканликларида акс этади, деб айтган эди.

Жаҳонда бир-биридан гўзал давлатлар ва юртлар кўп. Аммо инсоннинг ота- онаси ҳам, ватани ҳам ягонадир. Шунинг учун ҳам бетакрор табиатига эга бўлган, жаннатмакон юртимиз хар биримиз учун жуда қадрли ва азиздир. "Ўзбекистон Ватаним маним", "Бу азиз Ватан-барчамизники" деган ғурур ва ифтихорга тўла жарангловчи шиорлар хозирда мамлакатимизда яшовчи 130 дан ортиқ турли миллат вакиллари тилида баралла янграб, миллий бойлигимиз мезони ва тимсолига айланди.

Ватан тушунчаси мазмун-моҳияти, қадрияти ва сеҳру жозибаси ила барчага тенглиги, ҳаммани ягона мақсад учун бирлаштира оладиган тенги йўқ куч эканлиги билан алоҳида ажралиб туради. Ватанимизнинг ягоналиги ва улуғворлиги, уни муқаддас билиб, кўз қорачиғидек сақлашга тайёр турган Ўзбекистон халқининг хамжиҳатлигида намоён бўлмоқда.

Республикамиз мустақилликка эришгандан сўнги йилларда босиб ўтган тараққиёт йўлимиз, Президентимиз бошчилигида юртимизда олиб борилаётган кенг кўламдаги қурилиш-бунёдкорлик ишлари, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилган чора-тадбирлар биринчи даражали эканлигини, тадбиркорликка, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга хуқуқий асослар яратиб берилаётганлиги, аҳолини замонавий маҳсулотларга бўлган талабини қондириш, ижтимоий ва моддий ахволини янада яхшилаш, ишсизликка барҳам бериш мақсадида олиб борилаётган тадбирлар, чет эл инвесторларини жалб қилишга қаратилган чоралар кўрилаётганлиги халқимиз ва Ватанимиз манфаатларига хизмат қилади.

Ушбу ишларни амалга оширишдан мақсад, Республикамиз ичкарисида ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатишни ривожлантириш зарурлиги, шу йўл билан ишсизликка барҳам берилишига, аҳолини ижтимоий ва моддий томондан таъминланишига тўлиқ эришиш мумкинлиги, бунинг учун эса ички бозоримизни чет элдан кириб келувчи сифатсиз товарлардан ҳимоя қилишимиз зарурлиги, чет эл товарларини ички бозорларимизга кириб келишига йўл бериш - бу чет элдаги ишлаб чиқарувчиларни янада ривожланиб, юртимиздаги ишлаб чиқарувчиларимизни аҳволини оғирлашувига олиб келиши мумкинлиги, бундан ташқари, Республикамиз ичидаги қимматбахо товар моддий бойликларни ташқарига арзон- гаровга олиб чиқиб кетилишини олдини олишимиз (металл, рангли металл, буғдой, пахта, ёқилғи-мойлаш махсулотлари ва ҳоказолар) балки бундай бойликларимизни ўз юртимиз равнақи учун ишлатилишини таъминласак фарзандларимизга бой- бадавлат, қудратли давлат қолишига эришган бўламиз.

Шундай экан, бир қарашда сезилмайдиган, ахамиятсиз, майда бир ишдек туюладиган юқоридаги бир ҳаракат туфайли ҳам турмуш фаровонлигига дахлдор қадам қўйилган бўлади. Бас шундай экан, юртимиздаги товар-моддий бойликлари (металл, рангли металл, буғдой, пахта, ёқилғи-мойлаш махсулотлари ва хоказолар)ни ташқарига арзон-гаровга олиб чиқиб кетилиши ҳолатини, уларнинг ташкилотчилари бўлган сотқин фуқароларни қандай баҳолайсан, киши. Минг афсуски, бундай кимсалар орамизда учраб турибди. "Ватан қадрини билмаган ўз қадрини билмас", дейилган халқимиз нақли бежиз эмас экан.

Яна бир афсуски, кундалик ҳаётимизда лоқайдлик, бепарволик ва бефарқликнинг турли кўринишларига дуч келаверамиз.

Юқоридагиларни бугунги ҳаётимизда ёшлар, айниқса, талаба ёшлар ўртасида кузатиш мумкин. Улар ўзларининг ахлоқлари, юриш-туришлари, маънавияти, ота-оналарига, катталарга, меҳнатга, ўқишга, сиёсатга бўлган

муносабатларида яққол кўзга ташланади. Ахир одам бўлиш учун ҳар қандай йўл билан пул, бойлик топиш шарт дегани эмас-ку.

Бу гаплардан ҳар бир зиёли тегишли хулоса чиқариб олиши, асрий орзулар, курашлар эвазига қўлга киритилган мустақил, озод Ватанимизни кўз қорачиғидай асраш, равнақ топтириш учун ўзининг бурчли эканлигини чуқур ҳис этиши лозим.

"Ит ҳурар, карвон ўтар" дейди халқимиз. Ватан, эл-юрт равнақига ғов бўладиган ҳар қандай кўринишларга йўл бермаслик, уларга нисбатан номуроса бўлмоқлик ҳам Ватан тақдирига дахлдорлик ҳиссини, ватанпарварлик хислатини камол топтиришга хизмат қилади.

Объектив зарурият сифатида тарихдан маълум бўлган мафкуравий таъсирларни ўрганар эканмиз, уларнинг олдини олиш ёки салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун нима қилиш кераклигини Биринчи Президентимиз И.А.Каримов шундай изоҳлайди: "Бундай йўл одамларимиз, авваламбор, ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсон этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-оналарнинг муқаддас қадриятларини асраб авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатларини қарор топтириш. Уларнинг мен ўзбек фарзандиман, деб ғурур ва ифтихор билан яшашига эришишдир".[4]

Хар бир жамиятда қандай мақсадда бўлмасин, янги ғоя ва концепцияларга нисбатан ёшлар ўз муносабатларини билдиради ва аҳолининг бошқа қатламига нисбатан тезроқ қабул қилади. Чунки ёшлар физиологик ва психологик жиҳатдан ҳали шаклланиш босқичида бўлгани учун уларда янгиликларга нисбатан қизиқиш кучли бўлади ва уни эътиқодига айлантириш эҳтиёжи катта бўлади. Ёшлар ўзларининг ижтимоий-руҳий ва бошқа жиҳатларига кўра салбий ҳолатларга тез берилувчанлик, жамиятдаги ўзгарувчан шароитга мослашиш қобилиятининг юқори эканлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам ҳозирда ёшлар орасида миллий ғоя, миллий ғурур ва ор-номус билан боғлиқ маънавий-руҳий ҳолатлар долзарб масалага айланди.

Миллий мафкура, миллий ғурур, миллий ифтихор тўғрисида гап борар экан, энг аввало, бу туйғуни ёшларда шакллантириш муаммоларини ҳал қилишимиз керак бўлади ёки фарзандларимиз юрагида ана шу Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатини қарор топтириш, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур бўлади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, ёшларда ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш талаб этилади:

1. Таълим муассасаларида ўқитилаётган барча фанлар, хусусан, тарих, адабиёт фанларини ўқитишда ватанпарварлик ғоясига алоҳида эътибор каратиш.

2. Ёшларимизнинг сиёсий маданиятини, жамиятдаги ижтимоий фаоллигини ошириш.

3. Тарихий ҳақиқатнинг моҳиятини тўғри очиш учун миллий ғоянинг моҳиятини чуқур, атрофлича ўрганиш ва эгаллаш.

4. Ёшларнинг интеллектуал ривожланиши, уларнинг ҳар бирини ўзининг шахсий фикрига эга бўлиши ва эркин мулоҳаза юрита олишига эришиш, ғоявий соғломлик, ҳар қандай ғайри табиий фикрларга муносиб жавоб беришни, ёт ва зарарли ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни, турли ақидапарастлар билан асосли ва танқидий мунозара олиб боришни ўз нуқтаи назарининг тўғрилигига ишонч туйғусини шакллантириш.

5. Ватанимизнинг шонли тарихи ва буюк келажагини узвий боғлаб туришга, ўзимизни буюк аждодларимиз меросининг муносиб ворислари деб хис қилиш, шу билан бирга жаҳон ва хозирги замон фани ютуқларига эришишни таъминлаш. Тарихий-маданий бойликларни, гуманистик меросни ташвиқ этиш.

6. Ёшларда дунёда кечаётган жараёнлар, воқеалар ҳақида холис фикрга эга бўлиш, мамлакатимизда бўлаётган ўзгаришларда фаол иштирок этиш иштиёқини, фикрини уйғотиш.

7. Ёшларга ота-она, оила ва маҳалла, миллий ғурур, адолат, инсоф, диёнат, ҳалоллик, комил инсонни тарбиялаш билан боғлиқ эзгу туйғу ва мақсадларни тушунишида яқиндан ёрдам бериш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Э.Юсупов. “Инсон камолотининг маънавий асослари”. Т. “Университет”. 1998. 67-бет.
2. Миллий ғоя ва мафкуранинг фалсафий – хуқуқий фанлар ривожидаги ахамияти. Т. - 2008 164-165 бет.
3. Ўша жой .165 бет
4. И.Каримов. “Ўзбекистон: миллий истиқлол,иқтисод,сиёсат,мафкура”.Т.1993.16-бет.

O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA PIRLS XALQARO TADQIQOTINING O‘RNI VA TADQIQOT MATERIALLARINING AHAMIYATI

Mavlonbek Arabovich Doniyarov
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Prezidentimiz Oliy majlis va O‘zbekiston xalqiga yo‘llagan Murojaatnomasida 2023-yildan maktab ta’limini xalqaro ta’lim dasturlari asosida butunlay isloh qilish, “Milliy o‘zligimiz timsoli, ma’naviyatimiz asosi bo‘lgan ona tilimizga e’tibor yanada kuchaytirilishi, albatta, chet tilini bilish – zamon talabi ekanligi ammo ona tilini bilishga majbur qilish kerak” deya aytgan gaplaridan ham ona tilini o‘rganish nechog‘lik muhim ekanligini bilishimiz mumkin[1].

2021-yildan boshlab boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun amaldagi 1-3-sinflar uchun Ona tili va o‘qish savodxonligi fanini o‘qitishda asosiy e’tibor o‘quvchida tilga doir to‘rt ko‘nikma:

o‘qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so‘zlash va yozish hamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o‘rgatish orqali ijodiy va tanqidiy tafakkurini, fikrlash doirasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ona tili va o‘qish savodxonligi fani ushbu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qilishini hisobga olib aytadigan bo‘lsak ushbu fanni o‘qitishda quyidagi tamoyillarga tayaniladi:

1. Ta’lim berishda kommunikativ yondashuv, ya’ni tilning muloqot vazifasi birlamchidir. Shuningdek, integrativ, faoliyatga yo‘naltirilgan, onglilik, kashfiyotchilik, farqli va tanqidiy yondashuvlar e’tiborda bo‘lishi lozim.

2. Tilni amaliyotda qo‘llash, ya’ni matnni o‘qish orqali ham grammatika, ham uning qo‘llanishini o‘rgatishga asoslaniladi.

3. Grammatik savodxonlik doirasida o‘quvchining so‘z boyligini oshirish, so‘zlarning ma’no nozikliklari, farq va o‘xshashliklarini his qilish va anglab yetish, bexato talaffuz qilish va yozish, so‘zlarni bog‘lab gap, gaplardan esa matn tuza olish, birikmalardagi ma’noviy va grammatik, matndagi mantiqiy xatoliklarni topish va tuzatish, o‘zgalar fikrini to‘g‘ri anglash, bir fikrni turli shaklda ifodalash, uzilgan fikrning davomini tiklash kabi qator mantiqiy operatsiyalarni bajarish, nutq vaziyatini to‘g‘ri baholash va til imkoniyatlaridan unga mos ravishda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish va malakasini o‘stirishga e’tibor qaratiladi.

4. O‘qish savodxonligi doirasida o‘quvchida to‘g‘ri, tez, ongli, ifodali o‘qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o‘quvchidan chuqur mulohaza

yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko‘tarish; o‘qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o‘qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko‘nikmasini oshirish nazarda tutiladi.

5. Barcha uslubdagi turli sohalarga oid matnlar bilan tanishish barobarida mashq va topshiriqlar orqali fanlararo integratsiya amalga oshiriladi.

6. O‘quvchining o‘qib, eshitib tushunish, og‘zaki va yozma nutq malakasini umumiy holda rivojlantirish maqsadida ularning har biriga alohida e’tibor qaratiladi.

7. Badiiy matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, tilning ifoda imkoniyatlarini tushunishi va his eta olishi, “so‘zni hazm qila olish” imkoniyatlari e’tiborga olinadi.

8. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o‘rgatish orqali ijodiy tafakkuri, fikrlash doirasi shakllantirib boriladi.

9. Yozma nutq bilan bog‘liq beriladigan topshiriqlarda yozish strategiyalari taqdim etiladi.

Odatda, bolaning bog‘lanishli nutqini o‘stirish, matn yaratish ko‘nikmasini rivojlantirish maqsadida savollar, rasmlar yoki kuzatuvlar asosida matn tuzish bilan bog‘liq mashq va topshiriqlar berib boriladi, ammo bu jarayonda qanday qilib yozish masalasi e’tibordan chetda qoladi. “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligida ushbu jihatlarga e’tibor qaratilgan: noto‘liq matnni to‘ldirish, berilgan namuna asosida yozish, taqdim etilgan tanlovlar asosida yozish; savollarga ketma-ketlikda javob yozish; syujetli rasmlar asosida matn yozish kabi.

10. Har bir mashg‘ulot tilni o‘zlashtirishning tabiiy laboratoriyasi sifatida tashkil etiladi.

Darslik uchun tayyorlangan mashq daftarida darslikda ishora qilingan, maxsus belgi bilan ajratilgan topshiriqlar bajarib boriladi. O‘quvchilar daftarga yozishlari, chizishlari, bo‘sh o‘rinlarni to‘ldirishlari, o‘qib va tinglab tushunish, matn tuzish bilan bog‘liq topshiriqlarni bajarishlari hamda rasmlarni bo‘yashlari mumkin[2].

Shunday ekan o‘qish va yozish amaliyoti ona tilini o‘rganishda eng muhim ko‘nikmalardan biri hisoblanadi. O‘qish ko‘nikmasinin tanqidiy o‘qish tamoyillari maktab o‘quvchilarida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishda katta ahamiyatga deb hisoblaymiz.

O‘qish ko‘nikmalaringizni takomillashtirish vaqtni tejashga va tanlangan o‘quv materialini samarali o‘qishga imkon beradi. Bundan tashqari, tushunish va konsentratsiya darajasini oshirish imkoniga ega bo‘ladilr. O‘quvchilar o‘qishni

o‘rganish jarayonida o‘zlari uchun barcha imkoniyatlar dunyosini ochadilar dunyoqarashlarini kengaytiradilar. Ular o‘zlarining fikrlarini ravon ifoda etishga va teran fikrlash qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida Respublika xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlatlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o‘rnatish, o‘quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish asosiy maqsad qilingan[3].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan[4].

Shuningdek, konsepsiya doirasida o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg‘u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta’lim dasturlari va yangi davlat ta’lim standartlarini joriy etish, o‘quvchilarning bilim darajasini baholashda xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan.

Mamlakatimiz o‘quvchilarining o‘qish ko‘nikmasini baholashda PIRLS baholash tizimida ishtirok etish alohida e’tiborga molikdir.

PIRLS (The Progress in International Reading Literacy Study – xalqaro o‘qish savodxonligini o‘rganishdagi yuksalish) – bu turli mamlakatlarda boshlang‘ich sinfda tahsil oluvchi o‘quvchi yoshlarning matnni o‘qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi xalqaro baholash tizimidir. Ushbu test turi har besh yilda bir marta o‘tkazishga mo‘ljallangan.

Ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA – International Association for the Evaluation of Educational Achiyevement) butun dunyo bo‘ylab ta’limni baholash, tushunish va yaxshilash bo‘yicha ish olib boradigan milliy tadqiqot institutlari, tadqiqot agentliklari, olimlar va tahlilchilarning xalqaro hamkor hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qib tushunish darajasini baholash bilan birgalikda PIRLS o‘quvchilarning o‘qishni o‘rganishlarida uy va maktabda yaratilgan muhit haqida ma’lumot to‘plashdek katta vazifani bajaradi. O‘n yillar mobaynida ta’lim sohasida olib borilgan tadqiqotlar, jumladan, to‘rt marotaba o‘tkazilgan PIRLS baholash sikli natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning o‘rganishga bo‘lgan imkoniyat ko‘lami va ta’lim olish muhiti ularning o‘qib o‘zlashtirishlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi, ularning yuqori o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini ko‘rsatishlari uchun ko‘proq imkoniyat va har tomonlama ko‘mak bera oladigan muhit yaratadi.

Hozirga qadar o‘tkazilib kelinayotgan har bir PIRLS tadqiqotida (2001, 2006, 2011, 2016 va 2021) o‘quvchilarning maktabda va maktabdan tashqarida o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirilishi haqida to‘plangan ko‘plab ma’lumot va o‘quvchilarning o‘qib o‘zlashtirish darajasini yuqori saviyada baholanishi ularning o‘qib ta’lim olishlarini qay darajada yaxshilash borasida tadqiqotlar olib borishga asos bo‘lib xizmat qildi. Endilikda o‘tkazilib kelinayotgan PIRLS tadqiqoti natijalarini inobatga olib aytish mumkinki, o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarida yuzaga kelgan o‘zgarishlardan ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar yoki amaliy tadbirlar bu borada qabul qilingan yondashuvlarga o‘z samarasini berishi yoki bermasligi haqida ishonarli dalil bo‘lib xizmat qiladi.

Avvalgi tadqiqotlarda kuzatilganidek, PIRLS 2021 xalqaro tadqiqotining o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi mavjud tadqiqot bazasini shakllantirish va PIRLS xalqaro tadqiqoti natijalari o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajalarini yuqori pog‘onaga ko‘tarish uchun xizmat qilishida ta’lim sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan mutasaddilarga va mutaxassislarga yanada ko‘proq amaliy yordam berishdan iborat. Bu esa sohadagi yo‘nalishlar ko‘lamini saqlab qolish va kengaytirish uchun ma’lumotlar to‘plashni davom ettirish kabi yuqori darajadagi rejalarni o‘z ichiga oladi, ammo, shu bilan birgalikda, “zamon bilan hamnafas bo‘lishni” va tadqiqotning yangidan-yangi qirralarini kashf etishni va tegishli islohotlarni joriy etishni taqozo etadi.

PIRLS 2021 tadqiqotida so‘rovnomalar qamrov doirasi qisqa mantiqiy izohlar berib o‘tish orqali PIRLS 2021 so‘rovnomalari natijasida to‘planadigan ma’lumotlarni umumlashtiradi. Mazkur qamrov doirasi o‘quvchilarning o‘qib tushunish darajalariga keng ta’sir ko‘rsatuvchi quyidagi bir nechta omillarga asoslanib tuzib chiqilgan: (uy muhiti), maktab muhitilar, sinf sinf muhiti bilan bog‘liq omillar, o‘quvchilarning o‘ziga xos xususiyatlari hamda o‘ziga xos milliy omillar.

Avvalgi baholash dasturlari bilan hamohang ravishda PIRLS 2021 xalqaro tadqiqoti turli ishtirokchi mamlakatlarning ta’lim jarayonlari, o‘quvchilarning ota-

onalari va vasiylari, maktab direktorlari va ularga ta'lim berayotgan o'qituvchilar bilan bog'liq so'rovnomalar o'tkazish orqali o'quvchilarning o'qib o'rganishlari uchun kerakli omillar haqida ma'lumotlar to'playdi. O'quvchilarning o'zlari ham so'rovnoma to'ldiradilar. Mazkur to'rt turdagi so'rovnoma natijalari orqali o'quvchilarning yashash sharoiti, maktab va sinfxonada yaratilib berilgan sharoitlar haqida qimmatli ma'lumotlar to'planadi[5].

O'ziga xos milliy omillarga kelsak, PIRLS 2021 xalqaro tadqiqoti har bir ishtirokchi mamlakat o'quvchilarining o'qib ta'lim olish ko'nikmalariga nisbatan yondashuvlarini ifoda qiluvchi har bir tadqiqot jarayonida chop etib boriladigan PIRLS ensiklopediyasini yangilab boradi. Avvalgi tadqiqotlarida bo'lgani kabi har bir ishtirokchi mamlakat tanlab olingan vakillar PIRLS 2021 xalqaro tadqiqoti ensiklopediyasi mundarijasini tuzishga ko'maklashadi. Ular milliy miqyosda ta'limda olib borilayotgan islohotlarga oid so'rovnomalarni to'ldiradilar va mamlakatning o'quv dasturlari va olib boriladigan amaliy mashg'ulotlarni tasvirlovchi ensiklopediyaga o'z hissasini qo'shadi.

Oquvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish va baholash maqsadida PIRLS xalqaro tadqiqoti materiallaridan namuna keltiramiz:

Leopardlar

Leopardlar yo'lbarslardan ikki baravar kichikroq, ammo ular juda kuchli. Ular har qanday hayvonni yengishga qodir. Leoparlar ajoyib daraxt alpinistlari bo'lib, ular rang-barangligi tufayli barglar orasida butunlay ko'rinmaydi.

Leoparlar Afrika va Janubiy Osiyoning ko'plab hududlarida yashaydi. Katta mushukning hech bir turi bunchalik keng tarqalgan emas. Leopardlar ovqat saylaydigan noziktabiat bo'lsalarda, har xil sharoitlarda ham o'zlarini oziqlantira oladi. Ular katta zebralar va antilopalardan tortib hasharotlar va tikanli kirpilargacha deyarli hamma narsani yeyishadi.

Leopardlar tabiatan uyatchan. Ammo Afrikada ba'zilari shu qadar jasur bo'lib, odamlar yashaydigan joyda ov qilishadi. Masalan, Keniyaning Nayrobi shahri chekkasida leoparlar binolar orasida ov qiladi. Ularning qurbonlari ba'zan hatto hovli itlari ham bo'lgan.

Ovqatlanishni boshlashdan oldin, leopard o'ljasi bilan daraxtga chiqadi. Shunday qilib, u o'ljasini olib qo'yadigan boshqa yirtqichlarning e'tiborini tortmaydi. Agar leopard qurbonni bir vaqtning o'zida yemasa, u to'liq tugatmaguncha o'ljaga qaytadi.

Tabiatda koreys yoki Amur Leopardlarining 30-40 tadan oshmagan o'ziga xos turi qolgan. Ular Rossiya va Xitoy chegarasida yashaydilar. 1956-yildan beri leopard ovlash taqiqlangan, biroq o'rmon yong'inlari, daraxt kesish va shudgorlash o'rmonlarni yo'q qilmoqda, leopardlarni oxirgi boshpanalaridan

mahrum qilmoqda. Bu yirtqichlar odatda ovlaydigan hayvonlar ham yangi sharoitda omon qololmaydi.

Leopardlar katta va yirtqich mushuklar turkumiga kiradi, lekin shunga qaramay himoya va va parvarishga muhtojlar.

1. Leopardlar qayerlarda yashaydi...

A) Shimoliy va Janubiy Amerika

B) Afrika va Janubiy Osiyoning ko‘pgina hududlarida

C) Yevropa o‘rmonlarida

D) Amazonka o‘rmonlarida

2. Leopard yeyishni boshlashdan oldin ...

A) Panjalarini yuvadi

B) Boshqalarini chaqiradi

C) O‘lja bilan daraxtga chiqadi

D) Yolg‘iz ovqatlanadi

3. Qaysi yildan boshlab qoplonlarni ovlash taqiqlangan?

A) 1956-yildan

B) 1945-yildan

C) 1958-yildan

D) 1950-yildan

4. Gapni tugating:

A) Tabiatda _____________ 30-40 tadan oshmagan o‘ziga xos turi qolgan.

B) Leoparlar daraxtlarga chiqishda ajoyib __________va ular ________ tufayli barglar orasida butunlay ko‘rinmaydi.

C) Ular deyarli hamma narsani eyishadi: __________ dan ___________ gacha.

D) Ularning qurbonlari ba’zan hatto __________________________ bo‘lgan.

5. Xatoni toping va uni tuzating.

A) Leopardlarning kattaligi yo‘lbarslardan ikki baravar katta.

____

B) Agar leopard o‘ljani to‘liq yemasa, uni boshqa yirtqichlarga beradi.

____

6. Leopard qanday fazilatlarga ega?

A) ____

B) ____

7. Savollarga javob bering:

A) Nima uchun leopard ovqatdan oldin o‘lja bilan daraxtga chiqadi?

____

B) O‘rmonni kesish va haydash qoplonlarga qanday zarar yetkazadi?

____

8. Nima uchun daraxt barglari orasida leopard ko‘zga tashlanmaydi?

____

Nima uchun leoparlar himoya va parvarishga muhtoj deb o‘ylaysiz?

____

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrdagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga yo‘llagan Murojaatnomasi. Xalq so‘zi. 2022-yil 21-dekabr.
2. Azimova I. [va boshq.]. Ona tili va o‘qish savodxonligi [Matn]: 2-sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma / – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. –B. –128.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 997-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 5712-son Farmoni.
5. Ina V.S. Mullis, Michael O. Martin. PIRLS 2021 Assessment Framework. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College. 2019. www.timssandpirls.bc.edu.

EFFECTIVE METHODS OF TEACHING CUSTOMS

Yusupova Dilnoza
is a teacher of the Interfaculty
Department of Foreign Languages of QDPI

Introduction. It is known that when applying a pedagogical technology to the educational process, first of all, it requires the development of its scientific and practical mechanism. The concept of pedagogical technology is defined differently by world scientists. It can be understood from this that the multifaceted nature of the concept of pedagogical technology means that it is possible to approach the concept of pedagogical technology not only from pedagogical and psychological points of view, but also from didactic, social and other points of view. According to J. Yuldashev, "Pedagogical technology is a systematic method of creating, applying and determining the entire process of learning and acquiring knowledge, taking into account technical resources and human interaction, which sets itself the task of optimizing educational forms. Pedagogical technology is the process of transferring and assimilating information in a form and method convenient for assimilation.

The development and improvement of the technology of teaching traditions in the German language classes of general education schools, the development of a

model of achieving effectiveness based on the formation of foreign culture and traditions in students, and through this, a sense of identity and a sense of national values, is of great importance for modern foreign language classes and the language learning process. The global changes taking place in modern foreign language classes - the introduction of foreign cultures, traditions and thus the formation of self-awareness and the sense of national values into science, the creation of new educational complexes for schoolchildren's love for the Motherland, a deep understanding of their national values, an individual-oriented approach, modern the introduction of pedagogical technologies makes the improvement of students' knowledge, skills and qualifications an urgent task. Also, modeling foreign language education based on modern methods is becoming an integral part of every foreign language teacher.

Methods. The process of language learning is not only the development of linguistic competence, but also the development of sociolinguistic and pragmatic competences. Because through linguistic competence, students' lexical, grammatical, and phonetic competences develop, and through sociolinguistic competence, their knowledge of the entire language process, i.e., the competences of mutual comparison of culture, tradition, lifestyles, national and historical values of both countries, is developed. Pragmatic competence is the process of applying linguistic and pragmatic competences. According to the well-known Methodist scientist J. Jalolov, "competence is trying to learn a language, being able to learn a language." According to G. Asilova, "competence is the effective use of personal qualities and knowledge, skills and abilities in the process of working in a certain field." Based on these definitions, it can be said that the traditions included in the sociolinguistic competence in the process of learning a foreign language in the German language classes of general education schools, it is necessary to develop a model of teaching traditions in order to understand the culture and traditions of others and thereby to form a sense of identity and national values.

With the introduction of the teaching and learning of traditions in the German language classes of general education schools, the model of teaching traditions in the process of teaching the German language in order to improve the process of language teaching and learning and to increase students' interest in language learning, to arouse enthusiasm for language learning based on the intensity of the process and the formation of sociolinguistic competence there was a need for improvement. It is known that the implementation of a certain technology in the educational process does not happen by itself. Certain conditions are required for the implementation of each technology.

Before talking about the model of teaching and learning customs in the German language classes of general education schools, we found it permissible to

dwell on the concept of the model. Model is derived from the Latin word modulus, which means measure, norm. It is an image or model of an object. The model is created artificially. It is a model created in the form of various schemes, physical structures, symbolic forms and formulas, and similar to the studied object, it has its own structure, properties, and interconnections between its constituent elements.

The first chapter of the dissertation describes the methodical criteria for teaching customs in the German language classes of general education schools and teaching materials representing customs, modeling the content of educational activities expressing sociolinguistic competence, and the effectiveness in the language teaching process by teaching customs in the German language classes of future German language teachers. enables systematic planning of the work to be carried out in connection with their achievement.

Before creating a model for teaching customs in the German language classes of general education schools, it is appropriate to determine the purpose of the model and limit its areas of application. This process is the beginning of modeling. The expected results of the creation of a model of teaching customs in the German language classes of general schools are derived from the purpose of the model. In modeling, it is necessary to model both educational content and educational activities. The practical importance of the model in each pedagogical research work is determined by the correct consideration of the stages and principles of its formation. The principles of the model, such as demonstrability, comprehensibility, and objectivity, together with its possibilities and types, serve to determine the tasks of pedagogical research.

Results. Pedagogical modeling is the formation of a model that is planned to be introduced into the educational process. Accordingly, any pedagogical modeling is carried out in several stages. First, the theoretical-methodological foundations of the research are selected, and then we move on to the issue of modeling. Relationships between parameters and components of the model are defined. The suitability of the model in solving the tasks defined in the research is studied. The proposed model is tested. The achieved results are analyzed. Deficiencies are identified and the conditions for their elimination are determined.

By the model of teaching traditions in the German language classes of general education schools, we mean the model that reflects the didactic opportunities that serve to develop sociolinguistic competence in the process of teaching the German language, and that serve to create pedagogical conditions necessary for the organization of a motivational learning process. As a result of the experimental work, we were able to determine the following components of pedagogical modeling: a clearly directed goal, proper planning of the educational process, interactive methods used in the teaching process, introduction of

traditional educational materials into the lesson process, expected results and students' understanding of traditions. development of requirements for the evaluation of the learning process. The model of teaching customs offered by us has a predetermined goal and methods and means of achieving it.

The model of the use of interactive methods recommended to achieve effectiveness in teaching customs in German language classes of general education schools consists of a clear orientation of the educational goal, the selection of the content of educational activities, the organization of the process of teaching customs and results, and includes interrelated, mutually demanding covering parts. Every part of it is important. They can't achieve their goals separately. Each component has its own description, which serves to reveal the general character of the model. Diagnostic indicators of teaching customs in German language classes of general education schools consist of process requirements.

Discussions. The model of the use of interactive methods recommended to achieve effectiveness in teaching customs in the German language classes of general education schools includes the use of customs in the process of teaching the German language based on a structured scheme. It is known that today various models designed to improve the foreign language competences of language learners have been proposed. In particular, models such as "Factors affecting the growth of oral speech in a foreign language - Robert Gardner's model", "The process of formation of the skill of speaking in a foreign language - Levelt's model" and, in addition, Uzbek scientists O. The model of achieving efficiency by using memory techniques in teaching the German language by Khasanova, Z. Paziljanova's model of developing the communicative competence of the student is to teach students to communicate in a cultured way, N. Merganova tried to cover specific aspects of the language learning process, such as the model of the development of oral competence of students in German. However, these models do not provide information about the model of using interactive methods to achieve effectiveness in teaching customs.

The model of using interactive methods to achieve effectiveness in teaching customs in German language classes has not been developed by the world and Uzbek researchers. As a result of the use of interactive methods in the teaching of traditions in the German language classes of general education schools, it was achieved not only to increase the knowledge of the students in the German language, but also to develop and improve their sociolinguistic competence, and to increase the dynamics of the language learning process. The knowledge of the customs of the two countries of the students of general education schools was enriched, and the skills of tolerance and respect for other cultures were formed in them.

Conclusion. The results of the conducted experimental work, the analysis of scientific sources on the topic, and cyclical observations in the modeling process made it possible to create a model of achieving efficiency through the use of traditional technologies in the German language classes of general education schools. It is also worth noting that this newly created model of teaching customs is important for the effectiveness of German language classes in secondary schools in the future.

REFERENCES:

1. New Approaches to Lesson Plans. M. Kahharova . D. Yusupova . Europaen Journal of humanities and Educational Advances. 3.40-24.2022
2. Изложение немецких праздников и традиций в учебниках Д Юсупова . Общество и инновации 2 (4/S), 88-92
3. The usage of ethnographic terms in literary speech. YD Uktamaliqizi.ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11 (2), 855-857.
4. SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN UZBEK AND GERMAN FOLK HOLIDAYS. YD Uktamaliqizi. International Journal of Advanced Research . 3 (11), 76-79
5. Асилова Г.А. Божхона ва солиқ йўналишлари талабаларининг давлат тилида касбий мулоқот юритиш компетенциясини ривожлантириш (рус гуруҳларида): Автореф. дисс. ...пед. фан. докт. –Т., 2017. – 13 б.
6. Omonov H., Xo‘jayev N., Madrayeva S., Eshchonov E. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -T.: Iqtisod-moliya. 2009. – 57 b. Хасанова О.Қ. Немис тилини ўргатишда мнемотехникадан фойдаланиш технологияси. Пед.фан.б.фалс.док. ...дисс.-Фарғона,2021.-68 б.
7. Хасанова О.Қ. Немис тилини ўргатишда мнемотехникадан фойдаланиш технологияси. Пед. фан. б. фалс. док. ...дисс. -Фарғона, 2021. -69 б
8. Gardner R. A student’s contributions to secondlanguage learning. Part II. Affective variables. // Language Teaching. № 26. – p: 1-11.
9. Dieter W. Sprachproduktion als Planung: Ein Beitrag zur Psychologie und Didaktik des Sprechens. Akten der Gesamtschweizerischen Tagung für Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer. Tagungsband. –Bern: 2006. – S. 67.
10. Пазилжанова З.С. Замонавий немис тили дарсликлари воситасида талабаларнинг маданиятлараро мулоқот компетенциясини ривожлантириш технологияси. Пед. фан. б. фалс. док. ...дисс. -Қўқон, 2022. -147 б.
11. Мерганова Н.М. Немис тилини мутахассислик сифатида ўрганувчи талабаларда оғзаки нутқ компетенциясини ривожлантириш методикаси. Пед. фан. б. фалс. док. ...дисс. -Фарғона, 2022. -128

O‘ZBEKISTON ILM-FANINI RIVOJLANTIRISHDA AYOLLARNING TARIXIY O‘RNI XUSUSIDA

Tilavova Guljahon

Jizzax davlat pedagogika universiteti

O‘zbekiston tarixi kafedrasi o‘qituvchisi

Ta'lim va tarbiya insonning dunyoqarashi, munosabati va xulq-atvorini shakllantirishda hal qiluvchi rol oʻynaydigan ikkita muhim tarkibiy qismdir. Ta'lim bilim va koʻnikmalar berishga qaratilgan boʻlsa, tarbiya uzluksiz jarayon hisoblanib, u kishilarga ularning shaxsiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishi uchun muhim boʻlgan ijtimoiy normalar, qadriyatlar va xatti-harakatlarni oʻrganishga yordam beradi. Barqaror rivojlanish kontekstida ta'lim va tarbiya oʻrtasidagi muvozanatni ta'minlash yanada ijobiy va barqaror kelajakni ta'minlaydigan barqaror amaliyot va xulq-atvorni targʻib qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu mas'ulyatli vazifani bajarishda ayollarning tutgan oʻrni ham salmoqlidir. Qadimgi yunon faylasufi Pifagor "Olamda tartib, yorugʻlik va erkakni yaratgan ezgu ibtido hamda zulmatga qarshi yaratilgan mavjudod" deya ayolga tarif beradi [1]. Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi ilmiy xodimi Dilafroʻz Muxtorovaning fikricha, ilm-fan sohasida ayollar hal qiluvchi oʻrin tutadi. "Oʻzbekiston ayollari har doim ilmiy izlanishlarda katta rol oʻynagan va ularning hissasi mamlakat yuksalishi va rivojlanishi uchun muhim boʻlgan", dedi u Uzbekistan Today nashriga bergan intervyusida.

Tarix davomida ayollar jamiyatning oʻsishi va rivojlanishida, jumladan, ilm-fan sohasida hal qiluvchi rol oʻynab kelishdi. Oʻzbekistonda olima ayollar turli sohalardagi ilmiy bilimlarni yuksaltirishga katta hissa qoʻshdilar. Ijtimoiy hayot va notoʻgʻri qarashlarga qaramay, ayollar ilm-fanga salmoqli hissa qoʻshishda erkaklar kabi qobiliyatli ekanliklarini isbotladilar. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Biz mamlakatimizni har tomonlama yuksaltirish uchun, yangi tarixiy davrga qadam qoʻydik. Farzandlarimiz qalbiga ulugʻ maqsadlar, olijanob gʻoyalarni singdirish – barcha Oʻzbekiston onalarining sharafli burchidir. Yuksak fazilatli, mard va jasur, vatanparvar yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish albatta sizlarga bogʻliq. Bu – yorugʻ kelajakka yoʻnaltirilgan eng katta investitsiya va bitmas-tuganmas boylikdir" [2].

Islom dini ayol kishiga ta'lim olish va madaniy saviyasini oshirish haqqini berdi va erkaklarni bu ishga mas'ul qildi. Ilm talabi erkak-ayolga barobar farzligini, qizlariga va singillariga ta'lim-tarbiya bergan inson katta yahshilikka munosib ekanligi dinda keltiriladi. Hadisnavis buyuk olim Imom Buxoriy ham Islom dini ayol kishiga ta'lim olish va madaniy saviyasini oshirish haqqini berganligini va erkaklarni bu ishga mas'ul qilinganini, ilm talabi erkak-ayolga barobar farzligini, qizlariga va singillariga ta'lim-tarbiya bergan kishi jannatga haqli boʻlishligini koʻp bora Hadislarida aytib oʻtadilar. Yana bir bor ta'kidlash lozimki, Islom dinida ayol kishining ishlashi man qilinmagan, balki bu masala ayol kishining, uning oilasining, jamiyatining manfaatlaridan kelib chiqib tartibga solingan [3].

Amir Temur Movarounnahrning siyosiy va iqtisodiy masalalarini hal qilishda doim koʻpchilik fikriga quloq tutgan, doimiy qurultoylar va kengashlar tashkil etgan. Bu anjumanlarda sarkardalar, amaldorlar, davlat arboblari bilan bir qatorda saroy malikalari ham oʻrinli ishtirok etib, davlat hayotiga oid muhim masalalarda hamfikrlik bilan qaror chiqarganlar. Zotan, Temurning oʻzi ham jamiyatidagi madaniy, ijtimoiy masalalar va muammolar yechimida malika Bibixonim bilan maslakdosh boʻlganini va bu borada malika juda tadbirli va zukko ekanligini ta'kidlaydi. Bibixonim saltanatni idora qilishda, uni obodonlashtirish va temuriy shahzodalarni tarbiyalashda ham alohida e'tirof qilinadi. "Uning xotinlardan eng muqaddami va barkamoli Katta Malika (Saroymulk Xonim)" [4]. Sohibqiron bu sadoqatli va tadbirli ayolga nabiralari Muhammad Mirzo, Sulton Mirzo, Shohruh Mirzo, Ulugʻbek Mirzolarning tarbiysini topshirgan. Bibixonim oʻtkir zehn, ayollarga xos maftunkorlik, sadoqat va yuksak insoniylik fazilatlari bilan hamisha Amir Temur ishonchi hurmatiga sazovor boʻlgan Temuriyxonimdir.

Temuriy xonim Gavharshod begim Chigʻatoy zodagonlaridan Gʻiyosiddin Tarxonning qizi, Amir Temurning toʻrtinchi oʻgʻli Shohruh Mirzoning katta xotini edi. Shohruh Mirzo davrida mamlakat poytaxti gullab-yashnaydi, Hirot iqtisodiy va madaniy sohada Sharqning eng nufuzli shaharlaridan biriga aylanadi. Gavharshod Begim boshchiligida Hirotda masjid, madrasa, xonaqoh, maqbaralar, musofirxonalar, shifoxonalar quriladi. Ba'zi tarixiy manbalarda madrasadagi ta'lim jarayonini Gavharshod Begim oʻzi nazorat qilib brogan [5].

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev islohotlari natijasida ayollarga e'tibor oʻzining yangi darajasiga koʻtarildi. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatida Xotn-qizlar va gender tenglik masalalari qoʻmitasi tashkil etildi. Boshqaruv lavozimidagi xotin-qizlar ulushi 27 foizga, partiyalarda 44 foizga, oliy ta'limda 40 foizga, tadbirkorlikda 35 foizga yetdi. Davlat boshqaruvida xotin-qizlar ishtirokini oshirish maqsadida 6 mingdan ziyod faol xotin-qizdan iborat kadrlar zahirasi shakallantirildi. Bugungi kunga qadar 577 nafar ayol "Moʻtabar ayol" koʻkrak nishoni bilan taqdirlandi. Ana shunday say-harakatlar hamda siyosiy masalalardagi rahbarlik organlarida ham ayollarimizning jonbozligi oʻlaroq Oʻzbekiston parlamenti ayol deputatlar soni boʻyicha dunyodagi 190 ta milliy parlamenti ayol deputatlar soni boʻyicha dunyodagi 37-pogʻonaga koʻtarildi. Shu oʻrinda yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev "Bu hayotda nimaga, qanday yutuq va natijalarga erishgan boʻlsak, ularning barchasi munis va mehribon onajonlarimiz tufaylidir. Shuning uchun biz xotin-qizlarimiz oldida doimo qarzdorlik hissi bilan yashaymiz", deb takidlaydilar [6]. Millatning oʻziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, shubhasiz, oilaning, oilada esa ayolning oʻrni beqiyosdir. Chunki inson eng sof tuygʻularini hamda hayotiy tushunchalarni oila, ona bagʻrida anglaydi. Ilmli ayol nafaqat jamiyatning balki oilaning ham yuzi

hisoblanadi. Komil farzand tarbiyalash uni voyaga yetkazish millat rivoji uchun ulkan hissadir. Shuningdek, O‘zbekistonda davlat oliygohlarining magistraturasida o‘qish qizlar uchun tekin deb e’lon qilindi. Bu tartib 2022/2023-o‘quv yilidan kuchga kirdi. 23 ming nafar bo‘lajak magistr qizning kontraktini to‘lashga budjetdan 200 mlrd so‘m ajratildi. Bundan tashqari xotin-qizlarga ta’lim olishlari uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, ularning salohiyati va malakasini tizimli oshirib borishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida 2022/2023-o‘quv yilidan boshlab, xotin-qizlar kontraktlarini to‘lash uchun 7 yilga foizsiz kredit berila boshlandi [7].

O‘zbekiston Milliy axborot agentligiga bergan intervyusida professor Yunusova qizlar o‘rtasida fan ta’limini rivojlantirish muhimligini ta’kidladi. “Qizlarni ilm-fan yo‘nalishida ta’lim olishga rag‘batlantirish, ularga o‘z karyeralarida muvaffaqiyat qozonishlari uchun zarur resurslar va ko‘mak berish muhim”, - dedi u.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Tarixdan ham ma’lumki, O‘zbekistondagi olim ayollarning o‘rni muhim bo‘lib, ular mamlakatimiz ilm-fanining yuksalishi va rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqdalar. Shu bois qizlar o‘rtasida fan ta’limini keng targ‘ib qilish, ularning kasbiy faoliyatlarida muvaffaqiyat qozonishlari uchun zarur resurslar va ko‘mak berish juda muhim. Professor Nigora Karimova ta’kidlaganidek: “Mamlakat taraqqiyoti uchun ilm-fan va texnologiya muhim va bu sohada ayollarning o‘rni muhim”. Mahatma Gandi aytganidek: “Kelajak hozirgi paytda nima qilishimizga bog‘liq” va ta’lim va tarbiya o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash orqali biz kelajak avlodlar uchun yanada ijobiy va barqaror kelajak yaratishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. A.Sagdullayev va b. O‘zbekiston tarixi. Davlat va jamiyat taraqqiyoti. 1-qism, Toshkent-2000.
2.https://iiv.uz/news/shavkat-mirziyoyev-ayollarga-bitta-yaxshilik-qilsak-onta-yaxshilik-bolib-qaytadi
3. https://islom.uz/view/islomda-ayollar-xukuki **Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.**
4. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 2019-yil.
5. Turg‘un Fayziyevning “Temuriy malikalar”. Toshkent.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1994.
6. https://zarnews.uz/uz/post/ayolga-etibor-jamiyatning-madaniy-darajasini-belgilaydi
7. https://review.uz/oz/post/magistraturada-oqiydigan-barcha-xotin-qizlarning-kontrakti-tolab-beriladi

SAYYOR DARSLARNI TASHKIL ETISH TA'LIMNING INNOVATSION SHAKLI SIFATIDA

Qudratova Nigora Umurovna
Buxoro davlat universiteti Menejment
va marketing kafedrasi o‘qituvchisi

O‘zbekistonda turizm sohasi jadal rivojlanmoqda.[1] Davlat turizm biznesini qo‘llab-quvvatlaydi, turizm infratuzilmasini yaxshilaydi va turizm tartib-qoidalarini soddalashtirish choralarini ko‘radi. Ayni paytda turizm sohasi yuqori malakali kadrlarga juda muhtoj. Bugungi kunga qadar mamlakatimizdagi qator oliy o‘quv yurtlari turizm sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash bilan shug‘ullanmoqda. Mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida ham bir qator tub o‘zgarishlar, jumladan, kredit-modul tizimi joriy etilmoqda, ta’lim jarayoni raqamlashtirilmoqda. Zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan yangi elementlarni joriy etish orqali ta'lim jarayoni doimiy ravishda takomillashtirilmoqda. Talabalarning o‘quv jarayonida olgan bilimlari chinakam uzviy bo‘lishi va zamonaviy mintaqaviy turistik resurslar, infratuzilma va istiqbolli sayyor dars maydonlarining mavjudligi to‘g‘risidagi ma'lumotlarni o‘z ichiga olishi kerak. Turizm kadrlarini tayyorlashning pedagogik jarayonining o‘ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratish zarur, unda o‘qitishni tashkil etish o‘qitishning innovatsion shakllari va usullarini o‘z ichiga olishi kerak.

Turizm sohasidagi bo‘lajak mutaxassislar ma’ruzalar, seminarlar va amaliy mashg‘ulotlar orqali maxsus bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladilar.[2] Ma’ruzalarda talabalar turizmning tashkiliy-metodik jihatlarini qamrab oluvchi nazariy bilimlar oladilar. Seminarlarda talabalar mantiqiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ta'lim turizm industriyasining zamonaviy rivojlanishining vazifalariga javob berishi kerak. Shuning uchun turizm sohasida innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, birinchi navbatda, amaliyotga qaratilishi kerak. Shu munosabat bilan nazariy bilimlar bilan bir qatorda tabiiy landshaftlar va madaniy-tarixiy resurslarning xususiyatlari bilan tanishishga ham e’tibor qaratish lozim.

Zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan yangi elementlarni joriy etish orqali asosiy ta'lim texnologiyalari va ularning tarkibiy qismlaridan foydalanish jarayoni doimiy ravishda takomillashtirilmoqda. Shunday qilib, ushbu faoliyat sohasiga innovatsiyalarni joriy etishning uzluksizligi haqida gapirish mumkin. Sayyor darslar darsda muvaffaqiyatli ko‘rsatib bo‘lmaydigan mavzuni o‘rganish uchun sinfdan tashqari ta’limning maxsus shaklidir. Sayyor darsning maqsadi o‘quv rejasining maqsadlaridan kelib chiqqan holda belgilanishi kerak; tabiiy, madaniy, tarixiy va iqtisodiy joylarga tashriflar bilan sayyor darslar.[3]

Talabalar har qanday fan bo‘yicha sayyor darsdan foydalanadilar - sayyor darslar o‘quvchilarni hissiyotlar va ko‘nikmalar majmuasi bilan boyitadi; kuzatish va talqin qilish, sinfda muhokama qilingan usullarni qo‘llash, kelgusidagi tadqiqotlar uchun ma’lumotlarni to‘plash va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Sayyor darslarning ko‘rgazmali qurollar bilan tasvirlangan o‘quv materialining oldingi va keyingi taqdimoti bilan bog‘liqligi bilimlardan amaliy foydalanish haqida tasavvur beradi. Turistik joylarga sayyor dars paytida talabalar ular bilan bevosita tanishadilar, bu esa yorqin tasvirlarni hosil qiladi va talabalar bevosita kuzatish imkoniga ega bo‘lmagan ilmiy asoslarni yanada mustahkam o‘zlashtirishga yordam beradi. Shu sababli, turizm industriyasining bo‘lajak mutaxassislarini shakllantirish vositasi sifatida sayyor darslarning dolzarbligi shubhasizdir.

Sayyor darslar turli xil ehtiyojlarni qondirish, chuqur va faol o‘rganishga yordam berish nuqtayi nazaridan turli shakllarda bo‘lishi mumkin. Sayyor darslarning kutilayotgan ta'lim natijalari quyidagi besh yo‘nalishga bo‘linadi:[4]

• ijtimoiy va shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirish;

• kuzatish va idrok etish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

• treningning dolzarbligi va mazmunini oshirish;

• Haqiqiy dunyoda shaxsiy tajribani taqdim etish;

• Ilm-fanga ichki motivatsiya va qiziqishni olish.

O‘quv safarlari universitetning o‘quv jarayonida yuqoridagi ko‘plab maqsadlarga erishishda samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Sayyor darsning ta'lim maqsadlariga to‘liqroq erishish uchun, bizning fikrimizcha, quyidagi tavsiyalarga amal qilish kerak:

1) Maqsad quyidagi savollarga javob berishdan iborat bo‘lishi kerak:

1. Nima uchun sayyor dars o‘rganishning eng yaxshi usuli;

2. Talabalar bu sayohatdan nimani o‘rganishadi? Ideal holda, bu sayyor dars fanning ish dasturida (sillabusda) rejalashtirilishi kerak.

2) Tayyorlash va rejalashtirish. Sayyor darsni rejalashtirish o‘quv dasturini ishlab chiqishdan boshlanadi va aniq o‘quv maqsadlarini, ya’ni o‘quvchilar sayyor dars davomida egallaydigan bilim va ko‘nikmalarni, shuningdek, bu yutuqlar ularga butun o‘quv kursini o‘zlashtirishga qanday yordam berishini belgilaydi.

3) Haqiqat. Sayyor darsning afzalliklaridan biri shundaki, ular o‘quvchilarga nazariy bilimlarni hayotda qo‘llash imkonini beradi.

4) Fikrlash. Refleksiya o‘quvchilarga sayyor dars tajribasini tashkil qilish va aks ettirish imkonini beradi. Tajribaning ma'lum bir chegarasiga erishilgandan so‘ng, fikrlash qo‘shimcha tajribadan ko‘proq narsani tushunishga yordam beradi. Fikrlar

Mavzular insholar, imtihon savollari, sayohatlarni tahlil qilish hisobotlari, maqolalar, sayohat tanqidlari va boshqalar shaklida bo‘lishi mumkin. Mobil qurilmalarda ma'lumotlarni yig‘ish va almashish uchun ko‘plab dasturlar mavjud. Talabalar ushbu qurilmalardan sayohat paytida yoki mustaqil ravishda ma'lum bir joy uchun kontent yaratish uchun foydalanishlari mumkin. 5) Oriyentatsiya va trening. Ehtiyotkorlik bilan ma'lumot va sayyor darsni tashkil etish talabalarga tajribani to‘liq baholashga va ularning umidlarini qondirishga yordam beradi.

• Sayohat marshruti. Sinov haydovchisi sizni ko‘plab noxush kutilmagan hodisalardan qutqaradi.

• Talabalar uchun zarur ma'lumotlar:

- sayohat maqsadining aniq bayoni;

- sayyor dars vaqtida talabalarning xulq-atvori qoidalarini ishlab chiqish (dastlabki tayyorgarlik - sayyor dars oldidan nazariy materialni o‘rganish, shuningdek amaliy ko‘nikmalar).

• Salomatlik va xavfsizlik:

- talaba yo‘qolgan yoki boshqa favqulodda vaziyatlarda talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida aloqa ma'lumotlarini almashish;

- tez yordam xizmatlari, politsiyaning aloqa ma'lumotlari;

• Logistika:

- uchrashuv va qaytish vaqti va sanasi/joyi;

- ovqatlanish rejasi;

- ob-havo ma'lumotlarini tekshiring va o‘quvchilardan shunga mos ravishda kiyinishlarini so‘rang. Kun davomida etarli miqdorda oziq-ovqat borligiga ishonch hosil qiling.

6) Monitoring va doimiy takomillashtirish - o‘quvchilar tomonidan fanni o‘qitish va tushunish samaradorligini o‘z vaqtida (xulosa emas) baholash, o‘quv jarayonida yuzaga keladigan muammolarni darhol hal qilish uchun mo‘ljallangan. Bu jarayon o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi muloqotni osonlashtiradi. Talabalarning fikr-mulohazalari talabalarga kelajakdagi ta'lim maqsadlariga erishishda yordam berish uchun o‘qitish uslubini o‘zgartirishga yordam beradi.

7) Baholash. Talabalar sayyor darsdan nimani kutishlari haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishlari va kelajakdagi bilim / ko‘nikma / xulq-atvordagi yutuqlarni o‘lchash usullarini ishlab chiqishlari kerak. Bu testlar, taqdimotlar, insholar, sayyor darslar, qisqa savol-javoblar, dala tadqiqotlari va boshqalar bo‘lishi mumkin.

8) Tan olish - o‘quvchilarning bilim va kashfiyotlarini tan olish kerak. Talabalarga o‘z yutuqlarini tushunish va nishonlashda yordam berish uchun umumiy yoki maxsus ko‘rib chiqish va baholash.

O‘quv safarlarida qatnashgan talabalar quyidagi imtiyozlarga ega bo‘ladilar:

• fanga qiziqishning ortishi va ixtisoslashuvning chuqurlashishi;
• kontseptual bilimlarni takomillashtirish;
• dars mazmunini tushunish, dars samaradorligini oshirish va fanga qiziqish;
• kurs o‘qituvchilari va talabalari bilan muloqot, malaka va ichki motivatsiya darajasini oshirish.

Maqsad, ko‘zlangan natija va mazmuniga ko‘ra o‘quv ekskursiyalari quyidagi turlarga bo‘linadi:

Birlamchi ma'lumotlarni yig‘ish/birlamchi manbalarga tashrif buyurish. Talabalar va o‘qituvchilar oldindan aytib bo‘lmaydigan ta'lim natijalari bilan yangi muhitda ma'lumotlarni to‘playdi. Tematik materialning kiritilishi talabalarga ma'lumotlarni to‘plash va sharhlash jarayonining haqiqiyligini his qilishlari uchun chuqurroq o‘rganish imkonini beradi. O‘qituvchilar moslashuvchan va qiyin yoki samarasiz natijalarni boshqarishga tayyor bo‘lishi kerak - masalan, agar ma'lumotlar muhim natijalarni ko‘rsatmasa (yoki o‘qituvchining dastlabki bashoratlariga zid keladigan natijani taqdim etsa). Biroq, bu tajriba talabalarning o‘rganishi uchun eng yuqori salohiyatga ega bo‘lishi mumkin, chunki u ma'lum ma'noda yangi bilimlarni yaratadi.

Yo‘l-yo‘riqli kashfiyot - guruh o‘qituvchiga tanish bo‘lgan, lekin talabalar uchun yangi bo‘lgan hududga tashrif buyuradi va u o‘quvchilarni mo‘ljallangan natijani kashf etishga olib keladigan tadbirlarni rejalashtiradi. Talabalar kursning nazariy qismida o‘rganilgan ko‘nikma va tushunchalardan foydalanishlari va ularni yangi kontekstda qo‘llashlari kerak. O‘qituvchilar o‘zlarining topshiriqlari va savollari talabalarga tadqiqot va tanqidiy fikrlash kabi yuqori darajadagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga qanday yordam berishini hisobga olishlari kerak. Shu bilan birga, bu usul juda ko‘p vaqtni oladi va o‘qituvchidan katta imkoniyatlarni talab qiladi.

"Guided discovery" atamasi (inglizcha guided discovery).[5] O‘qitish metodikasi, unga ko‘ra o‘qituvchi nafaqat ma'lumotni talabalarga etkazishga harakat qiladi, balki uni osonroq o‘zlashtirish uchun sharoit yaratadi, ularni muhokamada faol ishtirok etishga va mustaqil ravishda yechim izlashga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.https://kun.uz/uz/news/2018/01/02/uzbekistonda-turizm-kaj-avolda-va-uni-rivozlantiris-ucun-nimalar-kilis-kerak-mutahassis-takliflari

2.https://e-library.namdu.uz/75%20Спорт/75.%20Turizm.pdf

3. https://library.samdu.uz/files/ pdf

4.https://elibrary.namdu.uz/Педагогика%20фанлар/Maxsus%20fanlarniqitishmetodikasiTojiboyevaD..pdf

5.https://www.researchgate.net/publication/282546214_

LITERATURE AND CULTURE

Sabo Akhmadalieva Murodovna
Kokand Pedagogical Institute

The relationship between literature and culture is another aspect to be considered. Literature in the classroom offers an expansion of the students‟ cultural awareness. Literature is able to increase the students‟ cultural sensitivity regarding the people whose language they are studying. It can provide insights of places, emotions, and reactions and dialects of inhabitants of a specific location at a specific time. It is said that the closest representation of culture can be found when reading some novels and poems. According to Hernández, a clear example of cultural awareness is presented in the novel Huckleberry Finn by Mark Twain. This novel offers a reconstruction of the lives of the inhabitants as long the Mississippi River in the late nineteenth century. It presents people's characteristics, their use of language, and reactions in that historical period.

Other authors may choose to deal with general topics of human interest such as love, war, friendship, loyalty, etc. According to Durant, this approach is called pedagogic 'universalism' or 'cultural neutralism' . This approach focuses on specific concerns rather than the history and social issues of a particular place or culture. Such works of literature treat human experience as an over-arching issue that is common across historical periods or cultures, and they try to highlight common values, pleasures and fears. Kaplan states that cultural differences lead to different approaches when teaching reading to L1 and L2 learners. Cultural knowledge is significant when comprehending some types of writing, such as the humor in Garfield. This US cartoon is humorous only when the reader can comprehend the cultural significance behind it. Ghosn draws attention to the fact that using literary texts may bring about more than just learning about other cultures when she says that "Literature can also act as a powerful change agent by developing pupils‟ intercultural awareness while at the same time nurturing empathy, a tolerance for diversity, and emotional intelligence".

The genre of the literary text also needs to be considered since groups with lower levels of language proficiency are not always ready to read or analyze poetry or long narrative texts. Lastly, the learners‟ culture is also of relevance when reading in English, because western and eastern cultures think differently; even on the same continent, there can be differences which need to be explained in advance by the teacher before reading a literary text.

Literature provides opportunities for foreign language classes and can appeal to the students with various learning styles. Literary texts are reliable sources of linguistic inputs and can help the students practice the four skills-speaking,

listening, reading and writing. In this study, we demonstrated the benefits of using literature in foreign language teaching. Literature can help the students enhance their perception of other cultures and societies. Also, literary texts can consider authentic subjects like love and war that one may experience in the real world. Indeed, literature is representational instead of referential. While referential language tends to communicate at only one level and is informational, representational language of literature considers the students and involves their feelings and perceptions of the real world. Literary texts help the students to activate their imagination and develop their emotions.

Novel can be a very rich source for developing linguistic structures as well as learning the target language. Choosing the appropriate novel can give the learner enough motivation to learn the target language. Using novel for learning a foreign language can have the following benefits:

(1) Developing the learners' knowledge about different cultures, traditions, societies, and people.

(2) Offering real life like settings.

(3) Giving the learners the chance to use their creativity.

(4) Improving critical thinking ability.

(5) Stimulating the learners' imagination.

(6) Developing both oral and written language skills.

When selecting a novel for teaching language, the instructor should consider whether the novel has an interesting story that motivates the entire class. Moreover, characters, themes, and settings of a novel should be considered in selecting a novel. Particular themes, ideas, motifs and concepts that are developed in language classes should also exist in the novel. Totally, using an appropriate novel raises motivation and interest in learners. Although some learners may think reading a novel is studious and boring, it can be an influential tool for developing reading comprehension skills and building vocabulary. In fact, reading novel broadens the learners' horizons, and makes them aware of other cultures, and also develops their intercultural communication skills.

SPECIAL LITERATURE:

1.Lao C.Y., Krashen, S. The impact of popular literature study on literacy development in EFL: More evidence for the power of reading. London ;System 28, 2000. – pp. 261-270;

2. Lazar G. Literature and Language Teaching. Cambridge University Press, 1993. – 864 p.

3.Littlewood W. Literature in the School Foreign-Language Course.. Oxford: OUP, 2000. – 346 p.

4.Sage H. Incorporating Literature in ESL Instruction. New Jersey: Prentice-Hall Inc. 1987. – 856 p.

СЕМАНТИКА ВОСТОЧНО-ОБРАЗНОГО РЯДА КОНЦЕПТОВ Н.ГУМИЛЕВА

Умарова Маржона
НГПИ, магистрант 2 курса

Средневековую Персию Н.С. Гумилев воспринимал опосредованно – через поэзию суфийского мистицизма и, прежде всего, сквозь призму лирики Хафиза (Гафиза). Имя Хафиза символизировало для Гумилева высокую, мистическую поэзию, а Персия была страной, навеки связанной с именами великих поэтов древности – Фирдоуси, Омара Хайяма, Энвери, Джелаледина Руми, Саади, Хафиза и Джами. Однако в «семизвездии» на небе персидской поэзии главным для Гумилева был Хафиз.

Интерес Н.С. Гумилева к Востоку и персидской культуре был связан с его увлечением произведениями исламских поэтов-мистиков: Саади, Хаяйма, Насири Хосрова – основателя секты исмаилитов. Так, очень многое в восприятии Востока, Гумилев пропускал сквозь себя, перебирая материал и создавая свое глубокое понимание и новое концептуальное видение данного важного, для понимания цивилизации мира. Выстроенный ряд символических образных концептов, помогал Гумилеву провозглашать истины понимания и репрезентации поэтом специфических понятий Востока.

В стихотворение «Пьяный Дервиш» раскрывается структурно-семантический ряд концептуального видения Востока Гумилевым. Так, в суфийской мистической лирике, как правило, упоминается лицо (лик) некоего красавца или красавицы и ее (его) пышные темные кудри (локоны). «Кудри красавца всегда темны, как ночь, – писал востоковед Е.Э. Бертельс в своей классической работе «О поэтической терминологии персидских суфиев», опубликованной в 1926 году в Ленинграде. «Лицо сияет, как солнце; сравнение эманаций единства, озаряющих мрак множественности, с лучами солнца известно всякому, кто хоть раз заглядывал в диваны суфийских поэтов»[1, 128]. Дуновение ветра (откровение – ихлам) отбрасывает кудри с лица красавца (красавицы), позволяет заглянуть за покровы вечности.

Подобная расшифровка перекликается со следующими строками стихотворения Н.С. Гумилева «Пьяный дервиш», основанными на суфийской символике: «Мир – лишь луч от лика друга, / Все иное – тень его»,[2] где под Другом подразумевается Бог. Данный концепт – «Лик Друга», символизирует высшую духовную энергию, Благодать Божию, а луч от Лика Друга – творческую энергию Бога, посредством которой был создан мир. «Мир эманаций суфии представляю себе в виде кольца, замыкающегося на

последнем заключительном звене человека, – уточняет Бертельс. – Таким образом можно сказать, что ищущий Бога суфий пойман в кольце низших миров… Явления мира – множественны, каждое из них может увлечь человека, сбить его с прямого пути и заставить забыть основную цель, а локон изобилует завитками, каждый из них – силок для неопытного сердца» [1, 121]. Упоминание о «кольце низших миров» восходит к символике кольца как кругового танца природы в вечном процессе созидания и разрушения. Данный концепт Бога, воспринимается поэтом как некое имплицитное содержание великой тайны, и как сложнейшее суфийское понимание истины, содержащей в себе множество смыслов.

В гумилевский рукописный сборник «Персия» вошли яркие стихотворения Гумилева, представляющие нам видение данного мира поэтом. «Книга эта повторена не будет, а переписана она в одном экземпляре автором и проиллюстрирована им же»,[2] – написал Гумилев на внутренней стороне обложки. Рукописный сборник «Персия» был сформирован 14 февраля 1921 г. и содержал в себе стихотворения, образно-символические ряды которых восходят к образности, характерной для стихотворений персидских поэтов-суфиев.

«Князем Шираза» назван Гафиз в пьесе Гумилева «Дитя Аллаха». Гробница Хафиза и поныне расположена в живописном предместье Шираза, в прекрасном саду, названном в честь поэта Хафизийа. Практически сразу после смерти поэта она стала центром паломничества. Шираз был одним из центров мусульманского мистицизма, в частности, – суфизма, и как философско-религиозной, и как поэтической школы. Родиной суфизма востоковеды называют Ирак, вторым по значению «побегом» этой «ветви» мусульманского мистицизма считается «хорасанская» школа, центром которой являлся Нишапур. Далее влияние Ирака ослабевает, и учение распространяется за пределами Хорасана.

Сад Хафизийа суфии считали лишь отражением чудесного «сада истины». Образ обнесенного стеной или скрытого за таинственной дверью «сада истины» часто встречается в суфийской средневековой поэзии Переднего Востока. В частности, великий суфийский поэт из Хорасана Санайи был автором поэмы «Окруженный стеной сад Истины» (в русском переводе – «Сад истин»).

Эту поэму Санайи традиционно называют «персидским Кораном». «Сад истин» состоит из рассуждений и притч и является прообразом суфийских поэм Аттара, Руми и других знаменитых средневековых иранских поэтов-мистиков. Санайи ввел в персидскую литературу впоследствии повторенный Аттаром мотив «собрания птиц», каждая из которых по-своему восхваляет

весну и Всевышнего. Влияние сюжетики и образности знаменитой поэмы суфийского поэта Аттара «Беседа птиц» (в некоторых переводах – «Язык птиц») прослеживается в сцене беседы Гафиза с птицами в пьесе «Дитя Аллаха»:

Сюда, Коралловая сеть,
Цветок граната, Блеск Зарницы,
Дух Мускуса, Я буду петь,
А вы мне отвечайте, птицы» [2, 85].

В пьесе «Дитя Аллаха» «князю Шираза» Гафизу принадлежит таинственный сад, подобный райскому. Так, Пери сравнивает сад Гафиза с раем для чистых душ:

Не это ль рай для чистых душ,
Заветные Господни кущи?
Кто этот величавый муж,
Так изумительно поющий?
Как кудри черные сплелись
С гирляндой роз багрово-красных» [2, 88]. Под именем Гафиза, величайшего поэта-мистика средневекового Ирана, выступал Гумилев в переписке с Ларисой Рейснер. В письмах 1916–1917 гг. Гумилев называл Ларису Рейснер – Лери, соединяя в этом условно-поэтическом имени Леру-Лаик из «Гондлы» и Пери из пьесы «Дитя Аллаха».

Имя Гафиза было выбрано Гумилевым для этой переписки отнюдь не случайно. В древней Персии Гафиз (Хафиз) считался не только лучшим мастером любовной лирики, но и «толкователем тайн», «устами сокровенного мира», прилежнейшим «чтецом Корана», которому был ниспослан поэтический дар после посещения гробницы знаменитого суфийского отшельника и поэта-мистика Баба Кухи Ширази. Само имя Хафиз обозначает «чтец Корана». Исторический Хафиз (Шамс ад-Дин Мухаммад) долго и истово молился около гробницы суфийского святого, пока не упал без сил. Во сне ему явился старец, назвавший себя халифом Али и одаривший «чтеца Корана» поэтическим талантом.

Али бен-Аби Талиб – это четвертый праведный халиф, зять пророка Мухаммада, с именем которого связано зарождение шиизма. Однако в образе «халифа Али», явившегося Хафизу, востоковеды усматривают намек на Хизра, персонажа мусульманских сказаний, который почитался среди суфиев. В газели «Вчера на исходе ночи от мук избавленье мне дали» Хафиз писал о «воде жизни», которую он смог увидеть во тьме благодаря таинственному старцу, одарившему его поэтическим вдохновением. Именно с Хизром связана кораническая история путешествия Мусы (библейского

Моисея) по пустыне, когда Хизр указывал Моисею дорогу. В своих странствиях Муса (Моисей) и Хизр набрели на источник живой воды. Живая вода в позднейших суфийских толкованиях стала пониматься мистически и служила метафорой сокровенного знания.

Исторический Хафиз намеревался отплыть в Индию, которую считал раем земным, но эта попытка оказалась неудачной. Тем не менее, личность и жизненный путь Гафиза связывались в поэзии и философии персидского мистицизма с поисками «рая земного». «Как мне жить, веселясь, если денно и нощно в ушах / Колокольчик звучит: "Собирайся в дорогу скорей!"», [3, 34]– писал Хафиз в газели «Веселей, виночерпий! Полней мою чашу налей». Мотив путешествия в Индию, поиска «рая земного», связанный с жизнью и творчеством Хафиза, необычайно близок к образу-символу «Индии Духа», ключевому для произведений Н.С. Гумилева.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бертельс Е.Э. Заметки по поэтической терминологии персидских суфиев. Локон и лицо // Язык и литература. -Л., 1926.
2. Гумилев Н.С. Полное собрание сочинений: в 10 т.- М., 1997–2007.
3. Хафиз. Вино вечности. -М., 1999.

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Ш.У.Эшонкулов,
Джизакский политехтический институт
Ш.Э.Эшонкулова
Джизакский государственный педагогический институт

В современных условиях стремительного роста потока информации все большую актуальность в различных сферах человеческой деятельности приобретает применение новейших средств информационной технологии как компьютеры, видео-теле, аудиокоммуникации, интернет.

В последние годы внедрение компьютерной техники становится одним из наиболее перспективных и активно развивающихся направлений системы образования республики Узбекистан.

В настоящий момент в Узбекистане накоплен определенный опыт применения компьютерной техники и преподавания иностранного языка в разработке и составлении обучающих программ, подготовке учителей к использованию компьютера на уроке, организации самостоятельной работы студентов.

Важнейшая проблема, стоящая перед высшей школой в настоящее время- повышение эффективности обучения. Основными путями повышения эффективности обучения являются интенсификация и индивидуализация учебного процесса.

Одним из средств, способствующих повышению эффективности, обучения, является широкое внедрение компьютеров в учебный процесс, в частности процесс обучения иностранным языкам. «возможность записи речи обучающего и анализа ошибок, сравнения её с образцовой речью, а также многократного воспроизведения, повторения с точности, недоступной человеку, позволили усовершенствовать методику преподавания языков»

Использование компьютера, работа с Интернетом, аудио и видео записи в учебном процессе, повышает интерес к изучаемому материалу, экономит время подготовки к занятиям позволяет проводить индивидуальную работу со студентами.

Использование новой технологии как компьютер следует рассматривать как органическую составную часть учебного процесса. Эффективность процесса обучения иностранному языку значительно повышается при условии сочетания традиционных форм работы с использованием компьютера как на аудиторных занятиях, так и во время самостоятельной работы студентов в компьютерных классах.

В настоящее время выдвигается задача практического овладения иностранным языкам, и поэтому проблемам интенсификации учебного процесса уделяется все больше внимания.

Поскольку обучения устной речи связано с выработкой речевых навыков, уместно отметить, что ведущая роль на этом обучении принадлежит звукозаписи, так как формирование речевых автоматизмов связано с выполнением большого числа тренировочных упражнений в залах для самостоятельной работы.

В данной статье делается попытка рассмотреть некоторые формы работа с использованием компьютера в работе английский язык как вторая специальность по учебнику Бонк Н.А, Г.А.Котий, Н.А. Лукьянова «Учебник английского языка».

В наших условиях для студентов нашего факультета есть компьютерный центр, где имеется электронный вариант учебника по вышеуказанной книге.

Использование компьютерной техники в обучение иностранного языка осуществляет функцию репетитора, редактора текста, анализа текста, консультанта, партнера, объекта обучения.

Использование компьютерной техники, снимает с учителя дополнительную нагрузку, связанную с анализом, контролем и оценкой выполняемой работы.

Работа с компьютером позволяет преподавателю вести занятия в нескольких направлениях индивидуально с одним студентом/ преподаватель - студент/ групповую работу/ преподаватель-группа / или парную работу/ студент-студент/. В компьютерном центре можно проводит следующие виды упражнений:

1. Прослушивание дикторского текста и ответы на вопросы диктора.
2. Прослушивание текста в диалогической форме.
3. Пересказ текста подготовленного или прослушанного с грамматической трансформацией.
4. Пересказ прослушанного текста с расширением или сокращением.
5. Составления диалога по заданной ситуации.
6. Беседа студентов на заданную тему с опорой на список слов и словосочетаний подлежащих активизации.

Тренировка в устной речи требует значительно больших затрат времени, чем тренировка в любом другом аспекте языка. Работа с компьютером на аудиторных занятиях способствует увеличению времени активного говорения обучаемого, повышает речевую активность студентов, позволяет использовать парные и групповые формы работы, т.е. способствует повышению производительности труда обучающихся и качества их подготовки. Применения компьютера позволяет приблизить учебный процесс к естественным условиям речевого общения.

Компьютерная программа управляет учебной деятельностью в течении выполнения многих упражнений. В программу включаются прослушивание и отработка фонетического чтения учебных текстов. Большое внимание уделяется вопросам чтения техники чтения, делению текста на семантические отрезки их соответствующему интонационному оформлению отработки произношения трудно-произносимых слов. Этому способствует выполнение имитационных упражнений, таких как прослушивание и синхронное проговаривание текста, прослушивание текста с одновременной интонационной разметкой прослушивание текста и воспроизведение егох[1].

В программу включены:

1. Упражнения на закрепление лексики.
2. Составление предложений с определенными лексическими единицами.
3. Составление диалогов.

4. Составление ситуаций по словам и словосочетаниям.

Компьютерную технику удается эффективно использовать в качестве объекта обучения («tutee»). Студент осуществляет управление собственной познавательной деятельностью и руководя действиями компьютера, самостоятельно определяет уровень и объем работы над его программой.

Компьютерная программа является эффективным средством по изучению словарного состава иностранного языка. Сочетание визуальной и звуковой форм является наиболее оптимальным образом, способствует обогащению словарного запаса студентов.

Использование компьютеров имеет важное значение и для совершенствования навыков письменной речи. В данном учебнике задается определенная тематика для составления рассказа. Студент должен расположить в логической последовательности конкретный языковой материал[1].

Программа ставит перед изучающим выбрать из всего этого множества и построить в форме материала большую часть предложенного языкового материала. Оценку и анализ правильности слов логической последовательности составленного рассказа исправления ошибок производит «редактор текста» заложенный в саму программу.

Перечисленные виды работ и упражнений в электронном варианте способствует выработке автоматизированных навыков речевой деятельности, повышают эффективность процесса обучения иностранным языкам.

В аспекте технологизации процесса обучения особую актуальность приобретает проблема учета в этом процессе закономерностей познавательных процессов. Поэтому прежде чем по-новому строить учебный процесс, необходимо провести диагностику познавательных процессов учащихся, выделив в них те закономерности, которые в применении компьютерных технологий обучения представляют для учителя особый интерес. В организации восприятия следует иметь в виду, что по своей модальности учащиеся условно распределяются на визуалов, аудиалов и кинестетиков. Визуал - человек, воспринимающий большую часть информации с помощью зрения. Аудиал - тот, кто получает основную информацию через слух. Кинестетик - тот, кто воспринимающий информацию через другие ощущения (обоняние, осязание и др.) и с помощью движений. [3].

Существует также четвертый тип – дискрет. Это человек, у которого восприятие информации происходит через логическое осмысление, с помощью цифр, знаков, логических доводов. Эта категория людей

встречается реже всего, а детям, в том числе и школьникам, обычно вовсе не свойственна[4].

Провести с учащимися диагностику на определение репрезентативной системы (ведущего канала восприятия, переработки и хранения информации) поможет тест Б.А. Левиса и Ф. Пукелика.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Эшонкулов Ш., Бурлиев А., Эшонкулова Ш. Научно-методический подход к созданию электронного учебника. – 2019.

2.Электрон журнал. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR). Published in Vol. 4 Issue: 10 October 2020 г. http://ijeais.org/wp-content/uploads/2020/10/IJAAR201028.pdf

3. Ummatovich, E. S., Fozilovich, E. K., & Khojamberdieva, E. S. (2022). Descriptive significance of the use of e-learning environment in the preparation of future engineers for design activities. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(1), 638-641.

4. Ummatovich, E. S., & Fozilovich, E. K. (2022, February). Design and training of future engineers in e-learning environment Pedagogical problems. In *Conference Zone* (pp. 92-96).

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ С.ЕСЕНИНА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Собирова Шохиста

НГПИ, магистрант 2 курса

В Республике Узбекистан бережно относятся к имени великого русского поэта Сергея Есенина и его творческой биографии. В Ташкенте одна из улиц носит имя Сергея Есенина, в Мирзоулугбекском районе столицы имеется районная библиотека имени С.Есенина, а в другом городском районе имя поэта присвоено средней общеобразовательной школе № 280. Двадцать пять лет в Ташкенте успешно работает государственный литературный Музей Сергея Есенина. Многие годы в республике проводятся многочисленные мероприятия, посвященные творчеству великого русского поэта.

Стихи поэта – неиссякаемое поэтическое наследие, ставшее достоянием всего народа. Есенин прочно вошёл в читательское сознание не только русского, но и всех других народов мира, как поэт-лирик, сумевший выразить в своих стихах патриотические чувства любви к Родине.

Творчество Сергея Есенина оказало заметное влияние и на развитие мировой литературы, в том числе, и на развитие узбекской литературы. Многие талантливые узбекские поэты, подражая Есенину, создали ряд лирических стихов, созвучных есенинским тональностям. К ним относятся

поэты Эркин Вохидов, Тилак Жура, Маъруф Жалил, Хуршид Даврон и Мухаммад Юсуф. Особенно, это заметно в лирике Мухаммада Юсуфа.

Ўтар қанча йиллар тўзони,
Юлдузлар кўз ёши самони,
Ўтар инсон яхши-ёмонни,
Меҳр қолур, муҳаббат қолур.**[2]**

О любви к поэзии Сергея Есенина красноречиво говорят переведённые на узбекский язык многие стихи из сборника «Персидские мотивы». Эти стихи, переведённые Эркином Вохидовым, вошли в учебники по литературе для студентов академических лицеев и учащихся школ с узбекским языком обучения. Необходимо отметить, что и Есенин с особой любовью относился к поэзии Востока, о чём говорит цикл стихов «Персидские мотивы». Эти стихотворения можно назвать песней жизни и любви поэта к Востоку.

Огромное уважение и признательность к поэзии Сергея Есенина нашего народа объясняется ещё и тем, что в 1921 году сам поэт несколько дней побывал в Ташкенте, а потом и в Бухаре, в течении которых он лично читал свои стихи читателям[4]. Все это заложило основу последующим ежегодным есенинским чтениям. Краткое пребывание С. Есенина в Туркестане (он приехал в Ташкент 14 мая 1921 года, а 3 июня покинул город) навсегда оставило глубокий след в памяти и сердце поэта. Туркестанские впечатления были дополнены поездками в Баку в 1923 г и Батуми (1924-1925). В итоге в 1925 году родился самый крупный лирический цикл из 15 стихотворений в русской поэзии: «Персидские мотивы», в которых поэт, описал идеальную восточную страну, объединившую любовью к ней разные народы. Этот поэтический цикл, в котором каждое стихотворение стоит особняком, Б.А.Голендер назвал справедливо «антологией восточной поэзии». Мы и сегодня повторяем пророческие слова Г.Гуляма: «Очень русский поэт Есенин стал родным и для нас, узбеков» **[5].**

Были переведены замечательными узбекскими поэтами на родной язык следующие стихотворения Есенина: «Хуросонда бир дарвоза бор…» («В Хороссане есть такие двери…»), «Доғлар кетмиш мажруҳ кўнгилдан…» («Улеглась моя былая рана…»), «Синглимга хат» («Письмо к сестре»), «Бу дунёда мен бир йўловчи…» («В этом мире я только прохожий…»), «Ит ҳақида достон» («Песнь о собаке») и др.

Не секрет, что многие идеи произведений поэтов прямо или косвенно связаны с их жизнью и душевными переживаниями о ком-то, о чем-то. Это же явление мы наблюдаем и в творчестве Сергея Есенина. В стихотворениях «Да! Теперь решено. Без возврата…», «Письмо к сестре», «Я

снова здесь, в семье родной…», «Я последний поэт деревни…», «Устал я жить в родном краю…», «Письмо матери», «Прощай Баку! Тебя я не увижу…», раскрыты сложные грани душевных переживаний поэта.

«Хуросонда бир дарвоза бор…» («В Хороссане есть такие двери…»). Это стихотворение из цикла (сборника) «Форс тароналари» («Персидские мотивы»), где выражены заветные мечты поэта увидеть Персию (Иран). Стихотворение состоит из пяти строф, каждая из которых является пяти строчной. Лирический герой, к кому обращается поэт – «Пари рухсор» (Красавица Ирана). В аллегорической форме поэт характеризует Иран, то есть, Хороссан как красивую страну – легенду:

Хуросонда бир дарвоза бор,
Остонаси гулга кўмилган,
Унда яшар бир пари рухсор.
(В Хороссане есть такие двери,
Где осыпан розами порог.
Там живёт задумчивая пери).

Поэт символически выражает свою несбыточную мечту попасть в Иран словами:

Хуросонда бир дарвоза бор,
Ҳайҳот, уни очолмадим ман.
(В Хороссане есть такие двери,
Но открыть те двери я не мог).

Последующие строки стихотворения говорят о том, что поэт пленён красави-цей (пери) и всё есть у него: силы в руках, золота и медь в волосах, но не имеет возможности увидеть её.

Қўлимда куч ҳам етарли,
Сочларимдан олтин ранг олган.
Асир этди мени ул пари,
Қўлда гарчи кучим етарли,
Ул эшикни очолмадим ман.
(У меня в руках довольно силы,
В волосах есть золото и медь.
Голос пери нежный и красивый.
У меня в руках довольно силы,
Но дверей не смог я отпереть.

В заключительной строфе стихотворения поэт с воодушевлением, почти с радостью прощается с Пери, как бы обещая, что будет воспевать её у себя на Родине. Значит, Родина незаменима ничем, она единственная и святая.

Хайр энди, хайр, паризод!
Дарвозангни очолмасам-да,
Ширин ғаминг бирла умрбод
Куйлаб ўтай сени ўлкамда.
Хайр энди, хайр, паризод!
(До свиданья, пери до свиданья,
Пусть не смог я двери отпереть,
Ты дала красивое страданье,
Про тебя на родине мне петь,
До свиданья, пери до свиданья).

В процессе идейно-художественного анализа стихотворение особое внимание уделяется тематике, мастерству поэта выражения мыслей, логичности и музыкальности тонов. Кроме того, необходимо отметить, что персидский колорит стихам во многом придают орнаментальные образы, присущие Востоку (Пери, Шага). Говоря о Персии, Есенин в то же время не противопоставляет ей России. С незаурядным умением и тактом он тесно переплёл в нем персидское и русское.

Тема и идея стихотворения Есенина «Бу дунёда мен бир йўловчи…» («В этом мире я только прохожий…»), созвучны с выше рассмотренным произведением поэта. Данное стихотворение посвящено сестре поэта Шуре, в котором отражены социально-философские размышления Есенина. Оно написано в период пребывания поэта в Ленинграде с целью открытия литературного журнала. [4]

Первая строка стихотворения содержит глубокое философское понятие о жизни вообще: «Бу дунёда мен бир йўловчи…». На самом деле, все мы в этом мире как прохожие. Это реальная действительность, что мы рождаемся, живём и покидаем сей мир, то есть, прекращается наше земное существование. Другими словами, мы все смертные.

Во второй строке поэт обращается к сестре «Шодон менга қўл силки эркам" (Ты махни мне весёлой рукой). Здесь уместно вспомнить, что по мнении многих литературоведов данное стихотворение написано в сентябре 1925 года [3]. Следовательно, оно написано за несколько месяцев до смерти Есенина. Может быть поэт чувствовал или знал близость смерти и поэтому как бы прощаясь с сестрой, желал ей радостной, весёлой жизни.

Последующие строки свидетельствуют о том, что стихотворение было написано осенью «Зиё тўкар куз фасли ой ҳам» (У осеннего месяца тоже свет ласкающий, тихий такой). Осень – период листопада, увядания сравнивается с последним периодом жизни людей. Весной деревья

зеленеют и цветут, летом дают плоды, а осенью листья желтеют и падают, то есть, вымирают. А люди? Их жизнь также как и времена года. Весна – детство, лето – молодость и зрелость, а осень – старость. Точно такой философский взгляд на жизнь мы наблюдаем в сборнике стихов Алишера Наваи «Хазойин ул-маоний» (Сокровищница мыслей)**[5].** Неоспоримо, что с первых дней жизни нам сопутствует любовь в полном смысле этого слова.

Поэтому поводу татарский поэт Ходи Тукташ говорил: «Муҳаббат ул ўзи эски нарса, лекин ҳар бир юрак уни уонғорта» (Любовь – древнейшее чувство, но каждое молодое сердце обновляет её)**[5].**

Также и Есенин во второй строфе стихотворения вспоминает свою любовь, которой уж нет:

Исинурман Ойнинг тафтига,
Илк бор ундан ором олар жон.
Аллақачон сўнган севгига
Умид боғлаб яшайман ҳамон.
(В первый раз я от месяца греюсь,
В первый раз я от прохлады согрет,
И опять и живу и надеюсь
На любовь, которой уж нет.)

В следующей строфе стихотворения поэт воспевает чувство любви к Родине, сочетая её с человеколюбием. Для него любовь к Родине неделима от любви к людям, ибо это одно целое, сверхъестественное чувство, что присуще только разумным существам. Для поэта его Родина белая, чистая, без недостатков, но героиня стиха «Шўрпешона», (Несчастная) т.к. измята её невинность. Кроме того, некоторые привыкли к тоске и она стало для них родной. Перефразируя сказанное можно сделать вывод, что Родину надо любить такой, какой она есть. А недостатки воспринимать так, как о них говорят – в семье без уродов не бывать.

И измятая-чья-то невинность
И кому-то родная тоска).

Основной патриотический пафос заключен в последней строфе стихотворения. Здесь, Есенин обращаясь к сестре говорит, - мы с тобою одинокого любим нашу Родину и знаем, что наш святой долг безраздельно любить Отчизну и, если нужно быть готовыми отдать жизнь за неё. Каждое слово последних строк стихотворения имеет невообразимую силу воспитания, ибо оно захватывает наши души. А душа – всё существо человека. Любить всей душой – значит, стать нераздельной её частью.

Потому и навеки не скрою,
Что любить не отдельно, не врозь –

Нам одною любовью с тобою
Эту родину привелось.

Безграничная любовь матери к детям в своеобразной форме выражена в стихотворении «Ит хакида достон» (Песнь о собаке). Известно, что собака друг человека. Это понятие особенно ясно чувствуют дети. Для них собака – близкий душе друг, член семьи. Поэтому образ собаки – прототип матери родной. Радость собаки, изображенная в начале стихотворения, воспринимается как радость матери:

Қуёш ўйнар жавдар хирмонда,
Чипталарда нурли тилларанг.
Болалади она ит тонгда,
Етти кучук туғди маллаunion.
(Утром в ржаном закуте,
Где златятся рогожи в ряд,
Семерых ощенила сука,
Рыжих семерых щенят).

Недолго продлилась радость собаки. К вечеру безжалостный хозяин положил щенят в мешок и у нёс далеко в неизвестном направлении. Долго собака бежала за ним, но когда и с сякли силы, вернулась назад ни жива, ни мертва. За душу берет описание горя невосполнимой потери:

Бечорага эрмаклаб, кулиб,
Нон ўрнига отишгандек тош,
Ит кўзидан юлдузлар бўлиб
Қорга оқди томчи-томчи ёш.
(И глухо, как от подачки,
Когда бросят ей камень в смех,
Покатилось глаза собачьи
Золотыми звездами в снег).

Народный поэт Узбекистана Эркин Вахидов писал: «Есенин - друг юности моей. Я полюбил его в пору, когда только стал приобщаться к поэзии. Полюбил за величайшую чистоту и искренность чувств, он был действительно певцом своего народа, своей страны. Тогда я понял: вот так надо чувствовать и любить свою землю. Мне захотелось воспеть родную Фергану с такой же силой, с какой он воспевал Рязань, российскую равнину» **[5].** Читая переводы стихов С.Есенина, мы несомненно чувствуем нежность и сострадание, душевную грусть и любовь, раздумья и философские рассуждения русского поэта. В сделанных переводах сохранилась сила, тонкий вкус, полнота чувств, воплощенные в словах поэта, которые захватывают душу читателя. Отрадно и то, что часть из этих

стихов вошли в учебник по литературе для студентов академических лицеев нашей республики. Это – путь к сокровищницам мировой литературы, к числу которых относится и поэзия Сергея Есенина. «Есенин – один из величайших поэтов мира – сказал турецкий поэт Назым

Хикмет, - мы должны учиться у него честности, ничего не скрывая от Родины» **[5].** Также характеризуя, Есенина как патриота классик узбекской поэзии Гафур Гулям говорил: «Я в Есенине сквозь все метания его искренней души вижу не только сердечного лирика, но и поэта – патриота, которого до боли волновало всё, что совершалось вокруг». Как говорил Есенин: «жизнь моя за песню продана». Пусть эта песня отзовётся в сердцах народов мира **[5].**

ЛИТЕРАТУРА:

1.Кременцова Л.П.Русская советская поэзия.Ленинград.«Просвещении»,1988.

2. М. Юсуф Биз бахтли бўламиз. Тошкент 2014 й. с. 126.

3. Сергей Есенин.Стихотворения и поэмы.Москва. «Молодая гвардия»,1989 г. с. 6, 14.

4. Сергей Есенин. Собрание сочинений в двух томахТом1.Стихотворения, поэмы. Москва. «Современник», 1990 г. с. 16, 140.

5. Тўхлиев Б., Шермуродов Т. Ва бошқалар. Адабиѐт.Академик лицейнинг 3-босқич талабалари учун дарслик. Тошкент. 2007й. (Учебник для студентов академических лицеев).

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Yuldashova Feruzaxon Mirzaxamdam qizi

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(Boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

“Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi”da ko‘rsatilganidek, boshlang‘ich ta’limning bosh maqsadi – kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda ta’lim olishga, o‘rganishga qaratilgan faoliyatni shakllantirish asosida ularni tarbiyalash hamda shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishdan iborat. [1.13]

“Jamiyatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlarimiz natijasida yangi O‘zbekiston shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik o‘zgarishlar ortga qaytmaydigan tus oldi”.

Mamlakatimizda ta’lim tizimida maktab fanlarini o‘qitishda axborot kommunikatsion texnologiyalaridan samarali foydalanish dolzarb masaladir. Aynan axborot texnologiyalari ta’limning universal vositasi hisoblanib, nafaqat

o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish imkonini beradi, balki shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish, bilishga qiziqishlarini qondiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga joriy etilishidan asosiy maqsad – aynan zamonaviy axborot muhiti uchun xarakterli bo‘lgan o‘quv faoliyatlarining yangi turlarini paydo bo‘lishidir.

Axborot-ta’lim muhitini yaratish ta’limda axborotlashtirish jarayonini rivojlantirishning obyektiv natijasi bo‘lib hisoblanadi. Ta’limni axborotlashtirishning maqsadi – axborot-kommunikatsion texnologiyalarni jalb qilish va qo‘llash hisobiga intellektual faoliyatni global jadallashtirishdan iborat.

Ma’lumki, boshlang‘ich ta’lim – ta’lim tizimining poydevori hisoblanib, o‘quvchilarni o‘qitish sifati unga bog‘liq bo‘ladi va bu boshlang‘ich maktab o‘qituvchisi zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi. Uzoq vaqt davomida ta’lim tizimida boshlang‘ich maktab «ko‘nikmalar maktabi» bo‘lib keldi, ya’ni o‘quvchi keyingi ta’lim olish uchun o‘qish, yozish, hisoblash kabi asosiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan ta’lim bosqichi sifatida qaralgan. Bugungi kunda boshlang‘ich maktab boshqacha tasavvur etiladi. Bugungi kunda u ta’lim tizimida bolaning birinchi tajribasi – ta’lim olish kuchlarini sinash joyi bo‘lib qolishi kerak. Ushbu bosqichda faollikni, mustaqillikni rivojlantirish, idrok etish faolligini saqlab qolish va bola ta’lim dunyosiga shaxdam kirib borishi uchun sharoitlar yaratish, uning salomatligini va emotsional xususiyatlarini mustahkamlash muhim. Bugungi kunda o‘quvchilarning aynan mana shu sifatlari ta’lim jarayoniga axborot kommunikatsion texnologiyalarini joriy etish bilan rivojlanayotganligining guvohi bo‘lmoqdamiz.

O‘z faoliyatimizda ta’lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etib, ulardan foydalanib va o‘quv jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha ma’lum tajribalarni to‘plab bormoqdamiz.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha tajribam an’anaviy dars doirasida axborot kommunikatsion texnologiyalarini didaktik jihatdan to‘g‘ri qo‘llanilgan hollarda o‘quv jarayonini individuallashtirish va differensatsiyalash uchun cheklanmagan imkoniyatlar paydo bo‘lishini ko‘rsatdi. Ular o‘quvchilarga axborot manbalaridan foydalanish imkonini beradi, mustaqil ishlar samaradorligini oshiradi, ijodkorlik, malaka va ko‘nikmalarni egallash va mustahkamlash uchun umuman yangi imkoniyatlar beradi, ta’limning yangi shakllari va metodlarini amalga oshirishga imkon beradi.

O‘qish darslari orqali bolalarga kitob mutolaasiga qiziqish uyg‘otib boriladi.

“Mutolaa” (“kitob o‘qish”) tushunchasi arab tilidan tarjima qilinganda “diqqat bilan o‘qish”, “o‘rganish” ma’nolarini anglatadi. Nazariy jihatdan ushbu tushuncha “diqqat bilan o‘qish, o‘qib tushunib olish” [2.655] ni anglatadi. Shuni unutmaslik zarurki, kitob o‘qish - boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun

mashaqqatli mehnat sanaladi. V.A.Suxomlinskiyning fikricha, “kitob o‘qish aqlli, fikrlovchi tarbiyachi uchun bolaning yuragiga yo‘l topishga yordam beradigan so‘qmoq yo‘lga o‘xshaydi”. So‘qmoq yo‘ldan yurish esa har doim ham oson kechmaydi. Shu sababli bu jarayonni asta-sekin, biroq, izchil tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Har bir o‘quvchida shaxsiy o‘quv yo‘nalishini rivojlantirishni ta’minlaydi. O‘quv jarayonida uni muvaffaqiyatli bilim olish uchun zarur bo‘lgan asosiy jarayonlar sifatida fikrlashni, tasavvurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan katta o‘zgarishlar sodir bo‘ladi; o‘quvchilarning idrok etish faoliyatlarini samarali tashkil qilish ta’minlanadi.

Pedagogika yo‘nalishida olib borilgan tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitob o‘qishga qiziqishni rivojlantirishda sinfdan tashqari mashg‘ulotlar muhim ahamiyat va tarbiyaviy ta’sirga ega ekanligi, shuningdek, ulami tashkil etishda rolli o‘qish, suhbat, “o‘ziga tortuvchi” suhbatdan foydalanish, shuningdek, rang-barang syujetli matnlami tanlash, ulami o‘qish, yo‘l-yo‘lakay muhokama qilish, eng qiziq o‘lrinlarda to‘xtalish kabi metodlardan foydalanish samarali ekanligi ko‘rsatilgan.

Axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanilganda ta’limda shaxsga-yo‘naltirilgan yondashuvni amalga oshirish oson bo‘lib qoldi, butun o‘quv jarayonini samarali tashkil qilish imkoniyati paydo bo‘ldi. Dars jarayonida tayyor multimediali mahsulotlari va kompyuter ta’limi dasturlaridan, o‘quv va sinfdan tashqari ishlarda Internet tarmog‘i vositalaridan foydalanib, multimediali ta’lim dasturlari va taqdimotlar, loyihalar yaratildi. Axborot texnologiyalarini barcha o‘quv fanlarda qo‘llash mumkin. Darslarda o‘quv va o‘yin dasturlaridan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Boshlang‘ich ta’lim. 1998. №5. – B.13.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati.H- Tartibli/besh jildli. A.Madaliyev tahriri ostida – T: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – 655-b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, - T.: O‘zbekiston, 2014, - 72-b.

10 FEATURES OF EDUCATION THAT MAKE JAPAN ONE OF THE BEST COUNTRIES IN THE WORLD

Fayzullaeva Madina Abdumumin kizi
master's student in the field of
"Management of educational institutions"
in the faculty Pedagogy of Chirchik
State of Pedagogical University

The goal of the reforms carried out in the education system of the Republic of Uzbekistan today is raising the country's education to a new level, effectively using the rich and ancient heritage and pedagogical experience of our people in the education and upbringing of the young generation, at the same time, learning the experience of developed countries and mastering the most useful educational methods and methods.

The attention paid to education by our country deserves special recognition, the fact that schools and pre-school educational institutions are being rebuilt, equipped in terms of material and technical aspects, and new types of schools are being established is a clear proof of our opinion.

It's time to talk about the Japanese school and its features. We have long been accustomed to the fact that Japan is a slightly different planet with its own traditions and rules. The Japanese education system as one of the countries that has achieved high development due to reforms in the education system in its history. I think that studying and analyzing the experience of foreign countries will help to better understand the reforms taking place in the education of our country today. In our previous article "Aspects of the Japanese education system that we do not know"[1, 362-367], you can get acquainted with the information we know and do not know about the Japanese education system. And we will try to reveal to you all the knowledge we have learned about Japanese education in a summary state.

Do you know why the Japanese are so smart? Because their education system is amazing. Now let's look at these features together.

First manners – then knowledge

Schoolchildren in Japan do not take exams until the 4th grade, but only write small independent works. In the first three years, the main thing is not academic knowledge. In the primary classes, the main focus is on

education: children are taught to treat people and animals with respect, tolerance, share in others' pain, truthfulness, self-control and care for nature.

The beginning of the academic year falls on April 1

In most countries of the world, children start school in Japan at the same time that they finish the school year. The beginning of the year coincides with the blooming of the most beautiful nature in the country - sakura. Thus, they enter a serious and new phase. The academic year consists of three trimesters: April 1-July 20, September 1-December 26, January 7-March 25. Thus, the Japanese have 6 weeks of summer vacation, and 2 weeks in winter and spring. [2]

There are no janitors in Japanese schools, the children clean the rooms themselves

Each class takes turns cleaning rooms, corridors and even toilets. In this way, children learn to work in a team and help each other. Students should not dirty the rooms after cleaning themselves. It teaches them to respect the work of others and to be careful with the environment.

Only standard lunches are prepared in schools

Special lunches are prepared for children in elementary and middle school. Their menu was developed not only by chefs, but also by medical staff so that the dishes are as healthy and useful as possible. All classmates have lunch together with the teacher. They communicate more and build trusting relationships in such informal settings.

Further education is widespread

Children attend private and preparatory classes in elementary school to prepare for a good high school. These classes are held in the evening, so at 21:00 it is normal in Japan for buses to be full of children returning from extra classes. They even work on Sundays and holidays. Therefore, according to statistics, it is not surprising that there are almost no cases of postponing to the second year of study in Japan.

Students are taught the art of Japanese calligraphy and poetry outside of school

The principle of Japanese calligraphy, or shodo, is very simple: a bamboo brush is dipped in ink and hieroglyphs are drawn on rice paper. In Japan, shodo is valued at the level of conventional fine art. Haiku is a national form of poetry that shows nature and man as a whole. Both objects reflect one of the principles of oriental aesthetics - the combination of simplicity and elegance. Activities teach children to appreciate and respect centuries-old culture.

All school students must be in uniform

A student is obliged to wear a uniform starting from high school. Many schools have their own uniform, but it is usually military style for boys and sailor style for girls. Rules regulate the students, because the uniform itself creates a working environment. Moreover, the same uniform helps to unite classmates.

Attendance of students in classes is 99.99 percent

It must be difficult to find a person who has not missed school lessons at least once in his life, and here is a whole nation! At the same time, Japanese students are never late for classes. 91 percentage of students listen carefully to the teacher's words. Which other country can boast such statistics?!

The results of one final exam will decide everything

After the students complete the upper grades, they take a single test that decides whether or not they will be admitted to a higher education institution (HEI). A graduate can choose only one higher education institution - what it will be determines the future salary and standard of living. Competition is high: 76 percent of graduates continue their studies after school. This is why the phrase "exam hell" is popular in Japan.

University years are the best holidays in life

After years of relentless preparation for "exam hell," it's no wonder the Japanese want to take a little break. This coincided with the university years, which are considered the easiest and most carefree of every Japanese life. Great leisure before work, because the Japanese are taught from childhood to approach work not only with responsibility, but with great love for their entire life's work.

REFERENCES:

1. Khimmataliev, D. O., & kizi Fayzullaeva, M. A. (2023). Aspects of the Japanese education system that we do not know. *Science and Innovation*, *2*(2), 362-367.
2. Yaponiyada ta'lim: qiziqarli faktlar. Yaponiyadagi ta'lim tizimi (coppershop.ru)
3. Yaponiyadagi maktablar haqida bilishingiz kerak bo‘lgan 12 ta fakt (unistica.com)

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ERTAK JANRINING TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI

Xoliqova Mahliyo
JDPU talabasi
Ilmiy rahbar:
Abduraxmonova Dinora Yusupovna

Xalq og‘zaki ijodi – insoniyatga tengdosh eng qadimiy san’at. O‘zbek xalqi ming yillar davomida yaratgan milliy xazinamizning nodir merosi bo‘lgan og‘zaki badiiy ijodi hamisha inson kamoloti, yurt farovonligi, jamiyat yetukligi borasida ma’naviy ozuqa bo‘lib xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan xalq maqollari, topishmoqlar, tez aytishlar, xalq qo‘shiqlari, bularning barchasi o‘quvchilar tarbiyasiga o‘z ijobiy ta’sirini o‘tkazmasdan qolmaydi.

Xalq og‘zaki poetik ijodidagi eng boy va rang-barang janrlardan biri ertakdir. Ertak xalq turmushi, mehnati, yuksak ideallariga maskanligi,xalq

hayotining barcha jabhalari bilan uzviy bog‘langanligi bilan ham g‘oyatda e’tiborlidir. Zero, ertaklar hech vaqt bekorchi, ermak narsalar bo‘lmay , ular hamma vaqt zo‘r ijtimoiy va tarixiy ahamiyatga egadir.

Ertakning muhim xususiyatlaridan biri uning har doim xalq hayoti, kurashi, tarixi, psixologiyasi, dunyoqarashi, urf-odatlari bilan juda yaqin bog‘langan bo‘lishi, insonlarga axloqiy va ma’naviy yo‘ldosh bo‘lib kelishidadir. Ertak – insonning ma’naviy va jismoniy kuchiga ishonch ruhi bilan to‘lib-toshgan. Ertakda hamisha ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik bir-biriga qarshi kurashadi. Ertak hamisha yaxshilik bilan yakun topadi.

Xalq dahosi bilan yaratilgan ertaklar yosh avlodning tarbiyasiga kuchli ta’sir qiladi va ma’naviy hissiyotini uyg‘otadi. Ertaklar insonni o‘z kuchi, o‘z huquqi, o‘z ozodligini anglatishi, undagi mardlik va vatanga muhabbat tuyg‘ularini uyg‘otishi bilan ham ma’naviy oziq berib kelgan.

Ertakning pedagogik qiymati shundaki, o‘quvchilar unda to‘g‘rilik, halollik g‘alaba qilganidan, kambag‘al kishilar qiyinchilikdan qutulganidan, ya’ni yaxshilik, ezgulik ro‘yobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham mana shunday bo‘lishini istaydilar. Bolalar o‘qigan ertagi zamirida bo‘layotgan voqealar rivojini hayotga taqqoslaydilar. Ertakdagi voqealarni kuzatgan bola, albatta, hayotda ham hamisha ezgulik uchun kurashishga odatlanadilar.

Ertak ustida ishlashda bolalarni ertakni o‘qishgagina emas, balki uni aytib berishga o‘rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og‘zaki nutqni o‘stiradi, bolalar nutqini yangi so‘z va iboralar bilan boyitadi.

Boshlang‘ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko‘proq o‘qitiladi. Masalan, 1-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida “Serkaboboning hiylasi” ertagi keltirilgan. Darslikda ertakning matni emas, balki audiomatni berilgan. Bu esa o‘quvchilarning tinglab tushunish qobiliyatini oshiradi. Ona tili va o‘qish savodxonligi kitobida “Serkaboboning hiylasi” ertagiga oid mashq keltirilgan. Unda bir nechta hayvonlar rasmi ko‘rsatilgan bo‘lib, o‘quvchilar ulardan faqatgina ertak qahramonlarining nomini mashq daftariga yozadilar. O‘quvchilarning ertakni qay darajada o‘zlashtirganliklarini tekshirish maqsadida o‘quvchilarga savollar beriladi:

1. Serkaboboning bolalari qayerda yashar edi?
2. Bo‘ri nima qilmoqchi bo‘ldi?
3. Echkilar bo‘ri haqida kimga aytib berishdi?
4. Ertakdagi asosiy qahramon kim? Nima uchun?

1-sinfdayoq ertak tilidan erkin foydalanishga o‘rgatish uchun ertak bilan birinchi tanishtirishda uni (agar ertak hajmi katta bo‘lmasa) o‘qituvchi aytib berishi

mumkin. Yuqoridagilarni hisobga olganda, ertakni izohli o‘qish darsining qurilishi quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1) o‘quvchilarni ertakni idrok etishga tayyorlash;

2) o‘qituvchining ertakni ifodali o‘qishi, yod aytib berishi;

3) ertakni o‘quvchilar qanchalik idrok etganliklarini aniqlash maqsadida qisqacha suhbat o‘tkazish;

4) ertakni qismlarga bo‘lib o‘qish va tahlil qilish; tasviriy vositalar, sinonim so‘zlarni topish, ayrim so‘zlar ma’nosini tushuntirish;

5) ertakni aytib berishga tayyorlanish (ichda o‘qish);

6) ertakni aytish;

7) umumlashtiruvchi suhbat (ertak g‘oyasini ochish);

8) ma’lum vazifa bilan ertakni qayta o‘qish;

9) vazifani tekshirish va yakunlash. (Nima uchun ertakni qiziqib o‘qishadi?)

10) uyda boshqalarni ham qiziqtiradigan qilib ertakni o‘qib (yoki aytib) berishga tayyorlanish.

3-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi kitobida ham bir bob ertaklar uchun ajratilgan. Keltirilgan ertaklardan biri tojik xalq ertagi bo‘lgan “Tulki va Sher” ertagidir. Darslikda ertakning matni berilgan. O‘quvchilar ertakni o‘qib, undagi ayyorlik ramzi bo‘lgan tulkining qanday yo‘l tutgani, boshqalarni aldashning oqibati qay ahvolga olib kelishi haqida xulosa chiqaradilar. Bolajonlar uyda ertakni o‘qib kelganlaridan so‘ng, sinfda ertakni sahnalashtirishadi. O‘quvchilar ertak qahramonlarining ovoziga taqlid qilib rol ijro etishsa ertakni o‘zlashtirish va dars jarayoni yana-da qizg‘in tus oladi. Bu esa nafaqat ertakni yodda saqlashga, balki o‘quvchilarda aktyorlik mahoratining ham shakllanishiga xizmat qiladi. Undan so‘ng o‘quvchilar o‘qituvchi rahbarligida ertak qahramonlarining xulq-atvori, xatti-harakatlarini baholaydilar, ularning bir-birlariga bo‘lgan munosabatini muhokama qiladilar.

Xalq og‘zaki ijodi mahsuli bo‘lgan ertak janri o‘quvchilar uchun maktabga kelgunigacha ham ma’lum bo‘lgan tushunchadir. Bolalar ertaklar asosida yaratilgan multfilmlarni tomosha qilishni yoqtirishadi. Maktabda va maktabdan tashqari o‘qigan ertaklar asosidagi multfilmlarni tomosha qilish bolaga zavq bag‘ishlaydi hamda ertak o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Ertak zamiridagi voqealar bolani to‘g‘rilikka, rostgo‘ylikka, mehnatga undaydi. Ertak o‘qigan bola hamisha yaxshilik va ezgulik tarafdori bo‘ladi. Ertak tarkibida uchrayidagn maqollar, matallar, hikmatli so‘zlar ustida ishlash, ularni yod oldirish, ularning ma’nosini o‘quvchilarga yetkazib berish, o‘quvchilarning bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:
1. Bolalar adabiyoti (Darslik-majmua) Kasb-hunar kollejlarining “Maktabgacha ta’lim” bo‘limi o‘quvchilari uchun. “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent – 2008.
2. Bolalar adabiyoti va folklor. O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 700000, Toshkent, J-Neru ko‘chasi, 1-uy.
3. Ona tili o‘qitish metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari uchun darslik). “NOSHIR” MChJ nashriyoti. Toshkent shahar, Navoiy ko‘chasi, pastki savdo rastalari.
4. Ona tili va o‘qish savodxonligi (Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik). “Yangiyul Poligraph Service” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. 112001, Toshkent viloyati, Yangiyo‘l shahri, Samarqand ko‘chasi, 44-uy.

SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN AT KINDERGARTEN AGE

Ganiyeva Khayriniso Bakhtiyarovna
JDPU head of department
Binoqulova Dilnora Sirojiddin qizi
Jizzakh State Pedagogical University
Foreign language in preschool and
primary education 1st year student

The development of children's speech in kindergarten age is inextricably linked with their activity and communication. The change in the content and form of the child's sentences is related to the change in the forms of his communication. The transition of the situational speech characteristic of early childhood from the form of business communication to the form of non-situational knowledge-oriented and non-situational-personal communication puts certain demands on children's speech. These requirements create new aspects of the child's speech, features necessary for solving various communicative problems. The speech of a child of kindergarten age begins to perform the function of establishing social contacts. For this, it is necessary for the child to develop internal speech and develop a monologic character. An important feature in the development of a child's speech in kindergarten is that speech becomes a tool of thinking. There are 2 important aspects in the growth of a child's vocabulary - quantitative and qualitative aspects.

Quantitative growth of vocabulary D.B. According to Elkonin, it directly depends on the child's life conditions and upbringing. In recent years, in studies devoted to learning the vocabulary of children's speech of one age or another, higher quantitative indicators have been determined compared to previous studies. For example, according to V.Logina, by the age of 3, a child's vocabulary contains 1,200 words, and the active vocabulary of a 6-year-old child includes 3,000-3,500 words. However, studies conducted 40-60 years ago indicated that the vocabulary

of a 3-year-old child consists of 400-600 words, and the active vocabulary of a 6-year-old child consists of 2500-3000 words.

Situational - children's lexicon (speech) in the form of active communication is related to a situation with a concrete subject. This situation is seen in the fact that the child's speech contains many words related to the noun group. Words from the category of adjectives are either not found at all, or express only the external characteristics of the item: color, size (96.4% of all adjectives). 98% of verbs are used only in relation to action with a concrete object.

In non-situational communication of children, they are freed from dependence on receiving information from adults about various things and events. Gradually, the reserve of words that reflect the various characteristics of the things around me is expanding. In particular, there are words belonging to the adjective group expressing aesthetic characteristics (11.25%) and words indicating emotional characteristics (5%), words from the verb group meaning volitional and intellectual movement (6, 24%) occurs.

In non-situational - personal communication, when the child tries to get information about relationships between people, compare his opinion with the opinion of adults, general grammatical complexity occurs in his speech. Words in the category of adjectives have the following ratio: attributive (expressing external characteristics) — 69.80%, adjectives expressing aesthetic characteristics — 14.65%, adjectives expressing moral characteristics — 9.3%. Verbs expressing willful and intellectual actions are much more numerous and make up 9.76% of all verbs used in speech.

The child's vocabulary grows not only quantitatively, but also qualitatively. This is mainly due to my child learning the meaning of words. The process of acquiring vocabulary is inextricably linked with the acquisition of concepts. L.S. Vygotsky writes, "From a psychological point of view, the content and meaning of words is nothing more than a generalization or concept. We have the right to consider the meaning of the word as a phenomenon of thought.

Kindergarten children learn to name the objects, events, qualities, properties, and relations that are expressed visually or involved in the activity of the teacher. This can be explained by the fact that the child's thinking is visual-action and visual-image. Because of this, there are almost no abstract concepts in the vocabulary of children of kindergarten age.

If a child of 3-7 years of age is required to perform a specific action with a word that is an element of speech activity in a given task, for example, if he is given the task of extracting a word from the structure of a sentence, S.N. a more stable tendency to obtain is observed. When asked how many words are in the given sentence, the children repeat the sentence from head to toe. For example, if

the sentence "The ball rolled" is given, the child (5-9 years old) says that this sentence contains one word "The ball rolled".

S. N. Karpova's research proved that it is possible to form the skill of extracting all kinds of words from the structure of a sentence in a child of kindergarten age. For this, the ulaiga needs to understand the criteria of the word, that is, it consists of a set of sounds, and that the word always has a specific meaning (of course, in ways that are appropriate for the children's age). When this is done, children regardless of their age will have adequate and clear ideas about the word.

For this purpose, it is possible to use only astensive definitions, i.e., definition by visual presentation of words, without teaching the child understandable criteria of speech. It is on this basis that G.A. Belyakova's imagination about the word, which is spontaneously formed in children, and the meaning of the word "word" are clarified.

As a result of spontaneous mastering of speech correction in kindergarten age, elementary forms of word structure analysis appear in children.

The process of mastering the phonetic (sound) system of speech includes the development of correct pronunciation of sounds and phonemic hearing.

Mastering the phonetic structure of speech begins at the end of the 1st year. By the beginning of the kindergarten period, children have mastered almost all the sounds of their mother tongue. However, there are also children of kindergarten age who have speech defects and pronunciation defects even at a much older age. The main reason for this is the slow development of motor skills of the speech apparatus.

The development of phonemic hearing, the sensory basis of speech, is of crucial importance in mastering the sounds of the native language. Phonemic hearing means the perception of speech sounds, combining and separating them into different meaningful units in the composition of words.

N.H. Shacking studied children's phonemic hearing in the initial stages of development and proved that phonemic hearing can be formed at the age of 1-7. By this time, the child can distinguish all the phonemic features of the speech of adults around him. That's why everyone around him can notice the correct and incorrect pronunciation. A child of kindergarten age gradually loses the ability to distinguish a word from a mispronounced word. Phonetic images of words and sounds are formed in the child.

During this period, children pay great attention to the phonetic aspect of speech. According to L. E. Jurova, it is better to introduce a child to the world of language at the age of middle school, that is, during the period of especially acute perception. Experimental studies of L.E. Jurova and N.V. Durovalam show that 4-

year-old children can learn not only to distinguish the intonation of sounds in a word, but also to distinguish between voiced and unvoiced consonants, and to name the first sound in a word. This is an important necessity for the development of sound analysis skills in 5-year-old children.

As L.S. Vygotsky said, speech becomes a means of practical thinking very early, connected with the practical activities of the child and the environment. In other words, one of the forms of communication with the practical activity of speech is manifested in the planning of future actions, accompanying speech to ongoing actions, and emphasizing the results of actions through the means of speech.

All these are very necessary for the formation of mental activity. At the end of the period before kindergarten, speech is often included in the practical activity of the child.

In the kindergarten age, the child tells about his actions, the objects he uses in them without referring to anyone, plans future actions and analyzes the results. ("The doll is sleeping", "If he fixes the car, he will walk", "The man fell, now I will pick him up"). In this case, speech does not serve for communication. J. Piaget called this type of speech "egocentric speech". According to J. Piaget, egocentric speech is the result of the egocentric nature of the child's thinking, the fact that individual speech has not yet been sufficiently socialized.

However, L. S. Vygotsky proved that egocentric speech is not the opposite of socialized speech as J. Piaget said, but it is also a social speech by its nature. The reason for its appearance is that the child is still unable to distinguish between speech directed at himself and others. The occurrence of egocentric speech is related to the fact that children of kindergarten age tend to work in cooperation with adults. The slower the child's independent activity, the higher this tendency.

Egocentric speech acts as a kind of substitute for cooperation with adults. Research shows that egocentric speech also performs the task of planning activities. The child verbally expresses the purpose of his activity in advance. Then he orally records the results obtained during the performance of the activity, orally plans new actions, and overcomes the difficulties encountered.

By the end of kindergarten age, the child's independent activity consists of 2 stages:

1. verbal decision-making and activity planning;

2. implementation of activities in accordance with the prepared plan and adopted decisions. In this case, egocentric speech is gradually collected, internalized (directed inward), and turns into inner speech in 5-6-year-old children.

New needs in the child's activity and communication cause intensive mastery of consciousness. A child's speech becomes more and more meaningful.

Situational speech - the main form of speech of a child of kindergarten age gradually gives way to contextual speech, informative speech. Contextual speech is characterized by the fact that the interlocutor can understand this speech only on the basis of language tools, without relying on the situation (situation).

The context form of speech requires that the meaning be expressed in a complete, logical sequence, and the use of new grammatical forms. According to the structure of 0, the context speech approaches the written speech. An important feature of contextual speech is its discretion. The work on teaching literacy to children of kindergarten age is based on the theoretical principles developed by D. B. Elkonin. Forms and methods of literacy training for kindergarten age were developed by L. E. Jurova based on the method of D. B. Elkonin.

In a special study aimed at studying the possibilities and characteristics of children's acquisition of literacy and determining the optimal age for it, N.S. Voronsova found that 5-6-year-old children have a selective type of reception in learning literacy, and from 6 years old, they pay attention to reading. determined that. Based on this, N.S. Voronsova noted that 5 years old is the most optimal period for teaching phonetic analysis, and 6 years old is the most optimal (best and most convenient) period for teaching reading.

Thus, one of the most important features of the kindergarten age is the appearance of the planning function of speech by the age of 4-5. Initially, planning is done verbally, and later in late kindergarten, planning through internal speech begins.

LIST OF USED LITERATURE:

1. I.A. Karimov. The dream of a perfect generation. T., "Sharq", 1999.

2. I.A. Karimov. High spirituality is an invincible power. T., "Spirituality", 2008.

3. "National Personnel Training Program" of the Republic of Uzbekistan. T., "Sharq", 1997.

4. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education". T., "Uzbekistan", 1997.

5. State standard of preschool education. UzPFITI. T., 1995.

6. P. Yusupova. Preschool pedagogy. T., "Teacher", 1996.

7. The idea of national independence: basic concepts and principles. T., "Uzbekistan", 2000.

8. A child of the third millennium. Study guide. T., "Enlightenment - Helper", 2001.

9. U. Tolipov, M. Usmanbayeva. Pedagogical technology: theory and practice. T., "Science", 2005.

10. Sh. Shodmonova. Preschool pedagogy. T., "Science and technology", 2005.

11. Explanatory dictionary of pedagogy. (Compilers: J. Hasanboyev, H. Torakulov, O. Hasanboyeva, N. Usmanov). T., "Science and technology", 2009.

12. hnp://wwwdetskiysad. ru/ped.

13. hnp://wwwdetskiysad. ru/ped/dp.064. himl.

MATEMATIKADAGI RAQAMLAR VA AMALLAR YORDAMIDAGINA TUZILGAN FOCUS KO‘RINISHINI OLGAN MASALALARNI ISBOTLASH

Kuchimova Zamira Abduraim qizi
JDPU Matematika va informatika fakulteti talabasi

Hozirda dunyoda keng tarqalgan: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0 raqamlari “arab raqamlari” deb atalsa-da, aslia ularning kelib chiqishi hindlarga borib taqaladi. Gap shundaki, bu raqamlarni arablar hindlardan o‘zlashtirishgan. 1120-yilga kelib ingliz faylasufi Adelard buyuk bobokalonimiz al-Xorazmiyning arab tilida yozilgan jadvallarini ingliz tiliga tarjima qilgan. Shu-shu, bu raqamlar Yevropada “arab raqamlari” deb foydalanila boshlangan. 1600-yilga kelib esa bu raqamlar dunyoning ko‘plab mamlakatlariga tarqalgan. Arab raqamlaridan oldin ham natural sonlarni ifodalash uchun turli belgilardan foydalanilgan. Bundan 5000 yil avval Qadimgi misrliklar birni – “ I ”, o‘nni esa - “⊂”, yuzni esa – “∩” belgilar bilan ifodalashgan. Bu belgilashda 234 soni - ∩∩⊂⊂⊂ I I I I tarzda yoziladi. Bu tarzda katta sonlarni yozish bir muncha uzayib ketgan. Shundan so‘ng 2500 yil oldin esa natural sonlar rim raqamlari yordamida yozilgan. Raqamlar sifatida bosg lotin harflaridan foydalanilgan va ularning qiymatlari quidagicha deb qabul qilingan.

I – 1, V – 5, X – 10, L – 50, C – 100, D – 500, M – 1000.

Yozuvda qatnashgan rim raqamlari qiymatlarining yig‘indisi natural sonni aniqlagan. Bu belgilar yordamida 27 soni X X V I I tarzida yozilgan, chunki

10+10+5+1+1=27.

Shuningdek , yozuvda qiymat jihatan kichik bo‘lgan raqam kattasidan oldinda tursa , kichigining qiymati kattasining qiymatidan ayrilgan:

I V=4(5-1=4); I X=9 (10-1=9); X C= 90 (100-10=90).

Hozirgi kunda rim raqamlari- tartib raqamlari sifatida kitob boblarini va asrlarni ifodalashda ishlatib kelinmoqda: X X asr, V I I bob va hokazo. Ularni ba’zi soat shkalalarida ham uchratish mumkin.

Shu tariqa raqamlar hosil bo‘lib yaratildi, hamda hozirgi kungacha shu raqamlar asosida ko‘plam mantiqiy , matematik misollar tuzilib ko‘plab muhokamalarga sabab bo‘lib o‘z yechimlarini topib kelmoqda. Anashunday ajoyib raqamlar orqali tuzilgan ajoyib masalalarni yechimlari bilan birgalikda o‘rganamiz.

1-misol. O‘chirilgan raqam.

Biror o‘rtog‘ingiz qandaydir ko‘p xonali sonni, masalan, 528 ni o‘ylasin. O‘rtog‘ingizga shu sonning raqamlari yig‘indisini topishning (5+2+8=15) va o‘ylangan sondan shu yig‘indini ayirishni taklif eting. Quyidagi son hosil bo‘ladi:

528-15=513

Hosil bo‘lgan sondan bitta raqamni (qaysinisi bo‘lsa ham baribir) o‘chirsin va qolgan raqamlarni sizga aytsin. Siz o‘ylangan sonni bilmasangiz ham va uning ustida nimalar qilinganini ko‘rmagan bo‘lsangiz hm o‘chirilgan raqam qaysi ekanini darhol o‘rtog‘ingizga aytib bera olasiz.

Xo‘sh, buni qanday bajara olasiz va fokusning sirini ochish nimadan iborat?

Bu juda onsonlik bilan bajariladi: shunday bir raqam toppish kerakki, u sizga aytilgan raqamlar yig‘indisi bilan birga 9 ga bo‘linadigan, eng yaqin sonni tashkil etsin. Masalan, 513 sonida birinchi raqam (5) o‘chirilib, sizga 1 va 3 raqamlari aytilgan bo‘lsa, u holda 1 ga 3 ni qo‘shib, 9 ga bo‘linaigan eng yaqin songa, ya’ni 9 ga 5 yetmasligini bilasiz. O‘chirilgan raqam xuddi ana shu raqamdir.

Nega shunday bo‘ladi? Chunki, agar biror sondan uning raqamlari yig‘indisi ayrilsa, 9 ga bo;linadigan son, boshqacha aytganda, raqamlarining yig‘indisi 9 ga bo‘linadigan son qolishi kerak. Darhaqiqat, o;ylangan sondagi yuzlar raqami a, o‘nlar raqami b va birlar raqami c bo;lsin. Demak, shu sonndan hammasi bo‘lib:

$100\,a+10b+c$

Birlik bor. Shu sonda uning $a+b+c$ raqamlari yig‘indisini ayiramiz va quidagini hosil qilamiz:

$100a+10b+c-(a+b+c)=99a+9b=9(11a+b)$

Ammo $9(11a+b)$, albatta, 9 ga bo‘linadi. Demak, sondan uning raqamlari yig‘indisini ayirganda doimo 9 ga qoldiqsiz bo‘linadigan son chiqishi kerak.

Fokusni bajarishda sizga aytilgan raqamlar yig‘indisining o‘zi 9 ga (masalan, 1bilan 8) bo‘lishi ham mumkin. Bu esa o‘chirilgan raqam 0 yoki 9 ekanligini ko‘rsatadi. Siz o‘chirilgan raqam 0 yoki 9 deb javob berishingiz kerak.

Shu Fokusning boshqacha ko‘rinishi: O‘ylangan sondan uning raqamlari yig‘indisini ayirish o‘rniga shu sondan uning raqamlari joyini o‘zgartirish bilan hosil qilingan sonni ayirish mumkin. Masalan, 7352 dan 3257 ni ayirish mumkin (agar o‘ylangan sondan katta son hosil bo‘lsa, kichigini kattasidan ayirish kerak). So‘ngra ilgari aytilganday qilinadi: 7352-3257=4095; agar 4 raqami o‘chirilgan bo‘lsa, u holda 0, 9, 5 raqamlarini

bilgan holda, siz 5+9 ga , ya'ni 14 ga eng yaqin va 9 ga bo'linadigan son 18 ekanligini tushinasiz. Demak, o'chirilgan raqam 18-14=4.

2-misol. Hech narsa so'ramay sonni topish.

Siz o'rtog'ingizga istalgan uch xonali son o'ylashni taklif etasiz (lekin u sonning ikki chekasidagi raqamlarining ayirmasi 2 dan kichik bo'lmasin), keyin raqamlarning o'rinlarini teskari tartibda almashtirib qo'yishni buyurasiz. U shunday qilganidan so'ng kichik sonni kata sondan ayirishi va chiqqan ayirmani o'zining raqamlarini teskari tartibda yozishdan hosil bo'lgan son bilan qo'shishi kerak. O'rtog'ingizdan hech narsa so'ramay turib, siz unda hosil bo'lgan ohirgi natijani aytib berasiz.

Masalan 572 soni o'ylangan bo'lsa, o'rtog'ingiz quyidagi amallarni bajarishi kerak:

572-275=297 297+792=1089

Bu oxirgi natijani, ya'ni 1089 ni aytib berasiz. Siz buni qanday bila olasiz?

Masalani umumiy tarzda ko'rib chiqamiz. a , b, c raqamlari bilan ifodalangan bir son olamiz. U bunday tasvirlanadi:

$100a+10b+c$

Raqamlari teskari tartibda yozilgan sonning ko'rinishi bunday:

$100c+10b+a$

Birinchi son bilan ikkinchi son orasidagi ayirma:

$99a-99c$

Quidagicha shakl almashtirishlarni bajaramiz:

$99a-99c=99(a-c)=100(a-c)- (a-c)=100(a-c)-100+100-10+10-a+c=100(a-c-1)+90+(10-a+c)$

Demak, ayirma quidagi uch raqamdan iborat:

Yuzlar raqami: $a-c-1$;

O'nlar raqami:9;

Birlar raqami: $10+c-a$

Raqamlar teskari tartibda joylashgan son bunday tasvirlanadi:

$100(10+c-a)+90+(a-c-1)$

Ikkala ifodani qushib:

$100(a-c-1)+90+(10-a+c)$

$100(10+c-a)+90+(a-c-1)$

Quidagini hosil qilamiz:

100*9+180+9=1089

a ,b ,c raqamlari qanday bo'lishidan qat'iy nazar, hisoblash natijasi doimo bir xil son – 1089 chiqadi. Shuning uchun ana shu hisoblashlar natijasida toppish qiyin emas: siz uni oldindan bilib qo'ygansiz.

Biz yuqorida raqamlar orqali tuzilib birinchi aytilgan insonga fokusdek tuyiladigan eng ajoyib misollar va ularning yechimlari bilan tanishib o‘tdik. Bu masalalardan shuni aytishimiz mumkinki raqamlar va amallar orqali insonlarni lol qoldiradigan misollar tuzishimiz va ularni onsongina isbotlarini ko‘rsatishimiz mumkin ekan. Bunday masalalarni yechish va o‘rganish bolalarni fikrlashini oshirishga hamda raqamlar va amallar yordamida ajoyib masalalar tuzishga yordam berar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Y.I.Perelman . Qiziqarli matematika. Matematikaga doir hikoyalar va jumboqlar, beshinchi nashir, Toshkent-2018.

2. Perelman , Yakov Qiziqarli matematika. Matematikaga doir hikoyalar va jumboqlar, ruscha o‘ninchi nashri.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INTEGRATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

D.Kulboyeva
Boshlang‘ich ta`lim fakulteti o‘qituvchisi
Po‘latova O‘lmasoy
4-bosqich talabasi

O‘quvchilarni mustaqil hayotga, vatanimizning ongli bunyodkorlarini tarbiyalab, chuqur anglashga o‘rgatish, ularni hurmat qilish, berilgan har bir topshiriqni puxta va aniq bajarishga, o‘z xulqi va burchi oldida yuksak mas’uliyatni sezishga, bugungi jamiyatimizga munosib voris bo‘lishga, haqiqiy inson bo‘lib yetishish kabi fazilatlarni tarkib topishiga olingan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni hayotga tadbiq etishni davr taqozo etmoqda.

Nazariy bilimlarni amaliyotga joriy etish orqali olingan bilimlar mustahkamlanadi, ko‘nikma va malakalar yana bir pog‘ona oshadi. Ko‘zga tashlanadigan kamchiliklar bartaraf etiladi. Amaliyot davomida yuzaga keladigan qiyinchiliklar orqali mustaqil faoliyat ko‘nikmasi, to‘g‘ri qaror qabul qilish malakasi paydo bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘zlashtirish jarayonida qiyinchilik tug‘diradigan muammolarini integratsion texnologiyalar orqali bartaraf etish samarali natija beradi.

Bugungi rivojlangan asrimizda integratsion texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bularni qo‘llashdan asosiy ko‘zlangan maqsad zamon talabiga javob bera oladigan yoshlarni tarbiyalash vazifasi hisoblanadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, darslarda qo‘llagan har bir texnologiyamizning to‘laqonli mazmun-mohiyatini o‘quvchiga yetkazib berishimiz lozim.

Bugungi kunda axborot ko‘lami juda rivojlanib, kengayib ketmoqda. Agar o‘qituvchi o‘z ustida ishlamasa, avvalgi bilimlari yetarli bo‘lmay qoladi. Dars mavzularini kundalik hayotdagi keskin voqealar bilan bog‘lab o‘tilsa, turli integratsion texnologiyalardan foydalanilsa darsning esda qolishiga erishilishi mumkin. O‘qituvchi o‘quvchilarga integratsion usullardan foydalanib, fanlararo bog‘langan holda ekologik-gigiyenik bilimlar bilan darsni to‘ldirishi zarur.

Aslini olganda integratsiya o‘zi nima?

Integratsiya (lot. Integratio – tiklash, to‘ldirish, integer – butun so‘zidan) – fanlarning yaqinlashishi va o‘zaro aloqa jarayoni hisoblanadi.

Integratsion texnologiyalardan foydalanishda o‘qituvchiga quyidagi bilimlarni bilish taqozo etiladi.

1. AKT bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lish;
2. YaPT(yangi pedagogik texnologiya) bo‘yicha xorijiy tajribalardan boxabar bo‘lish;
3. Ta’lim jarayonini tashkil etishda didaktik o‘yinlardan, interfaol usullardan foydalanish mahorati;
4. Ilg‘or pedagogik texnalogiya bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirib borish;
5. Dars jarayonida harakatli o‘yinlardan unumli foydalana bilish;
6. Imkoni bo‘lsa darsni internet tarmog‘iga bog‘lab o‘ta bilish;
7. O‘z ustida tinmay ishlashi, har sohaga oid yangiliklarni kuzatib borishi kerak.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki o‘qituvchi o‘zini har tomonlama rivojlantirishi zarur. Har bir o‘qituvchi dars jarayonida shu bilimlarni qo‘llay olsa, mavzuni o‘quvchiga yetkazish oson bo‘ladi. Masalan sinfdagi barcha o‘quvchilar hamma fanlarni sevib o‘qimaydi. Lekin siz uni o‘rganmasa bitta yoki ikkita o‘quvchim o‘rganmabdi – deb qo‘ya olmaysiz. Sinfdan bitta o‘quvchining savodsiz, bilimsiz bo‘lishi ham bu boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining fojiasi hisoblanadi. O‘qituvchilik kasbi qanchalar sharafli kasb, bu kasbda e’tiborsizlik yaramaydi. O‘quvchi biror fanni o‘zlashtirolmagan taqdirda ham, uning boshqa yo‘nalishlarga qobilyati bo‘lishi mumkin. Misol tariqasida o‘quvchingiz matematikani yoqtirmaydi, lekin rasm chizishda ilg‘or, juda chiroyli chizadi. Unga matematikaga qiziqish uyg‘otish lozim.

Qanday qilib?

Turli ko‘rgazmali qurollardan, rasmlardan foydalanib matematikani mukammal bo‘lmasa-da, qisqacha o‘rgatish mumkin. O‘quvchimiz qo‘liga labirint rasmi tushirilgan oq qog‘oz beramiz va uni tushuntiramiz. Bu labirint bunda ko‘rsatilgan manzilni topish lozim. Kel menga yordam ber birgalikda ko‘rsatilgan manzilga yani maktabga yetib olamiz – deb o‘quvchiga tushuncha beramiz. Qara labirintda borish yo‘lagida turli sodda misollar bor ekan, shularni birga ishlaymiz va sen labirint yo‘lagini bo‘yaysan - deb o‘quvchining qiziqishini oshiramiz va

unga men senga ishonaman buni uddalaysan, chunki sen sinfdagi eng aqlli o‘quvchilarimdansan - deb motivatsiya beramiz. Shu asnoda uning zo‘r rassom ekanini ta’kidlab o‘tamiz. O‘quvchining qiziqishini oshirish biz uchun birinchi ish hisoblanadi. Endi har darsda shunaqa turli ko‘rgazmali qurollardan foydalanilsa o‘quvchi, albatta, fanni sevadi, o‘qituvchisiga, faniga mehr qo‘yadi va biz natijaga erishgan bo‘lamiz.

Òqituvchi integratsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi mumkin. Òqituvchining darslarida innovatsiyalar qanchalik kòp bòlsa, mazmun shunchalik oshadi. Darsni qiziqarli òtishi uchun har xil metodlardan foydalanamiz. Masalan "Baliq skleti", "Daraxt", "Uchayotgan qaldirģoch", "Reburslar" kabi metodlar juda kòp.

Ta’lim innovatsiyalaridan samarali foydalanishda pedagoglarning kasbiy mahorati, kompetentligi, iqtidori va ish tajribasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagog qanchalik darajada kasbiy mahorat, kompetentlik, iqtidor va ish tajribasiga ega bo‘lsa, u ta’lim innovatsiyalarini o‘z faoliyatida shunchalik faol qo‘llaydi va samarali natijalarga erishadi. Har tomonlama yetuk, barkamol yoshlarni yetishtirish uchun, albatta, malakali o‘z mutaxassisligini chuqur egallagan o‘qituvchilar zarur. Shuning uchun hozirgi kunda o‘qituvchilar oldiga juda ko‘p vazifalar qo‘yilmoqda. Shu bilan birga talabalarga ham. Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod ta’lim-tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ta’lim-tarbiya maqsadi ijtimoy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo‘nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi tashkil etilayotgan ta’lim-tarbiyaning asosiy maqsadi komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da alohida ta’kidlangan milliy model O‘zbekiston Respublikasining milliy-hududiy xususiyatlarini inobatga olish hamda ilg‘or fan-texnika va texnologiya asosida tayyorlangan yutuqlari asosida tayyorlangan kadr (mutaxasis) – komil inson va yetuk mutaxassis qiyofasini o‘zida to‘laqonli aks ettiruvchi namunadir. Zamonaviy sharoitda talabalarning o‘quv-bilish faolliklarini kuchaytirish o‘qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta’lim shakllaridan foydalanish maqsadga muofiqdir.

Bugungi kunda amaliy o‘yinlar, muammoli o‘qitish, interfaol ta’lim, modul-kredit tizimi, masofali o‘qitish, blendedlarning (aralash o‘qitish) va mahorat darslari ta’limning innovatsion shakllari sifatida e’tirof etilmoqda. Mustaqil ta’lim ma’lum bilim, ko‘nikma va malakalar hamda tajribalar zaxirasi asosida amalga oshadi. O‘quv fanlarini chuqur va puxta o‘zlashtirish, ta’lim zaxirasi asosida amalga oshadi. O‘quv fanlarini chuqur va puxta o‘zlashtirish, ta’lim va innovatsion

yondashuvlar asosida axborotlarni mustaqil izlab topish, uni atroflicha tahlil eta olish, ilmiy-ijodiy tafakkurni boyitish, o‘quv-biluv jarayonidagi savol-javob va bahs-munozaralarda faol qatnashish, o‘z fikr-mulohazasini asosli dalillar bilan bayon qilish hamda uni himoya eta olish qobiliyati har bir talaba – bo‘lajak mutaxassis oldida turgan dolzarb vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. T.: “Fan va texnologiya”. 2009. 121 – 189 b.
2. Bekmurotova N.A. Texnikaviy ijod va dizayn. – T.: “Fan va texnologiya”. 2006. 131 – 148 b.
3. Bulatov S.S., Axmedov M.B. Badiiy ta’limning falsafiy asoslari. – T.: “Fan va texnologiya”. 2010. 12 – 154 b. va h.k.
4. https:// baxtiyor.uz
5. http:// 6-idum.zn.uz
6. https:// donschool 86.ru
7. Kasbiy ta’lim metodikasi

CONTRADICTORY LANGUAGE UNITS’ THEORETICAL FOUNDATIONS

Safarova Fotima Ne’matulla qizi
Jizzakh State Pedagogical University
Sanaqulova Ozoda
1-year student of foreign languages faculty

Contrast is one of the most important methods of fiction and journalism, revealing complex logical contradictions in sitters [3]. In addition to this contrast, it is one of the most characteristic manifestations of the natural inclination of the human mind: "The operation of the mind is essentially unlawful, all its structures contradicting each other. Only by the power of the exclusive principle” [2]. Many researchers have found the contrast to be one of the dominant features of his style of idiom, a characteristic of a linguistic personality that expresses the linguistically creative and paradoxical nature of poetic thinking. [1]. Contrasting linguistic units are well covered in the linguistic literature, and prose has proven largely unexplored in this respect. It is the most effective way to express a meaningful experience. And this bright feature influences autobiographical novels, literary-critic essays, diaries, notebooks, and all other works, including the multifaceted and genre-bending "prose poet." Scholars have taken different approaches to define the concept of contrast. Most often it is defined as:

1. opposition or sharp opposition in some respect;

2. mutual opposition of syntagmatically juxtaposed units, the opposition of coexisting units;

3. a figure of speech consisting in antonymizing lexico-phraseological, phonetic, grammatical units embodying the artist's contrast perception reality [3].

The last of the above definitions directly connects the concept of contrast with the main method of its expressions are antonyms. Therefore, studying the ways of manifestation of contrast in a speech work, it is impossible to bypass antonyms. Recently, the number of works aimed at the study of antonyms, the subject area of which is understood very ambiguously, has been growing. In this study, we adhere to a broad understanding of antonyms, recognizing the presence of contextual (occasional, author's) and interpartial antonymy. Formation of contrast, actively resorted to antonymy in the work such as great artists of the word as M. Yu. Lermontov, N. V. Gogol, L. N. Tolstoy, A. P. Chekhov, A. A. Blok, M. Prishvin, A. A. Akhmatova, K. Fedin, A. A. Voznesensky and others, also contrasting is confirmed by the works of linguists who have studied this issue, in particular: A. B. Kuznetsova, L. A. Matvievskaya, B. I. Matveev, G. S. Elizarova, V. A. Sazonova, E. V. Alenkina, N. Yu. Donchenko, S. A. Stanislavskaya, G. V. Petrova;, L. V. Balakhonskaya, and others. It should be noted that the contrast brings the foreground features of dissimilarity, opposition, thereby ensuring the coherence and integrity of the entire text and its individual segments. We can say that the term "contrast" is not only denotes a stylistic device, but also reflects the process of movement of thought through opposites, thus entering the field of literary criticism, logic, philosophy [1,3]. In modern linguistics, there is not generally accepted point of view on the nature, terminological designation and classification of contrasting stylistic figures.

Antonymy is one of the most important linguistic universals of the lexico semantic level of the language. “Antonyms are words that are opposed in the most general and essential semantic feature for their meanings, and are located at the extreme points of the corresponding lexico-semantic paradigms” [4]. Within a certain context, words can be contrasted without occupying extreme, polar positions within one semantic scale. The antonymic paradigm is the initial link in the organization of lexical opposition. “The antonymic paradigm is the combination of words with opposite meanings. Their semantic correlation is based on a common integral feature (or features) and a differential feature (or features), which carries the opposite of meanings” [1]. The choice of this definition is due to the fact that it reflects all the signs of antonymy that are essential for any study: paired composition (the presence of positive and negative members), the organization of members of the paradigm based on semantic features (integral and differential), the presence of a seme which the negative member of the paradigm is

loaded. This definition is based on the concept of "opposite values", which implies the relation common and different components in the antonymic paradigm. Contrast is one of the most important techniques of artistic language. Specific manifestations of the universal principle of association according to contrast in all its diversity appear in speech. Special shape speeches are known to be stylistic figures, many of which based on contrast.

The main thing that is emphasized by all researchers is the opposition of manifestations of the same essence (properties, qualities, states, processes, relations) and the clarification of their difference, which becomes the semantic center of the textual construction. This stylistic figure is based on linguistic and occasional (contextual) antonymy and is expressed by M. Tsvetaeva's single words, phrases, as well as whole sentences [2]. A striking feature of the creative manner is the use of complex antitheses: these are basically two-dimensional structures in which one pair of antonyms reinforces and deepens the semantic impression of the second. Such a complex antithesis is called and understood as a kind of antithesis, which consists of a detailed comparison of two characteristics of an object. The function of a complex antithesis is a paired opposition of a number of objects.

In conclusion, focus on the main result of research and t provide a starting point item in a given field of knowledge for further research, as well as for its use in educational process as a more or less precise means orientation in lexical contradiction. Based on the analysis of the language material, we can confidently to say that the opposite of meanings is the main and common property of antonyms, we believe that in the definition it is necessary to indicate dominant function - to serve to designate real opposites, which in each specific case have one essence - on the one hand something representing commonality of properties, qualities, actions, objectivity, orientation, etc., of the poles of a given opposition, on the other hand defining the boundaries of these poles. It should reflect linguistic (speech), psychological, logical, philosophical aspects - basic categories that can serve as the basis for further study of contrasting language units in different system languages, its existence in them and functioning in speech.

REFERENCE:

1. Akhmanova O. S. Dictionary of linguistic terms M .: Soviet Encyclopedia, 1990.
2. Bulakhovsky L. A. Introduction to linguistics. M., 1953. Part 2.
3. Varaksin L. A. One-root prefixed verbs - antonyms in modern Russian: Dissertation for competition scientific degree of candidate of philological sciences. Kuibyshev, 1968.
4. Ivanova V. A. Antonymia in the language system. Chisinau, 1982.

DIDACTIC GOALS OF INSTITUTE – WIDE PROJECTS

Sabo Akhmadalieva Murodovna
Shavkatova Navruza Zoirjonovna
Student Kokand Pedagogical Institute

Didactic teaching is a teaching method that focuses on teachers giving lessons to students. Typically, teachers who use didactic teaching create structured lessons that focus on lectures. Teachers can use different teaching methods depending on the needs of their students, their personal preferences and other factors. Didactic teaching is often well-suited for teaching basic subjects and instructing students who thrive with structured directions.

Training project can be one of the forms of education, organizing training and educational work of all the educational institutions as the appointed and extracurricular. Institute-wide projects - is the third direction of the organization of the project activities of students outside institute hours. Didactic goals institute-wide projects, as well as any other, are as follows:

1) formation of a stable interest in the learning process because of the importance of research results;

2) implementation of individualisation and differentiation of learning through the use of educational technology a student-centered approach;

3) Improving the skills of independent work in the search and selection of relevant literature;

4) development of social and communication skills using technology cooperation;

5) the development of intellectual abilities of critical and creative thinking in solving research problems that require the integration of knowledge from different areas.

As a rule, the whole institute is involved in the problems of institute-wide project. Coming in close cooperation with creative workshops, circles and clubs, students with different interests, different creativity jointly create a creative product of their research or practice-oriented activities. This is the essence of personality-oriented approach and the value of the project activities.

Thus, we see that the project method can be an effective way of formation and development of students' personality, who knows how to navigate the huge flow of information that could make unconventional decisions, the disclosure of their intellectual, spiritual and creative potential, increase motivation for learning and cognitive activity. Of course, we do not consider the method of projects as the main determining the strategy of teaching foreign languages, it pretends to supplant other methods and learning activities. The training system is determined

by the overall concept of training and includes a set of components - objectives, content, methods, organizational forms and means of instruction. All components of the system are interconnected. Project-based - is only one of its components, which can be effectively used at various stages of training, complementing any other methods in terms of variability of learning a foreign language and to optimize the process of teaching foreign languages.

The purpose of working through this example of project-work design was to establish its potential for application in other ESP situations. Some general conclusions that may be reached from this experience are the following:

1. In this particular group, the positive impact of carefully planned project work on student motivation was observed. The comments in the questionnaires suggest that this was mainly due to the fact that students had to deal with material of their choice and related to their other subject areas.

2. The questionnaires also showed that pre-writing activities in which students are personally involved are also motivating. ESP teachers should consider this result and teach language-related points in the context of these tasks.

3. Project work encourages student responsibility in planning, developing and presenting his/her job. This is a highly positive result in a university setting.

4. Besides integrating the four language skills, project work encourages cross-curricular work as students use knowledge gained in other subjects.

5. Project work requires a lot of planning and extra-work on the part of the teacher. Once a project design has been established, the teacher needs to keep in mind the main objectives and must provide encouragement to achieve those objectives in the time allotted.

In conclusion, I would like to say that the use of innovative technologies in teaching not only fuels the motivation of children, not only makes the lessons more diverse and interesting, but also contributes to self-development and self-education teacher.

SPECIAL LITERATURE:

1. Legutke M., Thomas H.. Process and Experience in the Language Classroom. - New York: Routledge, 2013 – 332 p.

2. Masharipova F.J. Methods of foreign language teaching in the United States of America (XX century): Reader. – Tashkent: TDPU, 2012. – 168 b.

3. Rogova G.V. Methods of Teaching English.- Л.: Просвещение, 1975.- 312 с.

THE IMPORTANCE OF PRAGMATIC APPROPRIATENESS IN ESL CULTURE

Safarova Fotima Ne'matulla qizi
Jizzakh State Pedagogical University
Sanaqulova Sevara
1-year student of foreign language faculty

Communication is an abecedarian piece of any community life where people feel the need to unite with one another for specific reasons. It's through the idea of language that people can speak with colorful doubters in a myriad of surroundings. nonetheless, while communicating, people need to follow effects beyond dictionary meaning. They've to realize how to state commodity just as when, where, and to whom to state it. Consequently, correspondence is a lot further than placing many words in a direct request to shape a lot of effects. Language learners are anticipated to follow many conventions as indicated by which their discussion will be not just important yet in addition proper. This examination of how to make statements in suitable mores and places is basically called pragmatics [2, 59].

Since the focal point of pragmatics, in reality, includes the application of language in a large group of social and social settings, scholars of a language constantly have a long way to acquire further if they do decide to stay down from different cross-cultural misreading (5, 21). They should know about social norms for when speech acts are presumably going to be performed (e.g., knowing whether and when to get some information about a rise or moving to another office), social thinking with respect to why they're performed that way, and information about the results of expressions in that specific culture. Putting it else, they can benefit by knowing commodity about the norms of conduct for understanding the given speech act in the given environment, considering factors, for illustration, (1) the culture involved, (2) the relative age and sexual exposure of the speaker and listener(s), (3) their social class likewise, occupations, and (4) their societal position and jobs in the commerce. So, for case, is it befitting to ask the other individual his/ her age (since in many societies, propelled age carries with it included status) or how important she makes a month (since in certain societies, a more significant compensation carries with it advanced societal position)? Is it the proper system for "casual discussion" to ask whether the listener is married? Also, should not commodity be said about approaching how much the listener paid for the new auto? What may be inoffensive questions in a single culture might be annoying, insulting, or in any case descent into another culture [4, 199].

Alongside having social and cultural knowledge about the speech network, it is essential to realize the language structures to use in a large group of once in a

while sensitive culturally diverse circumstances, contingent upon who is being spoken to, the overall places of power of the conversational accomplices, and the setting of the correspondence. For instance, expecting that it is adequate in the offered culture to ask somebody how much paid for a new car, it would still be important to realize what adequate language for mentioning that data would be. You would need to know, for example, regardless of whether you could simply come out and ask legitimately, "What amount did you spend on that new vehicle for, Bob?" or whether you would be progressively indirect, "Kid, that car must have set you back a pretty penny!" Pragmatic skill is critical for solid communication in light of the fact that the absence of it can bring about correspondence breakdowns which can even have extreme outcomes now and later [1, 72]. The circumstance where a language learner can't keep up viable communications as a result of the inability to fittingly utilize the language and the inability to comprehend the expected implications is depicted as pragmatic failure [3, 46]. That is the reason; ESL and especially EFL educational plans should cover teaching pragmatics if the fundamental motivation behind language learning is to impart.

Compared to the teaching of grammatical and lexical knowledge, the area of pragmatics still lags far behind. For one thing, the efficiency and proficiency of language use can only be achieved when the interlocutors are speaking in a socio-culturally-informed context/setting, where considerations of a number of social factors are at play. The classroom for the most part does not allow such requirements. Establishing these variables in the classroom as well as the modes of assessment is far from easy. To the extent that these requirements are established in the classroom, the obvious question is whether or not pragmatic competence can or needs to be taught.

Likewise, the way that you offer backchanneling (i.e., giving feedback as a listener) to exhibit that you are in actuality occupied with the discussion may shift significantly relying upon your job in the connection. So while it might be less articulated in English than in different languages, utilizing "no doubt" as a method for saying you are listening can be too casual while cooperating with a person of altogether higher status (e.g., the CEO of an organization or then again a main national lawmaker). Instead of reacting to “This report has significant ramifications for strategy” with "Better believe it," it might be progressively suitable to react with "Truly, I see completely." So, making suitable language decisions in playing out a given speech act calls for choosing those language structures that best express the plan of the speech act in that specific situation. This includes considering the standards of behavior applicable to the given circumstance in the given speech community [4, 118]. In spite of the fact that there has been an extraordinary

enthusiasm concerning the value of pragmatic competence, there are still a few lacks as far as including pragmatics guidance for language teaching. What is usually expressed by these specialists is that language instruction despite everything centers on teaching the phonetic and lexical highlights of the objective language while disregarding the down-to-earth perspectives. Pragmatic ability ought to be considered an indivisible part of language competence. Accordingly, pragmatic appropriateness highlights of the objective language ought to be joined in language guidance just as phonetic highlights. So as to furnish students with pragmatic knowledge, it tends to be recommended that, as a matter of first importance, the significance of pragmatic competence ought to be disguised.

REFERENCES:

1. Allami H., Naeimi A. A cross-linguistic study of refusals: An analysis of pragmatic competence development in Iranian EFL learners. Journal of Pragmatics. 2012.
2. Fordyce K. The differential effects of explicit and implicit instruction on EFL learners' use of epistemic stance. 2014.
3. Garcia P. Meaning in academic contexts: A corpus-based study of pragmatic utterances. 2017.
4. Ishihara N., Cohen D. Teaching and Learning Pragmatics. Pearson education Limitation, Great Britain. 2010.
5. Li S. The effects of input-based practice on pragmatic development of requests in L2 Chinese. Language Learning. 62 (2), 2012. 6. Matsumura S. Modelling the relationship among interlanguage pragmatic development, L2 proficiency, and exposure to L2. Applied Linguistics. 2013

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING NUTQIY MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Suyunova Marjona

JDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti

I bosqich talabasi

O'zbekistonda ta'lim-tarbiya sifati, jumladan, boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirish, malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, o'quv uslubiy ta'minotini mustahkamlashga qaratilgan islohotlar natijasida boshlang'ich sinflarda ona tili fanini integrativ yondashuv asosida o'qitish, modulli ta'lim texnologiyalarini qo'llash, o'quv materiallarini strukturalashtirish, ta'lim mazmunini ilmiy tashkil etish va fanlarni o'zlashtirishda kompetensiyadan foydalanish ta'lim samarasini yuksaltirmoqda. Boshlang'ich sinflarda o'quvchi nutqini o'stirish ona tili predmetining asosiy vazifasi hisoblanadi. Biroq bu vazifa boshqa o'quv predmetlari doirasida ham amalga oshiriladi. Jumladan, o'qish darslari jarayonida o'quvchilar nutqini o'stirish uchun ko'plab

imkoniyatlar mavjud. Ya’ni o‘qish kitobidagi matnlarni o‘rganish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘zi uchun notanish bo‘lgan ko‘plab so‘zlar va ularning ma’nosini o‘rganadi, ya’ni ularning so‘z boyligi oshadi. O‘qituvchi bunday so‘zlarni izohlash bilan kifoyalanmay, o‘quvchilarga ular ishtirokida so‘z birikmasi, gap ham tuzdirsa, yanada maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shunday qilinsa, yangi so‘zlar o‘quvchilarning faol lug‘atiga kiradi. Nutq o‘stirish boshlang‘ich ta'lim pedagogikasining tarixi va nazariyasini ham, muomala madaniyatini o‘rgatish uslubiyotini ham o‘z ichiga oladi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, avvalo, o‘quvchilariga umumiy estetik tarbiya berish vazifalarini tushunib olishi lozim. Bu vazifalar faqatgina yaxshi muomala qilishni o‘rgatishdangina iborat bo‘lib qolmasligi kerak. Bunda, eng muhimi, bolaga nutq madaniyatini o‘rgatish va unda har bir mashg‘ulotlarga qiziqish uyg‘otish, so‘z, gap yordamida nutqiy faoliyatga ehtiyoj hosil qilish, shuningdek, ularda bilim, ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirishdir.

Nutq ikki ko‘rinishga ega - og‘zaki, va yozma nutq. Bular o‘zaro uzviy

bog‘langan bo‘lsa ham, har birining o‘ziga xos xususiyati bor. Og‘zaki nutqda tovushlar, so‘zlar nutq orqali talaffuz qilinsa, eshitish a’zolari orqali qabul qilinadi.

Shuning uchun o‘quvchilarning og‘zaki nutqini o‘stirishida, avvalo ularning nutqidagi kamchiliklar sabablarini aniqlash, uni bartaraf etish yo‘llarini izlab topishimiz kerak.

Chiroyli so‘zlashni, savodli, to‘g‘ri yozishni, o‘z fikrini ravon va aniq bayon etishni bilmagan yoki etolmagan o‘quvchi bilimlarni muvafaqqiyat bilan o‘zlashtira olmaydi. Har bir insonning nutqi chiroyli, mukammal, talaffuzi aniq, ravon bo‘lsa, fikrlash doirasi keng, idrok qilishi ham teran bo‘ladi. Nutq orqasli odamzot o‘zining ichki hissiyotlarini ham bayon qiladi, nutq esa barcha insonlarda ham bir xilda-to‘la rivojlangan yoki shakllangan bo‘lavermaydi. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida olib boriladigan barcha mashg‘ulotlarning yetakchi o‘rni nutq o‘stirish bo‘lib, u savod o‘rgatish, chiroyli yozish ko‘nikmalarini shakllantirish va fikrlash doirasini kengaytirish vazifalarini o‘z ichiga oladi. Bu darslarda ko‘proq amaliy maqsadlarni ko‘zlash, til boyliklaridan nutqda foydalanish malakalarini shakllantirish, ijodiy fikrlash, o‘quvchilarning til sezgirligini tarbiyalash lozim. Ularning og‘zaki nutqini muntazam o‘stirib borish bog‘anishli nutq, matn tuzishlarda amaliy yordam beradi.

Ma’lumki, bu vazifalarni amalga oshirish yo‘llari xilma-xildir. Savod o‘rgatish darslarida amaliy mashg‘ulotlarga keng o‘rin berish va malakalarni singdirishda qiziqarli va jonli narsalardan, texnika vositalaridan, turli o‘yin va o‘yin turidagi mashqlardan foydalanish samarali natijalar beradi. Darslikka

doir hikoyalar, ertaklar, she’r va maqollardagi notanish so‘zlar o‘qib yoki eshittirb tushuntiriladi.

Boshlang‘ich sinflar o‘qish darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish vositalaridan biri to‘g‘ri uyushtirilgan qayta hikoyalashdir. Maktab tajribasida to‘liq, qisqartirib, tanlab va ijodiy qayta hikoya qilish turlari mavjud. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun matnni to‘liq yoki matnga yaqin qayta hikoyalash ancha oson, boshqa turlari esa nisbatan qiyinroqdir. Qayta hikoyalashda o‘qilgan hikoya mazmuni yuzasidan o‘qituvchining savoli o‘quvchilarni hikoyaning detallari haqida, ayrim voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishning sabab-natijalari haqida fikrlashga qaratilishi lozim. Asar syujetining rivojlanishida qatnashuvchi shaxslar, ularning xatti-harakati asosiy rol o‘ynaydi. Bolalar asar mazmunini unda ishtirok etuvchi shaxslar va ularning xatti-harakati, xarakterli xususiyatlarini tahlil qilish yordamida yaxshi anglab yetadilar.

O‘qituvchining savoli asar qahramonlari nima qilgani, ularning u yoki bu xatti-harakatlari qayerda va qanday sharoitda yuz bergani haqida so‘zlab berishga, voqealarning izchil bayon qilinishiga va o‘zaro bog‘liqlikni yoritishga yo‘naltirilishi lozim. O‘quvchi o‘qilgan asar mazmunini o‘qituvchi savoli yordamida aytib berishida faqat analizdan emas, sintezdan ham foydalanadi: ayrim faktlarni o‘zaro bog‘laydi (sintezlaydi), bir-biriga taqqoslaydi, ular yuzasidan muhokama yuritadi va xulosa chiqaradi.

Nutqni rivojlantirish – bolaning yakka tartibdagi psixologik rivojlanishida markaziy o‘rin tutadigan ijtimoiy-tarixiy tajribani o‘zlashtirishdagi o‘ta murakkab ko‘p omilli jarayondir. Bu ijodiy jarayon, ammo u pedagogik rahbarlikni talab etuvchi tasodifiy jarayon emas. O‘quvchilar nutqini rivojlantirishga doir ishlarni o‘zida bolalarga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirgan, yaxshi nazariy hamda amaliy tajribaga ega bo‘lgan mutaxassis tashkil qilishi va amalga oshirishi lozim.

Bola atrofni o‘rab turgan borliqni qabul qilish va anglash uchun tarqoq predmetlardan foydalana olmaydi, u ahamiyatga molik jihatlarni (kublar, mashinalar va h.k.) ajratib ko‘rsatgan holda ob’yektlar, toifalarni birlashtira boshlaydi va oxir-oqibatda belgilarni umumlashtirish natijasida so‘z bilan ifodalanadigan tushunchalar paydo bo‘ladi. Biron-bir tushunchaning, xoh u maishiy bo‘lsin, xoh ilmiy bo‘lsin, uning so‘z qobig‘isiz yashashi qiyin. Shu tufayli biz o‘z bilimlarimizni tilimizda qayd etishimiz, ularni boshqa odamlarga yetkazishimiz va til orqali yangi bilimlarga ega bo‘lishimiz mumkin. Shunday qilib, tilning boshqa yana bir muhim vazifasi ko‘zga tashlanmoqda, ya‘ni: til insonning bilish qurolidir.

Bolaning nutqini rivojlantiruvchi oddiy qoidalar

Bir qarashda, nutq darslariga ko‘p vaqt ajratilishi kerak. Shu sababli, ota-onalar uzoq vaqt davomida ularni boshlashga jur'at etmaydilar. Aslida, hamma narsa unchalik murakkab emas: nutqni rivojlantirish uchun mashqlar kundalik hayotning deyarli har qanday vaqtida va moliyaviy xarajatlarsiz amalga oshirilishi mumkin. Qanday qilib? Oddiy qoidalarga rioya qilish.

1. Nutqni rivojlantirish poydevori - bu bolalar bilan doimiy aloqa. Ular javoblardan tortinmaydigan juda ko‘p savollar berishadi. Agar darhol javob berish qiyin bo‘lsa, shunday deyish yaxshiroqdir. Bolani kattalar o‘ylab ko‘rguncha kutib turing, lekin keyinchalik u kerakli ma'lumotlarni oladi, suhbatdoshni qiziqtiradi va u bilan aloqani izlaydi.

2. Bolalar kattalar nutqiga taqlid qilishadi, shuning uchun siz so‘zlarni yoki tovushni buzadigan va kamaytiruvchi qo‘shimchalardan foydalangan holda "bolalarcha" gapirish uslubiga taqlid qilmasligingiz kerak. Bu to‘g‘ri talaffuzga xalaqit beradi va bunday nutq nuqsonlarining paydo bo‘lishiga olib keladi, bu esa faqat nutq terapevti tomonidan yo‘q qilinishi mumkin. Shuningdek, murakkab jumlalarni yetkazish va bolaga tushunarsiz so‘zlarni talaffuz qilish, ayniqsa, nutqni rivojlantirishga urinish paytida ularni takrorlashga majbur qilish mumkin emas. Ishlaydigan material - bu maktabgacha yoshga mos keladigan individual tovushlar, qisqa hikoyalar va she’rlar.

3. Agar uni mashq qilsangiz talaffuz yaxshilanadi. Bu o‘yinning erkin shaklidagi mashqlarga yordam beradi. Bolaning nutqini shunga o‘xshash tarzda qanday rivojlantirish kerak? Defektologlarning tavsiyalariga e’tibor bering va artikulyatsiyani yaxshilash, so‘z boyligini oshirish va so‘zlashuv muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha individual dars rejasini tuzing.

Nutqni rivojlantirish uchun quyidagi mashqlar juda foydali bo‘ladi:

1. Alifbo. Bolaga alifboning ma'lum bir harfidan boshlanadigan ko‘p so‘zlarni nomlash vazifasi yuklatilgan. Voyaga yetgan kishi boshqa 3-4 so‘zga tayyor bo‘lishi kerak, uni barcha so‘zlar tugashi bilan qo‘shadi.

2. "Izohlovchi". Ko‘chada yurish paytida, bolalardan hozirgi paytda ko‘zlarini yumgan (hech narsa ko‘rmaydi) kattalar uchun qo‘llanma ko‘rsatishni va uning atrofidagi narsalarni ro‘yxatga olishni so‘rashadi. Siz vazifani murakkablashtirasiz va bitta so‘zni ikki marta aytolmasligingiz haqida xabar berishingiz mumkin, aks holda kattalar yo‘qoladi. Keyin ko‘zlar ochilib, kattalar atrofga qarab, hali aytib o‘tilmagan narsalarga ism berishni taklif qilishadi.

3. "O‘chirish mumkin - qutulib bo‘lmaydigan" to‘p o‘yini. Bolaga to‘pni tashlab, kattalar bu so‘zni aytadilar, agar bola bu so‘z qutulish mumkin bo‘lgan narsani anglatsa, to‘pni ushlashi yoki agar qutulish mumkin bo‘lmasa, uni boshqa tomonga surib qo‘yishi kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatlari shakllanishini ta’minlash imkonini beruvchi usullarni tashkil etishning maqbul shaklini izlash, nazariy va amaliy tadqiqotlarda bunday o‘quvning mazmuni va shakllari haqidagi masalalar hal etish yuzasidan yangicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Berilgan imkoniyatlardan samarali foydalanish, berilayotgan ta’lim sifati natijadorligini ta’minlash zamonaviy o‘qituvchidan katta pedagogik mahorat, yuqori kompetentlik va ijodkorlikni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli // O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bagishlangan tantanali marosimdagi nutq // Xalq so‘zi. – Toshkent, 2019-yil 22-oktabr. – № 218. – B. 1-4.
2. Azimova I.A. Ona tili ta’limida lisoniy malakani rivojlantirishning psixolingvistik asosi.//Global ta‘lim va milliy metodika taraqqiyoti‖ mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: O‘TAU, 2019, 20-aprel. 219-bet.
3. Qosimova K., Matjonov S., G_ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi.
4. Buyurtma. "5 yoshdan 12 yoshgacha bo‘lgan bolalarda kognitiv qobiliyatlarni yaxshilash", Moskva - Voronej, 1999.
5.Ollokulova F.U. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tadqiqotchilik faoliyatini konsentrizm asosida shakllantirishning ijtimoiy pedagogik ahamiyat. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 10 (2022) / ISSN 2181-1415

СМЫСЛ И РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Юлдашева Сабина Юсуфовна

Преподаватель Кокандского педагогического института

Образование включает в себя две взаимосвязанные, но относительно самостоятельные области деятельности – обучение и воспитание. Смысл процесса обучения достаточно понятен – овладение знаниями, умениями, навыками и методами. Объективная реальность воспитания, а следовательно, и его понятие не столь понятны, поэтому их содержание не может не трактоваться несколько неопределенно и даже несколько произвольно[1]. Понятие «воспитание» вполне можно определить в системе точной науки и тем самым обозначить смысл воспитательной деятельности и определить ее роль в образовательном процессе. В логической модели сознания представлена классификация решаемых сознанием задач по сложности, состоящая из шести классов задач. Каждый класс задач требует своего метода мышления, своей «аппаратной» реализации, способность к каждому

методу мышления формируется своим отдельным процессом. Полный образовательный процесс должен включать в себя процессы формирования всех определяемых логической моделью сознания методов мышления. Простое мышление представляет собой табличную обработку информации, то есть определение прямого однозначного соответствия между раздражителем и реакцией на него. По своим проявлениям оно схоже с рефлексами и представляет собой выполнение заученных несложных алгоритмов, которые не требуют понимания смысла внешних раздражителей. По своим проявлениям оно вполне совпадает с инстинктами. Оба эти метода мышления присутствуют у любого высшего животного; метод их формирования, в том числе и у человека, вполне определяется термином «дрессировка», означающим искусственное создание новых условных рефлексов и более сложных инстинктов. Зачастую эту дрессировку путают с воспитанием. Например, в сознание человека внедряются стандартные безальтернативные установки восторженного отношения к своей стране (группе, классу, нации, образу жизни, стилю поведения и т.д.). Или, напротив, негативного отношения к «чужим»: стране, образу жизни и т.д. И называется все это «патриотическим воспитанием» [2]. Однако, подобный процесс скорее противоречит идее воспитания как способа повышения разумности и нравственности ученика. Мышление средней сложности предполагает выполнение разветвленных алгоритмов, использующих ряд исходных аксиом, в ответ как на внешние события, так и на процессы, происходящие в собственном сознании. Этот тип мышления принято называть рациональным и рефлексивным мышлением; он предполагает наличие в сознании целостной, взаимосвязанной картины объект-субъектного мира. Сложное мышление предполагает решение профессиональных задач с использованием особых высокопроизводительных специализированных оптимизированных алгоритмов, использующих в качестве аксиом сложные синтетические базовые суждения. Такое использование базовых суждений позволяет обойти количественное ограничение выполняемых логических операций до появления ошибки [3]. Роль воспитания в формировании сложного мышления выше, чем в формировании мышления средней сложности. Формирование сложного мышления – это задача-минимум высшего образования. Без ее решения в каждом конкретном случае высшего образования у человека попросту нет, есть только его символ (придумаем даже для обозначения реальности этого указанного явления новое слово – «квазил», от «квазиреальности»). Сверхсложное мышление выполняет функции создания ранее неизвестных (но возможных в рамках имеющейся у субъекта формальной грамматики)

алгоритмов и оптимизации имеющихся алгоритмов. Рассмотрим процесс обработки сознанием информации из внешнего источника. Ввиду ограниченной пропускной способности органов восприятия человека его сознание до всякой возможности осознанной обработки отсеивает часть поступающей информации. Что отсеивается и что остается – определяется еще до самого процесса обработки информации. Настройка этого информационного фильтра во многом является результатом воспитания и может изменяться самим воспринимающим информацию субъектом. Изменение настроек информационного взаимодействия с окружающим миром и осознание необходимости такого изменения – результат неформального воспитания, а не формального обучения. Поскольку различные по сложности методы мышления требуют качественно различного «аппаратного обеспечения» и человек обладает способностью к нескольким способам обработки, можно предположить, что параллельно запускается несколько процессов обработки информации, каждый на своем собственном «оборудовании». При этом менее сложные способы обработки информации соответственно менее точны (вплоть до полного несоответствия условиям задачи), но реализуются быстрее, чем более сложные. Это означает, что более простые решения возникают быстрее и создают иллюзию решения задачи. Выбор более сложного метода решения не является результатом логического мышления; способность к такому выбору и само осознание и понимание потребности в таком выборе формируется только воспитанием. Именно здесь возникает противоречие между собственно воспитанием и подменяющей воспитание дрессировкой. Дрессировка создает простейшее или в лучшем случае простое мышление, дающее не столько адекватные требованиям окружающей среды реакции, сколько иллюзию их наличия. Но если считать, что решение (реакция) уже есть – зачем продолжать процесс решения? Способность субъекта к более сложному мышлению существенно отличается от реальной ее реализации. Причем с точки зрения формальной логики более простое (заданное дрессировкой) решение является верным. В отличие от воспитания, направленного на восполнение и преодоление ограничений формально-логического мышления, дрессировка ставит дополнительные ограничения полной реализации потенциала сознания, то есть по своему смыслу она противоположна воспитанию. В результате пренебрежения воспитанием – при сохранении информационной составляющей образования – выпускник образовательной системы приобретет возможность выполнения определенного типа работ, но у него не будет создана способность различать допустимые и недопустимые действия.

Воспитание является необходимым способом образования; только воспитание делает человека человеком. Отказ от воспитания, сведение образования только к передаче информации означает превращение обучающихся в неполноценных людей (скорее роботов со сложной программой функционирования), т.е. уничтожение их способности к саморазвитию.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Большаков, Н. Н., Носов, А. В. Информационная эпоха: управление сознанием и новая образовательная парадигма [Текст] // Омский научный вестник. – 2006. – № 3 (37). – С. 66-70.

2. Носов, А. В. Универсальная модель человеческого сознания. Тезисы доклада [Текст] // Наука. Философия. Общество : Материалы V Российского философского конгресса. – Новосибирск : НГУ, 2009. – С. 154-155.

3. Большаков, Н. Н., Носов, А. В. Помехи реализации потенциала сознания (Дзен и кибернетика) [Текст] // Актуальные проблемы высшего гуманитарного образования и воспитания в Сибири : сборник научных статей № 3 / научн. ред. А. Э. Еремеев, отв. ред. О. В. Волох. – Омск : Изд-во НОУ ВПО «Омский гуманитарный институт», 2007. – С. 154-159.

НАВОИЙ ИЖОДИДА ИЛМ ОЛИШ ФАЗИЛАТИ ВА АХЛОҚИЙ МАСАЛАЛАР ТАСНИФИ

Ахмедова Мафтуна Турсунпўлат қизи
НамДУ адабиётшунослик (ўзбек адабиёти)
2-курс магистранти

Илм ислом динининг етакчи ғояларидан бири ҳисобланади. Буюк калом Қуръони Каримда илм хусусида кўп оятлар келтирилгани ва Ҳадиси шарифларда билим олишга тарғиб қилингани эса фикримиз исботидир. “Тадқиқотларга кўра, илм сўзи ва у билан боғлиқ феъл ўзаклари Қуръони Каримда 750 га яқин жойда учрайди”[2, 207]. Фотир сураси, 28-оятда “Албатта, Аллоҳдан бандалари ичида фақат олимларигина қўрқарлар”[5, 76] ва Анкабут сураси, 43-оятда “Ушбу мисолларни одамлар учун келтирурмиз, уларга олимлардан ўзгаларнинг ақли етмас”[5, 77] оятлари Ислом оламида илмнинг нақадар юксак баҳоланишидан дарак беради. Шунингдек, борлиқдаги барча илм ёлғиз Яратган ҳузуридадир ва унинг Ўзи буюк илм эгасидир. У ўз илми билан борлиқни йўқдан бор қилдики, ҳар бир заррада киши тафаккури етмас мўжизалар бисёр. “Асмои ҳусна” – Аллоҳнинг 99 гўзал исмларидан бири ҳам “Ал-Алим” (аввалги ва кейинги барча нарсаларни билувчи, доно, илм соҳиби)[2, 46] дея номланади. Илм эгасигина оламдаги

мўжизаларни кўра олиши ва Қуръони Каримдаги оятлар ҳақиқатини теран англай олиши мумкин. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган бир ҳадисда эса илм хусусида қуйидаги сўзлар келтирилади: "Набий соллаллоҳу алайҳи вассалам: "...Ким илм талаб қилиш йўлига тушса, Аллоҳ унга жаннатнинг йўлини енгиллаштиради...", дедилар"[5, 88]. Илм олиш хусусида шарқ мумтоз адабиёт хазиналарида кўплаб ҳикматлар мавжуд. Шу билан бирга, азалдан кўҳна шарқ диёрида илм эгалари юксак эътибор билан улуғланган. Ҳадис илмида Имом ал-Бухорий, тиббиёт илмида Ибн Сино, ҳисоб илмида Ал-Хоразмий, Термизий, Аҳмад ал-Фарғоний ва бошқа кўплаб олимларимиз закоси бугунги кунда ҳам дунё аҳли эътирофидадир. Аҳмад Югнакий, Юсуф Хос Ҳожиб, Абу Райҳон Беруний, Паҳлавон Маҳмуд, Огаҳий каби кўплаб қалам аҳли эса илм ва маърифат мавзусида ҳикматлар хазинасини бунёд этишган. Шунингдек, етук сўз санъаткори Алишер Навоий ижодида ҳам бу мавзу ўзгача зийнатланади. "Хамсат ул-мутаҳҳайирин"да: "Ман акрома олиман фақад акрамани",[1. 5] яъни кимки олимни ҳурмат қилса, мени (яъни Аллоҳни) ҳурмат қилган бўлади сатрлари билан бошланиши Навоийнинг илмга бўлган юксак этирофи ва рағбатининг гўзал намунасидир. Ҳазратнинг бошқа достонларида айнан, кишини маърифатга элтувчи ва бу билан кишиларга нафи тегувчи илм ҳақида сўз боради. Илм комилликка эришмоқнинг аввали ва афзалидир. Комиллик илм ва ҳунар эгалламоқдан бошланади. Навоий асарларида илм эгалари ўз ахлоқи ва маърифати билан ҳам ўзгаларга ўрнак бўла олади. Киши илмга муҳаббат қўймай уни эгалламай туриб маърифат ва комиллик босқичига кўтарила олмаслигини Фарҳод, Искандар, Қайс, Мажнун, мисолида кўришимиз мумкин. Шунингдек, олимнинг илм ва илм эгалари ҳақидаги қарашларини "Ҳайрат ул-аброр", "Вақфия", "Мажолис ун-нафоис", "Муншаот" асарлари билан бирга, устоз ва пири бўлмиш маҳоратли сўз санъаткори Абдураҳмон Жомий хотирасига бағишлаб ёзган "Хамсат ул-мутаххайирин" асарларида ўқишимиз мумкин. Шунингдек, улуғ адиб ижодига чуқурроқ разм солсак унинг ҳар бир бандида илм ҳақида баён этилган ҳикматли байтлар, танбеҳ ва насиҳатларга гувоҳ бўламиз. Комил инсон шахсини шакллантириш борасида асарлар тўпламини бунёд этган Навоий кишини ҳам руҳан, ҳам маънан тарбиялаш босқичларини, яъни комиллик илм эгаллашдан бошланишини ўзининг машҳур беш достонидан иборат "Хамса" асарида илгари сурилган ғоялар мисолида намоён этади. "Навоий асарларидаги илм эса шартли равишда бир неча гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Дунёвий – ҳаётий илмлар: риёзиёт (математика), ҳандаса (геометрия), илми ҳайъат, мусиқа, илми нужум (астрономия), ҳикмат, фалакиёт, тариҳ, луғат, тиб, адабиётшунослик ва тилшунослик

2. Шариат – дин илмлари: фиқх, ҳадис, тафсир соҳалари. Бу борада Навоий “Фарҳод ва Ширин” достонида айтади.

Бу дин илмики, хамам қилди таҳрир,
Эрур фиқҳу ҳадису сўнгра тафсир.

3. Ладуний илм. “Ғиёс ул–луғот”да ёзилишича, ладуний илм устозсиз, мехнат – машаққат чекмасдан, кишига Аллоҳ тарафидан бериладиган илмдир. Уларга ваҳий, илҳом ва фаросат киради. Ваҳий пайғамбарларга,илҳом авлиёларга, фаросат эса барча инсонларга берилади. Абу Наср Форобий “Илмларнинг таснифи” асарида ладуний бўлган ваҳий ҳақида айтадики, Аллоҳ таоло феракли хабарларни ўз пайғамбарларига ваҳий орқали етказиши зарурий. Агар ваҳий орқали етказилган маълумотларга инсонларнинг ақли етганда эди, у ҳолда инсонлар ўз ақлига ишонар ва на пайғамбарларга, на ваҳийга эҳтиёжлари бўларди.

4. Ботин (ҳол) илми. ...айтилмаган ва сир сақланадиган илм мавжуд ва у ботиний илмлардан ҳамда хос сирлардан саналади.

Навоий мадрасаларда ўқитиладиган илмни “қол” – зоҳирий илмга, тариқат илмини эса”хол”, яъни ботиний илмга ажратган. Чунки шоир “Насойим ул–муҳаббат” тазкирасида баъзи шайхлар ҳақида хабар берганда, “Зохир улуми ва ботиний била олим эрда”, “Илми зоҳир улумида ҳам кутуби бор” каби жумлаларини келтириб ўтади.”[4, 25]

Юқорида номи зикр этилган илмнинг барча турлари ҳазрат ижодида ўзгача жилоланган. Хусусан, ҳазрат Алининг “Наср ул – лаоний” асарининг шеърий таржима шарҳи ҳисобланган 266 рубоийдан таркиб топувчи “Назм ул – жавоҳир” асарида Навоий инсон ахлоқини комилликка элтувчи сифатлар мажмуаси ҳақида баён қилади. Эзгулик бобидан сабоқ берувчи мазкур асарда одоб, саховат, карам, ахлоқ ва илм ҳақида зарурий масалаларга оид ғоят қимматли ахлоқий қарашлар уқтирилади. Бу каби масалалар эса умрбоқий, шунингдек, макон ва замон танламаслиги билан қимматлидир. Ҳазрат ижодининг барҳаётлиги ҳам асарларидаги умумбашарий аҳамиятга молик ғоянинг етакчилиги билан ифодаланади. Асрлар ўтсада инсон камолотини юксалтиришга ва уни ҳар жиҳатдан етук шаҳс сифатида шакллантиришга бўлган интилиш асосий масала сифатида долзарблигини йўқотмайди ва шу жиҳатдан “Назм ул – жавоҳир” асари ҳам умрбоқий масалалар ёритилган ўлмас асардир.

Қилсанг тамаъ, элдин ҳадафи ҳузлон бўл,
Саргаштау хору бесару сомон бўл,
Тарки тамаъ айла, ҳокими даврон бўл,
Яъники қаноат айлову султон бўл.

Тамаъ айлаш инсон боласига ярашмайдиган иллатлардан бири. Инсон саховат боғининг боғбони, қаноат диёрининг пешвоси бўлмоғи даркор. Панд – насиҳат рухида битилган ушбу рубоийда ҳазрат киши юзига соя солиб, эл орасида юзини сариқ этгувчи тамаъни тарк этиш билан хокими даврон бўлиши, яъни ҳар бир ишда қаноат қилиш орқали бу давронда султон бўлишни уқтиради. Бошқа рубоийда эса қаноатга уйғун равишда саховат ва саҳийлик фазли ўз тажассумини топади.

Жудеки хирад буюрса, тобеъ бўлғил,
Нафс ила бухл амриға монеъ бўлғил,
Оз кўп аро бир сўзумға сомеъ бўлғил,
Кўп бергилу озға лек қонеъ бўлғил.

Сахийлик қаноатдан унган мевадир. Киши ўзида бор нарсага қаноат қилсагина эҳтиёжидан ортиғини унга муҳтож бўлганларга улаша олади. Бу эса дунё молига муҳаббатли бўлишдек иллатдан қайтарувчи ва огоҳ этувчи омилдир. Саховат улуғ инсоний фазилатдирки, инсон бу йўлда нафсига ҳоким бўлмоғи ва озми кўпга кўнмоғи талаб этилади. Зотан, ҳазрат Алининг “Ҳимматнинг юксаклиги иймондан” ҳикмати асосида битилган бир рубоийсида Навоий қаноат ила нафсни енгиб, кўпни бериб, озга кўнмоқ фазилатининг барчасини киши иймони билан уйғунлаштиради.

Гар бўлса асоси қасри давлат олий,
Иймонға бўлур равони ҳашмат олий,
Ҳиммат топар иймон била рутбат олий,
Иймондин эрур гар ўлса ҳиммат олий.

“Назм ул-жавоҳир” асарида Навоий одоб, ахлоқ масаласига ҳам алоҳида тўхталиб, адабни олтин – кумушлардан юқори бахолайди.

Олтин-кумуш этма касб давлат кунидин –
Ким тортар адаб улусни меҳнат тунидин,
Гар йўқтур адаб, не суд отун унидин,
Элнинг адаби хушроқ эрур олтунидин.

Дидактик руҳ етакчилик қилган ушбу рубоийда ҳазрат олтин-кумушга берилмасликка ўқувчини чақиради ва кейинги мисраларда одоб машаққат йўлини талаб этсада, унинг қиймати олтин-у кумушдан афзалроқ экани билан фикрини хулосалайди. Инсоннинг элга хуш келувчи жиҳати унинг одоби ва ахлоқи экани ушбу рубоийнинг асосий ғоясини ташкил этади.

Зевар кишига не тожу не афсар бил,
Ул зевар адаб бирла ҳаё дархар бил,
Ҳар кимки адабсиздур, ишин абтар бил,
Алқисса, эранларга адаб зевар бил.

Юқоридаги рубоийга ҳаммазмун битилган ушбу мисраларда ҳам киши зийнати тож ёки зару зебар эмас, балки унинг хулқи, одоби экани уқтирилади. Маърифатли шоир одобни шоҳу гадога бирдек зарур бўлган фазилат эканини ушбу рубоийсида ғоят нозиклик билан асослайди. Ҳатто бу хислат подишохлик тожидан афзал экани ҳақида айтади. Асардаги ҳар бир ҳикмат ўзгача зийнат ила Навоий томонидан шарҳланган экан, уларнинг мазмун-моҳияти ҳам бир қадар кенгроқ таснифланади. Хусусан, хазрати Амир Алининг "Татруф би тарк из зунуби" – "Гуноҳларни тарк этишга ғайрат қил"[3, 272] ҳикматини Навоий умумлашма тарзда шарҳлайди. Шоир гуноҳ қилмаслик, агар қилса-да, уни қайта такрорламасликни ақл-идрокни ҳар бир ишда дўст тутиш орқали юзага чиқариш ҳақида уқтиради.

Кўнглингга хирад йўлини падидор айла,
Бу нақдқа жонингни харидор айла,
Ҳар ишда хиради ўзунга ёр айла,
Журминг таркидин хирад изҳор айла.

Мазкур рубоий Азиз Қаюмов рисоласида қуйидагича таснифланади:

Кўнглинга ақл-идрок йўлини кўрсат
Жонингни шу бойликка харидор эт.
Ақл-идрокни ҳамма ишда ўзингга дўст, ёр эт.
Гунохинг, хатоларингни тарк этиб,
Ақл эгаси эканингни намойиш қил. [3, 106]

Ҳикматда гуноҳ қилмасликка чақирилса, Навоий бу гуноҳга йўл очиб берувчи ақл ва идроксизликни қоралаб чиқади. Агар киши ҳар бир ишда ақл билан иш тутса, тафаккур қилсагина гуноҳлардан тийилади. Айнан, Навоий рубоийсида ақл-у заковат бош ўринга кўтарилади, заковатли инсонгина гуноҳлардан, ёмон ишлардан пархез қилиши мумкинлиги ифода этилади. Шунинг учун ҳам, *Ҳар ишда хирадни ўзунга ёр айла*моққа чақиради

Таълим-тарбия масалалари ҳар жихатдан кенгроқ ёритилган "Хамса" нинг муқаддимавий достони "Ҳайрат ул-аброр"да комил инсонга хос зарурий фазилатлар талқини баён этилган. Шунингдек, ушбу асарда ҳам комиллик сифатлари гўзал ташбеҳлар билан берилган. Хусусан, инсон боласини саховатда тенгсизлиги унинг комил сифатларининг гултожидир. Ақл-у фаросат эгаси олижанобликда пешқадам бўлмоғи даркор. Достоннинг 11-мақолати илм осмоннинг юлдузларидек баланд мартабалилиги ҳақида. Унда шоир илм эгаси ва илмсизнинг ҳолини таққослайди ва илм олмоқ машаққати ҳақида баён қилади. Мақолатда илм талабида бошқа шаҳарга йўлга чиққан толибнинг бошидан кечирганлари, чеккан заҳматлари тасвирланадики, бу тасвирлар бугуннинг илм талабгорларига ҳам бегона эмас гўё.

Эгнида авроқу китоби анинг,

Қилғали таҳсил шитоби анинг. [1, 422]

Илм ихлосмандининг илм йўлида тортган машаққатлари, унинг ачинарли ҳоли ҳар бир замон учун долзарблик аҳамиятини йўқотмайди. Илм эгаси илмсиз, бироқ зеб-зийнат эгасидан паст туриши замона муаммоси экани, толибнинг илм истагида маконини ўзгартиришга мажбурлиги ва, асосан, мадрасаларга бўлган эҳтиёж мақолат мазмунини ташкил этади.

Сарф этибон умр ҳавойи варақ,

То олибон сарф ҳавойи сабақ.

Не топилиб кундуз анинг маскани,

Не билиниб кеча анинг маъмани,

Ғурбат аро ҳоли ёмондин ёмон,

Ҳарне йўқ андин ёмон, андин ёмон

Асарда таълим олиш, унинг машаққати ва оқибатлари ҳақида ҳар бир замон учун долзарблик аҳамиятини йўқотмайдиган ҳолатлар қаламга олинади. Толиби илм ўзга шаҳарда сарсон бўлиб, юрт соғинчи билан ёнса, ўн-ўн беш йил жон чекиб, елиб-югурса ва замона уқубатларини тортиб, мадраса бурчини ғам била обод этса-да, Навоий айтади:

Бўйла минг эмгакдаги бечорадин,

Ўз ватану мулкидин оворадин.

Баъзи ўлуб, баъзи итиб ҳар тараф,

Баъзи этиб доиясин бартараф.

Оз иш ила баъзи этиб иктифо,

Баъзи ўзига тутубон кўп жафо.

Эврулубон доираи моҳу сол,

Зоҳир ўлуб бир-ики соҳиб камол.

Бу йўл машаққати айни шу сатрларда бўй чўзади, илм олиш бир юмушки бу юмушнинг баҳоси тенгсиз, машаққати оғир. Бу йўл йўловчилари манзил сўнггида намоён бўлади, боиси манзилни макон этмоқ чин толибларгагина насиб қилади. Қолганлари эса ҳарён бўлади. Баъзиси йўл ярмида жон беради, баъзиси бошқа йўлдан кетиб қолади, қолгани эса орзусидан воз кечади. Хулоса эса илмда бир одам соҳибқирон бўлиши учун ўттиз йилда бир давр келади.

Қарн ила даврон топибон иқтирон,

То бўлубон бир киши соҳибқирон.

Бу соҳибқиронни вужуди илм нури бирла порлайди ва бу вужуд илм дарёсига айланади. Бу дарёдан эса маъно дурларини териш мумкин.

Кўнгли уйин илм этибон бир жаҳон.

Қатрада ул навъки дарё ниҳон.

Яъни, илм унинг кўнглини бир дунёга айлантириб, бир қатрага бутун бир дарёни яширади. У ҳар бир саволга жавоб топа олади, яхудийча десанг яхудийчани билади, юноний десанг юнонийни, сурия тилини десанг сурия тилини; ҳиндча савол берсанг, ҳиндча жавоб беради. Шу билан бирга, мақолатда мансаб ва бойлик учун илм эгаллаган олимлар ҳақида ҳам сўз боради. Олим инсон учун зийнат шарт эмас унинг илми тенгсиз гавҳардир. Ямоқ солинган либоси ҳам авом қадрлидир. Агар олим мансабга, дунёнинг ўткинчи неъматларига муҳаббат қўйса нафақат ўзи, балки халқни ҳам ўзидек гумроҳ этиши ғоят ўринли мисоллар билан берилади.

Илмни ким воситаи жоҳ этар,
Ўзинию халқни гумроҳ этар.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, ҳазрат Навоий ижодининг бош ғояси илм олиш ва унинг фазилати ҳақидадир. Ҳар бир ижод маҳсули замирида илмга тарғиб, олимлар эътирофи ва инсон камолоти зикри ётади. Навоийнинг маънавий-маърифий бойликлар захирасидан иборат бу бебаҳо хазинасидада умумбашарий ғоялар ўз бадиий ифодасини топгани билан ҳам қимматлидир. Юқорида гувоҳи бўлганимиз “Ҳайрат ул-аброр”нинг 11-мақолатида илм ва олим тўғрисида борган мулоҳазалар ва олимнинг қадр-қиммати, илм олиш йўлидаги машаққатлар барча замон учун аҳамиятлидир. “Назм ул-жавоҳир” рисоласидаги рубоийлар эса башарият билан тирик бўлган зарур ахлоқий масалалар баёни жамланмасидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 1-том. Т.: Фан 1991 – 422Б
2. Ислом Энциклопедияси. – Т.: ЎзМЭ, 2017. – 207 б.
3. Қаюмов, Азиз. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашъорлар/ - Т.: “Шарқ”, 2014. – 106б
4. Раффидинов М. Навоий ва ботин илми // Ўзбек тили ва адабиёти, № 1. – Тошкент, 2021. – 21-27 б.
5. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф Ҳадис ва ҳаёт 3-жуз. Ният, ихлос, илм китоби – Т.: “Ҳилол – Нашр” 2018. – 232 Б.

PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURINING O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

Xakimova Zulfiyaxon

Qo‘qon davlat pedagogika instituti magistranti

Hammamizga ma’lumki, davlatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan so‘ng barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim sohasini ham tubdan isloh qilish uchun amaliy harakatlar boshlandi.O‘tgan davr mobaynida ta’lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadida ishlab chiqilayotgan va amaliyotga joriy

etilayotgan qarorlar va ularning ijrosi ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga muhim turtki bo'lib kelmoqda. Shu o'rinda Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida bo'lib o'tgan mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo'yicha videoselektor bo'lib o'tdi. Yig'ilishda davlatimiz rahbari ta'lim sohasidagi muammolar va ularni hal etib, ta'lim sifatini oshirishga oid vazifalar muhokama qilindi.Davlatimiz rahbari, avvalo, maktablarda o'quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko'rib chiqish, o'quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta'kidladi. Bu borada ta'lim tizimida rivojlangan davlatlar tajribasi misol qilib keltirildi.

2. Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi, - dedi Shavkat Mirziyoyev.

3. Dunyodagi zamonaviy o'quv dasturlari o'qitish metodikalari o'rganib,yurtimiz maktablarida joriy qilish muhimligi ta'kidlandi. Xalq ta'lim vazirligiga ushbu tajriba asosida Milliy o'quv dasturi ishlab chiqish chiqib, 2021-2022-o'quv yili yilidan boshlab ta'lim jarayoniga sinov tariqasida tatbiq etish vazifasi qo'yildi. Keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda 2021-yilda o'tkazilgan Pirls xalqaro baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida mamlakatimizdagi 4-sinf o'quvchilari ham ilk marotaba ishtirok etishdi.

Pirls nima o'zi?

4. Pirls xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan,o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilish mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yetuk xalqaro baholash dasturi hisoblanadi.

5. Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan,o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobilyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda.O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi.Samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi.Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqqan holda,tadqiqotni boshlang'ich o'qish darslarida qo'llash o'quvchilarning sinf va sinfdan tashqari o'qishni baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya'ni "badiiy tajriba orttirish" va "axborotni olish va undan foydalanish" ga qaratilgan maqsadlarni amalga oshirishga qaratiladi. Tadqiqotning dolzarbligi. Tadqiqotni boshlang'ich sinf o'qish darslarida qo'llash o'quvchilarning dars jarayonida to'g'ri va noto'g'ri fikrni tinglab ,to'g'ri xulosani hayotiy faktlar orqali chiqarishga o'rganib boradi.Bu o'z-o'zidan o'quvchilarining darslarga qiziqish

xususiyatini oshirish va o‘qituvchilarning har tomonlama ta’lim-tarbiyaga e’tiborini kuchaytirishni talab etadi. Ta’lim sifatini bahoalsh xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O‘zbekiston ta’lim tizimiga nima beradi?

- tadqiqotlardan olingan natijalar mamlakatdagi ta’lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o‘rni to‘g‘risida xulosa chiqarish imkonini beradi.
- xalqaro tadqiqotlar ta’lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o‘tkazishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.
- O‘zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotni o‘tkazish madaniyati rivojlanadi.
- ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlariga moslashuviga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, Pirls xalqaro baholash dasturini ta’lim tizimimizda qo‘llash, o‘quvchilarda diqqatni jamlash va aniq ko‘rsatilgan ma’lumotlarni topish, to‘g‘ridan- to‘g‘ri xulosalar chiqarish, tanlangan maqsadni amalga oshirish, kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilishni, g‘oyalar va axborotlarni talqin qilish va uyg‘unlashtirish malakalarini shakllantirib, rivojlantirishga yordam beradi. Dars jarayonida darslikda berilgan har bir matn yuzasidan o‘quvchi o‘zi mustaqil ravishda ushbu matndan kelib chiqib, savol tuzish vazifasi qo‘yilsa, o‘quvchining matnning qay darajada o‘zlashtirganligini bilib olish mumkin. Dars davomida o‘quvchining tuzgan savolidan kelib chiqqan holda uning dunyoqarashi, obrazli tafakkurini qay darajada rivojlanib borayotganligini nazorat qilib borish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Respublika xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish xalqaro aloqalarni o‘rnatish, o‘quvchi yoshlarni ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab quvvatlash hamda rag‘batlantirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 09/18/997/2289-sonli qarori.

2. Hakimova Nasiba Imomova. “ORIENTAL ART AND CULTURE’’METHODICAL JOURNAL-(3) III /2020.//Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini pirls xalqaro baholash tadqiqotlariga tayyorlash.

3.https://cyberleninka.ru/article/n/boshlangich-sinf-o-quvchilarini-pirls-xalqaro-baholash-tadqiqotlariga-tayyorlash

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA INGLIZ TILINI O‘RGATISH

Uralova Nigora Abduvaliyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
G‘aniyeva Madina Rustam qizi
Fizika va texnologik ta’lim fakulteti
2-bosqich talabasi

Til asosiy aloqa vositasidir, usiz inson jamiyatining borligi va rivojlanishini tasavvur qilish qiyin. Bugungi kunda bizning dunyomizda ijtimoiy munosabatlarda katta o‘zgarishlar bo‘layotgan bir pallada aloqa axborot vositalari (axborot texnologiyalari) o‘quvchilarning kommunikativ malakasini oshirishni talab qiladi, ular muloqotning boshqa ishtirokchilari bilan o‘zaro muloqot qilish jarayonida turli vaziyatlarda fikrlarni almashishi, til va so‘zlashuv normalarini to‘g‘ri ishlatishi taqozo etadi. Bunday sharoitda, xorijiy tilning asosiy maqsadi kommunikativ qobiliyatni shakllantirishdir, ya'ni chet tilida shaxslararo va madaniyatlararo muloqotni amalga oshirishni talab etiladi.

Yigirmanchi asrning oxiriga kelib, ingliz tilida jahon ahamiyatiga ega til maqomi nihoyat mustahkamlandi. Bugungi kunda xorijiy tillarni bilish ko‘nikmasi professional ta‘limning ajralmas qismlaridan biri bo‘lib bormoqda. Turli sohalardagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan aloqa qilish ko‘rsatkichi yuqori bo‘lganligi sababli, ularda til o‘rganishga bo‘lgan talab yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta‘limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bunday bilimlarni insonlar dastlab maktab, kollej, litsey, keyinchalik institutlarda, o‘quv kurslarida yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o‘rganishga yordam beruvchi asosiy ma‘lumot to‘plamlari bilan tanishgan holda o‘rganadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatishida nimalarga ahamiyat erish kerak? Chet tilini o‘zlashtirish uchun maktabgacha yosh o‘ziga xosdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologiyasini hisobga olgan holda aytishimiz mumkinki, ular nutqning fonetikasi va intonatsiyasiga, ayniqsa, sezgir, shuning uchun ta'limning boshlang‘ich bosqichining asosiy vazifasi bolalarda to‘g‘ri talaffuzni shakllantirish bo‘lib, unga turli mashqlar va maxsus didaktik mashqlar yordamida erishish mumkin. Fonemik eshitishni, shuningdek, nutq nafasini rivojlantirish uchun sinfdagi o‘yinlar.

Bolalarning chet tilidagi nutqini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi mumkin bo‘ladi, chunki maktabgacha yoshdagi bolalar o‘rganishning keyingi bosqichlariga qaraganda til materialini yanada moslashuvchan va tezroq yodlashlari, to‘siq deb ataladigan narsaning yo‘qligi, ya'ni ularning ishtirok etishiga to‘sqinlik qiladigan inhibe qo‘rquvi bilan ajralib turadi. Chet tilida muloqot qilishda, hatto o‘z ona

tilida og‘zaki muloqot qilishda zarur ko‘nikmalarga va ozgina tajribaga ega bo‘lsalar ham.

Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ ehtiyojlarni optimal tarzda birlashtirish qobiliyatini va ularni chet tilida ifodalash imkoniyatlarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Kattalardan asosiy farqi shundaki, bolalar ingliz tilini o‘rganmaydilar, ular o‘ynashadi. Ya'ni ular o‘rgatishadi, albatta, lekin o‘zlari bunday deb o‘ylamaydilar. Bu yoshda biror narsani o‘rganishga majburlash befoyda - bolalar hukmronlik qiladi beixtiyor yod olish, ijobiy his-tuyg‘ular zarurligini anglatadi va agar o‘yinlarda bo‘lmasa, ularni qayerdan olish kerak? Tabiiyki, tarbiyaviy.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ustunlik qiladi vizual-majoziy fikrlash. Bolalar tasvirlarda o‘ylashadi va bu ularga o‘qitishda ingliz tilidan imkon qadar ko‘proq foydalanishga imkon beradi - bolalar tarjimaga muhtoj emas. So‘zni uning tasviri - mos keladigan rasm, o‘yinchoq, obyekt, imo-ishora bilan bog‘lash kifoya.

Maktabgacha yoshidagi bolalarga rasmli kartalar yoki o‘yinchoqlar chiqariladi, rasmlari ko‘rsatish va so‘raladi. Nima bu? Va birdan bola hamma narsalarni nomlaydi. Ya'ni, u, qoida tariqasida, ingliz tillarida "kitob" yoki “qalam” ni qanday bo‘lishini biladi. Bolalarning ingliz tili alifbosini qo‘shiq qilib o‘rganishlari shunchaki yodlashdan ko‘ra samarali ekanligini ko‘rsatish mumkin.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o‘rgatish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- qo‘shiq va she'rlar orqali tushuntirish
- aqliy va jismoniy harakatlar bilan bog‘liq bo‘lgan o‘yinlar
- multfilmlar;
- mavzuga oid muhit

Xulosa qilib aytganda, kichik yoshdagi bolalarga til o‘rgatish majburiyat sifatida emas, qiziqarli mashg‘ulot tarzida olib borilishi, bir necha samarali usullardan foydalanib dars o‘tish ularning kelajakda oladigan bilimlari uchun poydevor bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bolalarga chet tillarini o‘rganish qanchalar muhimligini tabiiy sharoitlar orqali to‘g‘ri tushuntirib borilishi darkor.

Til eng muhim muloqot vositasi bo‘lib, usiz insoniyat jamiyatining mavjudligi va rivojlanishini tasavvur qilish qiyin. Bugungi kunda, dunyomizdagi ijtimoiy munosabatlar katta o‘zgarishlarni boshdan kechirayotgan bir paytda, aloqa vositalari (axborot texnologiyalari) o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini takomillashtirishni talab qiladi, ular muloqotning, nutqning va hokazolarning boshqa ishtirokchilari bilan o‘zaro aloqada turli vaziyatlarda almashishlari mumkin. xulq-atvor normalarini to‘g‘ri qo‘llash. Bunday sharoitda chet tilining asosiy maqsadi kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishdir, ya'ni shaxslararo va madaniyatlararo muloqotni chet tilida olib borish kerak. 20-asrning oxiriga kelib,

ingliz tili nihoyat dunyo tili sifatida oʻzini namoyon qildi. Xorijiy tillarni oʻzlashtirish hozirda kasbiy ta’limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Turli soha mutaxassislari oʻrtasida xorijiy hamkorlar bilan hamkorlik sur’atlari yuqori boʻlgani uchun til oʻrganishga talab yuqori. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta'limning muhim qismiga aylanmoqda. Kishilar bunday bilimlarni dastlab maktabda, kollejda, litseyda, soʻngra institutlarda, malaka oshirish kurslarida yoki mustaqil ravishda chet tilini oʻrganishda yordam beradigan asosiy ma’lumotlar bilan tanishib oʻrganadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini oʻrgatishda nimaga e'tibor berish kerak? Chet tilini oʻrganish uchun maktabgacha yosh alohida hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologiyasini hisobga olgan holda aytishimiz mumkinki, ular nutqning fonetikasi va intonatsiyasiga ayniqsa sezgir. Shuning uchun ta'limning boshlangʻich bosqichining asosiy vazifasi bolalarda toʻgʻri talaffuzni shakllantirish va turli mashqlar va maxsus didaktik mashqlar yordamida fonemik eshitish, shuningdek, nutq nafasini rivojlantirish uchun mumkin boʻlgan oʻquv oʻyinlariga erishishdir.

Bolalarga chet tilida gapirishni muvaffaqiyatli oʻzlashtirish mumkin boʻladi, chunki maktabgacha yoshdagi bolalar til materialini oʻrganishning keyingi bosqichlariga qaraganda ancha moslashuvchan va tezroq yodlaydilar, bu toʻsiq deb ataladigan narsaning yoʻqligi, ya'ni qoʻrquv bilan tavsiflanadi. Inhibisyonlar. chet tilida, hatto oʻz ona tilida muloqot qilish uchun zarur koʻnikmalarga va ozgina tajribaga ega boʻlsa ham.

Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ ehtiyojlarini va ularni chet tilida ifodalash qobiliyatini optimal tarzda birlashtirish qobiliyatini oʻrganishni oʻz ichiga oladi. Kattalardan asosiy farqi shundaki, bolalar ingliz tilini oʻrganmaydilar, oʻynaydilar. Ya'ni, ular oʻrgatishadi, albatta, lekin ular bunga ishonmaydilar. Bu yoshda ularni oʻqishga majburlash befoyda - bolalarda beixtiyor yodlash ustunlik qiladi, ya'ni ijobiy his-tuygʻular zarur. Va agar oʻyinlarda boʻlmasa, ularni qayerdan olasiz? Albatta, tarbiyaviy.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda vizual-majoziy fikrlash ustunlik qiladi. Bolalar rasmlarda oʻylashadi va bu ularga sinfda iloji boricha ingliz tilidan foydalanish imkonini beradi - bolalar tarjimaga muhtoj emas. Soʻzni uning tasviri - mos tasvir, oʻyinchoq, ob'ekt, imo-ishora bilan bogʻlash kifoya. Maktabgacha yoshdagi bolalar roʻyxatga olinadi, roʻyxatga olinadi va rasmli kartalar yoki oʻyinchoqlarning rasmlari soʻraladi. Bu nima? Va birdan bola hamma narsani nomlaydi. Bu degani, u odatda ingliz tilini qanday yoki gʻoyalar, tushunchalar yoki, gʻoyalar, tushunchalar, gʻoyalar, tushunishni biladi. Ingliz alifbosini bolalar tomonidan qoʻshiq aytish orqali oʻrganish uni yodlashdan koʻra samaraliroq deb baholanishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o‘rgatishda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- qo‘shiq va she’rlar orqali tushuntirish
- aqliy va jismoniy faoliyatga oid o‘yinlar - multfilmlar;
- Mavzu muhiti.

Xulosa qilib aytganda, yosh bolalar uchun til darslari vazifa sifatida emas, balki qiziqarli mashg‘ulot sifatida o‘tkazilishi kerak. Bir nechta samarali usullar bilan o‘rganish ularning kelajakdagi bilimlari uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bolalarga chet tillarini tabiiy sharoitlarda o‘rganish muhimligini to‘g‘ri tushuntirish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. David A.J, Eggen, P Kauchak. Methods for Teaching: Promoting student learning 2002.
2. Yuldasheva, D.A. Kichik yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatishning innovatsion usullari 2017.

XALQARO MIQYOSIDA O‘QUVCHILARNI BAHOLASH DASTURIDA ISHTIROK ETISH

Hayitboyeva Shohsanam
Jizzax davlati pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
810-22(101) talabasi
Ilmiy rahbar: **Ergasheva Matluba**

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo‘lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo‘lgan yoshlarning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg‘or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo‘lda xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, ilmiy tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir.

Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish yo‘lida xorijiy ilg‘or tajribalarni o‘rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Bu borada O‘zbekiston Respublikasida qo‘yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to‘g‘risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta’lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for the

Evaluation of Educational Achiyevement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishini misol sifatida keltirish mumkin.

Qariyib 60 yildan ko'proq vaqt mobaynida IEA tashkiloti ta'limni qiyosiy o'rganish sohasida yetakchi tashkilot bo'lib kelmoqda. Mazkur tashkilot ta'lim tizimida davlat siyosati va amaliyotning ta'sirini chuqurroq o'rganish maqsadida ta'lim sohasida keng miqyosli tadqiqotlar olib boradi. Bu tadqiqotlar ta'lim jarayonlari va natijalarini ko'rib chiqib, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi o'zaro bog'liq omillarni qiyosiy tahlil qiladi. 1958-yildan buyon ushbu tashkilot ta'lim sohasiga oid ko'plab mavzular bo'yicha o'ttizdan ortiq qiyosiy tadqiqotlarini o'tkazdi. Jumladan, matematika va tabiiy fanlar (TIMSS), o'qish (PIRLS), fuqarolik va fuqarolik ta'limi (ICCS), kompyuter va axborot texnologiyalari bo'yicha savodxonlik (ICILS) kabi yo'nalishlarda o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari, umuman olganda ta'lim olish jarayonida erishgan yutuqlarini baholab kelmoqda.

Biz bu maqolada PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) baholash dasturi va PISA (programme for International Student Assessment) tizimidan foydalanish haqida ma'lumotlar beramiz.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi.

O'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlam vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan ob'ektiv testlarni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalardan so'rovnomalar o'tkazilib, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarga doir qimmatli ma'lumotlar to'planadi.

Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda. O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi.

PIRLS boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o‘qishini baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya'ni “badiiy tajriba orttirish”, “axborotni olish va undan foydalanish”ga qaratiladi. O‘z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to‘rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular:

- diqqatni jamlash va aniq ko‘rsatilgan ma'lumotlarni topish;
- to‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish;
- kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish;
- g‘oyalar va axborotni talqin qilish va uyg‘unlashtirish.

Tadqiqotdagi matnlar murakkabligiga ko‘ra, o‘rtacha 500 dan 800 tagacha, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi darajasi past bo‘lgan mamlakatlar uchun 400–500 ta, ePIRLSda esa, taxminan 1000 ta so‘zdan iborat bo‘ladi.

PIRLS tadqiqotida o‘qish savodxonligining darajalari quyidagicha tavsiflanadi:

Eng yuqori daraja (625 ball va undan yuqori) – O‘quvchilar matnni yaxlit o‘zlashtira oladi va ayni paytda uning alohida qismlarini bir-biri bilan bog‘liq holda tushunadi. Muallifning g‘oyasini izohlashda o‘z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi.

Yuqori daraja (550 ball) – O‘quvchilar matnning ahamiyatli xabarlarini tushunadi, matnga asoslanib o‘z xulosalarini chiqaradi, matn mazmuniga ham, shakliga ham baho bera oladi, uning ayrim til xususiyatlariga e'tibor qarata oladi.

O‘rta daraja (475 ball) – O‘quvchilar matndan axborot topa oladi, matn shakli va tilining ba'zi xususiyatlaridan foydalanib, matnga asosan o‘z xulosalarini chiqaradi.

Quyi daraja (400 ball) – O‘quvchilar matnda aniq berilgan va cheklash oson bo‘lgan xabarni ajratib oladi.

Tadqiqotning 2016-yil natijalariga ko‘ra, 50 ta mamlakat ichida, Rossiya, Singapur, Gonkong, Irlandiya va Finlyandiya mamlakatlari yuqori natijalarni qayd etgan bo‘lsa, shular orasida rossiyalik va singapurlik o‘quvchilar matnni o‘qish va tushunish bo‘yicha eng yuqori natijalarni ko‘rsatdi. Shuningdek, Rossiyaning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ushbu mezon bo‘yicha dunyoda yetakchilik qildi.

Mazkur davlatlarda o‘qish savodxonligi bo‘yicha yuqori natijalar quyidagi omillar bilan bog‘liq: uydagi kitoblar va raqamli qurilmalarning mavjudligi, ziyoli ota-onalar va ularning kitobga bo‘lgan muhabbati, bola maktabga borgunga qadar o‘qish-yozishni o‘rganganligi hamda maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish ko‘rsatkichining yuqoriligi.

PIRLS tadqiqotida O‘zbekiston Respublikasining ishtirok etishi ta'lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga, o‘quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

PISA (programme for International Student Assessment) 15 yoshli o‘quvchi yoshlarning o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tibbiy fanlar bo‘yicha savodxonlik darajalarini turli xil testlar ko‘rinishida baholash dasturi hisoblanadi.

PISA – o‘quvchilarni ta’lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo‘yicha Xalqaro dastur bo‘lib, undagi test jahon davlatlaridagi maktab o‘quvchilarining bilimi va ularni amaliyotda qo‘llay olish mahoratini baholaydi. Dasturning asosiy maqsadi – 15 yoshli o‘quvchilar ta’lim dargohida olayotgan bilim va tajribalarini ijtimoiy munosabatlarda va inson faoliaytida uchraydigan turli xil hayotiy vazifalarni yechishda qanchalik foydalana olish qobiliyatini baholashdir. Testda faqat 15 yoshli o‘smirlar ishtirok etadi. Maktabdagi ta’lim sifatini monitoring qilishga qaratilgan PISA dasturi asosiy uch yo‘nalishda: o‘qish, matematika, va ijtimoiy fanlar savodxonligi bo‘yicha olib boriladi. Birgina 2015-yilning o‘zida 70 dan ortiq davlatlar PISA Xalqaro dasturi sinovida ishtirok etgan. Umuman olganda, PISA dasturi davlatlarning ta’lim sohasidagi siyosatiga sezilarli darajada ta’sir o‘tkazadi. Har bir davlat o‘tkazilgan o‘tkazilgan tadqiqot natijalari asosida o‘zining ta’lim sohasidagi kuchli va kuchsiz tomonlarini xolisona aniqlab, boshqa davlatlarga nisbatan mavqeyini ko‘radi hamda ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini takomillashtirishda o‘z yo‘nalishlarini va strategiyasini belgilab oladi.

PISA – 15 yoshli o‘quvchilarning savodxonligi va kompetensiyasini baholovchi xalqaro dastur bo‘lib, Xalqaro Iqtisodiy hamkorlik va rivojlantirish tashkiloti tomonidan 3 yilda bir marta o‘tkaziladi. Unda o‘quvchilarning bilim sifati o‘qish, matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha monitoring qilinadi ba 1000 ballik tizimda baholanadi. Dastur ko‘magida turli davlatlar ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar aniqlanadi, solishtiriladi, baholab boriladi.Har bir davlatdan ishtirok etuvchi o‘quvchilar soni mamlakatdagi jami15 yoshli bolalarning 2 foizi miqdorida shakllantiriladi. PISA dasturi test sinovlari Iqtisodiy hamkorlik va rivojlantirish tashkiloti tomonidan konsorsiumda yetakchi xalqaro tashkilot va milliy markazlar ishtirokida tashkil etiladi.

PISA – o‘quvchilarning o‘qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan bilim darajalarini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo‘lib, o‘quvchilarning maktab davrida orttirgan bilim va ko‘nikmalarini aniqlashga mo‘ljallangan. PISA Xalqaro dasturi, shuningdek, o‘quvchilar munosabati va hal qila olish kabi ko‘nikmalarni ham baholaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari agarda xalqaro baholash tizimidan foydalanib dars tashkil etsa, boshlang‘ich sinf o‘quchilarining o‘zlashtirish qobiliyati ancha yaxshilanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-sentyabrdagi PF-5544-son “2019-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida” Farmoni.
2. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlik turlari haqida “Uzluksiz ta’lim”. –2005. -.№1. - B.14.
3. Gʻulomova A., Ne’matov Oʻ. Ona tili ta’lim mazmuni. T.: Oʻqituvchi, 1995…-B.38
4. Qarang: Roʻzimuhammad B. Buyuk shaxslar silsilasi “Ma’rifat”. – 2002.- №26. -B.6.
5. Ziyomuhammadov B., Abdullayeva Sh. Ilgʻor pedagogik texnologiya. –T/: Abu Ali Ibn Sino, 2001.- B. 24-25

III SHU’BA. ILM, FAN VA ISHLAB CHIQARISH HAMKORLIGINI TA’MINLASHDA KLASTERLASH AHAMIYATI

МНОГОАСПЕКТНОСТЬ И ШИРОТА ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВОСПИТАНИИ ЦЕННОСТНЫХ ПРИОРИТЕТОВ МОЛОДЕЖИ

Рахманова Альбина Ходжаевна
кандидат филологических наук, доцент
кафедра русского языка и литературы,
Навоийский государственный педагогический институт

Начало нового XXI века – время особенное. В последние двадцать лет мир стал платформой для испытаний глобальными проблемами: демографическими, военными, экологическими. К концу второго десятилетия нового тысячелетия человечество испытало и угрозу вирусного воздействия, приведшего мир к сложнейшей коронавирусной пандемии. Сегодня, как никогда обострилось понимание важности и хрупкости нашей планеты и проблемы взаимодействия людей, становятся наиважнейшими в плане обретения гармонии во взаимоотношениях мира.

Стремление мирового сообщества к возрождению культурно-исторических традиций и понимания единичности и неповторимости каждого народа является основным объектом многих научных исследований. Великий спор XX века между современностью и традицией, способствовал развенчанию мифа о извечном конфликте культур Востока и Запада.

Информационные технологии, «потребность в интенсивной коммуникации обуславливают сегодня развитие научной парадигмы взаимосоотнесенных и интегрированных сфер гуманитарной области: литературоведения, культуры, лингвистики, психологии, философии» [3,62]. и т.д. В этой связи, осознание важности Священных книг человечества становятся особенно необходимыми в связи с расширением информационных сфер влияния, с глобализацией общества и интеграцией различных культур, средоточием научных поисков решения культурного взаимодействия и понимания. Сегодня, как никогда, вспоминаются слова великого Хемингуэя - «Нет человека, что был бы сам по себе, как остров; каждый живущий – часть континента; и если море смоет утес, не станет ли меньше вся Европа, меньше – на каменную скалу, на поместье друзей, на твой собственный дом. Смерть каждого человека умаляет и меня, ибо я един со всем человечеством. А потому никогда не посылай узнать, по ком звонит

колокол, он звонит и по тебе…». [4,121]. Гениальные слова, позволяющие нам задуматься об общности мироздания, где нет разности, а есть только одно общее: наш дом, общий дом…

Общий дом… Как сегодня воспитать молодежь, чтобы они не забывали нашей великой общности и идее общего дома… Как сделать комфортным проживание в общем доме? Как представителям разных наций понять то, что является крайне необходимым для совместного проживания? Как сделать так, чтобы люди, выросшие в условиях разных культурных традиций разных цивилизаций, уважали и понимали друг друга? Вопрос тысячелетий…Стала ли эта цель менее актуальной за последнее время?

Сегодня, ни для кого не секрет, что мир стал полярным! Полярным настолько, что, к сожалению, начинает исчезать понимание уникальности нашей планеты и общей экосистемы мира! Разность мировоззрений, ценностных систем координат, религий, верований разводит народы в разные стороны, что крайне неприемлемо в нашем сегодняшнем хрупком мире… Очень важно понимать, что все цивилизации Земли уникальны, целостны и самодостаточны. Критерии «более прогрессивный - менее прогрессивный», «передовой - отсталый», «хуже - лучше» [3, 65], а тем более использование этических категорий неправомочно при сопоставлении цивилизаций как системных целостностей, которые взаимодействуя между собой, развиваются каждая по своим собственным законам и находятся на разных этапах этого процесса. Мы должны помнить об этом…

Перемены в нашем обществе сопровождаются нередко драматическими событиями. Взаимопонимание между людьми, народами, социальными группами – цель, к которой стремилось, стремится и будет стремиться человечество всегда! В настоящее время человечество вступило в новую эпоху развития, где ключевыми факторами жизни стали информационные технологии, новые знания, интерактивные коммуникации. Их материализация, применение в жизнедеятельности человека определяют развитие страны, как в социальном, так и духовно-нравственном плане. В этом отношении духовные и нравственные истины великих Книг человечества – Библии, Торы, Корана являются важнейшим фактором роста внутреннего потенциала членов общества. Вот почему, все, что связано с религией сегодня, это попытка и желание не только понять это явление, но это попытка найти общие точки соприкосновения миров и цивилизаций в целом.

Ислам пришел на территорию планеты в VII веке и с точки зрения последователей этой религии, являл волю, мудрость и любовь Всевышнего к людям. Коран – это одно из Священных Писаний человечества, Книга

являющаяся основным кодексом правил жизни мусульман мира. Это величайший памятник исламской духовной культуры, священная книга мусульман и своеобразный символ мусульманской цивилизации. Обратившись к Корану, можно понять, что ислам – это, прежде всего религия мира. Само слово «мир» 134 раза упоминается в Коране и является самым упоминаемым словом Писания. Задумаемся об этом… Здесь нет фанатизма и экстремизма, здесь есть постоянный призыв к духовности и разуму. Духовные ценности, воспеваемые в Коране общечеловечны.

Говоря о Коране и его уникальном воздействии на современное поколение студенческой молодежи, изучающей русский язык и культуру, хочется отметить и то, что Коран всегда являлся источником вдохновения для мусульманских и немусульманских писателей и поэтов. «Сверхчеловеческий мир божественных состояний, нечеловеческий мир природных тайн» [1, 118] – огромный источник духовного опыта, часто окрылял русских поэтов. Особенно проникся Всемогущим Духом Корана великий русский поэт А.С. Пушкин, поэзия которого связана со всей Вселенной: и с миром ангелов, и с миром демонов, и, конечно, прежде всего, и больше всего, со всеми положительными, творчески созданными и накопленными сокровищами духа всего человечества. Поэтический дух Пушкина всецело стоит под знаком религиозного начала преображения, сочетающим религиозное просвещение с простотой, трезвостью, смирением и любовным благоговением ко всему живому, как творению Божьему. Пушкин – один из первых, кто, начинает созидать теорию межкультурной коммуникации в России, заявляя, что, соприкоснувшись с Востоком и глубокой арабской поэзией Корана, в русской литературе начинают складываться процессы взаимодействия и взаимопроникновения тем, мотивов и образов этого неизведанного пласта восточной цивилизации. В отличие от «западных поэтов-романтиков, которых привлекала в Востоке экзотика изображения, Пушкина волнует реальная детализация и подлинность изображения восточного» [5, 124]. Коранические мотивы входят в поэтический мир Пушкина, как часть глубокого и восточного, как глубокий и жизненно важный исток литературного творчества. Об этом «свидетельствуют его художественные произведения, письма, дневниковые записи» [6, 109]. Его знаменитый цикл - «Подражания Корану» явился сложным синтезом коранических, библейских, агиографических, античных и автобиографичных мотивов. Пушкинские «Подражания» имеют сложную субъектную организацию: помимо голоса лирического героя в нем слышны и голоса Аллаха и Мухаммада (САВ), развертывается сложный диалог трех сознаний, причем голоса могут не только звучать ясно и раздельно, но и

способны сливаться, звучать в унисон, создавая особое многоголосие цикла. Пушкин не просто создает свое видение Востока, он пишет стихи, в которых трансформирует коранические истории, репрезентует свой взгляд на историю из Священного Писания мусульман, и этим особенно ценны стихотворения цикла. Каждое стихотворение, входящее в цикл «Подражания Корану», представляет собой отдельное законченное поэтическое творение, абсолютно не повторяющее предыдущее. Также, как и Священная Книга мусульман, где каждая из сур особенна и неповторима, пушкинские «Подражания» являют особую смысловую и стилистическую наполненность каждого стихотворения. Все части цикла «Подражания Корану» «объединены между собой общей нитью повествования» [1, 201], где за кораническим сюжетом даны представления обычного человека, повинующегося высшим божественным законам. Во всем цикле четко прослеживается мысль гениального Пушкина: нет плохих религий и Пророков, есть четкая убежденность, что жить необходимо по законам Божьим, а они едины для всего человечества. Сегодня мы должны понимать, что причудливое многообразие цивилизаций, многообразие разных народов, населяющих землю, несомненно, главное богатство Земли!

Это богатство и в прошлом реализовывалось в удивительных по красоте проявлениях духовной и материальной культуры, которое украшает нашу жизнь, которое даёт нам совершать глубокие по сути открытия, ведущие к разрешению проблем, с которыми постоянно сталкивается человечество. Безусловно, что в условиях многотолерантного мира, разные цивилизации - это его богатство, к которому необходимо очень бережное отношение и налаживание активных контактов требует особой осторожности, осторожности, с повышенным запросом прочности. Нужно донести до современной молодежи, что в основе духовной культуры каждой цивилизации лежит своеобразное сочетание исходных принципов, которые можно уподобить аксиомам. Разные принципы, это разные системы координат, в рамках которых протекает развитие духовной культуры каждой цивилизации и дается оценка явлений духовной и материальной жизни. Мы с помощью специалистов сегодня, многое можем понять, но попытки перевести собственный духовный мир на язык этих понятий для большинства людей полнейшая неудача. Значит ли сказанное, что проблема глубокого взаимопонимания разных цивилизаций неразрешима? Конечно же нет… Для понимания друг друга нужна интуиция и взаимоосознание того, что понимание красоты мира и любовь к человеку и его духовности, это решение многих глобальных проблем.

Сегодня, понять и принять иные формы мировосприятия, другие религии означает понять себя, своё отношение к вечным духовным ценностям, к людям, к жизни, сформировать свой взгляд и внести свой вклад в духовное возрождение человечества.

В этом отношении Коран – исключительный феномен исламской духовности и культуры всего человечества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анненков П. В. Пушкин в Александровскую эпоху/Сост. А. И. Гарусов.- Мн.: Лимариус, 1998.
2. Пушкин А.С. Подражания Корану. Собр.соч.в 3 т.-М., 1988. –Т.1.
3. Рахманова А.Х. Специфика восприятия Корана русскими поэтами начала XIX века. //Ж. Образование и инновационные исследования, 2022 год,№1. https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&cluster=6409891243452810736&btnI=1&hl=ru
4. Хеменгуэй Э. По ком звонит колокол. –М., 1978.
5. Черняев Н. И. «Пророк» Пушкина в связи с его «Подражаниями Корану». - Москва : Унив. тип., 1898.
6. Эберман В. Арабы и персы в русской литературе // Восток. 1923. Кн. 3.

ЛИРИКАДА ДУНЁНИ ИДРОК ЭТИШ ТАРЗИ ВА КЕЧИНМА ТАБИАТИ

Умурова Гўзал Ҳотамовна

Самарқанд давлат чет тиллар институти профессори, филология фанлари доктори

Ҳар қайси шоирда воқеликни бадиий тушуниш дунёқарашнинг муайян модели доирасида юз беради. Ўз навбатида, бу дунёқараш унинг муаллифлик позицияси, лирик қаҳрамонининг табиати, лейтмотивлари тизими, сўзининг мақоми, образли ифодалаш ҳамда композицион ва услубий ўзига хослиги каби асосий шоирона-эстетик йўналишларини белгилаб беради. Айни пайтда, Зулфия ижодида шоира лирик тизимини бирлаштириб турувчи умумий ғоявий-мазмуний алоқалар сезилиб туради. Реал борлиқнинг онтологик аҳамияти ҳақидаги тасаввурлар ва бундан келиб чиқадиган мавжудлик (қалб ҳаётининг эмоционал ифодаланишидан тортиб, то умуммаданиятнинг глобал қадриятларигача бўлган) аломатларини тўплаш ва асращдек поэтик кўрсатма шоира ижодидаги ана шундай марказий ғоялар сирасидандир.

Зулфия бадиий тафаккурига хос интеграцион жиҳатларга биз ижодининг турли даврларида турлича намоён бўлган дунёга бўлган муносабат кўрсатмасини ҳам киритамиз. Зулфия лирик тафаккури юқори даражада структураллашган, шеърий тўпламларининг архитектоник

тузилиши ҳам шундан далолат беради. Ҳар қайси шеърий тўплам шоира қалб тузилишининг муайян даврдаги нусхасидек қад кўтарадики, таҳлилларимиз давомида биз буни қўлдан келганча ҳисобга олишга ҳаракат қиламиз.

Зулфия шеър ёза бошлаган йиллар ўзбек шеърияти учун ўзгариш йиллари эди. Шу пайтгача бутун ўзбек шеърияти кўпроқ аруз вазнида яратилган эди. Аммо у жамиятдаги йирик ўзгаришларни, айниқса, замонавий фикрларни ўз қолипига кўп ҳам сиғдира олмас эди. Шундай ўзгаришлар даврида Ҳамза, Фитрат, Чўлпон каби шоирларимиз биринчилардан бўлиб бармоқ вазнига мурожаат қилдилар. Ғ.Ғулом, Ҳ.Олимжон, Уйғун ва бошқалар бу “шакл инқилобини” давом эттириб, жаҳон шеърияти усталари ва рус адабиёти тажрибаларидан ўргандилар.

Зулфия ўзининг шеър соҳасидаги билимлари етарли эмаслигини яхши англаганидан мумтоз адабиётни ўзлаштиришга, бадиий тафаккурнинг сирли қонунларини тушунишга киришади. Ўзбек адабиётининг бой меросини ўрганишдан ташқари рус шоирларидан Лермонтов, Некрасов, Пушкин, Фет, Тютчев шеърларини биринчи марта рус тилида ўқиб чиқади. Асосийси, у шоир учун муҳими фақат нимани айтишгина эмас, қандай айтиш эканлигини англаб етади. Шундан сўнг шоира мумтоз шеъриятни ўзининг илҳом манбаи ҳисоблайди ва даҳо шоирларга (“Пушкинга”) номалар тарзида мурожаат қилади:

Мана, мен ҳам ўз-ла қолган чоғимда,
Дил ё хит, дил ё шод, истаб суҳбатдош,
Навоий ё Сизни қўлга оламан...

Шоира Зулфиянинг дастлабки тўпламларида дунёни ўзига хос идроклаш икки асосий ибтидо – табиий воқеликни уйғунликда қабул қилиш ва ҳаёт гўзалликларидан завқ-шавқ туйишдан озиқланади. Шоиранинг реаллик ҳақидаги тасаввурлари одамлар турмушини яхшилаш тўғрисидаги фалсафий тезислар доирасида шаклланди. Бу ғоялар символистларнинг “мувофиқлик” назариясига қарши мунозара тарзида йўналган эди.

Ҳаётга бўлган зўр иштиёқ, шаффофлик, муҳаббат ҳақида шоира кўпинча ўз шеърларида очиқчасига, деярли дастуриламалдек гапиради, бу сифатни поэтик оламининг доминанти санайди. Унинг ҳаётга бу қадар муҳаббатининг бош манбаси – субъектив “мен”нинг оламда мавжуд барча нарсаларга дахлдорлик туйғусидан келиб чиқади:

Ҳозир юрак бир нигоҳ бўлиб,
Боққан эди йигит кўзига.
Оқшом оғушига нур тўлиб,
Тонг кулгандай бўлди юзига.

Елда қўшиқ, кўприкда шуъла,
Бахт-ла тепди икки ёш юрак...
Ой сўзлади юлдузни тўплаб,
Севги тонги ҳақида эртак (1936 й.).

Кўринадики, шоира лирик қаҳрамони ўзини худди моддиюн дунёга жон-тани билан чамбарчас боғлангандек ҳис қилади. У севишганлар атрофида кезиб юрган “елдаги қўшиқ”дан тортиб, “юлдузларга эртак сўйлаётган ой”гача барча-барчасини ички бир нигоҳ билан илғайди. “Сой кечаси” шеърида ҳам лирик қаҳрамон борлиқни бутун тантанаворлиги билан қабул қилиш қобилиятини намойиш этади:

Тоғ ортидан кўтарилди ой,
Сўлим қирғоқ нур-ла ўпишди.
Кўзгу бўлди жимжит оққан сой,
Ойнинг акси сувларни қучди.

Сойми ёки шаббода олди
Менинг кўзимдаги уйқуни?
Ой ёримни ёдимга солди,
Дилда тошди севги тўлқини (1943 й.).

Реал борлиқни алоҳида қадрият сифатида қабул қилиш шоира шеъриятида туйғуларни ифодалашнинг янгича кўринишини вужудга келтирди. Зулфиянинг дунёни англашдаги устун жиҳатларини кўпроқ шарҳлашга тўғри келади. Маълумки, шоиранинг илк китобларида асосан муҳаббат мавзуси жуда кўп тилга олинган. Адабиётшуносликда Зулфия “ўзининг мавзулари билан эмас, балки ўша мавзуларнинг оҳорли инкишофи билан қадрли” деган қараш бор. Бу мавзулар ўз-ўзича эмас, балки ўзига хос талаффуз оҳанги, ўзгача ракурсдан туриб ёритилганлиги билан қизиқарли. Чуқур ўйчанлик ҳосиласи сифатида дунёга келган, ўзиники бўлиб қолган мавзу-мотивлар шоира услубида алоҳида мавқега эга. Зотан, гап мавзунинг ўзида эмас (масалан, муҳаббат – ўта азалий мавзу ҳисобланади), унинг янгича талқин этилишида. Зулфия ижодида уч берган муҳаббат концепцияси XX аср ўзбек лирикасидаги руҳий-поэтик янгиланишни бошлаб берди.

Шоира муҳаббатни аллақандай дунёвий моҳиятнинг инсон қалбидаги акс-садоси тарзида ифодалашдан қочади ва бор эътиборини унинг инсон руҳиятидаги ўзгаришларга сабаб бўла оладиган психологик аспектларига қаратади. Зулфия наздида муҳаббатнинг моҳияти – фожиа. Ушалмаган орзу, юз бермаган учрашув, айрилиқ, алданган умид каби мотивларни ифодалайдиган илк тўпламларининг сюжет қурилишида қуйидаги қонуният кўринади: муҳаббатнинг ўзида, севги эҳтиросининг табиатида қандайдир

роҳат-фароғатнинг, доимийликнинг, ўзаро уйғунликнинг, кўнгил яқинликнинг кўл етмас сурурбахшлиги қоим.

Аммо, шоирага кўра, жавобсиз севги нафақат фожиали, балки қай даражададир “бахтли” ҳамдир. Бахтнинг тўхтатиб қолинган лаҳзалари нобуд бўлади, чунки севгидан қониқиш ҳасрат ва кўнгил совишига олиб келади. Мазкур шеър айни шундай ҳолат таҳлилига бағишланганлиги билан ажралиб туради:

Дейдиларки, сени кўрганда
Кўзларимда ёнар жонли ўт,
Ўша ўтнинг ёлқинларида
Сендан ўзга бор нарса унут.

Мудом дилга содиқ кўзларим
Ҳақиқатни кўмиши қийин.
Кўзларимда, қонимда кезган
Ўша севинч, ўша олов сен.

Майли, ўзинг мендан узоқда,
Лекин дилнинг ўти бўлиб қол.
Менинг куйим эмас тузоқда,
Шеър керакми, жон керакми, ол! (1944).

Зулфия шеърларидаги муҳаббат – бу фақат заифа аёлнинг севгиси эмас, балки шоир севгиси ҳамки, қалб ундан ҳеч қачон тўймаслиги шу билан изоҳланади. Зулфия бадиий оламида муҳаббат – экзистенциал ибтидодан сув ичади: севги кулфатлари аро қалб ҳаётининг қонуниятлари кашф этилади. Шу маънода, шоиранинг “бахтсиз” севгиси – инсон қалбига кириб бориш усули ва унга бўлган қонмас чанқоқ тасвиридир.

Шоиранинг қарашларига кўра, севги эҳтироси дунёни ҳис қилишни ўзгартириб юборади. Борлиқни идрок қилиш кўламлари кенгайиб кетади, муҳаббатга лиммо-лим қалбнинг уфқлари торайиб, кўпинча севги инсонни сиқиб қўядиган кучга айланади:

О, муҳаббат, кўрсат қиёфанг,
Бисотингда ханжарми, ё май?
Гоҳ қалбларни яйратиб чексиз,
Гоҳ жароҳат соласан қиймай... (8-б.)

Айни пайтда, маъшуқанинг диққат назари тушган нарса борки, ўз-ўзича алоҳида аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам муҳаббат дунёни англашнинг ижодий усули сифатида бўй кўрсатади. Чунки лирик қаҳрамон севги азоби туфайли реалликни ўта оғир қабул қилади.

Юқоридагиларни умумлаштириб шуни айтиш мумкинки, Зулфия руҳий ҳолатларни инсон зоҳиридаги ўзгаришлар, ҳодиса юз бераётган вазият, атрофдаги предметларни қайд этиш орқали билвосита беришга интилади. Бироқ шоиранинг поэтик янгилиги фақат туйғуларни ифодалашда сўзлардан предметларни гавдалантириш учун фойдаланганида эмас, балки инсон ҳаётининг икки – ташқи, объектив ва ички, субъектив соҳаларини бирлаштириб тасвирлай олганида, тасвирлаганда ҳам биринчисини иккинчисининг ифодасига хизмат қилдира олганлигида кўринади. Бу шоира ижодида янгича тафаккур ўсиб келаётганидан дарак берар эди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Зулфия. Тонг билан шом аро. Сайланма. – Тошкент: “Шарқ”, 2006. – Б. 224.
2. Зулфия. Асарлар. Уч жилдлик. 1-жилд. Шалола.– Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – Б. 432.
3. Умуров Ҳ. Сайланма. 2-жилд. Адабий-танқидий мақолалар. – Т.: “Фан”, 2007. – Б. 274.
4. Ғафуров И. Зулфия сиймоси. Шарқ юлдузи журнали. Т.: 2015. №1, 114-120 б.

ОЗУҚА ЕТАРЛИ БЎЛСИН ДЕСАНГИЗ

М.Н.Юсупова

профессор, қ.х.ф.д.

Наманган муҳандислик технологиялар институти

Кейинги йилларда пиллачиликнинг озуқа базаси ҳисобланган тут дарахти зараркунандалар билан кучли зарарланмоқда. Бу зарар туфайли тут новдаси узунлиги қисқариб, барглар юпқалашиб бормоқда. Тут зараркунандаларига қарши Избоскан туманида илмий тадқиқотлар олиб бордик. Тут парвонасига қарши Калипсо, 48 % с.к.0,1 л/г билан ишлов берганимизда 87-92 %, Энджео-К, 24,7 % с.к. 0,1 л/г билан ишлов берганимизда 92-96 % биологик самара берди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекипаксаноат” уюшмаси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисидаги 2017 йил 29 мартдаги қарорига асосан, Республикамизда пиллачиликнинг озуқа базасини жадал ривожлантириш, ипак куртини парвариш қилиш ва пилла етиштириш жараёнларини узликсиз такомиллаштириш, пилла, хом ипак, ипак калава ишлаб чиқариш ва уларни чуқур қайта ишлашнинг самарали усулларини кенг жорий этишдан иборат. Ипакдан тайёр махсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйишни амалга оширишда ипак куртини боқишнинг асоси ҳисобланган тутнинг озуқа базаси ҳисобланган, тут дарахтини зарарли организмлардан ҳимоя қилиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Тут дарахтининг барги ипак қуртининг ягона озиғи ҳисобланса унинг мевалари ширин ва тўйимлилиги ҳамда, шифобахшлиги билан инсон саломатлиги учун ниҳоятда бебаҳо ҳисобланади. Тут дарахти жуда қадимий кўп йиллик ўсимлик бўлиб, тарихий манбаларга кўра 5000 йил илгари Хитойда тарқалиб, сўнгра Ўзбекистонда ҳам ўстирилиб меваси истеъмол қилиниб, жуда ноёб ҳисобланган, унинг барги билан ипак қурти боқилиб нафис ва мустаҳкам ипак олинган. Асрлар давомида Шотут, Балхи тут, Марварид тут ва бошқа кўплаб тут навлари яратилиб ҳозирги пайтда ҳам ўстирилмоқда.(1.2.3)

Республикамиз туманларидаги ҳосил берувчи мавжуд тутларнинг ҳосилига қараб қанча ипак қуртини боқишни режалаштириш ипакчиликда озуқа баланси дейилади.

Озуқа баланси ипак қуртини зоти, қутилар сони ва боқиш агротехникасига қараб белгиланади. Озиқа баланси белгилашдан олдин тут дарахтларининг барг ҳосилини аниқлашни тўғри ташкил этиш керак, бунинг учун бу ишга ўта тажрибали мутахассисларни жалб этиш керак.

Ипакчиликда озиқа балансини билиш учун ҳар йили баҳорда ипак қуртини боқишни бешинчи ёшининг 4-5 кунларида белгиланган тутларнинг ҳосили аниқланиб борилиши керак, натижада келгуси йили эрта баҳорда ипак қуртини неча қути жонлантириш мумкинлиги режалаштирилади.

Тут барги тут ипак қуртининг озиқа базаси ҳисобланади. Тут барги сифати қанчалик юқори, яъни тўйимли бўлса ипак қурти пилласининг миқдори ҳам сифати ҳам яхши бўлади. Тут баргининг сифатини яхшиламасдан унинг сонини кўпайтирган билан пилла сифатини юқори даражага кўтариб бўлмайди. Қанчалик тутзорлар майдонини, якка қатор тутлар сонини, уруғ, ниҳолча ва кўчат етиштиришни кўпайтирмаслик барибир бу билан тут барг сифатини яхшилаб бўлмайди. Бунинг учун навдор тут кўчатларини кўплаб етиштириш улардан тутзорлар ташкил қилиш, қариган тут дарахтлари ўрнига ва йўл, ариқ, зовур ёқаларига сифатли қилиб кўчатларни экишни ташкиллаштириш керак.(4)

Маълумки, ипакчилик қишлоқ хўжалигининг асосий йўналишларидан бири бўлиб, давлатимиз ғазинасига, қолаверса халқ фаровончилигига салмоқли улуш қўшадиган йўналишлардан биридир. Пиллачилик деганимида кўз олдимизга озуқа манбаи бўлган тут дарахтилари (Morus alba L) ва ипак қурти (Bombyx mori L) келади.

Тут дарахтлари азал даврлардан бери экин далалари атрофига, йўл ва зовур ёқаларига, ҳамда махсус плантациялар шаклида экилиб ўстирилади. Бунда, дала атрофида жойлашган дарахтлар юқори бўйли бўлиб пилла қурти учун барг маънбаи бўлиб қолишдан ташқари тупроқ эррозиясига қарши

курашда самарали тўсиқ вазифасини ҳам бажариб келган. Шамолнинг бу салбий иши кейинги йилларда, айрим сабабларга кўра, тут дарахтини кесиб кетилган далаларда айниқса намоён бўлмоқда. Демак , тут дарахтларининг ҳимоя вазифаси деҳқончилигимиз учун зарар бўлган омиллардан биридир.

Тут дарахтида ниҳолларини илдиз қурти, ундов тунлами, бузоқбоши қўнғизлари зарарлайди. Тут дарахтини ўргимчаккана, трипс, камсток қурти ва тут парвонаси кучли зарар етказади. Бу зараркунандалар ичида тут парвонасининг зарари кундан кунга ортиб бормоқда.(1).

Тут парвонаси Diaphania (Glyphodes) pyloalis Walker Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида 1994 йилдан бошлаб пайдо бўлган ҳашарот. Тут парвонаси ипакчилик билан шуғулланиб келаётган Хитой, Япония, Ҳиндистон ва бошқа Осиё мамлакатларида кенг тарқалган.

Тут парвонаси серҳаракат ва тез ривожланадиган ҳашорот бўлганлиги оқибатида Республикамизнинг бир қатор ҳудудларида тезда тарқалиб кетди. Сурхондарё, Қашқадарё, Фарғона водий вилоятлари, кейинчалик эса Тошкент вилояти ва Сирдарё вилоятлариниг кўпгина туманларида учратиш мумкин.

Тут парвонасининг ривожланиши асосан пилла қурти боқиб бўлгандан кейин содир бўлганлиги учун бу жараёнга зарари тегмайди. Аммо кейинчалик ўсиб чиққан баргларни шикастлаши ҳисобига новда узунлиги, йўғонлиги ва қиш совуғига чидамлилиги ўз маромига етмайди. Агар ҳар бир тут новдасига ўртача 1 та баргга 1 та қурт тўғри келса, новданинг узунлиги 30 см гача қисқариши мумкин. Умуман олганда, янги новда узунлиги 50-60 смдан 150 см гача қисқаради, барглар сони 20-50% га, унинг оғирлиги 21-60% га камаяди. Бундай аҳвол йилдан йилга давом этса, тут дарахти қуриши мумкин. Тут парвонасининг тутга етказадиган зарари нисбийдир. Тут парвонаси дарахтни зараркунанданинг нечта авлод билан шикастланганлигига, тупроқ агротехникасига ҳам кучли боғлиқ бўлади.(2)

Юқоридаги зарарларни камайтириш мақсадида Андижон вилояти Андижон ва Избоскан туманлари шароитларида тут парвонасини биоэкологиясини ўрганиш ва унга қарши кураш олиб бориш мақсадида 2020-2021 йилларда илмий тадқиқотлар олиб бордик.

Тадқиқот услублари: Тажрибалар қўйишда "Дала тажрибаларини ўтказиш услублари"(3). Инсектицид, акарицид, биологик фаол моддалар ва фунгицидларни синаш бўйича услубий кўрсатмалардан фойдаландик.(4) Энтамология ва ўсимликларни ҳимоя қилишда қўлланиладиган услублардан фойдаландик.(1)

Тадқиқот натижалари: Тут парвонасининг одатда учрайдиган зичлиги, тут дарахтларига қанчалик зарар келтириши мумкинлиги

ўрганилди.(2) Бунда тут парвонасининг зарари тутнинг қуйидаги морфологик кўрсаткичларига таъсир этиши мумкинлиги назарда тутилди: новданинг сони ва узунлигига ҳамда баргларнинг сони ва оғирлигига дала кузатувлар аниқлаб борилди.

Тадқиқотларимизда апрел ойининг 1 апрелдан бошлаб тут дарахти барг ёза бошлади. Апрел ойининг биринчи декадасида қишлаб чиққан куртлар ғумбакка айлана бошлади. Апрел ойининг 2 декадасидан капалаклар учиб тухум қўя бошлади. Май ойининг биринчи декадасида қуртлар чиқиб, ғумбакка айланди. Бир йил давомида 6 марта авлод берди.

Тут парвонасининг зарари

Дала кузатувлари, Андижон вилояти Избоскан тумани
2020-2021й.

Кўрсаткичлар	Тут новдалари-нинг ўртача узунлиги	Қисқа-риши, см	Барглар			
			1 Новда-даги сони, дона	Кама-йиши, дона	1 Баргнинг оғирлиги, г	Кама-йиши, г
Зарарланган новда (ўртача 1 баргга 1 та қурт)	70	30	18	5	0,8	0,2
Зарарланмаган новда	105		25	-	1,1	-
Зарари, %		33		28		27

Жадвалдан кўриниб турганидек, зарарланган тут дарахтида новда узунлиги, барги, барг сони қисқарганлиги аниқланди. Тадқиқотларимизда аниқланишича тут парвонаси билан энг кучли зарари июль ойининг 3 декадасига тўғри келди.

Агротехник, механик, биологик курашларни биргаликда олиб бордик.

Тут дарахтидаги тут парвонасини зарарини аниқлаш ва бу зараркунандаларга қарши инсектицидларга қарши биологик самарадорлигини аниқлаш учун Избоскан тумани “Майгир –Юсуфхон ” ф/хнинг тут дарахтларида тажрибалар олиб борилди. Ишлов ОВХ-28

пуркагичида гектарига 300 литр сув сарфлаш хисобида бажарилди. Ишлов берилгандан 3,7.14,21,28 кунлари назорат олиб борилди.(5.6.7)

Хулоса: Тут парвонасига қарши 25 июлда Калипсо, 48 % с.к.0,1 л/г билан ишлов берганимизда 87-92 %, Энджео-К, 24,7 % с.к. 0,1 л/г билан ишлов берганимизда 92-96 % биологик самара берди. Демак, тут парвонасига қарши Калипсо ва Энджео юқори самара беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Хўжаев Ш.Т. Умумий ва қишлоқ хўжалик энтомологияси ҳамда уйғунлашган химоя қилиш тизимининг асослари. “Янги нашр нашриёти”. Тошкент, -2019. -Б. 240-260
2. Хўжаев Ш.Т., Юсупова М. Н. Тут парвонаси//- Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. 2007. №.4. -Б. 11.
3. Нурматов Ш., Мирзажонов Қ., Авлиоқулов А ва бошқалар. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари//.- Тошкент.-2007.Б. 120-140.
4. Хўжаев Ш.Т. Инсектицид, акарицид, биологик фаол моддалар ва фунгицидларни синаш бўйича услубий кўрсатмалар.Тошкент. 2004.Б.64-65.
5. Yusupova M. A.M. Gapparov Biological Method Of Plant Protection In Uzbekistan// The AmericanJournal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(11), 29-32.2020.
8. Khojaev Sh.T., Yakubjonov O.Ya., Yusupova M.N. and b. Common spider mites and effective control programs. - Tashkent: "DS-HAMKOR" LLC, 2009. - 11p
9. Yusupova M. Integrated pest management of cotton / International i. – practical conference. the mafuzas. - Tashkent, 2007. - 299b.
10.Khojaev Sh.T., Yakubjonov O.Ya., Yusupova M.N. and b. Common spider mites and effective control programs. - Tashkent: "DS-HAMKOR" LLC, 2009. - 11p
11..Yusupova M.N. Entomology And Harmonized Conservation//-Namangan: "Fazilat Orgtex Servis" 2022. – 185p.

ALISHER NAVOIY G‘AZALLARI MAVZUSINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Do‘stova Surayyo Savronovna
dotsent v/b., f.f.d. (PhD)
Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Eski o‘zbek yozuvi” fani o‘zbek tili va adabiyotining har tomonlama taraqqiy topishida Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Atoiy, Sakkokiy, Lutfiy kabi ilmu fan va adabiyot namoyandalarining xizmati va qoldirgan merosini, ayniqsa Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Muhammadrizo Ogahiy, Boborahim Mashrab, Muqimiy, Furqat kabi o‘nlab mumtoz adiblarimizni umumbashariyat ma’naviy xazinasidan munosib o‘rin olgan o‘lmas asarlarining arab yozuvida yozilgan qo‘lyozmalarini chuqur o‘rganish va ilmiy asosda tadqiq etishga qaratilgan. Talabalarda arab yozuvida o‘qish, yozish ko‘nikmalarini va malakalarini shakllantirish, arab imlosidagi qo‘lyozma,

toshbosma gazeta, jumal va ilmiy asarlarni o'qish, ulardan o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan axborotlarni olishga o'rgatish, arab yozuvini joriy imloga tabdili va tahlil qila olishlariga erishishdan iborat. “Eski o'zbek yozuvi” fani asosiy ixtisoslik fanlardan biri hisoblanadi.

Eski o'zbek yozuvi fani hozirgi vaqtda yurtimizdagi oliy o'quv yurtlarining o'zbek filologiyasi fakultetilarida mutaxassislik fani sifatida o'qitiladi. Ushbu maqolada eski o'zbek yozuvi fanidan “Alisher Navoiy g'azallari” mavzusidan amaliy mashg'ulotlar mazmunini ochishda qo'l kelishi mumkin bo'lgan interfaol metodlar xususida so'z yuritmoqchimiz.

O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. ”Zamonaviy o'qitish texnologiyalari, ular bilan bog'liq metodik yondoshuvlar esa bo'lajak o'qituvchilarda zaruriy bilimlar, muhim qonuniyatlar, ko'plab fundamental tushunchalarni nisbatan yengil, chuqur va mustahkam shakllantirish uchun qulay sharoit yaratishi shubhasiz”[2.740].

Ta’lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. Talabalarga “BBB” METODI bilan amaliy mashg'ulotni boshlash maqsadga muvofiqdir.

“BBB” METODI. “Alisher Navoiy g'azallari” mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotida – belgilangan mavzu bo'yicha reja e’lon qilingandan so'ng, o'qituvchi tomonidan ham, talaba tomonidan ham foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda, avvalo, metodni qo'llashdan maqsad belgilab olinadi. **Maqsad:** O'quvchi va talabalarni nazorat qilish. Talabalarni mashg'ulotda o'tilayotgan mavzu bo'yicha qay darajada ma’lumotga egaligi darajalarini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o'zlarining bilim darajalarini baholay olish, yakka va guruhlarda ishlay olish, yana nimalarni bilishga qiziqayotganliklarini aniqlash shuningdek, o'z bilimlarini bir tizimga solishga o'rgatish.

Bu metodni barcha amaliy mashg'ulot darslarida qo'llash mumkin. BBB usuli (—bilaman, —bilishni xohlayman, —bilib oldim) orqali talaba o'zini kuzatishi, o'qituvchi esa darsga baho berishi mumkin. Talaba dars boshida mavzu bo'yicha nimani bilishini (B1) va yana nimalarni bilishni xohlashini (B2) daftariga yozib qo'yadi. Dars so'ngida nimalarni bilib olganligini (B3) qayd qilib qo'yadi.

Bundan kelib chiqib talabalarning bilim saviyasi aniqlanib borilaveradi.

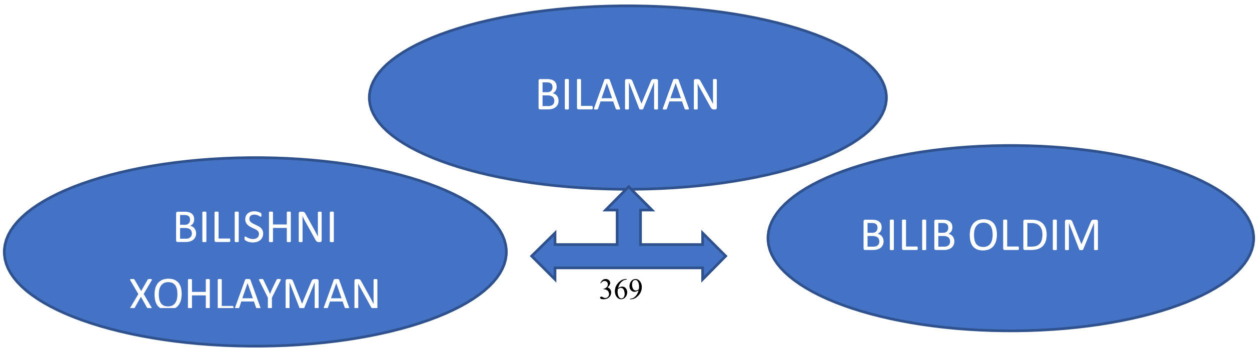

Shundan so‘ng mavzuni yoritishda reja asosida “KLASTER” metodidan foydalanamiz.

“KLASTER” METODI. Ushbu metod pedagogik strategiyaning muayyan shakli bo‘lib, u talabalarga ixtiyoriy mavzuda erkin, ochiq o‘ylash bemalol fikrlashi uchun imkon yaratadi. Klaster metodidan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog‘liq ravishda amalga oshadi. **Maqsad:** talabalar mavzu bo‘yicha chuqur va puxta o‘zlashtirgunga qadar fikrlash faoliyatini bir maromda bo‘lishini ta’minlashdan iborat. Bunda talabalar yakka yoki guruh bo‘lib ishlaydilar.

Talabalar Alisher Navoiyning jadvalda berilgan harflar bilan tugallanuvchi g‘azallarini jadvalga yozib uni tarmoqlantiradilar.

“TUSHUNCHALAR TAHLILI” METODI. Mazkur metod talabalarni mavzu bo‘yicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo‘yicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi. Metodni amalga oshirish tartibi:

- talabalar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;

- talabalarga mavzuga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual);

- talabalar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;

- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning to‘g‘ri va to‘liq izohini o‘qib eshittiradi;

- har bir talaba berilgan to‘g‘ri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Maqsad: talabalarni mashg‘ulotda o‘tilgan mavzuni egallaganlik va mavzu bo‘yicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirib olganlik darajalarini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish, o‘zlarining bilim darajalarini baholay olish, yakka va guruhlarda ishlay olish, safdoshlarining fikriga hurmat bilan qarash, shuningdek, o‘z bilimlarini bir tizimga solishga o‘rgatish.

Atamalar	**Atamalar izohi**	**Misollar**
Alisher Navoiy	O‘zbek tilining asoschisi, adabiyotshunos, tilshunos	“Mezon ul-avzon”
G‘aroyib us-sig‘ar		
Navodir ush-shabob		
Favoyid ul-kibar		
Badoye ul-vasat		

“NUQTAYI NAZAR” METODI (Bu metodni mavzuga moslab o‘zimiz yaratdik). Ushbu metod yakka va kichik guruhlarda qo‘llaniladi. Bu metoddan ko‘zlangan **maqsad**: talabalarda jamoa bilan ishlash mahoratini oshirish, faollikni kuchaytirish, ijodiy yondashuvni oshirish, o‘z imkoniyatlarini ko‘rsatish, qobiliyati va imkoniyatini tekshirish, fanga qiziqish uyg‘otish. Talabalarni fikrlashini va savodxonligini oshirish .

Bunda Alisher Navoiy g‘azallaridan arab yozuvidagi parchalar yozilgan tarqatmalar talabalarga tarqatiladi. Talabalar bayt ichidan izofalarni topib doskadagi jadvalga yopishtiradilar va shu izofani qatnashtirib gap tuzib, doskaga yozadilar.

“BO‘SHLIQNI TO‘LDIRING” METODI (Bu metodni ham mavzudan kelib chiqib o‘zimiz yaratganmiz). Bu metod ham yakka va kichik guruhlarda qo‘llaniladi. Arab yozuvini o‘qiy olishga o‘rgatish va yoza olishlarini tekshirish va lug‘at bilan ishlashga o‘rgatishda qo‘llaniladi. Bu metoddan ko‘zlangan **maqsad**: talabalarda metodlar bilan ishlash mahoratini oshirish, topqirlik va zukkoligini aniqlash, faollikni kuchaytirish, ijodiy yondashuvni oshirish, o‘z imkoniyatlarini ko‘rsatish, qobiliyati va imkoniyatini tekshirish, fanga qiziqish uyg‘otish. Talabalarni fikrlashini va savodxonligini oshirish.

Bunda Navoiy g‘azalllaridan parchalar olinadi va izofalar o‘rni bo‘sh qoldiriladi. Talabalar izofalarni topqirlik bilan o‘rniga qo‘yadilar va ma’nosini, qaysi tildan kirib kelganini aytadilar. Qaysi g‘azallarni o‘rganib kelish, bu mavzu boshlanishidan avval talabalarga beriladi.

1)

خسته جانینغه ....دور قاتلا

کیم تمنّاسیغه ....قیلسانگ فدا

بلای جاودان -baloyi jovidon (a+f)- abadiy balo(o‘zb)

عمرجاودان -umri jovidon(a+a)- abadiy umr (o‘zb)

2)

ای نوای................ یتّدی خوشدل اول

کیم ....بودور ....ارا
- نامهٔ مقصود
- خط آزادلیق
–غم هجران
3)
.....................سوال ایتدی اول آی فریادکیم
یوز جوابیم بارو یوق هوشیم دیماگه بر جواب
- درد عشقیمدین

“YOZUVDAN YOZUVGA O‘GIRING”. Talabalar Alisher Navoiyning asarlaridan berilgan ushbu parchalarni lotin yozuviga o‘giradilar.Bu esa talabalarda asarlarni tabdil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

1.

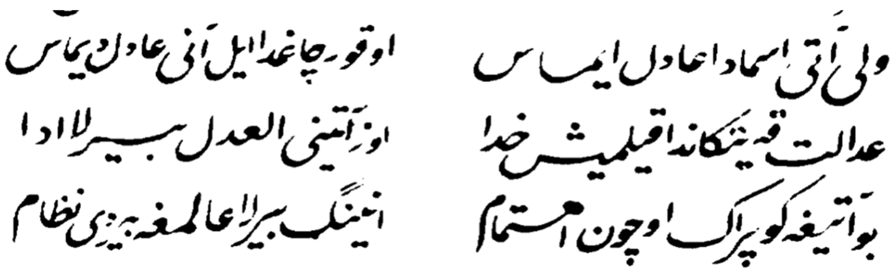

2.

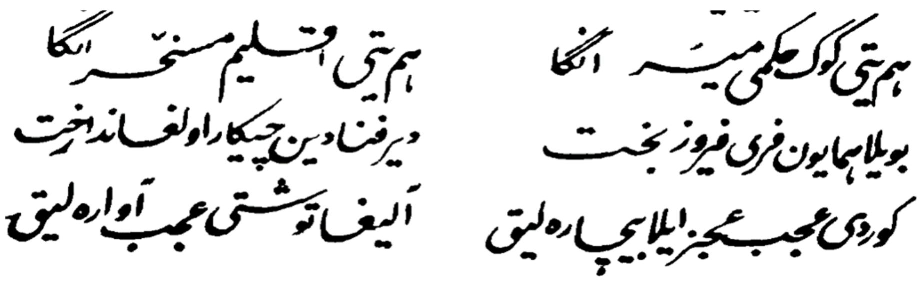

3.

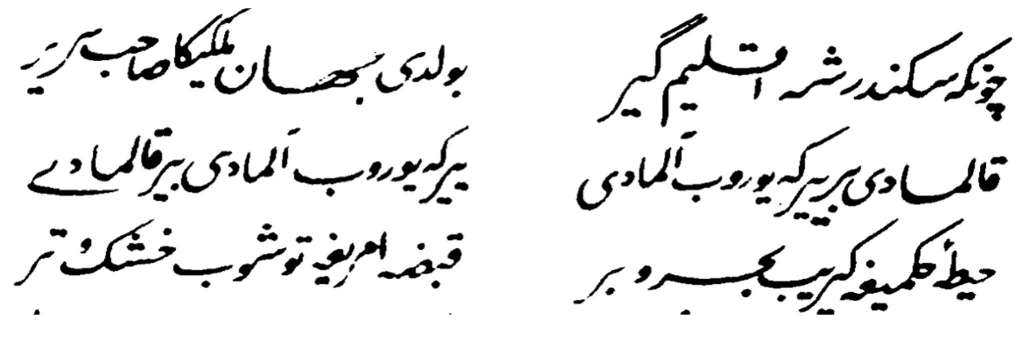

4.

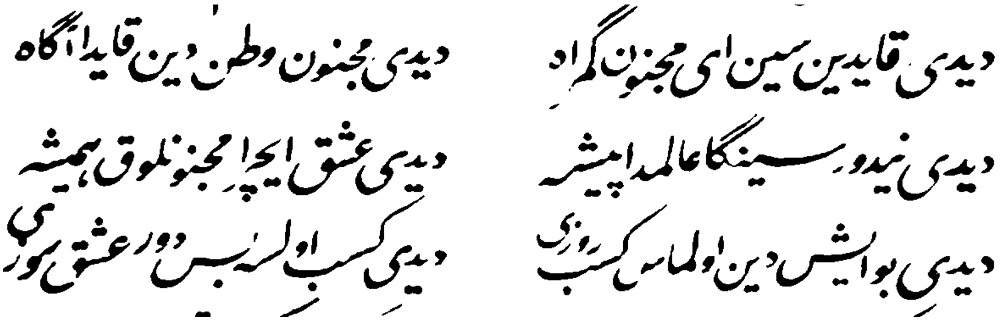
دیدی قایدین سین ای مجنون گمراه دیدی مجنون وطن دین قایدا آگاه
دیدی نیدور سینگا عالمدا پیشه دیدی عشق ایچرا مجنونلوق همیشه
دیدی بو ایش دین اولماس کسب روزی دیدی کسب اولسه بس دور عشق سوزی

"TESTNI YECHING". Bunda har bir talabaga 10ta savoldan iborat testlar beriladi va vaqt belgilanadi. Talabalar ushbu testlarni yechadilar. Mavzuni mustahkamlash uchun test ham muhim ahamiyatga ega.

1.Ali Yazdiy haqida kimning qaysi asarida ma'lumot berilgan?

A. "Boburnoma"da

B. "Majolis un nafous" asarida

C. "Farhod va Shirin"da

D. "Layli va Majnun"da

2."Boburnoma" so'zining arab yozuvida to'g'ri yozilganini toping.

بابر نامه

بابورنامه

ببرنامه

بابورناما

3."Farhod va Shirin"ni arab yozuvida to'g'ri yozilganini toping

فرهاد و شیرین

فرحاد و شرین

فرخاد و شرین

قرهاد و سیرین

4.“Matlab” so‘zining anglatgan ma’nosi qanday?

A. Tolib

B. O‘quvchi

C. Istalgan, talab qilingan narsa

D. O‘qituvchi

5.yulduz **so‘zi qaysi qatorda to‘g‘ri yozilgan?**

A. یولدوز
B. یوولدووز
S. یلدز
D. یولدز

6.adabiy **so‘zi qaysi qatorda to‘g‘ri yozilgan?**

A. آدبیی
B. ادبی
S. اددببی
D. ادابی

7.oydin **so‘zi qaysi qatorda to‘g‘ri yozilgan?**

A. آیدین
B. ایدیین
S. آییدیین
D. ایدین

8.non **so‘zi qaysi qatorda to‘g‘ri yozilgan?**

A.ناان
B. نآن
S. نوان
D. نان

9.“Oshiq” so‘zi to‘g‘ri yozilgan so‘zni toping.

A. عاشق

B. آشق

C. آشیق

D. عشق

10. Shaxsan, jismonan, tasodifan so‘zlari to‘g‘ri yozilgan qatorni toping.

A. ت□ادفاً جسماناً شخ□اً

B. جصمانان ط□ادفاً

C. جصمانان شخصان ط□ادفاً

D. ط□ادفاً جصماناً شخساً

Xulosa qilib aytganda, Eski o‘zbek yozuvi fanida Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi shoirlar ijodidan namunalar o‘rganilganda, talabalarda mumtoz adabiyotga bo‘lgan muhabbat uyg‘onadi, arab yozuvida yozilgan asarlarini o‘qish, yozish orqali asl manba bilan tanishadilar. ”Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy metodlari keng qo‘llanilmoqda. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasi o‘sishiga olib keladi”[3.566-571]. “Alisher Navoiy g‘azallari” mavzusini yoritishda ham yuqoridagi metodlardan foydalanilsa, dars samaradorligi oshadi va talabalar amaliy mashg‘ulotlarda zerikmaydi, o‘z ustida ishlashga majbur bo‘ladi hamda o‘zini o‘zi baholaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ashirboyev S. Azimov I, Rahmatov M. G‘oziyev A. Eski o‘zbek tili va yozuvi praktikumi. -Toshkent. Ijod, 2006
2. Buranova Sh. Zamonaviy dars va unga qo‘yiladigan talablar. “Turkiy xalqlar filologiyasida fundamental tadqiqotlar va innavatsion ta’lim texnologiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi.Nukus davlat pedagogika instituti. -Nukus, 2022. B.740
3. Do‘stova S. Fors izofasi mavzusini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnalogiyalardan foydalanish. Сборник научных трудов международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы сопоставительного языкознания, сравнительного литературоведения и перевоведения». Навоий педагогический институт. 22 декабря, 2022 год. Стр.566-571.
4. Иброҳимов Н. Юсупов М. Араб тили грамматикаси.- Toshkent. 1997
5. Исҳоқов Ф. Эски ўзбек тили ва ёзуви. -Тошкент. Ўқитувчи, 1995
6. Жуманиёзов Р. Эски ўзбек ёзуви. Тошкент. Ўқитувчи, Тошкент. 1989

“QADIMGI TURKIY TILDA SIFAT, SON, OLMOSH SO‘Z TURKUMLARI” MAVZUSI YUZASIDAN MASHQ VA TOPSHIRIQLAR YARATISH

Abduvaliyeva Dilnoza Akramovna

JDPU, f.f.d. (PhD), dotsent

O‘zbek tili tarixi fani ayni paytda respublikamiz oliy o‘quv yurtlarining o‘zbek filologiyasi fakultetlarida mutaxassislik fani sifatida o‘qitiladi. Mazkur

fanning boshlang‘ich qismi esa qadimgi turkiy tilga borib taqaladi. “O‘zbek tili tarixi” darsligi muallifi N.Rahmonov qadimgi turkiy til tilshunoslikning bir sohasi va o‘quv predmeti sifatida o‘tgan asrning 80-yillarida paydo bo‘lganligini, boshqa turkiy tilli respublikalarda esa ancha yillar oldin – 60-yillarda boshlanganini ta’kidlaydilar. Mazkur maqolada ushbu fanning qadimgi turkiy til kursiga kirish, qadimgi turkiy til manbalariga bag‘ishlangan amaliy mashg‘ulotlar mavzusi mazmunini ochishda qo‘l kelishi mumkin bo‘lgan mashq va topshiriqlar xususida so‘z yuritmoqchimiz.

Avvalo mavzuga doir nazariy bilimlarni yodga olish uchun dastlab o‘tilgan mavzu yuzasidan asosiy tushunchalar tahlilini o‘tkazishga mo‘ljallangan topshiriq bilan amaliy mashg‘ulotni boshlash maqsadga muvofiqdir. Masalan,

1-topshiriq. Qadimgi turkiy tilga xos sifatlarga diqqatingizni qarating, ularni otdan yoki fe’ldan yasalishiga ko‘ra guruhlaga ajrating.

Adaqlïğ – oyoqli, tapqïr, ağuluğ — og‘uli, zaharlangan, zaharli; äksüklüg — gunohkor, yapïšqaq, čapqïr – chopqir, butluğ — butli, oyoqli; küclüg — kuchli, yarağlïğ — yaroqli, yapïšqaq, bulğanč — bulg‘angan, owutluğ — andishali, čonqïr – chuqur, uqusluğ — zakovatli, biliglig — bilimli, učqur, erklig — erkli, keskir, türlüg — turli, har xil; quruğ — quruq, bo‘sh, uδuğ — uyg‘oq, ünlüg — mashhur, taniqli; ötkir, sezgir, yaraqsïz — yaroqsiz, tubsuz — tubsiz; ozaqï bilgälär — burungi donishmandlar, tolun — to‘lin, jošqïn, qutqï er – xushmuomala kishi, ewdäki taqağu — uydagi tovuq; bulğanč — bulg‘angan, ozaqï masal — qadimgi maqol; yamğurčïl yer — yomg‘irchil yer, xarğïn, qïzïl — qizil, yašïl — yashil, tüpčil yer – sershamol yer, igčil — kasalmand, bağïrsaq — mehribon, tarqanč — tarqoq, uluğsaq — ulug‘vor, yaruq — yorug‘, qulsïğ — qulsifat, ačïğ — achchiq, yumšaq — yumshaq, süčüg — shirin, begsig — beksifat, tükäl — tugal.

Ot (ism)dan yasalgan sifatlar	**Fe’ldan yasalgan sifatlar**
...	...

2-topshiriq. “Tasdiq-inkor testi” orqali mavzu bo‘yicha egallagan bilimlaringizni sinang. Sifat, son, olmosh so‘z turkumlarining qadimgi turkiy tilga xos xususiyatlarini ma’qullasangiz, javoblar varaqasiga **“+” (musbat),** inkor etsangiz **“–” (manfiy)** belgisini qo‘ying.

Fikr	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Javob											

1. Yozma yodgorliklar tilida morfologik usulda sifatlar otlar va fe’llardan yasalgan.

2. **-qï, -ki** affiksi otlarga qo'shilib, «oidlik, qarashlilik» ma'nosidagi sifat yasaydi.

3. **Igčil** (kasalmand) sifati yasama sifat bo'lib, fe'l so'z turkumidan yasalgan.

4. Sifatlar oldidan qiyosiy darajani bildiruvchi "juda" ma'nosida **edi~eδi, aŋ, äŋ, anyïğ** so'zi qo'llaniladi.

5. Yodgorliklarda belgining ortiqligi yoki kamligini bildiruvchi vositalar ham bor. Belgining ortiqligi so'zning birinchi bo'g'iniga [p] tovushini qo'shib, uni takrorlash yo'li bilan hosil qilingan. Masalan, "O'g'uzxoqon" dostonida: **ap-aq, qïp-qïzïl, qap-qara.**

6. Qadimgi turklarda "nol" bor, chunki "nol" — bor son.

7. **Iki** ning asli *ilki* dir (il-ki>ilki>iki. Hozirgi o'zb.: ikki). Qadimgi turkiyda **il** — "old" deganidir.

8. Sonlarda hozirgiga yaqin bir tartib ham bo'lib, faqat o'nlikdan so'ng **artuqï** so'zi qo'shilgan: *otuz artuqï tört* — o'ttiz to'rt. Zamonlar o'tib o'nlikka qo'shilayotgan **artuqï** so'zi qisqarib, hozirgi ko'rinishga aylangan: **otuz tört.**

9. Bitiglarda "chorak" ma'nosini **sïŋar** so'zi bildiradi: Sïŋar süsi ebig barqïğ yulğalï bardï, sïŋar süsi süŋüsgäli kelti — Qo'shinining yarmi uy-joyini bo'shatgani bordi, yarim qo'shini jang qilgani keldi (X. 32).

10. Bir tinglovchini bildiruvchi olmosh — **sän~sen, sin**, ko'p tinglovchini bildiruvchi olmosh esa — **siz** yoki **sizlär** demakdir.

11. **Qamuğ~qamağ** (hamma), **qamağï** (hammasi), **barï** (bari) – mazkur olmoshlar gumon olmoshlaridir.

3-topshiriq. Berilgan asliy sifatlarni bildirgan belgisining turiga ko'ra quyidagi guruhlarga ajrating: narsa-predmetning rang-tusini bildiruvchi, narsa-predmetning shaklini ifodalovchi, narsa-predmetning xususiyatini bildiruvchi sifatlar.

Ala (ola), ägri (egri), ädgü (ezgu), qïzïl (qizil), asra (past), sämiz (semiz), sarïğ (sariq), torïq (ozg'in), aq (oq), soğuğ (sovuq), yağïz (qo'ng'ir), köni (to'g'ri), arïğ (toza), qara (qora), yablaq (yomon), yašïl (yashil).

Rang-tus sifatlari	Shaklni ifodalovchi sifatlar	Xususiyat sifatlari
…	…	…

4-topshiriq. Jadvalda berilgan qadimgi turkiy tilga xos to'rt xil darajadagi (birliklar, o'nliklar, yuzliklar, minglar) sonlarni arab raqamlari bilan ifoda eting.

Birliklar		O‘nliklar		Yuzliklar		Minglar	
bir		on		yüz		bïŋ~mïŋ/ biŋ~miŋ	
iki~äki		yigirmi		iki yüz		iki bïŋ	
üč		otuz		üč yüz		üč bïŋ	
tört		qïrq		tört yüz		tört bïŋ	
biš~bäš~beš		ilig~älig~elig~elli					
altï		altmïš					
yiti~yäti~yeti		yitmiš~yätmiš~yetmiš					
säkiz~sekiz		sekiz on~säksän					
toquz		toquz on~toqsan.					

5-topshiriq. Yodnomalardan keltirilgan gaplar tarkibidagi sonlarni aniqlang va ular ifoda etgan miqdorni izohlang.

Tabğač oŋ tutuq beš tümän sü kelti — Tabg‘ach o‘ng tutuqning besh tuman qo‘shini keldi (X, 25). Yarïs yazïda on tümän sü tärilti. — Yaris dashtida o‘n tuman lashkar terildi (Ton, 36). Čača säŋün säkiz tümän sü birlä süŋüsdüm — Chacha Sangunning sakkiz tuman lashkari bilan urushdim (X, 26).

6-topshiriq. Sonlarning miqdorini aniqlang va ularni arab raqamlari bilan ifodalang.

tört yigirmi, biš yigirmi, sekiz yigirmi, altï otuz, iki qïrq, iki älig, üč yetmiš, yeti yetmiš, säkiz yetmiš, toquz säkiz on, otuz artuqï tört, biš otuz, iki älig, altï qïrq, iki tümän biš miŋ säkiz yüz yetmiš.

7-topshiriq. Qadimgi yozma manbalardan keltirilgan gaplar tarkibida qatnashgan sonlarni aniqlang va ularning ma’no turlarini izohlang.

1. Kül tigin qoǹ yïlqa yiti yigirmikä učdï. Toquzunč ay yiti otuzqa yoğ ertürtimiz. — Kul tigin qo‘y yilida, (birinchi oyning) o‘n yettinchi (kunida) o‘ldi. To‘qqizinchi oyning yigirma yettisida azasini o‘tkazdik (K, III). 2. Eki otuz yašïma Tabğač tapa sülädim — Yigirma ikki yoshimda Tabg‘ach tomon lashkar tortdim (X. 25-26). 3. Män toquz yigirmi yïl šad olutrum, toquz yigirmi yïl qağan olurtum, il tutdum — Men o‘n to‘qqiz yil shad bo‘lib turdim, o‘n to‘qqiz yil xoqon bo‘lib turdim, davlatni tutdim (Xa. 9). 4. Sïŋar süsi ebig barqïğ yulğalï bardï, sïŋar süsi süŋüšgäli kelti — Qo‘shinining yarmi uy-joyini bo‘shatgani bordi, yarim qo‘shini jang qilgani keldi (X. 32). 5. Tabğač, oğuz, qïtan, bu üčägü qabasar, qaltacï-biz. — Tabg‘ach, o‘g‘uz, qitan — bu uchovi qamal qilsa, (qurshovda) qolajakmiz (Ton, 12). 6. Üčägün qabsap, sülälim, anï yoq qïsalïm, tämis. — Uchovlab yopirilib, lashkar tortaylik, uni yo‘q qilaylik, debdi (Ton, 21).

8-topshiriq. Qadimgi turkiylarda amalda bo‘lgan yil sanog‘iga e’tibor bering, o‘zingizning tug‘ilgan yilingiz va muchalingizni qadimgi turkiy tilda ifodalashga harakat qiling.

Qadimgi turkiylarda yil sanog‘i	
Qadimgi turkiy yodgorliklar tilida yil nomlari va ularning ketma-ketligi	“Devonu lug‘atit-turk” asarida yil nomlari va ularning ketma-ketligi
Sïčğan, Küskü — sichqon	Sïčğan yilï — sichqon yili.
Ud — sigir	Ud yilï — sigir yili.
Bars — bars	Bars yïlï — bars yili.
Tawïšğan, tawšan — quyon	Tawïšğan yïlï — quyon yili.
Loo~luu — ajdar	Nek yïlï — timsoh yili.
Yïlan — ilon	Yïlan yïlï — ilon yili.
Yont~yund — ot	Yund yïlï — ot yili.
Qon~qoyn~qoy — qo‘y	Qoy yïlï — qo‘y yili.
Bičin — maymun	Bičin yïlï — maymun yili.
.Taqïqu, taqağu — tovuq	.Taqağu yïlï — tovuq yili.
. ït — it	. ït yïlï — it yili.
.Lağzïn, toŋuz — to‘ng‘iz	.Toŋuz yïlï — to‘ng‘iz yili.

9-topshiriq. Berilgan olmoshlarning ma’no turi va qaysi kelishik shaklida turganligini aniqlang.

Siz, sizlär; qayu? qanï? sizni, bu, ol, sizlärni, bän~ben, ol, o‘zga, män~men, olar~ular~anlar, säni~seni~sini, bu, ol, min, sän~sen, ol~ul, olar, olarnï, olarnïŋ; olarqa; olarda; olardïn, qamuğ~qamağ (hamma), qamağï (hammasi), sin, siz, ošbu~ušbu, sizlär, aŋa, anï, anïŋ, anda, olarnïŋ, bäni~beni, näŋ (hech, hech bir), olarqa, bäniŋ~beniŋ, näcä? bular; bularnï; bularnïğ; bularqa; bularda; bulardïn, nä? nekü? nečük? öz, šul, meŋä~maga; ošu, ošul, kentü~kendü, mändä~mendä~mindä~mintä, bular; bularnï, barï (bari), bular; bularnï; bularnïğ; bularqa; bularda; bulardïn.

10-topshiriq. Qatordagi ortiqcha so‘zning ustidan chizing va sababini izohlang.

Ol, bän~ben, biz, bu, sän~sen, biz, olar
bän˜ben, siz, kentü˜kendü, qaltï (qanday,qay tarzda), qamuğ~qamağ (hamma)
buniŋ; bularnï; bularnïŋ; bularqa; bularda; bulardïn
Sïčğan, tawïšğan, yïlan, taqağu, qarlïğač, bars, ït, qoy, toŋuz, bičin

O‘zbek tili tarixi fani amaliy mashg‘ulotlarida nazariy mavzu bo‘yicha turli hajmdagi rang-barang amaliy topshiriqlarning berilishi talabalarning fan mazmunini to‘liq o‘zlashtirishida yaxshi natija beradi. Jumladan, o‘qituvchi tomonidan mavzu mohiyatidan kelib chiqqan holda qadimgi turkiy til birliklarini lingvistik tahlil qilish, faktik materiallarni qiyoslash asosida umumlashma xulosalar chiqarish, turli jadvallar bilan ishlash, matnni lingvistik tahlil qilish, ilmiy manbalar ustida ishlash va ularga munosabat bildirish, ilmiy sharhlar yozishga yo‘naltirilgan turli topshiriqlarni ishlab chiqilishi ham maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurahmonov G‘., Shukurov Sh., Mahmudov Q. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O‘zbeksiton faylasuflari milliy jamiyati, 2008. – 354 b.
2. Азимов И., Раҳматов М. Қадимги туркий тил. – Тошкент, 2005.
3. Алиев А., Содиқов Қ. Ўзбек адабий тили тарихидан. – Тошкент, Ўзбекистон, 1994
4. Abduvaliyeva D. “Qadimgi turkiy yozuv: Uyg‘ur yozuvi” mavzusi yuzasidan mashq va topshiriqlar yaratish. Tilshunoslikdagi zamonaviy yo‘nalishlar: muammo va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn-konferensiya materiallari. Andijon, 2022
5. Rahmonov N., Sodiqov Q. O‘zbek tili tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2009.
6. Мухторов А, Санақулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент, Ўқитувчи, 1995.

MUSIQA MADANIYATI FANI O‘QITUVCHISINING TAYYORLASHDA MALAKAVIY PEDAGOGIK AMALIYOTNI OLIB BORISHNING O‘ZIGA XOC XUSUSIYATLARI

S. M. Asqarova
QDPI Musiqa ta’limi kafedrasi dotsenti

Dunyoning globallashuv jarayonida O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasida ham juda katta islohatlar olib borilmoqda. 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahriri ta’lim tizimiga juda katta o‘zgarishlar kiritdi. Mazkur qonunning 35-moddasida “O‘quv rejasida, qoida tariqasida, ta’lim jarayonining jadvali, o‘qitishning boshlanishi, muddati va davriyligi, o‘quv yillari, choraklar, semestrlar, amaliyot, ta’tillar hamda attestatsiya, ajratilgan haftalar soni, o‘rganiladigan fanlar (modullar) va ularga ajratilgan soatlar (kreditlar) hamda boshqa zarur parametrlar aks ettiriladi”. Ta’lim oluvchilarning amaliyotni o‘tash tartibi va uni tashkil etish ta’lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan belgilanadi[1] deyilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2022-yil 11-may,PF-134-son “2022-2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha

milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida” farmoni tasdiqlandi. Ushbu farmonda pedagog kadrlarni tayyorlash yo‘nalishida:

2022/2023-o‘quv yilidan boshlab Toshkent davlat pedagogika universitetining kunduzgi ta’lim shaklida tahsil olayotgan 2-4-bosqich talabalari uchun haftalik o‘quv mashg‘ulotlari “4+2” tartibida, shu jumladan, darslarning 4 kuni oliy ta’lim muassasasida, 2 kuni umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida amaliyot o‘tash tartibida olib borilishini ta’minlasin [3] deb belgilab berildi.

Talabalar kasbiy ko‘nikmalarini mukammal egallashi uchun o‘quv rejalari va muayyan fanlarning o‘quv dasturlarida o‘quv va ishlab chiqarish amaliyotlarini o‘tashlari shart.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Amaliyotlar bakalavr ta’lim jarayonining majburiy qismi bo‘lib, talabalarning kasbiy tayyorgarligi, amaliy ko‘nikmalari va kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltiriladi. Bakalavrlar tayyorlashda ko‘plab amaliyot turlari o‘tkaziladi. Shulardan biri pedagogik amaliyotdir [2]. Pedagogik amaliyot bo‘lajak mutaxassisni kasbiy tayyorlash tizimining asosiy va muhim bo‘g‘inidir. Pedagogik amaliyot talabaning nazariy ta’limi va bo‘lajak mustaqil faoliyatini bog‘laydigan hamda kasbiy ko‘nikma va malakalarni shakllantirishni ta’minlovchi jarayon bo‘lib, dastlabki tajriba maktabi hisoblanadi. Pedagogik amaliyot – bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda o‘quv pedagogik jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Pedagogik amaliyot namunaviy va ishchi o‘quv rejasiga mos ravishda amalga oshiriladi. Pedagogik amaliyotning mazmuni amaliyot turiga qarab, kafedrada ishlab chiqilgan dasturiga mos bo‘ladi. Pedagogik amaliyot o‘quv mashg‘ulotlaridan ajralgan holda tashkil etiladi.

O‘quv amaliyotini o‘tkazishdan maqsad – talabalarda fan haqidagi nazariyalar shakllanishi va rivojlanishini, Musiqa ta’limining mohiyati va mazmunini tadqiq etish, mazmun-mohiyatini tushungan holda ijtimoiy voqelikka mustaqil munosabatini shakllantirish, ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot qurish g‘oyasining ijtimoiy-ma’naviy mohiyatini yoshlar ongiga singdirishdan iborat.

Malakaviy pedagogik amaliyot talabalarning umumpedagogik, metodik va ixtisoslik fanlaridan olgan nazariy bilim, malaka va ko‘nikmalariga asoslanadi.

Malakaviy pedagogik amaliyot davomida talaba:

- ixtisoslik fanidan turli tip va turdagi darslarni tashkil etish va ularda o‘quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish;
- o‘zi va kursdoshlari, shuningdek, o‘qituvchilar darslarini tahlil qilish;
- o‘quvchilarbilim, malakavako‘nikmalarinibaholash;
- ixtisoslik bo‘yicha sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish va o‘tkazish;

- ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish va olib borish;
- ta'limningtexnikaviyvositalaridanfoydalanish;
- sinf rahbari sifatida ish olib borishi lozim.

Pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchining o'qituvchilik faoliyatiga qo'yayotgan ilk qadami hisoblanadi.

Pedagogik amaliyot – kasb ta'limi yo'nalishlari uchun qo'llaniladi va pedagogik maxoratni oshirishga qaratiladi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi pedagogik amaliyot bilan birgalikda kechadi. Pedagogik amaliyotning eng muhim vazifalaridan biri bu bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishdir [6]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kasbiy tayyorgarlik mutaxassisning butun faoliyati davomida ma'naviy axloqiy hamda kasbiy sifatlarining yanada takomillashishi, kasbiy kompetentlikning shakllanishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini ifodalaydi. Keltirilgan mazkur vazifalarning amaldagi ijrosi pedagogika oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan masalalardan eng muhimi, ya'ni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvlarni talab etadi:

- mehnat bozori talablari hamda ilm-fan, texnika, texnologiya va iqtisodiyotning eng so'nggi yutuqlari asosida uzviy ravishda takomillashtirilib turiladigan kasbiy ta'limdasturlarini yaratish;

- uzluksiz ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish orasidagi o'zaro mustahkam integratsiyani yo'lga qo'yish;

- ta'lim muassasalarini zamonaviy moddiy-texnik baza va o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlansh;

- oliy ta'lim tizimiga yuqori malakali o'qituvchi, metodist va muhandis pedagoglarni jalb etish;

- bo'lajak o'qituvchilarning bilish faolligi, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularda faol kasbiy motivatsiyani qaror toptirish;

- oliy ta'lim muassasalari o'quv amaliyotiga innovatsion o'qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish zaruriy omillardan hisoblanadi[5].

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, bo'lajak musiqa madaniyati fani o'qituvchilarning faoliyatida malakaviy pedagogik amaliyot muhim ahamiyatni kasb etadi. Har bir pedagog qanday qobiliyatlarga ega bo'lishi va kasbiy kompetentlik malalkalarni egallashda malakaviy pedagogik amaliyot muhim ahamiyatga ega. Albatta, shuni ham aytish zarurki, kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2-4-bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari “4+2” tartibida, shu jumladan, darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni

umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida amaliyot o‘tash tartibida olib borilishini nazariya va amaliyotni birgalikda olib borish uchun qulay imkoniyatlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni Ta’lim to‘g‘risida Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil.

2. O‘zbekiston uzluksiz ta‘‘limining davlat ta’lim standarti. Oliy ta’lim davlat ta’lim standarti 2021-yil 16-iyul.

3.O‘zbekiston respublikasi prezidentining farmoni. “2022-2026-yillarda Xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev Toshkent sh., 2022-yil 11-may,PF-134-son

4. B.Xadjayev, A. Choriyev, Z. Saliyeva. Pedagogik tadqiqotlar metadologiyasi. Toshkent “IQTISODIYOT DUNYOSI” 2018.

5. Tolipov O‘.Q. Oliy pedagogik ta’lim tizimida umummehnat va kasbiy ko‘nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari/ Monografiya. – T.: Fan, 2004.b – 73-80.

6. Siddiqov, B. S., and Sh N. Mexmonaliyev. "pedagogik amaliyotning bo ‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarlik faoliyatida tutgan o ‘rni" *Academic research in educational sciences* 3.1 (2022): 10-16.

7. Askarova, S. "SPECIFIC ASPECTS OF STUDENTS'SINGING SKILLS DURING ADOLESCENCE." *Open Access Repository* 9.11 (2022): 216-218.

8. Tursinovich, Nosirov Dilmurodjon. "Development Methods of Teaching Disciplines Orchestric SpecializationsII." *European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630)* 8 (2021): 38-41.

9. Ahmedovich, Turdiyev Shavkat. "FROM THE HISTORY OF PRESERVATION AND RECORDING OF SAMPLES OF NATIONAL UZBEK MUSICAL FOLKLORE." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603* 11.12 (2022): 59-61.

10. Madaminovich, Fozilov Qaxramon. "Problems of Orchestra Performance in The Practice of Training Smugglers." *European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630)* 8 (2021): 42-45.

11. Shodiyeva, G. "The Importance of Harmony of Music and Physical Movement in Students' Comprehensive Development." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN* 3.6 (2022): 1-4.

ESSENTIAL PROBLEMS OF INVESTIGATING THE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT “BLACK” IN ENGLISH.

N.M.Aliboyeva

Doctor of Philosophy (PhD)

Teacher of Kokand State Pedagogical Institute

M.X.Sultonov
Student of Kokand State Pedagogical Institute

The study of phraseological units, which eliminates the need for additional words, makes speech brighter and more imaginative, and aids in understanding the national culture of the country of the target language, makes this topic relevant because it is a crucial step in the process of mastering a foreign language.Varied colors have different effects on how we feel, they can uplift or depress us, or they might make us feel warm or chilled. There is a long history of color symbolism. Since the beginning of time, people have placed a high value on understanding the "language of colors," which is reflected in old mythologies, folktales, and fairy tales. Similarities between the meanings of colors in English languages make them easier to understand.

Phraseology is a field of study that examines stable word pairings, or phraseological units (from the Greek "phrasis" and "logos"). Scientist Sh. Bally of Switzerland coined the name "phraseology," understanding this field of study to be the study of related combinations. Phraseology of every language makes a big contribution to the formation of figurative footage of the globe. Knowing the diction permits to induce a deeper understanding of the history and character of the folks. Phraseologisms exist in shut reference to vocabulary. Their study helps to induce higher understanding of the vocabulary structure, education and therefore the use of lexical units in speech. Once we say this term, our tongue instantly curves into another notion that signifies the on top of conception. This can be the phraseological units (PU) term. They're special language means that within which the originality and individuality of any language is targeted. Considering Pu during this side, we have a tendency to return to the revealing of the ‘phraseology’ conception within the broad sense of the word. During a slender sense, diction could be a section of linguistics that studies stable speech speed.

A black colour is ambiguous one, it’s a twin means. In English such phraseological units as “black dog”, “A black sheep”, “To paint smth in black colours”, “to bein black” denote non-standard things, evil, unhappiness, “black frost” may be a biting frost denotes the extreme degree of one thing. “Black ice” suggests that extraordinary slippery. But phraseological units with black color are often positive “ to be within the black” suggests that to urge profit, to be in an exceedingly favorable monetary position.

In the Russian language “Black (rainy) day” may be a trouble sometime within the lifetime of someone : “Keep in black body” suggests that half- starving or to treat anyone strictly; “The marten ran in be- tween…” suggests that the

worsened relationship between people; “Black ingratitude” suggests that to forget to give thanks for a few good; “Black bone” suggests that non-aristocratic origin.

Investigating phraseological units and coloronyms we tend to alter differing types of linguistic signs. Phraseological units seem in speech and represent those phenomena and objects that surround individuals directly. Individuals in their flip, impute to them this or that desription. Consequently, it's naturally, that in some phraseological units that underline vividness in speech, color may be a part. Color helps to form bright visual pictures out of dry abstractions. It makes speech additional vibrant, wealthy and showing emotion colored.

It is possible to form conclusions having investigated the peculiarities og the phraseological units denoting color land language, having thought of their nature and also the specificity of their parts and having analyzed the peculiarities of the usage of those linguistic units.

REFERENCES:

1. Yusufaliyev E.M. Interaction of lexical semantic groups in the terminological vocabulary of the language,Vol.10 No.12(2022)522-524 P.
2. Aliboeva, N. (2022). The expression of comparative analysis. *Science and innovation*, *1*(B7), 93-95.
3. NM Ismatova, NN Alieva, The nature of category of voice in English and some problems in their translation. Scientific Bulletin of Namangan State University 2 (7), 190-194, 2020.
4. Yusufaliyev Elyorjon Mashrabovich, The interaction of language-thought-concept categories in the research of pedagogical terms. JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal,8(12), 1-4.
5. Dilfuza Kadirova, Ingliz tilidagi maqtov frazeologizmlarning lingvokulturologik tahlili, Talqin va tadqiqotlar, 2023/3/19, 105-108 p.

FENTEZI JANRIDA MUALLIFNING MIF YARATISH USLUBI (J.R.TOLKIN ASARI MISOLIDA)

Nargiza Buriyeva
JDPU dotsenti, PhD

Turli xil tabiiy va ijtimoiy hodisalarni oqilona tushuntirishning mumkin emasligi, shuningdek, dunyo va insonning kelib chiqishi haqidagi global savolga javob yoʻqligi, mavjudotlarning (xudolar, jinlar, ruhlar) inson tasavvuri bilan yaratilishiga olib keldi va boshqalar) haqiqatda referentga ega boʻlmagan. Bu xususiyat mifning ajralib turadigan xususiyatlaridan biridir. Mif (yunoncha mythos - soʻz, afsona, afsona) "qadimgi (va zamonaviy ibtidoiy) xalqlarning arxaik e'tiqodlarini, ularning Kosmosning kelib chiqishi, tabiat hodisalari va tabiat

hodisalari haqidagi diniy va mistik g‘oyalarini og‘zaki shaklda aks ettiruvchi afsona" ijtimoiy hayot voqealari, xudolarning ishlari, qahramonlar, jinlar, "ruhlar" va boshqalar deb tushuniladi. [13, 506].

Ilm-fan rivoji bilan miflar insonning tevarak-atrofdagi voqelikni idrok etishida o‘zining hal qiluvchi rolini yo‘qotdi, biroq ular estetik qadriyatga ega bo‘lgan adabiy merosning bir qismi sifatida hanuzgacha saqlanib kelinmoqda va turli mualliflar ijodida yuqori o‘ringa ega [2; 7].

Mif, biz aniqlaganimizdek, fantaziyaning muhim janr shakllantiruvchi tarkibiy qismi bo‘lib, bu janr matnlarida mifologik mavjudotlarning mavjudligi bilan tasdiqlanadi. Masalan, J.R.R.Tolkienning asarlarida. fikriga ko‘ra, bunday mavjudotlar gnom (dwarf), goblin (goblin), ajdaho (dragon), trol (trol), elf (elf) (batafsil ma'lumot uchun qarang: [16, 554–559]).

Mifologik mavjudotlar, asosan, universal pretsedent hodisalar bo‘lib, fantaziya janrining shakllanishiga matn makonining ta'sirini tasdiqlaydi va shuning uchun fantaziya janrining intertekstual xususiyatidan dalolat beradi. Matn maydoni deganda yaratilgan og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan matnlarning umumiy miqdori tushuniladi [7, 9] va janr shakllanishi nuqtayi nazaridan intertekstuallik biz tomonidan janrni shakllantirishga qaratilgan matn makonidagi matnlarning o‘zaro ta'siri jarayoni sifatida belgilanadi. Fanda o‘rnatilgan antropotsentrik paradigmadan kelib chiqib, biz intertekstuallikni subyektiv hodisa, muallifni esa eng muhim matn va janr yaratuvchi kategoriya deb hisoblaymiz.

Maqolaning maqsadi fantaziya janrining shakllanishiga matn makonining ham, muallifning mif yaratilishining ham ta'sirini ko‘rsatishdir. Muallifning mif yaratishi deganda muallifning o‘ziga xos afsonaga o‘xshash tasvir va ramzlarni yaratishi tushuniladi [13, 369]. Muallifning mif yaratganligining dalili muallif tomonidan yaratilgan, xayolot olamida yashovchi afsonaga o‘xshash mavjudotlardir.

“Mifologik mavjudotlar” tushunchasiga “mifologik mavjudotlar” tushunchasi bilan kirishish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchisi miflarda uchraydigan mavjudotlar bo‘lib, ular voqelikda referentning yo‘qligi, kollektiv ijodga mansubligi va universal pretsedentga ega bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, afsona doirasida bu jonzotlar juda o‘ziga xos referentlarga ega: ular nomlar, ma'lum xususiyatlar va makon va vaqt ichida lokalizatsiyani oladilar.

Nomzodlik jarayoni afsona uchun zarur. Shu munosabat bilan Y.M.Lotmanning bayonotini keltiramiz.: "Afsona va ism tabiatan bevosita bog‘liqdir, ma'lum ma'noda ular o‘zaro belgilanadi, biri ikkinchisiga qisqartiriladi: mif shaxsiy (nominatsion), ism mifologik" [3, 287]. Mifologik mavjudotlarning fazoviy va vaqtinchalik lokalizatsiyasi muhimroqdir va fazoviy lokalizatsiya ko‘proq ko‘rinadi va muhim ramziy ma'noga ega. Shunday qilib, ko‘plab

madaniyatlarning mifologiyasi dunyoning har birida ma'lum mavjudotlar yashaydigan qismlarning taqsimlanishi bilan tavsiflanadi. Sharq an'anaviy ravishda yorug'lik va hayotni ramziy qiladi va quyosh va yaratilish xudolari yashaydi. G'arb o'lim bilan belgilanadi va yovuz xudolar va ruhlar tomonidan yashaydi [9, 358–359]. Yuqori va pastki qarama-qarshilik miflar uchun ham ramziy ma'noga ega (qarang. Skandinaviya mifologiyasida: Asgard - xudolarning yuqori dunyosi, Midgard - insonning o'rta dunyosi, Nifxaym - o'liklarning pastki dunyosi [8].

Mifologik mavjudotlar, xuddi mifologik mavjudotlar kabi, haqiqatda referentlarga ega emas, lekin ulardan farqli o'laroq, afsonaviy mavjudotlar individual mualliflik ijodiyoti mahsuli bo'lib, individual ustuvorlik bilan tavsiflanadi. Bunda individual pretsedent deganda muallif tomonidan yaratilgan tasvirlar, motivlar, hikoyalar va boshqalarni xuddi shu muallifning asarlari doirasida takrorlash tushuniladi.

J.R.R.Tolkin asarlaridagi afsonaga o'xshash mavjudotlarning eng ko'zga ko'ringan vakili bu- xobbit (hobbit). Bu jonzot o'quvchilarga bevosita J.R.R. Tolkin tufayli ma'lum bo'lgan. mahalliy va xorijiy lug'atlarda xobbit haqidagi lug'at yozuvlari guvohlik beradi. Birinchi izohli katta ensiklopedik lug'atga ko'ra, hobbit - bu "ajoyib antropomorfik mavjudot, J.R.R. Tolkinning ishidan olingan kichkina odam. U "Uzuklar hukmdori" asarida katta tukli oyoqlari bilan, o'ziga qulay teshikda yashaydi; bu so'z lotin tilidan olingan bo'lib, ho(mo) va ingliz. (ra)bbit" [6, 1963]. Chet el lug'atlari "xobbit" so'ziga ta'rif berishda J.R.R. Tolkin: 1) hobbit - "Tolkinning hikoyalaridagi yarim o'lchamli odamlarning xayoliy irqlaridan biri" [19, 473]; 2) hobbit - "kichik odamga o'xshagan va yerda in qurib yashovchi xayoliy mavjudot. Xobbitlar J.R.R.Tolkinning kitoblarida uchraydi. " [20 666].

Hozirgi vaqtda hobbitlarning kelib chiqishi haqida bir nechta farazlar mavjud. Ulardan biriga ko'ra, J.R.R. Tolkien ikkita so'zni birlashtirdi - homo (homo sapiens) va quyon (quyon) (da berilgan ta'rifga qarang: [6, 1963]). Ko'rinib turibdiki, bu gipoteza xobbitning quyonga o'xshashligini "Xobbit, u yerda va orqada" asaridagi ba'zi qahramonlar tomonidan qayd etilganligi, xobbit Bilboga nisbatan "quyon" so'zini qo'llashi bilan bog'liq: "Yer. yomon quyon", dedi u [troll] hobbitning tukli oyoqlariga qarab" (21, 48); "Chimsmang!" — dedi burgut. "Siz quyonga o'xshasangiz ham, qo'rqishingiz shart emas" [Hobbit, 115].

J.R.R. Tolkien "xobbit" nomining "quyon" so'zidan kelib chiqishi haqidagi farazni rad etdi. Asaridagi qahramonlarning Bilboni quyon deyishi yozuvchining qahramonlar haqida bexabarligi bilan izohlangan, u faqat shunday qiyoslash bilan baxtsiz xobbitni haqoratlamoqchi bo'lgan [21].

Mashhur fantaziya yozuvchisi A. Sapkovskiyga tegishli bo'lgan yana bir taxminga ko'ra, "xobbit" so'zi ikki nom - Hobbingen (Xobbingen) va Coalbiter

(Kolbitar) birlashuvidan kelib chiqqan. Coalbiter – Oksford professor klubining islandcha nomi, J.R.R.Tolkien, Xobbingen esa yozuvchi hayotining toʻrt yilini oʻtkazgan Angliyadagi hududdir [18].

Quyidagi gipotezaga koʻra, J.R.R. Tolkien Xobbitlarning yaratuvchisi emas. Bu jonzotlarning nomi M.Denhamdan 14-asrda tuzilgan uning “Denham roʻyxati”dan olingan. Biroq “Roʻyxatlar” matni yoʻqolganligi sababli, gipotezani tasdiqlash yoki rad etish mumkin emas [18].

1938-yil 16-yanvarda "Observer" gazetasida e'lon qilingan xatda aytilgan bunday faraz ham mavjud. Maktub muallifi hobbit obrazi J. Xakslining “Afrikada mahalliy aholi tomonidan koʻrgan kichkina tukli odamlar va... kamida bitta olim (little furry men seen in Africa by natives and… at least one scientist) haqidagi hikoyasidan olinganmi yoki yoʻqligi bilan qiziqdi. Maktub muallifi, shuningdek, tanishlaridan biri 1904 yilgi ma'lum bir toʻplamdan "Xobbit" deb nomlangan eski ertakni oʻqiyotgani, unda bu nomdagi mavjudot, albatta, qoʻrqinchli (the creature of that name was definitely frightening) deb yozgan. [21]. Bunga J.R.R. Tolkin uning hobbiti "Afrikada yashamagan va tukli emas" deb javob berdi ((my hobbit did not live in Africa, and was not furry) [21]. U, shuningdek, 1904 yilgacha nashr etilgan kitoblarda u "hech qanday qoʻrqinchli hobbit" (hobbit bogey) bilan uchrashmaganligini va agar bunday ertak mavjud boʻlsa, unda bu ikki hobbit sinonim emas, balki faqat tasodifiy omofonlardir (the two hobbits are accidental homophones […] not synonyms) [21]. Shunday qilib, J.R.R.Tolkien hobbitni har qanday adabiyotdan olish faktini rad etdi.

J.R.R. Tolkinga koʻra. "xobbit" soʻzi anglo-saksoncha "hol" va "bytla" soʻzlarining birikmasidan kelib chiqqan [21] (inglizcha-sakson hol - inglizcha teshik, gʻor - teshik, gʻor [17, 549]; ingliz-sakson bytla – ingliz quruvchi – quruvchi [17, 142]). "Xobbit" soʻzini yaratishda semantik duragaylash qoʻllaniladi, bu sifat jihatidan yangi obyektlarni yaratish uchun heterojen obyektlarning kesishishini anglatadi [1, 434]. Bunda “hol” va “bytla” soʻzlarining qoʻshilib ketishi natijasi ularning ma’nolarining oddiy yigʻindisi boʻlmaydi (“hol-bytla” (“qoʻrgʻon quruvchi”) soʻzini, masalan, sichqoncha deb atash mumkin). yoki mol), lekin sifat jihatidan yangi shakllanish - jahon adabiyotida oʻxshashi yoʻq "xobbit".

Umumiy otga qoʻshimcha ravishda, mifga oʻxshash mavjudotlar mifologik ismlarga oʻxshab, tegishli nomlarni oladi. Xobbitlarning quyidagi familiyalari bor: Bagginses, Tooks, Brandybucks, Boffins, Grubbs, Chubbs, Burrowses, Hornblowers, Bolgers, Bracegirdels, Goodbodies, Brockhouses, Proudfoots va boshqalar (11, 53). Bu nomlar, asosan, gapiradi. Ular hobbit odamlarining asosiy xususiyatlarini aks ettiradi - tejamkorlik va farovonlik (Baggins, Tooks), baquvvatlik (Goodbodies), oʻrganish (Boffins), teshiklarda yashash (Burrowses),

musiqa va musiqa asboblarini sevish (Hornblowers), o‘ziga xoslik bilan faxrlanish. ularning odamlari - g‘ayrioddiy tukli oyoqlari (Proudfoots)1.

Har qanday badiiy obraz yaratishning eng muhim bosqichi, jumladan, mifologik va mifologik obrazlar portreti va xarakterini tasvirlashdir.

Xobbitlarning tavsifi hikoyaga quyidagi jumla orqali kiritiladi: Ular (yoki bo‘lgan) kichik odamlar, bizning bo‘yimizning yarmiga yaqin va soqolli mittilardan kichikroq; hobbitlarda ayiq yo‘q. (Hobbitlar - bu oddiy odamning yarmiga yaqin bo‘yli, hatto soqolli mittilardan ham pastroq odamlar; ular soqol qo‘ymaydilar) [21, 16]. Shunisi e'tiborga loyiqki, xobbitlarning farqlovchi xususiyatlari (bo‘yi past, soqolning yo‘qligi) bu mavjudotlarni odamlar va gnomlar bilan taqqoslashdan kelib chiqadi. "Gnomlar" ("mittilar") nomini eslatib o‘tishning o‘zi xobbitlarni mifologik dunyo bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘laydi, bu, shubhasiz, haqiqiy dunyoda referentga ega bo‘lmagan mavjudotni bildiruvchi "xobbit" nomi bilan qo‘llab-quvvatlanadi. Mifologik dunyoga mansublik hobbitlarning odamlardan "delimitatsiyasi" bilan ham ta'kidlangan (ular odamdan yarim past).

Shunga qaramay, ularning tavsiflari odamlarga xos bo‘lishi mumkin bo‘lgan xususiyatlarni ochib beradi. Ular oshqozonda semiz bo‘lishga moyil; ular yorqin ranglarda (asosan yashil va sariq) kiyinadilar; uzun, aqlli jigarrang barmoqlari, xushmuomala yuzlari bor (They are inclined to be fat in the stomach; they dress in bright colours (chiefly green and yellow); have long clever brown fingers, good-natured faces [21, 16]. Ular tinch ((At no time had hobbits of any kind been warlike, and they had never fought between themselves) [11, 25], quvnoq (they laugh deep fruity laughs…) [21, 16]. Ular yomon odatlardan xoli emas. Xususan, J.R.R. Tolkin ularning chekishga bo‘lgan qaramligini eslatib o‘tadi (When hobbits first began to smoke is not known, all the legends and family histories take it for granted) [11, 28].

Biroq, ularni tavsiflashda insonga haqiqatda mavjud bo‘lgan dunyoning sub'yekti sifatida xos bo‘lmagan xususiyatlar ham mavjud. Shunday qilib, hobbitlarning asosiy ajralib turadigan xususiyati - ularning g‘ayrioddiy oyoqlari qalin jigarrang mo‘yna bilan qoplangan, ularning oyoqlarida tabiiy teri tagliklari o‘sadi (their feet grow natural leathery soles and thick warm brown hair (Hobbit, 16)). Xobbitlarning bir xil darajada muhim xususiyati ularning sehrgarlik mahorati bo‘lib, kerak bo‘lganda tez va jimgina g‘oyib bo‘lish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. G‘ayrioddiy xususiyatlar ularning mifologik dunyoga tegishli ekanligidan dalolat beradi va ularning mifologik o‘xshashligining yana bir tasdig‘idir.

Shubhasiz, xayoliy jonzotni afsonaviy sifatida tavsiflash uchun unga tegishli nom berish, qandaydir g‘ayrioddiy xususiyatlarni berish etarli emas. Mif yaratishning muhim tarkibiy qismi bu "ixtiro" ni haqiqiy bo‘lmagan "muhit" ga joylashtirishdir.

"Xobbit", "U erda va yana orqaga" va "Uzuklar hukmdori" kitoblarida voqea O‘rta Yer (O‘rta Yer) deb nomlangan Arda (Arda) qit'alaridan birida sodir bo‘ladi. J.R.R. Tolkinga ko‘ra O‘rta Yer "(Middle Earth)” *oikoumenē* ("o‘rta") so‘zining modernizatsiyasi yoki o‘zgarishi" [21]. Bu so‘z qadimgi inglizcha *middangeard* va o‘rta asrlarda ingliz *middle-erd*ga aylandi. Ko‘rinib turibdiki, oxirgi so‘zlar O‘rta Yer nomiga mos keladi.

“Uzuklar hukmdori” matniga O‘rta Yerning ma’lum masshtabdagi batafsil xaritalari hamroh bo‘lib, unda mamlakatlar, shaharlar, daryolar, ko‘llar, tog‘ tizmalari va boshqalar ko‘rsatilgan. Shuningdek, Xobbitlar mamlakatining umumiy xaritasi bilan alohida xaritasi ham mavjud. , bizning fikrimizcha, nomi - Angliyadagi turli aholi punktlarining nomlarini birlashtirgan Shire (Shir) (qarang: Lancashire, Devonshire). Shirning Angliya bilan aloqasi J.R.R. Tolkien tomonidan ham tasdiqlangan. Shirening "Eski dunyoning shimoli-g‘arbiy qismida, dengizning sharqida", ya'ni Angliyada "aynan bizning hududimizda" ekanligini ta'kidlagan, [21].

Garchi geografik nomlar Angliyaning yashash maydonining real dunyosiga kirish imkoniga ega bo‘lsa-da, bu yuqoridagi tahlillar bilan tasdiqlangan, ammo bu joy nomlari mavjud bo‘lmagan va haqiqatda mavjud emas, shuning uchun ikkala mifologik makonni birlashtiradigan va mifologik mavjudotlar xayoliy makonidir.

Ko‘pincha mifologik mavjudotlarning asosiy yashash joyi (masalan, gnomlar, trollar, ajdarlar) yer osti dunyosi. Xobbitlar uzun tarvaqaylab ketgan tunnellar tizimi bo‘lgan sopol chuqurlarda yashaydilar (esda tutingki, "hobbit" anglo-sakson tilidan "yer osti inini quruvchi" deb tarjima qilingan). Biz bu yerda an'anaviy ravishda yovuzlik va o‘limni ramziy qilgan tubning mifologik ma'nosini qayta ko‘rib chiqishni ta'kidlaymiz. Xobbitlar er ostida bo‘lsa-da, toza va yorqin bo‘lib qoladi va hobbitlarning o‘zlari ishda juda ijobiy mavjudotlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Hobbit yer osti inlari o‘z nomiga ega - "smial" ("smial"). Bu so‘z anglo-saksoncha “smygel” (inglizcha-sakson smygel – inglizcha burrow, place to creep into – in, emaklab teshikka kira oladigan joy [17, 890]) ga borib taqaladi. Qayd etish joizki, J.R.R. Tolkinning "smial" so‘zi Hobbit tilining ona tilidir.

Yozuvchining fantaziya olamida barcha qahramonlar bir xil tilda gaplashadi, bu til Universal (Common Speech) deb ataladi, ammo mifologik va afsonaviy (elflar, gnomlar va ayniqsa, hobbitlar) ba'zi mavjudotlarning o‘z tillari bor. Umumiy til zamonaviy ingliz tiliga mos keladi, hobbitlar tili - Anglo-Sakson tili. Shunday qilib, hobbitlar leksikonida *“mathom”* so‘zi anglo-saksoncha "mǽ∂m" (yoki "mǽ∂um") ga to‘g‘ri keladigan, "qiymat", "xazina" degan ma'noni anglatuvchi yana bir ibtidoiy hobbit so‘zi "mathom" (meth) mavjud. ” [17, 671]. Xobbit tilida bu so‘z hobbitlarga hayot uchun kerak bo‘lmagan, lekin tashlab

yuborish juda achinarli narsalarga nisbatan qo‘llaniladi (for anything that hobbits had no immediate use for, but were unwilling to throw away, they called a mathom, (11, 25)) deb atashgan.

Xobbitlarga anglo-sakson tilini berish, bizning fikrimizcha, bu mavjudotlar ishda zamonaviy ingliz tilida so‘zlashadigan odamlarga nisbatan madaniyatning qadimgi qatlamiga tegishli ekanligini ko‘rsatadi va odamlar hali ham mavjud afsonalarga ishongan vaqtni anglatadi.

Xobbitlarning mifologik o‘xshashligining bir xil darajada muhim isboti ularning vaqtni hisoblash tizimidir. Muallifning aniq ixtirosi hisobning ikki turi - universal va hobbit. Xobbit sanalarini xronologiyaga tarjima qilish uchun sanaga 1600 raqamini qo‘shishingiz kerak (the years … may be found by adding 1600 to the dates of Shire-reckoning (11, 24)). Taqvimga ko‘ra, hobbitlar yilni biz uchun odatiy oylar soniga bo‘lishadi - o‘n ikki. Biroq, J.R.R tomonidan ham ixtiro qilingan oylarning nomlari. Tolkien, Xobbitlar tilida berilgan. Ular anglo-sakson nomlaridan kelib chiqqan: Afteryule (Sakson inglizcha Ǽftera Geola (Iul) - yanvar), Solmath (Sakson inglizcha Sol-monaþ - fevral), Rethe (Sakson inglizcha Hred-monaþ - mart), Astron (Sakson inglizcha Easter-monaþ - aprel), Trimidj (Sakson ingliz þrimilci - may), Forelithe (Sakson inglizcha Ǽrra Lyða - iyun), Afterlithe (sakson inglizcha Ǽftera Lyða - iyul), Wedmath (Sakson inglizcha Weod-monash - Avgust), Halimath (Sakson inglizcha Halig-monaþ - sentyabr), Winterfilth (Sakson inglizcha Winterfylliþ - oktyabr), Blotmath (Sakson inglizcha Blot -monaþ - noyabr), Foreyule (Sakson inglizcha Ǽrra Geola (Iul).) - dekabr) [11, 478; 17, 696].

Demak, mifologik mavjudotlar mifologik jonzotlar bilan o‘xshashlik asosida yaratilgan muallif ijodidir. Ushbu o‘xshashlik ularning nominatsiyasi darajasida namoyon bo‘ladi, tafsilotlarni, fazoviy-vaqtinchalik lokalizatsiyasini va butun dunyo tartibini tavsiflaydi. Mifologik mavjudotlarga o‘xshatib, mifga o‘xshash jonzotlar yaratilishi fantaziya janrining shakllanishiga matn makonining ta’siri va muallifning mif yaratganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ильинова, Е.Ю. Вымысел в языковом сознании и тексте: монография / Е.Ю. Ильинова. – Волгоград : Волгоградское научное издательство, 2008.

2. Литвиненко, Т.Е. Интертекст в аспектах лингвистики и общей теории интертекстуальности [Текст] / Т.Е. Литвиненко. – Иркутск : ИГЛУ, 2008.

3. Лотман, Ю.М. Миф – имя – культура [Текст] / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // Труды по знаковым системам – VI. – Тарту : Тарт. ун-т, 1973. – С. 282–303.

4. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М. : Сов. энциклопедия, 1987.

5. Мисник, М.Ф. Лингвистические особенности аномального художественного мира произведений жанра фэнтези англоязычных авторов [Текст]: дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / М.Ф. Мисник. – Иркутск, 2006.
6. Первый толковый большой энциклопедический словарь [Текст]. – СПб.; М. : Рипол-Норинт, 2006.
7. Петрова, Н.В. Интертекстуальность как общий механизм текстообразования англо-американского короткого рассказа / Н.В. Петрова. – Иркутск : ИГЛУ, 2004.
8. Петрухин, В.Я. Мифы древней Скандинавии / В.Я. Петрухин. – М. : Астрель : АСТ, 2005.
9. Словарь символов / пер. с англ. С. Палько. – М. : Фаир-Пресс, 1999.
10. Толкин, Дж.Р.Р. Властелин Колец: Дружество Кольца. Две твердыни. Возвращение Государя / Дж.Р.Р. Толкин. – М. : АСТ МОСКВА; СПб. : Terra Fantastica, 2006.
11. Толкин, Дж.Р.Р. Властелин Колец. Трилогия. Кн. 1. Хранители Кольца / Дж.Р.Р. Толкин. – М. : АСТ; Харьков : Фолио, 2007.
12. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989.
13. Философский энциклопедический словарь / под ред. А.А. Ивина. – М. : Гардарики, 2006.
14. Энциклопедия мировой литературы. – М. : Вагриус, 2001.
15. Энциклопедия фантастики / под ред. Вл. Гакова. – Минск : ИКО «Галаксиас», 1995.
16. Яковенко, О.К. Миф как жанрообразующий компонент фэнтези / О.К. Яковенко // Концепт и культура: материалы Международной конференции, посвященной памяти доктора филологических наук, профессора Н.В. Феоктистовой (Кемерово, 27–28 марта 2008 г.). – Кемерово, 2008. – С. 554–559.
17. An Anglo-Saxon Dictionary based on the manuscript collections of the late J. Bosworth / edited and enlarged by T. N. Toller. – London : Oxford University Press, 1973.
18. Bestiary . – 2009. – Режим доступа : http://www.bestiary.us/index.php.
19. The Concise Oxford Dictionary of Current English [Text] / Edited by J.B. Sykes. – Dehli : Oxford University Press, Dehli Calcutta Madras, 1987.
20. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow : Person Education Limited, 2005.
21. Tolkien, J.R.R. Letters / J.R.R. Tolkien. – 2004. – Режим доступа : http://www.jrrtlib.ru.

ШЎРАДОШЛАР ОИЛАСИНИНГ МУХОФАЗАГА МУҲТОЖ ЎСИМЛИКЛАРИ

Имомова Дилфуза Аноровна,
биология фанлари номзоди, доцент
Жиззах Давлат педагогика университети
Имомова Шамсия Абдуваҳобовна
Ўзбекистон Миллий университети
Жиззах филиали, ўқитувчи

Атроф - муҳитни, ўсимликлар оламини муҳофаза қилиш инсоният учун жуда катта аҳамиятга эга. Инсоният табиатдан фойдаланар экан, унинг асрлар давомида шаклланган табиий манзарасини ўзгартириб бормоқда, унга салбий таъсир кўрсатмоқда. Саноат тармоқлари ва қишлоқ хўжалигининг ривожланиб бориши, табиий майдонларнинг кенг миқёсида ўзлаштирилиши, экологик мувозанат бузилишига олиб келмоқда. Натижада ўсимликлар камайиб кетиш хавфи туғилмоқда. Бу эса ўсимликлар дунёси генофондининг қисқаришига сабаб бўлмоқда. Ҳар қандай турнинг йўқолиши бошқа нохуш оқибатларга олиб келиши аниқ. Таъкидлаш жоизки, ёввойи ўсимликлар қишлоқ хўжалигида экиладиган маданий навларни яратишда бирламчи асос сифатида мухим аҳамиятга эга [1].

Дунёда биологик хилма-хилликни сақлаш, ўсимликлар оламини муҳофаза қилиш ҳамда улардан оқилона фойдаланиш глобал муаммолардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳозирда 4500 га яқин юксак ёвввойи ўсимлик турлари мавжуд. Улар орасида жиддий муҳофазага муҳтож кўплаб камёб эндемик ва реликт турлар ҳам бор. Бундай турларнинг сони 300 дан ортиқ бўлиб, улар Ўзбекистон флорасининг 10 -12 фоизини ташкил этади [2].

Турларни муҳофаза қилиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш ҳозирги кунда ботаник олимлар томонидан амалга оширилиши керак бўлган вазифалардан бири ҳисобланади.

Муҳофазага мухтож ўсимликлар орасида Шўрадошлар (*Amaranthaceae*) оиласи ҳам алоҳида ўрин тутади. Бу оилага деярли ҳамма қитъаларнинг саҳро ва чўлларида, қумларда ва шўртоб ерларда ўсадиган дарахтлар, буталар, ярим буталар, кўп йиллик, икки йиллик, ва бир йиллик ўтлар киради[3].

Шўрадошлар оиласидан қуйидаги ўсимликлар Ўзбекистон Республикаси қизил китобига киритилган бўлиб, улар қуйидаги ўсимликларни ташкил этади.

Ўткирбарг балиққўз -*Climacoptera oxyphylla U.P.Pratov*

Ўзбекистоннинг жанубий қисмида кичик майдонда сақланиб қолган эндемик ўсимлик.

Бўйи 10 -15см, асосидан шохланган, бир йиллик ўт.

Сурхондарё вилояти: Ўзбекистоннинг жанубида Шеробод водийсидаги Майдон қишлоғи атрофида тарқалган. Уруғидан кўпаювчи ўсимлик.

Ола жинсли ерларда ўсиши ва у ўсган ерларда чорва молларининг боқилиши унинг камайишига сабаб бўлмоқда[4].

Малигин балиққўзи - *Climacoptera malygini (Korovin ex Botsch.) Botsch.*

Мирзачўлда тарқалган камёб эндемик тур.

Бўйи 30-35см, бир йиллик ўт ўсимлик.

Эндемик тур. Сирдарё воҳаси(Мирзачўл)да тарқалган. Уруғидан кўпаяди.

Бу тур тарқалган жойларда деҳқончилик қилиниши ва мол боқилиши туфайли камайиб кетган[4].

Пятаева балиққўзи - *Climacoptera pjatatvae U.P.Pratov*

Ғарбий Ҳисорда тарқалган камёб эндемик тур.

Бир йиллик ўт ўсимлик бўйи 10-15см.

Қашқадарё вилояти: қашқадарё воҳасидаги Гуссари ва Сиряк қишлоқлари атрофларида тарқалган. Уруғидан кўпаювчи ўсимлик.

Чорва боқилиши ва антропоген омилларнинг салбий таъсири туфайли қисқариб кетган[4].

Тўмтоқ гулёнбаргчали балиққўз - *Climacoptera amblyostegia Botsch.Botsch*

Қизилқум ва Мирзачўлда тарқалган камёб эндемик тур.

Бир йиллик ўт ўсимлик, бўйи 5-30см.

Сирдарё вилояти Мирзачўлда тарқалган. Ўзбекистондан ташқари Қозоғистонда ҳам тарқалган.

Уруғи орқали кўпаювчи ўсимлик.

Ерларнинг деҳқончилик учун ўзлаштирилиши ва чорва боқилиш туфайли сони қисқариб кетган[4].

Меркулович балиққўзи -*Climacoptera merkulowiczi (Zakirov) Botsch*

Қизилқумда тарқалган камёб эндемик тур.

Бир йиллик ўт ўсимлик, бўйи 10-40см.

Бухоро вилояти Қизилқумда тарқалган.

Уруғи орқали кўпаяди.

Чорва боқилиши туфайли камайиб кетган[4].

Қаноти тукли балиққўз - *Climacoptera ptilotera U.P.Pratov*

Устюртда тарқалган камёб эндемик тур.

Бир йиллик ўт ўсимлик, бўйи 40-50см.

Қорақалпоғистон Республикаси: Устюрт ва шарқий чинкда тарқалган.

Уруғидан кўпаяди.

Чорва боқилиши ва тупроқнинг шўрлиги туфайли камайиб кетган[4].

Сертук бузоқбош -*Halimocnemis lasiantha lljin*

Фарғона водийсига хос қисқариб бораётган камёб эндемик ўсимлик.

Буйи 25см, асосидан шохланувчи бир йиллик ўт.

Наманган, Фарғона вилоятлари: Фарғона водийсида тарқалган.

Уруғи орқали кўпаяди.

Чорва моллари истеъмол қилиши ва ўсимлик тарқалган ерларнинг ўзлаштирилиши оқибатида камайиб бормоқда[4].

Бачанцев тошбиюрғуни - *Nanophyton botschantzevi U.P.Pratov*

Ғарбий Тянь-Шанда жуда кичик жойда сақланиб қолган ниҳоятда камёб, реликт эндемик тур.

Бўйи 20-40см келадиган тиғиз ёстиқча ҳосил қилиб, ербағирлаб ўсувчи сершох бута.

Тошкент вилояти: денгиз сатҳидан 1600-2000 м баландликда Чотқол тизмаси (Нуракота Белдирсой)да тарқалган.

Уруғидан кўпаювчи ўсимлик.

Ўсимлик тарқалган жойларда чорва моллари учун ёзги ўтлоқ сифатида фойдаланилганлиги сабабли камайиб кетган[4].

Дробов шўраги - *Salsola drobovi Botsch*

Ғарбий Тянь – Шандаги ва Олой тизмасидаги камёб эндемик тур.

Бўйи 50-70 см келадиган ярим бута.

Фарғона вилояти: Фарғона вилояти ва Олой тизмасида тарқалган. Қозоғистон ва Қирғизистонда ҳам тарқалган.

Асосан уруғидан кўпаяди.

Ўсимликни кам уруғ бериши ва уруғидан яхши униб чиқмаслиги, шунингдек, у ўсган жойларда чорва моллари муттасил боқилиш туфайли сони қисқариб кетмоқда[4].

Титов шўраги - *Salsola titovi Botsch*

Помир – Олой ва Ғарбий Тянь-Шанга хос реликит, эндемик тур.

Бўйи 50 см га етадиган ярим бута.

Тошкент, Самарқанд вилоятлари: Ғарбий Тянь-Шанда-Чотқол ва Қурама тизмаларида, Помир-Олойда тарқалган.

Уруғидан кўпаяди.

Чорва моллари боқилишидан кўпроқ зарар кўради[4].

Хива шўраги - *Salsola chiwensisPopovrgan*

Ўзбекистоннинг шимолидаги реликт тур.

Бўйи 30-60 см, келадиган ярим бута.

Қорақалпоғистон: Устюрт ва Қизилқумда тарқалган. Туркманистонда ҳам учрайди.

Уруғидан кўпаяди.

Чорва моллари боқилиши, ҳайдаб ўтилиши натижасида камайиб бормоқда[4].

Тянь-Шань антохламиси - *Anthochlamis tianschanica lljin*

Фарғона водийсида тарқалган камёб эндемик тур.

Бир йиллик ўт ўсимлик, бўйи 30-90 см.

Фарғона ва Наманган вилоятлари: Ғарбий Тянь-Шань да тарқалган. Уруғлари орқали кўпаювчи ўсимлик.

Чорва боқилиши туфайли камайиб кетган[4].

Фарғона донашўри - *Camanthus ferganica lljin*

Фаҳона водийсида тарқалган камёб эндемик тур.

Бир йиллик ўт ўсимлик, бўйи 5-50 сантиметргача ўсади.

Наманган ва Фарғона вилоятлари: Фарғона водийсининг шарқий қисмида тарқалган.

Ерларнинг деҳқончилик қилиш учун ўзлаштирилиши туфайли қисқариб кетган[4].

Юқоридагиларга асосланиб айтишимиз мумкинки, Шўрадошлар оиласининг муҳофазага муҳтож ўсимлик турларини асосини ҳаётий шаклига кўра бир йиллик, ем-хашак ўсимликлар ва қисман ярим буталар ташкил этади.

Табиатга, ўсимликлар дунёсига нисбатан бeписанд муносабатда бўлишга чек қўйиш, табиат бойликларини муҳофаза қилиш ва кўпайтириш ҳаммамизнинг асосий бурчимиздир.

Келажакдаги мақсадимиз Айдар-Арнасой кўллар тизими худудида тарқалган биологик ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини янада ошириш, улардан оқилона фойдаланиш ҳамда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун ҳудудда тарқалган ўсимликларнинг биоэкологик хусусиятлари хамда мониторингини атрофлича таҳлил қилишдан иборат.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. П.С.Султонов Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш асослари, Мусиқа нашриёти. Т-2005й.
2. Атлас Ўзбекистон табиати ўсимликлари, Т -2011й. Шарқ нашриёти.
3. Э.Ҳамидов ва бошқалар, Ботаника Т-2013й.
4. Ўзбекистон Республикаси Қизил китоби,1 жилд: Ф.Ў.Ҳасановнинг умумий таҳрири остида. Т.: «ЧинорENK» экологик –ноширлик компанияси. - 000б. – Тит: в. ўзбек, рус ва инглиз тилларда. 2016 й.

TA’LIMIY GEYMIFIKATSIYA TUSHUNCHASI, TARIXI VA QO‘LLANILISHI

Xaitova Nazokat Fayzullayevna

PhD, Jizzax davlat pedagogika universiteti

Bugungi tezkorlik bilan rivojlanayotgan zamonaviy dunyoda har bir jabhada, shu jumladan, ta’limda ham, davr talablariga javob bera olish muhim. Bu borada

geymifikatsiya bilan shug‘ullanuvchi taniqli tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, ta'lim jarayonida geymifikatsiyadan foydalanish o‘quvchilarning ta’lim olishga bo‘lgan motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi va natijada ularning bilim ko‘rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu yondashuvning maqsadi – maktabning birinchi sinf o‘quvchilariga dars berish sifatini oshirish uchun ta’lim jarayonida geymifikatsiyadan vosita sifatida foydalangan holda bilimlarni o‘zlashtirishdir.

Asosan va qisman o‘yin, darsni geymifikatsiya qilish tushunchalari D.G.Mid, N.D.Ushinskiy, L.S.Vygotskiy, H.Xoagland, J.Kollarits, C.Gross, G.Spenser, F.Boytendik, E.L.Pokrovskiy, F.Shiller, F.Frebel, K.Buler, M.Lazors, G.P.Shchedrovitskiylarning asarlarida ko‘rib chiqilgan [3]. "O‘yin" tushunchasiga zamonaviy yondashuvlar E.Bern, I.Xuizing, A.Leontiev, D.Elkonin, I.Kon, S.Shmakov, P.Ershov asarlarida o‘z ifodasini topgan bo‘lsa, o‘yinlarni yaratish va rivojlantirishga oid tahlil hamda yondashuvlar T.Fullerton, Jessi Shell, Jeyn Makgonigal, Brendvayt, Raf Koster, Stiv Pig, Keti Salen, Erik Zimmerman, Skott Rojers, Ernes Adams, Kris Beytmen, Richard Boom, Devid Freeman, Kris Krouford, Richard Bartl, Devid Perri, Devid Parlett, Donald Norman. T.E.Paxomova, I.Kuryleva, L.P.Varenina, Erik Klopfer, Eli Karr-Chellman, Donald Klark, Maykl Barber, Li Sheldon, Kevin Verbax, Joel Li va Jessica Hammerlarning ilmiy tadqiqotlarida aks ettirilgan[4, 5].

Ta’limni geymifikatsiyalash amaliyoti qayerda yoki kim tomonidan muvaffaqiyatli amalga oshirilganligi haqida bilish istagi tug‘iladi. Shu sababli quyida ta'lim uchun geymifikatsiyadan foydalanadigan taniqli xizmatlar va jamoalar ro‘yxatini keltiramiz:

• World of Classcraft (WoC) – bu maktab o‘quvchilarining sinf va kompyuter o‘yinlari o‘rtasida tanlovi dilemmasini hal qilish uchun mo‘ljallangan sinf-dars tizimiga asoslangan o‘yin. World of Classcraft World of Warcraft kabi an'anaviy MMORPG-o‘yinlariga o‘xshaydi: o‘quvchilar topshiriqni muvaffaqiyatli bajarganda (masalan, savolga to‘g‘ri javob berish yoki sinfdoshlariga yordam berish), ular tajriba ballarini olishadi va o‘zlarining ballarini yoki maxsus qobiliyat ko‘tarishlari mumkin. WoC-da mahluqlar - uy vazifalari, bosslar bilan jangler – savol-javoblar va testlar bo‘lib, sinf xonasi - o‘rganish uchun motivatsiya hamda sinfdagi "eng yuqori darajadagi jangchi" bo‘lish istagini uyg‘otadigan o‘yin maydonidir [1].

• MinecraftEdu - Minecraft - bu onlayn simulyator bo‘lib, unda geymerlar o‘zlari xohlagan narsani bloklardan yaratishi va boshqa dunyodagi geymerlar bilan o‘zaro aloqada bo‘lishi mumkin. MinecraftEdu - o‘qitishda Minecraft-dan foydalanadigan o‘qituvchilar jamoasi. Bugungi kunga kelib ushbu o‘yin AQShning

1000 ga yaqin maktablari va Shvetsiyaning maktablari o‘quv dasturiga kiritilgan [1];

• Code School - dasturlashni o‘rgatish bo‘yicha kurslar [7];

• Motion Math Games – matematika bo‘yicha mobil o‘yinlar [10];

• Zombie-Based Learning [1] - o‘quv kursini qurish uchun zombi va o‘yin elementlari mavzusidan foydalanish. O‘zining o‘quvchilariga geografiyadan dars beradigan maktab o‘qituvchisi Devid Xanter tomonidan taklif qilingan an'anaviy darslik o‘yin elementlari mavjud bo‘lgan zombi grafikasi bilan almashtirilgan;

• Mathletics - maktablar uchun o‘yinlar va musobaqalar orqali bolalarni matematikaga jalb etishga qaratilgan dastur [8];

• LinguaLeo.ru - ingliz tilini o‘rganishning qiziqarli va samarali usuli [9];

• Foldit - Vashington universiteti O‘yin Fanlari Markazi tomonidan ishlab chiqilgan jumboqlarni yechishga qaratilgan onlayn o‘yin. O‘yinning mohiyati proteinlarni taxlashga qaratilgan [2];

• Radix - bu Massachusets Texnologiya Instituti o‘qituvchilari bilan yaratilgan ta'limiy o‘yin [6].

Xulosa qilib aytganda:

1. Xorijiy adabiyot va materiallarni o‘rganish natijasida Kevin Verbax, Sebastian Deringing, Jessi Shell, Erik Klopfer, Donald Klark, Maykl Barber, Li Sheldon o‘qitishda o‘yin texnologiyalaridan foydalanishni o‘rganishga hissa qo‘shganlar.

2. Geymifikatsiyani qo‘llashda chet el mualliflarining yondashuvlari ancha amaliy bo‘lib, ijobiy ta'sir ko‘rsatishga qaratilgan, shuningdek, asosiy xorijiy adabiyotlar geymifikatsiyaning paydo bo‘lishi bilan hamda uning ta'limga o‘tishi kuzatilishi bilan bog‘liq. Geymifikatsiyaning qo‘llanilishi maktab va maktabgacha ta'lim bilan cheklanib qolmasdan, balki universitet sharoitida ham yuqori samara berishi isbotlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. 5 лучших материалов о геймификации образования в 2013 году (2013). Теплица социальных технологий. URL: https://te-st.ru/2014/01/22/best-education-gamification-2013/.

2. The Science Behind Foldit. (2021). URL: http://fold.it/portal/info/science

3. Khaitova, Nazokat. "АМАЛИЙ ТОПШИРИҚЛАРНИ БАЖАРИШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН МОБИЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИГА АСОСЛАНГАН ЎҚИТИШ МЕТОДЛАРИ." *Архив Научных Публикаций JSPI* (2020).

4. Khaitova N. “WEB-ДИЗАЙН” ФАНИНИ МОБИЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШ //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.

5. Khaitova, Nazokat. "Создание и использование программ для обучения математических понятий." *Архив Научных Публикаций JSPI* (2020).

6. Образовательная игра Radix создана вместе с учителями. (2021). Newtonew. URL: https://newtonew.com/overview/obrazovatelnaja-igra-radix-sozdana-vmeste-s-uchiteljami.

7. Платформа Codeschool. (2021). URL: https://www.codeschool.com/

8. Платформа Mathletics. (2021). URL: http://www.mathletics.eu/
9. Сервер онлайн-образования Lingualeo. (2021). URL: http://lingualeo.com/ru
10. Сервис Motion math games. (2021). URL: http://motionmathgames.com/

МАКТАВGACHA ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА NAFAS MASHQLARI, YURISH TURLARI

Nargiza Mo'minova Sabitdjanovna
MTTDMQTMOI PhD,
Abdulazizova Madina Abdukaxxor qizi
2 kurs magistranti

Nafas mashqlari, yurish turlari va sakrashlar, oyoq va qorin mushaklarini, gavda va umurtqani, oyoq va tovon bo'g'inlari mushaklarini tarbiyalashga qaratilgan mashqlar, chaqqonlik va jasurlik hamda muvozanat sifatlarini rivojlantiruvchi mashqlar, quvnoq bolalarning harakatli o'yinlari.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy harakat turlarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. O'rgatishning ushbu bosqichida harakat malakalari va ko'nikmalari ko'lamining kengayishi, jismoniy fazilatlar (tezlik, chidamlilik, tezkorlik va boshqalar)ning rivojlanishi bilan bog'liq holda ham mashqlarni yaxlit, ham harakat texnikasi elementlarini alohida-alohida muvaffaqiyatliroq o'zlashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Besh-olti yoshli bolalarda o'z oldilariga qo'yilgan vazifalarni ongli tushunib yetish, vaziyatni baholash, o'z harakatlarini boshqara bilishga muayyan tayyorgarlik bo'ladi, shuning uchun, og'zaki ko'rsatma berish va tushuntirish yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarning harakat faoliyatida mustahkam bilim va ko'nikma shakllantirish mumkin bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim muassaslari uchun yaratilgan ta'lim-tarbiya dasturi, Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan Davlat talbalariga muvofiq barcha guruhda bolalar yurish, yugurish, muvozanat saqlash, sakrash, uloqtirish, tirmashib chiqishga o'rganib, uni takomillashtirib boradilar, sport o'yinlari: bastketbol, futbol, sport elementlari va hokazolarni egallaydilar.

Yurish va yugurish mashqlari. Yurish va yugurish mashqlarining vazifasi qo'l va oyoqlar harakatlanayotganda muvozanat yaxshi saqlagan holda yengil, erkin harakatlar qilishni o'rgatishdir. Bolalar katta maktabgacha yoshda bir yo'nalishda hamda bir me'yorda yurish va yugurish ko'nikmasini egallay biladilar.

Bolalar olti yoshga yetganda yugurishda uchish holatini egallab olgan bo'ladilar. Yurish va yugurishni takomillashtirish uchun oldingi guruhlarda

egallangan harakat malakalari asosida turli mashqlarni asta-sekin murakkablashtirib borishdan foydalaniladi.

Tarbiyachi katta guruhda yurish va yugurishni navbatma-navbat o‘rgatib boradi, bunda topshiriqlarni asta-sekin murakkablashtirib boradi hamda bajarilayotgan mashqning texnikasiga talablar qo‘yadi.

Masalan, tizzalarni baland ko‘tarib yurish mashqini o‘zlashtirib olishni anchagina qiyin desa bo‘ladi. Yurishning ushbu ko‘rinishida qadamlar qisqa harakatlar aniq, avvaliga oyoqning oldingi qismi uchi, so‘ngra oyoq to‘liq qo‘yiladi. Tizzalarni baland ko‘tarib yugurishda tizzadan bukilgan oyoq to‘g‘ri burchak darajasiga ko‘tariladi va yerga yumshoq qo‘yiladi, ammo oyoq uchi shahdam harakat bilan qo‘yiladi.

Keng erkin qadam bilan yurish va yugurish, harakat bir oz sekinlatilishi bilan harakterlanadi. Bunda qo‘l va oyoq odatdagidek o‘zaro muvofik, harakat qilib oldin oyoq tovoni qo‘yilib, uchiga o‘tiladi.

Tezkorlik sifatlarini rivojlantirish uchun tezlik bilan yugurish (20 m masofaga) taklif qilinsa, chaqqonlik va harakat muvofiqligini rivojlantirish uchun mokisimon yugurish beriladi va, nihoyat, chidamlilikni rivojlantirish uchun belgilangan masofaga sekin va o‘rtacha sur’atda 2.5 daqiqa davomida muntazam yugurish qo‘llaniladi.

Sakrash mashqlari. Katta maktabgacha yoshida sakrashga oid mashqlar anchagina ko‘payadi. Yerdan anchagina kuchli itarilish, ko‘lni shiddat bilan silkish, yuqoriga, uzunlikka va hokazolarga sakrashni bajarishning barcha bosqichlarida juda yaxshi harakat muvofiqligi kuzatiladi.

Katta guruh bolalari beriladigan yuklamalarni bemalol uddalaydilar, bu o‘rinda mashqlar miqdorini ham oshirish mumkin, biroq mashqlarning bajarilish sifatiga e’tiborni ko‘proq qaratish lozim. Joyida turib yoki oldinga siljib ikki oyoqda sakrashni takrorlash bilan birga yugurib kelib uzunlikka va balandlikka sakrash, kalta arg‘amchadan joyida turib uzunlikka sakrash ham o‘rgatilib boriladi.

Uloqtirish mashqlari. Olti yoshga qadam qo‘ygan bolalar harakatlarni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar, bu ularning turli topshiriqlarni o‘zlashtirib olishlariga yordam beradi: nishonga aniq tekkiza oladi, qo‘lini shiddat bilan harakatlantirib, to‘g‘ri dastlabki holatni egallab, to‘pni uzoqqa ota oladi. To‘p tashlab berishda, to‘pni olish va ilib olishda fazoda va vaqtda tashlab bera oladilar, uchib kelayotgan to‘pga tomon gavda holatini o‘zgartirib, qo‘llarini cho‘za oladilar, bular harakatlar muvofiqlashuvining anchagina takomillashganidan dalolat beradi.

Muvozanatni saqlash mashqlari. Ma’lumki muvozanat (uni saqlab turish va tutib turishga intilish) har qanday harakatlar uchun doimiy va zarur komponent

bo‘lib hisoblanadi. Katta maktabgacha yoshda muvozanat saqlashni turli tuman mashqlar vositasida takomillashtirib borish davom ettiriladi.

Muvozanat saqlash funksiyasining kechiqishi yoki yetarli rivojlanmasligi harakat aniqligiga, sur’atiga, me’yoriga ta’sir ko‘rsatadi. Ular natijalarining yaxshilanishi 5-6 yoshli bolalarda mushak tonusi muvofiqligining yetarli darajada yaxshi rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Katta guruhlarda muvozanat mashqlarini tayanchni toraytirilgan va kengaytirilgan holatda bajarish taklif etiladi. Bunda topshiriqlar turli narsalar bilan bajariladi. Muvozanatni saqlashni rivojlantirish mashqlarining barchasi bolalardan diqqatni bir joyga to‘plashni, diqqat-e’tiborni, irodaviy zo‘r berishni talab qiladi; shuning uchun mashqlarni o‘rtacha va sekin sur’atda tarbiyachining kuzatuvi ostida o‘tkazish va zarur hollarda ayrim bolalarga yordam berish hamda ularni asrabavaylash lozim .

Tirmashib chiqish mashqlari. Tirmashib chiqish mashqlari bajarilayotganda turli guruh mushaklari ishga solinadi. Katta guruhda topshiriqlar murakkablashtiriladi, ularni bajarish texnikasiga yuqoriroq talablar qo‘yila boshlaydi. Ilgari o‘rganib olingan mashqlar bilan bir qatorda, gimnastika devoriga sur’atni o‘zgartirgan holda chiqish, yonma-yon turgan devorchaning biridan ikkinchisiga oshib o‘tish hamda zinapoyalar orasidan o‘tish taklif qilinadi va boshqalar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimida bolalarga mo‘ljallangan asosiy gimnastika tarkibini asosiy harakatlar, umumrivojlantiruvchi va saflanish mashqlari tashkil etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy harakat turlarini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. O‘rgatishning ushbu bosqichida harakat malakalari va ko‘nikmalari ko‘lamining kengayishi, jismoniy fazilatlar (tezlik, chidamlilik, tezkorlik va boshqalar)ning rivojlanishi bilan bog‘liq holda ham mashqlarni yaxlit, ham harakat texnikasi elementlarini alohida-alohida muvaffaqiyatliroq o‘zlashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Besh-olti yoshli bolalarda o‘z oldilariga qo‘yilgan vazifalarni ongli tushunib yetish, vaziyatni baholash, o‘z harakatlarini boshqara bilishga muayyan tayyorgarlik bo‘ladi, shuning uchun, og‘zaki ko‘rsatma berish va tushuntirish yordamida maktabgacha yooshdagi bolalarning harakat faoliyatida mustahkam bilim va ko‘nikma shakllantirish mumkin bo‘ladi.

Maktabgacha ta’lim muassaslari uchun yaratilgan ta’lim-tarbiya dasturi, Mmktabgacha ta’limga qo‘yiladigan Davlat talbalariga muvofiq barcha guruhda bolalar yurish, yugurish, muvozanat saqlash, sakrash, uloqtirish, tirmashib chiqishga o‘rganib, uni takomillashtirib boradilar, sport o‘yinlari: bastketbol, futbol, sport elementlari va hokazolarni egallaydilar.

Yurish va yugurish mashqlari. Yurish va yugurish mashqlarining vazifasi qo‘l va oyoqlar harakatlanayotganda muvozanat yaxshi saqlagan holda yengil, erkin harakatlar qilishni o‘rgatishdir. Bolalar katta maktabgacha yoshda bir yo‘nalishda hamda bir me’yorda yurish va yugurish ko‘nikmasini egallay biladilar.

Bolalar olti yoshga yetganda yugurishda uchish holatini egallab olgan bo‘ladilar. Yurish va yugurishni takomillashtirish uchun oldingi guruhlarda egallangan harakat malakalari asosida turli mashqlarni asta-sekin murakkablashtirib borishdan foydalaniladi.

Tarbiyachi katta guruhda yurish va yugurishni navbatma-navbat o‘rgatib boradi, bunda topshiriqlarni asta-sekin murakkablashtirib boradi hamda bajarilayotgan mashqning texnikasiga talablar qo‘yadi.

Masalan, tizzalarni baland ko‘tarib yurish mashqini o‘zlashtirib olguncha qiyin desa bo‘ladi. Yurishning ushbu ko‘rinishida qadamlar qisqa harakatlar aniq, avvaliga oyoqning oldingi qismi uchi, so‘ngra oyoq to‘liq qo‘yiladi. Keng erkin qadam bilan yurish va yugurish, harakat bir oz sekinlatilishi bilan xarakterlanadi. Bunda qo‘l va oyoq odatdagidek o‘zaro muvofik, harakat qilib oldin oyoq tovoni qo‘yilib,uchiga o‘tiladi. Tezkorlik sifatlarini rivojlantirish uchun tezlik bilan yugurish (20 m masofaga) taklif qilinsa, chaqqonlik va harakat muvofiqligini rivojlantirish uchun mokisimon yugurish beriladi va, nihoyat, chidamlilikni rivojlantirish uchun belgilangan masofaga sekin va o‘rtacha sur’atda 2.5 daqiqa davomida muntazam yugurish qo‘llaniladi.

Sakrash mashqlari. Katta maktabgacha yoshida sakrashga oid mashqlar anchagina ko‘payadi. Yerdan anchagina kuchli itarilish, qo‘lni shiddat bilan silkish, yuqoriga, uzunlikka va hokazolarga sakrashni bajarishning barcha bosqichlarida juda yaxshi harakat muvofiqligi kuzatiladi.

Katta guruh bolalari beriladigan yuklamalarni bemalol uddalaydilar, bu o‘rinda mashqlar miqdorini ham oshirish mumkin, biroq mashqlarning bajarilish sifatiga e’tiborni ko‘proq qaratish lozim. Joyida turib yoki oldinga siljib ikki oyoqda sakrashni takrorlash bilan birga yugurib kelib uzunlikka va balandlikka sakrash, kalta arg‘amchadan joyida turib uzunlikka sakrash ham o‘rgatilib boriladi.

Uloqtirish mashqlari. Olti yoshga qadam qo‘ygan bolalar harakatlarni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar, bu ularning turli topshiriqlarni o‘zlashtirib olishlariga yordam beradi: nishonga aniq tekkiza oladi, qo‘lini shiddat bilan harakatlantirib, to‘g‘ri dastlabki holatni egallab, to‘pni uzoqqa ota oladi. To‘p tashlab berishda, to‘pni olish va ilib olishda fazoda va vaqtda tashlab bera oladilar, uchib kelayotgan to‘pga tomon gavda holatini o‘zgartirib, qo‘llarini cho‘za oladilar, bular harakatlar muvofiqlashuvining anchagina takomillashganidan dalolat beradi.

Muvozanatni saqlash mashqlari. Ma'lumki muvozanat (uni saqlab turish va tutib turishga intilish) har qanday harakatlar uchun doimiy va zarur komponet bo'lib hisoblanadi. Katta maktabgacha yoshda muvozanat saqlashni turli tuman mashqlar vositasida takomillashtirib borish davom ettiriladi.

Muvozanat saqlash funksiyasining kechiqishi yoki yetarli rivojlanmasligi harakat aniqligiga, sur'atiga, me'yoriga ta'sir ko'rsatadi. Ular natijalarining yaxshilanishi 5-6 yoshli bolalarda mushak tonusi muvofiqligining yetarli darajada yaxshi rivojlanishi bilan bog'liq bo'ladi.

Katta guruhlarda muvozanat mashqlarini tayanchni toraytirilgan va kengaytirilgan holatda bajarish taklif etiladi. Bunda topshiriqlar turli narsalar bilan bajariladi. Muvozanatni saqlashni rivojlantirish mashqlarining barchasi bolalardan diqqatni bir joyga to'plashni, diqqat- e'tiborni, irodaviy zo'r berishni talab qiladi; shuning uchun mashqlarni o'rtacha va sekin sur'atda tarbiyachining kuzatuvi ostida o'tkazish va zarur hollarda ayrim bolalarga yordam berish hamda ularni asrab-avaylash lozim .

Tirmashib chiqish mashqlari. Tirmashib chiqish mashqlari bajarilayotganda turli guruh mushaklari ishga solinadi. Katta guruhda topshiriqlar murakkablashtiriladi, ularni bajarish texnikasiga yuqoriroq talablar qo'yila boshlaydi. Ilgari o'rganib olingan mashqlar bilan bir qatorda, gimnastika devoriga sur'atni o'zgartirgan holda chiqish, yonma-yon turgan devorchaning biridan ikkinchisiga oshib o'tish hamda zinapoyalar orasidan o'tish taklif qilinadi va boshqalar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimida bolalarga mo'ljallangan asosiy gimnastika tarkibini asosiy harakatlar, umumrivojlantiruvchi va saflanish mashqlari tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Salomova R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. -T., 2014.
2. Maxkamdjonov K.M. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi -T.: Iqtisod-moliya, 2008.
3. Fayzullayeva M. va boshqalar. Sog' tanda-sog'lom aql. -T., 2014.
4. Usmonxo'jayev T. va boshqalar. 500 harakatli o'yinlar. -T.: Yangi asr avlodi, 2014
5. Djamilova N.N, Sharipova M.X "Jismoniy tarbiya" metodikasi moduli bo'yicha o'quv uslubiy qo'llanma –T.,2018

МОРФОНОЛОГИЯ ОТНАРЕЧНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

Зайнутдинова Махлиё Бобомуродовна
базовый докторант НУУз, Ташкент

Морфонологические характеристики служат важнейшим показателем такой грамматической единицы, как основа русского слова. Характеристика морфонологии наречия в словообразовательной системе русского языка представлена с учетом морфонологических видов отнаречных словообразовательных основ на разных ступенях гнезда.

Словообразовательное гнездо (СГ) **Здесь**

Первая ступень словообразования.

I . Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные: *зде́сь/зде́ш-н-ий* - чередование с\ш.

б) акцентные. Не представлены.

III. Комплексные СО. Не представлены.

IV.Нулевые СО. Не представлены.

Вторая ступень словообразования.

I. Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные. Не представлены.

б) акцентные. Не представлены.

III. Комплексные СО. Не представлены.

IV.Нулевые СО: *зде́шн(ий)/не-здешний; зде́шн(ий)/по-здешн-ему.*

ЗДЕСЬ	Явления	I ступень	II ступень
Линейные	усечение	-	-
	наращение	-	-
Нелинейные	альтернацион-ные	1	-
	акцентные	-	-
Комплексные	несколько явлений сразу	-	-

Нулевые	-	-	2

Словообразовательное гнездо (СГ) **Сюда**

Первая ступень словообразования.

I . Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные. Не представлены.

б) акцентные: *сюда΄/ до-сю΄да* - перемещение ударения; *сю΄да/ от-сю΄да* - перемещение ударения.

III. Комплексные СО: *сюда΄/ до-сю΄ль* - перемещение ударения + усечение –да

IV.Нулевые СО: *сюда΄/ туда΄-сюда΄.*

Вторая ступень словообразования.

I. Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные. Не представлены.

б) акцентные. Не представлены.

III. Комплексные СО. Не представлены.

IV.Нулевые СО: *досю΄ль/досю΄ль-щин-а; досю΄ль/досю΄ль-н-ый; отсю΄да/отсю΄д-ова.*

СЮДА	Явления	I ступень	II ступень
Линейные	усечение	-	-
	наращение	-	-
Нелинейные	альтернационные	-	-
	акцентные	2	-
Комплексные	несколько явлений сразу	1	-
Нулевые	-	1	3

Словообразовательное гнездо (СГ) **Так**

Первая ступень словообразования.

I . Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные. Не представлены.

б) акцентные: *та´к/так-óй – премещение ударения.*

III. Комплексные СО. Не представлены.

IV.Нулевые СО: *та´к/ так´-а-ть; та´к/та´к-то; та´к/ та´к-таки; та´к/ та´к-с; та´к/ тáк/же; та´к/та´к-ся´к.*

ТАК	Явления	I ступень
Линейные	усечение	-
	наращение	-
Нелинейные	альтернационные	-
	акцентные	2
Комплексные	несколько явлений сразу	-
Нулевые	-	6

Словообразовательное гнездо (СГ) **Там**

Первая ступень словообразования.

I . Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные. Не представлены.

б) акцентные. Не представлены.

III. Комплексные СО. Не представлены.

IV.Нулевые СО: *та´м/та´м-то; та´м/та´м-ошн(ий); та´м/ та´м-ся´м.*

Вторая ступень словообразования.

I . Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные. Не представлены.

б) акцентные. Не представлены.

III. Комплексные СО. Не представлены.

IV.Нулевые СО: *та´мошн(ий)/по- та´мошн-ему.*

ТАМ	Явления	I ступень	II ступень
Линейные	усечение	-	-
	наращение	-	-
Нелинейные	альтернационные	-	-
	акцентные	-	-
Комплексные	несколько явлений сразу	-	-
Нулевые	-	3	1

Словообразовательное гнездо (СГ) **Тогда**

Первая ступень словообразования.

I . Линейные СО.

а) с усечением основы. Не представлены.

б) с наращением основы. Не представлены.

II. Нелинейные СО.

а) альтернационные. Не представлены.

б) акцентные. Не представлены.

III. Комплексные СО. Не представлены.

IV.Нулевые СО: *тогда΄/ тогда΄-то; тогда΄/ тогда́-шн(ий.*

ТОГДА	Явления	I ступень
Линейные	усечение	-
	наращение	-
Нелинейные	альтернацион-ные	-
	акцентные	-
Комплексные	несколько явлений сразу	-
Нулевые	-	2

Как видим, отнаречное словообразование, в отличие от отыменного и отглагольного, является наименее продуктивным как в образовании новых слов, так и в проявлении морфонологических явлений. Обычно отнаречные гнезда ограничиваются двумя ступенями словообразования, на которых представлены немногочисленные производные. Несмотря на то, что морфонологические изменения в таких гнездах очень редки, тем не менее это не исключает их возможности. Отмечены единичные примеры консонантного чередования *с/ш* и усечение производящей основы. В исследуемых гнездах имеют место словообразоваетельные основы нулевого и комплексного морфонологических типов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. – М.: Русский язык, 1985. Т.1, Т.2.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA TAYYORLOV GURUH BOLALALARINI SAVODXONLIKKA O‘RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Kattaxo‘jayeva Shaxloxon Bohodirovna
Maktabgacha ta’lim tashkiloti direktor
mutaxassislarini qayta tayyorlash va
ularning malakasini oshirish instituti
Maktabgacha va musiqiy ta’lim
kafedra katta o‘qituvchisi

O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi” PQ-4312-son qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida” 802-son qarori davlat ta'lim standartiga muvofiq zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti-bu maktabgacha yoshdagi bolalarning uyg‘un rivojlanishiga hissa qo‘shadigan o‘quv jarayonining barcha ishtirokchilarining professional tarzda tashkil etilgan o‘zaro ta'siri aks etgan bo‘lib, bunda O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2019-yil 30-avgustdagi “Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglarining ish hujjatlari to‘g‘risida” 155-sonli buyrug‘i ijrosini ta’minlash, maktabgacha ta'lim tizimidagi takomillashtirilgan “ILK QADAM” davlat o‘quv dasturiga muvofiq, savodxonlikka o‘rgatish maktabgacha ta’lim tashkilotlarida katta va tayyorlov guruhlarida rejalashtirilganligi, bola shaxsiga yo’naltirilgan ta’lim va tarbiyalanuvchilarga kompetentsiyaviy bilim berish, tarbiyachi pedagoglarning kompetensiyalarini oshirish kabi masalalar asos bo‘la oladi. Davlat ta'lim standartiga muvofiq maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash ularni tayyorgarlik darajasi, sifati va layoqatini rivojlantirish, unda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "savodxonlik uchun zarur shart sharoit sifatida ovozli analitik va sintetik faollikni shakllantirish"vazifasi qo‘yilgan.

Bola rivojlanishining hozirgi holati bolaning axborot muhitiga juda erta va intensiv ravishda kirib kelishi bilan tavsiflanadi, shuning uchun ko‘plab o‘qituvchilar, tarbiyachi pedagoglar va ota-onalar maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlikka o‘rgatishning shart-sharoitlari asoslarini tubdan isloh qilish, kelajakda bolaning maktabda muvaffaqiyatli o‘qishining kaliti deb tushunadi.

Ta'lim holati maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik bo‘yicha o‘qitish muammosining yetarli darajada nazariy rivojlanishi, o‘zgaruvchan an'anaviy va noan'anaviy savodxonlik texnologiyalarining mavjudligi, ota-onalarning maktabgacha bolalik davrida bolalarni savodxonlikka o‘rgatishga bo‘lgan katta qiziqishi, bolalar bog‘chasida savodxonlikning turli shakllariga bo‘lgan talab (to‘garaklar, qo‘shimcha ta'lim xizmatlari) bilan tavsiflanadi.

Ko‘p jihatdan, bolalarning nutqini rivojlantirish, shu jumladan, savodxonlik muammosini hal qilishning muvaffaqiyati professional tarbiyachi pedagoglar tomonidan belgilanadi. Belaya, Doo faoliyatining sifati tarbiyachi pedagog ishining sifatiga, bolalar bilan ishlashning yangi shakllari va usullarini ijodiy izlash uchun rahbar tomonidan yaratilgan sharoitlarga, tarbiyachi pedagoglar faoliyati natijalarini ob'ektiv baholashga bog‘liq bo‘lib, nazariy jihatdan ularning kasbiy mahorati ya’ni kompetensiyasiga tayanadi.Kasbiy kompetentsiya adabiyotlarda

ma'lum bir faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, qobiliyat, mutaxassisning shaxsini shakllantirish darajasi sifatida qaraladi. Ma'lumki, kompetentsiya mutaxassisning shaxsiy bilim ko‘nikmasi bo‘lgan, ya'ni tegishli bilim va shaxsiy tajribaga ega bo‘lgan masalalar, muammolar va vazifalar doirasi majmui hisoblanadi. Kompetentsiya sub'ektning muayyan muammolarni hal qilish uchun ichki va tashqi resurslarni samarali tashkil etishga tayyorligida ifodalanadi.Tarbiyachilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi zarur va maktabgacha ta’lim tashkilotning uslubiy ish tizimi bilan ta'minlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda ta’lim-tarbiyaning ijtimoiy hayot bilan uyg‘unligini ta’minlash prinsipiga qat’iy amal qilish kerak. Bola rivojiga individual yondashuv, savodga o‘gatish mezonlari, shaxsiyatini hurmat qilish, uning manfaatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish ta'limni rivojlantirish manbai sifatida uslubiy ishlar ko‘plab tadqiqotchilar va metodistlarning e'tiborini tortadi. Adabiyotlarda uslubiy ishlarni tashkil etish va ishlash masalalari, ta'lim muammolarini hal qilish yo‘llari muhokama qilinadi uning ijro sifatining oshishini nazorat qilinadi. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik sohasida tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirish usullaridan biri, kurslarda o‘qitish va o‘z-o‘zini o‘qitish bilan bir qatorda maktabgacha ta'lim muassasasida uslubiy ish bo‘lishi mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasasida uslubiy ishlar pedagog kadrlar malakasini oshirishning yaxlit umumdavlat tizimida muhim bo‘g‘in hisoblanadi.

Tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik bo‘yicha o‘qitish muammosini hal qilishga kasbiy tayyorgarligi darajasini aniqlash uchun "501-sonli MTT” asosida tarbiyachilar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. Javoblarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, barcha tarbiyachilar bolalarni maktabgacha yoshda savodxonlikka o‘rgatish zarur deb hisoblashadi. So‘rovda qatnashgan tarbiyachilarning aksariyati maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik bo‘yicha o‘qitishning zamonaviy usullari to‘g‘risida ma'lumotga juda muhtoj, shuningdek, ushbu muammoni hal qilishga amaliy tayyorgarlikka ega emaslar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik bo‘yicha ishlarni takomillashtirish usullaridan biri bu bolalar bog‘chasida uslubiy ish tizimida savodxonlik masalalarida tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirishdir. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, tarbiyachilarning kasbiy darajasini oshirishga qiziqishi uchun kasbiy mahoratni oshirish uchun bunday sharoitlarni yaratish muhimdir.

Savodxonlik sohasidagi maktabgacha ta’lim tashkilotida uslubiy ishlarning maqsadi pedagogning kasbiy mahoratini shakllantirish uchun maqbul sharoitlarni yaratishdir.

Uslubiy tizimning ishlashi quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- savodxonlik sohasidagi tarbiyachilarning kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirish;

- zamonaviy texnologiyalar asosida pedagogning kasbiy mahoratini oshirish jarayonini takomillashtirish;

- tarbiyachilarning kasbiy kompetentsiyasi holatini tahlil qilish;

- uslubiy jarayonning samaradorligini tahlil qilish.

Uslubiy ishlarni tashkil etishning turli shakllari mavjud: frontal, guruhli, individual (treninglar, seminarlar, davra suhbatlari, konsultatsiyalar, ustozlik, seminarlar, pedagogik va uslubiy metodlar, uslubiy g‘oyalar festivali, biznes o‘yinlari, konferentsiyalar, o‘z-o‘zini tarbiyalash, ijodiy guruhlar va boshqalar).

Uslubiy ishlarni optimallashtirish maqsadida o‘qituvchilarning savodxonlik sohasidagi kasbiy darajasini oshirishni uzoq muddatli rejalashtirish ishlab chiqilgan bo‘lib pedagoglarning nazariy va amaliy faoliyatining turli shakllarining maqbul tanlangan nisbati maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlikka o‘qitish muammosi bo‘yicha qo‘yilgan vazifalarni iloji boricha samarali amalga oshirishga imkon beradi.Pedagogik kengash uslubiy ishlarning shakllaridan biri bo‘lib, unda tarbiyachilarning savodxonlik, o‘zini takomillashtirish va kasbiy mahoratini oshirish sohasidagi xabardorligi masalalari hal qilinadi. Pedagogik kengash doirasida ham nazariy, ham amaliy masalalar ko‘rib chiqiladi, bu erda tarbiyachilar nazariy xabarlar, tajriba almashish bo‘yicha nutqlarni taqdim etadilar.

Konsultatsiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik bo‘yicha o‘qitishning muhim jihatlariga e'tibor berishga imkon beradi. Maslahatlashuvga oldindan tayyorgarlik maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlikka o‘rgatishning zamonaviy yondashuvlarini aks ettiruvchi adabiyotlarni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha ta'lim muassasasida muammoning nazariy va amaliy jihatlarini, masalan, "maktabgacha yoshdagi bolalarda fonemik eshitishning rivojlanishi", "fonemik idrok – bolalarni savodxonlikka tayyorlashda ovozli tahlilning asosi sifatida", "nutq markazini tashkil etish"kabi maslahatlar mavjud. Uslubiy soatni o‘tkazish tarbiyachilarning ma'lum bir mavzu bo‘yicha bilimlarini aniqlashtirishga, ilmlarini kengaytirishga, savodxonlik sohasidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Uslubiy ishlarning an'anaviy shakllari nafaqat tayyor bilimlarni taqdim etish va ularni ko‘paytirishga, balki faoliyat jarayonida pedagog tarbiyachilar tomonidan bilimlarni mustaqil ravishda o‘zlashtirishga qaratilgan jarayon bo‘lib, bunda ular qotib qolgan bilim ko‘nikma malakalarini yangilari bilan almashtiriladi.

Pedagog tarbiyachilarning kasbiy darajasini oshirishning samarali shakli bu uslubiy festival bo‘lib, uning doirasida uslubiy ko‘rgazma tashkil etiladi, unda maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik bo‘yicha uslubiy ishlanmalar (senariylar, referatlar) va muallifning didaktik qo‘llanmalari (namoyish va

tarqatma materiallar, ish daftarlari va boshqalar) taqdim etilishi mumkin. Festivalni tashkil etish nafaqat pedagogik faoliyatning yakuniy natijalarini, balki izlanishlarning jonli jarayonini, savodxonlik muammolarini hal qilishda qiyinchiliklarni engib o‘tishga imkon beradi.Savodxonlik sohasidagi pedagogik mahoratning o‘sishiga "yosh tarbiyachi maktabi" tashkiloti yordam beradi, uning doirasida tarbiyachilar ilg‘or tajribalar bilan tanishadilar, mashg‘ulotlarning qisqacha mazmunini ishlab chiqadilar va o‘z faoliyatini tahlil qiladilar. "Yosh tarbiyachi maktabi" mashg‘ulotlarida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalalaridan tashqari, tarbiyachining nutq madaniyati masalalari ham ko‘rib chiqiladi, nutq ustaxonalari o‘tkaziladi.Ijodiy guruh faoliyati tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirishga, ularning ijodiy salohiyatini oshirishga, o‘quv jarayoni sifatini oshirishga yordam beradi. Ijodiy guruh jamoasi didaktik qo‘llanmalar, nutq o‘yinlarining kartotekalari, eslatmalar, tavsiyalar, o‘qituvchilar, bolalar va ularning ota-onalarining savodxonlik bo‘yicha o‘zaro munosabatlari tizimini ishlab chiqmoqda. Tarbiyachi bolalarni mashg‘ulotlarga jalb etib, qiziqtira olsa, ularda narsalar, predmetlar, voqea-hodisalarni ko‘proq o‘rganish ehtiyoji vujudga keladi. Bu jihatdan maktabgacha ta’lim tashkilotida tashkil etiladigan turli to‘garaklar, bayram kechalari, ertaliklar alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyaviy ishlarning bolalar ilgari o‘zlashtirgan bilimlari, odatlari hamda egallagan hayotiy tajribalariga tayanib olib borilishi zarurligi talabalarga uqtiriladi. Ular shu asosda bolalarga ko‘rsatadigan pedagogik ta’sirning murakkab shakllarini o‘zlashtiradilar, ilgari o‘zlashtirilgan bilimlari, xulq-atvor mezoni va qoidalari bilan yangi o‘zlashtirayotganlarini uyg‘unlashtiradilar. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagogik jarayonlarini boshqarish murakkab pedagogik vazifa hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning yosh xususiyatlari hamda individual farqlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’lim jarayonini tashkil etishning mazmuni, usul va metodlari har bir guruh tarbiyalanuvchilarining o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu belgilar bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o‘zgaradi.

Shunday qilib, pedagogik kompetentsiyani oshirish bo‘yicha uslubiy ishlarni tashkil etish maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlik sohasida tarbiyachilarning malakasini oshirish uchun zarur shartdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagog-tarbiyachilari ta’lim-tarbiyaviy faoliyati mazmunini tanlashda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi zarur. E'tibor bering, tarbiyachilar bilan bolalarning savodxonligini oshirish bo‘yicha kasbiy kompetentsiyani oshirish bo‘yicha ishlar o‘quv jarayonining yaxlitligini to‘liq ta'minlashga imkon beradi va bolaning har tomonlama, to‘liq rivojlanishini kafolatlaydi, unda zamonaviy jamiyatning yosh imkoniyatlari va talablariga javob

beradigan universal qobiliyatlarni shakllantiradi va shu bilan barcha bolalar uchun rivojlanishning teng boshlanishini maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. PQ-4312-sonli qaror. 2019-yil 8-may.
2. O‘zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risidagi Qonuni 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi (такомиллаштирилган қайта нашр) – T.:2022
4. Maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini mavzuli rejalashtirish (maktabga tayyorlov guruh). T.:2018
5. “Ilm yo‘li” variativ dastur 6 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash. T.: 2019
6. “Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim asosida ta’lim jarayonini rejalashtirish”, Shin A.V., Mirziyoeva Sh.Sh., Grosheva I.V., Mikailova U.T., Suleymanova Yu.T., Daukaeva A.G., Vlasova Ye.N., Galimova E.F., metodik qo‘llanma, T – 2020
7. N.Sh.Abdullaeva, “Maktabgacha ta’limni variativ yondashuv asosida takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslari” – T.:2020

UILYAM FOLKNERNING EMILIGA ATIRGUL HIKOYASI TAHLILI

Safarova Fotima Ne’matulla qizi
JDPU Xorijiy tillar fakulteti
“Ingliz tili amaliy kursi” kafedrasi o‘qituvchisi

Uilyam Folkner Janub tarixida drama, pafos va murakkab hazil uchun ulkan salohiyatni boshqa jiddiy yozuvchilar ko‘rmasdan oldin ko‘rish tasavvuriga ega bo‘lgan shaxs sifatida gavdalanadi. U shu kabi materiallardan foydalanish hamda bu jarayonda boshqalarga undan qanday foydalanishni taklif qilish, u shuningdek, XX asrda Amerika Qo‘shma Shtatlarining eng yaxshi adabiyotining ko‘p qismini yaratgan Janubiy Uyg‘onish davrining adabiy yutug‘ini keltirib chiqargan. U “Janubiy tarix” fojiasini yozar ekan, u o‘zining tarixiy nuqtayi nazari bilan o‘ziga xos nuqtayi nazarni tasvirlab berdi, bu esa mintaqani o‘zining umuminsoniy zodagonlik va keng tarqalgan aristokratiyaga ega ekanligi haqidagi mashhur tushunchadan xalos qildi va u ko‘pincha ideallashtirilgan va karikaturaga tushirilgan aholini qo‘shiqlar, filmlar va fantastika orqali real tasvirlab berdi. [1] Folkner yolg‘on idealizatsiyalarni yo‘q qilishda ko‘pincha stereotiplarni buzib ko‘rsatdi va ularni uch o‘lchovli hayotga olib kelish uchun ularni biroz grotesk qildi; va u janubning siyosiy va ijtimoiy farazlarida uning deyarli muqarrar vayron bo‘lish alomatini ko‘rsatishga harakat qildi - birinchi navbatda urush orqali,

so‘ngra tijorat pragmatizmi va taraqqiyotga bo‘lgan kalta ko‘rinishga asoslangan makkor yangi ijtimoiy tuzum orqali. Shu ma'noda, Yangi Janubiy Amerikaning asosiy oqimi bilan juda ko‘p umumiyliklarga ega.[2]

Folknerning mavzulari ko‘pincha o‘quvchini ma'ruzachini, vaqtni va hatto hikoya mavzusini aniqlashga undaydigan uzoq va qiyin jumlalari bilan ajralib turadigan barokko uslubida uzatiladi. Folkner ong oqimining ichki monologlaridan ancha foydalanadi va uning tez-tez vaqt o‘zaro bog‘lanishi uning o‘tmish va hozirgi zamon inson ruhiyatida chambarchas bog‘langanligiga ishonchini mustahkamlaydi. Tez-tez antologiyaga kiritilgan va tahlil qilinadigan "Emiliga atirgul" Folknerning eng mashhur hikoyasidir. Sirli, shubhali va makabre elementlari tufayli u mashhur e'tirozga sazovor bo‘ldi. Keksa janubiy Belle Emili Grierson uni rad etgan sevgilisini o‘ldirishi va bir necha yil davomida uning chirigan tanasi yonida uxlashi - bu hikoyaning eng shov-shuvli tomoni. Folknerning jiddiy o‘quvchisi uchun qiziqroq bo‘lgan narsa Emili Grierson va u bilan kurashishga urinayotgan shahar aholisining ikki avlodi - biri eski gvardiya, ikkinchisi "zamonaviy g‘oyalar" bilan yangi avlod o‘rtasidagi o‘zaro ta'sirdir.[3]

Hikoyaning dastlabki paragraflari o‘quvchiga Miss Emili vafot etganida, uning dafn marosimiga butun shahar kelganligini aytadi." Emilining o‘limiga qadar asosan o‘zidan yoshroq avlod bo‘lgan shahar aholisi uni hech qachon o‘z jamoalariga qo‘sha olmadilar. Ular uchun ham, otalari uchun ham u janubiy ayollikning qadimgi idealining timsolidir - garchi keyingi yillarda u semirib ketgan, shishgan va xamirdek oqarib ketgan bo‘lsa ham. Polkovnik Sartoris merligi ostidagi keksa avlod vakillari (“birorta negr ayol ko‘chada fartuksiz ko‘rinmasligi to‘g‘risida qaror qabul qilgan”) miss Emilini soliqlardan ozod qildi va bolalarini uning chinni bo‘yash darslariga yubordi. "Ularni yakshanba kuni yigirma besh sentlik bir parcha bilan cherkovga yuborishgan." [4] Biroq, yangi avlod otalarining miss Emili bilan turar joyidan mamnun emas; unga soliq solishga harakat qiladi va u endi bolalarini uning darslariga yubormaydi. Miss Emili o‘z yo‘lida eski soqchilar tomonidan rag‘batlantirildi; u shahar solig‘ini to‘lashdan bosh tortadi va yangi avlod vakillariga o‘n yil davomida vafot etgan "polkovnik Sartorisni ko‘rishni" aytadi. Shahar Emili bilan shug‘ullana olmaydi; u uni "aqldan ozgan" deb ataydi va xuddi shu tarzda uni o‘tmishdagi ayollik idealining timsoli sifatida ko‘radi. U o‘z uyida qora tanli xizmatkori bilan yolg‘iz yashab, yolg‘iz bo‘lib qoladi; va o‘zining imtiyoz va jazosizlik da'vosida, u uchinchi avlodga tashrif buyuradigan ota-bobolarining qadriyatlari va gunohlari haqida shaharga eslatib turadi.[5]

Miss Emili haqida faqat janubdagi antebellum o‘tmishining dekadent va buzuq yodgorligi deb o‘ylash albatta yaxshi. Haqiqatan ham, hikoya ko‘pincha shunday o‘qilgan. Biroq, bunday toza talqin hikoyadagi vaqt elementi tomonidan

mag‘lub bo‘lib tuyuladi. Emili 1870-yillarning arxitektura uslubida spiral va gumbaz bilan qoplangan uyda, sanoat va tijorat rivojlanishi tufayli o‘zgargan nafis ko‘chada yashaydi.[6] Fuqarolar urushi (1861-1865) davridagi shafqatsiz shahar otalari uning dafn marosimiga chang bosgan kiyimlarida kelishgan va hatto u aniq o‘z avlodlaridan ekanligiga va u yoshligida u bilan raqsga tushgan Emili ekanligiga ishonishgan. U buzilgan irqchilik madaniyatidan qolgan yodgorlik sifatida saqlanib qolmadi. Buning o‘rniga u o‘sha madaniyatning mag‘lubiyatga uchragan a'zolari tomonidan yaratilgan bo‘lib, ular o‘zlari yo‘qotgan dunyoni, asosan ularning tasavvurlarida mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan dunyoni orzu qilishda davom etgan, ammo yangi avlodning barcha zamonaviy g‘oyalariga qaramay, shu qadar mustahkam tushunchalarki, uni boshqarishga inson ojizdir. O‘quvchiga aytilishicha, shahar uzoq vaqtdan beri Emili va uning o‘lgan otasini tablo, miss Emili ro‘lida oq rangdagi nozik figura, otasi oldinga siluet, orqasi unga qaragan va qamchini ushlab turgan holda tasvirlangan.Ularning ikkalasi old eshikning orqa tomoniga o‘ralgan. Yigirmanchi asrning yangi avlodi Eski Janub haqida ma'lum mashhur g‘oyalarni qabul qilgani aniq. Ushbu "ko‘rinish" plantatsiya kunlarida o‘rnatilgan har qanday romantik romanlar uchun chang ko‘ylagi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. [7]

Shunday qilib, ikki avlod haqiqiy Emiliga e'tibor bermaslik va Emili haqidagi afsonani yo‘qolgan yoshdan janubiy ayollik namunasi sifatida yaratish va saqlab qolishda sherik bo‘lib, xuddi shahar amirlari - "uch oq soqol va bir yosh yigit, yuksalishning a'zosi ya’ni avlodi” sifatida qarashadi. [8] Ular Emilining dahshatli jinoyatini yashirish uchun til biriktirishdi. Emilining chirigan sevgilisi Gomer Barronning jasadining hidi shunchalik kuchli bo‘lib, shahar uni e'tiborsiz qoldirib bo‘lmasdi, oqsoqollar Emilining yaqinda mishyak sotib olganini bilishsa ham, kechasi uning uyiga yashirincha ohak sepdilar. dorixona va Barron g‘oyib bo‘lgan. Va hid yo‘qolgach, shaharning bu boradagi tashvishlari ham yo‘qoldi. Keksa qo‘riqchi o‘zi aylantirgan tushning dahshatli mohiyatiga chiday olmaydi va qabul qilishni xohlamaydi. Yangi avlod, eskilarning ta'siri ostida, o‘tmishdagi yukni ixtiyoriy ravishda qabul qiladi, lekin keyin uni Emili Grierson bo‘lgan "qora kiyimdagi semiz ayol" (haddan tashqari muloyim) ni yashiradigan romantik shaklga aylantiradi. [9]

Demak, hikoya qullik davriga xos bo‘lgan sharaf va shon-shuhrat haqidagi go‘zal so‘zlar bilan yoritilgan dahshatli qadriyatlar kodini meros qilib olgan Janubiy postbellum haqidagi sharhlardan iborat. O‘sha postbellum Janubiy o‘z o‘tmishining yoqimsiz elementlariga e'tibor bermaslikni o‘rganadi, yolg‘iz va qotil Emiliga e'tibor bermaslik va romantik "tablo" ni qadrlash orqali. Biroq, bu murakkab masala. Yangi avlod - eski Konfederatsiyalar ularni qo‘llab-quvvatlagan deb hisoblagan nominal sharaf, jasorat va odob-axloq kodeksidan chiqarib

tashlangan va "ulug'li" Qadimgi Janubning qullik tizimidan olinadigan imtiyozlardan mahrum bo'lgan avlod - ko'radi.[10] Griersonlar "yuqori va qudratli" sifatida o'zlarini "haqiqatda bo'lgan narsalari uchun biroz balandroq" tutdilar. Pragmatik va kichik fikrli yangi avlod, asosan, paxta tozalash zavodlari va garajlar bilan qoplangan manzarani meros qilib oldi. Miss Emili Grierson, imtiyozli shaxs sifatida va keksa avlod mag'lubiyatida nimadan mahrum bo'lganligini eslatuvchi sifatida, u turmushga chiqmaganida, "oqlangan" xayrixoh yangi avlodning ongida nayrangdir. U otasidan chirigan uydan boshqa hech narsa meros qilib olmagan degan mish-mishni eshitib, xursand bo'ladi: "Nihoyat, Miss Emiliga achinishlari mumkin edi." Ko'zdan g'oyib bo'lgan, qashshoq, "aqldan ozgan" va qadimgi janubning yo'qolgan merosidan ham mahrum bo'lgan Miss Emili oq rangdagi xayoliy qahramon sifatida qayta yaratilishi mumkin, bu fonning bir qismi mashhur qahramon, uning otasi. uning qamchi — yuzsiz siluet, shafqatsiz va qudratli, mulkdan mahrum bo'lgan avlod o'ziniki deb da'vo qilishi mumkin bo'lgan "ajdod"[11].

Ota va qizning qarindoshlik qiyofasi Yangi Janubning buzuq tabiatidan dalolat beradi, bu eski janubning buzuq tabiati bilan bir qatorda Folknerchilarning sevimli tashvishiga aylanadi. To'g'ri, uning yuzidagi "tablo" romantik romanning muqovasiga o'xshab ko'rinadi va shu ma'noda u shunchaki tarixning mashhur tasviridek tuyuladi. Ammo ota va qizni dahshatli sahnada tartibga soluvchi shaharliklar. Aynan yangi avlod erkaklari Emilining o'lgan otasining o'ziga xos xususiyatlarini jadval yaratishda qorayib, qorong'u erkak bo'shlig'ini qoldiradilar (mister Griersonnikidan ko'ra ko'proq brigadir Gomer Barron qiyofasida taxmin qilish mumkin). ular o'zlarini ulug'vor asrning ustalari sifatida, aqlli qahramon orqa fonda susayib borayotgan kuchli qahramonlar sifatida orzu qilishlari mumkin. Yangi avlodda mag'lubiyatga uchragan, sanoatlashgan janubda omon qolish zarurati tug'ilgan "zamonaviy g'oyalar" mavjud ammo Emili Griersonga bo'lgan munosabatida u otalarning eski dekadent qadriyatlari qay darajada o'tganligini ochib beradi.

Hikoyachi, shaharliklardan biri ishonchsizligini isbotladi. Garchi Emili "an'ana, burch, g'amxo'rlik kabi ko'rinsada, "Irsiy burch" deb nomlangan o'tmish qoldig'i, uning davri va u bilan bog'liq bo'lgan tarixiy vaqt o'rtasidagi tafovutga qaramay, mo''jizaviy tarzda paydo bo'lgan, hikoyachi beixtiyor masalaning haqiqatini ochib beradi. Miss Emili qotilning paydo bo'lishiga nafaqat imkon beradigan, balki ularni o'z jinoyatini yashirishga va uni o'zlarining eng tubsiz orzulari bilan qo'shishi mumkin bo'lgan jadvalga kiritishga olib keladigan istaklar va noto'g'ri qadriyatlar uchun aybdor. Bularning barchasida qarindoshlik, qadriyatlarning o'zaro nosog'om bog'liqligi mavjud bo'lib, bu har bir avlodga o'zining kim bo'lishni xohlash haqidagi g'oyalarini saqlab qolish jarayonida

jirkanch harakatlar qilishiga imkon beradi. To‘g‘ri, Emili "yiqilgan yodgorlik" ammo hikoyachining aniq ta'riflab bera olmagani shuki, yodgorlik nafaqat uning oilasining tarixiy ulug‘vorligi, balki uni o‘z maqsadlari uchun talqin etuvchi mulkdan mahrum bo‘lgan avlodlar tomonidan o‘rnatilgan. Yodgorlik shahardagi axloqiy evolyutsiya tufayli emas, balki o‘lim bilan ag‘darildi. Hikoyachi ma'lum darajada Emiliga "o‘zining" rahm-shafqati va shahar uni aqldan ozdirib, unga yomon munosabatda bo‘lganligini tan olish bilan qutqariladi.

Emilining o‘ziga kelsak, u o‘z qo‘shnilarining eng yomon elementlarini ifodalaydi, ular o‘zlarining haddan tashqari xulosalariga kelishadi. Qullarning antebellum xo‘jayinlari o‘zlarining odamlarga ega bo‘lishlariga ishonishlariga imkon beradigan qudratga ega bo‘lishlari kabi, Miss Emili ham shunday taxmin qiladi. Tirik, Gomer Barron - autsayder, yanki, rangpar shaharchadagi qiziq hayotiy - Miss Emili nazorati ostida emas. O‘lgan bo‘lsa-da, u unga egalik qilishi mumkin, uning jasadini kuyovdek kiyinishi mumkin, uning yonida uxlashi mumkin, ehtimol har kecha kamida sochlari oqarib ketguncha. Yangi avlod o‘z tarixi va o‘zi haqidagi noxush haqiqatlarga ko‘r bo‘lganidek, Emili ham aldanib qolishi mumkin. Uch kundan beri vafot etgan otasi o‘lmagan deb e'lon qilinadi va u uni dafn etishdan bosh tortadi. Emili nafaqat polkovnik Sartorisning irqchilik davrining tanazzulini, balki "zamonaviy" avlodning o‘sha davrdan foydalanishining tanazzulini ham ifodalaydi. Shunday qilib, ko‘pincha Folknerning arvoh hikoyasi sifatida e'tibordan chetda qoladigan "Emiliga atirgul" Folkner asarlarida takrorlanadigan motivning aniq ifodasi ekanligini isbotlaydi, shuningdek hozirgi va o‘tmish o‘rtasidagi bog‘liqliklarning murakkabligini ham yoritib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Fargnoli, A. Nicholas, and Michael Golay. William Faulkner A to Z: The Essential Reference to His Life and Work. New York: Facts on File, 2001.
2. Ferguson, James. Faulkner’s Short Fiction. Knoxville: University of Tennessee Press, 1991.
3. Ford, Marilyn Claire. “Narrative Legerdemain: Evoking Sarty’s Future in ‘Barn Burning.’” The Mississippi Quarterly 51 (Summer, 1998): 527-540.
4. Gray, Richard. The Life of William Faulkner: A Critical Biography. Oxford, England: Blackwell, 1994.
5. Inge, M. Thomas, ed. Conversations with William Faulkner. Jackson: University Press of Mississippi, 1999.
6. Jones, Diane Brown. A Reader’s Guide to the Short Stories of William Faulkner. New York: G. K. Hall, 1994.
7. May, Charles E., ed. Masterplots II: Short Story Series, Revised Edition. 8 vols. Pasadena, Calif.: Salem Press, 2004.
8. Minter, David. William Faulkner: His Life and Work. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980.
9. The Mississippi Quarterly 50 (Summer, 1997).

10. Singal, Daniel J.William Faulkner: The Making of a Modernist. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997.
11. Wagner-Martin, Linda. New Essays on "Go Down, Moses." New York: Cambridge University Press, 1996.

MATEMATIKANI O'QITISHDA MANTIQIY MASALALARNING O'RNI

Ummatova Maxbubaxon Axmedovna
Qo'qon DPI matematika kafedrasi katta o'qituvchisi
Ibrohimova Hurriyatxon Islomjon qizi
Qo'qon DPI magistranti

Bugungi kunda umumiy o'rta ta`lim maktablari o'qituvchilarining aksariyati, hattoki, birmuncha tajribaga ega bo'lganlari ham, yuqori sinf matematika darsligiga qo'shilgan matematik mantiq bo'limiga oid mavzularni o'qitish bilan bog'liq savollar va muammolarga duch kelishmoqda.

Shu muammolarga qisman bo'lsa-da javob berish va bitiruvchilar raqobatbardoshligini ta`minlash maqsadida matematikani o'qitishda mantiqiy testlarning o'rni haqida fikrlashishga jazm qildik.

Mantiq olamdagi qonuniy, zaruriy bog'lanish va aloqalar, tartib va izchillik, tafakkurning ichki aloqadorligi, tadrijiy fikrlanishi, turli qarashlar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlarni o'z ichiga olgan bo'lib, insonni hech bir narsaga befarq bo'lmay, sinchkov qarashga, har bir voqea-hodisaga xolis baho berishga, shu yo'l bilan muntazam va izchil fikr yuritish va har qanday oqilona fikrni isbotlay bilishga o'rgatadi. Mantiq ilmi qonun-qoidalarini atroflicha o'rganish va mustaqil fikr yuritish qobiliyatini rivojlantirish orqali amaliy hayot uchun kerakli xulosalar chiqarish, davr ruhini anglash, voqea-hodisalarni haqqoniy tahlil qilish oson kechadi.

Mantiqiy fikrlash – insonning aniq dalillarni kuzatib, umumiy xulosa chiqarishga intilish, voqea-hodisalarning sabablarini aniqlash va kelajakni oldindan ko'ra bilishdan boshlanadi.

Mantiqiy fikrlash jarayonlari quyidagicha kechadi:

1. Avvalo hal etilishi lozim bo'lgan muammo aniqlab olinadi. CHunki muammo bo'lmasa odam hech narsa haqida o'ylamaydi. Hal etilishi lozim bo'lgan masalani yechish uchun uning mohiyatini to'la tushunish, masala shartlarini tahlil qilish, nima berilgan va nimani topish kerakligi haqida mulohaza yuritiladi.

2. Masalani yechish uchun zarur bo'lgan bilimlar (qoida, dalil, qonun, teorema, tahrif) ishga solinadi.

3. Gipoteza, ya`ni taxminlar o‘rtaga tashlanadi, taxminlardan eng to‘g‘risi tanlab olinadi.

4. Masala yechiladi, natija tekshiriladi.

Fikrlash masalalarini yechish, mulohaza yuritish orqali talabalar dunyoqarashida o‘ziga xos xususiyatlar takomillashadi, ya`ni fikrning chuqurligi, kengligi, o‘tkirligi, tanqidiyligi, fikrlash tezligi va mustaqilligi muhim ahamiyatga egadir.

Aql-farosat murakkab nazariy va amaliy muammolarni hal etishdagina emas, balki kishining juda oddiy, odatdagi kundalik ishlarida ham namoyon bo‘ladi. Quyida bir nechta mantiqiy testlardan namunalar keltiramiz.

1. Beshta do‘st bugun qanday hafta kunligi to‘g‘risida suhbatlashmoqda.
Anvar « Kechadan oldingi kun juma edi» dedi.
G‘ulom « Ertadan keyingi kun seshanba bo‘ladi» dedi.
Karim «Kecha shanba edi» dedi.
Bobur «Ertaga dushanba bo‘ladi» dedi.
Toxir «Bugun payshanba» dedi.
Ulardan qaysi biri adashgan?
(A) Anvar (B) G‘ulom (C) Karim (D) Bobur <u>(E)</u> Toxir

2. Stol ustida beshburchak va oltiburchaklar yotibdi. Ularning hammasi bo‘lib 37 ta uchi bo‘lsa, stol ustida nechta beshburchak bor?
(A) 1 (B) 2 (C) 3 (D) 4 <u>(E)</u> 5

3. To‘rt xonali soning birinchi raqami 5 ga teng. Agar bu raqamni soning oxiriga qo‘ysak, oldingi sondan 747 ga kam son hosil bo‘lsa, bu sonning raqamlar yig‘indisini toping.
(A) 12 (B) 14 (C) 16 <u>(D)</u> 18 (E) 20

4. Bir qatorga joylashtirilgan uchta idishning xar birida 11 tadan konfet bor. Karim har bir idishdan markazdagi idishda konfet tugaguncha ketma-ket quyidagi tartibda bittadan konfet olmoqda: chap, markaz, o‘ng, markaz, chap, markaz va hokazo. Qaysidir idishda ko‘proq konfet oshib qoladi. Qancha?
(A) 1 (B) 2 (C) 5 <u>(D)</u> 6 (E) 11

5. Kubning ixtiyoriy qarama–qarshi tomonidagi nuqtalar soni 7 ga teng. Jasur xuddi shunday 6 ta kublarni yelimlab, ustun yasadi va bu jismning sirtidagi umumiy nuqtalarni hisobladi. U qanday eng katta son hosil qilishi mumkin?
(A) 106 <u>(B)</u> 96 (C) 95 (D) 91 (E) 84

6. Raqamlar yig‘indisi 4 ga teng bo‘lgan nechta uch xonali son bor?
<u>(A)</u> 10 (B) 9 (C) 8 (D) 7 (E) 6

7. O‘quvchilar test topshirig‘ini muhokama qilishmoqda.
Laylo to‘g‘ri javob A yoki D dedi.

Otabek to‘g‘ri javob B yoki E dedi.

Kumush A, B, va C noto‘g‘ri javoblar dedi.

Farxod to‘g‘ri javob A dedi

Shirin esa hammangiz xato qilyapsizlar dedi.

Agar har bir o‘quvchining tasdig‘i xato bo‘lsa, qaysi javob to‘g‘ri?

(A) A (B) B (C) C (D) D (E) E

8. 1, 2, 3, 4, 5, 6 sonlari bilan raqamlangan kartalardan foydalanib, ikkita uch xonali sonlar hosil qilish mumkin, masalan, 645 va 321. Karim bu kartalardan foydalanib shunday ikkita uch xonali son tuzdiki, ular orasidagi farq eng kichik bo‘ldi. Bu ayirma nechaga teng.

(A) 89 (B) 69 (C) 56 (D) 47 (E) 38

O‘qitish jarayonida o‘quvchi talabalarga mantiqiy fikr yuritishni muntazam o‘rgatib borishi ularni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashiash, ma`suliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, eng asosiysi, o‘qishga, fanga, pedagogga va o‘zi tanlagan kasbiga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

2. Якубжонова, Мафтунахон Исломжон Қизи. "ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ТАЛАБАЛАР МЕДИАМАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МОДЕЛИ." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* 2.3 (2022): 489-497.

2.Вебер В. Портфолио медиаграмотности // Информатика и образование. 2002. – № 1/ http://www.infojournal.ru/journal_arxiv/2002/

3.YAKUBJONOVA, MI. "DEVELOPMENT OF MEDIA CULTURE IN STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM." *ЭКОНОМИКА*: 329-333.

4.Abdunazarova, Dilfuza Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." *Scientific Bulletin of Namangan State University* 3.5 (2021): 7-10.

5.Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876* 16.06 (2022): 72-75.

ЎЗБЕК ТИЛИДА РАНГ КОМПОНЕНТЛИ ҚЎШМА ОТ БИЛАН ИФОДАЛАНГАН ТОПОНИМЛАР

Исматова Нодира Махмудовна

Қўқон давлат педагогика институти

Топонимнинг бўлиш имкониятига, аввало, от сўз туркумига алоқадор сўзлар эгадир. Масалан, шаҳарлар ўзига хос белгилари мажмуаси

(комплекси) асосида бошқа объектлардан кескин ажралиб туради, шунинг учун от туркумидаги сўзлар билан ифодаланган атоқли от (топоним)ларга эга бўлади. Агар сўз бирикмаси ва гап (жумла) топоним оти сифатида танланса, улар от туркуми шаклига эга бўлади ёки субстантивлашади.

Топонимлар шаклланишининг ўзига хос хусусиятларидан бири уларнинг махсус усул ва воситалар асосида ҳосил бўлишидир. Бунда ички ва ташқи омил фарқланади. Ташқи омил бу топонимларнинг чет тиллар, хусусан, араб, форс-тожик, рус ва бошқа тиллар сўзларининг ўзлаштирилиши, улар асосида топонимлар шакллантирилишидир. Топонимлар шаклланишидаги ички омил бу умумтуркий ва ўзбек тили сўзлари заминида топонимларнинг вужудга келишидир.

Ички омил асосида топонимлар ҳосил бўлиши ҳам, бошқа ономастик бирликлардан фарқли ўлароқ, ўзига хос хусусиятларга эга. Бунга, аввало, апеллятивларнинг ҳеч қандай сўз шакли (структураси) ўзгаришсиз семантик ўзгариши асосида топонимга айланишидир. Топонимлар ҳосил бўлишида айрим сўз ясовчи аффикслар ҳам иштирок этади (Ўзбекистон, Ёйилма) каби. Топонимлар шаклланишидаги яна бир восита бу лексиколизация усулидир.

Ҳар бир вилоят, туман ва қишлоқларимизда тадқиқотимизга доир топонимлар мавжуддир. Тарихий топонимлар ўтмиш гувоҳларидир. Ўзбекистондаги барча топонимларни вилоятлар кетма-кетлигида таҳлил қилиб кўриб чиқамиз.

Ўзбек тилидаги ранг компонентли қўшма от билан ифодаланган топонимларни лингвокултурологик тадқиқ этишимизда жуда кўп қизиқарли фактлар ва фонетик ходисаларни ўргандик.

Тошкентнинг Себзор даҳасида **Қорасарой** деган маҳалла бўлган, ҳозир Қорасарой кўчаси бор. Аслида, қора сарой – сарой қабиласининг ката қисми ёки **Қорасарой** – ката сарой маъносини ҳам англатган (кўк сарой, оқ сарой). Қора сўзининг бир неча маъноси бўлган: “катта”, масалан, “қорамол”; топонимлар ва этнонимлар таркибида “шимол”. Қорамурт ёки Қорамуртқопқа – Шайхонтоҳур даҳаси мавзеларида бирининг номи. Қорамурт ўзбек уруғларидан бири, маъноси “қора мўйловли” демакдир. Қорасарой дарвозаси – қорасарой қабиласи номидан.

Андижон вилояти 1941 йилда ташкил этилган бўлиб, Фрағона водийсининг шарқий қисмида жойлашган. Таркибида 14 қишлоқ тумани, 11 шаҳар: бунинг ичида Қорасув бизнинг мавзуйимизга оид; 5 шаҳарча бор. Асосий дарёси – Қорадарё (Сирдарё ирмоқларидан бири) вилоятнинг шарқдан ғарбга томон кесиб ўтади. Унинг ирмоқлари – Мойлисув, Оқбўра, Аравонсой ва бошқалар. Вилоят топонимларини ҳосил қилишда кўпроқ иштирок этган геграфик терминлардан бир нечтасини ва улар иштирокидаги

топонимларни айтиб ўтайлик, тепа: Жартепа (Балиқчи тумани), Оқтепа (Балиқчи, Олтинкўл туманлари) ва бошқалар; қўрғон: Оққўрғон (Балиқчи, Булоқбоши туманлари), Қорақўрғон (Марҳамат, Пахтаобод туманлари) ва бошқалар; кўприк: Қизилкўприк (Избоскан тумани) ва бошқалар. Андижон вилояти учун хос бўлган даракчи термин – индикаторларидан бири "чек" сўзи "бўлиб берилган хусусий ер майдони" демакдир. Шулардан Олтинкўл туманидаги Сариқмирзачек қишлоғи ана шу терминдан таркиб топган. Андижон вилояти топонимлари орасида ўзбек уруғ-аймоқларининг номлари билан бир қаторда бошқа бошқа эл-элатларнинг номлари ҳам учрайди. Топонимлар шаклида учрайдиган этнонимлар: Оқбўйра, Кўктунлик, Оқтумор, Қорасадоқ. Қизилмуш – Андижон вилоятининг Олтинкўл, Наманган вилоятининг Косонсой, Фарғона вилоятининг Данғара раёнларидаги қишлоқлар. Баъзан янглиш тарзда Қизилмушт тарзида ёзадилар. Тўғриси – Қизилмуш. Ўтмишда Фарғона водийси қипчоқларнинг бир уруғи қизилмуш деб аталган. Қайд этилган қишлоқларнинг номланишига мана шу уруғноми асос бўлган. Оқбўйра – қишлоқ, Асака тумани. Ўзбек қипчоқларининг бир уруғи *оқбўйра,* қозоқларнинг арғин, найман, суван қабилалари, қирғизларнинг адигине қабиласи таркибида *оқбуура* уруғи бўлган. Янгикўрпа – қишлоқ, Қўрғонтепа тумани. Ўзбек-туркманларнинг бир уруғи *кўрпа* деб аталган. Янгикўрпа – Кўрпа қишлоғи ёнида пайдо бўлган янги қишлоқ. Қизилянoқ – қишлоқ, Жалолқудуқ, Марҳамат, Пахтаобод, Қўрғонтепа туманлари. Қирғиз қипчоқларининг бир уруғи, шунингдек, қирғизларнинг кесек, дўлўс қабилалари, қорақалпоқларнинг қўлдовиқабиласи, туркманларнинг эрсари қабиласи таркибида қизилоёқ уруғи қайд қилинган. "Оёқ" сўзининг "идиш-товоқ" маъноси ҳам бор, шеваларда итялоқни "итоёқ" дейишади. "Қизил" сўзининг бир маъноси "тилла". Тожикистондаги Қоратегин қирғизлари идиш-товоғигача олтиндан бўлган бойларни қизилоёқ дейишган. Тошкентда тилласи кўп Абдулла қизил деган бой бўлган. Қорасадоқ – қишлоқ, Хўжаобод тумани. Қирғизларнинг қанди, кесек, нўйғут, саяк қабилалари таркибида *қорасадоқ* уруғи қайд этилган (садоқ – ёй ёки солинадиган тўрвача, ўқдон: уруғ тамғаси садоқ шаклида бўлган.) Қоратегинчи – қишлоқ, Жалолқудуқ тумани. Қоратегинчи – "Қоратегинчилик" ("Қоратегинидан кўчиб келган" маъносида, олойчи – "олайлик", тоғчи – "тоғлик", далачи – "даладан келган"). Қорасув – Андижон вилояти Қўрғонтепа, Жалолқудуқ, Фарғона вилоятининг Фарғона, Наманган вилоятининг Наманган, Косонсой, Самарқанд вилоятининг Гўзалкент, Сурхондарё вилоятининг Сариосиё, Тошкент вилоятининг Ўрта Чирчиқ, Зангиота туманларидаги қишлоқлар. Булар аввал сувлик номи сифатида ариқ, жилға, сой номларини билдирган, сўнг қишлоқ номига ўтган.

Ер остидан чиқадиган сизот ва булоқ сувлари билан тўйинадиган сой-жилғалари-Қорасув дейилади. Буларнинг суви тиниқ, ранги қорамтир тусда бўлади.

Бухоро вилояти майдони жиҳатидан мамлакатдаги энг ката вилоятлардандир. Ўзбекистоннинг марказий ва жанубий-ғарбий қисмларида жойлашган. Таркибида 11 қишлоқ тумани, 11 шаҳар, 3 шаҳарча, маъмурий маркази – Бухоро шаҳри. Бухоронинг Ғиждувон туманида бир қудуқ Оққудуқ дейилади. Суви тўлиб баъзан ташқарига оқиб чиқиб ётадиган қудук оқ қудуқ "оқма қудуқ" дейилади. Қорақулончи – қишлоқ, Қоракўл тумани. Қора қулон – қулон уруғининг бир тармоғи; -чи эса шу уруғ вакили эканлиги кўрсатувчи қўшимча. Шу туманда яна Ариқбўйиқулончи, Харобақулончи, Жондор туманида Қулончи қишлолари бор. Қорали – қишлоқ, Жондор тумани. Олхўрини баъзи жойларда қорали "қора олу", бошқа жойларда қора ўрик дейишади.

Наманган вилояти республиканинг шарқий, Фарғона водийсининг шимолий қисмида жойлашган. Таркибида 11 қишлоқ тумани, 8 шаҳар, 12 шаҳарча (Оқтош), маъмурий маркази – Наманган шаҳри. Қорасув, Қоратов(Қоратоғ), Қоракўл, Оқтепа каби қишлоқ-овуллар кам эмас. Кўкёр – қишлоқ, Янгиқўрғон тумани. "Кўк жарлик" маъносида. Кўкжар - уруғ номи бўлиш эҳтимолдан узоқ эмас. Қадимги турк тилида кўкёр-кўкжар – "яшин". Қизилёзи – қишлоқ, Янгиқўрғон тумани. Ёзи(ёз) – "дашт, дала, чўл, яланглик" демакдир. Масалан, Ёзёвон чўли, Ёвонсув сойи. Қизилтов – Наманган вилояти Норин туманидаги қишлоқ. Фрағона қирғизлари таркибидаги уруғлардан бири – қизилтов деб аталган. Этноним Ўш областининг Новқат раёни яқинидаги Қизилтов деган жой номи асосида вужудга келган. Демак, бунда дастлаб жой номи уруғ номига айланган, сўнг уруғноми қишлоққа атама бўлиб кўчган. Қорамурт – қишлоқ, Янгиқўрғон тумани. Қорамурт деган ўзбек уруғи бўлган (қорамурт, яъни қорамурут – "қора мўйлов"). Қоратери – қишлоқ, Наманган, Учқўрғон туманлари. Уруғнинг бир шаҳобчаси тире(тире) дейилган. Қора деган уруғ ёки унинг бир тармоғи қоратира деб аталади; бу бора-бора қоратери бўлиб кетган. Масалан, қатағон қабиласининг бир бўлими қоратери деб аталган. Қоратикон – Наманган вилояти Поп туманидаги қишлоқ. Топонимнинг келиб чиқишини тикон ўсимлиги номи билан боғлаш тўғри эмас. Этнограф олим К.Шониёзовнинг ёзишича, ўтмишда Фарғона водийси қипчоқларининг бир уруғи – Қоратикон деб юритилади. Қишлоқ шу уруғ номи билан аталган, этноним ойконимга кўчган.

Сурхондарё вилояти республиканинг жануби-шарқида, таркибида 14 қишлоқ, 8 шаҳар, 7 шаҳарча, маркази – Термиз шаҳри. Бир қанча ҳолларда

ойконим билан гидронимни фарқ қилиб бўлмайди, чунки, шаҳар-қишлоқлар сув манбалари ёқасида бунёд этилади. Ороним билан ойконим ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Масалан, Қизириқ, Қумқўрғон, Жарқўрғон, Бойсун туманларида Оқжар деган қишлоқлар Оқжар номли жарлик ёнида пайдо бўлган. Оқтоғ, Оқтепа, Боботоғ қишлоқлари худди шундай аталадиган тепалик-тоғлар яқинида эканлигидан шундай ном олган. Оқарбулоқ қишлоқлари (Денов, Олтинсой туманлари) "сув тўхтовсиз оқиб турадиган" маъносидаги булоқдан ном олган, бошқа бир ерларда бундай гидронимлар қисқариб Оқбулоқ бўлиб кетган. Оқтупроқ – қишлоқ, Бойсун тумани. Каолин (чиннигил), бўр каби оқ тоғ жинслари оқ тупроқ (оқтупроқ) дейилган. Геологй Р.А.Мусин Оқтупроқ деган ерларда олтин бўлади деб ҳисоблайди. Қорашиқ – қишлоқ, Денов тумани. Ших (шейх, шайх) уруғининг бир тармоғи қорашиқ (қораших) деб аталган. Қорақурсак – қишлоқ, Жарқурғон тумани. Ўзбек, қозоқ, қирғиз ва қорақалпоқлар таркибида қорақурсақ уруғи қайд қилинган. Қораҳавол – қишлоқ, Деҳқонобод тумани. Қораҳавол уруғ номи бўлиши мумкин. Ҳавол деган географик термин бор. Заҳриддин Муҳаммад Бобур Афғонистонда тоғдаги ғор ва каваклари ҳавол деб атайдилар деган. Ўзбекистоннинг жанубида ката пастлик – ўйпотни ҳавор дейишади.

Тошкент вилояти Республиканинг шимоли-шарқида жойлашган, таркибида 15 туман, 17 шаҳар, 18 шаҳрча бор. Кўкмўйин – қишлоқ, Ўрта Чирчиқ тумани. Қипчоқ ўзбекларининг бир уруғи, қирғизларнинг бағиш қабиласининг бир уруғи кўкмўюн деб аталган. Кўксарой – қишлоқ, Тошкент тумани. Сарой қабиласининг бир тармоғи – кўксарой. Оққовоқ – қишлоқ, қибрай тумани. Қузуқларнинг суван, қирғизларнинг чеқирсаяк қабилаларининг бир уруғи оққовоқ (аққабақ) деб аталган. Қовоқ (қобоқ) деган географик термин "тик қирғоқ", "жарликнинг тепаси" маъносини англатади. Қорабалиқ – қишлоқ, Оҳангарон туманлари. Қорабалиқ – чучук сувли дарё – кўлларда яшайдиган балиқ (русчаси маринка). Қорасийроқ – қишлоқ, Бўка, Оққўрғон тумани. Ўзбекларнинг лақай қабиласи таркибидаги бир уруғ қорасийроқ деб аталган. Қорақалпоқлар, нўғайлар таркибида ҳам қорасийроқ этноними бўлган. Қоратухум – қишлоқ, Юқори Чирчиқ тумани. Қоратухум – этноним. Қурама ва бошқа туркий халқларда қоратухум уруғ қайд этилган. Тухум (туқум) – "уруғ", "авлод". Қорахитой – қишлоқ, Охангарон тумани. Ўзбеклар таркибидаги уруғлардан бири – қорахитой. Илк ўрта срларда қоракидан халқи кейинчаликқорахитой (хитой) деб атала бошланган. Қорақишлоқ – қишлоқ, Оҳангарон тумани. "Қора Уруғ вакиллари яшайдиган қишлоқ" ёки Қорақишлоқ тумани (ҳозирги Бахмал тумани) дан кўчиб келганлар обод қилган қишлоқ. Қорақўйли – қишлоқ, Ўрта Чирчиқ тумани. Ўзбекистоннинг қирқ қабиласига мансуб бир уруғ қорақўйли деб

аталган. Қораманас – Тошкент вилояти Бўстонлиқ туманидаги қишлоқ. Ўзбек халқи таркибига кирган қанғли қабиласи ХИХ аср охири ва ХХ аср бошларида 42 та уруғ ва тармоққа бўлинган. Шулардан бири – қораманас деб аталган. Қишлоқнинг номланишига мазкур уруғ номи асос бўлган.

Фарғона вилояти мамлакатимизнинг шарқида, Фарғона водийсининг жанубий қисмида жойлашган. Таркибида 15 қишлоқ тумани, 9 шаҳар, 10 шаҳарча, маъмурий маркази – Фрағона шаҳри. Маълумки, географик номлар вақт ўтиши билан мазмунан ва шаклан ўзгариб туради. Масалан, ҳозирги Бувайда архивда Буви Убайда, Олтиариқ туманидаги Оқбуйра қишлоғи Оқбуръё шаклида қайд этилган. Қоракалтак – бу сўзнинг бир неча маъноси бўлган. Биринчидан, мазкур атама ҳарбий термин сифатида қўлланган. қўқон хонлигида жанг вақтларида асосий қисмнинг орқасида борувчи, калтак, болта ва шунга ўхшаш асбоблар билан қуролланган халқ группаси қоракалтак (ёки қил қуйруқ) номи билан юритилган. Бу қисм йўлларни тузатиш, қўрғон ва қалъаларни ўз ҳолига келтириш, қамал қилиш ва бошқа ишларни бажарган. Иккинчидан, қоракалтак деган уруғ номи бўлган. Фарғона водийсида яшовчи қирғиз-қипчоқларининг бир уруғи қоракалтак деб аталган. Айрим жойларнинг номланишига мана шу уруғ номи асос бўлган. Фарғона вилоятининг Охунбобоев туманида Қоракалтак деган қишлоқ, Ўзбекистон туманининг Худоёрхон қишлоғида эса шу номдаги маҳалла бор. Қорасоқол – Фарғона вилояти Ёзёвон туманидаги қишлоқ. Бир неча туркий халқлар таркибига кирган олчин қабиласининг кичик бир уруғи қорасоқол деб аталган. Қорасоқол деган уруғ қирғизларнинг тоғай қабиласи таркибида ҳам мавжуд. Англашиладики, Қорасоқол – этнотопоним, уруғ номи асосида юзага келган қишлоқ номидир. Бундан ташқари, Андижон вилоятининг Андижон туманида Оқсоқол қишлоғи бор. Мазкур қишлоқ ҳам уруғ номи билан аталган бўлса ажаб эмас. Жиззах вилоятининг Жиззах туманида Оқсоқолтўпи қишлоғи мавжудлиги қайд қилинади. Қорақалпоқ - Фарғона вилоятининг Данғара, Андижон вилоятининг Избоскан, Андижон туманларидаги қишлоқ. Фарғона вилоятининг Бувайда тумани Турк қишлоғидаги маҳаллалардан бирининг номи ҳам Қорақалпоқ. Маълумки, қорақалпоқлар ХВИИИ асрнинг биринчи ярмларида асосан Сирдарё атрофидаги туманларда ва Сирдарё делтасида яшаганлар. Улар бу ерларда чорвачилик билан бир қаторда деҳқончилик ва баликчилик қилиб ҳаёт кечирганлар. Қорақушчи - Фарғона вилояти Охунбобоев туманидаги қишлоқ. Баъзан Қорақушчи шаклида нотўғри ёзадилар. Қорақушчи – этноним; қушчи уруғининг бир тармоғи. Қишлоқ аҳолининг этник мансублигига кўра шундай ном олган. Шу вилоятнинг Фурқат ҳамда Наманган вилоятинининг Норин районларида ҳам Қушчи деган қишлоқлар бор. Оқёзи – Фарғона вилояти Ўзбекистон

районидаги қишлоқ. Ёзи сўзи қадимги турк ва эски ўзбек тилида “чўл, дашт, текислик” маъносини ифода этган. Оқёзи – айнан: “оқ чўл, оқ дашт” демакдир. Наманган вилоятининг Янгиқўрғон туманидаги Қизилёзи топонимининг номланишига ҳам қайд этилган ёзи сўзи асос бўлиб хизмат қилади.

Хоразм вилояти мамлакатнинг шимоли-ғарбида жойлашган, қадимий суғориш маданиятига эга бўлган кўҳна вилоятларидан. Таркибида 10 қишлоқ тумани, 7 шаҳарча, 3 шаҳар, маъмурий маркази – Урганч шаҳри. Оқсарой – қишлоқ, Хазорасп тумани. Амударёнинг ирмоқларидан бири ҳам Оқсарой деб аталади. Оқсарой – сарой қабиласининг бир тармоғи.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Oxunov N. Joy nomlari ta’biri. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 1994.72-bet.
2. Миддендорф А.Ф. Очерки Ферганской долины. СПб, 1882 Прибавление УШ.
3. Shoniyozov K. Qang‘ davlati va qanglilar. Toshkent, 1990, 143-bet.
4. Авлакулов Й.И. Ўзбек тили ономастик бирликларининг лингвистик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди дисс. … автореф. – Тошкент, 2012. – Б.48.
5. Аслонов А.С. Шофиркон тумани микротопонимиясининг лингвистик таҳлили: Филол. фан. номз.... дисс. автореф. – Т., 2005. – 46 б.
6. Бегимов О.Т. Жанубий Ўзбекистон топонимларининг ўзлашма қатлами: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – Б. 27.
7. Губаева С. Этноними в топонимии Ферганской долини: Автореф. дис. канд. истор. наук (Ин-т этнографии АН СССР). – Москва: 1973. – С. 20.
8. Губаева С.С. Население Ферганской долини…- С. 86, 91-92.
9. Rakhimovna, Otaboyeva Mazmuna. "Phenomenon of graduonymy in speech patterns." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.1 (2021): 786-789.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНОСТИ В ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ЦЕЛЯХ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Половина Лариса Владимировна

преподаватель кафедры русского языка и литературы

Кокандский государственный педагогический институт

Задача учителя в современной школе: обеспечить интеллектуальное, нравственное, культурное, физическое развитие подрастающего поколения, но делать это старыми способами и средствами уже невозможно. Объем информации, которую учитель должен передать детям, увеличивается с каждым годом в несколько раз, следовательно, репродуктивными методами этого достигнуть нереально. Необходимо заинтересовать учеников самим

процессом обучения, поддержать их, скоординировать действия. И вот тут огромную помощь в этом процессе может оказать наглядность.

В настоящее время необходимо ориентироваться на наиболее рациональные варианты применения средств наглядности, которые позволяют добиться большего образовательного и воспитательного эффекта. Они ориентируют педагога на такое применение наглядных методов обучения, чтобы одновременно иметь возможность развивать и абстрактное мышление учеников.

Наглядность обучения еще 30 лет назад по своей сути была значительно выше, чем теперь. Обеспечение наглядности требовало значительных усилий от учителя, поэтому он сначала ставил перед собой вопросы: «А зачем это надо делать? И стоит ли результат затраченных усилий?».

Сегодня реализация принципа наглядности для учителя, как может показаться, не составляет трудностей, более того, обеспечение так называемой наглядности часто выступает способом компенсации недостаточной подготовки учителя к занятию. «Накачать» в Интернете множество самых разных видеоматериалов по теме и потом показать их на уроке значительно проще, чем, скажем, приготовить натурный физический эксперимент или реальный химический опыт. Усугубляет ситуацию и тот факт, что такой подход находит официальное одобрение и поддержку: использование современных технологий часто является самоцелью. Принцип наглядности нуждается в переосмыслении, в уточнении важнейших функций средств наглядности в обучении. Это осмысление должно явиться обоснованием для целенаправленного использования средств наглядности - как визуально-звуковой информации, виртуальных моделей и экспериментов, так и реальных явлений, объектов и натурных экспериментов [1].

Поставленные в настоящее время перед школой цели можно достигнуть путём творческого подхода к организации учебного процесса, сочетанию традиционных и новых методов обучения, поскольку именно методы обучения оказывают значительное влияние на воспитание и образование.

Реализации этих приоритетных требований способствуют педагогические инновации. Инновации в образовательной деятельности – это использование новых знаний, приёмов, подходов, технологий для получения результата в виде образовательных услуг.

Многие основные методические инновации связаны сегодня с применением интерактивных методов обучения.

Суть интерактивного обучения состоит в том, чтобы учебный процесс был организован таким образом, что практически все учащиеся оказались

вовлеченными в процесс познания и имели возможность понимать и рефлектировать по поводу того, что они знают и думают.

В методике преподавания можно выделить следующие методы и приёмы интерактивного обучения с элементами наглядности: кластеры, диаграммы, видеоматериалы, ИКТ и др.

Внедрение в образовательный процесс интерактивных методов обучения позволяют педагогу: обеспечить интерес обучаемых к теме занятия; достигнуть более прочного усвоения учебного материала; развивать аналитическое мышление; формировать коммуникативные навыки; создавать условия для вовлечения всех обучаемых в активную учебную деятельность; обеспечить благоприятный психологический микроклимат в учебной группе.

Расширение способов наглядности: от предметов и картинок до презентаций и мультимедийных программ оставляет принцип наглядности в обучении по-прежнему актуальным. Это связано с тем, что появившиеся наглядные средства имеют возможность показать развитие явлений, их динамику, сообщать учебную информацию определенными дозами и управлять индивидуальным процессом усвоения знаний. Они стимулируют познавательные интересы учащихся, воспитывают морально-нравственные и эстетические качества учащихся, создают при определенных условиях повышенное эмоциональное отношение учащихся к учебной работе, обеспечивают разностороннее формирование образов, способствуют прочному усвоению знаний, пониманию связи научных знаний с жизнью, при этом экономя время учителей.

Сегодня мультимедийные презентации прочно заняли свое место в процессе обучения. Презентация позволяет отказаться от всех остальных видов наглядности и максимально сосредоточить внимание учителя на ходе занятия.

Таким образом, педагог с помощью интерактивных средств обучения повышает интенсивность учебного процесса, уровень наглядности, эмоциональную, научную убедительность преподавания, способствует воспитанию нравственных, эстетических и патриотических чувств, устанавливает межпредметные связи, развивает рефлексию. Все это способствует повышению качественного образования, соответствующего требованиям времени. Использование новых дидактических средств обучения, новых способов представления наглядных пособий, придаёт уроку, проведенному с их помощью, большие преимущества перед традиционными формами занятий.

Литература:

1. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. - Т.: «Fan va texnologiya», 2016. – с. 22.
2. Ксензова Г.Ю. Инновационные технологии обучения и воспитания школьников: Учебное пособие. - М.: Изд-во Педагогическое общество России, 2008. – с. 128.
3. Пашковская И.Н. Разработка и внедрение инновационных образовательных технологий в образовательный процесс при введении в действие новых ФГОС ВПО. Методические рекомендации для профессорско-преподавательского состава/ И.Н. Пашковская, Н.И. Королева.– СП.: Изд-во СПбГУСЭ, 2011. – 103с.

ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВ ҲИКОЯЛАРИ ВА УНДА ФОЛЬКЛОРИЗМЛАР ТАСНИФИ

С.М.Мамаюсупова
ЖДПУ катта ўқитувчиси

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевдан ўзбек адабиёти хазинасига жуда катта адабий мерос қолди. Адиб ўзбек прозасининг роман, қисса, ҳикоя, эссе, бадиа ҳам бадиий публицистиканинг адабий суҳбат, очиқ хат, фалсафий эссе, адабий мақола жанрларида баракали ижод қилди. Бу ўринда Шукур Холмирзаевнинг буюк сўз санъаткори эканига урғу бериб, “Абадий замондош. Шукур Холмирзаев ҳаёти ва ижодий фаолиятидан лавҳалар” номли йирик тадқиқот яратган Олим Тошбоев таърифини келтирамиз: “Адиб ижодий мероси серқирра ва сержилолиги билан ўқувчини мафтун этади. Бу оҳангдорлик ва ранг-баранглик замирида адиб суйган эркинлик ғояси мужассам десак, ҳақиқатга хилоф бўлмайди. Шукур Холмирзаев ижодий фаолияти давомида ҳеч кимдан оҳанг олмади ҳамда ҳеч кимга ҳам соз ва овозини бериб қўйган эмас. У салафларига чўнг бир муҳаббат билан мурожаат қилди, тенгдошлари билан фахрланди, ука ва шогирдларига нисбатан беғараз бўлди. Ёувчининг қандай яшаб ўтгани, шахс сифатидаги суврати, ҳаётга ва одамларга муносабати ҳақида устозлари, сафдошлари кўп ва хўб ёзган”[1.3] Бу таърифда бироз публицистик пафос кучайган бўлсада, аммо муаллиф адиб ижодига холис ва ҳаққоний баҳо берган.

Ўзбек адабиётшунослигида Шукур Холмирзаев ҳаёти ва ижоди доимий равишда ўрганилиб келинаётган тадиқот объектлардан саналади. Адибнинг романлари, қиссалари, ҳикоялари, бадиий публицистикаси бўйича анча-мунча монографик тадқиқотлар ҳам яратилган. Хусусан, Ҳ.Каримов, Ш.Дониёрова, Г.Тиловова, О.Тошбоев, М.Қўчқорова, К.Шаҳобов, кабиларнинг адабий портрет ва диссертацион ишларини санаш мумкин[2,53].

Аммо бу диссертацион ишлар яратилгунга қадар ҳам адиб ижоди катта адабиётшунослар У.Норматов, О.Тоғаев, И.Ғафуров. А.Каттабеков, Ҳ.Болтабоев, Х.Дўстмуҳаммедовлар томонидан ўрганилиб, уларнинг диссертация, мақола, рисола, тақризларда таҳлил этилган.[3.3]

Бевосита Шукур Холмирзаевнинг ҳикоя жанридаги бадиий-услубий изланишларини Ш.Дониёрова, Г.Тилововалар ўрганган бўлса, эссе, бадиаларини М.Қўчқорова ўрганган. Жумладан, Ш.Дониёрова номзодлик диссертацияси асосида нашр этилган "Ижодкор ва услуб" монографиясида Шукур Холмирзаев ҳикояларидаги миллий колорит, қаҳрамоннинг ўзига хослиги, миллий характер, бадиий тасвир, услуб қирралари, бадиий ният ва бадиий шакл, "шафқатсиз реализм" унсурлари, сўзнинг бадиий тасвирдаги ўрни масалаларини атрофлича тадқиқ этган.[3,56] Хусусан, олима Ш.Дониёрова Шукур Холмирзаев ҳикояларида кўзга ташланган қаҳрамонларнинг унгача яратилган қаҳрамонлардан фарқланишини эътироф этиб, шундай ёзади: "Ҳикояда қаҳрамонлар образини бадиий воситаларнинг янгича кўринишлари билан бериш тамойили 60-йилларда ўзбек адабиётига кириб келган Ш.Холмирзаев ижодида ўзига хос услуб сифатида кўрина бошлади. Унинг "Олис юлдузлар остида" (1968) номли тўпламига киритилган илк ҳикояларидаёқ ана шу тамойил ўз ифодасини топган эди. Ёзувчи ўзининг дастлабки ҳикояларидан бошлаб ҳаётда ўз ўрнига эга бўлган қаҳрамонлар образини олиб кирди".

Худди шунингдек, катта адабиётшуносларимиздан бири Й.Солижонов ҳам "Ҳозирги ўзбек ҳикояси: жанр мезонлари, талаб ва имкониятлари" тадқиқотида ўзбек адабиётида бу жанрнинг тараққиётини экскурс тарзда кузатар экан, Шукур Холмирзаев ҳикояларига алоҳида тўхталиб, шундай ёзади: "Жанр структурасида ўтган асрнинг 80-90-йилларида пайдо бўлган бундай ўзгаришлар кўпроқ Шукур Холмирзаев ижодида кўзга ташланди. Ёзувчининг айрим ҳикоялари 70 бетдан то 192 бетгача бўлган ҳажмни ва ҳар бири камида ўнтадан зиёд турли қиёфа ва тоифадаги қаҳрамонларни, даврга хос муҳим муаммоларни қамраб оладики ("Озодлик", "Булут тўсган ой", "Кузда баҳор ҳавоси", "Ўзбекбобо"), бошқа бир ижодкор уларни бемалол қисса ёки роман деб эълон қилиши мумкин эди. Жанр талаблари қобиғини ёриб чиққан бундай ўзгаришларга тадқиқотчи С.Холмирзаеванинг улар "ҳажм жиҳатидан ҳам, бадиий ниятнинг кўлами жиҳатидан ҳам қисса даражасида" эканлигини таъкидлаб, бу масалани (қиссами ёки ҳикоя?) ҳал этишни мутахассис олимлар эътиборига ҳавола қилиши бежиз эмас. Чиндан ҳам, ўтган асрнинг 60-70-йилларида санъатнинг барча соҳаларидаги сингари янгиланиш жараёнини бошидан кечирган ҳикоя қисқа муддатда тубдан ўзгарди ва то шу кунгача пешқадамлик мавқеини сақлаб келаётир. Айниқса,

ҳозир бу жанр ҳам шаклан, ҳам мазмунан, ҳам структурал томондан янгиланганига гувоҳ бўламиз”. Эътибор берсак, ҳар икки олим ҳам 60-йиллар адабий авлодидан бўлган Шукур Холмирзаевнинг ҳикоя жанри структураси ва образлари, қаҳрамон яратиш оламига янгилик олиб кирганини таъкидлашмоқда.

Ҳақиқатан ҳам Шукур Холмирзаев XX аср тонгида пайдо бўлган ҳикоя жанрининг гўзал намуналарини яратган А.Қодирий, Чўлпон, А.Қаҳҳор, Ғ.Ғулом, Ойбек, А.Мухтор каби йирик ҳикоянависларнинг бу соҳадаги улкан тажрибаларини ўзлаштирди, ўрганди. Бундан ташқари, адиб рус, ҳинд, француз, инглиз, немис ҳамда қардош ҳалқларнинг ҳикоячилик мактабини ҳам қаттиқ ўрганди. Натижада, ёзувчи ўзбек ҳикоячилиги тараққиётига сезиларли даражада таъсир ўтказа оладиган жами 86 та ҳикоя намуналарини яратди. Адибнинг “Сайланма” 5 жилдликнинг 3-жилдига Шукур Холмирзаевнинг ҳикоялари жамланган. Шу ҳажм ва кўрсаткичнинг ўзи ёзувчининг ҳикоя жанри устида олиб борган адабий тажрибалари ва улкан заҳматидан дарак беради. Агар шу ўринда моҳир ҳикоянавис Абдулла Қаҳҳорнинг “Асарлар. Олти томлик”нинг “Биринчи том. Ҳикоялар. Портретлар. Фельетонлар” жилдига қарасак, унда ёзувчининг жами 38 та ҳикояси жамланганига гувоҳ бўлиш мумкин. Абулла Қаҳҳор истеъдодли адиб бўлгани учун ҳам ўзининг бадиий жиҳатдан бўш ҳикояларини жилдликка киритмаган. Аммо сон жиҳатдан қаралганда, Абдулла Қаҳҳор ҳам 38 дан зиёд ҳикоя намуналарини яратган.

Шукур Холмирзаевнинг ўзи ҳам 3-жилдлик “Сайланма”сига жамланган ҳикояларини кўриб, қизи Сайёра Холмирзаевга “Эна қизим Сайёражон” номли эссе ёзган. Бу эссе мазмун моҳияти билан кўпроқ бизга васиятнома жанрини эслатиб юборди. Адиб мазкур битигида шундай ёзган: “Тўплаган уч жилд ҳикояларингни (учинчисини қўлёзма шаклида) мен ҳам ўқиб чиқдиму, негадир бақиргим келди. Ҳатто йиғлагим келди. Ахир бу ҳикоялар – дуру гавҳар, шедеврларку! Сен бўлмаганингда бу уч жилдликнинг бир сатри ҳам рўёбга чиқмасди.

Қолаверса, мен бу ҳикояларнинг ҳар бирини дунё адабиёти ҳикоячилигига бўйлаб ёзганман. Булар қандайдир синтез жавоҳирлар эди, уларнинг фазилати катта. Болам, бу жилдлар дунё адабиётида ҳам янгилик, бойлик, ҳали бу асарлар ўз қадрини топади. Қолаверса, Р.Тагор, Ж.Лондон, О.Генри, Э.Хемингуэйлар ҳам менчалик кўп ва хўп ёзмаган (ҳикоялар назарда тутиляпти). Биласан, Уильям Фолькнер Америка адабиёти Академиясининг энг катта мукофотига сазовор бўлган. Барча жилд ҳикояларини бир неча бор ўқиб чиққанман. Кўпи эксперимент, менга таъсир қилгани жуда оз. У айрим ҳикояларида воқеани тасвирлаб бораверади, мен

қаҳрамонни ичида эдим деб яна давом эттираверади. Ахир дунё адабиётида ҳикоя жанрининг қонун-қоидалари бор-ку! Ҳозирги кунда дунё ҳикоячилигини биладиган ёзувчилар ҳам, танқидчилар ҳам оз”.

Ёзувчи ўзи яратган 3-жилд ҳикояларидан ҳайратланиб, уларни “дурдоналар” деб атайди. Эътибор берсак, ёзувчи ўз қалами билан дунё адабиёти ҳикоячилигидан ўзи сув ичган булоқларни ҳам санаб ўтган. Булар: Р.Тагор, Ж.Лондон, О.Генри, Э.Хемингуэй, У.Фолькнерлардир. Шукур Холмирзаев ўзбек-рус ҳикоячилигини ўзлаштиришдан ташқари, ҳинд ва америка ҳикоячилигини ҳам қаттиқ ўқиб-ўргангани маълум бўлмоқда.

Адибнинг қизи С.Холмирзаева ҳам “Сайланма. Ҳикоялар. I-жилд”га ёзган кириш сўзида шундай ёзади: “...Шукур Холмирзаев тинимсиз ёзади, адабиётни, ижодни ҳаётининг мазмуни деб билади.[4,8]
“Сўнгги бекат, “Қил Кўприк”, “Йўловчи”, “Олабўжи”, “Диназавр” романлари, “Юр, тоғларга кетамиз”, “Тупроқ кўчалар”, “Йўллар, йўлдошлар”, “От йили” қиссалари, “Қора камар”, “Зиёфат” каби драматик асарлари, Шукур Бурҳонов, Шуҳрат, Одил Ёқубов, Рўзи Чориев, Эркин Аъзам, Ўлмас Умарбеков, Ботир Зокиров, Абдулла Ориповлар ҳақидаги ўнлаб эсселари, адабий мақолалари, “Ҳаёт абадий”, “Оғир тош кўчса”, “Озодлик”, “Ўзбек характери”, “Танҳолик” каби туркум ҳикоялари... Ҳа, ҳозирги кунда Шукур Холмирзаев ҳақида Абдулла Қаҳҳордан кейин ҳикоя жанри имкониятларини бир поғонага кўтариб қўйди” дейилган иқрор йирик адабиётшуносларимиз томонидан айтилган. Ҳа, 40 йиллик ижодий меҳнат маҳсули – бу изланишлар, йўқотишлар, дунё ҳикоячилик мактабларига кириб чиқишлар, энг муҳими, ўзининг хатоларидан, тажрибаларидан олган сабоқлари натижасидир, айтиш мумкинки, авторнинг маънавий ўсиши ҳам асарларида акс этган”.

Юқорида берилган жадваллар орқали моҳир ҳикоянависнинг ҳар ўн йилликда яратган ҳикоялари аниқ махражга келди. Яъни, Шукур Холмирзаев 60-йилларда жами 16 та; 70-йилларда жами 31 та; 80-йилларда 17 та; 90-йилларда 20 та; 2000-йилларда 2 та ҳикоя яратган. Бу жадвалларда аниқ кўрсатилган ҳикоялар ва хронологик изчилликка кўра адибнинг халқ оғзаки ижодидан фойдаланиш маҳоратини ҳам босқичма-босқич кузатиш ва таҳлил қилиш ҳамда муайян илмий-назарий хулосалар чиқаришга имкон пайдо бўлади. Сон нуқтаи назаридан солиштирилганда, адиб айниқса, 70-90-йилларда ҳикоя жанрида кўп ижод қилиб, жами шу икки ўн йилликда 51 та ҳикоя яратган. Албатта, чинакам санъат асари бадииятини ҳеч қачон рақамлар белгиланмаган.

Шукур Холмирзаев ҳикоялари ва бир бутун ижоди кўздан кечирилганда, адибнинг ўзбек халқ оғзаки ижодини чуқур ўзлаштиргани, ўз

ижодида ҳам фольклоризмларни мўл-кўл ишлатганини англаш мумкин. Шукур Холмирзаев ҳикоялари Б.Саримсоқов, И.Ёрматов, Л.Шарипова таснифи бўйича ўрганилса, оддий фольклоризмлар, мураккаб фольклоризмлар, аналитик фольклоризмлардан маҳорат билан фойдаланиб, ҳикоя контекстига теран бадиий-ғоявий, шаклий ишловлар берганини таъкидлаш жоиздир. Фольклоризмлар таснифини янгилаб кўрсатган Ковалев таснифи билан ёндошадиган бўлсак, Шукур Холмирзаев ҳикояларида органик фольклоризм, маиший фольклоризм, интиутив фольклоризм, рационалистик фольклоризм турлари учрайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1.Тошбоев О. Абадий замондош. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. – Б. 3.

2.Каримов Ҳ. Шукур Холмирзаев. Адабий портрет. – Тошкент: 1999; Шу муаллиф. Адабий портретлар: Одил Ёқубов. Шукур Холмирзаев. Ўткир Ҳошимов. Тоғай Мурод. – Тошкент: Янги нашр, 2017. – 420 б;480 б;

3.Шахобов К.Б. Ҳозирги ўзбек насрида ўтиш даврининг бадиий талқини (Шукур Холмирзаев асарлари асосида): филол. Фанлари фалсафа док. дисс.. автореф. – Фарғона, 2019. - 53 б.

4.Тоғаев О. Идрок ва ижод. – Тошкент: 1982; Ғафуров И. Инқилоб ҳамиша ҳаракатда // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1984. - №19;

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШДА ЗАМОНАВИЙ МЕТОДЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

Эшонкулова Шафоат Эргашевна,
Жиззах давлат педагогика университети
Эшонкулов Шерзод Умматович,
Қаршибоев Низомиддин Абдумаликович
Жиззах политехника институти

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» мазмунида баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаб вояга етказиш жараёнининг хар бир босқичи ўзида таълим жараёнини самарали ташкил этиш, уни юкори босқичларга кўтариш, шу билан бирга жаҳон андозалари талабларига жавоб бера оладиган таълими даражасига етказиш борасида муайян вазифаларни амалга ошириши лозим.

Бу жараённинг учинчи босқичи (2005 ва ундан кейинги йилларда) «...таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустаҳкамлаш, ўқув-тарбия жараёнини янги ўқув-услубий мажмуалар, илғор

педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминлаш» каби долзарб вазифалар ижобий ҳал этилмоғи лозим.

Мазкур вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилишида яна бир омилнинг мавжудлиги, яъни, узлуксиз таълим ходимлари, педагог-ўқитувчилар томонидан замонавий таълим технологияларининг моҳиятидан хабардорликлари хамда уларни таълим жараёнида самарали қўллай олишлари, шунингдек, таълим жараёнини ташкил этишга нисбатан ижодий ёндашувнинг қарор топиши муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда таълим жараёнини ташкил этишга нисбатан ўта қатъий ҳамда мураккаб талаблар қўйилмокда. Чунки мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чикариш жараёнининг моҳиятини тўлақонли англаш имкониятига эга, фавқулодда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олувчи малакали мутахассисларни тайёрлашга бўлган ижтимоий эҳтиёж таълим жараёнини технологик ёндашув асосида ташкил этишни тақозо этмокда.

Ўқитиш методлари ўз моҳияти ва мазмунига кўра маълум педагогик назарияга асосланган у ёки бу таснифга тегишли бўлади. Уларнинг самарадорлиги тўғрисида фикр юритилганда ўкитиш жараёнини изга соладиган ва уни мақсадли йўналтира оладиган, ўкитувчи ва талабанинг ҳамкорликдаги фаолиятини таъминлаш асосини кўзда тутади. Дарс жараёнида ақлий ҳужумдан мақсадли фойдаланиш ижодий, ностандарт тафаккурлашни ривожлантириш гарови ҳисобланади.

Бугунги кунда замонавий компьютер технологиялари инсон ҳаётининг барча соҳаларида, шу жумладан, таълим соҳасида фаол равишда амалга оширилмокда. [1]

Фан хусусияти ва талабаларнинг савиясига караб мавжуд бўлган интерактив усуллардан энг кулай турини танлаб олиш ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ. Агар талаба теорема исботини тушунса ва уни ҳеч бўлмаганда бир маротаба дискуссия орқали исботлаб берса, унинг хотирасида теорема мазмуни, моҳияти ва мантиқий схемаси узоқ вақт давомида қолади. Лекин ҳар бир талабадан ҳар бир теоремани сўрашнинг иложи йўқ, шундай экан, институт ўқитувчилари интерактив усуллардан фойдаланиб, бутун гуруҳни ҳам тингловчи-ўқувчи, ҳам назоратчи-ўқитувчи бўлишига имконият яратиш орқали дарсларни ташкил этмоқдалар.

"Ақлий ҳужум"ни уюштириш бир мунча мураккаб бўлиб, ундан таълим шаклини ўзгартириш жараёнида фойдаланиш билан биргаликда ишлаб чиқариш муаммоларининг ечимини топишда ҳам жуда қўл келади. Дастлаб гуруҳ йиғилади ва улар олдига муаммо қўйилади. Бу муаммо ечими тўғрисида барча иштирокчилар ўз фикрларини билдирадилар. Бу босқичда

ҳеч кимнинг ўзга киши ғояларига ҳужум" қилиши ёки баҳолашига ҳаққи йўқ. Демак, "ақлий ҳужум" йўли билан қисқа минутларда ўнлаб ғояларнинг юзага чиқиш имкониятлари мавжуд бўлади. Аслини олганда, ғоялар сонини қўлга киритиш асосий мақсад эмас, улар муаммо ечимини оқилона ишлаб чиқиш учунгина асос бўладилар. Бу метод шартларидан бири ҳеч қандай ташқи таъсирсиз қатнашувчиларнинг ҳар бири фаол иштирокчи бўлиши керак. Билдирилган ғояларнинг беш ёки олтитасигина асосий ҳисобланиб, муаммо ечимини топишга салоҳиятли имкониятлар яратади [3].

Гуруҳий ишлаш усули талабани гуруҳда ишлаш, танқидий ва мустақил фикрлаш, мулоқот ва ҳамкорлик қилиш қобилиятини, савол бериш маданиятини ривожлантиришга кўмаклашади.

Кичик гуруҳларда ишлаш талабаларнинг дарсда фаоллигини таъминлайди, ҳар бири учун мунозарада қатнашиш ҳукуқини беради, бир-биридан аудиторияда ўрганишга имкон туғилади, бошқалар фикрини қадрлашга ўргатади[4].

1. Фаолиятни танлаш. Мавзуга оид муаммо шундай танланадики, натижада талабалар уни ўрганиш (бажариш) учун ижодий фаолият кўрсатишлари зарур бўлади ва вазифалар белгилаб олинади.

2. Зарурий асос яратиш. Талабалар кичик гуруҳ ишида қатнашишлари учун танланган фаолият бўйича баъзи билим, кўникма ва малакаларни олдиндан эгаллаган бўлишлари керак.

3. Гуруҳларни шакллантириш. Одатда, ҳар бир гуруҳда 3-5 талаба бўлади (эҳтимол, кам ёки кўп бўлиши мумкин). Агар гуруҳда ишлаш у ёки бу ёзма ҳужжат тайёрлашни талаб этса, яхшиси 2-3 кишилик гуруҳ тузилгани маъкул. Гуруҳ ўлчови масаланинг муҳимлиги, аудиториядаги талабалар сони, талабаларнинг бир-бири билан конструктив ҳолатда ўзаро ҳаракатига боғлиқ ҳолда ўзгаради. Энг яхшиси "гетроген" гуруҳ ташкил этишидир. (жинси, ўзлаштириш даражаси ва бошқа белгилар асосида). Гуруҳда ишлаш талабалар ўртасида вазифаларни аниқ тақсимлашга таянади. (Мисол учун, бир талаба мунозарани бошқаради, иккинчиси ёзиб боради, учинчиси спикер (сардор) ролини ўтайди ва ҳоказо). Аудиторияни гуруҳларга ажратиш, хоҳиш бўйича ёки ҳисоб бўйича амалга оширилади.[4].

4. Аниқ йўл-йўриқлар кўрсатиш: Талабаларга фаолиятни бажариш бўйича аниқ ва ҳажм жиҳатдан кўп бўлмаган тушунтириш берилади. Ўқитувчи гуруҳларининг ишлаш тезлиги турлича бўлишини инобатга олган ҳолда вақт чегарасини айтади. Гуруҳлар керакли материаллар ва ахборотлар билан таъминланади. Талабалар гуруҳда ишни бошлашлари учун вазифаларини аниқ тушуниб етганлиги текшириб кўрилади [5].

5. Қўллаб-кувватлаш ва йўналтириш: Ўқитувчи зарурат туғилса гуруҳлар ёнига навбатма-навбат келиб тўғри йўналишда ишлаётганлигини қайд этади ёки уларга ёрдам беради, гуруҳларга тазйиқ ўтказилмайди.

6. Муҳокама қилиш ва баҳолаш: Гурухларда иш якунлангач, улар натижалари бўйича ахборот берадилар. Бунинг учун ҳар бир гуруҳ ўз сардорини белгилайди. Зарурат туғилса, фаолият натижалари бўйича билдирилган фикрлар ўқувчи томонидан ёзилиб борилади. Муҳими, гуруҳнинг ўз ечимининг асосланишини аниқлаштириб олишдир. Агар вақт етарлича бўлса, у ёки бу фикрни аргументлашда гуруҳлар бир-бирига савол ҳам беришлари мумкин. Кичик гуруҳларда ишлаш натижалари ўқитувчи томонидан баҳоланади. Бунда фаолиятни тўғри ва аниқ бажариш, вақт сарфи асосий мезон ҳисобланади [5].

Хулоса ўрнида таъкидлаб, янги педагогик технологияларни ўқув жараёнига янада кенгроқ тадбиқ қилиш ва қўллаш таълим сифатини янада оширади деб ҳисоблаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Эшонкулов, Ш., Бурлиев, А., & Эшонкулова, Ш. (2019). Научно-методический подход к созданию электронного учебника.
2. Савурбаев, А., Дангалов, Н. А., Шертойлоков, Г. М., & Эшонкулов, Ш. У. (2014). Алгоритм расчета переходного процесса при ударе цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (8), 246-250.
3. Савурбаев, А., Мухаммадиев, М. Т., Эшанкулов, Ш. У., & Гулиев, А. А. (2015). Косой удар цилиндрического кольца о жесткое полупространство. *Молодой ученый*, (1), 97-102.
4. Ummatovich, E. S., Fozilovich, E. K., & Khojamberdieva, E. S. (2022). Descriptive significance of the use of e-learning environment in the preparation of future engineers for design activities. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*,*10*(1), 638-641.
5. Ummatovich, E. S., & Fozilovich, E. K. (2022, February). Design and training of future engineers in e-learning environment Pedagogical problems. In *Conference Zone* (pp. 92-96).
6. .Eshonqulov, S., Nomozov, O., & Eshonqulova, S. (2021). Роль восточных мыслителей в современном образовании.*Журнал инновации в начальном образовании*,*2*(3).
7. Eshonqulov, S., Yetmishov, X., Eshonqulova, S., & Yetmishova, S. (2021). Замонавий таълим технологияларини таълим жараёнида самарали қўллаш. *Журнал инновации в начальном образовании*,*2*(3).
8. Eshonqulov, S., Nomozov, O., & Eshonqulova, S. (2021). Принципы, формы и методы обучения в процессе преподавания компьютерных наук. *Журнал инновации в начальном образовании*, *2*(3).

TERMINOLOGIYANING MAXSUS FAN SIFATIDA AJRALIB CHIQISHIGA BO‘LGAN EHTIYOJ

Yuldasheva Diloram Aliyevna,
Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Xasanov Elyorjon Odiljonovich
Qo‘qon davlat pedagogika instituti talabasi

Terminologiya terminlarni o‘rganuvchi fan hisoblanib, mustaqil fan sifatida XX asrda paydo bo‘ldi. Terminologiya til leksik tizimining muayyan qismi sifatida bir necha asrlar davomida o‘rganilgan, lekin bu faqat dastlabki bosqich sifatida ko‘riladi. Terminlarni o‘rganish ularni tuzatish bilan bir paytda olib borilganda, hali terminlar tadqiqi leksikologiyadan ajralib chiqmagan edi. Quyida biz terminologiyaning maxsus fan sifatida ajralib chiqishi va XX asrda bunday fanga zarurat mavjudligini ko‘rib o‘tamiz.

Birinchidan, XX asr o‘rtalarida. maxsus axborotlar hajmi sezilarli darajada ko‘paydi. Va o‘tgan asrda fanning ham rivojlanishi sezilarli amalga oshdi, bu matematik usullarning fanda qo‘llanilishi va texnologiyaning rivojlanishi natijasi amalga oshirildi. Ilmiy fanlarning rivojlanishi ko‘plab yangi terminlarning yaratilishi turtki bo‘ldi. Aniq belgilangan bilim sohalari paydo bo‘lganda, ularning terminologik jihozlarini rasmiylashtirish zarurati paydo bo‘ldi, chunki terminlar belgilash - maxsus tushunchalarni ifodalash usullaridir. S. V. Grinev (Grinev, 1993: 8) ning so‘zlariga ko‘ra, ilmiy va texnik bilimlarning o‘sishi zamonaviy tillardagi yangi so‘zlarning 90% dan ortig‘i maxsus leksika ekanligida namoyon bo‘ladi. “Turli fanlar terminlari sonining o‘sishi tilda keng qo‘llaniladigan so‘zlar sonining o‘sishidan oshib ketadi va shuning uchun hozirgi vaqtda alohida fanlar (biznes, moliya, bank) terminlari soni tilning ixtisoslashmagan so‘zlar sonidan oshib ketishi mumkin. Shuningdek, umumiy tilga tobora ko‘proq terminlar kirib borishi bilan birgalikda terminologik muammolar umuman olganda tilga ta'sir o‘tkazmoqda, shuning uchun maxsus leksika sohasidagi vaziyatni o‘rganish tildagi lug‘atning rivojlanishi uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.” (Grinev, 1993: 8).

Yuqorida aytilganlardan terminologiyaning alohida fanga - ommaviy axborot vositalarining rivojlanishiga yordam beradigan navbatdagi omil kelib chiqadi. Frantsuz tilshunosi Rondeau G (1980:11) zamonaviy muloqotning asosiy xususiyatlarini aniq belgilab bergan: muloqot bir zumda bo‘lib, faqat bir nechta emas, balki barchaga xizmat qiladi. Gi Rondoning fikricha, ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi lingvistik hodisa, ya'ni maxsus lug‘at va texnik terminlarning so‘zlovchilarining keng doirasini qo‘llash bilan birga keladi, bu ko‘pincha terminlarning aniqlanishiga olib keladi, natijada terminologiyani soddalashtirish zarurati tug‘iladi.

Ikkinchidan, XX asr o‘rtalarida. kompyuterlarning tarqalishi munosabati bilan juda ko‘p miqdordagi ilmiy-texnik ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta

ishlash bilan shug'ullanish zarurati tug'ildi va bu ma'lumotlar terminlar va ularning bir-biri bilan aloqasi paydo bo'ldi.

Uchinchidan, XX asrning o'rtalarida. fan, biznes, texnika va boshqalar tillariga bag'ishlangan "Maxsus maqsadlardagi tillar" (LSP) deb nomlangan asarlar yaratildi. 1970-yillarning boshlarida ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda maxsus maqsadlar uchun tillar (LSP) terminsi paydo bo'ldi. 1987-yilda T. Xatchinson va A.Uotersning "Ingliz tili maxsus maqsadlar uchun" kitobi chop etildi. Kitob mualliflari o'z g'oyalarini daraxt chizmasi bilan tasvirlab berishgan. Rasmda maxsus maqsadlar uchun ingliz tili umumiy ingliz tilidan farqlab berishgan. Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili yana fan va texnologiya uchun ingliz tili, biznes va iqtisod uchun ingliz tili va ijtimoiy fanlar uchun ingliz tiliga bo'linadi. Ushbu uchta filialning har biri o'z navbatida professional maqsadlar uchun ingliz tiliga va akademik (o'quv) maqsadlar uchun ingliz tiliga bo'lingan. Eng yuqori qismida ingliz tilining quyidagi tarmoqlari joylashgan: tibbiy tadqiqotlar uchun ingliz tili, texniklar uchun ingliz tili, iqtisod uchun ingliz tili, kotiblar uchun ingliz tili, psixologiya uchun ingliz tili va o'qitish uchun ingliz tili .

To'rtinchidan, o'tgan asrda NATO, BMT kabi xalqaro siyosiy tashkilotlar paydo bo'ldi, ularning asosiy maqsadi xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni belgilovchi qoidalarni tayinlashdir. Ushbu tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan munosabatlarning tabiati barcha tillarda bir xil tushunilishi kerak bo'lgan tushunchalarni o'z ichiga olgan hujjatlarda ifodalagan. Terminologiyalarni unifikatsiya qilish va ularni universallashtirish zarurati shundan kelib chiqadi.

Shunday qilib, taxminan XX asrning 30-yillardan boshlab XX asr 70-yillarga qadar ushbu bilim sohasi leksikologiyadan ajralib chiqqan. Fan yoki ilmiy intizomni yaratish uchun o'rganish ob'ekti, ushbu fanga ijtimoiy ehtiyoj, o'z tadqiqot usullari va belgilangan soha bilan bog'liq bir qator jarayon va hodisalarni tushuntiruvchi nazariyaga ega bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1. Odiljonovich, Hasanov Elyorjon. "The Issue Of Business Terms Used In English." Journal of Positive School Psychology 6.11 (2022): 3075-3081.

2. Odiljonovich, Hasanov Elyorjon. "A STUDY OF ADOPTED BUSINESS TERMS FROM ENGLISH INTO THE UZBEK LANGUAGE." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.12 (2022): 401-403.

3. Odiljonovich, Hasanov Elyorjon. "SOME ISSUES OF BUSINESS TERMS BORROWED FROM ENGLISH." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 372-375.

4. Алимсаидова, Сайёра Амидьеевна. "Дидактические принципы при обучении неродному языку." Молодой ученый 23 (2015): 1062-1063.

5. Алимсаидова, Сайёра Амидьеевна. "Развитие творческого мышления и личностных качеств учащихся академических лицеев на уроках русского языка и литературы." Молодой ученый 1 (2017): 430-432.

КОНЦЕПЦИЯ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Нилуфар Ахмедова
Ст.преподаватель КГПИ

Слово дифференциация было заимствовано из иностранного словаря и означает расслоение, разделение единого на составляющие части, ступени или формы. Полное определение подразумевает разделение методов в процессе обучения. Дифференциация говорит об использовании деления обучаемых на группы. Дифференциация характеризуется интеграцией, выражаемой в процессе объединения учащихся. Группирование детей может производиться явным образом, то есть с четким разделением, или неявным – наличие возможности свободного перемещения участников. Дифференциация Деление на группы рассматривается в качестве одного из самых важных признаков дифференциации. На практике было доказано, что он может быть не единственным. Различие в построении процесса в группах – другой важный момент. Во время дифференциации обучение должно подвергаться изменениям, что является обязательным условием. Это было подтверждено еще в практике из педагогики, когда создавались классы с разными уровнями подготовки, где отсутствовали изменения в течение образовательного процесса. Положительного результата не было, так как у детей отсутствовала мотивация к обучению, являющаяся основным пунктом для освоения знаний. Для четкого определения дифференциации, что это такое, необходимо учитывать признаки, по которым будут разделены дети по группам. Это особенности каждого учащегося, помогающие в правильном разделении учащихся в условиях дифференциации.

Определение 1. Дифференциация обучения – это учет индивидуальных и типологических особенностей личности в форме группирования детей и различного построения процесса обучения в образовавшихся группах.

Дифференцированный подход определяют в качестве подхода к обучению, где предполагается дифференциация в различных ее формах и видах. Такой подход подразумевает наличие неординарных требований к разным группам в овладении ими содержанием образования.

Классификация форм дифференцированного обучения

Определение 2. Дифференцированное обучение – это технология обучения, которая ставит своей целью создание оптимальных условий для выявления задатков, развития интересов и способностей обучающихся.

При наличии дифференцированного обучения возникает проблема с выбором ее формы для применения. Предварительно необходимо сориентироваться в уже имеющихся для дальнейшего обучения. По индивидуальным и типологическим особенностям учащихся руководствуются следующим: значимость типологических и индивидуальных особенностей для обучения; выявление и учет особенностей в общеобразовательном заведении; распределение среди детей. Основываясь на этом, должны быть исключены: особенности функционирования внутренних органов; конституционные особенности личности; состояние здоровья; задатки способностей при отсутствии необходимой аппаратуры для их выявления; особенности нервной системы; половые различия и возраст; темпераменты; дефекты физического здоровья. Благодаря использованию дифференциации, возможно выявление: интересов; психофизиологических особенностей; профессиональных ориентаций; религиозных принадлежностей; способностей; этнокультурных особенностей; обученности. Виды дифференциации На уровне класса возможно охарактеризовать основные формы. Дифференциация по психологическим особенностям личности – это учет особенностей познавательных процессов учащихся, а именно: памяти, мышления, внимания, которые проявляются после выполнения специальных заданий на развитие усидчивости и концентрации, логической памяти и другие. Руководствуясь принципом адаптационно-развивающего характера дифференциации, предполагается не только следовать индивидуально-типологическим особенностям, а учитывать и развивать еще неразвитые до необходимого уровня. Дифференциация по обученности рассчитывает задания такого плана, чтобы было возможно устранить образовавшиеся пробелы в знаниях. На школьном уровне дифференциация обученности – это формирование классов по успеваемости, причем данная классификация не считается эффективной, так как обученность принято считать гибкой. Предложенный вид сопровождает другие педагогические технологии: модульная; полное усвоение знаний. Последняя из них говорит о делении учеников на две группы: усвоившие и не усвоившие материал, применив для этого такую форму контроля, как сдача итогового норматива. Поэтому дальнейшая форма работы с обеими группами будет отличаться. Усвоившие материал получат дополнительный для углубления и расширения уже имеющихся знаний, а не усвоившие – задания по корректировке изученного. Дифференциация по специальным

особенностям подразумевает видовые разделения. То есть по музыкальным, коммуникативным способностям, познавательным и так далее. Например, для изображения рисунка на уроке или исполнения музыкального произведения должна быть проведена специальная установка для создания определенного эмоционального настроя, так как для детей это очень важно. В дифференциации по познавательным особенностям классифицируют на: академические (общие); специальные. Данный вид дифференциации рассматривает и уровневую дифференциацию. Особую популярность обрела дифференциация по склонностям и интересам учащихся. Она проявляется в выполненных творческих заданиях или заданиях любого другого формата, соответствующих интересам и тематике. Этот вид позволяет ученикам проявить себя в определенной области знаний по своим способностям. Применение в обучении видов и форм позволяет разнообразить его процесс. Чем больше их применяет учитель, тем выше интерес к обучению у учащихся. Только правильный подход к процессу обучения обеспечит качественный результат.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Abdurahmonov Umidjon Shoqosim o‘g‘li , Toshmatova O‘rmonoy Rahimovna , Ahmedova Nilufar Mamasiddiqovna , Tolipov Rustam Mamasoliyevich , Abdullayeva Nargiza Roxataliyevna. Journal of Positiive Scool Psychology vol. 6 No.11 (2022)

2. Ахмедова Нилуфар Мамасидиковна. (2023). Особенности неалгоритмических методов и их роль в решение задач. E-conference Zone 2023-02-25

3. A’zamova Shahzoda Otaqo‘zi qizi KSPI, Department of Primary Education. REFLECTION OF TERMS IN THE HUMAN MIND UNDER THE INFLUENCE OF VARIOUS FACTORS., Researcher. 13644-46

4. Нилуфар Ахмедова, «В помощь арифметике»

5. .Мелиева, Х. Х. (2021). Игра «найти задуманное число». INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 2, International Conference on Developments in Education Hosted from Delhi, India Feb. 2023 58 | P a g e 94-96.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ КАК ОРГАНИЗАТОРА ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ

Абдулахадова Шохида Равшановна

ст. преподаватель кафедры методики преподавания
русской литературы и методики её преподавания ДжГПУ

Главной составляющей формирования у человека целостного взгляда на мир является постоянное чтение. Ведь без чтения немыслима

интеграция личности в многонациональную и многослойную национальную культуру как комплекс духовных, материальных, интеллектуальных и эмоциональных ориентиров; образа жизни; основных прав человека; систем мировоззрения, т. е. ценностей, норм, традиций, образования, характеризующих общество. «Существует преступление самое тяжкое – это преступление нечтения. За это преступление платит нация своей историей» (И. А. Бродский).

Падение интереса к процессу чтения принимается как разрушительное явление в жизни общества и дает право утверждать об общесистемном упадке культуры чтения. Пренебрежительное отношение к проблеме чтения может подвести мировое сообщество к последней черте, за которой может последовать деградация общества. Проблема занятия чтением существует давно, сегодня она актуальна для нас как никогда прежде. На протяжении долгого времени менялась миссия чтения, изменялись его задачи, но основной задачей чтения была и остается задача взращивания человека духовного.

Телевизионный канал Uzreport совместно с Союзом молодежи Узбекистана в ноябре 2017 года провели опрос у 1500 респондентов со всей страны. Цель исследования заключалась в том, чтобы узнать читают ли молодые люди Узбекистана книги, выяснить их предпочтения, книги каких авторов они читают, в каком формате они любят читать и так далее. На вопрос: «Как часто они читают книги?» оказалось, что 22 процента молодежи не читают книжную продукцию вообще.

Для обучения чтению социум располагает большими ресурсами: семья (семейное чтение); библиотека как ресурсный центр; школа (приобщение к чтению). Однако сейчас сложилась ситуация, когда, школа является единственным социальным институтом, культивирующим читательскую деятельность, которая организует смыслопоисковую, смысло-ориентировочную деятельность не только для интеллектуального развития, но и (и даже особенно) для реализации личностных потребностей (осмысления себя, своих возможностей, самопонимания, самопостижения, самоопределения, самореализации, самопроявления).

Позиция учителя, организующего читательскую деятельность ученика, не может быть определена вне индивидуальности педагога. Может ли человек не читающий воспитать читающего? Очень часто спрашивали родители (к сожалению, глагол прошедшего времени раскрывает действие, когда-то прошедшее: сегодня не спрашивают), как посадить ребенка за книгу, как заставить читать. Разве можно воспитать в семье не читающей читающего ребенка? Жалобы на то, что «нынешние дети» не хотят

читать, слышать приходится постоянно. Причины ищем и находим во всём: в семье, СМИ, Интернете, социокультурной среде, уменьшении количества часов на литературу как учебный предмет, престиж которого всё падает и падает. Но не пора ли задать и себе не менее важный вопрос: какой учитель может сформировать читательскую культуру? Только учитель-читатель. По результатам анкетирования слушателей курсов повышения квалификации (анкетирование проводилось в Самаркандском региональном центре) на вопрос «Что я в течение года прочитала/перечитала (не по школьной программе)» большинство затрудняется ответить сразу, т. е. чтение для души, для самообразования – не ежедневная потребность учителей.

На основе изучения читательских предпочтений учителей нескольких школ города Ташкента, проведённого старшеклассниками в рамках проекта «Учитель читающий», ясно вырисовывается такая картина: прагматичное чтение литературы в области своего предмета, а чтение для души ограничивается, в основном, детективами и приключениями, «одноразовыми « произведениями

Надо такую установку сформировать: чтение – это то, что имеет значение для меня. Что это значит – значение для меня? Я не могу жить, не читая, без этого я неполноценен. Не потому, что есть внешняя какая-то потребность – например, культурный человек должен читать книгу… А есть то, что для меня ценны эти особые эмоции и особые переживания, которые я не получу нигде. Вот эта радость, удивительное состояние прелести этих чувств, этот катарсис. Ведь с этого всё начинается». А кто должен показать прелесть чтения, ценность переживаний? Только УЧИТЕЛЬ, для которого чтение – это внутренняя потребность, удовольствие, радость. Неисчерпаемость учителя, его умение «вспоминать» в нужный момент нужную мысль, цитату, преподносить её в неожиданном контексте как новую и необходимую – одно из главных качеств. Эту лёгкость даёт ему только постоянное самообразование, важную роль в котором играет организация своей и ученической, а главное – совместной читательской деятельности. Читательская взаимодеятельность учителя и ребенка – это духовно-интеллектуальный взаимообмен, обеспечивающий приращение одной культуры когнитивным, эмотивным, предметно-практическим опытом другой культуры и стимулирующий этим процессы личностного самоопределения, взаимного саморазвития. Ориентируя детей в читательском пространстве, мы обогащаем и себя, через книгу узнаём ребёнка. Системная организация читательских пятиминуток на уроке (на каждом уроке, а не только уроке литературы); читательская переменка

(можно объявить переменку чтения по параллелям, совместно с учителем любого предмета дети читают одно произведение или отрывок), и совместное и самостоятельное чтение должно продолжаться в разговоре о книге; классный час (хотя бы один раз в месяц), где разговор о книге мотивирует к самостоятельному чтению; литературные викторины, конкурсы, гостиные, где можно выразить своё мнение. А главное – книга в руках учителя. Не многотомные статистические отчёты, а хорошая книга, раскрывающая учителя-читателя как личность, интересную детям, родителям, коллегам. Учитель (после родителей) − одна из самых главных «книг» в жизни ребенка.

На наш взгляд, в индивидуальный образовательный маршрут развития педагога следует включать наряду с традиционными формами повышения квалификации такие формы, как проведение и анализ открытых уроков, выступления на педагогических советах и работу над собой, обеспечивающую обогащение личности. Составляя индивидуальный образовательный маршрут, педагог должен продумать и еженедельную, если не ежедневную читательскую деятельность, составить свой список литературы – программу личностного и профессионального саморазвития. Чтение и обсуждение педагогической, методической и художественной литературы с коллегами есть первейшее условие профессионального роста, личностного развития.

Мы говорим о библиотечных уроках для детей, родителей. А сегодня необходимы библиотечные уроки (часы) и для педагогов. Это важнейшая задача библиотекаря, которую он зачастую сегодня не решает. Ему следует обратить внимание на обзор периодики, обязательно нужно остановиться как на новых веяниях в психологии, педагогике, методике, так и на статьях о формировании читательской культуры.

Такие уроки позволят активизировать процесс взаимообогащения учителей разных предметных областей: выходить за рамки своего предмета, тем самым расширяя знаниевое пространство, совместно находить ответы на волнующие вопросы как в профессиональной деятельности, так и в личностном самопознании. Начать стоит с разговора о своих читательских предпочтениях, наблюдений за тем, что читают учителя в конкретной школе, проведения анкетирование, чтобы получить ответы на вопросы: какие книги читают учителя, каких героев любят, каким писателям отдают предпочтение? Что читали учителя, когда были школьниками? Что посоветуют почитать своим ученикам и почему? Что ученики посоветуют прочитать свои учителям и почему. Можно такой опрос параллельно провести и среди ребят, и среди их родителей. А потом сравнить, как изменились вкусы и

предпочтения. Анализ результатов позволит по строить дальнейшую работу в образовательном учреждении по формированию читательской культуры.

Создать условия для интенсификации процессов чтения, повышения качества и разнообразия прочитываемой литературы во всех областях знаний, обмена мнениями о прочитанном позволят и конкурсы: «Я – читатель», «Самый читающий», «Читающая семья», «Читающий класс», «Читающий учитель», «Читающая школа», которые должны стать ежегодными на всех уровнях (школьном, региональном, республиканском). Все эти мероприятия ценны не столько итогом, сколько процессом совместной деятельности по формированию читательского пространства.

Перед нами стоит задача выработать алгоритм работы по преодолению негативных тенденций в снижении уровня культуры чтения. Чтение – есть жизненный акт, а литература – один из духовных инструментов движения к тому, чтобы самому обнаружить себя в действительном испытанию жизнью На основании Постановления правительства от 14 декабря по утвержденной Национальной программе развития и поддержки культуры чтения в 2020—2025 годах, ежегодно в первые дни апреля во всех регионах Узбекистана проводится «Неделя чтения».

В. А. Сухомлинский советовал ежемесячно читать три книги: «по проблемам науки, основы которой вы преподаёте; о жизни и борьбе человека, образ которого является светочем, примером для молодежи; о душе человека – особенно ребёнка, подростка, юноши, девушки (книги по психологии)» – и призывал постоянно обогащать свою личную библиотеку художественной литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Чтение школьников и культурные ресурсы семьи. [Электронный ресурс.] URL:http://www.levada.ru/press/2007031401.html

2.Собкин В. С. Невозможно научить читать, не дав возможности творить // Литература в школе. – 2013. – №10.

3. Учитель - организатор читательской деятельности учащихся Каримов Н.М.,Абдулахадова Ш.Р. Республиканская онлайн-конференция 2023г-№5

4. Роль и место культуры чтения в современной жизни Узбекистана. Ашрапов Р. Информационно-библиотечный журнал 2022

UILYAM FOLKNERNING "EMILI UCHUN ATIRGUL", "AYIQ" HAMDA "OMBORNI YOQISH" HIKOYALARI QIYOSIY TAHLILI

Safarova Fotima Ne'matulla qizi

JDPU Xorijiy tillar fakulteti

"Ingliz tili amaliy kursi" kafedrasi oʻqituvchisi

Ushbu hikoyalardagi aloqalar "Ayiq" da kamroq shov-shuvli tarzda o‘rganilgan. Folkner o‘zining “Muso” nomli romanining markaziy asariga aylangan bu hikoya Folknerning eng ko‘p antologiyalashtirilgan, eng ko‘p o‘rganilgan qissalaridan biri hisoblanadi. Besh bo‘limdan iborat (garchi ko‘pincha antologiya versiyalarida faqat to‘rttasi bosilgan bo‘lsa-da, uzun va murakkab to‘rtinchi bo‘lim olib tashlangan) "Ayiq" yerning merosxo‘ri va uning quli sharmandasi bo‘lgan Isaak (Ike) Makkaslinning tarixini qamrab oladi. Yer egasining bobosi, L.P.C. Makkaslin, u o‘zining noqonuniy qizi bilan qarindosh-urug‘lik qilgan va shu bilan onasini o‘z joniga qasd qilishga undagan. Eski plantatsiya daftarlarida bu dahshatli arvohni topgach, Ike bobosidan qolgan merosdan voz kechishga majbur bo‘ladi, garchi rad etish uning xotiniga va har qanday nasl umidiga aylangan bo‘lsa ham, meros bo‘lib qolgan aybini qoplash va quldorlik tizimini vujudga keltirgan yovuz materializmdan ma'lum darajada ozod bo‘lgan. Shunday qilib, u o‘z merosini amakivachchasi Makkaslin Edmondsga o‘tkazishga ruxsat beradi, u Ikening janubni va undagi o‘z o‘rnini, qora tanlilar va o‘z sinfining fojiasini va u bilan bog‘liq bo‘lmagan narsalarning ahamiyatini tushunishga urinishida iblisning himoyachisi rolini o‘ynaydi. merosxo‘rlik: tabiatning instinktiv bilimi va adolatli narsaning xatosiz tuyg‘usi.[1]

"Ayiq" ov hikoyasi sifatida qaralishi mumkin bo‘lgan «Ayiq ovi" va "Tongda gi poyga" ni o‘z ichiga olgan “Katta yog‘ochlar” to‘plamining bir qismidir.[2] Ov hikoyasi sifatida u Ikening kamolotga etishi, uning yil sayin ov maydonlariga ziyorat qilishi bilan bog‘liq bo‘lib, u yerda u va bir guruh katta ovchilari tabiatning mustahkam ramzi bo‘lgan qadimgi ayiq qariaya Benni ta'qib qilishadi. Ikening yo‘lboshchisi va o‘qituvchisi Sem Otalar, keksa tubjoy amerikalik, u hali ham tabiatda haqiqatlarni topish uchun ishonchli instinktga ega va uning vasiyligi ostida Ike qadriyatlar tizimini shakllantiradi va keyinchalik uni merosdan voz kechishga olib keladi. Semdan Ike tabiatning shartlari va insoniyatning uni o‘z shartlari asosida qondirish zarurati - tabiat kuchiga va u orqali boshqariladigan barcha mavjudotlarga munosib qadr-qimmatga ega bo‘lish zarurligini his qiladi. Qariya Benda bu kuchning timsolini kutib olish uchun Ike sivilizatsiya asboblarini ya’ni, qurol, kompas, soatni qoldirishi kerak. Oxir-oqibat, Ike keksa Benni muntazam ravishda kuzatib borishga qodir, lekin u ayiqni uchratib, qurollangan bo‘lsa ham, uni otishdan bosh tortadi.[3]

Aftidan, ayiqda ifodalangan tabiatning chidamliligining isboti Ike uchun katta ahamiyatga ega. Keksa Ben nihoyat o‘ldirilganda va Sem otalar vafot etganida, Ike uchun ov marosimi tugadi. Ikki yil o‘tgach, u o‘rmonga qaytib, uning organik va o‘limsiz elementlarida keksa Ben va Sem otalarining qoldiqlarini o‘z ichiga olgan tabiatning o‘limni o‘ziga singdirish va undan yangi hayot olib kelish

uchun dualistik kuchining isbotini ko‘radi. Bu kuch bir vaqtning o‘zida dahshatli va dahshatli va agar insoniyat mazmunli yashashni xohlasa, uni hurmat qilish va unga qarshi turish kerak. Ike bu so‘nggi ziyoratini amalga oshirayotganda ham, yog‘och ishlab chiqaruvchi kompaniya o‘rmonni buzib tashladi va poyezd cho‘lni kesib o‘tib, moddiy sivilizatsiya tabiatning eng kuchli tomonlariga ham yetkazishi mumkin bo‘lgan zarar haqidagi g‘oyani ta’kidlaydi. Folkner Amerika Qo‘shma Shtatlari tarixining mo‘l-ko‘lchilik va inson o‘zaro manfaatlar uchun tabiat insoniyatdan nimani talab qilishini qadrlash davrini ko‘rsatadi.

“Ayiq” murakkab to‘rtinchi bo‘lim nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilsa, u shunchaki ov hikoyasi bo‘lishdan tashqari, o‘tayotgan yosh va uning o‘rnini bosayotgan narsa haqida chuqur fikr bildirish imkonini beradi. [4] Sahna tabiatning keng sahrosidan ota-bobolari va sinfining gunohlarini yuvish yo‘lini topish uchun kurashayotgan Ike Makkaslin ongining shiddatli chegaralariga o‘tadi. Bu yerda o‘tmish va hozirgi davrning o‘zaro bog‘liqligi "Emiliga atirgul" hikoyasidagidan ko‘ra murakkabroqdir, [5] chunki Ike o‘tmishda aralashgan qonlar; qora va oq, qul va uning hojasi qo‘pol ravishda tengsiz ravishda oqayotganini bilishi kerak. Shuning uchun u o‘z merosidan voz kechadi, qora tanli qarindoshlari bilan eski xatolarni tuzatishga kirishadi va bu qarindoshlari bilan bo‘lgan birodarlikni ularning oilasiga va janubiy jamiyatga qo‘shayotgan kuchli tomonlarini, fazilatlarni tan olishga intiladi. "Rahm-shafqat va bag‘rikenglik, sadoqat va bolalarga muhabbat" kabi insoniy tuyg‘ular ulug‘lanadi.

"Emiliga atirgul" hikoyasidagi o‘z-o‘ziga xizmat qiladigan shahar aholisidan farqli o‘laroq, Ike ham o‘sha davrning vijdonli odami timsolida gavdalantiriladi. Biroq, bu Ike o‘z g‘oyalarida ayniqsa "zamonaviy" ekanligini anglatmaydi, [6] balki u o‘zini halollikning eski namunalaridan, nafaqat Sem otalari, balki o‘z merosxo‘r uylarini o‘z qullariga topshirgan va o‘zlari uchun kamtarroq kulba qurgan otasi va amakisi ham namuna qilib olgan. Ikening o‘z taqdirida, benuqsonlik va vijdon uchun shaxsiy qurbonliklar juda katta bo‘lgan. Misol uchun xotinining sevgisi, o‘z missiyasini davom ettirish uchun o‘g‘lining umidi, yolg‘iz yashash va oxir-oqibat uning qurbonligi voqealarga ta'sir qilish uchun cheklangan doiradan tashqarida meva berishiga ishonchsizlik. Shunga qaramay, Folkner o‘zining Ike Makkaslin ixtirosi orqali, hatto o‘tmishdagi yovuzliklarning eng dahshatli izlari bilan doimo kurashayotganda ham, idealizm qanchalik gullab-yashnashi mumkinligini ko‘rsatadi.

"Omborni yonishi" bu "Ayiq" ning inversiyasi bo‘lib, uning qahramoni o‘n yoshli Sarti Snopes Ike Makkaslin rad etmoqchi bo‘lgan dunyoni qidirgan qahramon sifatida tasvirlanadi. Yer egalari tabaqasidan emas, balki har doim harakatda bo‘lgan ijarachi dehqonning o‘g‘li, chunki o‘t qo‘yish uning adolatni yaratish vositasidir, Sarti yer egalarini "tinchlik va qadr-qimmat" bilan bog‘laydi,

bu esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarama-qarshi bo‘lgan madaniyatli adolatdir. U otasi Ab Snopes bilan o‘z hayotini "qo‘rquv va dahshat, qayg‘u va umidsizlik" deb tavfsivlaydi. [7] Ab hukmron sinfga qarshi qurol sifatida olovdan foydalanadi va u o‘zining iqtisodiy taqdirini belgilovchi sifatida ko‘radi va u Sartiyni ekspluatator aristokratiya kuchlaridan o‘z turi uchun yagona himoya deb biladigan qon rishtalariga sodiq bo‘lishga undaydi. Biroq Sarti o‘zi tanlamagan "eski qon" ni inkor etadi, chunki u o‘ziga oliy adolat tushunchasi afzal biladi va u o‘z oilasi va uning hayotida yuzaga keladigan notinchliklardan xalos bo‘lishni xohlaydi.

Sarti uchun mayor DeSpain otasi Abga raqibdir. [8] DeSpain Ab yaqinda ishlash uchun shartnoma tuzgan fermaga egalik qiladi. Sarti uchun DeSpain va uning sud binosidek katta ustunli uyi Ab ko‘rgan narsani, oq va qora tanlilarning birovning boyligini ishlab chiqarish uchun to‘kayotgan terini emas, balki Sarti intilgan tinchlik va qadr-qimmatni hamda shaxsiy qasos haqida emas, balki qonun tamoyillari asosida amaldagi adolat tizimini ifodalaydi. Sartining fikri boylik va sivilizatsiya mexanizmi o‘rtasidagi muqarrar bog‘liqliklar tajribasiz ko‘zlarini ko‘r qiladigan sivilizatsiyaga -sodda ishonchga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gray, Richard. The Life of William Faulkner: A Critical Biography. Oxford, England: Blackwell, 1994.
2. Inge, M. Thomas, ed. Conversations with William Faulkner. Jackson: University Press of Mississippi, 1999.
3. Jones, Diane Brown. A Reader’s Guide to the Short Stories of William Faulkner. New York: G. K. Hall, 1994.
4. May, Charles E., ed. Masterplots II: Short Story Series, Revised Edition. 8 vols. Pasadena, Calif.: Salem Press, 2004.
5. Minter, David. William Faulkner: His Life and Work. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980.
6. The Mississippi Quarterly 50 (Summer, 1997).
7. Singal, Daniel J.William Faulkner: The Making of a Modernist. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997.
8. Wagner-Martin, Linda. New Essays on “Go Down, Moses.” New York: Cambridge University Press, 1996.

ИҚТИСОД ДИСКУРСИДА СТИЛИСТИК ВОСИТАЛАРНИ ҚЎЛЛАНИЛИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Арчабаева Наргиза Насимовна

ЖДПУ Мактабгача ва бошланғич

таълимда хорижий тил кафедраси ўқитувчиси

Ҳозирги вақтда жаҳон тилшунослигида стилистик воситаларни қўлланилишини қиёсий-чоғиштирма тадқиқ қилиш, уларнинг умуминсоний ва миллий тил-нутқий хусусиятларини аниқлаш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Оламнинг тил манзараси бошқа лисоний бирликлар қатори иқтисод дискурсида кўпроқ ёрқин намоён бўлади.

Иқтисод дискурсида ҳар бир миллатнинг турмуш тарзи, паремиологик билимлар парадигмаси, диахрон ва синхрон жиҳатдан, миллий-маданий, хусусан, лингвокультурологик тараққиётига боғлиқ оламни англашдаги ўзига хослиги ифодаланади. Иқтисод дискурсидаги лингокогнитив, миллий-маданий хусусиятларнинг ифодаланиш аспектида монолингвистик ва қиёсий жиҳатдан ўрганишга бўлган қизиқиш билан изоҳланади.

Шу ўринда иқтисод дискурси ўзига хос шаклланган бўлиб, у инсон фаолиятининг турли соҳаларига хизмат қилувчи бир қатор коммуникатив вазиятларни ўз ичига қамраб олади. Иқтисодиёт тармоқларининг жаҳон миқёсида инновацион ривожланиши ва уларнинг ҳозирги глобаллашув ҳамда интеграция жараёнларини жадаллашуви шароитида исталган мамлакат ички иқтисодийислоҳотларига бевосита таъсири мамлакатда фаолият юритаётган тадбиркорлар, ишбилармонлар, иқтисодиёт соҳасидаги мутахассис кадрларни хорижий тиллар, инглиз ва рус тилларини мукаммал билишни талаб этилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2012 йил 10 декабрдаги ПҚ-1875-сонли қарори инглиз тилини мукаммал биладиган ва ушбу тилда эркин мулоқот қила оладиган мутахассис кадрлар тайёрлашга қаратилган.

Шу ўринда XIX аср бошланиш давридан ўзбек тили аста секин ўз ўрнини рус тилига бўшатиб бера бошлагани тарихий ҳақиқат. Жумладан, барча ҳужжатлар рус тилида юритилиб, муомалага кираётган янги терминлар ўз холича қабул қилинди. Бундай ҳолат борган сари ўзбек илмий тилини заифлаштириб, кейинчалик халқ хўжалигининг кўплаб соҳаларидан ўзбек тилидаги терминларни батамом муомаладан чиқиб кетишига олиб келди. Бугунги кунда кўплаб фанлар қатори иқтисодиётда ҳам ўзбек тилидаги терминларни бойитиш талаб этилмоқда. Шу боис, барча жаҳон тиллари қатори, ўзбек тилидаги терминларни, атамаларни жонлантириш, инглиз ва ўзбек тиллари доирасидаги юқоридаги ва бошқа шунга ўхшаш муаммоларни ҳал қилиш муҳим вазифадир.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганларидек, «ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол

топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз». Шубҳасиз, фан ва технологияларнинг жадал ривожи инглиз ва ўзбек тилларида иқтисод дискурсида стилистик воситаларни қўлланилишини тадқиқ қилишнинг умумлингвистик, чоғиштирма ва бошқа тамойиллари асосида шаклланадиган назария ва йўналишларда яққол намоён бўлади. Жумладан, инглиз ва ўзбек тиллари доирасидаги лингвистик тадқиқотларни олиб боришда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони муҳим аҳамият касб этади, деб ҳисоблаш мумкин. Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мамлакатимизни ҳар соҳада уйғун ривожланишини ўз олдига мақсад қилган тарихий хужжат ҳамдир.

Кейинги йилларда жаҳон тилшунослари томонидан иқтисод дискурсида стилистик воситаларни қўлланилиши масаласига алоҳида диққат қаратилган Чернявская В.Е., Арсениевич Ясмина, Рахимбердиев Булат Нурланович, Ковлакас Елена Федоровна, Федорова Анна Валерьевналар томонидан олиб борилган илмий тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади. Шу ўринда ўзбек тилшуносларидан Ш.Сафаров, Ў.Усмонов, Д.У.Ашурова, М.Р.Галиева, О.Ахмедов, Х. Палуанова, Н.Абдуллаева, Х.Саримсоков, З.Я.Тураева ҳамда У.Жуманазаровларнинг тадқиқотлари илмий-назарий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш ўринлики, инглиз ва ўзбек тиллари мисолида иқтисод соҳасига доир бадиий матнларда стилистик воситаларнинг қўлланиши**нинг амалий аҳамияти** жуда ҳам муҳим ҳисобланади. Шу ўринда, иқтисод дискурсида стилистик воситаларни қўлланилишини такомиллаштириш бўйича дарслик, ўқув қўлланма, ўқув дастурларини ишлаб чиқишда, луғатларни бойитишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ashurova D.U., M.R. Galieva. Text Linguistics. – Tashkent: Turon-Iqbol, 2016; Ashurova D.U., M.R. Galieva. Stylistics of Literary Text. – Tashkent: Turon-Iqbol, 2016; Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986

2. Арсениевич Ясмина. Современная экономическая терминология В СМИ. //Специальность 10.02.01 - русский язык автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук //-Москва, 2013.

3. Рахимбердиев Булат Нурланович. Эволюция семантики экономической терминологии русского языка в XX веке. //Специальность 10.02.21 - прикладная и математическая лингвистика диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук// - Москва, 2003.

4. Ковлакас Елена Федоровна. Семантические аспекты рыночно экономической терминологии. //10.02.19 - теория языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук// -Краснодар, 2003.
5. Федорова Анна Валерьевна. Английская и русская терминологические системы банковской сферы. //Специальность 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук// Москва, 2015.
6. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. –М.: ЛИБРОКОМ, 2009.

INGLIZ TILI DARSLARIDA TOVUSHLARNI TO‘G‘RI TALAFFUZ QILISHNI O‘RGATISH

Artikova Nargiz Shuxratovna
Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi kafedrasi o‘qtuvchisi
Ibragimova Sug‘diyona Muxiddinovna
Chirchiq DPU talabasi

Til muloqot vositasi sifatida, birinchi navbatda, tovushli til sifatida paydo bo‘lgan va mavjud bo‘lib, uning tovush tuzilishini egallash (talaffuz ko‘nikmalarining mavjudligi) uning har qanday ko‘rinishida muloqot qilishning zaruriy shartidir. Ingliz tili darslarida talaffuzni o‘rganishning dastlabki bosqichida talaffuzni o‘rgatish muammosi ingliz tilini o‘qitish metodikasining eng muhim muammolaridan biridir. Ingliz tilini to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish juda qiyin. To‘g‘ri talaffuzsiz tilning kommunikativ funktsiyasining namoyon bo‘lishi mumkin emas. Dastlabki bosqichda bolalarni ingliz tilida so‘zlashuvchilar kabi tovushlarni talaffuz qilishni o‘rgatish kerak. Agar so‘zlovchi tilning fonetik me’yorlarini buzsa, nutq tinglovchi tomonidan qiyin, buzilgan yoki umuman tushunilmagan holda tushuniladi. Tinglovchi, agar uning o‘zi talaffuz qobiliyatiga ega bo‘lmasa, unga aytilgan nutqni tushunmaydi yoki qiyinchilik bilan tushunadi. Muloqotning eng muhim shartlaridan biri bu eshitish talaffuzi ko‘nikmalarini rivojlantirish, ya’ni eshitiladigan tovushni tegishli qiymat bilan to‘g‘ri bog‘lash va ma’lum qiymatlarga mos keladigan tovushlarni chiqarish qobiliyatidir. Ushbu ishning maqsadi boshlang‘ich bosqichda ingliz tilini talaffuz qilishni o‘rgatishning asosiy xususiyatlarini aniqlash edi. Maqolaning mavzusining dolzarbligi shundaki, talaffuzini o‘rgatish katta axamiyatga ega. Uning samaradorligi asosan og‘zaki nutqni o‘zlashtirish muvaffaqiyatini belgilaydi. Ma’lumki, talaffuz me’yorlaridan katta og‘ishlar suhbatdosh nutqini noto‘g‘ri tushunishga olib keladi, natijada og‘zaki fikr almashish jarayonining buzilishiga sabab bo‘ladi.

Birinchi bosqichda talaffuzni o‘rgatish usullari: *Imitativ usul* - bunda asosiy e’tibor artikulyatsiya xususiyatlarini ongli ravishda o‘zlashtirishga emas, balki nutqni eshitish va unga taqlid qilishga qaratilgan. Analitik - imitative yondashuv yangi ovozli tasvirlarni yaratishning turli usullarini birlashtiradi: tavsif va artikulyatsiya va taqlid. O‘qituvchi tomonidan berilgan qoida - ko‘rsatmalarni bajarish jarayonida o‘quvchilar alveolalar, tishlararo tovush, intilish tushunchalarini o‘zlashtiradilar. Aksariyat ta’lim muassasalarida qabul qilingan zamonaviy yondashuv bilan tushuntirish va o‘qitish uchun analitik – imitative usul qo‘llaniladi. Treningning dastlabki bosqichida eshitish-talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan mashqlar qo‘llaniladi.

Ular ikki xil:

1. Fonetik eshitishni rivojlantirish hamda o‘rganilayotgan fonema va intontonlarning differensial xususiyatlarini o‘rnatishga qaratilgan tovush va intontonlarni faol tinglash va tanib olish mashqlari. Bu mashqlarni quloq orqali va grafik yordam yordamida, o‘qituvchining ovozi yoki magnitafon yordamida bajarish mumkin. Masalan:

- bir qator tovushlar/so‘zlarni tinglang, qo‘lingizni/signal kartangizni ko‘taring yoki tovushni eshitganingizda qo‘llaringizni qarsak chaling;
- gaplarni tinglang, so‘roq (e’lon) gapni eshitganingizda qo‘lingizni ko‘taring;
- gapni tinglang va urg‘u berilgan so‘zlarga e’tibor bering / sintagmalar soni va hokazo.

2. Namuna - o‘qituvchi yoki diktordan keyingi tovushlar, bo‘g‘inlar, iboralar, gaplarni xorda va yakka tartibda faol talaffuz qilishga (taqlid qilishga) qaratilgan takrorlash mashqlari. Mashqlar o‘yinli bo‘lishi mumkin.

O‘quvchilarni yangi fonetik material bilan tanishtirish:

Ona tilining talaffuzga ta’sirini hisobga olgan holda, chet tilidagi tovushlar shartli ravishda uch guruhga bo‘linadi:

1.Artikulyatsiya va akustik xossalari jihatidan ona tili fonemalariga yaqin fonemalar. Masalan, ingliz tili [p], [b], [g], [s], [z], [m] va boshqalar. Qabul qilingan taxminlarga ko‘ra, rus tilining artikulyatsiya bazasi ushbu tovushlarni talaffuz qilish uchun etarli deb hisoblanadi va ularning tovushi (bir qator undoshlarning portlashi, ularning ba’zilarining yuqori intensivligi va boshqalar) o‘qituvchiga taqlid qilish orqali tuzatiladi. Kim bu tovushlarning o‘ziga xos xususiyatlariga o‘quvchilar e’tiborini jalb qila oladi, lekin o‘zlashtirish ular uchun majburiy emas. Boshqacha aytganda, ko‘rsatilgan tovushlarni o‘zlashtirishda ona tilidan o‘tish amalga oshiriladi va ular bilan maxsus ish ko‘rsatilmaydi.

2. Umumiy xossalari mavjudligiga ko‘ra ona tili fonemalari bilan bir xil bo‘lib ko‘rinadigan, lekin muhim belgilari bilan ulardan farq qiladigan fonemalar: inglizcha [e], [g], [i], [i:], [h:], [I], [t|], [d] va boshqalar. Bu tovushlarni idrok

etishda ham, talaffuz qilishda ham interferensiya ayniqsa kuchli bo‘lib, o‘quvchilar ularni rus tilining odatiy tovushlariga o‘xshatadilar. Ular bilan tanishishda barcha usullar qo‘llaniladi - artikulyatsiyani tavsiflash, xorijiy va ona tillarining boshqa tovushlari bilan taqqoslash, rus fonemasini akustik xususiyatlariga ko‘ra tovushga eng yaqin bo‘lgan boshlang‘ich pozitsiyali variant sifatida ko‘rsatish, taqlid qilish, jalb qilish tushuntirilmoqda. Chet tili va ona tillarining o‘xshash tovushlarini eshitish orqali farqlash mashqlari alohida o‘rin tutadi, chunki o‘quvchilar ular orasidagi farqni eshitmaguncha, ular o‘rganilayotgan tovushni to‘g‘ri talaffuz qila olmaydilar. O‘z ona tilida artikulyatsion yoki akustik analogiga ega bo‘lmagan fonemalar: Ingliz tili [p], [u], [?], [r], [h], [w] va hokazo. Bu tovushlar bilan ishlashda guruh, siz o‘quvchilarga ona tilida mavjud bo‘lmagan yangi artikulyar bazani yaratishingiz kerak. Ular, shuningdek, qiyinchilikda heterojen bo‘lib, oson bo‘lganlarga artikulyatsiyasini ko‘rsatish oson bo‘lganlar kiradi ([p], [va]), buni amalga oshirish deyarli mumkin bo‘lmaganlar qiyinroq ([h], [?] , [r]). Ushbu tovushlar uchun quloq bilan farqlash mashqlari ham zarur, chunki fonemik (xorijiy til) eshitish rivojlanmaganligi sababli, talabalar ko‘pincha ularni ona yoki o‘rganilayotgan tilning juda uzoq tovushlari bilan noto‘g‘ri bog‘laydilar (masalan, ingliz [r] - bilan. Rus [z1 yoki [dz] yoki ingliz [v] bilan bu tovushlarni takrorlash mashqlari ayniqsa muhimdir, chunki talabalar nutq organlarining g‘ayrioddiy usulini o‘zlashtirishlari va yangi vosita mahoratiga ega bo‘lishlari kerak.

Keling, to‘g‘ri talaffuzni o‘rgatishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan ba’zi usullarni nomlaylik.

- J.B. Vereninova ruscha so‘zlarni, so‘zlarni, she’rlarni inglizcha talaffuz qilish usulini taklif qiladi.
- Fonetik jihatdan murakkab leksik birliklarni oxirgi so‘zdan boshlab bo‘g‘inlar bo‘yicha talaffuz qilish juda samarali. So‘z yoki iborani oxiridan boshigacha talaffuz qilishda to‘g‘ri intonatsiya qolipi saqlanadi.
- Shuningdek, kuchli talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish uchun turli intonatsiya soyalaridan foydalangan holda she’rlarni o‘qishdan foydalanish foydalidir.
- Talaffuzni o‘rganishning dastlabki bosqichida o‘yindan foydalanish ayniqsa samaralidir.

O‘yinlarning ta’lim imkoniyatlari uzoq vaqtdan beri ma’lum. Chet tilini o‘rgatishda o‘yin turlaridan biri nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradigan fonetik o‘yinlardir. Fonetik o‘yinlar ikki xil bo‘ladi: xatolarning oldini olishga (oldini olish) va xatolarni tuzatishga (tuzatishga) qaratilgan o‘yinlar.

O‘yin mazmunida tovush birikmalarini ko‘rsatgandan so‘ng, ular kuchli assotsiatsiyaga aylangan deb taxmin qilinadi, o‘qituvchi tovush birikmalarini takrorlashni so‘raydi, so‘ngra juftlarni farqlash uchun topshiriqlar beradi: hozir

ovoz bilan nima sodir bo‘layotganini taxmin qiling va hokazo. Shundan so‘ng, bolalarning o‘zlari vaziyatga qarab tovush birikmalarini talaffuz qilishlari mumkin.

- Fonetik materialni o‘zlashtirishning samarali vositasi til burmalarini, qofiyalarni, dialoglarni, nashrdan parchalarni yodlashdir.

Yangi boshlanuvchilar uchun ingliz tili qiyin, chunki siz eslab qolishingiz kerak bo‘lgan talaffuz qoidalarining ko‘pligi. Ushbu qiyin ishda birinchi yordamchi transkripsiya bo‘ladi. Bu so‘zning yozuvda qanday ko‘rinishi va qanday talaffuz qilinishi o‘rtasidagi jiddiy tafovutlar tufayli kerak. Ingliz tili o‘qilmaydigan harflar va ko‘plab istisnolar mavjudligi bilan ajralib turadi. Nutq aniq, tushunarli va tushunarli bo‘lishi uchun tilni burish bilan ishlash bebaho bo‘lishi mumkin. Ular har qanday tempda nutq ravshanligiga erishishning eng yaxshi vositasidir, chunki tilni burishdan tezroq temp bo‘lishi mumkin emas. Talaffuzni yaxshilash yoki to‘g‘rilash uchun biz til burmalari bilan ishlashning quyidagi bosqichlarini taklif qilamiz.

Birinchi bosqich - bu tilni burishning namoyishi yoki taqdimoti. Dastlab, tilni burish tez sur’atda ovoz berishi kerak, ya’ni qanday talaffuz qilinishi kerak. Va shundan keyingina sekin, bo‘g‘in ko‘chiriladi.

Ikkinchi bosqich - til buramasining mazmuni ustida ishlash. Tilning burishini mexanik ravishda talaffuz qilish emas, balki mazmunli talaffuz qilish juda muhimdir. Talabalar nima deyayotganlarini bilishlari kerak. Ba’zi so‘zlarning ma’nosini signallar, antonimlar, izohlar yordamida ochish mumkin. Siz illyustratsiyalardan foydalanishingiz yoki til twisterlarini tarjima qilish uchun bir nechta variantni taklif qilishingiz mumkin.

Uchinchi bosqich - talaffuz ustida ishlash. Har bir tovushni alohida – alohida ishlab chiqish kerak, keyin ushbu tovushni o‘z ichiga olgan so‘z, iboralar va nihoyat, butun tilni burish kerak. Birinchidan, tilni burish o‘ziga diqqat bilan o‘qiladi, so‘ngra u bir necha marta ta’kidlangan aniq artikulyatsiya bilan jimgina talaffuz qilinadi, so‘ngra sekin pichirlab, jimgina, balandroq. Keyin tilni burish ovoz chiqarib, birgalikda, lekin baribir juda sekin va nihoyat, baland ovozda va tez talaffuz qilinadi.

Hozirgi vaqtda juda ko‘p interaktiv texnologiyalar, jumladan, quyidagilar: - juftlik yoki uchlik bilan ishlash texnologiyasi, ”Akvarium” texnologiyasi; texnologiya, “Braun harakati”; “Qaror daraxti” texnologiyasi, “Karusel” texnologiyasi, “Aqliy hujum” texnologiyasi va boshqalar.

Keling, ushbu texnologiyalarning har birini batafsil ko‘rib chiqaylik. **Akvarium texnologiyasi** tomoshabinlar kuzatuvchi, ekspert, tanqidchi va tahlilchi rolini bajaradigan spektaklga o‘xshash narsadir. Bir nechta o‘quvchilar vaziyatni doira ichida ko‘rsatadilar, qolganlari esa kuzatadilar va tahlil qiladilar. Muloqot matni har qanday narsa bo‘lishi mumkin, masalan: qabulxonadagi suhbat

mehmonxonada. Aktyorlarning vazifasi - tegishli kayfiyatni, hissiyotni, Xarakterning o'ziga xos xususiyati va tinglovchilarning vazifasi ularning xulosalarini payqash, tushuntirish, ular nimaga asoslanganligini, ularni hidoyat qilganini ayting. Hissiy rollarni o'qituvchining o'zi taklif qiladi, tabiiyki, tomoshabinlardan yashirincha, masalan: "siz optimist, siz hamma narsaga tabassum bilan munosabatda bo'lasiz" yoki "siz juda gapiradigan odamsiz, tanishlikka moyil."

Braun harakat texnologiyasidan foydalanish harakatni o'z ichiga oladi. Talabalar taklif qilingan mavzu bo'yicha ma'lumot to'plash uchun sinf bo'ylab, siz mavzulardan foydalanishingiz mumkin: "Xobbi", "Oila", "Kiyim", "Uy", bir vaqtning o'zida barcha turdagi grammatik konstruktsiyalarni mashq qilish. Har bir ishtirokchi savol va topshiriqlar ro'yxati bilan varaq oladi: "Biling Sizning sinfingizda qancha odam yalpizli muzqaymoqni yaxshi ko'radi!" yoki "Bugun kim pushti futbolkadami?", "Kimning uyda deraza yonida stoli bor?" O'qituvchi savol va javoblarni shakllantirishga yordam beradi, bunga ishonch hosil qiladi o'zaro muloqot ingliz tilida olib borildi.

Karusel texnologiyasi, ko'plab interaktiv texnologiyalar kabi, psixologik treningdan olingan. Bolalar uchun bunday ish odatda juda yoqadi. Ikki halqa hosil bo'ladi: ichki va tashqi. Ichki halqa - o'quvchilar harakatsiz o'tirgan, yuzma-yuz tashqi doira, tashqi esa aylana bo'ylab harakatlanuvchi o'quvchilardir har 30 soniyada. Shunday qilib, ular bir nechta gapirishga muvaffaq bo'lishadi daqiqa bir necha mavzular va uning aybsizligi suhbatdoshini ishontirishga harakat qiling. Etik xarakterdagi dialoglar, mavzular mukammal ishlab chiqilgan "tanish", "millatlar", "jamoat joyida suhbat" va boshqalar.

Bu texnologiyalarning barchasi nafaqat uzatishga qaratilgan ma'lum miqdordagi bilim, balki tashkil etishga hissa qo'shadi bolalar o'rtasidagi hissiy aloqalar, muloqot qobiliyatlari; bolalarni zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash, ularsiz birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish mumkin emas; jamoada ishlashni o'rganing, boshqa odamlarning fikrlarini tinglang. Interfaol texnologiyalar axborot texnologiyalari, masofaviy ta'lim, Internet resurslaridan foydalanish, shuningdek, elektron darslik va ma'lumotnomalar, elektron daftarlar, onlayn ish va boshqalar bilan chambarchas bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Vereninova J.B. O'rganilayotgan va ona tillarining fonetik asoslarining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ingliz tilini talaffuz qilishni o'rgatish / J.B. Vereninova // Maktabda chet tillari. - 1994 yil - 5-son

2. Jumanova, F. U., & Artikova, N. S. (2021). PIRLS TADQIQOTLARIGA TAYYORLASHDA "ORGANAYZER" METODIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI. *Academic research in educational sciences*, *2*(CSPI conference 1), 1471-1475.

3. Jumanova, F. U., & Artikova, N. S. (2021). SHAXS KAMOLOTI VA FAOLIYAT (MULOQOT), ULARNI BOSHQARISH MA’RIFIY PEDAGOGIC MUAMMO SIFATIDA. *Academic research in educational sciences*, *2*(4), 81-88.
4. Nargiz Shuxratovna, A. . (2022). BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTUR TIZIMINI RIVOJLANTIRISH. *Scientific Impulse*, *1*(4), 1592–1594. Retrieved from http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/2071
5. Artikova Nargiz Shuxratovna,Abduvosiyeva Zuhra Isroil qizi. (2023). XORIJIY TILLARNI O‘QITISH VA UNING XUSUSIYATLARI. *IQRO JURNALI*, *2*(1), 331–340. Retrieved from https://wordlyknowledge.uz/index.php/iqro/article/view/288
6. Nargiz Shuxratovna, A. . (2022). BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTUR TIZIMINI RIVOJLANTIRISH. *Scientific Impulse*, *1*(4), 1592–1594. Retrieved from http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/2071
7. Артикова, Н. (2022). ВАЖНОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЙ PIRLS В ПОВЫШЕНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, *6*(6), 91-98.

SAMARALI TADBIRKORLIK FAOLIYATINI KLASTER ASOSIDA TASHKIL QILISHNING AHAMIYATI

Malikova SH.B.
Buxoro davlat universiteti,
Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrasi o‘qituvchisi

Zamonaviy iqtisodiy klasterlash sharoitida malakasi uning kasbiy faoliyatida duch keladigan muammolar darajasiga mos keladigan malakali menejerlar va iqtisodchilarni tayyorlash masalasi tobora kuchayib bormoqda.

Klaster sharoitida ushbu sohalardagi mutaxassislarning faoliyati farqlarga ega va quyida keltirilgan xususiyatlarga ko‘ra, nimaga tayyorgarlik ko‘rish kerakligini ko‘rishingiz mumkin. Iqtisodiy tizimlarning evolyutsiyasi rivojlangan mamlakatlarda ham, iqtisodiyoti o‘tish davridagi mamlakatlarda ham globallashuv bilan birga iqtisodiy faoliyatning tobora aniq hududiy kontsentratsiyasi bilan birga keladi. Hozirgi bosqichda bu turli klasterlarni - biznes tuzilmalari integratsiyalashuvining yangi shakllarini yaratish orqali amalga oshirilmoqda.

Bir qator mintaqaviy iqtisodiyotlar uchun klasterning shakllanishi o‘sish nuqtalari rolini o‘ynaydi. Xo‘jalik yurituvchi sub'ektlar bozorda raqobatbardoshlikka erishgan taqdirda, ular o‘z ta'sirini bevosita atrof-muhitga: etkazib beruvchilarga, iste'molchilarga, raqobatchilarga, infratuzilmaga kengaytiradilar. Muhitning bozordagi muvaffaqiyatli faoliyati xo‘jalik yetakchisining raqobatbardoshligining yanada oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatar ekan. Natijada klaster - bir-birining raqobatbardoshligini oshirishga o‘zaro hissa

qo‘shadigan tarmoqlar tarmog‘iga chambarchas bog‘langan xo‘jalik yurituvchi sub'ektlar jamoasi shakllanadi. Ekspertlar hisob-kitoblariga ko‘ra, bugungi kunda dunyodagi ilg‘or davlatlar iqtisodiyotining qariyb 50 foizi klaster usuliga o‘tgan. Masalan, Yevropa Ittifoqida 2 mingdan ziyod klasterlar mavjud bo‘lib, ularda ishchi kuchining 38 foizi qamrab olingan. Daniya, Finlyandiya, Norvegiya, Shvetsiya sanoatida to‘liq klaster usuli tatbiq qilingan. AQSHda esa mamlakatdagi mavjud korxonalarning yarmidan ziyodi shu tizimda ishlab, ular tomonidan tayyorlanayotgan tovarlar yalpi ichki mahsulotning 60 foizini tashkil qiladi [1, s. 89].

So‘nggi paytlarda klasterlar kontseptsiyasi kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashning muvaffaqiyatli global strategiyalaridan biri bo‘ldi. Kichik va o‘rta korxonalar klasterlari dunyoning barcha qit'alarida samarali faoliyat yuritmoqda. Klasterlar kontseptsiyasi rivojlanayotgan mamlakatlarda qo‘llanilgan. Jahon iqtisodiyotida klasterlarni rivojlantirish innovatsion tadbirkorlik faoliyatining samarali yo‘nalishi hisoblanadi [1, p. 76]. Evropada iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash to‘g‘risidagi deklaratsiyada (1997) va uni batafsil bayon etgan Harakatlar rejasida tarmoqlar va klasterlarga asoslangan yangi ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish Evropa hamkorligini rivojlantirishning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida e'lon qilindi. Bu mavzu hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) va boshqa bir qator xalqaro tuzilmalar tashabbusi bilan Parijda (2001 yil yanvar) bo‘lib o‘tgan Birinchi Jahon Kongressida muhokama mavzusi bo‘ldi. Birinchi yirik klaster dasturlari 1970-1980-yillarda AQShda, 1989-1990-yillarda Daniyada, 1990-yillarning birinchi yarmida Avstriya, Buyuk Britaniya, Yaponiyada, 1995-yildan Finlyandiya va Fransiyada 1993-yildan boshlab paydo bo‘ldi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Sanoatni Rivojlantirish Tashkilotining Xususiy Sektorni Rivojlantirish Filiali yordamida Yevropa hukumatlari va Yevropa xususiy bizneslariga kichik korxonalar klasterlari va tarmoqlarini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda hamkorlik qilishda yordam berish uchun tavsiyalar to‘plamini tayyorladi. Zamonaviy tadqiqotchilar klaster yondashuvining dolzarbligini ta’kidlaydilar, lekin, o‘z navbatida, “klaster siyosati”, “klaster texnologiyasi” kabi klasterlash jarayonining asosini tashkil etuvchi hodisalarning mohiyatini qayd etmaydilar. Shunga asoslanib, Rossiya Federatsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy makonini klasterlashni boshqarishning samarali metodologiyasini shakllantirish uchun terminologiyani aniqlashtirish kerak.

Klaster nazariyasining o‘zi mavhum tabiati bilan ajralib turadi, uning asosida klaster yaratish jarayoni sodir bo‘ladi. Davlatning boshqaruv ta'siri bozor sharoitida mumkin bo‘lgan klasterlash vositalari to‘plami yordamida amalga

oshiriladigan hududni rivojlantirishning dolzarb muammolarini hal qilishga qaratilgan. Shuning uchun klasterni bir tomondan klaster nazariyasi ob’ekti, ikkinchi tomondan davlat boshqaruvi sub’ekti sifatida aniq belgilash zarur.“Klaster” tushunchasini professor M.Porter taklif qilgan va u. uni bozor makonida faoliyat yurituvchi va bir-birini to‘ldiruvchi jug‘rofiy jihatdan qo‘shni kompaniyalar va tegishli tashkilotlar guruhi sifatida aniqladilar [2, p. 12].

Rivojlangan mamlakatlarda klaster nazariyasini amaliyotda qo‘llash XX asrning 90-yillari boshlarida boshlangan. M. Enrayt, J.Dunning, R.Martin va yuqorida tilga olingan M.Porterning ishi tufayli. Rossiyada klaster yondashuvining amaliy qo‘llanilishi M.K.Bandman, N.N.Koloskovskiy, N.I.Larina, I.V.Pilipenko kabi nomlar bilan bog‘liq. Bir-biridan manfaatdor bo‘lgan sub'ektlarning hamkorligi asosida shakllangan klaster yondashuvi dastlab firmalarning raqobatbardoshligi muammolarini o‘rganishda qo‘llanilgan. Albatta bunda avvalo nazariy mushohada hamda mantiqiy yondoshuv asosida klasterlar faoliyatini moliyalashtirish va unda moliyaviy boshqaruvning yondoshuvlarni ilmiy-nazariy tahlil qilingan [3, s. 109].

Vaqt o‘tishi bilan bu yondashuv tobora kengroq muammolarni hal qilishda, xususan, davlat, mintaqa, sanoatning raqobatbardoshligini tahlil qilishda qo‘llanildi; umummilliy sanoat siyosati va hududlarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish. Klaster yondashuvi innovatsiyalarni rag‘batlantirish usuli, yirik va kichik biznesning o‘zaro ta'sirining asosi kabi qo‘llaniladi. Turli manbalarni tahlil qilib, aytishimiz mumkinki, bugungi kunda yetakchi mamlakatlarda iqtisodiyotning 50 foizdan ortig‘i allaqachon klasterlash bilan qamrab olingan.

Klasterlar faoliyatini tahlil qilganda shuni ta'kidlash mumkinki, aksariyat hollarda ular tarkibiga tayyor mahsulot va xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar, ixtisoslashtirilgan ishlab chiqarish vositalari va mashina butlovchi qismlarini yetkazib beruvchilar, moliya institutlari, turdosh tarmoqlardagi firmalar kiradi. Klasterlarga tarqatish kanallarini tashkil qilish yoki iste'molchilar bilan bog‘liq faoliyatni amalga oshiradigan tashkilotlar ham kiradi. Maxsus ta'lim, ta'lim, axborot, tadqiqot va texnik yordam ko‘rsatish uchun qo‘shimcha mahsulot ishlab chiqaruvchilar, ixtisoslashgan infratuzilma provayderlari, davlat idoralari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qiluvchi tashkilotlar. Ko‘pgina klasterlarda klaster a'zolarini qo‘llab-quvvatlovchi savdo uyushmalari va qo‘shma xususiy sektor bo‘linmalari mavjud. Klasterni tadbirkorlik tarmog‘ining shakllaridan biri sifatida belgilash mumkin, chunki firma va tashkilotlarning yaqinligi ma'lum jamoalarning mavjudligiga yordam beradi va o‘zaro ta'sirning chastotasi va kuchini oshiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, samarali ishlaydigan klasterlar ierarxik tarmoqlardan tashqariga chiqadi va firmalar va tashkilotlar o‘rtasidagi ko‘plab kesishgan va

dinamik munosabatlar majmuasiga aylanadi. Bu munosabatlar doimiy ravishda mavjud bo‘lib, asta-sekin o‘zgarib turadi. Klaster yondashuvining amaliyotga tatbiq etilishi shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan iqtisodiyotda klasterlarning chuqurligi va kengligi odatda kuchliroqdir. Iqtisodiyotlari rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoat korxonalarining salmoqli qismi mahalliy yoki mahalliy bozorga xizmat qiluvchi xorijiy sho‘ba korxonalardir.

Bunday iqtisodiy rivojlanish darajasiga ega bo‘lgan klasterlarni yaratishga quyidagi ko‘rsatkichlar to‘sqinlik qilmoqda: 1. Ta'lim darajasining pastligi. 2. Past malakali ishchi kuchi. 3. Texnologiyaning zaifligi. 4. Mavjud kapitalning etishmasligi. 5. Davlat institutlarining rivojlanmaganligi. Samarali ishlaydigan klasterlarni yaratish rivojlangan iqtisodiyot sari eng muhim qadamlardan biridir. Qoidaga ko‘ra, klasterlar quyidagi maqsadlarga erishishga qaratilgan: klaster a’zolarining raqobatbardoshligini oshirish, bu esa innovatsiyalarni joriy etish orqali ta’minlanadi; logistika, axborot texnologiyalari va boshqalarda sinergiya effekti va sifatga yagona yondashuv hisobiga ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarining xarajatlarini kamaytirish va sifatini oshirish; yirik korxonalar tashkil etish hisobiga ishsizlikning maksimal qisqarishi; hokimiyat organlarida klaster a'zolarining manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan umumiy sa'y-harakatlarni birlashtirish. Klasterlarni hisobga olgan holda, fazoviy va funktsional o‘qlar bo‘ylab tartiblangan ikkita katta guruhni ajratish mumkin. O‘zaro bog‘liq bo‘lgan firmalar va tarmoqlarning fazoviy guruhlari mintaqaviy klasterlar deb ataladi.

O‘z navbatida, sanoat klasterlari bitta hududning chegaralari bilan kamroq cheklangan funktsional tizimlarni o‘z ichiga oladi. Klaster tarmoqlarini yaratish uchun bir qator shartlar bajarilishi kerak:

- Avvalo, bu demokratlashtirish va markazsizlashtirish. Yuqorida sanab o‘tilgan ikkita komponent mavjud bo‘lmasa, ichki tarmoq jarayonlarini, ma'lumot almashish jarayonini ishga tushirish va ko‘plab avtonom firmalarni birlashmada qatnashish uchun jalb qilish mumkin emas, garchi ular yagona tashkilot sifatida harakat qilsalar ham.
- Sanoat siyosatining qattiq usullaridan raqobat muhitini ta’minlovchi usullarga o‘tishni rag‘batlantirish.
- Korxonalarni o‘z hududidan tashqariga chiqish va global miqyosda raqobatlashish istagini uyg‘otadigan global strategik rejalashtirish. 4. Boshqaruv manfaatini alohida sanoat, texnologiya va tuzilmani takomillashtirishdan, yaxlit holda hududlarni kompleks va tizimli rivojlantirishga o‘tkazish.

Klasterlarni yaratishning asosiy sabablari har xil, ammo amaliyot shuni ko‘rsatadiki, eng ommabop bu tadbirkorlik sub'ektlarining ma'lum bir hududida joylashgan maqsadlarning umumiyligi. Klasterlar, shuningdek, ko‘plab boshqa kompaniyalarning o‘sishini rag‘batlantiradigan bir yoki ikkita innovatsion

kompaniyalardan kelib chiqqan noodatiy, murakkab yoki ortib borayotgan mahalliy talab natijasida paydo bo‘lishi mumkin. Klasterning rivojlanishi bilan uning rivojlanishining ichki mantiqini ochib berish mumkin, bu ularning ba'zi xarakterli modellarini ajratish imkonini beradi.

Klaster bozor munosabatlarining to‘la huquqli ishtirokchisi bo‘lib qolishi uchun tashqi muhitdagi barcha o‘zgarishlarni hisobga olishi va ularga moslashishga va zarur innovatsiyalarni joriy etishga tayyor bo‘lishi kerak. Faqat shu tarzda klaster omon qolishi, turg‘unlik va qulashdan qochishi mumkin. Keyingi rivojlanish shakli o‘z sa'y-harakatlarini boshqa faoliyatga yo‘naltiradigan bir yoki bir nechta yangi klasterlarga aylantirish yoki mahsulot va xizmatlarni etkazib berish sxemalarini o‘zgartirish bo‘lishi mumkin.

Klaster yashovchan, o‘zini-o‘zi ta'minlaydigan, muvaffaqiyatli va samarali tashkilot sifatida amalga oshirilishi uchun quyidagilar zarur [3, p. 5]: 1. Tashabbus – tadbirkorlar, davlat tuzilmalari, jamoat tashkilotlari, ta’lim muassasalaridagi tashabbuskor va nufuzli, o‘z nufuzi, aql-zakovati, tashkilotchilik qobiliyati bilan birlashtirish, rag‘batlantirish va klasterlarning o‘z a’zolari uchun ham foydali ekanligini ko‘rsatishga qodir shaxslar. va bilim, shuningdek, mintaqa uchun. 2. Innovatsiyalar - raqobat kurashida yangi imkoniyatlarni ochishga qodir bo‘lgan ishlab chiqarishni tashkil etish, marketing, boshqaruv, moliyalashtirishdagi yangi texnologiyalar.

3. Axborot - mavjudlik, ochiqlik, bilim almashish, mehnat ob'ektlari bozorlariga kirishda, mahsulot sotishda, malakali ishchi kuchi va boshqalarda afzalliklarga ega bo‘lish imkonini beruvchi ma'lumotlar bazalarini yaratish.

4. Integratsiya – fan va hokimiyat organlari ko‘magida tarmoq va hududiy darajadagi firmalar o‘rtasida hamkorlik qilish uchun yangi klaster texnologiyalaridan foydalanish. 5. Manfaat - tadbirkorlik yoki jamoat tuzilmasi hayotining asosiy sharti bo‘lib, u klaster birlashmalari ishtirokchilarining qiziqishlari mavjudligini va ular tomonidan ma'lum iqtisodiy foyda olishlarini nazarda tutadi. Klasterning mavjudligi uchun zarur shart – davlat organlari, xususiy kompaniyalar, ta’lim va ilmiy muassasalar, xo‘jalik birlashmalari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari sa’y-harakatlarini birlashtirish orqaligina samarali iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin. Klasterni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlarini strategik rejalashtirish jarayonida mutanosiblik, biznes va fanni o‘z ichiga olgan muvofiqlashtiruvchi kengash tashkil etiladi.

Samarali ishlayotgan klasterlarni tahlil qilib, quyidagi xarakterli xususiyatlarni ajratib ko‘rsatish mumkin: x klasterning strategik rivojlanish vektorini belgilovchi yetakchi korxonaning mavjudligi; ixtisoslashuv, asosiy faoliyat orqali klaster a'zolarining o‘zaro bog‘lanishini ta'minlaydi; klaster a'zolari geografik jihatdan mahalliylashtirilgan; klasterda ko‘p sonli ishtirokchilar mavjud;

klaster a'zolari o‘rtasida shakllangan va samarali faoliyat yuritayotgan iqtisodiy aloqalar; klaster a'zolari o‘rtasidagi raqobat va hamkorlikning kombinatsiyasi; tizim ishtirokchilarini uning ishlab chiqarish dasturlariga, innovatsion jarayonlarga, sifat nazoratiga muvofiq uzoq muddatli muvofiqlashtirish; klaster a'zolari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksportga yoki import o‘rnini bosishga yo‘naltirilgan; klaster tashkilotlari va tadqiqot tashkilotlari o‘rtasidagi yaqin hamkorlik va kichik firmalarning innovatsion texnologiyalarga kirishi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishning klaster shakli raqobatga ta'sir qiluvchi bir qator o‘ziga xos biznes imtiyozlarini beradi, masalan: 1. Klaster a'zolari bo‘lgan tashkilotlarda mehnat unumdorligini oshirish. 2. Klasterga kiritilgan tashkilotlarga innovatsiyalardan foydalanish imkoniyatini ochish. 3. Klaster chegaralarini kengaytirishni rag‘batlantiradigan biznesni diversifikatsiya qilishni rag‘batlantirish.

Klaster tomonidan unga kiritilgan sub'ektlar uchun yaratiladigan imtiyozlar qatorida klasterda marketing, texnologiya va mijozlarning joriy ehtiyojlari bo‘yicha ma'lumotlarning mavjudligini ham aytish mumkin. Klasterlardagi ma'lumotlar yaxshiroq tashkil etilgan va olish arzonroq, bu esa kompaniyalarga yanada samaraliroq ishlash imkonini beradi. Ishlab chiqarish ko‘lamini kengaytirish va mijozlar bazasini ko‘paytirish iste'molchilar haqidagi ma'lumotlarga tezkor kirish tufayli mumkin bo‘ldi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan raqobat ayniqsa kuchli rag‘batlantiruvchi samara beradi, chunki xo‘jalik faoliyati natijalarini tez taqqoslash mumkin. Bu taqqoslash raqobatchilarning mehnat xarajatlari, mahalliy bozorning mavjudligi kabi deyarli teng sharoitlarga ega ekanligi asosida mumkin. Klasterlar jamoat tovarlari va xizmatlarida yuqori qiymatli ishlab chiqarish omillarini yaratishda ishtirok etadilar.

Klasterda ishtirok etish yangi texnologiyalarga kirish, ta’minot zanjiri uchun ilg‘or ish usullari, mijozlar ehtiyojlariga adekvat va tezkor javob berish kabi innovatsiyalar nuqtai nazaridan ham imtiyozlar beradi. Klaster ichida, alohida holatdan ko‘ra, biznesning yangi turlari paydo bo‘ladi. Mintaqa yoki shahar ichidagi tizimli aloqa va o‘zaro bog‘liqlikni tushunish orqali klasterda uning a'zolariga bo‘lgan ishonch elementi namoyon bo‘ladi, bu esa samaradorlikning oshishiga, innovatsiyalarning keng tarqalishiga va natijada biznesning yangi turlarining paydo bo‘lishiga yordam beradi. Klaster a'zolari innovatsiyalar olib keladigan yuqori xarajatlar va xavflarni bo‘lishish imkoniyatiga ega. Izolyatsiya qilingan tashkilotlar uchun tadqiqot faoliyatiga shunga o‘xshash miqdordagi investitsiyalar mumkin emas. Bilim va texnologiyalarni egallash va tarqatish xarajatlarini kamaytirish imkoniyati klaster ichidagi kadrlar migratsiyasi va uzluksiz o‘qitish va malaka oshirish jarayoni tufayli mumkin bo‘ladi. Klaster a'zolarining umumiy xarajatlari va ishlab chiqarish maqsadlarini hisoblashda ular

bo‘sh mablag‘larni tezda qayta taqsimlash zarurati muammosiga duch kelishadi. Bu muammo ularning atrofida shakllangan korxonalar tarmog‘i yordamida hal qilinadi.

Klasterda raqobat va hamkorlik kabi ikkita jarayonning kombinatsiyasi mavjud. Klaster ichidagi bu ikki hodisa o‘zaro manfaatli. Klaster a'zolari o‘rtasidagi raqobat ta'sirida yuzaga keladigan tizimli kichik nizolar tufayli tizim optimallashtiriladi. Klaster ichida yaxshi tashkil etilgan axborot tizimi, umumiy resurslar va imkoniyatlarni (masalan: mahsulotlarni, xodimlarni, texnologiyalarni ilgari surish va sotish) bo‘lishish tufayli klaster a’zolari sezilarli foyda oladi, tizim rivojlanadi. Hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarishni takomillashtirishda davlat hokimiyati organlari klasterlardan foydalanadi. Klaster yondashuvidan foydalangan holda hokimiyatlar biznes bilan samarali hamkorlik qilish vositalarini yaratadilar, bu esa uning xarakterli ko‘rsatkichlari va taktik vazifalarini yaxshiroq tushunish, maqsadli, real va resurslardan foydalanish va mintaqani rivojlantirishning strategik rejalarini asosli ravishda yaratish imkonini beradi. Kengaytirilgan qiymat zanjiri mintaqadagi investitsiya muhitini yaxshilaydi va birgalikda soliq tushumlarini oshiradi.

Bu qadamlar tadbirkorlik tuzilmalari xilma-xilligining kengayishiga olib keladi va shu orqali bandlik muammosini hal qiladi. Ushbu vositalar biznes bilan aloqa vositasidir. Klasterning shubhasiz ustunligini mintaqadagi depressiyaga uchragan korxonalarni qayta yo‘naltirish, iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko‘rsatadigan ayrim tashkilotlarga maqsadli imtiyozlar berish imkoniyati deb atash mumkin. Klaster tizimida har bir korxonaning yakuniy mahsulot tannarxiga qo‘shgan hissasi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Klaster a’zolarining har biri investor uchun shaffof bo‘ladi va investitsion jozibadorlik shartlariga javob beradi. Hokimiyat investitsiya oqimlarini tartibga solish va mintaqaviy klasterni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlariga muvofiq ularning samaradorligini baholash imkoniyatiga ega. Rahbar o‘z faoliyatida yuqoridagi barcha xususiyatlarni hisobga olishi, klaster va uning barcha a’zolari imkoniyatlaridan maksimal darajada samarali foydalanish maqsadini ko‘zlashi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qulliyev O. A. Klaster-raqobatda yutib chiqishning eng oqilona yo‘li. Qishloq xo‘jaligida ixtisoslashgan klasterlarni shakllantirish: tajribalar, natijalar va innovatsion yondashuvlar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Buxoro : “Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2021.-89 b.

2. Porter M. Millatlar raqobat ustunligi. Nyu-York: Free Press, 1990. 896 p.

3. Karimova N. S. Klaster – iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim omili. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali. 4/2022, iyul-avgust (№ 00060), s. 109.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI DIKTANT YOZISHGA TAYYORLASH METODIKASI

Abdulxayeva Musharraf Usmonjon qizi
Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Hozirgi kunda yuqori sifatli imlo ko‘nikmalariga ega bo‘lgan, yozma nutqi rivojlangan o‘quvchilarni tarbiyalash boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozma nutqini rivojlantirishda diktantlarning o‘rni nihoyatda katta ahamiyatga egadir.

Diktant [lotincha dictare – hadeb gapiravermoq, takrorlamoq; aytib turib yozdirmoq] imloviy va punktuatsion qoidalarning o‘zlashtirilish darajasini tekshirish uchun aytib turib yozdiriladigan yozma ish[1,611] turi hisoblanadi.

Diktantlar o‘quvchilarning ko‘rish, eshitish va fikrlash qobiliyatini shakllantirishda muhim vositalardan biri hisoblanadi[2,48]. Shu sababli ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga diktant yozdirishning o‘ziga xos metodikasi va texnikasi mavjuddir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini diktant yozishga o‘rgatish savod o‘rgatish davridanoq boshlanadi. O‘quvchilar uch to‘rtta harflarni o‘qishni va yozishni o‘rganib olganlaridan so‘ng shu harflar ishtirok etgan so‘zlarni sekin astalik bilan o‘qituvchi diktant kabi aytib yozishga o‘rgata boshlaydi. Diktant yozishga tayyorlov bosqichida o‘qituvchi ko‘proq rasmlardan, bo‘sh kataklardan yoki nuqtalardan foydalanadi.

O‘quvchilarga diktant yozdirish jarayonida quyidagilarga alohida e’tibor qartish lozimdir:

- ✓ Diktant olish uchun tanlangan xona har tomonlama talabga javob berishi kerak.
- ✓ Diktant oluvchi o‘qituvchi ham diktant olishga ruhan tayyor bo‘lishi lozim. Chunki o‘quvchilarni diktantni to‘g‘ri va xatosiz yozishlari diktant oluvchi o‘qituvchining nutq texnikasiga uzviy bog‘liqdir. O‘qituvchi diktant matnidagi har bir so‘zni to‘g‘ri talaffuz etib o‘quvchi ongiga yetkazib bera olsa shunda diktantni o‘quvchi to‘g‘ri va xatolarsiz yoza oladi.
- ✓ Diktant yozish jarayoniga o‘quvchilar ruhan tayyor bo‘lishlari lozim. Buning uchun diktant olish haqida o‘quvchilarga to‘rt, besh kun oldin xabar berib qo‘yish kerak. O‘quvchilar shu kuni diktant yozish jarayoniga ruhan tayyor bo‘lib keladilar. O‘qituvchi diktant yozdirishdan oldin darsni to‘g‘ri tashkillab olishi, hamda o‘quvchilarni diktant yozish jarayoniga tayyorlab olishi kerak bo‘ladi. Buning uchun esa bir qator didaktik o‘yinlardan foydalanish mumkin:

“O‘zaro bog‘liqlik” o‘yini

“O‘zaro bog‘liqlik” o‘yinida o‘quvchilarga turli holatlar tasvirlangan rasmlar aralash holatda proektor, televizor yoki turli ko‘rgazmalardan foydalangan holda beriladi. O‘quvchilar esa berilgan tasvirlarni avval to‘g‘ri ketma-ketlik asosida joylashtirib, og‘zaki hikoya tuzadilar. Rasmlar asosida og‘zaki tuzilgan hikoyalarini o‘qituvchi yordami bilan umumlashtirib hikoya tuzib daftarlariga yozadilar. Masalan:

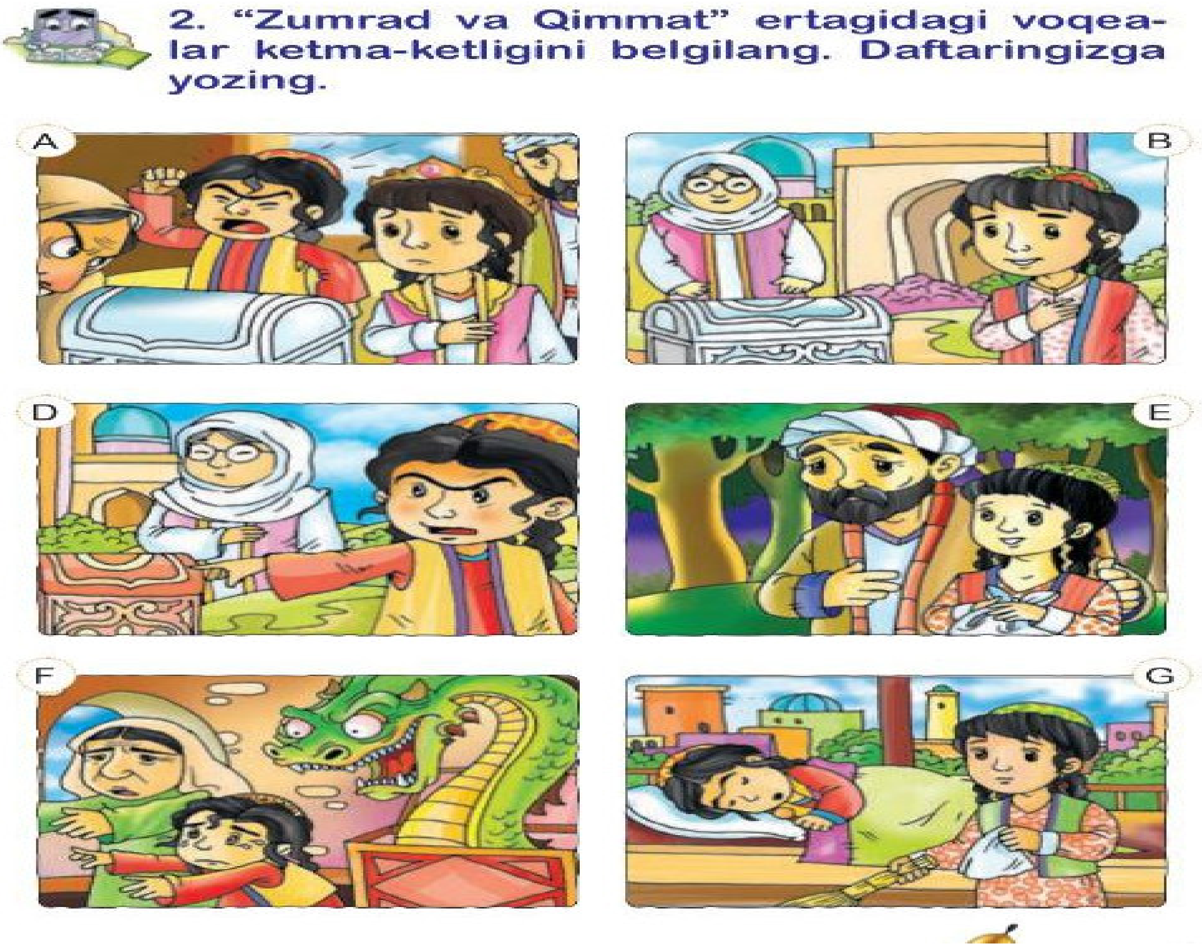

Ushbu rasm birinchi sinf o‘quvchilariga mo‘ljallangan bo‘lib, rasm orqali o‘quvchilar “Zumrad va Qimmat” ertagida bo‘lgan voqealarni ketma-ket joylashtirib chiqadilar va har bir o‘quvchi rasm asosida hikoya tuzib daftariga yozadi. Ushbu berilgan topshiriqni bajarish orqali o‘quvchilarning yozma va og‘zaki nutqi rivojlanib boradi.

Demak xulosa qilib aytadigan bo‘lsak diktant yozishga o‘rgatish jarayoni va diktantga tayyorlash jarayoni o‘qituvchidan katta mahorat talab etadi. O‘quvchilarning diktant yozishida o‘qituvchi yetakchilik faoliyatini olib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. A.Madvaliyev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Toshkent. – B.611.
2. D.Eshonqulova, G.Rahmatova. Diktantlar to‘plami. – Toshkent. 2018. –B.48.

3. Mirhojiddinovna, J. D., Shavkatovna, A. M., & Alijonovna, M. D. (2022). Lingupoetic Features Of Unconventional Combinations And Agricultural Terms In Literary Texts. Journal of Positive School Psychology, 6(11), 1599-1604.

4. Abdulkhayeva, M. The Role of Dictations in the Development of Students' Written Speech in the First Class. International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR MUSIQIY RIVOJLANISHINING MUHIM XUSUSIYATLARI

Shodiyeva Gavhar
QDPI o‘qituvchisi

O‘zbekistonning kelajagi, ertangi kun taraqqiyoti egalari bo‘lmish bolalarni estetik va ma‘naviy yuksak, har tomonlama rivollangan shaxs sifatida tarbiyalash muhim masaladir. Bu maqsadni amalga oshirishda musiqaning ham alohida o‘rni va o‘ziga xos xususiyatlari bor. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida musiqiy tarbiya – aniq maqsadga yo‘naltirilgan, ya‘ni maktabgacha yoshdagi bolani estetik, axloqiy, aqliy rivojlanishini amalga oshirish, bolani shaxs sifatida tarbiyalash, uni dunyoqarashini kengaytirish, o‘z iqtidorini namoyon qila olishga, estetik jihatdan musiqani tushunishga, unga ijodkorona yondasha olishga o‘rgatishdan iboratdir.

Har bir bola musiqaning qaysi yo‘nalishini o‘rganishidan qat’iy nazar uning yosh xususiyatlarini, psixologik jihatdan rivojlanishini musiqa rahbari nazarda tutishi lozim. Insonlarda musiqa tinglash madaniyatini o‘stirish, musiqa tinglash, undan zavqlana olish tug‘ilgandan boshlab ona allasi orqali singdiriladi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida amalga oshiriladigan musiqa tinglash esa uning poydevoridir. Zotan bola musiqa mashg‘ulotlarida ishtirok etish orqali ham musiqa tinglaydi va uni idrok etadi.

Ma‘lumki, kishining kuylash imkoniyatidan ko‘ra tinglash imkoniyati ancha keng bo‘ladi. Musiqa tarbiyasi bolalarga musiqa tinglash, qo‘shiqlar matnini yodlash, musiqa bilan harakatlarni bajarish, musiqa asboblarini chalish, teatr, turli tadbirlarga ota-onalar bilan tashrif buyirish singari musiqaviy faoliyatning har xil turlarini o‘rganishdan iboratdir. Musiqa tinglanganidan keyin bolalardagi fikr almashuvlar ancha kengayadi va bolalar o‘rtasida bir-birlarini anglash ruhi va o‘zaro ishonch vujudga keladi. Zero, maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi musiqiy ta‘lim va tarbiyaning vazifasi bolalarni Vatanga sadoqat, do‘stlik, tinchliksevarlik, mehnatga muhabbat ruhida kamol toptirish, ularning musiqaviy didi bilan estetik saviyasini oshirishdan iboratdir.

“Musiqa mashg‘ulotlari jarayonida bola hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar

orqali idrok etib boradi. Bolalar yoshiga mos musiqa asarlari kichkintoylarda unutilmas taassurot qoldiradi, ularning ruhiy dunyosini boyitadi”.[.3-b.] Musiqaning inson taraqqiyotida tutgan or’nini hisobga olgan holda musiqa haqida quydagilarni aytish mumkin:

- musiqa – o‘z tabiatiga ko‘ra hissiy va ruhiy kechinmalar uyg‘otuvchi;
- musiqa – kishilarda nozik didni tarbiyalovchi;
- musiqa – tinglovchini ham, ijrochini ham nafosatga, ma‘naviy barkamollikka undovchi kuchli vosita.

Mashxur rus pedagoglaridan biri Lesgaftning fikricha, “insonning maktabgacha yosh davri shunday bir davrki, bu davrda bolada kelgusida qanday xarakter hislatlari paydo bo‘lishi belgilanadi va axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi. Bu yoshdagi bolalarning ko‘zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir”.[6]

Musiqiy ta‘lim – tarbiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish, bolaning psixologik xususiyatlarini o‘rganish uchun juda muhimdir. Bizning hayotimizda musiqa har bir xonadonga kirib borgan. Musiqa inson hissiyotlari holatining barcha rango-rang tovlanishlarini aks ettirishga qodir. U eng murakkab tuyg‘ular, eng nozik kechinmalar va kayfiyatlarni ham ifoda eta oladi. Musiqa inson ichki dunyosining hissiyotli tomonlari bilan birga ma‘naviy olamini butunligicha ifoda etib, uning aqliy va iroda qudratini, yaxlit qiyofasini yarata oladi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarga musiqa mashg‘ulotlarida, bayram ertaliklarida, ko‘ngil ochar tadbirlarda bolalardagi estetik hissiyotni tarkib toptirishdan iborat bo‘lgan vazifani olib borar ekanmiz, e’tiborni avvalo ikki muhim masalaga qaratishimiz kerak:

- bolalarda estetik hissiyotning paydo bo‘lishi uchun ob’yektiv shart-sharoitlar mavjudligi;
- bolalar san’at asarlarini go‘zallik nuqtai nazaridan baholay olalishlari.

Musiqani to‘la to‘kis idrok etish uchun diqqat, xotira va musiqiy tafakkur zarur va muhimdir. Ana shundagina insonning tasavvuri yordamga keladi va estetik hissiyot shakllanadi. Bolalar hissiyotining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri uning muayyan sharoit bilan bog‘liqligidir, ya‘ni bolalarda sodir bo‘ladigan hissiy kechinmalar aniq bir sharoitdagina vujudga keladi. Shunga ko‘ra ularni qiziqtiradigan, diqqatlarini jalb etadigan sharoitni yaratish ularda estetik hissiyotning, musiqiy madaniyatni o‘stirishning eng muhim shartidir. Bolalar biror bir musiqiy asarni tinglar ekanlar, musiqaning rang-barang ovozlari, ifoda vositalarini (temp, ritm, kuy, o‘lchov, registr, dinamika va hokazolar), xarakter va kayfiyatini farqlashni, eshitilgan musiqiy asarlarning qaysi janrga mansubligini, mumtoz, estrada yoki boshqa musiqalarni bir-biridan farqlay olishni hissiy-

emotsional jihatdan idrok eta boradilar. Boshqacha qilib aytganda, ularning musiqiy didlari shakllana boradi. Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishiga intiladi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni rivojlantirishga va mustahkamlanishiga yordam beradi. Bolaning qobiliyatlari musiqiy faoliyat jarayonida rivojlanadi. Ushbu rivojlanishni bolalarning yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri tashkil etish va yo'naltirish musiqa tarbiyachilarining vazifasidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar musiqiy rivojlanishining muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ✓ eshitish sezgisi, musiqiy eshitish qobiliyati rivojlanib boradi;
- ✓ turli musiqaga emotsional ta'sirchanlikning sifati va darajasi ortadi;
- ✓ qo'shiq kuylash, musiqiy-ritmik ijrochilikda qo'llaniladigan sodda ko'nikma va malakalar shakllanadi.

Respublikamizdagi har bir maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hozirgi kunda musiqiy estetik tarbiyaga pedagogikaning shaxsni shakllantiruvchi eng muhim omili sifatida qaralmoqda va bu borada musiqiy qobiliyat muhim ahamiyat kasb etadi.

"Qobiliyat – ko'nikma, malaka va bilim emas, balki ularni o'zlashtirish dinamikasidir". [3. – 613-614 б.]

Qobiliyatlar – faoliyat davomida namoyon bo'ladigan imkoniyatdir. Musiqiy qobiliyat faqat musiqa amaliyoti, musiqa san'atiga xos bo'lgan musiqiy material, maxsus usullar orqaligina rivojlantirilishi mumkin. Faqat musiqagina insonning musiqiy hislarini uyg'otadi. Musiqiy ta'lim olmagan kishilarda, musiqiy qobiliyat bo'lmaydi. Chunki ular musiqiy bilimlarni o'zlashtirmaganlar.

Psixologiyaning ko'rsatishicha, inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biron-bir qobiliyatning ro'yobga chiqish va rivojlanish manbayi – layoqat bilan tug'iladi. Layoqat o'z holicha rivojlana olmaydi, uning rivojlanishi uchun qulay muhit kerak. Bola musiqaga layoqat bilan tug'ilishi mumkin, lekin uning musiqiy xususiyatlari shakllanishi uchun qulay muhit yaratilmasa, musiqaga bo'lgan layoqati rivojlanmay qoladi.

Insonning shaxs sifatida shakllanishida yetakchi omillardan biri muhitdir. Muhit deganda, kishiga ta'sir etadigan tashqi voqeliklar yig'indisi tushuniladi. Muhit o'z navbatida: tabiiy muhit, ijtimoiy muhit, oila muhiti va boshqalarga bo'linadi. Insondagi musiqiy qobiliyatning rivojlanishi va shakllanishi uchun ijtimoiy va oila muhiti muhimdir. Inson bolasi, agar insoniy muhitga tushmay, hayvonlar muhitiga tushib qolsa, unda irsiy belgilarning ayrim biologik ko'rinishlari saqlanadi, lekin insoniy fikr, faoliyat, xatti-harakat shakllanmaydi.

Odob, axloq, fe’l-atvor shaxsning barcha ruhiy sifatlari faqat muhit va tarbiyaning o‘zaro ta‘siri asosida vujudga keladi. Bolalarning musiqa ijrochiligi malakalarini rivojlantirishdagi eng muhim shartlardan biri – ularning musiqiy qobiliyatlarini shakllantirishdir. Chunki, musiqiy qobiliyatlar – musiqani ritmik his qilish, musiqiy eshitish, musiqiy xotira, musiqaga emosional ta‘sirchanlik bolalarda ijrochilik malakalarini rivojlantirish omili hisoblanadi.

Pedagog N.V.Vetlugina “... musiqiy kechinmalar aslini olganda, doimo sensor qobiliyatga asoslanadi, chunki musiqa eng oddiy ohanglar, murakkab obrazlar va eng avvalo hissiyotlar orqali idrok etiladi va musiqiy qobiliyat rivojlanadi” – deb ta‘kidlagan.[3. – 613-614 б.] Qobiliyatning eng yuqori darajasi – talantdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, musiqaning o‘tkir tarbiyaviy kuchidan foydalanish, san’at vositasida yosh avlodning ma‘naviy dunyoqarashini shakllantirish, ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash barcha ta‘lim muassasalarini, jumladan maktabgacha ta‘lim tashkilotida faoliyat olib boruvchi musiqa, pedagog-tarbiyachilar zimmasidagi eng muhim, dolzarb vazifalardan biridir. Musiqa insonga xush kayfiyatni bag‘ishlovchi, inson qalbining go‘zallikka oshno etuvchi doimiy yo‘ldosh bo‘lib, insonlarni go‘zallikni his etishga o‘rgatadi. Musiqa – nafosat tarbiyasining bir bo‘lagi. Inson bolaligidan musiqa tinglash, qo‘shiq xirgoyi qilish, turli musiqali ovoz ostida raqs harakatini bajarishga intilib boradi. Mana shu intilish natijasida insonda qobiliyat, iqtidor va iste’dod rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Yusupova N. Musiqa savodi, metodikasi va ritmika. O‘quv qo‘llanma. – T.: Musiqa, 2010. – 3-b.

2.Bolalarda psixologik xususiyatlarning rivojlanishida nutq o‘stirish mashg‘ulotlarining ahamiyati // http://www.hozir.org/gulxan-xayitmurodova.html?page=6

3.Xujayeva N. Bolalarning ijodkorlik qobiliyatini loyihalashtirish va ularning rivojlanishini diagnostik tahlil qilish // “Science and Education” Scientific Journal Volume 1 Issue 3. – 613-614 б.

4.Askarova, S. "DEFECTS IN THE VOICE OF PUPILS AND WAYS TO ELIMINATE IT." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11 (2022): 418-420.

5.Asqarova, S. "XOR VA XORSHUNOSLIK FANI DARSLARIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH." *Eurasian Journal of Academic Research* 2.7 (2022): 62-65.

6.Mukhammadzhonovna, Askarova Sohibakhon, and Kusherbayev Zhanbolat Asetovich. "MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE ART OF MUSIC AND SINGING." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 12.02 (2023): 12-16.

7.Muhammadjonovna, Asqarova Sohibaxon, and Madaminov Nasimjon Xoljo‘rayevich. "MASTERPIECE OF THE HISTORY OF UZBEK OPERA: ANALYZES AND

INTERPRETATIONS." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).

8.Madaminovich, Fozilov Qaxramon. "Problems of Orchestra Performance in The Practice of Training Smugglers." *European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630)* 8 (2021): 42-45.

9.Axmedovich, Turdiev SHavkat. "Problems of student preparation for work with children's choir collective." *World Bulletin of Social Sciences* 3.10 (2021): 133-135.

9.Eminjanovna, Shodiyeva Gavkhar. "The role of national music in education of youth." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.2 (2021): 1285-1288.

ЯЗЫК - КАК СРЕДСТВО ПРОПАГАНДЫ И МАНИПУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫМ СОЗНАНИЕМ

Шарипова Н.И.

преподаватель ДжГПУ, Узбекистан

Широкий спектр современных СМИ, как показывает медийная практика, оказывает все более мощное влияние на свободный выбор каждой гражданской позиции, на разграничение социальных позиций определенных групп граждан. Журналисты-практики и исследователи социально-идеологических проблем истории журналистики обращают внимание на то, что в вопросах «воздействия на сознание» и «манипулирования сознанием» едва ли не главная роль принадлежит вербальной форме информации. В связи с этим одной из актуальных и практико-ориентированных научных проблем в журналистике является проблема целенаправленного использования языкового языка как инструмента воздействия на общественное сознание и ресурса манипулирования им. Исследователи отмечают, что к началу XXI века, в эпоху, характеризующуюся активным развитием коммуникативной среды в медийном пространстве, функции влияния, убеждения стали вытеснять другие функции речи, а средства массовой информации становятся средствами массовой информации. Вольно или невольно СМИ предлагают своей аудитории модели как вербального, так и социального поведения, потенциально способные исказить картину мира реципиента.

Речевое или языковое манипулирование – вид вербального воздействия, используемый для скрытого внедрения в психику адресата целей, желаний, намерений, установок или установок, не совпадающих с таковыми у адресата в данный момент. Речевая манипуляция основана на таких психологических и психолингвистических механизмах, которые

заставляют адресата некритично воспринимать языковое сообщение, способствуют возникновению в его сознании определенных иллюзий и заблуждений, провоцируют его на совершение выгодных для манипулятора поступков. Принципиальной и существенной чертой вербальной манипуляции является сокрытие манипулятором истинной цели воздействия на адресата.

Речевая манипуляция характеризуется акцентом не на убеждении, а на вызове; его основные «инструменты» — психологически точные обращения к эмоциональной сфере адресата, ориентированные на использование его психических потребностей для достижения определенных целей.

Иллюзия самостоятельности выводов, сделанных реципиентом, создается в результате особой организации речи: ключевые смысловые компоненты в ней часто подразумеваются, субъективная точка зрения преподносится как «изначальная ясность», выводы накладываются на высказывание. адресата в завуалированной форме [2, с. 65].

Речевое манипулирование - одна из форм проявления речевого насилия, характерными чертами которой являются необоснованные оценки и мнения; использование необъективных категоричных формулировок, ссылок на недостоверную или расплывчатую информацию вместо подкрепления утверждений логичными и фактически обоснованными аргументами; одностороннее и предвзятое толкование фактов; низкий уровень информативности текста; преобладание в речи оценочных и повелительных реплик.

Нередко в манипулятивных целях авторы прибегают к языковой агрессии - оскорбительным, злобным словесным выпадам в адрес человека, группы лиц, партии, организации или всей политической (экономической) системы - в попытке очернить оппонента в глазах своей аудитории. , тем самым нарушая общечеловеческие нормы.

В целом можно утверждать, что речевое манипулирование может происходить на трех основных уровнях («ярусах») речи: фактологическом, логическом и лингвистическом. На актуальном уровне в манипулятивных целях информация, важная для формирования адекватного представления о характере явления или события, тщательно дозируется и часто искажается. На логическом уровне в манипулятивной речи допускаются нарушения законов логики, используются различные приемы ложной аргументации [3, с. 11].

Чаще всего манипуляции, использующие особенности языка, осуществляются в сфере рекламы и PR-технологий. Ведь сегодня в условиях рыночной экономики рекламная технология как форма информации

перестает быть чисто экономическим атрибутом и становится своеобразным элементом массовой культуры, играющим значительную роль в формировании актуальной личности и выстраивании ее взаимоотношений с окружающими.

Некоторые исследователи в области психологии, социологии и других гуманитарных наук в своей работе нередко разоблачают несправедливые (а иногда и просто аморальные) способы манипулирования индивидуальным и общественным сознанием посредством речевых технологий воздействия. В своих исследованиях они приходят к выводу, что, делая красноречивые и амбициозные заявления о рекламе как о лидере подлинной демократии, ее владельцы незаметно используют в повседневной практике такие способы подачи материалов и способы информационного воздействия, которые не только противоречат требованиям психической гигиены , но и наносят прямой вред психическому здоровью потребителей. Такой подход к человеку и его интересам способствует все более интенсивному внедрению «общества потребления», которое сейчас активно обсуждается на философских и социологических аренах [5, с. 102].

Известно, что коммерческая деятельность (например, стимулирование сбыта товаров и услуг) не является основной и наиболее значимой сферой использования языка для стимулирования соответствующей деятельности объектов влияния. Не менее активно манипулятивные приемы используются в менеджменте. В том числе, публичный. Промежуточным звеном между политической и экономической сферами является такое явление, как политическая реклама, где коммерческие интересы вовне принимают форму заботы о социальных гарантиях, развитии человека и его возможностях. Сегодня управление общественным сознанием политическими силами и средствами массовой информации использует не менее скрытые технологии речевого воздействия, чем разработка масштабных рекламных кампаний по воздействию на целевую потребительскую аудиторию.

Понятно, что любое воздействие на человека нельзя характеризовать как манипулирование сознанием. Ведь человек существо социальное и в принципе не может существовать вне таких воздействий (даже просто формироваться как представитель человечества). Другое дело, если это влияние носит откровенно манипулятивный характер. Слово «манипуляция» происходит от латинского слова manus — рука. В словарях европейских языков это слово трактуется как обращение с предметами с определенными намерениями, целями (например, ручное управление, осмотр больного врачом руками и т. п.). Также этим термином обозначают приемы

управления механизмами, которые как бы являются продолжением рук (рычаги, ручки).

Таким образом, используя термин «манипуляция», мы подразумеваем, что подобные действия требуют ловкости и ловкости. Отсюда современное переносное значение слова - ловкое обращение с людьми как с предметами, вещами. Поэтому в современных словарях этот термин трактуется как «акт воздействия на людей или управления ими с ловкостью, часто с пренебрежительным оттенком, подобно скрытому управлению или обработке». Возникновение такого отношения к человеку как к потенциальному объекту манипуляции следует рассматривать в контексте развития науки, культуры и общественных отношений в целом. Известно, что с появлением материалистических взглядов на человека (в результате развития естественных и технических наук) все психические процессы, такие как мышление и речь, подвергались непрерывной алгоритмизации и математизации с целью сведения их к простейшим схемам, может быть легко перестроен и изменен в будущем.

В связи с этим сложилось представление о человеке, согласно которому его деятельность может быть запрограммирована с помощью специального кода, которым является язык.

Сегодня, в период бурного развития компьютерных технологий, такая точка зрения кажется вполне оправданной, ведь среднестатистическому потребителю сложной робототехники представляется серьезным конкурентом человеческому мозгу, ведь иногда он способен выполнять еще более сложные задачи [1, с. 90].

Именно поэтому манипулятивные приемы часто выбирают правильное построение языковых выражений и их умелую реализацию в информационной среде.

Сегодня в научной мысли существует понимание манипулирования как программирования мыслей и стремлений масс, их настроений и даже их психического состояния с целью обеспечения такого поведения, которое необходимо тем, кто владеет средствами манипулирования. Среди этих средств важное место отводится разнообразным языковым приемам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Данилова А.А. Манипулирование словом в средствах массовой информации / А.А.Данилова - М.: Добросвет, Издательство «КДУ», 2019. – 324 с.

2. Земская Е.А. Язык как деятельность. Морфема. Слово. Речь / Е.А. Земская - М.: Языки славянской культуры, 2014. – 200 с.

3. Клушина Н.И. Стилистика публицистического текста Н.И. Клушина - М., 2018. – 233 с.

4. Крысин Л.П. Русское слово, свое и чужое / Л.П. Крысин - М.: Языки славянской культуры, 2021. – 178 с.
5. Михальская А.К. Язык российских СМИ как манипулирующая система / А.К. Михальская - М.: Добросвет, 2021. – 102 с.

TA'LIMDA KICHIK YOSHLILARGA TILLARNI O'QITISHNING INNAVATSION USULLARI

Hatamqulova Shoxista Saydaxmedovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti

Ta'lim jarayoniga zamonaviy innavatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishni keng yo'lga qo'yish mumkinligi hammaga ayon. Xususan, chet tillarni o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnoogiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Til o'rganish va o'qitishda zamonaviy taxnologiyaning roli beqiyosdir. Ta'limda tillarni o'qitishning dolzarb muammolari, xorijiy tillarni o'qitishning innovatsion imkoniyatlari, ta'lim jarayonida an'anaviy va noan'anaviy yondashuvlardan foydalanish, til o'rganishda mustaqil ta'limning ahamiyati, faoliyatni o'quv-metodik jihatdan ta'minlash va boshqa dolzarb masalalar bugungi kundagi dolzarb masalalardan hisoblanadi.[5.] Kichik yoshli o'rganuvchilar bog'cha va boshlang'ich sinflarda o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish uchun sinfdagi narsalar orqali ularni chet tilida qo'llanilishini o'rgatib borishadi.

Albatta, o'qitish mobaynida buyumlardan foydalanishda o'qituvchilarning metodikasi katta ro'l o'ynaydi. Misol uchun, tegishli so'zlarni o'rgatayotganda, siz avvalo buyumni bolaga ko'rsatib uni gapirishga undaysiz, o'quvchilar so'zlarni talaffuz qiladi va ular talaffuz qilgan so'zni mustahkamlash uchun kartochkalardagi rasmlardan foydalanib yana bir bor yangi so'zni takror talaffuz qildiriladi. So'zlarni o'qitishda o'qituvchilar matn mazmunini belgilab olishlari va o'quvchilar e'tiborini jalb qilish uchun tarbiyachi ular bilan birgalikda so'zlarni talaffuz qilib doskaga suratini chizish orqali ularning e'tiborini tortishlari mumkin bo'ladi.[4]

Shuning uchun hozirda tarbiyachidan rasm chizish mahoratiga ega bo'lish talab qilinadi. Bu nafaqat o'qitishning qiyinchiliklarini qisqartiribgina qolmay, balki o'quvchilarni o'rgangan bilimlarni asta-sekin mustahkamlashga yordam beradi. O'quvchilar chet tillarini o'rganish jarayonida o'zlaridagi yutuqlarni his etishlari uchun har bir o'quv mashg'ulotiga mukammal yondashish kerak. Ana shundagina bolalarda o'rganishga motivatsiya uyg'onadi. Biz quyida bir necha innovatsion usullarni tavsiya etamiz.

1. Sinf muhitini yaxshilash uchun qo‘shiq va harakatli o‘yinlardan foydalanish.

Moslashuvchan sinf atmosferasini yaratish, ba'zida har qanday ta'lim usulidan ko‘ra muhimroqdir. Sinfda dars boshida inglizcha yoqimli qo‘shiq bilan o‘qituvchi boshchiligidagi barcha bolalar birgalikda qo‘shiq kuyladilar va uning ohangiga mos ravishda biroz raqsga tushadilar. Bu o‘z-ozidan ularning tanalarini chiniqtirib, yanada tetik bo‘lishga va qo‘shiqni so‘zlarini tezroq yod olishga yordam beradi. Inglizcha muhit, muhimi, yaxshi o‘quv atmosferasiga tabiiy ravishda kirishga imkon beradi. Bolalarning o‘zini-o‘zi boshqarish qobilyati sust bo‘lib, butun mashg‘ulot davomida e’tiborini jamlashi va egallab olishi qiyin. Shuning uchun, o‘qituvchi bolalar tinglashni yaxshi ko‘radigan qo‘shiqlarni, she'rlarni yoki tilni chiniqtirish uchun tez aytishlarni, yoki bo‘lmasam bolalar yaxshi ko‘radigan animatsion multfilmni taqdim etishi kerak.

2.Multfilmlar. Bolalar chet tilini o‘rganish mobaynida multfilmdagi gaplarni tushunmasa-da, multfilmdagi qahramonlarning harakatlari orqali ular ishlatayotgan so‘zlarni tushunishga harakat qiladi. Bu esa bolalar uchun til o‘rganishda qiziq va samarali yo‘l hisoblanadi.

Bolalar uchun chet tillarini qo‘shiqlaridan tortib she’r va hikoyalar, videoroliklar orqali o‘rgatib kelinmoqda. Bu zerkilarli til darslarini qiziqlarli kunlik o‘yinga aylantiradi. Bu tarbiyachidan faqatgina tarbiyachi bo‘lib qolishni emas bir vaqtning o‘zida rassom, musiqachi, chet tili o‘qtuvchisi, va yaxshigina psixolog ona bo‘lishni ham talab qiladi. Albatta hozirgi rivojlanib borayotgan zamonda yosh avlodlarga bu borada juda katta qulayliklarni yaratib berishmoqda.

3. Talim darajasini oshirishda imo-ishorani yuz ifodasining o‘rni.

Imo-ishoralar, yuz ifodalari orqali: O‘qituvchi bolalarga biror gapni gapirganda yoki buyruq berganda, masalan, bu yoqqa kel, kitobni och, turing, doskaga qarang, kabi gaplarni ishlatganda imo-ishoralardan foydalansa bolaga bu gaplar tushunarli bo‘ladi.

Imo-ishora ingiliz tilining eng muhim o‘rgatish usulidir. Bog‘cha bolalariga ingilizcha biror narsaning osongina o‘z ona tilida nomini topishga yordam beradi. Deyarli barcha tarbiyachi tayyarlov jarayonida hayvon ishoralari eng oson usul ekanligini biladi.(dog) kuchukcha – tarbiyachi egilgan holatda, kerak bo‘lsa tilini chiqarib bolalarga it qiyofasini shakllantirib beradi;(rabbit) quyoncha-qolchasini ko‘ksiga egig qo‘ygan holatda sakrab ifoda etadi;(monkey)maymuncha-bir oz egilib yurgan holatda o‘z qiyofasini namoyish etadi. Taqlid qilish hislati bo‘lgan bolalar uchun bu judayam qiziq tuylib, shu zahoti ifoda etilgan hayvon nomini aytishga majbur qiladi. bu esa yangi o‘tilgan so‘zlarni eslab qolishga turtki bo‘ladi. Xitoyda bir farzandli oilalar juda ko‘p qisimni tashkil qiladi. Shu sababli bir

farzandli oilalar farzandlari juda erka xarakterga ega bo'ladi. Shu o'rinda aytib o'tishimiz joizki tarbiyachining

Ana shunday xarakterga ega bo'lgan bolalar yuragiga yo'l topshi oson bo'lmaydi. Tarbiyachida mehrli ko'zi, muloyim tabasumi bo'lishi kerak bu bolalarda o'zgacha tarbiyachiga bo'lgan mehrni uyg'otadi. Imo-ishora usuli bolalarni mustaqil harakat qilishga va chet tilini qiziqarli o'rganishlariga yordam beradi. Biz bu orqali chet tili o'ganish qiziqarli atmosferasini yaratamiz.

4. Olinggan ko'nikmalarni mustahkamlash uchun jumboq o'yinlardan foydalanish.

Bolani yoshlik chog'idan boshlab ingiliz tiliga bo'lgan qiziqishlarini oshirish borish kerak, uni xato bo'lsada gapirishga majbur qilish kerak, ana shundagina tarbiyalanayotgan bola o'z oldidagi to'siqlarni yengib o'tib, qo'rqmasdan gapira oladi. Agarda biz chet tili darsini dars emas, balki o'yin shakliga keltirsak kichik yoshdagi bolalarni qiziqishini yanada oshiradi. Shu bilan birgalikda ularning aktivlik darajasi ham o'sib boradi. O'yining turlari juda ko'p misol uchun tarbiyachi "qopda nima bor degan" o'yini bolalar bilan o'ynashi mumkin. Xonadagi kichik buyumlarni xaltachaga solib, bolalarga birma bir olishriga ruhsat beradi va bolalar bu buyumlar nomini ingliz tilida aytib berishadi. "Is it a banana(an apple、an orange)?" tarbiyachi baholashga kirishadi, va eng ko'p bal to'plagan guruhni taqdirlaydi. Shu bilan bolalar yanada chet tiliga bo'lgan qiziqishlari o'sib boradi.

Bolalar o'rtasida musobaqalar judayam muhim, sababi bolalarda yoshligidan raqobat tuyg'usini shakllantirib borish kerak bo'ladi. Ana shudagina har bir bolada motivatsiya tilga bo'lgan qiziqish uyg'onadi. Xitoyliklar Insoning barcha qiziqishlari raqobat orqali keladi deb fikir yuritishadi. Buni bolalar timsolida ham korishimiz mumkin, ularda bu yo'l orqali jamlikni, raqobat orqali raqibini bilishni atrofni o'rganishni o'rgatadi.

5. O'qitish samaradorligini oshirish uchun multimediadan foydalanish.

Multimedia orqali o'qitish tarbiyachiga katta imkoniyatlarni beradi. Bunda bollalarning qiziqishini yuqori darajagacha ko'tarish va ularning e'tiborini uzoq vaqt jalb qilib turish mumkin. Bu orqali bollarning tilga bo'lgan ko'nikmalarini yanayam ortganini korishimiz mumkin. Agarda mavzuyimiz "Animals" bo'lsa biz har xil hayvonlarni nomlarini o'qitishda avval ularning tovushlaridan foydalanamiz bolalar bunga qattiq e'tibor qaratishadi, va shu zahotiyot cat、tiger、bear….deb hayvonlar nomlarini ayta boshlashadi.

6. Tarbiyachi kerakli natijalarga erisha olmaslik sabablari.

Tarbiyachida bolalarga savol-javobni to'g'ri qo'yilmasligi. Juda ko'p bog'cha yoshidagi bolalar kam gap, tabiatan yoqtirmagan narsasi uchun juda

e'tiborsizlik bilan munosabat bildiradi. Buni yengib o'tish tarbiyachidan katta mashaqqatni talab etadi, uning berayotgan savollari tarbiyachining donoligini va bu mavzuni o'zi juda muhim egallaganini bildirib turishi kerak. Biz bolalar bilan ishlagan chog'imizda shuni bildiki bolalarning sezgi o'rganlari biznikidan ya'ni katta yoshdagilardan ancha yuqori. Ular buni ifoda eta olmasalarda lekin his qilib turishadi, va o'zlarining hatti harakatlari bilan namoyish qilishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. David A. J, Eggen, P Kauchak. Methods for Teaching: Promoting student learning [M] 2002.
2. Liu wang. ertong xinglixue kaocha[J]. 2017-18.
3. Feng Wang, Applying Technology to Inquiry-Based Learning in Early Childhood Education [J]. Early Childhood Educ
4. Масодикова, Зульфия Хамдамовна, and Мафтуна Омонбоевна Омонбоева. "Chet tillarini o'qitishda ta'lim va tarbiyaning birligi." *Молодой ученый* 3-1 (2016): 47-48.
5. Отабоева, Мазмуна Рахимовна. "Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi." *Молодой ученый* 4-2 (2017): 36-37
6. Ismatova, Nodira Makhmudovna, and Nargiza Nodirovna Alieva. "THE NATURE OF CATEGORY OF VOICE IN ENGLISH AND SOME PROBLEMS IN THEIR TRANSLATION." *Scientific Bulletin of Namangan State University* 2.7 (2020): 190-194.

G'AYRIODATIY BIRIKMALARNING EKSPRESSIV SINTAKSISDAGI O'RNI

Akbarova Munira Shavkatovna

QDPI boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Tilshunoslikda emotsionallik tushunchasini ham o'z ichiga oluvchi ekspressivlik ifodalanishining fonetik, leksik-frazeologik, morfologik va sintaktik usullari mavjud ekanligi bizga ma'lum. Tabiiyki, ekspressivlikning namoyon bo'lishida tilning mavjud satxlari birliklari ishtirok eta olsa-da, sintaktik satx birliklarining bu borada o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, matn qurilishini o'rganishda sintaktik struktura xususiyatlari alohida o'ringa ega. Shu boisdan ham so'nggi yillarda "ekspressiv sintaksis", "poetik sintaksis" tushunchalari tilshunoslikda ancha turg'unlashdi, endilikda sintaksisning alohida yo'nalishlari o'laroq o'z o'rniga ega bo'lib bormoqda.

Badiiy matnni yaratishda serqirra ijodkorlar, yozuvchilar so'zlardan, iboralardan, turli birikmalardan va sintaktik birliklardan shunday mahorat bilan foydalanadilarki, ularga qo'shimcha ma'no yuklash orqali matn mazmundorligini oshirishga, matnni estetik jihatdan boyitishga va shu bilan birga o'quvchida matn yuzasidan yuksak taassurot uyg'otishga erishadilar. Bu nuqtai nazardan badiiy

matnlarda ekspressiv sintaksisning muhim birligi sifatida poetik aktuallashish imkoniyati juda katta boʻlgan sintaktik vositalardan biri gʻayriodatiy birikmalardir. Ular har qaysi muallif tomonidan individual xususiyatga koʻra hosil qilinadi. Badiiy asarni yozishda yozuvchilar soʻzlarning shunday yashirin semantik qirralarini izlab topadilarki, ularni oʻzaro shunday mahorat bilan biriktiradilarki, natijada oʻquvchi bu birikmani oʻqiganda unda ajib bir taassurot, oʻzgacha hissiyot va boy tasavvur olami paydo boʻla boshlaydi.

Bu oʻrinda okkazional terminiga ham e’tibor qaratsak. Okkazional terminini rus tilshunosligida ilk bor N.I.Feldman qoʻllagan. G.Paul, Er.Xanpira, V.V.Lopatinlar ham mazkur atamani oʻz ishlarida qoʻllaganlar. Rus tilshunosi E.A.Zemskayaning ta’kidlashicha, okkazionalizmlarning vujudga kelish sabablaridan biri nutqning emotsional-ekspressivligini ta’minlash maqsadida til normalarining buzilishidir. V.N.Xoxlachayeva esa okkazionalizmlarning yuzaga kelishida noqonuniylik mavjud deb hisoblaydi.

Oʻzbek tilshunosligida A.Hojiyev, B.Yoriyev, M.Mirtojiyev, I.Toshaliyev, A.Mamatov, S.Moʻminov, S.Toshaliyevalar tadqiqotlarida “okkazionalizm” termini ishlatilgan. Okkazionalizmlar ustida tadqiqot olib borgan O.Toʻxtasinova bu termin haqida quyidagicha fikr yuritadi: “okkazionalizmlar oʻquvchi yoki tinglovchilarning hissiyotiga ta’sir etib, ularda yangilanish, ta’sirchanlik yoki qoʻzgʻalishni vujudga keltirar ekan, bu estetik vazifaning namoyon boʻlishidir.”[1] Badiiy adabiyotda ijodkorning yaratayotgan badiiy olamini toʻlaqonli ifodalash uchun nafaqat mavjud til birliklaridan foydalanishga, balki estetik qimmatga ega boʻlgan boshqa birliklarni yaratishga ehtiyoj tugʻiladi. Ana shu boshqa birliklar qatorida biz gʻayriodatiy birikmalarga e’tiboringizni qaratmoqchimiz.

Oʻzbek tilshunosligining ardoqli vakili boʻlgan N.Mahmudov ekspressiv sintaksis birliklari qatoriga “gʻayriodatiy birikma” terminini kiritadi va “Soʻz estetikasi” nomli qoʻllanmasida unga alohida ta’rif berib oʻtadi: “Estetik butunlik boʻlgan badiiy asar ijodkori uchun esa narsalarning qat’iy yalangʻoch mohiyati emas, balki ularning yuksak badiiy ifodasi, yaxlit obrazi ahamiyatlidir. Ijodkor ana shu maqsad bilan tildan yangi-yangi imkoniyatlar izlaydi. Bunday imkoniyatlardan biri badiiy boʻlmagan nutqda oʻzaro bogʻlanish chegaralangan soʻzlarni bogʻlash orqali turli ma’no nozikliklari, ekspressivlik, emotsionallik va shu kabilarni yuzaga keltirishdir. Badiiy nutqdagi bunday birikmalarni shartli ravishda “gʻayriodatiy birikmalar” deb ataymiz. [2]

Quyida badiiy matnlarda yozuvchilar tomonidan ishlatilgan gʻayriodatiy birikmalardan namunalar keltiramiz. “Komissar Gʻaniyevning oʻgʻli allaqanday qingʻir-qiyshiq ulfatlari bilan siyosat soʻkyapti.” (Oʻ.Hoshimov “Tushda kechgan umrlar” 128-b) “Oʻylagan sari qora qatlamlar ochilib ketaverardi.” (S.Ahmad “Jimjitlik” 193-b) Togʻ shabadasi shodasoyning sovuq shovqinini daralarga

tarqatmoqda. (A.Muxtor "Chinor" 224-b) Keltirilgan namunalardan ko‘rinadiki, “qing‘ir-qiyshiq ulfatlar”, “qora qatlamlar”, “sovuq shovqin” kabi birikmalar g‘ayriodatiy birikmalarga misol bo‘ladi. Boisi, ulfat – suhbat, ziyofat va shu kabilarda birga bo‘ladigan kishilar orasidagi do‘stlik, o‘rtoqlik munosabatlari [3] ma’nolari bildirib, shaxsni ifodalaydi, qing‘ir-qiyshiq so‘zining bu o‘rindagi semantik vazifasi esa shaklni ifodalash emas, balki, shaxslarga xos bo‘lgan salbiy xususiyatlarni ifodalashdan iboratdir. “Qora qatlamlar” birikmasida ham qora so‘zi rangni emas, o‘tmishda bo‘lib o‘tgan salbiy voqealarni, xotirada noxush iz qoldirgan hodisalarni ifodalasa, qatlam – ma’lum qalinlikdagi yoki qat-qat yoyiq narsalar qavati, qat [4] mazmunlarini ifodalasa-da, bu birikmadagi ma’nosi bir xil salbiy taassurot qoldiruvchi qilmishlardir. “Sovuq shovqin” birikmasidagi ma’noni matndan ayricha holda to‘liq tushuna olmaydi kishi, shu bois matnga murojaat qilinadi, biroq mazkur birikmadagi sovuq so‘zi asl ma’noda ham, ko‘chma ma’noda ham qo‘llangani holda ikkala so‘z birgalikda birikishidan o‘zga ma’no qiyofasi ko‘rinmoqda.

Shu o‘rinda quyidagi birikmaga e’tiboringizni tortmoqchimiz: *Tiriklar go‘ristoni* bo‘lgan bu dargohning daxshati oldida o‘liklar go‘ristonining daxshati unga daxshat ko‘rinmas edi. (A.Qahhor “Daxshat”) Bu birikmada ham okkazionalizm, ham oksyumoron hodisasiga guvoh bo‘lishimiz mumkin, ya’ni birikmadagi go‘riston so‘zi okkazional yo‘l bilan go‘r + iston tarzida hosil qilingan bo‘lib, qabriston so‘ziga sinonim holatda ishlatilgan. Qabriston esa o‘liklar makoni ekanligi hammamizga oydek ayon, tiriklar so‘zi esa o‘liklar so‘zi bilan o‘zaro zid ma’nodagi so‘z hisoblanadi. Shu bois bu birikmani haqiqiy g‘ayriodatiy birikma sifatidagi topilma desak bo‘ladi. Bu birikmaning aynan qanday ma’noni izohlayotganini esa, albatta, matnni o‘qish orqaligina anglash mumkin. Shu sababdan ham g‘ayriodatiy birikmalarning semantik xususiyatlari matniy qurshovda o‘rganiladi.

Har qanday mohir quruvchi bir imorat qad rostlashi uchun kerak bo‘ladigan jamiki qurilish materiallaridan foydalanar ekan, o‘zining bor mahoratini, o‘zidagi mavjud g‘oyalarini, iste’dodini ishga solib, tinimsiz mehnat qiladi va oxir oqibat o‘z mehnatining samarasi o‘laroq yuksak bir imorat bo‘y ko‘rsatadi. Xuddi shuningdek, adabiyot san’atida ham ijodkor o‘z ijod mahsulini yaratish uchun til materiallaridan shunchalik mohirona foydalanadiki, til materiallarini bir-biriga semantik va grammatik jihatdan shunday birlashtiradiki, natijada o‘quvchi bu ijod namunasining naqadar betakror san’at asari ekaniga shohid bo‘ladi. G‘ayriodatiy birikmalar esa badiiy matnning lingvopoetik qiymatini oshiruvchi eng muhim sintaktik vositalardan biridir. Shu jihatdan g‘ayriodatiy birikmalarning ekspressiv sintaksisdagi o‘rni beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Toʻxtasinova O.Y. Oʻzbek tilida leksik okkazionalizmlar va ularning badiiy-estetik xususiyatlari: Filol. fan. nom. ...diss. – Toshkent, 2007.

2. Abdurahmonov H., Mahmudov N. “Soʻz estetikasi”,-qoʻllanma, – Toshkent: Fan, 1981.-b.38.3. Skovorodnikov A.P.O sisteme ekspressivnix sintaksicheskix konstruksiy sovremennogo russkogo literaturnogo yazika. – Filologicheskiye nauki, 1982.

3. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. I-II tom. – M.: Rus tili, 1981.

4. Abdullayev A. Oʻzbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – Toshkent: Fan, 1983.-b.8.

5. Yuldashev M.M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. dok. ...diss. avtoref. – Toshkent, 2009.-b.39.

6. Mahmudov N. “Soʻz shayxining moʻjizalari”. – “Oʻzbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi. – 2009-yil 7-son.

7. Akbarova M. Badiiy matnda uchraydigan gʻayriodatiy birikmalarning lingvopoetik xususiyatlari. Comporativa Turkish Dialects And Literatures, 2022.-b.28.

8. Jamoliddinova, Dilnoza. "The poetical actualization of terms in the literary works (As the sample of the works of askad mukhtar, abdullah kahhor and ulmas umarbekov)." *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 24.6 (2020): 2597-2602.

9. Mirhojiddinovna, J. D., Shavkatovna, A. M., & Alijonovna, M. D. (2022). Lingupoetic Features Of Unconventional Combinations And Agricultural Terms In Literary Texts. *Journal of Positive School Psychology*, *6*(11), 1599-1604

10. Mirhojiddinovna, D., & Jamoliddinova, D. (2022). THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN PRIMARY CLASS EDUCATION SYSTEM. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(12), 1117-1119.

11. Zhmoliddinova, D. M. (2022). Some Comments on the Vertical and Horizontal Relations of Terms in the Work of Art. *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal*, *1*(5), 145-148.

MAKTABGACHA TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK TEXNONOGIYALARNI QOʻLLASH ASOSIDA TARBIYALANUVCHILARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Haydarova Namunaxon
Fargʻona viloyati Buvayda
pedagogika kolleji oʻqituvchisi, tadqiqotchi

Butun dunyoda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida shaxs intellektual imkoniyatlarini davr talablari asosida rivojlantirish, yangi sifat bosqichiga koʻtarish e’tirof etilmoqda. Mamalakatimizni barcha sohalarda har taraflama rivojlantirishga ta’limni rivojlantirish orqali erishish mumkinligi ta’kidlanmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, shuningdek, ularni intellektual rivojlantirish orqali mustaqil, kreativ fikrlash, jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirishda interfaol metodlarni qollab mashg'ulotlar olib borishning ahamiyati kattadir.

Mazkur tadqiqotimizda ham asosiy tadqiqot maqsadi sifatida maktabgacha ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llash asosida tarbiyalanuvchilarni intellektual rivojlantirishning pedagogik jihatlarini yoritish masalasi qo'yilgan.

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim jarayonida interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga erishilmoqda. Bu esa interfaol ta'lim asosida tashkil etilayotgan pedagogik jarayonlarni mazmun-mohiyatini to'liq tushunib etishga va ularni samarali, qiziqarli, sifatli bo'lishini ta'minlashga ko'maklashadi.

Interfaollik o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi va tarbiyachi muloqotlarida sodir bo'ladi. Interfaol usulning bosh maqsadi: ta'limiy mashg'ulotlar jarayoni uchun eng qulay vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin fikr yuritishiga muhit yaratishidir. U o'zini intellektual salohiyatini namoyon etadi va mashg'ulotlar sifati va samaradorligini oshirishni ta'min etadi.

Pedagogik texnologiya-bu jamiyat extiyojidan kelib chiqib, shaxsning oldindan belgilangan sifatlarini samarali shakllantiruvchi va aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tizim sifatida qarab, uni tashkil etuvchilar, ya'ni tarbiyachi(pedagog)ning o'qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga ma'lum bir sharoitda muayyan ketma-ketlikda ko'rsatilgan ta'sirini va ta'lim natijasini nazorat jarayonida baholab beruvchi texnologiyalashgan ta'limiy tadbirdir,deb ta'riflaydi pedagog olim B.G'.Ziyomuhamedov.

Zero,pedagogik texnologiyalar interfaol metodlarni qo'llash orqali amalga oshirilishini nazarda tutsak,har bir tarbiyachi pedagog ham pedagogik texnologiyalardan keng bilim va ularni qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishlarini taqazo etadi.

Pedagogik texnologiya pedagogikaning asosiy («oltin») qoidasini bajarishga, ya'ni ta'lim va tarbiyaning birligini ta'minlashga xizmat qilishi lozim. Bunda izchillik, maqsadlilik, umumiylik kabi tamoyillar bilan bir qatorda pedagogik texnologiyaning ijtimoiy, falsafiy, metodologik, didaktik, pedagogik, psixologik, fiziologik, gigienik, mafkuraviy, huquqiy-me'yoriy, iqtisodiy, tarixiy, nazariy va amaliy asoslari ham baravariga qatnashadi. Tarbiyachi va o'quvchining munosabatiga daxldor tamoyillarning amal qilishi esa o'quv jarayonining sifat va samaradorligini ta'minlashning qudratli omilidir. Pedagogik texnologiyaning barcha tamoyillari o'zaro aloqadorlikda va bir-birini taqozo etgan holda amal qiladilar.

Pedagogik texnologiyaning tarbiyachi (tarbiyachi) tomonidan o‘qitish (tarbiya) vositalari yordamida o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilab olingan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayoni desa bo‘ladi.[1]

Tarbiyachilar o‘z ish faoliyatini quyidagi texnologik jarayonga bo‘ysundirishlari kerak: - tartibga solish - bir tizimga keltirish - oldindan loyihalashtirish. Ya’ni ushbu ta’lim - tarbiya jarayonini bosqichma – bosqich amaliyotga joriy etish. Bunda ta’lim -tarbiya jarayoni quyidagi ketma-ketlikda loyihalashtiriladi:

1. Ta’lim-tarbiyani yuqori darajada samarali tashkil etish uchun maqsad va vazifalarni aniq belgilash.

2. Ta’lim-tarbiya natijasini oldindan qayd etish.

3. O‘quv mashg‘ulotlarini to‘liq o‘zlashtirishga erishish uchun zarur ta’lim vositalari, shart-sharoitlarini tayyorlash.

4. Oldindan qayd etilgan, aniq kafolatlangan natijaga erishish uchun zarur tadbirlar tizimini ishlab chiqish va ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishdan iborat.

Pedagogik texnologiya o‘z mohiyatiga ko‘ra sub’ektiv xususiyatga ega. Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat’iy nazar texnologiyalar

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi;
- tarbiyalanuvchi o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni qaror toptirishi;
- t arbiyalanuvchi tomonidan mashg‘ulotlar bo‘yicha puxta bilimlarning egallanishini ta’minlashi;
- o‘quvchlarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishi;
- o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi;
- pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g‘oyalarining ustivorligiga erishishni kafolatlashi zarur.

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy metodlari keng qo‘llanilmoqda. O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq.

Ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar hisoblanadi.

Interfaol metodlar deganda – ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo‘lgan metodlar tushuniladi[5]. Bu metodlar qo‘llanilganda ta’lim beruvchi ta’lim

oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta’lim oluvchi markazda bo‘lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

-ta’lim samarasi yuqoriroqbo‘lgan o‘qish-o‘rganish;

-ta’lim oluvchining yuqori darajada rag‘batlantirilishi;

-ilgari orttirilgan bilimlarning ham e’tiborga olinishi;

-ta’lim jarayoni ta’lim oluvchining maqsad va extiyojlariga muvofiqlashtirilishi;

-ta’lim oluvchining tashabbuskorligi va mas’uliyatining qo‘llab-quvvatlanishi;

amalda bajarish orqali o‘rganilishi;

ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Shunday qilib, fanlarni o‘qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o‘ziga xos xususiyatga ega. Ta’lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o‘rganish va amalda qo‘llash o‘quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to‘g‘ri echimini topishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi-talabalarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o‘quvchi-talabalarning bilim, ko‘nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi.

Yuqorida aytilganlardan interfaol ta’lim metodlarini tegishlicha tahlil qilish va shu asosda ularni tasniflash zarurati ma’lum bo‘ladi. Quyida ushbu masala yuzasidan umumiy mulohazalarni keltiramiz.

Bu metodlarni tasniflashda ularni interfaol metodlar, interfaol ta’lim strategiyalari, interfaol grafik organayzerlarga ajratish mumkin.

Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta’lim metodlari quyidagilar sanaladi:

Interfaol metodlar: “Keys-stadi” (yoki “O‘quv keyslari”), “Blist-so‘rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Muammoli ta’lim” va b.

Interfaol ta’lim strategiyalari.“Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Galereya”, “Zig-zag”, “Zinama-zina”, “Muzyorar”, “Rotastiya”, “Yumaloqlangan qor” va k. Interfaol ta’lim metodlari tarkibidan interfaol ta’lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma’lum ma’noda strategikyondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Aslida bu strategiyalar ham ko‘proq jihatdan interfaol ta’lim metodlariga tegishli bo‘lib, ularning orasida boshqa farqlar yo‘q.

Interfaol grafik organayzerlar: “Baliq skeleti”, “BBB”, “Konsteptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “T-jadval”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” va b. Interfaol grafik organayzerlarni ajratishda bunday mashg‘ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko‘rinishda ifodalanishiga asoslaniladi. Aslida

bu grafik organayzerlar bilan ishlash ham ko‘proq jihatdan interfaol ta’lim metodlariga tegishli bo‘lib, ularning orasida boshqa farqlar yo‘q.

Interfaol ta’lim metodlarini ko‘pincha turli shakllardagi o‘quv mashg‘ulotlari texnologiyalari bilan bir vaqtda qo‘llanmokda. Bu metodlarni qo‘llash mashg‘ulot ishtirokchilarining faolliklarini oshirib, ta’lim samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.[4].

Demak, interfaol ta’lim – bu birgalikdagi (o‘zaro) ta’limdir. Ta’lim jarayoni ishtirokchilari – o‘qituvchi-o‘quvchi; o‘qituvchi-talaba; o‘qituvchi-tinglovchi va boshqalar o‘zaro munosabatda bo‘ladilar, birgalikda muammolarni echishadi, o‘zaro axborot almashishadi, topshiriqlarni birgalikda bajarishadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash asosida tarbiyalanuvchilarni intellektual rivojlantirish imkoniyatlari yanada ortadi.Bu borada tarbiyachi pedagogning pedagogik texnologiyalarni qo‘llash borasidagi bilim va amaliy ko‘nikmalar alohida ahamiyat rasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Omonov H.T. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2009.

2.Ishmuhamedov R. O‘quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo‘llash uslubiyati. T.: RBIMM, 2008.

3.Зияев Адхам Нисолмухамматович. (2023). ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ. *Conferencea*, 143–148. Retrieved from https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/2115

4. M. Usmonbaeva, I. Rejametova, M. Asqarova, F. Ehsonova “PEDAGOGIKA NAZARIYASI” FANIDAN SEMINAR MASHG‘ULOTI ISHLANMALARI (5111800 – Maktabgacha ta’lim) Metodik qo‘llanma T 2018

5. Meliqo‘zieva,X. Mamajonova, A.Ziyayev”Ta’limning interfaol metodlari vositasida dars o‘tish bo‘yicha o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar”

TIL – O‘TMISH VA KELAJAK KO‘PRIGI

Maxamatova Feruza Safaraliyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika ta’limi nazariyasi kafedrasi
o‘qituvchisi
Xusanov Jamoliddin
1-bosqich pedagogika yo‘nalishi talabasi

Barchamizga ma’lumki, til har bir millatning kuch-qudratini, o‘tmishini dunyoga ko‘z-ko‘z qiladigan yakka-yu yagona vositadir. Bundan tashqari til

ijtimoiy hodisa hamda odamlar o‘rtasidagi aloqa vazifasini ham bajaradi. Demakki, til yo‘qolsa, butun jamiyat va uning kelajagi ham poymol bo‘lishi, shubhasiz.

Ma’lumki, bizning o‘zbek tilimiz qadimda turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lgan. Shoirlarning sultoni Alisher Navoiyni esa turkiy tilni yuqori pog‘onalarga olib chiqqan shaxs sifatida e’tirof etamiz. Haqiqatan ham Alisher Navoiy turkiy tilda birinchi bo‘lib yozilishi murakkab bo‘lgan “Xamsa”ni yaratib, “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarlarini tuzib, mazkur til boshqa tillardan qolishmasligini, aksincha, ulardan-da ustun turishini ko‘rsatib bergan. Bugungi kunda biz o‘zbek tilida so‘zlashib turishimizda ham Alisher Navoiyning xizmatlari beqiyos.

Bir o‘ylab ko‘raylik, agar shu til bo‘lmaganida Navoiy asarlari, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devon-u lug‘at at-turk” asari, Ahmad Yassaviyning “Hikmatlar”i, Zahiriddin Muhammad Bobur g‘azallari, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Yusuf kabi shoirlarimizning she’rlari yetib kelmagan bo‘lar edi. Shuning uchun ham tilimiz hayotimiz mazmuniga aylanib ketgan.

1989-yil 21-oktabr kuni tarixiy voqea, o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berildi. Bir so‘z bilan aytadigan bo‘lsak, tilimiz “erkin” bo‘ldi. O‘shandan boshlab barcha ilmiy asarlar, badiiy kitoblar, maqola, gazeta va jurnallar o‘zbek tilida yozila boshlandi. Ammo biz o‘sha yillarda baribir Sobiq Ittifoq davrida edik. Bu jarayon, 1991-yil 31-avgust kuni mustaqillikka erishganimizdan so‘ng, jadallik bilan o‘sib o‘n-o‘n besh yilda o‘zining yuqori cho‘qqisiga yetdi, deb bemalol ayta olamiz. Biroq yaqin besh-olti yil ichida o‘zbek tiliga putur yetkazayotgan, tilni oyoqosti qilayotgan, pastga urayotgan ko‘pgina jarayonlar, voqea-hodisalarga ko‘zimiz tushishi ko‘ngilni xijil qilmay qolmaydi. Biz bunga juda ham ko‘p misol keltirishimiz mumkin. Agar yon-atrofimizga diqqat bilan nazar soladigan bo‘lsak, bunga talaygina isbot topiladi.

Hozirgi zamonaviy dunyoda, globallashuv zamonida hayotimiz telefon bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib qoldi. E’tibor bersak, yoshlarimiz orasida telefon orqali ijtimoiy tarmoqlarda yozayotganida yoki SMS jo‘natayotganida qo‘pol xatolarga yo‘l qo‘yayotganiga guvoh bo‘lamiz. Jumladan, “sh” harfini yozish o‘rniga (klaviaturani ingliz alifbosiga qo‘ygan holda) “w” harfini yozayotganlarni ko‘p ko‘rganmiz. Bu harf aslida “v” deb o‘qiladi. Demak, bir kishi “shunday” so‘zini yozmoqchi bo‘lsa, uni yuqoridagi holatda yozsa, bu so‘z “vunday” deb o‘qiladimi?! Bunda tilimizdagi ma’no buzilib ketmayaptimi?! Shuningdek, “sh” harfini yozishga erinib, o‘zga, turk tilidagi “Ş” harfini qo‘yayotganlar ham anchagina. Odamzotga qancha qulaylik yaratilsa, shuncha dangasa bo‘lib ketishi shunda ko‘rinsa kerak. Eng achinarlisi, bunday holatlar kattalar orasida ham uchrayotganligidir. Yoshlarga nasihat qilish o‘rniga o‘zlari bu xatoga yo‘l qo‘yayotganligini ko‘rib, kulishni ham yig‘lashni ham bilmaysan kishi. Buni tezda

oldi olinmasa borib-borib “Ommaviy savodsizlik”ka aylanishi mumkin. Tilimizga putur yetkazayotgan narsalar faqatgina bulardan iborat emas. Ko‘chalarda har xil afisha va reklamalarda ham buni ko‘rishimiz mumkin. Shahar markazlarida “mehmonxona” so‘zi o‘rniga “hotel” so‘zi qo‘yilgan. To‘g‘ri, chet tilini bilish yaxshi, ammo chet tili o‘zimizning milliy tilimizdan ustun bo‘lmasligi va o‘zimiz ham ustun ko‘rmasligimiz lozim. Hattoki, ayrim ko‘rsatuv nomlari ham chet tili (ingliz tilida) nomlanayapti. Bir necha yil oldin televideniyada "start up-club” degan tadbirkorlik,biznes haqida ko‘rsatuv bo‘lar edi. O‘sha ko‘rsatuv nomini “Biznes sirlari” yoki “Tadbirkorlikni o‘rganamiz” deb o‘zgartirsa bo‘ladi-ku. Harholda, Amerikada “Assalom O‘zbekiston”, “Oydin hayot” degan ko‘rsatuvlar bo‘lmasa kerak. Chet tilini rivojlantirish orqali qaysidir ma’noda milliy tilimiz qadri pasayib ketmayaptimi?! Bundan tashqari ayrim telekanal nomlari ham (MY5-“Mening yurtim” va boshqalar) o‘zbekcha emas. Ayniqsa, odamlar bilan muloqot qilayotganimizda ruscha so‘zlar ishlatishimiz ona tilimizning bir chekkadan yemirilishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jamiyatimiz yashashi uchun, avvalambor, tilimiz yashashi darkor. Ota-onalardan farzandini nazorat qilishini, yozuv madaniyatiga rioya qilishini so‘rab qolgan bo‘lardik. Bu borada ayrim mutasaddi tashkilotlarni ham sergaklikka tortsak foydadan holi bo‘lmaydi, albatta. Biz buni hozirdan boshlashimiz kerak. Tilning o‘zi bir mo‘jiza. Uni sof holatda kelajak avlodga yetkazish o‘zimizning qo‘limizdadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Sh.M.Mirziyoyev 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yichaharakatlar strategiyasi.

2.A.S.Sagdullayev, V. A. Kostetskiy. "Tarix qadimgi dunyo" 6-sinf uchun darslik.Toshkent 2017 y.

3. Pedagogik texnalogiyalar va interfaol metodlar jamlanmasi.Namangan 2017

4.Q.Husanboyeva. Adabiyot-ma’naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili.T:Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.2009 y. 6. B.To‘xliyev.Adabiyot o‘qitish metodikasi.T:2010 y

AYDAR-ARNASOY KO‘LLAR TIZIMIDA UCHRAYDIGAN BURGOMISTR (*LARUS HYPERBOREUS)* QUSHINING FAUNASI

Ilmiy rahbar:

Ravshanova Adolat Ravshan qizi

JDPU Zoologiya va anatomiya kafedrasi o‘qituvchisi

Xushvaqtova Madina Ulug‘bek qizi

JDPU Biologiya yo‘nalishi talabasi

Aliyeva Sabrina Xojiakbar qizi
JDPU Biologiya yo'nalishi talabasi

Respublikamizda hududlarning tabiiy resurs salohiyatidan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni saqlash, yerlarning melirotiv holatini yaxshilash, ularning sho'rlanishi va cho'llanishiga qarshi kurashish, landshaftlarning barqarorligini saqlash bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda va sezilarli ijobiy natijalarga erishilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 7-martdagi 124-son "Aydar-Arnasoy ko'llar tizimining biologik resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlashga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi va 2019-yil 11-iyundagi 484-son "2019-2028 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida biologik xilma-xillikni saqlash strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorlari Aydar-Arnasoy ko'llar tizimining o'zgarishi uchun xizmat qilmoqda.

Tuzilishi. Larus hyperboreus asosan dengiz va suv-botqoq yerlarda uchratish mumkin. Bu qush katta va qudratli bo'lib, o'z turi orasida kattaligi bo'yicha ikkinchi o'rinda turadi. Ularning patlari oq bo'lib, qanotlarida va dumida ham qora rang bo'lmaydi. Voyaga yetganlari asosan oq rangga ega, orqa tomondan juda xira kulrang rangda bo'ladi. Voyaga yetmaganlari oq yoki och sarg'ish, och jigarrang bo'ladi. Oyoqlari esa pushti bo'ladi. Bu qushning uchishi shiddatli, tumshug' katta va boshi kichikroq, ammo tanasi deyarli bir xil tukli. Ularning vazni 960 gr dan 2700 gr gacha bo'ladi. Ya'ni og'irligi 1kg dan 2 kg atrofida bo'ladi. Erkak jinsli qushlarning vazni asosan 1,55 kg bo'lsa, urg'ochi vakillarining og'irligi 1,35 kg bo'ladi. Larus hyperboreusning uzunligi o'rtacha 62-68 sm ni tashkil etadi.Bu qushning qanot kengligi 150-165 sm ni tashkil etadi.

1-rasm.Larus gyperboreusning olingan fotosurati

Tarqalishi. Bu qushni, asosan, qirg‘oqlarda, ko‘pincha plyajlarda, portlar va ko‘llarda ko‘rish mumkin. Ko‘pincha Shimoliy Atlantika va Shimoliy Tinch okeanidan janubda, Britaniya orollari va AQSH ning shimoliy shtatlari, shuningdek, Buyuk ko‘llarda qishlaydi. Ba’zida bir necha qushlar AQSHning janubiga va Meksikaning shimoliga yetib boradi. Bundan tashqari janubda Golarktika qirg‘oqlarida qishlaydi. Bu tur katta diapazonga ega va shuning uchun diapazon o‘lchami mezoniga ko‘ra zaiflashish chegarasiga yaqinlashmaydi. Populyatsiya tendensiyasi barqaror ko‘rinadi. Populyatsiya juda katta. Shu sabablarga ko‘ra tur eng tashvishli deb baholanadi.Masalan, Kanadadagi Kots orolidagi koloniyada bu qushlar boshqa ma’lum populyatsiyalarga qaraganda deyarli 15 foizga og‘irroq.

2-rasm. Larus gyperboreusning tarqalish hududi

Ko‘payadigan hududlar

Qishlaydigan hududlari

Oziqlanishi. Larus hyperboreus hammaxo‘r organizmlar hisoblanib, ular baliqlar, hasharotlar, mollyuskalar, dengiz yulduzlari, sakatatlar, tuxumlar, mayda qushlar, mayda sutemizuvchilar va o‘lik hayvonlar bilan oziqlanadi. Bundan tashqari urug‘lar, rezavor mevalar va donlarni iste’mol qiladilar.

Ko‘payishi. Bu turdagi qushlar dengiz qirg‘oqlari va qoyalarda mustamlaka yoki yakka holda ko‘payib, yerga yoki jarlikka chiziqli uya yasaydi. Odatda, to‘q jigarrang dog‘lar yoki och jigarrang bolgan 2ta yoki 4ta tuxum qo‘yadi.

3-rasm.Larus gyperboreusning tuxumi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.O‘zbekitson Respublikasi Prezidentining qarori, 22.02.2022-yildagi PQ-141-sonli “Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimi boshqaruvini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qarori.

2.Xolmatov E., G‘o‘dalov M.R. “Aydarko‘l ko‘llar tizimi atrofidagi ekologik vaziyat “ Ekologiya xabarnomasi, 2-son-Toshkent, 2005. – B.30. (11.00.00; № 1)

3.Go‘dalov M.R. Aydar-Arnasoy botig‘i landshaftlarining o‘zgarishiga suvlarning ta'sirini baholash /O‘zbekiston geografiya jamiyati axboroti, 39-jild. – Toshkent, 2012. – B. 15-19. (11.00.00; № 6).

TERMINOLOGIYANING NAZARIY ASOSLARI

Hasanov Elyorjon Odiljonovich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Qurbonov Azizbek G‘ayratjon o‘g‘li

Qo‘qon davlat pedagogika instituti talabasi

Quyida terminning uchta jihatini nazariy jihatdan ko‘rib o‘tamiz. S.V.Grinev (Grinev, 1993: 33) terminning asosiy xususiyatlarini umumlashtirgan holda terminga quyidagi ta'rifni berdi: "maxsus tushunchalarning aniq nomi uchun qabul qilingan maxsus tilning nominativ maxsus leksik birligidir".

Har bir termin (u yoki bu darajada) quyidagi talablarga javob berishi kerak:

Sintaktik aspect

1. Eng avvalo, termin til me'yorlariga mos kelishi kerak, ya'ni:

- professional jargonning yo‘qligi;
- tilning fonetik va grammatik me'yorlaridan chetga chiqishning yo‘qligi;
- adabiy til uchun odatiy bo‘lmagan shakllarni almashtirish

2. Termin yetarlicha qisqa bo‘lishi kerak, chunki uzun so‘zlarni eslab qolish qiyin va shuning uchun kamdan-kam qo‘llaniladi. S.V.Grinevning fikriga

ko‘ra, adabiyotda va kundalik amaliyotda tushuncha (termin) qanchalik tez-tez ishlatilsa, qisqalik sifati shunchalik muhim bo‘ladi. Bundan tashqari, terminning kattaligi bu termindan boshqa terminlarning shakllanishiga to‘sqinlik qiladi. S.V. Grinev leksik qisqalik va rasmiy qisqalikni farqlaydi. Leksik qisqalik identifikatsiya belgilarining minimal sonini, "bo‘sh", keraksiz elementlarning yo‘qligini termin shaklida belgilashni anglatadi. Masalan, "qarz" iqtisodiy va biznes termini ham leksik, ham rasmiy qisqalikka ega:

Debt - money owed by one person or organization to another.

3. Termin chiqarish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Terminga qo‘yiladigan bu talab terminlarning qisqaligi talabi bilan chambarchas bog‘liq, chunki qisqa terminlar prefiks, qo‘shimchalar va boshqalar yordamida hosil bo‘lishi osonroq: «mortgage» - «mortgagor», «mortgagee».

4. Terminlarning fonetik, grafik, morfologik, sintaktik va boshqa variantlari mavjudligi terminlarning yozilishida tebranishlarga olib kelganligi sababli, termin o‘zgarmasligi, ya’ni shaklning o‘zgarmasligi talabiga bo‘ysunadi. Misol uchun, quyidagi iqtisodiy va biznes terminlarning imlosi Britaniya ingliz va Amerika ingliz tililari orasida farq qiladi: licence fee (BrE) - license fee (AmE); offshore centre (BrE) - offshore center (AmE); chequebook (BrE) - checkbook (AmE).

5. Terminning asosli morfologik tuzilishga, semantik shaffoflikka ega bo‘lishi maqsadga muvofiqdir, ya'ni terminning ma'nosi terminning tarkibiy qismlarining ma'nosidan iborat bo‘lishi kerak, masalan, "unemployment", "revaluation", "underwriting", "unlisted company", "overdraft", "disinflation" kabi iqtisodiy va biznes terminlari motivatsiyalangan morfologik tuzilishga ega.

Semantik aspekti

1. Termin bir-biriga zid bo‘lmagan semantikaga ega bo‘lishi kerak, ya'ni terminning so‘z sifatidagi leksik ma'nosi bilan bu terminologiyada olgan ma'no o‘rtasida ziddiyat bo‘lmasligi kerak. Termin u aks ettirgan tushunchaga mos kelishi kerak.

2. Termin berilgan terminologiya doirasida bir ma'noli bo‘lishi kerak. Noaniq terminlar mutaxassislar tomonidan bir-birini noto‘g‘ri tushunishga olib kelishi mumkin, bu esa professional muloqotning katta kamchiligi hisoblanadi. Terminga qo‘yiladigan bu talab o‘zini oqlaydi, ammo lingvistik faktlar har doim ham bu talabga javob bermaydi. Iqtisodiy va biznes terminologiyasida bir qiymatli terminlar tahlil qilinayotgan terminlarning qariyb 85% ni tashkil qiladi, terminlarning 15% ga yaqini ko‘pma’nolidir.

3. Termin to‘liqma'noli bo‘lishi kerak, ya'ni bu sohadagi mutaxassislar ushbu termin nimani anglatishini aniq tushunishlari uchun u minimal miqdordagi semalarni o‘z ichiga olishi kerak.

4. Termin bir xil terminologik tizimda mutlaq sinonimlarga ega boʻlmasligi kerak. Iqtisodiy va biznes terminologiyasida mutlaq sinonimlarning kichik soni (oʻrganilayotgan terminlarning 1% dan kam) mavjud boʻlib, ular mintaqaviy oʻzgarishlar tufayli yuzaga keladi, masalan:

preference share (BrE) - preferred stock (AmE);

dividend warrant (BrE) - dividend check (AmE);

life assurance (BrE) - life insurance (AmE);

bank notes (BrE) - bills (AmE);

cash machine (BrE)- ATM (AmE), etc.

Pragmatik aspekti

1. Terminga qoʻyiladigan asosiy talablardan biri uning amalga qatbiq etilishidir. Termin ushbu sohada ishlaydigan va ushbu terminologiyadan foydalanadigan barcha insonlar tomonidan qabul qilinishi kerak. Qisqa qilib aytganda, terminga boʻlgan bu talab har qanday termin tizimining ishlashi uchun zaruriy shartdir.

2. Ilmiy tadqiqotlarning internasiyanallashuv tendentsiyasi bilan bogʻliq holda mutaxassislarning xalqaro aloqalari zarurligini hisobga olib, terminologlar terminga yana bir talabni ilgari surdilar - bu termin xalqaro boʻlishi, ya'ni shakl va mazmun jihatidan bir-biriga mos kelishi maqsadga muvofiqdir va u kamida uchta milliy tilni oʻz ichiga olishi darkor. Iqtisodiy va biznes terminologiyasida xalqaro terminlarning katta foizi mavjud. Buni ingliz tilidagi koʻplab iqtisodiy va biznes terminlar lotin soʻzlaridan kelib chiqqanligi va shuning uchun deyarli barcha roman tillarida va german tili kichik guruhining ba'zi tillarida mavjudligi bilan izohlash mumkin. Masalan, "depresssion" biznes termini xalqaro:

depression - economic downturn characterized by falling prices, high unemployment, and a reduction in purchasing power.

depression - reduction importante de I'activhd economique d'un pays pendant une longue duree.

depressiya (lot. “depression” — “bostirish”) — ishlab chiqarish va ishbilarmonlik faolligining oʻsmasligi, tovar va xizmatlarga past talab, ishsizlik bilan tavsiflangan biznesdagi turgʻunlik.

3. Termin zamonaviy boʻlishi lozim. Terminning zamonaviylik talabi eskirgan terminlarni foydalanishdan chiqarib tashlash, ularni zamonaviylari bilan almashtirish orqali amalga oshiriladi.

4. Termin jarangdor boʻlishi lozim. Terminning jarangdorligi 2ta jihatni oʻz ichiga oiladi. Fonetik va uyg;unlashuv (moslashuvchanlik) jihatlarini. Termin eshitish uchun yoqimli boʻlishi va salbiy uygʻunlashuv (moslashunchanlik)ni keltirib chiqarmasligi lozim.

Bular "ideal" termin uchun talablardir. Shubhasiz, har qanday terminologik tizimda ushbu me'yorlardan biroz uzoqlashishlarni kuzatish mumkin, bu turli omillar bilan bog'liq, ammo umuman olganda, yuqoridagi barcha talablar terminning ajralmas xususiyatlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1. Odiljonovich, Hasanov Elyorjon. "The Issue Of Business Terms Used In English." Journal of Positive School Psychology 6.11 (2022): 3075-3081.
2. Odiljonovich, Hasanov Elyorjon. "A STUDY OF ADOPTED BUSINESS TERMS FROM ENGLISH INTO THE UZBEK LANGUAGE." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.12 (2022): 401-403.
3. Odiljonovich, Hasanov Elyorjon. "SOME ISSUES OF BUSINESS TERMS BORROWED FROM ENGLISH." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 372-375.
4. Алимсаидова, Сайёра Амидьеевна. "Дидактические принципы при обучении неродному языку." Молодой ученый 23 (2015): 1062-1063.
5. Алимсаидова, Сайёра Амидьеевна. "Развитие творческого мышления и личностных качеств учащихся академических лицеев на уроках русского языка и литературы." Молодой ученый 1 (2017): 430-432.

O'QITUVCHILARDA NUTQ MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH MODELI

Zulfizar Rahmonova

Namangan shahar 1-sonli

IDUM o'qituvchisi

Mustaqil tadqiqotchi

O'zbek ta'limining hozirgi holati bizni o'qitishning semantik urg'usini o'zgartirishning zudlik bilan zarurligini tushunishga olib keladi. Bo'lajak mutaxassisni tayyorlash ko'p jihatdan universitetda mavjud bo'lgan ta'lim paradigmasi, professor-o'qituvchilarning malaka darajasi bilan belgilanadi.

Bilimlarning maksimal hajmini o'tkazishga qaratilgan, ba'zan esa inson shakllanishi va rivojlanishining ma'naviy-axloqiy asoslarini e'tiborsiz qoldirishga qaratilgan o'rnatilgan ta'lim amaliyotlari inson individualligini shakllantirishni cheklaydi, bu esa ijtimoiy-madaniy va shaxsiy o'ziga xoslik inqiroziga olib keladi.

Shu munosabat bilan universitetni ijtimoiy-madaniy tizim sifatida tushunish juda muhim, uning funktsiyalari insonni kasbiy faoliyatga tayyorlash bilan cheklanmaydi. U madaniy me'yorlar, qadriyatlar, g'oyalarni tarjima qilish va takror

ishlab chiqarish shakli, ijtimoiy mafkura shakllanadigan makon sifatida ko‘rib chiqilishi kerak.

Ta’limni modernizatsiya qilish konsepsiyasida o‘qituvchilarda nutq malakalarini shakllantirish– uning tashkil etilishi, tuzilishi va mazmunini isloh qilish modellarini ishlab chiqish va tajriba-sinovdan o‘tkazish nazarda tutilgan.

Shunday qilib, davlat darajasida kadrlar siyosatining ustuvor yo‘nalishlari belgilanadi:

• xalqaro kasbiy-pedagogik birlashmalarning tuzilishi, mazmuni va talablariga mos keladigan O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlari o‘qituvchilari tomonidan malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish;

• universitet, kollej va maktab o‘qituvchilarini tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, O‘zbekistonakademik hamjamiyatining madaniyati, ilmiy-uslubiy tajribasi va kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda uzluksizlikni ta’minlash;

• ilmiy-pedagogik kadrlar malakasini oshirish institutlari, pedagogik mahorat darajasini oshirish bo‘yicha fakultetlar va markazlarning keng (hududlar bo‘yicha) tarmog‘ini shakllantirish;

• nufuzli ilmiy va ilmiy-pedagogik maktablarga ega oliy o‘quv yurtlarida tarmoq resurslarini jamlash orqali oliy o‘quv yurtidan keyingi kasb-hunar ta’limining samarali tizimini ishlab chiqish va joriy etish [3].

Kadrlarni qayta tayyorlash tizimini isloh qilish zarurati nafaqat “bilim etkazib berish va shakillantirish”, balki faol madaniyat yaratuvchi shaxs bo‘la oladigan yangi toifadagi o‘qituvchilarni tarbiyalashdir. Zamonaviy o‘qituvchining ob'ektiv va to‘liq tavsifi uchun biz uning kasbiy faoliyati uchun eng muhim mezonlarni shakllantiramiz. Albatta, bu birinchi darajali mutaxassis, yuqori malakali o‘qituvchi, mohir pedagog va samarali olim bo‘lishi kerak.

O‘qituvchining kasbiy mahorat darajasi ko‘p jihatdan o‘qituvchining mahorat darajasi bilan belgilanadi. “Milliy ta’lim doktrinasi” kontekstida “majburiy til ta’limi va shaxsni tarbiyalash” zarurligidan dalolat beruvchi tendentsiya mavjud. Til odamlarning turli sohalardagi faoliyatini tartibga soluvchi qudratli vosita sifatida zamonaviy shaxs nutqiy xulq-atvorining mezoni hisoblanadi. Insonning til boyligiga qanday egalik qilishini, undan qanchalik unumli foydalanishini anglash zamonaviy ta’limning muhim va dolzarb vazifasidir. Adabiy tilni bilish kasbiy faoliyati nutqiy kompetensiya asosida olib boriladigan o‘qituvchi uchun ayniqsa muhimdir.

O‘qituvchining o‘qituvchi mahoratining muhim ko‘rsatkichlari qatoriga quyidagilar kiradi:

• ilmiy va informatsion taqdimot;

• dalillar va izohlar;

• berilgan savollar ketma-ketligi;

• materialni uslubiy jihatdan ishlab chiqish;

• muammoga aniq e'tibor qaratish;

• ko‘rinish printsipidan foydalanish;

• taqdimotni audiovizual materiallarni namoyish qilish bilan uyg‘unlashtirish;

• berilgan talabalar kontingenti uchun taqdim etilgan materialning mavjudligi;

• yangi kiritilgan barcha tushuncha va atamalarga aniqlik kiritish [2].

Bu mezonlarning barchasi nutqning asosiy kommunikativ sifatlarida (mazmun, ravshanlik, mantiqiylik, tushunarlilik, ekspressivlik, emotsionallik va boshqalar) aks etadi. O‘qituvchining muvaffaqiyatli faoliyatining ajralmas sharti ham uning og‘zaki va yozma nutqining yuksak madaniyatidir. O‘qituvchining to‘g‘ri, hissiy, kommunikativ va maqsadga muvofiq nutqi unga o‘quvchining fikr va his-tuyg‘ulariga samarali ta'sir ko‘rsatishga, barkamol shaxsni tarbiyalashga imkon beradi. O‘qituvchi qanchalik malakali bo‘lsa, u o‘z nutqiga qanchalik talabchan bo‘lsa, u uning kasbiy faoliyatida qanchalik muhimligini shunchalik keskin tushunadi.

Nutqning xususiyatlarini har tomonlama ko‘rib chiqish o‘qituvchining kasbiy nutq madaniyati mezonlarini aniqlash va uni takomillashtirish yo‘llarini belgilash imkonini beradi:

1. Hozirgi adabiy til me’yorlarini va ularning og‘zaki va yozma nutqda qo‘llanilishini majburiy bilish.

2. Terminologik madaniyatga ega bo‘lish.

3. Turli savollar yordamida dialogni tashkil qilish va o‘tkazish qobiliyati.

4. Pedagogik yo‘naltirilgan odob-axloq qoidalariga ega bo‘lish.

5. Nutq texnologiyasining asosiy texnologik va amaliy bilimlaridan foydalanish.

Ilmiy-tadqiqot institutida ishlab chiqilgan professor-o‘qituvchilar malakasini oshirishning yangi konsepsiyasi doirasida o‘qituvchi nutq madaniyati muammosi hal etilmoqda. Malaka oshirish institutlari ta'limni takomillashtirish tizimining asosiy bo‘g‘ini sifatida o‘qituvchining kasbiy nutqni rivojlantirish bo‘yicha pozitsiyasini o‘zgartirishga yordam berishi, ularning nutq faoliyatini umuman tushunishi va tanlash bo‘yicha doimiy maqsadli ish zarurligini tan olishi kerak, nutqning ma'lum bir ta'lim va nutq holatiga mos keladigan vositalar asosida.

Jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini hisobga olgan holda,A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti qoshida kadrlarini qayta tayyorlash tizimida o‘qituvchini nutq madaniyatiga o‘rgatish bo‘yicha maqsadli va tizimli ishlar ko‘zda tutilgan. Bizningcha, malaka oshirish tizimidagi barcha turdagi kurs ishlari uchun

o‘qituvchining nutq madaniyatini oshirish uchun ma’lum soatlar ajratilishi kerakdek tuyuladi [4].

Pedagog nutq madaniyati muammosini malaka oshirish kurslari mazmunida alohida tashkil etilgan blokga ajratib ko‘rsatish, uni qayta tayyorlash kurslari o‘quv dasturiga kiritish uning mohiyati va yo‘nalishini ochib berish zaruratini taqozo etadi.

“O‘qituvchi nutq madaniyati” kursi o‘qituvchining nutqiy malakasini oshirishga qaratilgan bo‘lib, o‘qituvchilarning nutq madaniyati holatini o‘rganish nomi keltirilgan kursning mazmuni va metodikasini belgilab berdi [5].

Kurs dasturi barcha mutaxassisliklar bo‘yicha o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan. U aniq belgilangan kasbiy va nutqiy yo‘nalishga ega: uning maqsadi nutq aloqasi madaniyatini o‘rgatish, terminologik jihatdan aniq va ifodali nutqni shakllantirishdir.

Shunga ko‘ra, kursning asosiy maqsadlari:

• o‘quvchilarda “o‘qituvchi nutq madaniyati” atamasi haqida to‘g‘ri tushunchani shakllantirish, uning mazmunini aniqlash zaruriyati;

• kurs ishtirokchilari orasida nutq madaniyati sohasidagi tipik kamchiliklarni aniqlash;

• nutq faoliyati haqidagi bilim asoslari, zamonaviy o‘zbek adabiy tilining me'yorlari, "yaxshi" nutq fazilatlari bilan tanishish;

• «akademik» nutqning asoslarini ko‘rib chiqish, nutqning tarkibi, materialni taqdim etish usullari, diqqatni jalb qilish usullari haqida bilimlarni tizimlashtirish;

•asosiy o‘quv va ilmiy janrlar bilan tanishish;

• tinglovchilarni kelajakda mustaqil ravishda nutq madaniyatini oshirish imkonini beruvchi kompleks metodika bilan jihozlash;

• nutq madaniyati, nutq texnologiyasi, nutq odobi bo‘yicha zamonaviy nazariy va uslubiy adabiyotlar bilan tanishish;

• ularning nutq madaniyatini yanada takomillashtirish zaruriyatini shakllantirish [3].

O‘qituvchi nutq madaniyati kursi tarkibida quyidagi tarkibiy qismlar ajratiladi: maqsadli, rag‘batlantiruvchi va motivatsion, mazmunli, tezkor va faollik, nazorat va sozlash, baholovchi va samarali.

1. Maqsadli komponent:

- samarali, maqsadga muvofiq, uyg‘unlashtiruvchi nutqni yaratish, professional nutq kompetensiyasini rivojlantirish, kuchli lingvistik shaxsni tarbiyalash uchun o‘qitish usullari.

2. Rag‘batlantiruvchi va motivatsion komponent:

- darsning amaliy yo‘naltirilganligi, o‘quv jarayoniga talaba yo‘naltirilganligi, o‘qituvchilarning kommunikativ va emotsional-shaxsiy intilishlarini amalga oshirish uchun sharoit yaratish.

3. Kontent komponenti:

- ushbu kurs bo‘yicha o‘quv rejalari va o‘quv qo‘llanmalarida belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalarning ilmiy asoslangan miqdori.

4. Operatsion va faoliyat komponenti:

- metodlar, uslublar va o‘quv vositalari tizimi, o‘quv vaqti va makonini tashkil etish shakllari.

5. Boshqarish va sozlash komponenti:

- individual va guruhli taqdimotlar, yozma ish, mustaqil va ijodiy ish, test, testlar.

6. Baholovchi va samarali komponent:

- o‘qituvchi, kurs ishtirokchilari tomonidan baholash, o‘z-o‘zini baholash; natijalarning belgilangan maqsad va vazifalarga muvofiqligini aniqlash, topilgan kamchiliklarning sabablarini va ularni to‘ldirish yo‘llarini belgilash [1].

O‘qituvchilarda nutq malakalarini shakllantirish modeliquyidagilar deb atash mumkin:

- ✓ o‘qituvchi uchun zarur bo‘lgan nazariy bilimlar;
- ✓ mos nutq muhiti;
- ✓ o‘qitishning samarali usullari va usullarini tanlash va ulardan foydalanish;
- ✓ o‘qituvchining olgan bilimlarining amaliy ahamiyatiga ishonchi.

Kursni o‘tkazish amaliyotida talabalar har qanday mutaxassislik bo‘yicha o‘qituvchi uchun muhim kasbiy vazifalarni qayd etadilar:

1) har bir darsga puxta tayyorgarlik ko‘rish, o‘z nutqini tahlil qilish, iloji bo‘lsa, nutq xatolarining oldini olish, qiyinchilik tug‘ilganda lug‘at va ma'lumotnomalarga murojaat qilish;

2) talabalarga barcha turdagi yozuvlarni loyihalashning to‘g‘riligi va savodliligini ko‘rsatish (doskada, kurs ishlarini ko‘rib chiqishda, tezislarda va hokazo);

3) til savodxonligini hisobga olgan holda istalgan fan bo‘yicha o‘quvchilarning yozma ishini baholash;

4) tahlil qilish, taqqoslash, bahslash, umumlashtirish qobiliyatini shakllantirish;

5) kitob bilan mustaqil ishlash ko‘nikmalarini oshirish (referatlar, konspektlar, izohlar, taqrizlar, sharhlar tuzish), qo‘shimcha adabiyotlar (lug‘atlar, ma'lumotnomalar, ensiklopediyalar) bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

6) terminologik lug‘at bilan tizimli ishlashga ko‘niktirish, qiyin so‘zlarni talaffuz qilish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirish;

7) o‘quvchilarning og‘zaki nutqiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, ularda o‘zbek so‘zining go‘zalligiga, o‘zbek tilining boyliklariga ongli munosabatini shakllantirish;

8) sinfda madaniy til muhitini, salbiy nutq va til hodisalarini (nutqning beparvoligi, savodsizligi, vulgarizm, jargon va boshqalar) rad etish muhitini yaratish.

9) sinfda nutqiy muloqot madaniyatini tarbiyalash, sinfdoshlar va o‘qituvchilarga nisbatan qo‘pollik va beozorlikning oldini olish;

10) talabalar va o‘quvchilar bilan zamonaviy adabiy til me'yorlari bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha maslahat ishlarini olib borish [5].

Bunday vazifalarni amalga oshirish bevosita zamonaviy o‘qituvchi va butun pedagogik jamoaning nutq madaniyati darajasiga bog‘liq.

Katta ehtimol bilan, muammoning jiddiyligini tushunadigan, psixologik, nazariy va uslubiy jihatdan tayyorlangan pedagogik jamoagina bunday ishlarni amalga oshirishi mumkin.

“O‘qituvchi nutqi madaniyati” kursi uchun uni baholash mezonlarining quyidagi tizimi qo‘llanildi: yuqori ilmiy va amaliy ahamiyatga ega; zamonaviy adabiy til me'yorlariga rioya qilish; kasbiy yo‘nalish; mavzularni ijodiy darajada ishlab chiqish imkoniyati; kurs fanining murakkabligiga real o‘quv rejalari va dasturlariga muvofiqligi.

Oliy o‘quv yurti sharoitida professor-o‘qituvchilar malakasini oshirish yo‘llaridan biri ham o‘qituvchi nutq madaniyatini shakllantirish muammosiga bag‘ishlangan doimiy seminar tashkil etishdir. O‘qituvchilar nutq madaniyatini oshirish bo‘yicha o‘z ehtiyojlarini “O‘qituvchilarning nutq madaniyati” mutaxassisligi bo‘yicha haftalik, ikki haftalik, bir yillik kasbiy qayta tayyorlash kurslarida ham qondirishlari mumkin. O‘zbekistonda malaka oshirish tizimida bunday kursni o‘tkazish amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, oliy ta'limning kadrlar salohiyatini ko‘paytirish va rivojlantirish muammolarini hal qilish nafaqat hozirgi va istiqbolli vazifalarni amalda qo‘llash imkonini beradi. Ta’lim xodimlari, lekin ayni paytda o‘zbek ta'limini modernizatsiya qilishning strategik maqsadlariga erishishga hissa qo‘shadi [2]. Shunday qilib, A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti qoshidamalaka oshirish tizimida yangi yondashuvlar, kontseptual usullar va mazmunli shakllarni izlash o‘qituvchilarning kasbiy saviyasini oshirishga yordam beradi va yuqori malakali professor-o‘qituvchilar tarkibini shakllantiradi.

1. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

2. Абдуллаев Н.Н. (2020). Модель формирования речевой компетенции преподавателя. Вестник и наука, 160 (2) 48-52.

3. Valiev B. R. Some issues of speech training of future primary school teachers // Actual issues of improving the educational process in a multicultural society. Baku, 2021.
4. Собиров И. С., Юлдашева Н.Б. Формирование текстовой компетентности будущих учителей как основа профессиональной педагогической подготовки // Текст и языковая личность: материалы XVII Всероссийской конференции с международным участием, Казань, 26-27 октября 2022.
5. Umarov A.V. (2021). Pedagogik muammo sifatida oʻqituvchining kasbiy nutq madaniyatini shakllantirish [Формирование профессионально-речевой культуры учителя как педагогическая проблема]. Сибирский педагогический журнал, (9), 146-159.
6. Sharipova Sh.A. Oʻqituvchilarda nutq koʻnikmalarini kasbiy shakllantirishda adabiyotning oʻrni [Роль литературы в профессиональном формировании речевых навыков у учителей] // Глобализация: настоящее и будущее России: Матер. XVI Междунар. соц. конгр. (24-25 ноября). 2021.

MUSIQA SAN'ATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA PEDAGOGIK TAHLILI

Muhamedova Manzura
Respublika musiqa va san'at kolleji bosh oʻqituvchisi

Musiqa - inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovushlar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi sanьat turi hisoblanadi. Uning mazmuni o'zgaruvchan ruhiy holatlarni ifodalovchi muayyan musiqiy badiiy obrazlardan iborat. Musiqa insonning turli kayfiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari, musiqa shaxsning irodaviy sifatlaridan hisoblangan kat'iyatlik, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlikni ham yorqin aks ettiradi. Musiqaning ushbu ifodaviy tasviriy imkoniyatlari yunon olimlari - Pifagor, Platon, Aristotelь va sharq mutafakkirlari Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabiy, tasavvuf arboblari — Imom G'azoliy, Kalobodiy Buxoriy yuqori baholangan, sharh va ilmiy tadqiq qilingan.

Musiqaning odam ongi va hissiyotiga ta'sir etishning ajoyib kuchi uning ruhiy jarayonlarga hamohang bo'lgan protsessual — muayyan jarayonli tabiati bilan bog'liqdir. Musiqa asarlari mazmunida badiiy g'oyalar umumlashgan holda berilib, musiqali obrazlarning o'zaro munosabatlari taqqoslanish, to'qnashuv, rivojlanish kabi jarayonida shakllanadi. Mazkur jarayonning xususiyatlariga ko'ra musiqaning mazmuni ham turli — epik, dramatik, lirik belgilarga ega bo'lishi mumkin. Bulardan insonning ichki dunyosi, ruhiy holatlarini ifodalashga moyil bo'lgan uning «botiniy» tabiatiga ancha yaqindir. Musiqaning mazmuni — shaxsiy, milliy va umumbashariy badiiy qiymatlarning birligidan iborat bo'lib,

bunda ma'lum xalq, jamiyat va tarixiy davrga xos ruhiy tarovat, sur'at, ijtimoiy fikr va kechinmalar umumlashgan holda ifodalanadi.

Musiqa shakllari har bir davrning ma'naviy-ma'rifiy talablariga javob bergan holda, ayni vaktda, inson faoliyatining ko'pgina jabhalari (muayyan jamoaviy tadbirlar, odamlarning o'zaro etik va estetik ta'sir etish, muloqot qilish jarayonlari) bilan mushtarakdir. Musiqaning, ayniqsa, insonning axloqiy va estetik didini shakllantirish, hissiy tuyg'ularini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish vositasi sifatida roli juda muhimdir.

Nutq, tovushli-ma'noli jarayonlar singari, musiqa ham muayyan ma'lumotlarni sadolar vositasida ifodalash imkoniyatiga ega. Jumladan, tovushlarning baland-pastligi, ingichka-yo'g'onligi, uzun-qisqaligi, kuchliligi va vositalar yordamida odamning ichki holatini ifodalash imkoniyati jihatidan musiqa nutq intonatsiyalariga o'xshaydi. Ammo, san'at turi sifatida musiqa fakat ungagina xos bo'lgan hususiyatlar badiiy-estetik maqsadlarni ko'zlashi, mazmun va shakl badiiy qiymat sifatida kasb etilishi, ayniqsa, musiqa tovushlarining muayyan musika tizimlarida tashkil etilishi) bilan nutkdan farq qiladi.

Har bir alohida olingan musiqa tovushi birlamchi ifodaviy imkoniyatga ega bo'lsada, musiqa tovushlarining baland-pastlik munosabatlari lad tuzilmalarida musiqiy ritm va metrda o'z aksini topadi. Dunyoning aksariyat xalqlari musiqa madaniyatida, jumladan, o'zbek musiqa folьklori, an'anaviy musiqa va bastakorlik ijodiyotida lad asosini turli ko'rinishdagi diatonika tashkil etadi. Kompozitorlik musiqasida esa (ayniqsa, 20 – asrda rivoj topgan yo'nalishlarda) diatonika bilan birga xromatika ham keng o'rin olgan.

Musiqada asosiy badiiy vosita — kuy hisoblanadi. Musiqaning og'zaki an'anadagi (monodiya) uslublarida kuy badiiy obrazning yagona va tugal musiqiy ifodasi hisoblanadi. Ko'p ovozli kompozitorlik yo'nalishlarda garmoniya, polifoniya unsurlari ham muhim o'rin egallaydi. Musiqa asaridagi kuy (mavzu)lar rivoji uning kompozitsiyasini tashkil etadi. Musiqa shakli asar mazmunining moddiy tajassumi va vujudga kelish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Musiqa asarlari shakliga muntazam takrorlanuvchi tarkib va unsurlar xos bo'lib, bular badiiy mazmundagi o'zgaruvchanlik, harakatchanlik kabi xususiyatlarga ma'lum darajada ziddir. O'zaro aloqa va birlik doirasidagi bunday dialektik ziddiyatlar Musiqa asarini yaratish va ijro etish jarayonida hamisha xilma-xil ravishda o'z yechimini topadi.

Insonning musiqa faoliyati asosan 3 bosqichda amalga oshiriladi: ijod, ijro va tinglash. Har bir bosqichda asarning mazmun va shakli o'zgacha ko'rinishga ega bo'ladi. Ijod bosqichida badiiy g'oya va shakl muallif ongida mushtarak holda tug'iladi. Ijro jarayonida shakl va mazmun ijrochi tomonidan uning dunyokarashi, estetik tasavvurlari, shaxsiy tajriba va mahoratiga mos ravishda o'zgartiriladi.

Musiqa ixlosmandlari ham ijro etilayotgan asarni o'zlarining xususiy didi, hayotiy va badiiy tajribasiga asoslanib qabul qilishadi. Shunday qilib, musiqa faoliyati hamma bosqichlarda ijodiy tabiatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016- yil 29- dekabrdagi PQ-2707-son "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori

2. Qodirova D. "O'zbek milliy musiqasining estetik xususiyatlari" T-2010

3. Soipova D. "Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi" T-2009

TA'LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR

Subonova Fotima

Jizzax viloyati G'allaorol tumani XTBga qarashli

73 – umumiy o'rta maktab Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Har qanday mafkuraviy tarbiyaning maqsadi jamiyatning har bir a'zosi jumladan ayniqsa, oliy ta'limda tahsil olayotgan talabalar kelajakda eng barkamol yetuk mutaxassis bo'lishlari uchun eng avvalo pedagogika fanini chuqur o'zlashtirgan bo'lishlari zarur.

Hozirgi kunda davlatimizning bosh siyosati ta'lim-tarbiya jarayoniga juda katta e'tiborni qaratar ekan, bu o'rinda pedagogika fani va uning qonun-qoidalarini o'rganish va hayotga tadbiq eta olish har bir bo'lajak mutaxassisning burchi hisoblanadi.

E'tiboringizni pedagogika so'ziga qaratadigan bo'lsak, grek tilidan tarjima qilinganda tarbiya, ta'lim va o'qitish to'g'risidagi fanni bildiradi. Lekin, mana shu uchta tarkibiy qism qanday fan bo'lishi kerak? Umuman olganda, bu fanmi yoki san'atmi? Albatta chuqur mulohaza qiladigan bo'lsak, bu fan nihoyatda shaxsni kamol topishida juda katta ahamiyatga ega bo'lib, uni san'at darajasidagi fan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bu fan orqali talabalar aqlli, faol, serg'ayrat, hamma narsani bilishga intiladilar. Aynan shunday darslarni tashkil etishda pedagogik texnologiyardan darslarda qo'llash yanada yaxshi samara beradi.

Agar an'anaviy darslarga e'tibor beradigan bo'lsak, pedagok boshqaruvchi bo'lishi bilan bir qatorda faollik uning zimmasiga yuklatiladi. Noan'anaviy darslarga esa, talaba passiv tinglovchidan aktiv ishtirokchiga aylanadi.

Biz biladigan doimiy ravishda amal qilib kelayotgan rasmiy usullarimizdan foydalanilganda ijobiy samaraga erishish nihoyatda kam natija beradi, zamonaviy usullardan foydalanilganda esa, aksincha talabalarning bilishga bo'lgan ishtiyoqlari

yanada oshib boradi va dars nihoyatda bahs-munozarali taashkl etilishiga zamin yaratadi.

Talabalar butun darsni o‘z bilimlarini boyitishga qaratar ekanlar, dars faoliyati talabalarning zimmasida bo‘ladi.

Ta’lim-tarbiya ko‘rinishida pedagogik texnoligiya belgilangan ta’lim-tarbiya faoliyatini amalga oshirishga xizmat qiluvchi moddiy ta’minot va ma’naviy qadriyatlardan iborat. Bu tizim boshqa ijtimoiy tizimlar kabi, tegishlicha maxsus tayyorgarlikka ega mutaxassislar orqali faoliyat olib boradi.

Hozirda bu tizim uzluksiz ta’lim bosqichlaridan tashkil topgan.

Pedagogik texnologiya ta’lim jarayoni sifatida ishtirokchilarning faoliyatlari orqali amalgam oshiriladi. Bu jarayonning pirovard maqsadi barkamol insonni shakllantirish va rivojlantirish bo‘lib, asosan quyidagilardan tarkib topadi:

-ta’lim-tarbiya berish;

-axborotlarni avloddan-avlodga uzatish;

-mustaqil fikrlashga o‘rgatish;

-bilim, ko‘nikma, malakalarni o‘rgatish va o‘zlashtirishiga erishish;

-turli metodlarni qo‘llash va takomillashtirish monitoring olib borish;

-ta’lim-tarbiya jarayonida insonparvarlik, xalqlarni maskuraviy tamoyillarga asoslanish;

-talabaning tayyorgarlik darajasini, psixologik, fiziologik, yosh xususiyatlarini, gigiyenik talablarini hisobga olish;

-ta’lim menejmenti, marketingi talablari va xulosalarini, ijtimoiy motivlarni hisobga olish taqozo etiladi.

Dars jarayonida talabalarni o‘tilayotgan mavzuga jalb etish uchun “Aqliy hujum” usulidan foydalangan holda talabalardan mavzu yuzasidan nimalarni bilishlari aniqlanadi. Talabalar javoblari mavzu bilan bog‘liq g‘oya, sharh, fikr jumla yoki so‘z doskaga yoki katta varaq qog‘ozga yozib boriladi. Bunda talabalarning hamma fikrlari so‘zsiz qabul qilinishi shart. Bu usuldan kuzatilgan maqsad, cheklangan vaqt mobaynida talabalarning mavzu yuzasidan tushunchalar darajasini aniqlab olishdan iborat. Davrada aytilgan har bir fikr-mulohazaga pedagogning qanday e’tibor berishi ta’lim muhitini cujudga kelishida hal qiluvchi hisoblanadi. Hammaga diqqat-e’tiborli bo‘lish, o‘quvchilarni qimmatli axborotlarini qabul qilish va davom ettirishga turtki beriladi.

Talabalar muammoli savollarga qisqa “ha” yoki “yo‘q” javoblari bilan cheklanmagan holda to‘liq javob berishga harakat qilinadigan savollarga javob bera olishlari shakllantiriladi.

Ikkinchi usulda mavzu yuzasidan talabalarnibilish darajasi aniqlab olingandan keyin, endi bu mavzu yuzasidan pedagog aytilmagan yoki ahamiyat berilmagan tomonlarni ochib beradi. Talabalarni bu yangi axborotlarni qabul qilishlariga

tayyorlash zarur. Pedagog tomonidan berilgan axborotlar darsliklardagi materiallar bilan cheklanib qolmasdan, ilmiy jurnallar, internet va boshqa joylardan olinsa, yangilikalar bilan boyitilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Uchinchi usulda talabalar mavzuni qay darajada qabul qilganliklarini aniqlash va mustahkamlashga qaratiladi.

Bu bosqichda ham har xil misollardan foydalanilsa yanada yaxshi bo'ladi.

2.Hozirgi kunda ta'lim jarayonida kompetensiyalarni qo'llash muhim hisoblanib, u shaxsning har tomonlama aqly va ijodiy yuksalishiga sabab bo'lishini e'tirof etgan holda quyidagicha tashkil etishni tavsiya etadi.

Bu usulning nomi "Ijodiy mehnat" deb nomlanib, unda talabalarning mavzu yuzasidan olib borgan ijodiy faoliyatlari baholanadi.

Hozirgi kunda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish yuzasidan talabalarni shakllantiradigan kompetensiya elementlarini shu bosqichda quyidagicha tashkil etiladi:

-radiodan eshitgan, televizordan ko'rgan lavhalarni tushunishi va turli manbalardan kerakli ma'lumotlarni izlab topib hamda undan foydalana olish;

-internetdan olingan habarlarni mavzuga bog'lay olish;

-darsda kitob bilan ishlay olishi, o'rganilayotgan mavzuni, kerakli qoidani, mashqni topa olish, mashq qoidalarini tartib bilan bajara olishi talab etiladi.

-o'tilgan mavzuni axborot texnologiyalardan foyladalangan holda tasvirlab berishi yanada yaxshi samara beradi.

Fanga oid bo'lgan kompetensiyalar ikki xil kompetensiya orqali shakllanishi kerak.

1. Nutqiy kompetensiya
2. Lingvistik kompetensiya

Talabalarning bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi mutaxassisligini egallashi uchun nutqiy kompetensiyani ularda shakllantirish muhim sanaladi.

Unda talaba tinglab aytilgan gapni tushunishi, onggida fikrlab adabiy tilda so'zlay olishi, ifodali o'qiy olishi, xusnixat bilan imloviy savodxonlikda yoza olish malakalarini shakllantira olishlari kerak.

Ayniqsa, diktant, bayon va insho yozishalarida bexato va savodli yoza oladigan malakaga ega bo'lishlari lozim.

Lingvistik kompetensiya-ona tilidagi nutq tovushlarini farqlay olishlari, bo'g'in ko'chirish qoidalariga amal qila olishlari, mavzuga oid yangi so'zlarni og'zagi va yozma nutqda qo'llay olishlari hamda hamda tinish belgilarini to'g'ri qo'llay olishlari zarur.

Ayniqsa gaplarni stilistik jihatdan to'g'ri qo'llay olishlari muhim hisoblanadi.

Qisqacha mashg'ulotlarni yangi pedagogik izlanishlar asosida turli uslublar qo'llab o'tishda talabarning bilim olishlariga qiziqtirish, zamin yaratish, olgan

bilimlaridan qoniqish hissini tarbiyalash ta'lim-tarbiya tizimida muhim o'rin egallashga to'la ishonch hosil qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Блум Ф., Литзерсон А. Хофстедтер Л. Мозг, разум и поведение. М."Знание"-1989.
2. Ta'limda yangi pedagogik texnologiyalar, muammolar, yechimlar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari T. Uz. PFITI, 1999.
3. J. T. Yo'ldoshev, S. A. Usmonov "Pedagogik texnologiya asoslari" Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti 2004 yil.
4. Farberman B. L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. T.., "Fan", 2000 yil.
5. J. G'. Yo'ldoshev "Interfaol usullar-sifat kafolati" Toshkent 2008 yil.

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA O'QUV-BILUV TUSHUNCHALARI

Jovliyeva Dildora Abdimurod qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
I bosqich magistri

Hozirda dunyo bo'yicha rivojlangan mamlakatlarda yoshlar ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda va buning yaqqol dalili sifatida ushbu yo'nalishlar bo'yicha turli xil davlat dasturlari qabul qilinayotganligini aytsak mubolag'a bo'lmaydi.Bu borada respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimida tub islohotlar olib borilmoqda va ularning mazmun–mohiyatini kelajagimiz vorislari bo'lmish yosh avlodni intellektual salohiyatli, ma'naviy yetuk,jismonan baquvvat,innovatsion rivojlangan,barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalalarini hal qilish tashkil etadi. Shu kabi muhim va istiqbolli masalalarni hal qilish bo'yicha olimlar, professorlar tomonidan ko'pgina ilmiy-uslubiy va shu kabi tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Bularda erishilgan natijalar boshlang'ich sinf o'quvchilari tafakkurining qamrovini yuksaltirishda va ularning dunyoqarashini,fikrlash sohasini kengaytirishda muhim didaktik asos bo'lib,ular orqali boshlang'ich ta'lim mazmunini zamonaviy talablar asosida shakllantirishga erishilmoqda.Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar asosan savodxonlik asoslari,hisoblash tafakkuri,mehnat ko'nikmalari bilan tanishtiriladi va shu bilan birgalikda ularning bilim doirasi va dunyoqarashi kengayib boraveradi.Eng asosiysi yuqori sinflarda o'tiladigan fanlar asoslari bilan tanishtiriladi.Shuning bilan birga ta'kidlab o'tishimiz lozimki hozirgi jamiyat taraqqiyoti darajasi zamonaviy ta'limda fan,texnika va texnologiyalarning ilg'or yutuqlaridan foydalanishni taqozo etmoqda.Shu sababli ham bizning zamonaviy ta'lim tizimimiz va uning maqsad va vazifalari mamlakatimiz taraqqiyotiga xizmat qiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining oldiga qo'ygan muammo yechimiga mos bo'lishi kerak. Bular zamonaviy ta'lim tizimidagi ta'lim oluvchilarning xususan olganda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv-biluv

faoliyatini jamiyat taraqqiyoti darajasiga muvofiq muntazam ravishda yuksaltirib borishni taqozo etadi.

Ushbu sohada olib borilgan izlanishlar natijalariga qaraydigan bo‘lsak ta’lim jarayonida muayyan fanlarni o‘qitishda ma’lum bir ta’lim yo‘nalishini amalga oshirishda innovatsion metod va texnologiyalarni ishlab chiqib,ulardan ma’lum yo‘nalish uchun samarali foydalanishga mo‘ljallangan o‘quv-biluv faoliyati muhitini yaratib boshlang‘ich ta‘limni optimal tashkil etish kerakligini ta’kidlamoqda. Shu sababli ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini yuksaltirishning optimal variantlarini ishlab chiqish dolzarb va ijtimoiy ahamiyatli va istiqbolli muammolardandir.

Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini o‘rganar ekanmiz avvalo bu so‘zlarning lug‘aviy ma’nosiga to‘xtalib o‘tishimiz lozim. Pedagogik atamalar lug‘atida bilishga quyidagicha ta’rif beriladi:

-ta’lim jarayonida o‘quvchi va talabalarga taqdim etilgan o‘quv materialining o‘zlashtirilganlik darajasi.

-borliq va uning obektiv qonuniyatlarini o‘rganish, o‘zlashtirish, egallash jarayonidir.

Demak bilish jarayonida o‘quvchi o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan bilimlarni o‘zlashtiradi.

“Bilish jarayoni deganda esa haqiqiy bilimlarni hosil qilish jarayoni tushuniladi,ya’ni ushbu jarayonda o‘quvchi tomonidan o‘quv jarayonini o‘z ongida aks ettira olish jarayoni tushuniladi va u sezgi,idrok,tasavvur,tafakkur kabi psixik jarayonlarda ifodalanadi” .

Demak, bilish jarayonida o‘quvchi bilmaslikdan bilishga,noaniq va noto‘g‘ri bilishdan tobora to‘liqroq va aniqroq, chuqurroq bilishgacha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tadi. Bu jarayonda hissiy idrok etish ham, abstrakt tafakkur ham, amalda sinab ko‘rish ham bo‘ladi.O‘quvchi o‘zi uchun noma’lum bolgan narsani bilib olish jarayonida o‘qituvchi ularga yo‘l boshlovchi inson vazifasini bajaradi.O‘quvchi biron-bir yangi materialni o‘rganayotgan paytida muammolarga yoki yangicha terminlarga duch kelishi mumkin.Bu esa o‘z navbatida yangi bilimlarni egallashga turtki bo‘ladi.

O‘quvchilarga har bir mavzu yuzasidan fikr-mulohaza o‘tkazilganda ularga na-zariy va amaliy bilimlar berilsa, ko‘rgazmali vositalardan yaxshi, foydalana olsagina, o‘quvchilarning bu predmet, voqea-hodisalar to‘g‘risida dunyoqarashi, fikri, tushunchasi, aqliy qobiliyat darajalari o‘sadi, rivojlanadi.

O‘quvchilarning o‘quv-biluv mas’uliyatini oshirish uchun materialni dastlabki mustahkamlash vaqtida materialga oid savollar qo‘yish bilangina kifoyalanmaslik kerak. Buning uchun o‘quvchining kitob va darsliklar bilan mustaqil ishlashdan, turli xil mashqlar, rebuslar, krossvordlardan, ko‘rgazmali qurollardan, kompyuter

ustida ishlashlaridan keng foydalanish mumkin. Amaliy vazifalarni hal qilish vaqtida bilimlarga ehtiyoj paydo bo‘ladi,bu esa yangi bilimlarni egallashga turtki bo‘ladi.Ta’lim jarayonida olib borilgan tushunchalar ta’sirida bola atrofni, obyektiv borliqni ko‘proq bilgani sari,onglilik darajasi o‘sadi, qobiliyati rivojlanadi, malaka va ko‘nikmalar egallaydi. Buning uchun esa o‘quvchilarda darsga nisbatan qiziqish uyg‘otish o‘qituvchi oldida turgan eng muhim vazifadir.

O‘qish faoliyatining ahamiyati - bu «o‘quvchilarni tashqi olam bilan bog‘lovchi faoliyati»ning bevosita natijasidir. Bu o‘quvchilar faoliyati bo‘lib o‘qituvchi tomonidan tashkil qilingan va u bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. O‘qish faoliyati tuzilishining muhim elementlaridan biri o‘quv topshirig‘idir. Uni bajarishda o‘quvchilar aniq bir harakat va operatsiyalarni bajaradi. O‘quv faoliyatlari har xil bo‘lishi mumkin, ammo asosiy motiv bo‘lib o‘rganishga qiziqish hisoblanadi. O‘qish faoliyatining amalga oshirilishini o‘quvchi tomonidan bajarilayotgan, ma'lum bir motiv bilan boshqarilayotgan o‘quv faoliyati yoki o‘quv topshirig‘ini yechishga qaratilgan operatsiya tashkil etadi. Bu faoliyatning maqsadi — nazariy bilimni egallashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.To‘raqulov X.A „Ilmiy ijodiyot metodologiyasi“, Toshkent: Fan-2006

2. X.A.To‘raqulov, J.J Hasanboyev, I. SH. Alqarov, N.U. Usmonov, O.X To‘raqulov „Imiy tadqiqot asoslari“ Toshkent-2011

3. X.A.To‘raqulov,I.X.To‘raqulova,K.S.Oslanova„Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini yuksaltirishning innovatsion texnologiyalari“

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISHNING MAZMUNI VA VAZIFASI

Xoliqova Matluba Mardon qizi
JDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi
va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim)
magistranti

Ma’lumki, til kishilik jamiyati shakllanishining zaminini tashkil etadi. Til xalq tafakkur tarzining tamalida turadigan, olam sinoatlarini anglash va kelajak avlodlarga anglatishga imkon beradigan, qavmning qalbi qa’ridagi qiyossiz qudratni sog‘lom saqlaydigan bemisl bir vositadir. Har bir xalqning milliy o‘zligi, eng avvalo, uning tilida zuhur etadi.

Maktablarda ona tili o‘rgatishning mazmuni jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida davlatimizning maktab oldiga qo‘ygan vazifasiga moslangan. Bu vazifalar ko‘p qirrali bo‘lib, ularni bajarish o‘quvchilar ongini o‘stirishga, ularga g‘oyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasini berishga yo‘naltirilgan.

Ona tilini o‘rgatish natijasida o‘quvchilarda o‘z fikrini grammatik to‘g‘ri, uslubiy aniq, mazmunli, ohangga rioya qilib ifodalay olish va uni imloviy to‘g‘ri yoza olish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bu vazifa o‘quv predmeti sifatida o‘zbek tilining o‘ziga xos xususiyati bo‘lib, o‘quvchini shaxs sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan umumta’lim vazifalari bilan bog‘liq holda amalga oshiriladi [1].

Avvalo, o‘quvchilarni ona tili faniga qiziqtirish, unda fanga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, ona tilining biz bilmagan sir-sinoatlarini ochishga o‘rgatish va eng muhimi, amalda buni bajarish kerak.

Boshlang‘ich sinflar ona tili ta’limining bosh vazifasi turli usulda va mazmunda tashkil etiladigan mashqlar yordamida o‘quvchilarning nutqi va tafakkurini rivojlantirishga qaratiladi.

Ta’lim jarayonida nutq o‘stirish o‘qituvchi va o‘quvchining nutqiy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish va o‘stirishga qaratilgan hamkorlikdagi amaliy faoliyatdir. O‘quvchilar nutqini o‘stirish hamisha pedagogik rahbarlikni talab etadi [2].

Nutq o‘stirish nima? Agar o‘quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishini, bog‘lanishli nutqni) faol amaliy o‘zlashtirish tushuniladi. Agar o‘qituvchi o‘qituvchi ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, o‘quvchilarning tilning talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishi va bog‘lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo‘llash tushuniladi.

Ona tili o‘qitishning maqsad va vazifalar, avvalo, til ta’limiga qo‘yilgan Davlat ta’lim standarti talablaridan kelib chiqadi. Ana shunday muhim talablaarning bir ko‘rinishi mustaqil fikrlay oladigan, nutq va muloqot madaniyati, og‘zaki va yozma nutqi rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirishdir. [3].

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda maktablarda ona tili fanining chuqurlashtirib o‘tilishini, sifatli dars mashg‘ulotlari olib borilishini, fanlararo bog‘lanishlarni kengroq ta’minlashga alohida ahamiyat berilishini talab etmoqda.

Albatta, har qanday jamiyat a’zosi, har bir shaxs o‘z bilimlarini o‘zidan oldingilarining bilimlariga tayangan holda shakllantirar, yaratar va rivojlantirar ekan, u, tabiiyki, boshqalar bilimlariga murojaat qiladi. Bilim-tajriba mahsuli, dunyoni bilish yo‘lidagi izlanishlar samarasi og‘zaki yoki yozma shakldagi matnlar tarzida namoyon bo‘ladi [4].

Ona tili ta’limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, erkin fikrlay olish, o‘zgalar fikrni anglash, o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish, jamiyat a’zolari bilan erkin muloqotda bo‘la olish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili ta’limining asosiy maqsadi o‘quvchilarning kommunikativ savodxonlik darajasini oshirish, ularni mustaqil

va ijobiy fikrlashga yo‘naltirish, fikr mahsulini to‘g‘ri, ravon, o‘rinli ifodalashga o‘rgatish ekan, uni amalga oshirishning ishonchli omillaridan biri matn yaratishning samarali texnologiyasini ishlab chiqish, uni o‘quv amaliyotiga izchil joriy etish, o‘quvchini muammoli o‘quv topshiriqlari orqali izlanish va kashf qilishga yo‘naltirish, o‘quvchi lug‘at boyligini kengaytirish jarayonida nutqiy faoliyatini shakllantirish, fikr ifodalashda so‘zni tanib va tanlab ishlatishni talab qiluvchi tizim bilan qurollantirishdir.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, umumiy o‘rta ta’limda ona tili eng asosiy va yetakchi o‘quv dasturlaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirishda ona tili fanining o‘rni beqiyos ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qosimova K., Matchanov S. va b. Ona tili o‘qitsh metodikasi. Toshkent “Nosir” nashriyoti. 2009. B. 193.
2. Xolboyeva G.A. Boshlang‘ich sinflarda ona tilini o‘qitish metodikasi. Qarshi “Intellekt” nashriyoti. 2022. B. 492.
3. Bazarboyeva N. “Boshlang‘ich ta’limning dolzarb masalalari: muammo va yechimlar. Jizzax. 2020. B. 332.
4. Siddiqova Sh.I. O‘zga gaplar tadqiqi. Monografiya. Toshkent “Innovatsiya-Ziyo”. 2021. B. 7.

O‘SMIRLIK DAVRIDA IJODKORLIK QOBILIYATLARI SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Tog‘ayeva Matluba

O‘zMu Psixologiya (faoliyat turlari) 1-kurs magistranti

Yosh avlod kelajagi hamisha O‘zbekiston davlat siyosatining markazida bo‘lgan. Bugun ham yurtimizda yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etish, yoshlarning kamoloti va tarbiyasiga ijobiy ta’sir qiluvchi shart-sharoit yaratish uchun barcha sohada keng ko‘lamli islohotlar jadallik bilan olib borilmoqda.

O‘zbekiston haqiqiy ma’noda yoshlar mamlakati. Bu yurtda ulg‘ayotgan yig‘it-qizlarning orzulari va o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlari bisyor. Davlat rahbarining tashabbusi va qo‘llab-quvvatlashi esa ularga bu maqsadlarni amalga oshirishda ko‘mak beradi. Prezident Shavkat Mirziyovning: *“Biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy*

ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim", so'zlari yoshlar uchun katta marralar sari yo'l ochdi.

Psixologiyada o'smirlarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirishning psixologik asoslari yoritilgan. Ijodiy qobiliyatlar dinamikasi omillarini aniqlash, ijodkorlikni rivojlantirish amaliyotga yo'naltirilgan muhim vazifa bo'lib ko'rinadi, chunki jamiyatda ijodiy mahsulotni amalga oshirish imkoniyatlari aynan shu ko'rsatkich bilan bog'liq. Boshqa tomondan, kelajakdagi kadrlar zaxirasini tayyorlashda aniq kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalari hal qilinadi, ammo innovatsion, ijodiy salohiyatni rivojlantirish muammolari o'quv amaliyoti doirasidan tashqarida qolmoqda. Ushbu nomuvofiqlik shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish omillarini o'rganishning dolzarbligini belgilaydi.

Ijodkorlikni tushunishning nazariy asosi J. Gilford, P.E.Torranse divergent fikrlash tabiati haqida va ijodkorlik dinamikasining ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganishda - ijodning ekologik psixologiyasining asosiy qoidalari V.G. Gryazeva Dobshinskaya, V.A. Petrovskiy [,3 4,] asarlarida uchraydi.

Ijodkorlik dinamikasidagi ijtimoiy-psixologik omillarni eng chuqur o'rganish T.Amabil asarlarida amalga oshirildi. Bunday omillar orasida quyidagilar qayd etilgan:

- ✓ muvaffaqiyatsizlik qo'rquvi, tavakkal qilishni istamaslikka olib keladi;
- ✓ tartib va an'anaga juda ko'p e'tibor berish;
- ✓ o'zining kuchli tomonlarini va jamoadagi boshqa odamlarning kuchini ko'ra olmaslik;
- ✓ samarali algoritmlarga juda ko'p umid;
- ✓ o'z g'oyalarini ilgari surishni istamaslik;
- ✓ o'ynashni istamaslik mukofotlardan ortiqcha foydalanish.

Ijtimoiy-psixologik xarakterga ega bo'lgan omillarning ahamiyatini asoslash uchun T.Amabil "ichki motivatsiya" (sub'ektdan kelib chiqadigan motivatsiya) va "tashqi motivatsiya" tushunchalarini kiritadi va "ichki motivatsiya" ning zaruriy sharti ekanligini eksperimental tarzda isbotlaydi. ijodiy jarayonlar oqimi va ularning darajasini belgilovchi omil. O'z navbatida, "tashqi motivatsiya" ba'zi hollarda halokatli omil sifatida qaralishi mumkin. Bu xulosalar faqat evristik vazifalarga taalluqli bo'lib, ularda bayon qilingan muammoning yechimga to'g'ridan-to'g'ri yo'li yo'q. Yechimga aniq yo'lga ega bo'lgan algoritmik masalalardan turli natijalar kutish mumkin. Bunday (algoritmik) vazifalarda tashqi motivatsiya ijodkorlikka ta'sir qilmasligi kerak va ularni hal qilish haqiqatan ham bunga hissa qo'shishi mumkin .

Kichik maktab o'quvchilarining o'yin jarayonining ketma-ketligini o'rganish, M.R. Bermeio, S.Ferrandisa va M.D. Prieto ijodiy jarayonning davomiyligi (o'yin

bosqichi) turli darajadagi namoyon bo‘lgan bolalarda ijodkorlikning tarkibiy qismlariga ta'sirini isbotladi. Ijodiy rivojlanish darajasi yuqori bo‘lgan bolalar o‘yinning ikkinchi bosqichida o‘ziga xoslik, fikrlashning moslashuvchanligi va g‘oyalarning rivojlanishining namoyon bo‘lishini oshiradi yoki kamaytiradi, ijodkorlik darajasi past bo‘lgan bolalar esa butun davr mobaynida ijodkorlik parametrlarining namoyon bo‘lish darajasini bir xil darajada ushlab turadilar. Bu xulosa J.Gilfordning divergent tafakkurga ega kishilarda ijodkorlik ko‘rinishlari o‘zgaruvchanligi haqidagi fikrlarini tasdiqlaydi.

Mahalliy psixologiyada ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik omillariga :

- ✓ o‘z-o‘zini hurmat qilish va boshqalarni tashqi baholash (boshlang‘ich maktab yoshida - o‘qituvchilar va ota-onalar tomonidan baholash);
- ✓ bolaning shaxslararo munosabatlar tizimidagi mavqeini aks ettiruvchi ijtimoiy mavqei, uning tengdoshlari orasida qabul qilinishini ta'minlash;
- ✓ ijtimoiy muhitning qulayligi.

E.L.Yakovlevaning ijodiy yetakchilikni rivojlantirish dasturlarini moslashtirishda o‘smir o‘quvchilar orasida yuqori sotsiometrik maqom har doim ham shaxsiy xarakterdagi ijodiy ishlab chiqarish faoliyatida etakchilikni ta'minlamasligi va ko‘pincha guruhning samarali faoliyati samaradorligiga ta'sir qilishi eksperimental ravishda isbotlangan. birinchi navbatda muammoli vaziyatlarni hal qilishda. So‘nggi paytlarda tabiiy (oilaviy) yoki maxsus yaratilgan ("boyitilgan") ta'lim muhitining ijodkorlikka ta'sirini o‘rganishga qaratilgan ekologik yondashuv faol ishlab chiqilmoqda. Psixologiyada bu yondashuv N.V.Xazratova, T.N.Tixomirovalar asarlarida o‘z ifodasini topdi hatto V.N.Drujinin ham ijodkorlikni rivojlantirish uchun oiladagi intellektual muhitning umumiy darajasi emas, balki muloqot doirasining kengligi ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlagan. Aka-uka va opa-singillari bo‘lgan bolalar bir-birlari bilan yaxshiroq munosabatda bo‘lishadi, o‘zlarini kamroq o‘ylaydilar, o‘z maqsadlariga erishishda qat'iyatli va tajribaga ochiqdirlar [5].

Ijodkorlik pedagogikasida ixtisoslashtirilgan maktab ta'limi orqali ijodkorlikni oshirishga qaratilgan dasturlarning ta'siri tahlil qilinadi. T.V.Ogorodova ixtisoslashtirilgan sinflarda o‘quvchilarning ijodiy og‘zaki tafakkuri (umumiy ta’lim sinflari o‘quvchilari bilan solishtirganda) ancha moslashuvchan, operativ so‘z boyligi yuqori harakatchan va fikrlash jarayonlarida tezroq ekanligini aniqladi. Tabiatshunoslik, matematika, filologiya va pedagogika sinflaridagi o‘quvchilarning ijodiy fikrlash psixologik xususiyatlarining o‘ziga xosligi ham aniqlangan. Masalan, semantik moslashuvchanlikning yuqori ko‘rsatkichlari o‘ziga xoslikning past ko‘rsatkichlari bilan birgalikda matematika darslarida o‘quvchilarning ijodiy fikrlash tarkibida moslashuvchanlik va ravshanlik

ustunligini, filologik profil sinflari talabalari uchun esa ijodiy qobiliyatning o‘ziga xosligini ko‘rsatadi. fikrlash past semantik va yuqori assotsiativ moslashuvchanlik birligida ifodalanadi.

Aql-idrok va ijodkorlik dinamikasi omillarini o‘rganishda M.V.Bogomolova uning ijtimoiy muhitdagi ikkita jihatini ajratib ko‘rsatishni taklif qiladi: sub'ekt-axborot jihati va shaxslararo o‘zaro ta'sir aspekti. Uning asarlarida shaxslararo o‘zaro ta'sirning jihati intellekt va ijodkorlikni rivojlantirishda individual farqlarning atrof-muhit tarqalishining eng katta ulushini belgilashi eksperimental ravishda isbotlangan, shuningdek, ijodkorlik va ijodkorlikni shakllantirishda otaning roli bu jarayonga onaning ta'siriga nisbatan yuqoriroqdir degan xulosani tasdiqlaydi.

Ta'lim muhitini boyitish, o‘quvchilarning hissiy sohaga ko‘p jihatdan ta'sir ko‘rsatadigan va ijtimoiy o‘zaro ta'sir tajribasini shakllantiradigan madaniy va bo‘sh vaqt tadbirlarida faol ishtirok etishi ijodkorlikni rivojlantirish ko‘rsatkichlariga ko‘proq ta'sir qilishi aniqlandi [1].

Bir qator tadqiqotchilar o‘qituvchining shaxsiyatini ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish omili sifatida ko‘rib chiqishni taklif qilishadi. Masalan, M.Yu.Kondratiev va hammualliflar o‘quvchilar bilan muloqotda o‘qituvchi ularni shaxsiylashtiradi, o‘zining individualligini uzatadi va uning shaxsiylashtirish natijasi o‘quvchilar orasidagi obro‘dir [7]. Mualliflarning ta'kidlashicha, o‘qituvchi shaxsining obro‘si va uning roli obro‘sini farqlash kerak, bunda boshlang‘ich maktab yoshida rolning obro‘si haqida gapirish mumkin, bu o‘z-o‘zidan namoyon bo‘ladi. ko‘p hollarda o‘qituvchi muhim ta'lim vaziyatlarda mas'uliyatli qarorlar qabul qilish huquqini tan oladi. O‘smirlik davrida bu huquq farqlanadi va o‘qituvchining roli vakolatining aniqlanishi sodir bo‘ladi. Katta maktab yoshi o‘qituvchining obro‘-e'tiboriga ko‘proq ongli munosabatda bo‘lish va bunday hokimiyat vakolatlarining ierarxiyasining keng o‘zgarishi bilan tavsiflanadi. O‘qituvchi shaxsining obro‘-e’tibori ijodkorlikka bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirishini, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishini ta’kidlaymiz.

A.V.Vorobyov va I.G.Dubov, V.A.Petrovskiylarning tadqiqotlarida o‘qituvchi faoliyatining funksional-rolli yo‘nalishi bilan pedagogik ta’sir birinchi navbatda o‘quvchilarning kognitiv sohasini o‘zgartirishga qaratilganligi eksperimental tarzda aniqlangan. Bu holda muvaffaqiyat mezoni o‘quvchilar yutuqlarining berilgan standartlarga muvofiqligi hisoblanadi. O‘qituvchi faoliyatining shaxsiy yo‘nalishi bilan o‘quvchining motivatsion va semantik sohalari ko‘proq ta'sir qiladi va ta'lim mazmuni va munosabatlar uslubi ushbu sohalarni o‘zgartirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Funktsional-rolli yo‘naltirilgan o‘qituvchilar bolalar faoliyatini tartibga solishlari, shu bilan birga ularning ijodiy qobiliyatlari namoyon bo‘lishini cheklashlari isbotlangan. Va aksincha, o‘qituvchining shaxsiy yo‘nalishi

o‘quvchining ijodiy qobiliyatlarini, individualligini rivojlantirish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi [2, 6].

O‘smirlarga qaratilgan ta’lim tizimi o‘qituvchidan ta’lim usullariga alohida munosabatda bo‘lishni, metodika va mavjud vaziyatni har tomonlama o‘rganishni, jarayonga ijodiy muhitni joriy etishni talab qiladi. Buning asosiy sababi:

- ta'lim jarayonida to‘liq muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik tahdidining mavjudligi;
- o‘smir duch keladigan, ba'zan uzoq yillar davomida muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz kurashadigan hayotiy vaziyatlardan biri - o‘zi o‘ylagandek, uning g‘oyasi amalga oshmasligini anglashi;
- o‘smirlar ko‘pincha dunyoqarashi va tasavvurining kengligidan kelib chiqib fikr yuritadilar va bu tafakkurni borliqning ijobiy yoki salbiy holatlari bilan bog‘liq holda tahlil qila olmaydilar.

O‘smirning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va o‘quv jarayonini qurishda quyidagi holatlarni hisobga olish tavsiya etiladi:

1. Ta'lim jarayoni imkon qadar texnokratik bo‘lishi kerak. Buning uchun psixologik-pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish zarur;
2. Ta’lim jarayoniga joriy etish rejalashtirilgan tegishli texnologiyani ilmiy asoslab, ishlab chiqish zarur;
3. Ta’lim jarayonining boshlang‘ich bosqichida ijtimoiy-psixologik muhitni to‘g‘ri tahlil qilib, mukammallikka olib boruvchi taktik jarayonni ishlab chiqish zarur.

O‘smir shaxsini shakllantirish jarayonida axloqiy me’yorlar, xulq-atvor me’yorlari, ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlarni singdirish texnologiyalarini yaratish ko‘p jihatdan yakuniy natijani ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Богомолова, М.В. Влияние обогащенной среды на развитие интеллекта и креативности: дис. ... канд. психол. наук / М.В. Богомолова. – М.: ИП РАН, 2008. – 178 с. \
2. Воробьев, А.В. Некоторые способы исследования влияния личности учителя на Таблица
3. Грязева-Добшинская, В.Г. Одаренные дети: экология творчества / В.Г. ГрязеваДобшинская, В.А. Петровский. – Челябинск, 1993. – 42 с.
4. Грязева, В.Г. Экологическая психология творческой личности: Обучение в контексте развития личности как субъекта культуры / В.Г. Грязева. – Челябинск: Полиграф-Мастер, 2000. – 304 с.
5. Дружинин, В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – М.: Лантерна-Вита, 1995.
6. Дубов, И.Г. Перестройка личностных структур учащихся при персонализации личности педагога / И.Г. Дубов, В.А. Петровский / Психология развивающейся личности / под ред. А.В. Петровского; НИИ ОиПП АПН СССР. – М.: Педагогика, 1987. – С. 167–191.

7. Кондратьев, М.Ю. Авторитет учителя у учащихся разных классов: К проблеме экспериментального исследования / М.Ю. Кондратьев, Л.М. Гороховская, О.Н. Кочеткова // Экспериментальные методы исследования личности в коллективе: тез. Всесоюзной научн.-метод. конф.: в 3 ч. – Даугавпилс, 1985. – Ч. 1.

O‘ZBEK ISMLARINI QO‘YISH TARIXI VA RIVOJLANISHI

Odilova Sevara To‘lqinovna
Farg‘ona viloyati Qo‘qon shahar
QDPI ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi magistranti

Azal-azaldan farzandga ism qo‘yishni xalqimiz katta mas’uliyat deb hisoblagan. Ism qo‘yilish, shak-shubhasiz milliylik, etika va estetika qoidalari, shaxsning orzu-istaklari, dunyoqarashi va tasavvuri bilan bog‘liq. Bejiz har bir ism vujudga kelmagan, u o‘zining tarixi, hududi, mazmuni va geografik tarqalishiga ham egadir. Ism qo‘yishning qadimiy udumlari, rasm-rusumlari hozirgi kunda ham saqlanib qolgan, chunki ism bolaning kelgusi baxti va hayoti, salomatligi, kelajagi, taqdiriga ta’sir ko‘rsatishiga ishonishgan. Dinda ham ism odamning ruhiyatini o‘zida mujassam qilishi bayon etilgan, shuning uchun ham nafaqat musulmon oilalarida, balki barcha dinlarda ham nom berish marosimi alohida e’tiborga molik mas’uliyat deb yondashilgan.

“Demak, bolani nomlash odatlari va kishi nomlarining paydo bo‘lishi, rivoji dastlab xalqning iqtisodiy-xo‘jalik sharoiti, shunga bog‘liq holda ma’noviy turmushi, jumladan diniy va estetik qarashlari, shuningdek, geografik muhiti bilan yaqindan bog‘liq hodisadir”.

Diniy ma’noli nomlarning bolaga berilish sabablari (Xudoyberdi, Tangriberdi, Xudoyor, Xudoynazar, Ollonazar, Qudratulla), ism berishda amal qilinuvchi totemistik va animistik e’tiqodlar (Bo‘riboy, Bo‘ritosh, Bo‘riniso, Boybo‘ri, Itolmas), so‘zning (ismning) sehrli kuchiga ishonish bilan bog‘liq qarashlar (Ortiqboy, Oltiboy, Ziyodulla, Nishonboy, Xolboy, Xolniso, Norboy, Norxol), zooantroponim va fitoantroponimlarning paydo bo‘lish sabablari (Qo‘ziboy, Norqo‘zi, Oloqo‘zi, To‘qliboy, Sarkaboy, Qo‘chqor, Takaboy va boshqalar), chaqaloqni bevaqt nobud bo‘lishdan, kasallikdan himoya qilish maqsadida beriladigan ismlarning etnografik asoslari (To‘xta, O‘lmas, Tursun, Temir, Toshboy, Toshtemir va boshqalar) haqida qimmatli mulohazalar bayon qilingan.

O‘zbek ismlari haqida yozilgan dastlabki ilmiy maqolalar ham yuzaga kela boshladi. Dastlab, M.Shamsiyeva ism berishning ba’zi motivlari haqida, E.Begmatov ismlar ma’nosini tushunish va talqin qilishning xususiyatlari haqida,

[2,54] O‘.Nosirov ism qo‘yishning Qashqadaryo aholisi orasida tarqalgan udumlari va ismlarning lingvistik o‘ziga xosligi haqida maqolalar e’lon qilishdi. Keyinchalik biz tomondan yozilgan maqolalarda antropokimlarning lug‘aviy o‘ziga xosligi, ismlar yasalishida xususiy tomonlar yuzasidan fikr yuritildi [3,17].

Hozirda ism ma’nosini fanda uch xil talqin qilish mavjudligini ko‘rsatgan. Bular:

a) ism uchun asos bo‘lgan so‘z anglatuvchi lug‘aviy ma’no;

b) ismning tanlanishi va qo‘yilishi bilan bog‘liq etnografik ma’no;

v) ismning yakka shaxsning atoqli oti sifatida yuzaga keluvchi yakka, xususiy tushuncha bilan bog‘liq ma’nosi [5,6]. “Xullas, kishi nomlarining ma’nosi bormi, uni nima tashkil etadi, deyilgan fikr hozirgacha tilshunoslikda ilmiy jihatdan to‘la va uzil-kesil hal qilinmagan mulohazali masalalardan biridir”.

Ota-onaning farzandi oldidagi asosiy burchlaridan biri unga to‘g‘ri va chiroyli ism qo‘yish e’tirofli mas’uliyatdir. Manbalarda ham ism va ism qo‘yish haqida turli xil qarash va fikrlar mavjud. Bu haqda nomshunos Ernest Begmatov quyidagi fikrlarni aytib o‘tadi: “Ism va ism qo‘yish odati - biror yakka shaxsni o‘zgalardan farqlash, ajratish ehtiyoji tufayli paydo bo‘lgan. Keyinchalik yuzaga kelgan va rasmiy tus olgan familiyalar, laqablar, ota ismlari, ajdodiy (pantronomik) nomlar va ularning turli-tuman ko‘rinishlari, kishini atashning boshqa xil shakllari va usullari ana shunday hayotiy ehtiyojning qonuniy mahsulidir”.

Ma’lumki, o‘zbek antroponimiyasining lug‘aviy boyligi ikki katta qatlamga bo‘linadi: o‘z qatlam ismlar va o‘zlashma qatlam ismlar. Bu qatlamlar maxsus tadqiqotlarni talab qilar edi. Mana shuni hisobga olgan holda G‘.Sattorov ushbu satrlar muallifi rahbarligida o‘zbek tilining o‘z qatlami yuzasidan tadqiqot olib borib, 1990 yilda “O‘zbek ismlarining turkiy qatlami” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi.

Tadqiqotchi S.Rahimov 1998-yilda “Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi. Tadqiqotda ba’zi tarixiy va mifologik ismlarning ma’no va motivatsiyasiga oid fikrlar mavjud.

Insonning ismi, uni boshqa shaxslardan ajratishga, farqlashga xizmat qiladi. Hayoti davomida unga har jihatdan ta’sir qilishi mumkin. O‘zbek tili lug‘at boyligining kattagina qismini insonlarga qo‘yiluvchi maxsus nomlar tashkil qiladi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi. Antroponim so‘zining lug‘aviy ma’nosini anglashdan oldin biz antroponomika atamasiga nazar tashlashimiz lozim. Ismlarni o‘rganish borasida tilshunoslikda ismshunoslik yoki nomshunoslikning bir sohasi – onomastika bo‘lib, antroponomika kishilar ismi, sharifi, familiyasi, taxallusi, laqabi kabilar o‘rganiladi. Bu sohani rivojlanishi uchun ko‘plab olimlar ishlar olib borishi natijasida soha rivoji, uning yutuq va kamchiliklari aniqlangan.

Odamlar ismini, ularning tarqalganligi, kelib chiqishi, jamiyatda amalda qo‘llanishini va bundan tashqari antroponimik birlliklar tuzilishi hamda rivojlanishini o‘rganadi. Atoqli ot turlari, taxallus, laqab, nisba va shaxsni atashlikning turli usullari ham antroponimikaning tadqiqot manbaidir. Masalan Sohibqiron Amir Temur Tarag‘ay Bahodir Ko‘ragoniy. Bunda faqat Temur shaxsning xos ismi, Amir – hukmdorlik darajasini anglatadi, Sohibqiron – Temurga zamondoshlari tomonidan berilgan sifat (asr, davr sohibi degan ma’noni bildiradi), Tarag‘ay – otasining ismi (familiya hisoblanadi), Bahodir – otasining laqabi, Ko‘ragon – xonga kuyovlik nisbasi hisoblanadi [4,98]. Dunyodagi turli xalqlarda turlicha antroponimik tizim mavjud bo‘lgan.

Antroponomika ma’lumotlari tilshunoslikning boshqa sohalari uchun, jamiyatshunoslik-da, xalqlar tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga egadir.

Antropologik onomastikada **-** ismlar va shaxsiy ismlar. Ularda familiyalar ham kiritilgan. Albatta, juda uzoq bo‘lgan ba’zi madaniyatlarda, ular faqat o‘zlarini aniqlagan ism yoki ismni ishlatganlar.Antroponimlarning aksariyati boshqa umumiy ismlardan kelib chiqqan. Shunday qilib, ba’zida uning ma’nosini bilish qiyinroq bo‘ladi. Chunki u bizga shu nomning tarixini olib keladi. Bizda yunon, rim, ibroniy, german yoki arab antroponimikasi bor. Umuman, jahon onomastikasi ham, jumladan turkiy onomastika ham o‘z taraqqiyoti davomida quyidagi uch bosqichni bosib o‘tgan:

a) onomastik materialni oddiy qayd qilish davri yoki noilmiy davr. XIX asrgacha barcha fanlar singari onomastika fani ham qiyosiy-tarixiy metod shakllangunga qadar bo‘lgan davr xuddi shunday xususiyatga ega edi. Masalan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Mahmud Koshg‘ariy, Mahmud Zamaxshariy kabi allomalarning asarlarida joy nomlarini, kishi ismlarini oddiy qayd qilish hollari ko‘zga tashlanadi [6,28]. Jumladan. “Devonu lug‘otit turk” bo‘yicha tuzilgan indeks-lug‘at materiallariga qaraganda, Mahmud Koshg‘ariy asarida Abu Bakr. Badrus, Barman, Barszan, Tabdu, Tahmuras kabi kishi ismlari (antroponimlar), arab, alqa, aramut, afshar, ozuz, bashgirt basmil, barsman, tuxsi, tubut, tat, salzur, rus, chumup, qarluq, uyzur kabi xalq, urug‘, qabila nomlari (etnonimlar), Ertuch, Balu, Barman, Marv, Sulm, Talas, Tashkand, Udun, Qipchaq kabi shahar va qishloq nomlari (toponimlar), Ertish, Firat, Qaz suvi, Hind, Etil kabi dengiz, ko‘l, daryo, soy nomlari (gidronimlar), Eran tuz, Baqir sosum, Yikar kabi planeta, yulduz va fasl nomlari (kosmonimlar) singari onomastik birliklar qo‘llangan [1,405].

Xuddi shunday boy onomastik material Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abulg‘ozi Bahodirxon asarlarida ham qo‘llangan. Masalan, B.Bafoev va Sh.Yoqubovning kuzatishlari shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy asarlarida ikki mingdan ortiq onomastik birliklar qo‘llangan. “Boburnoma”da 1406

ta kishi ismi (antroponim), 1100 dan ortiq joy nomi (toponim), 277 ta qavm-qabila va nasl-nasab nomi (etnonim), 414 ta hayvon va o‘simliklar nomi, 40 ta kitob va risola nomi (biblionim) tilga olingan. M.Turdibekovning hisob-kitoblariga qaraganda, Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayi turk” asarida 1357 ta atoqli ot mavjud. Shulardan 880 tasi angroponimlar, 286 tasi toponimlar, 118 tasi etnonimlar, 51 tasi gidronimlar, 22 tasi esa oronimlardir. Umuman, o‘zbek tarixiy onomastikasi sohasida o‘z tadqiqotchilarini kutayotgan muammolar ham anchagina bor;

b) onomastikasining fan sifatida shakllanish davri. Bu fanning ildizlari Yevropa va rus tilshunosligida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida paydo bo‘lgan. A.X.Vostokov, A.I.Sobolevskiy, A.A.Shaxmatov, M.Fasmer, S.K.Kuznesov, P.L.Mapgakova kabi olimlarning asarlarida rus tilidagi onomastik materialni to‘plash va tahlil qilish haqidagi dastlabki ma’lumotlar keltirilgan edi;

v) ilmiy yoki sof onomastik davr.

Bu davr XX asrning 20- yillaridan hozirgi kungacha bo‘lgan muddatni o‘z ichiga oladi. Bu davrda onomastik material tilning leksik, fonetik, morfologik va boshqa sath birliklari singari alohida to‘planib, xilma-xil yo‘nalishlarda tadqiq etiladigan bo‘ldi. Lekin tilning onomastik materiali ko‘pincha leksik material tarkibida tahlil qilindi. Geografik nomlarni o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi tilshunoslar, tarixchilar va geograflarning o‘zaro bahslari, muloqotlari tufayli toponimika alohida, mustaqil fan sifatida talqin etildi.

Xulosa qilib aytganda, ism qo‘yish milliy urf-odatlarimiz va o‘zligimizni namoyish etish vositasi sifatida hozirgacha saqlanib, sayqallanib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurahmonov G‘, S.Mutallibov -taxriri ostida.Devonu lug‘atut turk. Indeks-lug‘at.. Toshkent: Fan, 1967.- B 387-405.

2. Begmatov E Kishi nomlari ma’nolariga doir / / O‘zbek tili va adabiyoti masalalari. 1962 yil 6-son. 50-54 betlar

3.Begmatov E.A. O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – 264 b. 17b

4. Jo‘rayev U. va boshqalar. Tarixdan hikoyalar:5-sinf darslik-T.:Cho‘lpon nomidagi NMIU,2020-184-bet 98-bet

5. Menajiyev Y., Azamatov X., Abdurahmonov D., Begmatov E. Ismingizning ma’nosi nima? Toshkent: Fan, 1968. 6-bet.

6. Yo‘ldashev B. O‘zbek tili onomastikasi masalalari- tanlanma fanidan uslubiy qo‘llanma. — Samarqand. SamDU nashri, 2009 -28b

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING OG‘ZAKI NUTQINI O‘STIRISHDA LUG‘ATLARNING O‘RNI

Tuychiyeva Nargiza
JDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi va
metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) magistranti

Ona tili mashg‘ulotlarini lug‘atlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Ona tili mashg‘ulotlarida lug‘atlardan keng foydalaniladi. Lug‘at bilim manbai va o‘qitish vositasidir.

Ona tili o‘qitishning asosiy maqsadlaridan biri o‘quvchilarga ona tilidagi so‘zning ma’no va mohiyatini o‘rgatishdan, so‘zni his etishga yo‘llashdan iborat. Bunda so‘z ma’nolarini o‘zlashtirish, uni nutqda to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llash malakasining hosil qilinishi alohida o‘rin tutadi. Buning uchun ona tili darslarida lug‘at ustida ishlashga alohida e’tibor beriladi. Lug‘at ustida ishlash ona tili darslaridagi oddiy mashg‘ulot emas. Lug‘at ustida ishlaganda har bir so‘zning amaliy jihatlariga, amaliy ahamiyatiga alohida e’tibor berish zarur bo‘ladi. Har bir so‘zning o‘quvchi shaxsining dunyoni bilish va o‘zlashtirishdagi, uning nutqiy faoliyatidagi muayyan bir xizmatlari bo‘lishini ta’minlash shart [1].

Ona tili darslari jarayonida o‘quvchilarning borliq, voqelik haqidagi tasavvur-tushunchalari lug‘atlar yordamida kengayadi. Lug‘atlar tilimizning so‘zlar xazinasidir.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan o‘zaro bog‘langan, mazmunga mos so‘z va so‘z birikmalarining ma’lum izchillikda joylashtirilishida tuziladi. Kishining lug‘ati qanchalik boy va rivojlangan bo‘lsa, uning nutqi ham shunchalik boy bo‘ladi; o‘z fikrini aniq va ifodali bayon etishiga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lug‘atning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni muvaffaqiyatli o‘stirishning muhim sharti hisoblanadi [2].

Maktabda nutq o‘stirishning muhim vazifalaridan biri lug‘at ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yo‘nalishlarini ajratish va asoslash, o‘quvchilarning lug‘atini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi.

Yoshlarni erkin fikrlovchi, yangilikka intiluvchi va barkamol inson qilib tarbiyalash boshlang‘ich sinflardan olib boriladi, bu jarayon muhim vazifalardan biridir. Shu sababdan ham ta’lim tizimi tubdan yangilanib borilmoqda. Ayniqsa, yosh avlodning og‘zaki nutqini o‘stirishda lug‘at o‘qitishning o‘rni beqiyos ahamiyatga ega.

O‘quvchilar lug‘atini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba badiiy asarlar hisoblanadi. O‘qish darsida bolalar lug‘ati ma’lum mavzularga oid so‘zlar hisobiga ham boyiydi. Ular lug‘atiga axloqiy tushunchalarni ifodalovchi *yoqimtoy, shirinso‘z, mehribon, haqqoniy, botir, mard, jasur, mehnatsevar* kabi ko‘pgina

so‘zlar qo‘shiladi. Bolalar mustaqil o‘rganganlaridan keyin ular lug‘atiga kitob, gazeta, jurnal, materiallari katta ta’sir qiladi [3].

O‘quvchilar lug‘ati maxsus lug‘aviy-mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi. Bulardan tashqari, kinofilm va teleko‘rsatuv matnlari, o‘qituvchi va boshqa maktab hamda maktabdan tashqari muassasalar xodimlarining nutqlari ham o‘quvchilar lug‘atini boyitish va takomillashtirish manbalari hisoblanadi.

O‘quvchilar har bir darsda ma’nosi ularga tushunarsiz so‘zlarni bilib olishlari, lug‘at boyligini oshirishlari lozim. O‘qituvchi tingladi, mudradi kabi so‘zlarning ma’nosini o‘quvchilarning o‘zlari tushunadigan tilda izohlab beradi. Bu o‘z navbatida so‘z turkumlarini ham o‘tishda lug‘atlarning qanchalik ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi [4].

O‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, ularni yangi notanish bo‘lgan so‘zlar bilan tanishtirish ta’lim tizimidagi ona tili fanining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi va ularni lug‘atlardagi so‘zlar bilan qurollantirishi va bu lug‘atlardan foydalanish malakalarini shakllantirish, ayniqsa, muhim sanaladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini o‘stirishda lug‘atlarning o‘rni katta. O‘quvchilar qanchalik ko‘p lug‘atlar yod olsalar ularning mantiqiy va erkin fikrlash ko‘nikmlari shakllantiriladi. O‘quvchi lug‘atining boyishiga birinchi navbatda, uni o‘rab olgan muhit, tabiat, kishilarning hayoti, ona tili faoliyati, kattalar va tengdoshlar bilan bo‘lgan muloqot asosiy manba vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T., “Ona tili o‘qitish metodikasi”. O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. Toshkent _ 2006. B. 88.
2. Qosimova K., Matchonov S., va b. “Ona tili o‘qitish metodikasi”. Toshkent “NOSIR” nashriyoti. 2009. B. 307.
3. GulDU Boshalang‘ich ta’lim uslubiyati kafedrasi Ona tili o‘qitish metodikasi fani bo‘yicha zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘quv uslubiy majmua. Guliston 2013. B. 150.
4. Siddiqova Sh.I. Fe’l mavzusini o‘tishda lug‘atlarning ahamiyati. Maqola. Xalq ta’limi jurnali. 2022

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Abduraxmonova Maftuna
JDPU II bosqich magistranti

Agar farzandimizga to‘g‘ri tarbiya bermasak, har kuni, har daqiqada uning yurish-turishi, kayfiyatidan ogoh bo‘lib turmasak, ularni ilm-u hunarga o‘rgatmasak, munosib ish topib bermasak, bu omonatni boy berib qo‘yishimiz hech gap emas.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi oldida turgan bosh talab ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalash, erkin fikrlash va fikr mahsulini har qanday nutq sharoitida bemalol bayon qila oladigan shaxsni kamol toptirishdir. Chunki so‘z qudrati insoniyat tarixida hamma vaqt yuksak qudratga ega bo‘lgan.

Dunyoga kelgan har bir bola haqiqiy inson bo‘lib yetishishi uchun juda ko‘p narsalarni bilishi kerak. U o‘ziga kerakli bilimlarni ko‘rib, eshitib va o‘qib o‘rganadi. Eshitib va o‘qib o‘rganish til vositasida amalga oshadi va uning imkoniyati cheksizdir. Agar til bo‘lmay, har bir kishining tirikligi uning o‘z tajribasiga asoslangan bo‘lsa edi, inson shu kungacha hayvon qanday yashasa, shunday yashagan va bugungi moddiy va ma’naviy taraqqiyotga erishmagan bo‘lardi. Tilning birinchi ma’rifiy ahamiyati shundan iboratki, til tufayli jamiyat a’zolarining har birida hosil bo‘lgan bilim ommalashib, uning ko‘pchilik tomonidan rivojlanishiga imkon tug‘iladi. Undan tashqari til tufayli bilim avloddan avlodga og‘zaki yoki yozma tarzda qoldiriladi, natijada yangi avlod o‘tgan avlodning yangidan boshlamasdan uni davom ettiradi.

Ta’lim jarayonining muvaffaqiyati uning shakligagina emas, balki qo‘llanilayotgan metodlar samaradorligiga ham bog‘liqdir. O‘quv-bilish faoliyatining tashkil etilishi, o‘quv axborotlarining uzatilishi, qabul qilinishi, anglab olinishi, yodda saqlanishi, o‘zlashtirilgan bilimlarning amaliyotda qo‘llanilishini ta’minlash, amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qilishiga ko‘ra ta’lim metodlarini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

▪verbal (o‘quv axborotlarini so‘z orqali uzatish va eshitish orqali qabul qilish metodlari yoki og‘zaki metodlar-hikoya, maruza, suhbatva boshqalar);

▪o‘quv axborotlarini ko‘rgazmali uzatish va ko‘rish orqali qabul qilish metodlari (ko‘rgazmali metodlar-tasviriy, namoyish qilish va boshqalar);

▪o‘quv axborotlarini amaliy mehnat harakatlari orqali berish (amaliy metodlar- mashqlar, labaratoriya tajribalari, mehnat harakatlari va boshqalar).

Insondagi bilimlarning hosil bo‘lishida undagi beshta sezgi a’zolari vositasida qabul qilingan va ishlab chiqilgan axborotlar nisbatini quyidagicha keltirishimiz mumkin:

✓ Ko‘rish orqali- 80-85 %
✓ Eshitish orqali- 9-13 %
✓ Hid bilish orqali- 2,5-3,5 %
✓ Teri sezgi orqali- 1,5-3 %
✓ Ta’m bilish orqali-1-2 %

Jami hisoblanganda esa 100 %

Turli sezgi organlari ishtirokida oʻzlashtirilgan va qayta ishlangan axborotning oradan 2 hafta oʻtgach, quyidagi miqdordagisi eslab qolinadi:

8. Oʻqiganlar-10 %
9. Eshitganlar-20 %
10. Koʻrganlar va eshitganlar-50%
11. Gapirganlar-80 %
12. Gapirganlar va amalda bajarganlar-90 %

Bundan koʻrinib turibdiki dars jarayonida tanlagan metodimiz yangi mavzuni oʻzlashtirishda muhim ahamiyat kasb etar ekan.Biz yosh avlodga ta’lim berish jarayonida yuqorida keltirib oʻtilgan sezgi organlarining qabul qilish darajasini ham bilishimiz lozim. 2021-2022-oʻquv yilidan amalga kiritilgan Milliy dasturning avvalgi oʻquv dasturlaridan farqli tomoni shundaki, avvalgi oʻquv dasturlarining mazmuni 90 % nazariyadan iborat boʻlgan. Yangi Milliy oʻquv dasturining mazmuni esa 50 % nazariya, 50 % amaliyotdan iborat boʻladi va koʻproq oʻquvchining mustaqil faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan. Avvalgi oʻquv dasturlarida oʻquvchilarning eslab qolgan bilimlar hajmi baholangan boʻlsa, yangi dasturda oʻquvchilarda shakllangan koʻnikmalar baholanadi.

Boshlangʻich sinflarning asosiy darsligi boʻlmish ona tili va oʻqish savodxonligida tasviriy ifodalarga alohida toʻxtalib oʻtilmagan. Bu oʻqituvchi va oʻquvchidan erkin izlanishni, soʻzlarning ma’nosiga chuqurroq kirib borishni talab qiladi. Keling buni 2-sinf ona tili va oʻqish savodxonligi misolida koʻrib chiqaylik.

Yolgʻiz qolgan yoʻl belgisi

Shunday deb belgi **yoʻl yoqalab** yura boshladi...“Kamaz” yoʻldan oʻtayotgan bolalarga **koʻzi tushdi-yu,** gʻildiraklari chiyillab zoʻrgʻa toʻxtadi.

Bolalar qichqirigʻini eshitgan yoʻl belgisi qoʻrqib ketdi. Nima qilib qoʻyganini bir zum oʻylab turdi-yu, **yuragi qinidan chiqib** ketay dedi.

“Yolgʻiz qolgan yoʻl belgisi” hikoyasida bir qancha iboralar berilgan boʻlishiga qaramay, ularni alohida izohlab berilmagan. Faqatgina hikoyaning qoraytirib koʻrsatilgan qismlari kimning tilidan aytilgani soʻraladi, xolos.Ammo keyingi mashqda soʻzlarni izohlari bilan moslashtirish soʻraladi.

Oʻquvchilar darslikdagi soʻz va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan boʻlishi mumkin. Bu soʻz yangi paydo boʻlgan soʻz boʻlmasa ham, oʻquvchi uning ma’nosini bilmaydi. Demak, oʻquvchi uchun yangi soʻz hisoblanadi. Bunday soʻzlarning sinonimlarini keltirib kengaytirish, qarama-qarshi ma’noli soʻzlar bilan izoh berish orqali, gap tuzish orqali ma’nosini yechish, rasmlar orqali tushuncha hosil qilish yoʻli bilan tushuntirish mumkin. Bu kabi mashgʻulotlarda oʻquvchilarda soʻz ma’nolariga nisbatan sezgirlik yuzaga keladi.

Rasmdan foydalanib iboralarni toping

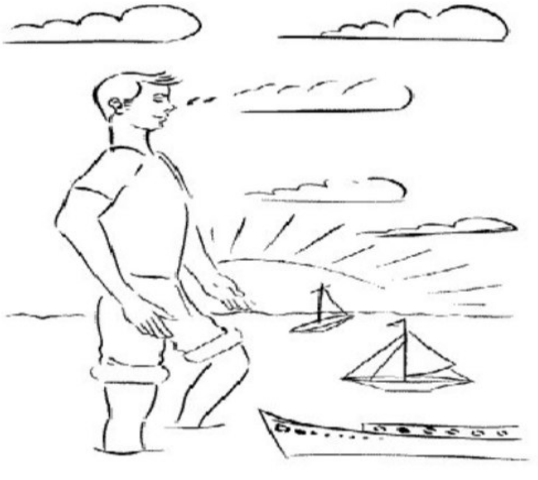

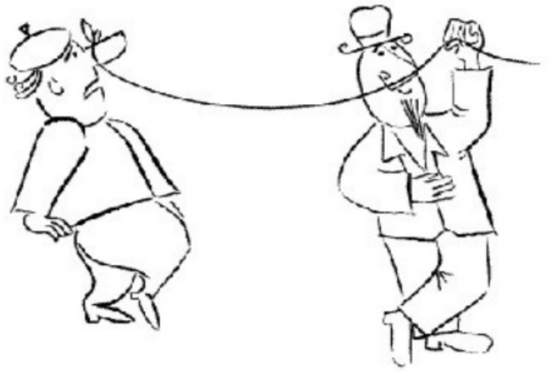

Bolalardan rasmda keltirilgan voqealarning qanchalik hayotiy ekanligi, shu kabi hodisalarni hech ko‘rganligi yoki ko‘rmaganligi so‘raladi. Agar bu hodisalar hayotda ham bo‘lsa, naqadar kulgili chiqishi, aslida biz so‘zlarimizning ta’sirini kuchaytirish uchungina bu kabi so‘zlardan foydalanishimiz aytib o‘tiladi. Rasmlar orqali ko‘rsatilgan, o‘quvchilar bilan shu kabi mavzuda suhbat olib borilganda esa darsdan ko‘zlangan maqsadga va ko‘proq natijaga erishish mumkin bo‘ladi. Bolalar so‘zlarning hamma ma’nolarini birdaniga o‘zlashtirib ololmaydilar. Ularning ma’nosini o‘zlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshadi.

Hozirgi kunda maktablardagi o‘qitish ishlarining yangi tizimi o‘quvchilarning bilish jarayonlarini faollashtirishga qaratilgandir. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarini shakllantirish jarayonida tafakkurning analitik-sintetik faoliyati muhim ro‘l o‘ynaydi. O‘quvchi tahlili va sintezi taqqoslashni mashq qilish orqali narsa va hodisalarning o‘ziga xos belgilarini tasodifiy belgilardan ajratishni o‘rganadi va shu tarzda o‘zining tafakkur faoliyatini takomillashtiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijodiy fikrlashga o‘rgatish natijasida ularni komillik sari yetaklab, milliy qadriyatlarimizni yoshlar orasida targ‘ibot qila oladigan, ota-bobolarimizning asriy orzularini ro‘yobga chiqaradigan qilib tarbiyalash zaruriyati har doim o‘z kuchini ko‘rsatib kelganligini hisobga olib bu soha rivojiga kerakli darajada e’tibor qaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh. Mirziyoyev Milliy tiklanishdan miliy yuksalish sari 2019-y.89-bet Vatanimiz taqdiri yo‘lida yanada hamjihat bo‘lib, qat’iyat bilan harakat qilaylik.” Xalq so‘zi”, 2017-y. 16-iyun
2. Iroda Azimova, Klaraxon Movlonova, Sa’dullo Quronov, Shokir Tursun “Ona tili va o‘qish savodxonligi” umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik. T: 2021-y. 94-95-betlar.
3. Internet saytlari: htps//ta’limedu.uz
4. Shoxida Siddiqova “O‘zga gaplar tadqiqi”. T: “Innovatsiya-Ziyo” 2021-y. 6-7-betlar.

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BOLALAR KITOBXONLIGINI O‘STIRISH METODLARI

Abdug‘aniyeva Muhlisaxon Qobiljon qizi
Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang‘ich ta’lim)yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan o‘qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. O‘qish darslarining samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim metodlarining to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq. Binobarin, fanning o‘zi kabi o‘qitish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo‘ladi. Masalan, eski maktablarda o‘qish quruq yod olish metodi asosida o‘rgatilgan bo‘lsa, hozir izohli o‘qish asosida olib boriladi.Yod olish metodida matndagi so‘zlarga izoh berishga, ma’nosini tushuntirishga, o‘qilganini qayta hikoyalashga, umuman olganda, o‘qishning ongli bo‘lishiga mutlaqo e’tibor berilmagan. Ularning ko‘proq to‘g‘ri talaffuz qiroat bilan o‘qish, ifodali o‘qish nazarda tutilgan.

O‘qish darslari savod o‘rgatish davrida o‘quvchilarni bo‘g‘in so‘z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o‘qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida uyushtirilsa, o‘qish texnikasi egallangandan so‘ng o‘qish muayyan mavzular bo‘yicha tanlangan, ilmiy-ommabop matnlar yuzasidan olib boriladi. Uzluksiz ta’limning boshqa bosqichlaridan farqli o‘laroq, boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslarida o‘quvchilarning o‘qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash ta’limning didaktik maqsadi hisoblanadi. Natijada ular matndan o‘z fikrini bayon qilishga yordam beruvchi so‘z va gaplarni qidiradi va tanlaydi, bilganlarini umumlashtirib, ma’lum bir izchillikda bayon qilishga o‘rganishadi.[B.]

Buning uchun darsda ma’lum bir belgilangan vaqt ajratiladi va o‘quvchilardan quyidagilarga rioya qilish so‘raladi:

1) o‘z nuqtayi nazarini bayon etish (1-xat boshi)
2) bayon etilgan qarashni asoslash-ishonarli dalillarni keltirish
3) xulosa chiqara olish.

O‘quvchilarning o‘qituvchiga nisbatan ichki kechinmalarini ularning zavq bilan maktabga qatnashi, darsga munosabatidan sezish qiyin emas. Agarda ularda ishtiyoq susayganligini payqash qiyin emas, demak o‘qituvchi o‘z ustida ishlashda sustkashlikka yo‘l qo‘yayotganligini sezib va yana o‘z ustida izlanishga tushadi.[1, 160]

Darslarda turli qiziqarli metodlar, o‘yinlar texnologiyalaridan foydalanar ekansiz, o‘quvchi uning uchun jon kuydirayotganingizni his qiladi. Siz qanchalik hafsala bilan dars o‘tsangiz,u ham shunday qiziqish va diqqat bilan sizga ergashadi.

”Pedagogik texnologiya bu – o‘quvchilar qobiliyati, imkoniyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim shakllarini hisobga olish uchun ko‘zlangan natijaga erishishda eng qulay yo‘l va usullarini tanlash va ishlab chiqish mahoratidir”[1, 126]

”Ta’lim-insoniyat tajribasining ma’lum tomonlarini ya’ni o‘quvchilar ijtimoiy taroqqiyotning hozirgi talablarga muvofiq darajada bilim tarbiyaga ega bo‘lshlarini taminlaydigan faoliyatdir”[2, 74]

”Ta’lim-tarbiya jarayonida asosan o‘quvchilarda ta’lim olish motivlarini, ularni yo‘nalishlardagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyillikni ko‘rsatadigan, didaktik o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir”[2, 7]

O‘quvchilar matnni o‘qib bo‘lgach, bilimlarini mustahkamlash uchun „ Amir Temur ona yurtini qanday e’zozlagan?“, “Buyuk bobolarimiz haqida nimalarni bilib oldingiz?“ kabi savollar beriladi. Har bir mavzuni tugatganday keyin mavzuga oid maqollar yod olishi o‘quvchilarni o‘tgan mavzu yuzasidan bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda xalq og‘zaki ijodi namunalaridan biri maqol haqida ham tasavvurga ega bo‘ladi. „Ona yurting – oltin beshiging“ kabi maqol mavzuga mos hisoblanadi.

1. Kassil metodi. Unga ko‘ra o‘qituvchi yoki ota-onalar asarning eng qiziq joyida kitob o‘qishni to‘xtatadi. Ular shu o‘rinda o‘qishni davom ettirish uchun vaqtlari yo‘qligini, bajaradigan boshqa muhim ishlari borligini aytishadi. Oxir-oqibat bola asar qahramonining hayoti qanday kechganligini bilishni istaydi va kitobni qo‘liga oladi. Demak, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi xorijiy tajribalarni o‘rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli tadqiqotni olib borishda AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Finlandiya, Norvegiya, Yaponiya, Rossiya FR kabi davlatlarning shaxsda kitob o‘qish, kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga doir tajribalari o‘rganildi, o‘rganishlar natijasi tadqiqot muammosining ushbu davlatlarda davlat siyosati darajasida hal etilishini ko‘rsatdi. Sohaga oid tadqiqotlar jismoniy hamda yuridik shaxslar tomonidan izchil olib borilayotganligini tasdiqladi. Ayni vaqtda global axborotlashuv ta’sirida yetakchi xorijiy davlatlarda bolalar va o‘smirlar tomonidan bosma, elektron, audiokitoblarni o‘qish an’analari shakllangan. Shunga qaramay, bolalar va o‘smirlarning kitob o‘qish, kitobxonlikka bo‘lgan munosabatlari ijobiy ahamiyat kasb etmayapti. Shu borada yildan yilga pasayish kuzatilmoqda va bu holat qator sabablar bilan izohlanadi.[B.77]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jiyanova N., Nasriddinova D. Adabiyot.- Toshkent: O‘qituvchi, 2011.

2. Гаппоева Л.А. Педагогические условия подготовки студентов университета - будущих учителей к формированию читательской культуры младших школьников / Монография. - М.: Директ-Медиа, 2 0 1 4 .- 160 с
3.Omonov .H Xo‘jayev N. va boshqalar Pedagogik texnologia va ped mahorat “ Iqtisod-moliya” , 2009-yil,126-bet
4. Ibragimov X . va Abdullayeva Sh. .Pedagogika..-“Fan” nashryoti, 2007-yil, 74-bet
5.Boshlang‘ich ta’lim jurnali professor J.Yo‘ldoshev “Boshlang‘ich sinflarda interfaol ta’lim” 2010,4-son 7-bet.
6.Бондаренко Г.И. Развитие умений смыслового чтения в начальной школе // Ж. Начальная школа плюс: до и после. — М.: 2012
7. Бунеева Е.В., Чиндилова О.В. Технология работы стекстом в начальной школе и 5-6 классах (технологиформирования типа правильной читательской деятельности) /Образовательные технологии. Сборник материалов. - М.: Баласс, 2008.- С . 77.

FANLAR ORASIDAGI INTEGRATSIYA, FANLARARO BOG‘LIQLIK

Alimova Malikaxon Erkinovna
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligining
2- bosqich magistranti

Abdulla Avloniy o‘zining barcha tadqiqotlarida ilm muammosini birinchi o‘ringa qo‘ygan. “Alhosil, - deb yozgan edi u, - butun hayotimiz, salomatligimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g‘ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilm bilan bog‘liqdur... Shuning uchun o‘qimak, bilmak zamonlarini qo‘ldan bermay, vujudimizning dushmani bo‘lgan jaholatdan qutulmakka jonimiz boricha sa’y qilmagimiz lozimdur”.[1.23].

O‘quvchilarning bilim darajasini oshirishda ta’lim mazmunini integratsiyalash, unda ta’lim mazmuniga singdirilgan barcha tushunchalarni tabiiy-ilmiy hamda ijtimoiy gumanitar sohaga oid bilimlar sifatida taqdim etish muhim ahamiyatga ega. Zero, integratsiyalashgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda dunyoning yaxlitligi haqida bir butun tasavvur hosil qilishga ko‘maklashadi. Shu bois ham bir qator o‘quv fanlarini integratsiyalashga bugungi kunda kuchli ehtiyoj sezilmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fikrlash qobiliyatining har xil turlarini shakllantirish integratsiyaning negizi hisoblanadi [2.8]. Asosiy fanlarni o‘zlashtirish va olamdagi bor narsalar qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarini o‘rnatish ta’limga integratsiyalashgan yondashuvning metodik asosi sanaladi. Bunda turli darslar tushunchalariga ko‘p marta qaytish, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo‘lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin bo‘ladi. Shunday qilib, tarkibiga

shu o‘quv predmetiga tegishli bo‘lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyaga asos qilib olinadi.

Fanlar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqdir. Masalan, biz bu jarayonni 1-4-sinflarning o‘quv rejasi orqali tahlil qilamiz.

Filologiya sohasi ikkiga bo‘linadi:

1.O‘zbek tili. 2. Ona tiIi va o‘qish. Bu ikki fan orasidagi integratsiya jarayoni shundan iboratki, har ikki fanning maqsadi o‘quvchiIarda yozma va og‘zaki nutq malakalariga ega bo‘lishga qaratilgan. Keyingi misolni inson va jamiyat sohasida ko‘rib chiqsak bo‘ladi.

Inson va jamiyat sohasi beshga bo‘linadi:

1. Odobnoma. 2. Musiqa madaniyati. 3. Tasviriy san'at. 4. Mehnat. 5. Jismoniy tarbiya. Bu fanlar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq va bu fanlarning maqsadi axloqiy, estetik tarbiya berishdir.

Nutq o‘stirish - harflarni to‘g‘ri talaffuz etish va yozish, so‘zlarni to‘g‘ri o‘qish va yozish; gap ohangiga rioya qilgan holda rayon tasvirli o‘qish; gapdagi tinish belgilarini talaffuzda aks etishi va yozilishi; fikr bayon qilish uchun zarur bo‘lgan ayrim grammatik vositalarni o‘z o‘rnida qo‘llay olish, xalq og‘zaki ijodi hamda bolalar adabiyoti namunalaridan olingan parchalarni o‘qib tushuna olish kabi talablarni o‘z ichiga oladi. Deyarli har bir darsning maqsadi nutq o‘stirishga qaratilgandir. Asosan, ona tili va o‘qish, sinfdan tashqari o‘qish darslarida o‘quvchilar nutq o‘stirish, bilim, ko‘nikma va malakalariga ega bo‘lishsa, rus tili, matematika, tabiat, odobnoma, musiqa madaniyati, tasviriy san'at, mehnat, jismoniy tarbiya darslarida uni mustahkamlab, to‘ldirib borishadi.

Axloq-odob tarbiyasi milliy ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlar asosida amalga oshiriladi. Axloqiy tarbiyaning vazifasidan biri - ongli intizom bo‘lishidir. Abdulla Avloniy «Intizom deb qiladurg‘on ibodatlarimizni, ishlarimizni har birini o‘z vaqtida tartibi ila qilmoqni aytilur. Agar yer yuzida intizom bo‘lmasa edi, insonlar bir daqiqa yasholmas edilar, deb ta'kidlaydi.[3.38] Demak, asosan, odobnoma darslarida axloqiy tarbiya berib, bilim, ko‘nikma, malaka hosil qilinsa, boshqa fanlarda uni mustahkamlab to‘ldirib boriladi.

O‘quvchilarning bilim darajasini oshirishda ta’lim mazmunini integratsiyalash, unda ta’lim mazmuniga singdirilgan barcha tushunchalarni tabiiy-ilmiy hamda ijtimoiy gumanitar sohaga oid bilimlar sifatida taqdim etish muhim ahamiyatga ega. Zero, integratsiyalashgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda dunyoning yaxlitligi haqida bir butun tasavvur hosil qilishga ko‘maklashadi. Shu bois ham bir qator o‘quv fanlarini integratsiyalashga bugungi kunda kuchli ehtiyoj sezilmoqda.

Integratsiyalashgan mashg‘ulotlarda didaktik va psixologik talablarni hisobga olgan holda muayyan o‘quv predmeti doirasida maxsus tashkil etilgan individual hamda alohida guruhlarda jamoa bo‘lib olib boriladigan ishlar orqali

hamda turlicha murakkablik darajasida bo‘lgan topshiriqlarning har tomonlama o‘ylab ishlab chiqilgan tizimi har bir mavzuning o‘zlashtirilishi muayyan pedagogik shart-sharoitlarni talab qiladi. Bunday sharoitda ta’lim rivojlanishiga nisbatan ilgarilab boradi.

Boshlang‘ich maktab ta 'lim-tarbiyasini integratsiyalash muammosi nazariya uchun ham, amaliyot uchun ham muhim va dolzarbdir. Boshlang‘ich ta'limni integratsiyalash masalasiga keyingi paytda bir qancha yondashishlar bo‘ldi: darsni ikki fan o‘qituvchisi olib borishi yoki ikki fanni bir darsga birlashtirib, uni bir o‘qituvchi tomonidan o‘tilishidan to integratsiyalangan kurslar tashkil etish, boshlang‘ich ta'lim mazmunini tubdan o‘zgartirishgacha. Bunga maktab ham, didaktika va metodika ham tayyor emas. Hozirgi kunda asosini tabiatshunoslik bo‘yicha bilimlar tashkil etuvchi integratsiyalangan kurs yaratish muammosi dolzarb bo‘lib turibdi.

Umumiy o‘rta ta'limning davlat ta'lim standarti o‘quvchilar umumta'lim tayyorgarligiga, saviyasiga qo‘yiladigan majburiy minimal darajani belgilab beradi. Davlat ta'lim standarti ta'lim mazmuni, shakllari vositalari, usullari, uning sifatini baholash tartibini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T., « O‘qituvchi», 1992- y.
2. Бухарева. Л.Н. Интеграция учебных занятий в начальной школе на краеведеческой основе. («Начальная школа», 1991, № 8).
3. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. –Toshkent: “Ilm-ziyo”, 2009.

ANIMATSIYA TUSHUMCHASINING MOHIYATI VA UNING BOSHLANG‘ICH SINFLARDA QO‘LLANISHINING SAMARADORLIGI .

Meliqo‘ziyeva Nigora Isoqjonovna

70110501-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligining 2-bosqich magistranti

Animatsiya (lotincha: *animare* — jonlantirish) alohida tasvirlarning yuqori tezlikda ketma-ket ko‘rinishi hisoblanai. Ko‘zning tasvirlarni uzlukli ilg‘ashi oqibatida optik illyuziya sezgilari orqali seziladi va tasvirlar ketma-ketligi yaxlit birharakat, deb qabul qilinadi.

Ko‘pincha animatsiyaning ta’siri bir-biridan kam farq qiladigan ketma-ket tasvirlarning tezkor ketma-ketligi bilan ham erishiladi. Umuman olganda, filmlardagi tasavvurlar, phi fenomeniga hamda beta-harakatlariga tayanadi, ammo aniq sabablar hali ham noaniqligicha qolmoqda. Muntazam suratlarning tezkor ko‘rinishiga tayanadigan analog mexanik animatsiya muhiti fenekristik, zoetrop,

flip-book, praxinoskop hamda filmni o‘z ichiga oladi. Teleradiokanalimiz ham videotasmaga o‘xshash dastlab analog bo‘lib, hozirgi kunda raqamli ravishda ishlaydigan mashhur elektron animatsiya muhitiga egadir. Kompyuterda namoyish qilish uchun jonlantirilgan GIF va Flash animatsiyasi kabi metodlar ishlab chiqildi va joriy etildi.

Ko‘rsatilgan harakatlanuvchi tasvirlarga bag‘ishlangan qisqa metrajli filmlar, badiiy filmlar, jonlantirilgan giflar hamda boshqa ommaviy axborot vositalaridan tashqari animatsiya ham video o‘yinlar, harakatlanuvchi grafikalarga ham maxsus effektlar uchun ham ishlatiladi.

Tasvir qismlarining oddiy mexanizmlar orqali jismoniy harakatlanishi, masalan sehrli chiroqlardagi harakatlanuvchi tasvirlar, animatsiya deb ham qaraladi. Haqiqiy robotik qurilmalarning mexanik animatsiyasi ‘animatronika“ deb ham nomlanadi.

Animatorlar animatsiya yaratishda xizmatlari ixtisoslashgan rassomlarhisoblanadi.

Sparkol VideoScribe - bu yaxshi animatsion qisqa videolarni yaratishga yordam beradigan maxsus dastur hisoblanadi. Ular videoni oldindan ko‘rish yoki biror narsani animatsiya tarzida aytib beradigan juda zamonaviy, o‘ziga xos taqdimot sifatida yaxshi ko‘zga tashlanadi. Ushbu saytda siz tezda ushbu yordam dasturini rus tilida bepul yuklab olishingiz mumkin. Aytish mumkinki, ushbu yordam dasturining asosiy fzalligi shundan iboratki, uni ishlatish uchun maxsus bilimlardan foydalanish talab etilmaydi ...

Bodymovin for After Effects-bu foydalanuvchilarga mashhur Lottie platformasidan animatsiyalarni tez hamda xavfsiz eksport qilishga yordam beradigan juda kuchli hamda yuqori texnologiyali plagindir. Agar siz elementlarni ajratishning standart usulidan foydalansangiz, u ancha murakkab hamda ko‘p vaqt talab qiladi, shuningdek, odamdan maxsus bilim hamda ko‘nikmalarni talab qiladi. Ushbu kengaytma ushbu ish jarayonini to‘liq optimallashtirishga hamda uni iloji boricha tez hamda samarali qilishga qaratilgan. Shu maqsadda, hatto "lottie.js" maxsus o‘yinchisi ham bu jarayonga qo‘shilgan, ...

Adobe Character Animator CC - bu o‘z grafikangizni rang -barang belgiga aylantiradigan animatsion dasturlardan biridir. Siz ushbu saytdan Adobe Character Animator torrentini yuklab olishingiz hamda ushbu dasturdan foydalanishingiz mumkin. Siz shuningdek boshqa foydalanuvchi tomonidan yuborilgan belgilar animatsiyasini yaratishingiz yoki Photoshop yoki Illustrator -dan grafik ijodingizga o‘z hissangizni qo‘shishingiz mumkin. Siz o‘zingizning harakat qilish usullaridan foydalanishingiz yoki ularni boshqa joydan qarz olishingiz mumkin. Adobe Character Animator CC 2020 v3.2.0.65 -ni bepul yuklab olishingiz mumkin...

Mocha Pro - bu hamkasblari orasida samolyotda kuzatish uchun yaratilgan eng kuchli dasturlardan biridir. Bundan tashqari, rotoskop varianti ham bor, shuning uchun tabiiy tasvirlarni kuzatishi kerak bo‘lgan animatorlar hamda video muharrirlar orasida juda mashhur hisoblanadi. Bepul yuklab olish Mocha Pro 2020 v7.0.4 Barcha arxivlar uchun Build 9 Repack Password: 1progs Ushbu qulay yordamchi dasturning asosiy xususiyatlari: samolyotda barcha manipulyatsiyalarni kuzatish imkoni mumkin; rotoskopning innovatsion vositalari; keraksizlarni avtomatlashtirilgan tarzda yo‘q qila olish ...

DP Animation Maker-bu foydalanuvchilarga jonli hamda samarali animatsiyalarni yaratishda ishtirok etish imkonini beradigan juda qulay, lekin juda foydali dastur. Yordamchi dasturning asosiy xususiyati shundaki, bu erda animatsiyani sobit elementlardan - statik tasvirlardan yaratish ham mumkin. Masalan, bu yordamchi dastur veb -sayt dizaynini yaratish bo‘lgan dizaynerlar uchun eng mos keladigan dastur. Axir, bu erda siz sayt uchun grafik elementlarni osongina yarata olishingiz mumkin, ...

Cartoon Animator - bu 3D muhitda animatsion modellar bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan juda g‘ayrioddiy hamda ko‘p funktsiyali dastur hisoblanadi. Oddiy so‘zlar bilan aytganda - bu erda foydalanuvchilar to‘liq sifatli multfilmlar yoki juda kulgili kulgili videolarni yaratishlari osongina mumkin bo‘ladi. Vizual ravishda, ushbu dastur loyihalarining stilistikasi multfilm multfilmlariga o‘xshaydi, shuning uchun bu dizayn har doim talab hamda mashhur bo‘ladi. Ammo bu erda asosiy narsa - bu yuqori darajadagi sifat, bu foydalanuvchilarga hech qanday jiddiy narsani tan olishga imkon bera olmaydi ...

GIF Maker - bu rasm hamda fotosuratlarni yanada qiziqarli o‘ta quvnoq qiladigan juda oddiy, ammo foydali dasturdir. Bunga ko‘p harakat qilmasdan ham ko‘p vaqt sarflamasdan, bu erda qo‘llash juda oddiy bo‘lgan yorqin rang barang rangli ramkalar tufayli erishish mumkin bo‘ladi. Hammasi bo‘lib, dasturda mutlaqo boshqa maqsadlarga mos keladigan, 35 ga yaqin noyob turdagi rangli ramkalar mavjud. Masalan, siz bayramga fotosurat tayyorlashingiz yoki shunchaki bezashingiz ham mumkindir...

Daz Studio - animatsion belgilar yaratish uchun ko‘p funktsiyali muharrirdir. Barcha rivojlanish uch o‘lchovli grafikada amalga oshiriladi, bu sizga vizualizatsiyaning maksimal realizmiga erishishga imkoniyat yaratib beradi. Dastur ko‘plab zamonaviy xususiyatlarga ega bo‘lib kuchli zamonaviy Ndivia Iray dvigateliga asoslangandir. Biroq eng muhimi, uning ish tezligi, shuningdek, yuqori sifatli grafika hamda shuning uchun bu afzalliklarning barchasi sizga professional maqsadlar uchun ham ishlashga imkoniyatini bera oladi. Masalan, muharrirdan individual sahnalarni tahrir qilish uchun foydalanish mumkin bo‘ladi ...

Bir necha o‘n yillar ilgari, multfilmlar yaratilishi insonning katta kuchini shu jumladan moliyaviy xarajatlarini talab qiladigan tor doiradagi hunarmandchilik edi. Kompyuter texnologiyasi tufayli multfilmlar ishlab chiqarish sifati oshdi va osonlashdi. Multfilmlar yaratish uchun dasturlar hammaga ochiq taqdim etildi. Bugun biz eng yaxshi animatsion dasturlar haqida gaplashyapmiz. Bizning ro‘yxatimizda funktsionallik, foydalanuvchi interfeysi, apparat talablari hamda kasbiy mahorat bilan farq qiladigan ko‘p tomonlama yordamchi dasturlar hozirgi kunda mavjud.

- interfeysning murakkabligi bilan hayratga soladigan ro‘yxatdagi birinchi o‘rindagi dastur. Ixtisoslashgan **3D animatsiya haqida**... Bu professionallar orasida qo‘llaniladi, shuning uchun u keng imkoniyatlar eshigini ochishga ega. Bundan tashqari, dasturiy ta'minotda multfilmni yanada yaxshi va dinamik qiladigan ko‘plab vositalarni o‘z ichida mavjud: o‘tishlarni sozlash, maxsus effektlarni qo‘llab -quvvatlash va boshqalar. Agar siz animatsiya bilan jiddiy shug‘ullanmoqchi bo‘lsangiz, unda Autodesk Maya - bu kelajakdagi professionallar uchun ajoyib tanlovdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21-sentyabrdagi PF-5544-son “2019-2021yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni.
2. Shavkat Mirziyoyev “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. Toshkent – “O‘zbekiston” -2016. 13-21 sahifalar.
3. Shavkat Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib – intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” Toshkent – “O‘zbekiston” -2017. 18-25 sahifalar.
4. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlik turlari haqida “Uzluksiz ta’lim”. – 2005. -.№1. -B.14.
5. G‘ulomova A., Ne’matov O‘. Ona tili t’lim mazmuni. T.: O‘qituvchi, 1995…-B.38
6. Ro‘zimuhammad B. Buyuk shaxslar silsilasi “Ma’rifat”. – 2002.- №26. -B.6.
7. Ziyomuhammadov B., Abdullayeva Sh. Ilg‘or pedagogic texnologiya. –T/: Abu Ali Ibn Sino, 2001.- B. 24-25
8. Колягин Ю.М. Об интеграции обучения и воспитания в начальной школе. // Начальная школа. - 1998. -Л 3. - С. 18.
9. Кололожвари И. Сеченикова Л. Как организовать интегрированный урок? (о методике интегрированием образования) //Народное образование. - 1996. -№1. - С. 87-89.
10. A.A.Xaliqov “PIRLS dasturining mazmun-mohiyati”- pedagogika fanlar doktori.

•

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION USULLARNING QO‘LLANISHI

Dadaboyeva Matluba Xoshimjon qizi

QDPI magistranti

Kelajagimiz bo‘lgan yosh avlod bilim egallashda boshlang‘ich ta’limda o‘tiladigan fanlarni chuqur, ongli tarzda o‘zlashtirishlari muhim sanaladi. Shunday ekan, bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda boshlang‘ich ta’limdagi fanlarni o‘qitishda jahon andozalariga mos va xos bo‘lgan o‘qitish usullaridan foydalanish muhimdir. Bu borada Prizdentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev “Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik” nomli asarida: “Agar katta avlodning bilimi va tajribasini, uzoqni ko‘ra olish fazilatlarini yoshlarimizdagi g‘ayrat- shijoat, mardlik va fidoyilik bilan birlashtira olsak ko‘zlangan maqsadga albatta yetamiz” [1.B.45] - degan fikrlarni aytib o‘tgan. Shu boisdan yurtimizda ta’lim tizimida juda ko‘p o‘rgarishlar qilinmoqda. Yoshlarimizning bilim olishi uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

Ta’lim jarayoni o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o‘stirish, ularni Vatanni sevish va unga sodiqlik ruhida tarbiyalash kabi muhim vazifalarni ado etadi. Ta’lim yangi bosqichga ko‘tarilmoqda, o‘quvchilar fikr darajasi kengaymoqda, axborot olish osonlashmoqda, bunday o‘sish jarayonida o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanmaslik darsning samaradorligini pasaytirib yuborishi mumkin. Chunki hozirgi glaballashuv jarayonida bilim olish yo‘llari va usullari ko‘plab texnologiyalar orqali ham amalga oshirilmoqda. Bunday jarayonda o‘qituvchi darslarni yangi innovatsion metodlar bilan boyitishi, o‘quvchilarni mavzularni o‘zlashtirishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llashi zamon talabiga aylanmoqda.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida innovatsion metodlardan foydalanishning asosiy maqsadi o‘quvchilarni dars jarayoniga jalb etish, bunda ularni o‘qituvchi bilan birgalikda o‘z mualliflik loyihalarini sinab ko‘radi, yangilik kiritish uslublarini aniqlaydi, tatbiq etish darajasini baholaydi.

Innovatsion pedagogik ta’lim yo‘nalishlariga quyidagi metodlar kiradi:

• “Aqliy hujum” usuli - o‘qituvchi tomonidan mavzuga oid berilgan savol va topshiriqlarga o‘quvchilarning birin-ketin javob berishlari. Bu usulning afzalligi o‘quvchilar tezkorlikda javob berishga, topqirlikka o‘rganadilar, mustaqil fikrlashga o‘rganadi, og‘zaki nutqi rivojlanadi;

• “Modifikatsiyalashgan ta’lim” usuli – shakli o‘zgartirilgan ma’ruza, o‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqot tarzida, savol-javob, bahs-munozara orqali dars o‘tadi. Bu usuldan foydalanishning afzalligi dars jarayonida barcha o‘quvchilar faol qatnashadilar, o‘z fikrlarini erkin bayon etadilar, fikrlash doirasi kengayadi;

• “Improvizatsiya”– tayyorgarliksiz bayon etish usuli bo‘lib, o‘qituvchi tomonidan berilgan savol yoki topshiriqlarga o‘quvchilarning tayyorgarliksiz,

darhol javob berishilari kerak. Bunda o‘quvchilar taffakurida topshiriqlarni zudlik bilan analiz va sintez qilish malaka, ko‘nikmalari shakllanadi;

• “Multimediya” - videodasturlar asosida dars o‘tish ma’lum bir mavzuni dasturli, ovozli, ko‘rgazmali televizor, video qurilmalari yordamida o‘tish usulidir. O‘quvchilar faolligi oshadi, darsda ayrim rejalashtirilgan bilimlarni o‘qituvchi dars davomida ulgurmay qolsa, yoki esidan chiqsa multimediyada bu jarayon texnik vosita asosida ko‘rgazmali holda tashkil etiladi;

“Sinkveyn metodi”- axborotlarni qisqacha bayon qilish, murakkab g‘oyalami, sezgilari, tasavvurlarni bir necha so‘zlar vositasida bayon qilish imkoniyati borasidagi muhim malakadir. Bu boy tushunchalar zahirasi asosidagi o‘ylangan refleksiyani talab qiladi. Sinkveyn bu she’r bo‘lib, u biror voqea munosabati bilan yoziladigan yoki refleksiya qilinadigan qisqa ifodalarda axborot va materiallarning sintezlanishini talab etadi.

Sinkveyn so‘zi fransuzcha so‘z bo‘lib, “besh” degan tarjimani beradi. Demak, sinkveyn besh qatordan iborat she’rdir.[2. B.66]

Sinkveynni yozib chiqish qoidasi quyidagicha:

1.Birinchi qatorda bir so‘z bilan mavzu yoziladi (odatda ot turkumiga oid so‘z bilan).

2. Ikkinchi qatorda mavzu ikki soiz bilan tavsif qilinadi (sifat turkumiga oid ikki soiz bilan).

3. Uchinchi qatorda ushbu mavzu bo‘yicha xatti-harakatlar uch sot'z bilan tavsif etiladi.

4. To‘rtinchi qatorda temaga aloqadorlikni koirsatuvchi 4 so‘zdan iborat gap (ibora) yoziladi;

• “Muayyan vaziyat yoki holatni tahlil qilish” – biror-bir hayotiy voqea, vaziyat, hodisalarni o‘rganish, tahlil qilish, to‘g‘ri xulosa chiqarish. Mustaqil fikrlashga o‘rganadilar, turli hayotiy muammo, voqealardan xabardor bo‘ladilar, dunyoqarashlari oshadi, muammolarni to‘g‘ri tahlil qilishga o‘rganadilar;

• “Nuqtai nazaring bo‘lsin” – o‘qituvchining savol yoki topshiriqlariga barcha o‘quvchilar o‘z nuqtai nazarlarini bildiradilar, ularda o‘zlarining shaxsiy hayot yo‘li qaror topadi;

• “Tanqidiy fikrlash” – o‘quvchilar o‘qituvchining bergan savollariga bir -birini takrorlamagan holda, tanqidiy yondashib fikrlarini bildiradilar. Bunda o‘quvchilar tanqidiy fikrlashga, mustaqil o‘ylashga intiladilar.

“Taqdimot” metodi - o‘rganiladigan mavzu mohiyatini kompyuter xizmatidan foydalanilgan holda slaydlar majmuasi yordamida ochib berilishini ta’minlaydi. Metodni qo‘llashda mavzuning asosiy g‘oyalari, tayanch tushunchalari, muhim xususiyatlari kichik matn, jadval, tasvir, sxema, rasm va

diagrammalar asosida yoritiladi. Ushbu metod o‘quvchilarda mavzu mazmunini obrazli, yaxlit tarzda o‘zlashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

“Blits-so‘rov” (inglizcha “blits” — tezkor, bir zumda) metodi berilgan savollarga qisqa, aniq, lo‘nda javob qaytarilishini taqozo etadigan metod sanaladi. Unga ko‘ra o‘qituvchi o‘rganilgan mavzu, muayyan tarkibiy qismlar mohiyatining ochib berilishini talab etadigan savollarni ishlab chiqadi va o‘quvchilarning e’tiboriga havola etadi. O‘quvchilar berilgan savolga qisqa muddatda, lo‘nda, aniq javob qaytara olishlari lozim. Guruh yoki juftlikda ishlashda bir nafar o‘quvchi berilgan savolga javob qaytaradi, uning sheriklari yoki guruhdoshlari javobni to‘ldirishlari mumkin. Biroq, fikrlar takrorlanmasligi lozim. Metodni qo‘llashda mavzuga doir tayanch tushunchalar, asosiy g‘oyalarning mohiyati o‘quvchilar tomonidan og‘zaki, yozma yoki jadval, diagramma tarzida yoritilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mavzuning qiziqarliligi va ta’sirchanligini oshirishda, o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishda o‘yin texnologiyalaridan, innovatsion metodlardan foydalanish amaliy ahamiyatga ega. Innovatsion metodlar oraqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilarni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, mas’uliyatni sezish, tahlil qilish, eng asosiysi, o‘quvchini fanlarni qiziqarli tarzda tashkil etishiga olib kelishi bilan o‘quv materiallarini o‘quvchilar tomonidan yuqori darajada o‘zlashtirilishiga ham keng imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh. M. Mirziyoyev “Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik” Toshkent- 2021

2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Adabiyot nashiriyoti/. 2006

3. Qosimova K., Matchonov S.,… Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent- “NOSHIR”. 2009

4.G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, - Toshkent: Tafakkur/ 2011.

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING INNOVATSION FAOLIYATINI BOSHQARUV MEXANIZMI SAMARADORLINI OSHIRISH

Mamarasulov Bobur Baxtiyor o‘g‘li

Jizzax “Sambhram” universiteti MBA magistranti

O‘zbekistonda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini barpo etishning asosiy maqsadlaridan biri kichik biznesni ustuvor darajada rivojlantirishdan iborat. Bu maqsadni amalga oshirish uchun bosqichma-bosqich iqtisodiy islohotlar o‘tkazilib kelinmoqda, kichik biznesning rolini oshirish uchun yirik institutsional

asoslar yaratildi. Kichik biznes faoliyatini tashkil etish, erkin faoliyat yuritishini kafolatlovchi huquqiy-me'yoriy hujjatlar, kichik biznesga ko'maklashuvchi bozor infratuzilmasi shakllantirildi. Natijada bugungi kunga kelib, kichik biznes sub'ektlari mamlakatimiz iqtisodiyotining barcha jabhalarida, mashinasozlik mahsulotlarini ishlab chiqarishda, iste'mol tovarlari, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda, servis xizmatlari ko'rsatish va turizm kabi sohalarda faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Kichik korxonalar iste'mol talabining o'zgarishiga darhol moslashadi va shu yo'l bilan iste'mol bozoridagi zaruriy muvozanatni ta'minlaydi. Kichik biznes yangi ish o'rinlarini yaratishi bilan ishsizlik muammosini hal etishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi paytda ushbu sohana faqat iqtisodiyotning o 'sish su r'atlarini jadallashtirishda, balki m am lakatim iz uchun nihoyatda m uhim bo'lgan bandlik va aholi darom adlarini oshirish m asalalarini hal etishda ham etakchi o'rin tutmoqda.

Oxirgi yillarda Respublikamizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi korxonalar soni yil sayin ortib borayotgani sohaning izchil rivojlanayotganligidan dalolat beradi.

Ma'lumki, 2010-yilning 7-dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilingan kunning 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish - taraqqiyotimizning muhim omilidir» mavzuida ma'ruza qildi. 2011-yil mamlakatimizda «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili» deb e'lon qilindi. Davlatimiz rahbari tomonidan «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili» bo'yicha qabul qilingan davlat dasturida quyidagi asosiy ustuvor yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish zarurligi ko'rsatib o'tildi

Birinchi navbatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining huquq va manfaatlarini himoya qilish, ushbu soha rivoji uchun yanada keng yo'l ochib berish maqsadida mavjud normative huquqiy bazani tanqidiy nuqtai nazardan qayta ko'rib chiqish, yangi qonun hujuatlarini qabul qilish lozim. Ikkinchi ustuvor yo'nalish - kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati uchun yanada qulay muhit yaratishdan iborat.

Ma'lumki, so'ngi yillarda tadbirkorlik sohasida o'z ishini ochish uchun ruxsat olish, soliq, moliya va statistika organlariga hisobot topshirish masalalarini tartibga solish bo'yicha ancha ishlar qilindi va qilinmoqda. Ayni paytda kichik biznes subyektlarining eneigiya, gaz, suv va kanalizasiya, issiqlik ta'minoti va boshqa shu kabi muhandislik-kommunikasiya tarmoqlariga ulanishi yoki ulami qurishda ishtirok etishi uchun ruxsat olish tartib -qoidalarini soddalashtirish masalasi bo'yicha ham qo'shimcha chora-tadbirlar belgilanishi zarur.

Uchinchi muhim masala kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi uchun soliq va boshqa to‘lovlar borasida qulaylik va engilliklar yaratish bilan bogliqdir. Albatta, so‘nggi yillarda xo‘jalik subyektlari uchun yagona soliq to‘lovi stavkasini 2005-yildagi 13 foizdan 7 foizga tushirish yoki qariyb 2 barobar kamaytirish bo‘yicha ko‘rilgan chora-tadbirlar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivoji uchun katta imkoniyatlar tug‘dirmoqda. Shu borada 2011-yildan boshlab bu ko‘rsatkichning 7 foizdan 6 foizga tushirilishi, hech shubhasiz, davlatimiz tomonidan ishbilarmon va tadbirkorlaiga ko‘rsatilgan yangi bir imtiyoz bo‘lib xizmat qiladi.

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 29-maqsadiga ko‘ra, tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy sektorning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish belgilangan.

Muhim vazifalar sifatida hududlarda 200 ta yangi sanoat zonalarini tashkil etish va biznes-inkubatorlar tizimini rivojlantirish, sharoiti og‘ir bo‘lgan tumanlarda tadbirkorlikni rivojlantirish uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, hududlarda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, ishsizlik va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha mavjud tuzilmalar faoliyatini takomillashtirish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish va xususiy sektorga keng yo‘l ochish, iqtisodiy munosabatlarda erkin bozor tamoyillarini joriy etishni kengaytirish kabilar alohida belgilab qo‘yilgan.

Mamlakatimiz hududlarida kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini oshirish, o‘zini-o‘zi band qilishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish muhim ahamiyatga ega

To‘rtinchidan, kichik biznes subyektlariga ishlab chiqarishni modem izatsiya qilish va texnologik yangilash uchun o‘rta va uzoq muddatga mo‘ljallangan kreditlar berish tizimini yanada takomillashtirish, mavjud muammolarning echimi bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar ishlab chiqish zarur. Beshinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida ishtirok etishi, ularning eksport salohiyatini oshirish, mintaqa va jahon bozorlariga chiqishini kengaytirish muammosini hal etishga jiddiy ahamiyat qaratish lozim.

Oltinchidan, yuqori texnologiyalarni talab etadigan iqtisodiyot tarm oqlarida innovatsion texnologiyalarga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga keng yo‘l ochib berish zarur. Ushbu soha nafaqat milliy iqtisodiyotning o‘sish sur’atlarini jadallashtirish, balki bugungi kun uchun dolzarb hisoblangan aholini ish bilan ta’minlash va turmush darajasini oshirish masalalarini hal etishda ham etakchi o ‘rin tutmoqda. Lekin shu bilan birga, bu borada ayrim muammolarga ham duch kelinmoqdaki, buning asosiy sababi kichik biznes va

tadbirkorlik faoliyatini boshlayotgan shaxslarning ishni nimadan boshlamoq kerakligi, uni qanday tashkil etish zarurligi va boshqarish sirlari haqida to‘la tasavvurga ega emasligidadir.

Umuman kichik biznesning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati:

- mamlakat yalpi milliy mahsulotining tarkib va miqdor jihatdan ko‘payishini ta’minlaydi;
- mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun zamin yaratib beradi;
- aholining joriy daromadlari va jamg‘armalarining oshishiga hamda farovonlik darajasini ko‘tarilishiga zamin yaratadi;
- sohaviy va mintaqaviy yakka hokimlikni bartaraf etishi;
- davlat byudjet mablag‘larining bir me’yorda bo‘lishini ta’minlaydi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatda faol eshtirok etadi;
- resurslardan oqilona foydalanish;
- yangi texnika-texnologiya, asbob-uskunalarni ishlab chiqarishga joriy etish va mehnat unumdorligini oshiradi.

Tadbirkorlik shaxsiy daromad, foyda olishga qaratilgan fuqarolarning mustaqil faoliyati. Bu faoliyat o‘z nomidan, o 'z mulkiy mas’uliyati va yuridik shaxsning yuridik mas’uliyati evaziga amalga oshiriladi. Tadbirkor qonun tomonidan ta’qiqlanmagan barcha xo‘jalik faoliyati, shu jumladan, vositachilik, sotish, sotib olish, maslahat berish, qimmatbaho qog‘ozlar bilan ish olib borish bilan shug‘ullanishi mumkin. Tadbirkorlik shaxsiy va ijtimoiy foydalari ko‘zlagan holda daromad olish uchun sarflanayotgan mablag‘ bilan bog‘liq faoliyatdir.

Tadbirkorlikka berilgan ushbu ta’rif batafsilligi bilan ajralib turadi. Bu ta’rifda tadbirkorlik faqat ma’lum faoliyat bilan shug‘ullanish emas, balki bevosita faoliyat yuritishdan iboratligi ta’kidlangan. Tadbirkorlikka berilgan qator ta’riflarda eng muhim holat, ya’ni shaxsiy daromad bilan ijtimoiy foydaning yaxlitlik xususiyati ko‘rsatilmagan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tadbirkorlikning muhim xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

— xo‘jalik faoliyati olib borayotgan subyektlarning mustaqilligi va erkinligi. Huquqiy me’yorlar chegarasida har bir tadbirkor u yoki bu masala yuzasidan mustaqil qaror qabul qilishi mumkin;

— iqtisodiy manfaatdorlik. Tadbirkorlikning asosiy maqsadi maksimal darajada daromad olishni ko‘zlab, jamiyat taraqqiyotiga ham o‘z hissasini qo‘shishdir;

— xo‘jalik tavakkalchiligi va mas’uliyat. Har qanday hisob-kitobda ham noaniqlik va tavakkalchilik bolishi mumkin.

Keyingi 3-4 yil ichida mamlakat iqtisodiyotida davlat ulushini qisqarishi, erkin bozoro mexanizmlarini amal qilishi natijasida kichik biznesning rivojlanishida tub bo‘rilish bo‘ldi. Xususan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot tarmoqlaridagi ulushi ham oshib bormoqda. Ayniqsa, kichik va xususiy korxonalarning ishlab chiqarish tarmoqlaridagi hissasi ortib bormoqda.

Shuni ta’kidlash mumkin, iqtisodiyotda kichik va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish kambag‘allikni qisqartirish, o‘zini-o‘zi ish bilan bandligini ta’minlash, mahallalarda xizmat ko‘rsatish sohalarini rivojlantirish kabilarga erishishni ta’minlaydi. Mahaliy Institutlarning samaradorligi rolini oshirish – tadbirkorlarga yangi korxona yaratish uchun eng yaxshi imkoniyatlarni taqdim etishi, shuningdek, uning keyingi faoliyati va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratishga inkoniyat beriishi lozim.

1. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun dastavval tadbirkorlik subyektlarini aniq moliyalashtirish manbalarini, shu jumladan aholi mablag‘lari, byudjetdan tashqari jamg‘armalar, tadbirkorlar, tijorat banklari va moliya institutlarining kreditlari, xalqaro tashkilotlar va xorijiy davlatlarning grantlari, xalqaro standartlarga muvofiq kredit uyushmalari faoliyatini yo‘lga qo‘yish.

2. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlar o’z ehtiyojlari uchun ob’ektlar quradigan yangi tashkil etilgan kichik biznes sub’ektlariga yagona soliq to’lovi to’lash bo’yicha imtiyozlar yaratish.

3. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari bilan yirik korxonalar o‘rtasida ilmiy-texnika sohasida kooperasiyasini yo‘lga qo‘yish. Yirik korxonalarning buxgalteriya, marketing kabi xizmatlarini autsorsing asosida tashkil etish mexanizmlari bo‘yicha huquqiy asoslarni mustahkamlash.

4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlarning davlat xaridlarida ishtirokini oshirish, tadbirkorlik sub’yektlarining davlat xaridlari sohasida yanada soddalashtirish deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022- 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni// www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 24-yanvardagi “Respublikada ishlab chiqarishni rivojlantirish va sanoat kooperasiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-99-son Qarori// www.lex.uz

3. Nikki LaMarko.https://smallbusiness.chron.com/problems-smallscalebusinesses-12355.html 4. Jay Conrad Levinson, Paul R. J. Hanley. The Guerrilla Marketing Revolution: Precision Persuasion of the Unconscious Mind. — Piatkus Books, 2005. — 192 p. — ISBN 978-0749926113.

5. Kotler, P. (1998) Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, and Control. 9th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River.
6. Kholmamatov Diyor Haqberdievich, Boyjigitov Sanjarbek Komiljon ugli. Marketing Problems In The Development Of Export Activities Of Small Business Entities. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS), 31- 39 pp, 2020
7. A. Karimov. «Mamlakatimizni modemizatsiya qilish yo‘lini izchil davom cttirish — tara q q iy o tim iz n in g m u h im om ilidir». 0‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kunning 18 yilligiga b ag‘ishlangan tantanali yig‘ilishidagi m a ’ruzasidan. / / Xalq so‘zi, 2010 8-dekabr. T

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ATROFIMIZDAGI OLAM DARSLARI ORQALI TARIXIY MATERIALLARNI O‘RGATISHNING OBYEKTIV VA SUBYEKTIV FAKTORLARI

Temirova Gulrux Shuxratjon qizi
Farg‘ona viloyati Qo‘qon shahar
QDPI Ta’lim va tarbiya nazariyasi va
metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)
mutaxassisligining 2-bosqich magistranti

"Atrofimizdagi olam" fanini o‘rganishda boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda Davlat Ta'lim Standartiga muvofiq amalga oshiriladi. Tabiatshunoslikning boshlangich kursida asosan elementar tushunchalar shakllanadi, ular birinchi marta oquvchilarni atrofdagi olam qonuniyatlarini tushunish bilan tanishtiradi. Tabiatshunoslik tushunchalari juda uzoq vaqt davomida shakllangan. Bu jarayon kamdan-kam hollarda bitta darsda tugaydi, chunki o‘quvchilar kurs va mavzuning turli qismlarida bir xil ob'ektlar bilan uchrashishda davom etadilar. Mavzularni kengayishi va chuqurlashishi tufayli uning bosqichma-bosqich rivojlanishi sodir bo‘ladi. Bolada kontseptsiyani shakllantirish jarayoni ko‘plab psixologlar (N.A.Menchinskaya, D.N.Bogoyavlenskiy, Z.I.Kalmykova va boshqalar) tomonidan o‘rganilgan[1].

A.V.Usova "Kichik maktab o‘quvchilarida ilmiy tushunchalarni shakllantirishning psixologik va didaktik asoslari" kitobida kontseptsiyani shakllantirishning 14 bosqichini taklif qiladi:

1. Sensor-konkret idrok.
2. Umumiy muhim xususiyatlarni aniqlash, kuzatilgan ob'ektlar sinfi.
3. Abstraksiya (asosiyni muhim bo‘lmagandan ajratish).
4. Tushunchaning ta’rifi.
5. Kontseptsiyaning muhim belgilarini xotirada takomillashtirish va mustahkamlash.
6. Ushbu kontseptsiyaning boshqa tushunchalar bilan asoslanishi.

7. Konsepsiyaning elementar ta’lim masalalarini yechishda qo‘llanilishi.

8. Tushunchalarning tasnifi.

9. Kontseptsiyani ijodiy xarakterdagi muammolarni hal qilishda qo‘llash.

10. Tushunchani boyitish – bu tushuncha yordamida ongda aks ettirilgan predmetlarning yangi muhim xususiyatlarini aniqlash.

11. Tushunchaning ikkilamchi, to‘liqroq ta'rifi.

12. Yangi tushunchani o‘zlashtirishda shu tushunchaga tayanish.

13. Yangi boyitilgan kontseptsiya.

14. Yangi aloqalar va munosabatlarning o‘rnatilishi [2].

Yosh talabalar uchun tushunchalar ma'lum shartlarni hisobga olgan holda shakllantiriladi, ular orasida:

1) O‘qituvchining tushunchalar mazmuni, shakllanayotgan tushunchani rivojlantirishning asosiy bosqichlari haqidagi bilimi.

2) O‘qituvchi tushunchaning muhim belgilarini, uning boshqa tushunchalar bilan muhim aloqalarini va munosabatlarini eng tezkor aniqlashni ta'minlaydigan tushunchalarni shakllantirish usullarini, usullarini va usullarini to‘g‘ri tanlashi kerak.

3) Kontseptsiyani shakllantirishning barcha bosqichlarida faol kognitiv faoliyatni tashkil etish.

4) Talabalar tafakkurining vizual-majoziy, og‘zaki-nazariy va samarali-amaliy komponentlarini to‘g‘ri uyg‘unligini ta'minlash.

Bunga faqat kontseptsiyani shakllantirishda vizual yordamdan to‘g‘ri foydalanish, aqliy operatsiyalarni to‘g‘ri tashkil etish bilan erishish mumkin va shundan keyingina o‘quvchilarda tushunchalar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tizimini tashkil etish kerak, ta'lim muammolarini hal qilish va yangi narsalarni o‘rganish.

5) Kontseptsiyani shakllantirishda fanlararo aloqalarni amalga oshirish. Har qanday tushuncha so‘z, umumlashtirish orqali ifodalanadi. Tushunchani va uning boshqa tushunchalar bilan aloqasini maxsus soha doirasida ifodalashga qaratilgan so‘z yoki ibora termin deyiladi. Terminologik ish tushunchalarni mustahkam va mazmunli o‘zlashtirish uchun zarurdir. Bu atama predmetni nomlabgina qolmay, balki uning umumiy va muhim belgilarini ham aks ettiradi. Shuning uchun tushunchalar bilan ishlashda atamaning etimologiyasi (kelib chiqishi) va semantikasini (semantik ma’nosi) aniqlash zarur[3].

Shuni ham yodda tutish kerakki, kichik yoshdagi o‘quvchilarning imlo qobiliyatlari yomon, shuning uchun terminologik ish paytida siz doskaga yangi so‘z yozishingiz, uni baland ovozda aytishingiz, imloni ajratib ko‘rsatishingiz va lug‘atdagi so‘zni ish daftariga yozishingiz kerak [4].

Boshlang‘ich maktab ta'limi asosan boshlang‘ich tushunchalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi, ular nomiga qaramay, haqiqiy tushunchalardir, chunki:

- ular atrofdagi dunyo haqidagi o‘quv materialini bilishning ma'lum darajasini aks ettiradi, shuningdek o‘rganilayotgan hodisalar va ob'ektlarning turli xususiyatlarini (shu jumladan muhim) umumlashtiradi;
- bu tushunchalar tufayli boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rganilayotgan hodisa va narsalarning mohiyatini anglaydilar;
- bu tushunchalar ta'rif va atamalar orqali ifodalanadi va ularning mazmuni ma'lum tushuntirish va tavsif usullari bilan ochiladi.

“Atrofdagi olam” fanini o‘rganishda o‘quvchilarda g‘oya va tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish fikrlash jarayoniga asoslanadi. Ushbu masalaning tadqiqotchilari: Z.A.Klepinina, T.P.Bogdanets, E.G.Novolodskaya ushbu mexanizmni quyidagi ketma-ketlikda ifodalaydi:

1. Sensual tafakkur: ob'ektning individual xususiyatlarini sezgilarda aks ettirish, ob'ektni bir butun sifatida ongda aks ettirish, ob'ektni bir butun sifatida idrok etish, uning xususiyatlarining munosabati, ob'ektning muhrlanishi va saqlanadi. ongni tiklash, eslab qolish mumkin. Vakillar shakllanadi - ilgari idrok etilgan ob'ektlarning hissiy vizual va umumlashtirilgan tasvirlari, inson ongida saqlanib qolgan, hozirgi vaqtda his-tuyg‘ularga ta'sir qilmasligi mumkin bo‘lgan 10 ta voqelik hodisasi (masalan, daraxt tasviri).
2. Mantiqiy fikrlash: ob'ektlarni qayta idrok etish, bir nechta bir xil ob'ektlarni taqqoslash va solishtirish (masalan, bir xil turdagi qayin yoki eman daraxtlari), bu bir hil ob'ektlar uchun o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash (masalan: qayinlarning oq tanasi bor. qora chiziqlar bilan, eman barglarning ma'lum bir shakliga ega va mevalar - boshoqlar).
3. Mavhum fikrlash: individual xususiyatlardan chalg‘itish va butun guruh uchun zarur bo‘lgan asosiy bir hil ob'ektlarni ajratib ko‘rsatish (masalan, barcha daraxtlarning bitta mustahkam tanasi va toji bor)[5],[6].

Tushunchalar shakllantiriladi - ularning muhim belgilari, mulohazalari va xulosalarining bir xilligi bilan birlashtirilgan ob'ektlarning butun guruhi haqida umumlashtirilgan bilimlar shakllanadi.

Boshlang‘ich sinfda bolalar dastlabki g‘oyalar va tushunchalarni o‘zlashtiradilar. Ularning keyingi rivojlanishi biologiya, geografiya, kimyo, fizika va boshqalar kurslarini o‘rganish jarayonida sodir bo‘ladi.

Binobarin, boshlang‘ich maktab yoshida tabiatshunoslik tushunchalarini shakllantirish jarayoni bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu kichik o‘quvchining o‘ziga xos sezgirligi va bilim va tajribalarining o‘ziga xos birligi bilan bog‘liq bo‘lib, bu, albatta, tabiatga mas'uliyatli munosabatni samarali

shakllantirishga yordam beradi. Atrofdagi olamning borlig‘ini o‘rganish jarayonida tabiatdagi, tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatlarni ochib berishga, shuningdek, insonning o‘z ona tabiatiga va ijtimoiy tabiiy muhitiga qadriyatli munosabatini shakllantirishga alohida e'tibor berish muhimdir [7].

FOYDALANILGAN ADABIYOT RO‘YXATI:

1. Менчинская Н. А. Проблемы учения и развития // Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии. М., 1978. С. 188
2. Усова А. В. Психолого-дидактические основы формирования у учащихся научных понятий: Спецкурс: Пособие для студентов пед. ин-тов. Челябинск: ЧПИ, 1978. Ч. 1. 1978. С. 99
3. Усова А. В. Психолого-дидактические основы формирования у учащихся научных понятий: Спецкурс: Пособие для студентов пед. ин-тов. Челябинск: ЧПИ, 1978. Ч. 1. 1978. С. 99
4. Козина Е.Ф. Методика преподавания естествознания: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. С. 496
5. Загашев И.О. Критическое мышление: технология развития. СПб.: Скифия. 2003. С. 284
6. Суворова Н.А. Методика критического мышления. // Журнал «Учитель». 2002. №4. С. 45 – 47
7. Миронов, А.В. Технология изучения курса окружающий мир в начальной школе. М.: Феникс, 2013. С. 508

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA DAVLAT TA’LIM STANDARTI TALABLARI ASOSIDA ONA TILI O‘QITISHNI KREATIV TASHKIL ETISH

Xoliqova Matluba Mardon qizi

JDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi
va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) magistranti

Ta’lim tizimida ona tili darslarining o‘rni beqiyosdir. Chunki bolaning dunyoqarashi, tafakkuri, fikrlash qobiliyatining moddiy ifodasi til orqali ro‘yobga chiqadi. Fikrning voqe bo‘lishi insonning idrok qilishi bilan bog‘liq ekan, bola ona tilini bilmasdan fikrini ifodalay olmaydi. Boshqa fanlar bo‘yicha bolada bilim, malaka, ko‘nikmalarning zohir bo‘lishi ona tilini bilish orqali yuzaga chiqadi.

Maktab o‘quv dargohi. Boshlang‘ich sinflar esa uning asosi. Asosiy, tirgak bilimlar aynan shu boshlang‘ich sinflik davrida olinadi. Shuni chuqur anglagan holda bugungi kunda boshlang‘ich sinf ta’limiga katta e’tibor qaratilmoqda. Masalan: “O‘zbekiston Respublikasining umumta’lim maktabi to‘g‘risida”gi Nizomining 2-bobi “Ta’lim-tarbiya jarayonining tuzilishi va uni tashkil qilish”

bobida keltirilganidek, “Boshlang‘ich ta’lim (I bosqich) o‘qish, yozish, hisoblash, o‘quv faoliyatining asosiy bilim va ko‘nikmalari, nazariy fikrlash elementlari, nutq va xulq madaniyati asoslarini egallashni hamda shaxsiy gigiyena va sog‘lom turmush tarzini ta’minlashga da’vat e’tilgan. Boshlang‘ich ta’lim tayanch ta’lim olish uchun asos hisoblanadi” [1].

Boshlang‘ich ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining mustaqil, shu bilan birga, o‘ta murakkab tarkibiy qismidir. Avvalo, boshlang‘ich ta’lim uzluksiz ta’limning dastlabki bo‘g‘inidir. U o‘ziga yarasha dastur, darslik, o‘quv qo‘llanmalariga ega. Boshlang‘ich sinflarda alohida tayyorgarlikdan o‘tgan o‘qituvchilar ishlaydi. Boshlang‘ich ta’lim muammolarini tahlil va tadqiq ishlari bilan mutaxassis olimlar shug‘ullanadi.

K.D.Ushinskiy boshlang‘ich maktab o‘quv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. “Ajoyib o‘qituvchi bo‘lgan ona tili bolaga ko‘p narsani o‘rgatadi. Bola ikki-uch yil ichida shuncha ko‘p narsa o‘rganadiki, ko‘p narsa bilib oladiki, 20 yil qunt bilan metodik jihatdan juda to‘g‘ri o‘qiganda ham uning yarmigacha o‘rgana olmaydi. Ona tilining ulug‘ pedagogligi ham ana shundadir” – deydi u [2].

Boshlang‘ich sinflar ona tili ta’limining bosh vazifasi turli usulda va mazmunda tashkil etiladigan mashqlar yordamida o‘quvchilarning nutqi va tafakkurini rivojlantirishga qaratiladi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili mashg‘ulotlari turi va mazmuni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. O‘qish, yozuv, grammatik materialni o‘rganish, kuzatishlar hamda o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatlari bilan bog‘liq holda ularning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish.
2. Birinchi sinfga kelgan bolalarga savod o‘rgatish, ya’ni ularni elementar o‘qish va yozishga o‘rgatish, bu ko‘nikmalarni malakaga aylantirish.
3. Adabiy til me’yorlarini, ya’ni imloviy va tinish belgilariga rioya qilingan savodli yozuvni, to‘g‘ri talaffuzni o‘rganish, nutq va uslubiy elemetlarni egallash.
4. Grammatika, fonetika, leksikologiyadan nazariy materiallarni o‘rganish, tildan ilmiy tushunchalarni shakllantirish.

O‘quvchilarni o‘qish va grammatika darslari orqali badiiy, ilmiy-ommabop va boshqa adabiyotlar namunasi bilan tanishtirish, ularda badiiy asarni idrok etish ko‘nikmasini hosil qilish [3].

Ona tili boshlang‘ich sinflarda asosiy o‘rinni egallar ekan, har bir o‘quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalab borish zarur.

Ona tili o‘qitishning maqsad va vazifalari, avvalo, til ta’limiga qo‘yilgan Davlat ta’limi standarti talablaridan kelib chiqadi. Ana shunday muhim

talablarning bir ko‘rinishi mustaqil fikrlay oladigan, nutq va muloqot madaniyati, og‘zaki va yozma nutqi rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirishdan iborat [4].

Bilamizki, ona tili fani boshlang‘ich sinflarda o‘quv predmeti sifatida til, fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his-kechinmalarni ifodalashda juda muhim. Til jamiyat a’zolarining bir-biri bilan o‘zaro aloqa qilishi uchun xizmat qiladigan vositadir. U qanchalik takomillashsa, fikr shunchalik aniq, ta’sirchan ifodalanadi. Demak, kishilarning o‘zaro munosabati, his-tuyg‘ulari, kechinma va holatlari til vositasida aniqlashadi.

Tilning ijtimoiy vazifalari, ya’ni kishilar orasidagi nutq orqali amalga oshadigan aloqani ta’minlashga xizmat qilishi, nutqning og‘zaki yoki yozma shakli orqali tinglovchi va o quvchiga turli ma’lumotlarni yrtkazishi hamda so‘zlovchi yoki yozuvchining ko‘zlagan maqsadi, nutqiy faoliyat amalga oshayotgan vaziyat va munosabatdan kelib chiqib, badiiy-estetik ta’sir etishi tildagi mavjud boshqa birliklar qatori o‘zga gaplarning ham tanlanishi va o‘rinli qo‘llanishiga bog‘liq bo‘ladi [5].

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida ta’limning yangi shakllarini qo‘llash, uni amaliyotda sinab ko‘rish muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili darslari ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishning asosiy vositasidir.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida ta’limning yangi shakllarini qo‘llash, uni amaliyotda sinab ko‘rish muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili darslari ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishning asosiy vositasidir. O‘quvchi ona tili darslari orqali mustaqil ishlash ko‘nikmalarini egallaydi va rivojlanadi. Ona tili darslarida rivojlanish, avvalo, o‘qitishning dogmatik metodlaridan voz kechish, ko‘proq o‘quvchini o‘ylash, fikrlash, ijodiy faoliyat ko‘rsatishga undaydigan metodlarni qo‘llash ona tili darslarining tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi imkoniyatlarini butun choralar bilan ishga solish orqali amalga oshiradi. Buning uchun, avvalo, ona tili o‘qitish metodlarini mukammal bilishi, metodni tanlash mahoratiga ega bo‘lishi va har bir metodni amalga oshirishning shart-sharoitlaridan xabardor bo‘lishi lozim [6].

O‘qish sifatini yanada oshirish davr talabi bo‘lib qolgan shu kunlarda darslarni noan’anaviy usulda olib borish keng yo‘lga qo‘yilgan.

Ona tili darslarining samaradorligi o‘qituvchining o‘qitish metodlarini mukammal bilishi, metodni to‘g‘ri tanlay olishi va ularning har birini o‘z o‘rnida qo‘llay olishiga bog‘liq. “Ona tili” fanini o‘qitishning samaradorligi juda ko‘p omillar bilan chambarchas bog‘langan. Shubhasiz, o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari va o‘quv imkoniyatlarini hisobga olish, ona tili ta’limining mazmuni va maqsadiga muvofiq keladigan topshiriqlar tizimi hamda metodlarini to‘g‘ri belgilash, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida pedagogik hamkorlikning o‘rnatilishi,

darsda ishga solinadigan vositalarning maqsadga muvofiq tanlanishi singarilarining barchasi samaradorlikni ta'minlash bilan aloqadordir [7].

Ta'lim jarayonini yangi mazmun va shaklda yo'lga qo'yish masalasi, eng avvalo, ona tili ta'limiga taalluqlidir. Ona tili ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish kabi ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tilning funksional stillari tizimida badiiy nutq uslubi emotsional-ekspressiv jhatdan imkoniyatlarining kengligi, tilning esstetik ta'sir etish funksiyasini o'zida namoyon qilishi bilan ajralib turadi [8].

Ona tili ta'lim standarti ko'rsatkichlari bolani fikrlay olish, ifodalangan fikrni anglash va o'z fikrini savodli, mantiqiy izchillikda bayon eta olishga o'rgatish nuqtayi nazaridan belgilanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, hayotimizda ro'y bergan, berayotgan va kelajakda ro'y beradigan jamiki narsalarni mavzular kesimida hayotdan olib, hayotga bog'lab amaliy isbotlab, amaliy ko'rsatib tasavvur uyg'otsak, yoshlar nafaqat ona tili fanlarida, balki boshqa fanlardan ham mantiqqa tayanib tasavvur hosil qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "O'zbekiston Respublikasining umumta'lim maktabi to'g'risida"gi Nizom II.Bob. "Ta'lim-tarbiya jarayonining tuzilishi va uni tashkil qilish".
2. Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. —Toshkent: "O'zdavnashr", 1959. B.49.
3. Qosimova K., Matchanov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent, "Nosir" nashriyoti. 2009. B.17.
4. Bazarboyeva N. "Boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari: muammo va yechimlar" Jizzax-2020. B.332.
5. Siddiqova Sh. I. "Filologiyaning umumnazariy masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (1-5-shu'balar) Jizzax 2021. B.95.
6. G'ulomov A. Ona tili o'qitish prinsplari va metodlari. Toshkent, 1992. B.43.
7. G'ulomov A, Qodirov M, Ernazarova M va b. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent. 2012. B.69.
8. Siddiqova Sh.I. "Filologiya masalalari" Badiiy matnda o'ziniki bo'lmagan ko'chirma gaplarning funksional-uslubiy xususiyatlari.B.516.

ОБРАЗ ОСТАПА БЕНДЕРА В РОМАННОЙ ДИЛОГИИ И. ИЛЬФА И Е. ПЕТРОВА

Сейтасманова А.И.
магистрант 2 курса ДжГПУ
Ким О.А.
и.о.профессора кафедры русской литературы и методики её преподавания ДжГПУ

Роман «Двенадцать стульев» вышел в свет в 1928 году, в Московской газете «Гудок». Сатирическое произведение, главный герой которого весельчак, плут и авантюрист, «идейный борец за денежные знаки», знавший «четыреста сравнительно честных способов отъёма (увода) денег» . Один из самых популярных героев плутовского романа в русской литературе Остап Бендер - главный герой популярных произведений Ильи Ильфа и Евгения Петрова " 12 стульев" и "Золотой теленок".

Великий Комбинатор Остап Бендер - символ, бренд города Козьмодемьянск - узнаваемый и оригинальный. В честь юмора и в честь Остапа в городе создан музей сатиры и юмора им. О. Бендера, ежегодно проводится Межрегиональный фестиваль сатиры и юмора "Бендериада". Во время проведения фестиваля "Бендериада" Козьмодемьянск превращается в Васюки и городом правит Остап Бендер!

В 1925 году Илья Ильф путешествовал по Волге на пароходе «Герцен» с розыгрышем облигаций государственного займа. Его путевые заметки были впоследствии использованы при написании романа «12 стульев». Город Васюки, где Остап Бендер провёл сеанс одновременной игры в шахматы на двадцати досках – это собирательное название из четырёх населённых пунктов: Васильсурска, Юрино, Козьмодемьянска и Ильинки. Однако, до постройки Чебоксарской ГЭС, добраться на лодке от Козьмодемьянска до Чебоксар можно было за одну ночь – что и сделали персонажи романа «12 стульев» Остап Бендер и его помощник по концессии Ипполит Матвеевич Воробьянинов. Именно поэтому честь называться Васюками получил Козьмодемьянск, где летом 1927 года побывал сын турецкоподданного Остап Бендер и оставил о себе незабываемые впечатления.

Профессиональный мошенник и один из самых популярных сатирических персонажей в отечественной литературе. На его счету бесчисленное количество махинаций и попыток разбогатеть. И все это ради хрустальной мечты перебраться в солнечный Рио-де-Жанейро.

Сам Бендер представляется как Остап-Сулейман-Берта-Мария-Бендер-бей (в «Двенадцати стульях») и Бендер-Задунайский (в «Золотом телёнке»). В романе «Золотой телёнок» Бендера также именуют Остап Ибрагимович.

Довольно туманно прошлое Остапа. Авторами романов его прошлое упоминается вскользь:

Из своей биографии герой обычно сообщал только одну подробность: «Мой папа, — говорил он, — был турецко-подданный». [1, 7]

Один из вероятных прототипов Остапа Бендера – Осип (Остап) Шор. Он считается основным реальным прототипом, бывший сотрудник уголовного розыска Одессы, младший брат поэта Натана Шор (Фиолетова). Он родился 30 мая 1899 года в Никополе. В 1917-1919 годах пытался учиться в Петроградском Технологическом институте, но, возвращаясь в Одессу, пережил массу авантюр: с целью добычи средств к существованию представлялся то художником, то шахматным гроссмейстером, то женихом, то представителем подпольной антисоветской организации.

«Что касается центральной фигуры романа Остапа Бендера, то он написан с одного из наших одесских друзей. В жизни он носил, конечно, другую фамилию, а имя Остап сохранено как весьма редкое. Прототипом Остапа Бендера был старший брат одного замечательного молодого поэта… Он не имел никакого отношения к литературе и служил в уголовном розыске по борьбе с бандитизмом…» - так поддержал эту версию писатель Валентин Катаев.[4, 36]

По одной из версий, предполагается, что Ильф и Петров дали Бендеру намеренно «интернациональное» имя: украинское Остап, немецко-еврейское Бендер, турецкое Ибрагимович, Сулейман, -бей. И имя это как раз для того, чтобы исключить различные толкования и подчеркнуть универсальность , всеобщность этой личности. А Одесса, как известно, - город интернациональный, впрочем, как и дуэт авторов «Двенадцати стульев» и «Золотого теленка».

Прототипом Бендера в значительной степени исследователь Сергей Беляков считал самого Валентина Катаева.

Судя по всем описаниям, Остап — довольно привлекательный молодой мужчина с интересной внешностью. Он высокий, атлетического телосложения, кожа смугловатого оттенка, глаза голубые (реже — карие или серые), волосы иссиня-чёрные.

Несмотря на бедность и незнатное происхождение, Остап весьма умён, сообразителен, смекалист. Обаятелен, нравится женщинам разных возрастов. Обладает прекрасными актёрскими способностями, отменно врёт. Неприхотлив в еде и в жилье — скорее всего, из-за молодости. Напивается

редко, но «метко» — так, в «12 стульях» он напивается «на ресторанной горе до столбняка». Вообще, Остап — человек, который очень хочет жить, попробовать в этой жизни всё, но на его пути слишком много препятствий. Именно поэтому он — язвительный, саркастичный циник, который во всём ищет выгоду для себя. Остап весьма дальновиден и проницателен, ему не откажешь в интуиции. Возможно, при других жизненных обстоятельствах, он сделал бы отличную карьеру, зарабатывал бы хорошие деньги («Если бы он направлял свои силы на действительную заготовку рогов или же копыт, то надо полагать, что мундштучное и гребёночное дело было бы обеспечено сырьём по крайней мере до конца текущего бюджетного столетия» — «Золотой телёнок», глава XVII), но он предпочитает скитаться по городам, перебиваясь аферами и случайными заработками, в ожидании «блюдечка с голубой каёмочкой», на котором случай преподнесёт ему большой куш. В этом и есть его трагедия — человек с недюжинными мозгами, сообразительный, современный, влачит такое, в общем-то, жалкое существование. Он не может долго сидеть на одном месте — слишком много у него планов и надежд. Энергичность, неистощимость на выдумки, богатая фантазия и в то же время чувство юмора, человечность.

Образы Бендера в романах «Двенадцать стульев» и «Золотой телёнок» сильно различаются. В «Двенадцати стульях» его образ схематичен, фактически это условный персонаж. Он практически не совершает ошибок, всё ему даётся удивительно легко, он оптимистичен и жизнерадостен. В «Золотом телёнке» образ Бендера более глубок, в нём уже можно почувствовать живого человека, со всеми его болями, радостями и мечтами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ильф И. А., Петров Е. П. Двенадцать стульев: роман. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014
2. Ильф И. А., Петров Е. П. Золотой теленок: роман. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014
3. Ким О.А. Социально-психологическая драма 1930-х годов: выбор героя, особенности конфликта. Монография. – Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2022.
4. Одесский М. П., Фельдман Д. М. Литературная стратегия и политическая интрига: «Двенадцать стульев» в советской критике рубежа 1920–1930-х гг. //Дружба народов. 2000 №12.
5. Ильф И., Петров Е. Антология сатиры и юмора России XX века. Том 50 [2]/Илья Ильф, Евгений Петров. М.: Эксмо, 2007. 960 с.
6. Петров Е. Из воспоминаний об Ильфе // Сборник воспоминаний об И. Ильфе и Е. Петрове // Сост. Г. Мунблит, А. Раскин. М., 1963. URL: http://lib.ru/ILFPETROV/vospominaniya.txt (дата обращения: 14.01.2020).

7. ЩегловЮ.К. Романы Ильфа и Петрова. Спутник читателя. СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2009. 656 с.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA I.S.TURGENEVNING “MUMU” QISSASINI O‘RGANISHDA RAQAMLASHTIRISHDAN FOYDALANISH

Mamirova Rohilaxon,
Jizzax davlat pedagogika universiteti
rus tili va adabiyoti fakulteti 4 bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: prof. Pardayeva Z.J.

Kishilik jamiyatining tarixiga nazar soladigan bo‘lsak, hamma davrlarda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash insoniyatning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz ma’rifat, madaniyat va ma’naviyatni qanday qilib yosh avlodga o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llari, usullari va qonun-qoidalalarini izlaganlar. Darhaqiqat, insonning ma’rifiy va ma’naviy komillika erishishi tarbiya deb atalmish ijtimoiy hodisa orqali amalga oshirilgan. Hozirgi kunda pedagoglarning asosiy vazifasi aynan shu jamiyat talab qilgan komil insonlarni tarbiyalab berish hisoblanadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham “Yoshlarimizga munosib ta’lim berish, ularning ilm-fanga bo‘lgan intilishlarini ro‘yobga chiqarishimiz kerak. Shu maqsadda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishimiz, o‘rta va oliy o‘quv yurtlarining moddiy-texnik bazasini, ilmiy va o‘quv jarayonlari sifatini tubdan yaxshilashimiz kerak”.[1]

XXI asr globallashuv, axborot-kommunikatsiya va ilg‘or pedagogik texnologiyalar hamda barcha sohalarda raqobat asri hisoblanadi. XXI asrdagi shiddatli ijtimoiy-iqtisodiy, fan-texnika taraqqiyoti ta’lim tizimini shaklan va mazmunan modernizatsiya qilishni taqozo etdi. Ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanishga ehtiyoj paydo bo‘ldi. Bizning o‘rganishni maqsad qilgan qissamiz ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan imkon boricha ko‘proq foydalanishni talab etadi.

I.S.Turgenevning “Mumu” qissasini o‘rganishning dastlabki vositasi kitob hisoblanadi. Ammo yuqorida aytib o‘tganimizdek, hozir globallashuv jarayonida yashar ekanmiz, ta’lim tizimini ham zamon talablariga mos ravishda isloh qilishimiz lozim. Chunki hozirda har bir xonadonda axborot-kommunikatsiya vositalarining eng so‘nggi namunalari mavjud. Tabiiyki, shu xonadonda tarbiyalangan bola ham texnologiyalardan mustaqil tarzda foydalana oladigan

darajada ularni biladi. Shunday ekan, darslarni tashkil etishda an'anaviylikka rioya qilish bolalarning zerikishiga, ularning dars mavzusiga e'riborsizlik bilan qarashiga olib keladi. O'quvchi-yoshlarning dars mashg'ulotlarini qay darajada o'zlashtirishi ularning darsga qay darajada qiziqishiga bog'liq hisoblanadi. O'quvchi faqat o'zi qiziqqan ma'lumotlarnigina o'zlashtirib oladi.

Hayotning o'zi bir sahnalashtirilga drama, insonlar esa unda asosiy yoki epizodik rolni ijro etuvchi aktyorlar jamoasi hisoblanadi. Mana shunday mahoratli sahnalashtirish ishalarini o'z ijodi orqali namoyon eta olagn adib esa hech shubhasiz, Ivan Turgenevdir. "Mumu" – Turgenev ijodidagi eng yaxshi asarlardan biri deyish asosli. Sababi, asarda o'sha davr, yozuvchi yashagan vaqtdagi rus qishloqlari-yu shaharlarining tasviri, odamlarining dard-u fikri, faoliyat doiralari kengroq va teranroq ruhda yoritib berilgan. Asarning bosh qahramoni Gerasim oddiy qishloq dehqoni. Mehnatda tobangan, yoz-u qish chillasida pishib, chiniqqan, qisqasi, kuch-quvvatga, kerak bo'lsa, mehr-muhabbatga ham ega bo'lgan odam. Ammo u gung bo'ladi. Balki bu nuqson uning baxtidir… hayotning tashvishlari, odamlarning ig'vo-yu g'iybatlariga quloq solmaslik, bekorchi narsalarni soatlab gaolashib vaqt o'tkazmaslik uchun yaxshidir…

Mazkur qissada ma'lum ma'noda ziddiyat vujudga keladi. Buning asosiy ma'nosi shundaki, qalbi mehr-muhabbatga to'la, hech qanday bekorchi ishlar bilan shug'ullanasdan, faqatgina halol mehnatga o'rgangan bir inson gung bo'ladi. Va aksincha, butun tanasi sog' bo'lgan insonlar esa, odam deyishga ham yaramaydigan darajada xudbin, insoniy sifatlardan uzoq, mehr-muruvvat, samimiylik kabi xislatlarga mutlaqo begona bo'lgan bir maxuqotlar davrasidir. Agarda, ma'naviy jihatdan solishtiradigan bo'lsak, aslida gung Garasim emas, uning atrofidagi insonlardir. Gerasim yakka ovunchog'i bo'lmish Mumuni kichikligida topib olgan va unga mehr bergan. Yozuvchi ta'biri bilan aytganda, "Hech bir ona o'z bolasini Gerasim o'zi asragan kuchukni oarvarish qilganday parvarish qilmaydi". Ammo xudbin insonlar tufayli u yagona ovunchog'idan ajralishga majbur bo'ladi. Hattoki o'zinin gjonajon do'stini o'z qo'llari bilan o'ldirishiga to'g'ri keladi.

Bu bilan yozuvchi kichkinagina odamlar davrasi orqali o'zi yashagan jamiyatning nuqsonlarini, dilni xira qiluvchi kamchiliklarini ko'rsatib bermoqda. Xo'sh, qissaning asosiy mazmunini o'quvchilarga yetkazib berish uchun nimalar qilish kerak? Yuqorida aytib o'tganimizdek, axborot texnologiyalarining yordamiga suyanish bizga yaxshi samara beradi. Qissani o'rganishda, undagi atamalar, o'quvchilarga notanish bo'lgan so'zlar muammo tug'dirmasligi lozim. Mana shu so'zlarni ma'nolari bilan birga yozib, taqdimot tayyorlansa va o'quvchilarga namoyish etilsa, qissani o'rganishda muammolar tug'ilmas edi.

Masalan, quyidagi so'zlarning izohlari bilan tanishib o'tsak:

Sarroch – egar-jabduq qiluvchi;

kastelyansha – boy xotinning kiyim-boshlarini sarishtalab turuvchi xotin;

prajivalka – katta boylar yoki katta savdogarlar uyida ular hisobiga yashab, boy xotinning vaqtini xush qilib yuragdigan, aniq bir ish bajarmaydigan, asli-nasabi krestnoy bo'lmagan kambag'al xotin;

Oxotniy ryad – Moskvaning markaziy ko'chalaridan biri; revolyutsiyaga qadar Oxotniy ryadda bozor bo'lar edi.

Yana mazkur usulga qo'shimcha qilgan holda, har bir qahramonga xos xususiyatlar, ularning boshqalardan ajralib turuvchi belgilari ustida ham mashqlar o'tkazilsa, bu eng samarali metodlardan hisoblanadi. Ekran orqali qahramonlarning suratlari namoyish etilsa, o'quvchilar tasavvurida qissa yanada tiniqroq jonlanadi. Bu esa, tabiiyki, ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv yoshlarning dunyoqarashini kengaytirib, muammolarga mustaqil yechim topish hamda ma'lumotlarni izlab topish qobiliyatini shakllantiradi. Ular dunyoda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat bilan doimiy ravishda tanishish va xabardor bo'lish orqali mavjud ahvolni tahlil qila olishadi, zarur xulosalarni chiqarishadi, bu esa o'z navbatida ularning dunyoqarashini kengaytiradi.[2] Bu ham globallashuvning eng muhim yutuqlaridan hisobanadi. Masalan, kmpyuter va internetni yaxshi o'zlashtirgan bolalar o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini ulardan foydalanishni bilmaydigan tengqurlariga qaraganda ko'proq rivojlantira oladilar. Shunigndek, o'z oldlariga muayyan maqsadlarni qo'ya biladilar hamda idroklarining yorqinligi, fahm-farosatlari bilan ajralib turadilar. Shuning uchun ham, dars davomida ularning qobiliyatlarini shakllantiruvchi metodlardan hamda axborot-kommunikatsiya vositalaridan imkon qadar foydalanish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2019.
2. O. Musurmonova. Umumiy pedagogika. Darslik. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020.
3. Ivan Turgenev. Mumu. – Toshkent: "Yosh gvardiya", 1989.

HIKMATLI SO'ZLAR – NELARNI SO'ZLAR

Primkulova Dilfuza
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Shukurova Halima
katta o'qituvchi

Mustaqilligimiz tobora mustahkamlanib, o‘zining ijobiy samaralarini bera boshlagan bugungi kunda yosh avlodni har jihatdan yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ma’nan barkamol, jismonan sog‘lom qilib tarbiyalash asosiy vazifalarimizdan biridir. Yosh avlod tarbiyasining muhim jihatlaridan biri, Prezidentimiz Islom Karimov ikkinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlis XIV sessiyasida so‘zlagan nutqida qayd etganidek, ularning qalbi va ongiga, kundalik turmush tarziga "Ota-bobolarimizdan qolgan bebaho me'ros, milliy urf-odat va an'analar"ning mazmun mohiyatini tushuntirish va sig‘dira borishdan iborat ekanligini bejizga ta'kidlab o‘tmagan edilar. [1] Tabiiyki, bu jarayonda xalqimizning ma'naviy an'analariga, hikmatli so‘z, matal va maqollarning insonparvarlik mohiyatiga e'tibor qaratish alohida ahamiyat kasb etadi. Xalq asrlar mobaynida to‘plagan hayotiy tajribasini turli vositalar yordamida kelajak avlodga meros qilib qoldiradi. Maqollar, hikmatli so‘z va matallar ana shunday bebaho meros namunasi hisoblanadi. Ular zamonlar osha, xalq donishmandligini muhim manbasi sifatida og‘izdan-og‘izga o‘tib, sayqallanib kelgan. Aynan boshlang‘ich sinf o‘qish ta'limida insonning, avvalo, o‘zligini, qolaversa olamni anglashga bo‘lgan intilishlariga turtki beriladi. Boshlang‘ich sinflarning ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘rganiladigan asarlarning mavzu doirasi ancha keng bo‘lib, ular ona tabiat, yil fasllari, xalq og‘zaki ijodi, mehnatga muhabbat, milliy istiqlol va ma'naviyat kabi umumiy mavzular doirasida birlashtirilgan. Boshlang‘ich sinflarning ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida garchi ilmiy jihatdan bo‘lmasa-da, amaliy jihatdan turli janrga mansub asarlar o‘qib o‘rganiladi. O‘qish darsliklariga, asosan, hikoya, she'r, ertak, masal, hikmatli so‘zlar, doston, rivoyat va topishmoq kabi janrdagi asarlar kiritilgan. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, uslubi jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning o‘quvchilarga ta'siri ham har xil bo‘ladi. Tabiiyki, har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shu jumladan, hikmatli so‘zlar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharhlashni taqozo etadi. Shuning uchun ham darsliklarimizda bunga alohida urg‘u berib kelinmoqda. Hikmatli so‘zlar-tugal fikrni anglatuvchi o‘tkir mazmunli, tugal, qisqa va lo‘nda ibora, bayt, jumla hisoblanadi. Xalq maqollaridan farqli ravishda hikmatli so‘zlar kelib chiqishi jihatidan ma'lum bir shaxs, yozuvchi, shoir, faylasuf, olim, davlat arbobi va boshqalarga mansub bo‘lib, individualligini saqlab qoladi. Hikmatli so‘zlarning mustaqil janr shakli namunalari bilan birga ilmiy, falsafiy, tarixiy hamda badiiy shakllar tarkibida uchraydiganlari ham bo‘ladi. Ba'zan asar boshdan oyoq hikmatli so‘zlardan iborat ham bo‘lishi mumkin. Bunga misol qilib Abu Nasr Farobiy, Beruniy va boshqalarning asarlarini keltirishimiz mumkin. Alisher Navoiyning ham "Nazm ul-javohir", "Arbain", "Mahbub ul-qulub" asarlari ham hikmatli so‘zlarga boydir. Sharq xalqlari adabiyotida hikmatli so‘zlarning ko‘p qismi pand-

nasihat, o‘git, tanbeh shakllarida bo‘ladi. O‘quvchilar hikmatli so‘zlar bilan tanishish jarayonida o‘qituvchi uning muallifi bilan ham tanishtirib borishi kerak bo‘ladi.

Masalan: 3-sinf darsligining 110-sahifasida "Qutadg‘u bilig" asaridan hikmatlar keltirilgan bo‘lib, ular quyidagilar[2]:

1. Bilimni buyuk bil, urvoqni ulug‘,
Bilim, uquv bilan odamzod qutlug‘

2. Har so‘zni o‘ylab ayt, boshing ketmasin,
Tilingni tiyib yur, tishing sinmasin.

3. Tilingni tiysang, sog‘-u salomat boshing,
O‘ylab aytsang so‘zing, ziyoda yoshing.

4. Murodiga yetar bilimli kishi,
U dunyo, bu dunyo saramjon ishi.

5. Shoshilma hech ishda, sabr qil, sabr,
Shoshilinch ish oxir jon uchun jabr.

6. To‘g‘ri so‘zga omad yor-u salomat,
Yolg‘onchi boshida ming bir malomat [3]

Ushbu asarda keltirilgan hikmatli so‘zlar albatta o‘quvchilar yoshi va individual xususiyatlari hisobga olingan holda tanlangan bo‘lib, birinchi keltirilgan hikmatli so‘zda bilim ulug‘lanib, uning naqadar ulug‘ligi, qadr-qimmati, nonning urvog‘ini qanday yig‘sak uni ham shunchalik yig‘ishimiz kerakligini, bilimli kishining naqadar buyukligi takror va takror keltirilgan. O‘quvchilar xulosa qilib o‘zlariga o‘rnak qilib olishga, olayotgan bilimlarini yanada mustahkamlash, yangi yangi bilimlarni qunt bilan o‘rganishga chaqiradi.

Ikkinchi hikmatli so‘z til haqida bo‘lib yoshlikdan har bir so‘zning ma’nosini tushungan holda to‘g‘ri qo‘llashi kerakligi haqida aytilib kelgusida noto‘g‘ri gapirib uyatda qolmasligi ta’kidlanadi. Bunga misol qilib o‘sha paytlardagi jazo ya’l o‘lim jazosi eslatib o‘tiladi. Bularning barchasi o‘quvchilarda to‘g‘ri xulosa chiqarishga da’vat etadi.

Uchinchi keltirilgan hikmatli so‘z esa yana til haqida keltirilib, bunda tilni tiygan kishining ulug‘lanishi, uning xalq orasidagi obro‘si haqida aytilib, o‘quvchi yoshlarda bunga intilish hissini oshiradi.

To‘rtinchi keltirilgan hikmatli so‘zda bilimli kishining murodga yetishi, bilim orqali har qanday to‘siqni yengib o‘tib, o‘zlari istagan cho‘qqilarga chiqishi, har qanday darajaga erishish mumkinligi keltirilib o‘tiladi.

Beshinchi keltirilgan hikmatli so‘zda shoshmaslik haqida, shoshib qilingan ish hech qachon yaxshi natija bermasligi har qanday vaziyatda sabr qilib, murodga yetishi, sabrsizlikning oqibati yaxshi bo‘lmasligi, uning hayot uchun xavfliligi haqida aytib o‘tilgan. Bejizga dono xalqimiz ham: “Sabr tagi sariq oltin”,- deyishmagan.

Oltinchi keltirilgan so‘zda esa to‘g‘ri so‘zlik hamda yolg‘onchilik haqida keltirilib ularning farqi keng yoritilgan. Yolg‘onchi va to‘g‘ri so‘z insonga qanday mukofot borligi alohida ta’kidlangan. O‘qish darslarida hikmatli so‘zlar ustida ishlashda, o‘quvchilarning savodxonligini shakllantirishda, so‘z boyligini oshirishda hikmatli so‘zlarning ma'no nozikligi sinfdan- sinfga o‘tgan sari oshirib boriladi. O‘quvchilar endi uning ma'nosini bilish uchun o‘zlari mehnat qilishlari, hikmatli so‘zlar mag‘zini chaqishlari kerak bo‘ladi. O‘qituvchi mavzuni o‘tib bo‘lgandan so‘ng, o‘quvchilardan tushunchalarini so‘rashi ular bilimini to‘ldirib borishi zarurdir. Hikmatli so‘zlardan foydalanish malakalarini shakllantirish, avvalo, ulardan ehtiyojni qondirishdan boshlanadi. Chunki ehtiyoj sezilmasa, o‘quvchilarda qiziqish paydo bo‘lmasa, hikmatli so‘zlarga murojaat qilmaydi. Ma'lum bir mavzudagi bilimlarni mustahkamlashda hikmatli so‘zlar muhim hisoblanadi. Bola o‘qib-o‘rganish jarayonida, notanish so‘zlarga duch keldi deylik. Agar o‘quvchi o‘sha notanish so‘zning ma'nosini tushunmay qolsa-yu, unga e'tiborsizlik bilan qarasa, u holda bola matnning umumiy mazmuniga tushunmay qolishi, hattoki, diqqatning ham chalg‘ib ketishiga olib keladi. Bunday vaqtda o‘qituvchi, o‘sha notanish so‘zning ma'nosini yoki bo‘lmasam uning sinonimlarini keltirib, bolaga o‘zining tili bilan tushunarli qilib aytishi kerak. Qachonki o‘quvchi hikmatli so‘zdagi notanish so‘zning ma'nosini bog‘lab, fikrlay olsa, unda o‘quvchining tushunganligini bilishimiz mumkin. Bu esa hikmatli so‘zlarning boshlang‘ich sinflardagi o‘rnini ko‘rsatadi. Bundan tashqari 3-sinf o‘qish darsligida "Ulug‘lardan o‘rganmoq-oqillik" bo‘limi keltirilgan bo‘lib, unda ajdodlarimiz haqida qimmatli ma'lumotlar, ularning hayot yo‘lidan parcha, yozib qoldirilgan hikmatli so‘zlari ham keltirib o‘tilgan. Bundan tashqari buyuk sarkarda, adolatparvar inson Amir Temur haqida "Buyuk bobomizning buyuk himmatlari" matni keltirilgan bo‘lib, unda o‘quvchilarga ibrat bo‘ladigan qiziqarli voqea asosida asosiy tub mazmunni ya'ni: "haq yo‘lidan, haq yo‘lidan boringlar!"- degan da'vatni ko‘rishimiz mumkin. Umuman boshlang‘ich sinflarda hikmatli so‘zlarni o‘rganish darslikdagi matnlar mazmunini yanada tushunarli bo‘lishiga, bolalarning zerikmasligig zamin yaratadi. har bir o‘qilgan ertak, hikoya, rivoyatlardan so‘ng hikmatli so‘z keltirilsa, o‘quvchilar ongli ravishda uni o‘rganib boradi va kelajakda

bu o‘z mevasini berishi, o‘quvchilar to‘g‘ri xulosalar chiqarishiga yordamberadi. Har bir narsaning o‘z mavridi bor deganlaridek, o‘quvchilarga o‘z joyida va vaqtida kerakli miqdorda xalq og‘zaki ijodida na'munalar keltirish lozim.

Quyidagi didaktik metodning maqsadi ham hikmatli so‘zlar haqidagi bilimlarni oshirishga qaratilgan.

Metod nomi: “Uyni tezroq qur”

Ushbu o‘yin maqsadi: O‘quvchilarda hikmatli so‘zlar ma’nosini anglay olish qobiliyatini shakllantirish.

O‘yinni tashkil etish: Ushbu o‘yinda uyning poydevori tomi va devorlari kabi yasalgan qog‘ozlar hamda ularga yozilgan hikmatli so‘zlar bo‘lishi kerak.

O‘yinning borishi: O‘qituvchi doskaga 10ta o‘quvchini chiqaradi va ularni 2guruhga ajratadi. O‘quvchilarni saralash jarayonida ularning bilim darajasi inobatga olinishi lozim. Shundan so‘ng o‘yin shartlari bilan tanishtiriladi. Uyning poydevoriga 2 xil mazmundagi hikmatli so‘zlar deb yoziladi, ya’ni ilm olish haqidagi hikmatli so‘zlar va keyingi uy poydevoriga so‘z so‘zlash haqidagi hikmatli so‘zlar. Uyning devor qismlari xohishga qarab har bir guruh uchun 4, 6, 8 dona bo‘lishi mumkin. Ushbu qismlarga hikmatli so‘zlar yoziladi. Tom qismiga esa ikki hil mazvzudagi hikmatli so‘z yozilib undagi asosiy ma’no anglatgan so‘z tushirib qoldiriladi va o‘quvchilar o‘sha so‘zni topishlari lozim bo‘ladi. Uyni qurishda hikmatlarning anglatgan ma’nosi bir biriga yaqin bo‘lishiga ahamiyat beriladi, ya’ni ilmga doir hikmatli so‘zlardan 1 ta uy, so‘z bo‘yicha yozilgan so‘zlar yana bitta uyni hosil qiladi.

O‘yinni yakunlash. Qaysi guruh birinchi bo‘lib uyni to‘g‘ri shakllantira olsa o‘sha guruh g‘olib deb e’lon qilinadi va rag‘batlantiriladi.

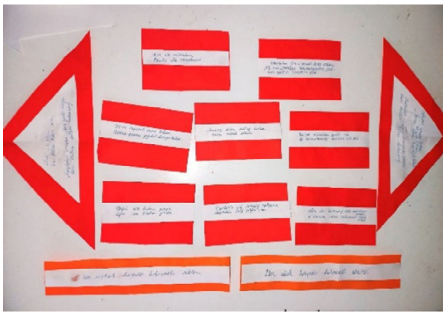

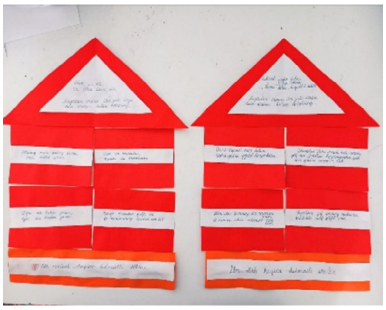

Xulosa o‘rnida Amir Temur bobomizning ushbu hikmatli so‘zlarini keltirishimiz mumkin: "Dunyoda turmoq uchun, dunyoviy fan va ilm lozimdur, zamon ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo‘lur" [4] "o‘zligini anglagan har bir xalq o‘z tilini aziz biladi, uni asrab avaylaydi, kelajak avlodga qoldiradi. Til xalq ma'naviyati ko‘zgusi ekanligini, uni e'zozlash har birimizning muqaddas burchimiz ekanligini unutmasligimiz zarur".[5]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Islom Karimovning Oliy Majlis XIV sessiyasida so‘zlagan nutqlari

2. Umarov M, Xamrakulova X, Tojiboyeva R: 3-sinf O‘qish darsligi Toshkent 2019
3. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig" asari
4. Amir Temurning "Temur tuzuklari"asari
5. Qosimova K, Matchonov S, G‘ulomova X, Yo‘ldosheva Sh, Sariyev Sh Onatili o‘qitish metodikasi, Boshlang‘ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik Toshkent "Nosir" nashriyoti 2009 yil.

O‘QITISH METODLARI

Hayitboyeva Shohsanam
Jizzax davlati pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 810-22(101) talabasi,
Ilmiy rahbar: Ergasheva Matluba

Ishonchimiz va tayanchimiz bo‘lmish navqiron yosh avlodni barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishini ta’minlash buyuk kelajagimiz poydevorini mustahkamlash yo‘lidagi orzu-maqsadlarimizdan biridir. O‘zbekiston kelajagi buyuk davlat darajasiga ko‘tariladigan ijodkor shaxsni yaratishda boshlang‘ich ta’lim poydevor vazifasini bajaradi. Boshlang‘ich sinf o‘qtuvchilarining asosiy maqsadi kelajakda yetuk avlodni tarbiyalashdan iborat. O‘quvchining ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchining mahorati, uning zamonaviy texnalogiyalarni ta’lim jarayonida mohirona tadbiq eta olishi ilg‘or pedagogik tajribalardan mohirona foydalana olishi, ta’lim berishning yangi usullarini ishlashi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi tez o‘zgaryotgan dunyo insoniyat oldiga, yoshlar oldiga yangi-yangi buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Ayniqsa, mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng barcha sohalarida tub islohatlar, o‘zgarishlar,ta’lim mazmuni va sifatini yangilashga doir bir qancha chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bunday islohatlarning tub mohiyatiga kirib boradigan bo‘lsak, ularning ortida yoshlarni har tomonlama yetuk barkamol qilib tarbiyalash,bu orqali sog‘lom fikirlaydigan, dunyo hamjamiyatidagi na’muna bo‘la oladigan yoshlar bilan tenglasha oladigan kadrlar qilib voyaga yetkazish maqsad qilib olinganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Muhtaram Birinchi prizidentimiz ta’kidlaganidek: ”Bugungi kunda oldimizga qo‘yilgan buyuk maqsadlarimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli uchun amalga oshirilayotgan islohatlarimiz, rejalarimizning samarasi, taqdiri bularning barchasi, avvalombor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutahasislar tayorlash muommasi bilan chambachas bog‘liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz.

Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslari o‘z mohiyati, maqsadi va vazifalariga ko‘ra ta’lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Negaki, uning zaminida savodxonlik, talaffuz va ahloqiy-ta’lim tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta’limini o‘qish ta’limisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. O‘quvchi matnni tog‘ri, tez, tushunib o‘qish ,mazmunini o‘zlashtirish bilan ilk bor o‘qish darslarida yuzlanadi.

Forobiyning fikricha, qanday qilib ta’lim berish va ta’lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so‘rash va qanday javob berish (masalasi)ga kelganda, bu haqdagi ilmlarning eng birinchisi jismlarga, ya’ni substansiya va aksidensiyalarga ism beruvchi til haqidagi ilmdir. Ikkinchisi ilm grammatikadir. U jismlarga berilgan ism (nom)larni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidensiyaning joylashishiga va undan chiqadigan natijalarni ifodalovchi hikmatli so‘zlarni va nutqni qanday tuzishni o‘rgatadi. Uchinchi ilm mantiqdir. U ma’lum xulosalar keltirib chiqarish uchun mantiqiy figuralarga binoan qanday qilib darak gaplarni joylashtirishni o‘rgatadi. Bu xulosalar yordamida biz bilinmagan narsalarni bilib olamiz hamda nima to‘g‘ri va nima yolg‘on ekanligi haqida hukm chiqaramiz”. O‘quvchilar o‘z talaffuzida mantiq ilmiga asoslanib fikr-mulohaza bildirish maqsadga muvofiq. Shu bois ular xotirasidagi so‘z zahirasini o‘z talaffuzi orqali harakatga keltiradi.

Talaffuz va uni o‘stirish tushunchasi. Talaffuz - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Talaffuz o‘zaro aloqa va xabar funksiyasini, o‘zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va ta’sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan talaffuz jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O‘quvchi uchun esa talaffuz maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olish qurolidir. talaffuz o‘stirish nima? Agar o‘quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko‘zda tutilsa, talaffuz o‘stirish deganda, tilni har tomonlama (talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishini, bog‘lanishli nutqni) aktiv amaliy o‘zlashtirish tushuniladi. Agar o‘qituvchi ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, o‘quvchilar tilning talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilish va bog‘lanishli nutqni muhim aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va ish turlarini qo‘llash tushuniladi. Talaffuz faoliyati uchun, shuningdek, o‘quvchilar nutqini o‘stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi talaffuzining yuzaga chiqishi uchun talab bo‘lishi kerak. O‘quvchilar talaffuzini o‘stirishning metodik talabi o‘quvchi o‘z fikrini, nimanidir og‘zaki yoki yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi,

2. Har qanday talaffuzning mazmuni, materiali bo‘lishi lozim. Bu material qanchalik to‘liq, boy, qimmatli bo‘lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo‘ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan soʻz, soʻz birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli boʻladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli oʻstirishning uchinchi sharti - nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi.

Talaffuz egallashning qator aspektlari mavjud.

Bular: 1. Adabiy til normalarini oʻzlashtirish.

2. Jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur boʻlgan muhim nutq malakalarini, ya'ni oʻqish va yozish malakalarini oʻzlashtirish.

3. Oʻquvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish. talaffuz oʻstirishda uch yoʻnalish aniq ajratiladi: 1) soʻz ustida ishlash; 2) soʻz birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bogʻlanishli nutq ustida ishlash.

Tovushga taqlid qilishni bolaning turli faoliyatlariga qoʻshish bolalarning nafaqat turli koʻrinishdagi tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilishlarini aniqlash va mustahkamlashga yordam beradi, balki tovushlar hamda soʻzlarni aniq va tushunarli qilib talaffuz etishlariga erishishda ham koʻmaklashadi. Aynan bir xil tovush taqlidlarini bir necha marta qoʻshib talaffuz qilish nutqiy nafasning rivojlanishiga yordam beradi. Toʻgʻri talaffuzga oʻrgatishning asosiy bosqichlari. Toʻgʻri talaffuzga erishish yoʻli 3 bosqichni oʻz ichiga oladi:

1-bosqich: Ayrim tovushlar talaffuzini rivojlantirish.

2-bosqich: Ayrim soʻzlar talaffuzini shakllantirish.

3-bosqich: Namunaviy gaplar talaffuzini shakllantirish.

1-bosqich-ayrim tovushlar talaffuzini shakllantirish- bu qattiq va yumshoq, jarangli va jarangsiz undoshlar talaffuzi ustida ishlashni koʻzda tutadi. B-lab undoshi, portlovchi, jarangli undoshdir. Soʻzning oxirida, boshida va oʻrtasida kelishi mumkin. boshida kelsa-B…, oxirida kelsa-…B, oʻrtasida kelsa …b…, b-v kabi aytiladi. Masalan, aroba-arava, kabob-kavob. P –lab undoshi, portlovchi jarangsiz undosh tovush. P…, …p…,…p, b va f undosh tovushlari oʻrnida talaffuz qilinadi, fabrika-pabrika, kelib-kelip. D-til oldi, portlovchi, jarangli undosh tovushdir. D…, …d…, …d, t undosh tovushi qilib talaffuz qilish mumkin. Masalan, oʻtdi-oʻtti, ketdi-ketti shaklida. S – til oldi, sirgʻaluvchi, jarangsiz undosh tovush. Soʻzning boshida, oxirida, oʻrtasida kelishi mumkin. U oʻzining jarangli jufti – z tarzida talaffuz qilinish hollari kuzatiladi.Masalan, soatsoz.

2-bosqich-ayrim soʻzlar talaffuzini shakllantirish-bu leksikani toʻgʻri talaffuz qilish, urgʻu berish, soʻzda urgʻu boʻgʻinini ajratishdan iboratdir. Leksik jihatdan: "Koʻklam keldi" biri faslning nomini, 2-si harakatni anglatadi. "Kul" soʻzining biri-harakatni anglatsa, ikkinchisi esa narsa ma`nosini anglatadi. "Oʻt " soʻzining ham bir ma`nosi-harakat ma`nosida, ikkinchi ma`nosi esa oʻtmaysa ma`nosini anglatadi. Urgʻu soʻzning oxirgi boʻgʻiniga tushib, soʻzdagi boʻgʻinning boshqalariga nisbatan kuchliroq talaffuz qilishni bildiradi: tikuvchi, ti-kuv-chi. Sandiq, san-diq shu boshqalar.

3-bosqich- namunaviy gaplar talaffuzini shakllantirish- bu o‘zgacha gap ohanglari ustida maxsus ishlashni ko‘zda tutadi. Masalan, chumchuq-kichkina qushcha. Bizning bog‘chamiz-sevimli makon. Onajonim-mehribonim. Agarda 3 yoshli bolalar-s, z, sh, ch, r, l kabi tovushlarni yetarli darajada yaxshi talaffuz qila olmasa, darhol ularni mashq qilishga kirishish kerak emas, chunki bu bolalarning ularni noto‘g‘ri talaffuz qilishga odatlanib qolishlariga olib kelishi mumkin.

5 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrda tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni shakllantirish bolalar tomonidan ko‘pincha aralashtirib talaffuz qilinadigan tovushlarni tabaqalashtirish ishlari bilan bog‘liq holda amalga oshirish mumkin. bunda asosan jarangli va jarangsiz tovushlarni, v-f, z-s, j-sh, b-p, d-t, g-k, shuningdek, l va r tovushlarining talaffuziga e`tibor berish darkor.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sodiqova Sh. “Maktabgacha pedagogika”. T.:”Fan va texnologiya”. 2012.
2. Babayeva D.R. “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi”-T.,”Barkamol fayz media”-2018.
3. Qodirova F.R. “Maktabgacha pedagogika” T.,”Tafakkur nashriyoti” 2019.
4. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. T.: 2018
5. I.A.Karimov Barkamol avlod – O‘bekiston taroqqiyotining poydevori T “Sharq” 1997 y
6. T.G‘affarova, Sh.Nuraliyeva, z.Mirzahakimova 2-sinf o‘qish kitobi “Sharq” nashriyoti 2016 y
7. M.Umarova, X. Hamraqulova. R.Tojiboyeva 3-sinf o‘qish kitobi “O‘qituvchi” nashriyoti Toshkent 2016 y
8. S.Matchanov. A.Shojalilov, X.G‘ulomova, Sh. Sariyev, Z.Dalimov 4 sinf o‘qish kitobiToshkent “Yangiyo‘l Poligraf Servis” 2017 y

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA KURSINING MAZMUNI TUZLISHI

Hayitboyeva Shohsanam
Jizzax davlati pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 810-22(101) talabasi,
Ilmiy rahbar: Ergasheva Matluba

Boshlang‘ich sinf matematika kursi haqida gapirilganda o‘quvchilarda bir qator matematik tushuncha va terminlar orqali ularning fan yuzasidan egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanilishi ko‘zda tutiladi. Masalan, to‘plam, son, raqam,geometrik shakllar, fazoviy shakllar, ulush, kasr, arifmetik amallar(qo‘shish, ayirish, ko‘‘paytirish, bo‘lish), tenglama, tengsizlik, sonli ifoda, harfli ifoda,masala (sodda, murakkab, matematik, mantiqiy, kombinatorik)lar kabi bir qator tushunchalarni aytishimiz mumkin.

Boshlang‘ich ta’limi metodikasining matematika predmeti quyidagi- lardan iborat:

1. Matematikani o‘qitishdan ko‘zda tutilgan maqsadlarni asoslash (Nima uchun matematika o‘qitiladi, o‘rgatiladi?).

2. Matematika o‘qitish mazmunini ilmiy ishlab chiqish (nimani o‘rgatish) bir tizimga keltirilgan bilimlar darajasini o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan qilib qanday taqsimlansa, fan asoslarini o‘rganishda izchillik ta’minlanadi, o‘quv ishlariga o‘quv mashg‘ulotlari beradigan o‘quv yuklama hal qilinadi, ta’limning mazmuni o‘quvchilarning real bilish imkoniyatlariga mos keladi.

3. O‘qitish metodlarini ilmiy ishlab chiqish (qanday o‘qitish kerak, ya’ni, o‘quvchilar hozirgi kunda zarur bo‘lgan iktisodiy bilimlarni, malaka, ko‘nikmalarni va aqliy faoliyat qobiliyatlarini egallab olishlari uchun o‘quv ishlari metodikasi qanday bo‘lishi kerak?

4. O‘qitish vositalari–darsliklar, didaktik materiallar, ko‘rsatmayu, qo‘llanmalar va texnik vositalarini ishlab chiqish (nima yordamida o‘qitish).

5. Ta’limni tashkil qilishni ilmiy ishlab chiqish. (darsni va ta’limning darsdan tashqari formalarini qanday tashkil etish) O‘qitishning maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari va formalari metodik tizimining asosiy komponentlarida murakkab tizim bo‘lib, uni o‘ziga xos grafik bilan tasvirlash mumkin.

Ma`lumki, o‘quv predmeti ilgarigidek ”arifmetika” emas, balki ”matimatika” deb ataladi. Fan nomining bunday o‘zgartirilishi bejiz emas: bu o‘zgarish o‘zida mazkur o‘quv predmetining mazmuni va strukturasi o‘zgarishini aks ettiradi. Matematika programmasining asosiy o‘zagi natural sonlar va asosiy miqdorlar arifmetikasidan iborat bo‘lib, bu o‘zak atrofida algebra va geometriya elementlari birlashadi, bu elementlar arifmetik bilimlar sistemasiga tarkiban qo‘shilib, son, arifmetik amallar va matematik munosabalar haqidagi tushinchalarning yuqoriroq darajada o‘zlishtirishga imkoniyat beradi .

Shunday qilib, boshlang‘ich matematika kursi o‘z struktursi bo‘yicha uch fanni o‘z ichiga olgan butun kursdir, unda arifmetik va geometrik materialdan iborat qismlarni farq qilish kerak.

Zaruriy umumlashtirishlarni shakillantirish uchun eng qulay sharoitlar yaratish maqsadlariga mazmuningina emas, balki o‘quv materialini joylashish sistemas ham javob beradi. O‘quv materiali dasturda yoki chiziqli, yoki konsetrik joylashishi mumkin.

Chiziqli tuzilish deyilganda programmada materialning shunday joylashishi tushiniladiki, u bolimlarning mantiqiy ketma-ketligiga asoslangan bo‘lib, ilmiy kurslarda qabul qilishgan. Arifmetikaga nisbatan chiziqli qurilish bunday bo‘lishi

mumkin: ko‘p xonali sonlarni no‘merlash, qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish va bo‘lish. Boshlang‘ich matematika kursida arifmetik materialning konsentrik joylashuvi saqlanadi. Ammo amaldagi dasturda konsentrlar soni kamaytirilgan: o‘nlik, yuzlik, minglik, ko‘p xonali sonlar. Shuni ham aytish kerak material shunday qayta guruppalashganki, unda o‘zaro bog‘langan tushunchalar, amallar, masalalarni taqoslash, qarshi qo‘yish va solishtirish, qaralayotgan faktlarning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlash, ular orasidagi mavjud bog‘lanishlarni ochish imkonini beradi.

Nazariyaga katta e’tibor berish va kursni ratsionalroq tuzish tufayli uning muhim bo‘limlarini o‘rganishni soddalashtirish imkoniga ega bo‘linadi. Bu, masalan,1-sinfda 100 ichida qo‘shish va ayirish usullari ustida ishlashga, 2sinfda jadvalda ko‘paytirish va bo‘lishni o‘rganishga va hakozolarga tegishli. Endi matematika kursining har bir tarkibiy qismi (arifmetik, algebrik, geometrik)mazmunini. Boshlang‘ich sinflar dastursida arifmetikasidan elementar ma’lumotlarning ushbu uyushmasi berilgan:natural sonlar, nol, shu sonlar ustida to‘rt arifmetik amal; kasrlar, ismli sonlar va ular ustida amallar. Bu materialni o‘rganish o‘quvchilarni matematik tushunchalar sistemasini o‘zlashtirishga, shuningdek puxta va tushinib olingan xisoblash ko‘nikmalari va malakalarini egallashga olib kelishi kerak. Shu bilan bu ko‘nikmalar, bir tomondan predmet to‘plamlar bilan ishlashda, ikkinchi tomondan, hisoblash usullaridan ongli foydalanish asosida rivojlanadi. Dasturga arifmetik amallarning ba’zi muhim xossalari va ulardan kelib chiqadigan natijalar bilan tanishish kiritilganligi sababli, hisoblash usullarini ongli o‘zlashtirish imkoni vujudga keladi. Bu qo‘shish va ko‘paytirishning taqsimot qonuni, asosiy xosalaridan kelib chiqadigan natijalar: sonni yig‘indiga qoshish, yig‘indini sondan ayirish; sonni yig‘indiga va yig‘indini songa ko‘paytirish,yig‘indini songa bo‘lish; sonni ko‘paytmaga ko‘paytirish va bo‘lishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Barkamol avlod — O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: «Sharq», 1997. 2. Jumayev M . Bolalarda matematik tushinchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodakasi. — T.: «Ilm-Ziyo», 2009

3. L.O‘rinboyeva, M.Jumayev, N.Ruzikulova, U.Raxmonov, Sh.Ismailov, N Ismailova, N. Usmanova, “Matematika”, 2-sif darslik, Toshkent-2021

4. L.O‘rinboyeva, M.Jumayev, N.Ruzikulova, U.Raxmonov, Sh.Ismailov, N Ismailova, N. Usmanova, “Matematika”, 1-sif darslik, Toshkent-2021

5. Nabiyev.A, Abdiraimova.X “Boshlang‘ich sinf matematika darslarida

FERMANING BUYUK TEOREMASI ISBOTLANDI

Uzoqova Buvzaynab Ravshan qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti talabasi

Fermaning buyuk teoremasi: "Ikkidan katta n natural soni uchun a^n+ b^n=c^n tenglama noldan farqli butun yechimlarga ega emas".

Agar n=2 bo‘lsa,u holda bu ifoda cheksiz ko‘p yechimga ega bo‘lib,bu sonlar uchliklari Pifagor sonlari(Pifagor uchliklar) deyiladi. Per de Ferma (1601 — 1665-yillar) Fransiyaning Tuluza shahrida yashagan matematik, asli kasbi yurist. Fermaning matematik sifatida mashhur bo‘lishi ko‘plab matematiklar bilan suxbatlashib yozishgan xatlari qo‘lyozma sifatida tarqatilib ko‘plab risolalarga sabab bo‘lgan.Asosan Ferma o‘z ishlarini boshqa matematiklarni bahsga tortadigan qilib yozgan.Ferma o‘zining "Buyuk teoremasi"ni keltirib,yana "Menda bu tasdiqning haqiqatdan ajoyib isboti bor, lekin uni yozish uchun kitob hoshiyasidagi joy juda tor" deb yozib qo‘ygandi. Aytaylik, n = 4 uchun Ferma yechimni topganidan so‘ng, tasdiq ixtiyoriy tub son n uchun o‘rinli — deya mulohaza yuritgan bo‘lishi mumkin. Harqalay n = 3 bo‘lgan holda ham Ferma tasdig‘ini isbotlash oson emas va Ferma zamonida hali topilmagan yangi g‘oyalarga asoslanadi.

XVII asrda n=3 uchun Ferma teoremasini shversiyalik matematik olim Leonard Eyler deyarli hal qildi. XIX asr boshida Gauss bu isbotning chala joylarini to‘ldirib qo‘ydi.1820- yillarda fransuz matematiklari Dirixle va Lejandr bir-biridan bexabar holda n = 5 uchun,1839- yili Lame n = 7 uchun isbotladi. 1840-yili nernis matematigi Ernst Kummer tomonidan amalga oshirildi. Kummer kompleks sonlardan foydalanib yangi nazariya yaratadi (Kummerning ideal bo‘luvchilar nazariyasi) va uning yordamida buyuk teoremani 37 dan kichik barcha tub sonlar uchun isbotladi. Kummerning ishlari sonlar nazariyasi va algebraning zamonaviy yo‘nalishlariga asos bo‘ldi.Buyuk teoremaga taalluqli keyingi barcha tadqiqotlar asosan Kummer g‘oyalarini rivojlantirishdan iborat bo‘ldi. 1970-yilga kelib teorema 125000 dan kichik barcha tub n lar uchun isbotlandi. Ammo bu ham n uchun umumiy bir qonuniyatni chiqarib bera olmadi.Ko‘plab matematiklarning tinimsiz izlanishlari natijasida Shimura—Tomiyama—Veyl gipotezasi tug‘ildi: A va B sonlar butun bo‘lsa, y^2=x • (x - A) • (x - B) elliptik egri chiziq modular bo‘ladi. Serr va Ribetlar Frey degan olimning mulohazalarini o‘rganib, Shimura—Tomiyama—Veyl gipotezasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni keltirib chiqardilar. Endryu Uaylsning xizmati shundaki,Shimura—Tomiyama— Veyl gipotezasini Frey tomonidan o‘rganilgan egri chiziqlardan ham kengroq elliptik egri chiziqlar sinfi uchun isbotladi.To‘rt asrlik mulohaza-yu mushohadalarga faqat 1995-yilga

kelibgina chek qo‘yildi. 7 yillik mashaqqatli izlanishlardan so‘ng Angliyalik matematik olim Jon Endryu Uayls buyuk Ferma teoremasini isbotlashga muvaffaq bo‘lgan.

1998- yil 18- avgust kuni Berlinda o‘tgan matematiklar Xalqaro Kongressining ochilish marosimida an’anaviy Filds medallari va Nevanlinni sovrinlarini topshirish marosimi bo‘lib o‘tdi. Taqdirlash marosimi 350 yil davomida hal qilinmay, matematiklarningko‘plab avlodlari boshini qotirib kelgan Fermaning mashhur Buyuk teoremasini isbotlagan Endryu Uaylsni tabriklash bilan davom etdi. E.Uaylsga maxsus tayyorlangan kumnsh quymasi topshirildi. Unga zarhal harflar bilan „Ushbu quyma lining barcha xizmatlarini bayon qiiish uchun judayam torlik qiladi“ jumlasi yozilgan edi. AQSHning Priston universiteti professori, angliyalik metematik Endryu Uaylsning bu ishi osongina tan olingani yo‘q. Birinchi marta u Fermaning Buyuk tcoremasi isbotiga bag‘ishlangan ishlarini 1993- yil 23- iyun chorshanba kuni Kembrijning Nyuton institutida sonlar nazariyasiga doir „L-funksiyalar va Arifmetika“ dasturi bo‘yicha uchta ma’ruzasida bayon qildi. Endryu Uaylsning isboti uzun va murakkab bo‘lgani uchun 5-yil davomida yetakchi mutaxassislar tomonidan qayta-qayta tekshirib chiqildi va nihoyat to‘g‘ri deb e ’tirof etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Yunusov A.S.T. Qiziqarli matematika va olimpiada savollari. "O‘qituvchi" 2007
2. A. A. A ’zamov, B. K. Xaydarov. Matematika sayyorasi."O‘qituvchi" T., 1993
3. T. A. Azlarov, M. A. Mirzaahmedov, D. 0. Otaqo‘ziyev, M. A. Sobirov,S. T. T o‘lagcinov. Matematikadan qo‘llanma (maktab o‘qituvchilari uchun qo‘llanma). 2-qism. 0‘qituvchi, T., 1990.
4. S. I. Afonina. Matematika va go‘zallik."O‘qituvchi", T., 1987
5.www.orbita.uz

USING LITERATURE IN LANGUAGE CLASSROOMS

Shavkatova Navruza Zoirjonovna
Kokand Pedagogical Institute

Using literature for teaching four language skills including writing, reading, speaking, and listening as well as language components such as grammar, vocabulary and pronunciation seems to have become very popular in the area of teaching and learning a foreign language since two decades ago. Furthermore, in translation classes, sometimes language instructors ask students to translate some kinds of literature into their mother language because translation makes students ableto practice their pragmatic, syntactic, stylistic and semantic knowledge.

There are four major factors convince a language instructor to decide to use literary texts for teaching language. These factors are genuine material, cultural enhancement, language enhancement and personal participation. Moreover, universality, non-triviality, variety, interest, and creativity are some other factors for using literature in language teaching. In addition, Duff and Maley argue that literature is used for three reasons as a means of second language teaching. First is the linguistic reason demonstrating that literature is influential in language teaching since it provides the students with real samples of language applications? It is of great significance for foreign language learners to be taught in different genres and styles and to be able to distinguish the function of each of them.

The second reason is methodological and considers the idea that literary texts can have different interpretations, thus they produce different ideas among the learners and this leads to creative, motivated interactions with the text, the learners and the teacher.

The third reason is that the motivational factors are of great significance since the literary texts represent the authentic feelings of their authors and this produces a strong motivation in the learners. By the help of the literary texts, the students can have access to this individual experience and are able to relate what they read to the real world. Literature has the capacity to create authentic conditions for the learners to practice and learn a foreign language with motivation.

Factors for Choosing Appropriate Works of Literature in Training a Foreign Language. Factors such as culture, interest, motivation and language level of the students should be considered when a language instructor wants to select a literary text for a foreign language classroom. Reading literary texts has valuable effects on the learner's linguistic knowledge when it is interesting and meaningful. Selecting texts about the real-life experiences, desires and emotions of the learners is also significant. Furthermore, language difficulty should be regarded. Simple language of a literary work can facilitate the understanding of the literary text but it cannot be seen as the most crucial factor. Criteria such as appeal, interest, and relevance are of more significance. Other factors like enjoyment, pleasure and fun all help learners treat the linguistic problems that sometimes are serious in less interesting materials.

Literary Work and Teaching Language. Literature is of great significance in teaching speaking, listening, reading and writing skills. While it is typical to teach every language skill separately, it should be considered that when using literature for teaching language, the four skills (speaking, listening, reading, and writing) should not be taught separately. Instead, they should be taught in an integrated manner. Instructors should consider the four skills as an essential segment of oral as well as written language application.

Literary Work and Reading. Language instructors should choose a student-based and dynamic method towards understanding of literary texts. In reading classes, discussions can begin literally by asking questions about setting, characters, and plot of selected texts. When learners have literal understanding, then they can go to the inferential level in which they should have some investigations and interpretations of the characters, settings, and themes as well as the author's viewpoint. After understanding a literary text both literally and inferentially, learners should be ready for a group work, in which they can share their assessments of the work. The individual evaluation motivates the learners to activate their imagination about the work and even find some solutions to their problems.

Literary Work and Writing. Literature is a valuable and reliable source for developing writing skills in foreign language classes. Literature provides the learners with a model that provokes them to write like the original work in content, theme, style and organization. In addition, literature embodies variety of themes to write on. Thus, it can give enough ideas to the learners to start their writing with.

Literary Work, Speaking, and Listening. Literature can be a valuable source for teaching speaking and listening skills. Activities such as oral reading, dramatization, pantomiming, discussion, and group activities can be considered as the ways through which language teachers can improve the students' listening and speaking.

Totally, using an appropriate novel raises motivation and interest in learners. Although some learners may think reading a novel is studious and boring, it can be an influential tool for developing reading comprehension skills and building vocabulary. In fact, reading novel broadens the learners' horizons, and makes them aware of other cultures, and also develops their intercultural communication skills.

SPECIAL LITERATURE:

1.Hutchinson T. Introduction to Project Work - Oxford University Press, 1991 -_ 23 p.

2.Legutke M., Thomas H.. Process and Experience in the PM. - New York: Routledge, 2013 – 332 p.

3.Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш: ўқув-услубий қўлланма. Инновацион таълим технологияси серияси. – Т.: "Иқтисодиёт" нашри., 2011. – 206 б.

4.Jalolov J., Mahkamova va b. Ingliz tili oʻrgatish texnologiyasi: Oʻquv-metodik qoʻllanma. – Toshkent: TDPU, 2010. – 96 b.

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIIY MATNNING LISONIY TAHLILI

Karimqulova Diyora
JDPU 2-bosqich talabasi

Mustaqil Respublikamizda keyingi yillarda juda katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa “Yangicha dunyoqarash - yangicha O‘zbekiston” shiori ostida istiqomat qilar ekanmiz, prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan barcha ishlar tashqi va ichki siyosat nafaqat iqtisodiy va siyosiy jihatdan balki, ta’lim sohasida hali tub o‘zgarishlar va taqozo etmoqda.

Bizga ma’lumki, O‘zbekistonda 2021-yil sentabr oyidan boshlab, boshlang‘ich ta’lim sohasida juda katta o‘zgarishlar ro‘y berdi. Maktablarda “ Ona tili “ va “ O‘qish “ darsliklari umumlashtirili bitta mukammal tarzdagi milliy dastur asosidagi yangi darslik “ Ona tili va o‘qish savodxonligi “ darsligi asosida o‘qitilishi joriy etishdi. Xo‘sh, bunday to‘xtashga nima uchun kelindi? Chunki, hozirgi kunda Xalqaro baholash tizimi Pirls, PISA, STEAM kabi tizimlar butun jahon bo‘yicha amalga oshirilayotganligi bois, bizning yurtimizdagi yosh avlod hali shunday tizimga mos bo‘lgan ta’lim asosida o‘qitilishi davr talabidir.

Keyingi yillarda o‘qitilgan o‘quvchilarni o‘qish samaradorligiga ahamiyat bersak, unda faqat qolipga solingan usul va metodlarga o‘rgatilishi bois, o‘quvchilar o‘rgatilgan fikrni aynan qaytaradigan, chuqur mulohaza va erkin, mustaqil fikrlamaydigan, mantiqiy tafakkur qilish salohiyati, aqliy rivojlanishi, dunyoqarashi, kommunikativ savodxonligi, tanqidiy fikrlashi past darajada o‘zlashtirishlariga sabab bo‘ldi. Endi yurtimizga Fillandiya ta’limoti joriy etilib, bu ta’limot asta - sekin maktablarda amalga oshirilmoqda.

Nega, bu ta’limot olingan? degan o‘rinli savol tug‘iladi. Chunki, Finlandiya davlati har tomonlama bilimli, aqlli, zukko o‘quvchilari erishgan yutuqlari orqali boshqa mamlakatlardan ustun turadi.

Ana shundan kelib chiqqan holda, boshlang‘ich sinflarda “Ona tili va o‘qish savodxonligi“ darsligi Iroda Azimova, K. Mavlonov, S.Quronov, Sh.Tursun mualliflikларида 2021-yil nashrdan chiqib, maktablarda 1-2 sinflarda o‘qitilib kelinmoqda.

Bu darsliklarning afzallik tomoni shundaki unda o‘quvchilarga 4 ta jarayonga e’tibor qaratiladi:

1)Tushunish

2)Anglash

3)Lingvistika

4)Nutqiy kompetensiya

Boshqacha aytganda, boshlang'ich ta'limning barcha dasturlari uchun zarur bo'lgan savodxonlik bilimi, ko'pincha asoslarini shakllantirishga qaratiladi.

Umumta'lim maktablari oldidagi yosh avlodni ma'naviy va axloqiy barkamol, bilimdon kishilar qilib tarbiyalash vazifasi ko'p jihatdan boshlang'ich sinflarda ta'limni to'g'ri o'zgartirish, xususan o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga o'rgatish, ularning bog'lanishli nutqini o'stirish bilan chambarchas bog'liq. So'z zaxirasi boy o'quvchining fikrlash doirasi keng, ma'naviyati yuksak bo'lishi uchun muhim vositalardan biri ona tili va o'qish savodxonligini oshirishi darslarida matn ustida ishlashdir.

Matn ustida ishlash, eng avvalo o'quvchini tez, to'g'ri, tushunib va ifodalash, ongli o'qishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligini oshirishga o'quvchilarni matnni to'g'ri, tushunib, idrok qilishi va munosabat bildirishiga tayyorlashdan iborat. Bunday tayyorgarlikda matnlarni lisoliy tahlili muhim hisoblanadi.

Lisoniy tahlil - bu tilshunoslikning muhim bo'limlaridan biri bo'lib, unga barcha tesha tegmagan fikrlarga e'tibor qaratiladi.

Matn - lingvistik tadqiqotning eng murakkab o'bektlaridan biri.

Ona tili va o'qish savodxonligini o'tishda matnni tushunishiga psixalogik jihatdan tayyorlash, so'ngra matnni o'qish, lug'at ishi o'tkazish, relsa tuzish, qayta hikoya qilish bilan bog'liq mustaqil iqtisodiy ishlarni uyushtirish og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishga barcha e'tiborni qaratish lozim.

O'qish texnikasini egallashda takror o'qish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim o'quvchilar u yoki bu matnni bir necha marta o'qishga harakat qiladi.

—Matn ustida ishlashda o'quvchilarda quyidagilarni shakllantirish lozim:

—o'rganilgan matnda ifodalangan asosiy fikrlarni anglab yetish;

— Mustaqil o'qilgan matndan mantiqiy xulosa chiqara bilish ;

—O'rganib chiqilgan matnning turi, tili va uslubini aniqlash;

—matnda o'zoro bog'lovchi til vositalarini tanlash va ularni o'rinli qo'llash;

—Uslubiy nuqsonli gapni tahlil qilish, uni ustida ishlash;

—Berilgan matndagi matnni til mashg'ulotlarida yaratilgan matnni taxrir, tahlil qila olish;

Umuman olganda ushbu bilim, ko'nikma va malakalr o'quvchilarda shakllantirishsa, bolalarni har tomonlama mustaqil fikrlay olishlari bilan bir qatorda matnni lisoniy jihatdan tahlil qilishlariga bevosita erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ziyodova T. "So'zi boyning - o'zi boy". Ona tili o'quvchilari uchun o'quv metodik qo'llanma Toshkent 1994-y.

2. Ziyodova M "Matn tafakkur mahsuli" 1995-y.

3. I.Azimova, K.Mavlonova, S.Qurbonov, Sh.Tursun “ Ona tili va o‘qish savodxonligini oshirish” Toshkent 2021-y

COMPARATIVE ANALYSIS OF FEATURES OF ABDULLA KAHHOR'S "A THOUSAND AND ONE SOULS" AND OLIVER HENRY'S "THE LAST LEAF"

Maxramqulova Xonzoda Zafarjon qizi
Student of English Philology,
Uzbekistan State World Languages University

Literature is a tool that illuminates the spiritual and cultural wealth of each nation, their worldview. Literature reveals human experiences, their thoughts, and enriches it with its colorfulness and brings it to the human heart. Among them, English and Uzbek writers, Oliver Henry and Abdulla Qahhor respectively, are among such creators. Abdulla Qahhor's work is a solid rock for Uzbek literature, a school of skills that acts as a guiding star at the moment. Don't take any of the writer's work, pain, suffering, pain, all the joy and happiness of mankind will show a new dimension in it. Until you reach the end of the work, you cannot predict how it will end, you will face an unexpected reality.Although the heroes of Abdulla Qahhor's works are ordinary people, the writer introduces them to us through their qualities that are not revealed to many. He calls to listen to their hearts and sympathize with them. While O. Henry, an American writer, is well-known for his short stories. His stories idealized the mundane, particularly the lives of regular New Yorkers. His stories frequently had unexpected endings, a tactic that became synonymous with his name and cost him critical favor when it fell out of favor.

An American writer whose real name is William Sidney Porter, worked as an apothecary, salesman, book decorator, publisher and other professions, he practiced writing feuilletons (until 1896) and other literary genres, secretly published the stories he wrote while in prison (1897-1901) under the pseudonym O‘Henry. In 1904-10, 9 collections of short stories, "Burning Candle", "Western Heart", "Lovely Thief", and others, were published, and 7 more were published after his death. The novel "Kings and Cabbage" (1904) consists of adventure-humorous short stories.

O‘Henry created a unique type of American storytelling. The strength of humor, the widespread use of methods such as irony, simile, parody, and most importantly, the author's sincere love for the ordinary worker - the "little man", the

praise of nobility and honesty, and other O‘Henry stories brought worldwide fame, especially, "Four million" (1909). His works have been translated into Uzbek. G. Ghulam ("My Thieving Child"), A. Qahhor ("Pomegranate") and others enriched Uzbek storytelling with the advanced aspects of O‘Henry's work.

Abdulla Kahhor, who made a great contribution to the development of Uzbek literature, was born on September 17, 1907 in the city of Kokand in the family of a blacksmith. Abdulla, who received secondary education in Kokand, came to Tashkent in 1925 and worked in the newspaper "Red Uzbekistan". He studied at the Faculty of Pedagogy of the Central Asian State Medical University (1930). The writer worked as a responsible secretary in the "Soviet Literature" magazine and as an editor in the State Publishing House of Uzbekistan (1954-1956). Abdulla Qahhor's work began in 1924. Initially, his stories, feuilletons, and messages were published in "Fist" magazine, "New Fergana" and "Red Uzbekiston" newspapers. The writer's first collection of stories entitled "The World Lives" was published in 1938. In the 1930s, the writer's collections of "Stories" (1935, 1938, 1939) reached readers. During this period, Abdulla Kahhor wrote the novel "Mirage" (1935) in addition to short stories.

The writer's post-war novel "Lights of Koshchinar" (1951) is devoted to the topic of collectivization. He made a significant contribution to the development of Uzbek drama with his comedies "Hurting teeth" (1954), "Sound from the coffin" (1962), "My dear mothers" (1967). The writer's short stories "Love" (1968), "Tales from the Past" (1965) made an important contribution to the development of Uzbek prose. He received the State Prize named after Hamza for the story "Tales from the Past" among the autobiographical stories of writers such as Oybek ("Childhood") and N. Safarov ("What I saw and experienced"). Uzbek readers were able to read M. Gorky's "My Universities", I. V. Gogol's "The Auditor", L. N. Tolstoy's novel "War and Peace" (Books I-II) and a number of other works translated by Abdulla Kahhor and a number of other works in their native languages.

Now let's pay attention to the stories of writers. The story "The Last Leaf" by O. Henry, published in 1907 in the collection "The Trimmed Lamp and Other Stories". "The Last Leaf" concerns Johnsy, a poor young woman who is seriously ill with pneumonia. She thinks that if the ivy on the wall outside the window loses all its leaves, she too will die. Her neighbor, artist Behrman, tricks her by painting a leaf on the wall. Johnsy recovers, but (in a typical O. Henry twist) Behrman dies of pneumonia while painting the leaf. While in the story "A Thousand And One Lives" written by Abdulla Kahhor in 1956, the characters of the work are as follows: Mirrahimov, a small man, wrapped in a very large blue robe, who says "this woman's soul is not one, but a thousand and one", Mastura Alieva, who has not left the ward for eight months, has been ill for ten years, Mastura's husband

Akromjon, brother Haji. The work ends with the survival of Mastura, who everyone thought would die, and the death of brother Haji instead of her.

Both works mentioned above are similar to each other in many ways. First, let's talk about the idea of the works. Paying attention to the story of "The Last Leaf", it is known from the name of the work that the last leaf means the last wish, the last hope. The hero of the work, Johnsy, imagines the last days of his life as a leaf and connects his end with that leaf, which was already a part of his life for him. The main idea of the work is to save human life with the power of art and love for life. After all, an ordinary artist who has considered himself unlucky for years saves a person's life with his last masterpiece, even though he himself leaves this bright world.

As for the story "A Thousand And One Lives" created by Abdulla Qahhor, it shows the will of Mastura, a woman who was bedridden for ten years, to overcome the disease, and the tenacity and patience of her companion. It is through these two heroes that the writer wanted to reveal true love. At the same time, despite what people say, Mastura's love for life does not fade away in the writer's work, his cheerfulness and will revealed that a human child is capable of overcoming any pain and served as the main idea of this work.

If we consider about characters, in both stories, the characters are revealed in a different interpretation. For example, the heroine of the story, Mastura, is a cheerful, cheerful and resilient woman despite being bedridden for ten years of her life. She makes fun of people without taking into account their condition and wins everyone's hearts, although she is a woman with a serious illness, and at the same time, thanks to this tenacity, she was able to overcome the disease. On the contrary, Joanna (Johnsy), the heroine of the play, after suffering from the so-called pneumonia, was very exhausted, depressed, and at the same time began to think about death. When he despairs of life and begins to think about his parrot, he calls each ivy leaf outside the window the last days of his life, and when each leaf falls to the ground, he counts the days to death, which is in one way terrible, of course, while people around you are trying to live, you want to die. The hero of the play, Johnsy, was exhausted from mental illness and his body could not bear this pain, and he was drowned in the whirlwind of such thoughts, and because of this, he even forgot about his biggest dream.

The similarity between the portraits of the heroes of the work is that the main characters of both stories - Joanna and Mastura - were seriously ill, and this illness exhausted them. Since Mastura spent ten years of her life in the grip of illness, everyone likened her to a "corpse" and once they even made a coffin for her as dead. The words about the possibility of death show that the lives of both characters in the play are on the line

If we focus on other images of the works, we can see mutual similarity in them. If we focus on other images of the works, we can see mutual similarity in them. Akromjon is Mastura's husband in " A Thousand And One Lives ", his love and loyalty to his wife does not leave him for a moment, he is the symbol of patience, loyalty and true love in the play, "The Last Leaf" da Sudy (Sue) is Johnsy's friend, she is willing to do anything for her friend, because of this, she tried to save him, she is depicted in the play with loyalty, friendly love and hopeful patience. Now we will pay attention to the characters in the works whose fate ended in a similar way. These are brother Haji - the oldest character in "A Thousand And One Lives" but who loses his temper when he goes to ask how he is doing in the play, and the old man Behrman in the story "The Last Leaf" tried to create a masterpiece all her life, but this symbol was given to her at the end of her life. He is widely covered in the work as a true devotee of art, and the fact that his masterpiece is given as a sign of the end of his life can be attributed to the fact that the works of most artists become famous after their death.

Now, focusing on the description of nature in the stories, we can see that every writer adapts the nature to the mood of the hero. For instance, In "A Thousand And One Lives" the early spring air can be compared to the sick patients of Mother Nature, which has just woken up, that is, the winter that lasted for a long time and this painful spring means awakening and healing from it. I think there is a sign of recovery here after 10 years of illness. While in the work "The Last Leaf", the situation in the last days of autumn, especially the preparation for winter through the shedding of leaves of the trees, is illuminated as the last journey of a human child from old age to the end of his life. That is, in both cases, human life and its closeness with the environment is revealed. In both stories, human life and its connection with nature are revealed through the landscape. But the difference is that one of them shows recovery - the awakening of nature, while the other shows the falling asleep of nature - death. From both stories, we can assume that human life and its connection with nature are revealed through the landscape. But the difference is that one of them shows recovery - the awakening of nature, while the other shows the falling asleep of nature - death.

In one work, the coffin is given as a detail, while in the other, a leaf is given, and the details in both stories served as a symbol of "death", but the characters reacted to them differently.

There are contradictions in both stories. For example, in the story "A Thousand Souls", the conflict between Mastura's character, that is, between him and his will, as well as with the surrounding people, is widely described.

'*An hour later, Mastura went into surgery. Doctors have been returning his opinion for five months saying that he can't get up from the operating table, but*

it didn't end - Mastura gave me a receipt saying that I won't be compensated if I die. When I tried to go in, the doctor didn't let me. I waited for him to see that I was gone, and if I could say something to encourage him, it would be a cure. When the time came, Mastura was taken out by the nurse and Akramjon on both sides. But as soon as he got out of the door, Mastura pushed them both ways; he walked steadily and opened the door of the operating room himself.' [2, 13]

The conflict between man and man is strongly reflected in the story "Last Leaf".

'Leaves. Ivy leaves. When the last of them is spilled, I too will say goodbye to life. I have been noticing this for three days. Didn't the doctor tell you anything?

- It's the first time I've heard such a thing! - replied Sue in a complaining tone, pretending not to notice her friend's words. "What do old ivy leaves have to do with your recovery?" After all, you like that ivy very much, earless girl! That's it, stop being stupid! After all, this morning the doctor said that you will recover soon ... out of ten ... now that I remember ... yes, nine out of ten. This is comparable to the danger that each of us can face while riding the streetcar in New York or passing by a new house under construction!' [1,55]

In both stories, writers encourage people to love life, to live and not to lose hope despite difficulties. The patients in both plays survive with a greater love for life at the end of the play, but in both plays, the dead are other people, one is the old painter Behrman and brother Haji. While western youth life is reflected in "The Last Leaf", Eastern family relations and manners are reflected in " A Thousand And One Lives ".

REFERENCES:

1. Henry, O. THE VERY BEST SHORT STORIES OF O. HENRY (English Edition). Embassy Books, 2017.
2. Kahhor, A. A Thousand And One Lives. Asakhiy Publishing House. Tashkent, 2021.
3. Mamayusupova, S. (2021). Hikoyalaridagi afsona va milliy qadriyatlarning umumiyligi Shukur Xolmirzayev. Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar, 2(Архив№ 3).
4. Mamayusupova, S. (2019). ARTISTIC EXPRESSION OF THE CURSING GENRE IN SHUKUR KHOLMIRZAYEV'S STORIES. Theoretical & Applied Science, (12), 163-165.
5. Mamayusupova, S. (2021). The Role Of The Duo Genre In The Spiritual Education Of The Hcrocs Of Shukur Kholmirzacv's Storics. Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar, (Архив№ 1).
6. Mamayusupova, S. (2020). Genre features of applause." As an example of Shukur Kholmirzaev's stories. Архив Научных Публикаций JSPI.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA XALQ OG‘ZAKI IJODINI O‘QITISHDA MUAMMOLI TA’LIMDAN FOYDALANISH

Sherqo‘ziyev Hayitmurod
JDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi
va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim) magistranti

Boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini o‘qitish, asosan, ma’naviy komillik yo‘liga tushgan fuqaroni tarbiyalash maqsadiga xizmat qiladi va u so‘z san’ati bilan muloqot erkinligini, adabiyot turlari hamda janrlari haqidagi tushunchalarni, xususan, xalq og‘zaki ijodi taraqqiyotining asosiy davrlari haqidagi bilimlarni shakllantirishga qaratilgan. Boshlang‘ich ta’lim ona tili va o‘qish savodxonligi darslari o‘quvchining his-tuyg‘ulari va tasavvurlarini rivojlantirish orqali adabiy asarlarning mazmunan chuqurligi va badiiy shaklini tushunish, o‘quvchining vatani, oilasi, diniga bo‘lgan munosabatini, ijtimoiy burchi, milliy san’ati, tabiati va o‘z shaxsini shakllantirishga mo‘ljallangan. Boshlang‘ich ta’lim ona tili va o‘qish savodxonligi darslarining mazmunini esa xalq og‘zaki ijodi namunalarisiz tasavvur qilish qiyin.

Boshlang‘ich ta’lim ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini o‘qitishning barcha bosqichlarida muammoli ta’lim o‘quvchi tafakkuri va faoliyatini faollashtirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Muammoli ta’lim jarayonida erishilgan muvaffaqiyatning mohiyati shundaki, o‘quvchi faktik materialni tahlil qilishi va uning ustida o‘zi yangi ma’lumot oladigan tarzda ishlashi kepak. Boshqacha qilib aytganda, bu ilgari olingan bilimlarning yangi sharoitda qo‘llanilishi yordamida yangi bilimlarni mustaqil ravishda o‘zlashtirish, ularni kengaytirish va chuqurlashtirishdir. O‘qituvchi ham, kitob ham avvalgi bilimlarning yangi shart-sharoitlarda qo‘llanilishini o‘quvchiga tayyor holda berra olmaydi. Ayni muammoli vaziyatlarda o‘quvchi uni o‘zi izlaydi va topadi, tegishli vaziyatda qo‘llaydi va foydalanadi.

Muammoli o‘qitish orqali o‘quvchilarni faollashtirishdan maqsad ularning aqliy faoliyati darajasini ko‘tapish va aqlini tasodifiy, o‘z-o‘zidan rivojlanib boruvchi taptibdagi individual operatsiyalarga emas, balki ijodiy fikrlash faoliyatidan foydalanishni talab qiladigan stereotipik bo‘lmagan vazifalarni hal qilish uchun xos bo‘lgan aqliy harakatlar tizimiga yo‘naltirish va bunga o‘rgatishdir.

Bugungi kunda muammoli ta’lim (muammoli o‘qitish texnologiyasi) o‘qituvchi rahbarligida o‘quvchilar ongida muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni hal qilish orqali tarbiyalanuvchilarning faol mustaqil faoliyatini tashkil qilishni nazarda tutadi. Buning natijasida bilim, ko‘nikma, malaka va

qobiliyatlarning ijodiy o‘zlashtirilishi va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga erishiladi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarining vazifalari har bir bosqichda o‘quvchilarning yoshi va intellektual imkoniyatlariga asoslanilgan holda takomillashtirilib, murakkablashtirilib boriladi, o‘zgapadi. Shu nuqtayi nazardan maktab «Ona tili va o‘qish savodxonligi» dasturlari va darsliklari kuzatilganda quyidagi holat ko‘zga tashlanadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun tuzilgan amaldagi dasturda adabiy materiallar, xususan, xalq og‘zaki ijodi namunalari sinflar misolida taqdim etilgan. Mavzular keltirilibgina qolmay, balki unda o‘quvchi va o‘qituvchi faoliyati tizimi, o‘quv materialidagi yetakchi xususiyatlar, asardagi o‘qituvchi va o‘quvchi diqqati qaratilishi lozim bo‘lgan jihatlar va ularni o‘zlashtirish yo‘llari bayon etilgan.

Masalan, 3-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi juda mas’uliyatli bo‘g‘in bo‘lib, o‘quvchilar muhim nazariy va adabiy tushunchalarni o‘zlashtirishlari kepak bo‘ladi. Mazkur sinfda xalq og‘zaki ijodini o‘rganish uchun soat ajratilgan. Buni quyidagi jadvalda ko‘rish mumkin (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Xalq og‘zaki ijodi namunalari (3-sinf)

	Mavzular va ularga yondashuv talqini	Soat
I chorak		
1	“Tulki bilan laylak” ertagi	1
2	Mavzuda o‘rganilganlar asosida matn yozish	1
II chorak		
3	“Inson nima uchun hammadan kuchli” ertagi	1
4	“Inson nima uchun hammadan kuchli” ertagi matni asosida topshiriqlar	1
5	Aka-ukalar haqida ertak	1
6	Maqollar	1
III chorak		
7	“Shirin so‘z – jon ozig‘i” rivoyat	1
8	Alpomishning bolaligi	1
IV chorak		
9	“Tulki va she’r” ertagi	1
10	Asar qahramonining xususiyatlari	1

Ko‘rinadiki, dasturni yaratishda muammoli ta’limdan foydalanish nazarda tutilmagan va bu tabiiy ham. Chunki milliy tapbiyashunoslik ilmida ham, amaliyotida ham hamisha muammoli ta’lim chetlab o‘tilgan. Buning o‘ziga xos tapixiy va milliy tarbiyashunoslik maqsad va vazifalaridan kelib chiqadigan mantiqiy asoslari bo‘lgan. Buni tushunish mumkin.

Sinflar yuqorilab borgani sari xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rganish shaklan ham, mazmunan ham kengayib bopgan.

Dasturning “Alpomishning bolaligi” asaridan (3-sinf) o‘qish uchun parcha tavsiya etilgan. Bu sinflarda xalq og‘zaki ijodi namunalarini yodlash va mustaqil o‘qish qiyin. Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini “Alpomish’’ dostoni bilan tanishtirishda turli usullardan foydalanishimiz mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yosh bo‘lganligi sababli dostonning kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan variantidan foydalanishimiz kerak. Keyinchalik uning mukammalroq variantlari bn o‘quvchilarni tanishtirib boramiz. Bugungi kunda dostonning turli shakldagi multfilm va kino shakllari ishlab chiqilgan. Bolalarda o‘qib eslab qolishdan ko‘ra ko‘rib eslab qolish qobilyati yaxshi shalkllanganligi sababli ham dostonni multfilm yoki kino shakli bilan ham tanishtirish yaxshi natijalar ko‘rsatadi deb o‘ylayman. Bolada kitobxonlik salohiyatini ham oshirib borish kerak. Shunda bolaning fikrlash dunyosi ham kengayib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Джамалдинова Ш.О. Мактаб адабий таълимида халқ оғзаки ижоди намуналарини муаммоли метод асосида ўрганиш йўллари (5–9-синфлар мисолида). // Педагогика бўйича (PhD) …дисс. – Т., 2021.;

2. Ҳусанбоева Қ. П. Адабий таълим жараёнларида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. докт. ...дисс. – Т., 2007.;

3. Раҳимова И. Бошланғич синфлар ўқиш дарсларида муаммоли таълимдан фойдаланишнинг назарий-амалий хусусиятлари. Педагогика бўйича (PhD) …дисс. – Т., 2020.

IV SHU'BA. OILA VA JAMIYATDA OLIMA AYOLLARNING O'RNI

AYOLLARI QADR TOPGAN YURT

Siddiqova Shoxida Isoqovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Subonqulova Marjona Abduxalil qizi
JDPU Makktabgacha ta'lim fakulteti talabasi

Olima ayol va uning jamiyat hamda ilm-fandagi o'rni hamisha muhim mezon bo'lib kelgan. Har qanday davlat va jamiyat taraqqiyoti bir qator omillar asosida yuz beradi. Bu jarayonda olima ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta'minlanganligi masalasi – davlatlar rivojining hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Zotan, ayol va uning jamiyat hayotidagi o'rni hamisha muhim mezon bo'lib kelgan.

Mamlakatimizda Prezidentimiz tomonidan olima ayollarga katta e'tibor berilmoqda. Hozirgi vaqtda jamiyatda ayollarning o'rni, roli oshib bormoqda, shuning uchun ularni e'tirof etish, rag'batlantirish katta ahamiyatga ega.

Jumladan, ishda, uyda va jamoat ishlarida faol ishtirok etayotgan, har jihatdan ibratli xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, gender tenglikni ta'minlash borasida olib borilayotgan islohatlarni keng targ'ib qilish maqsadida har yili "Yil ayoli", "Gender tenglik faoli" hamda shu kabi qator milliy tanlovlar g'oliblarini taqdirlashga qaratilgan tadbirlar bo'lib o'tadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati raisi, sotsiologiya fanlari doktori, professor T.K.Narbayeva tomonidan yurtimizda xotin-qizlarning jamiyatdagi roli va nufuzini oshirishga, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, ibratli hayoti, ilg'or ish tajribasini ommalashtirishda fidoyilik qilib kelayotgani hamda O'zbekiston xotin-qizlar "Olima" uyushmasining o'ttiz yillik yubileyi munosabati bilan bir qator olima ayollar faxriy yorliqlar bilan taqdirlandilar.

Go'zal diyorimizga barchamiz sog'inib kutgan bahor nafasi kirib keldi. Bahor tobora kuchga kirib, tabiat uyg'onib borayotgan damda biz bahor va ayol so'zlarining naqadar uyg'un va hamoxang ekanini yanada chuqur anglaymiz. Ayol zoti chindan ham o'z timsolida go'zallik va nafosat, ezgulik va fidoiylik kabi oliyjanob insoniy fazilatlarni mujassam etganiga yana va yana bir bor ishonch hosil qilamiz. Ayol-borliq ko'zgusi. Uning nafis go'zalligi olamni charog'on etadi, chunki uning niyati pok, o'zi pok. Barchalarimizga ayonki, onalarni, ayol zotini

e’zozlash el-yurtimiz uchun azal-azaldan ezgu qadriyat bo‘lib kelgan. Biz mehr-muhabbat va odamiylikning ilk saboqlarini aziz onalarimizdan, ularning beshigimiz uzra parvona bo‘lib aytgan alla ohanglaridan olamiz. Darxaqiqat, biz hayotimiz mazmuni bo‘lgan sevgi va sadoqat , mehr-muhabbat, nazokat va latofat kabi eng nozik, sirli tuyg‘ularni Yaratganimizning beqiyos mo‘jizasi bo‘lmish ayol zotisiz aslo tasavvur eta olmaymiz.

Hozirda Yurtimizda ayollarga qaratilayotgan e’tibor va g‘amxo‘rliklar ham taqsinga loyiq ishdir. Vatanimizda yashayotgan ayollarga ular xohlagan barcha shart-sharoitlar mavjuddir. Mamlakatimizda ayollarga bo‘lgan yuksak hurmat-e’tibor va g‘amxo‘rlikning amaliy isboti sifatida keyingi yillarda xotin-qizlarning jamiyat hayotidagi roli va ta’sirini kuchaytirish, ularning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan 80 dan ortiq milliy va xalqaro hujjatlar qabul qilinganini alohida qayd etish lozim. Hattoki bu ish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, 1999-yil esa «Ayollar yili», 2001-yil «Ona va bola yili» deb e’lon qilindi. O‘zbekiston 1995-yilda Markaziy Osiyoda birinchi bo‘lib Xotin-qizlar kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilib, undagi mezonlarni amaliyotga joriy eta boshlagan. Bu haqda gapirganda, Xalqaro bolalar jamg‘armasi – YUNISEFning Sharqiy Yevropa, Boltiqbo‘yi va Mustaqil davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlari bo‘yicha ofisi onalik va bolalikni muhofaza qilish borasidagi dasturlarni joriy qilishda O‘zbekistonni mintaqadagi namuna deb tan olganini qayd etish lozim. Bunday g‘amxo‘rlikdan ruhlangan ayollarimiz vatan uchun yanada ko‘proq o‘z hissalarini qo‘shishga va mana shu muqaddas zaminni, undagi musaffo osmonni asrashga harakat qilmoqdalar. Bugungi kunda ayollarimiz barcha sohalarda erkin ishlash imkoniyatiga egadirlar. Xoh u maorif bo‘lsin, xoh u sanoat sohasi bo‘lsin, yoki siyosiy-ijtimoiy, tadbirkorlik va fermerlik sohasi bo‘lsin barchasida ayollarimiz mehnat qilish huquqiga egadirlar. Qisqa qilib aytganda, bizning yurt ayollar qadr topgan yurt desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shunday bo‘lsa-da, har qanday ayol suyukli yor, mehribon ona, fayzli xonadon bekasi sifatida o‘rni, e’zozini topgandagina o‘zini chinakam baxtli his etadi. Ayollarimizni mana shunday chinakam baxtga ega bo‘lishlari uchun erkaklar ham mas’ul. Zero ayollarga ehtirom-bu buyuklik ramzidir.

Yosh qizlarimiz o‘zlarining ilm-fandagi yutuqlari bilan, ayollarimiz turli sohadagi mehnat faoliyatlari bilan, munis onaxonlarimiz esa uzlarining duolari bilan yurtimiz tinchligi va farovonligi uchun xissa qo‘shmoqdalar. Mo‘tabar keksa onaxonlarimizning qilayotgan duolari yurtimizni har qanday balo-qazolardan asrayotgan bo‘lsa ajab emas. Chunki onalarning qilgan duolari Yaratganning huzurida shaksiz ijobatdir.

Shunday ekan, har birimiz boshimizda toj bo‘lib, xonadonlarimizni nurga to‘ldirib bizning haqqimizga to‘xtovsiz duolarni qilib turgan volidai mehribonlarimizni dillarini shod qilib, xizmatlarida bardavom bo‘lib, ularni g‘animat bilib, e’zozlab, yashashligimizni Parvardigorimiz barchalarimizga nasib etsin!

ОЛИМА АЁЛЛАР -МИЛЛАТ КЕЛАЖАГИНИНГ ТАРБИЯЧИСИ

Яхшиева З.З.
Табиий фанлар факультети декани, профессор

Аёл – жамият кўзгуси, миллат тарбиячиси. Унинг меҳр-муҳаббати келажагимиз эгаларининг жонажон Ватанимиз равнақи ва осойишталиги, халқимиз фаровонлиги йўлида садоқат билан хизмат қиладиган баркамол инсонлар сифатида вояга етишида муҳим омил ҳисобланади.

Муҳтарам Президентимиз таъкидлаганидек, ҳар қандай жамият ва давлатнинг қай даражада халқпарвар ҳамда адолатли экани унинг хотин-қизларга бўлган муносабати ва ғамхўрлиги билан белгиланади.

Шу маънода, сўнгги пайтларда Ўзбекистонда хотин-қизларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, уларнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясининг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгиланиб, кенг қамровли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Фурсатдан фойдаланиб, Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил июнь ойида Олий Мажлис Сенатидаги нутқидан иқтибос келтиришни ўринли деб биламан: “Одатда, биз аёлни, авваламбор, она, оила қўрғонининг қўриқчиси сифатида ҳурмат қиламиз. Бу, шубҳасиз, тўғри. Аммо бугун ҳар бир аёл оддий кузатувчи эмас, балки мамлакатда амалга оширилаётган демократик ўзгаришларнинг фаол ва ташаббускор иштирокчиси ҳам бўлиши керак”.

Оналик – тарбиячилик, ҳам она, ҳам олималик миллатга муаллимликдир.

Донишмандлардан бири айтган экан: Агар ўғлингизни ўқитсангиз, бир кишига билим берган бўласиз, қизингиз илм эгалласа, бутун миллатга таълим-тарбия берган бўласиз...

Олима аёллар билим ва маҳорати жамиятни ижобий томонга ўзгартиришга қодир.

Президентимиз томонидан хотин-қизларга берилаётган эътибор бизга илҳом бағишлайди. Ҳар биримизнинг тарғиботчи, фидойи, жонкуяр бўлишга ундайди. Маърифатли аёл илм зиёси билан ҳар бир қалбга, ҳар бир хонадонга

кириб боришга қодир. Олима аёлларимиз барча жабҳада бир қадам олдин юришади...

БМТ Бош Ассамблеясининг 2013 йил 20 декабрда қабул қилинган “Тараққиёт мақсадларидаги фан, техника ва инновациялар” тўғрисидаги резолюциясида илм-фан соҳасидаги гендер тенгликни таъминлаш кафолати сифатида исталган ёшдаги аёл ва қизлар фан, техника ва инновация ютуқлари ривожидан тенг ва тўлақонли фойдаланиш имкониятига эга экани эътироф этилган.

Бош Ассамблеянинг 2015 йил 22 декабрдаги ялпи мажлисида 11 февexpress "Илм-фан соҳасидаги аёллар ва қизлар халқаро куни” сифатида эълон қилувчи резолюция қабул қилинган.

Резолюциянинг асосий мақсади аёллар ва қизларни илмий фаолиятга жалб этиш жараёнида сифат ўзгаришига эришиш ҳисобланади. Илм-фан ва таълим соҳасида аёллар куни муҳим сана эканлиги, илм билан шуғулланиш хотин-қизлар зиммасига икки карра кўпроқ маъсулият юклаши, улардан жуда катта меҳнат, улкан сабр талаб қилишини таъкидлайдиган бўлсак, ҳукуматимиз томонидан фан соҳасида аёллар улушини кўпайтиришга қаратилган изчил чоралар кўрилаётганини эътироф этмай иложимиз йўқ.

Мамлакатимиз олий ва ўрта махсус таълим тизимида ҳам аёллар, ёш қизлар қобилияти ва иқтидорини рўёбга чиқариш учун кенг имконият яратилмоқда. Бугунги кунда хотин-қизларнинг таълим олиши учун ажратилаётган квота, тақдим этилаётган имтиёзларни кўпайтириш кун тартибидаги муҳим масала сифатида белгиланди.

2017 йилдан бошлаб аксарият олий ўқув юртларида турли мутахассисликлар бўйича сиртқи бўлимлар фаолияти тикланди. Таълимнинг ушбу шакли ёш аёлларга болаларни парвариш қилиш ва бошқа оилавий мажбуриятларни бажаришга халал қилмасдан олий маълумот олиш имкониятини беради.

2022 йил ўқув йилида 2 минг нафар қиз алоҳида грант асосида олий таълимга қабул қилинди. Натижада, ўтган йили олий ўқув юртларига кирган талабаларнинг 60 фоизини хотин-қизлар ташкил этди.

Янги ўқув йилидан бошлаб, таълим контрактларини тўлаш учун қизларга илк маротаба 7 йил муддатга фоизсиз кредит бериш жорий қилинди. Яна бир янгилик: 2022-2023 ўқув йилидан бошлаб, магистратурада ўқиётган қизларнинг контракт пуллари тўлиқ бюджетдан қоплаб берилди. Шунингдек, эҳтиёжманд оила вакиллари, ота ёки онасини йўқотган талаба қизларнинг таълим контракти маҳаллий бюджетдан тўланди.

Жамиятимизда олима аёллар улушини сезиларли ошириш учун докторантура йўналишида хотин-қизлар учун ҳар йили камида 300 тадан мақсадли квота ажратилади.

2022-2026-йилларга мўлжалланган Хотин-қизлар таълимини қўллаб-қувватлаш дастури ишлаб чиқилади. Дастур доирасида, пойтахтимизда асосан хотин-қизларни ўқитиш учун давлат-хусусий шерикчилик асосида тўқимачилик соҳасида алоҳида университет ташкил этилади. Пахта-тўқимачилик ва пиллачилик кластерлари иштирокида жойларда университетнинг техникумлари ҳам очилади.

Республикамизда хотин-қизларни илм-фанга кенг жалб қилиш, фан-таълим ва иқтисодиётнинг турли тармоқ ва соҳаларида илмий фаолият билан шуғулланаётган хотин-қизларнинг янги ғоя ва ишланмалари ҳар томонлама қўллаб-қувватланиб, рағбатлантирилмоқда.

Мана шу ишларнинг узвий давоми сифатида Инновацион ривожланиш вазирлиги томонидан “Олима аёллар грантлари” ташаббускор амалий ва инновацион лойиҳалар танловини алоҳида таъкидлашимиз мумкин.

Мазкур лойиҳа натижалари бўйича иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳанинг мавжуд муаммолари, реал эҳтиёжлари ҳамда ҳудудий муаммоларни ҳал этишга қаратилган илмий ҳажмдор маҳсулотлар ва инновацион технологияларни яратилиши кўзда тутилган.

Ҳар йили эълон қилинадиган бу грантлар танловида жуда кўплаб олима аёлларимиз муносиб тақдирланиб келинмоқдалар.

Шунингдек, жорий йилнинг 10-11 феврал кунлари Тошкент кимё-технология институтида БМТ томонидан 2015 йилда эълон қилинган IUPAC халқаро тадбирлар рўйхатидаги “11-феврал Фанда аёллар ва қизлар халқаро куни”ни нишонлаш доирасида ташкил этилган “Women in STEM” festivali доирасида Халқаро илм-фан соҳасидаги аёллар ва қизлар куни муносабати билан “Кимёгар аёллар -2023” халқаро илмий форуми бўлиб ўтди.

“Кимёгар аёллар” илмий форуми “Women in STEM” фестивали тадбирларидан бўлиб, унинг мақсади олима аёлларнинг республика ва хорижий мамлакатларда эришган салмоқли натижаларини оммалаштириш, билим олишга бўлган қизиқишини ошириш ҳамда хотин-қизларни фан ва таълимга кенг жалб этиш, кимё саноати ва машинасозликка бўлган қизиқишини рағбатлантириш, “Устоз-шогирд” тизимини янада такомиллаштириш, аёллар ва ёш қизларнинг салоҳиятини илмий-инновацион фаолиятга йўналтириш, хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш бўйича амалга оширилаётган ишлар кўламини кенгайтириш, уларнинг маданий-маърифий, сиёсий ва иқтисодий фаолиятидаги нуфузини янада оширишга қаратилгани билан ажралиб туради.

“Кимёгар аёллар” илмий форуми “Women in STEM” фестивали тадбирларидан бўлиб, унинг мақсади олима аёлларнинг республика ва хорижий мамлакатларда эришган салмоқли натижаларини оммалаштириш, билим олишга бўлган қизиқишини ошириш ҳамда хотин-қизларни фан ва таълимга кенг жалб этиш, кимё саноати ва машинасозликка бўлган қизиқишини рағбатлантириш, “Устоз-шогирд” тизимини янада такомиллаштириш, аёллар ва ёш қизларнинг салоҳиятини илмий-инновацион фаолиятга йўналтириш, хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш бўйича амалга оширилаётган ишлар кўламини кенгайтириш, уларнинг маданий-маърифий, сиёсий ва иқтисодий фаолиятидаги нуфузини янада оширишга қаратилгани билан ажралиб туради.

Умуман олганда, барча жабҳада аёлларимизни қўллаб-қувватлаш мақсадида, 2020 йилдан бошлаб, “Аёллар дафтари” тизими йўлга қўйилиб, унга киритилган 900 мингга яқин хотин-қизларга ижтимоий-иқтисодий, тиббий, ҳуқуқий ва психологик кўмак берилган.

Келгуси йиллардан ипотека кредитлари бўйича ажратиладиган субсидияларнинг камида 40 фоизи хотин-қизларга йўналтирилиши белгиланди.

Мономарказлар ва олийгоҳлар қошида Малакани баҳолаш марказлари ташкил этилади, аёлларни талаб юқори бўлган ишчи касбларга ўқитиш ташкил этилади.

2022-2024-йиллар учун “Бизнес аёллар” дастури қабул қилиниши белгиланди. Унинг ижросига жами 8 триллион сўм йўналтирилади. Аёллар учун тадбиркорлик курслари ташкил этилади, имтиёзли кредитлар берилади.

Эҳтиёжманд хотин-қизлар бандлигини таъминлаган тадбиркорларни қўллаб-қувватлаб, улар учун кўплаб солиқ ва савдо имтиёзлари белгиланди.

Мақсад ягона, жамият кўзгуси, миллат тарбиячиси аёлларимиз қўллаб қувватлашдир.

ЎЗБЕК ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ ТИЛИДАГИ МЕТОНИМИЯЛАРНИНГ ПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Г.Жуманазарова
ЖДПУ ф.ф.д., проф.

Метонимия метафора сингари ўзбек халқ достонларининг бадиийлигини таъминлашдаги лингвомаданий бирликлардан бири. У “тилшуносликда бирор нарса ёки ҳодисани бошқача номлаш деб юритилади”. Бу тушунча поэтикага оид кўпчилик илмий адабиётларда,

терминологик луғат ва дарсликларда деярлик бир хил изоҳланади. Уларнинг ҳаммасида метонимияга хос хусусиятлар ҳақида сўз юритилар экан, мазкур кўчимнинг нарса билан кўчирилган маъно ўртасида алоқадорлик, мансублик ва яқинликка асосланиши алоҳида таъкидланади. Дунё, хусусан, рус тилшунослигида А.А.Потебнянинг кўрсатишича, метонимия ҳодисаси ном қўйиш турларидан бири бўлиб, у нарсалар, белгилар, ҳаракатлар ўртасидаги алоқадорликка (боғлиқликка) кўра ном қўйишдир [1]. “Бундай ўзаро алоқадорликка асосланган ном кўчиши метафорадагидек яққол кўзга ташланиб турмайди. Метонимиядаги ном кўчиши тадрижий тарзда кечади” деб ёзади Ҳ.Шамсиддинов ва яна: “Бундай йўл билан ном кўчиши орқали сўзларнинг ўз маъноларидан фарқ қилувчи вазифавий маънолар юзага келади” [2:33] деган тезисни илгари суради ва таъкидланаётган маъно бошқа бир тушунчанинг номи бўлган сўз билан синонимик муносабатни юзага келтиришини таъкидлайди.

Илмий адабиётларда таъкидланганидек, “Объектив борлиқдаги айрим нарса-предметлар, белгилар, шунингдек, ҳаракат ўртасида маълум умумийлик, алоқа (боғланиш) бўлади. Ана шунинг таъсирида бирор нарса, белги ёки ҳаракатнинг номи у билан алоқаси (умумийлиги) бўлган бошқа нарса, белги, ҳаракатни ифодалаш учун ҳам қўлланади, унга ҳам ном бўлиб кўчади. Натижада, бир предмет, белги ёки ҳаракатнинг номи бўлган сўз икки ёки ундан ортиқ предмет, белги ёки ҳаракатнинг атамасига айланади – сўзнинг маънолар миқдори ортади”. Айни нуқтаи назарни эътиборга олган ҳолда достонлар тилидаги янги маънонинг шаклланиш жараёнини кузатганимизда, аввало, муайян маъно нолингвистик ҳодиса асосида юзага келганлигини тасдиқлайди. Масалан, биргина *из* сўзини олайлик. Бу сўзнинг асосий маъноси билан оёқ изи, йўлбарс изи, туёқ изи каби бирикмалардаги маъноси ўртасидаги алоқа (боғланиш) борлигини сезиш қийин эмас. Бунинг учун достонлар матнидан олинган мисолларга эътибор берамиз: *Бизлар бунда ғамга тўлиб бехабар, / Баҳромнинг изига бўлиб интизор (Б.Г.:72); Зангарда подшоман, эшит сўзимни, / Бир нечалар тополмайди изимни (З.:150)* каби.

Тилимиздаги алоқадорлик, яъни боғлиқлик фақат бирор нарса – предметлар доираси билан чегараланиб қолмасдан, бу ҳол белги ва хатти-ҳаракатлар ўртасида ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Шу боисдан ҳам алоқадорлик (боғлиқлик) асосида ном кўчиши, яъни янги маъно ҳосил бўлиши деярлик ҳамма сўз туркумларига хос хусусият саналади. Халқ достонлари тилидаги предмет билдирувчи сўз (от)ларда метонимия асосида ном кўчиши ҳолати энг фаол саналади, улардаги алоқадорлик хилма-хил кўринишларга эга. Уларнинг айримлари ҳақида сўз юритамиз.

Тилимизда баъзан бирор ҳаракат, ўйин объекти шу ҳаракат, ўйиннинг ўзига кўчиш каби лисоний ҳолат учрайди. Мисол учун миллий қадриятларимиздан бири бўлмиш кўпкаридаги муайян хатти-ҳаракатларни олайлик. Унда чавандозларнинг ўйин мусобақасига эчки (улоқ)лар сўйилиб берилади. Аслида, эчки (улоқ) ана шу ўйин, мусобақанинг объекти. Шу алоқадорлик асосида ўйин-мусобақа, яъни кўпкарининг ўзи ҳам кўпчилик ҳудудларда *улоқ* номи билан ифодаланади. Мазкур объектнинг номи ўйин-мусобақа (кўпкари)га кўчганлигини, яъни янги маънонинг нолингвистик ҳодиса асосида юзага келишини бахши достонлари тилида ҳам кузатамиз: *Тўйхонага яхши унлар ёптириб, / Кўпкари қинг, бунда* ***улоқ чоптириб*** *(Б.:98); Олтин етиб, олтин қовоқ отдириб, / Тўй бермоқчин энди улоқ чоптириб (М.а.:205)* каби.

Овлоқ сўзини олайлик. ЎТИЛда бу сўзнинг “1. *ов* қилинадиган қуш ва ҳайвонлар сероб жой. 2. Марказдан узоқ, чет жой, кимсасиз ер. 3. Пасқам, хилват жой, одамдан ҳоли жой; пасқамлик, хилват” (III, 78-79) маънолари мавжудлиги қайд этилган. Кўрамизки, *овлоқ* сўзи аслида ов қилинадиган махсус жойни билдиради ва тилимизда шу маънони ифодалайди. Мантиқан ва табиатан олганда, *ов* қилинадиган жой аҳоли яшайдиган марказдан узоқдаги пасқам, хилват, кимсасиз маконда бўлади. Демак, бунда “пастлик” “хилватлик”, “кимсасизлик” белгилари бор. Ҳудди ана шу белги асосида *овлоқ* сўзи “аҳоли яшайдиган, марказдан узоқ, кимсасиз, чет, пана ва пасқам жой” (ЎТИЛ, III, 78-79)ни ифодалаш учун қўлланганлиги туфайли шундай маконнинг атамасига айланган: *Не иш бошлаб кўп ғавғолар қиласан, / Овлоқ жойда қўлга тушиб қоласан? (З..:164); Мана, кўрсам гулзор жойлар, / Овлоқ жойда ўйнаб-кулсам (Л.М.:303)* каби.

Тилимизда баъзан муайян ҳаракат-ҳодисанинг номи шу ҳаракат-ҳодиса бажариладиган вақтга кўчирилиши ҳодисаси ҳам учрайди. Яъни хатти-ҳаракат ёки ҳодиса бажариладиган вақт шу ҳаракат-ҳодисанинг номи билан аталади. Масалан, бахши достонлари тилида фаол қўлланган *азон ва намозгар* сўзларини олайлик. *Азон* сўзи “намоз ўқишга чақириш, тонг ёришиш, ғира-шира пайти. эрта тонг” (ЎТИЛ, I, 52) маъноларини, *намозгар* сўзи жонли сўзлашув нутқида “қуёш ботишдан аввалги пайт, олдинги вақт” маъноларини ифодалаб келади. Ҳар иккала сўз орқали янги маънонинг нолингвистик ҳодиса асосида юзага келишини халқ достонлари тилидаги қуйидаги метонимияларда ҳам кузатдик: *Ўтиришда ўйин-кулги қилади, / Намозгар, азонда бари келади (Б.Г.:9); Қочиб жўнаб энди Зевар йўл тортди, / Намозгар ҳадиги энди кун етди. (З.:181)* каби.

Тилимизда баъзан бирор нарса-предметнинг номи шу нарса учун асосий (характерли) бўлган белги-хусусиятга ном сифатида кўчади. Масалан,

халқ достонлари тилида, баъзи шеваларда фаол қўлланадиган *шайтонламоқ* сўзини олайлик. ЎТИЛда бу сўзнинг “1. Тутқаноқ тутмоқ, тутқаноғи тутиб қолмоқ; 2. *кўчма*. Тутқаноқ тутгандагига ўхшаш ҳаракатга тушмоқ, ўзини у ёқ – бу ёққа ташламоқ, ўйноқламоқ” (IV, 535) маънолари берилган. Фозил шоир достонларининг эпик баёнида баъзи эпик қаҳрамонлар хатти-ҳаракатларидаги муайян белги-хусусият *шайтонламоқ* сўзи асосидаги метонимия орқали берилган: *Агар одамнинг тушига кирса ҳам, одам шайтонлаб қолади (З.:391); Ана одамнинг сулуви, уни кўрсанг сира айрилмай шайтонлаб ўласан (Р.:231)*каби.

Тилимизда баъзан бирор нарса-предметнинг ўзи жойлашган ўрнини билдирувчи сўз билан аталиш ҳоллари ҳам учрайди. Масалан, ҳозирги адабий тилда ҳам, жонли сўзлашув нутқида ҳам, халқ достонлари тилида ҳам фаол қўлланиладиган *қулоқ* ва *бош* сўзларини олайлик. Халқ бахшисининг достонлари тилида *қулоқ* ва *бош* сўзлари метонимик қўлланган: *Қулоқ тут, сенга сўзлар сўзим бор. / Неча кунлар бўлди элда юрибман (Б.Г.:14; З.:178); Шум фалак бошингга савдо солибди, / Оғзинг югрук сенинг, савдонг ғолибди(р) (Н.:166)* каби.

Тилимизда муайян нарса-предметлар, белгилар, ҳаракатлар ўртасида фақат ўхшашлик ёки фақат алоқадорлик эмас, балки булардан ҳар иккаласи ҳам бўлиши мумкин. Шу сабабли бирор нарса-предмет, белги ёки ҳаракатнинг номи метафора ва метонимия асосида бошқа предмет, белги ёки ҳаракатга кўчиши, яъни айнан бир сўз метафора ва метонимия асосида янги маънолар касб этиши мумкин. Масалан, *кўз* сўзининг янги маъно ҳосил қилиш жараёнига эътиборни қаратайлик. Таҳлилга жалб этилган достонлар тилида *кўзнинг* *назар, нигоҳ, қараш* маънолари туфайли ном кўчиши асосидаги янги маъно ҳосил бўлишига сабаб бўлган: *кўзни айирма, кўзи тушди, кўз тикиб* каби метонимиялар юзага келган: *Ёй тортса ўқдан кўзимизни айирмайик (З.:165); Шуъладан кўзни айирмай, / Шундай тиклаб турар эрди (Л.М.:265)* каби.

Таҳлилга жалб этилган достонлар тилидаги метонимия сон, замон муносабатига кўра ўзаро боғланган предметлар, тушунчалар мавжудлигидан ҳосил бўлганлиги кузатилади: *Энди бу бола бир, икки, учга етди (Б.Г.:7); Бу болалар бирга, иккига, учга кириб, юрадиган, куладиган бўлди... (Н.:119);* каби.

Луғат бойлигимиздаги *тил* сўзининг гап, сўз маъносида қўлланиши сўзлашув нутқига хос лисоний ҳодиса. Бу сўзнинг айнан шу маъноси халқ достонлари тилида эпик қаҳрамонларнинг мулоқот нутқида анча фаол қўлланган. Матнларга эътибор қиламиз: *Қулоқсолгин паризоднинг тилига, (Б.:6); Сен эшитгин бу Сайфурнинг тилини (Б.Г.:37)* каби.

Хуллас, бахшининг эпик баёни ёки қаҳрамонларнинг мулоқот нутқи жонли оғзаки нутққа хос хусусиятларни ўзида тўла мужассам этган. Айни ҳолат айрим нутқ бўлакларининг кўп такрорланишида, гапдаги нормал синтактик тартибнинг бузилишида (инверсия), нутқнинг барча сатҳларида тежаш принципига амал қилишда кўзга ташланади. Булардан ташқари, метонимиялар яратишнинг етакчи шарти, яъни нутқнинг тежаш принципига асосланганлигини ҳам кузатдик. Достонлар матнидаги метонимияларнинг қўлланиши фақат эпик тасвиргагина эмас, балки қайта номлашга ҳам қаратилган. Улар кўчма маъно ҳосил қилиш, шунингдек, сюжет оқими билан алоқадор ғояларни, эпик қаҳрамонларнинг муайян хатти-ҳаракатларини тасвирлашда лўнда, ифодали, таъсирчан баён қилишнинг бир воситаси сифатида бадиий-услубий вазифасини ҳам бажарган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Потебня А.А. Метонимия // Теорическая поэтика. – М., 1990. – С.182-202.
2. Шамсиддинов Ҳ. Ўзбек тилида сўзларнинг вазифавий – семантик синонимлари: Филол. фан. док. ... дис.–Тошкент,1990. – 33 б.

Шартли қисқартмалар

1. З. – Зевархон // Баҳром ва Гуландом. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.
2. Л.М.–Лайли ва Мажнун // Баҳром ва Гуландом. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.
3. М.А. – Малика айёр. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.
4. Н. – Нурали. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.
5. Р. – Рустамхон. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
6. ЎТИЛ – Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. –Тошкент: ЎзбМЭ., 1-жилд, 2006. – 680 б.; 3-жилд, 2007. – 688 б.; 4-жилд, 2008. – 606 б.

БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ ТИЗИМИДА ХОТИН-ҚИЗЛАР ФАОЛЛИГИНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

М.П.Эргашева

ЖДПУ доценти, с.ф.б.ф.д.

Ўзбекистоннинг тараққиёт йўли бевосита хотин-қизларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги ролини оширишга боғлиқлиги билан характерланади. Зеро, Президентимиз Ш.Мирзиёев ҳам таъкидлаганларидек, “Ҳар қайси оиланинг юкини ўзининг нозик елкасида кўтариб келаётган, оила қўрғонининг файзу фариштаси бўлган аёл зотини эъзозлаш, опа-сингилларимизнинг оғирини енгил қилиш – бизнинг эзгу вазифамиздир”.[1] Шу боисдан ҳам жамият ва

давлат ҳаётида хотин-қизларнинг ўрнини ва мақомини юксалтириш, уларнинг тараққиётимизнинг энг муҳим ва масъулиятли иштирокчилари сифатидаги фаолликларини таъминлаш – Ўзбекистонда хотин-қизларнинг ижтимоийлашувининг энг муҳим йўналишларидан бирига айланди. Хотин-қизларнинг ижтимоийлашувини янада жадаллаштириш борасида мамлакатимиз биринчи раҳбарининг қуйидаги сўзларини мисол тариқасида келтириш мумкин: "Биз бугун барпо этаётган янги ҳаёт, янги жамиятда хотин-қизларимизни ҳокимиятнинг барча тармоқларида – бу қонунчилик ёки ижро ҳокимияти бўладими, суд-ҳуқуқ тизими бўладими – том маънодаги тенг ҳуқуқли ва фаол иштирокини таъминлаш учун ҳали кўп иш қилишимиз лозим" [2]. Мамлакатда амалга оширилган ва изчиллик билан давом этаётган ислоҳотларнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири сифатида намоён бўлаётган хусусиятлар, бу – оилани ҳар томонлама ривожлантириш, ёшлар тарбиясида оиланинг ва оналарнинг ўрнини янада юксалтириш, оналар ва болаларни жамиятнинг энг имтиёзли ижтимоий қатламига айлантириш, миллий-маънавий қадриятларни тиклаш ва юксалтириш ишларида ҳам уларнинг ўрнини ва ролини ошириш, аёлларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш кабилар энг устувор вазифалардан ҳисобланади.

Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан "...Оналар ва болалар соғлиғини муҳофаза қилиш, аёлларнинг турмуш шароитларини ҳисобга олган ҳолда, иш билан таъминлаш, опа-сингилларимизнинг оғирини енгил қилиш учун ҳар томонлама имконият яратиш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётимиздаги ўрни ва нуфузини ошириш бўйича давлат сиёсатини фаол давом эттиришни биз ўзимизнинг энг муҳим вазифамиз, деб биламиз" [3], – дея билдирилган фикр мамлакатимизда хотин-қизлар фаоллигини ошириш борасида олиб борилаётган сиёсатнинг мазмуни десак муболаға бўлмайди. Зеро, миллий мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва амалдаги қонунларнинг барчасида аёлларнинг у ёки бу ҳуқуқлари, ижтимоий турмуш тарзи ҳимоя қилинишининг ўзи ҳам бу соҳага катта аҳамият берилаётганлигини англатмоқда. Конституциямизнинг алоҳида бир қисми - XVI боби «Оила» деб аталиши ҳам бежиз эмас. Унинг 65-моддасида қуйидаги сўзлар битилган: «Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади»[4].

Мамлакатимизнинг қарийиб 27 йиллик тараққиёти давомида аҳолининг ярмини ташкил этган хотин-қизларнинг эркинлигини ва ҳуқуқларини таъминлаш, уларнинг сиёсий ижтимоийлашувини жадаллаштириш ва сиёсий ҳаётдаги иштирокини янада ошириш борасида алоҳида ишлар амалга оширилди ва бу жараёнлар давом этмоқда. Айниқса, мамлакатда хотин-қизларларнинг узоқ даврлардан буён мавжуд бўлган муаммолари, яъни

эркаклар билан ижтимоий ва сиёсий мавқеи жиҳатидан тенглигини таъминлаш, аёлларнинг келажак авлодни шакллантиришдаги алоҳида хизматларини эътироф этиш, уларга нисбатан кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини қўллаш сингари вазифалар Президент Ш.Мирзиёевнинг деярли ҳар бир чиқишларида ўз аксини топиб келмоқда. «Муҳтарама оналаримиз, мунис аёлларимиз – бизни дунёга келтирган, оқ ювиб, оқ тараб вояга етказган, хонадонларимиз кўрки, таровати бўлиб келаётган азиз ва меҳрибон зотлардир. Уларга ҳар қанча эътибор ва ғамхўрлик кўрсатсак, эъзозлаб бошимизга кўтарсак, шунча кам албатта»[5], - дея таъкидлаган эди юртбошимиз ўз чиқишларидан бирида.

Мустақиллик йилларида давлатнинг кўмаги билан хотин-қизларни ижтимоий ва сиёсий соҳаларда қўллаб-қувватлаш мақсадларида улкан ишлар амалга оширилди. Хусусан, маҳаллаларда аёлларни зарур ахборотлар билан таъминлаш, замонавий касбларга ўқитиш, аёлларни диний экстремизм ва ақидапарастликка қарши курашишга доир амалий билимларни эгаллашига кўмаклашишга доир қатор тадбирлар амалга оширилди. Маҳалла фуқаролар йиғинларининг диний таълим ва маънавий-ахлоқий тарбия бўйича маслаҳатчилари фаол, тажрибали ва маълумотли аёллардан бўлишига эришилди. Улар учун ҳар ойда йирик ва таниқли мутахассислар жалб қилинган ҳолда семинарлар ўтказиш анъанага айланиб қолди. Хотин-қизлар қўмиталари вакиллари кўпроқ маҳалла ва бошқа яшаш жойларидаги аҳоли билан яқин алоқалар ўрнатмоқдалар. Айниқса, Биринчи Биринчи Президентимиз ташаббуси билан Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодларнинг 30% и хотин-қизлар бўлиши ҳақидаги кўрсатмаси мамлакатимизда хотин-қизларнинг сиёсий ижтимоийлашуви жадаллашганидан далолатдир.

Шундай бўлсада, ҳудудий шароит, ўз ҳақ-ҳуқуқларини тўлиқ англаб етмаслик ва бошқа омиллар таъсирида хотин-қизларнинг сиёсий ижтимоийлашув жараёнларининг нотекис ва кутилганидек бўлмаётганлиги, гарчи барча ҳуқуқий ва сиёсий шарт-шароитлар яратиб берилганлигига қарамасдан, уларда айрим ҳолларда интилишларнинг етарли бўлмаётганлигининг гувоҳи бўламиз.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб, қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим:

- ижтимоий ва социология фанларининг энг муҳим категорияларидан бири бўлган ижтимоий фаоллик ва ушбу жараённинг давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, оила юкини ўзларининг нозик елкасида кўтариб келаётган хотин – қизлар қатламида рўй бериши сингари масалаларда аниқ ва мақсадли ишлар олиб бориш;

- жамиятда амалга оширилаётган демократик ислоҳотларнинг муваффақияти аёлларнинг ушбу жараёнлардаги фаоллигига ҳам боғлиқ. Хотин-қизларнинг давлатни бошқаришда, сиёсий жараёнларда иштирок этиши, илм-фан, юксак технологиялар билан ишлаш соҳаларида камчиликни ташкил этишлари юзасидани республикада хотин-қизлар билан боғлиқ муаммоларни комплекс илмий ўрганиш;
- Ўзбекистонда хотин-қизлар ижтимоий фаоллигининг жамият сиёсий ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятига доир илмий қарашларни шакллантириш;
- хотин-қизлар ижтимоий қиёфасини акс эттирадиган демократик қадриятларга оид илмий қарашларни шакллантириш;
- мамлакатимизда хотин-қизларнинг ижтимоий фаоллашуви жараёнларига маънавий омилларнинг таъсирини кўрсатиб бериш;
- замонавий аёл қиёфасини яратиш ва хотин-қизларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги фаоллигини ошириш истиқболларига доир илмий таҳлиллар ишлаб чиқиш ва бошқалар.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоийлашув жараёнларининг хотин-қизлар ҳаётида юз бериши, айниқса жамоатчилик фикри ва унинг хотин-қизлар ижтимоий фаоллашувига таъсир этувчи омиллар юзасидан мақсадли тадқиқотларни олиб бориш бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидандир. Жаҳон миқёсида хотин-қизлар масаласи инсон ривожланиш концепциясининг муҳим бўғинига айланган. Жумладан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, ЮНИФЕМ, БМТРД (Ривожланиш дастури), Европанинг ЕИ, ЕХҲТ, АҚШнинг ЮСАИД, АКСЕЛС, АЙРЕКС ва бошқа нуфузли халқаро ташкилотлар ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий тараққиётда аёлларнинг фаоллигини ошириш, аёлларга нисбатан тахқирлаш ва зўравонликнинг турли кўринишларига, шу жумладан оиладаги ана шундай муносабатларнинг олдини олиш ва аёлларнинг хуқуқий саводхонлигини ошириш, аёллар масаласига эса умумижтимоий муаммо сифатида қараш борасида ҳамкорликда турли лойиҳалар ишлаб чиқиш, конференция, семинар ва тренинглар ўтказишда ўзаро ёрдам бериш сиёсатини ривожлантириш зарурдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. -Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 364 б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон хотин-қизларига табриги”// Халқ сўзи 2007 йил 8 март.

3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. - 13 б.

4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси –Т.: “Ўзбекистон”, 2018, 13-модда.

5. Мирзиёев Ш.М Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. -Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. - 35 б.

ОИЛА ВА ОЛАМ ЧАРОҒЛАРИ

Ю.Каримова
ЖДПУ ф.ф.н., доцент

Рус адабий танқидчиси В.Г.Белинский: “Аёлнинг вазифаси – эркакнинг қалб шуурини, ундаги олийжаноб эҳтиросларни алангалатиш, бурч туйғусини ва юксаклик ҳамда буюклик сари интилишини қўллаб-қувватлашдан иборатдир-аёлнинг қисмати шу ва бу қисмат буюк ва муқаддасдир”, дейди. [1;59]

XX аср ўзбек адабиётининг бетакрор соҳиби қаламлари Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад каби истеъдодларга тақдир улардаги ана шу сифатни қадрлайдиган, улуғлайдиган, парвариш қиладиган имонли, диёнатли, аёллик вазифасини буюк ва муқаддас қисмат деб билган йўлдошларни насиб этди.

Ҳамид Олимжон ва Зулфия, Ойбек ва Зарифа Саидносирова, Абдулла Қаҳҳор ва Кибриёхоним, Саид Аҳмад ва Саида Зунунова – бу ғоятда бир-бирига муносиб жуфтликларнинг ҳамнафсликда кечган ҳаётлари улар муҳаббатининг натижаси, айни пайтда миллатимиз маънавий, маданий ҳаётининг бахти, ютуғидир.

Ўтган аср миллатимиз маданий-маънавий ҳаётида муносиб ўрин тутган, кафтида гул, қалбида эзгулик уруғини ундирган, зиёли, фидойи аёлларидан бири Зарифахоним Саидносирова бўлган.

Зарифа Саидносирова биринчи ўзбек рассом қизи, биринчи ўзбек кимёгар олимаси. Ўзбекистондан хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги давлат мукофоти совриндори.

Мусиқани, санъатни севувчи Зарифахоним бадииятнинг беқиёс қудратини яхши ҳис қилар, сўзнинг жозибасини, маъно товланишларини теран англар эди. Дарвоқе, Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетасининг 2008 йил 17 сентябрь сонида эълон қилинган Зарифахоним қаламига мансуб бир қатор шеърлар мухлислар кўз ўнгида бу аёлнинг яна бир қирраси – шоиралик иқтидорини ҳам намойиш этди. Ижод қадрини, ёзувчи, шоир меҳнати, машаққатини эъзозлаган Зарифахоним ўрни келганда нафақат Ойбекнинг ўзини, ҳатто сўзини ҳам мардона туриб ҳимоя қила олган. Биргина мисол: Ойбекнинг *“Бир ўлкаки, тупроғида олтин гуллайди, Бир ўлкаки, қишларида шивирлар баҳор”,* деб бошланувчи бугунги кунгача

юртимиз ҳақида яратилган шеърларнинг энг гўзали бўлмиш “Ўзбекистон” шеъри бор. Ойбекнинг душманлари шу шеърдаги “Хонақодан чиқиб фикр

фанларни минди” деган сатрига ёпишиб олиб, ёзувчилар уюшмасидаги мажлисда нега фикр хонақодан чиқади, шоир фикр хонақода пайдо бўлади, демоқчими, бу совет фанига туҳмат, совет давридаги фаннинг ривожини инкор этиш, дея жазавага тушадилар. Одатда, Ойбекдай катта истеъдодлар бундай майдаликларга эътибор бермайдилар. Аммо эътироф этиш керакки, Чўлпондек, Қодирийдек буюкларни жарга етаклаган ана шу майдалар эдилар-да. Зарифахонимдаги огоҳлик, узоқни кўра билиш бу ҳолатга бефарқ бўлишга қўймайди. Ўша пайтдаги тутган йўлини Зарифахоним шундай эслайди: “...кўп ўйладим не қилиш керак? Ахир бу шеър мактаб дарсликларида босилиб туради! Ниҳоят, Ойбек исмидан ариза ёздим. Унда: “Одамлар Хонақодан чиқиб фикр фанларни минди”, деган сатрни янглиш тушунганлар, “Хонақодан чиқиб фикр...” дегани “хонақони ташлаб фикр...” дегани бўлади. Шеър яна босилганда, бояги сатр тузатилсин”, дейилган эди. Мен аризани ўқув-педагогика нашриёти адабиёт бўлими мудираси Ҳолида Сулаймоновага элтиб бердим: “Агар бу шеър устида нашриётда сўз қўзғолгудек бўлса, шу аризани кўрсатгайсиз”, дея илтимос қилдим. [2;51]

1930 йил. Бу паллани Зарифахоним “бойқуш келган йил” деб атайди.

Тил ва адабиёт институтидан ҳайдалиб, Ёзувчилар уюшмаси аъзолигидан ўчирилган, асарлари ҳеч қаерда босилмай қўйиган Ойбекка уй бериш ҳақидаги қарор ҳам бекор қилинган. Бу камситиш, хўрлик паллаларининг эзгин манзарасини Ойбек шундай қоғозга туширади:

Тош экан бошим,
Ҳеч ёрилмади
Ёғилди минг тош...
Гар қолдим нонсиз
Ва бошпаноҳсиз,
Дарз кетмади қалб.

Шунча озор, қувғинларга қарамай қалбини, иймонини, эътиқодини дарз кеттирмаган Ойбек нажотни ижодда деб билади, руҳий оромни, мададни оқила рафиқаси Зарифахонимда топади.

Бу синов даврининг манзаралари Зарифахоним хотирасида қуйидагича гавдаланади: “Ҳаёт оғир бўлса-да ишдан ҳайдалганидан кўнгли синиқ эса-да, (Ойбекнинг – Ю.К.) илҳоми, ижоди бағишлаган бахт нашидаси унинг кўнглини ёритиб туради. Менинг маошимни ўзимизга, ойим ва сингилларимга, қайнотамга тақсимлаб, бир нав кун кечирамиз... Ойбекни оқшомлари истироҳат боғига судраб кетаман. Ёш эдик, кўп дардни, машаққатни енгиш учун кучимиз етарди.” [2;62]

Иккинчи жаҳон урушининг энг долғали дамлари, керосин лампанинг хира шуъласида, совуқ уйда, аксарият оч ҳолатда ўтириб Ойбек ўзининг

машҳур романи “Навоий”ни ёзиб тугатади. Ёзиб ўтириб “оч қолдим” деб қолган Ойбекка Зарифа опа уйдаги бор нарсадан: бир қошиқ кепак, бир-икки қошиқ шакар, хурмачанинг юқидаги ёғни сидириб примусда ўзи ҳам нима деб аташни билмаган таом тайёрлаб беради. Эру хотин олдин бир-бирларига илиниб, сўнг эса болаларини ўйлаб овқатни емай уларга олиб қўядилар.

“Қурсоғимда ҳеч нарса йўқ, фақат қаноатим бор эди”, деб эслайди Зарифа опа ўша кунларни. Мана шундай қийинчиликлар билан ёзилган, ўз вақтида жуда катта эътирофга сазовор бўлган асарга ҳам, унинг муаллифига ҳам кейинчалик туҳмат тошлари ёғила бошлайди.

Ўша йиллари Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига кириб олган бир тўда бадбин кимсалар Ойбекка Навоий сиймосини романда ортиқча идеаллаштириб юборган, дея айблов қўядилар. Бу нафақат Ойбекка, балки Навоийнинг инсоний ва ижодий даҳосига нисбатан ҳам кўрнамаклик эди.

Мирзо Бобур шахсига нохолис ёндошишлар оқибати ўлароқ худди ана шундай ҳужум ўтган асрнинг 80-йилларида яна бир жасоратли, миллатпарвар адиб Пиримқул Қодировга нисбатан ҳам уюштирилган эди. “Юлдузли тунлар”, “Авлодлар довони” беш-олти йилгача босилмай, асарлари таъқиққа, муаллифи таъқибга учраган ёзувчининг рафиқаси София опа бу адолатсизликларга қарши исён тариқасида очлик эълон қилади. Зарифа опа ҳам, София опа ҳам ҳар иккала адибнинг қандай буюк ишга қўл урганларини теран тушуниб етганлар. Мумтоз адабиётимизнинг икки чўққиси Алишер Навоий ва Мирзо Бобур сиймоларининг эпик талқини орқали ҳар бир бадиият ихлосманди уларнинг миллат олдидаги улкан хизматларини бор бўйи билан кўриши, умумжаҳон эътирофига сазовор бўлган инсоний ва ижодий даҳоларидан баҳраманд бўлиши шоён ҳақиқат эканлигини англаганлар. Шунинг учун ҳам бу оқила аёллар адолат тантанаси учун курашда умр йўлдошлари-адиблар билан ёнма-ён турганлар.

37-50 йиллар тўфонида Зарифа опа Ойбекни мисли ихота дарахтидек ҳимоя қилди. Ғаддор душманлар қайта-қайта ҳужум уюштириб қалбан нозик Ойбекни шикастладилар. Зарифа опа тилу забонга айланиб, Ойбек кўнглини таржимони бўлди, қўли ишламай қолган ёзувчининг даст-панжаси бўлди.

Адибнинг вафотидан сўнг ҳам Зарифа опа то умрининг охирига қадар Ойбексиз, Ойбек даҳосининг камолоти учун меҳнат қилди. Адибнинг адабий-илмий меросини тўплаб йигирма жилдлик асарларини нашрга тайёрлашга бош-қош бўлди. Ойбек уй-музейини ташкил этишга раҳбарлик қилди. Умрининг сўнгги кунларида ёзган “Ойбегим менинг” китоби эса

зарофатли Зарифахонимнинг Ойбекнинг нурли хотирасига сўздан тиклаган безавол ёдгорлиги бўлиб қолди.

Зулфияхонимнинг "Қуёшли қалам" достонида Зарифахонимнинг сийратию суврати сўзда шундай нурланади.

Тақдир адибига ҳамдам этган ёр.
Қаламдай вафодор, илҳомдай зебо...
Виждонидай тоза, ҳаётдай доно
Серташвиш умрнинг мунис ҳамдами.

Ғафур Ғуломнинг ўн икки томлик мукаммал асарлар тўпламининг ўн

иккинчи томида шоирнинг Муҳаррам аяга йўллаган тўққизта хати бор. [3;250] Ғафур Ғуломдек фозил алломадан келажак авлодга қолган тенгсиз адабий меросда ўзига хос ўринга эга бўлган ана шу тўққиз мактуб ҳар бири ўзи алоҳида адабий-бадиий, маънавий ва маърифий, ахлоқий-тарбиявий битикдир. Ғафур Ғулом мактубларида қадди баланд, қадри баланд хонадон соҳибининг ғамхўр, куюнчак айни пайтда қатъиятли сиймоси бўй кўрсатган. Шоир рафиқасига йўллаган мактубларини "севиб яшайман, севиб яшанг!" деган ғафурона тантилик, дангаллик, зарофатли лутф билан тугатса, Муҳаррам аянинг мактубларида ўз жуфтининг "Бош эгам" дея қош-у қабоғида, бошида тутадиган ўзбек аёлининг фидоий тимсоли акс этиб туради. Муҳаррам ая ўз мактубларини "Салом, ҳурмат билан соғинган доимий дўстингиз Муҳаррам", дея тугатади.

Диққатингизни Муҳаррам аянинг мактубидаги эътироф ва иқрорга: "соғинган доимий дўстингиз..." сўзларига қаратишни хоҳлардик.

Биринчидан, бу сўзларда ўзбек аёлларига хос бўлган шарм-ҳаё, назокат ва ибо бор.

Иккинчидан, аёл эр учун биргаликда кечган ҳаёт давомида ҳамроҳ, йўлдош, фарзандларининг онаси бўла олиши мумкин. Лекин ҳамма аёл ҳам эр учун доимий дўст бўла олишнинг уддасидан чиқа олмаса керак. Бунинг устига **Ғафур Ғуломдек** нозик таъб инсонга!

Келинг, шу ўринда яна Олмос Ғуломованинг хотираларига мурожаат этайлик: "Дадам билан аямнинг бир-бирларига бўлган самимий муносабатлари ҳавас қиладиган, биз ёшлар, фарзандларга ибратли даражада бўлган... ҳозир архивда сақланаётган кўпдан –кўп шеърларни аям оққа кўчирган.

Дадам аямни "Менинг доимий масъул котибам" дер эдилар.

Дадам ёзган шеърларини сақлашда кўпинча беларво бўлганлар. Аям эса ёзилган шеърларни, ҳамма қоралама нусхаларини ҳам ипаклар билан боғлаб сақлаб қўяр эдилар. (Ғафур Ғуломнинг тўлиқ асарлар тўпламини

юзага келишида Муҳаррам аянинг шу фидойилиги катта ёрдам беради –Ю.К.)

Аям ҳар бир шеърнинг нима мақсадда, қандай кайфиятда ёзилганини батафсил айтиб бера оладилар...

Дадамга асабийланиши мумкин эмас эди. Кейинги йилларда кўп касал бўлганлар. Касалхона ёлғиз ётгилари келмас эди. Шунинг учун аям касалхонада ҳам парвариш қилар эдилар. Ўша ерда ҳам бирга китоб, шеърлар ўқишарди” [4;15].

Ҳа, Муҳаррам ая эътироф ва эъзоз этган доимий дўстликнинг меҳр ва оқибатга, сабр ва самимиятга йўғрилган қиёфаси шу бўлса керак. Зеро, Ғафур Ғулом ҳам Мухтарам аяга битилган мактубларида: **ҳаммадан илгари сенинг учун мен, менинг учун сен борсан. Бошқа давлат нима керак**? -деганда ана шу доимий дўстликнинг ҳаётбахш қудратини ҳис этган бўлса, ажабмас.

Саид Аҳмад ва Саида Зунуноваларнинг биргаликда кечган ҳаётлари давримизнинг ишқ ва садоқат ҳақидаги энг ибратомуз достонига мавзу бўла олади.

Саида Зунунова Ғафур Ғуломдек нуктадон, забардаст ижодкорнинг назарига тушган, ўзбекнинг латофатли, нозиктъаб шоираси. Орият ва ҳаё, номус ва андишани тоғдек баланд кўтарган, ўз ҳадди, ўз ўрни, ўз иктидори, ўз имконияти ва сабру қаноатини тўғри баҳолай олган (“Қаноатда Саида филча булурму, ҳай-ҳай”) жуссаси кичигу, юраги улкан аёл. У ўзидаги ана шу улкан юрак билан тақдирнинг беаёв синовларига чидам билан туриб берди, зарур бўлганда, мардона курашди.

50-йилларнинг “қама-қама”лари Саид Аҳмадни ҳам ўз домига тортади. Уни аксилинқилобий фаолиятда айблаб, 10 йил муддатга озодликдан маҳрум этдилар. Халқ душманининг рафиқаси сифатида Саида учун барча эшиклар тақа-тақ ёпилди. Ўқиш жойида муҳокама қилинди, ёзувчилар уюшмасидан ҳайдашди, асарларини босмай қўйишди, ҳеч қаерда иш беришмади. Устига-устак ёзувчилар уюшмасининг котибият йиғилишида “Халқ душмани бўлган эрингдан воз кечасан”, деб шарт қўйишади.

Шунда Саида ҳақиқатга бўйин эгиш ва тан олишини, аммо рўё ва алдов, туҳмат ва фитнадан жирканишини, аёл бўлса ҳам иймон-эътиқоди мустаҳкам эканлигини мардона намойиш эта олди.

-Эримни менга кўрсатишсин. Мен халқ душмани эдим, деб ўзи айтсин. Ана шундан кейин ундан кечаман, -деб туриб олди Саида.

Саида сабр кўйлагини кийди, қаноат ва бардошдан алам ва хўрлик азобида ёнаётган юрагига малҳам қўйди. Тинимсиз, узлуксиз меҳнатдан нажот қидирди, Саид Аҳмаднинг хаёлида ором топди, яхши кунларга умид

қилди. Аёл вафоси, инсон қадри, ҳақиқатга эътиқод, бурчга садоқат, халоскор меҳнат Саида бадииятининг етакчи мавзуларига айланди:

Йўқ-йўқ, мен турмадим ойдин тунларда,
Сувлар ёқасида ишқ ўтида маст.
Мен бундай дамларни йўлга термулиб
Интизор ўтказдим ҳар он, ҳар нафас.
Ёшлигим, умримни, ҳаловатимни
Мардона топшириб вафо қўлига
Ойларни, йилларни минутлаб санаб,
Туну-кун қарадим ёрнинг йўлига

-деб ёзади шоира.

Саиду Саида бир-бирининг парвариши учун дунёга келган. Оллоҳ жуфтлаган, доимо бири иккинчисига елка тутган, илҳомнинг ҳузурбахш лаззатини бўлишган, севиш-севилиш қадрини баландга кўтарган, қаноат китобини битган инсонлар.

Саида Саид Аҳмадга аталган энг покиза туйғуларини қоғозга туширди, уни тинмай ижод этишга, яратишга даъват этди:

Машинка чиқиллар, тўхтайди баъзан,
Биламан чекяпсан, чекяпсан улаб,
Кошки очиб қўйса деб деразани,
Камроқ чексачи, деб бўламан хуноб.
Хонангни тутундан поклаш дардида
Бедор ўтираман сендан нарида.

Ҳа, Саидахоним Саид Аҳмад билан кечган ҳаёти давомида бедор ва огоҳ яшади. Бедор ва огоҳ бўлиб Саид Аҳмадни нафақат ижодхонасини, балки кўнгил мулкини маънавий, руҳий, бадиий оламини поклашга ўзлигини фидо этди, илҳом фариштаси янглиғ ижод дардида тўлғанаётган Саид Аҳмадга нурли табассуми билан ё Ойбек, ё Ғафур Ғулом, ё Абдулла Қаҳҳорнинг гоҳида айтилган, гоҳида айтилмаган саломларини етказиб турар экан, бу чора Саид Аҳмадни янги ижодий ютуқларга рағбатлантиришини яхши билар эди.

Оила ва олам ташвишларини кафтида тутган, минг бир жон бўлиб атроф, борлиққа меҳр улашган, ақлу тафаккури билан маърифат, зиё таратган замона бонулари – ўзбек аёллари ибрат сарчашмаларидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тафаккур дурдоналари. Т: “Янги аср авлоди”. 2002.
2. З.Саидносирова. Ойбегим менинг. “Шарқ”. Т., 1994.

3. Ғафур Ғулом. Мукаммал асарлар тўплами: 12 томлик. Т. 12 Т.: Фан. 1990.
4. Олмос. Таъзим. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993. А

ОИЛА ВА ЖАМИЯТДА ОЛИМА АЁЛЛАРНИНГ ЎРНИ

Ханкелдиева Х.К.
АДТИ Госпитал педиатрия кафедраси доценти

Хотин-қизларнинг давлат ва жамият қурилишидаги ролини янада кучайтириш, уларнинг сиёсий ҳуқуқларини ошириш соҳасида қатор қонунлар қабул қилинди. Республика парламенти томонидан 2003 йил 29 августдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши аёлларнинг қонун чиқарувчи органлардаги иштирокини янада кенгайтирди. Хотин-қизларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги мақомини янада ошириш, иқтидорли ҳамда юқори малакали хотин-қизларни давлат бошқарувида ижтимоий-сиёсий жараёнларга фаол жалб этиш мақсадида Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, “Оила” илмий-амалий маркази, бир қатор жамоат фондлари, “Олима” аёллар уюшмаси, Республика репродуктив саломатлик маркази билан ҳамкорликда ўтган давр мобайнида юзлаб тарғибот тадбирлари ўтказилди. Шунингдек, Ўзбекистон “Адолат” СДП томонидан “Йилнинг энг фаол адолатчи аёли”, “Адолатли қайнона” республика кўрик-танловлари ҳамда ёшлар ва хотин-қизларнинг сиёсий-ҳуқуқий билимлари ва тиббий маданиятини оширишга қаратилган туркум семинар-тренинглар, онлайн видеоконференциялар, танловлар ташкил этилди.

Бугунги кунда Ўзбекистон жадал ривожланмоқда. Биз аждодларимизнинг донишмандлик анъаналарига амал қилиб, қатъий ислоҳотларни амалга оширмоқдамиз, мамлакатимизнинг янги қиёфасини шакллантириш йўлидан бормоқдамиз.

Буюк аждодларимиз Абу Наср Форобий, Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Абдулла Авлоний, Абдурауф Фитрат асарларида хотин-қизлар мавқеи масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан, Алишер Навоий аёлларни улуғлашга, уларнинг мавқеини мустаҳкамлашга бағишланган асарларида «Ер юзида ўзининг ақл-заковати, мард ва донолиги, гўзал ҳусни, андиша ва сабр-тоқати, меҳр ва садоқати билан дунёга донг таратган аёллар жуда кўп” деб алоҳида таъкидлайди. Кейинги йилларида мамлакатимизда амалга оширилаётган янги мазмундаги

ислоҳотларда хотин-қизларнинг ижтимоий мавқеини ривожлантириш механизмларига, аввало, халқаро аҳамиятга эга бўлган нормаларга устувор аҳамият берилаётганлиги алоҳида эътиборни тортади.

Мамлакатимиз хотин-қизларининг инновацион ғоялари, лойиҳа ва ишланмаларини жорий этишда ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, фан-таълим ва иқтисодиётнинг турли тармоқларида меҳнат қилаётган хотин-қизларнинг амалга ошираётган лойиҳалари самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси ва Ўзбекистон Ихтирочи аёллари маркази ташаббуси билан “Ўзбекистон аёлларининг 100 та энг яхши инновацион лойиҳаси” республика танлови анъанавий ўтказиб келинмокда. «Ўзбекистон аёлларининг 100 та энг яхши инновацион лойиҳаси» республика танловида мамлакатимиз иқтисодиёт тармоқларига ўз техник лойиҳалари, рационализаторлик таклифлари, инновацион ишланмаларини жорий этиш мақсадида кўплаб олима аёллар, тадқиқотчилар, иқтидорли талаба ва ўқувчи қизлар янги лойиҳалари билан иштирок этишди.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев инсон омили халқимиз тараққиётининг ҳозирги босқичи, мамлакатимиз тақдири ва келажаги учун нақадар катта аҳамиятга эга эканини назарда тутиб: “Барчамизга аёнки, Ўзбекистон бой қазилма ва табиий ресурсларга, қудратли иқтисодий ва инсоний салоҳиятга эга. Бироқ бизнинг энг катта бойлигимиз — бу халқимизнинг улкан интеллектуал ва маънавий салоҳиятидир” дея алоҳида таъкидлагани асло бежиз эмас.

Илм-фан билан шуғулланиш, илмий янгилик яратиш — бу игна билан қудуқ қазишга баробар. Мен ўзим шу соҳадан чиққаним учун бу ишнинг нақадар қийин ва мураккаб эканини яхши биламан. Шунинг учун ҳам оила ташвишлари ва фарзанд тарбиясини илмий тадқиқот билан бирга олиб бораётган, бу борада амалий ютуқ ва натижаларга эришаётган олима аёлларни шахсан мен чинакам матонат ва жасорат соҳибалари деб биламан ва юксак қадрлайман», — Қизларимизнинг замонавий билимлар ва касб-ҳунар эгаси бўлиб, жамиятда ҳамда ўз оиласида муносиб ўрин топиши учун бошлаган ишларимизни бундан кейин ҳам изчил давом эттирамиз. Бу борада, аввало, 2022-2026 йилларга мўлжалланган **Хотин-қизлар таълимини қўллаб-қувватлаш миллий дастури**ни қабул қиламиз. Ушбу ҳужжат доирасида пойтахтда хотин-қизлар учун алоҳида университет ва жойларда унинг техникумларини ташкил этамиз. Барча талаба қизларга таълим контрактларини тўлаш учун 7 йил муддатга фоизсиз кредит бериш тартиби жорий қилинади.

Ушбу ишларимизнинг мантиқий давоми сифатида илмий изланиш ва кашфиётлари билан юртимиз равнақига катта ҳисса қўшиб келаётган олима

аёлларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ишларини янги босқичга кўтарамиз.

Маълумки, бугунги кунда опа-сингилларимиз орасида ўнлаб академик ва профессорлар, фан докторлари ва фан номзодлари, юзлаб истеъдодли тадқиқотчилар бор. Илм-фан билан шуғулланиш, илмий янгилик яратиш – бу игна билан қудуқ қазишга баробар.

Мен ўзим шу соҳадан чиққаним учун бу ишнинг нақадар қийин ва мураккаб эканини яхши биламан. Шунинг учун ҳам оила ташвишлари ва фарзанд тарбиясини илмий тадқиқот билан бирга олиб бораётган, бу борада амалий ютуқ ва натижаларга эришаётган олима аёлларни шахсан мен чинакам матонат ва жасорат соҳибалари деб биламан ва юксак қадрлайман.

Зукко ва билимдон хотин-қизларнинг илм-фанга бўлган қизиқиш ва иштиёқини ошириш мақсадида биз бир қанча муҳим чора-тадбирлар белгиладик. Жумладан, келгуси ўқув йилидан бошлаб магистратурада ўқиётган барча қизларнинг контракт пулларини тўлиқ бюджетдан қоплаб бериш учун ҳар йили 200 миллиард сўм маблағ йўналтирилади; докторантура йўналишида хотин-қизлар учун ҳар йили камида 300 тадан мақсадли квота ажратилади.

Бу ишларни тизимли равишда ташкил қилиш ва мувофиқлаштириш мақсадида Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси ҳузурида “Олима аёллар жамияти” тузилади. Ушбу жамият мамлакатимизда ва хорижда илм-фан соҳасида юксак ютуқларга эришаётган олима аёлларимизни жипслаштириб, уларнинг ақл-заковат нурини ҳаётимизнинг ҳар бир жабҳасига кириб бориши учун ўзига хос парвоз майдонига айланади.

Заҳматкаш олималарнинг машаққатли ва шарафли меҳнатини муносиб рағбатлантириш, улар учун ҳар жиҳатдан қулай шароит яратиш мақсадида “Олима аёллар жамияти”га ҳар йили 50 миллиард сўм маблағ ажратилади-деди президент.

«Иложи борича, аёлларимизнинг дардини, ташвишларини севинч ёшига, ғалаба ёшига, муваффақият ёшига, натижа ёшига айлантиришга ҳаммамиз биргаликда ҳаракат қиламиз.

Битта қиз фарзандни ўқитсангиз — бутун оилани ўқитган бўласиз деб ота-боболаримиз бежиз айтишмаган», — деди Шавкат Мирзиёев. Бугунги кунда республикамизда 700 дан ортиқ фан докторлари, 5 мингдан ортиқ фан соҳасида изланиш олиб бораётган аёллар 14 мингдан ортиқ олий таълим юртларида дарс бераётган хотин-қизлар 4 млн. нафардан ортиқ таълим муассасаларида ўқияётган қизларимиз бор. Йилдан йилга уларнинг сони ошиб бораётгани қувонарли ҳол.

Президентимизнинг жорий йил 2 февралдаги “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони билан миллий ҳамда маънавий қадриятларимиз асосида ушбу соҳада йиллар давомида тўпланиб қолган, эътибордан четда қолиб келган муаммолар ечими юзасидан тегишли давлат органлари ҳамда жамоат ташкилотлари олдига энг муҳим ва долзарб вазифалар қўйилди. Мазкур Фармонга биноан, Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази оила институти соҳасида ягона давлат сиёсатини юритувчи тизим сифатида ташкил этилди. Марказнинг асосий вазифаси давлат ва жамоат ташкилотлари, парламент, сиёсий партиялар, оммавий ахборот воситалари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини Ўзбекистон оилаларини мустаҳкамлаш ғояси атрофида бирлаштириш, бу борадаги ишларни мувофиқлаштириб бориш, мамлакатда фақат соғлом оила — соғлом жамият устуни бўла олишини аҳоли онгига сингдириш, илмий-инновацион тадқиқотларни амалга ошириш орқали оила институтини мустаҳкамлаш этиб белгилангани мамлакатимизда бу борада мутлақо янги босқичдаги саъй-ҳаракатлар бошланганидан далолат беради.Ўз навбатида, умуминсоний ва миллий оилавий қадриятларни таҳлил қилиш асосида замонавий, намунали оила мезонларини белгилаш ҳамда “Оила жамият ва давлат ҳимоясида” конституциявий принципини кенг тарғиб этиш ва жамиятга сингдириш масалаларига комплекс ёндашиш фаолиятимизда устувор аҳамият касб этмоқда. Хусусан, оилани мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, оилаларда маънавий-ахлоқий муҳитни яхшилаш, жамиятда энг ибратли оилавий анъаналарни сақлаб қолиш ҳамда тарғибот қилиш масалалари бўйича ҳудудларда қатор фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқотлар олиб борилаётир. Мисол учун, замонавий муваффақиятли оила мезонлари қандай бўлиши керак, деган мавзуда республикамизнинг турли вилоятларида 800 дан ортиқ оилаларда ижтимоий сўровлар ўтказилиб, якуний натижалар бўйича замонавий оиланинг модели ишлаб чиқилди. Тадқиқот ўтказилган оилалар вакилларининг фикрларига кўра, оиладаги соғлом ва барқарор, осойишта психологик муҳит; юксак маънавий-ахлоқий тарбия; етарли даражадаги иқтисодий ва маиший шароитлар; оила аъзоларининг таълим йўналишида олий маълумотлилик даражаси; сиҳат-саломатликка алоҳида эътибор қаратиш замонавий намунали оиланинг асосий мезонлари қаторига киради. Олиб борилаётган сиёсат туфайли раҳбарлик лавозимларини эгаллаётган хотин-қизлар сафи кенгайиб бормоқда. Илм-фан соҳасида хотин-қизлар кўпчиликни ташкил этади ва улар ўз соҳаларида фидойилик билан меҳнат қилмоқда. Ҳозирги кунда 3665 нафар хотин-қизлар олий таълимдан

кейинги таълим тизимида илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланмоқда. Хусусан, уларнинг 1979 нафари таянч докторантурада, 149 нафари докторантурада, 1147 нафари фалсафа доктори мустақил изланувчиликда, 158 нафари фан доктори мустақил изланувчиликда, 158 нафари стажёр-тадқиқотчиликда илмий фаолият билан шуғулланмоқда.

Инновацион ривожланиш вазирлиги томонидан илмий лойиҳаларни бажариш ва янги ишланмаларни яратишда олима аёлларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга алоҳида аҳамият қаратилмоқда, жумладан, илмий фаолиятга оид давлат дастурлари доирасида эълон қилинадиган амалий ҳамда инновацион лойиҳалар танлови доирасида хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш борасида ташаббускор “Олима аёллар” танловлари эълон қилинган. 2023-йилнинг 2 ва 3 март кунлари Тошкент шаҳридаги Ўзбекистон Миллий тадқиқот университети томонидан ЮНЕСКОнинг Алмати шаҳридаги ваколатхонаси, Ривожланаётган мамлакатлар учун илм-фан соҳасида аёллар ташкилоти (OWСД), Ўзбекистон Республикасининг ЮНЕСКО ишлари бўйича Миллий комиссияси ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилотининг (ФАО) Ўзбекистон Республикасидаги Ваколатхонаси билан ҳамкорлида “Аёлларнинг фандаги ўрни мавзусида мулоқот” халқаро анжумани ташкил этилади.

Анжуманнинг асосий мақсади -фан, технология ва инновацияларда гендер тенглигига қандай эришиш мумкинлиги бўйича тажриба алмашиш ва барқарор ривожланиш 5.5-мақсадига эришилган ютуқларга сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда қарорлар қабул қилишга ҳисса қўшишдир.

Анжуман Халқаро хотин-қизлар кунига бағишлаб ўтказилмоқда. Ушбу анжуманда аёллар ва қизларнинг илм-фандан тўлиқ ва тенг фойдаланиши ва иштирок этишига эришиш, шунингдек, гендер тенглиги ва аёллар ва қизларнинг ҳуқуқларини кенгайтириш муҳокама этилди.

Оилаларни мустаҳкамлаш, фарзанд тарбиясида ота-онанинг масъулиятини ошириш ҳам бугунги кундаги долзарб масалалардан.

Президентимиз бу борада обрў-эътиборли, билимли хотин-қизлардан иборат “Оқила аёллар” ҳаракатини ташкил қилиш таклифини билдирди.

– Бу ҳаракат “маҳалланинг виждони”га айланиши керак. Чунки маърифатли жамиятни маърифатли оналарсиз қуриб бўлмайди, – дея таъкидлади Шавкат Мирзиёев.

Ўзбекистонда ташаббускор, уддабурон, масъулиятли ва юртимизда ҳаётга татбиқ этилаётган кенг кўламли ислоҳотларда фаол иштирок этаётган хотин-қизлар салмоғи йилдан-йилга ортиб бормоқда. Бу ҳаракатнинг илдизи узоқ йилларга бориб тақалади. Сўнгги 60-70 йил мобайнида Ўзбекистонда

илм-фан соҳасида ўзига хос бурилиш ясаган, илмий-тадқиқот ишлари билан халқаро миқёсда эътироф этилган кўплаб республикамиз аёллари фан чўққиларини забт этганликларига тарих гувоҳлик беради. Масалан, 1945 йилда фан номзоди, 1950 йилда фан доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ҳимоя қилган, юридик фанлари доктори, Ўзбекистон Фанлар академияси академиги Хадича Сулаймонова ўзбек халқининг етакчи олима-аёллардандир.

Илм-маърифат, хусусан, олий таълим, айниқса, қизлар орасидан етук мутахассис-кадрлар тайёрлаш масаласи Президентимиз томонидан бирламчи масала сифатида қўйилди

Ўйлаймизки, салмоқли ўрин тутган хотин-қизлар масаласи жамиятимиз тараққиётида бундан кейин ҳам устувор аҳамият касб этади. Мамлакатимизда ҳукм сураётган тинчлик, осойишталик, жамиятимизда қарор топган сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий барқарорлик, оиласи ва яқинларининг хотиржам ҳаёт кечираётгани, танланган соҳасида меҳнат қилиши, ўзи ва фарзандлари эришаётган муваффақиятлар - хотин-қизларнинг аксарияти учун фаровон ва барқарор келажакка ишонч бағишлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш. Нияти улуғ халқнинг – иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-том. –Тошкент: “Ўзбекистон”, 2019 йил.
2. «Марказий осиё давлатлари олима аёлларининг илм-фан соҳасига қўшган ҳиссаси» халкаро илмий амалий анжуман Тошкент 2020 йил 20 март материаллари.
3. Ўзбекистонда инновацион фаолиятни ривожлантириш концепцияси асослари // “Бизнес– эксперт” 29.12.2017
4. Ўзбекистонни инновацион ривожлантириш стратегияси тасдиқланди. // mininnovation.uz/uz.
4. Янги Ўзбекистон газетаси// 2020 йил, 25-январь. № 1

ХАЛҚОНА ПАФОСНИНГ ЭСТЕТИК МОҲИЯТИ
(Шухрат драмалари мисолида)

Соатова Нодира Исомитдиновна
ЖДПУ профессори в.б., ф.ф.доктори (DSc)

Шуҳратнинг халқчил драматик асарларида халқона пафосга хос жиҳатларини аниқлаш, уларни таҳлил қилишда миллий қадриятлар, анъаналар ва бадиийлик тамойиллари каби бир қатор масалалар ҳанузгача ўрганилмаган. “Китобхон ижодкордан ҳар доим мураккаб, оригинал образли фикрлардан иборат янгича “ҳаёт дарслиги” яратиб беришни кутади”(Т.Расулов). Биз ана шу объектив қонуният мезонларини назарда

тутган ҳолда, қуйида Шуҳрат драмаларида халқона пафоснинг эстетик моҳияти масаласига муносабатимизни билдиришни лозим топдик.

Муайян асар пафоси ўз бағрида яширинган ғояни манзилга элтувчи эҳтирос эканлигини И.Султон "Адабиёт назарияси" китобининг "Ёзувчи ижодининг пафоси ва бадиий асар" бўлимида тадқиқ этган. Ҳар бир ижодкор халқ дардини ўз яратиқларида баён қилар экан, унда ҳиссий жўшқинлик бўлиши табиий, шу баробаринда "...санъат асарининг мағзи, жавҳари эстетик моҳиятга эга бўлган ҳис-туйғулардан иборат бўлсагина, ўзига хос пафосни ифода этади"(М.Олимов). Биз ўрганган Шуҳратнинг *"Беш кунлик куёв"* (1969), *"Қўша қаринглар"* (1971), *"Она қизим"* (1972-1973), *"Дўстимнинг ўғли"* (1981-1982) каби пьеса ва комедиялари шундай яратиқлар сирасига киради.

Драматик асарлар саҳна учун ёзилганлиги сабабли қаҳрамонлар нутқи, драмада олға сурилган ғоя халқона пафос билан йўғрилган бўлса, томошабинлар қалбига тезроқ етиб боради. Шу маънода ғоя ва пафос бир дарахтнинг икки шохидир. Асар ғояси негизи пафос билан боғлиқ бўлади. Пафос асар қаҳрамонининг воқеалар силсиласидаги ўрнини, унинг юрагидан отилиб чиқаётган жўшқин фикр ва қарашларга кўтаринкилик бағишлайди, бош қаҳрамон олиб борган курашнинг адолатли кураш эканлигига томошабинни ишонтиради ёки ишонтиришга мажбур этади.

Модомики, инсон бадиий асарнинг асосий объекти экан, қаҳрамоннинг бошидан кечирганлари, тўғрироғи, бошидан кечираётганлари, руҳий ҳолатлари, бошига тушган бало тошларига чидолмай, "оҳ" уриб йиғлаши ёки бошига қўнган бахт қушидан шодлигу қувонч фавворасида чўмилиши табиий ҳолдир. Инсон бахт оғушидаги севинч-у қувончларини ҳам, мусибат гирдобидаги фиғону дардларини ҳам ичига сиғдира олмайди. У кимгадир ёрилиши, қувончу аламларини энг яқин кишиси билан "баҳам кўриши" лозим: "..икки турли ўзгаруб турар, баъзи вақтда фалак бир одамни қайғуга солар, ул ўзи тушуниб, ўйлаб туруб, оҳ тортуб йиғлар. Бу ҳасратларни ўз ичига сиғдиролмас. Бировга айтса, "Вой бечора" деюрмукин, деб қайғусини бировга айтмакка тилар"(Чўлпон)экан, шу мураккаб масалада театр драматургга ёрдамга келади. Томошабин илк саҳнаданоқ асар қаҳрамонларининг қайси бири ижобий, қайси бири салбий эканини фарқлаб олиб, ижобий қаҳрамоннинг бошига тушган кулфатдан изтироб чекаётган қаҳрамон ва унинг ролини ижро этаётган артист билан баравар изтироб чекади. Ва аксинча.

Хуллас, театр, драматург ва актёр томошабинни кўринмас иплар билан ушлаб олиб, унинг қалб торларини, керак бўлса, кўтаринки, керак бўлса, тушкун куйини ижро этишга созлаб боради. Аммо ҳар икки ҳолда ҳам

спектакль (драма)нинг финали томошабиннинг театр залидан яхши кайфиятда чиқиб кетишини кафолатлайди. Шуҳрат театрнинг томошабинни гипнозловчи шу хусусиятини яхши билади ва саҳна асрларини ёзганида шу феноменни назарда тутади.

“Пьеса қаҳрамонларини атайлаб ақлли қилиб кўрсатиш ярамайди. Уларни шундай шароитга тушириб қўйиш керакки, бунда улар ўз-ўзларидан ақл ишлатишга мажбур бўлсинлар”(Дидро). Жавлон – *“Қўша қаринглар”* комедияси қаҳрамони худди шундай қаҳрамонлар сирасига киради. Комедия икки пардали, тўққиз кўринишли. Комедияда Жавлон хотини Тасаддиқхоннинг ортидан ишга бориб, касалхонада ўлим билан олишаётган бир ёш йигит-беморнинг бошига қўлини қўйиб ўтирган ҳолатини кўриб, ич-этини ейиши, жуфти ҳалоли – аёлига шубҳа билан қараши, бунинг натижасида тинч ҳаётининг ичидан зил кетиши аччиқ кулгили ҳолатда тасвирланади:

Сменадан чарчаб, уйга келиб жигарбанди – фарзандини боғчага қўйиб келган аёлига:

Жавлон. Болангизни яслисига қўйиб келдингизми?

Тасаддиқхон (кулиб). Нега битта меники бўлади, сизники ҳам. Боламизни денг.

Жавлон. Йўқ, ярми сизники экани-ку, аник. Иккинчи ярмига шубҳам бор, деган, яъни ўз боласини ҳам тан олмай, ишончсиз, заҳархандалик билан айтган сўзлари унинг маънавияти нақадар паст эканлигини кўрсатади. Жавлон кўрган нарсаси хиёнат эмас, балки касб юзасидан қиладиган иши, оғир беморга беғараз кўрсатаётган ёрдами эканлигини қанча тушунтирмасин, эшитишни хоҳламайди, зулм қилишдан, ҳақоратлашдан тийилмайди. Ўз фарзандини “лайча” дея, хотинини сан “лайчанг билан кимга кераксан”, деб ерга уради. Тасаддиқхоннинг эрига айтган “Олангиз ичингизда экан. Сизнинг илон пўст ташлайдиган бунақа нордон сўзларингиз бор экан, шунинг учун олдинги хотинингиз бечора миқ этмасдан чиқиб кета қолган экан” деган сўзларидан Жавлоннинг биринчи аёли билан ажрашгани асарда аён бўлади.

Маълумки, саҳна учун ёзилган асарларда қаҳрамон қиёфаси, характери наср ёки назмдек муаллиф ҳикояси, характеристикаси, портрет тасвири орқали очилмай, балки қаҳрамоннинг бошқалар билан муносабати, ўз нутқи ҳамда бошқа персонажларнинг у ҳақдаги сўзлари, фикрлари орқали очила боради. Тасаддиқхон билан Жавлоннинг диалогидан, эрининг калтабин, қалби нопок характери тўлиқ намоён бўлади. Комедияда келтирилган мана бу матн фикримизнинг тасдиғини кўрсатади:

Тасаддиқхон (жаҳл билан). Бузуқ эркак-чи?

Жавлон (истеҳзо билан). Эркакка ҳеч нарса эмас, жуда ошиб кетса, "хотинбоз" дейишади. Бу унчалик айб эмас. Эркакнинг фариштаси улуғ" деган сўзлари Абдулла Қодирийнинг "Ўткан кунлар" романидаги Ҳомиднинг *"Хотинга мувофиқ бўлиш ва бўлмасликнинг унча кераги йўқ... хотинларга "эр" деган исмнинг ўзи кифоя... мувофиқ келмас экан, мувофиқини олиб, хотинни икки қил! Буниси ҳам келишмаса, учинчисини ол..(А.Қодирий), –* деган сўзларини ёдга солади. Комедияда Жавлоннинг ўзига ўхшаган маънавияти паст, ўз ҳаётини изга сололмаган, уч боласи, жуфти ҳалолини кўчага ҳайдаган, иккинчи аёлини "ичишни камайтиринг" деган сўзлари учун қўйиб юборган, доимо кайфи баланд бўлиб юрадиган Тайлоқхўжанинг хотини Тасаддиқхон ҳақидаги иғво сўзларига учиб, аёлини уйдан ҳайдаб юборади.

Тасаддиқхон қайнонаси қишлоқда тургани учун у ерга бормай дугонаси Севараникига боради. Севаранинг сўзлари билан айтганда, *"учган қушнинг қўнадиган ерини биладиган"* қайнотаси Собитҳафсала Тасаддиқхонга ёрдам бериш таклифини беради. Воқеалар ривожида Собитҳафсала ҳийласи билан Жавлоннинг кўзлари мошдек очиб қўйилиши ишонарли комик тарзда тасвирланади. Шу ўринда айтиш лозимки, комедияда бош қаҳрамон билан бирга иккинчи даражали қаҳрамон Собитҳафсала образи "..воқеанинг бориши ва тараққиёт механизмида зарур бўлмаган битта ҳам шахс бўлмаслиги керак"(В.Белинский), деган қарашнинг тўғрилигини кўрсатиб берган. Воқеалар тафсилотини ипидан игнасигача ўрганган Собитҳафсала ишга киришади, унинг режасича Жавлоннинг кўзларини очиш учун Тасаддиқхоннинг турмушга чиқиш саҳнасини уюштириш керак. Пухта режа. Келини Севаранинг эрини, уйланмаган йигит алфозида, гўёки Тасаддиқхонни ёқтириб қолиб уйланмоқчи бўлган қилиб кўрсатиш керак. Комедияда бу жараён Шуҳрат томонидан маромига етказиб тасвирланади. Собитҳафсалани Жавлоннинг олдига келиб, гўёки танимаган ҳолда ўзини сипо тутиб, келин қилиш мақсадида Тасаддиқхонни суриштириши Жавлонни шошириб қўяди. Зеро, "..кулгили ҳолатлар кўпчилик ҳолларда шакл билан мазмун, интилиш ва натижа, даъво билан ҳақиқат, улуғворлик билан реал пуч моҳият ўртасидаги аниқ ёки яширин номувофиқликда, зиддиятда кўринади" (А.Абдуғафуров). Аёлим деб айтолмаган Жавлон, Собитҳафсаладан ўғли ҳақида суриштирар экан, уйланмаганини билгач, битта боласи бор жувонга нима сабабдан уйланади, деган саволига *"подшонинг ишқи қурбақага тушган экан"* деган жавобни эшитгач, ўзи ҳам бақадек қотиб қолади. Бировдан қолган хотину, бировнинг боласини боласи қилиш нарёқда турсин, ўз жуфти ҳалолидан ноўрин сабаб билан юз ўгирган Жавлонни (рашкига сабаб бўлган оғир бемор йигит эртасига вафот этган эди) Собитҳафсаланинг айтган

гаплари ўйлантириб қўяди. Бизнингча, ижодкор бу сўзларни Собитҳафсала тилидан айтган бўлса-да, бу қарашда адибнинг дунёқараши ўз аксини топган:

Жавлон. Барибир бировдан қолган хотину бировнинг боласи-да.

Собитҳафсала. Йўқ, бой бўлгур, қишнинг кунидай жуда қисқа ўйлаяпсиз. Бу зўр иш. Биринчидан. Дунёда бир тирик етим камаяди, иккинчидан, бир беванинг кўз ёши тинади. Қиз олиб кўнгилсиз бўлганлар, ажралишиб кетганлар озми? Гап қиз-жувонликда эмас, инсофда, диёнатда. Қиздур, жувондур аёл зотида ҳаё, иффат, номус бўлиши шарт.

Мана шу ўринда адибнинг хотин-қизларга қарашлари, иймон-эътиқодли аёлларга бўлган хайрихоҳлиги кўринади. Собитҳафсаланинг Тасаддиқхонга уйланмоқчи бўлган ўғли инженер эканлигини билган Тойлоқхўжа Жавлонга: *Бир машина ғишт фалон пул!. Обрезной тахта-чи? Бир машинасини оширса борми. Битта мактабнинг завхози мен шунча ишни қилиб юрибман-ку,* – деган сўзларидан жамиятда ўша пайтда урчиб келаётган порахўрлик, давлат мулкига ҳиёнат қилишлик каби иллатларни моҳирлик билан Собитҳафсала нутқида бериб кетилиши драманинг аҳамиятини оширган.

Комедияда Тасаддиқхон ички бўқоқини даволатиш учун касалхонага ётишлигини айтиб, боласини қараб туриш учун Жавлонга бериб кетиши асар драматизмини кучайтирган. Драматург асар қаҳрамонига боласини қаратиш баҳонасида, ҳам ишлаб, ҳам рўзғор қилиб, бола боқаётган аёлнинг зиммасида бўлган оғир рўзғор ишларини кўрсатиб берар экан, эркакларни шунча залворли юкни нозик елкасига кўтарган аёлга илиқ муносабатда бўлишликни кўрсатиб беради. Йиллар давомида аёли қилаётган ишни бир кун эплай олмайди, ёрдамга қўшни жувонни чақиради, ундан ҳам “онасини ҳайдаб нима қиласиз. Бола боқишнинг ўзи бўладими?”, ундан кейин йиғидан кўндира олмаган боласини касал бўлиб қолди деб ўйлаб чақирган тез ёрдам ходимига аёли кетиб қолганини айтганда, унинг *“Кетказиб юборгандирсиз. Кўзингиз бежо!”* деган сўзлари жон-жонидан ўтиб кетади.

Диалогсиз драматик асарни тасаввур қилиш мумкин эмас. Зеро, “Пьесада иштирок этувчи шахслар фақат ана шу шахсларнинг нутқлари воситасида, яъни тасвир тили билан эмас, соф жонли тил воситасида яратилади”(Горький). Худди шундай диалоглардан бири эшик қоқиб келган Собитҳафсала билан Жавлон ўртасидаги суҳбатдир. Жавлон эшикдан кириб келган Собитҳафсалани кўриб ҳафсаласи пир бўлади. Келин бўлмиш касал бўлиб ётиб қолганини айтганда, ичдан зил кетиб:

“Жавлон. Бойвачча куёв болага айтинг-да машинасида айланириб юрганда, ойнасини бекитиб қўйсин, шамол бўқоққа ёқмайди.

Собитҳафсала. Сиз шунақа қилармидингиз? Ўша учрашганимизда огоҳлантирмаган экансиз-да, бой бўлгур. Энди ҳисобга оламиз, ўғлимга айтаман ҳисобга олади.

Жавлон. Иложи бўлса паранжи ёпинтирсин, шамол тугул, бегона эркакнинг кўзи тушмайди.

Собитҳафсала. "Бегона эркакнинг кўзи", бу ҳар кимнинг виждонига боғлиқ. Кўчада очиқ юрган ҳар бир аёл ғар-у, ҳар эркак ҳаром ният эмас. Ҳаром иш қиладиганлар паранжи-чачвон довруғли пайтда ҳам бўлган, бой бўлгур. Эркакка ҳам олам паранжидагидек қоронғу. Собитҳафсала сўзларидан Жавлоннинг дунёқараши торлигини, китоб ўқимаганлигини, жумладан Абдулла Қаҳҳорнинг *"Майиз емаган хотин"* ёки дунё адабиётининг дурдона намунаси бўлган *"Минг бир кеча"*ни ўқимагани кундек равшан бўлади, ўқиганда у дунёга ҳозиргидек эмас, Собитҳафсала кўзларидек назар ташлаган, равшан фикрлаган бўлар эди.

Драмада Собитҳафсалани Жавлонга берган маслаҳати аёлига ўз эҳтиёжини қондирадиган тегишли бир буюмдек қарайдиган, аёлининг ҳис-туйғулари билан қизиқишни билмайдиган эркакларга қаратилгандек янграйди: *Ҳеч қандай қулфу занжирнинг кераги йўқ, бой бўлгур. Сиз шундай яшангки, сиз айтгандек ширин сўзни бошқа ҳеч кимдан кўрмасин. Хотин тутиш ҳам бир санъат. Булбулнинг ҳам эркаги сайрайди, бой бўлгур! Гўзал гўзал эмас, севилган гўзал! Ахир асалари ҳам сўлиган гулдан бол эммайди.*

Собитҳафсалага болани бериб жўнатиб, минг бир ёмон хаёллар оғушида ўтирган Жавлон эшикдан кириб келган Тасаддиқхонга заҳрини сочади, уни беномусдан олиб беномусга солади, ҳатто ҳамтовоғи Тойлоқхўжанинг туҳмат гапларига асосланиб, эрга тегадиганинг ўшами, ё янгисими, дея сўрашдан тоймайди. Эри Тасаддиқхонни Тойлоқхўжа билан юзлаштириш учун учраштирганда эса Тойлоқхўжа талмовсираб, жуфтакни ростлаб қолади.

Драмада Жавлоннинг онаси қишлоқдан ташриф буюриши, аёлсиз уйнинг файзи бўлмагандек, ҳаммаёқ ивирсиб ётганини кўрган онаси Ўғилбиби Жавлонни қилган хатоси учун қаттиқ койиши, унга жавобан уни эрга тегаётганини айтганда онаси ўғлига ишонмай, келини Тасаддиқхонга бориб берган дашноми драмада алоҳида аҳамият касб этади. Чунки қайнона танбеҳида оила қурадиган ҳар қизга ибрат бўладиган сабоқнинг берилиши асарнинг таъсирчанлигини оширган:

Бир уйнинг тўрт бурчаги бор. Икки бурчагидан бол, икки бурчагидан қон томади. Болидан лаззат кўрган, қонига ҳам чидайди. Ёки бир хил хотинларга ўхшаб эрингизга устунлик қилгингиз келиб қолдими! Қўйинг-э, сизга ярашмайди. Ўз қадрини билмаган хотин шунақа қилади.

Севар. Вой, холажон, Тасаддиқхон опам унақа хотинлардан эмаслар. Эрларини орқасидан ҳам сизлаб гапирадилар.

Ўғилбиби. Гапиргани шуми! У, унда зор, бу бунда зор. Минг қилганда ҳам эр-авра, хотин-астар. Авра астардан ортиқ турмайди.

Севар. Вой, холажон-эй, бирам қизиқ гапларни топиб гапирасизки..бизлар астарми?

Ўғилбиби. Ҳа, астар! Аврани авра қиладиган астар. Яхши бўлсангиз ипак астар, ёмон бўлсангиз бўз астар.

Севар. Руслар "хотин – бўйин" дейишади. Сизники уларникидан ҳам ўтиб кетди, холажон.

Ўғилбиби. Ҳа келинг, ўшалар айтгандек бўйин бўла қолинглар. Лекин эсинглардан чиқмасинки, бўйин қанча узун бўлмасин, бари бир бошдан қуйида туради.

Драма икки ёшнинг қайта топишиши билан тугайди, бунга ақли расо катталар: Собитҳафсала ва Ўғилбибининг ҳиссалари катта бўлади. Айниқса, асар охирида Собитҳафсала тилидан айтилган *"қайнанали келин қарқара келин, қайнанасиз келин масхара келин"* деган сўзлари комедияда ўзбекона миллийликни кўрсатган.

"Кулгили нарсанинг асосида ғоя билан шакл ёки шакл билан ғоя ўртасидаги номувофиқлик, зиддият ётиш" (В.Белинский)лигини ёзувчининг "Беш кунлик куёв" комедиясида кўриш мумкин. Комедия икки парда, олти кўринишдан иборат. Асар ғоят таъсирчан, шу билан бирга ҳаётда учрайдиган инсонларнинг нафс йўлида ташлаган нотўғри қадамлари натижасини кўрсатган. Асарни ўқир эканмиз, ижодкорнинг бадиий маҳорати "..чиройли ифодалар, антиқа воқеалар, кулгили ё қайғули ҳолатлар топиш эмас, халққа айтадиган зарур сўзи китобхон қалбига олиб кирадиган образлар яратиш"(У. Ўлжабоев), бўлганлигини Азларбек, Кишвархон, Мирзабаҳром тимсолида исботини кўрамиз.

"Комедия – одамларни масхаралаб эмас, кулги билан тузатишга ҳаракат қилади"(Г.Лессинг). *"Беш кунлик куёв"* асарида якка-ю ягона, ўқишни тамомлайдиган қизи Ўлмасхон учун отаси Азларбек ва онаси Кишвархоннинг бир "Волга"нинг пулига етадиган марварид сотиб олиб келишидан бошланади. Қизининг орзу ҳавасини кўришни орзу қилиб юрган ота-онанинг бошида катта муаммо бор, у ҳам бўлса, қизи Ўлмасхонни ўқиш тугаши билан институт шартнома асосида қишлоққа ишлашга юбориши. Бунинг ечимини топа олмаган Азларбек билан Кишвархон орасида бетўхтов тортишувлар бўла бошлайди. Онаизор қандай бўлмасин қизининг шаҳарда қолишини азбаройи худо қаттиқ истагани учун эрини пора бериб бўлса-да олиб қолишга кўндиришга ҳаракат қилади. Пулга келганда зиқналик

қиладиган ота эса осонроқ йўлини топишни хоҳлайди. Шундай йўл бор, фақат битта. У ҳам бўлса Ўлмасхонни турмушга бериш ва загс қоғозини институтга топшириб, олиб қолиш. Лекин онаизор қизининг ўз сўзлари билан айтганда: *...қизимни кафтида, сиз билан мени кифтда тутадиган куёв керак: олий маълумотли, тег-тахтли, ҳусн-жамолли, юрса кўча тўлиб, ўтирса ўрнини сотиб оладиган ақли баркамол йигит бўлсин. Шу андозамга тушмайдиганининг югани эгарининг қошига ташлоғлиқ, туёғини шиқиллатаверсин.*

Лекин табиийки, ҳали уларнинг стандарт талабларига жавоб берадиган йигитда совчи эшик қоқиб келгани йўқ, келганлари эса Кишвархон қўйган талабга жавоб бермайди. Мана шундай вазиятда Азларбекнинг ошнаси унга вақтинчалик, яширинча загсдан ўтиб турадиган куёв топишни маслаҳат беради. Пул кўзини кўр қилган, охирини қисқа ўйлаган Азларбекка бу фикр маъқул тушиб, дарров кўз ўнгида қишлоқдан иш, бахт излаб келган Мирзабаҳром ўтади. Азларбек билан Кишвархон гапини бир жойга қўяр экан, буни ҳеч кимга билдирмай, овоза қилмай амалга ошириш ҳақидаги ўрталарида бўлиб ўтган диалоглари асарда драматизмни кучайтириш, воқеаларни ривожлантириш, конфликтни юзага чиқариш каби бадиий вазифаларни бажаришга асос бўлган:

Азларбек. Бўлмайди. Ўзинг тилингни тийсанг, овоза бўлмайди.

Кишвархон. Ҳо..менинг тилим шунақа узун эканми! Кимнинг остонасида чўзилиб ётганини кўрдингиз?. Кишвархоннинг бу гапига Азларбек кула-кула хотини кўнглини оғритмаслик мақсадида аслида ҳаммани тили узунлиги учун, жазо сифатида тошдан қаттиқ тишлар деворидан сақланишини айтар экан, ҳинд елимидан суртиш керак, дейди.

Азларбек томонидан Ҳинд елими ҳақидаги ҳикоятнинг драмада айтилиши, драматургнинг қолиплаш санъатидан ўринли фойдаланганлигини кўрсатади.

Азларбек. Бир одам Ҳиндистондан елим олиб келибди. У билан ёпиштирилган нарсани на иссиқда, на совуқда кўчириб бўлар экан. Жуда қаттиқ ушларкан. Буни бир ўртоғи эшитиб қолибди. Зиғирдай сўраб келибди. Елимдор: Хўш, ўртоқ нимага бунча зарур бўлиб қолди?, дебди.

Ўртоғи: Сабабини сўрама, беравер, жуда зарур, дебди.

Елимдор: Айтсанг бераман!, деб оёғини тираб туриб олибди.

Эй, дўстим, -дебди ўртоғи, -хотинимнинг тилидан ўлар бўлсам ўлдим, тушимга ҳам гапириб киради. Шунинг тилини танглайига ёпиштириб қўймоқчиман. Ундай бўлса, -дебди елимдор, -ўзимдан ортмас экан. Бекорга овора бўлиб келибсан деганлигини воқеалар ривожида исботини кўрамиз. Азларбекнинг таклифини эшитган Мирзабаҳром ўзини сипо, камтарин тутиб

"ҳаммаси енг ичига бўлади" деган таклифига гўёки кўниб, загсдан ўтишга рози бўлади. Бу гапни эшитиб, фиғони фалакка кўтарилган Ўлмасхонни, отаси Азларбекнинг "*Йўқ, десанг ана эшик очиқ, жўна! Менга сендек қизнинг боридан йўғи"*, онаси Кишвархонни эса ҳушидан кетиб қолгани сабабли, Ўлмасхонни ноилож розилик беришга мажбур бўлганлигини кўриш мумкин.

Драманинг кульминацион нуқтаси улар загсдан ўтгандан кейин юқори даражага кўтарилади. "Персонажларнинг диалогик нутқ тузилмаси драмаларнинг асосий матн шакллари" (И.Зайцева) эканлигини, Ўлмасхон араб мамлакатида бир йил ўқиб қайтган севган йигити Одил билан истироҳат боғида ўтирганда Мирзабаҳром келиб, улар ўртасида бўлиб ўтган диалог даллилайди.:

Мирзабаҳром. Бу бизнинг хотинни қучоқлаб ўтиришингиз қандоқ бўлди?

Одил (ҳайрон). Тушунмадим.

Мирзабаҳром. Тушунмайдиган ери йўқ, Одилжон, законний хотиним. Мана, паспортимни кўришингиз мумкин! Загсга ишонасизми?.

Бўлган воқеалар тафсилотини эшитган Одил Мирзабаҳромни қанчалик инсофга чақирмасин, бу шунчаки, Ўлмасхоннинг қишлоққа ишга кетиши учун ота-онаси чиқарган хийла қарор эканлигини айтса-да "беш кунлик" куёв ролини ўйнашга рози бўлган Мирзабаҳром баттар юқоридан келар, уларни эшитмас эди.

Одил. Қани, Мирзабаҳром, масхарабозликни қўйинг. Боринг йўлингизга!

Мирзабаҳром. Мен ўз законий хотинимни бегона эркак билан хилватда қолдириб кетадиган эрлардан эмасман. Бошимда дўппим бор. Қани олдимга тушинг!

Ўлмасхон. Бу қандай бемаънилик, энди нима қилдим? Одилжон ака, ҳайдасангиз-чи, бу сурбетни!

Одил. Мирзабаҳром, келинг, бизни тинч қўйинг. Кетинг!

Мирзабаҳром. Хотиним шу ерда туриб мен қаёққа кетаман?.

Матндан кўриниб турибдики, драма қурилишида диалоглар қаҳрамонлар орасидаги конфликтни белгилашда, драматизмни кучайтиришга хизмат қилган. Кўринадики, комиклик ва фожиавийлик асар пафоси билан боғлиқ бўлиб, уни англаш муҳимдир. Ўлмасхон бошига тушган фожиани драматург комиклик билан юқори пафосда бера олган. Асарда Одил билан Мирзабаҳром ўртасидаги тортишув катта жанжалга айланиб, унга милиционер қўшилади. Уйига йиғлаб келган Ўлмасхондан Мирзабаҳромни унга тегажоқлик қилаётганини билган онаси:

Кишвархон. Вой, ёввош мушук бўлмай ўлгур, ичидан пишган экан-ку. Вой суюқ лойга ўхшаб бетга сачрамай умринг қисқа бўлгур, қайси юзи билан шу гапларни айтдийкин?

Азларбек (ўкиниб). Чой бўлиб тўрга чиққан сув, бир маҳал ариқда оққанини унутмаса?! Вой лаънати-ей! Шу ростмикан?!

Кишвархон. Вой, дадаси, Ўлмасхон ёлғон гапирадими?! Игнанинг тўмтоқ томони қўлга кирмайди, деб сизга ким айтди?

Азларбек. "Илон ёмон кўрган гиёҳ унинг ини оғзида ўсади" дегандек, бу хумпарнинг ўз уйимдан чиқишини қара.

Кишвархон. Унингиз ўлгур, бозор кўрган эчки, ҳар бало қўлидан келади. Тезроқ даф қилинг.

Азларбек. Анави иш бор-да, бўлмаса, исни бисга қўймай думини тугатардим-а!

Кишвархон. Ҳа айтганча.

Азларбек. Майли, сен подадан олдин чанг чиқармай, дамингни ичингга ютиб тур. У билан ўзим гаплашаман.

Кишвархон (ўзича). Ёт товуқ катак бузади, бўлмаса гўрга эди!

Азларбек. Тавба!

Кишвархон. Тавба, деманг. Ёмоннинг шох-бутоғи бўлмайди. Унингизнинг бир қайнови ичида.

Азларбек. Доим кулиб юрадиган-аҳмоқ, писиб-юрадиган фирибгар, деб донолар бекор айтмаган.

Драмадаги Азларбек билан Мирзабаҳром ўртасидаги комик ҳолат, комик зиддиятлар драматург томонидан маромига етказиб тасвирланган. Азларбек уни инсофга чақирган сайин, юқоридан келар "Ишхонангизга бораман, прокурорга бораман" деб пишқирар, қўшнилар эшитмасин деган сайин, баландроқ гапирар, "Сизнинг пул билан ўйнашингизни билмайманми? Бу хонадоннинг миридан-сиригача менга маълум"лигини биласиз ўзингизга ёмон бўлади, яхшиликча шартимга кўнинг, ё қизингизни чинакамига менга берасиз, ёки бўйнидаги марварид, дейди. Ноилож қолган Азларбек ва Кишвархон Мирзабаҳром сўраган марваридни беришга мажбур бўлади. Марваридни олгач, Мирзабаҳром уларга уйнинг домовойига кирганлигини айтиб, расман шу ерда туришини эълон қилади. Ўлганнинг устига тепган қилиб Ўлмасхон ота-онасига хат ёзиб қолдириб, бу безбет куёвдан қочиб институт тақсимланган ерга ишга кетганлигини билдиради. Драма сўнгида Азларбек ва Кишвархон Мирзабаҳромдан қизини *"Бир ками куёвимдан тезак ҳиди келиши қолувдими"* бермаган Одилжон билан кетганини эшитиб, икки ўтни орасида қолса, Мирзабаҳром эса бир "Волга" машинага етарлик пул эгаси бўлиб қолганидан мамнунлиги билан якунланганлиги "Эпопеяда воқеа, драмада одам ҳукмрон"(В.Белинский) эканлигини кўрсатади.

Драматургнинг *“Она қизим”* драмаси уч парда, етти кўринишли мусиқали саҳна асаридир. Драма Ҳасанни Чаросга ошиқу беқарор бўлганлигидан муҳаббатини қўшиқ қилиб куйлашидан, унинг ишқида ёнишини кўрган чинни заводда бирга ишлайдиган кутубхоначи Асад билан ўртасидаги диалогдан Ҳасан аммаси билан бирга тушган қизга ошиқлиги, уни турмуш қурган қурмаганини ҳам билмасдан ошиқ бўлгани, бу расм хотини билан ажрашган куни эртасига аммаси ёзган хат билан бирга келгани маълум бўлади. Қизни аммаси боқиб катта қилганлиги, буни ҳатто Чароснинг ўзи ҳам билмаслигини, шу боис аммасининг жони унинг қўлида эканлигини *“Хаёлга чўмиб, подшо бўлмаган ким бор! Ишқилиб, аталадан суяк чиқиб, тишинг синиб қолмаса бўлди”* деган Асадга мақтаниб айтади.

Лутфи аммасининг қизлик ҳовлиси, яъни Ҳасан истиқомат қиладиган уй, у билан бирга ишлайдиган Мастон бувининг қизи Гўзал билан қўшни бўлишган. Анча вақтдаги айриликдан кейин Қашқардан Лутфи амма қизи Чарос билан ота уйига келади. Лутфи аммани Қашқарга бориб қолиши, драмада Мастон буви сўзларидан аниқланади. Ёшгина Лутфини Файзиаҳмадхон тўрага учинчи хотин қилиб узатилгани, тўра ҳукуматдан давлатини олиб қочганда кичик хотин Лутфини олиб кетганини Гўзалга айтар экан, улар кириб келишади. Драмада Лутфининг монологи катта аҳамият касб этади. Зеро, “..драматик асарларда монологларнинг бадиий-эстетик вазифалар доираси анча кенг. Жумладан, монолог драматик персонажнинг руҳий ҳолати, унинг онги-ю қалбида кечаётган жараёнларни тасвирлашнинг асосий шакли”(Д.Қуронов).:

Лутфи (айвон устунини қучоқлаб). Отам қўйган устун! Отажоним суянган устун! (Уй эшигини очиб, тавоб қилиб). Онам кириб-чиқиб юрган эшик. (Остонага ёпишиб) Отамни кўрган, онамни кўрган остона! Ота-онам фарёд уриб қолган остона! Мен ўпиб, кўз ёшимни тўкиб кетган остона! Кўзларимга суртай гардингни! Оҳ, юртим! Азиз юртим, она юртим! Бобокалон, момокалонларим хоки жо тупроқ, муқаддас тупроқ! Сени қанчалар соғиндим. Қанчалар ўйлаб, армонингда ёндим. Қадрингга етмаганларнинг кўзлари ситилиб оқсин!.

Лутфи амма қизи Чаросга ўкинч билан она сутидек пок ватанга соғинчини, бошига тушган кўргуликлар учун эслаб, “..нурдан тиниқ кўз ёшларимиз ҳаққи, дарбадар ўтган қора йилларимиз ҳаққи – уни тавоб этайлик” дейди. Ҳасан билан учрашган Лутфи амма келинни сўраганда, келин йўқ уйланмаганман деб, жавоб қилади. Лутфи амма ҳайрон бўлиб хотиним, битта қизим бор деган эдингку, деганда ҳазиллашган эдим, дейди. Драмада монолог ва диалог билан бирга жуда кўп халқона оҳангда персонажлар қўшиқлар куйлашган. Масалан:

Қўлимдаги қўш узукнинг

Ўзи бор-у, кўзи йўқ.
Толеимни бор, дейдилар,
Оти бор-у, ўзи йўқ.
Кўкда учган уч каптар,
Ола эмас, кўк каптар.
Юрагимни варақламанг,
Армон тўла чўнг дафтар.

Чаросга дугона бўлаётган Гўзал унга чинни заводга ишга киришни таклиф қилади, Ҳасан ҳам муғобирона, мен шу заводда чойнак-пиёлаларга гул соламан деса, Асад ишга кирсангиз, кутубхонамга аъзо қилиб оламан, яхши китоблардан баҳраманд бўласиз, дейди. Улар билан бирга бўлган Гўзал чинни заводда ишлайдиган Ихлосни чойнак ва пиёлаларга солган нақшларига ишқи тушиб қолади. Ҳасан эса фурсатни қўлдан беришни хоҳламай унга пой-патак бўла бошлайди. Улар орасидаги диалогда Чарос характери яққол намоён бўлади: *"Чарос. Тўғри, ота-она танлаш фарзанднинг ихтиёрида эмас, лекин эр танлаш, ёр-дўст танлаш кишининг ўз хоҳишида"* деган қарашлари, Чаросни мустақил фикрга эга, қатъиятли эканлигини кўрсатади. Лекин шунда ҳам Ҳасан ниятидан қайтмайди "*Қиз нозсиз, қиш-қировсиз бўлмайди*".

Шу ўринда айтиш мумкинки, Шуҳрат "драма шоири – қалбнинг ўргатувчисидир(А.Веселовский). Драмада деярли барча персонажлар ўрни билан қўшиқ куйлаши, бошқа драмаларидан фарқли ўлароқ Шуҳратнинг ижодкор сифатидаги ўзига хос хусусиятини кўрсатади. Айниқса, Гўзал айтган ашула драмада жўшқинлиги билан китобхонни ром этади:

Пахта гулли пиёлам бор, пиёлам,
Санъатимни кўриб қўйсин бу олам.
Нусхасидан нусха олсин дилига,
Қўшиқлари янграб чиқсин тилига.
Шарбат ичса арзигудек пиёла,
Пиёламас, шароб тўла гул-лола.
Тўйиб-тўйиб гар симирсанг бир бора,
Юрагингда қолмас ҳасрат ва нола.
Она юртим тупроғингдин тупроғи,
Гулбоғларга ярашган бу пиёла.

Ижодкор драмада халқона пафоснинг эстетик моҳиятини бир неча кўринишларда намоён бўла олишини кўрсатиб бера олган. Жумладан, Чароснинг кўнглини овлашга бел чоғлаган Ҳасаннинг айтган қўшиғи ҳам халқона пафос билан йўғрилган бўлиб, драмага ўзгача шукуҳ бағишлайди:

Бир тутам сочларинг олсам қўлимга,

Ғижимлаб ўпсам-у, тароқлаб ўрсам.
Нур бўлиб ёйилса атри дилимга,
Белингда тўлғанса, ёнингда юрсам.
Кел, гулим, ўрайин ҳайдар кокилинг,
Бўйнимга занжирдек солсанг ҳам майли.
Ўзгалар ишқида ёнмасин дилинг,
Мен ўзим Мажнунман, сен эса, Лайли!.

Драмада қаҳрамонларнинг ҳис-туйғулари, орасидаги муносабатлар кескинлашиб боргани, Ҳасан Чаросни, Чарос Ихлосни, Гўзал Ихлосни ёқтириши, образлар ўртасидаги конфликтларни юзага келтиради, уларнинг турли хил кайфиятларда, руҳий изтироб қийноқларида бўлишлигини келтириб чиқаради. Ихлосни бутун вужуди билан севган Гўзал ўзига бефарқ эканлигини, унинг Чаросни севишини билиб, ўзини тортади, уларга бахт тилайди, ўзи эса ўртаниб ёнади:

Мен суйдим-у, у суймади,
Мен куйдим-у, у куймади.
Севги оташ заҳматин,
Мен туйдим-у, у туймади.
Бағрим тўла нола-фироқ,
Ёқсам энди ёнмас чироқ.
Аросатда қолдим, яна.
Ёрим кетиб мендан йироқ.

Гўзалнинг чин муҳаббат, юксак қалб эгаси эканлиги, ўз севгисидан кечиши, Ихлос билан Чаросга чин юракдан бахт тилаши, уларнинг бахтли яшашларини кўриш унга ҳузур бағишлашининг ўзи, Гўзалнинг маънавий қиёфасини булоқ сувидек нақадар тоза эканлигини кўрсатади. Бунга жавобан Чарос ҳам Ихлоснинг олдидан ўтади, уни севишини айтар экан, Ихлос Гўзални одобли, қобилиятли қиз эканлигини, уни синглисидек яхши кўришини, юраги эса фақат Чарос учун уришини айтади. Улар ўртасидаги беғубор, пок севги драматург томонидан шавқ-завқ билан қаламга олинади. Буларни улар ўртасидаги диалог, дуэт қўшиқларда кўриш мумкин. Ва айтиш керакки, драмада Шуҳратнинг шоир бўлганлиги қўл келган.

Драмада Ҳасаннинг Чаросга бўлган муҳаббатини Гўзалнинг Ихлосга бўлган муҳаббатига қиёслаб бўлмайди. Унинг муҳаббати қанчалик соф бўлса, Ҳасаннинг муҳаббати манфаат устига қурилган эди. Бу Ҳасан билан Асад диалогида ёрқин кўзга ташланади:

Ҳасан. Ичим ёниб кетаяпти.

Асад. Ёлғиз қиз-ялама туз бўлади, биродар. Ўзигами, молигами?

Ҳасан. Ўзига ҳам, молига ҳам. Эшитмаганмисан, олтин коса ўзи яхши, боли бўлса ундан ҳам яхши. Сепсиз хотиндан дод!

Асад. Тилинг куйганми?

Ҳасан. Бир гилами бор-“қизил оёқ”. Сенинг катта уйингга икки буклаб солса бўлади.

Ҳасан Чаросга эришиш учун ҳар қандай пасткашликдан қайтмайди, Чароснинг менга ака бўлиб қолинг деган сўзларига парво қилмайди, унинг қалби билан қизиқмайди, суймаганини билса ҳам аҳдидан қайтмайди. Чаросга пўписа қилишга ўтади, унга: *...мендан хафа бўлманг. Мен оғзидаги ошини бировга едириб кетаверадиган ландовурлардан эмасман*, дейди. Ана шу гаплар Ҳасаннинг асл башарасини кўрсатади. Чаросни кўндира олмагач, Лутфи аммага босим ўтказа бошлайди. Драмада Ҳасанни хотиним билан ажрашишга характеримиз тўғри келмади, деган гапига Лутфи амманинг тилидан айтилган гаплар драманинг ўзак ғоясини олдинга суради:

Характер! Характерга ўт тушсин! Кимни кўрсанг: “Характер!” Бу гап қаёқдан чиқди?! Эр-хотин деган бир-бирига ён босиб, фазилатини ошириб, нуқсонини яшириб яшайди. Бақатеракдай неккайганнинг турмуши турмуш бўладими!. Лутфи амма айтган бу гаплар бугунги кун ёшлари учун ҳам бир сабоқ. Ҳеч кимга сир эмаски, ҳозирда кўп оилалар шу важ билан осонгина ажрашиб кетмоқда.

Драмада Ҳасаннинг жирканч башараси бир неча ўринларда яққол очиб ташланган. Қизининг кўнглига қараб унга бермаслигини айтгач, Ҳасан безбетларча уйнинг тўрини бўшатиб берганлигини миннат қилади. Шунда унга берилган уй отасининг уйи эканлгини айтган аммасига “Отамдан қолганмиш! Ремонтига ҳазилакам пул кетганми!”, дейди юзсизларча. Камига яна аммасига пўписа қилиб, Чарос туққан қизи эмаслигини билишини, шартига кўнмаса, ҳаммага маълум қилишини айтади.

Драматург, бағри куюк, кун кўрмаган, гул ёшлиги бир қари чол билан ўтган онаизорнинг ҳасратларини унинг тилидан шундай маъсум куйлатадики, эшитган бағир эзилмай туролмайди. “Драма фақат саҳнада яшайди, саҳнасиз у қалбсиз вужудга ўхшайди”(Н. Гоголь), экан асарда бу қўшиқларнинг куйланиши саҳна томошабинларининг эътиборини янада кўпроқ тортилишини таъминлайди:

Етмасмиди йиғлаб ўтган қора кунларим,
Етмасмиди фарёд урган заиф унларим!..
Ёрил, осмон, бошларимга тошлар ёғилсин,
Нола қилган бу тилларим, майли лол қолсин!
Йиғла, кўнглим, кўзёшларинг яна бор бўлса,
Шимиб олсин бу қаро ер агар зор бўлса!.

Ҳасан айтганини қилиб, ҳаммага Чаросни асранди қиз эканлигини, онаси туққан заҳотиёқ бировнинг эшигига ташлаб кетганлигини овоза қилади. Бу гаплар Ихлоснинг онаси Робия холанинг ҳам қулоғига етиб боради. Ўз ёғига ўзи қоврилиб ўтирган онага, қайинсингилисини олмагани учун эридан дашном эшитиб юрган аламзада Хажарнинг бобиллаб кириши, ўлганнинг устига чиқиб тепган бўлади. Қизига укаси шундан бошқани олмайман деганини ҳар қанча тушунтирмасин, Хажар тушунишни хоҳламас, қимматчилик йиллари эшак сўйиб ётган кишининг қизига уйланиб, икки болали бўлган эркак, шуни билиб қолиб, болаларига ҳам қарамай қўйиб юборганда, наҳотки *“..нодон укам таги-тахтининг тайини йўқ қизни олармишми? Уяти йўқ. Рўмол ўрасин... Шунга уйланадиган бўлсам, сендек жигарим йўқ менинг!*, дейди. Она бола қанча уринишмасин Хажарни аччиқдан тушириб бўлмас, укасига дағдада қилишдан тўхтамасди. Шунда Ихлос опасига: *...эрингга ҳам шу тилда гапирасанми? Кишилар “опанг бозорнинг киндигини кесади” дейишарди, ишонмасдим,* дейди. Хажар эса шунда ҳам гапдан қолмай: *Нима, сенга ўхшаб, аммамнинг бузоғидай мўлтиллаб ўтирайми? Инсоннинг марди бозорчи бўлади.Бировнинг чўнтагидан битта тангасини чиқариб олишнинг ўзи бўладими! Забон керак.*

Драматург яратган Хажар образи ҳозирда ҳам аҳён-аҳёнда бўлса-да учраб туриши, ижодкорнинг узоқни кўра оладиган иқтидори борлигини кўрсатади. Чунки, драманинг вазифаси кишилардаги нуқсонларни тузатиш учун уларга кўзгу тутишдан иборат. Робия хола эса икки ўт орасида қоврилганча, йиғлаб нола қилади. Қизининг феълини яхши билгани учун, тўйга бош қўшмайман деб укасининг тўйига берилган сарполарни олиб кетганидан қаттиқ изтироб чекади. Ўзини Чаросни яхши суриштирмагани учун ўзини айбдор ҳис қилади:

Кўрмайин босдим тиканни,
Тортадурман дардини.
Кўрсам эрдим, босмас эрдим,
Тортмас эрдим дардини.

Драматик асар ижтимоий ва ғоявий масалаларни чуқур пафос билан етказиш билан қимматли эканлигини, асар мутолааси давомида шоҳиди бўламиз. Робия холаникидаги воқеалардан фарқли ўлароқ, Лутфи амма уйида совуқ сукунат ҳукм сурарди. Бир умр ўзини она деб ҳисоблаган, бугунда жигарбандининг юзига қараб, уни ўз қизи эмаслигига иқрор бўлиш Лутфи аммага азоб берса, ўзининг кимлигини била олмай аросатда қолган Чаросда ўзининг кимлигини билишга иштиёқ баландлиги, лекин онаизорини хафа қилиб қўймаслик учун, унинг иссиқ бағрига бош қўйиши, китобхонни ҳаяжонга солмай қўймайди. Чаросга отасини гоминдончилар қатл этгани,

онаси жудоликка дош беролмай ётиб қолиб вафот этгани, уларнинг бағри кенг, яхши инсон эканлигини билишигина, озроқ бўлса-да тасалли беради. Чароснинг йиғлаётган Лутфи аммага айтган: *Мен сизнинг қизингизман, ўз қизингизман. Сиз бир парча этлигимдан ювиб-тараб, севиб-ардоқлаб, емай-едириб, ичмай-ичириб, ўкситмай катта қилган онамсиз, онажонимсиз. Оқ сут берган онамдай онамсиз, жондан азиз меҳрибонимсиз. Мен сизнинг жигарпорангизман. Суянсангиз тоғингиз, боқсангиз боғингизман*, сўзлари Лутфи амманинг умри бекорга ўтмаганини, қилган меҳнатлари зое бўлмаганлигини исботлайди.

Драманинг кульминацион нуқтаси тўйни қайтариш учун бўғча олиб келган Хажарнинг Лутфи амманинг сўзларини эшитмай ҳақоратлаганида, Ихлоснинг Чарос билан Лутфи аммани бу ғурбатхонадан янги квартирасига олиб кетиши, тўй қилишини айтгани китобхонни кўнглини ёриштиради, қувонтиради. Жамиятни Ихлос сингари ҳур фикрли, иймон-эътиқодли одамлар борлиги ушлаб туриши, адибнинг азалий бир орзуси сифатида асарда бонг урган.

Шуҳратнинг *"Дўстимнинг ўғли"* асарини ҳам юқоридаги драмалар қатори "..даврнинг долзарб маънавий-ахлоқий муаммоларини бадиий тил орқали ёритишга, жамият, тузум маънавий-ахлоқий жиҳатдан таназзулга учраётганини кўрсатишга, бундан огоҳ этишга бағишланган"(Б.Назаров) асарлар сирасига қўшиш мумкин.

Драма бугунги кунда ҳам катта аҳамият касб этишини, уни ўқиганимизда ич-ичимиздан ҳис қиламиз. Негаки, драмада бўлиб ўтган воқеалар яқин кунларимизда ниҳоят даражада авж олиб кетганлиги, бу драма мана шу яранинг олдини олиш учун ёзилганини вақтида англай олмаганимизда, деб ўйлаймиз. Юқорида айтганимиздек, Шуҳратнинг ўзига хос иқтидори, халқ тафаккури ривожига салбий таъсир кўрсатадиган оғриқли нуқталарни олдиндан кўра олишида ва уларни асарларида бадиий бўёқларда тасвир эттира олганида яққол кўринади.

Драма икки парда, беш кўринишдан иборат бўлиб, у икки ёш – Манзура билан Интиқомнинг тўй олди учрашувидан бошланади. Уларнинг тўйларига озгина кун қолган, Манзурага никоҳ кўйлаги ташвиши тушган, шундай ширин ташвишларни куйиб-пишиб сўйлар экан, Интиқомнинг уни эшитмай хомуш туриш сабабини сўрайди. Интиқом кечаси билан яхши ухлай олмай, аллабало тушлар кўргани, камига бир кафедрада ишлайдиган Бердиалиевни бугун лекциядан чиқиши билан икки орган ходими, яна дарсим бор, дейишига қарамасдан олиб кетганини айтиб, боши оғриётгани учун кетишга изн сўрайди. Манзура билан хайрлашиб, энди кета бошлаган чоғда уни ҳам орган ходимлари ҳибсга олишади. Драманинг иштирокчилари ҳақида сўз

юритаётган бўлсак, Интиқом Ватан урушида бир сафда хизмат қилиб, жангга кирган прокурор Ўткир Қиличевнинг қуролдош дўсти Қурбоннинг ўғли. Иккинчи томондан яккаю-ягона опаси Мастуранинг қизи Манзуранинг бўлажак турмуш ўртоғи.

Интиқомнинг қамалиб қолганини эшикдан йиғлаб келган қизидан эшитган Мастура оёғини қўлига олиб укасининг уйига югуради. Опасини тўй ташвишида келди деб ўйлаган Ўткир Қиличев воқеани эшитиб ҳангу-манг бўлиб қолади. Телефон орқали тафсилотини билгач, опасини тинчитишга ҳаракат қилади, лекин сергак турган опаси укасининг ранги ўчиб кетганлигидан иш жиддий эканлигини пайқайди. Холи жонига қўймагач, ноилож бўлган ишни, яъни институт ўқитувчилари билан уюшган ҳолда кўпчилик бўлиб пора олганлиги боис ҳибсга олганлигини айтади ва эртага бориб тўлиқ маълумот олишини билдиради.

Эртасига ишга борган Ўткир Қиличевнинг ҳузурига Қурбон дўстининг аёли Меҳринисо арзи холи билан келади, унга ҳам ишни ўрганиб чиқиб, имкон даражасида ёрдам беришини айтади. Драма бошиданоқ кучли драматизм билан бошланади. Бугун гумондорликда ҳибсда сақланиб сўроқ қилинадиган йигит ҳар томонлама Ўткир Қиличевга алоқадор. Нима қилмоқ керак. Вазият жиддий, Интиқом эса терговчини қийнаб, ўжарлик қилиб саволларга жавоб бермаганини билган Ўткир Қиличев, шерикларини сўраганда, улар айбларига иқрор эканлигини, фактлар ҳам тасдиғини топганини билади.

Драмада “..диалог фикрий “қиличбозлик”: бир персонажнинг зарбаси унинг қаршисидаги персонажнинг ҳам зарбасига сабаб бўлади”(И.Султон). Бу ҳолатни Ўткир Қиличев билан Интиқом ўртасида кўриш мумкин. У билан сўроқ ўтказиб, ёнидан чиққан омонат кассаси дафтарчасида йиғилган пулларнинг қаердан келганлигини сўраганда *“Чайқовчилик қилмагандирман. Ёки йўл тўсганмиканман?”* дея аччиқланиб жавоб беради. Ўткир Қиличев эса босиқлик ила уни инсофга чақириб, саволларини давом эттирар экан, кандидат бўлганингизга икки йил бўлгани йўқ ундан олдин, аспирантлик стипендияси олган бўлсангиз, бунча пулни йиғиш мумкинми, деган сўроғига ғазабланиб, ўғирлаганман, деган жавобига ўғирламагансиз, лекин бошқачароқ йўл билан келган шуни айтинг деганда:

Интиқом. Ўғирлаганман, деяпманку, бу камми?!

Ўткир (хотиржам) Албатта, кам. Сизнинг қилган ишингиз ўғирликдан ёмон.

Интиқом. Меникини кўзингиз кўрдими? Мен чўнтак кесган, йўл тўсган муттаҳамдан ҳам ёмон бўлдимми? Шуларнинг ҳаммаси пешона теридан топилган пулга олинганмикан?! Октябрь массивига бориб кўрдингизми?

Данғиллама участкаларни томоша қилдингизми? Оқ уй, ола баргак. Нақшин дарвозасида гаражи ҳам бор. Шулар ҳам бели букилиб, қўли қадоқ бўлиб топган пулларига солинганмикин? Бир суриштириб кўрмайсизми, ўртоқ прокурор. Магазинчи ва базачи бойваччаларнинг рўзгор тутишини кўрганмисиз? Курортга бориб, харажат қилишларига кўзингиз тушганми? Улар мендан ортиқ маош олишмайди. Бу давлатлар қаёқдан келаётган экан, қизиқмадингизми, ўртоқ прокурор. Интиқомдан бу гапларни эшитган Ўткир Қиличев уни тинчлантирмоқчи бўлиб, уларнинг барисини ҳаромхўрга чиқаришга ҳаққи йўқлигини қонун борлигини, ҳамма вақти соати билан ҳисоб–китобини беришини айтганда, унга жавобан Интиқом: *...бир чаласавод магазинчининг ҳаёти ўн беш йил ўқиб, олий маълумот олган, уч йил аспирантурани ўтаган, кандидатликни ёқлаб, ўн йилдан ортиқ доктарант бўлган фан доктори ёки 30 йил дарс берган профессорникидан яхши. Хотинининг бармоқларида қўш–қўш бриллиант узуклар, бўйнида Қизил денгизнинг олтиранг ғадир–будир йирик марвариди 4–5 қатор. Энг асил, ҳали модага кирмаган нарсаларни ўшалар кияди. Залларидаги хрустал қандиллар билан Япон магнитофонларини айтмай қўя қолай!*, дейди. Улар орасидаги бу диалог фикрлар жанги сифатида асарда драматизм кучайтириш, конфликтни ёрқинлаштиришга хизмат қилади.

Драматург Интиқом тилидан жамиятимиздан бўлаётган кўпгина иллатларни айтиб кетади, жумладан, катта-кичик амалдорларнинг уйига туғилган кун баҳонаси билан совға-саломлар-у, ўғил-қизининг тўйларида қилинаётган катта-катта тўёналар, курортга кетаётганда *“бизни ҳам эслаб бир-икки кун ўйнаб қўйинг”* деб қўлига тутилаётган инъомлар.

Драмада Ўткир Қиличев қилган ишидан пушаймон еб кечирим сўраса керак деб ўйлаган Ўткирнинг бу гапларини эшитиб, ҳайратга тушади *“ҳамма қилганда, мен ҳам қилсам, нима бўлибди?” демоқчи нодон. Наҳотки, фан кандидати бўлган бир одамнинг ҳаёт ҳақиқатига фаҳми етмаса!”* дея куйинади. Опаси билан қуролдош дўстини аёли ундан ёрдам сўраб кутиб турганда, унинг айбдор эканлиги маълум бўлиб турибди. Нима қилмоқ керак, қандай йўл тутса тўғри бўлади, агар қонун билан иш тутса опаси билан юз кўрмас бўлиб кетади, қонунга зид иш қилишга олган тарбияси йўл қўямайди. Ахир “Ҳаммага яхши кўринаман деган одам ҳеч қандай эзгу иш қила олмайди, чунки ёмонликни ҳақорат қилмасдан, унга қарши курашмасдан туриб, яхшилик ва эзгуликни юзага чиқариш мумкин эмас”(У.Қосимов) лигини билган *“Ўткир Қиличев узил-кесил бир хулосага келади, уларнинг ишини судга оширади. “Порахўрга шафқат йўқ!”.*

Юқоридаги драматик асарлар таҳлилидан кўриниб турибдики, Шуҳратнинг драмалари ҳозирда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган экан

“..саҳнага қўйилмаган драматик асар уйқудаги гўзал”(Н.Погодин)лигини ҳисобга олган ҳолда, ўз вақтида саҳнадан тушмаган ижодкор драмаларини бугунги кунда ҳам ўз томошабинларига етказиш муҳим, деб ўйлаймиз ва қуйидагича хулоса қиламиз:

Шуҳратнинг халқчил драматик асарларида халқона пафосга хос жиҳатлар: миллий қадриятлар, анъаналар ва бадиийлик тамойиллари драма жанр синтези жараёни маҳсули сифатида лирик хусусиятларини ўзида сингдира олган.

Диалог ва монологларни асарда қўлланиши ижодкорнинг воқеликни фалсафий-лирик услубда идрок этиш, қаҳрамонона-романтик образ яратиш, фалсафий-психологик ёндашувини келтириб чиқарган. Натижада, Шуҳрат комедия ва драмаларида драматизм, трагедияга хос фожеавийлик, воқеабандлик кабилар уйғун ҳолда намоён бўлган.

Демак, Шуҳрат драмалари мазмунида халқимиз тафаккури, руҳияти ва амалларидаги умумий жиҳатлари, улардаги қайтарилмас ўзига хослик, драматизмда монолог ва диалогларида намоён бўлган.

БАДИИЙ МАТНДА ТЕРМИНЛАР ОРҚАЛИ АЁЛЛАР НУТҚИНИНГ ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИЛИШИ

Жамолиддинова Дилноза Мирхожиддиновна
Қўқон давлат педагогика институти
профессори, ф.ф.д (DSc)

XX асрнинг сўнгги чорагидан бошлаб дунё тилшунослигида тилни ундан фойдаланувчи инсон билан боғлиқ ҳолда ўрганиш тенденцияси юзага келди. Бу даврга келиб тил бирликларини антропоцентрик ёндашув асосида тадқиқ этиш барқарорлашди. Сўнгги ўн йилликларда тилни унинг эгаси, халқнинг миллий менталитети, миллий маданияти билан бирга тадқиқ этишга эътибор кучайди. Натижада бугунги даврга келиб лисоний бирликларни миллат маданияти билан алоқадорликда ўрганувчи тилнинг лингвомаданиятшунослик тармоғи янада ривожланди. Бу ҳолат тилга инсоннинг ташқи олам ҳақидаги билимларини миллатнинг миллий-ментал хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда акс эттирувчи муҳим лингвомаданий восита сифатида қараш эҳтиёжини юзага келтирди. Зеро, миллий менталитетга хос турғунлашган ахлоқ қоидалари, қадриятлар, халқнинг миллий тафаккури билан боғлиқ жиҳатлар тилнинг асрлар давомида шаклланган барқарор бирликларида ёрқин акс этади.

Бугунги замонавий тилшуносликнинг аксарият йўналишларида тил тизими бирликлари *тил – инсон – олам* модели асосида ўрганилмоқда. Бундай тадқиқотлар объектининг марказида тил ва ундан фойдаланувчи инсон муносабати масаласи туради. Тил ҳодисаларини инсон омили билан боғлиқликда ўрганиш антропоцентрик тилшунослик йўналишининг асосини ташкил этади. Н.Маҳмудов антропоцентрик парадигманинг моҳиятини очиб берар экан, қуйидаги фикрини баён қилади: “Тилнинг ана шундай объектив хусусиятига мувофиқ равишда антропоцентрик парадигмада инсон асосий ўринга чиқарилади, тил эса инсон шахсини таркиб топтирувчи бош унсур ҳисобланади. Мутахассислар таниқли рус адиби С.Довлатовнинг “Инсон шахсиятининг 90 фоизини тил ташкил қилади” деган ҳикматомуз гапини тилга оладилар. В.А.Маслова таъкидлаганидай, инсон ақлини инсоннинг ўзидан, тилдан ва нутқ яратиш ҳамда нутқни идрок қилиш қобилиятидан ташқарида тасаввур этиб бўлмайди”. [1.1]

Англашиладики, антропоцентрик парадигманинг шаклланиши тилга тил соҳиби – сўзловчи шахс омилининг таъсири масаласини тадқиқ этиш билан алоқадордир.

Манбаларда “тилшуносликда антропоцентрик бурилишнинг юзага келиши структурализмнинг тилни тадқиқ этишнинг “ўзида ва ўзи учун” тамойилини четга суриб, асосий эътиборини шахс омилига қаратганлиги билан изоҳланади”. Дарҳақиқат, ХХ асрнинг сўнгги чорагидан бошлаб тилшуносликда тилга антропологик ҳодиса сифатида ёндашувнинг юзага келиши тил тизимини унинг эгасидан ажраган ҳолда тадқиқ этиш мумкин эмаслигини асослади. Натижада тилшуносликда лисоний ҳодисаларни инсоннинг когнитив табиати ҳамда миллий-маданий хусусиятлари билан боғлиқликда ўрганиш тенденцияси шаклланди.

Бу ҳақда фикр юритар экан, Д.Худойберганова антропоцентризмнинг юзага келиши илдизлари ҳақида қуйидаги хулосаларни баён қилади: “Ҳозирги вақтда тилшуносликнинг етакчи парадигмаларидан бири сифатида тан олинаётган антропоцентризмнинг илдизлари В.фон Гумбольдт ҳамда Л.Вайсгербернинг назарий қарашларидан озиқланади. *Антропо-центризм* термини дастлаб қадимги юнон фалсафасининг “Инсон – коинот марказидир” деган ғояни илгари сурувчи қарашига нисбатан қўлланган бўлиб, бу ғоя, айниқса, Ўрта асрларда Европада кенг тарқалди”. [2.2]

Тил бирликларининг моҳиятини очиб беришда антропоцентрик парадигма, унинг таҳлил усуллари алоҳида аҳамиятга эга. Хусусан, тадқиқотимиз объекти бўлган терминлар инсоннинг ташқи оламга илмий муносабати, илмий қарашларининг тилда воқеланишида муҳим ўрин тутади. Инсоннинг воқелик ҳақидаги илмий қарашларини акс эттирувчи концептлар тилда муайян терминлар орқали воқеланади.

Бадиий асарда муаллиф нутқи орқали нафақат асар ғояси, унда тасвирланаётган воқеа-ҳодисалар акс этади, балки персонажлар характери, руҳияти,

ташқи оламга бўлган муносабати, қизиқишлари, касб-кори, жинси ҳақидаги маълумотлар ҳам бевосита намоён бўлади. Бу жиҳатдан муаллиф нутқини тил бирликларининг ички имкониятларини намойиш қилувчи нутқий бирлик ҳисоблаш мумкин.

Сўз устаси бадиий асар яратар экан, тилнинг махсус бирликларидан, шу жумладан, терминлардан ҳам қаҳрамонларнинг нутқини индивидуаллаштиришда унумли фойдаланади. Ёзувчи қаҳрамоннинг қиёфасини китобхон кўз ўнгида тўлақонли гавдалантириш учун унинг нутқида ўзига хос тарзда терминларни қўллайди. Буни йирик сўз санъаткори, маҳоратли адиб А.Мухторнинг "Бўронларда бордек ҳаловат" номли асари мисолида ёритишга ҳаракат қиламиз.

А.Мухтор асарда қаҳрамонларнинг характерини, уларнинг ўзига хос фазилатларини алоҳида чизгилар ёрдамида таърифламайди. Қаҳрамонлар нутқида муайян терминларни қўллаш орқали уларнинг шахс сифатидаги хислатларини рўй-рост кўрсатиб беради:

*Ўзим-чи? Ўзим борманми ё йўқманми? **Запчаст** эмасман-ку, умрим бор, ҳаётим бор, уни мен нега хазон қилишим керак? Менинг умримнинг ҳам мустақил мазмуни бўлиши керак эмасми?*

Қуйидаги матнда эса асар қаҳрамони нутқида бирикмали термин қўлланиб, унинг нутқини индивидуаллаштиришга хизмат қилган:

*Ҳаёт ўзи нима – биласанми? Ҳаёт – **икки рақам орасидаги бир чизиқ**, акаси жонидан.*

Яна бир ўринда А.Мухтор қаҳрамонларининг ҳаёт йўлини тасвирлашда, уларнинг дардларидан китобхонни огоҳ этиш мақсадида асарида терминларни ўзгача тарзда қўллаб, индивидualликка эришади. Бунга "Бўронларда бордек ҳаловат" асари қаҳрамони Фотиманинг нутқини мисол қилиб келтириш мумкин.

Фотима асарнинг бошида жамият кўз ўнгида бахтли оила бекаси, севиб турмуш қурган аёл сифатида гавдаланади. Унинг ҳамма ҳавас қиладиган турмуш ўртоғи ва фарзанди бор. Асарни ўқиш давомида ўқувчи унинг ҳаётига ҳавас қила бошлайди, лекин асар давомида унинг нутқи орқали дарду ташвишларидан хабардор бўла бошлайди. Адиб Фотима нутқига терминларни киритар экан, уларга бадиий юк ортади, натижада китобхон қаҳрамон юрагидаги дардлардан секин-аста хабардор бўла бошлайди. Қаҳрамонга ҳавас қилган ўқувчи унинг турмуш ўртоғи билан бўлган суҳбати жараёнида нутқида индивидуаллаштирилган терминлардаги юкни илғаш орқали оиласида дарз кетаётган муносабатларни англай бошлайди. Адиб бундай муносабатлар тасвирида ҳавас туйғусининг ачиниш туйғуси билан ўрин алмашинишига терминлар орқали эришади. Ёзувчининг сўз қўллаш маҳорати ҳам ана шундадир. Мисолларга мурожаат қиламиз:

– Муҳаббат бўлса, буюк санъат, у жондан кечишини талаб қилади.

– Бу қайси пьесадан? – дея ҳазилга бурмоқчи бўлди Заргаров.

– Инонсангиз, маҳаллий бир авторники, – деди Фотима. – Ўн олти йилдан бери орамизда мужмал ***диалог. Саҳна****дагидан баттар... У ўрнидан турди.*

– Ишу тирикчилик алоҳида, санъату нафосат алоҳида бўлса, ***актриса*** *билан “****водопроводчи****” ҳам алоҳида бўлиш керак.*

Кўринадики, адиб асар қаҳрамони нутқига турли соҳаларда терминлик хусусиятини намоён қилувчи *диалог, саҳна, актриса, водопроводчи* бирликларини киритиш орқали унинг нутқини индивидуаллаштирган.

Мисоллар таҳлилидан маълум бўладики, бадиий асарда терминлар қаҳрамон нутқини индивидуаллаштирувчи восита сифатида намоён бўлади ҳамда ёзувчининг бадиий мақсадини ёрқинроқ акс эттиришга замин яратади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Маҳмудов Н. Тилнинг мукаммал тадқиқи йўлларини излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – № 5. – Б. 6-7.

2. Худойберганова Д. Тил тафаккур маданият. – Тошкент: Nodirabegim, 2020. – Б. 72.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHI TARBIYALANUVCHILARIDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI ASOSLARINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

M.N.Xushnazarova

Qo‘qon DPI Fakultetlararo pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri, PhD, dotsent

Maktabgacha ta’lim yoshi tarbiyalanuvchilarida sog‘lom turmush tarzini asoslarini shakllantirish barkamol shaxs tarbiyasida alohida o‘rin tutadi. Shaxs takomillashuvi jarayonida insonning o‘zi haqidagi tasavvuri ham uning faoliyati natijalari jamoadagi holati, jamiyatning unga bo‘lgan talablari bilan bog‘liq ravishda uzluksiz o‘zgarib boradi. Bunda sog‘lom turmush tarzi shakllantirilishi shaxs tarbiyalanganligi darajasi ko‘rsatkichlaridan bo‘lib, o‘z-o‘zini xolisona baholashga da’vat qiladi. Pedagog ta’sir shaxsda ijobiy tuyg‘ular, ya’ni o‘zlikni anglash tuyg‘ulari yuzaga keladi.[3].

Tarbiyalanuvchilarda o‘zini bilishi, boshqarishi va o‘z-o‘zini baholashni va yuksak ma’naviy tuyg‘ularni shakllantirish tarbiyalanuvchilarni sog‘lom turmush tarziga o‘rgatishni uzviy olib borish murakkab tarbiyaviy jarayondir. O‘zlikni anglash insonni o‘z bilimlari, ma’naviy qiyofasi va qiziqishlari, ideallari va ahloq motivlarini anglash, baholashga o‘rgatishda allbatta tarbiyalanuvchi yashayotgan

muhit, oila, mahalla va MTT, turmush tarzi alohida ahamiyatga egaligini ifodalaydi va muhim tarbiyaviy omillar sifatida qarash imkonini beradi.

Mustaqil fikrlovchi, erkin, har tomonlama yetuk barkamol shaxsni shakllantirish ta’lim-tarbiya ishlarimizning pirovard maqsadi bo‘lib, uni ro‘yobga chiqarish avvalo sog‘lom turmush tarziga o‘rgatishni taqozo etadi.

Sog‘lom turmush tarzi tushunchasi keng ko‘lamli ijtimoiy-madaniy hamda tarbiyaviy jarayon sifatida, har bir inson yoki oilaning ma’naviy va jismoniy barkamolligi, mehnat jamoasi hamda mahalla muhitida faol ishtirok etish, ko‘pchilikka ibrat, namuna bo‘lish ma’nosini bildiradi.

Tarbiyalanuvchilar oila timsolida jamiyatning ijtimoiy ma’naviy qiyofasini ko‘radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bor shu yerda kichik jamoa ichida anglaydi. Oilada shaxs kamolati uchun muhim hisoblangan hulq-atvor, iroda, xarakter va dunyoqarash shakllanadi.[6].

Tarbiyalanuvchilarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda oila, mahalla hamkorligi muhim tarbiyaviy omildir.

Maktabgacha ta’lim yoshi tarbiyalanuvchilarida sog‘lom turmush tarzini asoslarini shakllantirish omillariga quydagilarni kiritish mumkin:

1. Sport.

Sport — umrimiz oxiriga qadar sog‘lom hayot kechirishning asosiy shartlaridan. U yosh ham, joy ham, hattoki shart-sharoit ham tanlamaydi. Uning ko‘rinishlari, shakllari, usullari ko‘p. Maktabgacha ta’lim yoshi tarbiyalanuvchilarida tabiatga sayrlar tashkil etish, xarakatli o‘yinlar tashkil etilishi kabi mashg‘ulotlar tarbiyalanuvchilarni sog‘lom rivojlanishlarida alohida ro‘l o‘ynaydi.

2. To‘g‘ri ovqatlanish.

Maktabgacha ta’lim yoshi tarbiyalanuvchilarida sog‘lom turmush tarzini asoslarini shakllantirish omillarida ularni to‘g‘ri ovqatlanishlari ahamiyati kattadir. Bugungi kunda mamalakatimizda bu borada alohida ahamiyat berib kelinmoqda.

Bu borada bolalarga fastfood, gazli ichimliklar, yarim tayyor mahsulotlar, chips va kiriyeshkilar, boshqa ko‘plab sun’iy ta’m, rang va shakl berilgan ozuqalardan voz kechish;

Ovqatlanishda xilma-xil taomlarni aralashtirib yubormaslik lozim. Mevalar ovqatdan yarim soat avval, choy va ichimliklar 1-2 soat keyin iste’mol qilinishi zarur.

3. Zararli odatlar.

Organizmimizning asosiy dushmanlaridan bo‘lmish turli zararli odatlardan voz kechish orqali sog‘lom turmush tarziga keng yo‘l oching.

4. Kun tartibi.

Bolalar kun tartibiga qat'iy rioya etishga odatlantirish zarur.. Birinchi navbatda — 8 soatlik uyqu! Ikkinchidan, kunning bir vaqtida uxlash va muayyan vaqtida uyg'onishga odatlanish! Ta'lim mashg'ulorlari,boshqa faoliyat shaklari to'g'ri tartibda olib boorish kerak.

5. Ijobiy kayfiyat.

Sog'lom turmush tarzining yana bir muhim qoidasi — yorqin va ijobiy kayfiyat! Hayotdan ko'proq zavq olishdir. Maktabgacha ta'lim yoshi tarbiyalanuvchilarida sog'lom turmush tarzini asoslarini shakllantirish omillari sifatida madaniy tadbirlar tashkil etishdir.

6. Toza havo.

Maktabgacha ta'lim yoshi tarbiyalanuvchilarida sog'lom turmush tarzini asoslarini shakllantirish omillariga xonalarni doimo toza tutish, tozalikka e'tibor berish lozim. Tabiat qo'ynida sayr qilish, oynalarni ma'lum muddat ochib qo'yish kabilar hisoblanadi.

7. Shaxsiy gigiyena.

Ovqatlanishdan avval va keyin albatta qo'llarni yuvish, uyqudan oldin va ovqatlangandan keyin tishlarni tozalash, toza kiyim, umuman, tozalikka qat'iy rioya etish sog'lom turmush tarzining asosiy shartlaridan hisoblanadi.

Sog'lom turmush tarzi, bu — har qanday kasalliklar profilaktikasi va salomatlik, kuch-quvvat garovidir. U insonning turli qirralarini rivojlantirish, muvaffaqiyatga erishish garovidir. Sog'lom turmush tarzi qoidalariga rioya etgan odam oilasi, mehnat jamoasi, umuman, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'ladi, turli murakkab vaziyatlarni yengib o'tish, hayot qiyinchiliklari oldida o'zini yo'qotmaslikka o'rganadi.

Sog'lom turmush tarzi qoidalari bir-birini qo'llab-quvvatlaydi, biri ikkinchisiz sodir bo'lmaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tarbiyalanuvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish omillarini bilish har bir tarbiyachi tarbiyaviy faoliyatining muhim jihatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Nodirovna, Khushnazarova Mamura. "THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF TRAINING OF MANAGEMENT PERSONNEL IN THE PROCESS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.04 (2022): 171-177.

2. Akbarovna, Abdullajonova Shaxnoza. "INCLUSIVE EDUCATION AND ITS ESSENCE." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.01 (2022): 248-254.

3. Adxam, Z. (2021). Педагогические факторы формирования чувства Родины на основе национальных и общечеловеческих ценностей у учащихся начальной школы.

Среднеевропейский научный вестник, 17, 284-286. https://doi.org/10.47494/mesb.2021.17.814
4. Najmiddinovna, Rahimova Feruza. "PEDAGOGICAL CONDITIONS OF IMPROVEMENT OF SOCIAL PEDAGOGICAL ACTIVITY OF STUDENTS ON THE BASIS OF MULTIMEDIA TOOLS." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.07 (2022): 108-112.
5. Erkinovna, Yuldasheva Malohat. "DEVELOPMENT OF THE COGNITIVE ACTIVITY OF FUTURE TEACHERS IN INNOVATIVE EDUCATIONAL CONDITIONS AS A SOCIAL PEDAGOGICAL NECESSITY." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.04 (2022): 196-199
8. Umarova, M. H. "Ethnic Related Toponyms of The Population in Surkhandarya Region."
9. Ксамидовна, Мамаюсупова Ирода. "ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ ДЛЯ РАЗРАБОТКИ ПРОГРАММ ОБУЧЕНИЯ КОНФЛИКТОЛОГИИ". МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ НАУК И МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ISSN: 2277-3630 Импакт-фактор: 7.429 11.06 (2022): 181-184.

OILA VA JAMIYATDA OʻZ OʻRNIGA EGA BOʻLGAN OLIMA

Ziyoda Abduvaliyeva
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Oʻzbek tilini oʻqitish metodikasi kafedrasi
katta oʻqituvchisi

Hayot inson uchun ibrat koʻzgusidir. Solih insonlarga oʻtkir aqlu tafakkur berilgan. Ular mana shu ulugʻ ne'matlar asosida roʻparasidagi koʻzgudan hayotning ulkan ibratlarini olishadi. Hayotdan ibrat olganlarning oʻzlari ham boshqalar uchun ibrat va namuna maktabiga aylanib boradi.

Gʻunchani asragan bogʻbonday, s
Hogirdini avaylar ustoz...
Soʻng hikmatlar joylab qalbiga
Kelajakka yoʻllaydi ustoz.

Ayolni e’zozlash unga ehtirom koʻrsatish Sharqqa jumladan oʻzbek xalqiga xos boʻlgan oliyjanob odatlardandir. Chunki ayol bor ekan jamiyat bor, jamiyatni rivojlanishi va gullab yashnashiga imkoniyat bor. Shuning uchun ham Oʻzbekistonda muhtaram yurtboshimiz tomonidan chiqarilgan ayolni e’zozlash borasida juda koʻplab tarixiy farmon va qonunlar hayotga tadbiq etilmoqda. Muhtaram yurtboshimiz tomonidan fan, ta’lim sohasiga, ayniqsa, oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirishga, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishida oʻqituvchi va murabbiylar faoliyatini yaxshilash, bunga kerakli shart-

sharoitlarni hozirlash masalalariga alohida e'tibor qaratilayotgan ayni paytda umrini yoshlarga ilm, bilim va tarbiya berishga bag'ishlagan, mehribon ustoz, o'z kasbining fidoyisi, tarix fanlari nomzodi, dotsent Nurqulova Raya Hoji onamizning hayot va mehnat faoliyatiga bir nazar solsak…

Kamtarin inson, tarix fanining bilimdoni, olima, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan xalq ta'limi xodimi Nurqulova Raya Ro'ziyevna 1939-yil,27-avgustda Qashqadaryo (o'sha davrda Buxoro) viloyati, Koson tumani xizmatchi oilasida tavallud topgan. Otasi Nurqulov Ro'zi Qashqadaryo viloyatining ko'pgina tumanlarida rahbarlik lavozimlarida ishlaganlar. Onasi Yo'ldoshova Oyro'zi uzoq yillar o'qituvchi lavozimida ishlaganlar. Bularning oilasida ikki qiz farzand voyaga yetgan. Raya Nurqulovaning singlisi Nurqulova Klara oliy toifadagi shifokor.

Raya opa Nurqulova 1947-yili Qarshi shahridagi 3-sonli maktabning 1-sinfiga o'qishga boradi. 1957-yilda Koson tumanidagi Kirov nomli 1-sonli o'rta maktabning 10-sinfini a'lo baholar bilan tamomlagan. Shu yili Qarshi shahridagi Pedagogika institutining tarix-filologiya fakultetiga o'qishga kiradi. 1962-yilda Institutni imtiyozli diplom bilan tamomladi. Institutni tamomlagan iqtidorli talabani ishonch bilan institut rahbariyati tarix-filologiya fakultetining "Umumiy tarix" kafedrasiya ishga taklif qiladi. Raya opa institutda ishlash bilan bir qatorda institut va fakultetning jamoat ishlarida faol ishtirok etadi. Chunki qahramonimiz yoshligidan boshlab o'qituvchilik kasbini juda yaxshi ko'rar edi. Balki bu kasbga bo'lgan mehr onasidan o'tgandir. Uyda onasining har kuni darsga puxta tayyorlanishi, maktabda o'tadigan darslari haqida oila davrasida bahs-munozara qilishi, bilimga chanqoq o'quvchilari haqida gapirishlari, doimo maktabga oshiqib ketishlariga havas bilan qarar, o'qituvchilik kasbiga kundan-kun qiziqar edi.

Otalari esa, juda ko'p kitob o'qir, qizlariga ham kitob o'qishni tavsiya qilar, topshirgan kitoblari haqida erinmay bahs-munozara qilar edi. U kishi qishloq ho'jaligi sohasida bir nechta oliygohlarni tamomlab, rahbar lavozimlarida uzoq yillar ishlaganlar. "Har qanday ishga ma'suliyat bilan yondashishni otamdan o'rganganman", - deydi qahramonimiz so'zida.

Farzandlarini komil inson qilib tarbiyalash bugungi mustaqil O'zbekistonimiz siyosatining dolzarb vazifalaridan biridir.   Raya Nurqulova 1965-1968-yillarda O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining tarix institutida aspiranturada o'qidi. Ilmiy rahbari akademik, Beruniy nomidagi Davlat mukofoti sohibasi, tarix fanlari doktori, professor R.H.Alimova o'zbek ayollaridan birinchi bo'lib tarix fani doktori bo'lib, professor darajasiga erishgan. Ayni davrda shogirdlariga o'ta talabchan ustoz, onalarcha g'amxo'r, mehribon bo'lganlar. "Samimiy va kamtar, talabchan va mehribon ustozim Rahimaxon Hodiyevnaning porloq xotirasi barhayot, hamisha qalbimda, doimo men bilan birga, muhrlanib qolgan.(Oxiratlari obod bo'lsin)" – deydi, Raya opa to'lqinlanib, ustozi haqida so'raganimizda.

Shuningdek, Raya Nurqulova Qarshi davlat pedagogika institutida dars o‘tgan bir qancha ustozlari: Yadixonova T.S.,O‘rinov T.O‘., Rasulov A.R., Abdullayev Q.A. va boshqalarga ham doimo duoda ekanligini ta’kidladi. Institutda ishlab yurgan davridagi bir qator hamkasblarini faxr va ifrixor bilan tilga oldi. Ulardan ko‘p narsa o‘rganganligini ta’kidladi.

Raya Nurqulova 1973-yil, 28-iyun kuni “Ikkinchi jahon urushi yillarida ziyolilarning qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga qo‘shgan hissasi” mavzusidagi nomzodlik dessertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi.

Nurqulova Raya Ro‘ziyevna 1975-yildan hozirgi kunga qadar hayoti va mehnat faoliyatini Jizzax davlat pedagogika instituti bilan bog‘lagan. Shu muddatlar mobaynida ishlab, ming-minglab yosh pedagogik kadrlarni tayyorlashda o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shganlar. Institutda ko‘plab hamkasblarning hurmatiga sazavor bo‘lganlar. Raya opa Nurqulova ulkan hayotiy tajribalari, ilmiy salohiyati, keng dunyoqarashi bilan, nafaqat institutda, balki Jizzax viloyatida ham o‘zlariga hos obru-e’tibor qozonganlar. Ustoz o‘zlarining yoshlarga bo‘lgan g‘amxo‘rliklari, ilm-fanga e’tibori, shaxsiy va oilaviy ibrati doimo ijobiy fikrlashi bilan institut talabalarining tarix fanini o‘rganishlarida, bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagog sifatida shakllanib borishlarida munosib hissalarini qo‘shib kelmoqdalar. Shuningdek, mamlakatimizda pedagogika sohasiga kirib kelayotgan yangiliklarni, zamonaviy axborot texnolagiyalarini ilg‘orlar qatorida amaliyotga tadbiq qiladilar. Bu borada hamkasblariga, shogirdlariga o‘rnak bo‘ladilar.

Shu bilan bir qatorda Institut xotin - qizlar kengashi tomonidan muntazam ravishda o‘tkazilib kelinayotgan “Mustaqil hayotga tayyormisan - qizgina”, “Sepli qiz bo‘lguncha- epli qiz bo‘l!”, “Bugungi talaba- ertangi ona!”, “Sog‘lom ona-sog‘lom farzand!”, “Oila-muqaddas dargoh!” kabi davra suhbatlari hamda tadbirlarda qatnashib, o‘zlarining hayotiy tajribalari, qaynona - kelin munosabatlari, tikish-bichish sirlari, oilada bola tarbiyasi, qaynona va qaynotaga bo‘lgan hurmat, boshqa oila a’zolarinig o‘ziga xos o‘rni va hurmati haqida pand-nasihatlari bilan doimo talaba-qizlarga o‘z fikr va mulohazalari, onalarcha maslahatlarini beradilar.

1977-yil, avgust oyi. Jizzax davlat pedagogika instituti (Hozirgi san’at kolleji) binosi hovlisi oliy ma’lumotli mutaxassis bo‘lishga ishtiyoqmand bo‘lgan yoshlar bilan gavjum. Men Samarqand davlat Universiteti, o‘zbek filologiyasi fakultetini tamomlab, yo‘llanma asosida ishga o‘tish maqsadida kelganman. O‘sha davrlarda institutda o‘zbek tili va adabiyoti , matematika, boshlang‘ich ta’lim fakultetlari, bir-ikkitagina kafedralar mavjud edi. Institutda professor – o‘qituvchilar orasida, R. Nurqulova, Z. Hamdamova, D. Soatova, Z. Xo‘jayeva hamda kutubxona mudirasi S.Aliqulova va boshqa ayollar bilan tanishganman. Ular menga institutning tartib – qoidalari, dars o‘tish metodlari, kiyinish, yurish-

turish , muomala madaniyati haqida o‘z fikr va mulohazlalarini bildirar edilar. Shu kunlardan boshlab men Raya opa Nurqulova bilan turli masalalarda fikrlashib, u kishidan o‘rganib opa –singilgek qadrdon, garchi o‘qitmagan bo‘lsalarda maslahatgo‘y ustozimday qadrlayman.

Raya opa Nurqulova 1962-yilda Qarshi davlat pedagogika institutida ishlab yurgan paytlarida institutga Samarqand va Toshkent shaharlaridan yosh o‘qituvchilar ishga jalb qilindi. Ular orasida SamDUning filalogiya fakultetini tugatgan Nosirov O‘.N ham bor edilar. Ular birgalikga tarix-filalogiya fakultetida ishlab yurishdi. Taqdir yo‘llarini birlashtirib 1968-yilda turmush qurishdi. U Nosirov 1968-yilda Professor U.Tursunov rahbarligida nomzodlik dessertatsiyasini himoya qildi. U 1975-yildan boshlab dotsentlik lavozimida, 1990-yildan e’tiboran professorlik lavozimida Jizzax davlat Pedagogika institutida fakultet dekani , partiya tashkiloti kotibi, keyinchalik viloyat ma’naviyat va ma’rifat bo‘limi boshlig‘i lavozimida umrining oxirigacha ishladi.

Nurqulova Raya opa turmush o‘rtog‘i taniqli olim, professor Nosirov O‘.N. bilan birga 50 yil baxtli hayot kechirib, olti nafar farzandlarning ota-onasi bo‘lishdi. 4 nafar o‘g‘il, 2 nafar qiz farzandlarni voyaga yetkazib, barchalarini oliy ma’lumotli qilib, el koriga yaraydigan, tanlagan kasbining fidoyisi etib tayyorlashdi. Hozirda ular yurt ravnaqiga hissa qo‘shib , turli jabhalarda faoliyat yuritib kelmoqdalar. 25 nafar nabira, 12nafar chevaralari ham yutimizda turli nufuzli OTMlarida tahsil olmoqda.

Raya opa Nurqulovaning ko‘p yillik mehnat faoliyati yuksak baholanib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995-yil, 6-martdagi farmoniga asosan “O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan xalq ta’limi xodimi ” faxriy unvoniga sazavor bo‘ldi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Jizzax viloyat, shahar hokimliklari, institut, tarix fakulteti rahbariyati tomonidan bir necha marta faxriy yorliq va tashakkurnomalar bilan taqdirlangan. So‘zimizning oxirida quyidagi shoir misralarini keltirdik:

Raya opa nurqulova o‘z hayot yo‘lida bilimni buyuk bilib, iste'dodni ulug‘lab, keng ma'noda obru - e'tibor, qadr - qimmat topib yashayotgan baxtli olima ayollardan biridir.

O‘QUVCHILAR MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIKNING AHAMIYATI

Gulnora Xolboyeva Anorboyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri, p.f.n., dotsent

Bugungi axborot asrining ilg‘or texnologiyalarisiz kunlarimizni tasavvur qilolmamasak-da, kishilarimiz orasida kitobga oshno bo‘lgan yoshlarning borligi quvonarli holdir. Ko‘cha ko‘yda, transportlarda qo‘llarida kitob tutgan insonlarni ko‘rib quvonamiz. Afsuski, ba’zan yoshlar orasida qimmatli vaqtini behuda ishlarga, xususan, haddan tashqari ko‘p kompyuter va qo‘l telefoni o‘yinlarini o‘ynash, mazmunsiz filmlarni ko‘rishga sarflashlari to‘g‘ri emas. Buning o‘rniga, o‘qishdan tashqari o‘tadigan vaqtini samarali ishlar uchun rejalashtirishi maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, kunning ma’lum qismlarini foydali kitob mutolaasi uchun ajratish muhim ahamiyatga ega. Chunki, “yoshlikda olingan ilm toshga o‘yilgan naqsh” yanglig‘ o‘qigan kitobi yillar o‘tsa-da, hayotda, albatta, asqotadi.

Ma’lumki, aholining intellektual va ma’naviy-estetik ehtiyojini qondirish, xususan, yoshlarni mustaqil fikrlaydigan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar va ma’nan barkamol insonlar qilib tarbiyalashda kitobning o‘rni beqiyosdir.

«Kitob - beminnat ustoz. Har daqiqa u bizni donishmandlarning bilim xazinasi bilan oshno eta oladi», - deb yozadi buyuk shoir va mutafakkir Mir Alisher Navoiy.

Hozirgi kunda yurtimizda kitob bilan bog‘liq masalalarga ham yetarlicha e’tibor qaratilgan. Yoshlarni barkamol avlod ruhida tarbiyalash uchun kitob o‘qish masalasi yoshlar orasida keng targ‘ib qilinmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yilning 12-yanvar kuni ***“Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida”*** farmoyishi e’lon qilindi.

Yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan, barkamol, sog‘lom avlodni tarbiyalab, yoshlarga zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ta’lim berish mamlakatimizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan ustuvor vazifalardan biridir. Komil insonni voyaga yetkazishda boshlang‘ich ta’lim, shubhasiz, poydevor vazifasini o‘taydi. Bolani qalban yuksak, ma’naviy boy qilib tarbiyalashda ajdodlarimiz yaratgan betakror odob-axloq qoidalarga doir bilimlarni o‘rgatish, e’tiqodiga aylantirish, komillikka yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega.

Buning uchun birinchi navbatda, o‘quvchini o‘qish, bilim olishga ishtiyoqini o‘stirish, ularning ma’naviy dunyosini boyitish zarur. Shundagina ertangi kunning ishonchli egasi bo‘lgan farzandlarni munosib tarbiyalagan bo‘lamiz. Ma’naviy-axloqiy tarbiyada bolalarni kitob bilan ishlashga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega.

Kitob insonlarni qanday yashashga o‘rgatadi, yaxshi bilan yomonni, do‘st bilan dushmanni, munofiqlik bilan oliyjanoblikni, baxillik bilan saxiylikni bir-biridan farqlashga o‘rgatadi. Shu boisdan bolada yoshligidan boshlab kitobga mehr uyg‘otish lozim. Bu yo‘nalishda, «Kitobxon» kunlari va «Kitobxon oyliklari»ni tashkil qilish muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Shu asosidan o‘quvchilarda kitob o‘qishga bo‘lgan mehri, qiziqishlari shakllantirib boriladi.

Bundan tashqari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini orttirishda darsda, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda, sinfdan tashqari o‘qish darslarida ertaklarni o ‘qitish tarbiya jarayonida o‘quvchilarga muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

O‘ziga xos tarbiya vositasi bo‘lgan ertaklar o‘quvchilar uchun juda qiziqarli va qadrlidir. Bilamizki, ertak inson fantaziyasi va ichki kechinmalari mahsuli sifatida dunyoga keladi. E’tiborli jihati, har doim ularda insonparvarlik, Vatanga muhabbat, rostgo‘ylik, halollik tuyg‘ulari ustuvor bo‘ladi va har bir ertak yaxshilikning yomonlik ustidan qilgan g‘alabasi bilan tugaydi. «…Shunday qilib ular murod-maqsadiga yetibdi» degan iboraning deyarli hamma ertak yakunida uchrashi fikrimizni tasdiqlaydi.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, ertaklar o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirib, uning hayotga ongli munosabatini shakllantirar ekan. Bola ertak orqali yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlikni bir-biridan farqlashni o‘rganadi. Bu tushuncha uning psixologiyasida bir umrga muhrlanib qoladi. Bunda bola voyaga yetganidan keyin ezgu ishlarga odatlanadi.

Ma’lumki, ertakni qiziqarli va maromiga yetkazib o‘qib berish shu orqali bolaning e’tiborini jalb qilish ham bir san’at. Qolaversa, xalq og‘zaki ijodining yorqin namunasi bo‘lmish ertaklar faqat tarbiya vositasi emas, balki ota-ona va farzandni ruhan yaqinlashtiruvchi ko‘prik hamdir. Shuning uchun ham mutaxassislar ota-onalarga farzandlariga ko‘proq ertak aytib berishni ta’kidlashadi. Zero, bir narsani unutmaslik lozim, ertaklar hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan bo‘lsa-da, ularda tabiiy ravishda hayot haqiqati aks etadi. Qiziqarli syujet bilan boyitilgan bu hikoyalar bolaning ongli ravishda hayotni anglashiga yordam beradi.

O‘zbek milliy ertaklarining aksariyati «Bir bor ekan, bir yo‘q ekan», deb boshlanadi, eng asosiy voqealar «yo‘l yuribdi mo‘l yuribdi»dan keyingi vaziyatga to‘g‘ri keladi. «Qahramonlar taqdiri nima kechdi ekan?» degan savolga ertak yakunida albatta «murod maqsadiga yetibdi» tarzida javob olinadi.

Bizning millatimizda kun botgach, bolaga topishmoq va ertak aytib berish

o‘ziga xos an’anaga aylangan. Va bu an’ana asrlar davomida saqlanib kelmoqda. Chunki ertak bolaning aqliy salohiyatini, topqirligini o‘stirish bilan birga, uning tunni tinch va osuda o‘tkazishiga ham xizmat qilgan.

Bir so‘z bilan aytganda, ertaklar yosh avlodning sog‘lom va barkamol voyaga yetishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda esa ota-onaga jahon va o‘zbek xalq ertaklari jamlangan kitoblar yaqindan ko‘mak beradi. Farzand o‘stirayotgan har bir ota-onaga ana shunday ertak kitoblar hamroh bo‘lsa, foydadan xoli bo‘lmaydi.

Hikoya va ertaklardagi badiiy obrazlarni tahlil etish ham o‘quvchilarni asar ustida ishlashga, mustaqil fikrlashga o‘rgatadi. Mustaqil fikrga ega bo‘lgan insonda atrofdagi voqea-hodisalarga teran koz bilan qarash, ularga o‘z fikrini bildira olish, o‘zgalarning so‘ziga osongina o‘g‘ishmaslik, o‘zi uchun nima to‘g‘ri, nima xatoligini anglash, yangiliklar, o‘zgarishlar kiritish kabi xususiyatlar asosida mustahkam e’tiqod va ma’naviy barkamollik shakllanadi. O‘quvchi asarni o‘qib bo‘lgandan so‘ng ularga quyidagi savollar bilan murojaat qilish mumkin bo‘ladi. - Asar sizga yoqdimi? - Asar qahramoni bilan do‘stlashishni xohlarmidingiz? - Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilgan bo‘lar edingiz? O‘quvchilarning ish daftariga topshiriqlar berib, o‘rganganlari yanada mustahkamlandi va to‘ldiriladi.

Bunday tahlillar o‘quvchilarni kitobga yaqinlashtiradi, bolada kitobni faqatgina o‘qib qolmasdan uni to‘la tushinish, uqishga xizmat qiladi . Bolalarning fan, madaniyat, sport, san’at va boshqa sohalarda qobiliyatlarini aniqlash va ulani yanada rivojlantirish, shu sohalar haqidagi bilimlarini oshirish maqsadida, o‘quv yilining har bir oyida oyliklar va tanlovlar tashkil qilinishi lozim.

Jumladan, «Husnixat», «Eng yaxshi ijodkor», «Eng yaxshi kitobxon»lar shular jumlasidandir. Bu orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilari erkin, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakillanib, tarbiyalab boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida” farmoyish 12.01.2017 yil
2. G. Qarshiboyeva, J.Majidov, A.Sharafitdinov oilada bolalarni xalq og‘zaki ijodi na’munalari asosida tarbiyalash (uslubiy qo‘llanma) T.: “Bayoz” 2018
3. Golubeva N. L. Bolalar kutubxonasi: zamonaviy rivojlanish muammolari. - M .: Litera, 2009.
4. S.Matchonov, X.Bakiyeva, X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldosheva, G.Xolboyeva. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi Darslik. “Ishonchli hamkor” nashriyoti, Toshkent, 2020.-728 b.
5. S.Matchonov, X.Bakieva, X.G‘ulomova, SH.Yo‘ldosheva, G.Xolboyeva. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi Darslik. “Ishonchli hamkor” nashriyoti Toshkent 2020-728 b.

6. G.Xolboyeva Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi Darslik. “Intellekt” nashriyoti Qarshi 2022-572 b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QUVCHILARIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Boltayeva Barno Isaqulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti
kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)
M.Axmedova
Jizzax davlat pedagogika universiteti
2-bosqich magistranti

Ijodiy maqsadlarni ro‘yobga chiqarish kreativ fikrlashni taqozo etadi, lekin shu bilan birga aqliy salohiyat, soha borasidagi bilim va san’atkorlik qobiliyati kabi kengroq va maxsus ko‘nikma va iqtidor ham zarur bo‘ladi. Masalan, san’at durdonalari yoki texnologik kashfiyotlarni yaratish bilan bog‘liq buyuk ijodkorlikda kreativ fikrlashdan tashqari salmoqli iqtidor, chuqur bilim, muayyan sohada tinimsiz mehnat hamda jamiyat tomonidan ushbu mahsulot qiymatga ega ekanligi haqidagi e’tirof ham talab etiladi. Va aksincha, kichik yoxud kundalik kreativlik (masalan, fotojurnalda rasmlarni mahorat bilan joylashtirish; oziq-ovqat qoldiqlaridan yangi taomni hosil qilish yoki ishxonadagi murakkab muammoga ijodiy yechim topish kabi ijodiy fikrlashga qodir deyarli barcha insonlarga zarurdir.

Umuman olganda, tadqiqotchilar kundalik ijodkorlik amaliyot va ta’lim orqali takomillashtirilishi mumkin degan xulosada yakdildir. Demak, tug‘ma talantning ahamiyatini kamaytirish hamda takomillashtirish mumkin bo‘lgan shaxsning kreativ fikrlash qobiliyatiga ko‘proq urg‘u berish maqsadida PISA tadqiqoti kreativ fikrlash yo‘nalishining baholashi mana shu kichik kreativlik bilan bog‘liq vazifalarga asosiy e’tiborni qaratadi. Kreativ fikrlashning bu turi nafaqat insho yozish yoki rasm chizish kabi asosan ichki dunyoni aks ettirish talab qilinadigan ta’lim kontekstiga, balki g‘oya berish masalalarini tahlil etish, jamiyatdagi muammolarni hal etishga aloqador bo‘lgan kengroq sohalarga ham taalluqlidir.

Bugun dunyoda yuz berayotgan to‘rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli — harakatga keltiruvchi kuchi kreativlikdir. Atrofga boqsangiz, har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalariga duch kelasiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to‘rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan

kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo‘lgan, keyinchalik aql-idrok samarasi o‘laroq yaratilgan.

Maktab sharoitida, ijodiy faoliyat turli kundalik shakllarni olishi mumkin: masalan, yozish, chizish, musiqa va boshqa san’at shakli orqali ifodalash faoliyati; yangi bilim va tushuncha yaratish; ochiq muammolarning turli shakllariga yangicha yechim taklif etish. O‘quv jarayonidagi ushbu ijodiy faoliyatning shakllari sohalararo xususiyatga ega bo‘lib, san’at va fan darslari kabi an’anaviy fanlar bilan kifoyalanmaydi. Faoliyatga berilgan norasmiy munosabat, maqsad qo‘yish, ijobiy rag‘ batlantirish vazifani bajarishdagi nisbatan mustaqillik, munosib e’tirof va yangi go‘yalar berishni qo‘llab-quvvatlashning barchasi kreativlikning muhit bilan bog‘liq yordamchi omillaridir.Va aksincha, yangi g‘oyalarni tanqid qilib tashlash, mavjud ishlarning ahvoliga urg‘u berish, o‘qituvchining ortiqcha ehtiyotkorligi kreativlikni bo‘guvchi muhit omillaridandir. Xuddi shu muhit omillari sinfdagi kreativ fikrlashga ham ta’sir o‘tkazadi, deyish mumkin. Tadqiqotchilarning ba’zilari bilim hosil qilish ehtimolini oshiruvchi turli o‘qitish va ta’lim olish usullarini tadqiq etmoqdalar. Unga ko‘ra, ijodiy fikrlash bilim-yaratuvchi jamoalardagi hamkorlik orqali muvaffaqiyatli vujudga kelishi mumkin. Ya’ni, maktablar bilim yaratuvchi tashkilot sifatida faoliyat yuritsa va u yerda o‘quvchilar go‘yalar bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri va davomiy faoliyat yuritsa, vujudga keladi. Ta’lim jarayonining integral qismi o‘laroq, bilim yaratish maqsadli faoliyatga aylanganda, o‘quvchilar o‘z jamoasiga yangi g‘oyalarni taqdim etadilar hamda ushbu g‘oyalarni davomiy takomillashtirib borishi uchun ishlaydilar. Zamonaviy tadqiqot tobora kreativ fikrlashga individual yumush emas, ko‘proq ommaviy xatti-harakat sifatida qaramoqda. Bunga yangi bilim yaratishda guruhlarning faoliyatini tahlil qilishni misol keltirish mumkin. Kreativ fikrlashni bunday anglashda ilgari surilgan asosiy fikr, ijodiy faoliyat inson va uning muhiti, jumladan, ushbu muhitdagi boshqa insonlar orasidagi munosabatning natijasi ekanligidir. Bu yo‘sinda, kreativ fikrlash va faoliyat doimiy “bajarish (muhitga qaratilgan xatti- harakat) va “duchor bo‘lish” (muhitning aks harakatini qabul qilib olish) sikli sifatida shakllantirilgan . O‘zaro hamkorlik natijasida guruhlar alohida insonning qobiliyati yetmaydigan murakkab muammolarga yangicha yechimlarni taklif etishi mumkin. Hamkorlikdagi kreativ fikrlash borasidagi tadqiqotlarga ko‘ra, guruh a’zolari maqsadli, opportunistik vaziyatdan kelib chiquvchi va tartibsiz murakkab jarayonlarda ishtirok etgan holda, maqsad qo‘yadi va uning ro‘yobga chiqishini kuzatadi, bunda guruhning turli a’zolari o‘zining kuchli tarafiga asoslanib, guruhda yetakchilikni oladi. Xususan, muzokara va badiha usulidagi olib boriladigan jarayonlarda qatnasha olish yangi g‘oyalarni yaratishga zamin tayyorlaydi. Hamkorlik natijasida, faoliyat g‘oya yaratish va

takomillashtirish bilan bog‘lanadi, g‘oyalardagi kamchilik tuzatiladi, boshi berk muammolarni aylanib o‘tish yo‘llari kashf etiladi.

Madaniy me’yorlar va kutilayotgan natijalar kreativ fikrlashga ta’sir qiladi, chunki ular inson rivojlantirishni afzal ko‘rgan ko‘nikma va aqliy jarayonlarga, insoniy kamolotini shakllantiruvchi qadriyatlarning paydo bo‘lishiga ta’sir o‘tkazadi. Madaniy me’yorlar, shuningdek, bir kontekstda ijodiy fikrlashni qo‘llab quvvatlashi, boshqa kontekstda esa ijodiy fikrlashdan qaytarishi (man etishi) mumkin. Ba’zi tadqiqotlar madaniy farqliliklarni milliy ijodkorlik va innovatsiya o‘lchamlariga ta’sirini o‘rgangan. Ularning umumiy xulosasiga ko‘ra, faqatgina individualizm/ kollektivizm ijodiy mahsulot darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Kreativ mahsulot ijtimoiy kontekstga bog‘liq va bu ijtimoiy kontekst, o‘z navbatida, madaniy me’yorlar va kutilayotgan natijalar tomonidan shakllantiriladi.

Kreativ fikrlashdan kreativ harakatlar ko‘nikmasiga o‘tishda bir qancha yo‘llarni tavsiya etishgan. Muammoli masalaga duch kelgan paytingizda ijodkorlik chegaralarini belgilang. O‘zingizdan “Eng oddiy yechim nimada?” deb so‘rang. Keyin “muammoni hal qilishning aql bovar qilmas varianti”ni tasavvur qiling. Oddiy va hayratlanarli yechim o‘rtasida sizga ijodiy maydon paydo bo‘ldi. Endi yangi g‘oya mavhum emas, uning chegaralari mavjud. Bu ijod jarayonidagi psixologik bosimni yengillashtiradi. Bu o‘rinda “Olti shlyapa” usulini ham ko‘rib o‘tish mumkin. . Edvard de Bono taklif etgan “Olti rangli shlyapa usuli”da biror mavzu tanlanadi. Navbatma-navbat shapkalar kiyiladi: oq — diqqat bilan, hech qanday emotsiyasiz barcha faktlar tekshiriladi; qora — kamchiliklar aniqlanadi; sariq — mavjud holat tahlil etiladi; yashil — yana yangi bir necha g‘oyalar qo‘shiladi; qizil — emotsional munosabat bildiriladi; ko‘k — ish xotimalanadi. Masalan, ta’lim tizimiga oid qonunchilikni takomillashtirish mavzusi ko‘rilayotgan bo‘lsa, mavjud qonunchilik o‘rganiladi, kamchilik va bo‘shliqlar aniqlanadi. Qonuniy me’yorlarning real holat bilan mosligi yoki qarama-qarshiligi o‘rganiladi. Ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi takliflar beriladi, ular amalga oshsa, qanday samara berishi izohlanadi. Taklif loyiha shaklida rasmiylashtiriladi. O‘quvchi yoshlarning ijodiy fikrlash faoliyatlari nutqiy (yozma, og‘zaki) jarayonda so‘zlar orqali namoyon bo‘ladi. O‘quvchi so‘z boyligining holati, so‘zlarni o‘rnida qo‘llash masalasi kabi muhim omillar fikr va nutq birligini ta’minlaydi. Og‘zaki va yozma nutq jarayonida uzoq yillardan beri saqlanib kelayotgan bayonchilikdan chekinib, ijodiylik orqali ijodiy fikrlashga yo‘naltirish tufayli ta’limning yangi pedagogic texnologiyalarini ona tili darslariga joriy qilishga erishiladi.

Ijodiy matn yaratish jarayonida o‘qituvchi-o‘quvchi munosabati yo‘naltiruvchi-ijodiy yondashuvchi, ijodkor ko‘rinishiga erishilmas ekan, faollashtirishga ijodiy fikrlashga erishib bo‘lmaydi.

Birinchi bosqich-o‘qituvchi va o‘quvchilar ishtirokida (o‘qituvchi boshqaradi, namuna ko‘rsatadi, o‘quvchilar bajaradi); ikkinchi bosqich-o‘quvchilarning o‘zlari ijodiy holda bajaradilar, o‘qituvchi nazorat qiladi; uchinchi bosqich-eng faol o‘quvchi boshqaradi, o‘quvchilar bajaradi (nazoratni ham o‘sha o‘quvchi amalga oshiradi).

Kreativ fikrlash insonga XXI asr jamiyatida muvaffaqqiyatli faoliyat yuritish uchun kerakli bo‘lgan muhim kompetensiyalardan biri ekan, boshlang‘ich ta’lim jarayonida kreativ fikrlashni shakllantirish bo‘yicha kreativlikni o‘stiruvchi yangi manbalar, pedagogik ishlanmalar, tarqatma materiallar ishlab chiqilishi, “O‘qituvchi – o‘quvchi – ota-ona” tizimi amalga oshirilishi lozim. “O‘qituvchi – o‘quvchi – ota-ona” yo‘nalishida ishlanganda har uchala factor ham muhim funksiyani amalga oshiradi. Ma’lumki, kreativ fikrlash – bu bir zumda yoki bitta mashq orqali shakllanib qolmaydi. Bolaning o‘z shaxsiy fikrlashining tarkib topishi va uni doimiy o‘stirib borish orqali erishiladi. Anglashiladiki, o‘qituvchi bolada mustaqil fikrlashni shakllantirishni boshlaganda uchinchi omil - ota-ona munosabati ham shunga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ismailov A. [va boshq.]. Qo‘llanma[Matn]:o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun/tuzuvchilar guruhi Toshkent: “Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo‘limi”, 2021-yil. – 92 bet.
2. Jumanova S. Noodatiy fikrlash mahorati yoxud kreativlik qanday shakllantiriladi? Ma’rifat gazetasi. 5.09.2019.
3. Исломова Б. Ўқувчиларда ижодий фикрлаш кўникмасини шакллантириш муаммолари. Бошланғич синф ўқувчиларида интеллектуал салоҳиятни оширишнинг педагогик ва психологик асосларини яратиш. Инсон маънавий камолотида китобнинг ўрни ва аҳамияти мавзусидаги республика илмий-услубий конференцияси материаллари. Тошкент. 2018.104-б.
4. Boltayeva, B. (2021). Badiiy adabiyot asosida o‘quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish. Boshlang‘ich ta’limda innovatsiyalar, 2(3). извлечено от https://primedu.jspi.uz/index.php/primedu/article/view/4266
5. Boltayeva, B. (2021). O‘QUVCHILARDA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHI OMILI. *Boshlang‘ich ta’limda Innovatsiyalar*, *2*(3). извлечено от https://primedu.jdpu.uz/index.php/primedu/article/view/3352

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA TA’LIMI O‘QITUVCHILARINING AXBOROT OLISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Kuttibekova Guljan Tulepbayevna

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

Jo‘raboeva Dilnoza Suyunovna
JDPU II bosqish magistr

XXI asrning keyingi o‘n yilliklarida yangi medialar, masalan, video, yerning sun’iy yo‘ldoshi va axborot tarmoqlaridan keng foydalanilmoqda. Bir tomonlama aloqadan o‘zaro ta’sir va muloqot tomon jiddiy siljishlar yuz berdi. Bunda medianing an’anaviy shakllari kompyuterlardan foydalanish orqali qo‘llanildi. Kompyuterda tasvir, tovush va matn birlashtirildi va audiovizual madaniyat kundalik hayotimizning tarkibiy qismiga aylandi.

O‘zbek xalqining tarixiy tajribalarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, bo‘lajak o‘qituvchilarni axborot olish kompetentligini rivojlantirishda o‘qitishning jamoaviy shaklidan ko‘ra o‘quv jarayonini individuallashtirish va tabaqalashtirish ko‘p jihatdan samaralidir. Shu bilan bir qatorda, o‘quv jarayonini individuallashtirish va tabaqalashtirish bo‘yicha xorijiy pedagoglarning nazariy yondashuvlari mavjud va ular alohida ahamiyatga molik. Jumladan, Amerika Qo‘shma Shtatlari ta’lim tizimida qo‘llaniladigan barcha pedagogik shakl va metodlar o‘quv jarayoniga bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘ziga xos xususiyalarini hisobga olgan holda tatbiq etiladi.

Bugungi kunga kelib axborot olish kompetentligi rivojlantirish shakllari tubdan o‘zgarmoqda. O‘quv jarayonini axborotlashtirish bo‘lajak o‘qituvchilarning aqliy qobiliyatlari va qiziqishlariga qarab amalga oshirilmoqda. Ta’lim bosqichlarining har birida o‘quv jarayonini axborotlashtirish o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u or‘ta murakkab pedagogik jarayon sifatida tavsiflanadi. Ta’limni axborotlashtirishning bosh maqsadi yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash asosida mutaxassis kadr-larni tayyorlashning sifati va samaradorligini oshirishdan iboratdir.

Zamonaviy pedagoglar, mutaxassisligiga oid bilimlarga ega bo‘lishi bilan birga, fanlarni o‘qitishda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining barcha imkoniyatlaridan samarali foydalana olishi, talabalarda bu texnologiyalarni amalda qo‘llash malakasini shakllantira olishi zarur.

Axborot texnologiyalari ta’lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash jarayoniga yangicha yondashuv asosida ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish bilan bog‘liq o‘quv jarayonini samarali tashkil etib, ta’limni yangi sifat bosqichiga ko‘tarish imkoniyatini beradi.

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish mustaqil ta’lim olishning samaradorligini ta’minlashi bilan birga, ijodiy faoliyat ko‘rsatish uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi. Bu jihatlar yuqori darajada axborotlashgan o‘quv jarayonini

tashkil etish va talabalarning bilim darajasini nazorat qilishning maxsus texnologiyalarini yaratishni taqozo etadi.

Ayni paytda metodik adabiyotlarda, ta'lim texnologiyalarini joriy etish bo'yicha auditoriya mashg'ulotlari va auditoriyadan tashqari (elektron kutubxonalar, Internet tizimidan foydalanish bilan bog'liq o'zaro aloqador) shakllar mavjudligi qayd etilgan.

Ta'lim muassasalarida yagona axborot-ta'lim tizimini tashkillashtirishda o'qitishning kompyuter vositalarini amaliyotga joriy etish, shuningdek, boshqaruv va o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni dasturiy vositalar bilan ta'minlash talab etiladi.

Ta'limni axborotlashtirish, birinchi navbatda:

– kompyuter texnikasi, axborot va kommunikatsiya texnologiyalarning zamonaviy vositalarini tizimli o'rganish va undan foydalanishni;

– talabalarning mustaqil ishlarini o'quv-metodik jihatdan ta'minlashni;

– pedagoglar tomonidan zaruriy o'quv-metodik ta'minotni yaratishni;

– axborot texnologiyalarini samarali qo'llanilishidan vujudga kelayotgan yangi imkoniyatlarni hisobga olgan holda o'quv jarayonini takomillashtirishga oid tadbirlarni belgilashni taqozo etadi.

Axborotlashtirishning yagona tizimi ta'limning umumkasbiy va mutaxassislikka oid dasturlarini o'zlashtirish orqali mustahkam fundamental bilimga ega bo'lgan va ularni o'z faoliyatida qo'llay oladigan kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Pedagogik ta'lim muassasasida axborot - ta'lim muhiti quyidagi tamoyillar asosida yaratiladi:

1. Pedagogik ta'lim davlat ta'lim standartlari talablarini bajarishga yo'naltirilganligi.

2. Ta'lim oluvchilar uchun barcha mavjud axborot-ta'lim resurslarining ochiqligi.

3. Talabalarga individual yondashuvni amalga oshiruvchi ta'lim jarayonining mazmunini tanlash, o'quv rejasi va dasturlarining moslashuvchanligi.

4. An'anaviy va zamonaviy ochiq o'qitish texnologiyalarini o'zaro uyg'unlashtirish uchun zarur shart-sharoitlarning mavjudligi.

Axborotlashtirishning yagona tizimi ta'limning umumkasbiy va mutaxassislikka oid dasturlarini o'zlashtirish orqali mustahkam fundamental bilimga ega bo'lgan va ularni o'z faoliyatida qo'llay oladigan kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Ushbu umumiy xususiyatdan kelib chiqib, "tizimlilik" tushunchasini jarayonlar va borliqdagi hodisalarning tizim hosil qila olishi, tizimning mavjudligi, moddiy dunyoning hamda uni bilish shakllarining tizimli qurilishga egaligi kabi holatlarni aks ettira olishi to'g'risidagi xulosaga kelish mumkin (1 rasm).

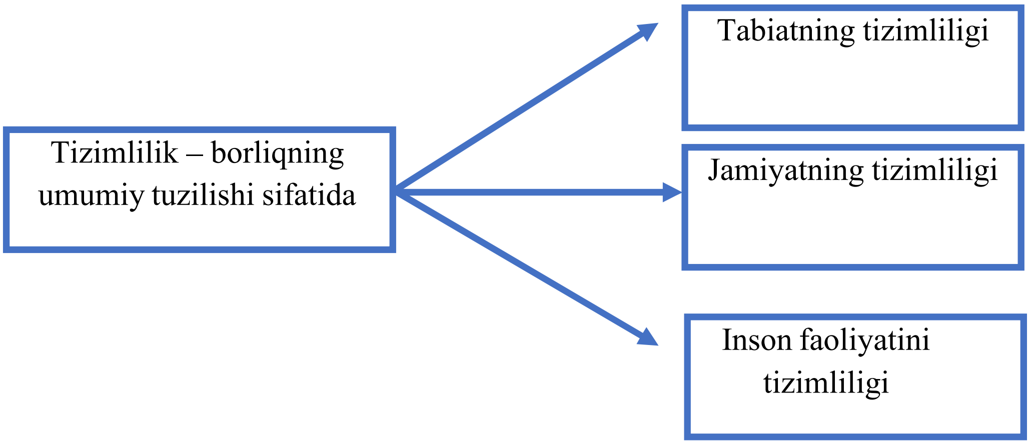

Tizimlilikning umumiy ko‘rinishi

Ilmiy bilish nuqtai nazaridan “tizimlilik” avvalo, inson faoliyatiga xoshodisa sifatida qaraladi. Buni rasmda quyidagicha aks ettirish mumkin (2 rasm):

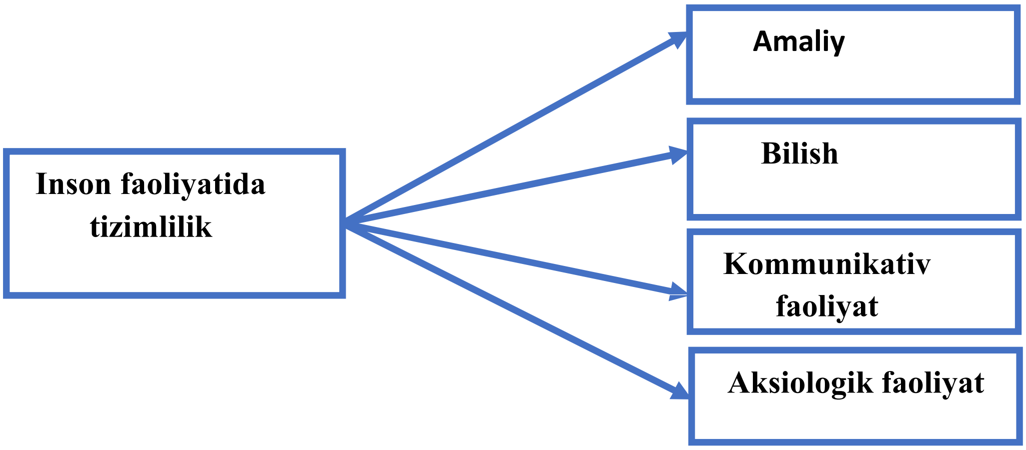

Tizimlilik aks etuvchi inson faoliyati turlari

Yaxlitlilik tushunchasini chizmada aks ettirish birmuncha murakkabroq bo‘lganligi sababli unga ta’rif berish bilan cheklanamiz.

Hodisaning yaxlitligi muayyan darajadagi mukammallik, yuqori rivojlanish darajasini aks ettiradi. Yaxlitlilik – qaralayotgan hodisaning bu sifat jihatidan to‘laqonliligi, ichki birligini ifodalaydi.

Faylasuflar yaxlitlikni tizimdagi barcha elementlarning o‘z o‘rnini topganligi, uning tugallanganligi, natijaviyligi, uni tashkil etuvchi qismlar va umuman, tizimning mukammalligi, uning sifat jihatidan aniqligi, o‘zaro bir-birini taqozo qilishi, bog‘liqligi, o‘zaro ta’sirlashuvning o‘ziga xosligini ifodalaydi, deb tavsiflaydilar.

Bu o‘zaro ta’sirda ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi shaxsining uch sohasi ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib, ularda dastlabki muloqot sodir bo‘ladi. Masalan, motivatsion belgilangan, operatsion-axborot va hissiy sohalar. Tadqiqotlar

natijasida I.Y.Serousov ichki bilish faolligining tuzilmasini ehtiyojlar, motivlar, qiziqishlar, e’tiqodlar, qabul qilish, nutq, noverbal tizimlar tarzida tasavvur etadi.

A.A.Verbitskiy, V.Kruglikovaning fikricha, motivatsiya shaxs xulq-atvorining ichki va tashqi omillari nisbatlarining murakkab mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ular faoliyatning aniq shakllari yuzaga kelishi, yo‘nalishi va ularni amalga oshirish usullarini belgilab beradi. Ichki va tashqi omillar ta’lim oluvchilarda motivatsiya uyg‘otish ta’sir darajasiga ko‘ra farqlanadi; bunda faqat ta’lim oluvchi bevosita o‘qituvchining sharoitiga bog‘liq. Uning vazifasi faqat intellektual motivatsiyani rivojlantirish zarurati bilangina emas, balki ko‘p hollarda uni birinchi marta shakllantirish va keyinchalik kasbiy mahoratga singdirib yuborish bilan bog‘liq holda murakkablashib boradi. Bunday holatlarda kontekstli ta’limning pedagogik texnologiyalari va tamoyillari istiqbolli hisoblanadi. Bunday ta’limda kelgusidagi kasbiy foliyatning predmet va ijtimoiy mazmunini modellovchi maxsus didaktik shakllar, uslublar va vositalar tizimidan foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya. – T.: TDPU, 2012.
2. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Qo‘ysinov O.A. Mehnat ta’limi o‘qitish metodikasi, kasb tanlashga yo‘llash. Darslik. - T: TDPU, 2014.
3. Parpiyev A., Maraximov A., Hamdamov R., Begimqulov U., Bekmuradov M., Tayloqov N. Yangi axborot texnologiyalari. . – T.: O‘zME davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 118 b.
4. Kuttibekova.G.T. “Texnologiya va uni o‘qitish metodikasi”. O‘quv qo‘llanma Toshkent – 2022 y. “FAN ZIYOSI” nashriyoti.

ERTAKLAR ORQALI O‘QUVCHI SHAXSINI KAMOL TOPTIRISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Boltayeva Barno Isaqulovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va
amaliyoti kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD),

Tavbayeva G.X.

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

Xalqimiz boy ma’naviy merosining ajralmas bir bo‘lagi sifatida yashab kelayotgan ertaklarni o‘rganish, ularda aks etgan xalq hayotini,

insoniy tuyg‘ular tasvirini ko‘rsatish har doim dolzarblik kasb etib kelgan. Bu xususida birinchi Prezidentimiz I.A. Karimovning shunday fikrlari bor: “Ma’naviyat, o‘z xalqining tarixini, uning madaniyatini chuqur bilish va tushunib yetishga suyangandagina qudratli kuchga aylanadi”. O‘zbek xalq ertaklari kishilarning, ayniqsa, yoshlarning ongini o‘stiradi, ularni rostgo‘y, mehnatsevar, mard, jasur, sabotli va matonatli bo‘lishiga o‘rgatadi, kishidagi eng insoniyfazilatlarni targ‘ib etadi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodidagi eng boy va rang-barang janrlardan biri ertak hisoblanadi. Xalq tomonidan yaratilgan ko‘plab ertaklarda bolalarning o‘ziga xos odatlari, orzulari, umidlari,yashash tarzi, hayotga intilishi, tabiatga va jamiyatga munosabati aks ettirilgan. Ertaklarning uziga xos muhim xususiyatlaridan biri xalqning turmush tarzi,ularning hayoti, yashash uchun kurashi,xalkning tarixi, ruhiy olami, dunyoqarashi, urf-odatlarini aks ettirishidir.

Ertaklar doimiy ravishda insonlarga ma’naviy ozuqa berib kelgan.Ular odamlarning orzu umidlarini ruyebga chiqaradigan yul-yuriqlarni kursatgan. Xalq ertaklarida uni yaratuvchilarning dunyoqarashi, axloq me’yorlari va boshqa ijtimoiy muhim masalalar odilona hal etiladi. Ertaklar sodda va tushunarli bo‘lgani uchun har qanday kitobxonga tez yetib boradi. Ular orqali ham insonning ijtimoiy axloq me’yorlari shakllanadi.

Biz farzand tarbiyasida juda ko‘p marotaba ertaklarga murojaat etamiz. Ertaklar xalqimizning yillar davomida shakllangan og‘zaki nutqining namunasi sanaladi. Bu meros madaniyatimizning ham namunasi sanaladi. Til va madaniyatning o‘zaro yaqinligi va aloqadorligi ularni yagona metodologik asosda o‘rganish imkonini beradi. Ertaklarni metodik jihatdan o‘rganish bugungi kun pedagogikasining oldidagi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ertaklardan bola dunyoqarashi va tafakkurini oshiruvchi, bola nutqini o‘stiruvchi, nutq badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta’minlash vositasi sifatida foydalanish hamma zamonda ham tarbiyaning diqqat markazida bo‘lgan.

Boshlang‘ich sinflarda ertaklar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jamiyatga ongli munosabatini shakllantirishga doir uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunda yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Buning uchun ertaklar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tarbiyalashning pedagogik-psixologik asoslarini aniqlash, ertaklar orqali tarbiyalashning nazariy masalalari, ilmiy-metodik asoslarini tahlil qilish, she’riy ertaklarni o‘rgatishning usul va metodlarini ko‘rib chiqish, she’riy ertaklarni o‘rgatishning samarador usullari va yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish zaruriyati yuzaga keladi. She’riy ertaklar bilan ishlashda o‘ziga xos yondashuvlar amalga oshirilsa xalq og‘zaki ijodi namunasi bo‘lgan ma’naviy merosimizni asrab-avaylagan, uni kelgusi avlodlarga ham yetkazib berishda o‘z hissamizni qo‘shgan bo‘lamiz.

Bir so‘z bilan aytganda, ta’lim va tarbiya vazifalarini samarali muvofiqlashtirib amalga oshirib, o‘quvchi shaxsini kamol toptirishni ta’minlashda xalq ertaklarining o‘rni beqiyosdir. O‘quvchi o‘zi sevib qolgan ertak ijobiy qahramonlaridan o‘rnak olishga, halollikda, to‘g‘riso‘zlikda, mehnatsevarlikda ularga o‘xshashga intiladi. Salbiy qahramonlardan esa nafratlanib, ularga o‘xshamaslikka harakat qiladi. Demak, o‘quvchilarning ham bilimga qiziqishini oshirishda, ham ularni komil inson qilib tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish ijobiy natija beradi.

Shu bilan birga ertak o‘quvchilar nutqini o‘stirishda ham katta ahamiyatga ega. Ertak matni bog‘lanishli nutqni o‘stirish uchun zarur material beradi, ertaklarning tili g‘oyat sodda, aniq, o‘ziga xos obrazli ifodalarga boy bo‘lib, o‘quvchilarning fikrini, nutqini o‘stirishda g‘oyat muhimdir. Ertak voqealari esa bolalarning tasavvurini o‘stiradi, tushunchalarini kengaytiradi hamda ularda ijodiy qiziqish uyg‘otadi.

Boshlang‘ich sinflarda Ona tili va o‘qish savodxonligi fanining mazmuni jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida talab qilinayotgan kompetensiyalar: o‘z fikrini og‘zaki va yozma tarzda to‘g‘ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o‘zgalar fikrini anglaydigan — muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat. Buning uchun ularni nutqiy va lingvistik kompetensiyalar bilan qurollantirish lozimdir.

Ta’limda ilg‘or yondashuvlarning qaror toptirilishi, xalqaro tadqiqotlarning yurtimizga kirib kelishi pedagog kadrlarga bir muncha zalvorli mas’uliyatni yuklamoqda. Hozirgi davrda dars jarayonida o‘qitish va tarbiyalashga oid eng yaxshi an’analarni saqlab qolgan va boyitgan holda o‘qituvchining ijodiy faolligini oshirishga bo‘lgan talab kuchayganligiga guvoh bo‘lmoqdamiz. Buni ertaklarni o‘rgatish jarayonida ko‘rib o‘tamiz.

Bola dunyoqarashi va tafakkurining rivojlanishida, ma’naviy olamining boyishida ertaklarning tutgan o‘rni va ahamiyatini his qilgan holda she’riy ertaklar ustida ishlashda matnning faqat o‘zini emas, balki matndan anglashiladigan ust ma’no (diskurs) mohiyatini yoritish va bu bunday yondashish orqali o‘quvchilarni asarga qiziqtirish va bu asar to‘g‘risidagi ma’lumotlar o‘quvchi qalbida uzoq saqlanishini ta’minlash mumkin.

Ertaklarning ko‘pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlar bilan qo‘shilib ketadi. Ertakning o‘tkir maroqli syujeti, voqea rivojidagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g‘oyaviy yo‘nalishi, unda ezgulik kuchining − yaxshilikning doimo g‘alaba qilishi bolalarni o‘ziga tortadi. Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so‘z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi,

ohangdorligi, tilining ta'sirchanligi, ifoda vositalarining jonliligi, bolalar uchun juda qiziqarliligidir. Ertakda qatnashuvchilar koʻpincha rahmdil, saxiy, adolatli hamda ularning aksi boʻlgan yovuz, baxil, ochkoʻz obrazlar boʻladi. Ertakning pedagogik qiymati shundan iboratki, oʻquvchilar unda toʻgʻrilik, halollik gʻalaba qilganidan, kambagʻal kishilar qiyinchilikdan qutilganidan, ya'ni yaxshilik, ezgulik roʻyobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doimo shunday boʻlishini istaydilar. Masalan, «Halollik» ertagida (3-sinf) asosiy fikr kambagʻallarga yordam koʻrsatish, oʻz mehnati bilan hayot kechirish boʻlib, bu hatto butun xalq istagi ekanligi gʻoyasi ilgari surilgan boʻlsa, «Hiylagarning jazosi» ertagida (4-sinf). soddadilning toʻgʻriligi hiylagarning makri ustidan gʻolib kelishi, xiyonat jazosiz qolmasligi gʻoyasi ilgari surilgan. Har ikki ertak ham toʻgʻrisoʻzlilikning gʻalabasi bilan yakunlanadi. Bunday gʻalaba maishiy ertaklardan tashqari, sehrli ertaklarda ham ifodalangan. Ertak bolalarda qahramonlarning xatti-harakatini muhokama qilib, baholash koʻnikmasini oʻstirishi bilan birga yaxshilikning doimo gʻalaba qozonishiga ishonch uygʻotadi. Oʻquvchilar ertakni tahlil qilish jarayonida "Kishilardagi qanday sifatlar sizga yoqdi? (yoki yoqmadi?)", "Nima uchun?", "... nima uchun jazolandi? (yoki ragʻbatlantirildi?)", "Nima uchun ertakdagi ba'zi qahramonlarga hatto tabiat kuchlari ham yordam beradi? (yoki ba'zilaridan yuz oʻgiradi?)" kabi savollarga javob topish jarayonida mushohada qiladilar, muhokama qilib, xulosaga keladilar.

Ertaklarni oʻrganishga diskursiv yondashuv asosida ishlashni "Oʻgʻrining qismati" (Dilshod Rajab) she'riy ertagi misolida koʻrib oʻtamiz:

Juda qadim zamonda
Bir oʻrmonzor tomonda
Jonivorlar - It, Zagʻizgʻon.
"Taq-taq"chi Qizilishton,
Chumoli, mushuk - Baroq
Boʻlishib doʻst-u inoq.
Mehnat qilarkan bari,
Oʻrtada topganlari.
Biror yemish koʻrgan **on**,
"Razvedkachi" Zagʻizgʻon
Xabar berar shoh - Itga.
It buyurar mushukka.

Baroq tushibon yo‘lga,
Qaytarkan tishlab **o‘lja**.
Taq-taqlab daraxt **mo‘rtin**,
Qizilishton topar qurtin.
Mehnatsevar chumoli
Daladan tashir donin...
Bir kuni kelib sichqon,
Debdi: "Ruxsat et, Itjon.

She’riy ertakni o‘qish davomida bolalarni muhokamaga tortib boorish ham matn mazmunini to‘liq anglab olishga va ertakni yaxhsi o‘zlashtirishlariga xizmat qiladi. Masalan: “ Nima uchun “taq-taq"chi Qizilishton” deyilmoqda? , “Nima uchun aynan Zag‘izg‘on razvedkachilik qilishi kerak, nima uchun mushuk emas? kabi savollar o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning jamiyatga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishda ertaklardan foydalanishda ongli yondashuvni amalga oshirmay turib, ularni samarali o‘qitish qiyin. O‘quvchilarda darsga bo‘lgan qiziqishni faollashtirib borishda eng samarali yo‘l dars mavzusini qiziqarli qilib boyitishdir. Buni to‘liq amalga oshirish uchun esa birinchi navbatda o‘quvchilar ongiga mos ravshda materiallardan foydalanish zarur.

Ertak ustida ishlashda ertak qahramonlarini rollarga bo‘lib o‘rganish, o‘quvchilar tomonidan sahnalashtirilishi juda ahamiyatlidir .

Bundan tashqari bola dunyoqarashi va tafakkurining rivojlanishida, ma’naviy olamining boyishida ertaklarning tutgan o‘rni va ahamiyatini his qilgan holda she’riy ertaklar ustida ishlashda matnning faqat o‘zini emas, balki matndan anglashiladigan ust ma’no (diskurs) mohiyatini yoritish va bu bunday yondashish orqali o‘quvchilarni asarga qiziqtirish va bu asar to‘g‘risidagi ma’lumotlar o‘quvchi qalbida uzoq saqlanishini ta’minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi.- Toshkent: “O‘qituvchi”, 1990.
2. Jumaniyozova M.X.,Ismoilova A. Boshlang‘ich ta’limda ertaklarni o‘qitishning maqsad va vazifalari. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 5 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337. 594-597 betlar..
3. Qosimova K., S. Matchonov, X. G‘ulomova, Sh. Yo‘ldosheva, Sh. Sariyev “Ona tili o‘qitish metodikasi”. T. “Noshir”. 2009.
4. Matchonov S. va boshqalar. O‘qish kitobi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. T.: “Yangiyo‘l poligraf servis” 2015.
5. Boltayeva, B. (2021). Badiiy adabiyot asosida o‘quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish. Boshlang‘ich ta’limda innovatsiyalar, 2(3). извлечено от https://primedu.jspi.uz/index.php/primedu/article/view/4266

6. Boltayeva, B. (2021). O‘QUVCHILARDA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHI OMILI. *Boshlang‘ich ta’limda Innovatsiyalar*, *2*(3). извлечено от https://primedu.jdpu.uz/index.php/primedu/article/view/3352

XALQ DOSTONLARIDA DIALEKTAL LEKSIKANING O‘RGANILISHI

Xadjimusayeva Nilufar Nematovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti,
O‘runboyeva Nilufar
Ortiqova Nilufar
Boshlang’ich ta’lim fakulteti talabalari

Dostonlar leksik fondining salmoqli qismini dialektal elementlar tashkil etadi va bu o‘zbek xalq epik asarlarining katta qismi qipchoq dialekti vakillari tomonidan yaratilganligi, binobarin, Islom shoir Nazar o‘g‘lining tili ham qipchoq shevalariga mansubligi bilan izohlanadi.

Doston dilektal leksikasining barchasini tahlil etishga maqola hajmi imkon bermaydi. Shu bois faqat adabiy tilimizda muqobili bo‘lmagan ayrim elementlar xususidagina mulohaza yuritamiz.

Ularning ma’lum qismiga dostonni yozib oluvchi tomonidan izoh berib o‘tilganligi ijobiy hodisadir: *piroq – yaxshi ot (267), haykal – bo‘yinga taqadigan bezak (270), donakor – biriktiruvchi, ulovchi (271), toziyona – qamchi (271), tuli – tog‘ning baland cho‘qqisi (283), jaynag‘ir – yashamagur (294), yangshamoq – bolaning dod deb, chirqillab yig‘lashi (347)* kabi.

Lekin *jaynag‘ir* so‘zining *yashamagur* tarzida izohlanishiga qo‘shilib bo‘lmaydi. So‘zning ma’nosi O‘TILda to‘g‘ri berilgan va folklorga xosligi ta’kidlangan: «Yashnamoq, gul-gul ochilmoq». Oqqiz tomonidan o‘zini tishlab olgan Olmako‘z nomli otga nisbatan

Yomonlab o‘lgir, jaynag‘ir, Qozonda go‘shting qaynag‘ir.
Beklar go‘shtingni chaynag‘ir,
Nima qildi Oqqiz senga? (294)

deyilganida so‘z o‘zining asl ma’nosiga teskari, ya’ni *yashamagur* mazmunida qo‘llanilgan bo‘lishi mumkin. Izohdagi bunday taxmin ham masalaning asl mohiyatini ochib bermaydi, albatta. Improvizatsiya jarayonida baxshining til uchida turgan *qaynag‘ir, chaynag‘ir* elementlari *jaynag‘ir* so‘zini qo‘llashni taqozo etgan, deb o‘ylaymiz.

Piroq so‘zini Islom shoir 2 marta qo‘llagan:

Piroqlar beliga bu kun minayik,
G‘ayrat qinglar, biz shikorga borayik (267);

Bir oti bedovdir bir oti piroq,
Minmoqchi bo'lgandi bu bizning chiroq (293).

Haykal so'zini olaylik: *Bir kun Orzigul bog'da, gullar orasida sochini o'rib, ekilgan nihol gullarni ko'rib, yakka-yakka oyog'ini bosib, mushku anbar – ipor sochib, tilla haykallarni osib, gul yuziga ular munosib... (270);* Baxshi ta'riflayotgan tilla taqinchoqlar – haykalchalar shaklida yasalgan bo'lishi mumkin. Matnda *taqinchoq* so'zi ellipsisga uchragach, *haykal* metonimiyaga aylangan.

*Donakor*ning **O'TILda folklor tiliga mansubligi qayd etilib, ma'nosi** *v*ositachi, vakil deb izohlangan. So'z xalq tilida hozir ham mavjud va u temirchilikda metallarni bir-biriga ulaydigan moddaning atamasi sifatida yuzaga kelgan, keyinchalik ko'chma ma'noda – insonlarni, suhbatlarni bir-biriga ulovchi vosita sifatida qo'llanila boshlagan, deb o'ylaymiz: *E sultonim, shaharga – saltanatli poytaxtga borayik, elu qo'rg'onning omonligini ko'rayik, qaytib bizlar sovchilikka kelayik. Oralikka xo'b donakor bo'layik (271).* Aslida bu so'z tanakor va fonetik o'zgarishga yuz tutgan. Uning ma'nosini B.To'ychiboyev va Q.Qashqirli «Dono, oqil, odamlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi, jipslashtiruvchi, kelishtiruvchi» tarzida izohlagan.

Toziyona. *Qosimbek, Haydarbek xon qoshidan chiqib, yo'l yurib, otga toziyona urib, kayfini surib, choshka vaqtida Ernazar bog'bonnikiga kirib keldi (271)* misolidagi *toziyona* boshqa shoirlarda uchramaydi. Bizningcha, *toziyona* so'zi *qamchi* so'zining aniqlovchisi bo'lgan va aniqlanmish nutqda ellipsisga uchrashi oqibatida uning vazifasini bajarishni o'z zimmasiga olgan.

Chavki/chovki. Juda kam uchraydigan so'z. «Orzigul»da 1 marta qo'llangan: *Uch kunlik to'y e'lon qildilar. Sozandalar sozni chalib, yosh yigitlar o'ynab, juvonlarni o'ynatib, chovkilar qurdirib, har kimning kayfi chog' bo'lib, to'y boshlab yubordilar (369).* Uning ma'nosi T.Nafasov tomonidan quyidagicha izohlangan: «1. Ko'p kishilik bazm. 2. To'ylarda qish oylarida ko'p kishi ishtirok qiladigan o'yin». Yuqoridagi misoldan esa uning uchinchi ma'nosi – *bazmlar tashkil etiladigan, o'yinlar o'ynaladigan joy* ma'nosi ham borligi ham ma'lum bo'ladi.

Chulon. *Beklar chulonlarni tarqatib, Sulton bilan birga Oqtoshga qaytdilar (372).* Doston matnida faqat bir marta qo'llangan *chulon/shulon* qishloq aholisi to'y-marosimlarida ishlatiladigan so'z bo'lib, *tugun oshi* degan ma'noni bildiradi. Uning doston matnida uchraganligi mazkur so'zning xalq maishiy leksikasi tarkibidan mustahkam o'rin olganligidan dalolat beradi.

Qanjig'a. Ushbu so'z «Orzigul» matnida ikki o'rinda kelgan: *Ikkita yaroq: biri qilich, biri miltiq qanjig'aga ilingan (280); Otasidan oq fotiha olib, do'stlar bir-biriga qarashib, kiygan sarpolari yarashib, o'ynab-kulib, chin ruxsat deganini bilib, dovullarini qanjig'asiga ilib, shaharning darvozasidan chiqdilar (298).* Gaplarning

mazmunidan kelib chiqib, uni *ilgak* ma'nosida tushunishimiz mumkin. O'TILda ushbu so'z *qanji(r)g'a* tarzida keltirilgan hamda «Yuk va boshqa narsa bog'lash uchun egar orqasiga mahkamlangan tasma, bog'ich yoki ilgak» deb izohlangan.

Ushbu so'zga monand *qanjig'ali* atamasi ham bor. Agar atamaning etimologiyasiga oid mulohazalarga e'tibor beradigan bo'lsak, *qanjig'a* va *qanjig'ali* atamalarining bir-biriga aloqasi yo'qday. *Qanjig'ali*ni T.Nafasov umumturkiy etnonim sifatida izohlaydi. Olimning ma'lumotlariga ko'ra o'zbek urug'laridan bo'lgan qanjig'ali qo'ng'irotlarning besh bo'limidan biri. Tilda ma'nolari mutlaqo boshqa-boshqa bo'lgan shakldosh so'zlarning bo'lishi kamdan-kam uchraydigan holat. Shu ma'noda bu ikki so'z o'rtasida ham qandaydir bog'lanish bo'lishi kerak. Chunonchi, qanjig'a xonning bosh kiyimini osib qo'yadigan ilgak bo'lgan bo'lishi, keyinchalik so'zda ma'no taraqqiyoti yuz berib, polisemantik birlikka aylanib, umuman, ilgak ma'nosida qo'llangan bo'lishi mumkin.

Islom shoir ba'zan so'zlarning adabiy shaklidan ko'ra dialektal variantini qo'llashni ma'qul ko'radi. Masalan, biron marta *manzil* so'zini ishlatmagani holda 5 marta *mazgil*ni qo'llagan: *Senga mazgil qildim bir Qushqanotni, Taqdiringga solib Suvondek mardni (280); Menga agar chindan javob bo'lmasa, Qushqanot qo'rg'onni mazgil qilaman (312)* kabi.

Shoir qo'llagan dialektal so'zlarning asosiy qismi maishiy leksikaga oid va ular doston qahramonlarining turmush tarzi bilan bog'lanadi. Tahlil qilingan birliklarning boshqa muqobili yo'qligi, ularning shu holicha adabiy tilga olib kirilganligi shevalarning adabiy til me'yorlarini yuzaga keltirishda va boyitishda asosiy manba ekanligi haqidagi qarashlarni tasdiqlaydi. Qo'llanish doirasi chegaralangan bo'lishiga qaramasdan, ayrim dialektal birliklar doston matnida obrazli ifoda uchun xizmat qilganki, bu Islom shoir poetik mushohadasi ko'lamidan va mahoratidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нафасов Т. Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари. – Б. 333.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Биринчи жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б. 66.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Учинчи жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б. 659.
4. Тўйчибоев Б., Қашқирли Қ. Зоминнинг тил қомуси. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – Б. 352.

LUQMON BO‘RIXONNING “SIRLI MUALLIM” QISSASIDA BADIIYLIK VA HAYOTIY TALQIN

Aliyeva Sevinch Sayfiddin qizi,
JDPI magistranti
Ilmiy rahbar: JDPU dotsenti v/b, f.f.f.d (PhD)
Parizod Turopova

Luqmon Bo‘rixonning “Sirli muallim” qissasida qiziqqon, ayni paytda, kechiirimli kishilarning obrazi yaratilgan. Buni biz qator qahramonlar tasvirlarida ko‘ramiz. Qissa qahramonlari olovdek yonib, bir zumda o‘chadilar. Ularning ayrim gaplari bir-biriga haqorat bo‘lib tuyulsa, ko‘p o‘tmay buni unutib, bir-birlari bilan o‘zaro til topishadilar. Bunday tasvirlar adibning o‘z vohasidagi odamlarning nozik insoniy tuyg‘ularini, o‘zlariga xos fazilatlarini chuqur ardoq va samimiylik bilan tasvirlashga moyilligini anglatadi. Yozuvchining “Sirli muallim” (2006) qissasi o‘ziga xos kompozitsion qurilishga ega. Ma’lumki, “Yozuvchi muayyan turmush manzarasini aks ettirar ekan, uni o‘quvchi ko‘z o‘ngida butun to‘laligi va yaxlitligi bilan namoyon qilish uchun asarini ma’lum shaklga soladi. Adabiy asarning barcha qismlarini o‘zaro birlashtirib turuvchi, muayyan hayotni yaxlitlikda va muallif nuqtai nazariga mos holda obrazli aks ettirishga yordam beruvchi qurilishi kompozitsiya, deb ataladi”[1;86].

Ko‘rinadiki, kompozitsiya badiiy asardagi yozuvchi ifodalamoqchi bo‘lgan narsa, voqea hodisalarning ma’lum maqsadga yo‘naltirilishi, fikr va g‘oyaning bir nuqta (markaz)da birlashishidir. Shu jihatdan, “Sirli muallim” qissasi kompozitsiyasi xarakterli bo‘lib, olti nafar qahramonning tushuntirish xatlari orqali voqealar bayon qilinadi. Asarning boshlanma – tushuntirish qismi esa roviy – qahramon – jurnalist yigit tilidan hikoya qilinib, qissa voqealari markazida diplomsiz muallim Najot G‘aybulla taqdiri yotadi. Yozuvchining mahorati shundaki, ovloq bir qishloqdagi maktabning ustoz-muallimlari taqdiri, hayotini tasvirlash orqali butun bir jamiyat, insoniyatga dunyoni ilmu ma’rifat qutqarishini, ilmsizlik va nafs balosi nimalarga olib kelishini yorqin hayotiy misollar orqali ko‘rsatadi.

Milliylik va umuminsoniylik badiiy adabiyotning eng muhim talablaridan hisoblanadi. Jahon adabiyotining eng nodir asarlari ana shu ikki hodisani umumlashtirish, mushtarak holatda tasvirlay olish xususiyati bilan qadr topgan. Ana shunday adabiy hodisalardan biri tabiat va inson tasvirining badiiy adabiyotdagi milliy, ayni paytda, umuminsoniy mohiyatini ifodalaydi. Tabiatni, insonni asrab-avaylashga da’vat ruhida yaratilgan badiiy asarlardagi qahramonlar qaysi millatga mansub bo‘lmasin, ularning ichki kechinmalari va orzuintilishlarida umuminsoniy tuyg‘ular o‘z ifodasini topishi tabiiy. Shu jihatdan qaraganda “Sirli

muallim” qissasidagi geografiya o‘qituvchisi Najot G‘aybullaning milliy, ayni paytda, umuminsoniy qiyofalari bilan kitobxon diqqatini o‘ziga tortadi. Bu obraz bilan tanishar ekanmiz, uning sho‘ro mafkurasi davridagi qotib qolgan, to‘tiqushday bir xil gaplarni takrorlab, faqat darslik atrofida o‘ralashib qolgan o‘qituvchilardan butunlay farq qilganki, uning millat taqdiri, millat kelajagi haqida qayg‘urishini ko‘ramiz.

Bir qarashda Najot G‘aybulla o‘quvchi ko‘z o‘ngida firibgar shaxs sifatida gavdalanadi. Lekin qissani o‘qish jarayonida esa uning ezgulik yo‘lidagi ishlarini, o‘quvchilarni jahon andozalari talablari darajada bilim olishi uchun astoydil harakat qilishini ko‘rib, atrofidagilarni uning tushunmasliklaridan Najot G‘aybulla domlaning taqdiriga achinadi, qissani o‘qib bo‘lgach, beixtiyor unga hurmat uyg‘onadi. Kitobxonda “Qani endi Najo G‘aybulla kabi domlalar bir emas, minglab bo‘lsa edi” degan istak tug‘iladi. Nima uchun.Chunki maktablarda o‘qitishning zamondan orqada qolayotganligi millatning fojiasidir. Boisi 70 yildan ziyod vaqt mobaynida o‘zbek xalqidan o‘zligini, o‘zbekligini, tilini, dinini tortib oldilar. Uning tarixini soxtalashtirdilar. Milliy madaniyatini kamsitib, qadriyatini toptadilar. Najot G‘aybulla kabi ilg‘or fikrli kishilar erki toptalgan, haq-huquqini qo‘ldan boy bergan yurtki ozod va obod holda ko‘rishni, buning uchun uning farzandlari yuksak darajada bilimli bo‘lishini istaydi. Shuning uchun Najot G‘aybulla ming bir to‘siqlar mahalliychilik kabi o‘nlab to‘siqlarni yengib, maktabga taqchil darsliklaru, kamyob texnika vositalarini olib keladi. O‘quvchilarga chuqur bilim berishning yangi-yangi yo‘llarini izlaydi. Shuning uchun u maktabga bayramlardagidek chiroyli kiyinib keladi, hamkasblari va o‘quvchilarini ham yaxshi kiyinishga, orasta bo‘lishga da’vat etadi. Ular bilan samimiy muloqatda bo‘ladi. Biz Najot G‘aybullaning xushmuomalaligi va samimiyligida sharqona urf-odatlarimizni ko‘ramiz. Axir Sharq qadimdan ma’rifat va ma’naviyat beshigi bo‘lib, kelganligi ma’lum-ku! Qissadagi voqealar Najot G‘aybullaning o‘z taqdirini Vatan va el taqdiri bilan bog‘lashi, Vatan, millat ravnaqi yo‘lida hatto o‘limga ham tayyor ekanligining badiiy ifodasidir. Qahramon kechinmalari orqali berilgan milliy tuyg‘u, g‘oya va fikrlarni umuminsoniy darajaga ko‘tarish Luqmon Bo‘rixon uslubiga xos fazilatdir. Bu tamoyil yozuvchining so‘nggi yillarda mustaqillik ruhi yo‘g‘irilgan asarlarda yanayam yaqqol ko‘ga tashlanadi.

“Bugungi davr zamonaviy o‘zbek adabiyotida Luqmon Bo‘rixonning “Sirli muallim” asarichalik o‘qituvchilikning og‘iru yengil tomonlarini, zahmatiyu qiyinchiliklarini, ishdagi qog‘ozbozliklarni, qolaversa, o‘qituvchidagi kamchiliklarni to‘liq, boricha kalamga olgan birorta ijodkor, biror asar yo‘q, nazarimizda. Bu asarda u o‘ziga xos usuldan foydalanib, tushuntirish xatlari vositasida olti nafar hikoyachi-muallif tilidan syujet chizig‘ini yaratadi. Qorako‘z

o‘quvchilarsiz hayotini tasavvur qila olmaydigan diplomsiz o‘qituvchi Najot G‘aybulla haqida oltita guvoh (beshtasi o‘qituvchi, bittasi agronom) oltita tushuntirish xati yozadi va muallif ovozlar ansamblini, simfoniyasini yaratadi”[2;46].

“Sirli muallim” qissasiga ayni mana shu tuzilish (kompozitsiya) juda mos kelgan, tushuntirish xatlari orqali har bir qahramonning o‘ziga xos xarakteri, obraz qiyofasi, fe’l-atvori ochilib, kitobxon ko‘z o‘ngida jonli tasvirlar, tez-tez atrofimizda uchrab turadigan jiddiy muammolar namoyon bo‘la boradi. Buxoriy bundan o‘n ikki asr oldin “dunyoda ilmdan boshqa najot yo‘q va bo‘lmagay” degan edi. Hamma zamonlarda ham o‘z davrining najotkorlari, ya’ni muallimlari bo‘ladi. “Sirli muallim” qissasi qahramoni Najot G‘aybulla ham chin ma’nodagi millat, yurt, Vatan “najotkori” edi. Inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabat, qahramon ruhiyati bilan jamiyat o‘rtasidagi ziddiyat va dunyoqarashlari bir-biriga zid obrazlar asarda o‘z in’ikosini ko‘rsatgan. Oltita tushuntirish xati orqali yozuvchi, avvalo, qahramon botini, uning o‘y-xayollari, ruhiyatida sodir bo‘lgan ikkilanishlarni, o‘zini o‘zi taftish va muhokama etish, fikrlayotgan insonning kechinmalari tasvirini berish bilan go‘zal voqelik yaratadi. Zero, Gegel ta’kidlaganidek, “hayotni badiiy idrok etishda voqelikning mag‘zi nasriy asarlar asosini tashkil etadi. Bunda odamlar ruhiyati bilan jamiyat psixologiyasini anglash, ko‘rsatish va ifodalash adib badiiyatini belgilab beradi”[3’158].

Yozuvchi “Najot G‘aybulla deganlari haqidagi mish-mish bizning tahririyatga ham yetib keldi” tarzida boshlanuvchi qissada o‘zining “boshqachaligi” bilan “eski”laridan ajralib turadigan muallim Najot G‘aybulla go‘yo zamonga, jamiyatga yordam qo‘lini cho‘zgan, botqoqdan sudrab chiqish uchun bir najotdek paydo bo‘lganligini tasvirlaydi. Asar bir jurnalistning o‘ylari va “Shunqor Hobilning qutqusiga uchib harbiylikda halok bo‘lgan qahramon askar - Umrzoq O‘roq haqida ocherk bitish ilinjida o‘sha ovloq posyolkaga borib kelgan”ini eslashdan boshlanadi. Jurnalist o‘shanda Umruzoq O‘roq o‘qigan maktabga borib, u haqida ma’lumot to‘plab kelishi, keyin esa ocherk yozishi kerak edi. Unga biriktirilgan mas’ul xodim bilan birgalikda maktabga boradi. Asarda maktab binosi shunday tasvirlanadi: “hayhotdek maydonda qo‘r to‘kib turgan o‘quv binosi anchayin ta’mirtalab bo‘lsa-da, fayzli va shinamgina ko‘rinadi. Imorat peshtoqida issig‘u sovuqdan rangi uniqqan bayroq mag‘rur hilpirab turibdi. Hovlidagi daraxt shox-butoqlarida chumchuqlar chug‘urlashadi”[4;71-72]. Ularni quloch ochib o‘sha maktabning “qalqoni” bo‘lmish direktori muallim Qalqonov kutib oladi. Yozuvchi maktabning ta’mirtalab bo‘lishiga qaramasdan qandaydir bir fayzli maskan ekanligiga urg‘u beradi. Zero, Behbudiy aytganidek: “Barchamizga oftob kabi ravshan va ayondirki, maktab - taraqqiyotning boshlang‘ichi, madaniyat va saodatning darvozasidur”. Shuning uchun ham bunday dargohlar muqaddas,

fayzli bo‘ladi. Umuman, qissada ishtirok etayotgan qahramonlarning qarashlari, fikrlari tamomila bir-biriga zid, ular orasida turg‘unlik yo‘q, ya’ni yozuvchi qaysidir obrazni salbiy yoki ijobiy qilib ko‘rsatishni maqsad qilmagan, balki, ularning kamchilik va nuqsonlarini orttirmay ham kamitmay ifodalaydi. Luqmon Bo‘rixonning ushbu qissasi aynan ana shu jihati bilan e’tiborli. Adib asar ifodalangan davrda insonlarning, kasb egalari, o‘qituvchilarning qadr-qimmatiga bo‘lgan munosabatni tabiiy, samimiy va hayotiy bo‘yoqlarda badiiy tasvirlaydi. Muhitning buzilgan shunday bir davrida Najot G‘aybulladek najotkorlar asqotishi, vaholanki, bunday jonkuyar insonlar, bashariyatga hamma davrda ham muhtojdir degan mazmunni singdiradi.

Luqmon Bo‘rixonning “Ayol ko‘z yoshlarga ishonmaydi” (2014) qissasi sarguzasht xarakteriga ega. Uning g‘oyaviy asosini inson ijtimoiy-ruhiy-ma’naviy mohiyati tashkil etadi. Bu uchlik estetik daxldorlik milliy an’analarga munosabati yordamida ijodiy yaxlitlik kasb etadi. Yozuvchi xarakter yaratish mahorati va ularning ruhiy dunyosini kashf etish darajasi an’analar uzviy aloqadorligi mahsuli. Asar joriy kunda avj olgan illatlar adabiy talqinini muhokamaga tortadi. Voqelik shiddati ma’no ijtimoiy yo‘naltirilganlik darajasini sifatlaydi. Muallif sharoit taqozosi va uning inson ma’naviyati – maslagiga uzviy ta’sirini qalamga oladi. Bir qarashda, matn leytmotivida Latif shaxsi markaziy planga chiqqandek taassurot uyg‘otsa-da, adib inson axloqi hamda idealini umumlashtirish maqsadinini ko‘zlaydi. Tahlil boshdan-oyoq tugal jamiyat haetini qamrab oladi. Hayotiy ziddiyatlar falsafiy teranligini umumlashtirish asnosida yozuvchi shaxs butunligini ochib berishga intiladi. G‘ani, Amira, Sherbek, Abray lochin, Rustam, Nabi xarakterlari yorqinligi shular sirasiga kiradi. Har bir obraz asarda muayyan tabaqa va qatlamlarning maqsad-intilishlarini o‘zida tajassum etadi. Adib jiddiy muvaffaqiyati qahramon qiyofasini yoritishda tipik sharoit takomilini mantiqan bir-biriga ulay olish mahoratida ko‘rsatadi.

Hayot taraqqiyoti taqozosi deganda shuni anglaymizki, roman voqealarining ishtirokchilari qilib olingan shaxslar ham, kitobxonlar ham shiddatli, jonli, real tuyg‘ular, kechinmalar, haqqoniy mulohazalar dunyosida yashaydi, kurashadi. Luqmon Bo‘rixon asarlarida mana shu ikki omil “..hayotiylik va badiiylik birbiriga mohirona qo‘shib olib borilgani tufayli Aziz qalblarni to‘lqinlantiradigan barkamol badiiy tip darajasiga ko‘tarilgan. Yo‘q, shunchaki to‘lqinlantiribgina qolmaydi. Gohida insoniy saxovati bilan dillarni xushnud etadi, gohida ijobiy fazilati bilan, topqirligi, uddaburoligi, ishbilarmonligi bilan samimiy hurmatu muhabbatimizni qozonadi, gohida g‘ayritabiiy xatti-harakatlari bilan ko‘nglimizni g‘ashqiladi, ranjitadi, gohida… Eh-he, uning shaxsiyati, faoliyati, intilish izlanishlari, kurashlaridan kelib chiqadigan g‘oyatda ziddiyatli, qarama-qarshi, murakkab mulohazalar, tuyg‘ular, hislar oqimning mohiyatini anglash oson emas va mana

shu oqim asarning birinchi sahifalaridanoq bizni oʻziga jalb qilib, tortib oladi-da, to qahramon bilan yurmaydi, vujudimizni, qalbimizni goʻyo zabt etib, oʻz mulkiga, oʻz olamiga, oʻz harakat, faoliyat, maydoniga aylantirganday taassurot tugʻiladi”[5;134-135].

Darhaqiqat, badiiyat talabi va hayot taraqqiyoti taqozosi bir-birini toʻldiradigan tushunchalar, real mohiyatning estetik gʻoyaga evrilishi murakkab jarayon, unda ijodiy talqin ijtimoiy yoʻnaltirilganlik darajasini tavsiflaydi hamda muayyan qadriyaviy mezonlarni dalolatlaydi. Aslida poetik muhokama ijodkor fitratidan jamiyat ma’naviyatiga koʻchadigan tizim hisoblanadi. Adabiy talqinda muallif xarakter tadrijini ijtimoiy-ruhiy munosabatlarga singdirib yuboradi va muhim falsafiy-badiiy umumlashmalar yasaydi.

“Ayol koʻz yoshlarga ishonmaydi” qissasi Luqmon Boʻrixon adabiy guldastasida oʻziga xos halqani tashkil etadi. Psixologik maqsad hamda ijtimoiy mohiyat uygʻunligini tavsiflaydigan asarda muhim ma’naviy-axloqiy mezonlar kun tartibiga qoʻyilgan. Latif – mavjud jamiyat aqidalari vositasida shakllangan va muhit voyaga etkazgan ziyoli timsolini ifodalaydi. Aslida u ishning koʻzini biladigan, ziyrak va bilimdon kishilardan biri. Qahramon tabiati murakkab sajiyasi ijtimoiy vaziyat suvratidan oziqlanadi. Bosh obraz, vijdonli va oqkoʻngil inson sifatida kitobxon onggida turgʻunlashadi. Kutilmagan vaziyat (Gʻargʻaraga joʻnaydigan poyezd ketib qolganligi) uning hayotini izdan chiqaradi. Asta-sekin keskinlashib boradigan voqelik shiddatini matn maromi tutib turadi. Shunga qaramasdan, vaziyat jiddiyligi oʻquvchini hayajonga soladi. Jamiyat turfa boʻgʻinlarida kuzatilayotgan nohaq rasm-rusumlar uning tabini xira qiladi. Uyga qaytgandan soʻng sharmandali vaziyatga duch keladi. Yigit xarakterida mujassam beqarorlik tuygʻusi unchalik xavf tugʻdirmaydi. Yoshlarga xos deya idrok etilgan tiynat aslida manfaat va maslak zichligini tasdiqlaydi. Muallif qahramon shaxsiyati qirralarini detallashtirish vositasida tasvir toʻlaqonliligiga erishadi. Tor manfaat va izzattalablik illatiga duchor boʻlgan yigit muhit talablariga moslashgan. Yengil hayot usulini maqbul bilgan inson uchun aynan bu holat tabiiy hodisa, albatta! Shunga qaramasdan, Latif fojeasi ijtimoiy munosabatlar qatidan sizib chiqadi. Adib vaziyatning odamzod daxlsizligiga rahna solishini jurnalist timsolida badiiy umumlashtirishga intiladi. Yozuvchi mahorati qahramon xarakterida shakllanayozgan illat-nuqsonlar tub ildizlarini aniq falsafiy-ijtimoiy-ruhiy yaxlitlikda belgilashi orqali namoyon boʻladi.

“Ma’lumki, san’atkor toʻgʻridan-toʻgʻri hayotdan nusxa koʻchirmaydi, balki unga haqiqatan oʻxshash qilib, yangi bir dunyo yaratadi, kashf etadi. Boshqacha aytganda, hayotiy haqiqatdan badiiy haqiqat yaratadi; hayotiy fakt va hodisalarni oʻzining ruhiy labaratoriyasida “qaynatishi”, ishlashi, sintezlashtirishi, ya’ni tasavvuri, xayoli, orzusi, tajribasi, qalbi, tabiati, dunyoqarashi bilan boyitgan va

muayyan g‘oyaga xizmat qiluvchi xarakterli va zaruriy detallarni, fakt va hodisalarni tanlagan holda tugallik kasb etgan (obrazli) badiiy hayotni yaratishi zarur; yaratganda ham bu hayot kitobxon ko‘z o‘ngida jonli va real, ishonchli va go‘zal, ta’sirchan va yaxlit bo‘lib gavdalanishi shart”[6;13], - yozadi munaqqid H.Umurov. Darhaqiqat, hayotiy qamrov hamda badiiy to‘qima bir-biriga nisbatan daxlsiz rivojlanadigan tushunchalar, ularning o‘zaro mutanosibligi va raqobati uslub tizimini barqarorlashtiradi. Aynan, sistem yaxlitlik hayotiy tajriba hamda ijodkor fantaziyasi sintezining bir-biriga tutashuvi samarasi o‘laroq, adabiy mahoratni birinchi planga chiqaradi. Shu ma’noda, badiiy chambarchaslik qonuniyligi ifoda tig‘izligi hamda tasvir ruhiyatini xususiylashtiradi: Amiraning ko‘z oldida kaltabaqay, semiz va tepakal, qirq yoshlar tevaragidagi nusxa lop etib jonlandi. Chindan ham juvon uni Halimaxonning do‘konida uchratgan edi. G‘ani qadimiy bir tilla bilaguzukni sotish ilinjida yurgan ekan. Tilla buyumni ko‘rib, hamma ayollar singari Amiraning ham ko‘ngli sust ketdi. Garchand G‘ani bilaguzukni ancha arzon narxlab turgan bo‘lsa-da, biroq Amiraning uni sotib olishga baribir puli yo‘q edi. Shuning uchun bilaguzukni obdon tomosha qilgach “hozircha kerakmas” degan mujmal javob bilan egasiga tutqazdi[7;24].

Luqmon Bo‘rixonning “Ayol ko‘z yoshlarga ishonmaydi” qissasi sarguzasht xarakteriga ega. Uning g‘oyaviy asosini inson ijtimoiy-ruhiy-ma’naviy mohiyati tashkil etadi. Bu uchlik estetik daxldorlik milliy an’analarga munosabati yordamida ijodiy yaxlitlik kasb etadi. Yozuvchi xarakter yaratish mahorati va ularning ruhiy dunyosini kashf etish darajasi an’analar uzviy aloqadorligi mahsuli. Guvohi bo‘lganimizday, qahramon shaxsini badiiy detallashtirishda muallif fojeaviy vaziyat yaratish vositasida mohiyatni to‘la anglash jarayoniga yuzlanadi. Ayolning makr-hiylasi fojeaga tutashadi. Hayotiy zarbalar personaj turmush tarzini kuzatish va baholashga zamin hozirlaydi. Asar qahramoni Amira muhit farzandi. U o‘zligini yo‘qotmagan holatda bilaguzukni olishni maqsad qilib qo‘yadi. Biroq endilikda u dag‘al reallik bilan to‘qnashadi. Voqea mantig‘i ayol o‘limi bilan nihoyasiga yetadi.

Matn lavhasi bosh qahramonda bir-biriga zid ruhiy kechinmalarni uyg‘otadi. Bir tomondan, xotirada qayta tiklangan oila muammosi idrokda jonlantirishiga zamin hozirlasa, ikkinchi tomondan, faoliyat bobidagi “qo‘nimsizligi” diliga g‘ashlik soladi. Buning sababi oddiy: inson tutumi, qilmishlari uning hayotiy pozitsiyasi, ruhiy dunyosidan kelib chiqadi. Ayni paytda, manfiy va musbat xislatlar beqarorligi odamzod mohiyatini yanada murakkablashtirib yuboradi. Shuni yaxshi bilgan qahramon shaxsiyatida ruhiy parchalanish sodir bo‘ladi. Muallif yigit qiyofasiga batafsil chizgi berish vositasida manzara keskinligini oshiradi. Yigit ko‘nglida hosil bo‘lgan hadik izzat-nafs, kibr-havo hamda manfaat tuyg‘usi toptalishi qo‘rquvidan oziqlanadi. Zotan, bunga qisman uni shu darajaga

yetkazgan, ishontirgan muhit ham bevosita aybdor. Adib mahorati kichik, ahamiyatsiz tuyulgan qirralardan ham “eng oliy darajada ma’nodorlik” (A.Genis) kashf etadi. Falsafiy-ijtimoiy-ruhiy umumlashma teranligi talqinni lahzada idrok etishga imkon bermaydi, tahlil mantig‘ini tadqiq sahniga ko‘taradi.

Luqmon Bo‘rixon ijodida “..aks ettirilayotgan qatlamlarning chuqurligi unda harakat qilayotgan odamlarning jonliligi, xarakter tabiati va shaxsiy miqyoslariga bog‘liq bo‘ladi. Yozuvchi voqealarning harakatchanligiga qancha ko‘p e’tibor bersa, qahramonlarining jonli va hayotiy chiqishi uchun shuncha ko‘p jon kuydiradi. U har bir qahramonni, hatto eng kichik personajgacha ishonarli gavdalantirishga jiddiy e’tibor beradi”[8;252].

Guvohi bo‘lganimizday, qahramon shaxsini badiiy detallashtirishda muallif fojeaviy vaziyat yaratish vositasida mohiyatni to‘la anglash jarayoniga yuzlanadi. Ayolning makr-hiylasi fojeaga tutashadi. Hayotiy zarbalar personaj turmush tarzini kuzatish va baholashga zamin hozirlaydi. Asar qahramoni Amira muhit farzandi. U o‘zligini yo‘qotmagan holatda bilaguzukni olishni maqsad qilib qo‘yadi. Biroq endilikda u dag‘al reallik bilan to‘qnashadi. Voqea mantig‘i ayol o‘limi bilan nihoyasiga yetadi.

Luqmon Bo‘rixon qissalarini kuzatganda uning chin ma’noda ijodkor shaxs, izlanuvchan, yangilikka o‘ch inson ekanligiga amin bo‘lamiz. Uning hatto bir janr doirasidagi asarlari ham turfa janr xususiyatlarini namoyon etishi, tasvir vositalariyu ifoda yo‘sini rang-barangligi shunga dalolat qiladi. Adib milliy adabiyotimizda jiddiy yangilanayotgan janr imkoniyatlarini to‘la namoyon qilishga intilganki, uning tajribalari o‘zbek nasri rivoji uchun muhim ahamiyatga molik edi. Izlanuvchan adib xorijiy adabiyotlarga xos usul va vositalarni dadillik bilan adabiyotimizga tadbiq qildi, tajriba qilishdan, bu yo‘lda muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan cho‘chib o‘tirmaydi. Eng muhimi, adib g‘arb adabiyotiga xos usulu vositalarni milliy adabiyotimiz an’analari bilan uyg‘unlashtirishga intiladi, bu narsa ularning adabiyotimizda muqim o‘rinlashib qolishiga puxta asos yaratadi.
Shunisi diqqatga sazovorki, Luqmon Bo‘rixon qissalarining salohiyati nafaqat unda ko‘tarilgan ijtimoiy-siyosiy muammolarning dolzarbligida, balkim qissa poetikasining teranligida hamdir. Yozuvchining mahorati shundaki, o‘z qahramonlari timsolida millat taqdirini badiiy jonlantirib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. -T.: Sharq, 2008.
2. Ro‘ziyeva O‘. Luqmon Bo‘rixon asarlarida sayyor obrazlar // O‘zbek tili va adabiyoti. 2021. № 2.
3. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. T.: Ma’naviyat, 2000.
4. Normatov U. Ijod sehri. – T.: Sharq, 2007.
5. Umurov H. Badiiy ijod asoslari. -T.: O‘zbekiston, 2001..
6. Luqmon Bo‘rixon. Ayol ko‘z yoshlarga ishonmaydi // Yoshlik, 2014 yil, 2-son.

7. G‘afurov İ. Mangu latofat. -T.: Sharq, 2008.

TA'LIM VA JAMIYATNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING O‘ZARO TA'SIRI MASALASIGA

Kaxarova Nilufar Nuridinovna
Rus tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi
Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Ta'lim – bu ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos sohasi bo‘lib, unda odamlar va ularning birlashmalari ma'lum bir jamiyatning etno-milliy, madaniy, diniy, iqtisodiy, umuman tsivilizatsiya o‘ziga xosligi (o‘ziga xosligi) ning birligi va yaxlitligini ta'minlash zarurati tufayli o‘zlarining hayotiy manfaatlarini maqsadga muvofiq ravishda amalga oshiradilar. Zamonaviy sharoitda ushbu birlik va yaxlitlikni ta'minlash globallashuv va jahon va (yoki) mintaqaviy miqyosda integratsiyalashuvning ob'ektiv ravishda kuchayib borayotgan jarayonlariga zid kelmaydi, chunki mamlakatlar va xalqlarning etnik, milliy, madaniy va boshqa xususiyatlarini yo‘q qilish haqida gap ketmaydi va bo‘lishi mumkin emas. Biz faqat zamonaviy sharoitda milliy, iqtisodiy, siyosiy, shu jumladan turli mamlakatlarning ta'lim manfaatlarining ma'lum va ob'ektiv yaqinlashishi, dunyo integratsiyasi sharoitida uning ta'lim o‘ziga zarar etkazmasdan rivojlanishiga imkon beradigan yaqinlashish haqida gapiramiz.

"Ta'lim" tushunchasi, adabiyotda an'anaviy ravishda ko‘pincha pedagogika tushunchasi bilan bir tartibda ko‘rib chiqilishiga qaramay, hali ham o‘ziga xos tarkibga ega va shu nomdagi atama ma'nosining ko‘plab talqinlarini belgilaydigan murakkab tarkibga ega. Ushbu atama, xususan, bir qator tushunchalarni anglatadi:

* ta'lim evolyutsion rivojlanishning barcha progressiv yo‘lida insoniyatning atributi (ya'ni ajralmas, muhim xususiyati) va o‘zgarmas hamrohi bo‘lib xizmat qiladigan ijtimoiy hodisa sifatida;

* ta'lim har bir shaxs va umuman jamiyat uchun ijtimoiy qadriyat sifatida;

* ta'lim jamiyat va uning eng muhim instituti – davlatning o‘z fuqarolariga nisbatan alohida funktsiyasi sifatida (har bir shaxsning jamiyat a'zolari va davlat fuqarosi sifatida ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish), bir tomondan, va shu bilan birga fuqarolarning ongli ravishda o‘zini o‘zi rivojlantirish funktsiyasi sifatida, boshqa tomondan;

* ta'lim jarayon sifatida va jamiyat a'zolarining sotsializatsiyasi natijasida, ya'ni. odamlarni murakkab va mazmunli ijtimoiy aloqalarga kiritish (kiritish), ularsiz odamni jamiyat a'zosi deb hisoblash mumkin emas-darslik: "inson-bu ijtimoiy hayvon" (Aristotel);

* ta'lim turli darajadagi ta'limni o‘z ichiga olgan murakkab ierarxik tizim sifatida, mazmunli va mantiqiy ravishda izchil bog‘liqdir;

* ta'lim jamiyatning nomoddiy (aniqrog‘i, noishlab chiqarish, so‘zning tor ma'nosida) hayotiy faoliyati sohasi sifatida, uning boshqa "bog‘liq" tarmoqlari – madaniyat, fan, sog‘liqni saqlash, san'at va boshqalar bilan uzviy bog‘liqdir.;

* ta'lim intellektual, jismoniy va boshqaruv faoliyatining o‘ziga xos turi sifatida - pedagogik faoliyat, uning asosiy mazmuni o‘qituvchilar va ta'lim ta'sirining subyekti bo‘lganlarning o‘zaro ta'siri;

* ta'lim, umuman, bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni sifatida;

* ta'lim faoliyati natijasida ta'lim (ta'lim) [3].

Iqtisodiy funksiyalarga, masalan, ta'lim instituti tomonidan zarur bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan jamiyat va xodimlarning ijtimoiy-kasbiy tuzilishini shakllantirish, ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilarining ijtimoiy va kasbiy tayyorgarligini ta'minlash, xalq xo‘jaligiga bo‘lgan talabni o‘rganish asosida turli darajadagi malakaga ega kadrlar va boshqalar kiradi.

Ta'limning ijtimoiy funksiyalari qatoriga quyidagilar kiradi: a) umuman, jamiyatning ijtimoiy tuzilishini va uning o‘ziga xos elementlarini ko‘paytirish va o‘zgartirish; b) ijtimoiy harakatlarni, ijtimoiy guruhlar, qatlamlar va shaxslarning bir-biridan ikkinchisiga o‘tishini rag‘batlantirish(ya'ni, ijtimoiy harakatchanlik deb ataladigan narsa); v) shaxsni ijtimoiylashtirish jarayonini faol amalga oshirishga ko‘maklashish va, shunday qilib, uning ijtimoiy rollarni egallashini osonlashtirish va muvaffaqiyat qozonish.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, bugungi kunda mamlakatning iqtisodiy salohiyatini, uning jahon mehnat taqsimoti va xalqaro savdodagi mavqeini hal qiluvchi darajada belgilaydigan bilim va ta'lim degan xulosaga kelishimiz mumkin. Iqtisodiyot va ishlab chiqarishning bevosita ehtiyojlari uchun bilim ishlab chiqaradigan tarmoqlar (amaliy fan va ta'lim) haqida uzoq vaqtdan beri "bilim sanoati" deb gapirish odat tusiga kirgan va yaqinda ta'lim iqtisodiyotning bir tarmog‘i sifatida qaralmoqda.

Ta'lim nuqtayi nazaridan ko‘plab nuqtayi nazarlar mavjud. Bunday vaziyatda asosiy narsa hukmlarda haddan tashqari holatlarga yo‘l qo‘ymaslik, eskirgan stereotiplardan, takabbur ta'lim egosentrizmidan, bir tomondan, o‘ylamasdan texnokratik yondashuvdan, ikkinchi tomondan, yalang‘och iqtisoddan – uchinchi tomondan xalos bo‘lishdir. Qarashlarda muvozanat, vaziyatni baholashda ratsionalizm zarur. Bu, ayniqsa, ta'limni iqtisodiyotning bir tarmog‘i sifatida aniqlashda zarur.

Ta'limga kelsak, tovar nafaqat universitetning ta'lim xizmatlari, balki uning mutaxassis bitiruvchilari hamdir. Bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan bilimdon odam, uning foydalanish qiymatini yaratadigan ma'noda, o‘z xizmatlarini

muhtojlarga sotib olinishi mumkin bo‘lgan sotish uchun taklif qilishi mumkin. Ushbu xizmatlar sotish obyekti, ya'ni tovar hisoblanadi. Albatta, odam emas, balki uning bilimlari, qobiliyatlari, mahorati, iste'dodi sotib olinadi.

Shu bilan birga, inson qanday qilib ta'lim olganligi muhim emas: bepul, davlat hisobidan yoki o‘z pullari uchun. Bundan uning ma'lumoti (bilim, ko‘nikma, ko‘nikma) tovar bo‘lishdan to‘xtamaydi.

Xuddi shu fikrlash sxemasi alohida universitet va butun oliy kasb-hunar ta'limi tizimiga nisbatan qo‘llanilishi mumkin. Aholining ta'lim xizmatlariga ehtiyoji bor, uni maxsus sanoat – oliy ta'lim tizimi qondiradi. Ushbu sohaning mahsulotlari sotilishi va sotib olinishi mumkin. Va agar bu sohada yuzlab milliardlar aylanayotgan bo‘lsa, demak, bu butun iqtisodiy munosabatlar tizimiga ta'sir qiladi. Shu ma'noda, ta'lim eksport qilinib, davlatga daromad keltirganda, uni haqli ravishda iqtisodiyotning maxsus tarmog‘i deb atash mumkin.

Universitet emas, balki mutaxassisning o‘zi o‘z bilimlari, qobiliyatlari, ko‘nikmalari va iste'dodlarini mehnat bozorida kim oshdi savdosiga qo‘yadi, o‘zi o‘zi sotmoqchi bo‘lgan narxni belgilaydi, lekin sotib olinmasligi mumkin. Universitet bundan faqat bilvosita foyda ko‘radi: uning bitiruvchilari mehnat bozorida qanchalik qimmat bo‘lsa, uning obro‘si shunchalik yuqori bo‘ladi, o‘qish narxi shunchalik yuqori bo‘lishi mumkin. Boshqa barcha imtiyozlar bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarning egasi va egasi tomonidan belgilanadi.

Rivojlanishning hozirgi bosqichida ta'limning roli uning bozor iqtisodiyotiga o‘tish vazifalari, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning global tendentsiyalaridan orqada qolish xavfini bartaraf etish zarurati bilan belgilanadi. Zamonaviy dunyoda ta'limning iqtisodiyot va jamiyatning yangi sifatini shakllantirishning eng muhim omili sifatida ahamiyati inson kapitali ta'sirining o‘sishi bilan birga ortib bormoqda. Respublikamizdagi ta'lim tizimi ilg‘or mamlakatlarning ta'lim tizimlari bilan raqobatlasha oladi. Shu bilan birga, amalga oshirilayotgan ta'lim siyosatini jamoatchilik tomonidan keng qo‘llab-quvvatlash, davlatning ushbu sohadagi mas'uliyati va faol rolini tiklash, buning uchun zarur resurslarni ajratish va ulardan samarali foydalanish mexanizmlarini yaratish bilan ta'limni chuqur va har tomonlama modernizatsiya qilish zarur.

Ta'lim sohasidagi milliy manfaatlarni aks ettiruvchi va ularni jahon hamjamiyatiga taqdim etadigan ta'lim siyosati, shu bilan birga, ta'lim tizimida sezilarli o‘zgarishlar zarurligini belgilaydigan global rivojlanishning umumiy tendentsiyalarini hisobga oladi: jamiyat rivojlanish sur'atlarini tezlashtirish, siyosiy va ijtimoiy tanlov imkoniyatlarini kengaytirish, bu fuqarolarning ushbu tanlovga tayyorlik darajasini oshirish zarurligini keltirib chiqaradi; postindustrial, axborot jamiyatiga o‘tish, madaniyatlararo o‘zaro ta'sir ko‘lamini sezilarli darajada kengaytirish, shu munosabat bilan muloqot va bag‘rikenglik omillari alohida

ahamiyat kasb etadi; global muammolarning paydo boʻlishi va oʻsishi, ularni faqat xalqaro hamjamiyat doirasidagi hamkorlik natijasida hal qilish mumkin, bu esa yosh avlod oʻrtasida zamonaviy fikrlashni shakllantirishni talab qiladi; iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, raqobatning kuchayishi, malakasiz va malakasiz mehnat sohasining qisqarishi, bandlik sohasidagi chuqur tarkibiy oʻzgarishlar, xodimlarning kasbiy malakasini oshirish va qayta tayyorlash, ularning kasbiy harakatchanligini oshirishga boʻlgan doimiy ehtiyojni belgilaydi; rivojlangan mamlakatlarda milliy boylikning 70-80 foizini tashkil etadigan inson kapitalining roli ortib bormoqda, bu esa oʻz navbatida, yoshlar va kattalar uchun ta'limni jadal rivojlantirish. Mahalliy ta'lim tizimi dunyoning etakchi mamlakatlari qatorida oʻz oʻrnini saqlab qolish, madaniyat, fan va ta'limning yuqori darajasiga ega mamlakat sifatida xalqaro nufuzini saqlab qolish uchun muhim omil hisoblanadi. Mustaqil davlatlar Hamdoʻstligi mamlakatlari bilan samarali hamkorlikni rivojlantirish va umumiy ta'lim makonini saqlab qolish, xorijdagi vatandoshlarni ta'lim bilan qoʻllab-quvvatlash alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Абдуллаев Ш. С., Деневизюк Д. А., Садыкова А. М. Модернизация и инновации в промышленности для достижения стратегических целей // Региональные проблемы преобразования экономики. Ташкент, 2014. 45 с.
2. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М., 2000.- 141 с.
3. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. - М., 2002.- 509 с.

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA AYOLLAR NUTQIDAGI AYRIM FE’LLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Umarova Gulbahor Jumanovna

Qoʻqon DPI oʻqituvchisi

Mustaqilligimiz e’lon qilingandan buyon oʻtgan davr nisbatan qisqa boʻlsa-da, xalqimiz va davlatimiz tarixida gʻoyat katta ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy oʻzga rishlar yuz berdi.

Jumladan, XX asr oʻzbek adabiy tilining umummilliy til darajasiga koʻtarilishi va rivojlanishidagi oʻziga xos davr boʻldi. Bu davrda badiiy adabiyot tilining rivoji uchun ulkan hissa qoʻshgan mahoratli adiblar – Oybek, Gʻ.Gʻulom, A.Qahhor kabilarning ijodi tahsinga loyiq.

Ayniqsa, oʻzbek adabiyoti taraqqiyotiga ulkan hissa qoʻshgan mohir soʻz ustasi, xalq tilining chuqur bilimdoni A.Qahhor asarlari yosh avlodning ma’naviy qiyofasini shakllantirishda, ularda vatanga muhabbat,

milliy g‘urur,odamiylik sifatlarini namoyon etishda katta ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2007-yil 8-yanvarda qabul qilgan O‘zbekiston xalq yozuvchisi A.Qahhor tavalludining 100 yilligini nishonlash to‘g‘risidagi qarori ham adibning tengsiz asarlari o‘zbek adabiyotida chuqur va mazmunli o‘ringa ega ekanligini anglatadi.

Adibning ona tiliga bo‘lgan muhabbati, uning boyligi, buyukligini anglash tuyg‘usi ko‘plab hikoya, qissa va romanlarida namoyon bo‘lgan. O‘zbek tilining leksik boyligini chuqur o‘rgangan adib ularni o‘z o‘rnida qahramonlar tilidan qo‘llashda ham mohir edi. Quyida adib asarlarida ayollar nutqida keltirilgan ayrim fe’llarni tuzilish jihatdan turlarini tahlil qilamiz.

1. Sodda fe’llar. Adibning “Anor” hikoyasida keltirilgan Turobjonning xotini nutqidagi fe’llarga e’tibor beraylik.

– Havasga anor yeydi deysiz, shekilli. –Albatta, anor olmay, asal olgansiz. – Men sizga bir narsa deyapmanmi? – Kambag‘alchilik o‘lsin. – Ikkita anor uchun xotiningizni serpul odamga oshirgani uyaling. – Qayoqqa bordingiz?

Qahramon nutqida keltirilgan yeydi, deysiz, olmay, olgansiz, deyapmanmi, o‘lsin, uyaling, bordingiz fe’llari fe’llarning tuzilishiga ko‘ra sodda tub fe’llardir.

2. Qo‘shma fe’llar. A.Qahhorning “Mayiz yemagan xotin” hikoyasidagi Norqo‘zining xotini nutqidagi fe’llarga ham e’tibor beraylik.

– O‘rtog‘im har kelganida menga bir narsa olib keladi. – Hech bo‘lmasa bitta paranji olib keling savob bo‘ladi. Xotin kishiga paranji olib kelish masjid solishdan savob emish. Paranjisi eski har kelganda birovnikini yopinib keladi.

Qahramon tilidan keltirilgan olib keladi (fe’l+fe’l), olib keling (fe’l+fe’l), savob bo‘ladi (ot+fe’l), olib kelish (fe’l+fe’l), yopinib keladi (fe’l+fe’l) fe’llari fe’llarning tuzilishiga ko‘ra qo‘shma fe’llardir.

Adibning mahorati shundaki, quyidagi fe’llarni adib qahramonlar nutqida o‘rinli, ta’sirchan va mahorat bilan qo‘llay olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. –Toshkent Fan,2008

2.A.Qahhor . Asarlar 1-jild.G‘.G‘ulom.1987-yil.

3.Til va adabiyot ta’limi jurnali.2011-yil,4-son,13-bet.

ZAMONAVIY JAMIYATDA KO‘ZI OCHIZ VA ZAIF KO‘RUVCHI INSONLARNING IJTIMOIY MOSLASHUVI

Kim Fotima Xabibullaevna
O‘zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
Ijtimoiy psixologiya kafedrasi tayanch doktoronti

Zamonaviy jamiyatda yashar ekanmiz, insonlarning yashashi, ularning erkinligi va ta`lim olishi uchun hamma sharoitlar yaratilgan. Jumladan, jamiyatimizda turli xil insonlar yashayapti, masalan, ma`lum bir nuqsonga ega shaxslar ham yashab ularni jamiyatda faol qatnashishini ta`minlash hamda jamiyatga ijtimoiylashuvi uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Quyidagi maqolada men ko`zi ojiz yoki zaif ko`ruvchilarning jamiyatga moslashuvidagi ba`zi muammolarni yoritib berishga harakat qilganman.

Vizual buzilish, umuman, shaxsiyatga ta'sir qiladi. Har qanday nuqson, faqat bitta funktsiyani yo‘qotish bilan chegaralanmaydi, balki butun shaxsiyatni qayta qurishga olib keladi va ularning yo‘nalishlarini belgilab, keyingi hayot uchun kuch beradi. L.S.Vigotskiy shunday deb hisoblagan: "Kamchilik nafaqat ruhiy qashshoqlik, balki boylik manbai, nafaqat zaiflik, balki kuch manbai hamdir". (Litvak A.G., 1990) [1].

M.I.Shif ko‘rishning buzilishi shaxsiyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi, deb hisoblashgan. Shunday qilib, ushbu nuqtayi nazarlarni taqqoslab, biz ko‘rishning buzilishi barcha aqliy jarayonlarni qayta qurishga olib keladigan odamlar tomonidan insonning xususiyatlari va fazilatlarini o‘zgartirish uchun asosdir, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Meshkovning fikriga ko‘ra, ko‘rish nuqsonidan kelib chiqadigan zarar insonning kognitiv sohasi bilan cheklanib qolmasdan, uning butun shaxsiyatiga ta'sir qiladi. Bu nuqtayi nazarlarni tahlil qilib, shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, shaxsning tuzilishini o‘zgartirib, nuqson ko‘r odamlarning barcha ruhiy jarayonlariga zarar etkazadi va ularning nuqsoni haqida qattiq his-tuyg‘ularga olib keladi. Shu asosda L.S.Vigotskiy ko‘r va zaif ko‘rish qobiliyatini rivojlantirishda boshqalar bilan o‘zaro munosabatlarning buzilishini barcha toifadagi g‘ayritabiiy shaxslarga xos xususiyat sifatida ajratib ko‘rsatdi [2].

Vizual nuqsonlar ko‘rning boshqa odamlar bilan shaxslararo o‘zaro ta'siri jarayoniga ta'sir qiladi. Kamchilikning paydo bo‘lish vaqtiga va uning chuqurligiga qarab, hayotiy pozitsiyani shakllantirish va boshqalar bilan do‘stona, ishbilarmonlik munosabatlarini o‘rnatish buziladi [3].

Moslashish jarayonini aqliy va ijtimoiy rivojlanishning asosiy jarayoni deb hisoblash mumkin. Moslashuv - bu shaxsning ijtimoiy muhit sharoitlariga faol moslashuvining doimiy jarayoni. Ko‘zi ojizlarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi

muammosining dolzarbligi ularning jamiyatdagi o‘rni va barcha ko‘r va zaif ko‘ruvchilar jamiyat hayotiga nafaqat ijtimoiy jihatdan to‘la, balki ijodiy faol a'zolar sifatida ham kiritilishi mumkinligi bilan belgilanadi. bu. Shunday qilib, shaxsning moslashuvi uning xatti-harakatlarini shaxs tomonidan individual tartibga solish bilan ta'minlanadi va sezilarli darajada o‘zini o‘zi boshqarishning shaxsiy vositalarining shakllanishiga bog‘liq bo‘lib, u turli shaxslarda moslashish muvaffaqiyatining turli darajalarida namoyon bo‘ladi.

Ko‘zi ojizlarning samarali tez va muvaffaqiyatli moslashuvi holatlari, shaxsning ijtimoiy muhitga yaxshi moslashuvi holatlari hukmronlikda namoyon bo‘lgan faol momentning ustunligi tufayli "samarali moslashish darajalari" tushunchasiga birlashtirilishi kerak. bu darajaga mansub shaxs, faol ijodkorlik, hayotiy va shaxsiyat-lavozimlar. Ularning hayotiy faoliyati tashqi muhitni o‘zgartirish va rivojlantirishga ham, o‘ziga ham qaratilgan [1].

Ko‘rlarning zaif moslashuvi - bu ularning passiv hayoti, shaxsiy pozitsiyalari ustunlik qiladigan passiv ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasi. Moslashuvning passiv shakli ko‘rlar orasida mustaqil mehnat hayotiga etarlicha moslashmagan ko‘rlar uchun xosdir [2].

Ko‘zi ojizlar shaxsiy pozitsiyalarining faol shakllarini o‘rganishni tahlil qilish, ularning foydali mehnat sohasida muvaffaqiyatli moslashishi va erishishi, ijtimoiy hayotning turli sohalarida faol namoyon bo‘lishini ta'minlash tadqiqotning mustaqil vazifalaridan biridir [1]. Faoliyat nazariyasi psixologiyasida (A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, A.V.Zaporojets), shaxs psixologiyasi ma’lumotlari (B.F.Lomov, L.I.Bojovich, A.A.Bodalev) va maxsus psixologiya sohasidagi tadqiqotlar (T.A.Vlasova, M.S.Pevrozova, G.I.Morozova)da ishlab chiqilgan), shuningdek, tiflopedagogika va tiflopsixologiya sohasidagi ishlar (M.I.Zemtsova, Yu.I.Kulagin, A.G.Litvak) ko‘rlarning ijtimoiy muhitga moslashuvi rasmini ochib beradi [4].

Ko‘zi ojizlar faoliyatining ijtimoiy moslashuvi muammosini bir necha jihatdan ko‘rib chiqish mumkin:

1. Faoliyat bilan tizimli aloqalarda;
2. Shaxsning o‘zi;
3. Ularning o‘zaro ta'siri

Ko‘zi ojizlar va ko‘rish qobiliyati zaif odamlar, ularning fikriga ko‘ra, ular bilan muloqot qilish jarayonida yoqimsiz his-tuyg‘ularni boshdan kechiradigan odamlarga nisbatan qo‘rquvga ega bo‘lishi mumkin. Natijada ko‘rlar ko‘ruvchilar bilan aloqa qilishdan qochadi, bu esa takroriy aloqalar bilan bog‘liq qo‘rquvning davom etishiga olib keladi va ularning ijtimoiy hayotga moslashishiga to‘sqinlik qiladi deb G.M.Ilmushkin, E.V.Xayrullov o`z g`oyalarida keltirgan.

Ehtiyojlarning blokadasi sharoitida obsesif holatlar yuzaga keladi, ularning mexanizmi muhim shaxsiy ehtiyojlarni amalga oshirishga to‘sqinlik qiladi. Natijada obsesif fikrlar, qo‘rquv va harakatlar paydo bo‘ladi, bu esa ruhiy mahrumlikka olib keladi [1]. Tiflopsixologlar faqat ko‘r va zaif ko‘rish qobiliyatiga ega odamlarga xos bo‘lgan xarakterli xususiyatlar mavjudmi degan savolni hal qilishdi. Shaxsiy o‘zgarishlar bevosita ko‘rish buzilishi ta'sirida odamda sodir bo‘lmaydi, chunki vizual funktsiyaning o‘zi shaxsiy emas. Ko‘rning shaxsiyati o‘zining tabiiy shartlariga, shu jumladan, individual funksiyalarga qaytarilmasligi bilan tavsiflanadi. Shaxs shaxsni ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritish jarayonida shakllanadi. Ko‘rish patologiyasi ushbu tizimga o‘sish jarayonini murakkablashtiradi, bu munosabatlarning tabiatini o‘zgartiradi, chunki insonning madaniyat olami bilan tanlab aloqasi va faqat ko‘rishning buzilishi orqali, ya'ni bilvosita, bu funksiyalarning kamchiliklari ta'sir qilishi mumkin. shaxsni shakllantirish jarayoni. [3]

Ko‘rning moslashuv xususiyatlari nuqsonning paydo bo‘lish vaqtiga bog‘liq bo‘lib, buning natijasida ko‘rlik tug‘ma va orttirilgan bo‘linadi. Ko‘rlar ilmi inson o‘zlashtirmoqchi bo‘lgan bitta markaziy g‘oyaning ochilishiga qisqartiriladi, chunki bu g‘oya nafaqat ko‘rlik, balki inson tabiati haqida hamdir. Bu fikr shundan kelib chiqadiki, ko‘rlik nafaqat ko‘rishning etishmasligi, balki psixika va shaxsiyatning qayta tuzilishiga olib keladigan ko‘rish organidagi nuqsondir. Ko‘r-ko‘rona yangi, maxsus shaxsiyatni yaratib, hayotga yangi kuchlar olib keladi, ularning funksiyalarini o‘zgartiradi, bu esa inson psixikasini yaratadi va shakllantiradi. K.Byurklen bu masala yuzasidan turli mualliflarning (K.A.Fridche, L.A.Bochko, M.Stuke, X.V.Rokermund, I.Klein, 1924) fikrlarini to‘plagan [2].

Ehtimol, ko‘r va ko‘rish qobiliyati zaif odamlarning bunday shaxsiy xususiyatlari ularning o‘zini o‘zi qadrlashi va xavotirning mavjudligi bilan bog‘liq (Zemtsova M. I., 1986) [2]. Ko‘zi ojiz va zaif ko‘rgan odamlarning o‘zini o‘zi qadrlashi o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

1. bu shaxsning xatti-harakatlari va boshqa odamlar bilan muloqotida namoyon bo‘ladi, bu o‘zini o‘zi qadrlashning shaxs maqomiga muvofiqligi darajasida namoyon bo‘ladi;
2. odamlarning o‘zini o‘zi qadrlashi bilan ularning fazilatlarini baholashning mos kelishi;
3. o‘zini-o‘zi qadrlashning etarli emasligi, uning kam baholanishi o‘zini tanqid qilishning namoyon bo‘lishidan dalolat beradi.

Shunday qilib, ko‘r va ko‘rish qobiliyati zaif odamlarning shaxsiy xususiyatlari ularning moslashuviga ta'sir qilishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin. O‘zini tutish, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish kabi shaxsiy xususiyatlar noto‘g‘ri xatti-harakatlarning tashvishli-depressiv turining namoyon bo‘lishiga,

aloqada shubha va yaxlitlikning yo'qligi - salbiy tajovuzkor xatti-harakatlarning namoyon bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin. Ko'zi ojiz va zaif ko'rgan odamlarda mustaqillikning ustunligi ularning o'zini o'zi qadrlashi va muloqot qilish qobiliyati, moslashish qobiliyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Bu xulosalar gipotezalar shaklida amalga oshiriladi, ular qo'shimcha tekshiriladi. Tajribali tadqiqot natijalari ko'zi ojiz va zaif ko'rgan odamlar bilan reabilitatsiya ishlarida (ijtimoiy trening va shaxsiy o'sish bo'yicha trening) foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фобии и тревожные ожидания поздноослепших. Методическое пособие для работников тифлопедагоги- ки АПН института им. Герцена. - М , 2003.
2. Суворов А.В. Труд души: человечность / А.В. Суворов. - М , 1986
3. Шкляев А.В. Слепота и что за ней / А.В. Щкляев. - М, 1998.
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, струк- тура и динамика смысловой реальности/ Д.А. Леонтьев. -М., 1999.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Фрат. - М., 1990.

AYOLNING OILA VA JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Nizomiddinova Dildora Nosirovna,

Qo'qon DPI Boshlang'ich ta'lim kafedrasi katta o'qituvchisi

Abdumalikova Madina

Qo'qon DPI Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Davlat va jamiyat taraqqiyoti bir qator omillar asosida yuz beradi. Bu jarayonda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta'minlanganligi masalasi – davlatlar rivojining hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Zotan, ayol va uning jamiyat hayotidagi o'rni hamisha muhim mezon bo'lib kelgan.

Har qanday ijtimoiy tuzilma asosida ayollarning reproduktiv imkoniyatlari bilan bir qatorda yangi avlodning shakllanishi va rivojlanishida ham ularning o'rni beqiyos. Jamiyatda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta'minlashning asosiy prinsiplari mavjud bo'lib, bular qonuniylik, demokratizm, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi, jins bo'yicha kamsitishga yo'l qo'yilmasligi, ochiqlik va shaffoflikdir.

Dunyo mamlakatlari qatorida va xalqaro hamjamiyatda munosib o'ringa ega bo'lgan O'zbekistonning davlat va jamiyat sifatidagi taraqqiyoti silsilasida ayolning o'rni, uning siyosiy va huquqiy madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi.
bugungi globallashuv jarayonida yangi avlodning har qanday sharoitga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalasida xotin-qizlarning o'rni va roli

har qachongidanda muhim. Shu bois islohotlarning asosiy mazmuni ham xotin-qizlarning yangi g‘oya va tashabbuslar bilan chiqishlarini qo‘llab-quvvatlash, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan sa’y-harakatlar, o‘zgarishlar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ularning faol ishtirok etishlarini ta’minlashdan iborat. Zero, inson qadrini ulug‘lash, avvalo, ayolga hurmat va ehtirom, mo‘tabar onalarimizni e’zozlash, munis opa-singillarimizni qadrlash orqali ro‘yobga chiqadi, desak ayni haqiqatni aytgan bo‘lamiz.

Ta’kidlash joiz, bugungi kunda Yurtboshimiz boshchiligida Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etish sari dadil qadamlar qo‘ymoqdamiz. Binobarin, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ayollarning baxti asosiga qurilmoqda, desak adashmagan bo‘lamiz.

Sir emaski, yangi Uyg‘onish davri, avvalo, ilm-fanning taraqqiyotiga, milliy ma’naviyatning mustahkamligiga bog‘liqdir. Mazkur o‘tkir haqiqatni chuqur his qilgan holda xotin-qizlarning ta’limi va ilm-fan bilan shug‘ullanishlari uchun davlatimiz tomonidan yangi imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Jamiyatda ayollarni ilm-fanga ruhlantirish maqsadida yangi mexanizm – «Olima ayollar jamiyati» tuzilgani hamda uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va yanada rag‘batlantirish uchun Davlat byudjetidan 50 milliard so‘m ajratilgani barcha xotin-qizlarning ko‘nglida jamiyatning eng faol qatlami – «olima ayol» bo‘lishga intilishlarini yanada kuchaytirishi ayni haqiqat.

Hech shubhasiz, ayollarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtirokini to‘laqonli ta’minlash, ularni ijtimoiy-iqtisodiy hamda huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash borasidagi islohotlar yurtimizda gender tenglikni va teng huquqlilikni ta’minlashdagi ijtimoiy adolat namunasidir. Bir so‘z bilan aytganda, ayollarning taqdiri, buguni va kelajagi uchun davlat siyosati darajasidagi yuksak e’tiborning ifodasi bo‘lgan bunday sharoitlar va imtiyozlar mamlakatimiz tarixida hali bo‘lmagan. Bugun opa-singillarimiz qalbida jo‘sh urayotgan shukronalik va yurtdan, Yurtboshidan minnatdorlik hissi amaliy faoliyatimizga ko‘chib, har bir sohada yuksak natijalarga erishishga ruhlantirmoqda. Ayollarga e’tibor chinakam davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi: uning huquqiy va institutsional asoslari tubdan takomillashtirildi.

Mamlakatimizda gender tenglikni ta’minlash, ayollarning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi rolini oshirish faoliyati: ayollar huquqlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish; ayollarni himoya qilishning institutsional asoslarini takomillashtirish; aholining gender tenglik va ayollar huquqlari to‘g‘risida xabardorligini oshirish; huquqni qo‘llash amaliyotida ularga rioya etilishini ta’minlash uchun mas’ul mansabdor shaxslarni tegishli huquqiy me’yorlar asosida o‘qitish kabi asosiy yo‘nalishlardan iborat.

Mamlakatimizda ayol qadrini yuksaltirish borasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar, albatta, bu borada huquqiy asoslar yaratilganligi va muntazam takomillashtirib borilayotganligi bilan hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida «Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar» deb belgilanganligi mamlakatimizda gender tenglikni ta’minlash, xotin-qizlarning jamiyat va davlat boshqaruvidagi rolini oshirish borasidagi tizimli islohotlar uchun bosh huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

E’tirof etish kerak, so‘nggi yillarda xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, ularning jamiyatdagi rolini kuchaytirish, oila institutini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish ishlari yangi sifat bosqichiga ko‘tarildi. O‘zbekiston xotin-qizlarni har qanday kamsitish va tahqirlashlardan himoya qiladigan barcha asosiy xalqaro hujjatlarga qo‘shildi. Bunda «Onalikni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Jeneva Konvensiyasi, «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to‘g‘risida»gi hamda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida»gi Nyu-York Konvensiyalari, «Birlashgan Millatlar Tashkilotining transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konvensiyasini to‘ldiruvchi odam savdosining, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosining oldini olish hamda unga chek qo‘yish va uning uchun jazolash haqidagi» Bayonnomasi kabi xalqaro hujjatlarni misol qilib keltirish mumkin.

Yurtimizda «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida», «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida», «Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to‘g‘risida»gi qonunlar qabul qilindi. Shuningdek, qonun hujjatlarining majburiy gender-huquqiy ekspertizasi joriy qilindi. Ayollarni qo‘llab-quvvatlash masalalarida davlat rahbarining bevosita tashabbusi bilan 30 dan ortiq farmon va qarorlar hamda hukumat qarorlari qabul qilinganligini qayd etib o‘tish joiz. Birgina joriy yilning mart oyida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, «Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmonlari hamda «Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida»gi qarori qabul qilindi.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar quyidagi ijobiy jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega: birinchidan, oila va xotin-qizlar bilan professional tarzda ishlashga ixtisoslashtirilgan yangi davlat organi – Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasi tashkil etildi; ikkinchidan, xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasidagi yagona davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari belgilab berildi; uchinchidan, xotin-qizlar bilan

ishlashning yangi mexanizmi – mahallalarda xotin-qizlar bilan maqsadli va manzilli tartibda ishlash amaliyoti belgilab berildi; to‘rtinchidan, xotin-qizlar huquqlarini ta’minlash hamda ularni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish maqsadida yangi huquqiy mexanizmlar – prokuratura organlarining ushbu sohasidagi qonunchilik ijrosi ustidan nazorati joriy etildi; beshinchidan, xotin-qizlarga ta’lim olishlari, ilmiy-ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanishlari uchun davlatning yangi kafolatlar va imtiyozlar paketi joriy etildi; oltinchidan, xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, ularning munosib turmush kechirishlariga ko‘maklashishni nazarda tutuvchi amaldagi mexanizmlar takomillashtirildi; yettinchidan, xotin-qizlarning sog‘lig‘ini saqlash, xotin-qizlarga xos bo‘lgan kasalliklarni barvaqt aniqlash va oldini olish onalikni muhofaza qilishga qaratilgan yangi tizim joriy etildi; sakkizinchidan, xotin-qizlar bilan muloqot qilishning yangi mexanizmlari joriy etilmoqda va muloqotning yangi, samarali platformalariga asos solindi.

«Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmon bilan 2022–2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo‘yicha Milliy dastur hamda Milliy dasturni 2022–2023-yillarda amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasi tasdiqlandi.

Ta’kidlash kerakki, 2030-yilgacha bo‘lgan davrda BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi 83-son qarori bilan tasdiqlangan «2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar»ning 5-maqsadi – Gender tenglikni ta’minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish – mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan islohotlar bilan hamohangdir.

Muxtasar aytganda, jamiyatda ayol qadr-qimmati, uning huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida davlat bosh islohotchi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zotan, jamiyatda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ifoda etish, davlat va jamiyat munosabatlarida ayollarning o‘rni va rolini yanada oshirish, ularning siyosiy, huquqiy, ijtimoiy sohalarda manfaatlarini himoya qilish masalasi Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans avlodini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 7-fevral kuni xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi nutqi. 2018.

2. Здравомыслова, О. Статус и карьера женщины в современных условиях. – М., 2000.
3. Зуйкова, Е.М., Еруcланова, Р.И. Феминология: Учебное пособие. – М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001.
4. Пронин, А.А. Положение женщин в современной России: общая характеристика. – М., 2000.
5. Черняк, Е.М. Социология семьи: перспективы развития института. – М., 2000.
6. Мороз В.А., Аверкина Т.О. Социальные роли современной женщины в представлении студентов// Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 11-4. – С. 726-731;
7. Qodirova, M. (2020). Shaxsning ichki konfliktlari va mexanizmlari. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(41).

OILA VA JAMIYATDA OLIMA AYOLLARNING O‘RNI

Zulfiyaxon Masadiqova Hamdamovna
Qo‘qon DPI Xorijiy tillar fakulteti
MBTIT kafedrasi katta o‘qituvchisi
Tursunova Muslimaxon Toxirjon qizi
Qo‘qon DPI Xorijiy tilllar fakulteti
4-kurs talabasi

Har qanday ijtimoiy tuzilma asosida ayollarning reproduktiv imkoniyatlari bilan bir qatorda yangi avlodning shakllanishi va rivojlanishida ham ularning o‘rni beqiyos. Jamiyatda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta’minlashning asosiy prinsiplari mavjud bo‘lib, bular qonuniylik, demokratizm, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi, jins bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘yilmasligi, ochiqlik va shaffoflikdir. Dunyo mamlakatlari qatorida va xalqaro hamjamiyatda munosib o‘ringa ega bo‘lgan O‘zbekistonning davlat va jamiyat sifatidagi taraqqiyoti silsilasida ayolning o‘rni, uning siyosiy va huquqiy madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi globallashuv jarayonida yangi avlodning har qanday sharoitga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalasida xotin-qizlarning o‘rni va roli har qachongidanda muhim. Shu bois islohotlarning asosiy mazmuni ham xotin-qizlarning yangi g‘oya va tashabbuslar bilan chiqishlarini qo‘llab-quvvatlash, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan sa’y-harakatlar, o‘zgarishlar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ularning faol ishtirok etishlarini ta’minlashdan iborat. Zero, inson qadrini ulug‘lash, avvalo, ayolga hurmat va ehtirom, mo‘tabar onalarimizni e’zozlash, munis opa-singillarimizni qadrlash orqali ro‘yobga chiqadi, desak ayni haqiqatni aytgan bo‘lamiz. Ta’kidlash joiz, bugungi kunda Yurtboshimiz boshchiligida Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etish sari dadil

qadamlar qo'ymoqdamiz. Binobarin, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ayollarning baxti asosiga qurilmoqda, desak adashmagan bo'lamiz. Sir emaski, yangi Uyg'onish davri, avvalo, ilm-fanning taraqqiyotiga, milliy ma'naviyatning mustahkamligiga bog'liqdir. Mazkur o'tkir haqiqatni chuqur his qilgan holda xotin-qizlarning ta'limi va ilm-fan bilan shug'ullanishlari uchun davlatimiz tomonidan yangi imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Jamiyatda ayollarni ilm-fanga ruhlantirish maqsadida yangi mexanizm – «Olima ayollar jamiyati» tuzilgani hamda uning faoliyatini qo'llab-quvvatlash va yanada rag'batlantirish uchun Davlat byudjetidan 50 milliard so'm ajratilgani barcha xotin-qizlarning ko'nglida jamiyatning eng faol qatlami – «olima ayol» bo'lishga intilishlarini yanada kuchaytirishi ayni haqiqat. Hech shubhasiz, ayollarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtirokini to'laqonli ta'minlash, ularni ijtimoiy-iqtisodiy hamda huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash borasidagi islohotlar yurtimizda gender tenglikni va teng huquqlilikni ta'minlashdagi ijtimoiy adolat namunasidir. Bir so'z bilan aytganda, ayollarning taqdiri, buguni va kelajagi uchun davlat siyosati darajasidagi yuksak e'tiborning ifodasi bo'lgan bunday sharoitlar va imtiyozlar mamlakatimiz tarixida hali bo'lmagan. Bugun opa-singillarimiz qalbida jo'sh urayotgan shukronalik va yurtdan, Yurtboshidan minnatdorlik hissi amaliy faoliyatimizga ko'chib, har bir sohada yuksak natijalarga erishishga ruhlantirmoqda. Ayollarga e'tibor chinakam davlat siyosati darajasiga ko'tarildi: uning huquqiy va institutsional asoslari tubdan takomillashtirildi. Mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlash, ayollarning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi ro'lini oshirish faoliyati: ayollar huquqlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish; ayollarni himoya qilishning institutsional asoslarini takomillashtirish; aholining gender tenglik va ayollar huquqlari to'g'risida xabardorligini oshirish; huquqni qo'llash amaliyotida ularga rioya etilishini ta'minlash uchun mas'ul mansabdor shaxslarni tegishli huquqiy me'yorlar asosida o'qitish kabi asosiy yo'nalishlardan iborat. Mamlakatimizda ayol qadrini yuksaltirish borasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar, albatta, bu borada huquqiy asoslar yaratilganligi va muntazam takomillashtirib borilayotganligi bilan hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida «Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar» deb belgilanganligi mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlash, xotin-qizlarning jamiyat va davlat boshqaruvidagi rolini oshirish borasidagi tizimli islohotlar uchun bosh huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. E'tirof etish kerak, so'nggi yillarda xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, ularning jamiyatdagi rolini kuchaytirish, oila institutini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish ishlari yangi sifat bosqichiga ko 'tarildi. O'zbekiston xotin-qizlarni har qanday kamsitish va tahqirlashlardan himoya qiladigan barcha

asosiy xalqaro hujjatlarga qo‘shildi. Bunda «Onalikni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Jeneva Konvensiyasi, «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to‘g‘risida»gi hamda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida»gi Nyu-York Konvensiyalari, «Birlashgan Millatlar Tashkilotining transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konvensiyasini to‘ldiruvchi odam savdosining, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosining oldini olish hamda unga chek qo‘yish va uning uchun jazolash haqidagi» Bayonnomasi kabi xalqaro hujjatlarni misol qilib keltirish mumkin

Huquqiy davlat va demokratik jamiyat qurish yo‘lidan dadil odimlab borayotgan mamlakatimizda xotin-qizlarning erkaklar bilan barcha sohada tengligini ta’minlashga, ularni ulug‘lash va qadrlashga, qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan milliy huquq tizimi yaratildi. Istiqlol yillarida Konstitutsiyamiz hamda O‘zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi, Oila Kodeksi, Fuqarolik Kodeksi, Jinoyat Kodeksi, “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid siyosat to‘g‘risida”gi, “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi, “Mehnat muhofazasi to‘g‘risida”gi, “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi, “Fuqarolar salomatligini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi, “Xotin-qizlarga qo‘shimcha imtiyozlar to‘g‘risida”gi va boshqa normativ huquqiy hujjatlarda asosiy maqsad yurtimiz ayollarining huquq va manfaatlarini himoya qilishga, opa-singillarimizning faolligini oshirishga, ularga ma’naviy-ruhiy madad berishga, qolaversa, ularni turli tahdid va qotib qolgan eskicha qarashlardan himoya qilishga qaratildi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, xotin-qizlarimizning huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan barcha qonun hujjatlari xalqaro huquqiy me’yorlarga asoslanadi. Haqiqatda biror davlatda bizning yurtimizda bo‘lgani singari xotinqizlarga e’tibor ko‘rsatilmagan, e’zozlanmagan, mamlakat tayanchi sifatida e’tirof etilmagan. Mana shu ko‘rsatilgan e’tibor tufayli ayollarimizning o‘rtacha umr ko‘rish yoshi 67 dan 73 yoshga qadar uzayganligini alohida qayd etish lozim.

Bugungi kunda ayollar duch kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni o‘rganishda mahallalarda ayollar va xotin-qizlar maslahatchilari ish olib bormoqda. “Mahalla ham kichik bir Vatan” yuqoridagi qarorlarni amaliyotga tatbiq etishda mahallaning ko‘magidan keng foydalanish ko‘zda tutiladi. Bir farzandga yetti qo‘shni ota, ona, degan naqlga amal qilgan holda mahallalar bilan birga hamkorlikda farzandlar, ayniqsa, qizlar tarbiyasiga e’tiborli bo‘lish, xonadon va uning atrofini pokiza va saranjom bo‘lishini ta’minlash, har qanday bo‘ladigan yig‘in, to‘y-hashamlarni mahalla faollari “Oqila ayollar” bilan maslahatlashgan holda o‘tkazish, mahalladagi ayollarimizni hunarli, ilmli bo‘lishlariga e’tibor berish, oilada har qanday nizoli vaziyatlarda mahalla faollari, “Oqila ayollar” bilan

bamaslahat, tinch yo‘l bilan nizolarni hal etish, yosh kelinlarimizni yangi oilaga o‘rganib ketishlarida hamda mustahkam oila qurishlarida doim “Oqila ayollar” maslahatlariga rioya qilish, qizlarimizni pazanda, uy-ro‘zg‘or tutishga o‘rgatish, hunarli bo‘lishlari, ilm egalari bo‘lishlariga alohida e’tibor berish, oila sirlarini egallashlariga sharoit yaratish, mahalla xotin-qizlarini tadbirkorlik bilan shug‘ullanishlari, ishsiz boshqa ayollarni ham o‘zlari singari tadbirkor bo‘lishlariga hissa qo‘shish, mahalladagi barcha xotin-qizlar, keksa onaxonlarni o‘z vaqtida tibbiy ko‘rikdan o‘tishlari va sog‘lom turmush tarziga rioya qilgan holda jismonan sog‘lom bo‘lishlariga erishish lozimligi ta’kidlab o‘tiladi. Shuningdek, qizlarimizni erta turmush qurishlariga yo‘l qo‘ymaslik, turmushga uzatilgan qizlarimizni hayotlariga aralashmaslik, telefon orqali turli gaplarga quloq solmaslik, qudalar bilan totuvlikda yoshlarni yo‘lga solish, barcha mahalladagi qizlarimizni ma’naviy, jismoniy sog‘lom qilib voyaga yetkazish, gul kabi asrash, ilmli bo‘lishlariga imkon yaratish, noqonuniy nikohlarga yo‘l qo‘ymaslikni ham mahalla tomonidan tartibga olinadi. Oilada sog‘lom ma’naviy muhit, o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlar yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa, jamiyatda ham shu munosabatlar o‘zaro hurmat asosida shakllanadi. Oilalarning mustahkam bo‘lishi uchun avvalo qizlarni oilaga tayyorlash kerak. Qush uyasida ko‘rganini qiladi, degan naql bor, ona qizlarga ayolning farzandlari va turmush o‘rtog‘i oldidagi burchlarini o‘rgatib borishi zarur. Sog‘lom oilada voyaga yetgan qizlar farzandlariga ham chiroyli tarbiya bera oladi. Xushxulq farzandlar kamol topgan jamiyatda kishilar o‘rtasidagi munosabatlar ham chiroyli bo‘ladi. Jamiyatda komil shaxs tarbiyasi eng murakkab va mas’uliyatli vazifadir. Bu jarayonda turmush madaniyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishni qizlar oila muqaddasligini yoshligidan singdirib borish kerak. O‘zbek oilalarida farzand tarbiyasi bilan asosan onalar, buvi va bobolar shug‘ullanadi. Ibratli oila ibratli jamiyatni barpo etadi. Ibratli oila mexanizmini shakllantirish oqila va o‘qimishli, tadbirli ayollarimiz qo‘lidadir. Ibratli ona, ibratli farzandni tarbiyalaydi. Uni jamiyat va xalq uchun naf keltiradigan shaxs sifatida voyaga yetkazadi. Turli zararli illatlardan asrashni biladi. Tarbiya bu bir, ikki yilda amalga oshadigan jarayon emasligini yaxshi tushungan holda, har taraflama farzandlariga o‘rnak bo‘lishga intiladi. Ibratli ayoldan ibratli oila, ibratli oiladan, ibratli jamiyat barpo bo‘ladi.

Bugungi kunda yurtimizda oilani mustahkamlash, yosh oilalar haqida g‘amxo‘rlikni kuchaytirish, ularning huquqiy va ijtimoiy himoyasini ta’minlash, sog‘lom va mustahkam oila barpo etish, xotin-qizlarni davlat va jamiyatni boshqarishda faol ishtiroki uchun keng imkoniyatlar yaratilgan bo‘lib, biz xotin-qizlar berilgan ana shunday shart-sharoitlardan unumli foydalanishimiz, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohot va yangilanishlar jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishimiz, bizga bildirilayotgan ishonchni oqlashimiz, o‘z mehr

va sadoqatimizni oila, jamiyat, Vatan ravnaqi va barqarorligi, tinchligi va osoyishtaligi yo‘lida 7 namoyon etishimiz lozim. Zero, muhtaram Yurtboshimizning samimiyat bilan aytilgan: “Oqila, go‘zal ayollar o‘zlarining g‘amxo‘rligi, mehribonligi, qalbi daryoligi bilan oiladagi, qolaversa, butun jamiyatdagi muvozanatni, poklik, halollik, samimiyat va adolat muhitini saqlab turadilar”, degan ishonchlarini oqlash biz ayollarning vazifamiz va burchimizdir.

FOYDALANILGAN SAYTLAR:

1. http://www.insonhuquqlari.uz/oz/news/ayol-va-uning-jamiyat-hayotidagi-orni-hamisha-muhim-mezon-bolib-kelgan
2. https://xs.uz/uz/post/oqila-ayollar-ularning-oila-va-zhamiyatdagi-orni
3. https://paxtachi.uz/uz/node/4128

THE ROLE OF WOMEN IN SOCIETУ

Shukurova F.Kh.
Art. Rev. Department of Russian Literature and
teaching methods of JSPU

There are many criteria in the world that indicate the prestige, mindfulness, cultural level of the state and society. But it is this-woman who determines the spiritual perfection of any nation and people, improving their education. Attitude towards women, respect can be defined in the attitude of the state towards them. Viewed from this point of view, the people who live glorifying, honouring and carrying women on their heads gain respect as a nation that practically manifests its high culture and noble values. It is worth how much we are proud of the achievements of our women, who work in every industry with their dedication and dedication and reach high heights.

At the moment, we can clearly see the confidence of our honored President in women on the way to the development of our society. Examples of this are women leaders in the ministries, departments, and organizations. It is very difficult for a woman to take her responsibilities in society and family equally. However, the dedication, honesty of the family mistress, her professional approach to her work and her ability to correctly distribute Time, and her endless love for her family and children will allow her to go forward without fear of any difficulties.

"The immeasurable development of society, the nation, the prosperity of the land are very-very dependent on a woman's faith, faith, morality, honesty." In the East, in particular, in our country, women have long been glorified. The great thinkers, poets wrote in the sources about the fact that he is an incomparable Lord of grace and elegance, a symbol of goodness, dedication, an angel of our houses, In

our consciousness towards a woman, the endless feelings of affection, reverence that arise in our hearts, the views that have become values are firmly manifested and decided both in our family, society and in our own state.

Therefore, all measures have been taken to protect the rights of women in Uzbekistan, to ensure their active participation in the life of society, conditions have been created. Large-scale work is carried out to increase the socio-political activity of women, create suitable conditions for their ability and capabilities in various spheres and networks, achieve unconditional compliance with their legal interests, support motherhood and childhood in every possible way, and strengthen the institution of the family. The veneration of a woman, the veneration of her is one of the noble features inherent in the Uzbek people. In this sense, historical works of state significance are being carried out in Uzbekistan to strengthen the role and status of women in society. After all, the stability and progress of the political, socio-spiritual environment in society is associated with the attitude and attention to women, youth, family. In our republic, issues related to women are in the center of attention of the state and society [2,3].

The main goal of economic, political, social and spiritual reforms carried out in our country under the leadership of our state is to ensure the interests of a person, family. The decree of the president of the Republic of Uzbekistan dated February 2, 2018 "on measures to radically improve activities in the field of supporting women and strengthening the Family Institute" aimed at supporting women, ensuring their legitimate interests, radically improving activities in the field of strengthening the Family Institute, further strengthening the socio-spiritual environment, taking into account the tasks set out in the strategy of action all the work carried out on strengthening is qualitatively new [2;3].

Women make up about 50% of the population of our country. The work of women in all spheres, especially the upbringing of children, their enormous service in society and family life, cannot be compared with anything. Over the past period, comprehensive work has been carried out in the areas of increasing the activity of women in all aspects of the economic, political and social life of our country, providing comprehensive support for their education and professional skills and employment, and further support for entrepreneurial initiatives. After all, as the head of our state noted, female dignity, peace and prosperity in a land where human dignity is glorified, harmony and blessing will certainly be stable.

At the same time, thanks to the enormous opportunities and conditions created in our country by the head of our state for women, our women are actively involved in the life of the state and society, their position is growing. The state policy implemented in our country provides a wide range of opportunities for our women to live truly happily, to ensure their rights and freedoms, to achieve their

intellectual and spiritual rise, to fulfill professional and family obligations in a harmonious way. The appointment of women to positions of responsibility in the higher authorities of the state, as well as in the city, district governor, ambassador, is also a sign of increasing confidence in them [3,2].

In addition to women active in the life of society and the state, who took the initiative, the badge "Mo"tabar ona" was instituted, which is given to women who have brought up their children to be perfect people, from to housewives. Over the past period, more than a thousand active women have been awarded this breastplate. The number of women who followed in their footsteps grew in admiration of the rewarded. Enthusiasm and passion give them strength, great spirit. Due to the attention given to young people in our country, the role and share of them in each area is growing. Achievements, victories achieved-this is the product of attention. Since 2019, the awarding of the Zulfiya State prize annually to two applicants from the Republic of Karakalpakstan, regions and the city of Tashkent, the admission of award winners on the basis of state grants without entrance exams in the relevant direction and specialty is also an example of high attention to young people.

The achievements of our women, who work in every field with their dedication and dedication and achieve high marks, are also significant. Currently, there are 17 senators in the Senate of the Supreme Assembly, and 21 women deputies in the legislative chamber. In the local councils, women make up more than 23% of the people's representatives. More than a thousand women have led the neighborhood civic rally.

Still, the era of change and innovation is making new-new demands on us all today. The president paid special attention to this issue, and in his lecture at the twentieth plenary session of the Senate of the Supreme Assembly, he outlined a number of tasks such as increasing the proportion of women in Parliament and local councils, supporting women with severe social conditions, preventing violations among women, activating the participation of non-governmental organizations in issues of their employment. Also, a proposal was put forward by the head of state to create a new structure in the Senate of the House of Commons – a committee on issues of women and gender equality. This structure, of course, is important to increase the socio-political activity of women in the life of our country, to provide them with wide opportunities.

Significant results have been achieved on the involvement of women in the field of Science in our country. Therefore, women are making a worthy contribution to the development of all areas of the development of science. Today in our republic there are 6 academics, more than 700 doctors of Sciences, 4780 candidates of Sciences, about 200 doctors of Philosophy (PhD) scientists working

in various fields of women's science. In prestigious circles of the world, Uzbek scientists are speaking, potential is falling into the language. A special fund aimed at the financial support of women was established, providing 300 billion soums annually from the state budget. The Center for rehabilitation and adaptation of women and its territorial departments were established [2;2].

In particular, it is worth noting that the national program for the support of women's education for 2022-2026 has been adopted in this regard. In accordance with this, the procedure for providing an interest-free loan for 7 years to pay contract money for women studying in higher education institutions, technical and colleges, correspondence and evening education, and for all women studying at the graduate level of State Higher Education Institutions, the contract fees are being fully covered from the state budget.

Additional grants are now provided to foreign higher education institutions for the baccalaureate — 50, for the graduate — 10 women each academic year through the hope of «El yurt» Foundation. In addition, it was also established that every year 2,100 representatives of socially disadvantaged families, orphan or deprived of the care of their parents, educational mining tracts of Student women will be paid from the local budget, a target quota of 300 for women in the direction of doctoral studies will be allocated. I believe that a woman's happiness is a favorite in the family, a loving mother and a dedication to her profession, which she holds in society. Maybe not for nothing - "there is a woman, the universe is beautiful".

Literature

1. The decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 2, 2018 "
2. Almamatova M. Woman - Society flower, mirror of being, educator of the nation
3. Kadyrkhanova M. The role of a woman and her in the life of society has always been an important criterion

OILA VA JAMIYATDA OLIMA AYOLLARNING TUTGAN O‘RNI

A.F.Xamrayeva

JDPU Maktabgacha talim fakulteti

katta o‘qituvchisi, P.f.f.d (PhD)

Ayol va uning jamiyat hayotidagi o‘rni hamisha muhim mezon bo‘lib kelgan.Har qanday davlat va jamiyat taraqqiyoti bir qator omillar asosida yuz beradi. Bu jarayonda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta’minlanganligi masalasi – davlatlar rivojining

hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Zotan, ayol va uning jamiyat hayotidagi o‘rni hamisha muhim mezon bo‘lib kelgan.

Sir emaski, yangi Uyg‘onish davri, avvalo, ilm-fanning taraqqiyotiga, milliy ma’naviyatning mustahkamligiga bog‘liqdir. Mazkur o‘tkir haqiqatni chuqur his qilgan holda xotin-qizlarning ta’limi va ilm-fan bilan shug‘ullanishlari uchun davlatimiz tomonidan yangi imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Jamiyatda ayollarni ilm-fanga ruhlantirish maqsadida yangi mexanizm – «Olima ayollar jamiyati» tuzilgani hamda uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va yanada rag‘batlantirish uchun Davlat byudjetidan 50 milliard so‘m ajratilgani barcha xotin-qizlarning ko‘nglida jamiyatning eng faol qatlami – «olima ayol» bo‘lishga intilishlarini yanada kuchaytirishi ayni haqiqat.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar quyidagi ijobiy jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega: birinchidan, oila va xotin-qizlar bilan professional tarzda ishlashga ixtisoslashtirilgan yangi davlat organi – Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasi tashkil etildi; ikkinchidan, xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasidagi yagona davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari belgilab berildi; uchinchidan, xotin-qizlar bilan ishlashning yangi mexanizmi – mahallalarda xotin-qizlar bilan maqsadli va manzilli tartibda ishlash amaliyoti belgilab berildi; to‘rtinchidan, xotin-qizlar huquqlarini ta’minlash hamda ularni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish maqsadida yangi huquqiy mexanizmlar – prokuratura organlarining ushbu sohasidagi qonunchilik ijrosi ustidan nazorati joriy etildi; beshinchidan, xotin-qizlarga ta’lim olishlari, ilmiy-ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanishlari uchun davlatning yangi kafolatlar va imtiyozlar paketi joriy etildi; oltinchidan, xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, ularning munosib turmush kechirishlariga ko‘maklashishni nazarda tutuvchi amaldagi mexanizmlar takomillashtirildi; yettinchidan, xotin-qizlarning sog‘lig‘ini saqlash, xotin-qizlarga xos bo‘lgan kasalliklarni barvaqt aniqlash va oldini olish onalikni muhofaza qilishga qaratilgan yangi tizim joriy etildi; sakkizinchidan, xotin-qizlar bilan muloqot qilishning yangi mexanizmlari joriy etilmoqda va muloqotning yangi, samarali platformalariga asos solindi.

«Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmon bilan 2022–2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo‘yicha Milliy dastur hamda Milliy dasturni 2022–2023-yillarda amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasi tasdiqlandi.Shuningdek, Komissiyaga gender siyosati amalga oshirilishini ta’minlashga doir vaqtinchalik maxsus choralar ko‘rish va ularni bekor qilish yuzasidan Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritish, davlatning rahbarlik

lavozimlariga ilgari surish chog‘ida jins bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik prinsipini ta’minlashga ko‘maklashish, davlat organlarining jamiyat hayotining barcha sohalarida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishishga qaratilgan faoliyatini muvofiqlashtirish, teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash sohasidagi vaziyat monitoringini va tahlilini o‘tkazish, jins bo‘yicha bevosita yoki bilvosita kamsitish holatlarining oldini olish hamda ularni bartaraf etish yuzasidan takliflar ishlab chiqish, bu sohada ta’limga oid, axborot-ma’rifiy tadbirlarni o‘tkazish yuzasidan fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va nodavlat notijorat tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, ushbu yo‘nalishdagi qonunchilik ijrosi ustidan nazorat olib borish, sohada ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish kabi qator vakolatlar berilgan.. Xususan, 6 ta asosiy yo‘nalish va 112 ta banddan iborat bo‘lgan chora-tadbirlar rejasida mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida xotin-qizlarning faolligini oshirishga qaratilgan, ilgari jahon mamlakatlari amaliyotida kuzatilmagan Yangi O‘zbekistonning o‘ziga xos tajribasiga asos bo‘ladigan quyidagi yangiliklar o‘z aksini topdi:

Birinchi yo‘nalish – xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish maqsadida: qonunchilikda «xotin-qizlarni ta’qib etish» tushunchasining huquqiy ta’rifini ishlab chiqish; o‘quvchi-yoshlarga nisbatan jismoniy tazyiq o‘tkazganlik, zo‘ravonlik sodir etganlik uchun ma’muriy javobgarlik belgilash; uzoq muddatga chet davlatlarga chiqib ketayotgan ota-onalar tomonidan farzandiga vasiy yoki homiy tayinlashning majburiy tartibini belgilash;

«Bolalarga aliment undirish va oilani ta’minlashning boshqa shakllarining xalqaro tartibi to‘g‘risida»gi Gaaga Konvensiyasiga qo‘shilish xotin-qizlarning mehnat huquqlari ta’minlanganlik holatini o‘rganish;

xo‘jalik hisobidagi korxona va tashkilotlarda rasmiy ishlovchi ayollarga homiladorlik va tug‘ish nafaqasi to‘lash tizimini yaratish; jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etiladigan xotin-qizlarning oilalaridagi ijtimoiy-ma’naviy muhitni shakllantirishga ko‘maklashish;

«Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida»gi, «Onalikni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi va «Bola huquqlari to‘g‘risida»gi konvensiyalar asosida qabul qilingan qonunchilik hujjatlari ijrosini o‘rganish va boshqa masalalar belgilangan.

Ikkinchi yo‘nalish – xotin-qizlarning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish maqsadida:

2022-yilda – 140 ming, 2023 yilda – 150 ming nafar xotin-qizni ishga joylashtirish choralarini ko‘rish; 2022 yilda – 66 ming, 2023 yilda – 74 ming nafar xotin-qizni haq to‘lanadigan jamoat ishlariga jalb qilish orqali ularning bandligiga ko‘maklashish;

2022-yilda 17 ming 62 nafar, 2023 yilda 19 ming 20 nafar xotin-qizga subsidiyalar ajratish; respublika va hududlarda «Yetakchi ayollar muloqoti» platformasini tashkil etish;

Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasining magistraturasiga nomzodlarni tavsiya etishda xotin-qizlarning sonini magistraturada o‘qishga tavsiya etilgan nomzodlar umumiy sonining 30 foizigacha yetkazish; «Bir million dasturchi» loyihasida ishtirok etadigan xotin-qizlar sonini 30 foizga yetkazish kabi muhim masalalar o‘z ifodasini topgan.

Uchinchi yo‘nalish – ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida:

14 ming nafar xotin-qizga turarjoy ijara to‘lovi bo‘yicha kompensatsiyalar to‘lash, 12 ming nafar xotin-qizni ijtimoiy ijara shartlari asosida ijtimoiy uy-joylarga joylashtirish;

uy-joyga muhtoj noturar joylarda yashaydigan «Ayollar daftari»ga kiritilgan 6 ming nafar xotin-qizga bir martalik moddiy yordam ko‘rsatish;

«Ayollar daftari»ga kiritilgan yolg‘iz ehtiyojmand xotin-qizlarga kamida 100 ming nafar xotin-qizga bir martalik moddiy yordam ko‘rsatish;

30 ming nafar xotin-qizga ularning ta’mirtalab uy-joylarini ta’mirlash uchun qurilish materiallari olib berish va ta’mirlash ishlarini amalga oshirish;

84 ming 333 nafar onaxonlarni bepul chuqurlashtirilgan tibbiy ko‘rikdan o‘tkazish;

12 ming 919 nafar onaxonlarning tashkilotlar va kasaba uyushmalari sanatoriylarida davolanishlarini tashkil etish;

«Ayollar daftari» tizimi orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj ishsiz 300 ming nafar xotin-qizning bandligini ta’minlash kabi ustuvor vazifalar belgilandi.

To‘rtinchi yo‘nalish– oila institutini mustahkamlash maqsadida:

har yili reja-jadval asosida mingta notinch va kam ta’minlangan oilalarni ichki turistik sayohatga imtiyozli yuborish;

oilaviy ajralishlarning oldini olishda mediatorlik institutining rolini kuchaytirish; O‘zbekistonning 2030 yilgacha mo‘ljallangan demografik barqarorlik Konsepsiyasini ishlab chiqish;

Beshinchi yo‘nalish – xotin-qizlar orasida jinoyatchilik hamda huquqbuzarliklarning oldini olish maqsadida:

xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish borasida fuqarolik jamiyati institutlari rolini oshirish; voyaga yetmagan qizlar bilan ishlashda «Oila – mahalla – ta’lim muassasasi» hamkorlik mexanizmi samaradorligini oshirish;

Oltinchi yo‘nalishda esa Chora-tadbirlar rejasida nazarda tutilgan yuqoridagi ustuvor vazifalarni samarali amalga oshirish, ularning izchilligini ta’minlash va bu borada kuchli monitoring yuritishning tashkiliy mexanizmlari

belgilandi. Mazkur holat xotin-qizlarning chinakam baxtli hayot kechirishlari, saodatli ayol sifatida oila va jamiyatda mustahkam o‘rin egallashlari uchun yangi imkoniyatlarning yaratilishiga xizmat qilishi, shubhasiz.

Ijtimoiy himoya tizimida mutlaqo yangi yo‘nalish – xotin-qizlar muammolarini o‘rganib, hal etish uchun «Ayollar daftari», «Yoshlar daftari» va «Temir daftar» joriy etildi. «Ayollar daftari» asosida so‘nggi3 yil davomida 400 ming nafarga yaqin xotin-qizning bandligi ta’minlandi. Ehtiyojmandlarining uy-joy ta’minoti, yashash va mehnat sharoitlarini yaxshilash, daromadlarini oshirish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.Ayollar salomatligiga davlatimiz tomonidan alohida e’tibor qaratilmoqda. Chunki jamiyatning sog‘lomligi, avvalo, xotin-qizlarning qanchalik sog‘lom ekani bilan tavsiflanadi. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “…ona va bola sog‘lig‘iga e’tibor – jamiyatga, kelajakka e’tibordir».

Muxtasar aytganda, jamiyatda ayol qadr-qimmati, uning huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida davlat bosh islohotchi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zotan, jamiyatda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ifoda etish, davlat va jamiyat munosabatlarida ayollarning o‘rni va rolini yanada oshirish, ularning siyosiy, huquqiy, ijtimoiy sohalarda manfaatlarini himoya qilish masalasi Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans avlodini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-maydagi “Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy tizimini yaratish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3755-sonli qarori.

2. S.Xolboeva, D.Inoyatova va boshqalar.Milliy universitetda kechgan hayot mazmuni..Toshkent

3.Xamrayeva, A. (2021). Ta’lim jarayonini tashkil etishga nisbatan texnoloik yondoshuv. *Мактабгача таълим журнали*.

O‘TKIR HOSHIMOV IJODIDA FOLKLORIZM AN’ANALARI

Abdullayeva Gulnoza Mamatqulovna-
Jizzax davlat pedagogika universiteti
mustaqil tadqiqotchi

Folklor hamma davrlarda ham yozma adabiyotning mazmun-mundarijasini boyituvchi, uning poetik imkoniyatlarini muttasil takomillashtirib boruvchi badiiy-estetik asos vazifasini o‘tab kelgandir. Yozma adabiyotning shakllanishi va taraqqiy etishida og‘zaki ijod janrlari muhim badiiy zamin sifatida faol ishtirok etgan. Har bir davr adabiyoti milliy qadriyatlarga o‘z badiiy-estetik ehtiyojlari va badiiy niyat talablari darajasidan kelib chiqqan holda munosabatda bo‘lib kelgan.

Umuman, folklor va yozma adabiyot munosabati qadimgi davrlardan to bugungi kunga qadar davom etib kelayotgan eng izchil badiiy-estetik an'analardan biri sifatida faol namoyon boʻlgan. Shuning uchun yozma adabiyot va xalq ogʻzaki ijodi oʻrtasidagi oʻzaro aloqalarning oʻziga xos jihatlari ularning badiiy tafakkur taraqqiyotida tutgan oʻrni, badiiy matndagi folklor xronotopining manbalari va badiiy niyatini yuzaga chiqaruvchi vosita sifatida namoyon boʻlmoqda.

"Yozuvning yuzaga kelishi natijasida folklor bilan tarixan bogʻliq adabiyot ham paydo boʻldi. Badiiy matnning ayrim ijodkor (shoir, yozuvchi, dramaturg) ijodiy faoliyati bilan bogʻlanishi, ayrim olingan ijod namunasi sifatida yozuv bilan mustahkamlanishi adabiyotning asosiy xususiyatlaridan biri boʻlib, uning yuzaga kelishi insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotidagi oʻziga xos burilish nuqtasidir. Adabiyot oʻzining taraqqiyoti davomida folklordan deyarli barcha estetik tushunchalar va badiiy shakllarni oʻzlashtirib olganligiga qaramay, oʻziga xos badiiy qonuniyatlar asosida mustaqil ravishda rivojlana bordi. Soʻz san'atining mustaqil turi sifatida folklor ham adabiyot bilan birgalikda yonma-yon yashashda davom etadi. Chunki adabiyot hayotni tasvirlash va inson qalbini zabt etishda ulkan badiiy topildiqlarga erishganligi, badiiy tafakkurni nihoyatda olgʻa siljitganligiga qaramay, kishilik jamiyatining umumiy estetik talabi va ehtiyoji asrlar davomida faqat adabiyot bilangina emas, balki folklor bilan ham mustahkam bogʻliq boʻlib qoldi".

Oʻtkir Hoshimov serqirra ijodkor. Uning serqirraligi asarlaridan, uning dunyoqarashidan, insoniyligidan koʻrinib turadi. Iste'dodli adib ijodiyotini oʻrganishda, uning asarlarida folklorizm an'analaridan foydalanganligini koʻrishimiz mumkin. Koʻp asrlik adabiyot tarixidan ma'lumki, ijodkorlarning ijodini hech boʻlmaganda bir marta xalq ogʻzaki ijodidan foydalanganligini guvohi boʻlamiz. Shu oʻrinda Oʻtkir Hoshimov ijodida ham koʻpdan-koʻp xalq ogʻzaki ijodidan foydalanganligi e'tiborga molikdir. Xalq ogʻzaki ijodi juda boy, rang-barang, beqiyosdir. Ijod namunasi sifatida maydonga kelgan har bir asarda muallifning oʻziga xos poetik uslubi-dunyoqarashi, individual yondashuvlari, oʻy-kechinmalari bilan biq qatorda, u yashab turgan zamon va makonga xos boʻlgan sabablar ta'siri ham sezilarli darajada boʻladi. Ijodkor oʻzlikni anglash yoʻlida oʻzi yashab turgan davr hayotini yaxshilab anglagan boʻladi. Shu ma'noda yozuvchi Oʻtkir Hoshimov ijodida zamon bilan makonga xos boʻlgan hodisalar silsilasi, hayotiy voqealar, ijtimoy turmush, insoniy munosabatlar xalq ogʻzaki ijodidan unumli foydalanib yoritilganini anglaymiz. Xususan, uning bir qancha asarlari, jumladan, "Ikki eshik orasi" asarida oʻlan, maqol, alla kabi xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan samarali foydalanib, oʻquvchi shuuriga singadigan insoniy tuygʻularni yoritadi.

“Xalq ommasidagi ishonch, e’tiqod, orzu-armon, qayg‘u va shodlik o‘langa xos bir yo‘sinda aks ettiriladi. Aholining turmushga, odamga, mehnatga bo‘lgan munosabati har bir badiiy asardagiday ko‘rinib turadi. Ammo o‘lanning boshqa qo‘shiqlardan farqi shuki, ohu fig‘on, hasrat, hijron alamlari, judolik, shaxsiy tutqunlik, iztiroblar oz bo‘lib, nisbatan fikriy erkinlik bor. Ko‘pchilik oldida ko‘ngilda borini ochiq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalayveradi”.

“Ikki eshik orasi” asaridagi parchada shunday satrlar bor: “Biz chiqqan arava No‘g‘ayqo‘rg‘ondan Ko‘tarmaga yetguncha qorong‘i tushdi. Oyim irim qilib aravani “Alvasti” ko‘prikdan yurgizmadi. Idora tomondan aylanib keldik. Arava ichiga qalin qilib to‘shalgan ko‘rpachada paranji yopinib o‘tiribman. Bir tomonda oyim, bir tomonimda Fotima kelin. Xotinlar to‘xtovsiz yor-yor aytadi:

Tog‘da toychoq kishnaydi, ot bo‘ldim deb yor-yor,
Uyda kelin yig‘laydi, yot bo‘ldim deb, yor-yor
Osmonda yulduz ko‘rdim: Oltin qoziq, yor-yor.
Tushayotgan kelinning ko‘ngli nozik, yor-yor.

Ikki bukilib o‘tirgan ko‘yi unsiz yig‘layman. Oyim yelkamdan quchoqlab nafasi g‘ijillagancha qulog‘imga shivirlaydi.

-Aqalli shu bugun chiroyingni ochib o‘tirgin, jon bolam. Kuydirmagin meni…”

O‘zbek an’anaviy yor-yorlarida asosan, sevgisiz oila qurishdan nolish, qalin evaziga majburiy ravishda erga berishdan shikoyat motivlari ustunlik qilgan. Bunga misol qilib, quyidagilar yor-yorni ko ‘rishimiz mumkin.

Osmondagi to‘rg ‘ayni
Otgan otam, yor-yor.
O‘z qizini tanimay
Sotgan, yor-yor.
O‘z qizining o ‘rniga
Bodom eksin, yor-yor
Bodom shoxi qayrilsa,
Bolam desin, yor-yor.

Qiz uzatar kechasida aytiladigan qo‘shiqlardan biri “yor-yor”lardir. “Yor-yor” qo‘shiqlari musiqiyligi, ma’lum cho‘ziq ohangda ko‘pchilik bo‘lib kuylanishi, naqoratlari bilan ajralib turadi. “Yor-yor” qo‘shiqlarida asosan qiz o‘stirgan ota-onaning ta’rifi, orzulari, uzatilayotgan qizning madhiyasi-go‘zalligi, chevarligi, qizga turmush haqidagi nasihatlar, unib-o‘sishi, serfarzand bo‘lishi haqidagi tilaklar tashkil qiladi. “Yor-yor” qo‘shiqlari respublikamizning hamma yerida ham keng tarqalgan va, asosan, ayollar ijro etishadi.

Bizlar yor-yor aytaylik,
Birday bo‘lib yor-yor,
Tong saharda ochilgan,

Gulday bo‘lib yor-yor.
Davlatingni borida
To‘y qila ko‘r, yor-yor,
Ostonasi tillodan,
Uy qila ko‘r , yor-yor.

“Hay-hay o‘lan” yangi mohiyatga ega bo‘lib shu kunga qadar yashab kelmoqda. Mana shu kunda aytilayotgan yor-yorlardan namunalar:

…Hay-hay o‘lan , jon o‘lan, jon g‘animat, yor-yor.
Bir jon emas, hay o‘lan, jonon g‘animat yor-yor.
Hay, hay o‘lan, jon o‘lan, jonon g‘animat yor-yor.
Kelinimiz qut bo‘lib, ko‘rsin davlat, yor-yor.

Bu xalq she’tiyati va san’atining zamonlar osha yashashi va an’analarini yangi mazmun va shakl bilan to ‘ldirib, boyitib borishini ko ‘rsatadi.

Asarning ushbu parchasidan inson tuyg‘ularining bir-biriga qarama-qarshi turishi, murakkabligi, yaxshilik uchun fidoiylik tushunchalarini ko‘rishimiz mumkin.

O‘lan zamirida nafaqat ikki qalb birlashishi, balki insoniy tuyg‘ularning murakkabligi yotibdi. Ona boladek bo‘lib ketgan, urush mashaqqatlarini birga totgan, halol, mehribon, to‘g‘riso‘z, iymonli bu ikki ayollarning qalbini larzaga solayotgan hislari, o‘zbek ayolining matonati ushbu parchada real tasvirlangan.

“Yor-yor nega aytiladi?

Turkiy to‘ylar aslida tangriga atalgan marosimlar jamlanmasidir. Unda yor-yor, ya’ni kelin-kuyovga bag‘ishlangan to‘y qo‘shig‘i muhim o‘rin tutadi. Bu yerda yor so‘zining ma’nosidagi polisemiya alohida e’tiborga molik. Birinchidan , jar, ya’ni to‘y haqida xabar ma’nosini bersa, ikkinchidan, ikki yorning bir-biriga bog‘lanishini anglatadi. Uchinchidan esa tangridan, ya’ni “yor”dan ikki yoshga tilak tilash marosimi sifatida qo‘llanadi”.

Yuqoridagi professor Anvar Bo‘ronovning fikrini ham inobatga olib, asardagi o‘lan asar qahramonlariga (Qora amma, Shomurod, Robiya va eng muhimi Muzaffar uchun) tinchlik, farovonlik, mehr-muhabbat va taskin uchun aytilgandek go‘yo. Inson qalbi jumboqlari tadqiqiga astoydil e’tiborini qaratgan adib o‘z asarlarida mana shunday muammolarni xalq og‘zaki ijodidan foydalanib, o‘quvchiga yetkazadi.

Adibning “Dunyoning ishlari” asaridagi “Oltin baldoq” qissasida ham to‘y marosimlaridan bo‘lmish “Kelin salom” marosimi keltirilgan. Ushbu parchada marosim qo‘shig‘i jo‘shqin, serjilo ifodalangan. Marosim ishtirokchilariga xushkayfiyat ulashilgan.

“Otin xola yana bir marta tomoq qirib, ovozini sozlab oldi-da, boyagidan ham balandroq hayqirdi:

-Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-m!

Karmonni katta ochgan
Ayamay pulni sochgan,
Qorinlari qopday,
Mo‘ylovlari shopday
Qaynotasiga salo-o-m!

Odamlar chekka-chekkadan kulib yuborishdi. Isroil mo‘ylov hovli etagidagi xonadan karnayga o‘xshatib o‘ralgan kattakon namatni qo‘ltiqlab chiqdi.

Otin xola yana bir tomoq qirib oldi:

-Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-om!
Tili bilan teng aylanadigan,
Xizmatiga shaylanadigan,
To‘ydan quruq qaytmaydigan
So‘zlari moyday, yuzlari oyday,
Qaynanasiga salo-o-m!

Yana qahqaha ko‘tarildi. Sepkilli xola qizarib-bo‘zarib, odamlar orasidan o‘tdi-da, kelin tomonga talpindi. Qo‘lidagi bir dasta chinni kosani kelinning boshiga qo‘ydi.

Otin xola tag‘in davom etdi.

-Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-om!
Dutorini sayratgan,
Dilimizni yayratgan,
Zebi opaga salo-o-m!”

Zebi xola erkakcha yurish qilib yaqin borgan edi, ichkaridan tugun olib chiqishdi. Zebi xola tugunni olarkan, kelinning yelkasiga qoqdi: -Baxtli bo‘lgin, qizim!”.

Parchadan ko‘rinadiki, adib o‘zbek millatiga xos bo‘gan bag‘rikenglik, mehmondo‘stlik, mehribonlik, yaxshilik ulashuvchi samimiy insonlar obrazini ochadi. Ushbu to‘y marosimi tavsilotlari inson shuurida iliq bir kayfiyat uyg‘otadi. To‘y marosimlaridan bo‘lmish “Kelin salom” o‘zbek ayollari hayotida bir sahifa ekanligini yana bir bor anglaymiz.

To‘y atamasi “to‘ymoq” , “el-yurtga ziyofat bermoq”, “yor-do‘stlar diydoriga to‘yinmoq” kabi ma’nolarni anglatib keladi. Demak, to‘y ham moddiy, ham madaniy oziqlanish marosimidir. O ‘zbek to ‘ylari shaklan rang-barang bo‘lib, ular bir-birlaridan o‘tkazilish tarzi, ishtirokchilar sostavi, vazifalri hamda ijro etiluvchi aytim va qo‘shiqlari jihatidan keskin farqlanadi. Bular: beshik to‘ylari, xatna va nikoh to‘ylaridir. Yuqorida keltirilgan parchada nikoh to‘yi marosimi yoritilgan bo‘lib, hozirgacha davom etayotgan kelin salom udumi batafsil bayon etilgan. Ushbu parcha o‘zbek xalqi marosimlarini go‘zal tashkil qilinishi, aytimlarning

qofiyali ohangdorligi va udumlarni hayotimizning ajralmas qismi bo‘lishidan dalolat beruvchi xodisalar silsilasi ekanligidan dalolat beradi.

Kelinchaklarni kuyovning yaqin qarindosh-urug‘lari bilan tanishtirish marosimida kelin salom yoki betochar qo‘shiqlari aytiladi. An’anaga ko‘ra kayvoni (dasturxonchi) kelinni kuyov xonadonining darvozasidan olib kirishdan boshlab aytadi. Uy egalari, to‘yga kelganlar esa “alik salom” deb javob qaytaradilar. Buxoro va Samarqand viloyatida an’anaviy “salomnoma”lar o‘qiladi.

Yomg‘ir yog‘dirib ho‘l qilgan,
Ikki gulni bir qilgan,
Xudo taolo bir salom.
Oq ro ‘molning rishtasi,
Osmonlar farishtasi,
Payg ‘ambarlarga salom.

Xalqimizda farzand uchun xudo, farishta va payg ‘ambarlardan so‘ng eng muqaddas zot ota-ona hisoblanadi. Shu bois kelin salomlarda navbatdagi misralar ota-onaga bag ‘ishlanadi:

Kayvoni : Bog ‘ orqasidan yo ‘l bergan,
Hamyonidan pul bergan
Qaynatasiga salom.
Ayollar: Alik salom.
Kayvoni: Oq saqichday erigan,
O‘g‘il tug‘ib kerilgan
Qaynanasiga salom.
Devor osha qaragan,
To‘y qachon deb so ‘ragan
Qo‘shnilariga salom.

“Kelin salom”da kayvoni kuyovga qaynata, qaynona hamda tog‘alari, ammalari, xolalariga salom berganda ta’rif-tavsiflar orasida hazilnamo gaplarni qo‘shib chatib yuboradi. “Kelin salom”ga qatnashgan ayollar bundan rohatlanib, kuladilar. Tanqidiy hazil ham, kulgi ham beg ‘ubor, bundan hech kim xafa bo‘lmaydi.

Ichi qazon kuyasi,
Qanquv gapning uyasi,
Eshitib olsin ammasi,
Sizga salom , yor-yor.
Kelin salom yor-yor.

Aslida “Kelin salom”da aytiladigan qo‘shiqlar avvaldan ijod qilingan esa-da, kayvoni tilidan go‘yo yangi kelinning qarindoshlari tabiatiga mos tushadigan qilib, hozirgina ijod qilinganday tuyuladi.

Asarning yana bir “O‘ris bolaning onasi” qissasida ayol sadoqatini ifodalovchi satrlar adibning tili bilan ta’riflanadi. O‘z ko‘zi bilan ko‘rgan insonlarining ichki ruhiy holati, kechinmalarini, qalb tug‘yoni, hislarini anglaganligini aytadi.

“…Zebi xola g‘ilofni ochgan zahoti dutor sadaflari yaraqlab ketdi. U dutorni cherta boshlashi bilanoq, boyadan beri chuvir-chuvir qilayotgan xotinlar jimib qolishdi. Qiziq, o‘zim ham o‘rikka suyangancha bir qo‘limda sim, bir qo‘limda g‘ildirak bilan qotib qoldim. Dutor dadamning qo‘lida qandaydir sho‘x, baland ovozda jaranglar edi. Hozir Zebi xola chertganda esa ingrab yuborgudek bo‘ldi. Go‘yo dutorni Zebi xola chalmas, torlarning o‘zi nola qilar edi. Ayollar har xil alpozda sehrlangandek qotib qolishgan, bahor chechaklari barq urgan daraxtzor orasida, oqish-pushti o‘rik gullari qanotida, Hoji buvining qizg‘aldoqlar lovullagan pastak tom ustidan nurdek mayin kuy taralardi.

Zebi xola bir-ikki tomoq qirib oldi-da, qo‘shiq boshladi.

Uning erkaklarnikiga o‘xshash do‘rillagan ovozi ashula aytganida shu qadar yoqimli bo‘lib ketganiga hayron qoldim. Yo‘q, uning tovushi mayinlashgani yo‘q. Ammo u shunchalik bosiq, shunchalik o‘rtanib kuylardiki, badanim jimirlab ketdi.

Yor yurgan ko‘chalarni supuray sochim bilan,
Changi chiqsa, suv sepay, ko‘zdagi yoshim bilan…

Mayin shamol esar, o‘rik gullari unsiz to‘kilar, daraxtzor ostida maysalar ohista tebranar, ammo butun tabiat bir zum unsiz bo‘lib qolgan, hamma-hammasi faqat mana shu dutor sadolariyu mana shu qo‘shiqni tinglash uchun tinchib qolgandek edi. O‘sha manzarani o‘ylasam, xayolimga hadeb bir gap keladi.

Keyin , katta bo‘lganimdan keyin ham muhabbat haqida , vafo haqida ko‘p qo‘shiqlar eshitdim. Biroq ayol sadoqati to‘g‘risida bundan yaxshi ashula eshitganim yo‘q Zebi xola endi ko‘zlarini yarim yumgancha boshqa qo‘shiq aytardi.

Jon bolam , jonim bolam , qaylardasan , bergin xabar ,
G‘amda boshim , ko‘zda yoshim , ichganim bo‘ldi zahar.
Za’farondek sarg‘ayurman , hasratingda qon yutib ,
Ko‘zlarimning nuri ketdi , yo‘llaringga ko‘z tutib .

Hammamiz qo‘rqadigan, ko‘rganda hammamiz qochadigan Zebi xola shumi? O‘sha qo‘pol, o‘sha jahldor Zebi xolami shu? Valining oyisida shuncha dard bormidi? Shuncha alami bor ekanmi? Nimaga biz bilmagan ekanmiz?

Zebi xolaning yumuq ko‘zlaridan ikki tomchi yosh siqi chiqdi-yu, qirra burnining chetida to‘xtab qoldi. Dutorini yonboshiga qo‘ydi-da, keng yengini uchi bilan ko‘zini artdi, hamma jimib qolgan, hech kim birinchi bo‘lib gapirishga jur’at etolmas edi.

-Hech bo‘lmasa , Kimsanim kelgandayam mayli edi , -dedi u xo‘rsinib”.

Inson hislarini o‘z so‘zlari bilan ifodalay olmasa, shoir qalamiga murojaat qiladi. Ba’zida ko‘p yillik dard-u hasratlar to‘rt qator misralarda bayon qilinishi mumkin. Xuddi shu narsani yaxshi ilg‘ay olgan adib insonlar qalbini so‘zlatadi. O‘tkir Hoshimov ana shunday “qalblarni so‘zlatuvchi” adibdir.

Asardagi ushbu parchada asar qahramonining armonlari, yor vasliga yetolmasligi, vafodorlikda har ishga qodirligi akslanadi. Agar yori kelib ko‘chalarda yursa, o‘sha ko‘chalarni sochi bilan supurishini, hattoki, xursandchilik ko‘z yoshlari ko ‘cha changini bostirish uchun ham yetishini ta’kidlaydi. Bu bo‘rttirib aytilgan qo‘shiq, aslida qahramonimizni naqadar dardi chuqur ekanligini namoyish etish uchun aytiladi.

Xalq og‘zaki ijodida mana bunday qarashlar mavjud. Har bir kishi o ‘zini biror narsa yoki mashg‘ulot bilan ovuntirib yashaydi. Masalan, yosh bolaning yog‘och otga minib, o‘zini ovutish detalini olaylik. Ular uchun ana shu ovunchoqdan o‘zga narsa yo‘q. mana shu oddiy hayotiy detal oshiqning o‘z ma’shuqasiga bo‘lgan intilishiga qiyoslansa, lirik qahramon kechinmalarining konkret jonlanishiga , obraz sifatida shakllanishiga olib keladi. Chunki bunday qiyos oshufta yurakning bedavo dardiga malham izlashi, yorini eslab o‘zini ovuntirishini konkret ifodalashga imkon beradi:

Yosh bolalar o‘ynaydir,
Tol yog‘ochdan ot qilib.
Oshiq yigit yig‘laydir
Suyganini yod qilib.

Bu ikki qo‘shiq muhabbat haqida bo‘lib, ikkisida ham yorga tashnalik, unga bo‘lgan muhabbat, ayriliq azobi tasvirlanadi. Yuqorida misol qilib keltirilgan parchalarning xalq og‘zaki ijodi namunalari ekanligi, yozuvchi ijodi keng ko‘lamli ekanligi namoyon bo‘ladi. Xullas, O‘tkir Hoshimov ijodida folklorizm yozuvchining aytmoqchi bo‘lgan niyatini yanada asosliroq bo‘lishini, o‘quvchi uchun yanada tushunarliroq bo‘lishi uchun xizmat qiladi. Bu holat yozuvchining badiiy mahorati bilan bog‘liq bo‘lib, jahon adabiyoti tajribasida ko‘p martalab qo‘llanilgan badiiy uslub ko‘rinishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “XX asr o‘zbek folklorshunoligi”- davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent-2017, 253-bet

2. O‘tkir Hoshimov “Ikki eshik orasi” . “Ilm-ziyo-zakovat”. Toshkent -2019 yil, 108-bet

ЗУЛФИЯ ШЕЪРЛАРИДА ШЕЪРИЙ САНЪАТЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Маъмура Юсупова
Ҳамид Олимжон ва Зулфия номидаги
ижод мактаби директор ўринбосари,
Мустақил тадқиқодчи

Бадиият шеъриятнинг асосий тамойилларидан биридир. Муаллиф нимани тасвирлагани эмас, қандай тасвирлагани унинг маҳоратидан дарак беради. Жумладан, адабий асарларда шеърий санъатлардан фойдаланиш маҳорати ҳамма асрларда бадиий санъаткорликнинг асосий қирраларидан бири сифатида баҳоланган. Маълумки, шеърий санъатлар бадиий асарда ифодаланган ғояларнинг ҳаётийроқ, таъсирчанроқ ифодаланишига, лирик ва эпик ёрқинроқ гавдалантирилишига, мисралар, байтлар, бандларнинг лафзий назокати, мусиқийлиги, жозибадорлигини таъминлашга хизмат қилган. У ёки бу шоир ижодига, у ёки бу бадиий асарга баҳо берилар экан, ижодкор ифодалаётган ғоя ўз аксини топган ижгимоий-сиёсий, фалсафий-аҳлоқий, маърифий-тарбиявий муаммолар моҳияти ва кўлами, бадиий тимсоллар жилоси билан бир вақтда қўлланган шеърий санъатларнинг ранг-баранглиги, мантиқий асосланиши, асар мазмунини очишдаги ўрни ва аҳамияти каби масалаларга ҳам алоҳида диққат қилинган. Адабиётимиз тарихи яна шундан далолат берадики, шеърий санъатлар шоир бадиий салоҳиятини кўз-кўз қилиш, унинг хилма-хил санъатлардан моҳирона фойдаланиш усулларини намойиш этиш эмас, балки ижодкор бадиий тафаккур даҳосининг кўлами, юксак ижтимоий-аҳлоқий ғояларни жилолантириш санъаткорлиги ифодаси бўлиб келган. [2.2]

Шеърий санъатлар турлича бўлиб, у маълум бир тамойилларга асосланади. Қуйида уларнинг айримларига тўхталамиз.

Талмеҳ (арабча — назар солмоқ, кўз қирини ташлаш) санъатида “шоир қаҳрамон сиймосини гавдалантиришда уни ўтмишдаги машҳур адабий, диний ёки тарихий қаҳрамонлар билан қиёслайди, ўхшатади; гоҳо ўша ўтмиш қаҳрамонлари исм-шарифлари айтилмай, улар билан боғлиқ воқеалар эсга олиниши ҳам мумкин. Ҳар икки ҳолда ҳам талмеҳ санъати содир бўлади”

Кўп ўқурдум Вомиқ-у Фарҳод-у Мажнун қиссасин,
Ўз ишимдин бул ажаброқ достоне топмадим.

Тажнис (арабча — ўхшаш бўлмоқ) деб, ёзилиши бир хил, аммо маънолари ҳар хил бўлган — жинсдош сўзларнинг байтда икки ёки ундан ортиқроқ такрорланишига айтилади.

Қўлингдан келганча чиқар яхши от,
Яхшилик қил, болам, ёмонликни от.
Насиҳатим ёд қилиб ол, ёлғизим,
Ёлғиз юрса, чанг чиқармас яхши от.

Ушбу туюқнинг биринчи мисрасидаги “От” сўзи шуҳрат, яхши ном маъносида, иккинчи мисрасидаги “от” сўзи ташла, воз кеч, улоқтир маъноларида, тўртинчи мисрадаги “от” сўзи ҳайвон — от маъносида қўлланилган. Ушбу мисолдагидек, жинсдош сўзлар талаффуз жиҳатидан тўлиқ бир-бирига мувофиқ бўлсалар (от, от, от каби) тажниси том (мутлоқ тажнис), ҳарф тартиби бир хил, лекин бири ёзувда ажралиб турса (“отойим”, “от ойим”) тажниси мафруқ (ажратилган тажнис) деб юритилади.

Муболаға – (гипербола), (лоф уриш, бўрттириш) – тасвирланаётган нарса, шахс ва воқеа-ҳодисаларнинг муайян жиҳатларини бўрттириб, кучайтириб тасвирлаш усули. Шарқ классик шеъриятида муболагға санъатига шеър зийнати сифатида қараб, “Энг яхши шеър – энг ёлғон шеърдир” деган нақлга амал қилганлар.

Тарсеъ – “ипга чизилган маржон”. Бунда байтда мисралардаги ост-уст жойлашган сўзлар вазндош, оҳангдош ва қофиядош боғлиб келади.

Сендек менга бир ёри жафокор топилмас,
Мендек сенга бир зори вафодор топилмас.

Бобурнинг ушби мисраларида икки сўз жуфтлиги – “бир” ва “топилмас” вазндош ва оҳангдош бўлса, қолган тўрт жуфтлик “сендек-мендек”, “менга-сенга”, “ёри-зори”, “жафокор-вафодор” ҳам вазндош, ҳам ҳам оҳангдош ва ҳам қофиядошдир. Сўзлар такрорига асосланган санъатлар ҳам кўпчиликни ташкил этади.

Тасдир - тасдир сўзлар такрорига асосланган санъатлар орасида энг кенг тарқалган турдир. Бу санъатнинг моҳияти шундан иборатки, шеър байтининг бошида қўлланган сўз байт охирида ҳам такрорланади. Байтнинг биринчи мисрасидаги биринчи рукн (ёки шу рукннинг бошланиши) садр, кейинги мисранинг охирги рукни (ёки шу рукннинг охири) эса ажуз деб номланади. Бир қарашда тасдир жуда содда усул сифатида кўринса-да, шоирлар уни турли мақсадларда қўллаганлар, унинг хилма-хил кўринишларини ва ҳатто айтиш мумкинки, анча мураккаб турларини ҳам кашф этишган.

Тасбе. Тасдирда биринчи мисранинг дастлабки сўзи (ёки сўзлари) иккинчи мисра охирида такрорланса, тасбеда биринчи мисра охиридаги сўз кейинги мисра бошида такрорланади. Тасбенинг асосий хусусияти шундаки, у китобхон диққатини фикр юритаётган объектга марказлаштирувчи линза вазифасини бажаради. Чунки биринчи мисра охиридаги сўзнинг кейинги

мисрани бошлаши беихтиёр китобхон онгида таъсир қўзғатади ва бу таъсир китобхонни шу сўз устида ўйлашга мажбур қилади. Шунинг учун ҳам етук шоирларнинг деярли барчаси тасбе учун байтдаги энг муҳим сўзларни танлайди.

Кучум етгунча кўп қилдим вафолар,
Вафоли қулни асрар подшолар.

Зулфия ижодида ҳам шеърий санъатларнинг кўплаб турларини учратамиз. Шоира Зулфиянинг эътирофича, “Шоиранинг юраги катта: у азоб ва қувончларни томчилаб йиғади”. Ана шу туйғу, дард ғоя йириклаша бошлайди, сезгилар, фикрлар, ҳис-ҳаяжон билан тўлади. Ва “бутун вужудингни туғёнга солиб “Бугун айтмасанг ҳалок қиламан!”деб ҳайқирганда” қалб “портлаганда” шеър туғилади.[3.17]

Айнан мана шу таърифлар муаллифнинг бир-бирини такрорламайдиган, таъсирчан шеърларига ҳам дахлдор. Зулфия ижоди ғоятда жозибали ранг-баранглиги билан ажралиб туради. Мавзулар ҳилма-хиллиги, турли ҳолатларнинг шоиранинг нозик диди ва ўзгача тасвирлаш усуллари орқали талқин этилиши ўқувчини бефарқ қолдирмайди. Зулфия шеърларида шеърий санъатлардан моҳирона фойдаланилади. Ушбу шеърий санъатлар ўз ўрнида қўлланилиши билан бирга шеърнинг ўқимишли ва таъсирчан бўлишига замин яратади.

“Олтин куз” шеърида шоира

Севаман, ерларга рангдор япроқлар
Юмшоқ ва ранг-баранг гилам тўшаса[1.13]

мисралари орқали япроқларни рангли гиламга қиёсласа, шеърнинг бошқа мисраларида кумуш булоқ, олтин япроқ каби ташбеҳлар, шунингдек, “**қуёшни қаршилаб чиқиб айвонга**” каби муболағани илғайсиз. Яна бир шеърда эса “**Бахтиёр севгини куйлайди созим, Ўлим ханжарига тегди-ю синди”** дея хижронни ифодалайди. [1.20]

“Хаёл жилоси” шеърида эса **“Ўтдай ёқди бошимни парқув”**, “**Шуъла тушди қуюндай оқиб”, “Ана, қушлар қанотида нур”** каби муболағалардан фойдаланиш орқали шеърнинг таъсирчанлигини оширади. Албатта, муболаға орқали муалиф ва муштарий кечинмалари тасаввур дунёсига сиғмас даражадаги гўзалликни ҳис этади. У орқали шеър ўзининг жозибадорлигини намоён қилиш билан бирга мавзуга нисбатан муштарийни йўналтиради.

Дарҳақиқат, шеърий санъатлар лирик ва эпик тимсолларнинг ёрқинроқ гавдалантирилишига, мисралар, байтлар, бандларнинг лафзий назокати, мусиқийлигини ҳам таъминлайди. Зулфиянинг **“Лола”** шеъри тасвирий воситалар билан бойитилган. Ундаги **“Пойимда бепоён ол гилам**

мисол, Боқаркан кўз каби тўлиқ зиё-ла” ташбеҳини қўллаб, шоира ўзига ишора қилган ҳолда **“Мен бўлай яёв”** каби иборани қўллайди. Яъни лолаларга Ватан бўлиш истаги лирик қаҳрамон кўнглидан ўтади.

Ҳамид Олимжоннинг “Ўрик гуллаганда” шеърига жавобан шоира **“Ўриклар гуллар...”** шеърини битади ва ёрига нисбатан муҳаббати абадийлигига ишора этиб ҳатто қоя устида ўрик гуллаганини таъкидлайди. Аслида эса қоя устида ўрик гуллаши тасаввурга сиғмайди, бироқ шоиранинг поэтик маҳоратини **“Не боғ! Ҳатто қоя устида Ўрик оппоқ бўлиб гуллади”** каби муболағада кўриш мумкин. Хижрон, айрилиқ ва соғинч Зулфияга бегона туйғу эмас. Айнан шу мавзудаги шеърлар орқали юрагидаги туғёнларни тасвирий ифода ва гўзал ташбеҳларга сингдиради ва у беихтиёр китобхон эътиборига тушади. Тўртликлардан бирида **“Кейин олтингугурт оловисимон, Кўринмай ҳижроннинг доғида ёндим...**” дея ўз ҳолатини, олтингугурт сингари бошқаларга кўринмай ўз ҳижрони доғида ёнганлигини моҳирона ифодалайди. Яна бир шеърда **“Бунда ҳар дил боқар бургут сиёқли, тоғдай арслотўш-у булоқдай тиниқ. Сукути вулқондай олов қаҳқаҳли”**[1.62] каби ташбеҳлар шеър таъсирчанлигини оширишга хизмат қилади.

“Булут ўйини” шеърига эътибор берайлик. Шоира қуёшнинг илиқлигидан баҳра олмоқ илинжида **“Қуёш нурин ҳовучида, ичирармиш чанқасам. Кийгизармиш камалакдан камзул тикиб беқасам... ”** каби ноодатий ўхшатишларни қўллайди.

Сўзлар такрори шеъриятда, айниқса, ихчамлик фикрий синиқлик омилидир. Бироқ ўрни билан такрорланган сўзлар бадиий таъсирчанликни ошириб, ғоявий бақувватликни муҳим шарти бўлади. Мукаррар санъати байтда сўзни такрор қўллашдир:

Йўқ, - деди у - ўлгим келмайди
Кўзларимни юмгим келмайди
Бу бўстонни сақламоқ керак
Бу бўстонда яшамоқ керак.

“Келажак” шеърида ҳам ушбу санъат ифодаси бор:

Эрталар!
Эрталар саноғин сўнги йўқ,
Эрталар.
Эрталар ҳар бири шоҳ қўшиқ,
Энтикиб довонлар ошмоққа юраман,
Чиқаман,
Тушаман,
Бораман бир ечмай истакнинг чориғин.

Кўпчилик адабиётшунослар эътирофига сазовор бўлган “Мушоира” шеърида муаллиф “сен” ҳамда “ҳаёт” сўзларини такрор қўллаш орқали уларга ишора этади:

Сен эрмак эмассан, сен нон, сен ором,
Орзу покиза, Сен Ҳаёт! Ҳаётни куйла сен мудом.
Эй, мушоира!
Сен чорла, овозинг эшитсин жаҳон!
Шеърнинг уриб турган юраги бўлиб,
Ҳаётнинг энг ажиб куйига тўлиб,
Даврамизга кирсин ишчи ва деҳқон,
Ҳаёт санъаткори энг оддий инсон!

Талмеҳ санъати наъмуналарини “Пушкинга” шеърида кўриш мумкин:

Сиз куйлаб юрасиз диллар оралаб.
Ёнингизда Шарқнинг муйсафидлари
Навоий, Фузулий, Ҳофиз асрлар[1.115]
Ўта келиб сизла қуради суҳбат.

Яна бир шеърда:

Сизни **Зебунисо** дардидан воқиф,
Нодирабегимга этай ошно!
Сиз номи шеърга эътибор қаратамиз:
Шеъри қалбидан оқиб
Чиққан пок диллардан ўқинг чин вафо!

Яна бир шеърда

Меҳр чўққисида ухлайди **Ҳамза**,
Мамлакатни бедор кезиб юрар шеър...
Ҳамза номли колхоз, **Ҳамза** мактаби...
Эл қайта тирилтириб олди бағрига.

Шоиранинг баъзи шеърларида ўзига хос дадиллик ва қатъиятни кузатиш мумкин. Масалан, **“Ўйлар”** шеърида **“Игна билан мен қазиб қудуқ, Ўша чашма кўзин очаман. Кор қилмаса қалбимдаги ўт, сочим ёқиб учқун сочаман”** каби тўртлик фикримизга далил бўла олади. **“Яна бугун баҳорга зорман”** шеърида эса баҳор келишига ишора этиб, **“Кел, тупроқни муз қобиғига Олган қишни бир гўрга ҳайда”** дейди муаллиф. Шунингдек, **“Мен қуёшдан узиб берай сенга бир парча”**, **“Отам пўлат букиб, омоч қуйгандай, Қоғоз узра мен ҳам юритаман омоч.”**, **“Орзу”** шеърида **”Денгизни қимиздан обдон шопириб, тўймай дил фазога кемадай учар.”** каби муболағаларни учратамиз. “**Камалак**” шеърида шоира табиатга ишора этган ҳолда “**Табиат шу дам нақ ўктам, шум бола, Уфқдан уфққа кўприк ташлайди”** дея моҳирона шеърий санъатдан фойдаланади.

“Бўрон қучоғида” шеърида ҳам юқорида таъкидланган аёллик шаштига гувоҳ бўламиз: **“Қалбим, хаёлимдан қулочлар ясаб, Ҳеч ким қучолмаган чақмоқни қучай”.** **“На гўзал дамлар бу!”**шеъри орқали инсоннинг ёшлик йиллари булут каби оқликка қиёсланмоқда:

“Пağа булутларнинг момиқ қўйнидан
Симирган ёшлик
Қуёшнинг ҳар нурин кучиб бўйнидан
Жон олсин тошлик”

Гўзал ифодалар, индивидулликка дахлдор топилмалар ва таъсирчанликни кучайтирувчи муболағалар муштарий кўнглидан жой олувчи ижод маҳсули яратилишига сабаб бўлган унсурлардир. Шу билан бирга шоира тасаввуридаги гўзал туғёнлар ва ғалаёнларнинг сатрларга жо бўлишига унинг қалб қўри, сийрати борлиги айни ҳақиқат. Зулфия ижодидаги мавзулар хилма хиллиги эса ижодий сермахсулликни янада оширишга хизмат қилади. Мавзу ва мазмун ҳамоҳанглиги муштарийни эътиборсиз қолдирмайди.

Юқоридаги қайд этган мисолларимиз шоира ижодининг айрим қисмларигагина тегишли, холос. Аслини олганда, шеър ижодкор юрагининг таржимони гўё. Чунки дилдагилар қоғозга тушсагина, ўшанда изнсиз юракларга етиб боради. Ардоқли шоира ўзининг шогирди Ойдин Ҳожиеваниг туркум шеърларига кўрсатмалар бериш асносида унга шундай деган экан: “Инсон келажак учун яшайди, меҳнат қилади. Шеър эса ҳар доим олдинда юриши керак”. [4.17]. Ҳа, асл шеър замонлар ўтса-да яшайди. Шеърнинг ҳамиша олдиндалиги ва илдамлиги бу ижодкор маҳоратига ва унинг сўз қўллаш санъатига боғлиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Зулфия. “Сайланма” . Т.: Шарқ. 2016. 17-бет.
2. Ҳожиаҳмедов А. “Шеърий санъатлар ва мумтоз қофия” Т.: Шарқ. 1998. 2-бет.
3. Хотам Умр, Азмиддин Носир “Шеърият маликаси”. Самарқанд Зарафшон. 1996.
4. Хожиева Ойдин “Бу гўзал оламда”. Ёшлик. 2018. 3-сон.

ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА ЁШЛАР ЭСТЕТИК ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

Алламуратова Н.Т.
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси,
СамДЧТИ мустақил изланувчиси

Оила асрлар давомида ўзбек халкида эъзозланиб келинган муқаддас маскан саналиб келинган. Бу масканда миллий маънавиятни ёшлар эстетик

тафаккурига сингдириш тарихий тараққиёт билан боғланиб кетган. Бу жараён бугунги кунда ҳам ўзининг мавжудлигини сақлаб келган кўп ўлчамли воқеликдир. Инсон боласининг оилада эстетик ва маънавий олами ўлчамлари чексиз бўлиб, ундан ҳар бир фарзанднинг ўз имкониятлари даражасида фойдаланиш даражаси мавжуд бўлиб, уни ҳеч бир нарса билан ўлчаб бўлмайди. Маънавият аввало ҳар кандай шахснинг миллий онгда ривожланиши билан ҳарактерланади. Шунинг учун ҳам мустақилликка эришганимиздан буён миллий маънавиятни ривожлантиришни таълим-тарбия тизимининг муҳим тармоғи сифатида олиб қарамоқдамиз. Миллий маънавиятнинг ривожланиши ёшларни пировард миллий қадриятларни англаш сари етаклайди. “Бугунги кунда шиддат билан ўзгариб бораётган ҳаёт олдимизга қўяётган бир-биридан мураккаб ва муҳим масалаларни ҳал килиш ҳакида ўйлар эканмиз, уларнинг ечими айнан таълим-тарбия билан, ёшларнинг дунёқарашини замонавий билим, юксак маънавият ва маърифат асосида шакллантириш билан боғлик эканига яна бир бор ишонч хосил киламиз”. [1. 448]

Ёшларда эстетик тафаккур шаклланишида маънавиятнинг асосий белгиси бевосита ахлоқ билан уйғунлашиб кетган. Бизнинг миллий ахлоқимиздаги белгилар бошқа халқлар ахлоқий қарашларида муайян тарзда намоён бўлади. Жумладан, миллий ахлоқимизда эстетик тафаккур - миллий ҳис, туйғу, руҳият ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Чунончи, замона тақозоси билан бошқа юртга сафарга боргудек бўлсак ва ўша ерда миллий куй, қўшиқни эшитгудек бўлсак, бизнинг вужудимизни ажиб бир ҳис, туйғу қамраб олади ва ундан руҳий ҳузур оламиз, қаноат ҳосил этамиз. Яъни эстетик тафаккуримиз маънавий озуқаланади.

Ўзбек оиласида шаклланган бугунги миллий маънавият ва қадриятлар ўтмиш эстетик тафаккур ҳамда ахлоқнинг давоми бўлиб уларга дўстлик, ўртоқлик, меҳмондўстлик, одамгарчилик, инсонпарварлик, ахлоқий теранлик, тадбиркорлик, фазилатлилик, сахийлик, хушмуомалалилик, жамоа ичида ўзини тута билишлик, ҳаёлилик, сизлаб муомала килиш, озодалик, хушчақчақлик, хушфеъллик, мардлик, самимийлик, лутфи карамлилик, рўзғорпарварлик, ширинсўзлик, ташаббускорлик, она-юрт ва халқига муҳаббатлилик, инсофлилик, диёнатлилик, ростгўйлик, ҳалоллик, ору номуслилик, тўғрилик, режалилик, поклик, сабр-андишалик, вазминлик, ҳожатбарорлик, ота-она ва катталарни ҳурмат килиш, меҳнатсеварлик, ўтмишга хурмат, инсофлилик, иймонлилик, миллий ғурур, мустақилликни қадрлаш, ватанпарварлик, миллатпарварлик сингари бир қатор маънавий - ахлоқий фазилатлар киради.

Ўзбек оиласидаги юксак эстетик тафаккур унинг маънавий дунёсида миллий жиҳатлар билан боғлиқ ҳолда сақланиб қолган. Ўзбек оилаларининг миллий маънавияти, эркак ва аёлларнинг ўзига хос шарқона ахлоқий фазилатлари, ота-она, фарзандлар, қўни-қўшнилар, маҳалла-кўй алоқалари, ҳалоллик, иймон, виждон билан боғлиқ, маънавияти фақат ўтмиш садоси эмас, балки ҳозирги кун учун ҳам хосдир.

Ўзбек оилаларига шу юртда яшаётган бошқа миллатларнинг маънавий қадриятлари қанчалик таъсир кўрсатмасин, катталарга, ота-онага ҳурмат, камтарлик, ҳалоллик, иймон, меҳнатсеварлик, меҳмондўстлик сингари миллий маънавий фазилатларимиз барқарордир. Чунки бу маънавий хислатлар авлоддан-авлодга ўтиб қон-қонимизга сингиб кетган. Аёлларимиз қанчалик замонавийлашмасинлар, улар ҳаё, ибо, номус бобида, оила, қариндош-уруғларга нисбатан муносабат бобида шарқона, ўзбекона фазилатларни тарк этмайдилар. Миллат бор экан, унинг маънавияти сақланиб қолади ва ривожланаверади. Ўзбек оиласида ота-онани, ёши улуғларни ва кичикларнинг иззатини ўз ўрнига қўйиш, ҳурмат қилиш ҳам миллий маънавиятимизга киради. Бу йўл ёшларда эстетик тафаккур муаммоларини ўтмишнинг бой тажрибаси билан боғлашга яқиндан ёрдам беради.

Одатда кишилар кўпинча икки ишда катта хатога йўл қўядилар. Биринчиси - ёшларни ҳали ёш деб, уларга ишонмаганида, иккинчиси - кексаларни қария деб четга суриб қўйганида. Ёшларда келажакка интилиш билан боғлиқ бўлган катта ташаббус, куч ва ғайрат бўлади. Кексалар эса ҳаёт йўлида кўп иссиқ ва совуқ кунларни бошдан кечириб, бой тажриба орттиргани учун уларда узоқни ўйлаб, босиқлик билан иш қилиш, етти ўлчаб бир кесиш сингари маънавий бойлик ва етук тафаккур салоҳияти бор. Ўзбек оиласида амал қиладиган «қари билганни пари билмас», деган ҳикматда кўп маъно бор. Ёшларнинг ташаббуси, кучи, ғайрати кексаларнинг бой ҳаётий тажрибаси билан боғлангандагина яхши ижобий самара беради. Кекса авлоднинг билими, ҳаёт тажрибаси ёшлар учун маънавий камолот ва ибрат мактабидир. Кекса авлоднинг ҳаёт тажрибасини менсимаслик ҳамма даврларда ҳам жамият учун фалокатли оқибатларга олиб келган. Чунончи, ҳозир ҳам кексаларнинг қадрига етмайдиган, уларни менсимайдиган ёшлар йўқ эмас. Бу Ўзбек миллий маънавиятидаги салбий бир ҳол, кўриниш. Унинг олдини олиш зарур. Ўтган асрдаги совет мафкураси шароитида маънавий-ахлоқий фазилатларнинг миллий жиҳатлари, анъаналарни инкор этиш ёки камситиш кучайди. Улар маънавий қолоқлик ифодаси сифатида талқин этилди. Шарқ, халкларининг, жумладан, Ўзбек халқининг минг йиллик

маънавий бойликларини ўзида мужассамлаштирган ҳадислар, шариат ҳукмлари диний хурофот сифатида қораланди.

Халқимизнинг ахлоқ, андиша, шарму ҳаё, ҳалоллик ва покизалик, инсон қадр-қиммати тўғрисидаги маънавий қадриятларига зид бўлган европача анъаналар ёшлар маънавиятига салбий таъсир ўтказди. Шу туфайли маънавий тубанлик юзага келди. Ёшларда асрий миллий маънавиятимизга зид бўлган бағритошлик, худбинлик, маиший бузуқлик, гиёҳвандлик каби маънавий қиёфа юзага келиб, илдиз ота бошлади.

Ўзбек оилаларидаги юксак эстетик тафаккур намуналари этник гуруҳлар ва миллатлар ўртасида шу ҳудудда яшайдиган ҳар кандай одамга ўзини эркин ва тенг ҳукукли деб ҳис килиши имконини берадиган ўзаро муносабатлар мавжуд. Ўзбек оиласида қанчалик ўз маданияти, маънавияти ҳурмат килинмасин, шу билан бирга бошқа миллатлар, жаҳон халқлари маънавиятига ҳам шундай ҳурмат билан қаралади.

Жаҳонда инсоннинг инсонга, халқларнинг халқларга мутлақо ўхшамайдиган ўзига хос жиҳатлари бор. Ўзбек оилаларида ҳам бир-бирини айнан такрорламайдиган, уларнинг фарқ қиладиган жиҳатлари, хусусиятлари мавжуд. У халқнинг тарихан шаклланган миллий маънавияти орқали намоён бўлиб, бу халқнинг қадриятлари анъаналари, урф-одатларида фаолият мезонлари сифатида ўз ифодасини топади. Бу бир кишининг эмас, аксинча айрим миллат, халқнинг маънавий мулки сифатида тўпланиб, бойиб келган. Маънавият турли халқлар ва миллатлар маънавий дунёси, уларни бир-бири билан боғлаб, ривожланишнинг ворисийлигини, узлуксизлигини таъминлаб турувчи миллий ва умуминсоний маънавий қадриятлар тизимидир. Ўзбек халқининг миллий маънавияти мураккаб ижтимоий тарихий ҳодиса бўлиб, миллатнинг сиёсий-маънавий ҳолатини, тарихини, тилини ва бошқа томонларини ҳам ҳар томонлама қамраб олади. Миллатларнинг ўз-ўзини англаш жараёни такомиллашган сари миллий манфаатлари билан бирга миллий маънавияти ҳам кучайиб, мустаҳкамланиб бораверади. “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халкларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Айнан таълим ва маърифат башарият фаровонлигининг асосий омилларидан ҳисобланади, инсонларни эзгуликка даъват этади, саховатли, сабр-қаноатли бўлишга ундайди”[2.28].

Жамиятда ёшлар эстетик тафаккурининг шакланишида маънавиятнинг муҳим омиллари қуйидаги йўналишларни ўз ичига олади:

1. Ёшларнинг маънавий мерос ва қадриятларни ўзлаштириши жараёнида ўзликни англаши, оилада ўзлаштирган эстетик идеалларни жамиятда амалга ошириши;

2. Ўзбек оиласида миллий ғоя ва мафкурани ҳар бир фарзанднинг эстетик онгига сингдириш ва уни ёшлар дунёқарашига айлантириш;

3. Таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳотларда оиланинг ролини янада мустаҳкамлаш ва эстетик дунёқарашнинг давлат дастурини ўз ифодасини топиши;

4. Ўзбек оиласида шаклланган эстетик тафаккурнинг бугунги кунда маънавият, маърифат, фан, техника, технология, инновация ютуқларини чуқур ўзлаштириш асосида ҳозирги замон умумжаҳон маънавиятини ривожига ҳиссасини қўшиши;

5. Ёшлар маънавиятини эстетик идеал билан бойитиб бориш, улар онгида мафкуравий иммунитетни кучайтириш.

Ўзбек оиласида маънавиятни умуминсоний маънавиятдан ажратиб қўйиш, бошқа миллатлар маънавиятига нисбатан ҳурматсизлик қилиш, ўз миллий маънавиятини ҳаддан ташқари кўкка кўтариш, юқори қўйиш кабиларга йўл қўйилмайди. Миллий маънавиятни билиш уларга эътиқод қўйиш кишиларда инсонпарварлик ва ватанпарварлик туйғусини шакллантиради. Ватан бахт-саодати, равнақи ва миллий ғоя йўлида самарали меҳнат қилишга, комил инсон бўлиб вояга етишишга ундайди.

Инсониятга хос умуминсоний маънавият барча миллат ва элатлар, халклар ўртасида ўзаро тотувликни, дўстликни, биродарлиликни, инсонпарварликни, диний бағрикенгликни юзага келтиради.

Ўзбек оиласидаги умуминсоний маънавиятда биз миллий маънавиятнинг энг олий жаноб, энг юксак кўрсаткичларининг умумжаҳон миқёсида мужассамлашган эстетик тафаккурни кўрамиз. Ўз тараққиёти учун ҳар бир миллат умуминсоний маънавият бойликларидан, хазинасидан фойдаланиш, унга суяниши тарихий заруриятдир. Умуминсоний маънавият бойликларидан фойдаланиш миллий чекланганлик қобиғидан четга чиқишга, оламни кенгроқ кўриш, юксак эстетик дунёқарашга эга бўлиш ва кузатишга ундайди. Бу борада "Ўзбекистонда ёшларда мустақил фикрлаш маданиятини ривожлантириш, сўз ва виждон эркинлиги, экологик тарбия ва маданиятни такомиллаштириш, тинчликни сақлаб қолиш каби умуминсоний қадриятлар билан бир каторда миллатнинг ғоялари, қарашлари, турмуш тарзи, орзу-истаклари, миллий қадриятларига ҳам катта эътибор қаратилмоқда”[3.90].

Бугунги кунда Ўзбек оилаларида ёшларни ахлоқий-эстетик жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялаш муҳим фалсафий жараён саналади. Ахлоқий-

эстетик баркамолликнинг асосий қирраларига қуйидагиларни киритиш мумкин: ота-она, фарзанд, қариндош-уруғ, хуллас, бутун оила аъзолари, қўни-қўшнилар, маҳалла-куй, ҳамқишлоқлар ва бутун мамлакат халқ, фаровонлиги учун фидойи бўлиш; теварак-атрофдаги инсонлар унга керак бўлганлиги сингари, ўзи ҳам уларга кераклигини ҳис килиш; одоб-ахлоқ, феъл-атворда ёқимли бўлиш; ота-боболардан, аждодлардан ёдгор бўлиб қолган маданий меросни қадрлаш; миллий қадриятларни эъзозлаш ва уларга содиқ; бўлиб қолиш; ватанпарварлик, халкпарварлик, инсонпарварлик туйғуларининг барқарор бўлиши ва ҳоказолар киради.

Ўзбек оиласидаги ёшлар эстетик тафаккури қирралари ва мезонлари қаторига мустақилликни эъзозлаш ва миллий ифтихор туйғулари ҳам киради. Мустақилликни эъзозлаш ва миллий ифтихор, ғурур бўлмас экан, фидокорлик, ватанпарварлик, миллатпарварлик каби хислатлар жўш урмайди.

Умуман олганда, Ўзбек оиласида ўз халқининг тарихини, миллий қадриятларини, тилини, истиқбол манфаатларини билишига ўргатиш, қадрлаш, ўз миллатининг истиқболи учун қайғуриш сингари нозик инсоний фазилатлар ёшлар эстетик дунёқарашига сингдириб келинади. Шу боисдан ёшларда маънавиятга эътиборни кучайтириш, турли ҳудудларда яшаётган ёшларни бир мақсад сари бирлаштириш, жамиятда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш учун хизмат килади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. Халкимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий бахтдир. -Т.: Ўзбекистон, 2-жилд, 2018.
2. Мирзиёев Ш. Миллий тараккиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2017.
3. G‘aybullayev O. Milliy g‘oya tarixi va nazariyasi. -T: “Fan va texnologiya”, 2019.

EASTERN REALITIES IN THE STORY "GOLD DUST OF THE MAHALLA" BY MIKHAIL GAR

Isaeva Yulia Pavlovna
Teacher at the Department of Russian Literature and Methods of its Teaching,
Jizzakh State Pedagogical University named after A. Kadyri

The theme of Uzbekistan is organically integrated into the ideological and imaginative system, into the poetic world of russian-speaking literature, and is realized in a very peculiar way. This theme is multifaceted, and a number of aspects can be singled out that help present Uzbekistan, its past and present, in its entirety. First of all, the problem, which lies almost on the surface of any russian

literary text, is the portrayal of real life of uzbek people, reflecting local linguistic, cultural, topographic and religious realities, the authors turning to the historical heritage of uzbek people, chanting of Uzbek cities.

The remarkable poet and novelist from Tashkent and journalist Mikhail Gar (b. 1956) is no exception. A lot of attention in the poet's works is given to Tashkent, where he was born and grew up and where all the best and brightest is associated with. Fate took a turn that forced him to leave his beloved land, to go to live in Russia. Years later, he returns to his hometown. "Tashkent, Tashkent... Hello, old friend. Seventeen years we haven't seen each other. Thank you for recognizing me." [c. 124] - so the poet addresses his city as a living person and his old good friend.

The prose writer uses the epithet "native" with great warmth and love, referring to his city: "May I, dear, remember only the sinless?" [c. 124]. His native land for him was always associated with a dream and memory, with a desire to return to the cloudless childhood that took place in Uzbekistan.

The author writes about Tashkent with great pride and remembers his youth and childhood with love and longing. There is a certain maturity and great life experience in his works, this author has something to say to the reader, he knows what message he wants to convey. The national picture of the world in the works of Michael Gar is represented by images of home, yard, vineyard, market, folklore images. Repeated from work to work motifs, popping up in the memory of his hero - a characteristic feature of the poetics of the writer's prose.

Mikhail Gar describes his hometown quite vividly and figuratively in his autobiographical story "Golden dust of the mahalla". In it he writes that he was born in the mahalla on Sheikhantakhur, a hundred steps away from the mausoleum of the saint in whose honor the mahalla is named. It was for him the embodiment of coziness, warmth and joy. In his story, the mahalla acts not only as a teacher and mentor, but also as a symbol of hospitality of the uzbek people. Here is how the author describes his childhood years spent in the mahalla: "The mahalla taught us barefoot people to strive for victory. After playing, we would go to lunch. The food was ingenuous: under a crooked hand-pumped water pipe we soaked up pieces of dried tortillas and ate them with indescribable pleasure. The tortillas were baked in a tandoor by the mother of my mahalla friend Hamid, one of the eleven children in their family. They lived modestly, but no one, child or adult, who came into their yard would not leave without drinking a cup of tea and a hot flatbread. And we liked dry bread, which we soaked under a crooked water pipe". [c. 124].

Mikhail Gar very accurately describes the hot Tashkent summer, using such expressions as "brown from sunburn," "burned by one potter. The author makes it clear that everything in this city is painfully familiar to him, even the dust under

his feet, which he calls "golden": "...we were running along the crooked alleys - and the golden dust burned our feet [p. 124].

Mikhail Gar writes of the terrible earthquake of 1966 that destroyed his beloved makhalla, of the cramped tents where he had to live, and it seemed that all the best had disappeared: "It was, it was... And the holiday was over. Goodbye, home. Farewell, a huge courtyard with blooming roses and fruit trees", "golden dust" replaced by "gray asphalt". [c. 124].

The author was again lucky to contemplate these, painfully familiar to the heart, words "Makhalla Sheykhantakhur", which brought back many good memories of the best childhood in the world: "Driving up to the house, the first thing I saw was a bright sign "Makhalla Sheykhantakhur". Those two words were more than a carpet path from the ramp, an orchestra and bunches of flowers! Of course, there was no carpet and no orchestra. There were just those two words, "Mahalla Sheykhantakhur. And they meant joyfully: I'm home. And the next day my neighbors brought pilaf, sweets, and hot flatbread... Salam alleikum!" [c. 125].

Addressing the image of his native city with deep joy and love: "...Seventeen years we have not seen you, Tashkent. You look a lot prettier now, but I can't say the same about me: I have more gray hair, my heart is palpitating... - I feel almost the same age as you". [c. 126].

Thus, Mikhail Gar in his story "Gold dust of mahalla", truthfully and figuratively describing everyday life of his hometown, managed to convey traditions, customs, and spirit of the uzbek people, and added to the huge layer of oriental works in russian literature of the book has been written in the uzbek language.

LITERATURE:

1. Gar M. Golden dust of the mahalla. Journal "The Star of the East". - T., 2012, № 2. - C.180.

OMINA SHENLIKO‘G‘LINING “ISHQQA YENGILMAYMAN” ASARIDA BOSH QAHRAMON RUHIY OLAMI TASVIRI

Aliyeva Fotima Dilmurod qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

Badiiy asarlarda ayol obrazini yaratibgina cheklanmasdan, mualliflarimiz, o‘z asarlarida ayollik ibratini ham namoyon eta olishadi. Ayol, bu mo‘jizaviy xilqat, uning yaratilishi butun bir koinotga, borliqqa tatigan. Ayol shunday mo‘jizaki, u ruhan, jismonan, ma’nan kuchli bo‘lgan erkakning suyanchi bo‘la

oladi. Dunyoning qaysiki, nuqtasiga bormaylik, ayol kishida qandaydir iffatli, beozor, latofatli, yashirin kuch borligini sezamiz, buni tan olish kerak, ayoldagi iffat va unga tegishli oddiy xislatlarga oshno boʻlmagan biror qalbning oʻzi yoʻq. Ayolning yaratilishida shunday bir hikmat borki, u kishiga bir vaqtning oʻzida kuch va muhabbat bagʻishlay oladi. Uning qalbida shunday tugʻyonlar mavjudki, uni bir fikridan qaytarib, toʻxtatib qolish har kimning ham qoʻlidan kelavermaydi.

Biz soʻzlamoqchi boʻlgan asar muallifi, oʻz asarida, shunday ayol obrazlarini yarata olganki, siz ushbu asarda, oʻzingizning qaysidir kamchiligingiz, yoki, oʻzingizda namoyon qila olgan xilqatlarga duch kelasiz. Bilamizki, yoʻq insonning, obrazini yarata olish ham mushkul jarayon hisoblanadi. Dunyo boʻyicha, fantaziyasi kuchli insonlarning koʻpchiligi oʻzlarini ijodiy yoʻnalishlarda sinab koʻradi va ushbu yoʻnalishda koʻp muvaffaqiyatlarga erishadi.

"Ishqqa yengilmayman" asarida yaratilgan Asumanning ayol obrazi, bir dinsiz, kelishgan, badavlat, qadamida qizlarning qalbiga kira oladigan, Yunus ismli yigitning Xudosizlikdan to Allohni tanishiga qadar boʻlgan, eng chiroyli, islomiy obrazlardan biridir.

Ushbu asar muallifi, Omina Shelnikoʻgʻlu umri davomida islom dinida koʻp izlanishlar olib bormoqda. Muallifimiz ham, bir ayol timsolida, koʻp qiyinchiliklarni boshdan kechirdi, u ma'nan, aqlan ilmli ayol.

Romandagi Asuman obrazida yaratilgan haqiqiy ayollik timsoli, butun bir islom olamidagi ayollar uchundir. Asuman, oʻz dinidan, oʻz roʻmolidan, oʻz iymonidan, oʻz vijdonidan, Allohga boʻlgan chin sevgisidan bir kelishgan yigit tufayli kechmaydi. U uchun qazilgan birorta chogʻga tushmaydi. Unga qarata otilgan va otilishida davom etadigan tuhmatlar qurshovida, oʻz dini tufayli kuchli ayol timsolida aks etadi. Romanda boshqa yaratilgan obrazlar ham yoʻq emas, ammo, Asumanning obrazi eng muhim, ibratli obrazligicha namoyon etilgan. Yunusning onasi, oʻqituvchi, professor boʻlganiga qaramasdan dinsiz, islom diniga qarshi, Asumanning boshidagi roʻmoliga qarshi, farzandi boʻla turib onalik timsolida emasligi nazdida boshqa bir ayol obrazida namoyon etiladi. Yunus bilan bir uyda yashovchi, uning buvisi esa, e'tiborga muhtoj haqiqiy ona timsolida koʻz oldimizda gavdalanadi. Uning opasi esa bir yigit tufayli oʻqishi davomida unga turmushga chiqadi, ammo ajrashib uyga qaytib keladi, oʻqish davrida Yunusning opasi yoqtirib qolgan yigiti tufayli oʻqishni ham tashlaydi, es-hushidan ayriladi, bir yigit tufayli. Romanda shunday ayol obrazlari majvudki, ularni taqqoslash jarayonida oʻzingiz uchun ibratlisini tanlab olasiz.

Roman boshlanishida, asosiy qahramon boʻlgan Yunus oʻz onasining buyrugʻiga rozi boʻladi va u oxir-oqibat shu buyruq asosida Asumanning koʻnglini ovlash, uni dinidan, roʻmolidan kechishlikga majbur eta olishiga ishonadi. Yunus sevgilisi bilan Asumanni uchratgunga qadar gaplashib yurar, Asumanni uchratgan

so‘ng, sevgilisi bilan xabarlashmay qo‘yganining ham sababi bo‘ladi, chunki uning sevgilisi u bilan orani ochiq qilsa ertasiga boshqasini topib oladiganlar toifasidanligi ham romanda keltirib o‘tilgan. Ayol qalbida kuchli muhabbat mavjudligi, uni dunyodagi eng kuchli xilqat qila oladi. Yunusning sevgilisida esa qalb degan tushunchaning o‘z yo‘q edi. Asuman butun bir ruhi ila Allohga yuzlangan ayol sifatida oldingizda gavdalanadi, u ta’limda ham qoqilmaydigan, kuchli ayoldir. Uning nutqida ishonchlilik mavjudligi tufayli, Yunus uni birinchi uchratganida so‘z bilan mot qilaman deb o‘ylagan, ammo unday bo‘lmadi, hayoti davomida, shu yoshga yetguncha, qizlarni boshini bir zumda aylantirib qo‘ya oladigan, qizlarni bir ikki og‘iz shirin so‘z bilan avray oladigan Yunus Asumanning oldida tilini tishlab qoladi. Yunusning onasi o‘z ish joyida hurmatga sazovor ayol hisoblanib, “Oydin ona” unvoniga ega ayol hisoblanadi, ammo u bu nomga noloyiq ayolning obrazini gavdalantiradi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, dunyodagi har bir ayol o‘zi uchun alohida obrazdir. U qanday tug‘ulishi, qanday sharoitida yashashi va kimligidan qat’iy nazar yaxshi yoki yomon hislatlarni anlashi o‘z qo‘lida bo‘lar ekan.

Asuman Yunusni boshini aylantirmadi, unga o‘z o‘zidan shirin so‘z demadi, Yunusning maqsadi uning ro‘molini yechib yuborish ekanidan ham bexabar edi, birinchi uchrashuvdayoq Yunusning fikrlariga o‘z aql-idroki orqali qat’iyatli javob berdi. Roman davomida Yunus Asumanning qalbini o‘g‘rilashni niyat qiladi, lekin aksincha bo‘lib chiqadi, Yunus o‘z qalbini, o‘z xohish ila Asumanga bog‘lab qo‘yganini bilmay qoladi. Bir muhabbat tufayli dinsizlikdan Allohni tanigan Yunus qahramoni roman so‘ngida esa yana o‘sha boylikga o‘ch Yunusni gavdalantiradi. Asumanning ro‘molini qurol, davlat to ntarishiga sababchi bo‘lgan omil deb bilgan Yunusning onasi esa Roman oxirida o‘z o‘g‘lini yana o‘z yo‘lida solib qo‘yadi. Asumanda qalb borligi tufayli, Yunusni chindan sevadi, uning so‘zlariga roman so‘ngigacha ishonib boradi, chunki Yunus ham o‘zgarishiga ishonadi, ammo Yunusning onasi Asumanga uylanmasligini chin dildan xohlagani tufayli Yunusning ko‘zlarini boylik bilan berkitib qo‘yadi.

Yunusning jiyani Bonu Asuman tufayli ro‘molga kirgan paytida, Yunus kelib kelib Asumanga uylansa boyliklardan voz kechishi haqida gapiradi va Asumanga shart qoyadi: “Yoki meni, yoki ro‘molingni tanlaysan.”. Asuman esa: “Bir qo‘limga oyni, biriga quyoshni tutsalar ham o‘z dinimdan kechmasman”[1.164] – mazmunidagi so‘zlarni yig‘i aralash iftixor bilan aytadi. Yunus boylikdan kechishga qo‘rqadi, Asumandan kechishga uning qo‘rquvi sabab bo‘ldi. Bu ikki qalb bir biriga ko‘nikib qolgan paytida ayriladilar. Asuman ko‘p yig‘laydi, lekin bir kun u sotqin qalbni unuta olib, yana qaytadan kuch topishiga ishonchi hosil ekanligini roman so‘ngida namoyon qiladi.

Roman davomida bir erkakning oʻzgarishidan umid qilib, unga koʻngil bergan muslima ayol, roman oxirida sotqin qalbli bu erkak uchun hech qachon dinidan kechmaslikni iroda etganiga guvoh boʻlasiz. Biz yashab kelayotgan bu real hayotda, Asumandek ayollarimiz yoʻq emas.

Roman soʻngida Asuman shunday deydi: “Vakil sifatida Xudoning oʻzi kifoya...”

Inson ruhi qanchalik kuchli boʻlsa, u shunchalik sodiq kishi boʻladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ayol kishi ruhan kuchli boʻlishi lozim. Romandagi Asuman obrazi yoritilgan ekan, eng ibratli, kuchli ayol sifatida mana shunday ayollar e’zozlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Shenklioʻgʻli Omina Ishqqa yengilmayman – Toshkent: Zukko kitobxon, 2021.-268.
2. Shenklioʻgʻli Omina Iskanja. – Toshkent; Ilm ziyo, 2021. – 224 b.
3. https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2015/11/151126_latin_100_women_islam

“ALKIMYOGAR” ROMANIDA INSON TAQDIRI BADIIY TALQINI

Oʻrolov Abror

JDPU Oʻzbek tili va adabiyoti yoʻnalishi magistri

Mashhur lotin Amerikalik yozuvchi Paolo Koeloning “Alkimyogar” asari haqida bir asr vaqt oʻtsa hamki, u haqidagi fikr va qarashlar, bahslar va munozaralar hanuz davom etib kelmoqda. Xususan, “Alkimyogar” romanida inson taqdiri masalasi turli ramzlarda va yozuvchi oʻzi ta’kidlaganidek, “alomatlar”da namoyon boʻlishini kitobxon oʻzi kashf qilishi, yozuvchining olam va inson taqdiri haqidagi badiiy haqiqatini anglashiga qaratilgan.

Asarning keng kitobxonlar ommasiga tanish boʻlganligi undagi shu tortishuv va bahslarning hamon davom etayotganligida deb oʻylaymiz. Buning sabablari nimada, degan oʻrinli savol tugʻiladi. Shunday asarlar yoziladiki, ushbu asarlarning mutolaasiga kirishdan oldin, boshqa asarlar bilan tanishish kerak boʻladi. Masalan, Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy”sini oʻqib uqish uchun muayyan tayyorgarlik talab qilinadi. Xuddi shunday “Alkimyogar” asari ham oʻzining xos kitobxonlari uchun yangi bir manba darajasida baholandi.

Mazkur maqolamizda xoslar va omma uchun moʻljallangan adabiyotni oʻzaro solishtirmoqchi emasmiz, aksincha, bu xil badiiy asarlar bizga adabiyot naqadar katta olam ekanligini eslatmoqchimiz. Shunday asarlar borki, ularning zamirida butun olamning aytar soʻzi nima ekanligini aytmoqchi boʻladi va shunday asarlar sirasiga mansub “Alkimyogar” ning ham shunday aytar soʻzi mavjud ekani haqida fikr yurtishni maqsad qilib oldik.

Paulo Koelo asarlarining asosiy aytar so‘zi insoniyatning azaliy muammosi: yaxshilik va ezgulik nima, hayot va o‘limdan maqsad nima? Bu bilan Olam ruhi bizga neni anglatmoqchi ? – degan savolga javob topmoqdir. Bunda yozuvchi o‘ta murakkab va azal muammosini qahramonlar ruhiy qiyofasi fonida ochib beradiki, o‘quvchini beixtiyor asarning sirli olamiga tortib ketadi. Kitobxon beixtiyor “o‘z taqdir yo‘lidan borish orqali ko‘ngliga tukkan orzularini amalga oshirish uchun insonga eng zarur narsa nima? Bu insonga nima uchun kerak?”- degan o‘y-xayol ichida qoladi. Shu kabi muammolar haqida bahs yurituvchi “Alkimyogar” romani o‘quvchida hayotda kimdir o‘zini va olamni idrok etib yashayotganini,, kimdir nimanidir – xazinani izlayotgan bola – Santyagodek yashayotganini, Fotimadek yashayotganlarni, chinni sotuvchidek yashayotganlarni, kimdir tuyakash, kimdirlar esa Alkimyogar ekanini, kim qaroqchi ekanligini tushunadi.

Asar markazida cho‘pon yigit – Santyago xazina topishni orzu qilar ekan, bu yo‘lda u nafaqat xazina, balki hayotda eng muhim narsa – o‘zlikni-da topish haqidagi qarashlar, fikrlar majmui turadi. Cho‘pon yigitga taqdiri faqat qo‘y boqish emasligini o‘z hayotini va kelajagini topish uchun xazinani topish bashorat qilinadi. Asarda o‘zni va olamni tinglash, unga amal qilish g‘oyasi ham yotadiki, buning uchun ozgina istak, tavakkal va yengilgina turtki kerak bo‘ladi. Bunday hodisalarga duch kelib imkoniyatini yo‘qotgan o‘z taqdiriga yetishish o‘rniga har Haj mavsumida musulmonchilikni ado etib qaytayotgan baxtli insonlarga yengilgina uh tortib qarab o‘tirishdan nariga o‘tmaydigan yoki o‘z taqdiriga ishonmay qaroqchilik qilayotgan baxtsiz insonlar hayoti misol qilib keltiriladi.

Cho‘pon yigitga ham taqdir shunday ishorani beradi, o‘z taqdiri ortidan yurish uchun esa turtki ham beriladiki, natijada butun xon-u moni, uni tushunuvchi yagona “hamsuhbatlari” – qo‘ylarini sotadi. Yo‘lning birinchi bosqichidayoq u bor pulidan soddaligi uchun ayriladi. Biroq bunda ham yaxshilik va xayr borki, yangi yo‘lga chiqayotgan inson o‘z eski hayotining jamiki eski narsalarini ortda qoldirishi, butun borlig‘i bilan o‘z kelajagi va taqdiri ortidan yurishi kerak degan fikr yotadi va buni voqealar rivojida isbotlab beradi. Voqealar davom etib borar ekan, qahramonimiz g‘ayrioddiy sarguzashtlarni boshdan o‘tkazadi. Nafaqat jismi, balki ruhiy olami ham haqiqiy sinovlarga duch keladi. Hayot sinovga aylanadi. Aynan sinov o‘zimiz istayotgan narsaga munosib yoki bunday emasligimizni ko‘rsatib beruvchi vosita ekanligiga ishora qilinadi. Aynan shu narsa bizga buyuk ishlarni bajara oluvchi Olam ruhining mavjud ekanligini tasdiqlaydi.

Asarning eng muhim joylaridan biri haqida ham to‘xtalib o‘tishimiz kerak. Santyago va donishmand uchrashuvi. Donishmanddan baxt nima ekanligini so‘ragani kelgan yosh yigit uzlatga chekingan donishmandning “kulba”sida hayratdan yoqa ushlaydi. Uning qasrida odamlar shunaqangi ko‘pligi, turli-tuman savdogarlar yurganligi, donishmand bilan salomlashish uchun ikki soat kutganligi

hammasi, nafaqat, qahramonda balki, o‘quvchida ham hayrinlik hissini uyg‘otadi. Yigitchaning baxt haqidagi so‘roviga esa javob berishga vaqti yo‘qligi, shuning uchun saroyni aylanib turishini, qo‘liga qoshiq berib esa unga moy solib, saroyni aylanish davomida moyni to‘kib qo‘ymasligini, ikki soatdan keyin esa uchrashishini aytadi. Ikki soatdan keyin butun diqqat-e’tibori qoshiqdagi moyda bo‘lgan Santyago Donishmandning saroyi, undagi ajoyibotlari haqidagi savollarga javob bera olmaydi. Shundan so‘ng topshiriq qaytadan beriladi va uyni yaxshilab tomosha qilishini so‘raydi. Ikki soatdan keyin Donishmandga uyi haqida to‘lib-toshib gapirar ekan qoshiqda bir tomchi ham moy qolmaganligi ma’lum bo‘ladi. Donishmand esa yigitning yuqoridagi savoliga javob beradi. “Baxt bu – dunyoning bor jozibasi-yu tarovatini ko‘ra olish va ayni paytda qo‘limizdagi qoshiqda turgan moyni ham unutmasligmizdadir”. Bu bilan yozuvchi har qanday vaziyatda ham insonligimizni yo‘qotmasligimiz va bu hayotdagi asosiy burchimizni, asl vazifamizni unutmasligimiz kerak demoqchidek.

Paulo Koelo “Alkimyogar” romanida har bir qahramonning ichki ruhiy olamiga kirib boradiki, qahramonlar xuddi, yoningizda turgandek his qilasiz. Yozuvchi o‘z fikrlarini qahramonlar o‘rtasidagi suhbatlar orqali tasvirlaydi. Asardagi mistika esa o‘quvchilarda qiziqishni yanada oshiradi. Sirli va sehrli hodisalar zamirida esa yozuvchi o‘z xayolidaga g‘oyasini mahorat bilan singdirib yuboradiki, Paulo Koelo ulug‘ligini his qilamiz. Yozuvchi umumdunyo masalalarini inson ichiga – makroolamni mikroolamga joylashtirib yuboradi… Aziziddin Nasafiy hazratlari yozganidek: “Bilgilki, olami kabirda har neki mavjuddir olami sag‘irda ham o‘sha narsa bor”.[1. 36-b]

Paulo Koelo “Alkimyogar” romanining butun mazmun g‘oyasini, maqsadini birgina jumla bilan ifodalaydi: “Bizning sayyoramizda bir buyuk haqiqat bor: agar siz chin dildan nimanidir orzu qilsangiz, unga, albatta, erishasiz. Zero, bu orzu butun olam qalbida ham tug‘iladi va shuning o‘zi ham siz butun bir olam ekanligingiz va bu sizning taqdiringiz ekanligining tasdig‘idir”. Bu g‘oyaning asardagi tasdig‘ini biz Santyago va Alkimyogar obrazlari misolida ko‘rishimiz mumkin. Yozuvchi “Alkimyogar”da inson o‘z orzusiga yetishishi uchun to‘rt to‘siqdan o‘tishi lozimligini aytadi. Bizningcha, inson taqdiri mana shu to‘siqlarga qanday munosabatda bo‘lishiga bog‘liq. Oldinga borish yoki ortga qaytish, hech bo‘lmasa turgan joyimizda qolish ham faqat, o‘zimizga bog‘liq, mana shu inson taqdirini belgilaydi. Hayotimizni belgilaydigan mana shu taqdir nima o‘zi? Biror musibat yoki qiyinchilikka duch kelsak taqdirga yo‘yadiganimiz taqdir nima o‘zi? O‘ylab qaralsa, boshimizga tushgan har bir ish, har bir savdoga o‘zimiz sababchimiz. Biroq, buni doim ham tan olavermaymiz. “Taqdir ekan” deb qo‘ya qolamiz. Taqdir – o‘lchov demakdir. Alloh taolo olamni yaratgan chog‘da uning eng mayda detallarigacha bilgan, boshi-yu oxiri, hammasini biladi. Biz buni taqdir

deb, har yaxshi-yu yomonni taqdirdan bilib qolaverishimiz noto‘g‘ri, o‘z taqdirimiz qanday bo‘lishi o‘z qo‘limizda demoqchi, Koelo. Yomon taqdir egasi bo‘lishni taqdirga yo‘yib uni Allohga bog‘lash va bunda yana kimlarnidir aybdor sanash eng katta xato. Hech narsa sabab bo‘la olmaydi, inson o‘z taqdiri ortidan boradi, biz muammo deb bilgan har narsa imkoniyat bo‘lishi mumkin. Biz imkoniyatlardan qanday foydalana olsak, hayotimiz so‘nggida o‘zimizdan shunchalik rozi yoki baxtli bo‘la olamiz, demoqchi Paulo Koelo. Shu fikr “Alkimyogar” romanida Santyagoning hayotida to‘la to‘kis o‘z ifodasini topadi. Inson o‘z hayotini yashaydi. Har kim har xil yo‘ldan yuradi va har kim o‘z hayotining mohiyatini anglashi lozim, bunda insonga hayoti davomida duch keladigan ramzlar, insonlar, yordam beradi. Mohiyatni anglash maqsad bo‘lsa, maqsadga yetish yo‘lida inson hech qanday to‘siqqa e’tibor bermasdan yengib o‘tishi, irodasi mustahkam bo‘lishi lozim. Taqdir qo‘rqoqlarni yanchib tashlaydi. Bu to‘siqlarni yengib o‘tish uchun insonga ustoz yoki pir ham katta ahamiyatga ega ekanligini asarda ko‘rishimiz mumkin. Asarda ham qahramonimiz o‘z ustozlari, pirlari o‘gitiga amal qilgan holda oldinga yuradi.

Tabiiy savol tug‘iladi: hamma ham harakat qiladi, nega hamma ham o‘z maqsadiga yeta olmaydi, bu savolga “Alkimyogar”da yozuvchining o‘zi javob beradi. Yozuvchining fikricha, bola paytimizdanoq biz bu ishni qila olmaymiz degan fikr bilan ulg‘ayamiz va shu fikrning o‘zi bizdan maqsadimizni uzoqlashtiradi. Aslida o‘z maqsadimizga yetish uchun hamma narsa o‘z qo‘limizda, qalbimizda yashayotgan bo‘ladi, biz shuni bilishimiz va anglagan holda harakat qilmog‘miz kerak bo‘ladi. To‘siqlarni yengganlargina g‘olib bo‘ladi. To‘siqlarni yengishda xolis ixlos bilan tavakkal qilish ham bor. Jaloliddin Rumiy ham o‘z “Masnaviyi Ma’naviy” asarida buni alohida ta’kidlagani bejiz emas:

Gar tavakkul mekuni dar kor kun,
Kisht kun, pasttakya bor jabbor kun.[1.346 b.]

Ya’ni, tavakkal qilsang, ish-harakatda qil, avval ek keyin hosil so‘ra. Qur’onda ham yaxshi niyatda ezgulik uchun tavakkal qilish ravoligi ta’kidlangan. “Alkimyogar”da ham Santyago yo‘lga chiqishdan oldingi qo‘rquvlar va tavakkal orqali yo‘lga chiqishi esingizda. Maqsad aniq va jilov o‘z qo‘limizda bo‘lsa biz o‘z taqdirimizga erishishimizga hech narsa to‘siq bo‘la olmaydi. buni anglashimizda “Alkimyogar” romani dastak bo‘ladi desak adashmaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jaloliddin Rumiy. Masnaviyi Ma’naviy.Birinchi kitob. – Toshkent: G‘afur G‘ulom., 2021. - B.348.
2. Paolo Koeleo. Alkimyogar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – B.180.
3. Qur’oni Karim. O‘zbekcha izohli tarjima. – Toshkent: Cho‘lpon., 1992., - B. 768.

ГУМАНИСТИЧЕСКОЕ ВОЛЬНОДУМНОЕ ОТНОШЕНИЕ АБДУРАУФА ФИТРАТА К ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Азамова Озода
Магистрант I курса направления «русский язык и литература»
Джизакского государственного педагогического университета
Научный руководитель: проф.
Пардаева З.Ж.

Социально-политическая, духовная жизнь XX века невообразима без деятельности джадидских представителей. Джадиды, основным намерением которых является просвещение народа, направленное на реформу образования в гармонии с воспитанием. Одним из таких джадидских представителей является известный писатель Абдурауф Фитрат, оставивших богатое просветительско-педагогическое и литературное наследие.

Фитрат является автором статей о жизни и творчестве Ахмада Яссави, Алишера Навои, Захириддина Бабура, Мухаммеда Солиха, Машраба и Омара Хайяма, изучая хадисы и его пропаганду в их произведениях. Фитрат занимает прочное место в истории нашей литературы и культуры не только как зрелый поэт, публицист и рассказчик, но и как зрелый драматург. В таких его драмах как «Қон», «Бегижон», «Темур сағанаси», «Ўғизхон», «Або Муслим», «Ҳинд ихтилочилари», «Чин севиш» нашло яркое выражение идея борьбы за национальную независимость.

Много было сказано и написано о многогранности и широте взглядов Фитрата - и философских, и литературных, и религиозных, и жизненных, но конкретное исследование этой многогранности в его произведениях еще не стало по сей день органической потребностью литературоведения и критики. Сопоставить широкий мир его мыслей, облеченных в художественные образы, - все еще насущная задача литературоведческой науки. Сокровища своей души, как когда-то сказал А. Толстой о Есенине, Фитрат разбрасывал обеими пригоршнями был логичен и нелогичен, религиозен и свободомыслив, был привержен суфизму и пытался постичь идеи коммунизма. И в этом нет ничего неестественного, если знать и принимать его творчество как органичный и цельный художественный мир.

Фитрат не шел проторенными, прямолинейными путями, и в этом проявились его разносторонность, его неуемный нрав и талант. И именно поэтому однозначное, однолинейное восприятие фитратовских рассказов, которые были названы антирелигиозной сатирой, вообще трагично для

литературоведения, критики, литературы. Однолинейное восприятие его творчества несправедливо и неверно особенно сегодня[1;53].

Фитрат разрешает себе и вольное обращение с религиозными сюжетами («Зайд и Зайнаб») и это говорит о том, что он был не чужд вольнодумным веяниям своего времени. Давая свою версию легенды о любви Мухаммада к Зайнаб, Фитрат пишет ее более трагедийно, чем, например, звучит существующая версия этой легенды о «Жизни пророка Мухаммада». Где Зайнаб, 38-летняя красавица, умная и честолюбивая, была несчастлива в браке с Зайдом. Она считала этот брак для себя унизительным и презирала Зайда - бывшего раба и иноплеменника, о низком происхождении которого свидетельствовал даже его облик: он был низкорослый и темнокожий, с плоским носом. Когда Мухаммад зашел навечтить своего приемного сына Зайда, он увидел красавицу Зейнаб и был поражен ее красотой. Зайнаб заметила это и сообщила обо всем Зайду. Зайд тут же пошел к пророку и сообщил о своем намерении развестись с Зайнаб - дать возможность Мухаммаду жениться на ней. Но пророк строго запретил Зайду разводиться. Однако Зайд ослушался пророка и развелся с Зайнаб. Мухаммад женился на Зайнаб. У Зайда были и другие жены, более уживчивые и почтительные, а главное, рожавшие ему детей. Зайнаб же была бездетна [1;56].

В своей критической книге, как и в статьях, Дж.Байбулатов как раз не обвиняет Фитрата в антирелигиозности и атеизме, напротив, он стремится показать, что автор в «Образцах узбекской литературы» протаскивает религиозные идеи: «Образцы узбекской литературы», пишет Дж.Байбулатов, - не есть новое творение Фитрата. Они состоят из материалов, которые веками использовались в качестве учебников в старых религиозных школах, выковывающих кадры для ислама и шариата! Сам Фитрат обучался по ним и все «мусульмане» обучались по ним. [2;1].

И писатель, чувствующий наступление общей дисгармонии, в своих произведениях, в частности, в новеллах, именуемых по сей день антирелигиозной сатирой, все еще пытался отрицать гибель в этом всеобщем хаосе и мира человеческой души, и первозданной красоты вселенной и человеческой духовности. В этом сплошном хаосе смещаются понятия, опошляются взгляды, и новеллы Фитрата пытаются отобразить это движение, это падение нравственности, того, что считалось священным. Он обнажает противоречия жизни и делает это решительно. Писатель черпает вдохновение в народной поэзии, в классической литературе Востока и Запада, и его голос оставил, несомненно, глубокий след в культуре народа. Сюжет «Путешествия в рай» традиционен для литератур Запада и Востока. Писатели обращаются к этой теме на протяжении многих веков, преследуя

весьма разные идеологические и художественные задачи. Обращение к этим сюжетам в разные эпохи и особенно в эпоху обостренных социальных конфликтов, общественных катастроф известно литературоведам и историкам. Так, например, обращение русских поэтов октябрьской поры к библейскому источнику знаменовало для них, прежде всего, стремление отыскать в мировой истории и культуре нечто адекватное тому взрыву, каким представлялась им русская революция. Она воспринималась ими не как смена правительства, а как явление всемирное, космическое и поэтому сравнимое лишь с вселенски масштабными деяниями. Обращение к образам, издавна известным читательской аудитории, помогает Фитрату создать гротескную картину мирового кошмара, когда смещаются нравственные понятия, когда человек становится игрушкой катастрофических, не подвластных ему сил, когда законы божьи и человеческие подменяются законами бессмысленной стихии разрушения. [1;60].

По мнению Абдурауфа Фитрата, развитие науки позволили англичанам овладеть Индией, Египтом, частью арабских земель, русским — стать повелителями татарских, киргизских, туркестанских и кавказских земель. Если мусульмане Туркестана сохранят старую систему образования, и не будут изучать современные, полезные для народа науки, то через несколько лет ислам совсем исчезнет из Туркестана, за исключением имен в исторических книгах.

Первую очередь мы должны формировать в подрастающем поколении чувство любви к Родине. Чувство патриотизм - это когда человек переживает за судьбу Родины, и готов к любым жертвам во имя своей Отечества, то это чувство превращается в достоинство.

Подводя итог, нужно отметить, что моральные взгляды, идеи, жизненные мотивы, а также гуманистические движения Фитрата были сформированы под воздействием передовых традиций, обычаев прошлого и обучению Ислама. Фитрат углубленно исследовал каждое из них и эффективно применял их в своем творчестве. И опираясь на них он воздвигнул свою идею этнического патриотизма.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Н.В. Владимировна. «Развитие узбекской прозы XX века и вопросы художественного перевода». Ташкент-2011.53-62с.
2. Байбулатов Дж. Чагатаизм-пантуркизм. М.; Ташкент,1932. С.23
3. А. Фитрат. Рахбари нажот. Петроград. 1915. 224с.
4. Фитрат А. XVI асрдан сунгги ўзбек адабиетига умумий бир караш// Аланга
5. Д. Р. Тургунпулатов (2022). Абдулла Орипов шеъриятида маърифий гояларнинг бадий таранлуми. Science and innovation 3(5), 146-151 б.

BOLALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA MILLIY MULTFILMLARDAN FOYDALANISH USULLARI

Kuttibekova Guljan Tulepbaevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti
Ibragimova Mahliyo Shuxrat qizi
JDPU II bosqish magistr

Bolalarni manaviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish usullari bir qancha oʻziga xos shart-sharoitlari taqozo etadi. Bu shart-sharoitlar quyidagi yoʻnalishlardagi masalalarda namoyon boʻladi:

1. Ota-onalarni bolalar tarbiyasiga ijtimoiy va pedagogik jihatdan tayyorlash. Chunki ota-onalar oila tarbiyasida oʻz vazifalarini aniq bilmasalar, ular bolalarni tarbiyalay olmaydilar.
2. Bolalarni oʻz tengqurlari bilan boʻladigan munosabatlarga tayyorlab borish. Bu bolalar MTMsi mahalla va maktabda olib boriladigan tarbiya jarayonidir.
3. Oʻzaro munosabatlarda aldov, qoʻpollik ikki yuzlamachilikka yulqoʻymaslik.
4. Tarbiya jarayonida bolalar xulq-atvori, ruhiyati, jinsi va yoshiga e'tibor bergan holda ularga yondashishi.
5. Atrofda oila tarbiyasida uchraydigan xato-kamchiliklar hamda tarbiyasiogir bolalar muammosini unutmaslik va oʻz oilasida bunga yul qoʻymaslik.
6. Rivojlanishida ayrim fiziologik nuqsonlar boʻlgan, imkoniyati cheklangan bolalar tarbiyasiga ehtiyotkorona yondashish.
7. Oilada bolalarni mehnatga oʻrgatish.
8. Bolalarning oʻqish, ishlash va dam olishlarini toʻgʻri tashkil etish.
9. Bolalarni atrofda uchraydigan salbiy holatlarda nafrat hamda ularga qarshi kurashish ruhida tarbiyalab borish.

Ushbu ishtimoiy asoslardan kelib chiqqan holda oilada bolalar manaviy-axloqiy tarbiyasini milliy qadryatlar asosida shakillantirishning quyidagi ijtimoiy-pedagogik usullarini koʻrsatish mumkin boʻladi:

Ota-onalarning kundalik muomala usullari:

- oʻzaro ta'sir usullari;
- oʻzaro hamkorlik usullari;

- birgalikda ishlash usullari;

- bolalar shaxsini hurmat qilish va qo‘llab-quvvatlash usullari ularni tushunish,ishonish hamda anglash usullari;

- bolalarni ishontirish usullari, bu suhbat, ishonch bildirish, bahs-munozara, namuna, yo‘naltirish, maqtov, xatolardan ogohlantirish, o‘zaro hamkorlik usullari.

Psixologik ta’sir usullari:

Individual yondashish usullari. Bolalar bilan o‘zaro ishonch va maslahat ohangida suhbatlar o‘tkazish;

- bolalar bilan turli xil xalq o‘yinlari o‘tkazish;

- bolalar bilan turli xil psixologik mashqlar o‘tkazish;

- bolalar bilan muloqotda yuzaga keladigan psixologik muammolarnihamkorlikda tahlil qilish usullari;

- milliy-badiiy asarlardagi xalq qahramonlari obrazlarini jonli yetkazish va ularning ijobiy fazilatlarini yoritib berish usullari;

- bolalarda o‘z milliy mentalitetimizdan kelib chiqadigan ruhiy-irodaviy tarbiyani shakllantirish usullari;

- bolalar bilan “O‘zbek xalq ertaklari dunyosiga sayohat”, “Fantaziya xonasiga kirish”, “Sirlar olamiga sho‘ng‘ish”, “Vaqt mashidasida o‘tmishga sayohat” kabimashg‘ulotlar hamda o‘yinlar o‘tkazish usullari;

1. Nutq orqali (verbal) ta’sir usullari:

- izoh va tushuntirish;

- hikoya va ertak;

- ma’ruza va bahs;

- savol-javob usullari.

2. Milliy qadriyatlarni namoyish etish usullari:

- fotolavhalar namoyishi;

- illyustratsiyalar namoyishi;

- milliy qadriyatlarning o‘zgarish, rivojlanishi kuzatish usullari.

3. Amaliy usullar:

- bolalar bilan hamkorlikda mehnat, obidalar, eski qo‘lyozma yoki kitoblarni asrab-avaylash;

- bolalarni turli saylgoh va ziyoratgohlarga olib borish;

- xalq milliy bayramlarida va yirik umumxalq tadbirlarida ishtirok etish.

4. Milliy adabiyot, tarix, san'at va madaniyatga oid asarlarni o'rganish usullari:

- bolalarga milliy adabiyot, tarix, san'at va madaniyatga oid kitoblardan olib berish;

- milliy adabiyot, tarix, san'at va madaniyatga oid asarlardan ko'chirmalar, nusxalar olib, ularni bolalarga yetkazish;

- bolalarda milliy rassomchilik, haykaltaroshlik va xalq amaliy hunarmandchiligi namunalariga nisbatan qiziqish uyg'otish hamda nodir asarlar bilan ularni tanishtirish;

- bolalar bilan birga dars tayyorlash, turli qiziqarli mashg'ulotlar o'tkazish.

5. Milliy qadriyatlarimiz asoslarini yorituvchi video ko'rsatuvlar, filmlar hamdalavhalarni bolalarga ko'rsatish;

6. Bolalar ongiga milliy qadriyatlarni singdirishda maqsadga yo'naltirish usullari:

- bilimlarni egallashga yo'naltirish;

- ko'nikma-qobiliyatlarni shakllantirish;

- qadriyatlarga ijodiy yondashishga o'rgatish;

- o'z qiziqishlarini amalga oshirishga yo'naltirish;

- bolalarga o'zlari olgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini sinovdan o'tkazishga o'rgatish;

- olingan barcha bilim va ko'nikmalarni milliy qadriyatlarimizni o'rganish va asrab-avaylashga yo'naltirish.

O'zbek oilasida vataniga, xalqiga, oilasiga, istiqlol g'oyalariga sadoqatli, fidokor, mustaqil fikrlaydigan, dunyoqarashi keng, e'tiqodi yuksak, iqtidorli, tashabbuskor, mas'uliyatli, ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni voyaga etkazishkelajagi buyuk O'zbekistonning gullab-yashnashi uchun garovdir.

Yuksak ma'naviyatga ega ota-ona oilaning mohiyati, qadri, burch, mas'uliyat, oila vazifalari, oilada barkamol farzand tarbiyasi, oilani moddiy jihatdan ta'minlash, uning osoyishtaligini saqlash kabi vazifalarni anglab etadi va unga amal qiladi.

Yuksak ma'naviyatli ota-ona farzandlarini insonparvar, vatanparvar, axloqiy jihatdan pok, bilimli, kamtar, oliyjanob qilib tarbiyalaydi.

Ma'naviyat ilm-fan, falsafa, ahloq, huquq, adabiyot va san'at, xalq ta'limi, ommaviy axborot vositalari, urf-odatlar, an'analar, din va boshqa ko'plab tarixiy

amaliy va zamonaviy qadriyatlarning ta’sirida shakllanadi. Aynan shu qadriyatlar oilada ota-ona, katta yoshdagi oila a’zolari ta’sirida shakllanadi.

O‘zbek xalqi qadimdan oila ma’naviyatiga alohida e’tibor qaratgan. Bugungi kunda ma’naviy merosdan foydalanib, mustaqil respublikamiz talabiga javob beradigan yoshlarni tarbiyalash har bir oilaning muqaddas burchidir.

Bu burchni sharaf bilan ado etish oilada yosh avlod ongiga avlodlar shajarasi, kasb-kori, urf-odatlari, an’analari, tarbiya usullari, jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, o‘ziga xos ijobiy tarixini singdirish, undan g‘ururlanish hissini tarbiyalashdan boshlanadi. o‘z ota-onasidan, oilasi, avlod-ajdodlari tarixidan g‘ururlangan inson o‘z o‘lkasi, millati, xalqi, tili, diii, madaniyatidan g‘ururlanishi, uni avaylab-asrashi, dunyoga ko‘z-ko‘z qilishi tabiiydir. Buning uchun oilada bolaning ongiga yoshlikdan boshlab “Sen tarixi boy, ulug‘ millatning farzandisan”, “Sen ulug‘ mutafakkirlar, alloma-yu zamonlarni dunyoga keltirib, tarbiyalagan bobokalonlarning ajdodisan”, “O‘zbek xalqi boy ma’naviyatli, vatanga, xalqqa, sadoqatli xalq”, “Bizning mamlakat dunyoda tabiati eng go‘zal, boy diyor” kabi tushunchalarni singdirib bormoq lozim.

Odamlarning ongini, ruhiyatini, ismu jismini poklantirish hozirgi kundagi tarbiyaviy-ma’naviy faoliyatimizning asosini tashkil etmoqda. Bunga sabablar ko‘p. Bir o‘rinda o‘tmish davrlar asoratidan qutilish ko‘zda tutilsa, ikkinchi o‘rinda inson tabiatida uchraydigan, kezi kelganda xuruj qilib turadigan qusurlardan qutulish ehtiyoji ham mavjud. Mustaqillik zamoni ana shunday ob’ektiv va sub’ektiv insoniy xususiyatlar, fazilatlarni poklantirish yuliga, azaliy va milliy taraqqiyot o‘zaniga solib yubordi. Milliy kadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz o‘ziing umumbashariy mohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Milliy an’ana va qadriyatlar rivoji shunday bir dialektik prinsipga asoslanganki, kimki o‘z xalqi milliy qadriyatini boshqa millat qadriyatlariga teskari qo‘ymagan holda va aksincha, boshqa millat ma’naviyatini chuqur his qilish darajasiga o‘sib chiqsa va o‘z milliy qadriyatini bemalol va beminnat namoyish etish imkoniyatiga ega bo‘lsa, milliy munosabatlarda do‘stona iqtisodiy va ma’naviy muloqotdan o‘zga niyat bo‘lmasa, ana shunda turli millatlarning ma’naviyatini ifodalovchi umumbashariyqadriyatlar o‘sib boraveradi.

O‘z tarixini, ma’naviyatini, qadriyatlarni o‘zi bunyod etuvchi xalq, elat va millatlarga endi shunday imkoniyatlar yaratilmoqdaki, xalqimizning ham jahon xalqlariga faxrlanib, iftixor tuyg‘usi bilan ko‘z-ko‘z qiladigan fazilatlari qanchalik mo‘l-ko‘l bo‘lsa, yangi tug‘ilib, shakllanib qoladigan qusurlarni bartaraf etishga ham aqli va zakovati yetarlidir. Buni milliy urf-odatlarimiz, axloq-u odobimiz, chin insoniy ne’matlarimiz taqozo etadi.

Oilaviy bayramlarni nishonlash, yoshlar tarbiyasida alla, ertak, xalq maqol va

matallaridan, qo‘shiqlaridan samarali foydalanish, birgalikda madaniy hordiq, chiqarishni, milliy sport o‘yinlari va musobaqalarini, tarixiy obidalar va qadamjolarga sayohatlar uyushtirish, boshqa millat ma’naviyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, oila kitobxonligini tashkil etish, oilada til, muloqot va kiyinish madaniyatiga alohida e’tibor berish, farzandlarga kasb-hunar o‘rgatish, oilada bo‘sh vaqtni ijtimoiy foydali mehnat vositasida samarali tashkil etish oila ma’naviyatini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Mamlakatimizda har bir fuqaroning ma’naviy-ma’rifiy yuksakligiga erishish davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy yo‘nalishlaridan birini tashkil etar ekan, bu boradagi ishlarning tamal toshlari aynan oilada qo‘yiladi. Jamiyat ma’naviyatini shakllantirish bilan bog‘liq ishlar quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladigan ta’limiy va tarbiyaviy tadbirlar vositasida olib borilmoqda, bu albatta oila bilan ham bog‘liqdir:

- mahallalar, oilalar va xotin-qizlar orasida amalga oshiriladigan madaniy-ma’rifiy tadbirlar tarzida;
- maktabgacha tarbiya muassasalari, umumta’lim maktablari, talabalari, yoshlar va boshqa toifadagi fuqarolar o‘rtasida olib borilayotgan tadbirlar;
- ommaviy-axborot vositalari, matbuot vositasida amalga oshirilayotgan ma’naviy- ma’rifiy tadbirlar;
- ma’naviy-ma’rifiy ishlarni takomillashtirish, samaradorligini oshirish bilan bog‘liq; ilmiy-nazariy, ilmiy-amaliy va ilmiy-metodik yunalishlarda tadqiqot ishlari olib borish, sotsiologik tadqiqotlar o‘tkazish;
- xalqlar, millatlararo do‘stlik-birodarlik, ahillik, totuvlikni ta’miilashga qaratilgan tadbirlar;
- madaniy-ma’rifiy, ijodiy tashkilotlar tomonidan aholining ma’naviy madaniyatlilik darajasini oshirish, ularning bo‘sh vaqtini samarali tashkil etish maqsadida amalga oshiradigan tadbirlar;

Mazkur yo‘nalishlarda olib boriladigan madaniy-ma’rifiy ishlar oilasiz, oila a’zolarining ishtirokisiz bo‘lishi mumkin emas.

Ushbu tadbirlar majmuasi negizida yirik oilaviy sport musobaqalari, qo‘shiq bayramlari, oilaviy ansambllarning ko‘rik-tanlovlari, san’at bayramlari iqtidorli ijodkorlar bilan o‘tkaziladigan ijodiy kechalar, milliy musiqa, raqs, qo‘shiq, milliy estrada san’atini keng targ‘ib etishga qaratilgan maxsus teleko‘rsatuvlar, teleradio darslari tashkil etish har bir fuqaro ma’naviy ongi va tafakkurini shakllantirishda ijobiy natijalar beradi.

Ma’naviy axloqiy xislatlarni, zamon ruhiga mos tushadigan fazilatlarni shakllantirishga qaratiladi. Mazkur toifadagi oila a’zolari davrasidagi suhbatlar, munozaralar, bahslar, mulohazalar o‘zaro tenglik, hurmat ruhiga bo‘ysundiriladi.

Oilaviy munosabatlarining ushbu ko‘rinishda turli yoshdagi, jinsdagi bolalarga maqsadga muvofiq tarbiyaviy ta’sir o‘tkazish imkoniyati mavjuddir.

Shu boisdan tasodifiy voqea va hodisalarning sodir bo‘lish turli tarzda baholanadi va ularga bevosita aloqador oila a’zolari turmush tajribasidan kelib chiqqan holda yo rag‘batlantiriladi, yoki tanbeh beriladi, jazolanadi. Bunday odilona amalga oshirilgan muloqot ta’sirida o‘gil-qizlar ruhiy dunyosida ota-onaga nisbatan dilkashlik, xushmuomalalik, o‘z faoliyati uchun javobgarlik, o‘z-o‘zini boshqarish kabi muhim insoniy fazilatlar paydo bo‘ladi.

Ota-ona tomonidan tarbiyaviy ta’sir o‘tkazishning asosiy usuli bu jazolash hisoblanadi, biroq, onda-sonda rag‘batlantirish usulidan foydalanilganda ham ma’naviy rag‘batlantirish imkoniyatiga ega bo‘lmaydi, munosabatdagi bunday noxushlik ota-ona ko‘zlagan tarbiyaviy maqsadni amalga oshirmaydi va past samara beradi. Buning oqibati natijasida oila a’zolari o‘rtasida, mehr-oqibat hissi pasayadi. Ushbu paydo bo‘lgan salbiy nuqtai nazar ota-onaga nisbatan qo‘llaniladi.

Shu boisdan muayyan pedagogik-ruhiyat qonun-qoidalariga rioya qilingan holda ota- onalar tarbiya prinsiplari, usullari, vositalari bilan qurollangandagina haqiqiy nazokatga va odobga erishish mumkin. Bu narsa ulardan chuqur izlanishlarni talab qiladi. Oilada farzandlarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishining iltimos, maslahat, ishontirish, talab qilish, buyruq va tanbeh berish, jazolash, rag‘batlantirish singari qator usullaridan o‘z o‘rnida va me’yorida foydalanilmasa, ko‘zlangan maqsadga erishib bo‘lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATİ:

1. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo‘llanma. – T.: O‘qituvchi, 2004. – 104 b.
2. O‘zbek xalq saqollari. –T.: Sharq. 2005.
3. Kaykovus. Qobusnoma. –T.: Sharq matbaa konserni. 2009.
4. Kuttibekova G.T., Kulboeva D.A. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarni kasb tanlashga yo‘naltirishning nazariyasi va amaliyoti. T-:O‘zbekiston 2020-yil.

“MASHAQQATLAR GIRDOBI” ROMANIDA OBRAZLILIK VA ADIBA MAHORATI

Radjabova Umriniso
JDPU magistranti
Ilmiy rahbar: Turopova Parizod
f.f.d. (PhD), dotsent v/b.

Barchamizga ayonki, XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi-yangi ufqlar ochishi bilan birga, biz ilgari koʻrmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Bugungi murakkab va tahlikali zamonda yozuvchining bashariyatning ertangi kunini oʻylab odamlarni ezgulikka, insof-diyonat, mehr-oqibat va bagʻrikenglikka da'vat etishga qaratilgan haroratli soʻzi har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Umuman, XIX asr "globallashuv" asri, bozor iqtisodiyotiga oʻtish asri, ilm–fan asri va hakozolar bilan atash mumkin boʻlgan XIX asrni "odam savdosi "asri kabi chirkin nom bilan ham atash mumkin. Aynan shu asrning aynan shu "xususiyati"ni qalamga olish uchun yozuvchidan katta iqtidor (kuzatuvchanlik, emotsiya) va shu bilan birgalikda matonatni (negaki, yozuvchi asarni yozish davomida oʻzini "odam savdosi"ning qulidek his etadi) talab etadi. Odam savdosi yohud ona yurtdan judolik tuygʻulari yogʻirilgan asarlar juda koʻp, lekin ular orasida adiba Zulfiya Qurolboy qizining "Mashaqqatlar girdobi " romani alohida ahamiyat kasb etadi. Shu oʻrinda muhtaram Oʻzbekistonning birinchi Prezdenti aytgan soʻzlari yodga tushadi: "Ey, odamzod, koʻzingni och, sen nima uchun yashayapsan, inson degan nomga munosib boʻlish uchun nima qilyapsan?". Adibaning "Mashaqqatlar girdobi" romani xuddi shu savolga javob, ya'ni odamzodni baholi qudrat javob izlaydigan insonlar sifatida shukur qilishga, toʻgʻri yoʻldan adashmaslikka oʻrgatadigan asarlar toifasiga mansub deb oʻylaymiz.

Ma'lumki, badiiy asar markazida inson turar ekan, har qanday millatning adabiyotshunoslik fani ayni turli nuqai nazardan tadqiq etadi. "Mashaqqatlar girdobi" romanida adiba Zulfiya Qurolboy qizi bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan murakkab bir jarayonda insonning oʻrni, qiyinchiliklarni yengish yoʻlidagi evrilishlarini qalamga olingan ekan, biz ham xuddi shu masalaning asarda yoritilishiga e'tibor qaratamiz.

Ma'lumki, bir tizimdan ikkinchi bir tizimga – bozor iqtisodiyoti munosabatlariga oʻtish osonlikcha kechayotgani yoʻq. Koʻz oldimizda qisqa fursatda bizda ham taraqqiy etgan mamlakatlardagi kabi asl mulkdor, tadbirkor va biznesmenlar toifasi shakllandi, ular oʻzlari uchun ham, el-yurt farovonligi uchun ham koʻp xayrli ishlarni amalga oshiryapti. Ayni paytda, uzoq yillar moddiy-ma'anaviy tizginda, siquvda kun kechirib kelgan olomon endilikda erkinlik sharoitida boriga qanoat qilmaydigan, farovon hayot yoʻlida hech narsadan tap tortmaydigan boʻlib borayotir; nafs ilinjida oʻzini har yoqqa uradiganlar, oʻz yurtini qoʻyib oʻzga yurtlardan jannat qidiradiganlar koʻpaydi. Oʻzga yurtlarda esa bu xil soddadil bandai ojizlarni tuzoqqa ilintirib, qulga aylantirib, ular kuchidan, halol mehnatidan, hatto tanidan katta daromad topadigan ustomon firibgarlar paydo boʻldi. XXI asrda "odam savdosi" deb atalgan bu xil sharmandali illat

qurbonlari haqida gapirish, yozish oson emas, biroq indamay turish ham insofdan emas. Chin ijodkor vijdoni bunga yo‘l qo‘ymaydi. “Mashaqqatlar girdobi” romanida ayni shu girdobga tushib qolgan yurtdoshlarimizning odam aqli bovar qilmaydigan ko‘rgiliklari, odam qiyofasini yo‘qotgan maxluqlarning mislsiz shafqatsizliklari haqida hikoya qilinadi.

Xuddi ertak sarguzashtlarini eslatadigan real hayotiy hodisa-voqealar o‘quvchini larzaga soladi, chuqur alamli mushohadalarga toldiradi. Asarning eng muhim, benihoya ibratli, yorqin jihati shundaki, ana shu girdob zulmati iskanjasida ham o‘zligini, asl insoniy fazilatlarini yo‘qotmagan, zulmatni yoritishga, uning temir qafaslarini yorib chiqishga, yonib, tutqunlik azoblariga ko‘nikkan g‘aflat bandalarini uyg‘otishga qodir asl insonlar ham bor. Asardagi Gulruh ana shunday kuchlarning oldingi safida turuvchi yorqin siymo tarzida gavdalanadi.

Adibaning “Mashaqqatlar girdobi” romani “Birgina aybi bilan yonidagi hujjatini yo‘qotib qo‘ygani uchun o‘zga yurtda g‘aroyib uqubatlarning boshidan kechirgan yigitning sevgi qissasi”ga bag‘ishlangan bilan e’tiborni tortadi. Romanidagi obrazlar ijodiy metod taqozosiga ko‘ra realistik obraz, adabiy tur va janrlarga ko‘ra epik guruhiga mansub. Asar to‘qimasida tutgan o‘rniga ko‘ra: bosh obraz; yordamchi obraz; epizodik obrazlarni tashkil qilib, ular ijobiy; salbiy; murakkab obrazlardir.

Xo‘sh, endi asardagi bosh obraz deb nimaga aytiladi, shunga to‘xtalsak, “Asar voqealarining markazida turib, syujetni harakatga keltiradigan, yozuvchi ifodalamoqchi bo‘lgan asosiy g‘oyani o‘zida tashiydigan shaxslar bosh obraz yoki bosh qahramon deb ataladi”. Bu ta’rif ko‘proq katta epik asarlar bo‘lgan qissa va romanlarga nisbatan qo‘llaniladi. Romanda asosiy g‘oyani o‘zida mujassam etgan bosh obraz mavjud bo‘ladi. Undagi asosiy qahramonlar atroflicha talqin etilmasa–da, yozuvchining o‘rinli tavsifi orqali kitobxon ko‘z o‘ngida gavdalanadi. Yozuvchi badiiy obrazni individual xususiyatlari bilan ko‘rsatish orqali konkretlashtiradi, obrazga jonlilik, hayotiylik, tabiiylik baxsh etadi, emotsionallikka erishadi. O‘quvchi hissiyotiga ta’sir qiladi, uni ishontiradi.

“Mashaqqatlar girdobi” asari esa, aksincha, bosh qahramon Davronning “Bir qolipga tushib qolgan hayotini birdaniga bir yuz sakson gradusga o‘zgartirib yuborgan”(2-bet) er-xotin o‘rtasidagi mojaro va buning natijasida erning uydan bosh olib chiqib ketishi-yu, o‘zini mashaqqatlar girdobiga otishi bilan boshlanadi.

Romanda er-xotinning bozor iqtisodiyoti sharoitida turmushning kun sayin qiyinlashayotgani, yo‘qchilik tufayli qarzga botish, ishsizlik oqibatida vujudga kelgan sarson-sargardonlik va asabiylik, oliy ma’lumotli bo‘la turib, mondali ish topolmayotgan Donish bilan nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilish arafasida ishdan bo‘shab ketgan Davronning xotinlari janjalidan qutilish uchun uydan chiqib ketishlari qalamga olinadi. Syujet chiziqlari ana shu birinchi qadamdan boshlanadi

va oxirigacha qahramonlar harakatda tasvirlanadilar. Ular qayerga borgan, nimaiki qilgan, kim bilan uchrashgan bo‘lsa, barchasi boshqa asarlardagidan farqli o‘laroq, mana shu dialogda o‘rtaga tashlangan muammoni etishga bo‘ysundiriladi.

Qullikga tushib qolgan Davronning odam aqli bovar qilmaydigan ko‘rgiliklari, odam qiyofasini yo‘qotgan maxluqlarning mislsiz shafqatsizliklari haqida hikoya qilinadi. Xuddi ertak sarguzashtlarini eslatadigan real hayotiy hodisa-voqealar o‘quvchini larzaga soladi, chuqur alamli mushohadalarga toldiradi.

Romandagi ruhiy kechinmalar faqat shaxs ichki olamida emas xarakterlar orasidagi kurashda, qahramon va ijtimoiy muhit zamirida ham namoyon bo‘ladi. Chunki hayotdagi konflekt – ijtimoiy hodisa bo‘lsa, asar sujetining konflikti-estetik hodisa sifatida qaraladi. Shuning uchun badiiy asarda konflikt san’at qonuniyatlariga to‘la bo‘ysundurilgan holda ifodalanadi. Romanda adiba voqelikning faqat ko‘z ilg‘aydigan tashqi tomonlarigagina emas, balki uning mohiyatiga ham nazar tashlaydi. Asar qahramonlarining barcha tashvishlarini ularning ruhiy olami orqali ochishga harakat qilgan yozuvchi badiiy xarakterlarini yuzaga chiqarishda ruhiy tasvirning turli shakllaridan unumli foydalanadi.

Asarning eng muhim, benihoya ibratli, yorqin jihati shundaki, ana shu girdob zulmati iskanjasida ham o‘zligini, asl insoniy fazilatlarini yo‘qotmagan, zulmatni yoritishga, uning temir qafaslarini yorib chiqishga, yonib, tutqunlik azoblariga ko‘nikkan g‘aflat bandalarini uyg‘otishga qodir asl insonlar ham bor. Shunday insonlardan biri Gulruh ham “Mashaqqatlar girdobi” ro‘zg‘oridagi iqtisodiy yetishmovchiliklarga barham berish niyatida boylik va omadini o‘zga yurtlardan qidirishga majbur bo‘lgan, ammo maqsadiga erisholmay mayib-majruh bo‘lib va yanada qashshoqpanib qaytgan yoki o‘lib ketganlar — “g‘oyat iste’dodli bo‘laturib hayotda o‘z o‘rnini topolmay yurgan” ilmiy xodim Davron, tadbirkor Safarali, turli toifaga mansub Yunus ota, Alisher, Kamolidpin, Husanboy, Nargiza, Sanobar, kabilardandir.

Ularning har biri asar markaziga qo‘yilgan muammoning ma’lum bir qirrasini o‘z zimmasiga olib, finishgacha yetkazib boradi va muallifning g‘oyaviy niyatini amalga oshiradi. Natijada, har ikkala romanda ham qo‘yilgan barcha muammolar u yoki bu tarzda o‘z yechimini topadi. “Xarakterni uni psixikasisiz tasavvur qilish mumkin emas, chunki qahramon ruhiyatining tahlili – xarakterning yaxlitligi va to‘laqonliligini ta’minlaydi, uni reallashtiradi, ta’sirchanligini oshiradi. Shu sabab, agar analogik fikrlaydigan bo‘lsak, xarakter va uning psixikasi o‘rtasidagi munosabatni mazmun va forma o‘rtasidagi murakkab dialektik aloqaga o‘xshatmoq to‘g‘ridir”. Haqiqatdan ham roman sujetidan o‘rin olingan rang – barang his tuyg‘ular, kechinmalar olami tahlili natijasida asar qahramonlarining

o‘ziga xos xarakterlari oydinlashadi. Bu xususiyatlar asarning deyarli har bir nuqtasida namoyon bo‘ladi.

Asarning bosh qahramonidagi ham jisman, ham aqlan, ham axloqiy mukammallik uning folklor va mumtoz adabiyotda ajdodlari borligidan dalolat beradi. “Mashaqqatlar girdobi”ning markaziy obrazi orasidagi yaqinlik, bog‘lanishlar asarlar, adabiyotlar orasidagi mushtaraklik, aloqadorlikdan dalolat berib turibdi.

Asardagi Gulruh ana shunday kuchlarning oldingi safida turuvchi yorqin siymo tarzida gavdalanadi. Adiba bu ayolni personajlardan birining so‘zlari bilan aytganda “ezgulik va yorug‘lik farishtasi” deb ataydi. Darhaqiqat, bu farishta ayol paydo bo‘lishi bilan zulm va zulmat maskanida bamisoli ziyo chaqnaydi, qatma-qat davom etgan mashaqqatlar, zo‘ravonliklar silsilasiga darz ketadi, voqealar ijobiy o‘zgarishlar tomon yuz o‘giradi, qahramonning o‘z so‘zlari bilan aytganda uning yangidan-yangi xislatlari namoyon bo‘la boradi. Bu hamshira ayolning nafaqat ninasi, balki tili ham o‘tkir, sanchgan joyidan qon chiqarmasa, qo‘ymaydi. Zulmat maskanidagi shikoyat qilish va ovqatlanishdan boshqasini bilmaydigan yig‘loqi ayollar qarshisida u butunlay boshqacha, betakror go‘zal, sodda va yoniga yo‘lab bo‘lmaydigan darajada mag‘rur. Tutqunlar orasida o‘zini ruhan tutqun hisoblamaydigan, tushkunlikka berilmaydigan birgina inson shu Gulruhning o‘zi! Uni yo‘ldan ozdirmoqchi bo‘lgan, jamiki ezgu maqsadlariga qarshi turgan ashaddiy raqibi ham oxiri uning oldida ruhan taslim bo‘ladi. Buning guvohi bo‘lgan hikoyachi-qahramon beixtiyor “gul yaprog‘idagi shudringday pokiza, bokira, oliy maqsad yo‘lida hech qanday to‘siqni pisand qilmaydigan bunday oqila ayolni uchratmagandim” deya hayajonini yashirolmaydi.

“Mashaqqatlar girdobi”dagi Gulruh afsona, ertak qahramonlariga xos jo‘mardlik, hodisalar talqini va yechimida esa ertaklarga xos baxtli xotimani ko‘rib, talabchan kitobxon burun jiyirishi mumkin. Axir inson qalbidagi har qanday jo‘mardlik ham osonlikcha ro‘yobga chiqmasligi ayon. Ko‘p hollarda zamonaviy badiiy ifoda darajasida turib qalam tebratayotgan adibamizdan sirli-sehrli hodisalar tasviri, ibratli qahramon talqinida, shaxs jumbog‘i yechimi borasida ham yangi, salmoqdor badiiy ixtirolar kutishga haqlimiz.

Gulruh obrazi va uning xarakterini Davron tili orqali tanisha boramiz. Asarda Gulruh portreti quyidagicha chiziladi: “Xuddi shu vaqt oshxona eshigi sekin g‘iyqillab ochildi. Va… va ostonada… Yo‘q, eng avval oppoq manglay… har tolasidan uchqun sachrayotgandek qop-qora, silliq sochlar… kamon qoshlar ostida butun dunyoni o‘zida mujassam etgan dengizdek sokin va tubsiz bir juft qora ko‘z yangi paydo bo‘lgan yulduz misol “yarq” etib ko‘zga tashlandi. Keyin yoqasi ko‘tarilgan odmi qora palto, uchi ingichka etik kiygan, benihoya

sohibjamolligidan tashqari, nimasi bilandir bir qarashdayoq odamni oʻziga tortadigan navnihol ayol xonaga kirdi”(29-bet).

Davron bu ayolni bir koʻrishda yoqtirib qoladi. Biroq uning xarakteri va fe`l-atvorini bilmaganligi sababli unga birdan oʻz tuygʻularini ayta olmaydi. Davronga hatto Gulruhning ovozi ham shu darajada mayin tuyuladiki, u uning ovozini qayta-qayta eshitishni istaydi.

Yuqorida ta’kid etganimizdek, Davron qoʻlini koʻrsatish va muolaja olish uchun medpunktga boradi va shu yerda Gulruh bilan tanishadi. Sevib qolganligi sabab unga tik qaray olmaydi. Keyinchalik Hakim Nazarich Davronni medpunktga qorovul qilib qoʻyadi. Bu esa Davronni Gulruhga yanada yaqinlashtiradi. Davron Gulruhni tanigan chogʻida umuman tushunmaydi. Shu bilan bir qatorda uni Poʻlat Damirovich hamda Hakim Nazarichlardan rashk qila boshlaydi. Hatto asarda Davron ayollarning sha`nini himoya qilib Asliddin degan yigit bilan mushtlashishgacha boradi. Gulruh uning hayotidan shu qadar chuqur joy oladiki, Davron, hatto, buni sezmay qoladi. Davron mana endi Gulruhni yaqindan bila boshlagandan soʻng unga nafaqat sevgisi ortadi balki hurmati ham osha boradi.

“Inson va uning tabiati, ruhiyati haqiqatni kashf etishda hech bir soha adabiyot bilan tenglasha olmaydi va uning oʻrnini bosolmaydi” ekan, romanda bu holatni yaqqol namoyon bir nechta oʻrinlar mavjud. Jumladan, asarda Gulruh ham oʻz navbatida Davronga befarq emasligi tasvirida. Bu ayolni asarda biz oddiy hamshira deb bilamiz. Keyinchalik esa u oddiy hamshira emas balki xirurgligi ayonlashadi. Xirurg (jarroh) boʻlganligi sabab u Alisherni oʻlim yoqasidan olib qoladi. Biroq Husanni olib qolishga qurbi yetmaydi. Shu nuqtayi nazardan kelib chiqib aytish mumkinki, “Adabiyotda sharoit obrazi ijtimoiy munosabatlar tasviriga oidligi bilan birga xarakterni aks ettiruvchi obraz, ayni paytda, sharoitni ham yaqqol gavdalantiradi va aksincha boʻladi. Ya’ni, xarakter va sharoit hamma vaqt dialektik aloqada rivojlanadi. San’atkorlar ana shu dialektikaga izchil amal qilgandagina xarakterni yorqin, tipik xususiyatlarini ham, hayotning, davrning mohiyatini ham haqqoniy ifodalay oladilar. Darvoqe, badiiy asarning gʻoyaviy va badiiy sifati ana shu muammoning aniq hal qilinishiga, asardagi xarakter bilan sharoitning bogʻlanish darajasiga va poetik tahlilning chuqurligiga bogʻliqdir”.

Asarning ya’na bir qahramoni Xusan obrazidir .Bu obraz oʻzining ogʻir oʻtmishidan nadomat chekgan va bundan juda pushaymon shaxs sifatida tasvirlanadi.Inson dunyoga kelibdiki,uning hayoti hattolardan iborat undan xulosa chiqarish esa insonning oʻziga bogʻliqdir. “Tiriklayin qoʻmilgan tirik odamlar “ joylashgan sovuq kimsasiz oʻrmonda nochorlikdan,tushkunlikdan kishilarning taqdirga isyon qilishga ojizligi kishini oʻylantiradi.Bu yerda insonlar qanchalar tubanlashuvi,oʻzligini yoʻqotishi,botiniy dunyodagi eng oliy tuygʻularni ham hech ikkilanmasdan halok etib yuborishga qodir. Kulfat ham oʻziga xos narsa.Tutqun

hisoblanmayotgan hamda tushkunlikka berilmayotgan ,boshqa ayollarga o‘xshab oh–vohga berilmay,boshqalarni qismatiga ayblamayotgan birgina inson Gulruh edi.U “nur va yorug‘lik “singari zulmatga kirib keldi.Uning parchalanmas zanjirlarini o‘zining qat’iyati,irodasi bilan barbod qildi.

Romanda hikoya qilinayotgan voqealar ma`lum bir qahramonlarning xarakterini yoritishga yordam beradi. Shu sabab biror voqeani asardan olib tashlab bo‘lmaydi. Ayniqsa, Gulruh hayoti bilan bog‘liq voqealar fikrimizga misol bo‘la oladi. Adiba asarda bu ayolni shijoatli qilib tasvirlaydi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, bugungi o‘zbek nasrining ko‘zga yaqqol tashlanadigan yana bir belgisi yakkaxonlikka asoslangan siyosiy mafkuradan xoli bo‘lib, inson ko‘ngli izhorini, ruhiy ehtiyojini ifodalashga o‘tganligi bilan izohlanadi. Milliy nasrning qandaydir ijtimoiy-siyosiy buyurtma bajarish emas, ko‘ngil holatlari, inson ruhiyatidagi iztirobu quvonchlarini tasvirlashga o‘tishi jarayoniga jiddiyroq e’tibor qaratgani, badiiy talqinlarning teranlashuviga olib kelayotganligini ham alohida qayd etish lozim. “Mashaqqatlar girdobi”ga tushib qolgan Gulruh o‘zining tashqi go‘zalligi bilangina emas, balki axloqiy pokizaligi, muomalasining shirinligi bilan nafaqat mardikorlarning, ayni chog‘da, butun vujudidan “allaqanday yevuzlik hidi keladi”gan Po‘lat Damirovichni ham, qo‘lini qayoqqa uzatsa yetadigan boshliq Hakim Nazarichni ham tiz cho‘ktiradi. Bu ayollar o‘zlarining axloqiy go‘zalligi bilan o‘zgalar axloqining o‘zgarishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadilar. Darvoqe, “Dunyoni go‘zallik qutqaradi” deganlaridek, asarda “ezgulik va yorug‘lik farishtasi” sifatida namoyon bo‘lgan Gulruh o‘z go‘zalligi, axloqiy pokizaligi bilan qullik va oxir-oqibatda o‘limga mahkum etilgan kishilarni halokatdan qutqaradi. Binobarin, san’at asarining bosh maqsadi azal-azaldan insonga xos ehtiroslarning qandayligidan qat’iy nazar, poklantirishga yo‘naltirish va shu yo‘l bilan kishilarni yaxshilikka o‘rgatishdan iborat bo‘lib kelgan.

Bu benazir mardona ayol shijoati tufayli ajal yoqasida ingrab yotgan bemorlar hayotga qaytadi (Alisher kabi), ashaddiy zolimlar (Po‘lat Damirovich kabi), ustomon firibgarlar (Hakim Nazarish singari obrazlar) shashtidan tushadi, g‘aflat bandalari hushyor tortadi, nihoyat, o‘zi ham, yaqinlari ham qullik iskanjasidan xalos etiladi. Asar baxtli xotima bilan yakunlanadi. Ikki sevishgan yosh – hikoyachi qahramon Davron bilan unga taqdirdosh Gulruh ko‘p ko‘rgiliklar poyonida ona yurtiga qaytib, shu tabarruk zaminda chin baxtini topadilar.

“Zulfiya Qurolboy qizining g‘oyat qiziqarli syujet va shirali tilga ega “Mashaqqatlar girdobi” romanida asosan shiddatli voqealar tasviriga intilingani uchun ham timsollarning ruhiyati, ularning individual qiyofasini aks ettirish borasida kutilgan samaraga erishilmagan. Asarda qahramonlarning ko‘ngil holatlari, ruhiy kechinmalaridan ko‘ra, ular kechirgan sarguzashtalarni tasvirlashga

ko‘proq e’tibor qaratilgan. Garchi, asardagi deyarli barcha tasvirlarda mantiqiy izchillik, sabab-oqibat bog‘liqliklari bo‘lishiga erishilgan esada, alohida shaxsning individual dunyosiga kirishga yetarlicha e’tibor qilinmagani uchun voqealarning xayrli oqibati borasidagi axborotni ta’kidlash ustuvorlik qilgan. Ayni shu holat ravon tilda, juda savodli yozilgan asarning yetarlicha salmoqli estetik yukka ega bo‘lmasligiga olib kelgan”.

Ehtimol, ayrim o‘quvchilarga qahramonning shijoati bir oz oshirib yuborilgandek, baxtli xotima esa ertaklardagidek silliq kechgandek, oldinda hali yangi to‘siqlar borligiga loaqal imo-ishoralar ham yo‘qdek tuyular… Asarda goho favqulodda hodisalarga mahliyolik, voqeanavislik ustunlik qilib ketgan o‘rinlar uchraydi. Nima bo‘lganda ham, ayni shunday romantik ruhdagi yoshlar uchun ham ibrat, ham saboq bo‘la oladigan qahramonlarga ehtiyoj, tashnalik nihoyatda katta edi.

Zulfiya Qurolboy qizi asarlaridagi qahramonlar hayotimizda, yonimizda yurganday go‘yo. Biroq ularning ruhiyatini yaxshi bilmaganimiz sabab, ularning xayol og‘ushiga kirib bora olmaymiz. Ular o‘zlari uchun to‘g‘ri bo‘lgan yo‘lni tanlashadi va bu y o‘lga olg‘a qarab borishadi. Shu sabab asarda ifoda etilganidek o‘zlarining niyatlariga yetisha oladilar.

Xullas, romanda Zulfiya Qurolboy qizi “Mashaqqatlar girdobi” romanida o‘z obrazlarini hech bir qahramonlarga o‘xshamagan holatlarda namoyon qiladi. Ularning ruhiyatiga chuqur kirib borib, xarakterini yoritishga harakat qilgan. Shu sabab asarni o‘qigan o‘quvchi bu obrazlarning qalb tug‘yonlariga befarq qaray olmaydi. Bir so‘z bilan aytganda, asar hayot mashaqqatlariga yengilmaslikka, shukur qilishga o‘rgatadi.Gulruh tilidan aytganda: Hayotning qadriga yetmaydigan odam undan osonlikcha voz kechib qo‘ya qoladi.Odam yashagisi kelib turganida emas,yashagisi kelmay qolganida yashashga harakat qilishi kerak.Yashaganda ham unaqa–bunaqa emas, hayotning jon yeridan mahkam tutib yashash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qozoqboy Yo‘ldosh. Roman va bugungi o‘zbek romanchiligi https://www.e-adabiyot.uz/maqola/1006)

2. Normatov U. Umidbaxsh tamoillar. –T.: Ma’naviyat, 2000.B. 98.

3. Umurov H. Tahlil san’ati .-T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.-B. 92.

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING ORAL ENGLISH

Esanboyeva Mushtariy
Graduate student of Webster University
Tashkent branch

The use of information and communication technologies can significantly improve the efficiency of the process of teaching a foreign language. The use of various computer programs in teaching vocabulary is especially relevant.

For example, multimedia technologies allow simultaneous operations with still images, dynamic images (videos, animated graphic images), text and sound. Synchronous impact on human hearing and vision increases the volume and degree of assimilation of information transmitted per unit of time.

The use of a computer is also a certain convenience for a teacher, since he does not have the opportunity to bring all the subjects he needs to school, and their visual representation requires a lot of time. The specifics of teaching English is the formation of communicative competencies, that is, teaching various types of speech activity: speaking, reading, listening. Thus, taking into account the specifics of the taught subject, it is possible to identify the main aspects of working with ICT:

– semantics of lexical and grammatical materials;
– implementation of visual and support support;
– conducting intermediate and final control;
– using the Power Point presentation in the creative activity of students.

The involvement of ICT in the practice of teaching English is not only a means of maintaining motivation, but also helps in solving didactic tasks:

– formation of speaking skills;
– replenishment of students' vocabulary;
– increase of cognitive activity of students;
– improving their knowledge of the subject;
– expanding their horizons.

Modern technologies attract students and are one of their main interests. The presentation helps to illustrate any performance, both teacher and student. At the same time, students see a real practical result. They are building a new relationship. They present their works to their comrades. It is important for them to show their abilities, hidden talents, find their model of demonstration, defend their position, opinion.

The presentation helps to check the level of formation of reading skills and oral speech skills, as well as develops students' ability to find relevant information, defend their point of view, think creatively.

The main criterion for evaluating a presentation is the use of language tools, but computer design is also taken into account. The statements of students are analyzed, how vocabulary is learned, the correctness of the use of grammatical structures. The existing errors are necessarily sorted out, corrected, and the gaps are worked out in subsequent lessons.

The educational potential of ICT as a means of teaching is widely used in the classroom to provide visual and basic support for speech learning. In such cases, texts and photographs are used. Some slides are used as handouts. For example: diagrams, tables, reference printouts of texts.

When studying vocabulary, students effectively perceive and remember slides-pictures that are on the Internet in the British website for teachers (www. mes-English.com). It offers all kinds of flash pictures on various topics. Tasks such as Complete Word net (finish the dictionary web), Complete the sentence (continue the sentence), Fill in the necessary word (insert the missing word) make it possible to control the attention of students, affect the emotional sphere of children, allow you to consolidate vocabulary on a specific topic. The main purpose of the work is the formation of competencies [1, p.56].

It should be remembered that communicative competence is closely related to socio-cultural and sociolinguistic factors. Students are given the opportunity to get acquainted with the culture of the country of the language being studied. Here, ICT as a means of visibility gives great opportunities, the lesson becomes more vivid and memorable.

Using the capabilities of the computer, lessons-presentations are compiled. In such lessons, a large amount of material is shown in a short period of time. Pictures, drawings, comments to them change each other, involving each student in the learning process.

At the end of the presentation, an understanding check is necessarily carried out. These may be questions about the content of what you saw, a crossword puzzle, a test to choose the right option. Students quickly adapt to new learning tools and are willing to get involved in the work.

The use of multimedia technologies in teaching English.

Multimedia technologies are a set of different ways of teaching: texts, graphic images, music, video and animation in interactive mode. The new learning environment creates additional opportunities for the development of students' creativity, stimulates their curiosity, instills interest in learning activities. Modern multimedia programs are an effective means of optimizing the conditions of

intellectual work. Forms of work with computer training programs in English classes include vocabulary study, pronunciation training, monologue and dialogic speech training, writing training, grammar training. In English classes, you can solve a number of didactic tasks using Internet materials, replenish the vocabulary of students and form reading skills and abilities; improve writing skills; create a stable motivation for learning English. For students, multimedia technologies are a way by which they expand their understanding of the world around them. The use of multimedia technologies provides more complete and accurate information about the phenomena and objects being studied. This improves the quality of learning, allows you to satisfy and develop the cognitive interests of students, increases the visibility of learning, allowing you to use hard-to-access material or one that cannot be used without a computer. The work of schoolchildren becomes more intense, which allows to increase the pace of studying educational material and increase the amount of independent work in the classroom..

For the effective use of multimedia technologies, it is necessary to create such conditions to ensure the formation of social and cognitive activity as the main personal characteristics of the student. Programs should be dialogical in nature for the development of students' independence. It should be noted that the use of multimedia technologies cannot provide a significant pedagogical effect without a teacher, since these technologies are only teaching methods, the effectiveness of which depends on the ability of the teacher to use them to achieve certain pedagogical goals based on a deep study of all possibilities.

Conclusion.

Modernity imposes increasingly high requirements for learning practical English in everyday communication. Today we can safely say that such innovative approaches in teaching English as multimedia, computer, and information technologies have huge advantages over traditional teaching methods. They allow you to train various types of speech activity and combine them in various combinations; they help to create communicative situations, automate language and speech actions; they contribute to the implementation of an individual approach and the intensification of the student's independent work.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan «On measures to further improve foreign language learning system" № 1875 from December 10, 2012

2. Shavkat Mirziyoyev "Concept of development of the national education system of Uzbekistan until 2030"

3. Allwright, R. (1982) Perceiving and pursuing learners' needs, Geddes, M. & G. Coffey,

4. A. K. Mynbayeva, Z. M. Sadvakasova Innovative teaching methods, Or how INTERESTING IT IS TO TEACH (Seventh edition), Almaty, 2012

5. Shchukin A. N. Modern intensive methods and technologies of teaching foreign languages. - Moscow: Filomatis, 2008.

AYDAR-ARNASOY KO‘LLAR TIZIMIDA UCHRAYDIGAN VISHILDOQ OQQUSH *CYGNUS OLORS* QUSHINING FAUNASI

Ilmiy rahbar:
Ravshanova Adolat Ravshan qizi
JDPU Zoologiya va anatomiya kafedrasi o‘qituvchisi
Aliy-va Sabrina Xojiakbar qizi,
Xushvaqtova Madina Ulug‘bek qizi
JDPU Biologiya yo‘nalishi talabalari

Jizzax viloyati hududida joylashgan Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimi (keyingi o‘rinlarda AAKT deb yuritilidi) respublikamizdagi eng yirik ko‘llardan biri hisoblanadi. AAKT - Nurota tog‘ tizmalarining shimoliy etagida joylashgan bo‘lib, shimoliy qirg‘oqlari sharqiy Qizilqumga tutashib ketgan. Ko‘lning to g‘ etagidagi janubiy qirg‘oqlari tekis va suv osti yon bag‘ irlari nisbatan tikroq, shimoliy qirg‘oqlari notekis va qiya bo‘ lib, orol va yarim orollardan tashkil topgan. AAKT tor yo‘laklar orqali Tuzkon va Arnasoy ko‘llari bilan tutashishidan tashkil topgan. U viloyatimizdagi Oqbuloq, Sangzor daryosining Q iyli tashlamasi, Chordara suv ombori va markaziy Mirzacho‘l tashlamasi oqimi hisobiga to‘ yinadi.

23-aprel 2019- yildagi 347-sonli “Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimining biologik resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish chora - tadbirlari” to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq suv-botqoq qushlarining bioxilma-xilligini saqlash maqsadida qushlar ustida tadqiqot olib borildi. Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimining Sharqiy Tuzkon qismiga qilgan tadqiqotlarda Ciconiiformes turkumi Ardeidae oilasiga mansub Botaurus stellaris turi o‘rganildi.

Tuzilishi. Vishildoq oqqushlar (Cygnus olors), oqqushlar — g‘ozlar oilasiga mansub yirik qushlar. Bo‘yni tana uzunligiga teng. Patlari ko‘pincha oq rangda. O‘zbekistonda 3 turi uchraydi. Vishildoq oqqush — tumshug‘idagi qora g‘urrasi bilan boshqa turlardan ajralib turadi. Gavdasining uzunligi 180 sm, vazni 13 kg. G‘arbiy Yevropadan Tinch okeanigacha bo‘lgan hududlarda uya quradi. Vishildoq oqqush -gavdasining uzunligi 160 sm gacha, vazni 12 kg gacha. Atlantika okeanidan Tinch okeangacha bo‘lgan hududlarda tarqalgan. Vishildoq oqqush kichkinalari— gavdasining uzunligi- 120 sm gacha, vazni 7 kg gacha yetadi, asosan, tundrada yashaydi. Chuchuk suvli ko‘l, ba’zan dengiz qirg‘oqlaridagi

qamishzorlarga uya quradi. Vishildoq Oqqushning urg‘ochisi 5—12 ta tuxum qo‘yib, 35—40 kun bosadi. Erkaklari ham uya qurishda va bolalarini boqishda qatnashadi. Oqqush juda yaxshi suzadi va uchadi. O‘simliklar, mayda suv jonivorlari bilan oziqlanadi. Ular chiroyli bo‘lganligi uchun hayvonot bog‘larida boqiladi. Tutqinlikda ko‘payadi. Vishildoq oqqushlar O‘zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan.

Tana qoplami. Cygnus olors tanalarini qoplaydigan patlar soni bo‘yicha chempionlardir. Hammasi bo‘lib ular bor 25 ming individual patlar, hashamatli, zich patlarni hosil qiladi. Eritish paytida qushlar u yerda juda ko‘p patlarni yo‘qotadilar, ular bir muncha vaqt hatto ucha olmaydilar. Uchishga moslashgan qushlar gavda shaklining nisbatan bir xil bólib qolishiga sabab bóldi. Tanasi zich va yumaloq. Boshi katta emas, bóyni uzun va harakatchan. Oldingi oyoqlari va va qanotlari tinch turganda tanasi yoniga yig‘ilgan bóladi.

1-rasm. Cygnus olors suvda paloponlari bilan suzish jarayoni.

Hajmi. Oqqushlar Yevropadagi eng katta suv qushlaridir. Turlarga qarab, kattalarning tana uzunligiga yetadi. 120-180 sm, vazni esa 15 kg gacha. Ushbu qushlarning qanotlarining uzunligi 2-2,4 metrni tashkil qiladi. Xavf tug‘ilganda, kuchli qanot zarbasi bo‘lgan oqqush dushmanga katta zarar yetkazishi mumkin, masalan, suyakni sindirish va hatto o‘rta bo‘yli yirtqichni o‘ldirish.Uzun bo‘yin.O‘rdaklar oilasi orasida oqqushlar eng uzun bo‘yinning egalari hisoblanadi. Shu bilan birga, qora oqqush qarindoshlar orasida chempion hisoblanadi, uning bachadon bo‘yni 23 ta umurtqadan iborat va inson tanasining yarmiga yetadi. Bunday ta'sirchan bo‘yin kattaligi bu qushlarga suv havzalarining chuqurligida oziq-ovqat olish imkonini beradi.

Balandlik va havo tezligi. Oqqushlar zich va issiq patlari tufayli qushlar uchun rekord balandlikda ucha oladi. XX asrning 60-yillarida uchuvchilar bir nechta odamlarning balandligidan yuqori bo‘lgan parvozlarini qayd etishgan. Ya'ni

8200 metr. Zo‘r mushaklar ajoyib qushlarga ming yoki undan ko‘p kilometrlik parvozlarni yengib o‘tishga imkon beradi. Oqqushlar uchib, xanjar hosil qiladi, uni eng kuchli shaxs boshqaradi. Paket rahbari tomonidan yaratilgan aerodinamik oqimlar paketning boshqa a'zolariga kamroq energiya sarflash imkonini beradi. Shu bilan birga, oqqushlar soatiga 80 km tezlikka erisha oladi. Katta tana massasi qushlarning osongina uchib ketishiga to‘sqinlik qiladi, shuning uchun ular kerakli balandlikka ko‘tarilish uchun qanotlarini qoqib, panjalarini uzoq vaqt davomida siljitishlari kerak. Xuddi shu sababga ko‘ra, oqqushlar faqat suvga qo‘nishadi va panjalari bilan sekinlashadilar. Qushlarning juft oyoqlarini harakatga keltiradigan eng katta muskullarining hammasi tanaga órnashgan bo‘ladi, oyoqlarga esa ingichka paytlar boradi. O‘ziga xos bo‘lgan katta ko‘krak muskuli (musculus pectoralis) va o‘mrovosti muskuli (musculus subclavius) diqqatni o‘ziga jalb etadi. Katta ko‘krak muskuli qush massasining 10-25% uni tashkil etadi va o‘mrovosti muskulidan 3-20 marta ko‘pdir. Katta ko‘krak muskuli qanotni pastga tushurish, o‘mrovosti muskuli esa qanotni ko‘tarish uchun xizmat qiladi. O‘mrovosti muskuli korakoid suyagiga va to‘shga birikadi. Ularning paylari esa yelka suyagining boshiga birikadi.[1]

Oqqushlarning turlari va hayot tarzi. Qadim zamonlardan beri odamlar oqqushlarning g‘ayrioddiy go‘zalligi va shohona ulug‘vorligiga qoyil qolishgan. Tabiat oqqushlarga nafaqat tashqi ulug‘vorlik, balki xatti-harakati va turmush tarzining ajoyib xususiyatlari bilan ham ato etgan. Oqqushlar ajoyib ko‘rish qobiliyatiga ega, bu ularga ovqat topishga va dushmanlardan, shu jumladan suv ostidan qochishga yordam beradi. Oqqushlar ajoyib issiqlik izolatsiyasiga ega, bu qushlarga sovuqqa juda yaxshi dosh berishga imkon beradi. Ammo bu mulk o‘rta asrlarda ularning ommaviy qirg‘in qilinishiga sabab bo‘lgan. Ornitologlar oqqushlarning patlarining rangi ko‘p jihatdan ularning yashash joylariga bog‘liqligini aniqladilar. Qoida tariqasida, issiq iqlim sharoitida qushlarning rangi sovuqdan ko‘ra quyuqroq bo‘ladi. Shuning uchun, shimoliy hududlarda mukammal oq shaxslarni uchratish mumkin. Oqqushlarning dumi uchida patlarni moylash uchun yog 'ajratib turadigan maxsus bez bor. Buning yordamida qushlar suvda uzoq vaqt namlanmasdan suzishi mumkin. **Oqqush xulq-atvori.** Oqqushlar o‘z juftini topib, bir-biriga juda bog‘langan. Qushlar bir-birini tashqi ko‘rinishidan taniy oladi va hech qachon sherigini boshqa shaxslar bilan aralashtirib yubormaydi. Shu bilan birga, oqqushlar oilaviy hayotning barcha "qiyinchiliklari" ni ikkiga bo‘lishadi: ular birgalikda ovqat oladilar, uchadilar, jo‘jalar chiqaradilar va bir-biriga g‘amxo‘rlik qiladilar. Qushlar sherigining o‘limi bilan qiynalmoqda. Ikkinchi yarmining o‘limidan keyin hamma ham yangi juftlik yarata olmaydi. Ko‘pincha yolg‘iz oqqushlar suruvni abadiy tark etadilar va o‘z vaqtlarini dahshatli iztirob va azob-uqubatlarda o‘tkazadilar. Sadoqatli qushlar sherigini yo‘qotib, katta

balandlikdan orqaga yiqilib, o‘z joniga qasd qilgan holatlar mavjud. Oqqushlarning umri davomida sherigiga sodiq qolish qobiliyati odamlarni hayratda qoldiradi. Bu qushlar chinakam va samimiy tuyg‘ular, sof va o‘zaro muhabbat timsoliga aylangani bejiz emas.

2-rasm. Cygnus olors suvda paloponlari bilan suzish jarayoni.

Oqqushlar nafaqat sherigiga, balki boshqa qarindoshlariga ham ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishadi. Agar suruv a'zolaridan biri kasal bo‘lsa, qushlar hatto odam tuzalib ketguncha parvozni kechiktirishi mumkin.

Ko‘payishi. Bir jinsli juftliklar.Qora oqqushlarni o‘rganayotgan ornitologlar g‘ayrioddiy hodisaga guvoh bo‘lishdi. Ushbu qushlarning erkaklari bir jinsli birlashmalarni shakllantirishga qodir. Bunday holda, qushlar tuxum qo‘yish uchun ayoldan foydalanadilar. Shundan so‘ng, qora oqqushlarning erkaklari uni haydab chiqaradilar va o‘zlari inkubatsiya qilishadi va nasl berishadi. Ayol odatda 4 dan 8 gacha tuxum 35 kun davomida inkubatsiya qilib yotadi. Jo‘jalar mayda tug‘iladi va turlaridan qat'i nazar, faqat qush hayotining uchinchi yilida o‘zgarib turadigan kulrang rangga ega. Tug‘ilgandan bir necha kun o‘tgach, oqqushlar ota-onalari bilan mustaqil ravishda suzishlari mumkin.Oqqushlarning juda do‘stona va kuchli "oilalari" bor. Jo‘jalar o‘sib ulg‘aygandan so‘ng, ular ota-onalari bilan juda uzoq vaqt yashashlari mumkin.

3-rasm. Cygnus olors suvda paloponlari bilan suzish jarayoni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 22.04.2019 yildagi 347-sonli qarori.
2. С. Г. Приклонский, В. А. Зубакин, Е. А. Коблик. — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2011. — С. 155—177. — 602 с. — ISBN 978-5-87317-754-7
3. J.L. Laxanov "Umurtqalilar zoologiyasi". Toshkent -2005

BOSHLANG'ICH TA'LIM ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI O'QISHNI TASHKIL ETISHDA E'TIBOR QARATILADIGAN JIHATLAR

Asatova Mohichehra
Navoiy Davlat Pedagogika Instituti 1-kurs magistranti
M.A Jumayeva
Boshlang'ich ta'lim kafedrasi
katta o'qituvchisi, p.f.d., (PhD)

Boshlang'ich sinflarda o'qish darslari o'quvchilarni tez, to'g'ri va tushunib o'qish bilan birgalikda mustaqil o'qiy oladigan, ma'lum bir mavzuga oid kitoblarni tanlay oladigan, shu bilan birga gazeta va jurnallarni ham mustaqil o'qiydigan faol kitobxonni yetishtiradi. Shu jumladan sinfdan tashqari o'qish (STO') bunda asosiy o'rin egallaydi, ko'p narsaga qiziqishga undaydi.

STO‘ ning asosiy maqsadi o‘quvchilarda o‘qish malakalarini shakllantirish, kitobni mustaqil tanlay oladigan, mazmun mohiyatini tushunadigan, o‘qilgan kitobni to‘g‘ri tahlil qila oladiga ongli o‘quvchini tarbiyalashdan iborat.

«Maktablarda 1959-yildan boshlab maxsus STO‘ darslari tashkil etilgan. STO‘ darslari 1-2-sinfda haftada 1 marta, 3-4-sinfda 2 haftada 1 marta o‘tkaziladi. Savod o‘rgatish jarayonida esa haftadagi oxirgi alifbe darsining 17-20-daqiqasi ajratiladi".

STO‘ o‘quv dasturi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib o‘tilayotgan mavzini mukammalroq tushunishda yaqindan yordam beradi.

STO‘ darslarining asosiy vazifasi o‘quvchiga notanish muallifning kitobi muqovasi, mundarijasi, kirish qismi va suratlariga qarab kitobning taxminiy mazmunini anglab yetishga o‘rgatish, badiiy kitoblarni o‘qishga havas uyg‘otish, asar yuzasidan mustaqil fikr yurita olish va adiblar hayoti va iyodiga qiziqish shakllantirishdan iborat.

Boshlang‘ich ta'lim ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida sinfdan tashqari o‘qishni tashkil etishda kitob tanlashga asosiy e'tibor qaratish lozim. STO‘ uchun kitob tanlashda quyidagilarga amal qilinadi.

1. Kitob tanlashda tarbiyaviy maqsad ko‘zda tutiladi. Bunda o‘quvchilarga tarbiyaviy jihatdan o‘rnak bo‘la oladigan kitoblar tavsiya etiladi.

2. Kitob tanlashda asarlar janri va mavzusining xilma xilligi e'tiborga olinadi. Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilari, asosan, ertak hikoya, she'r, topishmoq, maqollar o‘qishga qiziqqanlari uchun shu janrdagi asarlar tanlanadi.

3. Kitob o‘quvchilar saviyasi va yoshiga mosligi hisobga olinadi. Bunda 1-sinf o‘quvchilari uchun kichik hikoya va ertaklar tavsiya etiladi. 2-4 sinflarda esa mavzular va hajm doirasi biroz kengayib borishi maqsadga muvofiq.

4. Kitob tanlashda o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishi hisovga olinadi. Bunda o‘quvchilar o‘zlari qiziqqan o‘zbek yoki xorijiy bolalar adabiyoti yozuvchilarining asarlarini tanlashlari mumkin.

5. Kitob tanlashda mavsumiy tamoyilga amal qilinadi.

STO‘ 1-sinfda o‘quv yilining boshidan, ya'ni sentyabr oyining birinchi haftasidan haftasiga 1 marta savod o‘rgatish davri «O‘qishga o‘rgatish darslarining 20 daqiqasida tashkil etib boriladi.

Aksariyat o‘qituvchilarimiz STO‘Mning dastur talablari hamda metodikasini yaxshi o‘qimaganliklari bois, 1-sinfda bu mashg‘ulotlarni 2-yarim yillikdan boshlab o‘tadilar. Chunki 1-yarim yillikda o‘quvchilar hali o‘qishni bilmaydilar, lekin STO‘ metodikasi (3:4b)da ta'kidlanishicha, 1-sinfning birinchi yarim yilligida o‘quvchilarga ularning oila a'zilari tomonidan o‘qib berilgan badiiy kitobchaning mazmunini rasmlari ko‘magida so‘zlab berishi ko‘zda tutiladi.

Boshlang‘ich ta'limning 1-sinfida jami 33 marta 20 daqiqali STO‘ darslari tashkil etiladi. Buni to‘liq dars soatiga aylantirsak, 14,6 soatni tashkil qiladi.

STO‘ darslarida ham kirish va yakuniy suhbatlar o‘tkaziladi. Darslar rejasi esa butun o‘quv yili uchun oldindan tuzilishi zarur.

STO‘ mavzusi sinfda o‘qiladigan asaar mavzusi bilan uyg‘unligiga, ta'lim tarbiya birligiga, mavsumiy, bosqichli va bolalar qiziqishiga rioya qilgan holda belgilanadi hamda kitob tanlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1 Yo‘ldoshev J G‘ « Malaka oshirishning nazariy va metodologik asoslari (yoxud o‘qituvchi bo‘lish osonmi?)» Toshkent: « O‘qituvchi», 1998-yil;

2. Www.ziyouz.com kutubxonasi

3. arxiv.uz sayti;

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI VA O‘QISH DARSLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION HAMDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

N.Ergasheva

JDPI huzuridagi XTXQTMO hududiy markazi o‘qituvchisi

Ta`lim tizimiga yangiliklarni olib kirish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kun ta`limi oldiga qo`yilgan muhim vazifalardir.

Darhaqiqat, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalar ta`lim jarayonining unumdorligini oshiradi, o`quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi.

Bugungi kunda ta`lim jarayoniga pedagogik va axborot kommunikatsion texnologiyalarining kirib kelishi jadallashmoqda va bu ta`lim jarayonining yanada sifatli tashkil etilishga ta`sir ko`rsatayotgani ko`zga tashlanmoqda. Shuning uchun zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni ta`lim jarayoniga joriy etish, ta`lim samaradorligini oshirish uchun tinimsiz izlanish bugungi kunda ehtiyojga aylandi.

Bolaning ongi va tafakkuri endi rivojlanib kelayotgan boshlang`ich ta`limda o`qituvchilarning mahorati, uning axborot kommunikatsion texnologiyalarni ta`lim jarayoniga mohirona tadbiq eta olishi, ta`limning yangi-yangi yo`l va usullarini izlashi, ilg`or pedagogik tajribalardan ijobiy foydalana olishi juda muhimdir.

Ustozlarimizning o'z kasbiga bo'lgan sadoqati, ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan shaxslar oldiga qo'yilgan dolzarb talablarni to'g'ri anglay olishi, zamon bilan hamnafas bo'lishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi, davlatimiz bergan imkoniyatlardan oqilona foydalanib, kompyuter kurslarida haqiqiy bilim olishlari ushbu muammo yechimining eng to'g'ri va yagona yo'lidir. Fanlarni o'qitish va o'rganish hamda o'quvchilarning mustaqil bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda kompyuter texnologiyalaridan o'rinli foydalanish muhim ahamiyatga ega. Axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanish bir qancha yutuqlarni qo'lga kiritadi. Jumladan, bir necha vazifani bir yo'la bajarish, boshqarish jarayonlarini takomillashtirish, axborot tizimini joriy etish, o'quvchilarni kompyuter yordamida erkin va mustaqil ishlashga o'rgatish kabi.

Zamonaviy darslarda samarali o'qitish, mavzuni yoritish ushun faqat xattaxta va bo'rdan foydalanib qolmasdan, AKT dasturlari bilan jihozlangan sinflarda slayd-darslar, multimediya mahsulotlaridan, proyektorlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi kunda Respublikamizning eng chekka qishloq maktablari ham to`liq kompyuterlashtirilib bo`lingan desak mubolag`a bo`lmaydi.

Umumta`lim maktablarining boshlang`ich sinflarida ham axborot kommunikasion texnologiyalardan foydalanib darslar tashkil etilishi yaxshi samara bermoqda.

Axborot kommunikatsion texnologiyalaridan 1-4-sinflargacha bo`lgan barcha fanlarda foydalanish mumkin. Masalan: 1-sinfda savod o'rgatish davridayoq kompyuterdan foydalanib darslarni tashkil qilish mumkin. "Yuz marta eshitgandan, bir marta ko`rgan yaxshi" qabilida ish tutib barcha didaktik materiallar slaydlar orqali namoyish etilsa, alifbe davrida endi o`rganilayotgan

harflar, ular bilan boshlanadigan so`zlar, bo`g`inlar bolaga slayd orqali ko`rsatilib o`rgatilsa, bu albatta o`zining ijobiy samarasini bermay qolmaydi.

Masalan; J j harfi

Ushbu darsda j harfining bosma va yozma shakllari qanday bo`lishi, (-ja; -jo; -ji; -ju; -aj; --oj; -ij; -uj) bo`g`inlarni slayd orqali beriladi.

Bundan tashqari j harfi bilan boshlanivchi so`zlar berilib, hatto shu so`zlar yonida uning rasmi ham berilishi, albatta ,yaxshi.

Jo`-ja (rasmi) jo`m-rak (rasmi) aj-dar (rasmi)

Bundan tashqari berilgan harf alifboda nechanchi o`rinda turibdi, u qachon sirg`aluvchi, qachon portlovchi tovush berishi ham slayd orqali namoyish etilishi mumkin.

Ana endi xuddi shu mavzu yuzasidan kelib chiqsak, yozuv darsida J j harflarining yozma shakli, uni qanday yozish, daftar necha gradus qiyalikda joylashishi, o`quvchi ruchkani qanday ushlashi, gavdasini qanday tutishi, barcha-barchasi slayd orqali namoyish etiladi. Slayd orqali har xil bo`g`inlar berilib, bu bo‘g‘inlardan so`zlar hosil qilib yozishlari ham mumkin.

1-sinflarda Atrofimizdagi olam, Matematika, Odobnoma, kerak bo`lsa Jismoniy tarbiya darslarida ham axborot kommunikatsion texnologiyalardan unumli va samarali foydalanish mumkin.

2-3-4-sinflarda ham axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkil etish o`qituvchi uchun ham, o`quvchi uchun ham qulay va samaralidir.

Quyida boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish darslarida AKT yordamida foydalanish mumkin bo‘lgan interfaol usullar va didaktik o‘yinlardan namunalar keltiramiz:

”To‘rtinchisi ortiqcha metodi”

Sinf o‘quvchilari bir nechta guruhlarga bo‘linadi.

O‘qituvchi o‘quvchilarga shunday topshiriq beradi: Har bir guruh a’zolari namunadagi kabi topshiriq tayyorlshadi. Unda berilgan ortiqcha so‘zlar yig‘ilib maqol yoki hikmatli so‘z hosil qilinishi kerak. Bir guruh yashirgan maqol yoki hikmatli so‘zni boshqa guruh a’zolari topishi kerak bo‘ladi.

Namuna:

1. Gilos, **insonni,** shaftoli, uzum.
2. Behi, xurmo, **ulug‘laydi,** anjir.
3. Olma, olcha, o‘rik, **mehnat** . (Mehnat insonni ulug‘laydi)

”Bo‘laklardan butunni hosil qiling”

Sinf o‘quvchilari bir nechta guruhlarga bo‘linadi. Har bir guruhga bo‘laklangan qog‘ozlar tarqatiladi hamda shunday topshiriq beriladi: bo‘laklardan yaxlit manzara hosil qiling.

O‘quvchilar topshiriqni bajarib bo‘lganidan so‘ng ekrandagi rasm bilan o‘zlarinikini solishtiradilar va (bu rasm ertakdan lavha) ertak mazmunidan butunlay chiqib ketib, rasm asosida 6 ta gapdan iborat matn tuzadilar. To‘pshiriqni tez va to‘g‘ri bajargan guruh g‘olib sanaladi.

Namuna:

Bu topshiriq o‘quvchilarni e’tiborli bo‘lishga hamda epchillik va chaqqonlikka undaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang`ich sinflarning barcha fanlaridan va barcha mavzularda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish mumkin. Bu, albatta, har bir o`qituvchining mahoratiga va kompyuter savodxonligiga bog`liqdir.

"ALPOMISH" DOSTONI YUZASIDAN QARASHLARIM

Raxmonova Dilrabo Akbarovna
JDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti IV kurs talabasi
Ilmiy rahbar: dotsent Xadjimusayeva N.N.

Dunyo! Shunday bir katta maydonki, unda bir-biridan farq qiluvchi millionlab odamlar yashab kelmoqda. Ularni birgina ta’lim va tarbiya bilan kamol toptirib bo‘lmaydi. Insonni yetuk qilib tarbiyalash uchun, inson qalbiga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir etadigan adabiyot san’atidan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi, desam adashmayman. Adabiyot shunday ulkan kuchki, u orqali insonlarni yaxshilikka chorlashimiz yoki yomonlik botqog‘iga tortishimiz mumkin. Adabiyot qudratli so‘z san’atidir.

Ana shunday adabiyot namunalaridan biri bo‘lmish turkiy xalqlar uchun sevimli bo‘lib ulgurgan, yillar davomida qalblarda mangu muhrlanib kelayotgan “Alpomish’’ dostoni ham ezgulik g‘oyalarini o‘zida jo qilgan adabiyot durdonalaridandir.

ALPOMISH» — o‘zbek xalq qahramonlik dostoni hisoblanadi. «Alpomish» dunyo estetik tafakkuri tarixida kamdan-kam uchraydigan noyob badiiy asardir. Turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan. Uni kim va qachon yozgani hech birimizga ma’lum emas. Shu sababdan ham u xalq dostoni hisoblanib kelinadi. «Alpomish»ni qoraqalpoq, qozoq, oltoy xalqlarida doston shaklida, tatar va boshqird xalqlarida ertak va rivoyat shaklida uchratishimiz mumkin. Shunga ko‘ra ushbu doston har bir xalq tilida turlicha nomlar bilan atalib kelinmoqda. Masalan, o‘zbek xalqi dostonni «Alpomish», qoraqalpoqlar «Alpamis», qozoqlar «Alpamis batir», oltoyliklar «ApipManash», qozon tatarlari «Alpamsha», boshqirdlar «Alpamisha va Barsin hiluu» deya ataganlar. O‘zbek dostonchiligi ta’sirida XX asrning boshlarida ertak va rivoyatlar shaklidagi tojik variantlari ham yuzaga kelgan. O‘rta asr o‘g‘uz eposining muhim yodgorligi hisoblangan «Kitobi Dadam Qo‘rqut» tarkibidagi «Bamsi Bayrak» asari o‘zining syujeti va kompozitsiya qurilishi jihatidan «Alpomish» dostoniga o‘xshab ketgan. Qadimda yaratilgan bu ulkan epos baxshilar tomonidan asrlar davomida kuylanib, og‘zaki ravishda bizgacha yetib keldi. Shuning uchun ham u bugungi kunda qadimiyatning buyuk bir ehsoni, o‘zi yaratilgan davrning umumiy dunyoqarashi, ayni paytda jonli an’anaviy ijod va ijro sharoitlarida xalq ommasi ruhining obyektiv holatini davrlararo ifodalab, mazmun va shakl jihatidan goh kengayib, goh torayib, ko‘plab variantlarda va xilma-xil ko‘rinishlarda ajdodlardan avlodlarga yetib kelgan adabiy yodgorlik, xalq milliy tarixidagi qahramonlik voqealarining afsonalar qobig‘iga o‘ralgan o‘ziga xos badiiy ifodasi, buyuk epos sifatida baholanadi.

«Alpomish» dostoni bundan ming yil oldin turkiy xalqlarning qadim dostonchilik an’analari asosida xalq og‘zaki ijodi namunasi sifatida yaxlit doston shaklini olgan. «Alpomish» dostoni qadimda yurtimizda kechgan jarayonlarning badiiy talqinini o‘zida aks ettirgan. Qo‘ng‘irot qabilasining turli hududlarga siljishi va ularning yangidan shakllanayotgan xalqlar tarkibiga kira borishi natijasida doston boshqa urug‘ va elatlarga ham o‘tib, ularning epik an’analari asosida qayta ishlana borib, juda keng tarqaldi va nihoyat, uning yaratilishida ota-bobolari ishtirok etgan har bir xalqning o‘z eposiga aylandi. «Alpomish» dostonining ogzaki tarzda bizgacha yetib kelgan nusxalari IX-X asrlarda yaratilgan. Ammo bunday xulosa dostonga asos bo‘lgan syujet va yetakchi motivlarning mifologik va tarixiy-hayotiy ildizlari qadimiy davrlarga — mil.av. zamonlarga taqalishini inkor etmaydi. Doston syujet tarkibida islomgacha bulgan karashlar va mifologik qatlam mavjud. Undagi mifologik qatlam esa, kad. turmush tarzining badiiylashtirilgan va

ideallashtirilgan ko‘rinishlaridir. «Alpomish» variantlari 1922-yildan yozib olina boshlangan. Hozirgacha dostonning qirqqa yaqin turlari yozib olingan. Doston Fozil Yo‘ldosh o‘gli, Mahammadqul Jonmurod o‘g‘li Po‘lkan, Berdi baxshi, Saidmurod Panoh o‘g‘li, Bo‘ri baxshi, Bekmurod Jo‘raboy o‘g‘li, Mardonaqul Avliyoqul o‘g‘li, Abdulla Nurali o‘g‘li, Umir baxshi, Haydar Boycha o‘g‘li, Rahmatulla Yusuf o‘g‘li, Hodir Rahim o‘g‘li kabi o‘ttizdan ortiq dostonchilar tomonidan yozib olingan. Dostonning yozib olingan qo‘lyozmalarining asl nusxalari O‘zbekiston FA Til va adabiyot institutinnng folklor arxivida saqlanadi. Bu variantlar orasida eng mukammali, badiiy jihatdan eng yuksagi Fozil Yo‘ldosh o‘g‘lidan yozib olingani hisoblanadi. «Alpomish»ning Berdi baxshi, Saidmurod Panoh o‘g‘li, Pulkan va Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, Bekmurod Jo‘raboy o‘g‘li, Xushboq Mardonaqulov aytgan variantlari ham nashr etilgan. «Alpomish» dostoni qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, turli elatlar va xalqlarning birodarligi, sevgi va sadoqat, oila mustahkamligi va urug‘ birligini kuylovchi ulkan eposdir. Respublikamiz birinchi Prezidenti Islom Karimov Abdug‘aniyevich «Alpomish» dostonining 1000 yilligiga bag‘ishlangan tadbirda so‘zlagan nutqida quidagicha ta’kidlagan edi: «Alpomish» dostoni bizga insonparvarlik fazilatlaridan saboq beradi. Odil va haqgo‘y bo‘lishga, o‘z yurtimizni, oilamiz qo‘rg‘onini qo‘riqlashga, do‘stu yorimizni, or-nomusimizni ota-bobolarimizning muqaddas mozorlarini har qanday tajovuzdan himoya qilishga o‘rgatadi».

Doston qo‘ng‘irot urug‘i boshliqlari — aka-uka Boybo‘ri va Boysarining farzandsizligi tasviri bilan boshlanadi. Unda Alpomish, Barchin, Qaldirg‘ochlarning bir kunda tug‘ilishi aks ettirilgan .Barchinning Alpomishga beshikkerti qilinishi, Boysarining Boybo‘ridan arazlab o‘n ming uyli elat bilan qalmoq eliga ko‘chishi, qahramonning yorini olib kelish uchun o‘zga mamlakatga safari, Qorajon bilan do‘st tutinib, Barchin shartlarini bajarishi va yorini olib o‘z yurtiga qaytishi, keyin yana yetti yil tutqunda qolishi, zindondan oti Boychibor yordamida qutulib, o‘z eliga umr yo‘ldoshi Barchinning zo‘ravon Ultontoz bilan bo‘layotgan majburiy to‘yi ustiga kelishi ham raqibini yengib, murod-maqsadiga erishishi voqealari juda qiziqarli, eposga xos rang-barang badiiy bo‘yoqlarda tasvirlangan. Alpomish va Qorajon, Qultoy va Yodgorlarning o‘zaro munosabatlari, hatto qahramonning oti Boychibor bilan tuya bilan munosabati tas’virida jamiyat taraqqiyotining dostonda tasvirlangan bosqichiga xos olijanob soddalik, ulug‘vor vazminlik, patriarxal insoniylik, bolalarcha beg‘ubor samimiylik g‘oyatda go‘zal mujassamlashgan. «Alpomish» dostoni badiiy barkamol asar. Unda o‘zbek xalqi she’riy dahosining buyuk qudrati to‘laligicha namoyon bo‘lgan. «Alpomish»ning slovak tilida nasriy bayoni, rus tilida badiiy tarjimasi nashr etilgan. Undan parchalar ingliz tilida e’lon qilingan. Doston turk tiliga tarjima qilindi.

Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini “Alpomish’’ dostoni bilan tanishtirishda turli usullardan foydalanishimiz mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yosh bo‘lganligi sababli dostonning kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan variantidan foydalanishimiz kerak. Keyinchalik uning mukammalroq variantlari bn o‘quvchilarni tanishtirib boramiz. Bugungi kunda dostonning turli shakldagi multfilm va kino shakllari ishlab chiqilgan. Bolalarda o‘qib eslab qolishdan ko‘ra ko‘rib eslab qolish qobilyati yaxshi shalkllanganligi sababli ham dostonni multfilm yoki kino shakli bilan ham tanishtirish yaxshi natijalar ko‘rsatadi deb o‘ylayman. Bolada kitobxonlik salohiyatini ham oshirib borish kerak. Shunda bolaning fikrlash dunyosi ham kengayib boradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsam, “Alpomish’’ dostoni o‘quvchilarni yaxshilik, mardlik tomon chorlaydigan ulkan bir kuchdir. Unda vatanga muhabbat, sevgi va sadoqat, do‘stlik va mehr tuyg‘ulari aks ettirilgan.

O‘ZBEKISTONIM – GO‘ZAL BO‘STONIM

B.I.Qarshiboyeva,
JDPU 1 – bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: **katta o‘qituvchi**
H.Shukurova

Dunyoda shunday mehr-muhabbat tuyg‘ulari borki, uni hech narsaga tenglashtirib bo‘lmaydi. Ana shunday tuyg‘ulardan biri Vatan tuyg‘usidir.

Inson dunyoga kelib, ko‘z ochib ko‘rgani kindik qoni to‘kilgan zamini-vatanidir. Shuning uchun har bir kishi uchun Vatan bir umr aziz, muqaddas dargoh sanaladi. Payg‘ambarimiz Muhammad.S.A.V bir muborak hadislarida **“Xubbul vatani minal iymoni”** deb aytib o‘tganlar. Ya’ni “vatanni sevmoq iymondan”dir. Ushbu hadisning ma’nosi shu qadar teranki, u inson tuprog‘ini va asrorini unga jonini fido etish nafaqat vazifasi, balki burchi ekanlinin anglatadi. Bu tuyg‘u keyinchalik ona allasi, ota-ona va atrofdagilar tarbiyasi bilan kamol topadi.

Vatan bu - har bir insonga oliy bir nasiba, ilohiy bir ne’matdir. Ota-onaning farzandiga mehr-muhabbati cheksiz bo‘lgani kabi, har bir inson bolasining ona yerga, tug‘ilib o‘sgan vataniga muhabbati cheksizdir.

Ona Vatan tuyg‘usi - odam Ato va Momo havodan yodgorki, ular ona yerda o‘sib ulgayganlar. Shu zaminda uy-joy, oila, farzand ko‘rganlar. Hatto qadimgi O‘rx‘un Enasoy bitiklarida ham vatan haqida ajoyib so‘zlar bitilgan.

Bizga ma’lumki, qadim-qadimdan turkiy qabilalarning buyuk bobokalonlari tomonidan vatanni abadiy bo‘lishini istaydi va shu maqsad yo‘lida mardona

kurashadi. Ular oʻz haqqini, farovon yashashlarini taʼminlash maqsadida, vatanni sevish, el-yurtni, uning tabiat olamini, urf-odatlarini, hatto barcha fazilatu-xususiyatlarini jondan yaxshi koʻrishlari bilan ibrat boʻlib kelganlar.

Yarim asr oldin muqaddas ona vatanidan quvgʻin qilingan qrim tatarlari, Mesxet turklari imkon boʻlishi bilan yoppasiga ona vatanlariga oshiqishib, hattoki jannatmonand diyorimiz boʻlmish Oʻzbekistondan uy-joylarini tashlab ketishlarini ham, oʻz yurtlariga muhabbati deb tushunamiz.

Har bir xalq faqat oʻz vatanida haqiqiy milliy madaniyatini yaratadi va maʼnaviy boyligini oshiradi.

Oʻzbekiston xalq shoiri **Abdulla Oripov** oʻz sheʼrlarida

Men nechun sevaman Oʻzbekistonni
Tuprogʻin koʻzimga aylab toʻtiyo.
Nechun vatan deya yer-u osmonni,
Muqaddas atayman, atayman tanho.
Aslida dunyoda tanho nima bor,
Paxta oʻsmaydimi oʻzga yerda-yo,
Yoki quyoshlimi sevgimga sabab,
Axir quyoshlik-u butun Osiyo.
Men nechun sevaman Oʻzbekistonni
Bogʻlari jannat deb koʻz-koʻz etaman.
Nechun ardoqlayman tuprogʻini men
Oʻpaman tuprogʻin bebaho Vatan.

Shoir zikr etganidek, insonga vatan bitta boʻladi. Ana shu tanho vatanni hayot qadar sevish chinakam iymon belgisidir.

Vatanni faqat boyligi uchungina sevish-bu soxta muhabbat. Yaʼni foydasi tegmaydigan odamga qoʻl siltab ketadigan munofiqlarni xulqiga oʻxshash bir holat.

Vatan inson qalbida muqaddas va sirli, sinoatli tuygʻu tarzida namoyon boʻladi.

Har bir odam vatanidan qanchalik uzoq ketmasin, umri soʻngida u oʻz ona goʻshasiga qaytmoqni istaydi. Xalqimiz oʻzining milliy maʼdaniy qadriyatlarini tiklash boʻyicha ishlari orqali yoshlarga vatanga boʻlgan muhabbat tuygʻusi ham shakllantirib kelmoqda.

Oʻzbekiston oʻzining buyuk kelajagi yoʻlida zalvorli qadam tashlar ekan, bu sharafli yoʻlidagi hal etiladigan masalalardan biri milliy istiqlol mafkurasini yaratib, hayotga tatbiq etishdir. Milliy istiqlol mafkurasi hal qilinishining azaliy anʼanalariga udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslanadi va kelajakka ishonch, mehr-oqibat, insof, sabr-toqat, adolat va maʼrifat tuygʻulari orqali vatanga boʻlgan muhabbatini shakllantirishiga zamin yaratadi.

Demak, inson dunyoga kelar ekan, u ma’lum bir vatan fuqarosi, millat farzandi bo‘lib tug‘iladi va voyaga etadi. Shu millatga, shu diyorga xos, urf-odatlar, an’analar, madaniyat, ma’rifati shakllanib rivojlanib boradi. Shu tufayli ham unda shu millatga nisbatan faxrlanish, g‘ururlanish tuyg‘usi paydo bo‘ladi. Shu millat, shu diyorga nisbatan mas’uliyat burch hissi namoyon bo‘ladi.

Shoir Erkin Vohidovning ushbu satrlari kishi qalbini to‘lqinlantirib yuborishi ham bejiz emas:

O‘zbekiston deb keng jahonga,
Ne uchun madh etmay o‘zligin bilmoqqa davrin.
Berdi imkon o‘zbegim.

Binobarin, shuni ta’kidlash lozimki, bunda boshqa millatni kamsitish, qoralash erga urish mutlaqo ko‘zda tutilmaydi. Kimki o‘z millati, o‘z diyori, o‘z qadri, g‘ururini anglab etsa, boshqa millat vakillari sha’nini ham ana shunday e’zozlashi, hurmatlashi turgan gap.

Barcha millat, xalq elatlarga xos bo‘lgan umuminsoniy qadriyatlar biz uchun ham katta ahamiyatga ega. Chunki, ona sayyoramiz yagona bo‘lgani kabijamiki insonlarga xos bo‘lgan ma’naviy fazilatlar barcha millat, elatlar uchun yagonadir.

Bola tarbiyasi borasida ham o‘zbeklarning o‘ziga xos uzoq tarix, tajribasi sinovidan o‘tgan ajoyib an’analari bor. Ularning axloq odobi o‘zbekona tarbiya mahsulidir. Demak, vatan haqidagi to‘liq tushunchani shakllantirish uchun inson erkinliklarini va huquqlarining nechog‘liq ta’min etilishi eng avvalo mamlakat aholisining fe’l atvoriga, ma’naviy ahloqiy va ruxiy kamolotiga bog‘liqdir. SHuni ham aytish joizki, vatanparvarlik tuyg‘usini anglash uni e’zozlashga intilishi ma’naviy ehtiyoj mahsulidir. SHuning uchun turli mintaqada yashayotgan xalqlar turlicha hayot tarziga, bir-biriga o‘xshamagan urf-odatlarga ega bo‘lishgan bo‘lsalarda o‘z vatanlariga bo‘lgan muhabbatlari hech qachon so‘nmaydi. Darhaqiqat, ma’naviy barkamol, axloqiy etuk, kamolotga etgan aholi yashaydigan jamiyat ham, davlat ham fayzli va barkamol bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch Toshkent “Ma’naviyat” 2008.
2. Tursunov D.S. O‘quvchilarda tarbiya metodi orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish. Toshkent, 2017.

KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHDA OILANING O‘RNI

Maxamatova Feruza Safaraliyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika ta’limi nazariyasi kafedrasi o‘qituvchisi
Inojonova Zarina
Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

XXI asr axborotlar oqimi davrida ijtimoiy hayotimizning barcha sohalariga, shu jumladan, ta'lim-tarbiya sohasiga ham koʻplab yangiliklar kirib kelmoqda. Ushbu yangiliklar bilan bir qatorda ularni yorituvchi yangi tushunchalar ham bizning ilmiy tilimizda qoʻllanilishi kuzatilmoqda. Jumladan, pedagogika, ya'ni ta'lim-tarbiya sohasida keyingi 20 yil ichida bir qator tushunchalar keng qoʻllanilmoqda va bizning ilmiy tilimiz iste'molida keng ishlatilmoqda. Jumladan, pedagogik texnologiya, ilgʻor texnologiya, ilgʻor tajribalar, innovatsiya va innovatika, pedagogik neologiya, praksiologiya, aksiologiya, innovatsiya va innovator, interaktivlik, strategiyalar, gumanistik pedagogika, liberalizatsiya, ta'limda axborot kommunikatsion texnologiyalar, tarbiya jarayonida texnologiyalar. Biz shular orasida "kreativlik" tushunchasiga alohida toʻxtab oʻtmoqchimiz. Bu tushuncha soʻnggi yillarda ta'lim-tarbiya jarayonlarida ma'lum darajada qoʻllanilmoqda. Lekin bu tushunchaning mazmun va ma'nosini tahlil etishga hamda insonlarda kreativlikning shakllanganlik darajasini aniqlashga doir qator tatqiqotlar olib borilgan. "KREATIVLIK" lotincha ijodkor, yaratuvchi degan ma'noni anglatib, qaysidir ma'noda yangi va foydali ma'lum bir narsaning yaratilishi hamda uni ommaga yoyish jarayoni. Boshqacha qilib aytganda, yoʻqdan bor qilish hodisasi. Yangi ammo ilgari mavhum boʻlgan biror narsani yaratilishida zarur vosita ham KREATIVLIKdir .

KREATIVLIK-shaxsning yangi gʻoyalarini yaratishi, tafakkurning har doimgi sxemasidan yiroqlashib oʻziga xos, orginal qarorlar qabul qilishga qodirligi.

"Kreativlik" terminiga dastlab 1922-yilda Simpson "Tafakkurning nostandart usuli" deb ta'rif bergan. U shaxsning muammoli vaziyatlardan takrorlanmas yoʻl bilan chiqib ketish, unga ijodiylik bilan yondasha olish qobiliyati kreativlik hisoblanadi deb ta'kidlagan.

Kreativlikning mohiyati - Intellekt aql salohiyati boʻlsa, kreativlik shu aqliy salohiyatni maqsadga yoʻnaltirilgan tarzda erkin ishlata olish ommaga yoyish jarayonidir.

Kreativlik qobiliyatining predmeti –kreativlik qobiliyatida tasavvur muhim ahamiyatga ega. Bu orqali fikrlash jarayonida bir xilikka barham berish, yangicha gʻoya, lohiyalarni shakllantirish mumkin. Eynshteyn: "Tasavvurni bilimdan muhim" deb hisoblagan.Tasavvuri rivojlangan odamlar oʻz ehtiyojidan kelib chiqib emas, balki oʻz qiziqishlari, hayolot dunyosiga tayanib yangilik yaratadi.

Kreativlikning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar. Bunda: biologik omil, ya'ni irsiyat, oila, muhit, maktab davri kabi omillar muhim rol oʻynaydi. Kreativlikni rivojlantirishda biologik omil. Avloddan avlodga ma'lum bir qobiliyatlarning meros sifatida oʻtish jarayonidir. Bunda koʻpchilik rassomlarning

farzandi ham rassom, o‘qituvchining farzandi o‘qituvchi,ixtirochining avlodida ixtirochi bo‘lishi ya’ni ma’lum bir qiziqishlarning avloddan avlodga o‘tishi va shu qiziqishlarga asoslanib yangilik yaratish jarayoni kreativlik hisoblanadi.Taniqli psixolog olim Galton kompozitor Baxning avlodida 52 ta musiqachi chiqqanini ta’kidlab, inson qiziqishlarining irsiyatga bog‘liqligini isbotlab bergan.

Kreativlikni rivojlantirishda oilaning o‘rni. Bola shakllanishida boshlang‘ich poydevor oila bo‘lgani kabi kreativlikning shakllanishi poydevori ham oila. Bolalarda kreativlikni oilada rivojlantirishning qoidalari mavjud bo‘lib, bular quyidagicha:

2 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalaringiz savollariga sabr bilan mukammal javob bering;

-ular bilan xuddi kattalardek gaplashing va fikr, g‘oyalarini jiddiy qabul qiling;

-bolalarda ma’suliyat hissini shakllantirish, shuningdek, o‘z ishlari bilan shug‘illanishi uchun alohida xona yoki birin bir burchak ajrating;

-farzandingiz o‘yinchoqlarni yoyib o‘ynayotgan bo‘lsa xona tartibsizligi uchun koyimang. Sababi bolangiz o‘yinchoq o‘ynayotgan paytida ham yangilik yaratayotgan bo‘ladi;

-ba’zan bolangizni rag‘batlantirib turing. Unga ishonishingizni, yaxshi korishingizni aytib turing.

-ularga erkin fikr bildirish, qarorlarni mustaqil qabul qilish, maqsadlar qo‘yish, rejalar tuzishga ko‘maklashing.

Yuqoridagi qoidalarni kundalik hayotida qo‘llaydigan oilada sog‘lom kreativ g‘oyalar shakllanadi.

Muhitning kreativlik bilan o‘zaro aloqasi. Kreativlik qobiliyatiga ega bolalarning g‘oyalari tashqi ta’sir natijasida rivojlanadi yoki barbod bo‘ladi. Bola atrofidagi do‘stlari, qo‘shnilari sinfdoshlari vayronkor g‘oyalarni o‘ziga singdirgan bo‘lsa, bu g‘oyalar bolaga o‘tishi ham hech gap emas. Shu kabi holatlar kuzatilmasligi uchun ota-ona farzandi atrofidagi do‘stlariga e’tiborli bo‘lishi, qing‘ir yo‘llarga kirmasligi uchun immunitet hosil qilishi zarur. Kreativlikni rivojlantirishda sog‘lom muhitni yaratish, bolani o‘z qiziqqan sohasiga jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Bolaning atrofidagi do‘stlari intellektual salohiyatli, bilimga chanqoq bolalar bo‘lsa, o‘zaro sog‘lom raqobat shakllanadi. Raqobat bor joyda esa hamisha yuksalish bo‘lgan.

Maktab davrida kreativlikning rivojlanishi. Maktab – bolani shaxs sifatida shakllantiradigan jamiyatga kerakli kadrlarni tayyorlaydigan manbadir. Maktabda o‘quvchilar kreativligini rivojlantirishdan oldin o‘qituvchining o‘zi kreativ kompetensiyani o‘zida shakllantirgan bo‘lishi kerak. O‘qituvchilar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda turli sohadagi

innovatsiyalardan xabardor bo‘lishi va uni amaliyotga joriy qilishi, har qanday vaziyat, har qanday jarayon va har qanday paytda eng to‘gri yo‘lni izlab topishi, o‘quvchilarda ijobiy hissiyot, fazilatlarni qoldirishi, o‘quvchilar onggiga muayyan bir bilimni tez, tushunarli, qulay,o son, soddadan murakkabga qarab yetkazib berishi orqali dars jarayonini samarali tashkil etishi kerak. O‘qituvchining kreativligi ta’lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini qo‘llashi, darsni noodatiy shaklda - asosan o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydigan, ijod qilishga qiziqtiradigan turli xil vositalarni jamlab dars o‘tish jarayonida yqqol ko‘rinadi. Bu jarayonda bolaning rivojlanishiga, shakllanishiga, bilim olishiga va tarbiyalanishiga sharoit yaratiladi. O‘quv jarayonida: “Aqliy hujum”, “ Yumaloqlangan qor”, “Sherigini top”, “ Nilufar guli” , “Poezd vaqonlari”, “Ertakni davom ettiring”, “Sirli savat” , “Zigzag”, “Bumerang”, “Sinkveyn” , “FSMU” ,”Ven-diagrammasi” , “BBB”, ”Mevali salat” , ”Oxirgi so‘zni men aytay”, “Aylana stol” , “KROSSWORD”, “Muammoliy vaziyat” kabi interfaol metodlar qo‘llansa, o‘quvchining darsga qiziqishi va kreativ qobiliyati rivojlanadi.

Lekin so‘ngi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta’lim tizimida o‘quvchi va bo‘lajak pedagoglarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Buni Bronson, Merriyman, Ken Robinson, Fisher, Frey, Begetto, Kaufman, Alilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning natijalaridan ko‘rish mumkin. Birgina Ken Robinson tomonidan 2007-yilda tayyorlangan “Maktab kreativlikni barbod qilyapdi” nomli videoni YOUTUBE saytiga joyladi. Unga ko‘ra o‘quvchilar maktabda ma’lum tizimga solingan darslikdan foydalanishi, darslarning vaqti an’anaviyligi, dars jadvallarning uzoq vaqt bir xilligi o‘quvchilarda kreativlik qobiliyatining yopilishiga xizmat qilayotgani keng yoritilgan.

Kreativlikni shakllantirish usullari:

1. Muntazam mantiqiy savollar, topishmoqlarga javob izlash;

2. bir biriga qarama-qarshi narsa, voqea, hodilarning o‘zaro yaqinligini topish. Masalan: qalampir va olmaning o‘zaro yaqinligini topish;

3. oddiy belgilardan o‘zgacha rasmlar chizish. Masalan: raqamlardan havonlarning rasmini chizish:

4. Kundalik hayotda foydalaniladigan narsalardan o‘z vazifasidan tashqari boshqa maqsadda qo‘llash mumkinligi haqida mulohaza yuritish. Masalan: ruchkaning asosiy vazifasi yozish bundan tashqari chizg‘ich sifatida ishlatish ham mumkin;

5. Integratsiya - bir biriga zid bo‘lgan fanlarni bog‘lash orqali tasavvurni, fikrlash qobiliyatini kengaytirish.

Kreativlikni shakllanishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar.

1. Ommaviy axborot vositalaridan koʻp miqdorda foydalanish insonning mustaqil fikrlash, tasavvur va tafakkur qilish qobiliyatlarining rivojlanishiga toʻsqinlik qiladi. XXI asr axborot texnolpgiya asrida odamlar yangilik yaratishdan koʻra eski maʼlumotlarni koʻchirishni afzal bilyapdi. Axborot texnologiya bizni mushkullarimizni oson qilish hamda vaqtni tejash maqadida yaratilgan. Lekin hozirgi kunda qancha qulaylik yaratilgani sayin insonlar dangasa boʻlib qolyapdi. Nikolas Karr oʻzining "Atlantik"da chiqqan maqolasida: " INTERNET mening diqqat jamlash qobiliyatimni susaytirmoqda va men bu borada yolgʻiz emas ekanman" deya tan olgan. Statistikaga koʻra 2017-2021 yillarda maktab oʻquvchilari orasida 3 mlrd. bolada xotira susayishi, koʻzning xiralashishi, aniqlangan. Demak, maqsadsiz haddan tashqari koʻp televizor telefon ekranlariga qarash, inson salomatligiga, eslab qolish qobiliyatiga, fikrlash, maʼlumotlani analiz sintez qilishga, shuningdek, kreativlik qobiliyatining rivojlanishiga toʻsqinlik qiladi.

2. Notoʻgʻri ovqatlanish. Yarim tayyor mahsulotlarni isteʼmol qilish, oʻz vaqtida ovqatlanmaslik natijasida organizmga kerakli vitaminlarning yetishmasligi, tana aʼzolarining faolligi susayishiga olib keladi. Koʻrinib turibdiki, kreativlikni rivojlantirishda isteʼmol qilayotgan taomlarimizga ham eʼtiborli boʻlishimiz kerak.

3. Befarqlik.Atrofda boʻlayotgan voqea hodisalarga oʻz munosabatini bildirmaslik, loqaydlik, eʼtiborsizlikinsonlarni nafaqat kreativ qobiliyatiga, balki jamiyatda oʻz oʻrnini egallashiga ham toʻsqinlik qiladi.

4.Diqqatni jamlay olmaslik. Diqqatini jamlay olmagan inson hech qachon oʻz maqsadiga erisha olmaydi. Diqqatni jamlash uchun quyidagi qoidalarga rioya qilish lozim:

-kreativ narsalar yaratish jarayonida har soatda tanaffus qilish tavsiya etiladi;

-oʻz shaxsiy rivojlanishingiz uchun aniq vaqtlarni belgilang yaʼni vaqtni toʻgʻri taqsimlang;

-boshlagan vazifangizni tugatmasdan 2- vazifaga oʻtmang;

-maqsadni doimo yodda saqlang;

-agar faoliyat jarayoningizda diqqatingiz tez-tez boʻlinsa nafas mashqlarini bajaring. Kreativlik qobiliyatini shakllantirmoqchi boʻlgan odamda har qanday toʻsqinlikka qarshi kurasha oladigan iroda shakllanishi kerak.

Yuqoridagi fikrlardan shuni xulosa qilishimiz lozimki, kreativ yondashuv va yutuqlar dunyo boʻylab hamma sohalarda tarqalmoqda. Kreativ fikrlash odatiy, tasodifiy fikr va gʻoyalar berishdan farq qiladi. Kreativlik insoniyatga murakkab sharoitlarda yaxshiroq natijalarga erishishga yoʻl ochuvchi bilim va tajribaga asoslangan haqiqiy koʻnikmadir. Mana shu koʻnikmani hamma oʻziga singdirsa jamiyat taraqqiy etadi. Shaxsning ijodiy motivatsiyani qoʻllaganligi - qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, ijodiy yutuqlar, peshqadamlikka va oʻz kamolotiga

intilishdir. Kreativlik bu - xayoliy qarash; baho bera olish qobiliyatidir. Demak, bu tushunchani biz bemalol pedagogning individual qobilyatiga kirita olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Kel Nyuport-"Diqqat" kitobi 10- sahifa
2.Ivanon I- "Umumiy psixologiya" kitobi 245- sahifa
3.ALBERT Eyinshteyin-"Tasvvurimdagi dunyo" kitobi
Internet tarmoqlari:
4.WWW.ZiyoNet.uz sayti
5.WWW.Kun.uz.sayti

HOZIRGI TARAQQIYOT MAKONIDA TA'LIM VA TARBIYANING O'ZARO INTEGRATSIYASI VA SHU JARAYONDA JAMIYATIMIZDAGI OLIMA AYOLLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Marjona Abduxoliqova Ixtiyor qizi
Pedagogika va psixologiya fakulteti
Maktab menejmenti yo'nalishi talabasi

Biz bilamizki, hozirgi globallashuv jarayoni o'z jadalligini yanada ulkan cho'qqiga olib chiqmoqda. Va bu o'rinda zamonaviy madaniyat ham keng yoyilmoqda. Ammo uning ikkinchi tomoniga nazar soladigan bo'lsak, tarbiyaga qanchalik to'g'ri va mos keladi? Shuni nazarga olgan holda, biz endigina o'sib kelayotgan yosh avlodlarni ta'lim va tarbiya o'zaro muvofiqlashgan tizimda o'qitishimiz zarur. Lekin zamonaviy sharoitlarda fanlarni o'qitishda ularning integratsiyasini ta'minlashga yetarli e'tibor berilmay kelmoqda. Ma'lumki, pedagogika fani yuksak aqliy salohiyatga ega bo'lgan barkamol avlodni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, shu sababli pedagoglar bunga e'tibor berishlari hozirgi zamon talabi desak adashmagan bo'lamiz. shunga ko'ra bugungi kunda davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan qabul qilingan muhim me'yoriy hujjatlar – "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi"da bunga alohida to'xtalib o'tilgan.

Azaldan bizning ta'lim tizimimizda ta'lim va tarbiya tizimli ravishda olib borilgan. Bu esa taraqqiyotning poydevorini shu ikkisi tashkil etganini yaqqol namunasi.Sababi ta'lim avvalo 1-o'rinda tartib-intizomni, tarbiya esa fahm-farosatni taqozo etadi degan umumiy xulosadir. Shundan ma'lumki, tartib, adolat, ilm-fan va erkinlik qaror topgan jamiyatda shubhasiz rivojlanish,o'sish va taraqqiyot o'z-o'zidan yanada yuksalaveradi. Shuning uchun ham bunday muammolarga katta e'tibor berish har doim zamon talabi bo'lgan. Chunki bizning kelajagimiz yetishib kelayotgan avlod qo'lida va ularga qanday ta'lim-tarbiya

bersak, shuning natijasi o‘laroq kelajagimizni taxmin qila olamiz. Shu fikrlarga isbot tariqasida birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi so‘zlarini keltirsak noto‘g‘ri bo‘lmaydi: “Hali suyagi qotmagan farzandlarimizni o‘z holiga tashlab qo‘ysak, tarbiyasi, ilmi va ma’naviyati bilan shug‘ullanmasak, kelajakda ularning komil insonlar bo‘lib yetishmog‘iga kim kafolat bera oladi? Biz jamiyatimiz, davlatimiz kelajagini kimlarning qo‘liga topshiramiz?”

Tarix esa bizga tarbiyachi vazifasini o‘taydi. Sababi biz o‘tmish tajribalari, amaliyot va nazariyalari, shu o‘rinda buyuk mutafakkir va davlat arboblari fikrlaridan foydalanamiz, ulardan ibrat bo‘libgina qolmay o‘z xulosalarimizni yasaymiz. Bu xususida yurtboshimiz Sh.M.Miromonovich ham o‘z fikrlarini aytib o‘tganlar: “Bolalarimizni birovlarning qo‘liga berib qo‘ymasdan,ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim.Buning uchun yoshlarimiz bilan ko‘proq gaplashish,ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko‘mak berishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an’analarimizga, ajdodlarimizning boy me’rosiga tayanamiz”.

Hozirda mamlakatimizda ta’lim tizimini yanada takomillashtirish va ta’lim sifatini yanada oshirish uchun ko‘pgina chora tadbirlar loyihasi imzolanmoqda. Ya’ni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoni ijrosi yuzasidan Xalq tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Unga ko‘ra xalqaro standartlar ko‘rsatkichiga moslash asosiy vazifa etib belgilangan. Ulardan biri PISA (The Programme for International Student Assesment) baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga qo‘shilishdir. Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’lim dasturlarini, xorijiy tillar bo‘yicha mutaxasislarni va inovatsion axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash orqali oligoh va maktab bitiruvchilarining chet davlatlarga kirish balansini oshirish ham ko‘zda tutilgan rejalardan biridir.

Ayniqsa, bu jabhada xotin-qizlarimizning sonini oshirish pirovard maqsad qilingan. Ya’ni xalqimiz aytganidek: “Ayol o‘qisa millat, jamiyat o‘qiydi”, - kabi oltinga teng fikrlar so‘zimizning yaqqol isbotidir. Yanada kengroq tushuntiradigan bo‘lsak, ayollar ona rolini, tabiiyki, ijro etarkanlar o‘z farzandlariga tarbiya beradilar, oq yuvib oq tarab parvarishlaydi va shu o‘rinda bizni o‘rab turgan olamdagi oq-qorani tanitadilar. Ikkinchi rolda esa o‘qituvchi misolini oladigan bo‘lsak, endilikda u ta’lim beradi, bilimlar dunyosiga olib kiradi. Bu jarayonda bolada ta’lim va tarbiya o‘zaro aloqaga kirishadi, ya’ni integratsiyalanadi. Natijada bolada dunyoqarash shakllanadi.

Shuning uchun ham mamlakatimizda ayollarga katta e’tibor qaratilmoqda va keng miqyosda imtiyozlar yaratilmoqda. Ko‘zlangan maqsad jamiyatda oliy

ma'lumotli qatlamni kengaytirish, ularning ulushida xotin-qizlarimizning sonini koʻpaytirishdan iborat. Olima ayollar soni koʻpayar ekan, shubhasiz, yetishib kelayotgan avlodlar yanada ma'naviyatli va ma'rifatli boʻlishadi.

Va bu borada Prezidentimiz ham chuqur mulohaza qilgan holda xotin-qizlarimizni qoʻllab-quvvatlash sohasining yangi tizimini belgilab berdilar. Shu oʻrinda ularning quyidagi fikrlarini keltirib oʻtishni joiz bildik:

-"Ta'lim tizimining barcha pogʻonalarida oʻqishga intilgan xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlaymiz va ularga sharoit yaratamiz".

-"Yangi Oʻzbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ayollarga munosib sharoit yaratish, ularning tashabbuslarini qoʻllab-quvvatlash masalasini eng muhim yoʻnalishlardan biri sifatida bejizga belgilamadik.

-Ushbu muhim vazifalar ijrosini tizimli tarzda har bir mahalla kesimida amalga oshirishni ta'minlash maqsadida bugun "Oila va xotin-qizlar" davlat qoʻmitasini tashkil etish boʻyicha Farmonni imzoladim.

-Joylarda qoʻmitaning viloyat, tuman va shahar rahbarlari esa hokim oʻrinbosari boʻladi. Yangi qoʻmita Xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash jamgʻarmasi hamda "Ayollar daftari" jamgʻarmasini oʻzi boshqaradi".

Faoliyatlar, albatta, samarasiz boʻlmadi, joylarda saylangan ma'sullar oʻz faoliyatlarini sidqidildan bajarmoqdalar. Yana bu kabi ogʻir muammolarni bartaraf etish uchun, avvalo Prezidentimiz, xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlovchi qoʻmita va jamgʻarmalar, yoshlar ishlari agentligi tashabbusi bilan koʻpgina onlayn va oflayn koʻrinishida joylardagi ma'sul va xotin-qizlar bilan anjuman, konferensiya va yigʻilishlar uyushtirilmoqda. Eng asosiylari - "Ayollar daftari" oʻzini oqlayotgani, ta'lim kredilarining xotin-qizlarga foizsiz davlat tomonidan toʻlab berilayotgani va mahalla tomonidan ajratilayotgan koʻpgina pul mablagʻlari berilayotgan imkoniyatlarning yaqqol namunasidir. Yana ularga koʻplab misollar keltirishimiz mumkin:

- Respublika xotin-qizlar jamoatchilik kengashi (keyingi oʻrinlarda — Respublika kengashi) 1-ilovaga muvofiq tarkibda tashkil etish;

-"Ayollar daftari"ni shakllantirish va unga kiritilgan xotin-qizlar bilan manzilli ishlash, ijtimoiy ahvoli va turmush sharoiti ogʻir, ishsiz hamda zoʻravonlikka uchragan ayollar muammolarini aniqlash va hal qilish boʻyicha mas'ul idora va rahbarlarning natijaga yoʻnaltirilgan faoliyatini yoʻlga qoʻyish va muvofiqlashtirish;

Xotin-qizlarni va oilani qoʻllab-quvvatlash davlat maqsadli jamgʻarmasi Xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash davlat maqsadli jamgʻarmasi (keyingi oʻrinlarda Jamgʻarma) sifatida qayta tashkil etish;

"Ayollar daftari", "Yoshlar daftari" va "Temir daftar"ga kiritilgan xotin-qizlarni uy-joy bilan ta'minlash maqsadida, ularga ipoteka kreditlari boʻyicha

boshlang‘ich badalni to‘lab berish va ijtimoiy uy-joylar sotib olish uchun Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlariga yuklash.

Har bir mamlakatni sportchalik dunyoga tanita olmaydi degan fikrlar ham haqiqatda o‘zini isbotlamoqda. Va bu borada sport uchun barcha yo‘llar ochiqdir. Ayniqsa, mamlakatimizda ham yoshlar uchun, balki xotin-qizlar sportini yanada rivojlantirish uchun dasturlar ishlab chiqilmoqda. Xotin-qizlar sportini rivojlantirishda, talim muassasalari, oila, hokimiyat organlari faoliyatini aniq harakat dasturi asosida muvofiqlashtirilmoqda. Mahalla hududidagi sportga qiziqishi bor, iqtidorli xotin-qizlarimizni aniqlash va ularni istiqbolli yo‘naltirishdir. Jismoniy madaniyat fakultetlarida xotin-qizlar uchun sport turlari bo‘yicha ta'lim kvotalari ajratildi. Sport sohasidagi xotin-qiz o‘qituvchilar va murabbiylar malakasini oshirish jarayoniga jahondagi yetakchi olimlar va mutaxassilarni jalb etilmoqda.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, Prezidentimiz tomonidan yaratilayotgan barcha sharoit va imtiyozlar biz yoshlar uchun, albatta. Ulardan unumli foydalanish esa burch va vazifamizdir. Biz xotin-qizlar yaxshi o‘qib, mamlakatimizdagi imkoniyatlardan to‘g‘ri va maqsadli foydalansak bundanda ulkan cho‘qqilarni egallab, yoshlarga ta’lim va tarbiyani to‘g‘ri bera olamiz. Jamiyatimiz esa rivojlanishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YYXATI:

1.N.Azizxo‘jayev, “Pedagogik texnogiya va psixologik mahorat”.TDPU-2003;
2. X.Ibragimov, Sh.Abdullayev, “Pedagogika nazariyasi”. Fan va texnologiyalar nashriyoti.2008;
3. www.htpps\\hikmatlar.uz
4. www.htpps\\lex.uz
5. www.htpps\\rewiew.uz.

OILA VA JAMIYATDA AYOLLARNING O‘RNI

Irgashov Xusniddin Nuriddin o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Oila va jamiyatda ayollarning o‘rni haqida gap ketganda, avvalambor, Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning ushbu so‘zlariga alohida e’tibor berishimiz lozim: "Bir haqiqat ayonki, har qanday xalqning ma'naviy darajasini, avvalo, shu yurt ayollarining ma'naviy saviyasi belgilaydi. Bugungi quvonchli ayyomda dunyoda "Fidoyi" degan so‘zga eng munosib bo‘lgan ona siymosi oldida ta'zim qilamiz. Hayotimiz quvonchi, xonadonlarimiz ko‘rki bo‘lmish aziz ayollarimiz sha'niga eng go‘zal tilaklarimizni izhor etamiz. Ayol

siymosi Yaratganning tengsiz mo‘'jizasi bo‘lib kelgan va hamisha shunday bo‘lib qoladi"
Ayol, deganda, eng avvalo, ko‘z oldimizda ona siymosi gavdalanadi. Ona shunday zotki unga ta’rif kerak emas. Onaga ta’rif berish uchun osmon qog‘oz, dengiz esa siyoh bo‘lishi kerak. Oilada ayolning o‘rni beqiyosdir, avvalo, bu mustahkam oila bo‘lishida farzandlar tarbiyasida ko‘rishimiz mumkin. Ayol farzandini dunyoga keltirgandan boshlab uni to‘g‘ri tarbiya orqali tarbiyalasa jamiyatimiz rivojiga munosib hissa qo‘shadigan avlodlar yetishib chiqadi. Ko‘pchilik qizlarni o‘qitishga qarshi bo‘ladi o‘qib olim bo‘larmish. Lekin o‘sha yetishib chiqqan olimlarni orqasida ularning kuchli va ilmli onalari turadi. Xalqimiz bekorga “Ayol borki - olam munavvar” demagan. Ayollarimizni asrab avaylaylik. Oila va jamiyatda ayollarimizning o‘rni juda ham katta ahamiyatga ega va muhim. Birinchi o‘rinda kelajagimiz deb qarasak bo‘lardi. Ayolning o‘rni farzand tarbiyasida voyaga yetkazishda unga tarbiya berishda deb o‘ylayman, chunki yoshlar farzandlar ertangi O‘zbekiston kelajagining yuzi poydevoridir. Ularning tayanchi esa ayollarimiz bergan tarbiyaga bog‘liq. Oila ham jamiyatning kichik bir bo‘lagi bo‘lib, unda ayolning o‘rni beqiyosdir. Ayol oilaning farishtasi, saramjon-sarishta uy bekasi. Ayol jismonan erkaklarga nisbatan zaif bo‘lsa ham, oilaning yukini ko‘tara olishga qodir. Ammo uning ko‘ngli nozik va ta'sirchan bo‘lgani sababli shuncha yukni ko‘targan ayol eri va oila a'zolarining salgina qo‘pol muomalasi yoki oiladagi biror vaziyat yuzasidan bergan tanbehini ko‘tara olmasligi mumkin. Chunki ayol oiladagi behisob tashvishlar va uy-ro‘zg‘or yumushlaridan charchashi tufayli shunday holatga tushishi tabiiy. Bunday vaziyatda eri uni to‘g‘ri tushungan holda xotiniga nisbatan yaxshi munosabatda bo‘lishi lozim. Chunki oiladagi munosabatlar ikki taraflama bo‘lib, erkak va ayolning o‘zaro moslashuviga asoslanadi. Shuning uchun ham er-xotinlik munosabatlari bir-birlarining haq-huquqlari va oiladagi o‘rinlarini to‘g‘ri anglashlari asosida shakllanadi. Bunda, ayniqsa, ayolning eriga itoatli va oila a'zolariga go‘zal munosabatda bo‘lishi muhim o‘rin tutadi. Ayol kishining eriga itoatkorligini opa-singillarimiz to‘g‘ri anglab yetishlari va bunga amal qilishlari haqida shariatimizda ko‘plab tavsiyalar berilgan. Ulardan eng asosiylari erning ayoli ustidagi haq-huquqlari bo‘lib, bular jumlasiga amali solih ishlarda unga itoat qilishi, erining mol-mulkini asrab-avaylashi, er-xotinlikdagi nozik munosabatlarda o‘ta hushyor bo‘lishi, erining istagini hech qachon rad qilmasligi kabilar kiradi.

Oilada ayolni ulug‘lash, unga oila gultoji va kelajak avlod davomchisi sifatida ehtirom ko‘rsatish bu o‘zbek xalqiga xos tushunchadir. O‘tmishimizga nazar tashlasak qadimda ayollarimiz hech qanday iqtisodiy ishlarga aralashmagan, ularning vazifasi faqat g‘orda turmush o‘rtog‘ini kutish, ovlab kelingan yemaklarni pishirish, farzandlarining tarbiyasiga qarash bo‘lib hech qanday oilaviy

masalalarga aralashish huquqi bo‘lmagan. Buning natijasida ayol kishining ongida rivojlanish bo‘lmaydi va bu farzandlarga ta'sir ko‘rsatmasdan iloji yo‘q. Vaqt o‘tishi bilan ayollar ham tosh otish yordamida hayvonlarni ovlashgan, bu esa erkaklar bilan ayollarning tengligining dastlabki ko‘rinishi edi. Hozirgi vaqtga kelsak ayollarimizning fikri ham katta ahamiyatga ega, chunki oilada bitta fikrdan ko‘ra turli xil variantli fikrlar bildirilsa, o‘sish-rivojlanish bo‘ladi, tanlash huquqlari ko‘payadi. Oilada farzand tarbiyasida, dunyoqarashining shakllanishida ayol kishining o‘rni katta, xoh u ona bo‘lsin, xoh u buvi, opa yoki yaqini bo‘lsin. Aytishganidek: " O‘g‘ilni o‘qitibsan o‘zinga yaxshi qilibsan, qizni o‘qitib ummatga yaxshi qilibsan. Agar biz qizlarni o‘qitganimizda aqlli farzandlar tug‘ilishini bilishimiz kerak, ana o‘sha qizlarni o‘qitganimizda o‘g‘il farzandlarning ilmi yuqori bo‘lishini bilishimiz kerak. Chunki ilm qiz tarafdan ko‘proq yuqadi, chunki ilm tarbiyaga yoki farzandlarning ilm olishida katta rol o‘ynaydi. Agar ona ilmga ega bo‘lmasa, bu ummatga ta'siri bor. Biz o‘g‘ilni o‘qitib birga erishamiz, qizni o‘qitib o‘n birga erishamiz" singari purma'no fikrlar mavjud. Hozirda yurtimizda har xil sohada ish yuritayotgan ayollarimiz 45%ni tashkil qiladi, ko‘plab yutuqlarga erishayotgan yoshlarimiz bir talay. Erkak kishining yutuqlarga erishishida ayol kishining o‘rni beqiyosdir. Ayol borki oila bor, oila borki jamiyat bor!

Hayotimizning ko‘rki va millatimiz kelajagi ayol bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib ham qoladi. Bugungi kunda o‘z aqli, bilimi, iste'dodi, mehnatsevarligi va shijoati bilan oila bekaligi bo‘ladimi jamiyat boshqaruvi, ta'lim-tarbiya, madaniyat, ilm-fan taraqqiyoti bo‘ladimi, kichik tadbirkorlik bo‘ladimi mana shunday murakkab vazifalarni ayollar amalga oshirib kelmoqda. Bugungi kun ayolining ilmi, iqtidori, zakovati, ijodkorligi, yaratuvchanligi yana bir marotaba dunyoni lol qoldirmoqda. Hayotimiznng ko‘rki va millatimiz kelajagi ayol bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib ham qoladi. Bugungi kunda o‘z aqli, bilimi, iste'dodi, mehnatsevarligi va shijoati bilan oila bekaligi bo‘ladimi jamiyat boshqaruvi, ta'lim-tarbiya, madaniyat, ilm-fan taraqqiyoti bo‘ladimi, kichik tadbirkorlik bo‘ladimi. Mana shunday murakkab vazifalarni ayollar amalga oshirib kelmoqda. Bugungi kun ayolining ilmi, iqtidori, zakovati, ijodkorligi, yaratuvchanligi yana bir marotaba dunyoni lol qoldirmoqda. Xususan, jamiyatda ayolning o‘rni juda katta, bunga misol qilib gender tengligini aytsak ham o‘rinli bo‘ladi. Konstititutsiyamizning moddasida ham gender tengligi mustahkamlab o‘tilgan. Ayni vaqtda Oliy Majlis Senatida -17 nafar, Qonunchilik palatasida -21 nafar deputat ayollar faoliyat olib bormoqda. Bu esa yurtimizda ayollarga bo‘lgan hurmat, ishonch, e'tiqod va tenglikning yaqqol isbotidir. Mahalliy kengashlarda ham xalq vakillarining 23% ini ayollar tashkil etadi. Jamiyatda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligi va taraqqiyoti Davlatimiz rahbari ayollarning

jamiyatdagi o‘rni va roliga yuqori baho berib, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, xotin-qizlarimizning bilimdon, zamonaviy mutaxassis, malakali kasb egalari bo‘lishlari hamda sog‘lom va mustahkam oila qurishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, onalar va bolalar sog‘lig‘ini muhofaza qilish davlatimiz, jamiyatimizning doimiy e'tiboridagi ustuvor vazifa ekaniga alohida e'tibor qaratmoqda.Uchinchi Renessansga qadam qo‘yayotgan yangi O‘zbekistonni barpo etish yo‘lida fidokorona mehnatda aynan ayollarimizning alohida o‘rni borligi ko‘ngilda faxr tuyg‘usini yuksaltiradi. Yurtimizda fasllar kelinchagi bahor ayolga ehtirom bilan boshlanadi va bu e'tibor yil davomida ayollarga shijoat, mehr-muhabbat va fidoyilikni baxsh etib turadi. Zotan, ayoli e'zozlangan yurtda yashashning o‘zi saodat, shunday emasmi?!

Ayol – bu so‘zni bir jumla bilan ifodalash juda mushkul. Chunki bu so‘zning o‘zi ham, so‘z egasining o‘zi ham o‘zgacha mo‘jizaga ega. Ayol oilaning ustuni. U bor joyda mehr-muhabbat, sadoqat, go‘zallik, nafosat, ibo-hayo, sabr bo‘ladi. Oilada ayolning o‘rni o‘zgacha.U qiz, ayol, rafiqa, ona, kelin, ustoz va yana shunday ko‘plab vazifalarni bajarishi mumkin. Ayol bir yo‘la ko‘plab vazifalarda kela oladi. Uni qadrlagan insonni u ham qadrlaydi, unga mehr bergan insonga u ham mehr beradi, unga ishongan insonga u ham ishonadi. Ayollarimizning oila tarbiyasida ham o‘rni beqiyosdir. Shayx Muhammad Yusuf Muhammad Sodiqning “Baxtiyor oila” kitobida farzand tarbiyasi qachondan boshlanadi degan savolga har kim har xil javob beradi. Kimdir homila paydo bo‘lgandan deydi, yana kimdir esa bola 3 oylik bo‘lgandan so‘ng deb javob beradi. Aslida esa bola to‘g‘ri umr yo‘ldosh tanlashdan boshlanadi. Chunki bolani qanday tarbiya qilmang, u baribir o‘z otasiga yoki onasi o‘xshaydi. Undagi xarakterlar, xususiyatlar, albatta, bolaga o‘tadi. Shuning uchun ham to‘g‘ri umr yo‘ldosh tanlashni bilish kerak.

Ayol va uning jamiyat hayotidagi o‘rni hamisha muhim mezon bo‘lib kelgan. Har qanday davlat va jamiyat taraqqiyoti bir qator omillar asosida yuz beradi. Bu jarayonda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta’minlanganligi masalasi – davlatlar rivojining hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Zotan, ayol va uning jamiyat hayotidagi o‘rni hamisha muhim mezon bo‘lib kelgan.

Har qanday ijtimoiy tuzilma asosida ayollarning reproduktiv imkoniyatlari bilan bir qatorda yangi avlodning shakllanishi va rivojlanishida ham ularning o‘rni beqiyos. Jamiyatda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta’minlashning asosiy prinsiplari mavjud bo‘lib, bular qonuniylik, demokratizm, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi, jins bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘yilmasligi, ochiqlik va shaffoflikdir. Dunyo mamlakatlari qatorida va xalqaro hamjamiyatda munosib o‘ringa ega bo‘lgan O‘zbekistonning

davlat va jamiyat sifatidagi taraqqiyoti silsilasida ayolning o‘rni, uning siyosiy va huquqiy madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv jarayonida yangi avlodning har qanday sharoitga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalasida xotin-qizlarning o‘rni va roli har qachongidanda muhim. Shu bois islohotlarning asosiy mazmuni ham xotin-qizlarning yangi g‘oya va tashabbuslar bilan chiqishlarini qo‘llab-quvvatlash, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan sa’y-harakatlar, o‘zgarishlar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ularning faol ishtirok etishlarini ta’minlashdan iborat. Zero, inson qadrini ulug‘lash, avvalo, ayolga hurmat va ehtirom, mo‘’tabar onalarimizni e’zozlash, munis opa-singillarimizni qadrlash orqali ro‘yobga chiqadi, desak ayni haqiqatni aytgan bo‘lamiz. Ta’kidlash joiz, bugungi kunda Yurtboshimiz boshchiligida Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etish sari dadil qadamlar qo‘ymoqdamiz. Binobarin, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ayollarning baxti asosiga qurilmoqda, desak adashmagan bo‘lamiz.

XOTIN-QIZLAR SPORTIGA OID MASHG‘ULOTLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA OMMAVIY TADBIRLARNING USTUVORLIGI

Bekjonova Shirin
Urganch davlat pedagogika instituti talabasi

Mamlakatimiz miqyosida sportning ommaviyligini ta’minlash bolalar sporti xususan, xotin-qizlar sportini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishida ayniqsa, O‘zbekiston kelajagi bo‘lgan farzandlarning sog‘lom dunyoga kelishi, ulg‘ayishi, tarbiya topishi va pirovard maqsadida millat genofondini yaxshilash maqsadi mujassamdir.

Bugungi kunda sportchi xotin-qizlarimizning jamiyat hayotida tutgan o‘rni beqiyos. Jahon arenalarida yurtimiz bayrog‘i baland ko‘tarilishida, davlatimiz madhiyasi baralla yangrashida ularning ham munosib hissasi bor. O‘zbekistonlik Olimpiya va Osiyo o‘yinlari g‘oliblari, jahon va qit’a chempionlari deganda ko‘z oldimizga Svetlana Babanina, Elvira Saadi, Oksana Chusovitina, Lina Cheryazova, Iroda To‘laganova, Saida Mahmudova, Nozima Qayumova va boshqa ko‘plab opa-singillarimiz keladi.

Xalqaro xotin-qizlar kuni munosabati bilan Olimpiya shon-shuhrati muzeyida “O‘zbek sportining jasoratli ayollari” mavzusidagi kabi tadbirlarning bo‘lib o‘tishi, O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi

mutasaddilari, O‘zbekiston Milliy olimpiya qo‘mitasi vakillari, keng jamoatchilik qatnashgani, anjumanga turli musobaqalarda qator yutuqlarni qo‘lga kiritgan faxriylar va ayni paytda tizimda faoliyatini davom ettirayotgan sportchi xotin - qizlar taklif etilgani ayollarimizning sport sohasiga jalb qilinayotganing isboti sifatida qaraladi. Xalqimizning e’tirof qilsa arzigulik sportchi ayollariga bu ajoyib bayram tabrigi bo‘lgandi.

Ta’kidlaganimizdek, respublikamizda xotin-qizlarning sog‘lig‘i haqida qayg‘urish, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb qilish, iqtidori va layoqatini yuzaga chiqarishga oid ezgu chora-tadbirlar yil sayin keng qamrov kasb etmoqda.

Bizning Urganch davlat pedagogika institutimizda ham ko‘pgina sohalarda yutuqlarga erishgan ayol-qizlarimiz faoliyat yuritadi hamda tahsil oladi. Shulardan yutuqlariga havas qilsa arzigulik Yusupboyeva Gulasal Pedagogika fakultetining Jismoniy madaniyat yo‘nalishi talabasi hisoblanadi. U 1995-yilda tug‘ilgan. 25 yoshidan sport bilan shug‘ullanishni boshlagan. Shu qisqa vaqt mobaynida Gulasal ikki marta O‘zbekiston chempioni bo‘lgan. Birinchi marta 2022-yil 14- may kuni Toshkent viloyati Chirchiq shahrida bo‘lib o‘tgan O‘zbekiston para paurleting chempionatida bronza medalini qo‘lga kiritgan. Navbatdagi 2023-yil 18-fevral kuni bo‘lib o‘tgan musobaqada esa ikkinchi bronza medaliga ega bo‘lgan.

Bu kabi yutuqlarining sababchilari otasi Qalandarov Jumaboy hamda treneri Avazov G‘ayrat ekanliklarini aytadi, Gulasal. Hozirda uning 2 ta bronza va 1 kumush medallari bor. Gulasal o‘qishi davomida sport bilan doimiy shug‘ullanadi. U kuzda bo‘lib o‘tadigan O‘zbekiston kubogi musobaqasi tayyorgarligiga qizg‘in kirishgan.

Gulasal institutimizda magitratura bosqichida tahsil olib, o‘zi kabi sportchi, chempion yoshlarni tayyorlash orzusini oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Shu bilan birga qahramonimiz davralarda O‘zbekiston bayrog‘ini ko‘kka ko‘tarishni niyat qilgan ekan, yutuqlarining bardavom bo‘lishida harakatdan to‘xtamaydi. 2024-yilda Parijda o‘tkaziladigan Osiyo o‘yinlari sovrindori bo‘lishini undan kutamiz va omad tilab qolamiz.

Ta’kidlaganimizdek, Respublikamizda xotin-qizlarning sog‘lig‘i haqida qayg‘urish, jismoniy tarbiya va sportga jalb qilish, iqtidori va layoqatini yuzaga chiqarishga oid ezgu chora-tadbirlar yil sayin keng qamrov kasb etmoqda.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING BADIIY ASARNI TAHLIL QILISH KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Chimirova Sevinch
JDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti
1-bosqich talabasi

Inson tafakkurini shakllantirish jarayonida badiiy adabiyot muhim o‘rin tutadi. Badiiy adabiyotning asosiy mavzusi, asosan, borliq, voqelik, inson obrazlari hisoblanadi. Badiiy asar adabiyot va san’atning voqea bo‘lishi va yashash shakli, yaxlitlik kasb etgan obrazlar tizimidir. Keng ma’noda badiiy asar san’atning u yoki bu turi mansub bo‘lgan insonning go‘zallik qonuniyatlari asosidagi ijodiy ruhiy faoliyat mahsuli hisoblanadi.

Badiiy adabiyot o‘rganilishining dastlabki davri bu boshlang‘ich sinf davri hisoblanadi. Badiiy adabiyotning o‘rganilishi, badiiy tahlil atamasi bilan ham yuritiladi.

Tahlil atamasi arabcha so‘zdan olingan bo‘lib “eritib yuborish”, “murakkab butunni qismlarga ajratish” ma’nolarini bildiradi. [5] Ya’ni tahlil deyilganda badiiy matnning ma’nosini nimadan iborat ekanligini xolis ko‘rsatish va o‘quvchilarga begona bo‘lgan matnni tushunarli qilishga qaratilgan faoliayt tahlil deb ataladi. Badiiy tahlil shakliga ko‘ra ikki xil bo‘ladi:

1) og‘zaki
2) yozma.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan tahlil jarayoni og‘zaki tahlil jarayoni hisoblanadi. Badiiy tahlil jarayoni muayyan topshiriqlar, bosqichlarda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich bu tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda boshlang‘ich maktab o‘quvchilariga asar muallifi haqida [5] ma’lumotlar berish, ko‘p ma’noli so‘zlarni izohlash kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Tayyorgarlik bosqichida ta’limiy shakllar mavjud. Bunda o‘qituvchi mahoratidan kelib chiqib o‘quvchilarni badiiy asar tahliliga tayyorlaydi. Masalan, asar tabiatga bog‘liq bo‘lsa, tabiat qo‘yniga ekskursiya uyushtirsa bo‘ladi. Tayyorgarlik bosqichidan so‘ng asosiy bosqichga o‘tiladi.

Bu bosqichda o‘quvchilar asar bilan tanishtiriladi. Asar o‘qib bo‘lingandan so‘ng shu asar yuzasidan savol-javoblar, fikr mulohazalari so‘rab olinadi. Ularga quyidagi savollar beriladi: “Sizga qaysi qahramon yoqdi?”, “Qaysi qahramonlarning ishi to‘g‘ri?”, “Siz uning o‘rnida qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?” o‘quvchilarning o‘zlariga asar yuzasidan savol tuzdirish, ularning fikrlash doirasini kengaytiradi.

Badiiy asar tahlilida badiiy til vositalari: sifatlash, o‘xshatish, jonlantirish va mubolag‘alardan foydalaniladi. Abadiy janr turlaridan –ertak, masal, hikoya, she’r, doston, maqol, topishmoq kabilar bilan amaliy tanishadilar. Bu janrlarning qulaylik tomonlari hajm jihatidan kamligi, soddaligi, qahramonlarning kam va hayotga yaqinligi tufayli tahlil jarayoni oson kichadi. O‘quvchilarda tahlil jarayonlarini olib borish uchun o‘qituvchidan yuqori pedogogik mahorat talab qiladi. Bu pedagogik mahorat kasbiy kompetensiya deb ham yuritiladi. Bu pedagogik ishni oqilona tashkil etish qobiliyati hisoblanadi.

Kompetensiya so‘zi (lotincha –erishyapman, munosibman) degan ma’noni bildiradi. [8] Kompetensiya ma’lum sohaga oid bilim, ko‘nikma va malakalar majmui hisoblanadi. A.V.Xutoriskiyning kompetensiya haqidagi fikri diqqatga sazovor: “Kompedensiya predmet va jarayonlarning ma’lum doirasiga nisbatan shakillanuvchi shaxsning o‘zaro bog‘liq bo‘lgan sifatlari (bilimlar, qobiliyatlar, malaka va ko‘nikmalar, faoliyat usullari) majmuasi bo‘lib ularga nisbatan sifatli va samarali ta’sir ko‘rsatish demakdir”.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy asarni tahlil qilish kompetensiyalari ma’lum DTS ga (davlat ta’lim standartlari) ga javob bera oladigan bo‘lishi kerak. [8] DTSlarning maqsadi –umumiy o‘rta ta’lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalari ilm-fan va zamonaviy axborot komunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma’naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy asarni tahlil qilish jarayonlari quyidagi davlat ta’lim standartlariga javob berishi kerak.

A1 Eng minimum darajasi:

Xalq og‘zaki ijodi namunalari (ertak, topishmoq, maqol, masal, tez aytish) ni farqlay oladi:

O‘rganilgan asar mazmuni, nomi va qaqhramonlarini ayta oladi:

Matndagi soz va gaplarni farqlab, tushuntira oladi.

B1+ Eng maksimum daraja:

O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalarini ifodali o‘qiydi, sheriy san’at turlari, janrlarni ajrata oladi. [7]

Bu darajalardan tashqari, A1+, A2, B1 kabi darajalari ham bor.

Boshlang‘ich ta’limda badiiy tahlilni to‘g‘ri ajratish har bir pedagogning mahorati yuqori darajada bo‘lishi lozimdir. O‘qituvchilik kasbini tanlayotgan bugungi har bir bo‘lajak o‘qituvchining ham oldida keyinchalik yosh o‘quvchilarning qalbida kitobga mehr uyg‘otish masalasi turar ekan, bu jabhada avvalo, o‘zining o‘rnak bo‘lgani ma’qulroq deb o‘ylaymiz. Shuning uchun badiiy asar o‘qish, uni anglab yetish va tahlil qila olish ko‘nikmasini o‘zida hosil qilish bugan har bir bo‘lajak ustozning eng muhim vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2003.
2. Qurbonov D., Mamajonov Z., Sheraliyev M., Adabiyotshunoslik lug‘ati Toshkent. 2013-yil.

3. Husanboyeva Q. va boshq. “Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi”. Darslik. Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”. 2020-y. 380-b.

4. Jamoldinova Sh. “Maktab adabiy ta’limida xalq og‘zaki ijodi namunalarini muammoli metod asosida o‘rganish yo‘llari”.

5. Yo‘ldoshev Q. “Mohiyatni anglash yo‘li”.

6. Sharipov Sh., Muslimov N., Ismoilova M.: “Kasbiy ta’lim pedogogikasi”. Metodik qo‘llanma. Toshkent. 2005-yil.

7. O‘z. Res. Xalq ta’lim vazirining 2021-yil 17-dekabrdagi 406-son buyrug‘iga 1-ilova.

8. O‘zME, Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

TURK VA O‘ZBEK MAQOLLARIDA ONANING ULUG‘LANISHI

Sheraliyeva Rohatoy

Namangan davlat universiteti
ijtimoiy-gumanitar yo`nalishlar
bo`yicha chet tillar kafedrasi o`qituvchisi

Ayol – hayot davomchisi. Ayol – olam quvonchi. Ayol – oilaning chirog‘i Ayol degan ushbu so‘zni tarifu tasnifi yo‘q. Bu so‘zni hech kim ta’riflay olmagan, olmaydi ham. Ayolga bo‘lgan ehtirom hech bir davrda bo‘lmay qolmagan. Doimo ular e’zozlangan, ardoqlangan. Ayol bor ekan bizning buyuk bobokolonlarimiz ilmda dunyoni lol qoldirganlar. Ularni sanab sanog‘iga yetolmaymiz. Ularning nomlari kim tufayli bir umr tarix zarvaraqlaridan o‘rin oldi. Albatta , “ona” sabab. Demak, ona hayot davomchi, olam quvonchi, oila chirog‘i. Onaning faxri cheksiz. Ona go‘zal insoniy fazilatlari bilan hayotni davom ettiradi. .

Mamlakatimizda kundan-kunga xotin-qizlarga bo‘lgan e’tibor yanada oshirilmoqda. Xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoyalash, ularning jamiyatdagi o‘rni, mavqeini yanada yuksaltirish borasida olib borilayotgan barcha yutuqlar bevosita davlatimiz rahbari g‘amxo‘rligining samarasi, deb aytishimiz joizdir. Bu esa har bir ayoldagi faxrlanish hissini uyg‘otibgina qolmay, balki ulardagi mas’uliyatni yanada oshiradi. Ayol hamisha hayotimizning har bir bo‘g‘inida yuksak insoniy fazilatlardan saboq beradi deb baralla ayta olamiz. Xotin-qizlarga ko‘rsatilayotgan bunday g‘amxo‘rlikni faqatgina bizning farovon

yurtdagina ko‘ramiz, desak mubolag‘a emas. Mamlakatimiz rahbari ayol va uning qadri haqida ko‘p qayg‘uradi, boshqalarni ham ularni avaylashga undaydi. Demak, bizning tinch va farovon mamlakatimizda onalar hamisha ardoqda desak, aslo yanglishmaymiz. Bobomiz Abdurahmon Jomiy aytganlaridek: “Hammadan balanddir ona mansabi”. Hikmatlar kitobi, 236 –bet.) Ona mansabidan balandroq mansab yo‘q, chunki ularsiz hech bir kunni tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Mamlakatimiz xotin-qizlari jamiyatning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalari rivojiga hissa qo‘shib kelmoqdalar. Ularning bu xizmatlari hukumatimiz tomonidan qo‘llab – quvvatlanib,qadrlanmoqda. Bu esa osoyishta mamlakatimizda ayol mansabi, mavqei, o‘rni, qadr-qimmatini ulug‘lashning asosiy mezonlaridan

Bizga ma’lumki, xalq maqollari asrlar, yillar davomida xalqning hayot kechinmalari asosida yaratilib, xalq og‘zaki ijodi namunalarining bir bo‘lagi hisoblanadi. Maqollar sayqallanib tildan – tilga ko‘chgan. Xalq maqollari faqat aytilibgina qolmay balki, tarbiya manbayi bo‘lgan. Xalq maqollaridan insonlar ma’naviy ozuqa olganlar. Umuminsoniy fazilatlarni shakllantirishda maqollar poydevor vazifasini o‘tagan desak, mubolag‘a emas.

Jamiyatda, oilada ayolning tutgan o‘rni haqidagi maqollar beqiyos kuch ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Ayol oilaning bezagi deb aytish barobarida bu gapning tag zamirida juda katta mas’uliyat borligini his qilish kerak. Oilada har doim ham ayolning yuki og‘ir ekanligini ma’lum. Farzand dunyoga kelgach emas, balki ona qornida ekanligida tarbiya berish haqida ko‘p olimlar o‘z fikrlarini bildirganlar. Bu onaning zimmasidagi eng asosiy vazifasi hisoblanadi. Shuning uchun ham ayol deb atalmish hilqat o‘zi barchaga namuna bo‘la oladigan xulq – atvorga ega bo‘lmog‘i zarur. Onaning jamiyatda, oilada bola tarbiyasida , ayniqsa qiz bola tarbiyasida o‘rni dolzarbligini ko‘ramiz. Ona oilaning oynagi, gultoji. Ona har tamonlama ideal,yuksak insoniy fazilatlar egasi bo‘lishi lozim. Xalq maqollarida ona timsolining ulug‘lanishiga e’tiborni qaratamiz

Turk maqoliga quyidagicha ifodalangan:

Kadının iyisi,
Ailenin meleği(dir) (Aynur Őz Őzcan, 2009:34 s)

O‘zbek xalq maqolida esa:

“Ayolning sarishtasi –
Ro‘zg‘orning farishtasi.” (O‘zbek xalq maqollari, I tom, 1987. 43 b.)

Yoki: *“Xotinning sarishtasi –*
Odamning farishtasi.” (O‘zbek xalq maqollari. 1978. 116 b)

Ko‘rinib turibdiki, har ikkala xalq maqollarida onaning oilada, ro‘zg‘orda tutgan o‘rni, qadr –qimmati ulug‘lanmoqda. Saranjom sarishta bo‘lsa ro‘zg‘orning farishtasi emas balki, odamning farishtasi ekanligi uqtirilmoqda. “Farishtasi”

deyish bilan ilohiy farishtaga qiyoslanmoqda. Ayol sarishtaligi nafaqat ro‘zg‘orning butligini balki, uning iqtisodiy tomondan mustahkamligini ta’minlaydi. Saramjonlik, sarishtalik, beozorlik, muloyimlik ayolning takrorlanmas hilqat ekanligini ko‘rsatadi.

Turk xalq maqolida: *Becerekli kadın kar yakıp kazan kaynatar. (Aynur Őz Őzcan, 2009:30 s)*

Maqolda

O‘zbek xalq maqolida: *“ Epchil xotin qor qalab qozon qaynatar.”* (O‘zbek xalq maqollari, II tom, 1988. 172 b.)

Har bir xalq maqolida ayolning fidoiyligi, oilaparvarligi, mehnatsevarligi haqida aytiladi. Oiladagi o‘rni, o‘zi uchun belgilangan vazifani chuqur his qilishi, sidqi – dildan ado etishi ko‘rsatilgan. Ayol dilgirligi, epchilligi bois,majoziy ma’noda o‘tin o‘rnida qorni yoqishi, qozon qaynatish darajasiga borishi ta’kidlangan. Ayol oilasi, farzandi uchun har qanday vaziyatda ham kuch topa bilishi uqtirilgan. Ayol ana shunday yuksak onalik maqomiga ega. Barcha insoniy fazilatlarning mukammalligi ona degan buyuk hilqatni namoyon etibgina qolmaydi. Balki, hayotning davom ettiruvchi shaxs sifatida ko‘z o‘ngimizda gavdalantiradi.

Maqollarda ona timsoliga turlicha chizgilar berilsa - da, onani ulug‘lash borasida so‘zlar uyg‘unligi o‘rni-o‘rnida ishlatilganligini ko‘ramiz.

Masalan turk maqolida:

“Ana, dunyonin mutlug‘udur. (Aynur Őz Őzcan, 2009:63 s)

Ya’ni: *” Ona olam quvonchi.*”

ekanligi haqida fikr bildirilmoqda. Olamning quvonchi onalar bilan. Oilaning , farzandning quvonchi onalar tufayli. Demak, onalar quvonchi, olam charog‘onligi.

O‘zbek xalq maqolida esa quyidagicha: *“ Ona – olamning faxridir.”*

(O‘zbek xalq maqollari. I tom, A-O 1987. 311b.)

Har ikkala xalq maqolidagi fikr uyg‘unligi bitta.Olamda faxr bilan yashash onalar tufayli. Ona bilan olam, jamiyat, oila quvonchga to‘ladi. Ona kulsa olam kuladi. Jamiyat yuksak taraqqiy etadi.Oila gullab yashnaydi. Olam, jamiyat, oila – bir – biri bilan bog‘liqdir. Darhaqiqat, olam quvonchligi ona bilan, olamda faxr va g‘urur bilan yashash ona bilan. Ona quvonchi, faxri farzandga har doim kuch bag‘ishlaydi. Farzandning onadan faxrlanishi, g‘urulanishi uning qobil, ilmli ekanligidan darak beradi.

Quyidagi maqollarga e’tibor beramiz:

“Kadın evin işiği(dir.)” (Aynur Őz Őzcan, 2009:38 s)

Ushbu maqolda: (xotin uyning chirog‘i) deb aytilgan bo‘lsa:

O‘zbek xalq maqolida ham:

“ Xotin uyning chirog‘i.”

(O‘zbek xalq maqoli. II tom, P – H 1988. 131 b.

Har ikki maqolda ham fikr takroriyligini ko‘ramiz. Maqollar har bir xalqning o‘z turmush tarzidan kelib chiqqan holda yaratilganligi sir emas. Xalqlarning turmush tarzi ham bir – biriga yaqin. Uy – ya’ni oilaning yashash joyi, o‘rni , makoni ona tufayli charog‘on. Chunki, yoritib turuvchi chiroq – ona. Bilasiz, agar uyda chiroq yonmasa hayot to‘xtab qoladi, nazarimizda. Agar hayotda, uyda ona bo‘lmasa – chi? Hech bir so‘z bilan ifodalay olmaymiz. Hayotda, uyda hamisha onalar bor bo‘lsin. Ona bor ekan hayotimiz tinch, farovon va sermazmundir

Yana maqollar mushtarakligiga e’tibor beramiz:

Turk maqolida: “ Kadıın, evin gűlű
Çoçuk, gőnűlűn.” *(Aynur Őz Őzcan, 2009:38 s)*

O‘zbek maqolida: “ Xotin - uyning guli,
Bola - dilning.” (O‘zbek xalq maqoli. II tom, P – H. 1988. 131b.)

Maqollarda onaning o‘rni haqida fikr bildirilyapti. Demak, oilada, uyda ona gulga qiyoslanmoqda. Gul atrofga qanchalik go‘zallik baxsh etib, iforini taratsa, onaning ham qiladigan yumushi gulnikidan kam emas ekan. Darhaqiqat,oilada ona oila a’zolarining har birining diliga yo‘l topa oladi. Har vaqt ham oila tilsimini qo‘lga olib, qo‘rg‘on mustahkamligini ta’minlaydi. Ona tufayli tinch – totuv yashash baxtiga muyassar bo‘lamiz. Doimo onalar hayotda gul misol ochilib yashasalar, bu jamiyat va oila barqarorligining negizidir.

Maqollarda ona va uning insoniy fazilatlari turlicha bayon etilganligini ko‘ramiz. Onalar behisob fazilat egalaridir. Hech bir so‘z yoki jumla bilan ularni ta’riflashga so‘z ojiz. Onalar baxti, oila, farzandlar quvonchidir.

Maqollarda onaning farzandni duyoga keltirishi, unga hayot baxsh etishi haqida ham ko‘satib o‘tilganligini ko‘ramiz.

Turk maqolida: *“ Çocuk çamur, ana çőmlekçi.” (Aynur Őz Őzcan, 2009:68 s)*
“ Bola – loy, ona - kulol” - degan fikr aytilmoqda.

O‘zbek xalq maqoli: “Bola – loy, ona – kulol.” (O‘zbek xalq maqollari. I tom, A – O. 1987. 95 b.)

Yuqorida keltirilgan maqollarda endi onaning boshqa bir fazilati haqida fikr yuritiiyapti. Tasavvur qiling bola loy bo‘lsa ona kulol vazifasini bajaryapti. Zahmatkash onaning mansabi qanchalar o‘g‘ir. Lekin shu og‘ir yukni og‘irligini u hech qachon bilmagan, bilmaydi ham. Loydan farzand dunyoga keltiraman deb, hursandligining cheki – chegarasi bo‘lmaydi. Ona har bir o‘tgan kunini sanaydi. O‘tgan kunlarning shukronasini hech kimga bildirmay ichdan quvonadi. Qanday mashaqqatlar bo‘lmasin unga tik boqadi. Kulol ona jismidagi norasida uchun jonini hech qachon ayamaydi. Kulol ona oylar davomida go‘dak zuvolasini pishitish barobarida, farzand deb atalmish oila davomchisini dunyoga keltiradi. Xo‘sh, kulol ona tarbiyasi qanchalar buyuk ekanligi shunda emasmi? Onalar farzand tarbiyasi

uchun mas'ul – degan jumlaning zamirida mehnat yashiringani ma'lum. Ayol borki, o'zining bunday jasorat maydonida bel bog'lab, hayotidan mamnun yashayotganligi uchun faxrlanadi.

Darhaqiqat, "ona" deb atalmish hilqatni dunyoda hech bir so'z bilan ta'rifini topa olmaymiz. Bu so'zga hozirgi kunga qadar hech bir qalam ustasi, shoir yoku, yozuvchi ta'rif - u, tasnif topolmagan, topa olmaydi ham. Onalar bor hayot davom etadi.Onalar bor olam nurga to'ladi. Onalar bor jamiyat taraqqiy etib, gullab yashnaydi. Oila onalar mehri bilan metin, mustahkam. Ona bor- ki, farzand kulgusi olamni jaranglatadi. Onalar tufayli otalarimizning ko'ksi butun,qaddi baland. Onalar bor ekan,otalarimiz bekamu – ko'st, tinch va farovon hayot kechiradilar. Demak, ona degan maqomning berilishi bejiz emas. Onalar bu berilgan buyuk nomga loyiqdirlar. Bu buyuk zot oldida bosh egish biz uchun burch. Ona hamisha ardoqlangan va ardoqlaniib qoladi. Ona o'z maqomi bilan har qanday tahsinga loyiq, albatta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aynur Őz Őzchan. Kadınlarla ilgili őzbek atasőzleri. Anqara-2009. b.
2. Aksoy, Ő. A., Atasőzleri ve deyimler sőzlűğű, İstanbul. İnkilap kitapevi, 1974.
3. Ahmad Muhammad Tursun. Hikmatlar kitobi: Hilol – nashr" nashriyoti, Toshkent – 2013. 236 b.
4. Mirzayev. T. Sarimsoqov. B. | O'zbek xalq maqollari: 1 –jild. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1987. 43 – 311 b.
5. Mirzayev. T. Sarimsoqov. B. O'zbek xalq maqollari: II-jild. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1987. 172 b.
6. Xudoyberganov. S. Afzalov. M. Ibrohimov. S. O'zbek xalq maqollari: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent – 1978. 116 b.

BOSHLANG'ICH SINF "ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI" DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH (2-SINF MISOLIDA)

Tursunaliyeva Latofat Baxtiyor qizi

JDPU magistranti

Inson hayotida maktab juda muhim rol o'ynaydi, aynan maktab bag'rida bola kamolga yetadi, ham ta'lim, ham tarbiya oladi. Shuningdek, uning shaxs sifatidagi fazilatlari ham maktabda shakllana boradi. Agar maktabni ulkan bir bino desak, unda ushbu binoning poydevori, asosi – bu shubhasiz, boshlang'ich ta'lim hisoblanadi. Har qanday inshootning poydevori qanchalik mustahkam bo'lsa,

imorat ham shunchalik baquvvat va umrboqiy bo‘lganidek, maktab ta’limida ham eng avvalo, boshlang‘ich ta’limning yuqori saviyada, sifatli tashkil qilinishi butun tizimning muvafaqqiyatini, kelajagini ta’minlab beradi. Shuni anglagan holda keyingi yillarda yurtimizda barcha sohalarda bo‘lganidek, ta’lim sohasini, shuningdek, boshlang‘ich ta’limni chuqur isloh qilishga, uni xalqaro standartlarga mos tarzda qayta tashkil etishga doir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, ”Biz keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta’lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renesans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik”.[1]

Ta’lim sohasidagi amalga oshirilayotgan muhim yangiliklardan biri - bu maktablarda yangi “Ona tili va o‘qish savodxonligi” fanining joriy etilishi bo‘ldi. Shu vaqtga qadar umumta’lim maktablarida boshlang‘ich sinflarda o‘qitib kelingan “Ona tili” va “O‘qish” fanlari birlashtirilib, yagona “Ona tili va o‘qish savodxonligi” fani joriy etildi. Buning sababi, eng avvalo, ushbu ikki fanning maqsad va vazifasi mohiyatan bir ekanidir. Endi o‘quvchi bir vaqtning o‘zida muayyan turdagi matnni mutolaa qilib o‘qish texnikasini egallashi va shu matn tarkibidagi til birliklarini o‘zlashtirib borishi mumkin. O‘qish fani asosan badiiy uslubdagi, mavhum tushunchalarni tashiydigan matnlardan iborat edi. Yangi darslik uchun tanlangan matnlar va she’rlar esa bolaning ijtimoiy hayotga kirishib keta olishida ko‘maklashadigan,ham badiiy, ham informativ, ham ilmiy-ommabop uslubdagi matnlardan iborat. Amaldagi darsliklarda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun topshiriqlar ajratilmagan bo‘lsa, yangisida bu kompetensiyani rivojlantirish uchun har bir mavzuga alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan. O‘qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun ajratilgan topshiriqlar esa, asosan, matnda ochiq ifodalangan ma’lumotlarga yoki didaktik elementlarga qaratilar edi. Endi esa darsliklarda o‘qib tushunish kompetensiyasining barcha qismlarini qamrab oladigan savol va topshiriqlar bo‘ladi. Shu paytgacha ona tilini o‘qitishdan maqsad tilning grammatikasini o‘rgatish, til strukturasiga oid qoidalarni yod oldirish edi. Yangi darslikda eng muhim qoidalargina qoldirilgan. Eski darsliklar til strukturasini o‘rgatishga qaratilgan. Yangi darsliklarda esa til strukturasidan ko‘ra, tilning leksik, semantik tomonlariga urg‘u berilgan. Ya’ni asosiy e’tibor so‘zining ma’nolari, o‘rindoshlari, qo‘llanish o‘rinlari, lug‘at boyliklari kabi tomonlariga qaratilgan.[2]

Bundan tashqari, Milliy o‘quv dasturiga ko‘ra, endi “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga sinflar kesimida o‘qish tezligi bo‘yicha ma’lum miqdordagi so‘zni o‘qishi kerak degan talab qo‘yilmaydi. Boisi o‘quvchilar uchun matnni o‘qish tezligi emas, uni tushunish darajasi birlamchi ko‘rsatkich sanaladi. Demak, asosiy maqsad bu o‘quvchilarning

o‘qish savodxonligini oshirishdan iborat. O‘qish savodxonligi deganda ilmiy adabiyotlarda quyidagicha ta’rif berilgan: ”O‘qish savodxonligi-jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma tilning shakllarini idrok etish va qo‘llay olish qobiliyatidir”.[3]

Yuqoridagi ta’rifdan ham ko‘rinib turibdiki, o‘qish savodxonligi deganda, o‘quvchilarning matnni tushunmay, tez o‘qishi emas, balki o‘qilayotgan matnni o‘qib, mazmunini to‘la idrok qila olishi hamda hayoti davomida ushbu ma’lumotlardan foydalana olishlari tushuniladi. Shunday ekan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining asosiy vazifasi o‘quvchilarning o‘qish tezligini tekshirish yoki oshirishga harakat qilish emas, ularning o‘qish savodxonligini oshirishdan iborat bo‘ladi. Bu vazifani amalga oshirishda o‘qituvchilarning yangi pedagogik innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirishlari va ulardan dars jarayonida unumli foydalana olishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida biz yangi Milliy dastur asosida yaratilgan 2-sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligida berilgan mavzuga innovatsion texnologiyalar asosida yaratilgan dars ishlanmasini taqdim etmoqchimiz.

Dars mavzusi: Qora oltin (3-bo‘lim, 3-soat)

Darsning maqsadi: O‘quvchilarning tabiat ne’matlari,xususan, qora oltin-neft va undan olinadigan mahsulotlar bilan bog‘liq tasavvurlarini kengaytirish;

Ularning mazkur mavzu doirasida ishlatiladigan so‘z, so‘z birikmasi va gaplarni to‘g‘ri tushunishi va to‘g‘ri qo‘llashiga erishish;

Og‘zaki va yozma nutq, tinglab tushunish, o‘qib tushunishga oid nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Darsning metodlari: tushuntirish, suhbat, ”Qalin va ingichka savollar”metodi, “Bumerang” texnologiyasi.

Darsning borishi

O‘tilgan mavzuni mustahkamlash. O‘tgan darsda o‘tilgan “Muruntov oltin koni” audio matni yuzasidan o‘quvchilarning olgan bilimlari sinab ko‘rish uchun “Qalin va ingichka savollar” metodidan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda “ingichka”savollar sifatida audiomatn yuzasidan “ yoki “yo‘q” deb yoxud bir so‘z bilan javob bersa bo‘ladigan savollar o‘quvchilarga berilsa, “qalin savollar” sifatida esa bir nechta so‘z, iboralar bilan yoxud tushuntirishlar, fikr bildirish bilan javob qaytarish lozim bo‘lgan savollar taqdim etilishi lozim bo‘ladi. Bu jarayonda sinf jamoasini ikki yoki uchta kichik guruhlarga bo‘lish mumkin. Guruhlar soniga mos tarzda rangli kartochkalarda “ingichka” va “qalin” savollar tayyorlanadi va guruhlarga teskari holatda tanlash imkoni beriladi. Har bir guruh a’zolari o‘z xohishiga ko‘ra ingichka yoki “qalin” savollarni tanlashadi. Bunda “ingichka savollar”ga berilgan to‘g‘ri javoblar uchun 1 ball, “qalin savollar”ga

berilgan to‘g‘ri javoblar uchun 2 balldan berish maqsadga muvofiq. Eng ko‘p ball to‘plagan guruh g‘olib bo‘ladi.

“Ingichka savollar”

1.Dunyodagi eng katta oltin koni? (Muruntov)
2.Uni qayerdan ko‘rish mumkin? (koinotdan)
Muruntov konining chuqurligi qancha? (565 metr)
4.Konning uzunligi? (3500metr)
5.Konning eni qancha? (2700metr)
6.Muruntov oltin konin qachon aniqlangan?(1958-yilda)
7.Birinchi quyma oltin qachon chiqarilgan?(1969-yil 21-iyulda)
8.konda hali qazib olinmagan qancha oltin bor?(32ming tonna)
9.Kondagi oltin zaxirasi qachongacha yetar ekan?(2130-yilgacha)
10.Hozirda Konda qancha odam ishlaydi?(60mingdan ortiq)

“Qalin savollar”

1.Muruntov oltin koni qayerda joylashgan? (navoiy viloyatidagi Qizilqum cho‘lida joylashgan)
2.Ruda nima? (Tarkibida metal mavjud bo‘lgan xomashyo)
3.Zaxira nima? (kelajakda foydalanish uchun saqlab qo‘yilgan narsa)
4. Oltin qanday qazib olinar ekan?
5. Sizningcha,oltin nima uchun qazib olinadi? Va h.k.

*Yangi mavzu bayoni.*Mavzu nomi doskaga yoziladi. Dastlab o‘quvchilarga quyidagicha savollar bilan murojaat qilinadi:
1.Oltin qora rangda bo‘lishi mumkinmi?
2.Nima deb o‘ylaysiz, qora oltin deganda nima nazarda tutilyapti?
3.Darslikda berilgan rasmlarga diqqat qiling,bugun nima haqida suhbatlashishimizni aniqlashga harakat qiling.[4]

O‘quvchilarning javoblari tinglangach, o‘qituvchi “Hozir o‘qiladigan matnda biz aynan mana shu savollarga javob topamiz” deb o‘quvchilar diqqatini yangi mavzu “Qora oltin”matniga jalb etadi.

QORA OLTIN

A Qadim zamonda odamlar suv qidirib quduq qazishgan. Bir gal ana shunday quduq tubidan suv emas, qop-qora moy chiqib qolibdi. Bu g'alati suyuqlikning nima ekanini bilmagan odam-

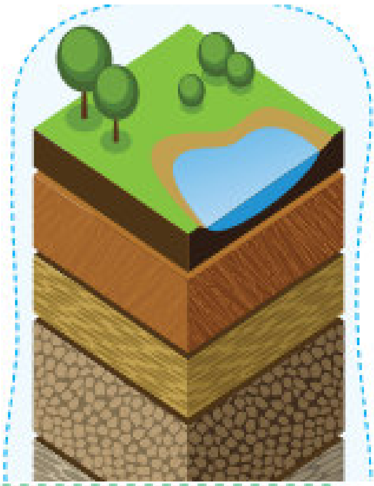

B Bugun bu mahsulotni neft deb atashadi. Agar neft bo'lmasa, mashinalar, avtobuslar yurmaydi, samolyotlar esa uchmay qo'yadi. Chunki ularning ishlashi uchun zarur bo'lgan yonilg'i neftdan olinadi-da. Bundan tashqari neftdan plastmassa, sun'iy ip, atir, tish pastalari, sham, kir yuvish vositalari, tibbiyotda ishlatiladigan vazelin va yana bir qancha mahsulotlar olinadi. Juda ko'p sohalarda foyda keltirgani uchun ham uni "qora oltin" deyishadi.

D Neft odatda 1500–2000 metr chuqurlikda bo'ladi. Olimlarning aytishicha, neft yer ostida xuddi dengiz va daryolardek oqib turar ekan. Neft chiqarish uchun uzun temir quvurlar kerak bo'ladi. Quvurning bir uchi "neft daryosi"ga yetib borgunicha yerga qoziqday qoqiladi. Quvur "manzil"ga yetib borgach, bu joydan yillar davomida qora oltin olinadi.

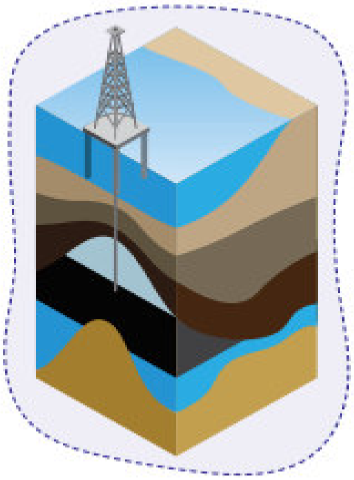

E O'zbekiston neft qazib oluvchi davlatlar sirasiga kiradi. Yurtimizdagi ilk neft koni 1876-yili Farg'ona viloyatining Qamishboshi qishlog'idan topilgan. Hozir O'zbekistonda neft olinadigan quduqlar bilan birga uni qayta ishlovchi zavodlar ham bor.

Yangi mavzuni o‘rganish jarayonida “Bumerang” texnologiyasidan foydalanish yaxshi natija beradi.

Bumerang texnologiyasi. Dastlab sinf o‘quvchilari matn qismlari soniga mos tarzda 4 ta kichik guruhga ajratiladi. Shundan so‘ng, guruhlarga matn qismlari ajratib beriladi va ushbu matnni barcha guruh a’zolari diqqat bilan o‘qib chiqishlari tayinlanadi. Bu topshiriq uchun ma’lum vaqt, masalan 3 daqiqa ajratiladi. Har bir kichik guruh uchun ajratilgan matn qismlari alohida tarqatma material sifatida chiqarilib, guruhlarga taqdim etilishi ham yaxshi samara beradi. O‘quvchilar o‘zlariga berilgan matnni o‘qib bo‘lgach, har bir guruh a’zolaridan yana yangi kichik guruhlar tashkil qilinadi. Yangi guruh a’zolarining har biri navbat bilan o‘zlari o‘qigan matnlari haqida bir-birlariga so‘zlab beradilar, axborot almashadilar, shu tariqa o‘quvchilarning barchasi matnning barcha qismlarini o‘zlashtirishlariga erishiladi. Bu jarayon uchun 5-7 daqiqa ajratish mumkin.

Guruhlar ichida qisqa savol-javob o‘tkazilib, ma’lumotlarni o‘zlashtirilganligi aniqlanadi. Shundan so‘ng, yangi a’zolar dastlabki holatdagi guruhlariga qaytadilar.

O‘quvchilar tomonidan barcha matn qismlari qay darajada o‘zlashtirilganligini aniqlash uchun o‘qituvchi guruhlarga og‘zaki savollar beradi. Har bir to‘g‘ri javob uchun guruhlarga ball berib boriladi.

Savol-javoblardan so‘ng, o‘qituvchi guruhlarga “Qora oltin” matni qismlariga mos sarlavha tanlash topshirig‘ini beradi. Har bir guruh o‘zlari o‘qigan matn qismini qayta o‘qib, unga mos sarlavha tanlaydi. Bunda o‘qituvchi darslikda taqdim etilgan quyidagi sarlavhalarni doskaga ilib, o‘quvchilarga o‘zlariga mosini tanlashlarini aytishi mumkin:

G‘alati suyuqlik
Neft qanday olinadi?
O‘zbekiston – neft qazib oluvchi davlatlardan biri
Neftdan olinadigan mahsulotlar

Guruhlar o‘zlari tanlagan sarlavhalarni o‘qituvchiga e’lon qilgach, o‘qituvchi to‘g‘ri javoblarni e’lon qiladi:

G‘alati suyuqlik - A
Neftdan olinadigan mahsulotlar – B
Neft qanday olinadi? – D
O‘zbekiston – neft qazib oluvchi davlatlardan biri – E

Mashq daftari bilan ishlash. O‘quvchilar mashq daftarida berilgan topshiriqni bajaradilar, sarlavhalarga mos matn qismlrining harflarini sarlavha nomi qarshisiga yozib qo‘yadilar.

Darsni yakunlash. Guruhlar to‘plagan ballar hisoblanib, g‘olib guruh aniqlanadi, o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.

Xulosa qilib aytsak, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirishda, matnni tushunish hamda anglash ko‘nikmalarini shakllantirishda dars jarayonida turli innovatsion pedagogik texnologiyalardan, interfaol metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Uchinchi nashri. – T.: “O‘zbekiston”nashriyoti, 2022. 223-bet.
2. https://telegra.ph.uz
3. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash / (boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma) U.N.Tashkenboyevning umumiy tahriri ostida. – T.: Sharq, 2019. 91-b.
4. Ona tili va o‘qish savodxonligi [Matn]: 2-sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma / I.Azimova [va boshq.]. – Toshkent:Respublika ta’lim markazi, 2021.38-b.
5. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun / K.Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent Respublika ta’lim markazi, 2021. 52,53,54-betlar.

ONA TILI – MILLATNING BORLIGI VA BIRLIGINI BELGILOVCHI MEZON

Boboqulova Mohizar
Ashirova Aziza
JDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari

Turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lgan o‘zbek tili tarixan millatimizning ko‘p asrlik o‘tmishi bilan chambarchas bog‘liq. Tilimiz jozibasi badiiy merosimizda aks etgan. Tarixan, buyuk ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz aynan shu til orqali qalbiy kechinmalar izhorini, ilhom samarasi bo‘lmish buyuk asarlarni go‘zal tarzda ifoda qilganlar.

Tarix silsilasida ne-ne taloto‘plarni ko‘rgan xalqimiz har qanday sinovlarni boshidan kechirmasin o‘z ona tilini – milliy g‘ururini saqlab qoldi, uni rivojlantirib, bugungi avlodlarga bezavol yetkazib berdi.

Xususan, millatning borligi va birligini belgilovchi mezonlardan biri ona tilidir. Ilm-fan, texnika mislsiz darajada rivoj topganiga qaramasdan, dunyo hamjamiyati sayyoramizda nechta til borligi haqida hali aniq ma’lumotlarni berolgan emas. Ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo tillarining soni 7 mingdan oshadi. Ushbu tillardan 14 tasida insoniyatning uchdan ikki qismi gaplashadi. Bu tillarning har birida so‘zlashadiganlar soni esa 50 milliondan ziyod. Dunyodagi 70 tilda gaplashadiganlar 5 milliondan ko‘p bo‘lsa, qolgan tillarda muloqot qiladiganlar 1 milliondan kam.

Qayd etilganlarning faqat 200 ga yaqini davlat tili yoki rasmiy til maqomiga ega. Shu nuqtayi nazardan qaraganda o‘zbek tiliga davlat tili maqomini huquqiy jihatdan muhrlab berilishi xalqimiz hayotidagi o‘rni beqiyosligidan deb bilamiz. Shunday maqomga ega bo‘lgan o‘zbek tili asrlar sinovidan o‘tgan va ibrat bo‘la oladigan ilmiy va badiiy asarlar yaratilgan til sanaladi. Bunga olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar, yaratilayotgan asarlar yaqqol misoldir.

Zero, ulug‘ ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek, har bir millatning dunyoda borligini ko‘rsatadigan oynayi hayoti – bu uning milliy tili va adabiyotidir.

Yer yuzida qancha millat, xalq, elat, qabila bo‘lsa, shuncha til bor. Tilsiz xalq yo‘q. Xalqsiz esa til ham bo‘lmaydi. Bular egizak tushunchalardir, biridan birini ayirib bo‘lmaydi. Ularni ayirib qo‘yilsa, ikkisi ham o‘zligini yo‘qotadi. Xalq boshqa bir xalqqa qo‘shilib ketadi, uning tili esa o‘lik tilga aylanadi. Kezi kelganda shuni aytib o‘tishni lozim ko‘ramizki, birgina “til” so‘zi misolida ham tilimizning naqadar boy va serjilo ekanini yaqqol ko‘rish mumkin. Yer yuzidagi barcha xalqlarning tillari, ularda millionlab odam gaplashadimi yoki atigi bir – ikki ming kishi so‘zlashadimi, bundan qat’iy nazar, o‘zlari uchun aziz va keraklidir. Tilni kam sonli elat gaplashar ekan deb kamsitib yoki ko‘p sonli millatning tili ekan, deb ulug‘lab bo‘lmaydi. Bunda son jihatini mezon qilib bo‘lmaydi. Dunyoda juda taraqqiy etgan, boy jahoni tillar ham bor, endi tetapoya qilayotgan tillar ham yo‘q emas. Bu o‘sha tillarning sohibi bo‘lmish millat yoki elatlarning tadrijiy ravnaqi, bosib o‘tgan tarixiy yo‘li, insoniy jamiyatning qaysi bir taraqqiyot bosqichida ekani, iqtisodi, madaniyati, fani va ma’naviyati hamda shu kabi omillarga bog‘liqdir, albatta. Bizningcha, loaqal birgina ona allasi mavjud bo‘lgan til ham yashashga haqlidir. Biz o‘zbeklar uchun esa o‘z ona tilimiz bo‘lmish o‘zbek (turkiy) tili aziz-u mo‘tabardir [1].

Shubhasizki, o‘zbek tili dunyodagi eng boy va chuqur tarixiy ildizlarga ega bo‘lgan buyuk tillardan hisoblanadi. Bu jihatdan turkey til asoschisi bo‘lmish Alisher Navoiyning ijodi va faoliyati barchaga yuksak namunadir. Buyuk mutafakkir “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida turkey va forsiy tillarning grammatikasini qiyosan chog‘ishtirdi. Navoiy haqiqiy millatparvar shoir sifatida o‘zbek tili va adabiyotimizning nechog‘lik boy, rang-barangligi va cheksiz imkoniyatlarini butun ijodi va serqirra faoliyati bilan isbotlab, uning nufuzini jahon miqyosiga olib chiqdi. Hazrat Navoiy ona tilining taqdiri uchun kuyundi, uning mavqeyini ko‘tarmoq, millatning sha’nini yuksaltirmoq uchun bor salohiyatini safarbar etdi. Bu millatdan yetishib chiqqan ta’b ahlini – ijodkorlarni o‘zga lisonda emas, ona tilida bebaho badiiy asarlar bitmoqqa chorladi. Bu o‘rinda ona tilimizda so‘zlashishda og‘zaki va yozma nutqning o‘rni muhim hisoblanadi.

Og‘zaki va yozma nutqda so‘zlovchi va yozuvchining fikr ifodalash imkoniyatlari cheksiz. So‘zlovchi yoki yozuvchining kommunikativ maqsadi, nutqiy vaziyat, nolisoniy omillarga bog‘liq holda o‘zga nutqini berishning yo‘llari ham turlicha bo‘ladi. So‘zlovchining kommunikativ maqsadi qanday bo‘lishiga qarab gapning turli ko‘rinishlari yuzaga keladi [137].

Umuman olganda, til – millatning ko‘zgusi bo‘lib, unda tarix – o‘tmish va kelajak jonlanadi. Ona tilimiz yurtimizdagi qadim va muqaddas, mo‘jizaviy buloqlardek toza va musaffo, iste’molga doim yaroqli bo‘lishi shart. Uning ichki imkoniyatlari cheksiz va mislsizdir. Ona tilimizni avaylab-asrash uchun kurashish, og‘zaki va yozma nutqda til me’yorlariga rioya qilish, uning bor tarovatini saqlab qolish barchamizning millat oldidagi sharafli burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Tursunov D.S. Talabalarda nutq madaniyatini rivojlantirish usullari. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2022. B 5.
2. Siddiqova Sh.I. “O‘zga gap grammatikasi”. Jizzax “Tafakkur ziyosi” ilmiy-uslubiy jurnali. 2022/3-son. B 137.

TIL –MA’NAVIYAT SARCHASHMASI

Bozorboyeva Nasiba
JDPU Boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabasi

Tarix guvohki, ming yillardan beri ona tilimiz o‘zining nufuzini yo‘qotmay kelmoqda. Milliy tilimizga, ona tilimizga bo‘lgan e’tibor, nafaqat bugungi kunda, balki tarixan barcha davrlarda ham dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Ayniqsa, bugungi globallashuv dunyo xalqlarining turmush tarzi umumiylik kasb etgan bir davrda ona tiliga bo‘lgan e’tiborning zalvori ikki hissa ortadi.

Til – millat ko‘zgusi, ma’naviyat sarchashmasidir. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov bejizga ona tilimizni: “Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili – bu millatning ruhidir” deya e’tirof qilmagan. O‘z tilini yo‘qotgan har qanday millat o‘zligidan judo bo‘lishi muqarrar.

Yozuvchi va shoirlarimiz tilimizni turlicha ta’riflaganlar. Abdulla Oripov o‘zbek tili yo‘qolsa, to‘tiga aylanib qolishini, Erkin Vohidov ona tilimiz o‘lmasligini bot-bot ta’kidlaydi. Rasul Hamzatov esa ona tilisi yo‘qolsa, hatto o‘limga ham rozi ekanligini qalamga oladi.

Ona tilimizni madh etib, qasidalar yozgan ijodkorlarimiz nihoyatda bisyor. Jumladan, shoir Rauf Parfining:

Hayhot, toptaganda arab-u mo‘g‘ul,
Hayotingning zanjirli yili.

Boshdan ne kechirding mardona o‘g‘il,

O‘zbek tili, o‘zbek tili, – degan nidosida yurtimizni ko‘chmanchilar istilo qilganda ham, o‘zbek millati o‘zining ona tilisini yo‘qotmaganligi aks etgan. Shoir Xurshid Davronning quyidagi she’ridagi ona tilimiz xususida yurak o‘rtovchi misralar ham bevosita o‘yga cho‘mishga majbur qiladi:

Kelib ketdi necha dunyolar,
Kuldi hayot, yig‘ladi o‘lim.
Sen deb qurbon bo‘ldi bobolar,
Ular ketdi, sen qolding, tilim.

Ilm-fanda turli jarayonlar bo‘layotgan bo‘lsa-da, XX asrning oxiri XXI asrning boshlariga kelib, insoniyat o‘z tarixining mutlaqo yangi davriga qadam qo‘ydi. Dunyoning turli davlatlarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda hozircha bu davrning butun ijtimoiy – siyosiy, adabiy manzarasi va mazmun – mohiyatini ifodalaydigan yagona ta’rifni uchratish qiyin. Mamlakatimiz istiqlolga erishgandan keyin xalqimiz o‘z azaliy orzulariga yetishdi va barcha sohalarda o‘ziga xos milliy qadriyatlarini tiklay boshladi. O‘zbek tiliga e’tibor ortdi. Insoniyatning asosiy vositasi muloqotdir. Muloqot insonni o‘zaro nutq orqali ta’sirning shakllaridan biri bo‘lib, u tufayli individlar ma’naviy, jihatdan bir – birlarini biladilar, tushunadilar. Odamzot bir-biri bilan aloqa qilmasdan, o‘zaro ma’naviy, ruhiy muloqot o‘rnatmasdan me’yoriy hayot kechira olmaydi, tajriba almashib, mehnat va turmush ko‘nikmalari bilan o‘rtoqlasha olmaydi. Bunda bir vaqtning o‘zida harakatlar, ishlar, fikr va tuyg‘ular almashish, hamda insoning o‘ziga, qalbiga, xotiralariga, vijdon, orzuarmonlariga murojaat etishidir. Insoniy muloqotning eng mazmundor, keng va ifodali vositasi bu-so‘z va nutqdir. Tinglay va so‘zlay bilish, suhbat yurita olish o‘zaro tushunishning, o‘z tasavvurlari haqiqiyligini matn hirishning muhim shartidir [1].

Vatanimiz mustaqilligining ma’naviy asoslarini mustahkamlashda, xalqimiz, avvalo, yosh avlodni milliy qadriyatlarimizga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashda o‘zbek tilining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shu o‘rinda aytish lozimki, ona tilimiz sofligi, izchilligini ta’minlash barobarida nutqiy harakatning to‘g‘ri olib borilishi ham katta ahamiyat kasb etadi.

Ma’lumki, nutqiy harakat – nutqiy aytish va qabul qilishni o‘z ichiga oluvchi, adresat hamda ma’lum nutqiy vaziyat mavjudligini taqozo etuvchi alohida maqsadli harakatdir. Nutqiy harakat ma’lum jamiyatda o‘rnatilgan ijtimoiy-nutqiy axloq qoidalariga muvofiq amalga oshiriladi. Har qanday nutqiy harakatda ma’lum maqsadlar, so‘zlovchining ma’lum niyatlari mavjud bo‘lib, unga bog‘liq holda taqdimiy, ma’lumotiy, undovchi, so‘roq, tasdiq, inkor, hukmli va boshqa nutqiy harakatlar alohida ajratiladi [2].

Inchunun, o‘zbek tilining shon-shuhrati, obro‘si borgan sari yildan yilga oshib bormoqda. Yurt kelajagi bo‘lgan biz yosh avlod o‘z harakatlarimiz bilan o‘zbek tilini butun dunyo tan olishi uchun, uning rivojlanishi uchun juda katta hissa qo‘shishimiz lozim. Shu jumladan, ona tilimiz sofligini saqlash, uni yanada yuksaltirish yo‘lida qilgan sa’y-harakatlarimiz vatan oldidagi burchimiz hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Tursunov D.S. Talabalarda nutq madaniyatini rivojlantirish usullari. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2022. B 3.
2. Siddiqova Sh.I. Jizzax “Tafakkur ziyosi” ilmiy-uslubiy jurnali (maxsus soni). 2022. B 43.

HUSNIXAT – ZO‘R SAN’AT

Abduraxmonova Dinara Yusupovna
JDPU Boshlang’ich ta’lim
metodikasi kafedrasi o’qituvchisi

Darhaqiqat, chiroyli yozuv har qanday kishini diqqatini tortadi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chiroyli, husnixat bilan yozilgan yozuvni kim ham yaxshi ko‘rmaydi deysiz?

Afsus va nadomat bo‘lsinki, keying yillarda oliygoh talabalari orasida chiroyli yozuv bilan yozadiganlari juda kamdan-kam uchraydi. Agarda chuqur mulohaza qilsak, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi degan kasbning mohir ustasi bo‘lishlari uchun talabalarning yozuvlari muhim o‘rin tutadi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

To‘g‘ri, hayotimizda bizning og‘irimizni yengil qiladigan kompyuterlardan foydalanish juda katta vazifalarimizni amalga oshirishda vosita sifatida bizga as qotayotgan bo‘lsada, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi yozuvdan har kuni foydalanadi. Axir xattaxtaga kompyuterda yozmaydiku? Yoki daftarlarni qo‘lda tekshiradiku? Sinf jurnalini qo‘lda yozadiku? Ana shunday paytlarda o‘z dastxati talab darajasida bo‘lmagan ustoz, bolalardan qanday qilib chiroyli yozishni talab qiladi?

Bunday muammolarni bartaraf uchun I-kursda tanlov fan “Husnixat va savodxonlikni oshirish” fani o‘tiladi. Bo‘lajak mutaxassislar ushbu fan orqali husnixat darslarida qo‘llaniladigan tamoyillar, vositalar, metod va usullar va yangicha zamonaviy texnologiyalardan foydalanish sir-asrorlarini o‘rganadilar.

Ushbu fanni o‘tish jarayonida quyidagi muammolarga duch kelindi:

-talabalarning yozuv qiyaligiga e’tibor bermasligi;

-ayrim talabalar harflarni to‘g‘ri yozmasliklari;

-ba’zan so‘zlar orasidagi masofani to‘g‘ri saqlamasliklari;

-bo‘g‘in ko‘chirish qoidalariga amal qilmasliklari;

-grafik malakalarning shakllanmaganligi;

-orfografik bilimni to‘g‘ri qo‘llay olmasliklari;

-puknttuatsion bilimlarni egallamaganliklari fikrimizning yorqin dalilidir.

Yuqorida qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagi metodlarni qo‘llash joiz.

1. Husnixat daftari tutdirish va uni muntazam baholab, xatolarini ko‘rsatib borish;

2. Harf va uning unsurlari ustida ishlashga o‘rgatish;

3. Doskaga yozdirib malaka hosil qilish ;

4. Diktant olish;

5. Bayon yozdirish;

6. Insho yozdirish;

7. Turli xildagi jadvallardan foydalaninsh.[2;45]

Talabalarga harflarning yozilishini tushuntirishdan oldin har bir harf unsurini “Husnixat” darslarida berilganidek sinf taxtasida yozib ko‘rsatishlari uchun sinf doskasi bilan ishlash zarur.

Bo‘lajak o‘qituvchi harf va uning unsurlarini o‘rgatish uchun quyidagilarga ahamiyat berish lozim.

1. O‘qituvchi sinf taxtasiga yozayotgan vaqtda shunday turish kerakki, sinf taxtasiga yozayotgaan harf yoki uning unsurlari o‘quvchilarga aniq ko‘rinib tursin.

2. Harflarni (oldindan tanaffus vaqtida) yozib qo‘ymaslik kerak, chunki o‘quvchilar o‘qituvchining qo‘l harakatini ko‘rmasalar, harflarni ko‘r-ko‘rona ko‘chirib oladilar.

Har bir harfning yozilishini o‘quvchi to‘g‘ri o‘zlashtirib olishi uchun dars jarayonida tushuntirib, ko‘rsatib yozish maqsadga muvofiqdir.

3. Sinf xonasida o‘qituvchi sinf taxtasiga harflarning bir tekis joylashishiga ahamiyat berishi, sinf taxtasining to‘g‘ri kelgan yeriga yoza bermay, hamma o‘quvchilarga birdek ko‘rinarli bo‘lgan yerdan boshlash va harflarning katta-kichikligini doim bir tekis olib borish kerak. [1;78]

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini husnixat ko‘nikmalarini yanada shakllantirish uchun ko‘proq ko‘rgazmali qurollarni tayyorlab kelishlari maqsadga muvofiqdir.

Ayrim o‘qituvchilar ko‘rgazmali qurollarning turlariga yetarli e’tibor bermaydilar hamda ularni bir-biridan ajrata olmaydilar.

Agar talabalar ushbu ko‘rgazmalarni tayyorlashsa, tayyorlash jarayonida chiroyli yozuvga oid bo‘lgan bilim, ko‘ikma va malakalar hosil qiladilar.

Shuning uchun ko‘rgazmali qurollarning tashqi ko‘rinishinigina emas, balki mazmun-mohiyati chiroyli yozuvga qaratilishi zarur deb hisoblaymiz.

Ushbu ko‘rgazmali qurollar bilan ishlashda chiroyli yozuvga oid bo‘lgan harf, bo‘g‘in, so‘z va gaplar yozilishi maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari husnixat bilan yozilgan maqollar, topishmoqlar va tez aytishlar hamda bolalarga xos bo‘lgan matn yozishlari bolalarga yangi mavzuni o‘zlashtirishlari bilan bir qatorda, talabalarga judayam katta imkoniyat yaratadi, chunki o‘zi bilmagan holda chiroyli yozishga harakat qiladilar.

Talabalarda chiroyli yozuv hamda to‘g‘ri yozuv malakasini shakllantirish faqat husnixat malakasinigina emas, balki grammatik nazariyani, imlo qoidasini o‘zlashtirishiga asoslanadi. Imlo qoidalari bir so‘zgina emas, balki umumiylik mavjud bo‘lgan butun so‘zlar guruhining yozilishini tartibga solidi. Bu xususiyat bilan u qoida yozuvchini har bir so‘zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan meyorga muvofiq butun so‘zlar guruhini yozish imkonini yaratadi.

Talabalar imlo qoidasini grammatik umumiylik asosida birlashgan so‘zlarning yozilishi yanada yaxshi o‘zlashtiradilar. Imlo qoidalarini grammatik fonetik, so‘z yasalishiga oid materiallarni ma’lum darajada bilmasdan turib o‘zlashtirish mumkin emas. Grammatik nazariya imlo qoidalari uchun poydevor hisoblanadi.

Imlo qoidasidan to‘g‘ri foydalanishda chiroyli yozuvga ahamiyat berish nihoyatda muhim omildir.

Imlo qoidalari ustida ishlash-murakkab jarayon, qoidaning mohiyatini ochish, o‘quvchilarning qoida ifodasini o‘rganib olishlari, qoidani yozuv tajribasiga tadbiq etish uchun uning asosiy komponentlari hisoblanadi.

Imloviy malaka ongli nutq faoliyatining avtomatlashgan komponentidir.

Imloga oid mashqlar imloviy ziyraklik ko‘nikmasini shakllantirishga tegishli o‘rinda qoidani tadbiq etishga, harflar orasidagi masofani to‘g‘ri saqlash, harf elementlarini to‘g‘ri yozish, ularni umumiy va yagona faoliyat tizimiga kiritishga, o‘quvchilarda to‘g‘ri yozish malakalarini shakllantirishga qaratiladi.

O‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarda bu ko‘nikmani hosil qilishda quyidagilarga e’tibor qararish lozim.

1. Ko‘chirib yozishda oldin ko‘chirib yoziladigan mavzuni yaxlit o‘qib chiqish.

2. Har bir gapdagi so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajaratish va ichda bo‘g‘inlab aytish.

3. Ko‘chirib yozganlarini na’munadagi yozuv bilan solishtirish va xatolarni to‘g‘rilash.[4; 626]

Talabalarning yo‘l qo‘ygan xatolarni guruhlash, ularning turlarini aniqlash va har bir xatoning kelib chiqish sabablarini o‘rganish asosida yozma nutqqa oid bo‘lgan xatolarni to‘g‘rilash va ularning oldini olish tizimini ishlab chiqish joiz:

a) yozma nutqidagi xatolarni talabalarning daftarlarida to‘g‘rilash;

b) talabalarni umumiy boʻlgan yozma xatolari ustida amaliy mashgʻulotlarda koʻrsatmalar berib borish;

v) ayrim talabalar bilan individual darsdan tashqari vaqtda ishlash, xatosini topish, tushuntirish va toʻgʻrilash;

Agarda oliygoh pedagoglari talabalar ogʻzaki va yozma nutqidagi yoʻl qoʻygan nutqiy xatolarni oʻz vaqtida toʻgʻri variantini oʻzlashtirsin, imkoni boʻlsa, xatoning kelib chiqish sababini tushunsin. Xatolarni toʻgʻrilashning eng foydali usuli talabaning oʻz xatosini oʻzi tuzatishi yaxshi esda qolishiga va kelajakda shunday xatolarni qilmasliklari bilan bir qatorda, oʻquvchilarning xatolarini tuzatish yoʻllarini oʻzlashtirishlariga imkon yaratadi.

Talabalarning husnixatga oid malakalarini shakllantirishda ularning yoʻl qoʻyishi mumkin boʻlgan xatolarini oldini olish maqsadga muvofiqdir.

Talabalarga chiroyli yozuv malakasini shakllantirishda muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagi asosiy olishga e’tibor berish zarur hisoblanadi:

1) harflarni toʻgʻri, aniq va bexato yozilishiga

2) soʻzlarga e’tibor bilan munosabatda boʻlish, talabalarning koʻp mutolaa qilishi; atrofdagi kishilarning toʻgʻri ifodali nutqi, ya’ni nutqiy sharoit;

- chiroyli yozuvga oid boʻlgan metodlarni toʻgʻri oʻzlashtirganliklari;
- punktuatsion bilimlarni egallaganliklariga;
- orfografik bilimlariga katta e’tibor berish kerak.[2;114]

Shunga koʻra oʻqituvchining faoliyatida yuqorida qayd etilgan bilimlar yetarli darajada boʻlsagina, u kelajakda mohir pedagog, mahoratli oʻqituvchi sifatida ta’lim sohasini yuqori darajaga koʻtarishda oʻz hissasini qoʻshadi deb hisoblaymiz,

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. X. Gʻulomova, Sh. Yoʻldosheva va boshqalar “Husnixat va uni oʻqitish metodikasi”. Toshkent, 2008-y.
2. M. Gʻulomov, K. Tursunova, D. Poʻlatova “Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish”. Toshkent, 2013-y.
3. Azimov. I, Hamroyev. A “Husnixat va uni oʻqitish usiliyoti” (ma’ruza matnlari). Buxoro, 2003-y.
4. S.Matchonov, va boshqalar Boshlangʻich sinflarda ona tili oʻqitish metodikasi. “ishonch hamkor” nashriyoti, 2021. B.626-628.

INSONNING MA’NAVIY QIYOFASI VA MULOQOT MADANIYATI

Amirxanova Diana Nurmaxan qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillar
universiteti I-bosqich talabasi

Ma’lumki, insonning ma’naviy qiyofasi uning muloqot madaniyatida ifodalanadi. U muloqot jarayonida o‘zining his-tuyg‘usini, ichki tug‘yonini, orzu-umidlarini bayon etadi. Shuning uchun ham jamiyat taraqqiyoti, insonlarning yaxlit holda shakllanishi, ularning bir-birlari bilan o‘zaro muloqatsiz, hamkorligisiz vujudga kelmaydi. Muloqot insonning ichki va tashqi olamini namoyon etuvchi o‘zaro munosabarlarning muhim shaklidir.

Kishilik jamiyati paydo bo‘lgan odamlar o‘rtasida muloqotga ham ehtiyoj seziladi. Jamiyat a’zolarining o‘zaro muloqotlari shu jamiyatning har tomonlama taraqqiyotga zamin bo‘ladi. Har bir tarixiy davrning o‘ziga xos muomala odobi, qonun – qoidalari mavjud bo‘lganidek, erkaklar va ayollar, ota-onalar va farzandlar, yigit va qizlar o‘rtasidagi muloqot ham kerak. Muloqot turlari juda ko‘p bo‘lib, ular jamiyatimizning kichik oiladagi ota-ona, katta kishilarning o‘zaro muloqotlari, ota-ona va farzandlarning, qiz va o‘g‘il bolalarning, oila a’zolarining, qo‘ni-qushni, qarindosh urug‘lar, do‘sti-o‘rtoqlar bilan muloqot, o‘qish jarayonida, jamoat joylarida, madaniy hordiq chiqarish maskanlarida, transportda va boshqa joylardagi kishilarning o‘zaro muloqotidan iborat.

Muloqot, avvalo, ko‘rishishdan boshlanadi. Ota-ona, opa-singil, do‘stlar, ustozlar, qarindosh-urug‘lar va boshqalar bilan muloqot qilishning deborchasi oldingi mavzularda ta’kidlaganimizdek – salomlashishdir. Oilada bo‘ladigan muloqotning sofligi, mazmundorligi, oiladagi bolalarning xulq-atvoriga, ma’naviy kamolotiga ta’sirini kuchaytirish ko‘p holda ota-ona o‘rtasidagi va ularning bolalar bilan bo‘ladigan o‘zaro muloqotiga bog‘liq, u hayotiy ehtiyoj, bolani ijtimoiy va madaniy hayotga tayyorlashning asosidir. Muloqat madaniyatida farzandlarning o‘z ota-onalari oldidagi vazifalari ham mavjud. Bola oiladagi ota-ona, buvi va bobolarning o‘zaro munosobatlaridan andoza olishga harakat qiladi. U oilada kattalar bilan biron yumush haqida maslahotmoqchi bo‘lsa, ularning kayfiyatiga, vaqtiga qarab aytiladigan fikrni o‘ylab, ularni ranjitmaydigan qilib gapirishga harakat qilishi lozim. Qiz ona bilan, o‘g‘il ota bilan shaxsiy masalalarda maslahatlashishni esdan chiqarmasligi, onaga ham, otaga ham to‘g‘ri kelmaydigan gaplarni aytishni odat qilmasligi kerak. Inson kundalik hayotining asosiy qismi mehnat qilish, tahsil olish, jamoat ishlarini bajarish bilan o‘tadi. U kasbdoshlari, tengdoshlari, rahbarlari, tashkilotchilari bilan muloqatda bo‘ladi. Agar ular o‘rtasidagi muloqotlar dilxushlik bilan o‘tsa, bu uzoq umr ko‘rishning garovidir. O‘z navbatida suhbatdosh yoki rahbarning manmanligi, qo‘pol muomalasi, o‘zini

bilimdon, boy-badavlatdek baland tutishi, qo‘l ostidagilarni nazarga ilmasligi butun jamoaning asabiga salbiy ta’sir qilib, nosog‘lom muhitni vujudga keltiradi, bunday muhitda ishlash yoki o‘qish kishi salomatligiga putur yetkazadi.

Inson qaerda bo‘lmasin, kishi mansabi, mavqeyi, davlati, yoshi va boshqalarga qarab emas, balki inson sifatida muloqotda bo‘lishi lozim. Mehbon va mezbonning o‘zaro iltifoti, mehmondorchilik odobiga rioya etish, kichik yoshdagilar muloqotida kichiklarning kattalardan oldin gapirmasligi, sergap bo‘lmasligi, ular bilan tortishmaslik, so‘zlarni to‘liq, ma’noli qilib, kam gapirib, ko‘p eshitishi ma’naviy madaniyatining muhim o‘lchovlaridandir.

Abdulloh ibn Umardan rivoyat qiladi, u kishidan bir kuni Rasululloh: “Kishilarga zarar yetkazmaslikda musulmon kishiga o‘xshagan bir daraxt bor. Alloh Taollo amri bilan u daraxt hamma vaqt meva beraveradi va yerga to‘kilmaydi, shu qaysi daraxt bilmaysizmi?” – deb so‘radilar. Abdulloh aytadilar: “Bu xurmo daraxtidir” degan fikr mening xayolimga keldiyu, lekin Abu Bakr Siddiq va otam Umarlar javob qaytarmaganlari uchun men buni aytmoqni o‘zimga ma’qul ko‘rmadim. Keyin Rasululloh o‘zlari:

“Bu xurmo daraxtidur”, dedilar. Shundan keyin men otam bilan chiqib ketayotganimizda otamga: Rasululloh aytayotgan bu daraxt xurmodir degan fikr xayolimga kelgan edi”, - dedim. Shunda otam: “Nega aytmading, agar aytgan bo‘lganingda, men uchun falon-falon narsalardan ham yaxshiroq bo‘lur edi”, dedilar. Men: “Siz ham, Abu Bakr Siddiq ham so‘zlamaganingizdan keyin men gapirishni o‘zimga munosib ko‘rmadim”, - dedim.

Kaykovus o‘g‘liga nasihat qilib deydi: “Xalq oldida gapiradigan so‘zing go‘zal bo‘lsin, bu so‘zni xalq qabul qilsin. Xaloyiq sening so‘zing bilan baland darajaga erishganingni bilsin, chunki kishining martabasini so‘z orqali biladilar. So‘zning martabasini kishi orqali bilmaydilar, chunki har kishining ahvoli o‘z so‘zi ostida yashiringan bo‘ladi. Ya’ni, bir so‘zni bir ibora bilan aytsa bo‘ladi, eshitgan kishining esa ko‘ngli parishon bo‘ladi, shu so‘zni boshqa bir ibora bilan aytsa, eshitgan kishining ko‘ngli bahra oladi.

Har bir so‘zga quloq sol, tezlik qilma. Uylamasdan so‘zlama. Har bir so‘zni uylab gapir, to aytgan so‘zingdan pushaymon bo‘lmagaysan. Har qanday so‘zni eshitishdan siqilma. U so‘z ishinga xoh yarasin, xoh yaramasin, uni eshit, toki sening uchun so‘z eshigi yopilib qolmasin va so‘zning foydasi tamom bo‘lmasin.

Sovuq so‘z so‘zlama... Ko‘p bilu, oz so‘zla: kam bilsang, ko‘p so‘zlama, chunki aqlli kishi ko‘p so‘zlamaydi; deganlarki, jim o‘tirish salomatlik garovidir.
Jamoat joylarida, to‘y-tantanalarda ommaviy hordiq chiqarish joylarida notanish kishilardan ehtiyot bo‘lib, har bir so‘zni o‘ylab gapirish zarur. Bunday joylarda paydar-pay noaxloqiy xarakterdagi gaplarni gapirish atrofdagilarning g‘azabini keltiradi.

Muloqotda ham suhbatdosh so‘zlarini oxirigacha sabr bilan tinglash san’atdir. Sabrsizlik esa madaniyatsizlik belgisi hisoblanadi. Muloqotning samimiyati, sofligi, musaffoligi hamsuhbatlarning hamfikrliligiga, qarashlarning birligiga, do’stona munosabatlarga ko‘p jihatdan bogliq. Chunki: «Ikki yaxshi odam bilan o‘tirish guyo mushki anbardek, yomon odam bilan birga bo‘lish esa temirchining boskoni kabidir. Mushki anbari bor kishidan xushbo’y hid tarqaladi, sen uni sotib olishing yoki xushbo’y hiddan bahramand bo‘lishing mumkin. Temirchining boskani esa kiyimingni kuydirib qo’yishi yoki undan qo’lansa hid yetishi mumkin.

Yaxshi ulfat bamisoli attordir. Attordan biror narsa olmasangda, undagi narsalarning hididan bahramand bo‘lib turasan.

Shunday qilib, bir og‘iz shirin so‘z kishini hayot nashidasini surishga ilhomlantiradi, achchiq so‘z esa yashashdan ko‘nglini sovutadi. Demak, muloqot madaniyatiga, odobiga amal qilish kishini yuksaklik ezgulik sari yetaklaydi. Ha, muomala odobi - inson ko‘rki. Unga amal qilish odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasini 2017-2021-yillarda yanada rivojlantirish bo‘yicha beshta ustvor yo’nalishlar yuzasidan “Xarakatlar strategiyasi” to’g‘risida Farmoni, 1- ilova.-T.: O‘zbekiston, 2017 y.
2. Sh.M.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yulimizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - T.: O‘zbekiston, NMIU, 2017 y. 592-6.
3. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. -T.: Fan. 1996.

XULOSA

“Barqaror taraqqiyot makonida ta’lim va tarbiya mutanosibligini ta’minlashning istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman ish yakuni bo‘yicha xulosa, taklif va tavsiyalar

Dunyoda global o‘zgarishlar yuz berayotgan, raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi sharoitda zamonaviy ilm-fan va innovatsiya yutuqlarini keng joriy etish, ularning hayot bilan hamohang rivojlanishida inson omilini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Yurtimizda amalga oshirilayotgan ko‘pdan-ko‘p xayrli islohotlardan biri, bu – ilm-fan sohasini rivojlantirish, soha fidoiylarini har jihatdan qo‘llab-quvvatlash borasida yangi mexanizmlar joriy etilganida namoyon bo‘lmoqda.

Ilm-fan taraqqiyotisiz dunyo rivojlanishini tasavvur etib bo‘lmaydi. XX asr ilm-fan taraqqiyotida xotin-qizlarning ham alohida o‘rni bor. Xotin-qizlarning huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, ayollar va qizlarning ilm-fan bilan to‘laqonli foydalanishlariga teng imkoniyatlar yaratish maqsadida BMT Assambleyaning 2015-yil 22-dekabrdagi yalpi majlisida “Taraqqiyot maqsadlaridagi fan, texnika va innovatsiyalar” to‘g‘risidagi rezolyusiyasida 11 fevral – Xalqaro ilm-fan sohasidagi xotin-qizlar kuni deb qabul qilingan edi. Mazkur yangi xalqaro sananing belgilanishi O‘zbekistonda barqaror rivojlanish bo‘yicha 2030-yilgacha mo‘ljallangan kun tartibini amalga oshirishdagi navbatdagi muhim qadam bo‘ldi. Davlatchilik ravnaqiga, jamiyat taraqqiyotiga yo‘naltirilgan har bir farmon va qonunlarda xotin-qizlar roliga alohida e’tibor qaratildi.

Jahonda global o‘zgarishlar yuz berayotgan bir sharoitda turli jabhalarda faoliyat olib borayotgan, o‘z jamiyatining ilg‘or, teran fikrlovchi ayollari tomonidan ilgari surilgan: hamjihatlik, tinchlik-totuvlik, ma’rifat, iqtisodiy ravnaq, onalar va bolalarni himoya qilish, ayollar jinoyatchiligiga barham berish, oiladagi ajralishlarning oldini olish, ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamini qo‘llab-quvvatlash, gender tenglikni ta’minlash, xalqaro ta’lim va ta’lim tizimi integratsiyasida ta’lim va tarbiya mutanosibligini ta’minlash masalalari kabi yo‘nalishlardir.

Anjumanda ko‘tarilgan masalalar qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘ldi. Anjumanda tinglangan ma’ruzalar, qizg‘in muhokamalar, bildirilgan mulohazalar, taklif va tavsiyalar yuzasidan shunday xulosaga kelish mumkinki, shiddat bilan rivojlanib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy o‘zgarishlar xotin-qizlarning, xususan, jamiyatning o‘qimishli, ziyoli, olima ayollarini ilm-fan, ta’lim-tarbiya sohasida, jamiyat va davlat ishlarida, iqtisodiyotda ham faol bo‘lishlarini qat’iy taqozo etmoqda.

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi 83-son qarori bilan tasdiqlangan “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar”ning 5-maqsadi – Gender tenglikni ta’minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish – mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan islohotlar bilan hamohangdir. 2022-2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo‘yicha Milliy dasturni 2022-2023-yillarda amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasida nazarda tutilayotgan yangiliklar fikrimizning to‘liq tasdiqlaydi. Xususan, 6 ta asosiy yo‘nalish va 112 ta banddan iborat bo‘lgan chora-tadbirlar rejasida mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida xotin-qizlarning faolligini oshirishga qaratilgan, ilgari jahon mamlakatlari amaliyotida kuzatilmagan Yangi O‘zbekistonning o‘ziga xos tajribasiga asos bo‘ladigan yangiliklar o‘z aksini topdi.

Oila, ayollar, bolalar masalasi davlatchilik tajribamizda eng e’tiborli jihatlar sanalar ekan, bugungi kunning yana bir asosiy talabi shu uchlikning o‘zagi bo‘lgan xotin-qizlarimizning, avvalo, o‘ziga nisbatan tanqidiy tahlilning shakllanishi, shaxsiy va jamiyat manfaatlarini uyg‘unlashtira olishi, o‘z-o‘zini anglashi, nazorat qilishi, boshqarishi, o‘z-o‘zini tashkillashtirishi singari ma’naviy va sinergetik jihatlar mavjudligi aniq.

Uchinchi Renessans poydevorini qo‘yayotgan O‘zbekistonning zamonaviy ilm-fani, ta’lim tizimi, fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi sohalarida olib borilayotgan ilmiy taqiqotlar, kutilayotgan samarali natijalar yo‘lidagi izlanishlar masalalari yoritilgan ma’ruzalar sohalar bo‘yicha bajarilishi shart bo‘lgan vazifalarni oydinlashtirdi.

Jamiyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy hayotidagi muammolar, xotin-qizlarimizning turmush tarzi, tafakkuridagi, ruhiyatidagi o‘zgarishlarni insoniy fazilatlarning barqarorlashishiga, ijobiy va yaratuvchilik xislatlarining ustuvorligiga yo‘naltirish uchun uning ilmiy-amaliy yechimiga jiddiy qarash zarur.

Anjuman o‘z oldiga qo‘ygan maqsad va vazifalar ilmiy-nazariy, amaliy va uslubiy omillar negizida o‘rganilib, quyidagi taklif va mulohazalar tavsiya etiladi:

- barqaror taraqqiyot makonida ta’lim va tarbiya mutanosibligini ta’minlashga sohalar bo‘yicha alohida e’tibor berish lozim;
- mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ta’lim va tarbiyani uzviy rivojlantirish masalalarini o‘rganish va amaliyotga tadbiq etish;
- ta’lim va tarbiya uzviyligi va uzliksizligini ta’minlash uchun fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini barcha sohalar bo‘yicha klasterlashga e’tibor berish;

− ilm-fanga e’tibor – Uchinchi Renessans poydevoriga mustahkam zamin yaratilayotgan bir paytda fan va oliy ta’lim tizimida olima ayollar, professor-o‘qituvchilarning maqomini va moddiy manfaatdorligini yanada oshirish;
− olima ayollarni, xususan, OTMda faoliyat olib borayotgan professor-o‘qituvchi xotin-qizlarni davlat mukofotlariga tavsiya etish tizimini joriy qilish;
− respublika miqyosida OTMlarda faoliyat olib borib, ibratli natijalarga erishgan professor-o‘qituvchi xotin-qizlarning ish uslubini ommalashtirish;
− 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida nazarda tutilgan aholi, ayniqsa, yosh qizlar tarbiyasi bilan bog‘liq vazifalarni samarali amalga oshirish, ularning tinch-osoyishta hayoti uchun zarur tayanch kompetensiyalar bilan ta’minlash;
− yoshlarda vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash kabi muhim fazilatlarni shakllantirish;
− aholining farzand tarbiyasi bo‘yicha bilimlarini, pedagogik madaniyatini oshirish, fuqarolarni uzluksiz ma’naviy tarbiyaning jahon tajribasida sinovdan o‘tgan samarali pedagogik texnologiyalari, usullari va amalga oshirish shakllari bilan muntazam tanishtirib borish;
− oilada o‘zaro munosabatlarni sog‘lomlashtirishda yangicha yondashuvlarni qo‘llash, ehtiyojmand oilalarni qo‘llab-quvvatlash va oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish, oilada reproduktiv salomatlik, onalik va bolalikni himoya qilish;
− oilaviy tadbirkorlik va xotin-qizlar tadbirkorligi hamda bandligi masalalarini tizimli amalga oshirish;
- maktab, oila va mahallaning milliy tarbiyaviy hamkorligini takomillashtirish;
- sifatli ta’lim, milliy tarbiyaga qiyosiy pedagogik yondashuv orqali uning samaradorligini oshirish;
- ijtimoiy-milliy tarbiyaning mehnat, ahloqiy, estetik, gegienik, kasbga yo‘naltirish, ekologik, iqtisodiy tarbiya yo‘nalishlari bilan uzviy aloqasini ta’minlash;
- Oilalar mustahkamligini ta’minlash, barqaror sog‘lom muhitni o‘rnatish maqsadida qizlar bilan tengma-teng yigitlarni ham oilaga tayyorlashning samarali usullarini ishlab chiqish va amalga joriy qilish.

MUNDARIJA

SO‘ZBOSHI..3
Sharipov Shavkat Safarovich..3
I SHU’BA. MAMLAKATNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA TA’LIM VA TARBIYANING O‘RNI. **5**
SIFATLI TA’LIM-FAROVON TURMUSH ASOSI...5
Xoliqova Rahbar Ergashevna 5
ЗНАНИЕ – ОБЪЕКТ ПОНИМАНИЯ 8
Очилова Б.М...8
ЖАМИЯТ БАДИИЙ-ЭСТЕТИК ТАФАККУРИ РИВОЖИ ВА ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК РОМАНЧИЛИГИ..12
Пардаева Зулфия Жўраевна 12
УНИВЕРСАЛЬНАЯ ПРИРОДА ЯЗЫКОВОЙ ВАРИАНТНОСТИ 21
Шереметьева Анна Геннадьевна..21
TURIZM PEDAGOGIKASINING O‘ZIGA XOSLIGI..23
Xamroyev Xalim Rozikovich 23
«ИЛМ ЮЛДУЗЛАРИ» ИНТЕЛЛЕКТУАЛ КЎРИК ТАНЛОВИ - ЁШЛАРНИ ИЛМ-ФАНГА ЖАЛБ КИЛИШ МЕХАНИЗМИ СИФАТИДА 31
Ишанходжаева З.Р. 31
ПСИХОЛОГИЗМ КАК СТИЛЕВАЯ ДОМИНАНТА В «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ» ВИКТОРИИ ТОКАРЕВОЙ И ЗУЛЬФИИ КУРОЛБОЙ КИЗИ...33
Муртазаева Феруза Рашитовна 33
MAXSUS MAKTAB INTERNATLARDA ZAMONAVIY TA’LIMNI RIVOJLANTIRISh MASALALARI. 38
Xoliqulova Hulkar Yuldashevna 38
O‘ZINIKI BO‘LMAGAN KO‘CHIRMA GAPLAR PRAGMATIKASI XUSUSIDA MUXTASAR....43
Siddiqova Shoxida Isoqovna 43
MAMLAKATNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA OLIY TA’LIMNING O‘RNI 48
Isomov Bekmurot Sayfiddinovich...48
Yoqubova Bashorat Akbar qizi 48
YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM SOHASIDAGI ISLOHOTLAR.................................48
Iymanova Dilafruz Abdimannobovna 54
МИЛЛАТНИНГ “БИЛЛУРЛАНИШ”ИГА ХИЗМАТ ҚИЛГАН САФАРНОМАЛАР....................60
Неъматова Ҳулкар Абдулбакиевна..60
KREDIT-MODUL TA’LIMI: TALABALAR MUSTAQIL TA’LIMI ZARURIYATI VA IMKONIYATLARI 60
Pardayeva Xurshida Olimjonovna...67
UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA O‘QUVCHILARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH..71
Ummatova Maxbuba Axmedovna...71
INNOVASION YONDASHUVLAR ASOSIDA TA’LIM JARAYONINI SHAKLLANTIRISHNING SHART-SHAROITLARI 74
Eshonkulova Shafoat Ergashevna...74
Eshonkulov Sherzod Ummatovich 74
РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАНИИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ. 74
Кадырова Нигора Абдурашидовна 76
BOSHLANG‘ICH SINF “ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI” DARSLARIDA O‘QUVCHILARGA TAXALLUS HAQIDA TUSHUNCHA BERISH 80

Sh.U.Nizamova....80
ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПТОВ 84
З.О.Каримова....84
O‘YINNI TASHKIL ETISHDA PEDAGOGNING ROLI 88
Mamatova Husnora Eshquvatovna 88
O‘RTA OSIYO HUDUDLARIDA DEMOGRAFIK JARAYONLAR VA OILA-NIKOH MUNOSABATLARI TARIXIDAN 93
Tillaxodjaeva Xurshida Djumavaevna 93
MUSIQA METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA MUSIQA RAHBARINING PEDAGOGIK VAZIFALARI 98
Mizamova Hulkar Muhiddinovna....98
MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA BOLALARNING XULQ-ATVOR MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA SYUJETLI-ROLLI O‘YINLARNING TARBIYAVIY IMKONIYATLARI 98
Salimova Dilmira Farhodovna....103
РОЛЬ И ЗАДАЧИ РУКОВОДИТЕЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ В СТРАТЕГИИ «ЦИФРОВОЙ УЗБЕКИСТАН – 2030»....107
Бекзод Шухратович Хаитов....107
O‘ZBEKISTONDA TA’LIM JARAYONIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA ZAMONAVIY USLUBLARNI JORIY ETISH STRATEGIYALARI 114
Rajabova Mohichehra Abduxoliqovna 114
PROFESSOR NIZOMIDDIN MAHMUDOVNING ASOSIY TUSHUNCHALARI, METODIK QARASHLARI 120
Boshmanova Dildora Maxram qizi 120
РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ....123
Мелиева Хуснида Хафизалиевна 123
BOSHLANG‘ICH TA'LIM: UNING BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI 126
Eliboyeva Hanifa Xayrullayevna....126
MATEMATIKADAN MASHG‘ULOTLARDA ESTETIK TARBIYA BERISH HAQIDA 129
Ummatova Mahbuba Axmedovna,....129
Imomaliyeva Mohidil A'zamjon qizi 129
THE CATEGORY OF MODALITY IN TEXT INTERPRETATION 132
Ernazarova Xilola Ergashevna 132
ДАРС САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ПЕДАГОГ МАҲОРАТИНИНГ АҲАМИЯТИ. 134
Эрназарова Хилола Эргашевна 134
DIKTANTLAR ORQALI O‘QUVCHILARGA TA’LIM VA TARBIYA BERISH 137
Abdulxayeva Musharraf Usmonjon qizi,....137
Ne’matjonova Nozima Iqboljon qizi 137
“MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA FAOLIYATLAR DAVOMIDA AXBOROT KOMMUNIKATIV TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI’’ 137
Botirova Nasibaxon Anvarovna 139
YOSH AVLODNINNG KAMOL TOPISHIDA TA’LIM-TARBIYANING O‘RNI....141
Turanazarova Nilufar Rahmonqul qizi 141
BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI O‘RGANISH 145
Eshbekova Dilnoza Ibraimovna....145

GENDER QADRIYATLARNING SHAKLLANISH JARAYONI (OILAVIY MUNOSABATLAR MISOLIDA) 150
To‘rayev Kamoliddin 150
TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI 153
Otaboyeva Mazmuna Rahimovna........ 153
ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI FANIDAN O‘QUV DASTURIGA KIRITILGAN O‘ZGARISHLAR........ 156
Nargizaxon Baxtiyorovna Malikova........ 156
O‘QITUVCHI MAHORATINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH........ 158
Tadjibayeva Rayxona Muxammadjon qizi,........ 158
“SIFATLI TA’LIM- TARAQQIYOT POYDEVORI’’ 163
G‘aniyeva Xayriniso Baxtiyarovna 163
Boyqo‘ziyeva Muxlisa Ixtiyor qizi........ 163
ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH........ 166
Umarova Madina Bobomurod qizi 166
ПСИХОЛОГИЗМ КАК ВАЖНЫЙ СОСТАВЛЯЮЩИЙ АСПЕКТ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ........ 172
Бегматова Фируза 172
Рахманова Альбина Ходжаевна 172
MAMLAKATIMIZ TARAQQIYOTI VA KELAJAGIDA TA’LIM-TARBIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI 176
Jovliyeva Yulduz Abdivasi qizi........ 176
II SHU’BA. XALQARO TA’LIM VA O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMI INTEGRATSIYASIDA TA’LIM VA TARBIYA MUTANOSIBLIGINI TA’MINLASH MASALALARI 180
ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ШКОЛЬНОГО БУЛЛИНГА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ........ 180
Ф.А.Ахмедшина........ 180
FAN VA TA’LIM INTEGRATSIYASI - O‘ZBEKISTONDA OLIY O‘QUV YURTLARINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI 188
R.H. Murtazayeva........ 188
ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ........ 193
Мирзаюнусова Зиёда Ибрагимовна. 193
METAFORALARGA AYLANGAN KO‘NGIL ROZI 195
Xalova Maftuna Abdusalamovna 195
“ALISHER NAVOIY MEROSIDA MAISHIY SOHALARGA XIZMAT QILGAN INSHOOTLARNING ILMIY-MA’NAVIY AHAMIYATI” 199
Savriyev Jasur Faxriddinovich 199
ПРИНЦИПЫ, ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ НАУК 203
Ш.Э.Эшонкулова 203
Ш.У.Эшонкулов, Н.А.Каршибоев........ 203
ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ........ 208
Ш.Э.Эшонкулова 208
Ш.У.Эшонкулов........ 208
ҒАФУР ҒУЛОМ ШЕЪРЛАРИ ТАРЖИМАСИДА МИЛЛИЙНИНГ ҚАЙТА МУЖАССАМЛАНИШИ 213

Дилнавоз Салимова 213
ПОВЕСТЬ Ш.РАШИДОВА «КАШМИРСКАЯ ПЕСНЯ» В ПЕРЕВОДЕ 219
Джалматова З.Д. 219
ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР АСОСИДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ 223
Эшонкулова Шафоат Эргашевна 223
Эшонкулов Шерзод Умматович 223
OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIMI O‘QITUVCHILARIDA ZAMONAVIY KASBIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUNI 225
Umrzaqov Bexzot Buronovich 225
ХАЛҚАРО ТАЪЛИМ ВА ЎЗБЕКИСТОН ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ИНТЕГРАЦИЯСИДА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ МУТАНОСИБЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ 231
Норова Гулсанам Махсутовна 231
INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDAN FOYDALANISH 236
Ataxojayev Toxirjon Maxmudjonovich 236
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TA’LIMDA INNOVATSIYALARNI QO‘LLASH IMKONIYATLARI 239
Dilmonov Qudrat Baxtiyorovich 239
O‘ZGA MADANIYATNI O‘ZLASHTIRISHDA MADANIY SHOK MASALALARI 245
Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna 245
ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ ТИЗИМИДА МАКОН ДЕЙКСИСИНИ ИФОДАЛОВЧИ СИНТАКТИК БИРЛИКЛАР 248
Арчабаева Наргиза Насимовна 248
MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI RIVOJLANISH MARKAZLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHGA MO‘LJALLANGAN TEXNOLOGIYALAR SAMARADORLIGI 253
M.M.Rizayeva 253
MIFOPOETIKA BADIIYATI 257
Aliyeva Mehrinoza 257
USING CLASSROOM LANGUAGE 261
Z.Xatamova 261
ВАТАНПАРВАРЛИК - ЁШЛАР ТАРБИЯСИНИНГАСОСИ 263
Кодиржонова Ф.Н., Собирова Л. А. 263
O‘QUVCHILARNING O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA PIRLS XALQARO TADQIQOTINING O‘RNI VA TADQIQOT MATERIALLARINING AHAMIYATI 270
Mavlonbek Arabovich Doniyarov 270
EFFECTIVE METHODS OF TEACHING CUSTOMS 276
Yusupova Dilnoza 276
O‘ZBEKISTON ILM-FANINI RIVOJLANTIRISHDA AYOLLARNING TARIXIY O‘RNI XUSUSIDA 280
Tilavova Guljahon 280
SAYYOR DARSLARNI TASHKIL ETISH TA'LIMNI INNOVATSION SHAKLI SIFATIDA 284
Qudratova Nigora Umurovna 284
LITERATURE AND CULTURE 288
Sabo Akhmadalieva Murodovna 288
СЕМАНТИКА ВОСТОЧНО-ОБРАЗНОГО РЯДА КОНЦЕПТОВ Н.ГУМИЛЕВА 290
Умарова Маржона 290
РОЛЬ КОМПЬЮТЕРА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 293

Ш.У.Эшонкулов..293
Ш.Э.Эшонкулова..293
ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ С.ЕСЕНИНА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК................297
Собирова Шохиста..297
BOSHLANG'ICH SINF O'QISH DARSLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI..303
Yuldashova Feruzaxon Mirzaxamdam qizi...303
10 FEATURES OF EDUCATION THAT MAKE JAPAN ONE OF THE BEST COUNTRIES IN THE WORLD...305
Fayzullaeva Madina Abdumumin kizi..305
BOSHLANG'ICH SINFLARDA ERTAK JANRINING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI..........311
Abduraxmonova Dinora Yusupovna..311
Xoliqova Mahliyo..311
SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN AT KINDERGARTEN AGE......................................314
Ganiyeva Khayriniso Bakhtiyarovna..314
Binoqulova Dilnora Sirojiddin qizi..314
MATEMATIKADAGI RAQAMLAR VA AMALLAR YORDAMIDAGINA TUZILGAN FOCUS KO'RINISHINI OLGAN MASALALARNI ISBOTLASH..319
Kuchimova Zamira Abduraim qizi...319
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INTEGRATSION TEXNALOGIYALARDAN FOYDALANISH....322
D.Kulboyeva..322
Po'latova O'lmasoy..322
CONTRADICTORY LANGUAGE UNITS' THEORETICAL FOUNDATIONS...............................325
Safarova Fotima Ne'matulla qizi..325
Sanaqulova Ozoda...325
DIDACTIC GOALS OF INSTITUTE-WIDE PROJECTS...328
Sabo Akhmadalieva Murodovna, Shavkatova Navruza Zoirjonovna...328
THE IMPORTANCE OF PRAGMATIC APPROPRIATENESS IN ESL CULTURE........................330
Safarova Fotima Ne'matulla qizi..330
Sanaqulova Sevara...330
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING NUTQIY MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI..332
Suyunova Marjona...332
СМЫСЛ И РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ..................................336
Юлдашева Сабина Юсуфовна..336
НАВОИЙ ИЖОДИДА ИЛМ ОЛИШ ФАЗИЛАТИ ВА АХЛОҚИЙ МАСАЛАЛАР ТАСНИФИ.339
Ахмедова Мафтуна Турсунпўлат қизи..339
PIRLS XALAQARO BAHOLASH DASTURINING O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI..345
Xakimova Zulfiyaxon...345
MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARGA INGLIZ TILINI O'RGATISH..............................348
Uralova Nigora Abduvaliyevna,..348
G'aniyeva Madina Rustam qizi...348
XALQARO MIQYOSIDA O'QUVCHILARNI BAHOLASH DASTURIDA ISHTIROK ETISH.....351
Hayitboyeva Shohsanam..351
Ergasheva Matluba...351
III SHU'BA. ILM, FAN VA ISHLAB CHIQARISH HAMKORLIGINI TA'MINLASHDA KLASTERLASH AHAMIYATI...356

МНОГОАСПЕКТНОСТЬ И ШИРОТА ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВОСПИТАНИИ ЦЕННОСТНЫХ ПРИОРИТЕТОВ МОЛОДЕЖИ 356
Рахманова Альбина Ходжаевна 356
ЛИРИКАДА ДУНЁНИ ИДРОК ЭТИШ ТАРЗИ ВА КЕЧИНМА ТАБИАТИ 360
Умурова Гўзал Ҳотамовна 360
ОЗУҚА ЕТАРЛИ БЎЛСИН ДЕСАНГИЗ 364
М.Н.Юсупова 364
ALISHER NAVOIY G‘AZALLARI MAVZUSINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH 368
Do‘stova Surayyo Savronovna 368
“QADIMGI TURKIY TILDA SIFAT, SON, OLMOSH SO‘Z TURKUMLARI” MAVZUSI YUZASIDAN MASHQ VA TOPSHIRIQLAR YARATISH 376
Abduvaliyeva Dilnoza Akramovna 376
MUSIQA MADANIYATI FANI O‘QITUVCHISINING TAYYORLASHDA MALAKAVIY PEDAGOGIK AMALIYOTNI OLIB BORISHNING O‘ZIGA XOC XUSUSIYATLARI 381
S. M. Asqarova 381
ESSENTIAL PROBLEMS OF INVESTIGATING THE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT “BLACK” IN ENGLISH. 384
N.M.Aliboyeva 384
M.X.Sultonov 385
FENTEZI JANRIDA MUALLIFNING MIF YARATISH USLUBI (J.R.TOLKIN ASARI MISOLIDA) 386
Nargiza Buriyeva 386
ШЎРАДОШЛАР ОИЛАСИНИНГ МУХОФАЗАГА МУҲТОЖ ЎСИМЛИКЛАРИ 393
Имомова Дилфуза Аноровна 393
Имомова Шамсия Абдуваҳобовна 393
TA’LIMIY GEYMIFIKATSIYA TUSHUNCHASI, TARIXI VA QO‘LLANILISHI 397
Xaitova Nazokat Fayzullayevna 397
MAKTABGACHA ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА NAFAS MASHQLARI, YURISH TURLARI 400
Nargiza Mo‘minova Sabitdjanovna 400
МОРФОНОЛОГИЯ ОТНАРЕЧНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ 405
Зайнутдинова Махлиё Бобомуродовна 405
MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA TAYYORLOV GURUH BOLALALARINI SAVODXONLIKKA O’RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH 409
Kattaxo‘jayeva Shaxlohon Bohodirovna 409
UILYAM FOLKNERNING EMILIGA ATIRGUL HIKOYASI TAHLILI 414
Safarova Fotima Ne’matulla qizi 414
MATEMATIKANI O‘QITISHDA MANTIQIY MASALALARNING O‘RNI 419
Ummatova Maxbubaxon Axmedovna 419
Ibrohimova Hurriyatxon Islomjon qizi 419
ЎЗБЕК ТИЛИДА РАНГ КОМПОНЕНТЛИ ҚЎШМА ОТ БИЛАН ИФОДАЛАНГАН ТОПОНИМЛАР 421
Исматова Нодира Махмудовна 421
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНОСТИ В ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ЦЕЛЯХ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА 427
Половина Лариса Владимировна 427
ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВ ҲИКОЯЛАРИ ВА УНДА ФОЛЬКЛОРИЗМЛАР ТАСНИФИ 430
С.М.Мамаюсупова 430

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШДА ЗАМОНАВИЙ МЕТОДЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ 434
Эшонкулова Шафоат Эргашевна 434
Эшонкулов Шерзод Умматович, Қаршибоев Низомиддин Абдумаликович 434
TERMINOLOGIYANING MAXSUS FAN SIFATIDA AJRALIB CHIQISHIGA BO‘LGAN EHTIYOJ 437
Yuldasheva Diloram Aliyevna 437
Xasanov Elyorjon Odiljonovich 438
КОНЦЕПЦИЯ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ 440
Нилуфар Ахмедова 440
РОЛЬ УЧИТЕЛЯ КАК ОРГАНИЗАТОРА ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ....................442
Абдулахадова Шохида Равшановна 442
UILYAM FOLKNERNING “EMILI UCHUN ATIRGUL”, “AYIQ” HAMDA “OMBORNI YOQISH” HIKOYALARI QIYOSIY TAHLILI 446
Safarova Fotima Ne’matulla qizi 446
ИҚТИСОД ДИСКУРСИДА СТИЛИСТИК ВОСИТАЛАРНИ ҚЎЛЛАНИЛИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ 449
Арчабаева Наргиза Насимовна 449
INGLIZ TILI DARSLARIDA TOVUSHLARNI TO‘G‘RI TALAFFUZ QILISHNI O‘RGATISH 452
Artikova Nargiz Shuxratovna 452
Ibragimova Sug‘diyona Muxiddinovna 452
SAMARALI TADBIRKORLIK FAOLIYATINI KLASTER ASOSIDA TASHKIL QILISHNING AHAMIYATI 457
Malikova SH.B. 457
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI DIKTANT YOZISHGA TAYYORLASH METODIKASI 464
Abdulxayeva Musharraf Usmonjon qizi 464
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR MUSIQIY RIVOJLANISHINING MUHIM XUSUSIYATLARI 466
Gavhar Shodiyeva 466
ЯЗЫК - КАК СРЕДСТВО ПРОПАГАНДЫ И МАНИПУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫМ СОЗНАНИЕМ 470
Шарипова Н.И. 470
TA’LIMDA KICHIK YOSHLILARGA TILLARNI O‘QITISHNING INNAVATSION USULLARI474
Hatamqulova Shoxista Saydaxmedovna 474
G‘AYRIODATIY BIRIKMALARNING EKSPRESSIV SINTAKSISDAGI O‘RNI 477
Akbarova Munira Shavkatovna 477
MAKTABGACHA TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK TEXNONOGIYALARNI QO‘LLASH ASOSIDA TARBIYALANUVCHILARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI 480
Haydarova Namunaxon 480
TIL – O‘TMISH VA KELAJAK KO‘PRIGI 484
Maxamatova Feruza Safaraliyevna 484
Xusanov Jamoliddin 484
AYDAR-ARNASOY KO‘LLAR TIZIMIDA UCHRAYDIGAN BURGOMISTR (*LARUS HYPERBOREUS)* QUSHINING FAUNASI 486
Ravshanova Adolat Ravshan qizi 486
Xushvaqtova Madina Ulug‘bek qizi 486
Aliyeva Sabrina Xojiakbar qizi 487

TERMINOLOGIYANING NAZARIY ASOSLARI 489
Hasanov Elyorjon Odiljonovich 489
Qurbonov Azizbek G‘ayratjon o‘g‘li....489
O‘QITUVCHILARDA NUTQ MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH MODELI 492
Zulfizar Rahmonova 492
MUSIQA SAN’ATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA PEDAGOGIK TAHLILI 498
Manzura Muhamedova 498
TA’LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR 500
Subonova Fotima 500
BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMIDA O‘QUV-BILUV TUSHUNCHALARI 503
Jovliyeva Dildora Abdimurod qizi 503
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISHNING MAZMUNI VA VAZIFASI 505
Xoliqova Matluba Mardon qizi 505
O‘SMIRLIK DAVRIDA IJODKORLIK QOBILIYATLARI SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI. 507
Togayeva Matluba 507
O‘ZBEK ISMLARINI QO‘YISH TARIXI VA RIVOJLANISHI 512
Odilova Sevara To‘lqinovna....512
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING OG‘ZAKI NUTQINI O‘STIRISHDA LUG‘ATLARNING O‘RNI 516
Tuychiyeva Nargiza....516
BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH 517
Abduraxmonova Maftuna....517
ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BOLALAR KITOBXONLIGINI O‘STIRISH METODLARI 523
Abdug‘aniyeva Muhlisaxon Qobiljon qizi 523
FANLAR ORASIDAGI INTEGRATSIYA, FANLARARO BOG‘LIQLIK....525
Alimova Malikaxon Erkinovna 525
ANIMATSIYA TUSHUMCHASINING MOHIYATI VA UNING BOSHLANG‘ICH SINFLARDA QO‘LLANISHINING SAMARADORLIGI 527
Meliqo‘ziyeva Nigora Isoqjonovna 527
BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION USULLARNING QO‘LLANISHI....530
Dadaboyeva Matluba Xoshimjon qizi 530
KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUB’EKTLARINING INNOVATSION FAOLIYATINI BOSHQARUV MEXANIZMI SAMARADORLINI OSHIRISH....533
Mamarasulov Bobur Baxtiyor o‘g‘li 533
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ATROFIMIZDAGI OLAM DARSLARI ORQALI TARIXIY MATERIALLARNI O‘RGATISHNING OBYEKTIV VA SUBYEKTIV FAKTORLARI. 538
Temirova Gulrux Shuxratjon qizi....538
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA DAVLAT TA’LIM STANDARTI TALABLARI ASOSIDA ONA TILI O‘QITISHNI KREATIV TASHKIL ETISH 541
Xoliqova Matluba Mardon qizi 541
ОБРАЗ ОСТАПА БЕНДЕРА В РОМАННОЙ ДИЛОГИИ И. ИЛЬФА И Е. ПЕТРОВА 545
Сейтасманова А.И. 545
Ким О.А. 545
UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA I.S.TURGENEVNING “MUMU” QISSASINI O‘RGANISHDA RAQAMLASHTIRISHDAN FOYDALANISH 548

Mamirova Rohilaxon 548
Pardayeva Z.J 548
HIKMATLI SO'ZLAR – NELARNI SO'ZLAR 550
Primkulova Dilfuza 550
Shukurova Halima 550
O'QITISH METODLARI 555
Hayitboyeva Shohsanam 555
Ergasheva Matluba 555
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA KURSINING MAZMUNI TUZLISHI 558
Hayitboyeva Shohsanam 558
Ergasheva Matluba 558
FERMANING BUYUK TEOREMASI ISBOTLANDI 561
Uzoqova Buvzaynab Ravshan qizi 561
USING LITERATURE IN LANGUAGE CLASSROOMS 562
Shavkatova Navruza Zoirjonovna 562
ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIIY MATNNING LISONIY TAHLILI 565
Karimqulova Diyora 565
COMPARATIVE ANALYSIS OF FEATURES OF ABDULLA KAHHOR'S "A THOUSAND AND ONE SOULS" AND OLIVER HENRY'S "THE LAST LEAF" 567
Maxramqulova Xonzoda Zafarjon qizi 567
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA XALQ OG'ZAKI IJODINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIMDAN FOYDALANISH 571
Sherqo'ziyev Hayitmurod 571
IV SHU'BA. OILA VA JAMIYATDA OLIMA AYOLLARNING O'RNI 575
AYOLLARI QADR TOPGAN YURT 575
Siddiqova Shoxida Isoqovna 575
Subonqulova Marjona Abduxalil 575
ОЛИМА АЁЛЛАР - МИЛЛАТ КЕЛАЖАГИНИНГ ТАРБИЯЧИСИ 577
Яхшиева З.З. 577
ЎЗБЕК ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ ТИЛИДАГИ МЕТОНИМИЯЛАРНИНГ ПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ 580
Г.Жуманазарова 580
БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ ТИЗИМИДА ХОТИН-ҚИЗЛАР ФАОЛЛИГИНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ 584
Эргашева М.П. 584
ОИЛА ВА ОЛАМ ЧАРОҒЛАРИ 588
Ю.Каримова 588
ОИЛА ВА ЖАМИЯТДА ОЛИМА АЁЛЛАРНИНГ ЎРНИ 594
Ханкелдиева Х.К 594
ХАЛҚОНА ПАФОСНИНГ ЭСТЕТИК МОҲИЯТИ 599
(Шуҳрат драмалари мисолида) 599
Соатова Нодира Исомитдиновна 599
БАДИИЙ МАТНДА ТЕРМИНЛАР ОРҚАЛИ АЁЛЛАР НУТҚИНИНГ ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИЛИШИ. 617
Жамолиддинова Дилноза Мирхожиддиновна 617
MAKTABGACHA TA'LIM YOSHI TARBIYALANUVCHILARIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI ASOSLARINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI 620
M.N.Xushnazarova 620

OILA VA JAMIYATDA O‘Z O‘RNIGA EGA BO‘LGAN OLIMA....623
Ziyoda Abduvaliyeva....623
O‘QUVCHILAR MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDA KITOBXONLIKNING AHAMIYATI 627
Gulnora Xolboyeva Anorboyevna....627
BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QUVCHILARIDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI....630
B.Boltayeva....629
M.Axmedova....630
BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA TA’LIMI O‘QITUVCHILARINING AXBOROT OLISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH....633
Kuttibekova Guljan Tulepbayevna....633
Jo‘raboeva Dilnoza Suyunovna....634
ERTAKLAR ORQALI O‘QUVCHI SHAXSINI KAMOL TOPTIRISHNING O‘ZIGA XOSLIGI....637
Boltayeva B.....637
Tavbayeva G.X.....637
XALQ DOSTONLARIDA DIALEKTAL LEKSIKANING O‘RGANILISHI....642
Xadjimusayeva Nilufar Nematovna....642
LUQMON BO‘RIXONNING “SIRLI MUALLIM” QISSASIDA BADIIYLIK VA HAYOTIY TALQIN....645
Aliyeva Sevinch Sayfiddin qizi....645
Parizod Turopova....645
TA'LIM VA JAMIYATNING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING O‘ZARO TA'SIRI MASALASIGA....652
Kaxarova Nilufar Nuridinovna....652
ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA AYOLLAR NUTQIDAGI AYRIM FE’LLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI....655
Umarova Gulbahor Jumanovna....655
ZAMONAVIY JAMIYATDA KO‘ZI OCHIZ VA ZAIF KO‘RUVCHI INSONLARNING IJTIMOIY MOSLASHUVI....657
Kim Fotima Xabibullaevna....657
AYOLNING OILA VA JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI....660
Nizomiddinova Dildora Nosirovna,....660
Abdumalikova Madina....660
OILA VA JAMIYATDA OLIMA AYOLLARNING O‘RNI....664
Zulfiyaxon Masadiqova Hamdamovna....664
Tursunova Muslimaxon Toxirjon qizi....664
THE ROLE OF WOMEN IN SOCIETУ....668
Shukurova F.Kh.....668
OILA VA JAMIYATDA OLIMA AYOLLARNING TUTGAN O‘RNI....671
A.F.Xamrayeva....671
O‘TKIR HOSHIMOV IJODIDA FOLKLORIZM AN’ANALARI....675
Abdullayeva Gulnoza Mamatqulovna-....675
ЗУЛФИЯ ШЕЪРЛАРИДА ШЕЪРИЙ САНЪАТЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ....683
Маъмура Юсупова....683
ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА ЁШЛАР ЭСТЕТИК ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИЩДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ....688
Алламуратова Н.Т....688

EASTERN REALITIES IN THE STORY "GOLD DUST OF THE MAHALLA" BY MIKHAIL GAR 693
Isaeva Yulia Pavlovna 693
OMINA SHENLIKO'G'LINING "ISHQQA YENGILMAYMAN" ASARIDA BOSH QAHRAMON RUHIY OLAMI TASVIRI 695
Aliyeva Fotima Dilmurod qizi 695
"ALKIMYOGAR" ROMANIDA INSON TAQDIRI BADIIY TALQINI 698
O'rolov Abror 698
ГУМАНИСТИЧЕСКОЕ ВОЛЬНОДУМНОЕ ОТНОШЕНИЕ АБДУРАУФА ФИТРАТА К ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ 702
Азамова Озода 702
Пардаева З.Ж. 702
BOLALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA MILLIY MULTFILMLARDAN FOYDALANISH USULLARI 705
Kuttibekova Guljan Tulepbaevna 705
Ibragimova Mahliyo Shuxrat qizi 705
"MASHAQQATLAR GIRDOBI" ROMANIDA OBRAZLILIK VA ADIBA MAHORATI 710
Umriniso Radjabova 710
P.Turopova 710
INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING ORAL ENGLISH 718
Esanboyeva Mushtariy 718
AYDAR-ARNASOY KO'LLAR TIZIMIDA UCHRAYDIGAN VISHILDOQ OQQUSH *CYGNUS OLORS* QUSHINING FAUNASI 721
Ravshanova Adolat Ravshan qizi 721
Aliyeva Sabrina Xojiakbar qizi, Xushvaqtova Madina Ulug'bek qizi 721
BOSHLANG'ICH TA'LIM ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI O'QISHNI TASHKIL ETISHDA E'TIBOR QARATILADIGAN JIHATLAR 725
Asatova Mohichehra 725
M.A Jumayeva 725
BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI VA O'QISH DARSLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION HAMDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH……..726
N.Ergasheva 726
O'ZBEKISTONIM – GO'ZAL BO'STONIM 733
B.I.Qarshiboeva 733
H.SHukurova 733
KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHDA OILANING O'RNI. 735
Maxamatova Feruza Safaraliyevna 735
Inojonova Zarina 735
HOZIRGI TARAQQIYOT MAKONIDA TA'LIM VA TARBIYANING O'ZARO INTEGRATSIYASI VA SHU JARAYONDA JAMIYATIMIZDAGI OLIMA AYOLLARNING O'RNI VA AHAMIYATI 740
Marjona Abduxoliqova Ixtiyor qizi 740
OILA VA JAMIYATDA AYOLLARNING O'RNI 743
Irgashov Xusniddin Nuridin o'g'li 743
XOTIN-QIZLAR SPORTIGA OID MASHG'ULOTLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA OMMAVIY TADBIRLARNING USTUVORLIGI 747
Bekjonova Shirin 747

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING BADIIY ASARNI TAHLIL QILISH KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI……………………………………748
Chimirova Sevinch…………………………………………………………………………748
TURK VA O‘ZBEK MAQOLLARIDA ONANING ULUG‘LANISHI…………………………...750
Sheraliyeva Rohatoy…………………………………………………………………….750
BOSHLANG‘ICH SINF "ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI" DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH (2-SINF MISOLIDA)………………………………………………………………………………754
Tursunaliyeva Latofat Baxtiyor qizi…………………………………………………...754
ONA TILI – MILLATNING BORLIGI VA BIRLIGINI BELGILOVCHI MEZON…………………760
Boboqulova Mohizar……………………………………………………………………..760
Ashirova Aziza ……………………………………………………………………………..760
TIL –MA'NAVIYAT SARCHASHMASI………………………………………………………762
Bozorboyeva Nasiba ……………………………………………………………………...762
HUSNIXAT – ZO‘R SAN'AT.. 764
Abduraxmonova Dinara Yusupovna...764
INSONNING MA'NAVIY QIYOFASI VA MULOQOT MADANIYATI..768
Amirxanova Diana Nurmaxan qizi…………………………………………………………768
XULOSA 771
MUNDARIJA...774